

NEVŞEHİR
HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY
JOURNAL OF ISS

SOSYAL
BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DERGİSİ

E-ISSN: 2149-3871

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ UNIVERSITY JOURNAL OF ISS

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi yılda dört kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergi olup, Ulakbim TR Dizin, Index Copernicus, SOBIAD, Türk Eğitim İndeksi, Acarindex, Ajindex, ZDB, Citefactor, Europub, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor, Open Academic Journals Index (OAJI), Researchbib ve ScienceGate veri tabanlarında indekslenmektedir.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of Social Sciences Institute is an international peer-reviewed journal published quarterly. It is indexed in databases such as ULAKBİM TR Index, Index Copernicus, SOBIAD, Turkish Education Index, Acarindex, Ajindex, ZDB, Citefactor, Europub, International Institute of Organized Research (I2OR), Journal Factor, Open Academic Journals Index (OAJI), Researchbib, and ScienceGate.

Mart 2025

March 2025

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**

e-ISSN: 2149-3871

Amaç ve Kapsam: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi'nin amacı, sosyal bilim alanlarında ve disiplinlerarası çalışmalarda yüksek akademik standartlarda bilime katkı sağlamak, global bir bakış açısıyla özgür bilimsel düşünce gücünü desteklemek, meslek kuruluşları ve bireylerin ulusal ve uluslararası gelişimlerine yardımcı olmak, alanındaki gelişmeleri takip etmek ve bu alanlarda Türkçe ve İngilizce akademik kaynak oluşturmaktır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi Arkeoloji, Antropoloji, Psikoloji, Felsefe, Sosyoloji, Coğrafya, Edebiyat, Dil, Eğitim Bilimleri, İşletme, Girişimcilik, Örgütsel Davranış, İktisat, Turizm, İstatistik, Hukuk, Siyaset Bilimi, Kamu Yönetimi, Uluslararası İlişkiler, İletişim, Tarih, Sanat Tarihi, Güzel Sanatlar ve Spor Yönetimi gibi sosyal bilim alanlarındaki bilimsel çalışmaların yanı sıra disiplinlerarası çalışmalara da yer veren uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın dili Türkçe, İngilizce ve Almancadır.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, uluslararası hakemli dergi statüsünde yılda dört kez yayımlanmaktadır.

Telif Hakkı: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, dergi içeriğine anında açık erişim sağlamaktadır. Açık erişim, disiplinler arası gelişimi pekiştiren ve farklı disiplinler arasında işbirliğini teşvik eden bir yaklaşımdır. Bu bağlamda, tüm içerik okurlara veya okurların dâhil olduğu kurumlara ücretsiz olarak sunulur. Dergi, yayımladığı içerikle bilimin Açık Erişim Politikasıyla desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi'nde yayımlanan içerik yazardan izin almaksızın erişilebilir, okunabilir, kaydedilebilir, kopyalanabilir, taranabilir, tam metne bağlantı verilebilir, dizinlenebilir, yazılıma veri olarak aktarılabilir ve her türlü yasal amaç için kullanılabilir.

Yazışma ve Abonelik Adresi

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü, Nevşehir, TÜRKİYE
Tel: +90 384 228 10 00 Faks: +90 384 228 10 39
e-posta: sbdergi@nevsehir.edu.tr

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
UNIVERSITY JOURNAL OF ISS**

e-ISSN: 2149-3871

Aim and Scope: The aim of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is to contribute in the fields of social science and multidisciplinary studies with high standards of academics, to support the power of free scientific thought on a global perspective, to assist the development of professional organizations and individuals in national and international scales, to follow developments in the fields of social science and to create Turkish and English academic source for the fields.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international double blind peer-reviewed journal that covers multidisciplinary studies in addition to the fields of social sciences such as Archaeology, Anthropology, Psychology, Philosophical, Sociology, Geography, Literature, Linguistics, Educational Sciences, Business Management, Organizational Behavior, Economics, Entrepreneurship, Tourism Management, Statistics, Law, Political Science, Public Administration, International Affairs, Communication Sciences, General History, History of Art, Fine Arts, Sport Management and multidisciplinary studies. The languages of the Journal are Turkish, English and German.

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University Journal of ISS is an international peer-reviewed journal published quarterly a year.

Copyright: Nevşehir Hacı Bektaş Veli University SBE Journal provides instant open access to the journal content. Open access is an approach that reinforces interdisciplinary development and encourages collaboration between different disciplines. In this context, all content is offered free of charge to readers or to the institutions to which the readers belong. The journal aims to contribute to the support and development of science through its Open Access Policy and the content it publishes. The content published in Nevşehir Hacı Bektaş Veli University SBE Journal can be accessed, read, saved, copied, scanned, linked to the full text, indexed, transferred to the software as data, and used for any legal purpose without permission from the author.

Correspondence and Subscription Address

Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Institute of Social Sciences, Nevşehir, TURKEY
Tel: +90 384 228 10 00 Fax: +90 384 228 10 39
e-mail: sbdergi@nevsehir.edu.tr

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**

**NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ
UNIVERSITY
JOURNAL OF ISS**

SAHİBİ (OWNER)

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi adına
(on behalf of Nevşehir Hacı Bektaş Veli University)

Prof. Dr. Semih AKTEKİN
(Rektör/Rector)

EDİTÖR KURULU (EDITORIAL BOARD)

Baş Editör (Editor-in-Chief)
Öğr. Gör. Dr. Züleyha GÖKÇE IŞIKHAN

Editörler (Editors)
Öğr. Gör. Dr. Mustafa Cihan YARALI
Dr. Öğr. Üyesi Barış ERİÇOK

Dil Editörleri (Language Editors)
Dr. Emine TAŞ (Turkish Language Editor)
Dr. Öğr. Üyesi Gülay ÖZKAN (Eng. Language Editor)
Öğr. Gör. Uğur ÜNALIR (English Language Editor)
Arş. Gör. Abdussamet ÖZKAN (English Language Editor)

Mizanpaj Editörleri (Layout Editors)
Öğr. Gör. Dr. Mustafa Cihan YARALI
Arş. Gör. Oktay KANCA

Kapak Tasarımı
Öğr. Gör. Sinan GÜMÜŞ

ALAN EDİTÖRLERİ (FIELD EDITORS)

Türk Dili ve Edebiyatı

Doç. Dr. Murat GÜR

Tarih

Doç. Dr. Abdullah CENGİZ

Doç. Dr. Ayten AKCAN

Arş. Gör. Dr. Fadime ÜNLÜ EFE

Sosyoloji

Doç. Dr. Çağdaş Ümit YAZGAN

Doç. Dr. Muhammet FIRAT

Halk Bilimi

Prof. Dr. Recep TEK

Kamu Yönetimi

Doç. Dr. Sercan YAVAN

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN

İktisat

Doç. Dr. Ebru TOPCU

İşletme

Doç. Dr. Abdullah KILIÇARSLAN

Doç. Dr. Eda KÖSE

Dr. Öğr. Üyesi Semra KÖSE

Dr. Öğr. Üyesi Gönül GÜL EKŞİ

Öğr. Gör. Dr. Züleyha GÖKÇE IŞIKHAN

Öğr. Gör. Dr. Mustafa Cihan YARALI

Turizm

Doç. Dr. Günay EROL

Güzel Sanatlar

Prof. Dr. Emin Erdem KAYA

Eğitim Bilimleri

Dr. Öğr. Üyesi Barış ERİÇOK

Dr. Öğr. Üyesi Murat TEMUR

İletişim

Doç. Dr. Ülhak ÇİMEN

Temel İslam Bilimleri

Doç. Dr. Yılmaz ÇELİK

YAYIN KURULU (EDITORIAL BOARD)

Unvan- Ad- Soyad (Title- Name-Surname)	Kurum (Institution)
Prof. Dr. Emin Erdem KAYA	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Selçuk BALI	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah CENGİZ	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah KILIÇARSLAN	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Ayten AKCAN	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Bilal ÜSTÜN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Burçe AKCAN	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr. Çağdaş Ümit YAZGAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru TOPCU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Eda KÖSE	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih Mutlu ÖZBİLEN	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Fevziye EKER	Ordu Üniversitesi
Doç. Dr. Gökhan ARASTAMAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Günay EROL	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Haktan KAPLAN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Muhammet FIRAT	Fırat Üniversitesi
Doç. Dr. Murat AYGÜN	Erzurum Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Murat GÜR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Recep TEK	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Sercan YAVAN	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Doç. Dr. Ülhak ÇİMEN	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. Yılmaz ÇELİK	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet FİDAN	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe İSPİRLİ TURAN	Samsun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Barış ERİÇOK	Ordu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bayram DÜNDAR	Bartın Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bilal AFŞİN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Burcu SOY TELLİ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emel UZUNER	Bandırma Onyediy Eylül Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Emrah UÇAR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Betül URHAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Figen TAŞKIN	Bağımsız Araştırmacı (Ordu Üni.-Emekli)
Dr. Öğr. Üyesi Gülay ÖZKAN	Nottingham Trent University
Dr. Öğr. Üyesi Murat TEMUR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Pelin CALPBİNİCİ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Selin Zengin TAŞDEMİR	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Semra KÖSE	İstanbul Aydın Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Aydın GÖKTAŞ	Selçuk Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Emine Banu BURKUT	Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Gönül Gül EKŞİ	Çankırı Karatekin Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Mustafa Cihan YARALI	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Veysel BABAHANOĞLU	Düzce Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Yasin Can GÖNÜLTAŞ	Kırıkkale Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Züleyha GÖKÇE İŞIKHAN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Fadime ÜNLÜ EFE	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. İlkin ESEN YILDIRIM	Pamukkale Üniversitesi
Arş. Gör. Dr. Sezen RAVANOĞLU YILMAZ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Emine TAŞ	Bağımsız Araştırmacı

DANIŞMA KURULU (ADVISORY BOARD)

Unvan- Ad- Soyad (Title- Name-Surname)	Kurum (Institution)
Prof. Dr. Abdullah OKUMUŞ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Abiodun SALAWU	North-West University (Güney Afrika)
Prof. Dr. Ahmet ŐEKERKAYA	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Merthan DÜNDAR	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ayőegöl Asuman AKDOĞAN	Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Daria ZHIĞULSKAYA	Chief Executive Officer (CEO-Russia)
Prof. Dr. Enver AYDOĞAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan YAYLI	Kırıkkale Üniversitesi
Prof. Dr. Hocine HASSANI	University of Chlef (Cezayir)
Prof. Dr. İdil SAYIMER	Kocaeli Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan AKSOY	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Prof. Dr. Jörg MATTHES	University of Vienna (Avusturya)
Prof. Dr. Jülide YILDIRIM ÖCAL	TED Üniversitesi
Prof. Dr. Korhan KARACAOĞLU	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet Mithat ÜNER	Atılım Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BAŞ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Metehan TOLON	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Metin Kamil ERCAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Murat ATAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Musa PINAR	Valparaiso University (Amerika)
Prof. Dr. Oana-ramona LOBONT	Universitatea de Vest din Timiőoara (Romanya)
Prof. Dr. Ulun AKTURAN	Galatasaray University
Doç. Dr. Aytekin ZEYNALOVA	Baku State University (Azerbaycan)
Doç. Dr. Gökhan ARASTAMAN	Hacettepe Üniversitesi
Doç. Dr. Murteza HASANOĞLU	Devlet İdarecilik Akademisi (Azerbaycan)

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ SBE DERGİSİ**2025 YILI- MART SAYISI (CİLT: 15 SAYI: 1)****Web:** <http://dergipark.org.tr/nevsosbilen> **E-Mail:** sbedergi@nevsehir.edu.tr**BU SAYININ HAKEM LİSTESİ (REVIEWER LIST)**

Unvan- Ad- Soyad (Title- Name-Surname)	Kurum (Institution)
Prof. Dr. Arda ARIKAN	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Cemalettin AKTEPE	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan UYSAL	Manisa Celal Bayar Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan ANAMERİÇ	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Hakan Murat ARSLAN	Düzce Üniversitesi
Prof. Dr. İbrahim YALÇIN	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Prof. Dr. İlknur MEŞE	Giresun Üniversitesi
Prof. Dr. İsmet ÇETİN	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. İzzet YÜCETOKER	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet BAŞ	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet ÇERİBAŞ	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Mehmet MARANGOZ	Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Prof. Dr. Mustafa Fedai ÇAVUŞ	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Prof. Dr. Murat AK	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Nurten ÇETİN	Trakya Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer ALANKA	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK	Akdeniz Üniversitesi
Prof. Dr. Varis ÇAKAN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Adil ÇELİK	Cumhuriyet Üniversitesi
Doç. Dr. Aylin ATILLA MAT	Ege Üniversitesi
Doç. Dr. Aysegül İŞCANOĞLU ÇEKİÇ	Trakya Üniversitesi
Doç. Dr. Barış ÖVGÜN	Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Bircan EYÜP	Trabzon Üniversitesi
Doç. Dr. Burhan GÜNAY	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Doç. Dr. Bülent HAZNEDAR	Gaziantep Üniversitesi
Doç. Dr. Çiğdem Eda ANGI	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr. Ebru DÜŞMEZKALENDER	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Doç. Dr. Ergün KARA	Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Doç. Dr. Erhan ÇAPRAZ	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Emel GELMEZ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Emine AYAN	Çukurova Üniversitesi
Doç. Dr. Dilek TÜFEKÇİ CAN	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr. Fatih DEĞİRMENCİ	Atatürk Üniversitesi
Doç. Dr. H. Meltem GÜNDOĞDU ANLAĞAN	Kırklareli Üniversitesi
Doç. Dr. Işık Özge YUMURTACI HÜSEYİNOĞLU	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Doç. Dr. İlker Mete MİMİROĞLU	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Doç. Dr. İlknur TATAR KIRILMIŞ	Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Doç. Dr. Kemal ERKİŞİ	Antalya Bilim Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla İÇERLİ	Aksaray Üniversitesi
Doç. Dr. Mehlika KARAGÖZOĞLU ASLIYÜKSEK	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet MANDALOĞLU	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet SONGUR	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet TAN	Siirt Üniversitesi
Doç. Dr. Meryem Altun EKİZ	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Murşit İŞİK	Süleyman Demirel Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa KÜÇÜKTÜVEK	İskenderun Teknik Üniversitesi
Doç. Dr. Münir ECER	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Nazlı KEYİFLİ ŞENTÜRK	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr. Osman PALA	Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi
Doç. Dr. Ömer Bilgehan SONSEL	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr. Selin KARABRAHİMOĞLU	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Sema SARI SAKA	Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
Doç. Dr. Teceli KARASU	Muş Alparslan Üniversitesi
Doç. Dr. Tuğrul BALABAN	Sinop Üniversitesi
Doç. Dr. Uğur SAYLAN	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Yasin ACAR	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

Doç. Dr. Zeynep İSKEFİYELİ
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah KAYA
Dr. Öğr. Üyesi Arzu ŞEKER
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül LİMAN KABAN
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül PARALI
Dr. Öğr. Üyesi Barış AGIR
Dr. Öğr. Üyesi Esra AKSOY ERZURUMLU
Dr. Öğr. Üyesi Görkem Neşe ŞENEL
Dr. Öğr. Üyesi Hale BÜTÜN BAYRAM
Dr. Öğr. Üyesi Hale ÇOLAKOĞLU
Dr. Öğr. Üyesi Hasan KAZAK
Dr. Öğr. Üyesi İnci ALKAN
Dr. Öğr. Üyesi İsmail KARAKULLE
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif BALKAYA
Dr. Öğr. Üyesi Nezahat BAŞCI
Dr. Öğr. Üyesi Osman ÖZARSLAN
Dr. Öğr. Üyesi Özlem KURT ÇAVUŞ
Dr. Öğr. Üyesi Rabia Zamur TUNCER
Dr. Öğr. Üyesi Ümit GEDİK
Dr. Öğr. Üyesi Yakup AKYÜREK
Dr. Öğr. Üyesi Yasin KURNAZ
Öğr. Gör. Dr. Erman SAYGILI
Dr. Hakan KAYA
Dr. Fulya FEYİZ
Öğr. Gör. Gamze GÜRLEYEN

Sakarya Üniversitesi
Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Batman Üniversitesi
Bahçeşehir Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Süleyman Demirel Üniversitesi
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Kocaeli Üniversitesi
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Necmettin Erbakan Üniversitesi
Trakya Üniversitesi
Kastamonu Üniversitesi
Selçuk Üniversitesi
Mardin Artuklu Üniversitesi
Başkent Üniversitesi
Eskişehir Teknik Üniversitesi
İstanbul Üniversitesi
Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Şırnak Üniversitesi
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi
Afyon Kocatape Üniversitesi
Bağımsız Araştırmacı
Bağımsız Araştırmacı
Yeditepe Üniversitesi

İÇİNDEKİLER (CONTENT)

Sayfa/Pages:

Başlık/Title

1-10

Araştırma
Research

ART, PAIN, AND IMMORTALITY: GENDERED CREATIVITY IN FELICIA DOROTHEA HEMANS'S SENTIMENTAL POETRY
SANAT, ACI VE ÖLÜMSÜZLÜK: FELICIA DOROTHEA HEMANS'IN DUYGUSAL ŞİİRİNDE CİNSİYETE DAYALI YARATICILIK

Seher AKTARER

11-23

Araştırma
Research

BREAKING STEREOTYPES OF DISABLED CHARACTERS IN CHILDREN'S LITERATURE
ÇOCUK EDEBİYATINDA ENGELLİ KARAKTER STEREOTİPİNİ YIKMAK

Meryem ODABAŞI

24-36

Araştırma
Research

TRANSLATING POETRY WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE: ANALYZING CHATGPT'S TRANSLATIONS THROUGH DRYDEN'S METHODS
YAPAY ZEKÂ İLE ŞİİR ÇEVİRİSİ: CHATGPT'NİN ÇEVİRİLERİNİN DRYDEN'İN YÖNTEMLERİYLE ANALİZİ

Betül ÖZCAN DOST

37-55

Araştırma
Research

FEN LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN DKAB DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERLE İNCELENMESİ
EXAMINATION OF SCIENCE HIGH SCHOOL STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS DKAB COURSE WITH VARIOUS VARIABLES

Ali GÜL

56-74

Araştırma
Research

İLKOKUL ve ORTAOKUL DÜZEYİNDE ZEKÂ OYUNLARI İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALARIN İÇERİK ANALİZİ
CONTENT ANALYSIS OF STUDIES ON INTELLIGENCE GAMES AT PRIMARY and SECONDARY SCHOOL LEVEL

Ali TERZİ

75-89

Araştırma
Research

KORO ŞEFLİĞİ EĞİTİMİNDE DURUMSAL LİDERLİK MODELİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ
APPLICABILITY OF SITUATIONAL LEADERSHIP MODEL IN CHORAL CONDUCTING EDUCATION

Mehmet Yiğit ERSOYDAN

90-107

Araştırma
Research

TÜRKİYE'DEKİ ARAŞTIRMACILARIN ERIC DİZİNİNDE YAYINLANAN MÜZİK TEMALİ ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ
INVESTIGATION OF MUSIC-THEMED STUDIES PUBLISHED IN ERIC INDEX OF RESEARCHERS IN TÜRKİYE

Zeynep ÖZER & Fatih AYDEMİR & Hatice ONURAY EĞİLMEZ

108-124
Araştırma
Research

TÜRK KARİKATÜRİSTLERİN ÇİZDİĞİ ÇOCUK KAHRAMANLAR ARACILIĞIYLA
KENTTEKİ TOPLUMSAL DEĞİŞİMLERİ VE FARKLI DÖNEMLERİN MİZAH
ANLAYIŞINI DEĞERLENDİRMEK

TO EVALUATE THE SOCIAL CHANGES IN THE CITY AND THE SENSE OF
HUMOUR OF DIFFERENT PERIODS THROUGH THE CHILD HEROES DRAWN
BY TURKISH CARTOONISTS

Gülnaz ÇETİNKAYA

125-141
Araştırma
Research

FOLKLOR-SİNEMA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA "KARACAOĞLAN'IN KARA
SEVDASI" FİLMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN ANALYSIS ON THE FILM 'KARACAOĞLAN'IN KARA SEVDASI' IN THE
CONTEXT OF FOLKLORE- CİNEMA RELATIONSHIP

Muhammed AVŞAR

142-158
Araştırma
Research

CONTENT ANALYSIS OF DOCTORAL DISSERTATIONS ON DIGITAL
TRANSFORMATION IN TURKEY BETWEEN 2016-2024: TRENDS AND
PROMINENT FINDINGS

2016-2024 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE DİJİTAL DÖNÜŞÜM KONUSU
DOKTORA TEZLERİNİN İÇERİK ANALİZİ: EĞİLİMLER VE ÖNE ÇIKAN
BULGULAR

Özge KİRİŞÇİ

159-180
Araştırma
Research

PERSONEL GÜÇLENDİRMENİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ:
SOMALİ TİCARİ BANKALARI ÖRNEĞİ

THE EFFECT OF PERSONNEL EMPOWERMENT ON ORGANISATIONAL
COMMITMENT: A CASE OF SOMALI COMMERCIAL BANKS

Abdisamad Abdirahman Omar & Enver AYDOĞAN

181-202
Araştırma
Research

ZİHİNSEL İŞ YÜKÜNÜN KARIYER TATMİNİNE ETKİSİNDE İŞ DOYUMUNUN
ARACILIK ROLÜ

THE MEDIATING ROLE OF JOB SATISFACTION IN THE EFFECT OF MENTAL
WORKLOAD ON CAREER SATISFACTION

Gözde SUNMAN

203-222
Araştırma
Research

OYUNLAŞTIRMA VE PAZARLAMA İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALARIN
İNCELENMESİ: BİBLİYOMETRİK ANALİZ

REVIEW OF STUDIES WITH GAMIFICATION AND MARKETING: A BIOMETRIC
ANALYSIS

Kürşad ÖZKAYNAR

223-247
Araştırma
Research

AN INNOVATIVE HYBRID APPROACH TO FORECASTING INTERVAL TIME
SERIES DATA WITH ELMAN ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS AND A
MODIFIED ADAPTIVE NETWORK-BASED FUZZY INFERENCE SYSTEM

ELMAN YAPAY SİNİR AĞLARI VE MODİFİYE ADAPTİF AĞ TABANLI BULANIK
ÇIKARIM SİSTEMİ İLE ARALIKLI ZAMAN SERİSİ VERİLERİNİN TAHMİNİ İÇİN
YENİLİKÇİ BİR HİBRİT YAKLAŞIM

Ebrucan İSLAMOĞLU & Murat Alper BAŞARAN

248-273
Araştırma
Research

PERAKENDECİLİKTE BÜTÜNCÜL KANAL STRATEJİSİNİN REKLAMDA
SUNUMU ÜZERİNE GÖSTERGEBİLİMSEL BİR İNCELEME: FLO ÖRNEĞİ
A SEMIOLOGICAL STUDY ON THE PRESENTATION OF OMNICHANNEL
STRATEGY IN RETAIL IN ADVERTISING: THE FLO EXAMPLE

Maşide KARACA & Ayda GÖK

274-289
Araştırma
Research

OECD ÜLKELERİNİN İŞ YAPMA KOLAYLIĞI AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ
EVALUATION OF OECD COUNTRIES IN TERMS OF EASE OF DOING BUSINESS

Sibel ÖRK ÖZEL & Dilek VEYSİKARANI

290-307
Araştırma
Research

SAĞLIK HARCAMALARI VE ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK: BRICS-T
ÜLKELERİNDE EKONOMİK BÜYÜME VE ENERJİ POLİTİKALARININ ROLÜ
HEALTH EXPENDITURES AND ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY: THE
ROLE OF ECONOMIC GROWTH AND ENERGY POLICIES IN BRICS-T
COUNTRIES

Oğuz ÖCAL & Volkan HAN & Özge ÜSTÜN

308-330
Araştırma
Research

YOUNG CONSUMERS' BEHAVIOUR: THE MEDIATING ROLE OF BRAND TRUST
IN THE EFFECT OF ATTITUDE TOWARDS SUSTAINABLE PRODUCTS ON
PURCHASE INTENTION

GENÇ TÜKETİCİ DAVRANIŞI: SÜRDÜRÜLEBİLİR ÜRÜNLERE YÖNELİK
TUTUMUN SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE MARKA GÜVENİNİN
ARACILIK ROLÜ

Şeyda OK

331-345
Araştırma
Research

TÜKETİCİLERİN ALDATILMAYI ÖNLEME MOTİVASYONU ÖLÇEĞİNİN
TÜRKÇEYE UYARLANMASI
ADAPTATION OF THE MOTIVATION TO AVOID DUPING SCALE INTO TURKISH

Mertcan TAŞÇIOĞLU

346-357
Derleme
Review

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND HUMAN RESOURCES MANAGEMENT:
TRANSFORMATION IN THE WORKPLACE

YAPAY ZEKÂ VE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ: İŞYERİNDE DÖNÜŞÜM

Hakan Vahit ERKUTLU

358-371
Araştırma
Research

FİNANSAL GELİŞMİŞLİK VE DIŞA AÇIKLIK İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖZELİNDE
AMPİRİK BİR İNCELEME
THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND OPENNESS:
AN EMPIRICAL EXAMINATION IN TÜRKİYE

Salim ÜRE & Çağatay KARAKÖY & Oğuzhan DEMİR

372-394
Araştırma
Research

BİST ANA METAL SANAYİ SEKTÖRÜ (XMANA) İŞLETMELERİNİN PROMETHEE II VE WASPAS YÖNTEMLERİYLE FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ
FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS OF BIST BASIC METAL INDUSTRY SECTOR (XMANA) ENTERPRISES WITH PROMETHEE II AND WASPAS METHODS

Yusuf Bahadır KAVAS

395-412
Araştırma
Research

MORİSKOLARDA DİL VE EDEBİYAT ÇALIŞMALARI
LINGUISTIC AND LITERARY STUDIES AMONG THE MORISCOS

Kadir ERBİL

413-434
Araştırma
Research

TWITTER ÜZERİNDEN İDEOLOJİK SÖYLEMLER VE ETKİLEŞİMLER: AK PARTİ VE CHP'NİN SOSYAL MEDYA STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME
IDEOLOGICAL DISCOURSES AND INTERACTIONS ON TWITTER: A STUDY ON AK PARTY AND CHP'S SOCIAL MEDIA STRATEGIES

Can Murat DEMİR & Yeter DEMİR

435-451
Araştırma
Research

HOLLYWOOD SİNEMASINDA "BRANDO" FENOMENİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NDE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜME ETKİLERİ
THE "BRANDO" PHENOMENON IN HOLLYWOOD CINEMA AND ITS EFFECTS ON SOCIAL TRANSFORMATION IN THE UNITED STATES

İbrahim SARITAŞ & Utku KOÇAK

452-471
Araştırma
Research

TAŞRA SIKINTISINI SOSYOLOJİK OLARAK ANLAMAK: ARDAHAN'DA TAŞRA DENEYİMİ
UNDERSTANDING PROVINCIAL BOREDOM SOCIOLOGICALLY: PROVINCIAL EXPERIENCE IN ARDAHAN

Burak ŞAHİN

472-488
Araştırma
Research

SOSYAL MEDYADA SİBER SUÇLAR: ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİ ÜZERİNE UYGULAMA
CYBER CRİMES on SOCIAL MEDIA: APPLICATION UNIVERSITY YOUTH

İbrahim AKKAŞ

489-509
Araştırma
Research

1924'TEN BUGÜNE BİLGİ YURDU: AKSARAY İL HALK KÜTÜPHANESİ
KNOWLEDGE HOUSE FROM 1924 TO TODAY: AKSARAY PROVİNCİAL PUBLIC LIBRARY

Ali KUŞCALI & Mert KOCAMAN

510-525
Araştırma
Research

SOĞD ESKİ MEKTUPLARI VE BU MEKTUPLARIN; İPEK YOLU, SOĞD, ÇİN VE TÜRK TARİHİ HAKKINDA VERDİĞİ BİLGİLER
THE SOGDIAN ANCIENT LETTERS AND THE INFORMATION THESE LETTERS GIVE ABOUT THE SILK ROAD, SOGDIAN, CHINESE AND TURKISH HISTORY

İbrahim ONAY

526-545
Araştırma
Research

OSMANLI'NIN ENDÜSTRİ GEÇMİŞİNDEN BİR KESİT: ALTIN YILDIZ OSMANLI ANONİM ŞİRKETİ (1917-1924)

A GLIMPSE INTO THE OTTOMAN INDUSTRIAL PAST: THE ALTIN YILDIZ OTTOMAN JOINT-STOCK COMPANY (1917-1924)

Mustafa DAĞ

546-558
Araştırma
Research

ADALET AĞAOĞLU'NUN FİKRİMİN İNCE GÜLÜ ROMANINDA SELF-ORYANTALİZM VE KİMLİK BUNALIMI

SELF-ORIENTALISM AND IDENTITY CRISIS IN ADALET AĞAOĞLU'S NOVEL FİKRİMİN İNCE GÜLÜ (THE DELICATE ROSE OF MY MIND)

Faruk DÜNDAR

559-571
Araştırma
Research

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA ALİ DEŞTİNİN İKİ MEKTUP HİKÂYESİ

THE TWO EPISTOLARY STORIES OF ALI DASHTI IN THE CONTEXT OF SOCIOLOGY OF LITERATURE

Esengül UZUNOĞLU SAYIN & Pelin Seval ESEN

572-593
Araştırma
Research

DOĞA TURİZMİ KAPSAMINDA ULUGÖL TABİAT PARKI'NI ZİYARET EDEN TURİSTLERİN ÇEVİRİMİÇİ YORUMLARININ İNCELENMESİ: TRİPADVİSOR ÖRNEĞİ

INVESTIGATION OF ONLINE COMMENTS OF TOURISTS VISITING ULUGOL NATURAL PARK WITHIN THE SCOPE OF NATURE TOURISM: TRIPADVISOR EXAMPLE

Emrah KARA & Hüseyin ÇEKEN

594-608
Araştırma
Research

DEPREM ÖNCESİ YAPI DURUMUNUN DEPREM SONRASI YAPIYA ETKİSİ: TAHTANI CAMİ ÖRNEĞİ

THE EFFECT OF PRE-EARTHQUAKE STRUCTURAL CONDITION ON POST-EARTHQUAKE STRUCTURE: THE CASE OF TAHTANI MOSQUE

Merve ANAÇ & Merve KARABEYESER BAKAN

Makale Düzeltme
İlanı

AMASYA KIZLAR SARAYI BÜYÜK HAMAMI VE KORUMAYA YÖNELİK ÖNERİLER

THE GREAT BATH OF AMASYA KIZLAR SARAYI AND RECOMMENDATIONS FOR ITS PRESERVATION

Doğan KOŞAN

Makale Düzeltme
İlanı

DECODING DESTINATION DESIRES: THE INFLUENCE OF SOCIAL MEDIA ON YOUNG TRAVELERS' CHOICES THROUGH PARASOCIAL INTERACTION

DESTİNASYON İSTEKLERİNİN KODUNU ÇÖZMEK: SOSYAL MEDYANIN PARASOSYAL ETKİLEŞİM YOLUYLA GENÇ GEZGİNLERİN TERCİHLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Lokman DİNÇ

**ART, PAIN, AND IMMORTALITY: GENDERED CREATIVITY IN FELICIA DOROTHEA
HEMANS'S SENTIMENTAL POETRY**

**SANAT, ACI VE ÖLÜMSÜZLÜK: FELICIA DOROTHEA HEMANS'IN DUYGUSAL ŞİİRİNDE
CİNSİYETE DAYALI YARATICILIK**

Seher AKTARER

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi,
Yabancı Diller Yüksekokulu
seher.aydogan@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8890-3532

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:
30.07.2024

Kabul Tarihi:
14.03.2025

Yayın Tarihi:
27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Felicia Dorothea
Hemans,
“Properzia Rossi”,
“The Grave of a
Poetess”,
Records of Women,
Duygusal Şiir.

Keywords

Felicia Dorothea
Hemans,
“Properzia Rossi”,
“The Grave of a
Poetess”,
Records of Women,
Sentimental Poetry.

Bu makale Felicia Dorothea Hemans'ın (1793-1835) şiirini acı, kadının şiirsel yaratıcılığı ve edebi ölümsüzlük bağlamında incelemektedir. Hemans, İngiliz yazınının duygusal geleneğinde öne çıkan bir figürdür; kişisel duyguları ev içi kaygılarla bütünleştirme konusundaki benzersiz kapasitesiyle tanınır ve böylece şiirdeki geleneksel cinsiyet rollerini sıklıkla sorgular. Hemans, kişisel duyguları vurgulayarak aile içi, ulusal ve siyasi meseleleri ele alan benzersiz bir edebi gelenek kurar. Kadınlara dayatılan kısıtlamalara rağmen, Hemans şiirlerinde kadınsı kimliğini her zaman korur. Bunu yaratım sürecinde önemli bir etki olarak kabul eder. Bu ışık altında, bu makale Felicia Dorothea Hemans'ın, *Records of Women* (1828) adlı koleksiyonunda yayınlanan “Properzia Rossi” ve “The Grave of a Poetess” adlı iki şiirinde eserlerin ölümsüzleştirici gücünü ortaya koyma biçimlerini yakından incelerken, aynı zamanda kadın şairin bir sevgili ya da şair olarak bireysel acısını dile getirme biçimlerini de ele almaktadır. Hemans'ın eserleri, bu iki unsurun birleşimini vurgulayarak kişisel acıyı nasıl ustalikle kalıcı bir yaratıcı mirasa dönüştürdüğünü keşfederek, sanatın acı karşısında bile kadınsı deneyimi ölümsüzleştirme ve koruma yeteneğine işaret ediyor.

This paper examines Felicia Dorothea Hemans's (1793-1835) poetry concerning pain, female poetic creativity, and literary immortality. Hemans is a prominent figure in the sentimental tradition of English writing, as she is recognised for her unique capacity to integrate personal emotions with domestic concerns, thereby frequently questioning traditional gender roles in poetry. Hemans establishes a unique literary tradition that addresses domestic, national, and political issues by emphasising personal emotions. Despite the constraints imposed on women, Hemans always maintains her feminine identity in her poetry. She welcomes it as a significant influence on her creative process. In this light, this paper closely explores the ways Felicia Dorothea Hemans reveals the immortalising power of works in her two poems “Properzia Rossi” and “The Grave of a Poetess”, published in her collection *Records of Women* (1828), while also giving their articulation of the individual pain of the female poet either as a lover or as a poet. By exploring how Hemans skilfully transforms personal sorrow into a lasting creative legacy by highlighting the junction of these two elements, Hemans's works indicate the ability of art to immortalise and preserve the feminine experience, even in the face of pain.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1524655>

Atıf/Cite as: Akterer, S. (2025). Art, pain, and immortality: gendered creativity in Felicia Dorothea Hemans's sentimental poetry. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 1-10.

Introduction

In his "Tradition and the Individual Talent", T. S. Eliot (1932: 13-22) emphasises the artist's need to conflate his/her original poetic creativity with the literary tradition. The poetry of Felicia Dorothea Hemans (1793-1835) exemplifies this fusion of personal ingenuity with established literary conventions, resulting in a unique voice. In order to create this distinctiveness, Hemans "brings together British, French, Indian, German, American and Greek narratives from different historical periods" (Armstrong, 1996: 317) and blends them into her poetry. In addition, her works were comprised of late Romantic and early Victorian characteristics, foregrounding religious, domestic and martial themes. In the context of her literary approach, she has frequently been identified as a key figure of sentimental tradition, which can be defined as "one of the cultural trends that gave rise to Romanticism" (Baldick, 2001: 239). Sentimentalism features "effusive emotions, interpersonal relationships, domestic settings, and coincidental plots in their narrative poetry and novels" (Abrams, 1999: 284). However, Hemans's poetry extends beyond these conventions. She engages with not only domestic themes but also political and national concerns while, above all, emphasising female creative agency and the role of women in literary production. Moreover, as Sweet (1997: 101) puts it, Hemans is also "a typical later Romantic, the author of long poems written in dialogue with Lord Byron, Shelley, and John Keats". Substantiating this, Scott (2001: 36) observes that Hemans "wrote more ekphrastic poems than the major Romantic poets combined, thirty-eight to be exact". Therefore, it would be an understatement to reduce Hemans's status to that of a sentimental poet exclusively concerned with domestic life- writing about women and families. Similarly, Arıkan (2021: 9) suggests that a fundamental element of Hemans's creative vision is her capacity to integrate the social and national with the personal and domestic, which is echoed as "complex orchestrations of sound" by Saglia (2007: 354).

In her later career, particularly in her collection *Records of Women* (1828), the poems Hemans produced dealt with the meaning of poetry, achieving immortality through poetry, and the meaning of being an aspiring female poet. Contrary to the perception that she primarily focused on domestic concerns, Hemans also subverts patriarchal literary norms through her poetic creativity. When writing was considered against a woman's domestic bliss, she could make a livelihood through writing like her contemporary Letitia Elizabeth Landon. Their poetry was produced in a period when "sentimentalism was the dominant aspect in women's poetry, and Felicia Hemans and Letitia Elizabeth Landon, who were not historically Victorian, were the best representatives of this growing sensibility" (Seber, 2007: 264). On the other hand, this sentimental tradition was not merely a sign of emotion for them; it was also an attempt to escape from the literary constraints of their era, defying gender conventions while achieving fame as writers. On the whole, regardless of her gender, Hemans was undeniably a prominent poet and aimed to show this in her poems. As Gary Kelly (2002: 15) notes, Hemans "was the most widely read woman poet in the nineteenth-century English-speaking world". In like manner, although her poetry encompasses several other subjects, this paper is specifically interested in the distinctive aspect of her poetry, which is her emphasis on female poetic creativity. It aims to explore the ways Felicia Dorothea Hemans depicts poetic creativity by asserting female autonomy in her literary pursuits, particularly during a time marked by sentimentalism and societal expectations centred around domesticity, with a particular emphasis on her poems "Properzi Rossi" and "Grave of a Poet" in her poetry collection, *Records of Women*.

Felicia Dorothea Hemans and Her Poetry

Hemans was born Felicia Brown in 1793 into a merchant-class family in Liverpool. While she was getting an education under the supervision of her mother at home, she read widely in English and continental European literature, travelled and history, and had the opportunity to learn modern languages (Kelly, 2002: 18). Her father left home for Quebec and never returned. In 1812, she married Captain Alfred Hemans and gave birth to five sons in six years. In 1818, following his departure for Rome, Captain Hemans never returned (Feldman, 1999: xiv-xv). According to Angela Leighton (1992: 9), after these two desertions, Hemans developed a connection for her future poetic career between "male desertion and female creativity". Hemans made her first appearance as a poet at the age of fifteen with the publication of a book that was funded by subscriptions, *Poems* (1808). It was then followed by *The Domestic Affections and Other Poems* (1812), *The Restoration of the Works of Art to Italy* (1816), *Modern Greece* (1817), and five other volumes (Peterson, 2016: 403). In the course of her life,

Hemans published twenty volumes of poetry, many annotated from her wide multilingual reading, and she placed nearly four hundred poems in an emerging popular market of magazines and annuals. [. . .]. Her posthumous career was as remarkable, with scores of selected and collected editions appearing between 1835 and 1920 alongside critical attention in Europe and America from Sainte-Beuve early to Saintsbury late. (Sweet and Melynk, 2001: 1-2)

Gary Kelly underpins three reasons for this success and popularity. To begin with, in her time, there was a new emerging revolutionary class, the values she acquired in her family and country. Secondly, being from the middle class herself, Hemans adapted new developments in British and European Romanticism to her works. Thirdly and finally, she "responded passionately to the unfolding national and international politics of her day" (Ryan, 2002: 15). These characteristics combined determine the status of Hemans as a poet sensitive to the social changes and literary breakthroughs of her day, enabling her work to be related with contemporary readers and ensure her enduring appeal. Within the roles of her domestic life and poetic career, as Ryan (2008: 250) puts it, "Hemans uses her poetry to negotiate a space between public acceptance of feminine writing and private desire to be a poet, with the added negativity of assumed ambition and public exposure that such a role entails". It is evident in her works that with her poetic skill, she navigates these complexities as she meticulously creates a careful balance between public recognition and her creative ambitions. To define her poetic trajectory, Sweet and Melynk (2001: 4-5) categorise Hemans's career into three distinct phases: an early period focused on public concerns, a middle phase emphasising intimate reflections, and a late period marked by experimental forms and themes. Considering this tripartite structure, it could be argued that the development in Hemans's poetry shows her capacity to adjust to diverse socio-political or life events of her time and her engagement with personal and innovative concerns.

Given her interaction with the female sphere and female poetic practice, in a letter that she wrote to her aunt in 1808, Hemans acknowledges that "females are forbidden to interfere in politics" (Wolfson, 2000: 475). This observation demonstrates her comprehension of the gender roles that prevailed during her lifetime. Nevertheless, she endeavoured to devise feminine patriotic poetry by blending her domestic views through her political vantage point (Lootens, 2000: 257). She wrote "The Army," "Reform", and satirical and political works. Although these works possess political and ostensibly unfeminine themes, Hemans employed them in a manner that would be considered feminine. Her poems, *The Restoration of the Works of Art to Italy* (1816) and *Modern Greece* (1817), bear the same motive in which she touches on the post-Napoleonic state of Britain and Europe. The poems provide commentary on significant national and global political issues, encompassing an extensive historical and cultural perspective (Kelly, 2002: 23). She consistently maintains her feminine perspective, even when discussing political matters. Similarly, according to Arda Arıkan (2021: 20), in her political and nationalistic poetry, Hemans primarily reflects the societal and political desire for strong leadership and abundant resources that people wish to see in their country. This method enabled Hemans to participate in political debate while preserving a uniquely feminine perspective. By integrating national feeling with political concerns, she redefined conventional concepts of patriotism, opening up some space for a feminine but authoritative presence in literary and cultural memory.

While Hemans approaches her themes from a distinctly female perspective in her national and political poetry, she excels in creating a female authorial persona in her narrative poems, demonstrating a particular mastery in this mode of expression. She represents central human relationships and feelings, especially those that are called domestic affections. In her narrative poems, she creates an authorial persona who sympathises with the poems' female subjects. Thus, she reconstructs history, the domain of which has conventionally belonged to men (Kelly, 2002: 29). For instance, throughout the nineteenth century, Sappho and the image of her death enabled women poets to be a source of inspiration. Similarly, Hemans's "The Last Song of Sappho" (1834) is based on a drawing by Richard Westmacott Jr. that portrays Sappho. With this picture in mind, Hemans expresses Sappho's voice just before the poet takes her own life (Brown, 2000: 183). This sentimental approach reflects on the poems of Hemans, particularly aligning with "Properzia Rossi" and "The Grave of a Poetess", where Hemans similarly pays tribute to the female creative power of women artists while simultaneously articulating the intense personal pain they experience. In these works, Hemans emphasises the transcendence of art in its power to achieve immortality.

Concentrating more on female stories in her later career, Hemans published *Records of Woman* in 1828. It is a set of poems, the focal point of which is the suffering endured by several historical women. Hemans primarily focuses on women, particularly those who have made significant contributions to history, while asserting her authority as a female writer. The collection includes several literary forms and utilises literary and historical sources. As Feldman (2002: xx) states, "[a]lthough Hemans marketed herself as a poet who celebrated the 'domestic affections,' as a defender of hearth and home, 'Records of Woman' undercuts, even while it reinforces, conventional views of women". Thus, *Records of Woman* challenges conventional gender roles, revealing the complexities and contradictions in societal expectations of women.

Two poems from *the Record of Women* collection, "Properzia Rossi" and "The Grave of a Poetess", cast women as the main personae. In both poems, Hemans emphasises "the need for domestic stability, to ensure artistic survival in a world dominated by masculine epic conventions, and contrasts that need with the inevitable failure of artistic women to achieve that stability in life" (Treftz, 2008, p. 70). This conflict between the need for domestic stability and the challenges faced by creative women is further shown in the many depictions of the poetess. The images of the poetesses are multiple. From time to time, she is the "poem's protagonist and its narrator, a victim of the circumstances recorded in the text, and a key actor in ensuring the survival of the memory of both the poetess herself and the domestic ideals she treasures" (Treftz, 2008: 70). In this collection, as Scott (2001: 42) puts it, Hemans move from "the national to the personal level, from a rhetoric of political and public advocacy to a voice of intense private feeling, and from the epic to the lyric mode". Unlike the early years of her career, in which more public concerns were dominant, in these poems, the women of many representations become the focal points with their autonomous presence.

"Properzi Rossi": The Fall of a Lover and the Rise of An Artist

In "Properzia Rossi" Hemans portrays a female artist, Properzia Rossi, a famous sculptor, who dies brokenheartedly due to an unrequited love. A painting by Jean-Louis Ducis epitomises her, showing her last work, a basso-relievo of Ariadne, to a Roman Knight. However, the knight is indifferent to the work. The persona in the poem is suicidal as a consequence of being disregarded as a woman. The head note of the poem states:

Properzia Rossi, a celebrated female sculptor of Bologna, also possessed talents for poetry and music and died due to an unrequited attachment. A painting by Ducis shows her last work, a basso-relievo of Ariadne, to a Roman Knight, the object of her affection, who regards it with indifference. (Wolfson, 2000: 352)

In creating a female poet, Hemans sets herself as a model here. Like Rossi, Hemans believes that she has considerable artistic skill despite the constraints of societal and cultural norms. The poem presents an artist who fancies creating an art piece yet requires deep love. When the love is unrequited, she starts to wither, hoping her art will become famous after her death. In the opening lines of the poem, Rossi's self-consciousness about her approaching death is evident: "Yet one more dream! / From my deep spirit one victorious gleam / Ere I depart! For thee alone, for thee!" (5-7). She is conscious of her impending death and the reason for it. She engages with the broader Romantic idea of the unrecognised artist, a theme that resonates with many female creators of her time, such as L.A.L. and Charlotte Smith. This reflects the Romantic belief in artistic immortality, where accurate recognition often comes only after the artist's passing. Thus, while exploring the tension between personal suffering and artistic endurance through Rossi, Hemans suggests that while love may fail, art can transcend time. The unrequited love the persona suffers from will ultimately lead to her death. It is obvious that Rossi desires immortality through her art as she states in the very beginning of the poem: "Let earth retain a trace / Of that which lit my being," (3-4), and "I shall not perish all!" (33). When she dies some day of unrequited love, the knight "may yet, / Feeling sad mastery there, perchance regret / Thine unrequited gift" (24-26). The persona expresses the artist's desire for lasting recognition in these statements. Therefore, Hemans prepares the foundation that examines the correlation between personal suffering and the immortal power bestowed by art. Furthermore, by simultaneously dealing with representing women as creators, the poem also addresses the problems concerning these female poets in the literary arena "as victims of and limited by their passions" (Kelly,

2002: 51). Similarly, Grant F. Scott analyses that “How will my work be perceived?” is the central question of the poem with the painting providing “a sentimental rendering of the female artist displaying her work and herself” (2001: 42-43) – both herself as a woman and herself as the artist.

Tormented by unrequited love, Rossi desperately seeks “one more dream” before her impending departure from life. First, she addresses Muse and then the knight. She seeks “something immortal of my [her] heart and mind” (10) in the first stanza. To avoid “perish” at all, she calls for her “fruitless dower”, symbolising her poetic creativity. This creativity, thus, becomes her vehicle to achieve immortality through the work of art. The first part of the poem portrays her disappointment and anger as a lover and her desire to be immortal as an artist. This desire for artistic immortality is not confined to gender; however, Hemans's portrayal of Rossi's struggle is consistent with broader feminist literary discourses on the obstacles encountered by women in the creative arena, as suggested by feminist writers such as Gilbert and Gubar (1979).

The second part of the poem opens with Rossi's summoning her poetic gift with all its full potential and, thereby, the very concept of posthumous existence via her artistic work: “It comes, - the power/ Within me born, flows back; my fruitless dower/ That could not win me love. Yet once again/ I greet it proudly, with its rushing train/ Of glorious images: - they throng- they press-/ A sudden joy lights up my loneliness, -/ I shall not perish all!” (25-31). In this second section, she develops a more hopeful tone by mentioning her gift of artistic creation. She is confident that her work would provide her eternal happiness, unlike the unreciprocated love she could not experience. Images of light pervade the stanza, symbolising her art. For that aim, she expects Ariadne, the subject of the sculpture, to be the spokesperson to tell her story after her death: “Speak to him of me, / Thou, the deserted by the lonely sea, / With the soft sadness of thine earnest eye, / Speak to him, lorn one! deeply, mournfully, / Of all my love and grief!” (45-49). While the immortality of the art she creates promises some hope to her in the second stanza group, the third stanza opens with her disillusionment. She cannot complete her work and states that if she had not been “too much alone”, she could create a “far nobler thought”. Her pain is in the foreground: “Yet all the vision within me wrought, / I cannot make thee! Oh! I might have given/birth to creations of far nobler thought, / I might have kindled, with the fire of heaven, / Things not of such as die! But I have been/ Too much alone;” (61-66). She believes that the magnitude of the pain she suffers has also withheld her from her creativity. Love could be the best solution to her problems, yet she is devoid. Akin to the Romantic male poets' approach to loss, her loneliness brings her closer to her art. By reflecting on her pains in creating the work of art, Rossi uses the statue she creates not to represent beauty but to revisit and explore love. Even though she states that her art would flourish if she were loved back, her art is the only thing that accompanies her. Despite the circumstances, she seeks refuge in her artistic creativity. Hemans portrays interconnected themes of suffering and feminine empowerment to cultivate artistic expression. Rossi is prepared to forego fame and immortality in favour of love: “Worthless fame! / That in his bosom wins not for my name / The abiding-place it asked!” (81-3). According to Rossi, the fame that artistry bestows pales compared to the exquisite joy of love. She is aware of her artistic prowess and criticises the knight for not reciprocating her love: “And thou, oh! thou, on whom my spirit cast/ Unvalued wealth, - who know'st not what was given/ In that devotedness, - the sad, and deep/ And unrepaid- farewell!” (103-106). Despite her enduring affection for the knight, she recognises that he is incapable of comprehending the value of her love and, hence, is unworthy of it.

This disappointment with love, however, does not lessen her creative energy; instead, it supports the belief that art provides a kind of immortality not available from real connections. Leaving behind a sculpture will immortalise her. Rossi's fame is “worthless” because the fame cannot win her love back. Deborah Kennedy (1997: 280) asserts that Hemans' obsession with this theme cannot only be explained by the failure of her marriage or the pressures of society. Instead, Hemans identifies an inherent need for the love and sense of worth that can come from an intimate relationship. Employing emotional and spiritual expressions of love constitutes a valid example of this. Thus, “Rossi's triumph as an artist” is replaced “by her sense of personal isolation” (Kennedy, 1997: 281). Rossi finishes the poem by giving her voice to Ariadne in a manner that is strikingly comparable to the subtle approach that Hemans employs herself as a model: “Yet I leave my name- / As a deep thrill may linger on the lyre/ When its full chords are hushed- awhile to live/ And one day haply in thy heart revive/ Sad thoughts of me: - I leave it, with a sound/ A spell o'er memory, mournfully profound, I leave it, on my country's air to dwell,- / Say proudly yet- / 'Twas her's who lov'd me well!” (121-127). By casting Ariadne

in her image, Rossi raises Ariadne's status to that of a goddess who has achieved immortality. Hemans, on the other hand, identifies with Rossi as an artist. Therefore, Hemans endeavours to alleviate her afflictions by utilising the immortality that art bestows. Hemans insinuates that, like Rossi, she also seeks solace in the immortal power of art, employing poetry to transcend the limitations of female artists. The poem serves as both an examination of the artistic challenges faced by women and a testament to the curative potential of artistic creation.

“The Grave of a Poetess” – An Elegy for the Women Poet

“The Grave of a Poetess” is an elegy written on the death of the poet Mary Tighe. The speaker of the poem mourns for the loss of a gifted poet. However, imagining that Tighe is in a better place, heaven, becomes compensation for her. Through the poem, Hemans commemorates the undying spirit of the artist (or all preceding female artists in general) by composing an elegiac poem. As Brandy Ryan (2008: 32) encapsulates, this enables Hemans to establish a system for evaluation, “whereby she and the women poets who follow her discuss, circulate, and negotiate the values of their art”. In this poem, Hemans shifts the focus toward the solace found in death, portraying the late poet as ultimately at peace. In her new place, Tighe can perform her poetic creativity: “Now peace the woman’s heart hath found/And joy the poet’s eye (51-52). The phrase, “The poet's eye” (or “I”) here symbolises the perspective of the woman poet and celebrates her poetic creativity. Her “eye” / “I” becomes her own artistic or poetic point of view, emphasising the creative act of a woman poet. Bearing Romantic traits, the poem opens with several pastoral depictions: “I stood beside thy lowly grave; - / Spring-odours breathed around, /And music, in the river-wave, /Pass’d with a lulling sound” (1-4). Thus, at the outset of the poem, Hemans uses earthly imagery. In the poem, while praising the poet, Hemans transforms this imagery into heavenly connotations with the rise of the poet's “immortal spirit” (28). Once again, using light imagery and highlighting the word woman, Hemans obviously reveals the significance of being a woman poet. In addition, following the same line of thought as “Properzia Rossi” as regards the concept of immortality, Hemans extolls the enduring influence of a female poet in this instance: “But then, even then, a nobler thought/ Over my vain sadness came; / *The immortal spirit woke*, and wrought/ Within my thrilling frame (emphasis added, 29-32). Hemans highlights the enduring nature of immortality beyond death, conveying that the poet ascends to a higher creative realm where her immortality is attained.

In addition, much as in the case of “Properzia Rossi”, where Hemans expresses her anguish and suffering while recognising the poet’s eternal fame, she does not refrain from mentioning the sacrifices that come with being a woman poet while celebrating Mary Tighe: “Thou hast left sorrow in thy song, / A voice not loud, but deep! / The glorious bowers of earth among, / How often didst thou weep” (45-48). Here, the deeply established pain in Tighe’s poetic voice is recognised, and Hemans implies that artistic creativity for women often comes at the cost of enduring pain. The words “a voice not loud, but deep!” suggest how women poets, although not usually given significance in the literary canon, have a long-lasting emotional and intellectual influence.

As a result of these observations, it is evident that through a wider angle, Hemans’s “The Grave of a Poetess” does not merely serve as an elegy for Mary Tighe but also serves as a testament to the shared struggles and unacknowledged legacies of female poets. In this instance, Hemans takes it to a more communal level for the woman artists. As she praises Tighe, she gets pretty outspoken about the female poet who aspires to earn a career by writing. The “women’s mind” is elevated, and Hemans praises a woman poet, likely identifying herself as her: “Thou in whose woman’s mind/ The ray that brightens earth and sea” (14-15). Through the end of the poem, Hemans juxtaposes the earthly and heavenly realms and hints that the poetess has reached a new level of creativity now that she is immortal. Unlike the earthly connotation at the beginning of the poem depicting the artist’s suffering, a heavenly connotation is incorporated, portraying the artist’s state of tranquillity. This juxtaposition is evident in the final stanza of the poem: “Where couldst thou fix on mortal ground/ Thy tender thoughts and high? / Now peace the woman’s heart hath found, /And joy the poet’s eye” (49-52). The earthly world and the high thoughts of the late poet are diametrically opposed, and this contrasting picture exemplifies the poet’s transcendence to a new and elevated realm. The “poet's eye” or “I” metaphor becomes more crucial here, for her creativity now stands out as a divine one as she lives in the realm of heaven. Therefore, to praise Tighe's artistry, Hemans elevates the poet's status in the poem and does not place her inside the terrestrial sphere. There are no societal or cultural restrictions where

she lives now. Emphasising her present peace, Hemans declares that the “poet’s eye” of Tighe is now filled with joy unbounded by any earthly limitations. As a woman poet, Tighe has suffered before but now has unrestricted creative freedom in paradise.

Conclusion

In “Properzia Rossi” and “The Grave of a Poetess”, Hemans expresses the individual pain experienced by women poets in their roles as lovers or creators while conveying the everlasting significance of art. Hemans reinterprets pain as a catalyst for creative transcendence in both poems. She establishes a literary tradition in which femininity is a source of empowerment rather than a limitation. In both poems, she sees art as the ultimate emancipation for women, ensuring an enduring presence beyond death. The significance of a woman's creation as an authority extensively exists in both works. In “Properzia Rossi” and “The Grave of a Poetess”, different depictions of suffering are the natural outcome of being a woman. However, being an artist or a poet alleviates this cost by enabling immortality through creating art. According to Feldman (1999: xxi), “[d]eath, as Hemans sees it, may at times a woman’s most forceful adversary but can also be her salvation”. Following this, Hemans's approach suggests that she recognises the responsibilities imposed on female artists while concurrently redefining their legacy by declaring that the lasting nature of their works is the accurate measure of immortality.

Declaration of Conflicting Interests

The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The author did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

I hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Researchers' Contribution Rate

The study was conducted and reported by a researcher.

Ethics Committee Approval Information

Ethics committee approval was not obtained for this study because I declare as the responsible author that this study is one of the studies that does not require ethics committee approval.

References

- Abrams, M. H. (1999). *A Glossary of Literary Terms*. Heinle& Heinle.
- Arıkan, Arda. (2021). Felicia Hemans ve James Clarence Mangan’ın Şiirlerinde Abbasi Dönemi ve Bermekîler. *Anasay*, 5(17), 1-23.
- Armstrong, Isabel. (1993). *Victorian Poetry: Poetry, Poetics and Politics*. Routledge.
- Baldick, Chris. (2001). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford University Press.
- Black, Joseph et al. (Eds.). (2007). *Broadview Anthology of British Literature: The Concise Edition, Volume B*. Broadview Press.
- Brown, Susan. (2000). The Victorian Poetess. Joseph Bristow (Ed.), in *The Cambridge Companion to Victorian Poetry*. (pp. 180-202). Cambridge University Press.

- Eliot, T. S. (1932). *Selected Essays*. Faber & Faber.
- Elliott, Brian P. (2016). "Nothing beside remains": Empty Icons and Elegiac Ekphrasis in Felicia Hemans. *Studies in Romanticism*, 51(1), 25-40. <https://www.jstor.org/stable/24247290>
- Feldman, Paula R. (Ed.). (1999). *Records of Women with Other Poems* by Felicia Hemans. The University Press of Kentucky.
- Hemans, Felicia Dorothea Browne. (2000). *Selected Poems, Letters, Reception Materials*. Susan J. Wolfson (Ed.). Grigg & Elliot.
- Kelly, Gary. (2002). Introduction to *Felicia Hemans: Selected Poems, Prose, and Letters*. (pp. 15-85). Broadview Literary Texts.
- Kennedy, Deborah. (1997). Hemans, Wordsworth, and the "Literary Lady". *Victorian Poetry*, 35(3), 267-285. <https://www.jstor.org/stable/40003051>
- Leighton, Angela. (1992). *Victorian Women Poets: Writing Against the Heart*. University Press of Virginia.
- Lootens, Tricia. (2000). Victorian Poetry and Patriotism. Joseph Bristow (Ed.), in *The Cambridge Companion to Victorian Poetry*. (pp. 255-279). Cambridge University Press.
- . (1994). Hemans and Home: Victorianism, Feminine "Internal Enemies", and the Domestication of National Identity. *PMLA*, 109(2), 238-253. <https://doi.org/10.2307/463119>
- Riess, Daniel. (1996). Laetitia Landon and the Dawn of English Post-Romanticism. *Studies in English Literature*, 36(4), 807-827. <https://doi.org/10.2307/450977>
- Ross, Marlon B. (2001). Foreword: Now Our Hemans. Nanora Sweet and Julie Melnyk (Eds.), in *Felicia Hemans: Reimagining Poetry in the Nineteenth Century*. (pp. x-xxvi). Palgrave.
- Ryan, Brandy. (2008). *"All that the heart breaks while it bears": The Conceptual Mourning of Hemans, Landon, Barrett, and Rossetti*. [Doctoral dissertation, University of Toronto]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Saglia, Diego. (2007). A deeper and richer music: The Poetics of Sound and Voice in Felicia Hemans's 1820s Poetry. *ELH*, 74(2), 351-370. <https://www.jstor.org/stable/pdf/30029560.pdf>
- Scott, Grant. F. (2001). The Fragile Image: Felicia Hemans and Romantic Ekphrasis. Nanora Sweet and Julie Melnyk (Eds.), in *Felicia Hemans: Reimagining Poetry in the Nineteenth Century*. (pp. 26-54). Palgrave.
- Seber, Hande. (2007). Singing Sappho's Sad Love Song: Letitia Elizabeth Landon's *The Improvisatrice*. *Inter-Textes*, 9, 263-76.
- Sweet, Nanora. (1997). Hemans's "The Widow of Crescentius": Beauty, Sublimity, and the Woman Hero. Stephen C. Behrendt and Harriet Kramer Linkin (Eds.), in *Approaches to Teaching British Women Poets of the Romantic Period*. (pp. 101-105). The Modern Language Association of America.
- Sweet, Nanora and Julie Melnyk. (2001). Introduction: Why Hemans Now. Nanora Sweet and Julie Melnyk (Eds.), in *Felicia Hemans: Reimagining Poetry in the Nineteenth Century*. (pp. 1-15). Palgrave.
- Symons, Arthur. (1909). *The Romantic Movement in English Poetry*. Archibald Constable & Co. Ltd.
- Treftz, Jill Marie. (2008). *The Figure of the Poetess in British Sentimental Literature. 1820-1860*. [Doctoral dissertation, The Pennsylvania State University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.
- Wolfson, Susan J. (1994). "Domestic Affections" and "the Spear of Minerva": Felicia Hemans and the Dilemma of Gender." Carol Shiner Wilson and Joel Haefner (Eds.), in *Re-visioning Romanticism: British Women Writers, 1776-1837*. (pp. 128-166). The University of Pennsylvania Press.
- Greenblatt, S. (Ed.). (2005). *The Norton Anthology of English Literature* (8th ed., Vol. 2). W. W. Norton & Company.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bu makale, İngiliz kadın şair Felicia Dorothea Hemans'ın, şiir sanatına çok yönlü olan yaklaşımını şiirsel yaratıcılık, kadın olma, acı ve ölümsüzlük konuları özelinde incelemektedir. Felicia Dorothea Hemans, Letitia Elizabeth Landon ile İngiliz Edebiyatı'nda duygusal şiir geleneğinin önde gelen isimlerindedir. Hemans'ın eser ürettiği yıllar, İngiliz edebi geleneğinde Romantik dönem sonlarına ve Viktoryen dönemin başlarına tekabül eder. Hemans, 19. Yüzyıl'da çok sayıda eser üretmiştir ve eserlerinin etkisi kendinden sonraki dönemlerde de sürmüştür. Döneminde ve sonrasında, geniş kitlelerce okunmuş bir şairdir. Şiirlerinde aile konularına duygusal bir dokunuşla yaklaşımıyla bilinen Hemans, her ne kadar bazen eleştirilse de Hemans'ın sanatı aile, din, vatanseverlik gibi kavramları kadınsı bir bakış açısıyla vermektedir. Eserlerini, doğrudan feminist eserler olarak nitelendirmek doğru olmasa da şiirlerinin kadınsal pek çok öge barındırdığı bir gerçektir. Hemans'ın şiirlerinde, kadın olmanın önemini ve bunun bir güç ve ilham kaynağı olduğu gözlemlenir. Bu araştırmanın merkezinde, her ikisi de *Records of Women* (1828) adlı şiir koleksiyonunda yayınlanan "Properzia Rossi" ve "The Grave of a Poetess" ("Bir Kadın Şairin Mezarı") adlı iki şiiri yer almaktadır. Her iki şiirde de Hemans, benzer acılardaki iki sanatçının kadın olarak ölümsüzlüğe ulaşma çabasını ve sürecini ifade eder. "Properzia Rossi" şiirinde âşık olarak hüsrana uğramış bir sanatçıyı yaratıcı sürecinde, "The Grave of a Poetess" şiirinde ise kadın bir şairin sanatı aracılığıyla ölümsüzlüğe ulaşmasını gösterir. İki şiirde de sanatın bahsettiği ölümsüzlük, geçerli ve yerinde bir teselli olarak kullanılır. Hemans, böylece, kişisel acıları kalıcı bir yaratıcı mirasa dönüştürme aşamasında kadın yaratıcılığını ortaya koyar.

Bu bağlamda, bu makalede ele alınan ilk şiir Hemans'ın "Properzia Rossi" isimli eseridir. "Properzia Rossi" şiirinde Hemans bir kadın sanatçıyı resmeder. Ünlü bir heykeltıraş olan Properzia Rossi, karşılıksız bir aşkın sonucu olarak kalbi kırık bir şekilde ölmüştür. Şiirde, Jean-Louis Ducis'in bir tablosu, Rossi'nin son eserini Romalı bir şövalyeye gösterişini tasvir ediyor. Ancak şövalye bu âşık kadının eserine kayıtsız kalır ve karşılık vermez. Bu sebeple, şiirdeki Rossi, sevilmeyen bir kadın olmanın sonucu olarak intihara meyillidir. Böylece bu şiir, bir sanat eseri yaratmayı hayal eden, ancak derin bir aşka ihtiyaç duyan bir sanatçıyı ön plana koyar. Bu kadın sanatçı, aşkına karşılık alamadığında, sanatının ölümünden sonra şöhretle sonuçlanacağından teselli bularak ölüme yaklaşır. Eser, sanatçının tanınma ve ölümsüzlük mücadelesinin dokunaklı bir incelemesidir. Bu anlatı aracılığıyla Hemans, bir açıdan da toplumsal beklentiler ve ölümsüzlük arzusuyla boğuşan bir kadın sanatçı olarak kendi deneyimlerini yansıtmaktadır. Şiir, sanatın dönüştürücü gücünün altını çizerek, gerçek ölümsüzlüğün kişisel beğenide değil, kişinin yaratıcı çabalarının kalıcı etkisinde yattığını öne sürer.

"The Grave of a Poetess" ("Bir Kadın Şairin Mezarı") şiiri ise Hemans tarafından, 1810 yılında vefat eden İrlandalı kadın şair Mary Tighe anısına yazılan bir eserdir. Bu şiirde de Hemans kadın bir yazar nezdinde yaşanan bir acı temasını, bunun yaratıcı süreçle olan içsel bağlantısını ve ölümsüzlük arayışını ortaya koymaktadır. Şiirin konuşmacısı yetenekli bir şairi kaybetmenin yasını tutmaktadır. Ancak Tighe'nin daha iyi bir yerde, yani cennette olduğunu hayal etmek onun için bir telafi olur. Bu konuşmacıya göre, Tighe, yaşarken acılar çekmiş, fakat şu anda şiirsel yaratıcılığını sergileyebileceği bir yerdedir ve orada huzur bulmaktadır. Hemans, bu şiirde de kadın yaratıcılığının anlamlarını araştırmak amacıyla kadın bir sanatçı imajını kullanmaktadır ve kişisel acı ile sanatsal ifadenin keşişimini vurgulamaktadır. Duygusal derinlik ile harmanlanan bu şiir aracılığıyla, acının sanatsal başarı için güçlü bir tetikleyici olabileceği fikrini aktararak kadın bir şairin ölümsüzlüğe ulaşma becerisini ifade eder. Bahsi geçen iki şiirin de dili, imgeleri ve tematik kaygıları yakından incelendiğinde, Hemans'ın acıyı yaratıcı sürecin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü gözlemlenmektedir. Farklı alanlardaki iki kadın sanatçıyı tasvir ederken aynı zamanda şiirlerde Hemans'ın da yansımaları görülmektedir. Bu sayede, Hemans, sadece bireysel deneyimlerini değil, daha geniş bir kadın deneyimine de ses vererek her iki alanda da evrensel bir ölümsüzlük arayışına girmektedir.

Sonuç olarak, Felicia Dorothea Hemans'ın *Records of Women* başlıklı şiir koleksiyonunda yer alan "Properzia Rossi" ve "The Grave of a Poetess" şiirleri, acı, kadınsal yaratıcılık ve ölümsüzlük temalarının iç içe işlendiği bir tema sunmaktadır. Acılarının içerisinde, sanatta yaratıcılığın keşfi ve bunun getirdiği ölümsüzlük hissi, iki kadın anlatıcıya da hem âşık hem de yaratıcı bir sanatçı olarak güç ve teselli vermektedir. Bunu yaparken sanatın ölümsüzlüğe ulaştırıcı gücünün altı defalarca çizilmektedir. Hemans, bu temaları kişisel duygularla bir araya getirerek acının sanatın yaratıcılığı sayesinde dönüştürücü bir güce sahip olduğunu vurgulayan kendine özgü bir anlatı yaratmaktadır. Bu şiirlerde, farklı şekillerde de olsa acı çekmenin kadınlığın doğasında var olduğu örneklendirilir. Ancak, şiirler bu acıyla baş etmek noktasında, bunun kadın yaratıcılığının sağladığı ölümsüzlük

potansiyeli ile hafifletildiğini öne sürer. Kişisel tecrübe ve duygularından da faydalanan ve bunları canlı anlatımlarla ön plana çıkaran Felicia Dorothea Hemans'ın, "Properzia Rossi" ve "The Grave of a Poetess" adlı şiirlerini inceleyen bu çalışma, sanatın acı karşısında bile kadınsı deneyimini ölümsüzleştirme ve koruma yeteneğinin bir kanıtı olduğunu ön plana getirerek kadın yaratıcılığının amacı, gücü ve derinliği hakkında içgörüler sunmaktadır.

BREAKING STEREOTYPES OF DISABLED CHARACTERS IN CHILDREN'S LITERATURE

ÇOCUK EDEBİYATINDA ENGELLİ KARAKTER STEREOTİPİNİ YIKMAK

Meryem ODABAŞI

Atatürk Üniversitesi,

Yabancı Diller Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü

meryemodabasi@atauni.edu.tr

ORCID: 0000-0002-3877-2319

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

14.10.2024

Kabul Tarihi:

11.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Engellilik
Çalışmaları,
Engelli Karakterler,
Stereotipler,
Çocuk Edebiyatı.

Keywords

Disability Studies,
Disabled Characters
Stereotypes,
Children's Literature.

With the growing popularity of disability studies, the social model, which agrees that disability stems not from social barriers, has gained prominence. This perspective has made disability more visible in children's literature, challenging stereotypes by transforming disabled characters from victims, villains, or sidekicks with superpowers into main protagonists. This article aims to assess the negative representations of disabled characters in the past and then analyze how attitudes towards stereotypes have evolved by examining the portrayal of disabled characters in two picturebooks, *Amazing* and *My Three Best Friends and Me, Zulay*. In both books, the protagonists are ordinary children who do not possess superpowers but simply enjoy spending time with their friends. Rejecting discrimination against disabled individuals, these books embrace diversity in disability representation. By depicting their characters in realistic settings—highlighting both challenges, such as struggling to learn to read or swim, and strengths, such as overcoming obstacles—they actively dismantle the notion of negative stereotyping in disability representation.

ÖZ

Engellilik çalışmalarının artan popülaritesiyle birlikte, engelliliğin bireylerin yetersizliklerinden değil toplumsal engellerden kaynaklandığını iddia eden sosyal model önem kazanmıştır. Bu bakış açısı engelliliği çocuk edebiyatı alanında daha görünür kılmış ve engelli karakterlerin kurban, kötü, süper güçlere sahip ya da yan karakter tasvirlerini değiştirip onları ana karakter yaparak stereotipleri yıkmaya başlamıştır. Bu çalışma, geçmişte engelli karakterlerin olumsuz temsillerini değerlendirmeyi ve ardından stereotiplere yönelik değişen tutumlara odaklanarak *Amazing* ve *My Three Best Friends and Me, Zulay* adlı iki resimli kitapta engelli karakterlerin temsilini incelemeyi amaçlamaktadır. Her iki kitabın da baş kahramanı süper güçleri olmayan ancak arkadaşlarıyla vakit geçirmekten hoşlanan sıradan engelli çocuk karakterlerdir. Engellilere karşı ayrımcılık reddeden her iki kitap da engellilik açısından çeşitliliği kucaklamakta ve karakterleri okumayı ya da yüzmeyi öğrenmede zorluk yaşamaları gibi zayıf yönleri ve zorlukların üstesinden gelmek gibi güçlü yönleriyle gerçekçi ortamlarda tasvir ederek engelli karakterlerin olumsuz stereotipleştirilmesi fikrini yıkmaktadır.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1566576>

Atıf/Cite as: Odabaşı, M. (2025). Breaking stereotypes of disabled characters in children's literature. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 11-23.

Introduction

Disability Studies and Literature

For centuries, disabled people have faced discrimination and segregation by the ableist community in nearly every part of the world. However, thanks to the efforts of disability rights movements, supported by families, educators, scholars, and activists, both the perception of disabled bodies as inferior and discriminatory practices have been challenged. These efforts also pave the way for disability studies to emerge and gain visibility in social sciences, including literature and art. Although disability studies initially “focused solely on the visibility of impairments” and overlooked neurodiverse conditions such as autism, which lacks visible symptoms (Tulgar, 2022, p. 637), over time, neurodiversity has also been acknowledged and celebrated in both disability studies and literature. Since literature reflects societal norms and cultural values, understanding how disability is perceived in a particular society is crucial.

The World Health Organization (n.d.) defines disability as a health issue and a complex phenomenon "reflecting the interaction between features of a person's body and features of the society ."As the organization asserts, disability is not solely about an individual's physical limitations but also about the barriers imposed by society. Based on this understanding, various models have been developed to address disability, with two particularly notable in literature: the medical and societal models. The medical model views disability as a deficiency or impairment within an individual's body (Brewer et al. 2012, p. 2) and defines it as an “effect on bodily function arising from an impairment” (Johnstone, 2001, p. 10).

This model focuses on impairments and their cures, viewing individuals with disabilities as "passive and dependent" beings who need to be fixed and cured. As a result, they are excluded from “a holistic consideration of their needs as unique individuals” (Ellis, 2019, p. 71). By reducing disabled people to merely biologically impaired individuals with deficits, this model fails to embrace them, adopting a reductionist perspective that overlooks their social life and rights. Arthur Shapiro (2000) argues that disabilities should primarily be understood through a social and minority group perspective, emphasizing inclusion and rights rather than medical treatment. He suggests that adopting this social paradigm is more effective in combating discrimination against people with disabilities, known as disablism or handicapism, than the traditional medical approach, which focuses on diagnosing and treating diseases. This shift in perspective is crucial for gaining a deeper understanding of the key issues surrounding disabilities (p. 84). Thus, understanding disabled individuals requires much more than medical treatment. With the rise of the social disability movement, attention has shifted toward the social, cultural, and environmental barriers that disabled individuals face in society. In this regard, disabled feminist activist Liz Crow distinguishes between *impairment and disability*, asserting that "impairment is the functional limitation(s) which affect a person's body." In contrast, disability refers to the reduced or restricted opportunities resulting from "direct and indirect discrimination" (2010, p.125). This distinction strongly reinforces the core idea of the social model, which shifts the focus from bodily impairments to societal barriers and advocates for social justice for disabled individuals.

The social model emerged as a response to ableism and seeks to “reveal how people are disabled and impaired by barriers constructed in society, not by their impairment or difference” (Ellis, 2019, p. 71). In this view, disability is seen as a consequence of the obstacles imposed by society rather than an inherent condition. To enable disabled individuals to participate as citizens fully, this model considers their needs as social rather than individual (Shapiro, 2000, p. 84). The structures that contribute to the daily oppression of disabled individuals are shaped by societal factors such as the economy, governmental policy, state authorities, and institutions, including educational systems (Michailakis, 2003, p. 211). Overcoming social oppression requires abandoning the perception that disabled individuals are broken and in need of medical intervention. Instead, society must address and rectify the disabling effects of these barriers through legal reforms, education, economic policies, and inclusive architecture. According to Garland-Thomson (1997, p. 51), achieving equal living conditions for disabled individuals necessitates reconfiguring the social environment to accommodate physical diversity. This approach emphasizes removing legal and social restrictions rather than expecting disabled individuals to conform to institutional norms.

The social model has played an important role in accelerating the transformation in societal attitudes towards disabled individuals. This shift in the perception has also manifested in literature while portraying characters with a disability. The primary aim of this paper is to analyze this transformation in the depiction of disabled characters in the scope of children's literature. In order to emphasize the depiction of the evolving societal attitudes toward the perception of disability, a historical overview of the portrayal of disabled characters in children's literature will be the starting point of this study. Then, it aims to present how negative stereotypes of portraying disabled characters are broken in two picturebooks, *Amazing* and *My Three Best Friends and Me*, Zulay.

The Portrayal of Disabled Bodies in Children's Literature

Children's literature is a prominent element that can affect and shape early childhood development since it enables children to comprehend the world surrounding them. It is the gate for children to go through and discover norms and cultural values in their society and the world. As children begin their formal education, they bring many life experiences that significantly influence their outlook, beliefs, and behaviors. However, these formative experiences often lack a deliberate focus on fostering a better understanding of diverse groups of individuals (Leininger et al., 2010, p. 584). In this sense, children's literature is a great tool to help them increase this understanding because literary works that depict characters with disabilities realistically and positively "have the potential to increase awareness, understanding, and acceptance of students with disabilities" (p. 584). The importance of books is not only to help abled children raise awareness about disabled children but also to make them develop positive attitudes and behaviors. Suppose someone can look from the viewpoint of children with disabilities. In that case, books portraying disabled bodies are again of great importance because these children "need to see themselves reflected in the world around them, in pictures, in toys, in books, in role models" (Derman-Sparks, 1989, p. 39). In terms of representation of disabled bodies, some questions arise, such as 'Do the stories in the children's literature mirror the changing attitudes of society towards disabled bodies?', 'Has the portrayal of disabled characters in these stories been stereotyped?' or 'Do the stories or illustrations have negative message about disability?'. To give reasonable answers to these questions, one should consider the changes in society because stories constantly change the attitude of society. During the eighteenth, nineteenth, and early twentieth centuries, disabled characters were frequently depicted by characteristics such as fragility, illness, deformity, and weakness, and these attributes were often filled with religious or divine connotations, depicting disabled people as somehow closer to a higher power (Little, 1986, p. 181). Numerous children's literary works of that era portrayed disabled characters in a manner that degraded them to one-dimensional stereotypes or objects of sympathy. Moreover, disabled individuals of the time were frequently considered burdens to their families, and they were subjected to social isolation and faced severely constrained opportunities for education and self-sufficiency (Little, 1986, p. 182). However, in the late twentieth century, there was a noticeable shift in the portrayal of disabled characters. Authors began to deal with physical attributes less, focusing on highlighting the capabilities and strengths of these characters rather than solely defining them by their disabilities. This evolution in narrative representation marked a departure from the previous exclusive emphasis on the disability itself (Little, 1986, p. 182). This era saw a shift towards a greater societal trend to integrate disabled individuals rather than urging them to be isolated.

There are numerous studies analyzing disabled characters in children's literature, and most of them conclude that it is very common to use negatively stereotyped disabled characters in children's literature. In their study aimed to unveil concealed representations and stereotypes of disability within selected children's literature, Hodkinson and Park conclude that numerous works depict disabled characters as excluded and position them as "other," often symbolizing them as malevolent individuals. Additionally, their study reveals that these disabled characters are subjected to ridicule and are consistently portrayed as burdensome to both non-disabled individuals and society at large (2017, p. 61). This kind of discrimination can be seen in some fairy tales, in which disability is used to emphasize the otherness of the characters, placing them at the end of social order, "even below able-bodied animals" (Yenika-Agbaw, 2011, p. 92). Even when an abled character encounters a disability, they become lesser than what they are, as seen in Rapunzel. The prince in Rapunzel is blinded and no longer becomes a prince. He wanders around in the forest and leads a miserable life. Based on his story, one can conclude that a blind person cannot be a prince or cannot deserve to lead a life that a prince can lead, and also, to be able to get what they previously had, they need to get away with the disability in a miraculous way. So, the

story gives the message that it is not possible to lead the life they used to have before they were disabled and connotes the idea that it is not possible to accept characters with disabilities in these fairy tales and let them become kings, princes or princesses because they are discriminated excluded from society.

Exclusion from society, as an outcome of discrimination, is a recurring theme embedded in children's literature with disabled characters. Characters with disability are considered inferior, so they are othered and excluded from society. Based on this exclusion, Bogdan and Biklen draw a parallel between "handicapism" and racism and sexism and define it as "a set of assumptions and practices that promote the differential and unequal treatment of people because of apparent or assumed physical, mental, or behavioural differences" (2013, p. 4). They claim that if anyone is not allowed any public facilities because of their race or gender, this will be called discrimination, and the same must be said for disabled people when they cannot use any public facilities. Similarly, Alan Gartner likens disability to racism and sexism. He claims that just like those racist and sexist people trying to impose their images on "others", abled people impose their images, which are "beautiful-and right," on disabled people who are considered "ugly-and evil" (qtd. in Margolis and Shapiro, 1987, p. 20). Considering disabled people as others who are ugly, evil, and different leads us to question "normalcy" since abled people are seen as 'normal.'

In disability studies, normalcy is considered as socially constructed standards and expectations that refer to "normal" behavior, appearance, or ability in society, and therefore, those who do not fit these specific criteria can be marginalized (Davis, 2013; Titchkosky, 2000). Linking it to beauty concept, it can be defined as having a perfect body, so if you have any deformity, you will be excluded from being normal. Based on her beliefs on Goffman's social structure of stigma, Titchkosky claims that "'normalcy' is the standpoint which does not obtrude but, rather, *allows* for the recognition of who or what is stigmatized" (2000, p.204). The representation of a perfect body and beauty is included in children's literature, which provides children with the belief that to be accepted and not to be stigmatized in society, one must be beautiful with a perfect body such as long blonde hair, colorful eyes, tall and thin body for beautiful females, and muscled and strong body for handsome males (Lieberman, 1972; Santiago, 2007; Hodkinson and Park, 2017). Beauty is of utmost importance in children's literature, especially in fairy tales, with the idea embedded that beauty symbolizes goodness while ugliness symbolizes evil. Children who encounter these stereotyped characters in children's literature are imposed the idea that "physical beauty symbolizes goodness and disability symbolizes evil" and "people with physical or mental differences are to be feared, pitied, trivialized, or ridiculed" (Shapiro, 2000, p. 3). Perfection of body and mind shows how societal dictates are imposed in society. In children's literature, to make up this so-called ugliness and deformity of the disabled characters, they are mostly uploaded with superhuman qualities. Although superhuman qualities in children's literature are used to provide excitement and adventure, it may become problematic when used to compensate for a 'deficit' of a character. These 'supercrip' characters are depicted as disabled individuals who deal with the "spiritual and physical challenges" of daily tasks, and this depiction highlights the low expectations of the society where they live (Fahn, 2020, p. 5-6). These stereotypical characters endowed with superpowers "represent a sort of overachieving, overdetermined self-enfreakment that distracts from the lived daily reality of most disabled people" (Alaniz, 2014, p.31). If the disabled character is not evil, they probably have the superpower to use to be accepted in society and reach happiness (Harnett, 2000, p. 22). Their disabilities are portrayed as something to be overcome, and they have these superpowers to compensate for their 'deficiencies.' These characters are defined by their superpower abilities, not by their disabilities.

Besides attributing superpowers to disabled characters, healing them with magic is another way for writers to compensate for their impairments and turn their lives into 'normal' in their stories. The use of magic to heal disabled characters reinforces the idea that these characters need to be healed because it is not 'normal' for them to stay disabled. With this idea, young readers can believe that disability is not tangible or profound and "can be magically fixed" (Hodkinson and Park, 2017, p. 53). Healing miraculously at the end of a story is a stereotype in children's literature. For example, the prince who gets his vision at the end of Rapunzel or Clara in Heidi, who is in a wheelchair, begins to walk miraculously. Similarly, Beckett et al. analyze magic in terms of bullying in children's books and claim that "magic reinforces the stereotype of the passive disabled person who in 'normal' non-magical situations is incapable of challenging bullies" (2010, p. 379). The idea that disabled people need something or someone to overcome challenges is reinforced by the inclusion of magic in the stories. Treating the disabled body as something to be cured miraculously may affect the disabled readers in a way that they can

have hope for something unrealistic, or they can see the impossibility of the magic in their lives and feel underrepresented all.

In addition to being other, evil, ugly, or 'super cripple', they are mostly portrayed as secondary characters in stories. Leininger et al. (2010, p. 594) conducted an assessment of Newbery Award-winning books spanning the years 1975 to 2009 to examine the portrayal of disabled characters, and their findings suggest that the majority of disabled characters in these works serve as secondary figures and primarily function to facilitate the emotional development of characters without disabilities. Additionally, only a limited number of narratives are presented from the perspective of characters with disabilities. The fact that characters without disabilities are portrayed as heroes or role models who can solve every problem and overcome every hardship of life ends up with the idea that disabled characters have a lower social status as they are placed in an obedient and marginal societal position. Disabled characters are primarily villains, or when they are protagonists, they get rid of their disability at the end and live happily ever after.

As can be seen, disabled characters are predominantly portrayed with negative stereotypes, but this has been changing with social awareness in the last few decades. With the latest images of disabled bodies in children's literature, disability goes under a process in which a disabled individual can ignore "the tyranny of the normate" and redefine their identity by "embracing disability as a valid social identity." They do not consider disability "as a reason for self-disgust, or as something to be denied or hidden, but rather as an imposed oppressive social category to be challenged and broken down" (Samuels, 2014, p. 319). These representations challenge the perceptions of the so-called 'normal' and convey that no one is perfect, everyone has their abilities, and they are unique in their ways. To present this shift in portraying disabled characters, two contemporary picturebooks, *Amazing* and *My Three Best Friends and Me*, will be scrutinized in terms of disability studies.

Breaking Stereotypes of Disabled Characters in *Amazing* and *My Three Best Friends and Me*, *Zulay*

The negative stereotyping of disabled characters in children's literature has been broken with the changing societal attitudes towards disabled and disabled individuals. Thanks to the campaigns celebrating diversity in children's literature, an awareness of disability has been raised, and the need for representation of disabled characters in an authentic way has tried to be met by the writers of children's literature. In this sense, the number of picturebooks positively portraying disabled characters has been increasing. As an example of these books, *Amazing* and *My Three Best Friends and Me*, *Zulay* were chosen for this study.

Amazing was written and illustrated by award-winning author Steve Antony in 2019. The protagonist in the book is a little boy with a disability who uses a wheelchair. The little boy narrates the story, and it is about him and his extraordinary pet - a dragon- called Zibbo. The boy, whose name is not given, tells how he spends time with his pet and friends. The story begins with the sentence, "Some children have cats. Some children have dogs. I have a dragon. His name is Zibbo." (Antony, 2019). While trying to emphasize the different preferences of people, the author also normalizes having a dragon as a pet, which makes this part of the story unrealistic. Being a friend of a dragon, which is impossible in real life, brings us to the reality of stereotyping characters with disabilities as having superpowers. Having extraordinary pets like the dragon here refers to the superpower of the protagonist because no other child can have a dragon pet; therefore, it can be said that a superpower compensates for the disability of the protagonist. It is used to complement the protagonist's abilities since animals are mostly depicted as companions of disabled people. However, what is more, important about including an amazing different animal in the story is to celebrate diversity, which is very important in disability studies since it reinforces the idea that disabled people are also amazing in their ways. This fosters inclusivity and promotes the idea that disabled people are integrated into society and are not othered or segregated because of their differences. The boy does everything with his dragon pet: laughing, learning, singing, sailing, dancing, drawing, snacking, and snoozing. They also hang out with his friends, who love Zibbo, too. In the illustration, every kid rides a scooter, bike, or skateboard, and the boy in front of them rides his wheelchair. They also play hide-and-seek and basketball all together. He is not bothered or excluded; they can all play together. At the end of the story, the boy says, "Zibbo may be different but he is MY BEST FRIND" (Antony, 2019), and emphasizes that when they come together, everything is possible, referring to the differences among people.

Even though there is an illustration of the boy in his wheelchair in the book, throughout the story, there is no textual reference to his disability or his using a wheelchair. Anyone who does not see the illustrations cannot know he is a disabled character. Depicting a disabled character with no textual reference to his impairment has a positive aspect of the book since it promotes the idea that he is not an 'other' but a full member of society. Instead of focusing on his disability, the writer focuses on his social life as an equal member of society. By doing so, the writer uses the strength-based perspective, which focuses on the characters' capabilities, skills, and positive aspects instead of their weaknesses or deficiencies. Focusing on the strengths and potentials of disabled characters encourages social integration and acceptance. When their skills and contributions are emphasized instead of their disabilities, disabled individuals can take active roles in society, and this will pave the way for a more comprehensive social structure in which prejudice is reduced. This perspective focuses on "opportunities to grow, develop, and thrive in personal development, interpersonal relations, social inclusion, and emotional and physical well-being" (Hayden and Prince, 2020, p.3). In this perspective, the characters in the books are recognized as they are in their lives and focused on what they can do and be (Shogren et al., 2017, p. 22). Steven Antony portrays his character in this way and focuses on depicting what his character can do in his social life. This portrayal is important because it can raise awareness about the strength-based perspective among readers, which can help to create a more equal and inclusive society by ensuring the full participation of disabled people in society.

In *Amazing*, the capacities and skills of the disabled protagonist are depicted in a social environment. The impairment of the boy is portrayed in illustrations realistically. However, the story is not about his disability or anything related to it, which breaks the stereotype and gives a positive and multidimensional portrait of the character. At this point, this book can be considered among the books portraying disabled characters without addressing the negative stereotypes attributed to disabled characters and without addressing the social barriers upon people with disabilities. Considering it in the social model of disability, we do not see societal barriers for the disabled character. He can do whatever his abled peers do, and he has the right environment and is welcomed, accepted, and accommodated by society. There are no physical obstacles, such as inaccessible environments, which can impair him, and no attitudinal barriers, such as prejudice or othering in his community. The absence of these social barriers enables him to fully participate in every aspect of society and equally engage in everything as his peers. Consequently, the absence of these barriers underpins the social model in disability studies since it claims that disability is socially constructed. When these barriers are removed, an inclusive and equal environment can be created for every individual in society.

At the end of the story, there is no magic cure or need to be cured. Everything is depicted in a realistic atmosphere, which gives the story an authentic setting, which is very important in children's literature since they cannot be acceptable unless they are realistic or accurate (Prater et al., 2006; Leininger et al., 2010; Wopperer, 2011). It is of great importance to depict children with disability in a realistic setting because to create an authentic portrayal, disabled characters should be represented with their weaknesses (what they cannot do) and strengths (what they can do). Suppose they are depicted authentically. In that case, they are presented to the readers as "individuals who are accepted rather than rejected, and people who are more similar than different from others" (Rieger and McGrail, 2015, p. 19). Rieger and McGrail, claiming disabled children are not appropriately portrayed in books and media, state that this situation has two negative consequences: "(a) Children with disabilities cannot "find" themselves or appropriate role models represented in books and other media, and (b) abled students remain unaware of this absence, which amplifies their unfamiliarity with their differently abled classmates" (2015, pp. 18-19). The absence of inappropriate representations of disabled children can prevent disability awareness and positive attitudes and behaviors toward children with disabilities. Authentic literature represents "characters with disabilities as well-rounded and multidimensional persons who belong to various communities and have friends rather than as flat, stereotyped outsiders or victims to be rescued" (2015, p. 19). In the picture book *Amazing*, the setting and the disabled character are depicted authentically; the boy is not a victim or 'other' in his environment but a round and multidimensional character with many friends, fully participates in everyday activities, and enjoys his life.

The second picturebook analyzed in this study is *My Three Best Friends and Me, Zulay* (2015), written by Cari Best and illustrated by Vanessa Brantley-Newton. The story is told by Zulay, the protagonist of the book. The book concerns Zulay, a confident and determined blind character, and her three best friends. They are all in the same

class and have different personal interests, but they have fun together and help each other when they are in need. Similar to the cover of *Amazing*, in which there is a boy in a wheelchair having fun with his friends, there is an illustration of a girl who has a cane in her hand and her friends, all smiling, on the cover of *My Three Best Friends and Me, Zulay*. Both books depict the disabled characters with their friends, promoting the idea that they are not alone, othered, or segregated but members of a happy society.

Unlike *Amazing*, in which the character's disability is never mentioned, in this picturebook, her disability is mentioned when she sits at her desk in her classroom and talks about her folded-up cane inside her desk, so her being blind is presented at the beginning of the book. This picturebook also reflects the absence of societal barriers in social disability model, which claims that people are disabled not because of their impairments but because of the barriers created by them. Zulay has no physical or attitudinal social barriers with which to cope. She is not portrayed as restricted or facing societal barriers in her environment, and she primarily participates in the same activities with her classmates with some adjustments. Her disability is not portrayed as something that limits her life; it is portrayed as a difference in a diverse classroom, and with inclusion and necessary support, it can be accommodated. In inclusive classrooms, materials can be adapted to meet the needs of disabled students, such as using visual aids to break tasks into smaller steps. Zulay is in such a class where, for example, she learns how to use her stick in her gym class to join a race in her school.

In inclusive classes, peer interaction is also important since it creates opportunities for students to enhance social skills and empathy while working together. During her classes, contrary to the disabled characters in the past who are othered, Zulay's friends do not consider her blindness as a weakness but as a difference. When they do shapes in class, for example, Zulay cannot draw the pyramids correctly and asks her friend how they look, and her friend says, "A teeny bit crooked" (Best, 2015). Her friend does not criticize or ridicule what she has drawn; instead, she gives her constructive feedback to help her make it right. Zulay also helps her friend with maths; when she gets confused, she explains it to her until she understands. It is mutual assistance, not one-way dependency, as it used to be portrayed in the past. She also lets her friends use her Braille machine; they type their names on it and enjoy it. Their relationship is reciprocal; they collaborate and support each other, an important issue in inclusive classes. These classes help students understand each other better, allowing them to interact with peers from different backgrounds and abilities and fostering awareness and acceptance. These classes allow students to improve not only academically but also socially.

What makes this story authentic is that both Zulay's weaknesses and strengths are portrayed in the book. When she cannot do something in class, her friends help her by telling her what to do, which is realistic. Her feelings are presented to readers, too. When her teacher announces that Zulay will work with Ms Turner while the rest of the class goes to the gym, she feels unhappy and thinks, "I do not like when I hear my name sticking out there by itself, if no one else has to have Ms Turner, then why do I?" (Best, 2015). However, she does not express her thoughts because she does not want to be stuck out, more like a car alarm at night waking everybody up" (Best, 2015). She feels discomfort with standing out in class but does not verbalize it and chooses to remain silent because she does not want to draw attention to her difference, which is the emotional effect of ableism. What makes Zulay feel discomfort here is not that she needs assistance, but instead, her name is "sticking out" and making her visible among her friends, which reinforces her being different from her peers in a negative way. However, this discomfort with "sticking out" does not stop her from joining the race on Field Day. Her decision to participate in the school activity breaks the stereotype of dependent and passive disabled characters. She shows determination and independence by deciding on her activity, just like her sighted peers. Her disability is not portrayed as something that can restrict her capabilities. Ultimately, with her self-determination and lots of practice, she learns to navigate her cane and joins the race.

Zulay's feelings about using her cane are another realistic presentation. She associates everything with her cane; when she tries to draw pyramids, she thinks that drawing it "straight like her cane" is waiting for her at her desk. Likening drawing straight lines on her cane shows that she is in the process of accepting using a cane, which is different from the activities she does with her friends. Navigating with her cane is something new for her, and since she needs to be separated from her friends to be able to learn how to use it, she feels discomfort. However, it is not only about being separated from her friends since disabled people sometimes do not want to accept using assistive tools (McMillen and Söderberg, 2002; Häggblom-Kronlöf, G. and Sonn, 1999), which will make them 'visible' and stand out in their community. In Zulay's reaction against her cane, we can see this reluctance:

Reading used to be hard before my hands learned the way. So I was climbing a tree and swimming. Because in the beginning, all I did was fall. And sink. And not want to do it like I do not want to do that cane.

Her emotional response to accepting using an assistive tool is clearly stated in her words. She struggles to accept her cane to navigate around as a blind person. She sees her cane as a tool connected to her disability, which emphasizes her difference. She believes that using an assistive tool, which is emotionally challenging, makes her disability visible, which will lead to social stigma. When using her cane, her feeling like a "car alarm" clearly showcases her concern about being seen differently and the possibility of facing adverse reactions from people around her, and this inevitably affects her self-esteem and her willingness to use her cane. She also feels anxious about learning how to use it because she feels frustrated and sometimes discouraged in the learning process, although she tries hard to learn. Accepting using it is a gradual process for her both physically and emotionally since "[b]eing a user or becoming a user of assistive devices not only entails pragmatic adaptation but also has emotional and symbolic significance" (Hägglom-Kronlöf, G. and Sonn, 1999, p. 168). Therefore, while she struggles to master a new skill and overcome its difficulties, she is trying to accept it and keep her resilience and self-determination until she feels comfortable with it. At first, she defines her cane as "fold-ing hold-ing cold-ing cane" (Best, 2015), and tries to imagine how she will look with it and wants to shout "No" because she feels no one else will look like her when using it. Alternatively, she does let her friends try out her cane, although she lets them use her Braille machine. It reinforces the idea that disabled people need time to get used to and accept the assistive tools in their lives, and they believe that these tools make them independent, although they seem the opposite at first. In their study, which elucidates the dependency of disabled people on assistive devices, McMillen and Söderberg conclude that disabled people may look dependent on their devices. However, their devices make them more independent daily and help them achieve a better life (2002, p. 178). When her instructor explains to Zulay that she will be an expert at finding her way around, she knows she will achieve a better life and will not depend on anyone who navigates her. Although it takes time, like other activities that she struggled to learn, such as reading and climbing, she learns how to use it and even joins a race and wins it.

Considering the stereotypes of having superpowers, we can see the opposite here. Zulay does not have the superpower to achieve what she wants, to join and win a race, or to compensate for her 'deficiency.' It is realistically presented in the story that she has to try hard to master a new skill in classes such as drawing shapes or doing math, sometimes as complicated as her peers and sometimes much more challenging than theirs. While practicing for the activities on the field day, her friends get as tired as she is; they all put great effort into achieving what they want. When she talks about her effort to master new skills, such as learning to read and climb, her failures are also mentioned; readers can understand how hard she tries to get what she wants, unlike the unrealistic portrayal of disabled characters who use magic or superpowers. She does not need a superpower to earn her place and to be accepted in her society. Moreover, Zulay is not depicted as someone who needs to be cured to lead a 'normal' life, as suggested in the medical model of disability studies.

Conclusion

The field of disability studies has played an important role in triggering the transformation in societal attitudes towards disabled bodies. This evolution in perspective can be seen in the portrayal of disabled characters within the realm of literature, particularly in children's literature. In the past, there were almost no disabled protagonists since they were mostly depicted as supporting characters, and they were rarely used as first-person narrators (Leininger et al., 2010; Price, 2016). There has been an increase in the number of disabled protagonists, which is none or rare in the past. In parallel with this development, first-person narratives by disabled protagonists have become common in disability narratives, which gives voice to marginalized ones in society. (Price, 2016; Some, 2020). These literary representations mirror the evolving societal understanding of disability and assist to shed light on presenting disabled individuals from different perspectives. In contemporary literature, there is a rise in depicting disabled characters as complex individuals by portraying their unique strengths, challenges, and distinctive perspectives. These portrayals arouse empathy, promoting a better understanding of disability among young readers.

In the selected picturebooks in this study, the protagonists are independent disabled characters who are not discriminated against, othered, pitied, or ridiculed in their society. Unlike the underrepresentation of disabled

characters in the past when they were portrayed as one-dimensional and stereotypical characters, the boy in *Amazing* and Zulay in *My Three Best Friends and I* are depicted as multidimensional. They both are protagonists and accommodated in society without any limitations. They both are the narrators of the story, empowering their voices. They are portrayed in authentic settings, and they have the strengths and weaknesses that an abled character can have. They are not defined by their disabilities but by their personalities and interests. They do not face social barriers in their lives. They are round characters who can show their feelings and fully participate in everyday activities, fostering the trend that aims to achieve “more balanced and varied emotional portrayals in disability narratives, moving beyond uniformly tragic or inspirational narratives” (Some, 2020, p. 578). They do not have superpowers to prove themselves and do not struggle to change themselves; they are the same at the beginning and end of the story. They do not need to be cured to have the perfect body or to be accepted in society. Instead of being 'cripples' that should be pitied or ridiculed, they are portrayed as problem solvers and helpers. They have an inclusive environment where they can develop stronger social skills and have the chance to interact with different peers from different backgrounds.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The author(s) did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

We hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Ethics Committee Approval Information

I declare that I did not collect data from participants using any survey, interview, focus group study, observation, experiment, or other interview techniques within the scope of the study whose information is given below, that I did not conduct any experiments on humans or animals, etc., and that I did not violate the personal data protection law; I declare as the responsible author that this study is one of the studies that does not require ethics committee approval.

References

- Alaniz, J. (2014). *Death, Disability, and the Superhero: The Silver Age and Beyond*. Jackson: University Press of Mississippi.
- Antony, S. (2019). *Amazing*. Hodder Children's Books.
- Beckett, A., Ellison, N., Barrett, S., Shah, S. (2010). 'Away with the fairies?' Disability within primary-age children's literature. *Disability & Society*, 25(3), 373-386. <https://doi.org/10.1080/09687591003701355>
- Best, C. (2015). *My Three Best Friends and Me, Zulay*. Farrar, Straus and Giroux (BYR).
- Bogdan, R., Biklen, D. (2013). Handicapism. In Wappett, M., Arndt, K. (Eds) *Foundations of Disability Studies* (pp. 1-16). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1057/9781137363787_1
- Brewer, E., Brueggemann, B. J., Hetrick, N., & Yergeau, M. (2012). Introduction, background, and history. In B. J. Brueggemann (Ed.), *Disability key Issues and future directions: Arts and humanities* (pp. 1-62). Thousand Oaks, SAGE.
- Crow, L. (2010). Including all of our lives: Renewing the social model of disability. In Jonathan Rix et al. (Eds.), *Equality, Participation and Inclusion 1* (pp.124-140). Routledge.
- Davis, L. J. (2013). Introduction: Disability, Normality and Power. In L. J. Davis (Ed.), *The Disability Studies Reader* (pp 1-16). Routledge.

- Derman-Sparks, L. (1989). *Anti-bias curriculum: Tools for empowering young people*. National Association for the Education of Young Children.
- Ellis, G. (2019). Social Model Thinking about Disability through Picturebooks in Primary English. *Children's Literature in English Language Education*, 7(2), 61-78. <https://clelejournal.org/article-3-social-model-thinking/>
- Fahn, C. W. (2020). Marketing the Prosthesis: Supercrip and Superhuman Narratives in Contemporary Cultural Representations. *Philosophies*, 5(3):11.
- Garland-Thomson, R. (1997). *Extraordinary Bodies: Figuring Physical Disability in American Culture and Literature*. Columbia UP.
- Hägglblom-Kronlöf, G., Sonn, U. (1999). Elderly women's way of relating to assistive devices. *Technology and Disability*, 10(3), 161-168. <https://doi.org/10.3233/TAD-1999-10304>
- Harnett, A. (2000). Escaping the 'Evil Avenger' and the 'Supercrip': Images of Disability in Popular Television. *The Irish Communications Review* [online], Vol. 8, 21-28. <https://arrow.tudublin.ie/icr/vol8/iss1/3>
- Hayden, H. E. and Prince, A.M.T. (2020). Disrupting ableism: Strengths-based representations of disability in children's picture books. *Education Publications*. 186. 1-33. https://lib.dr.iastate.edu/edu_pubs/186
- Hodkinson, A., Park J. (2017). 'Telling Tales'. An investigation into the representation of disability in classic children's fairy tales. *Educational futures*, 8(2), 48-68. <https://educationstudies.org.uk/wp-content/uploads/2017/06/BESA-Journal-EF-8-2-hodkinson.pdf>
- Johnstone, D. (2001). *An Introduction to Disability Studies*. David Fulton Publishers.
- Leininger, M., Dyches, T. T., Prater, M. A., Heath, M. A. (2010). Newbery award winning books 1975–2009: How do they portray disabilities?. *Education and Training in Autism and Developmental Disabilities*, 45(4), 583-596.
- Lieberman, M. R. (1972). "Some Day My Prince Will Come": Female Acculturation through the Fairy Tale. *College English*, 34, 383-395.
- Little, G. D. (1986). Handicapped Characters in Children's Literature: Yesterday and Today. *Children's Literature Association Quarterly*, 10 (4), 181-184. <https://doi.org/10.1353/chq.0.0496>
- Margolis, H., Shapiro, A. (1987). Countering Negative Images of Disability in Classical Literature. *The English Journal*, 76(3), 18–22. <https://doi.org/10.2307/818530>
- McMillen, A. M., Söderberg, S. (2002). Disabled Persons' Experience of Dependence on Assistive Devices. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 9(4), 176–183. <https://doi.org/10.1080/11038120260501208>
- Michailakis, D. (2003). The Systems Theory Concept of Disability: One is not born a disabled person, one is observed to be one. *Disability & Society*, 18(2), 209-229. <https://doi.org/10.1080/0968759032000044184>
- Prater, M. A., Dyches, T. T., Johnstun, M. (2006). Teaching students about learning disabilities through children's literature. *Intervention in School & Clinic*, 42(1). 14-24. <https://doi.org/10.1177/10534512060420010301>.
- Price, C., Ostrosky, M. and Mouzourou, C. (2016). Exploring Representations of Characters with Disabilities in Library Books. *Early Childhood Education Journal*. 44(6). 563-572. doi:10.1007/s10643-015-0740-3.
- Rieger, A., McGrail, E. (2015). Exploring Children's Literature With Authentic Representations of Disability. *Kappa Delta Pi Record*, 51(1), 18–23. <https://doi.org/10.1080/00228958.2015.988560>
- Samuels, E. (2014). My Body, My Closet: Invisible Disability and the Limits of Coming Out. In Lennard J. Davis (Ed.), *The Disability Studies Reader* (pp. 316- 332). Routledge.
- Santiago, S. (2007). Snow White and the Seven 'Dwarfs' – Queercrippled. *Hypatia*, 22(1), 114-131. <http://www.jstor.org/stable/4640047>
- Shapiro, A. (2000). *Everybody Belongs: Changing Negative Attitudes Toward Classmates with Disabilities*. RoutledgeFalmer.

- Shogren, K. A., Wehmeyer, M. L., Schalock, R. L., Thompson, J. R. (2017). Reframing educational supports for students with intellectual disability through strengths-based approaches. In M. L. Wehmeyer and K. A. Shogren (Eds.), *Handbook of research-based practices for educating students with intellectual disability* (pp. 17-30). Routledge/Taylor & Francis Group.
- Some, A. (2020). Study of Disability Literature Analysis System. *International Journal of English Literature and Social Sciences*, 5(2), 568-580.
- Tulgar, A. (2022). Autism and Refrigerator Mother Theory in Fiction: Pauline Holdstock's Here I Am!. *Literary Journal of Language Literature and Culture Studies*, 32(2), 635-652. <https://doi.org/10.26650/LITERA2021-1057909>
- Titchkosky, T. (2000). Disability Studies: The Old and the New. *The Canadian Journal of Sociology*, 25(2), 197-224.
- Wopperer, E. (2011). Inclusive literature in the library and the classroom: The importance of young adult and children's books that portray characters with disabilities. *Knowledge Quest*, 39(3), 26-34.
- World Health Organization Africa. (n.d.). *Disabilities: Overview*. Retrieved August 19, 2024 from <https://www.afro.who.int/health-topics/disabilities>.
- Yenika-Agbaw, V. (2011). Reading Disability in Children's Literature: Hans Christian Andersen's Tales. *Journal of Literary & Cultural Disability Studies*, 5 (1), 91-108. <https://doi.org/10.3828/jlcds.2011.6>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Engelli bireyler yüz yıllar boyunca dünyanın hemen her kesiminde ayrımcılığa maruz kalmış, dışlanmış ve ötekileştirilmiştir. Ancak, ailelerin, eğitimcilerin, araştırmacıların ve aktivistlerin de yer aldığı engelli hakları savunucularının çabaları sayesinde engelli bireylere karşı yapılan bu haksız muameleye meydan okunmuş ve engellilik çalışmaları edebiyat ve sanat gibi birçok sosyal bilim alanında da görünür hale gelmiştir. Toplumsal gelişmelerin bir aynası olan edebiyatta engelli bireylerin nasıl ele alındığı incelenmeye başlamıştır. Bu çalışma, engellilik çalışmaları bağlamında çocuk edebiyatında engelli karakterlerin geçmişten günümüze nasıl tasvir edildiği üzerine ışık tutmayı amaçlamaktadır. Özellikle erken çocukluk döneminde çocukların gelişimini etkileme ve şekillendirmede oldukça büyük bir etkiye sahip olan çocuk edebiyatı, sadece kendi kültürlerini değil tüm dünyayı keşfetmesini sağlamaktadır. Aynı zamanda çocukların farklılıkları tanımasını ve anlamasını sağladığı düşünüldüğünde engellilik çalışmalarındaki önemi daha çok ortaya çıkmaktadır çünkü engelli karakterlerin gerçekçi ve pozitif bir şekilde aktarılması çocukların engellilik konusunda farkındalıklarını arttırmakta ve engelli bireyleri kabul etmelerini sağlamaktadır (Leininger vd., 2010).

Çocuk edebiyatında engelli karakterleri inceleyen çok sayıda çalışma vardır ve bunların çoğu, çocuk edebiyatında olumsuz stereotipleştirilmiş engelli karakterlerin kullanımının çok yaygın olduğu sonucuna varmıştır. Engelli bireylerin tarih boyunca edebiyattaki tasviri incelendiğinde 18., 19., 20. yüzyılın başlarında karakterlerin sıklıkla hastalık, zayıflık, çirkinlik, kötülük gibi durumlarla bağdaştırıldığı ve dini ve ilahi çağrışımlara (Little, 1986) ya da doğa üstü güçlere sahip olarak tasvir edildikleri gözlenmiştir. Benzer şekilde, Hodgkinson ve Park (2017), seçilmiş çocuk edebiyatında engelliliğin gizli temsillerini ve stereotiplerini ortaya çıkarmayı amaçladıkları çalışmalarında, çok sayıda eserin engelli karakterleri dışlanmış olarak tasvir ettiği ve onları “öteki” olarak konumlandığı, çoğu zaman da kötü niyetli bireyler olarak sembolize ettiği sonucuna varmışlardır. Ayrımcılığın bir sonucu olarak toplumdan dışlanma, engelli karakterlerin yer aldığı çocuk edebiyatında yinelenen bir temadır. Engelli karakterler aşağı görülür, bu nedenle de ötekileştirilir ve toplumdan dışlanırlar. Engelliliği ırkçılık ve cinsiyetçiliğe benzeten Alan Gartner, tıpkı ırkçı ve cinsiyetçi insanların kendi imajlarını “ötekilere” dayatmaya çalışması gibi, engelli insanların da “güzel ve doğru” olan imajlarını “çirkin ve kötü” olarak görülen engellilere dayattığını iddia etmektedir (akt. Margolis ve Shapiro, 1987). Engellilerin çirkin, kötü ve farklı olan ötekiler olarak görülmesi, engelli olmayanların ‘normal’ olarak görülmesi nedeniyle ‘normallığı’ sorgulamamıza yol açmaktadır. Normallik mükemmel bir vücuda sahip olmak olarak kabul edilir, bu nedenle bir vücutta herhangi bir deformasyon varsa bu vücut normal kabul edilmez. Kusursuz beden ve güzellik temsili çocuk edebiyatında yer almakta, bu da çocuklara toplumda kabul görmek için mükemmel bir bedenle güzel olunması gerektiği inancını vermektedir. Çocuk edebiyatında bu basmakalıp karakterlerle karşılaşan çocuklara “fiziksel güzelliğin iyiliği, engelliliğin kötülüğü simgelediği” ve “fiziksel veya zihinsel farklılıkları olan insanlardan korkulması, onlara acınması, önemsizleştirilmesi veya alay edilmesi gerektiği” fikri empoze edilmektedir (Shapiro, 2000, s.3). Beden ve zihin mükemmelliği, toplumsal diktelerin toplumda nasıl dayatıldığını gösterir. Çocuk edebiyatında, engelli karakterlerin bu sözde çirkinliklerini ve deformasyonlarını telafi etmek için onlara çoğunlukla insanüstü nitelikler yüklenir. Eğer engelli karakter kötü değilse, büyük olasılıkla toplumda kabul görmek ve mutluluğa ulaşmak için kullanabileceği süper güçleri vardır (Harnett, 2000, s. 22). Eksikliklerini telafi etmek için bu süper güçlere sahiptirler. Bu karakterler engelleri ile değil süper güç yetenekleri ile tanımlanırlar. Engelli karakterlere süper güçler atfetmenin yanı sıra, onları büyü ile iyileştirmek, yazarların hikayelerinde onların engellerini telafi etmenin ve hayatlarını ‘normal’ hale getirmenin bir başka yoludur. Engeli karakterler, öteki, kötü, çirkin veya ‘süper sakat’ olmalarının yanı sıra, hikayelerde çoğunlukla ikincil karakterler olarak tasvir edilirler. Bu karakterlerin öncelikli amacı engeli olmayan karakterlerin duygusal gelişimini kolaylaştırma işlevi görmektedir (Leininger vd., 2010). Görüldüğü üzere, o dönemlerde engelli karakterler ağırlıklı olarak olumsuz stereotiplerle resmedilmektedir ancak bu durum gittikçe artmakta olan toplumsal farkındalıkla birlikte değişmektedir. Özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru toplumda engelli bireylere karşı gösterilen tutumların değişmesiyle birlikte engelli karakterleri küçümseyen, alay eden, etrafındaki insanlara bir yük olarak gösteren ya da ötekileştiren ve dışlayan bu temsiller değişmeye başlamıştır. Artık yazarlar engelliliklerini görünür kılan fiziksel özelliklerden ziyade bu karakterlerin yeteneklerine ve güçlü yönlerine odaklanmıştır. Bu temsiller, ‘normal’ olarak adlandırılan algılara meydan okumakta ve kimsenin mükemmel olmadığı, herkesin kendi yetenekleri olduğu ve herkesin kendi yolunda özel olduğu mesajını vermektedir.

Bu çalışmada engelli karakterin temsilini incelemek ve negatif stereotiplerin yıkımını göstermek amacıyla Steve Antony tarafından yazılan ve resimlenen *Amazing* adlı resimli kitap ve Cari Best tarafından yazılan ve Vanessa Brantley-Newton tarafından resimlenen *My Three Best Friends and Me*, Zulay resimli kitap seçilmiştir. Her iki kitapta da engelli karakterler, toplumda ayrımcılığa uğramayan, ötekileştirilmeyen, acınmayan ya da alay edilmeyen bağımsız karakterler olarak tasvir edilmiştir. Geçmişte engelli karakterlerin yeterince temsil edilmemesinin aksine, bu karakterler başkahramandır ve hikayelerde toplumda herhangi bir sınırlamaya maruz kalmaksızın yer almaktadırlar. Her ikisi de otantik ortamlarda, engelli bir karakterin sahip olabileceği güçlü ve zayıf yönleriyle tasvir edilmektedir. Engelleriyle değil, kendi kişilikleri ve ilgi alanlarıyla tanımlanmışlardır. Duygularını gösterebilen ve günlük aktivitelere tam olarak katılabilen çok yönlü karakterlerdir. Kendilerini kanıtlamak için süper güçlere sahip değildirler ve kendilerini değiştirmek, engellerinden kurtulmak için mücadele etmezler, hikayenin başında ve sonunda aynıdırlar. Mükemmel bir vücuda sahip olmak ya da toplumda kabul görmek için tedavi edilmeleri gerekmemekte ya da geçmişte tasvir edildikleri gibi büyü ya da mucizeyle iyileştirilmemişlerdir. Her iki kitapta da acınması ya da alay edilmesi gereken 'sakatlar' olmak yerine, sorun çözücüler ve yardımcıları olarak tasvir edilmişlerdir.

TRANSLATING POETRY WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE: ANALYZING CHATGPT'S TRANSLATIONS THROUGH DRYDEN'S METHODS

YAPAY ZEKÂ İLE ŞİİR ÇEVİRİSİ: CHATGPT'NİN ÇEVİRİLERİNİN DRYDEN'İN YÖNTEMLERİYLE ANALİZİ

Betül ÖZCAN DOST

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Mütercim ve
Tercümanlık Bölümü
betul.ozcan@omu.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3110-8017

ABSTRACT

ÖZ

Geliş Tarihi:
05.01.2025

Kabul Tarihi:
18.03.2025

Yayın Tarihi:
27.03.2025

Anahtar Kelimeler
Yapay Zekâ,
ChatGPT, Dickinson,
Dryden,
Şiir Çevirisi.

Keywords
Artificial Intelligence,
ChatGPT,
Dickinson,
Dryden,
Poetry Translation.

Artificial intelligence has shown its impact on several fields of human life, including professions, thanks to recent technological advancements. For this reason, it has been a research topic in various disciplines. Translation studies is no exception. The use of artificial intelligence in translation and the comparison between human and artificial translation are widely studied topics in the field. However, most existing studies rely on a method based on translation of the text directly without any instruction on translation. To address this gap in the field, this study aims to analyze the performance of ChatGPT in translation when instructed to translate based on specific translation methods. *A happy lip—breaks sudden* by Emily Dickinson was selected as the sample for this study. In alignment with the study's aim, John Dryden's translation methods- metaphrase, paraphrase and imitation- were selected. The poem was first translated by a human translator from English into Turkish. Then ChatGPT was given the prompt "Translate the following poem by Emily Dickinson into Turkish, applying the three translation methods described by John Dryden: metaphrase, paraphrase, and imitation?". The results revealed that ChatGPT could adapt to the characteristics of the Paraphrase method more than Metaphrase and Imitation.

Son teknolojik gelişmeler sayesinde, yapay zekâ meslekler dahil olmak üzere insan hayatının birçok alanında etkisini göstermiştir. Bu sebeple, birçok bilim dalında çalışma konusu olmuştur. Çeviribilim de bu duruma bir istisna değildir. Yapay zekânın çeviride kullanımı ve insan çevirisi ile yapay zekâ çevirisinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi bu alanda sıklıkla çalışılan konulardır. Ancak, mevcut çalışmaların çoğu, herhangi bir çeviri yönergesi sunulmadan metnin doğrudan çevrilmesini esas alan bir yöntem izlemektedir. Alandaki bu boşluğu gidermek adına, bu çalışma ChatGPT'nin belirli çeviri yöntemleri ile çeviri yapılması komutu verildiğinde sergilediği performansı incelemeyi amaçlamaktadır. Emily Dickinson tarafından kaleme alınan *A happy lip—breaks sudden* şiiri bu çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda, John Dryden'in ortaya koyduğu çeviri yöntemleri olan sözcüğü sözcüğüne çeviri, anlamına göre çeviri ve öykünme yöntemleri seçilmiştir. Şiir öncelikle bir insan çevirmen tarafından İngilizceden Türkçeye çevrilmiştir. Sonrasında, ChatGPT'ye "Aşağıda verilen Emily Dickinson şiirini John Dryden tarafından tanımlanan üç çeviri yöntemi olan sözcüğü sözcüğüne çeviri, anlamına göre çeviri ve öykünme yöntemlerini kullanarak çevir" komutu verilmiştir. Çalışmanın sonuçları ChatGPT'nin anlamına göre çeviri yönteminin özelliklerine sözcüğü sözcüğüne çeviri ve öykünme yöntemlerinden daha fazla uyum sağlayabildiğini göstermiştir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1613514>

Atıf/Cite as: Özcan Dost, B. (2025). Translating poetry with artificial intelligence: Analyzing chatgpt's translations through dryden's methods. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 24-36.

Introduction

Translation is widely recognized as a challenging human act, which involves not only the transfer of meaning, but also exchange of cultures. In this challenging process, translators play a pivotal role. Translators' decisions and translation methods significantly influence the translation product and on how it is perceived in the target language and culture. Translators make these decisions and choose their translation methods based on factors such as the purpose of translation, the context, the target audience and text type. These factors also signal the multifaceted nature of translation process. While dealing with all these factors, the translator delicately tries to create the balance between the source language/culture and target language/culture without injustice to any of them.

In our globalized world, the need for quality translations has increased as the need and demand for enabling access to information, ideas and experiences of different cultures have gained importance and become more feasible thanks to technology. Considering translators' crucial role in the process and the gradually increasing need and demand for quality translations, scholars in the field have widely discussed how this process should be handled by the translators. The sensitive balance between fidelity to the source text or conformity to the target language and culture has long been one of the widely debated issues in translation studies to meet this need and demand. A common dilemma emerges in this process which can be described simply with the core question: Can a translator reshape the source text in the target language without compromising its essence? Ensuring this balance is even more demanding in case of literary translation, including novels, poems, short stories, etc., as literary translators also undertake a creative process. Therefore, studies on literary translation might provide productive results and shed light on this comprehensive process.

Prior to the advancements in technology, answers to such questions related to translation were addressed based on human translation only. However, recent technological advancements reshaped the field of translation with the inclusion of machine translation and AI-generated translations. Followed by these advancements, translation has become more accessible and faster and low cost. In line with this, research on translation has started to include translations provided by technological tools and the intersection of human translation and translations by these technological tools seeking ways to adapt to the current landscape in the field. Translations provided with the use of technology have been the topic of extensive research in terms of their performance, cooperation with human translators, their future in the field of translation, ethical implications, etc. These studies help translation studies adapt to the current situation around the globe, which is significant for such a dynamic discipline.

Studies on AI-generated translation typically focus on the analysis of translation by providing the source text and receiving the translation provided by AI tools. These tools are typically not provided with instructions on the translation method, which can be considered a significant part of human translation. In translation of texts, especially those that include a creative process like literary texts, the analysis of whether guidance on the translation methods contributes to the process is important. In response to this, the present study targets at addressing this gap in the field with the aim of analyzing the performance of ChatGPT in translation when instructed to translate based on specific translation methods.

Literature Review

John Dryden's Translation Methods: Metaphrase, Paraphrase and Imitation

John Dryden, an English poet, playwright, essayist, literary theorist and translator, is regarded as one of the pioneering figures in the 17th-century English literature (Karthick K., 2021: 91). He is recognized as the principal representative of the Restoration period in literature and thought in England. The period was named after him as *Age of Dryden* (Golban, 2015: 98). Additionally, he was the first official English Poet Laureate (Yilmaz, 2022: 2). He contributed to the translation field both as a translator and scholar. His major statements on translation occur in prefaces or dedications that are attached to particular works or collections including *Ovid's Epistles* (1680), *Sylvae* (1685), *The Satires of Juvenal and Persius* (1692, dated 1693), *Examen Poeticum* (1693), *Virgil's Aeneis* (1697), *Fables Ancient and Modern* (1700), and *The Works of Lucian* (1711) (Hopkins, 2014: 5). He offered translation methods, posing several fundamental questions about the translation process:

Dryden's prefaces return regularly to a number of large general questions about translation. What kinds of knowledge and experience—scholarly, artistic, human—are required of a translator? What degree and kind of fidelity to his original should he seek? How should he best preserve that original's distinctive "character" and "spirit"? Should he follow his author in his vices as well as his virtues? How might he best make the unfamiliar manners, customs, and beliefs contained in his source-text accessible to a modern audience? What part might the activity of translation play in the translator's own linguistic and literary culture? (Hopkins, 2014: 5).

In addition to these questions, he also reflected on the existing common translation methods. He claimed that *word-for-word* and *sense-for-sense* methods were not sufficient for the realities of translation. For this reason, he offered a third category (Bengi, 1993: 28). With the addition of this category, Dryden put forth three primary translation methods in the preface of his translation of *Ovid's Epistles* in 1680 (Hamlin, 2004), stating "all translations, I suppose, may be reduced to these three heads" (Schulte & Biguenet, 1992: 17):

1. Metaphrase: In this method, the source text is the focus. It is the act of turning an author word by word, and line by line into target language (Dryden, 1680, as cited in Qifei, 2023). The translator retains the original structure and wording of the source text to the utmost and isn't free in making changes. In this method, fidelity to the source text is prioritized over style, which often results in sacrificing style and fluency in the target language.

2. Paraphrase: Meaning is the focus of translation in this method. "The author is kept in view by the translator, but his words are not so strictly followed as his sense" (Schulte & Biguenet, 1992: 17). Creating the same effect in the target language is important. Therefore, this translation method is expected to give more freedom to the translator while providing balance between fidelity to the source text and fluency in the target text.

3. Imitation: Both style and wording can be sacrificed in this type of translation method. Therefore, the translator has the liberty, to vary both from the words and sense and he takes only some general hints from the original (Baker, 2001). This method provides the translator with the opportunity to show and express himself, but such translations cannot be seen as the source text author's work anymore (Pekcoşkun, 2020: 1808). Therefore, in this case, the translation can be considered reinterpretation of the source text.

In broad terms, Dryden's categorization and approach to translation, which aim at guiding the translation process, indicate that his approach is source-oriented and normative (Bengi, 1993: 28). As Dinçel states (2011: 73), "Dryden regards metaphrase and imitation as two extreme poles of translational activity". From these three translation methods, Dryden states that the ideal one is sense-for-sense translation (Kocaevli-Rezgui & Söylemez, 2023: 1607), which presents a balance between the source text and target text. For Dryden, translations using the imitation method cannot be considered the author's work anymore as such translations do not reflect the words and thoughts of the author and source text. It can be considered an original work rather than a translation as it offers too much freedom for the translator (Hopkins, 2014).

The Role of Artificial Intelligence in Modern Translation Practices

Since the first days of humanity, humans have wondered how brain functioned and they have tried to create a machine similar to it, which is still a source of excitement in the world of science (Öztemel, 2020: 101). In line with this interest, the scientific foundation of artificial intelligence was laid at Dartmouth Artificial Intelligence Summer Research Project in 1956 (McCarthy et al., 2006). Nowadays, artificial intelligence is a technology that brings in innovation in several fields of human life such as health, education, finance, automotive and translation. It has become the new normal of today's world as it is not a part of science fiction, but a part of our lives now (Kılıç, 2023: 1).

According to Sarker (2022: 158), "Artificial intelligence is a leading technology of the current age of the Fourth Industrial Revolution (Industry 4.0 or 4IR), with the capability of incorporating human behavior and intelligence into machines or systems". These tools are created to make human life easier and provide practical and cost-effective solutions to the problems people face in their daily lives or professions. For this reason, artificial intelligence has been topic of academic research in various disciplines. Translation studies is one of the disciplines in which it has recently started to attract attention of scholars.

With the increasing use of such technological tools, it has become increasingly important to know how to use them more effectively to get the optimal results in line with our purpose. For this reason, it is significant to provide the most appropriate instruction for artificial intelligence tools. The practice related to providing instructions for artificial intelligence tools is called *prompt engineering*. In terms of translation studies, prompt engineering can be defined briefly as “designing effective queries to get the desired responses from a language model”. For instance, instead of the prompt “translate the text into language X”, a prompt such as “translate the text into language X for a professional readership” could be used (Pekçoşkun Güner & Güner, 2023: 741). This indicates that the effective use of these tools require knowledge of how to use them based on our purpose.

Advancements in artificial intelligence tools continue at dizzying speed. However, questions regarding their performances still remain in different fields of life and disciplines. As stated by Alimen (2023), the rise of AI tools raises questions related to translation and requires new studies that might shed light on the future of such a technology in translation. Such studies should focus on revealing strengths and weaknesses of it. One of the current artificial intelligence tools that carry some human-like characteristics is ChatGPT, released in November 2022 (Eszenyi et al., 2023: 109). Its conversational skills and language processing have made it the topic of several studies in various disciplines, including this research in the field of translation studies. These studies will provide valuable insights into whether AI-based translation tools such as ChatGPT can achieve high-quality translations in different contexts or there is still need for improvement.

Poetry Translation

Although debate on the possibility/impossibility of poetry translation has been ongoing debate from past to present, it is also a concrete reality in the practice of translation (Yıldırım & Durmuş, 2019: 35). It has been often described as a difficult endeavor, which is doomed to fail, especially in the cases of cultures that are not closely related (Akalın, 2019: 163). Due to being a creative and intricate process delving into the depth of language and culture, it goes beyond the mere transfer of the words. It further involves understanding linguistic and cultural nuances.

As frequently highlighted by critics since Coleridge, a poem can be regarded as an *organic synthesis* of words and a poem’s meaning is the poem itself. It is not the total of the meanings of the words included in the poem. It is rather the impact created by the intricate relationship among the words (Frost, 1969). Each language’s distinctive features, including their sounds, grammar, semantics, idioms and cultural connotations that create the poetic effect, complicate the translation process. These distinctive features make each language unique and give several clues about the culture, history and mindsets of their people. Thus, “one of the most potent sources of telling the world about our history, worldview, lifestyle, beliefs, and values is literature, particularly poetry” (Kovalenko, 2024: 164).

In addition, through their unique styles, poets desire their words to create an effect on their readers (Çakmakçı, 2022: 519). They create this effect using images, stylistic means and symbols that give the readers clues about the author’s emotions and personal reflections on the world, people, and the events around them (Kovalenko, 2024: 164). Therefore, poetry translation is commonly expected to recreate the source text’s soul, rhythm, emotional and creative effect in the target language. In this challenging process, Dryden’s principles for poetry translation provide a valuable and extensive framework that can be summarized as follows:

- No one who is not a master of the poet’s language and his own language in addition to proving genius in the art of poetry is capable of translating poetry.
- It is not adequate for the translator to understand only the language of the poet. The translator should be aware of the special ways of thinking and expressing that distinguish the poet from other poets and determine poetic personality.
- The translator should be meticulous equally with regard to words that are external ornaments.
- The poet’s text’s sense is sacred and must not be violated (Snell-Hornby, 1988, as cited in Bengi, 1993).

The debates on the possibility/impossibility and challenging nature of poetry translation show that is an essential practice in translation studies and the characteristics expected of a poetry translator reveal the role and responsibility of the translator in the process.

The Art of Poetry in the Works of Emily Dickinson

Emily Dickinson, one of the prominent American poets of the 19th century, is known for her distinct writing style and use of distinctive themes such as love, sorrow, longing, and heartache in her works (Ogayan & Pedida, 2024: 173). She is also known for frequent use of punctuation marks in her poems. Em dash is one of the punctuation marks she uses frequently (Ogayan & Pedida, 2024:174), as exemplified in the poem *A happy lip—breaks sudden*. According to Bentley, Dickinson uses em dash, the frequent punctuation mark in this poem, “to create a long pause for readers to enhance their poetic experience and to understand the poem better by reading it slowly word by word” (as cited in Ogayan & Pedida, 2024:175). It can be stated that Dickinson enhances her works’ literary value even with punctuation marks, which shows that she benefits from every possible feature of the English language, showing her mastery of the language. Despite being considered a prolific poet now, her works remained unknown until her sister Lavinia published them after Dickinson’s death (Prah, 2019).

The detailed literary analysis of *A happy lip—breaks sudden* is not within the scope of this study, whose primary objective is analyzing the translations rather than providing an in-depth literary analysis. Nonetheless, it is worth mentioning that every reader of a poem might interpret it in a different way based on factors such as their point of view, experiences and background, resulting in various interpretations of a poem. This reflects poetry’s creative nature, complexity and depth, enhancing its richness as a form of literary text. In the context of this poem, it can be broadly stated that the poem reveals that humans’ emotions are much more complicated than they initially seem. It also indicates that happiness and pain, which might seem contradictory at first glance, are sometimes intertwined and might complement each other. By showing this connection between different emotions, the poet invites the readers to contemplate the complex and multifaceted nature of humans’ emotions.

Methodology

This study follows a qualitative approach, which can be described as “research in which qualitative data collection methods including observation, interview and document analysis are used and a qualitative process is adopted to reveal perceptions and events in a realistic and holistic manner within a natural context” (Yıldırım & Şimşek, 2008: 39). Qualitative method was preferred to enable an in-depth exploration into the characteristics of poetry translation, which help reveal the linguistic properties, emotional depth, creative components and contextual factors that influence the translation. In the study, the poem *A happy lip—breaks sudden* by Emily Dickinson was selected as the sample. A poem was chosen as this genre often shows various uses of a language and is typically considered more challenging to translate. A poem from Dickinson, a widely studied and culturally significant poet, was chosen specifically as she enjoys distinctive uses of language, including unusual punctuation, non-standard sentence structures, and deliberate ambiguity. Additionally, her poems carry emotional depth. Together, all these factors pose significant challenges for both human translators and AI, which, in turn, provides a solid reference point for evaluating translations. Additionally, the poem has a relatively short length that can allow for in-depth analysis.

The selected poem was first translated by a human translator with training and expertise in the translation field, including poetry translation, by applying the three translation methods by John Dryden, metaphor, paraphrase and imitation, to provide a human translation example. Dryden’s translation methods were chosen as they cover a broad spectrum of translation methods ranging from word-for-word translation to imitation, which can be considered two extreme points. The translations were approved by two independent experts, also with training and expertise in the field and experience in poetry translation, after they had been assessed for their accuracy, quality and convenience to the related translation method to ensure the credibility of the research. Later, the poem was translated using the AI tool ChatGPT, which is one of the game-changing tools in the field with its widespread use. The version used in the study is the free GPT-4 due to its wide-spread availability. The instruction was given to ChatGPT using the prompt: "Translate the following poem by Emily Dickinson into Turkish, applying the three translation methods described by John Dryden: metaphor, paraphrase, and

imitation". The prompt was chosen as it is specific, to the point and concise. Then the data was analyzed and interpreted by comparing human translation and AI-generated translation focusing on convenience to the related translation method to identify the similarities and differences and evaluate whether AI tools can carry out the translation processes based on specific translation methods.

Comparative Analysis of Human and AI-Generated Translations of *A Happy Lip—Breaks Sudden*

In this part of the study, the source text in English will be presented first. Its translations by a human translator and artificial intelligence tool ChatGPT based on the translation methods metaphrase, paraphrase and imitation will be displayed in tables to enable a comparison between a human translation and AI-generated translation. As mentioned earlier, each reader of a poem might interpret it distinctly influenced by factors such as their point of view, experiences and background. This is also the case for the translator, who is also the reader of the poem. Therefore, the human translation here was not provided as the definitive version but rather as a representative example to offer a perspective on how a human translator might handle the translation task and what differences might occur in AI-generated translation. This will offer insights into the strengths and limitations of the ChatGPT as an AI tool when instructed to translate using specific translation methods.

Table 1. Source Text

<p>A happy lip—breaks sudden A happy lip—breaks sudden— It doesn't state you how It contemplated—smiling— Just consummated—now— But this one, wears its merriment So patient—like a pain— Fresh gilded—to elude the eyes Unqualified, to scan— (Franklin, 1999).</p>

As seen in Table 1, the source text constituted of 8 lines is a poem indicating the complexity of humans' emotions and how emotions such as happiness and pain that might seem contradictory at first glance can be interwoven and complementary. The poem invites the readers to think about their own emotions and their experiences related to these emotions. In terms of style, it draws attention to the frequent use of em dash (11 times), which emphasizes the key words that are central in the poem, signals the abrupt changes in thought and helps the readers to interpret the poem's ambiguous sides enjoying the pauses provided. It also signals nonconformity to the traditional and common uses of punctuation marks. Based on the choice of words, it can be also stated that the poem does not follow perfect rhyme, which is a prevalent type of rhyme in poetry. The irregularity in rhymes and the free-flowing structure of the poem can also be considered an indication of unpredictability and intrication of humans' emotions. Therefore, the stylistics features of the poem reinforce the meaning and the emotional effect of the text and Dickinson's unique style.

Table 2. Metaphrase

HUMAN TRANSLATION	AI-GENERATED TRANSLATION
Bir mutlu dudak —birden açılır	"Mutlu bir dudak—aniden kırılır"
Bir mutlu dudak —birden açılır—	Mutlu bir dudak—aniden kırılır—
Sana söylemez nasıl olduğunu	Sana nasıl söylediğini belirtmez
Düşünmüştür— gülümseyerek—	Gülümseyerek düşündü—
Daha yeni tamamlanmıştır—şimdi—	Şimdi tamamlanmış—
Fakat bu seferki, neşesini taşır	Ama bu, neşesini taşır
Çok sabırlı — tıpkı acı gibi—	Öylesine sabırlı—bir acı gibi—
Yeni yıldızlanmış— gözlerden kaçmak için	Taze altınlanmış—gözlerden kaçmak için
Yetersiz olan, incelemekte—	Yeterli olmayan, taramak için— (OpenAI, 2023).

As seen in Table 2, in the human translation, the frequency of em dash was kept in the target text. The translation did not follow perfect rhyme just like the original poem. With regard to sense, it can be asserted that the literal meanings of the words were conveyed in the translation. However, they do not provide a fluent translation that sounds natural and reflect the poetic effect of the source text that is often the case in this translation method. Therefore, it can be inferred that while the target audience can comprehend the meanings of the words in the poem, they might not get the feeling that the original poem can arouse in the source text readers by leading them to think about their own experiences and feelings that might actually increase the poem's effect. This does not necessarily signal problems in terms of quality, but it can rather be considered a natural outcome of this translation method.

In the AI-generated translation by ChatGPT, the frequency of em dash was not preserved while the additional use of quotation marks in the title attracts attention. Even though Dickinson favors the frequent use of punctuation marks, quotation marks do not exist in the source text. Perfect rhyme was not preferred, which is also the case in the original poem. In terms of sense, problems seem to occur as the meaning is not conveyed literally. The second line can be given as an example to this challenge ChatGPT faces. The use of *söylediğini* does not literally convey the meaning in the source text as *how* does not refer to how something is said. In the rest of the poem, the literal meanings were transferred, however, the word choices and the way they are presented might not sound natural and fluent to the target text readers. In contrast to human translation, there are words that do not fit the context or sound weird. *Karılar*, *altınlanmış* and *taramak* can be given as examples to these words. Furthermore, though deletion of the word *just* in the target text did not lead to any issues in terms of meaning, it led to loss in the emphasis of the source text, resulting in the loss of poetic effect. It can be deduced that the AI-generated translation also faced the risk of losing the poet's style and the original poem's poetic effect like the human translation though in different degrees. This can be regarded as natural and expected when this method is preferred.

Table 3. Paraphrase

HUMAN TRANSLATION	AI-GENERATED TRANSLATION
Bir çift mutlu dudak —açılır ansızın	"Bir gülümseme, aniden kaybolur"
Bir çift mutlu dudak —açılır ansızın—	Bir gülümseme, aniden kaybolur—
Söylemez sana	İçsel bir düşünceyi, gülerek ifade etmez,
Derdini — gülümser—	Sadece o an tamamlanmış bir şeydir—
Mutlu görünür— o anda—	Ama bu neşe, sabırla taşınır,
Neşeli bir gülüş takınır	Sanki bir acı gibi—
Sebatkar — tıpkı acı gibi—	Ve taze bir parıltı gibi,
Bakışları kandırır başkalarını	Gözlerden kaçmak için—
Tanımayan göremez gerçeği—	Yetersiz bir bakışla, anlaşılmaz olur— (OpenAI, 2023).

As seen in Table 3, the punctuation marks were mainly retained in the human translation, with only one em dash omitted. Moreover, perfect rhyme was not preferred in the translation, just like in the source text. In terms of sense, it can be stated based on the choice of words that the translator did not deviate from the source text. However, the addition of words that give a more natural and aesthetic feeling in Turkish and add emphasis, which attracts attention. The word *çift* in the title and the first line and the word *gerçeği* are examples of such an addition. On the other hand, there are deletions in the translation. The words *how* and *just* were deleted in the target text. The expression *but this one* was not translated either for the sake of fluent and creative translation. It is also worth mentioning that the translator chose words that have more poetic value compared to more common equivalents. The use of the word *sebatkar* instead of *sabırlı* is an example to such kind of use. In the line *bakışları kandırır başkalarını*, which was translated as a full sentence in contrast to the source text, the translator transferred the sense and effect of the original line by adding interpretation of the meaning. It can be asserted based on the previous examples that the translator translated the text freely, retaining the meaning of the source text without sacrificing the aesthetic and creative effect of the poem. This signals a balance between the source language/culture and target language/culture, which is often the case in the paraphrase method.

In the AI-generated translation by ChatGPT, the use of em dash (5 times) was less than half of that in the source text. On the other hand, quotation marks were added into the title. Furthermore, perfect rhyme was not

preferred in the translation, just like in the source text. Another noteworthy point is that the distribution of the words in the lines was not kept in the translation although the number of lines is equal. In the title and the first line, instead of using the equivalent of the word *open*, the word *kaybolur*, which actually refers to the opposite and alters the original tone and meaning, was used. Interestingly, this contrast did not lead to change in the general sense of the poem as it also shows the abrupt changes in the feelings. Moreover, the use of *gülümseme* instead of the literal equivalent *dudak* signals that ChatGPT added interpretation of the word's meaning. There are also additions in the translation that make it more abstract and complicated, but still poetic. The addition of the word *ışıl* can be provided as an example to this situation. On the other hand, deletion was employed, as the words *you* and *so* were not translated. Besides, translation of *this one* as *bu neşe*, adds emphasis on the feeling mentioned in the text, which indicates the freedom provided to the translator in this translation method. Overall, it can be asserted that ChatGPT retained the general sense of the source text while adding creative elements that do not exist in the source text, which can be considered as in line with the paraphrase method.

Table 4. Imitation

HUMAN TRANSLATION	AI-GENERATED TRANSLATION
Bir çift mutlu dudak— aralanır birden	"Bir gülüş aniden kaybolur"
Bir çift mutlu dudak— aralanır birden	Bir gülüş, aniden kaybolur—
Söylemeden kimselere— içindeki sızıyı	Hiçbir şekilde anlatmaz sana,
Takar neşeli gülüşünün maskesini	Neler düşündüğünü, gülümseyerek,
Her şey güllük güllüştükmiş gibi	Bir şey sona erdi—
Fakat ardında gizlidir— acının sessizliği	Ama bu sevinç, sabırla saklanır,
Kandırır sahte bakışlarıyla	Bir acı gibi—
İçindeki fırtınayı bilmeyeni	Ve taze bir altın parıltısı,
	Gözlerden saklanmaya çalışır,
	Gözlerle incelenemeyecek kadar derindir— (OpenAI, 2023).

As seen in Table 4, in the human translation, the frequency of em dash was reduced to 4 times, which is less than half of the frequency in the source text. However, they were used in appropriate places to give the reader enough time and chance to reflect on their own emotions and experiences. There was also a change in the number of lines. The translated poem does not follow perfect rhyme just like the source text. While the source text is constituted of 8 lines, the target text is constituted of 7 lines. Moreover, distribution of the words in the lines also changed. These differences show variation between the source and target texts' styles. In terms of sense, it is also significant to mention that poetic words and expressions were used to be creative and sound aesthetic in Turkish. The use of *sızı*, *neşeli gülüşünün maskesi*, *güllük güllüştükmiş gibi*, *acının sessizliği* and *içindeki fırtına* are examples of such words and expressions. Some words, such as *kandırır* and *sahte*, represent the translator's interpretation. Furthermore, the word *how* and the expression *fresh gilded* were deleted in the translation while the object *you* was changed to *kimselere*. All in all, the translation keeps the source text's tone by taking hints from the original, but it is a culturally adapted form of it, which gave the translator nearly complete freedom in line with this translation method.

In the AI-generated translation by ChatGPT, quotation marks were added to the title. The use of em dash was reduced, resulting in changes in the tone and also flow of the source text. This alteration indicates change in the poet's stylistic impact as they were not used in a way to give time and chance for the readers to reflect on their emotions and experiences. The translated poem does not follow perfect rhyme just like the source text. Some lines such as *bir şey sona erdi* and *ve taze bir altın parıltısı* do not seem to fit the context and sound natural. They sound rather mechanical, resulting in loss of poetic and aesthetic effect. The line *Gözlerle incelenemeyecek kadar derindir* is an example of such a loss. It can be asserted that the translation provides the general sense of the source text, but it lacks the poem's emotional depth, which is supposed to contribute to its poetic and aesthetic qualities. Moreover, while this translation method gives the translator freedom, ChatGPT seems not to benefit from it as it could not give the poetic effect and provide cultural adaptation.

Conclusion

Translation is a process that can result in different translations based on the translation method employed. Each translation method involves different translation strategies, decisions and choices, which lead to different translation products. All these factors give hints about the translator's priorities, his/her subjective interpretation of the source text, and the context in which the translation is produced into the target culture. Therefore, they provide insight into the translation process and the translation product.

In this study, translation methods categorized into three by Dryden as *metaphrase*, *paraphrase* and *imitation* were selected. These methods provided a general framework to comparatively analyze the translations based on each specific translation method. All of the three translation methods proposed by Dryden can be applied depending on the translator's purpose and norms of the target culture. With focus on the source text, metaphrase seems the least risky and places less responsibility on the translator as it requires less decision-making from the translator. On the other hand, it is not a proper method if the translator wants translation to sound natural and to make more aligned sense with the target language. In paraphrase method, the translator is expected to act like a poet as well to keep the meaning and style of the source text. This method can be regarded to be positioned between the other two methods as it is neither a literal translation nor one where the translator has complete freedom. The translator is expected to create a balance between the source and target text and culture. Imitation, on the other hand, is the method in which the translator enjoys the greatest degree of freedom. It is sometimes seen as distortion of the original that leads to its misrepresentation. However, it might be benefited in poetic translation where creating the same effect in the target language and culture is important and such type of translation can be regarded as acceptable depending on the target culture that is concerned.

The results of the study analyzing the translations of *A happy lip—breaks sudden* revealed insight into the extent to which artificial intelligence can act in accordance with diverse translation methods when provided with a specific prompt. It was observed that ChatGPT produced different translations when prompted to translate in line with specific translation methods.

Aligned with the selected translation methods in the study, ChatGPT could provide three different translations. In each translation, there were some specific issues and challenges. While some of these are in line with the related translation methods, some were due to performance-related issues. In none of the three methods, the author's style represented by the use of punctuation marks was preserved. As stated above, metaphrase is a translation method which restricts the translator's freedom as it requires word-for-word translation and a lower degree of creativity. Interestingly, more challenges occurred in this translation compared to paraphrase. Although there was no significant problem in reflecting the overall sense, there were problems in the choice of words that might misrepresent the sense of the source text. It is also noteworthy that despite the challenges in the translation with the paraphrase method, ChatGPT was able to provide a translation that maintained the balance between the source and target texts by retaining the sense of the source text while being creative. In the target text translated by using the imitation method, ChatGPT could keep the meaning, but could not enjoy the freedom given. This resulted in a translation that is meaningful to an extent but stuck between the source and target language and cultures, which led to an unnatural translation that lacks the fluency and the depth of the source text.

This study's results revealed that artificial intelligence tools such as ChatGPT can create different translations when given specific, clear and concise prompts. This demonstrates that artificial intelligence has covered a lot of ground in terms of translation. However, the challenges encountered in the translations also emphasize that there is still room for artificial intelligence to provide meaningful, culturally adaptive, creative and emotionally equivalent translations that a human translator can provide.

While artificial intelligence has been promising in terms of translation, there are still areas that need improvement. Further research is required since the results of this study is limited to the selected text type, translation methods, language pair and AI tool. Similar studies might be applied in different text types and with different translation methods. Different language pairs might also yield different results as the development of each language pair processes in different speeds. On the other hand, with the development of more artificial intelligence tools, the choice of tools can be diversified in further studies. It is also important to note that artificial intelligence tools often generate different translations even when provided with the same prompt. This

limitation also calls for further exploration into the topic to reveal how this variation potentially benefits the translation product.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The author(s) did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

We hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Ethics Committee Approval Information

I declare that I did not collect data from participants using any survey, interview, focus group study, observation, experiment, or other interview techniques within the scope of the study whose information is given below, that I did not conduct any experiments on humans or animals, etc., and that I did not violate the personal data protection law; I declare as the responsible author that this study is one of the studies that does not require ethics committee approval.

References

- Akalın, R. (2019). Cahit Sıtkı Tarancı şiiri ve örnekler ışığında Almancaya çevrilebilirliği üzerine bir irdeleme. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (42), 163–176. <https://doi.org/10.21497/sefad.675139>
- Alimen, N. (2023). Makine çevirisinden sohbet robotu çevirisine: ChatGPT ile deneysel bir çalışma. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (36), 1532-1548. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1369589>
- Baker, M. (Ed.). (2001). *Shifts of translation*. Routledge.
- Bengi, I. (1993). Çeviri Eleştirisi Bağlamında Eleştirel Bilincin Oluşması ve Eleştiri, Üst-Eleştiri, *Çeviribilim İlişkileri. Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 4, 25–50.
- Çakmakçı, M. K. (2022). Nezâr Muhammed Raşîd'in bireysel ve toplumsal temalı şiirlerinde tabiatın yansımaları. In S. Ko. (Ed.), *Doğu dilleri ve edebiyatlarında imgeler ve motifler*. (pp. 515–533). Demavend Yayınları.
- Diñçel, B. İ. (2011). Dryden, or the name well lost in history. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölüm Dergisi*, (19), 65–104.
- Eszenyi, R., Bednárová-Gibová, K., & Robin, E. (2023). Artificial intelligence, machine translation & cyborg translators: A clash of utopian and dystopian visions. *Ezrikov Svyat*, 21(2), 102–113. <https://doi.org/10.37708/ezs.swu.bg.v21i2.13>
- Franklin, R. W. (1999). *The poems of Emily Dickinson*. Harvard University Press.
- Frost, W. (1969). *Dryden and the art of Translation*. Archon Books.
- Golban, P. (2015). John Dryden, restoration, and neoclassicism: Samples of prescriptive criticism in English literature. *HUMANITAS- Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 97–126. <https://doi.org/10.20304/husbd.90847>
- Hamlin, H. (2004). *Psalms culture and early modern English literature*. Cambridge University Press.
- Hopkins, D. (2014). Dryden as translator. *Oxford Handbooks Online*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199935338.013.10>
- Karthick, K. G. (2021). Contemporary relevance of John Dryden's Absalom and Achitophel. *Bodhi International Journal of Research in Humanities, Arts and Science*, 5(3), 91–93.
- Kılıç, S. (2023). Yapay Zekâ Literatürünün Görsel Haritası. In S. Kılıç (Ed.), *Yapay Zekâ, Teori ve Uygulamalar*. Nobel Bilimsel Eserler.

- Kocavli-Rezgui, G., & Söylemez, A. S. (2023). Criticizing the Turkish translation of the English poems in The Sun and Her Flowers by Rupi Kaur based on Dryden's translation types. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (35), 1605–1619. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1347324>
- Kovalenko, A. (2024). Conveying the symbols of Lyuba Yakimchuk's poetry, 'Apricots of Donbas', in English translation. *Language: classic - modern - postmodern*. 162–182. <https://doi.org/10.18523/lcmp2522-9281.2024.10.162-182>
- McCarthy, J., Minsky, M. L., Rochester, N., & Shannon, C. E. (2006). A proposal for the Dartmouth Summer Research Project on Artificial Intelligence. *AI Magazine*, 27(4), 12–12.
- Ogayan, H. C., & Pedida, J. A. (2024). The modernist and the contemporary: A graphological – comparative analysis of the selected poems of Emily Dickinson and Lang Leav. *International Journal of Qualitative Research*, 4(2), 172–189. <https://doi.org/10.47540/ijqr.v4i2.1522>
- OpenAI. (2023). *ChatGPT* (Mar 14 version) [Large language model]. <https://chat.openai.com/chat>
- Öztemel, E. (2020). Yapay zekâ ve insanlığın geleceği. In M. Şeker, Y. Bulduklı, C. Korkut, & M. Doğrul (Eds.), *Bilişim teknolojileri ve iletişim: birey ve toplum güvenliği* (pp. 95–112). Turkish Academy of Sciences. <https://doi.org/10.53478/TUBA.2020.011>
- Pekçoşkun Güner, S. (2020). Kuram Öncesi Dönemde Çeviri Yaklaşımları. *Journal of History School*, 46, 1799–1821.
- Pekçoşkun Güner, S., & Güner, E. S. (2023). Çeviri iş akışında makine çevirisi sistemleri ve sohbet robotlarının bütünlük kullanımı. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Ö12, 739–757. <https://doi.org/10.29000/rumelide.1330542>
- Prahl, A. (2019, November 5). *Biography of Emily Dickinson, American poet*. In ThoughtCo. Retrieved May 24, 2023, from <https://www.thoughtco.com/emily-dickinson-4772610>
- Sarker, I. H. (2022). AI-based modeling: techniques, applications, and research issues towards automation, intelligent and smart systems. *SN Computer Science*, 3(158). <https://doi.org/10.1007/s42979-022-01043-x>
- Schulte, R., & Biguenet, J. (Eds.). (1992). *Theories of translation: An anthology of essays from Dryden to Derrida*. University of Chicago Press.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2008). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, C., & Durmuş, B. (2019). Şiir çevirisinde karşılaşılan zorluklar: Parmaksız'ın seçme şiirlerinin Fransızcaya çevirileri üzerinden bir değerlendirme. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(17), 35–56. <https://doi.org/10.33692/avrsayad.590566>
- Yılmaz, V. B. (2022). An essay of dramatic poesy: Main frame of Dryden's literary criticism. *MANAS Journal of Social Studies*, 11(1), 1–9. <https://doi.org/10.33206/mjss.884886>
- Zou, Q. (2023). John Dryden's sister arts: Face-painting and translation. *The Review of English Studies*, 74(313), 95–111. <https://doi.org/10.1093/res/hgac041>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Bu çalışma, ChatGPT'nin belirli çeviri yöntemleri ile çeviri yapılması komutu verildiğinde sergilediği performansı incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, Emily Dickinson'ın A happy lip—breaks sudden adlı şiirinin insan çevirmen ve yapay zekâ tarafından üretilen çevirilerini John Dryden'in betimlediği çeviri yöntemleri olan sözcüğü sözcüğüne çeviri, anlamına göre çeviri ve öykünme yöntemlerine odaklanarak incelemeyi hedeflemektedir. Kaynak metnin anlamını, duygusal derinliğini, biçimsel özelliklerini ve kaynak metin yazarının üslubunu koruma açısından etkinliği gibi etkenler göz önünde bulundurularak, yapay zekâ çevirilerinin güçlü yönlerini ve sınırlılıklarını ortaya koymak ve yapay zekânın günümüzde çeviri alanında kullanımı noktasında fikir vererek alana katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Çalışma kapsamında seçilen çeviri yöntemlerinden sözcüğü sözcüğüne çeviride çevirmen kaynak metni odak noktası olarak ele alarak sözcüklerin anlamlarını birebir çevirmekle yükümlüdür. Bu sebeple, sözcüğü sözcüğüne çeviri çevirmenin özgürlüğünün en az olduğu çeviri yöntemidir. Anlamına göre çeviride ise, çevirmen kaynak metni ve yazarını belirli bir noktaya kadar göz önünde bulundurmakla birlikte, sözcüklerin birebir anlamından ziyade metnin genel anlamına odaklanmaktadır. Bu çeviri yöntemi kaynak ve erek metin ve kültür arasında denge sağlamaya yatkın bir yöntem olarak ele alınabilir. Öykünme yönteminde ise, hem kaynak metindeki sözcük seçimleri hem de kaynak metnin biçimi göz ardı edilebilir. Çevirmene neredeyse sınırsız özgürlük tanınan bu yöntem kullanılarak yapılan çeviriler kaynak metinden uzaklaşması sebebiyle zaman zaman yeni bir metin olarak da görülmektedir.

Bu çalışmada nitel analiz yöntemi kullanılmıştır. Nitel analiz yöntemi, çalışmada incelenen edebi tür olan şiirlerin özelliklerini detaylı bir şekilde incelemeye imkan tanıdığı için tercih edilmiştir. Emily Dickinson'ın A happy lip—breaks sudden adlı şiiri Dickinson'ın İngiliz dilinin karakteristik özelliklerinden kapsamlı bir şekilde yararlanması ve söz konusu şiirin kısalığının yanında duygusal derinliği sebebiyle bu tarz bir derinleme incelemeye olanak sağlaması sebebiyle seçilmiştir. Seçilen şiir öncelikle çeviri alanında eğitim almış, şiir çevirisi de dahil olmak üzere çeviri konusunda tecrübe sahibi bir insan çevirmen tarafından Dryden'in gruplandığı üç yöntem olan sözcüğüne çeviri, anlamına göre çeviri ve öykünme yöntemlerine göre çevrilmiştir. Yapılan çeviriler, çalışmanın güvenilirliğini arttırmak için çeviri alanında eğitim almış ve şiir çevirisi de dahil olmak üzere bu alanda tecrübe sahibi iki uzman tarafından doğruluk, kalite ve söz konusu çeviri yöntemlerine uygunluk açısından değerlendirilip onaylanmıştır. Yapay zekâ aracı olarak, alanda adını sıklıkla duyuran ChatGPT'nin güncel versiyonu GPT-4 kolay erişilebilirliği sebebiyle seçilmiştir. ChatGPT'ye “Aşağıda verilen Emily Dickinson şiirini John Dryden tarafından tanımlanan üç çeviri yöntemi olan sözcüğü sözcüğüne çeviri, anlamına göre çeviri ve öykünme yöntemlerini kullanarak çevir” komutu verilmiştir. Bu komut, açık, net ve hedefe yönelik bir komut olması sebebiyle belirlenmiştir. Yapılan çevirilerden elde edilen veriler insan çevirisi ve yapay zekâ çevirilerindeki benzerlik ve farklılıklar ortaya konarak incelenmiştir.

Çalışmanın sonuçları yapay zekâ çevirilerine ilişkin önemli bulgular ortaya koymuştur. Tüm üç çeviride de kaynak metindeki gibi, tam uyak tercih edilmemiştir. Sözcüğü sözcüğüne çeviri yöntemi kullanıldığında, yapay zekâ çevirilerinde noktalama işaretlerinin aktarımı noktasında sıkıntıyla karşılaşmıştır. Diğer yandan, insan çevirisiyle karşılaştırıldığında ChatGPT birtakım yanlış aktarımlar ve bağlama uymayan ya da erek dilde doğal durmayan kullanımlar içeren ama geri kalanında sözcüklerin anlamlarının birebir aktarıldığı bir çeviri sunmuştur. Bu çeviride, ilgili çeviri yönteminin özelliklerine paralel bir şekilde, erek dilde doğal durmayan ve kaynak metnin şiirsel özellikleri ve şairin üslubunun tam olarak aktarılamaması riskiyle karşılaşmıştır.

Anlamına göre çeviri yöntemi kullanılarak yapılan yapay zekâ çevirisinde, sözcüğü sözcüğüne çeviride olduğu gibi noktalama işaretlerinin aktarımında sıkıntıyla karşılaşmıştır. Dikkat çekici bir diğer nokta ise satır sayılarının aynı olmasına rağmen sözcüklerin dağılımının serbest bir şekilde yapılmasıdır. Anlamın doğru aktarımı açısından karşılaşılan birtakım sorunlar şiirin şiirsel özelliğini ve yer verilen duyguların aktarımını olumsuz yönde etkilememiştir. Bazı sözcüklerin eklenmesi, silinmesi ya da farklı şekilde ifade edilmesi ile yapay zekânın bu çeviri yöntemi ile çevirmene verilen özgürlükten insan çevirmenler gibi faydalandığını ve genel hatlarıyla bu çeviri yöntemine uygun olarak kaynak ve erek metin arasında bir denge sağladığını göstermektedir.

Öykünme yöntemi izlenerek yapılan yapay zekâ çevirisinde ise, diğer yöntemlerde olduğu gibi noktalama işaretlerinin aktarımında sıkıntıyla karşılaşmıştır. Diğer yandan, bağlama uymayan, doğal durmayan, şiirsel ve estetik etkinin azalmasına yol açan kullanımlarla karşılaşmıştır. ChatGPT'nin söz konusu çevirinin anlamını

genel hatlarıyla aktardığı, ancak bu yöntem kapsamında çevirmene tanınan sınırsız yakın özgürlükten faydalanamayarak kaynak dildeki şiirin duygusal derinliğini aktaramadığı görülmüştür.

Çalışmanın sonuçları ChatGPT'nin farklı çeviri yöntemleri kullanarak çeviri yapması yönünde komut verildiğinde bu yöntemlere uygun çeviriler sunmaya çalıştığını göstermektedir. Bu çalışma kapsamında ChatGPT'nin sunduğu üç farklı çeviride birtakım kısıtlılıklar ile karşılaşmıştır. Bunların bir kısmı söz konusu çeviri yönteminden kaynaklanırken, diğerlerinin performans kaynaklı olarak ortaya çıktığı görülmüştür. Söz konusu çevirilerde karşılaşılan güçlü yönler ve sınırlılıklar göz önünde bulundurulduğunda, yapay zekânın çeviri alanında büyük yol kat ettiği, fakat insan çevirmenler gibi erek dilde daha anlamlı, erek kültüre göre uyarlanmış, yaratıcı ve duygusal olarak eşdeğer çeviriler sunma seviyesine gelmesi için hala gelişmeye açık noktalar bulunduğu görülmektedir.

Geliştirilmesi gereken söz konusu noktalar, bu alanda daha fazla akademik çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu da ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın sonuçları seçilen edebi metin türü, çeviri yöntemleri, dil çifti ve yapay zekâ aracı ile sınırlıdır. Bu seçimler farklılaştırılarak yeni çalışmalar yürütülebilir. Diğer yandan, yapay zekânın aynı komut verilse bile farklı seferlerde farklı çeviriler sunması gerçeğinden yola çıkarak, bu çeşitlilikten çeviri ürünün iyileştirilmesi noktasında nasıl yararlanılabileceği yönünde çalışmalar yapılması da konuya ışık tutacaktır.

FEN LİSESİ ÖĞRENCİLERİNİN DKAB DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLERLE İNCELENMESİ

EXAMINATION OF SCIENCE HIGH SCHOOL STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS DKAB COURSE WITH VARIOUS VARIABLES

Ali GÜL

Samsun Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri
ali.gul@samsun.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1016-5832

ÖZ

Geliş Tarihi:

08.12.2024

Kabul Tarihi:

11.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Din Eğitimi,
DKAB Dersi, DKAB
Ders Tutumu,
Dini Tutum,
Fen Liseleri

Keywords

Religious Education,
DKAB Course,
DKAB Course
Attitude,
Religious Attitude,
Science High Schools

Fen liseleri akademik olarak üstün başarıya olan öğrencilerin öğrenim gördüğü okul türüdür. Bu okullarda öğrencilerin dini bilgileri edinmelerinin yanı sıra dini, milli, manevi ve ahlaki değerleri kazanmalarını hedefleyen ve zorunlu dersler arasında bulunan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersi ve din ve maneviyat alanında ise seçmeli dersler bulunmaktadır. Çalışmanın amacı fen alanında akademik başarıya yüksek olan bu öğrencilerin DKAB dersine yaklaşımlarını çeşitli değişkenlere göre farklılaşma durumunu tespit etmektir. Araştırmada nicel yöntem tercih edilmiş olup nicel verilere ulaşmak amacıyla Kişisel Bilgi Formu, DKAB Dersi Tutum Ölçeği ve Dini Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Bulguların analizinde SPSS 22 analiz programı kullanılmıştır. İleri analiz için ANOVA ve T-Test tercih edilmiştir. Araştırma sonucunda öğrencilerin DKAB dersi tutum puanları sınıf düzeyine, anne tutumuna, hayata bağlayan en önemli şeye, anne babanın dindarlık düzeyine, öğrencinin dindarlık algısına, din eğitimi aldığı en etkili yere ve okulda aldığı din eğitimi yeterli bulma durumuna göre farklılaşmaktadır. Korelasyon analizi sonucunda, DKAB Dersi Tutum Düzeyi ile Dini Tutum Düzeyi arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Basit doğrusal regresyon analizi ise, DKAB dersine yönelik tutumun, dini tutumun anlamlı bir yordayıcısı olduğunu ortaya koymuştur.

ABSTRACT

Science high schools are a type of school where students who excel academically receive education. At these schools for students is the compulsory Religious Culture and Ethics Knowledge (DKAB) course, which aims to help students acquire religious knowledge as well as religious, national, spiritual, and moral values. The aim of this study is to determine the approaches of these students who are gifted in the field of science to the (DKAB) course with various variables. Quantitative method was preferred in the study and Personal Information Form, Attitude Scale for DKAB Lesson and Religious Attitude Scale were used to reach quantitative data. Spss 22 analysis program was used to analyze the findings. Anova analysis was applied to test significant differences between variables. As a result of the research, students' attitudes towards DKAB course scores differed according to grade level, mother's attitude, the most important thing that binds them to life, parents' level of religiosity, student's perception of religiosity, the most effective place where they received religious education, and whether they found the religious education they received at school sufficient. As a result of the correlation analysis, it was determined that the relationship between the level of attitudes towards the DKAB course and the level of religious attitudes was statistically significant. Simple linear regression analysis revealed that the attitude towards the DKAB course was a significant predictor of religious attitude.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1598080>

Atıf/Cite as: Gül, A. (2025). Fen lisesi öğrencilerinin DKAB dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenlerle incelenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 37-55.

Giriş

Eğitim, bireylerin toplumsal değerleri öğrenip içselleştirdiği kimliklerini ve ahlaki bakış açılarını geliştirdiği temel bir süreçtir. İnsan hayatının her aşamasında, bilgi ediniminin yanı sıra bu bilginin ahlaki değerlerle bütünleşmesi, bireyin sağlıklı bir kimlik geliştirmesi açısından önemlidir (Erden, 2007). Eğitimin ana görevi insanın doğuştan getirdiği ruh ve beden kabiliyetlerini geliştirerek sağlıklı ve uyumlu şekilde denge oluşturmasıdır. Eğitim anlayışındaki esas, insanı iyiye ve güzele yönlendirecek kabiliyet ve istidatları tespit ederek erişebileceği en güzel hedefe ulaşması için yol göstericilik yapmaktır (Şişman, 2011).

Arzulanan insan veya vatandaş tipini yetiştirme hedefiyle (A. Çakmak & Ay, 2016), bireylerin ahlaki, manevi ve sosyal gelişimlerinde önemli rol oynayan amillerden en önemlisi din eğitimidir (Aydın, 2019). Din eğitimi, aileden, camiden, okuldan veya diğer kaynaklardan alınarak, bireylerin dini değerlerini içselleştirmelerine ve bu değerleri yaşamlarına yansıtma olanağı olarak tanır (Altaş & Köylü, 2017). Özellikle aile ortamında başlayan ve sürekli bir şekilde desteklenen din eğitimi, çocukların erken yaşlarda dini değerleri öğrenmelerine ve dini kimliklerini geliştirmelerine katkı sağlar (Çelikkaya, 2014).

Aileden sonra bireylerin din eğitimi alabildikleri kurum okuldur. Okul, rolü ve fonksiyonları açısından öğrencilerin dini bilgi, ahlaki değerler ve toplumsal uyum geliştirmelerinde önemli bir yere sahiptir (Zengin vd., 2011). Okulda verilen din eğitimi, öğrencilerin dini değerler konusunda bilinçlenmelerine ve ahlaki ilkeleri benimsemelerine katkıda bulunur. Okul ortamı, farklı inanç ve değerlere sahip bireylerin bir arada eğitim aldığı bir alan olduğundan, dini hoşgörü ve toplumsal uyumun gelişmesinde kritik bir rol üstlenir (Yazıbaşı, 2020). Bunun yanı sıra, din eğitimi sadece bir inanç sistemi olarak değil, akademik ve eleştirel bir disiplin olarak ele alınarak (Karasu, 2021), öğrencilerin dini konuları derinlemesine anlamaları teşvik edilir (Selçuk, 1990).

Türkiye’de okullarda din eğitimi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (DKAB) dersleri aracılığıyla verilmektedir. Bu ders, 1982 anayasasının 24. maddesinde geçen “Din ve ahlâk eğitim ve öğretimi, devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi, ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır” (1982 Anayasası Madde 24, 1982) hükmü gereğince 1982-1983 eğitim-öğretim yılında ilköğretim ve orta öğretim okullarında zorunlu olarak okutulmaya başlanmıştır. DKAB dersi haftada iki ders saati olarak verilmektedir. 2012-2013 eğitim-öğretim yılında MEB tarafından yayınlanan genelge 37 sayılı “Seçmeli Dersler” konulu genelge ve eklerine göre Kur’an-ı Kerim, Hz. Muhammed’in Hayatı ve Temel Dini Bilgiler dersleri seçmeli dersler olarak müfredata konulmuş (Millî Eğitim Bakanlığı, 2012) ve DKAB derslerini destekleyici derslerdir. Bu derslerde MEB tarafından yayınlanan öğretim programları çerçevesinde hedeflenen inanç, ibadet ve ahlaki ilkeler gibi kazanımlar öğretilmektedir. Bu seçmeli dersleri öğrencilerin dinlerini daha iyi öğrenmek ve daha ahlaklı bireyler olmak amacıyla seçtikleri (Meydan, 2013), tercihlerini en çok psikolojik faktörler (kişisel ilgi ve istek) etkilerken, aile, arkadaş çevresi ve DKAB öğretmenlerinin olumlu tutumları gibi çevresel faktörlerin kısmen etkili olduğu (Gündoğdu, 2015), öğrencilerin motivasyonunun sınıf düzeyi ve okul türüne göre değişiklik arz ettiği görülmüştür. (A. Çakmak & Ecer, 2020)

Din ve değerlerin öğretildiği örgün eğitim kurumları ilköğretim-ortaokul ve lise olarak kendi içerisinde aşamalı olarak çeşitlenmektedir. Fen liseleri ortaöğretim kurumlarından bir türdür. Fen liseleri, yüksek akademik başarı gösteren öğrencilerin fen ve matematik alanlarında yeteneklerini geliştirmek amacıyla kurulmuş, özel bir eğitim müfredatına sahip okullardır. Bu liselerde, öğrencilerin analitik düşünme, problem çözme ve bilimsel araştırma becerileri kazanmalarına yönelik yoğun bir eğitim verilmektedir (www.ogm.meb.gov.tr). Üniversite yerleştirme oranı %99.5 olan (www.osym.gov.tr, 2024) fen liselerinde yetişen, nitelikli bölümlere yerleşen öğrenciler ülkenin güçlü gelecek planları içerisinde önemli yeri olan, ekonomik, siyasi, askeri ve teknolojik gelişmelerin itici gücü olarak görülmektedir (Türk, 2018). Devletin nitelikli insan kaynağı ihtiyacını karşılamayı hedefleyerek 15. yy.da kurulan Enderun Mektepleri Osmanlı Devletinin son dönemlerine kadar üst düzey eğitim sistemiyle alanında çok sayıda saygın kişiler yetiştirmiştir (Akkutay, 1984). Nitelikli insan yetiştirme ilke ve kapasitesi yönüyle fen liseleri modern Enderun Mektebi olarak anılmaktadır (Kömür, 2010). Fen liselerinin yurt imkanlarıyla yatılı okullar olarak tasarlanması bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin okul kültüründen daha yoğun istifade edebilmelerine ve üstün akademik niteliklerle donanmalarına yardımcı olmaktadır (Türk, 2018).

Fen liseleri, yalnızca fen ve matematik derslerine ağırlık vermekle kalmaz, aynı zamanda öğrencilerin dini, ahlaki, sosyal ve kültürel gelişimlerini desteklemek amacıyla zorunlu olarak müfredatta yer alan DKAB derslerini de içerir. DKAB dersi fen liselerinde zorunlu dersler arasında bulunmaktadır. Böylece fen liseleri, öğrencilerine

akademik bilgiyle dini, manevi ve ahlaki değerleri bir arada öğretmek onların çok yönlü bir şekilde yetişmesini hedefleyen okullar olma özelliğini de taşımaktadır. Ergenlik döneminde kimlik arayışı içinde olan öğrenciler için DKAB dersi, sadece dini bilgi kazandırmakla kalmayıp, onların ahlaki gelişimlerine ve kimliklerini inşa etmelerine rehberlik etmektedir. Ayrıca ders, öğrencilerin toplumsal sorumluluk bilinci geliştirmelerine katkı sağlayarak bireylerin topluma duyarlı bireyler olarak yetişmesine yardımcı olmaktadır (F. Çakmak, 2018).

Alanyazın incelendiğinde Kaya (2001)'nın "İlköğretim ve Ortaöğretim Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutumları" başlıklı çalışması, DKAB dersinin öğrencilerin dini ve ahlaki tutumlarının gelişimindeki rolünü incelemektedir. Araştırmada, anne-baba dindarlığının DKAB dersi tutumu üzerinde olumlu etkisi bulunurken, kırsal kesimdeki öğrencilerin DKAB dersine şehirdeki öğrencilere kıyasla daha olumlu yaklaştığı belirtilmiştir. Çalışma, DKAB dersinin yalnızca bilişsel değil, duyuşsal hedeflerle de desteklenmesi gerektiğini vurgulayarak, öğrencilerin olumlu tutumlarının dersteki başarıyı ve genel dini bağlılığı artırdığını ortaya koymaktadır. İpek (2016)'ın "Fen Lisesi Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine İlişkin Tutumları ve Değer Algıları (Diyarbakır İli Örneği)" başlıklı çalışması, fen lisesi öğrencilerinin DKAB dersine yönelik tutumlarını ve bu dersin onların değer algılarına etkisini incelemektedir. Araştırma, öğrencilerin DKAB dersine ilişkin tutumlarının genellikle olumlu olduğunu ve dersin ahlaki değerler kazandırma konusunda işlevsel bir araç olarak görüldüğünü ortaya koymuştur. İpek'in çalışmasında, öğrencilerin en çok adalet, dürüstlük ve güvenilirlik gibi değerlere önem verdiği, DKAB dersinin ise bu değerlerin geliştirilmesinde etkili olduğu vurgulanmıştır. Zengin (2013) "Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi" başlıklı çalışması, öğrencilerin derse yönelik tutumlarının, dersi işleyiş biçimi ve öğretmenin pedagojik yeterlilikleriyle ilişkilendirildiğini vurgulamaktadır. Özellikle fen liseleri gibi akademik başarının ön planda olduğu okullarda, DKAB dersinin öğrenciler tarafından nasıl algılandığını anlamak için yeni çalışmalar yapılması önerilmektedir. Toker (2020)'in "Fen Lisesi Öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi ile İlgili Algıları (Sivas İli Örneği)" başlıklı yüksek lisans tezi ise DKAB dersinin içeriği, işleniş biçimi ve öğrencilere katkılarını ele almaktadır. Araştırmada, fen lisesi öğrencilerinin DKAB dersine ilişkin algılarının dersin içeriği, kullanılan yöntemler ve materyaller gibi faktörlerden doğrudan etkilendiği ifade edilmiştir. Toker, öğrencilerin DKAB dersine yönelik olumlu tutumlar geliştirmesinin, dersin onların ahlaki ve sosyal gelişimlerine katkıda bulunmasıyla ilişkili olduğunu vurgulamıştır. Özellikle ergenlik dönemindeki bireylerin kimlik arayışı içinde olduğu bir süreçte DKAB dersinin rehberlik edici bir rol üstlendiği belirtilmiştir. Uzunpolat (2024), "Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirilmesi ve Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi" adlı çalışmasında, DKAB dersine yönelik tutumu ölçmek amacıyla geçerli ve güvenilir bir ölçek geliştirmiş ve farklı değişkenler açısından analiz etmiştir. Çalışmada, ölçeğin faktör yapısı test edilmiş ve 9 maddelik kısa bir tutum ölçeği oluşturulmuştur. Sonuçlara göre, DKAB dersine yönelik tutum okul türü, öğretmen tutumu ve öğretmenin değişimi isteği gibi değişkenlere göre farklılık gösterirken, cinsiyet, akademik başarı ve sosyo-ekonomik durum ile anlamlı bir ilişki göstermemektedir.

Kronolojik olarak bakıldığında öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersine ilişkin tutumlarını incelemek amacıyla; Kaya (2001), Samsun ilinde ilkököl ve ortaokullardaki öğrencilere, Zengin (2013) Sakarya ilindeki ilkököl ve ortaokullardaki öğrencilere, İpek (2016), Diyarbakır ilinde fen liselerindeki öğrencilere, Toker (2020) Sivas ilindeki fen lisesi 12. sınıf öğrencilerine, Uzunpolat (2024), Erzurum ilinde fen lisesi, anadolu lisesi ve meslek lisesinde öğrenim gören öğrencilere, DKAB dersi tutum ölçeğini kullanarak araştırmalarını gerçekleştirmişlerdir.

Bu çalışmada ise Samsun ilindeki fen liselerine devam eden öğrencilerin DKAB dersine ilişkin tutumlarını ortaya koymak amacıyla DKAB Dersi Tutum Ölçeği ve Dini Tutum Ölçeği tüm sınıf düzeylerinde uygulanarak, güncel bir alan araştırmasının literatüre kazandırılması, DKAB dersi tutumu ve dini tutumun arasındaki korelasyon ve regresyon analizleri ile incelenmesi açısından diğer araştırmalardan farklılık göstermektedir. Bu yönleriyle alanda bir boşluğu doldurma ve eğitim sistemimizde önemli yere sahip olan fen liselerinde öğrenim gören öğrencilerin DKAB dersine ilişkin tutumlarının hangi şartlardan etkilendiği ve dini tutumlarıyla arasında bir ilişki olup olmadığını ortaya koymak önem arz etmektedir. Bu çerçevede üstün akademik başarıya sahip bireylerin yerleştiği ve eğitim gördüğü fen liselerinde öğrenim gören öğrencilerin dini, manevi ahlaki değerlerinin kazandırılması hedeflenen DKAB dersine ve bu derse ilişkin tutumun hangi değişkenlere göre farklılaştığını ve dini tutum düzeyiyle arasındaki ilişkiyi tespit etmek gereklidir. Araştırmamızın temel problemini şu şekilde

belirlemek mümkündür. “Fen lisesi öğrencilerinin DKAB dersine ilişkin tutumları dini tutumlarıyla ilişkili midir?, çeşitli değişkenlere göre farklılaşmakta mıdır?”

Araştırma Yöntemi

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan bir topluluğun belli özelliklerini tespit ederek verilerin elde edilmesini hedefleyen betimsel ve ilişkisel araştırma modeli kullanılmıştır (Büyüköztürk vd., 2017). Bu model öncesinde ya da şimdide mevcut olan bir durumu tanımlamayı amaçlayarak tarama yapan, bu esnada bireyin veya nesnelerin sahip olduğu şartları değiştirmeyen ya da etkilemeyen araştırma modelidir (Karasar, 2008).

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Samsun il genelinde 1955 erkek, 1852 kız olmak üzere toplam 3807 öğrenci oluşturmaktadır. Bu öğrencilerden 290 erkek, 225 kız olmak üzere basit seçkisiz örnekleme yöntemiyle Samsun ilinde öğrenim gören 515 fen lisesi öğrencisi örneklem olarak seçilmiştir. Örneklem evrenin yaklaşık %13’ünü oluşturmaktadır. Bu da örneklemin evreni mükemmel şekilde temsil ettiğini göstermektedir (Krejcie - Morgan, 1970).

Tablo 1. Katılımcılara Dair Frekans Tablosu

Değişkenler	Gruplar	Örneklem (n)	Yüzde (%)
Okul Adı	Aziz Atık Fen Lisesi	141	27,4
	Garip Zeycan Yıldırım Fen Lisesi	147	28,5
	Canik Fen Lisesi	91	17,7
	Bafra Fen Lisesi	136	26,4
Cinsiyet	Kız	225	43,7
	Erkek	290	56,3
Kardeş Sayısı	Bir Kardeş	43	8,3
	İki Kardeş	285	55,3
	Üç Kardeş	148	28,7
	Dört Kardeş	25	4,9
	Beş Kardeş	9	1,7
	Altı ve Fazlası	5	1
Ailenin Ekonomik Düzeyi	Zengin	17	3,3
	Orta Üstü	206	40
	Orta Altı	30	5,8
Anne (Sağ/Vefat) Durumu	Yoksul	13	2,5
	Orta	249	48,3
	Sağ	512	99,4
Baba (Sağ/Vefat) Durumu	Vefat Etti	3	0,6
	Sağ	504	97,9
Anne (Öz/Üvey) Olma Durumu	Vefat Etti	11	2,1
	Sağ	500	97,1
Baba (Öz/Üvey) Olma Durumu	Üvey	15	2,9
	Öz	496	96,3
Anne Babanın Birlikte Yaşama Durumu	Üvey	19	3,7
	Öz	470	91,3
Anne Babanın Boşanmış Olma Durumu	Evet	45	8,7
	Hayır	41	8
	Evet	474	92
	Hayır		

Çalışmada “basit seçkisiz örnekleme” yöntemi tercih edilmiştir. Bu sayede daha az insan kaynağı ve maddi kaynağın kullanılması ve maddi kaynak tasarrufu, veri toplama süresinin azaltılması avantajları (Büyüköztürk vd., 2017) sağlaması aynı zamanda benzer koşullarda yapılan tam sayımla elde edilen bilgilerin doğruluğu, örnekleme hatası nedeniyle örneklemeden elde edilen bilgilere kıyasla daha yüksek olması (İşcil, 1977) nedeniyle bu yöntem kullanılmıştır.

Uygulama

Araştırmada kullanılan kişisel bilgi formu ve anket formları için Samsun Üniversitesi Etik Kurulu’nun 08.02.2024 tarihli ve 1 sayılı kararıyla etik kurul izni ve Samsun İl Milli Eğitim Müdürlüğü’nün 18.03.2024 tarihli ve 99054514 sayılı yazısıyla uygulama izni alınmıştır. Ortalama 20 dakika cevaplama süresi olan ankete geri dönüş oranı ortalama %98 olmuştur. Araştırmaya katılımın gönüllülük esasına göre olacağı, verilen cevapların yalnızca akademik çalışma için kullanılacağı ve mahremiyete uyulacağı bilgileri verilmiştir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacının hazırladığı kişisel bilgi formunda yer alan bağımsız değişkenler katılımcıların DKAB dersi tutumlarını ve dini tutum düzeyleri arasında ilişkinin anlaşılmasını sağlayacak sorulardan oluşmuştur. Formun hazırlığı aşamasında ilgili literatür taranmış, alandaki uzmanların görüşü alınarak son hali verilmiştir.

DKAB Dersi Tutum Ölçeği

Katılımcıların DKAB dersi tutum düzeylerini belirlemek amacıyla İpek (2016)’in geliştirdiği DKAB dersi Tutum Ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık (Cronbach Alpha) katsayısı 0,91 iken çalışmada %86 olduğu tespit edilmiştir. Kullanılan ölçekte tek faktör için varyansın açıklanma yeterlilik oranı en az %30 yeterliyken (Büyüköztürk vd., 2017) bu çalışmada oran %53 olarak bulunmuştur.

Dini Tutum Ölçeği

Dini tutum düzeylerini belirlemek için katılımcılara “Ok-Dini Tutum Ölçeği” uygulanmıştır (Ok, 2011). Faktör analizi ile ölçeğe ait ana bileşen faktör yükleri (döndürülmemiş) 1. maddede 0,70 ile 0,84 aralığında değer almıştır. Kullanılan ölçekte açıklanan toplam varyans ise %86, iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) 0,90 olmuştur. Bu çalışmada ise 0,90 olarak bulunmuştur.

Araştırmanın Verilerinin Analizi

Veri analizlerinde kullanılan analiz programı SPSS 22.0 olarak tercih edilmiştir. Kolmogorov-Smirnov anlamlılık seviyesi ,006, ($p>005$) olarak bulunmuştur. Çarpıklık ve basıklık katsayısı ise +1 ve -1 aralığında olduğu görülmüştür. Verilerin dağılımının normal olduğu, eşit varyansa sahip olduğundan parametrik testlerin kullanımına karar verilmiştir. Böylece t-test, ANNOVA, korelasyon ve regresyon analizi kullanılmıştır.

Pearson Korelasyon Katsayısı Tekniği ile DKAB dersi tutum puanları ile dini tutum puanları arasındaki ilişki incelenmiştir. Basit doğrusal regresyon analizi ile de DKAB Dersi Tutum Ölçeğinden alınan toplam puanların Dini Tutum Ölçeğinden aldıkları puanları yordayıp yordamadığı tespit edilmiştir.

Bulgular ve Tartışma

Fen Lisesi Öğrencilerinin DKAB Dersi Tutum Düzeylerine İlişkin Bulgular

Fen liselerinde öğrenim gören öğrencilerin DKAB dersi tutum puanlarının istatistiksel analiz bulguları ve bulgulara dayalı tartışmalar bu bölümde ele alınmıştır.

Sınıf Düzeyine Göre Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Düzeyleri

Tablo 2. Sınıf Düzeyi ile Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Puanlarının İstatistiksel Analizi

Sıra	Sınıf Düzeyi	N	$\bar{X}$	S	1	2	3	4
1	Lise 1	74	27.404	0.74444	.	-	-	-
2	Lise 2	126	28.388	0.67624	-	.	-	*
3	Lise 3	102	28.292	0.76135	-	-	.	*
4	Lise 4	43	24.492	105.977	-	*	*	.
Toplam		345	25.241	0.04194				
Sd = 3/341		F = 3.040	p = 0.000	(p < 0.05)	Sonuç: Anlamlı			

Tabloda görüldüğü üzere, *Lise 1*, *Lise 2*, *Lise 3* ve *Lise 4* düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin DKAB dersi tutum puan ortalamaları $\bar{X}=24,492$ ile $\bar{X}=28,388$ aralığında değişmiştir.

Katılımcıların DKAB dersi tutum puan ortalamaları sınıf düzeyine göre; varyans analizi sonucu ($p<0.05$) anlamlı bulunmuştur. ($F=3.040$). Elde edilen anlamlı farkın gruplarını tespit etmek için LSD testi kullanılmıştır. Buna göre *Lise 2* ve *Lise 3* düzeyinde öğrenim gören öğrenciler ile *Lise 4* sınıf düzeyi öğrencileri arasında *Lise 4 sınıf* düzeyi öğrencilerinin aleyhine anlamlı farklar olduğu belirlenmiştir.

Elde edilen bu sonuç *4.sınıf* öğrencilerinin Yükseköğretim Sınavı (YKS)'na hazırlanmasına bağlanabilir. Özellikle Fen Lisesi öğrencileri sayısal alanlı bölümlere yönlendiğinden bu dönem onlar, sözel alanlı derslere daha az ağırlık vermektedirler. Akademik kaygıların arttığı bu sürecin soruların nispeten kolay ve soru dağılımının az olduğu DKAB dersine karşı ilgiyi düşürdüğü söylenebilir.

Benzer çalışmalara bakıldığında Yiğit (2021); Uçan (2018), öğrencilerin üniversite sınavlarına odaklanmaya başlaması, sınav kaygısının artması ve akademik hedeflerine ulaşma çabalarının DKAB dersine olan ilgilerinin azalttığını belirlemiştir. Köylü - Oruç (2021) üniversiteye hazırlık sürecinde öğrencilerin dini konulara ilişkin bilgi ve ilgilerinin düştüğünü gözlemlemiştir. Haynes (2013) sınıf düzeyi arttıkça din eğitimi gibi derslere karşı ilginin azaldığı ve bu durumun bu derslere karşı olumsuz tutuma yol açabileceğini belirlemiştir. Köse - Döş (2015) bunu gençlerdeki yaşa bağlı olarak gelişen eleştirel düşünmenin daha görünür hale gelmesine bağlamaktadır. Kaya (2001) 10. ve 11. sınıflarda katılımcıların DKAB dersi tutum düzeylerinin düştüğünü belirlemiştir. Eryılmaz (2020) sınıf seviyesinde anlamlı farklılık bulamamıştır.

Anne Tutumuna Göre Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Düzeyleri

Tablo 3. Anne Tutumu ile Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Puanları ve Analizi

Sıra	Annenin Genel Tutumu	N	$\bar{X}$	S	1	2	3	4
1	Koruyucu	301	26.22	0.89715	.	-	*	-
2	Otoriter	90	22.64	0.93669	*	.	-	-
3	Demokratik	109	24.72	0.89071	-	-	.	-
4	İlgisiz	15	24.96	107.058	-	-	-	.
Toplam		515	25.241	0.91523				
Sd = 3/511		F = 3.749	p = 0.011	(p < 0.05)	Sonuç: Anlamlı			

Tabloda görüldüğü üzere, öğrencilerin annelerinin genel tutumlarına göre DKAB dersi tutum puan ortalamaları $\bar{X}=22.642$ ile $\bar{X}=26.220$ aralığında değişmiştir.

Katılımcıların DKAB dersi tutum puan ortalamaları anne tutumuna göre varyans analizi sonucu ($p<0.05$) anlamlı bulunmuştur ($F=3.749$). Elde edilen anlamlı farkın gruplarını tespit etmek için LSD testi kullanılmıştır. Buna göre *Koruyucu* tutuma sahip annesi olan öğrenciler ile *Otoriter* tutuma sahip annesi olan öğrenciler arasında annesi *koruyucu* olanların lehine anlamlı farklar bulunduğu belirlenmiştir.

Bu bulgular *otoriter* anne olmanın, katı ebeveynliğin ve diyalog eksikliğinin yüzeysel uyum oluşturacağı, derinlemesine bir ünsiyet zemini kazandırmayacağı dolayısıyla bunun DKAB dersine ilgiyi azaltacağı ve düşük ders başarısına neden olacağı; *demokratik* ve destekleyici ebeveynliğin ise, çocukların derslere daha olumlu

yaklaşmasına katkı sağlayacağı, açık diyaloga ve eleştirel düşünmeye olanak sağlayan aile yapısının, öğrencilerin DKAB dersine daha derinlemesine katılmalarına yardımcı olacağı şeklinde yorumlanabilir. *Koruyucu* annelerin çocukları üzerinde oluşturduğu güven ve duygusal destek, öğrencilerin DKAB gibi derslerde kendilerini daha rahat hissetmelerine ve derslere daha olumlu bir bakış açısıyla yaklaşmalarına olanak sağlayacağı bunun karşısında *otoriter* annelerin ise çocuklarının bağımsız düşünme ve sorgulama yeteneklerini sınırlayarak, derslere karşı olumsuz bir tutum geliştirmesine neden olabilir.

İlgili araştırmalara bakıldığında, İpek (2016) araştırma bulgularımıza benzer şekilde anne tutumu *koruyucu* olanla *otoriter* olan arasında annesi *koruyucu* olan lehine anlamlı ilişki olduğunu belirlemiştir. Zengin (2013) ise çalışmasında *otoriter* tutuma sahip annenin çocuğun DKAB dersine ilişkin olumlu tutumunu azalttığı, genel tutumu *demokratik* olan annelerin çocuklarının DKAB dersine ilişkin tutumlarının daha fazla olduğunu belirlemiştir. Kaya (2001) ise annenin tutumuna göre öğrencinin DKAB dersine karşı ilgisinde anlamlı farklılaşmayı tutumu *otoriter* olan ile *ilgisiz* olan anne tutumu arasında bulmuştur. Güleç (2020) çalışmasında anne tutumunun çocukların derslerine ilgi ve ders başarısında etkili olduğu sonucuna varmışlardır.

Hayata Bağlayan En Önemli Şeye Göre Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Düzeyleri

Tablo 4. Anne Tutumu ile Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Puanları ve Analizi

Sıra	Hayata Bağlayan En Önemli Şey	N	$\bar{X}$	S	1	2	3	4	5	6	7
1	Dinim / İnançım	77	30.76	0.80473	.	*	*	*	*	*	*
2	Ailem	226	25.22	0.82836	*	.	-	-	*	-	-
3	Arkadaşlarım	29	23.56	0.91160	*	-	.	-	-	-	-
4	Sevgilim	12	24.53	127.873	*	-	-	.	-	-	-
5	Maddiyat	58	21.09	0.89071	*	*	-	-	-	*	-
6	İdeoloji	54	25.10	100.349	*	-	-	-	*	-	-
7	Sanal Alem	59	23.27	0.93269	*	-	-	-	-	-	-
Toplam		515	25.24	0.91523							
Sd = 6/508		F = 7.876	p = 0.000	(p < 0.05)	Sonuç: Anlamlı						

Tabloda görüldüğü üzere, DKAB dersi tutum puan ortalamaları öğrencileri hayata bağlayan en önemli şeye göre $\bar{X}=21.092$ ile $\bar{X}=30.765$ aralığında değişmektedir.

Katılımcıların DKAB dersi tutum puan ortalamalarıyla hayata bağlayan en önemli şeye göre arasındaki fark; varyans analizi sonucu ($p<0.05$) anlamlı bulunmuştur. ($F=7.876$). Elde edilen anlamlı farkın gruplarını tespit etmek için LSD testi kullanılmıştır. Buna göre, *dinim/inançım ile ailem, arkadaşlarım, maddiyat, ideoloji ve sanal alem* gibi diğer faktörleri belirten öğrenciler arasında *dinim/inançım* olarak belirtenlerin lehine anlamlı farklar olduğu belirlenmiştir.

Elde edilen bu sonuç dindarlığın, güçlü maneviyatın ve inanç sisteminin öğrencilerin derslere yönelik tutumlarını güçlü bir şekilde etkilediğini dinin, bunun yanında aile bağlarının güçlü olmasının özellikle gençler arasında, hayata dair anlam arayışında merkezi bir yer tuttuğunu ve bu durumun din eğitimi dersine olan tutumlarına olumlu olarak doğrudan yansıdığı bilgisini desteklemektedir.

Bunun yanında maddiyat ve sanal alemin DKAB dersine karşı tutumu olumsuz etkilediği ifade edilebilir. Kozan & Keyifli (2023) araştırmalarında DKAB dersinde sosyal medya etkisini, bu mecralardaki dini hassasiyetin göz ardı edilmesi, planlı ya da plansız din sömürüsü, din konusunda önyargılı yaklaşımlar, film ve dizilerdeki seküler hayatın özentili sunumlarının karşısında olumlu modellerin yok denecek kadar olmasına bağlanmıştır. Bu gibi nedenlerin ise DKAB dersinin etkisini zayıflattığını belirtmektedir.

Çakmak (2022), aile içindeki dini sosyalizasyon süreçleri, öğrencilerin dini tutumlarını olumlu yönde etkileyebildiğini, Güngör - Akyürek (2021) din ve aile gibi kurumların gençlerin dini tutumlarını şekillendirmede önemli yer tuttuğunu, özellikle dindar ailelerde yetişen öğrenciler için merkezi bir değer olup, onların hayata bakış açılarını ve derslere olan ilgilerini doğrudan etkileyebildiğini belirtmişlerdir. Kandemir (2024) araştırmasında, katılımcıların %64'ü dini değerlerin şekillenmesinde ailelerinin etkili olduğunu belirtmiştir. Ferşadoğlu (2013) Allah'ın varlığına inanma konusunda katılımcıların %82'sinin ailesinin etkili olduğunu ifade

ettiğini ortaya koymuştur. Yüksel (2020) çalışmasında, anlam arayışında ailesinin etkili olduğunu belirten katılımcıların oranı %54 bulmuştur. Toker (2020) ise Fen Lisesi öğrencileriyle yaptığı araştırmada, dini hayatın şekillenmesinde ailesinin etkili olduğunu ifade edenlerin oranını %98,6 olarak tespit etmiştir. Aile içerisindeki dini yoğunluklu ortam öğrencinin DKAB dersi tutumuna etki eden başlıca faktörler arasında yer almaktadır.

Sosyal medya kullanımı öğrencilerde dini değerlerin zayıflamasına veya yüzeysel bir dindarlık algısına yol açmaktadır (Bodur & Korkmaz, 2017). Gençlerin ve yetişkinlerin ahlaki erdemlerle örtüşmeyen, sosyal medya bağımlılıkları “aile” ve “kültürel değerler” kavramları anlamlarını yitirmekte, aynı evde ama ayrı dünyalarda yaşayan aileler meydana gelmektedir (Bayraktar, 2019). Bodur - Korkmaz (2017) araştırmasında sosyal medya kullanımıyla dindarlık arasında ters yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Yani dindarlık puanı arttıkça sosyal medya kullanımı azalmakta veya sosyal medya kullanımı arttıkça dindarlık puanı azalmaktadır. Kandemir (2024) ilahiyat fakültelerinde yaptığı araştırmada, katılımcıların yalnızca %0,7’sinin dini hayatın şekillenmesinde sanal alemin etkili olduğunu ifade ettiğini tespit etmiştir. Toker (2020) çalışmasında, dini hayatın şekillenmesinde sanal alemin etkili olduğunu söyleyenlerin oranı %10 olarak kaydedilmiştir.

Annenin Mesleğine Göre Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Düzeyleri

Tablo 5. Annenin Mesleği ile Göre Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Puanları ve Analizi

Sıra	Annenin Mesleği	N	$\bar{X}$	S	1	2	3	4	5	6	7
1	Esnaf	7	24.286	0.80999	.	-	-	-	-	-	-
2	Memur	220	24.141	0.88398	-	.	-	*	-	-	-
3	İşçi	20	25.611	0.87969	-	-	.	-	-	-	-
4	Ev Hanımı	218	26.300	0.95766	-	*	-	.	-	-	-
5	Serbest Meslek	21	25.397	0.80683	-	-	-	-	-	-	-
6	Emekli	8	25.000	126.128	-	-	-	-	-	-	-
7	Diğer	21	25.661	0.78638	-	-	-	-	-	-	-
Toplam		515	25.241	0.91523							
Sd=6/508		F=1.043	p=0.000	(p<0.05)	Sonuç: Anlamlı						

Tabloda görüldüğü üzere, öğrencilerin annenin mesleğine göre DKAB dersi tutum puan ortalamaları $\bar{X}=24.141$ ile $\bar{X}=26.300$ aralığında değişmiştir.

Katılımcıların DKAB dersi tutum puan ortalamaları annenin mesleğine göre varyans analizi sonucu ($p<0.05$) anlamlı bulunmuştur ($F=1.043$). Elde edilen anlamlı farkın gruplarını tespit etmek için LSD testi kullanılmıştır. Buna göre annesi *ev hanımı* olan öğrenciler ile annesi *memur* olanlar arasında annesi *ev hanımı* olanların lehine anlamlı farklar olduğu belirlenmiştir.

Elde edilen bu sonuç; annenin çocuğun üzerinde daha fazla etkili olduğu, annelerin çocuklarıyla daha fazla zaman geçirdiklerinde onların dini ve ahlaki değerlerini şekillendirmede daha aktif bir rol oynayabileceği, annenin evde geçirdiği sürenin çocukların ahlaki ve dini gelişimine daha fazla katkı sağlayabileceği böylece onların DKAB dersine karşı daha olumlu tutum içerisinde olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Zengin (2013), ev hanımı olan annelerin çocuklarının memur olan annelerin çocuklarına göre DKAB dersine karşı daha olumlu tutum içinde olduklarını tespit etmiştir. Kaya (2001) ise anne mesleğine göre öğrencilerin DKAB ders tutumunu önemsiz düzeyde ilişkili bulmuştur. Ermisch - Francesconi (2000) çalışmasında, ebeveynlerin çalışma saatlerinin çocukların eğitimine olan etkilerini incelenmiş ve daha fazla zaman geçiren ebeveynlerin çocuklarının akademik başarılarının daha yüksek olduğunu bulmuştur. Hicks vd. (2022) çalışmasında, ebeveynlerin iş yüklerinin çocukların eğitimine olan etkileri incelenmiş ve çocuklarıyla daha fazla zaman geçiren ebeveynlerin çocuklarının akademik başarılarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bağlamda, ev hanımı olan annelerin çocuklarının DKAB dersine karşı daha olumlu tutum sergilemeleri, aile içindeki dini eğitimin etkisiyle açıklanabilir.

Annenin Eğitim Düzeyine Göre Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Düzeyleri

Tablo 6. Annenin Eğitim Düzeyi ve Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Puanları ve Analizi

Sıra	Annenin Eğitim Düzeyi	N	$\bar{X}$	S	1	2	3	4
1	İlkokul Mezunu	43	25.349	0.89129	.	-	-	-
2	Ortaokul Mezunu	38	27.953	0.94758	-	.	*	-
3	Lise Mezunu	116	26.159	100.992	-	-	.	-
4	Üniversite Mezunu	318	24.567	0.87273	-	*	-	.
Toplam		515	25.241	0.91523				

Sd=3/511 F=2.092 p=0.000 (p<0.05) Sonuç: Anlamlı

Tabloya göre, öğrencilerin annenin eğitim düzeyine göre DKAB dersi tutum puan ortalamaları $\bar{X}$ =24.567 ile $\bar{X}$ =27.953 arasında değişmektedir.

Annenin eğitim düzeyine göre öğrencilerin DKAB dersi tutum puan ortalamaları arasında varyans analizi sonucu (p<0.05) düzeyinde anlamlı bulunmuştur. Anlamlı farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan LSD testi sonuçlarına göre, annesi *ortaokul mezunu* olan öğrenciler ile annesi *üniversite mezunu* olanlar arasında annesi *ortaokul mezunu* olanların lehine anlamlı farklar olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen bu bulguyu anne mesleği ile birlikte değerlendirmek yerinde olacaktır. Annesi *ev hanımı* olan öğrencilerin çoğunluğunun annesi ortaokul mezunu olma ihtimali yüksek görünmektedir. Anneleri ortaokul mezunu olan öğrencilerin daha yüksek tutum puanlarına sahip olması, annelerin çocuklarına daha fazla geleneksel değerler kazandırması gayreti, ailenin dini uygulamaları ve inançları, öğrencilerin görüşlerini, özellikle de dini tutum ve değerlerini şekillendirmesi ve DKAB dersine karşı tutumu etkilemesi ile açıklanabilir.

Konuyla ilgili bazı araştırmalar bulgularımızı desteklemektedir. Kaya (2001) araştırmasında DKAB dersine karşı öğrenci tutumlarının annenin öğrenim düzeyiyle ters orantılı eğitim seviyesi yükseldikçe düştüğünü tespit etmiştir. İpek (2016) araştırmasında anne eğitim düzeyi ile DKAB dersi tutumunun ters orantılı olduğunu belirlemiştir. Zengin (2013)'in araştırmasında anne-babası ilkokula gitmemiş çocukların DKAB dersine ilişkin tutumunu yüksek, üniversite mezunu olanların DKAB dersine ilişkin tutumu düşük çıkmıştır. Toker (2020) araştırmasında anne eğitim durumu yükseldikçe öğrencinin DKAB dersi başarısının azaldığını, anne eğitim durumu azaldıkça öğrencinin DKAB dersi başarısının arttığını bulgulamıştır.

Anne-Babanın Dindarlık Durumu Göre Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Düzeyleri

Tablo 7. Annenin Dindarlık Durumu Göre Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Puanları ve Analizi

Sıra	Annenin Dindarlık Durumu	N	$\bar{X}$	S	1	2	3
1	Dine Karşı İlgili	307	26.913	0.92608	.	*	*
2	Dine Karşı Biraz İlgili	185	22.871	0.82723	*	.	-
3	Dine Karşı İlgisiz	23	21.981	0.97209	*	-	.
Toplam		515	25.241	0.91523			

Sd=2/512 F=13.401 p=0.000 (p<0.05) Sonuç: Anlamlı

Tabloda görüldüğü üzere, öğrencilerin annenin dindarlık durumuna göre DKAB dersi tutum puan ortalamaları $\bar{X}$ =21.981 ile $\bar{X}$ =26.913 aralığında değişmiştir.

Katılımcıların DKAB dersi tutum puan ortalamaları annenin dindarlık durumuna göre varyans analizi sonucu (p<0.05) anlamlı bulunmuştur (F=13.401). Elde edilen anlamlı farkın gruplarını tespit etmek için LSD testi kullanılmıştır. Buna göre, annesini *dine karşı ilgili* olarak niteleyen öğrenciler ile annesini *dine karşı biraz ilgili* ve *dine karşı ilgisiz* olarak niteleyen öğrenciler arasında annesini *dine karşı ilgili* olarak niteleyenler lehine anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 8. Babanın Dindarlık Durumu Göre Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Puanları ve Analizi

Sıra	Babanın Dindarlık Durumu	N	$\bar{X}$	S	1	2	3
1	Dine Karşı İlgili	282	26.442	0.95138	.	-	*
2	Dine Karşı Biraz İlgili	180	24.926	0.86443	-	.	*
3	Dine Karşı İlgisiz	53	19.916	0.66768	*	*	.
Toplam		515	25.241	0.91523			
Sd = 2/512 F = 11.997 p = 0.000 (p < 0.05) Sonuç: Anlamlı							

Tabloda görüldüğü üzere, öğrencilerin babasının dindarlık durumuna göre DKAB dersi tutum puan ortalamaları $\bar{X}$ =19.916 ile $\bar{X}$ =26.442 aralığında değişmiştir.

Katılımcıların DKAB dersi tutum puan ortalamaları babanın dindarlık durumuna göre varyans analizi sonucu (p<0.05) anlamlı bulunmuştur (F=11.997). Elde edilen anlamlı farkın gruplarını tespit etmek için LSD testi kullanılmıştır. Buna göre babasını *dine karşı ilgili ve dine karşı biraz ilgili* olarak niteleyen öğrenciler ile *dine karşı ilgisiz* şeklinde belirten öğrenciler arasındaki farkın babası *dine karşı ilgili* olarak niteleyenlerin lehine anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Elde edilen bu veriler anne-babanın dindarlık durumunun çocuğun dini tutum, düşünce ve duygusunun olgunlaşmasında önemli rol oynadığı ve bu durumun çocuğun DKAB dersine karşı daha olumlu tutum geliştirmesinde etkili olduğunu göstermektedir. Özellikle de ebeveynlerin dindarlık seviyesinin öğrencilerin dini tutum ve değer algıları üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Zira çocuğun ilk öğretmeni ve terbiyecisi onun anne babasıdır. Çocukların dini gelişiminde ve tutumlarında ebeveynlerin dindarlık düzeyinin ve dine katılım düzeyinin, çocukların üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Kendini dindar olarak niteleyen ebeveyn, çocuklarına dini değerleri ve ahlaki normları aktarma konusunda daha hassas olabilir. Ayrıca dindar bir çevrede yetişen öğrencilerin DKAB derslerine karşı daha olumlu bir tutum içinde bulunabildiği ve bu dersi bir değer eğitim aracı olarak görmesi bunda etkili olabilir.

Bulgularımızı destekleyen araştırmalar bulunmaktadır. Kaya (2001), anne-babanın dindarlık düzeyi arttıkça öğrencinin DKAB dersine karşı tutumunun da olumlu olduğunu bulgulamıştır. Zengin (2013) de araştırmasında anne ve babasını çok dindar olarak tanımlayan öğrencilerin DKAB dersine karşı tutumlarının diğer gruplardan daha yüksek olduğu sonucuna varmıştır. Roof - Hoge (1980) ebeveynlerin dini tutumlarının çocukların dini davranışları ve tutumlarına doğrudan etkisi olduğunu tespit etmiştir. Baytemur, (2020)lise gençlerinde Tanrı tasavvurunun oluşmasında dindar anne babaların rolünün olduğunu belirlemiştir. Gül (2021); Ferşadoğlu (2013) ebeveyn dindarlığının çocuğun dini tutumuna pozitif etkide bulunduğunu belirtmişlerdir. Voas - Storm (2021) çalışmasında, ebeveynlerin dindarlık düzeyinin, çocukların dini tutumları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu gösterilmiştir. Petts (2011) arkadaşlarının çalışmasında, dindar ailelerin çocuklarının dini tutumlarının daha olumlu olduğu bulunmuştur.

Öğrencinin Dindarlık Algısına Göre Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Düzeyleri

Tablo 9. Öğrencinin Dindarlık Algısı ile Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Puanları ve Analizi

Sıra	Öğrencinin Dindarlık Algısı	N	$\bar{X}$	S	1	2	3	4
1	Hiç	58	18.027	0.65389	.	*	*	*
2	Az	145	21.471	0.74924	*	.	*	*
3	Orta	277	27.489	0.85092	*	*	.	*
4	Çok	35	35.016	0.89555	*	*	*	.
Toplam		515	25.241	0.91523				
Sd=3/511 F=50.349 p=0.000 (p<0.05) Sonuç: Anlamlı								

Tabloda görüldüğü üzere, öğrencilerin dindarlık algısına göre DKAB dersi tutum puan ortalamaları $\bar{X}$ =18.027 ile $\bar{X}$ =35.016 aralığında değişmiştir.

DKAB dersi tutum puan ortalamaları öğrencinin dindarlık algısına göre öğrencilerin arasındaki fark, varyans analizi sonucu (p<0.05) anlamlı bulunmuştur. (F=50.349). Elde edilen anlamlı farkın gruplarını tespit etmek için

LSD testi kullanılmıştır. Buna göre dindarlık algısını *hiç* olarak belirten öğrenciler ile *az*, *orta* ve *çok* dindar olarak tanımlayan öğrenciler arasında *hiç* olarak belirten öğrenciler aleyhine; ayrıca kendisini *az dindar* olarak tanımlayan öğrenciler ile *orta* ve *çok* dindar olarak tanımlayan öğrenciler arasındaki farkın *çok dindar* olarak belirten öğrenciler lehine anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Elde edilen bu sonuç dindarlığın yoğun hissedilmesinin doğal sonucudur diyebiliriz. Zira dindar bir birey, dini değerleri ve ahlaki normları daha derinlemesine benimseyebilir ve bu durum, öğrencilerin DKAB dersine karşı daha olumlu bir tutum sergilemelerine yol açabilir. Ayrıca bu sonuç DKAB dersinin sadece bir okul dersi değil, aynı zamanda bu dersin birey ve aile dindarlığıyla örtüşen bir eğitim süreci olduğunu ve öğrencinin dersi bu zaviyeden gördüğü ve daha olumlu bir tutum sergilediği şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Dini duygu, arzu ve çaba ruhun duygusal yoğunlaşmasından destek almakta ve zihnin gelişmişlik gücüyle oluşan şuur ile dini uyanışı hazırlamaktadır (Hökelekli, 2013). Bu nedenle, dini gelişim konulu araştırmalarda, gençlik çağı genellikle "bilinçli öğrenme çağı" olarak tanımlanır (Selçuk, 1990). Bu bilinç bireyin dini tutumunun oluşumuna katkı sağlar. Genç bireyde aile, okul ve çevre faktörleri ile şekillenen dinin etkileri en başta dini tutum düzeyine etki etmektedir. Dini kimlik ve inançlar, kendini dindar olarak gören bireylerin dini inançlarına bağlılıklarının ve dini değerlerini günlük yaşamlarına yansıtma eğilimlerinin daha güçlü olabileceğine işaret edebilir. Dindar bir birey, dini değerleri ve ahlaki normları daha derinlemesine benimseyebilir ve bu durum, öğrencilerin dini tutumlarına karşı daha olumlu bir yaklaşım sergilemelerine yol açabilir. Diğer taraftan daha düşük dindarlık algısına sahip öğrencilerde gözlemlenen daha düşük dini tutum puanları, modernleşme ve sekülerleşme süreci ile açıklanabilir. Modernleşme ve sekülerleşme süreçleri, gençlerin dini inançları üzerinde olumsuz bir etki yaratabilmekte (Yapıcı, 2012) bu da bireylerin dinle olan ilişkilerini zayıflatabilmektedir.

Bayraktar'ın çalışmasında, öğrencilerin dindarlık seviyelerinin DKAB dersine yönelik tutumları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu bulunmuştur. Öznel dindarlık algısı yüksek olan öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumları, daha düşük dindarlık algısına sahip öğrencilere göre daha olumlu olduğu görülmüştür (Bayraktar, 2019). İpek'in (2016) çalışmasında öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumları karşılaştırıldığında, dindarlık düzeyi arttıkça ders tutum puanlarının da arttığı gözlemlenmiştir. Kaya (2001) ise ergenlik dönemindeki öğrenciler için dini eğitimi, duygusal ve ahlaki gelişim açısından oldukça önemli görmekte, özellikle ergenlikte yaşanan kimlik karmaşasında din eğitiminin, öğrencilere rehberlik sağlayarak psiko-sosyal destek sunduğunu belirtmektedir. Bu nedenle, O'na göre dindarlık algısı yüksek olan öğrenciler, DKAB dersini ahlaki ve manevi gelişimlerine katkı sağlayan bir araç olarak görüp derse daha olumlu yaklaşmaktadır.

Uysal (1996) araştırmasında insanların dindarlık algıları ile dini tutumları arasında sıkı bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Öğrencilerin öznel dindarlık algılarıyla ahlaki olgunlukları arasında anlamlı olumlu ilişki bulunmuştur. Bayraktar (2019; Oluğ (2011), ergenlik dönemi gençleri üzerine yaptığı araştırmada dini tutum ile dini davranış arasında olumlu ilişki gözlemlenmişlerdir. Yapıcı (2006) araştırmasında da dindarlık algısına göre dini tutum düzeyi kendini dindar hissedener lehine farklılaşmaktadır.

Öğrencinin Din Eğitimi Aldığı En Etkili Yere Göre Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Düzeyleri

Tablo 10. Öğrencinin Din Eğitimi Aldığı En Etkili Yer ile Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Puanları ve Analizi

Sıra	Din Eğitimi Aldığı en etkili yer	N	$\bar{X}$	S	1	2	3	4	5	6
1	Okulda DKAB derslerinde öğrendim.	105	24.974	0.86453	.	-	-	-	-	-
2	Seçmeli Ders (Temel Dini Bilgiler, Kur'an-ı Kerim, Siyer) öğrendim.	7	20.476	0.68751	-	.	-	-	-	-
3	Ailede öğrendim.	246	25.348	0.88404	-	-	.	-	-	-
4	Dini kitap/dergi okuyarak öğrendim.	30	25.259	0.99720	-	-	-	.	-	-
5	İnternet/Televizyon/Radyo aracılığı ile öğrendim.	53	23.333	101.882	-	-	-	.	-	*
6	Cami/Kur'an Kurslarında öğrendim.	74	27.072	0.97640	-	-	-	.	*	-
Toplam		515	25.241	0.91523						
Sd = 5/509		F = 1.464	p = 0.00	(p < 0.05)	Sonuç: Anlamlı					

Tabloya göre, öğrencilerin din eğitimi aldığı en etkili yere göre DKAB dersi tutum puan ortalamaları $\bar{X}=20.476$ ile $\bar{X}=27.072$ arasında değişmektedir.

Katılımcıların DKAB dersi tutum puan ortalamaları öğrencinin din eğitimi aldığı en etkili yere göre varyans analizi sonucu ($p<0.05$) anlamlı bulunmuştur ($F=1.464$). Elde edilen anlamlı farkın gruplarını tespit etmek için LSD testi kullanılmıştır. Buna göre, *internet/televizyon/radyo* aracılığı ile din eğitimi aldığını belirten öğrenciler ile *okulda DKAB derslerinde* eğitim alan ve *cami/Kur'an kurslarında* eğitim aldığını belirten öğrenciler arasında *cami/Kur'an kurslarında* eğitim aldığını belirten öğrenciler lehine anlamlı fark olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen bu veriler *cami ve Kur'an kurslarının*, genellikle daha derinlemesine bir dini eğitim sunması, öğrencilerin dini değerleri ve ahlaki normları daha etkili bir şekilde benimsemelerine yardımcı olması (Aydın, 2008), bu durumun da öğrencilerin DKAB dersine karşı daha olumlu bir tutum sergilemelerine yol açabileceği kanaatine dayandırılabilir. Diğer taraftan medya aracılığıyla edinilen dini bilgilerin, doğruluğu ve güvenilirliğinin değişkenlik gösterebileceği, yüzeysel kalabileceği ve derinlemesine bir anlayış sağlamayabileceği görüşüyle Yiğit (2021) bunun da öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumlarının, medya kaynaklarından aldıkları eğitimle sınırlı kalabileceğini göstermektedir.

Aile, öğrencilerin dini bilgi ve değerleri ilk edindikleri yerdir. Aileden alınan din eğitimi, öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumlarını olumlu yönde etkileyebilir. Aile içinde dini değerlerin aktarılması, öğrencilerin derse olan ilgisini ve katılımını artırabilir. Araştırmaya katılan öğrencilerin yarıya yakının aileyi din eğitimini aldıkları en önemli yer olarak belirtmeleri ve DKAB dersi tutum ortalamalarının yüksek olması aile bireylerinin din eğitimini aldıkları en önemli kurumlardan olduğu ve DKAB dersine karşı olumlu tutum oluşturduğu kanaatini güçlendirmektedir. İpek (2016) araştırmasında öğrencilerden dini bilgileri en etkili şekilde öğrendikleri üç yeri belirtmelerini istemiş, sonuçta ailenin en çok etkili yer olduğu onu da DKAB dersinin takip ettiğini tespit etmiştir. ABD'de yapılan bir çalışmada, aile içi dini pratiklerin ve ebeveynlerin dini inançlarının, çocukların dini tutumlarını ve davranışlarını şekillendirmede önemli bir rol oynadığı bulunmuştur (Suryani & Muslim, 2024). Özkan (2018) çocukların dini bilgilerini daha çok aileden aldıklarını belirtmiştir.

Din eğitimini aldıkları en etkili yeri okulda DKAB dersi olarak belirten öğrencilerin oransal olarak azlığı ve bu oranın benzer araştırmalardan düşük çıkması bu husus üzerine eğilmemizi gerektirmektedir. DKAB dersinin içeriği, işleniş biçimi ve öğretim yöntemleri öğrencilerin derse olan ilgilerini ve tutumlarını etkileyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Bağcı, 2023). Bundan dolayı eğitim politikalarının ve öğretim yöntemlerinin gözden geçirilmesi daha etkili öğretim stratejileri ve materyalleri kullanmaları gerektiğini ortaya koymaktadır. Eğitimcilerin, öğrencilerin dini tutumlarını olumlu yönde geliştirmek için daha etkili öğretim stratejileri ve materyalleri kullanmaları önemlidir (Ceylan, 2023).

Zengin (2013) DKAB dersine karşı öğrencilerin tutumunda aile ve camiden alınan din eğitimini okulda alınan DKAB dersinden daha çok etkili olduğunu bulgulamıştır. Bu bulgu yaygın eğitimin de din eğitiminde önemli yere sahip olduğunu göstermektedir (Demircioğlu & Çelik, 2019). Kaya (2001)'ya göre okulun haricinde öğrencilerin camide ve aile içerisinde dini eğitim alması dini tutum olarak öğrenci lehine kazanım olmaktadır. Olumlu dini tutum ise öğrencilerin dersi sevdiğinin ve DKAB dersine karşı olumlu bir tutuma sahip olduğunun göstergesidir.

Öğrencinin Okulda Aldığı Din Eğitimi Yeterli Bulma Durumuna Göre Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Düzeyleri

Tablo 11. Öğrencinin Okulda Aldığı Din Eğitimi Yeterli Bulma Durumu ile Öğrencilerin DKAB Dersi Tutum Puanları ve Analizi

Sıra	Okulda Aldığı Din Eğitimi Yeterli Bulma Durumu	N	$\bar{X}$	S	1	2	3
1	Yeterli	266	25.155	0.95184	.	-	-
2	Kısmen Yeterli	183	26.454	0.84829	-	.	*
3	Yetersiz	66	22.222	0.88375	*	*	.
Toplam		515	25.241	0.91523			
Sd = 2/512		F = 5.297	p = 0.005	(p < 0.05)	Sonuç: Anlamlı		

Tabloda görüldüğü üzere, öğrencilerin okulda aldığı din eğitimini yeterli bulma durumlarına göre DKAB dersi tutum puan ortalamaları $\bar{X}=22.222$ ile $\bar{X}=26.454$ aralığında değişmiştir.

Katılımcıların DKAB dersi tutum puan ortalamaları öğrencilerin okulda aldıkları din eğitimini yeterli bulma durumuna göre varyans analizi sonucu ($p<0.05$) anlamlı bulunmuştur ($F=5.297$). Elde edilen anlamlı farkın gruplarını tespit etmek için LSD testi kullanılmıştır. Buna göre, din eğitimini *yeterli* bulan öğrenciler ile *kısmen yeterli* bulan ve *yetersiz* bulan öğrenciler arasında farkın *yetersiz* bulan öğrenciler aleyhine anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Elde edilen bu sonuç derse duyulan aidiyet duygusuyla ilişkili olmasıyla yorumlanabilir. Okulda aldığı DKAB dersinin yeterli olduğunu düşünen öğrencilerin derse karşı tutum puanının anlamlı olarak yüksek olması öğrencilerin DKAB dersine aidiyet duygusu beslemesi, sevmesi, gerekliliklerini yerine getirmesiyle açıklanabilir.

Eğitimin niteliği, öğretim yöntemleri ve öğretmenlerin tutumu dini tutumunu etkileyebileceğinden, din eğitiminin içeriğinin zenginleştirilmesi, öğretmenlerin pedagojik becerilerinin artırılması ve öğrenci merkezli yaklaşımların benimsenmesi, öğrencilerin dini tutumlarını güçlendirebilir.

Bulgularımıza benzer şekilde Zengin (2013) çalışmasında öğrencilerin din ve ahlak eğitimini DKAB dersinde yeterli oranda alabilmiş olmalarının bu derse karşı tutum düzeylerini olumlu şekilde etkilediğini tespit etmiştir. Kaya (2001) da araştırmasında benzer bulgulara erişmiştir.

Diğer bağımsız değişkenler olan fen lisesi öğrencilerinin cinsiyeti, kardeş sayısı, ailesinin ekonomik düzeyi, anne babasının sağ/vefat, öz/üvey durumu, babasının genel tutumu, anne-babasının mesleği, anne-babasının eğitim durumuna göre Fen Lisesi Öğrencilerinin DKAB dersi tutum düzeylerine ilişkin puanlarına göre farklılık bulunamamıştır.

DKAB Dersi Tutum düzeyi ile Dini Tutum Düzeyi İlişkisi

Tablo 12. DKAB Dersi Tutum ile Dini Tutum Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

		Dini Tutum
DKAB Dersi Tutum	Korelasyon	,620**
	p	,000
	N	515

p<0.01

Tabloda görüldüğü üzere, DKAB Dersi Tutum Düzeyi ile Dini Tutum Düzeyi arasında pozitif yönlü, orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmektedir ($r=0.620$, $p<0.01$).

Korelasyon analizi sonucunda, DKAB Dersi Tutum Düzeyi ile Dini Tutum Düzeyi arasındaki bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir ($p=0.000$). Öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumları arttıkça, dini tutumlarının da yükseldiği görülmektedir.

Nitelikli din eğitimi alan öğrencilerin, dini değerlere daha bağlı oldukları gözlemlenmiştir (Höllinger, 2020). Altaş (2004) dini tutum ile DKAB dersi tutumu arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Bayraktar (2019) ise, DKAB dersi tutumunun ahlaki olgunluğu anlamlı bir şekilde yordadığını tespit etmiştir.

Tablo 13. DKAB Dersi Tutumunun, Dini Tutum Düzeyini İlişkin Basit Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişken	B	St. Hata	β	t	p
Sabit	1,661	0,098		16,906	0,000
DKAB Dersi Tutum	0,655	0,037	0,62	17,908	

R = 0,620   R² = 0,385   F = 320,683   Sd = 1/513   p < 0,001

Tabloda görüldüğü üzere fen lisesindeki öğrencilerin DKAB dersi tutum düzeylerinin dini tutum düzeylerini yordama durumlarına ilişkin bulgulara yer verilmiştir. DKAB dersi tutum ölçeği puanlarının dini tutum ölçeği puanlarını yordama gücü basit doğrusal regresyon analizi ile incelenmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde

DKAB dersi tutumun, dini tutumun anlamlı bir yordayıcısı olduğu ve açıklama oranının (varyansın) %38,5 olduğu görülmektedir. (R=0,620, R²= 0,385, F= 20,683, p<0.001)

Sonuç

Fen liseleri 8.Sınıf sonunda yapılan LGS (Liselere Giriş Sınavı) ile akademik başarısı üst düzeyde olan öğrencileri kabul eden, daha çok sayısal derslere ağırlık verilen, akademik beklentinin genellikle yüksek olduğu okullardır. Bu okullar ülkenin güçlü gelecek planları doğrultusunda, nitelikli ve yetişmiş insan kaynağı ihtiyacını karşılamak amacıyla ilki 1964 yılında kurulmuş, diğerleri kurulmaya devam etmiş ve günümüze kadar bu hedef doğrultusunda eğitim vermeyi sürdürmüştür. Bu okullarda diğer ortaöğretim kurumlarında olduğu gibi haftalık iki saat zorunlu DKAB dersi bulunmaktadır. Bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin DKAB dersine karşı tutum ve yaklaşımlarını çeşitli değişkenlere göre incelenmesi amaçlanan çalışmamızda elde edilen sonuçları şu şekilde belirtmek mümkündür.

Fen lisesi öğrencilerinin DKAB Dersi Tutum Puanlarının;

Sınıf düzeyine göre son sınıf öğrencilerin *aleyhine* olacak şekilde farklılaştığı görülmüştür. Bu sonuç, öğrencilerin YKS sınavına hazırlık süreci ve akademik kaygıların öne çıkmasıyla açıklanabilir. Ayrıca genç bireyin yaşa bağlı gelişim özellikleri dolayısıyla sorgulayıcı ve eleştirel yaklaşımın gelişmesine, aile ve sosyal çevresiyle ilişkilerde değişim göstermesine bağlanabilir.

Anne tutumuna göre annesi *koruyucu* tutuma sahip öğrencilerin lehine, *otoriter* tutuma sahip olanların aleyhine farklılaşmıştır. Bu sonuç *koruyucu* annenin oluşturduğu güven ve duygusal destek duygusuyla oluşan açık diyaloga ve eleştirel düşünmeye olanak sağlayan aile yapısının tesisiyle açıklanabilir. Bunun yanında koruyucu ve muhafazakâr özellikli ailede öğrencinin dış dünyanın zararlı akımlarından, olumsuz neşriyat ve medyanın gayr-ı ahlaki içeriklerinden korunmasına ve psikolojik destek sağlanmasına, diğer taraftan *otoriter* özelliğin ise taktikçi ve pasif dindarlığa yol açabilir. Böylece bu şartların oluşması öğrencinin DKAB dersi tutumuna etki edebilir.

Hayata bağlayan en önemli şeyi *dinim/inancım* şeklinde belirten öğrenciler lehine, *maddiyat* olarak belirtenlerin aleyhine farklılaşmıştır. Bu, dindarlığın, güçlü maneviyatın ve inanç sisteminin öğrencilerin DKAB derslerine yönelik tutumlarını güçlü bir şekilde etkilediği, ailenin de burada önemli bir destekçi olduğu maddiyat gibi beklenti ve etkenlerin ise zayıflattığı şeklinde yorumlanabilir.

Annesinin mesleğine göre, annesi *ev hanımı* olanların lehine, *memur* olanların aleyhine farklılaşmıştır. Bu sonuç annenin mesleğinden ziyade annenin çocuklarıyla daha fazla zaman geçirmesine bağlanabilir. Aile içi etkin sosyalizasyonun katkısı ile ailede oluşturulan manevi ortam ve sosyal bağların güçlü olması gençlerin dini ve ahlaki değerlerini şekillendirmede daha aktif bir rol oynayabileceği, annenin evde geçirdiği sürenin çocukların ahlaki ve dini gelişimine daha fazla katkı sağlayabileceği böylece onların DKAB dersine karşı daha olumlu tutum içerisinde olabileceği şeklinde yorumlanabilir.

Anne babasının dindarlık düzeyine göre, ebeveynini *dine karşı ilgili* olarak niteleyen öğrencilerin lehine farklılaşmıştır. Bu sonuç çocukta dini duygu ve tutumun çocuğun ilk terbiyecisi olan ebeveyni tarafından oluşturulduğu, ebeveynin dini tutumun oluşmasında rol model olduğu, dini değerlerine bağlı aile ortamında yetişme ve dindar ailelerin bu değerleri aktarma kabiliyetiyle DKAB ders tutumunu etkileyebileceği ile açıklanabilir.

Anne eğitim düzeyine göre annesi *ortaokul mezunu* olan öğrenciler lehine farklılaşmıştır. Tahsil düzeyi ile DKAB dersi tutum puanının ters yönlü oluşması annelerin çocuklarına daha fazla geleneksel değerler kazandırması gayreti koruyucu tutum sergilemesiyle açıklanabilir.

Öğrencinin dindarlık algısına göre *çok* olarak belirtenlerin lehine farklılaşmıştır. Bu sonuç dindar bireyin dini değerleri ve ahlaki normları benimsemesine ve DKAB dersine karşı olumlu kanaat beslemesine dayandırılabilir.

Din dersini aldığı en etkili yere göre *cami ve Kuran kurslarında* öğrenenlerin lehine, *internet/televizyon/radyo aracılığı* ile öğrendiğini belirtenlerin aleyhine farklılaştığı görülmüştür. Bu sonuç cami ve Kur'an kurslarında yakın, sıcak ilgiyle derinlemesine ve pratik uygulamalı eğitim verilmesinin etkili olduğu, medya aracılığı ile alınan din eğitiminin ise yüzeysel ve doğruluğu teyit edilmemiş bilgilerden oluşabileceğinden etkisinin düşük olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Okulda aldığı din eğitimini yeterli bulma durumuna göre aldığı dini eğitimini *yetersiz* bulanların aleyhine farklılaşmıştır. Bu sonucu DKAB dersine karşı aidiyet duygusu ve öğrencinin dersi sevmesiyle açıklanabilir.

DKAB Dersi Tutum Düzeyi ile Dini Tutum Düzeyi arasındaki korelasyon analizinde iki tutum arasında anlamlı ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuç bize öğrencilerin DKAB dersine yönelik tutumları arttıkça, dini tutumlarının da yükseldiğini göstermektedir. Basit doğrusal regresyon analizi ile DKAB Dersi Tutum Ölçeği puanlarının dini tutum ölçeği puanlarını yordama gücü ile incelenmiş, elde edilen sonuçla DKAB dersi tutumunun, dini tutumun anlamlı bir yordayıcısı olduğu görülmüştür.

Diğer bağımsız değişkenler olan fen lisesi öğrencilerinin cinsiyeti, kardeş sayısı, ailesinin ekonomik düzeyi, anne babasının sağ/vefat, öz/üvey durumu, babasının genel tutumu, babasının mesleği, babasının eğitim durumuna göre Fen Lisesi Öğrencilerinin DKAB dersi tutum düzeylerine ilişkin puanlarına göre farklılık bulunamamıştır.

Öneriler

Sınıf düzeyi arttıkça DKAB dersi tutum ve dini tutum puanı düşmektedir. Fen liselerinde öğrencilerin sorumlu olduğu sınav sisteminin gözden geçirilmesi, öğrenciler üzerindeki akademik kaygının azaltılması, eğitimin öğrencilerin gelişimsel özellikleri dikkate alınarak verilmesi hususları dikkate alınmalıdır.

Anne tutumu öğrencilerdeki DKAB dersine yaklaşımı etkilemektedir. Sağlıklı ilişki geliştirilen aile ortamında bulunmanın sağlıklı birey yetiştirmeye bir basamak olduğu düşünüldüğünde ailelerin bu yönüyle bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi ilgili birimlerce sağlanmalıdır. Aile olma kültürü desteklenmeli, aile kurumu güçlendirilmelidir.

Yurt olanaklarıyla yatılılık imkânı da sunan fen liselerinde DKAB dersinde hedeflenen eğitimin etkinliklerle gün/hafta/aya yayılması, bir plan dahilinde eğitim faaliyetlerinin yürütülmesi sağlanmalıdır.

Akademik beklentilerle yoğun bir yarış içerisinde bulunan bu gençlerin DKAB dersine karşı özendirilmesi, DKAB dersinin görünür kılınması gereklidir.

Sanal alem, dijital dünya ve materyalist düşünce gençlerin DKAB dersine karşı tutumunu olumsuz etkileyen unsurlardır. Gençleri bu alanın olumsuz etkilerinden korumak için gerekli önlemler alınmalıdır.

MEB tarafından DKAB dersi ve onu destekleyici seçmeli derslerin müfredat, ders materyalleri, ders saatleri, öğretmen seçimi vb. konularında fen lisesi özelindeki ihtiyaçları tespit ederek bu doğrultuda iyileştirme ve öğrencilerin ilgilerini çekecek, öğrenciler açısından yeterli seviyeye getirecek çalışmalar yapılmalıdır.

Araştırmacılar tarafından nitel ve derinlemesine mülakat yöntemiyle çalışmada elde edilen sonuçların muhtemel sebepleri ve çözüm önerileri araştırılmalıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek yazarlı bir araştırma olup, tek yazar katkı oranı %100 olarak yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için Samsun Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 08/02/2024 tarih ve 1 sayılı kararı ile etik kurul onayı ve Samsun İl Millî Eğitim Müdürlüğü'nün 18.03.2024 tarihli ve 99054514 sayılı yazısıyla uygulama izni alınmıştır.

Kaynakça

- 1982 Anayasası Madde 24 (Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete 1982).
<https://www.anayasa.gov.tr/tr/mevzuat/anayasa/>
- Akkutay, Ü. (1984). *Enderun mektebi* (Sayı 4). Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Altaş, N. (2004). Öğrenci velilerinin ilköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerine karşı tutum düzeylerinin dini tutum düzeyleriyle ilişkisi (ön araştırma). *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 45(1), 85-105.
- Altaş, N., & Köylü, M. (2017). *Din eğitimi*. Ensar Neşriyat.
- Aydın, M. Ş. (2008). *Bir din eğitimi kurumu olarak Kur'an kursu* (C. 56). Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Aydın, M. Ş. (2019). *Din eğitimi bilimi*. Kimlik Yayınevi.
- Bağcı, H. F. (2023). Din kültürü ve ahlak bilgisi dersi (4-8. Sınıflar) öğretim programının yorumlayıcı din eğitimi yaklaşımı açısından değerlendirilmesi. *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, 15, 105-126.
- Bayraktar, G. M. (2019). *Öğrencilerin ahlaki olgunluk düzeyleri ve DKAB dersine yönelik tutumları (Rize ili örneği)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Baytemur, K. (2020). *Lise gençliğinde Allah inancının gelişimi ve eğitiminde etkili olan faktörler* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.
- Bodur, H., & Korkmaz, S. (2017). İlahiyat öğrencilerinde sosyal medya kullanımı ve dindarlık ilişkisi. *Kabramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 30, 329-351.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2017). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem.
- Ceylan, T. (2023). Din kültürü ve ahlak bilgisi öğretmenlerinin öğretim materyallerini kullanım süreçlerinde iş birliği yapma durumları. *Journal of the Near East University Islamic Research Center*, 9(2), 177-196.
- Çakmak, A., & Ay, M. F. (2016). Ortaöğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersi genel amaçlarına erişim düzey ölççeği: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 14(31), 43-66.
- Çakmak, A., & Ecer, M. (2020). Seçmeli Kur'an-ı Kerim dersine yönelik motivasyon ölçeğinin (SKKMÖ) geliştirilmesi ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 679-707. <https://doi.org/10.14395/hititilahiyat.737811>
- Çakmak, F. (2018). Öğrencilerin Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersinden beklentileri. *Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi*, 1(1), 24-47.
- Çakmak, F. (2022). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi öğretmenlerinin eleştirel düşünme becerisine yönelik görüşleri. *Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi*, 5(2), 69-89.
- Çelikkaya, H. (2014). *Din eğitimi ihtiyacı*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Demircioğlu, A., & Çelik, B. (2019). Yaygın din eğitiminin neliği. *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3(1-2), 7-23.
- Erden, M. (2007). *Eğitim bilimlerine giriş*. Arkadaş.
- Ermisch, J., & Francesconi, M. (2000). *The effect of parents' employment on children's educational attainment*. IZA Discussion Papers.
- Eryılmaz, R. (2020). Ortaöğretim öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerine yönelik tutumları. *International Peer-Reviewed Journal of Scientific Research*, 34(1), 40-61.
- Ferşadoğlu, S. (2013). *15-18 yaş Lise öğrencisi kızların dinî tutum ve davranışları (Yalova örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Gül, A. (2021). *Yurt dışındaki Türk gençliği (dini tutum, ahlak ve değer)*. Çizgi Yayınevi.
- Güleç, S. (2020). Lise öğrencilerinde anne baba tutumları ve başarı yönelimleri arasındaki ilişkide yetkinlik beklentilerinin aracı rolü. *Humanistic Perspective*, 2(2), 175-190.
- Gündoğdu, Y. B. (2015). Seçmeli din derslerini tercih eden öğrencilerin tercihlerini etkileyen faktörler: Ordu örneği. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 15(2), 121-155.

- Güngör, A., & Akyürek, S. (2021). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenlerinin okul müdürlerince denetimine ilişkin tarafların görüşlerinin değerlendirilmesi (Kilis-Gaziantep örneği). *Bilimname*, XLIV(2021/1), 697-736.
- Haynes, J. (2013). Parental workload and its impact on children's educational outcomes. *Journal of Religious Education*, 6/1, 45-56.
- Hicks, L., Smith, J., & Johnson, R. P. (2022). Impact of difficult dialogues on social justice attitudes during a multicultural psychology course. *Journal of Family Studies*, 1(28), 45-62.
- Hökelekli, H. (2013). *Psikoloji, din ve eğitim yönüyle insani değerler*. Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları.
- Höllinger, F. (2020). The impact of religiousness on attitudes towards religious others. *Österreichische Zeitschrift für Soziologie*, 45(2), 165-181. <https://doi.org/10.1007/s11614-020-00400-5>
- İpek, Y. (2016). *Fen lisesi öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine ilişkin tutumları ve değer algıları (Diyarbakır ili örneği)*.
- İşçil, N. (1977). *Örnekleme yöntemleri*. İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi.
- Kandemir, S. (2024). Lise öğrencilerinde dinî tutum ve din dışı yönelim. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 24(1), 265-290.
- Karasar, N. (2008). *Bilimsel araştırma yöntemi*. Nobel Yayın Dağıtım.
- Karasu, T. (2021). Din eğitiminde eleştirel düşünme ve öz eleştiri. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9, 169-178.
- Kaya, M. (2001). İlköğretim ve ortaöğretim öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine karşı tutumları. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(12-13), 43-78.
- Kozan, N., & Keyifli, Ş. (2023). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi öğrencilerinin eleştirel düşünme becerileri ile tutumları arasındaki ilişki. *Turkish Research Journal of Academic Social Science*, 6(1), 76-90.
- Kömür, E. (2010). *Osmanlı Devleti Enderun Mektebinde eğitim sistemi ve Türk Eğitim Sistemine etkileri: Enderun Mektebi*. Nesil Matbacılık.
- Köse, A., & Döş, İ. (2015). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi öğrencilerinin eleştirel düşünme becerileri ile tutumları arasındaki ilişki. *Eğitim ve Bilim*, 179(40), 1-15.
- Köylü, M., & Oruç, C. (2021). Çocukluk dönemi din eğitimine gelişimsel bir bakış açısı. *Çocuk ve Medeniyet*, 6(12), 27-46.
- Krejcie, R. V., & Morgan, D. W. (1970). Determining sample size for research activities. *Educational and psychological measurement*, 30(3), 607-610.
- Meydan, H. (2013). Din, ahlak ve değerler alanı seçmeli derslerinin öğrenci görüşleri doğrultusunda değerlendirilmesi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 40, 219-243.
- Millî Eğitim Bakanlığı. (2012). 2012/37 Sayılı "Seçmeli Dersler" Konulu Genelge. <https://mevzuat.meb.gov.tr/dosyalar/1609.pdf>
- Ok, Ü. (2011). Dini tutum ölçeği: Ölçek geliştirme ve geçerlik çalışması. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 8(2), 528-549.
- Oluğ, F. (2011). *Erinlik dönemindeki öğrencilerde dini tutum ve davranışlar (Sakarya örneği)* [Yüksek Lisans Tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Özkan, F. (2018). Ailenin dini tutum ve davranışlarının çocuğun dini tutum ve davranışlarına etkisi: Diyarbakır örneği. *Mizanül-Hak: İslami İlimler Dergisi*, 7, 63-109.
- Petts, R. J. (2011). Is urban fathers' Religion important for their children's behavior? *Review of religious research*, 53(2), 183-206.
- Roof, W. C., & Hoge, D. R. (1980). Religious socialization and the family: A review of the literature. İçinde *The Family and Religion: A Review of the Literature* (ss. 1-25). New York: Academic Press.
- Selçuk, M. (1990). *Çocuğun eğitiminde dini motifler* (Sayı 50). Türkiye Diyanet Vakfı.

- Suryani, A., & Muslim, A. B. (2024). Religious tolerance, intellectual humility, and democratic education. *Çinde Embracing Diversity: Preparing Future Teachers to Foster Religious Tolerance* (ss. 13-34). Springer.
- Toker, H. (2020). *Fen lisesi öğrencilerinin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi ile ilgili algıları (Sivas İli örneği)* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Cumhuriyet Üniversitesi.
- Türk, E. (2018). Fen lisesi öğrencileri üstün yetenekli mi? Üstün yeteneklilerin eğitiminde fen liselerinin önemi. *Milli Eğitim Dergisi*, 47(1), 437-444.
- Uçan, A. D. (2018). İslam din eğitimi için alternatif bir model: Eleştirel din eğitimi yaklaşımı. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 59(1), 275-295.
- Uysal, V. (1996). *Din psikoloji açısından dini tutum davranış ve şahsiyet özellikleri*. İFAV Yayınları.
- Uzunpolat, Y. (2024). Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine yönelik tutum ölçeği geliştirilmesi ve çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Van İlahiyat Dergisi*, 12(21), 54-71. <https://doi.org/10.54893/vanid.1560017>
- Voas, D., & Storm, I. (2021). National context, parental socialization, and the varying relationship between religious belief and practice. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 60(1), 189-197.
- www.ogm.meb.gov.tr. (2024, Ağustos 10). https://ogm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2024_10/16180203_fenliseleri.pdf
- www.osym.gov.tr. (2024, Temmuz 20). <https://www.osym.gov.tr/TR,29510/2024.html>
- Yapıcı, A. (2006). Yeni bir dindarlık ölçeği ve üniversiteli gençlerin dinin etkisini hissetme düzeyi: Çukurova Üniversitesi örneği. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 6(1), 66-116.
- Yapıcı, A. (2012). Modernleşme-sekülerleşme sürecinde Türk gençliğinde dinî hayat: Meta-analitik bir değerlendirme. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 9(2), 1-37.
- Yazıbaşı, M. A. (2020). Çoğulcu toplum okullarında din eğitiminin birlikte yaşama kültürüne etkisi. *Journal of Analytic Divinity*, 4(2), 40-53.
- Yiğit, Y. (2021). Öğrencilerin dijital ortamlar üzerinden yapılan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Derslerine yönelik tutumları (Sivas Zara İlçesi örneği). *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 187-204.
- Yüksel, Z. (2020). Gençliğin anlam arayışına din eğitiminin katkısının incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 376-395.
- Zengin, M. (2013). Öğrencilerin Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersine yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 11(25), 271-301.
- Zengin, M., Kaymakcan, R., & Arslan, Z. Ş. (2011). *Türkiye'de okullarda din öğretimi*. Dem Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Education is a fundamental process through which individuals learn and internalize social values and develop their identities and moral perspectives. Religious education is the most important factor that plays an important role in the moral, spiritual and social development of individuals with the aim of raising the desired type of person or citizen. Religious education is received from the family, mosque, school or other sources, enabling individuals to internalize their religious values and reflect these values in their lives. The main course in which religious education is provided in schools is religious culture and ethics (DKAB). Thanks to these courses, formal education institutions where religion and values are taught are shaped as primary, secondary and high schools and diversify within themselves. Science high schools are a type of secondary education institution. Science high schools are schools with a special curriculum established to develop the abilities of students with high academic achievement in the fields of science and mathematics. In these high schools, students receive intensive education to develop analytical thinking, problem solving and scientific research skills. Science high schools not only emphasize science and mathematics courses, but also include a curriculum that includes DKAB courses to support students' social, moral and cultural development. Thus, science high schools have the characteristic of being schools that aim to raise individuals in a well-rounded way by teaching them religious, spiritual and moral values together with scientific knowledge. It is possible to measure the academic achievements of students studying in science high schools, where individuals with high academic profiles are placed and educated. This achievement can be measured regularly with the YKS exams held every year. It is important to determine the variables according to which the attitudes towards this course and the DKAB course, which is put into the curriculum with the aim of gaining students' religious, spiritual and moral values, and the relationship between the level of religious attitude. In this framework, it is possible to determine the main problem of our research as follows. "Do science high school students' attitudes towards the DKAB course differ according to various variables?" In this study, descriptive and relational survey model was used among quantitative research methods. The sample of the study consists of science high school students studying in Samsun province. In order to obtain quantitative data in the study, personal information form, DKAB Course Attitude Scale, DKAB Course Attitude Scale, Religious Attitude Scale were used. The data collected in this context were analyzed in SPSS 22.0 (Statistical Package For The Social Sciences) package program. After it was determined that the skewness kurtosis coefficients of the data obtained from the data collection tools were in the range of +1 and -1, the Kolmogorov-Smirnov significance level was .006 ($p > .005$), the tests were normally distributed and their variances were equal, it was decided to use parametric tests in the analysis of the data. In the analysis of the scores, t-test, ANOVA, correlation and regression analysis were used. Pearson Correlation Coefficient Technique was used to examine the relationship between the students' Attitude Scale scores and religious attitude scores. Simple linear regression analysis was used to determine whether the total scores obtained from the DKAB Course Attitude Scale predicted the scores obtained from the Religious Attitude Scale. As a result of the research, the attitudes and religious attitudes of science high school students were analyzed according to grade level, mother's attitude, the most important thing that binds them to life, parents' level of religiosity, student's perception of religiosity, and the most effective place where the student received religious education, It was determined that there was a difference according to the student's perception of the religious education received at school as adequate, but there was no difference according to the other independent variables such as the gender of the science high school students, the number of siblings, the economic level of the family, the status of the parents as survivors/deceased, natural/alien, the general attitude of the father, the occupation of the parents, and the educational status of the parents. As a result of the correlation analysis, it was determined that the relationship between the level of attitude towards the DKAB course and the level of religious attitude was statistically significant ($p = 0.000$). It is seen that as the students' attitudes towards the DKAB course increase, their religious attitudes also increase. The predictive power of the scores of the DKAB Course Attitude Scale on the scores of the Religious Attitude Scale was analyzed by simple linear regression analysis. When the results of the analysis are analyzed, it is seen that the attitude towards the RCCE course is a significant predictor of religious attitude and the rate of explanation (variance) is 38.5%. ($R = 0,620$, $R^2 = 0,385$, $F = 20,683$, $p < 0.001$). Within the framework of the findings and results of the research, recommendations were developed to guide researchers and those concerned.

**İLKOKUL ve ORTAOKUL DÜZEYİNDE ZEKÂ OYUNLARI İLE İLGİLİ YAPILAN
ÇALIŞMALARIN İÇERİK ANALİZİ¹**
**CONTENT ANALYSIS OF STUDIES ON INTELLIGENCE GAMES AT PRIMARY and
SECONDARY SCHOOL LEVEL**

Ali TERZİ

Milli Eğitim Bakanlığı

terzi.ali.53@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7239-4673

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

05.01.2025

Kabul Tarihi:

22.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

İçerik Analizi,
İlköğretim,
Zekâ Oyunları.

Keywords

Content Analysis,
Intelligence Games,
Primary Education.

Bu çalışmada, 2013-2023 yılları arasında zekâ oyunları konu alanı ile ilgili yapılan çalışmaların içerik analizi yöntemi ile incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda ilkököl ve ortaoköl düzeyindeki çalışmalara ilgili veri tabanları kullanılarak ulaşılmıştır. Toplam 36 çalışma içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmalar; amaç, yöntem/desen, örneklem düzeyi, veri toplama aracı, konu alanı, sonuçlar ve öneriler parametreleri dikkate alınarak incelenmiştir. Çalışmalarda yöntem olarak en çok nicel araştırma yönteminin tercih edildiği tespit edilmiştir. Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmalarda araştırma deseni olarak çoğunlukla deneysel desenin ve nitel araştırma yönteminin tercih edildiği çalışmalarda ise durum çalışması desenin kullanıldığı belirlenmiştir. Veri toplama aracı olarak da görüşme formu ile başarı testinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmalardan konu alanı belirtilenler arasında çoğunlukla matematik olduğu ve ilkököl düzeyindeki öğrencilerle yapılan çalışmaların sayısının fazla olduğu belirlenmiştir. Araştırmanın sonucunda, ilkököl düzeyinden itibaren öğrencilerin üst düzey zihinsel becerilerinin geliştirilmesi için zekâ oyunları gibi farklı uygulamaların kullanılması önerilmektedir.

This study aims to examine the studies conducted between 2013 and 2023 on the subject of intelligence games using content analysis method. In this context, studies at the primary and secondary school level were accessed using relevant databases. A total of 36 studies were examined using content analysis method. Studies conducted on intelligence games were examined by considering the parameters of purpose, method/design, sample level, data collection tool, subject area, results and recommendations. It was determined that quantitative research approaches were mostly preferred as a method in the studies. It was determined that experimental design was mostly used as a research design in studies where quantitative research method was used and case study design was used in studies where qualitative research method was preferred. In addition, it was determined that interview form and achievement test were used as data collection tools. In addition, it was determined that mathematics was mostly among the studies conducted on intelligence games and the number of studies conducted with primary school students was high. As a result of the research, it is recommended to use different applications such as intelligence games to develop high-level mental skills of students starting from primary school level.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1613648>

Atıf/Cite as: Terzi, A. (2025). İlkoköl ve ortaoköl düzeyinde zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların içerik analizi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 56-74.

¹ Bu çalışmanın bir kısmı, 5. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi'nde (USBK) (19-21 Ekim 2023, Bayburt Üniversitesi) sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

Giriş

Bilimde, teknolojiye ve yaşamın her alanında yaşanan değişimler beraberinde toplumun ihtiyaçlarını da değiştirmiştir. Her alanda yaşanan bu değişimler bireylerin sahip olması gereken rollerin de değişmesine neden olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler her alanda olduğu gibi bireylerin bu rollere sahip olmasında önemli rol oynayan eğitim alanını da etkilemiştir (Sarı, 2013). Bu kapsamda eğitim sisteminde; bilgiyi üreten, günlük hayatta kullanabilen, problem çözebilen, girişimci, eleştiren, düşünen, topluma ve kültürüne katkı sağlayabilen bireylerin yetiştirilmesi hedeflenmiştir (MEB, 2018).

Yaşanan değişimlere uyum sağlamanın ötesinde değişimi tasarlayacak ve yönetebilecek yeterliğe sahip bireylerin yetiştirilmesi gerekmektedir (MEB, 2013). Bu nedenle eğitim programları öğrencilerin üst düzey düşünme becerileri ile donatılarak yetiştirilmesini amaçlamaktadır (Ekiçi vd., 2017). Bu doğrultuda bireylerin akıl yürütme ve problem çözme becerilerini kazanarak (Alkaş-Ulusoy vd., 2017; Durmaz & Durmaz, 2015; Esentaş, 2021) sorgulayan, araştıran ve düşünen rolünde olması gerekmektedir (Kula, 2019). Bireylerin aktif katılımlarının sağlandığı oyun aktiviteleri (Pehlivan, 2014), bu becerilerin kazandırılmasında etkili bir araçtır (Gören, 2014). Oyun aktiviteleri eğitim ortamlarında giderek daha fazla kullanılmaktadır. Çünkü oyun temelli etkinlik uygulamaları, öğrencilerin öğrenme süreçlerini geliştirmek için güçlü bir potansiyele sahiptir (Earp vd., 2014). Öğrencilerin bilişsel becerilerinin gelişiminde (Baş vd., 2020) ve bazı üst düzey düşünme becerilerini kazandırmada etkili bir araç olarak kullanılabilir (Alkaş-Ulusoy vd., 2017). Bu oyun aktiviteleri arasında yer alan zekâ oyunları öğrencilerin bilişsel yeterliliklerinin ve bazı üst düzey becerilerinin geliştirilmesinde etkili bir araç olarak kullanılabilir (MEB, 2013). Zekâ oyunları, bireylerin oyun süresince karşılaşmış oldukları problemlere özgün ve farklı, hızlı ve doğru çözüm yolları üretebilmelerine olanak sağlayan oyun temelli etkinliklerdir (Devecioğlu & Karadağ, 2014). Bu tür etkinlikler öğrencilerin bilişsel gelişimlerini (Lin & Chen, 2016), problem çözme (Alkaş-Ulusoy vd., 2017), stratejik düşünme (Bottino vd., 2007), analitik ve eleştirel düşünme becerilerini (Baş vd., 2020) desteklemektedir. Bu bağlamda mevcut çalışma özelde ilkökul ve ortaokul düzeyinde zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların amaçları, hangi örneklem grupları ile gerçekleştirildiği ve incelenen çalışmalarda hangi yöntemlerin kullanıldığı, konu alanı olarak daha çok hangisinin tercih edildiğinin içerik analizi ile belirlenip düzenlenmesi bunun sonucunda bazı önemli bilgilere ulaşılması bakımından önemlidir.

Eğitim öğretim faaliyetlerinde bilgi ve becerilerin kazandırılmasında zekâ oyunları kullanılabilir (Bottino vd., 2007). Problemlerin oyunlaştırılmış hâlini sunan zekâ oyunu uygulamaları (Marangoz & Demirtaş, 2017) öğrencilerin zihinsel becerilerinin gelişimini destekleyerek problem çözme becerilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır (MEB, 2013; Şanlıdağ & Aykaç, 2021). İyi bir şekilde tasarlanmış zekâ oyunları uygulamaları öğrencilerin problem çözme becerilerine önemli katkılar sağlamaktadır (Bottino vd., 2013). Bu tür uygulamalar öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve sosyal gelişimlerini (Yükseltürk vd., 2022), eleştirel düşünme, problem çözme, iletişim, alternatif çözüm yolları geliştirme, empati, öz güven, kazanma kaybetme duygusu gibi becerilerini geliştirmektedir (Çakmak, 2005; Esentaş, 2021; MEB, 2013). Zekâ oyunu uygulamalarında öğrenciler eğlenerek öğrenmekte (Şanlıdağ & Aykaç, 2021) ve birçok üst düzey düşünme becerilerini geliştirmektedir (Brezovszky vd., 2019). Zekâ oyunları, öğrencilerin zihinsel kapasitelerinin geliştirilmesinde, farklı bakış açısı kazanmalarında (Marangoz & Demirtaş, 2017), akıl yürütme ve muhakeme becerilerinin geliştirilmesinde etkilidir (Bottino vd., 2014). Keza sınıf öğretmenlerinin de zekâ oyunlarını faydalı bulduğu ve eğitim öğretim faaliyetlerinde bu tür uygulamalara yer verilmesi gerektiğini ifade ettikleri bilinmektedir (Terzi & Erdoğan, 2021).

Alan yazınında yer alan çalışmalar incelendiğinde zekâ oyunlarının öğrencilerin akademik başarılarını arttırdığı (Orak vd., 2016); öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve psikomotor gelişimlerine (Yüksel vd., 2017) katkı sağladığı yönünde çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bilgisayar destekli zekâ oyunu uygulamasının öğrencilerin muhakeme becerilerine katkı sağladığını (Bottino vd., 2007); dijital katamino oyunun öğrencilerin uzamsal yeteneklerini geliştirdiğini (Jang & Chen, 2010) ve on haftalık zekâ oyunları uygulamasının öğrencilerin bilişsel ve sosyal gelişimlerine katkı sağladığını (Hsieh & Chen, 2019) belirten çalışmaların olduğu görülmektedir.

Araştırma kapsamında zekâ oyunları ile ilgili çalışmaların tercih edilmesinin nedeni, zekâ oyunlarının öğrencilerin aktif öğrenme süreçlerini deneyimlemelerine (Demirel & Karakuş-Yılmaz, 2019), karşılaşmış oldukları problemlere özgün çözümler üretmelerine (Devecioğlu & Karadağ, 2014), etkili ve eğlenceli öğrenmeler gerçekleştirme süreçlerine (Kula, 2021) imkân sunmasıdır. Bunun yanı sıra öğrencilerin problem çözme ve alternatif çözüm yolları üretmelerinin (Çakmak, 2005; TTKB, 2013), muhakeme becerilerinin (Bottino vd.,

2013), uzamsal yeteneklerinin (Lin & Chen, 2016) gelişimine önemli katkılar sunmasından kaynaklanmaktadır. Araştırmanın ilkökul ve ortaokul düzeyinde yapılma sebebi ise öğrencilerin erken yaşlarda zekâ oyunları ile tanıştırılmasının öğrencilere bu önemli becerileri kazandırabilmesindedir.

Bu çalışma ilkökul ve ortaokul düzeyinde zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların farklı parametrelerde (konu alanı ile ilgili gerçekleştirilen araştırmaların amaçlar, incelenen araştırmalarda kullanılan yöntemler, çalışmalarda ele alınan örneklem, incelenen araştırmalarda kullanılan veri toplama araçları, konu alanları, elde edilen sonuçlar ve ele alınan çalışmalarda geliştirilen öneriler) incelenmesine olanak sağlamaktadır. Buradan hareketle zekâ oyunları kapsamında gerçekleştirilen çalışmalardan elde edilen sonuçların eleştirel bir bakış açısı ile ele alınarak karşılaştırılması ve konu alanı ile ilgili çalışmaların bütünsel bir bakış açısı ile ele alınması bakımından önemlidir. Zekâ oyunları öğretim uygulamalarının öğrenme çıktıları üzerine etkileri dikkate alındığında, zekâ oyunları ile ilgili gerçekleştirilen çalışmaların öğrenciler üzerindeki etkilerinin belirlenmesi önemlidir. Özellikle ilkökul ve ortaokul öğrencilerinin örneklem alındığı zekâ oyunları ile yapılan çalışmaların araştırma kapsamında ele alınması özellikle bu yaş grubunda mevcut durumun ne olduğunun tespiti açısından yol gösterici olacaktır. Diğer bir ifadeyle bu çalışma ilkökul ve ortaokul düzeyinde zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmalarda ne tür eksikliklerin olduğunun belirlenmesine yönelik fikir verecektir. Bu bakımdan bu çalışmada, zekâ oyunları konusunda ilkökul ve ortaokul düzeyinde yapılan çalışmalar incelenerek, zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların hangi amaçlarla gerçekleştirildiği, hangi konu alanına yönelik çalışmaların tasarlandığı, incelenen araştırmalarda daha çok hangi yöntemlerin ele alındığı ve incelenen araştırmalarda ne tür sonuç ve önerilere ulaşıldığını ortaya koyacaktır. Ayrıca zekâ oyunları konusunda yapılan çalışmaların benzerlik ve farklılıklarını ortaya koyması açısından da alan yazınına önemli katkılar sağlayacaktır. Bu nedenle zekâ oyunları ile yapılan bu çalışma araştırmacılara, öğretmenlere ve program geliştiricilere yol gösterecek olup bu kişilerin alandaki çalışmaları bütüncül olarak tek bir kaynaktan takip etme fırsatını sunacaktır.

Bu çalışmada zekâ oyunları konu alanı ile ilgili yapılmış olan çalışmaların incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmada, ilkökul ve ortaokul düzeyinde zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmalarla ilgili şu sorulara yanıt aranmıştır:

1. Zekâ oyunları ile ilgili yapılan araştırmaların amaçlarına göre dağılımı nasıldır?
2. Zekâ oyunları ile ilgili yapılan araştırmaların yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
3. Zekâ oyunları ile ilgili yapılan araştırmaların örneklem düzeyine göre dağılımı nasıldır?
4. Zekâ oyunları ile ilgili yapılan araştırmalarda kullanılan veri toplama araçları nelerdir?
5. Zekâ oyunları ile ilgili yapılan araştırmalarda zekâ oyunları hangi konu alanı (ders alanı) ile ele alınmıştır?
6. Zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmalarda ulaşılan sonuçlar nelerdir?
7. Zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmalarda sunulan öneriler nelerdir?

Yöntem

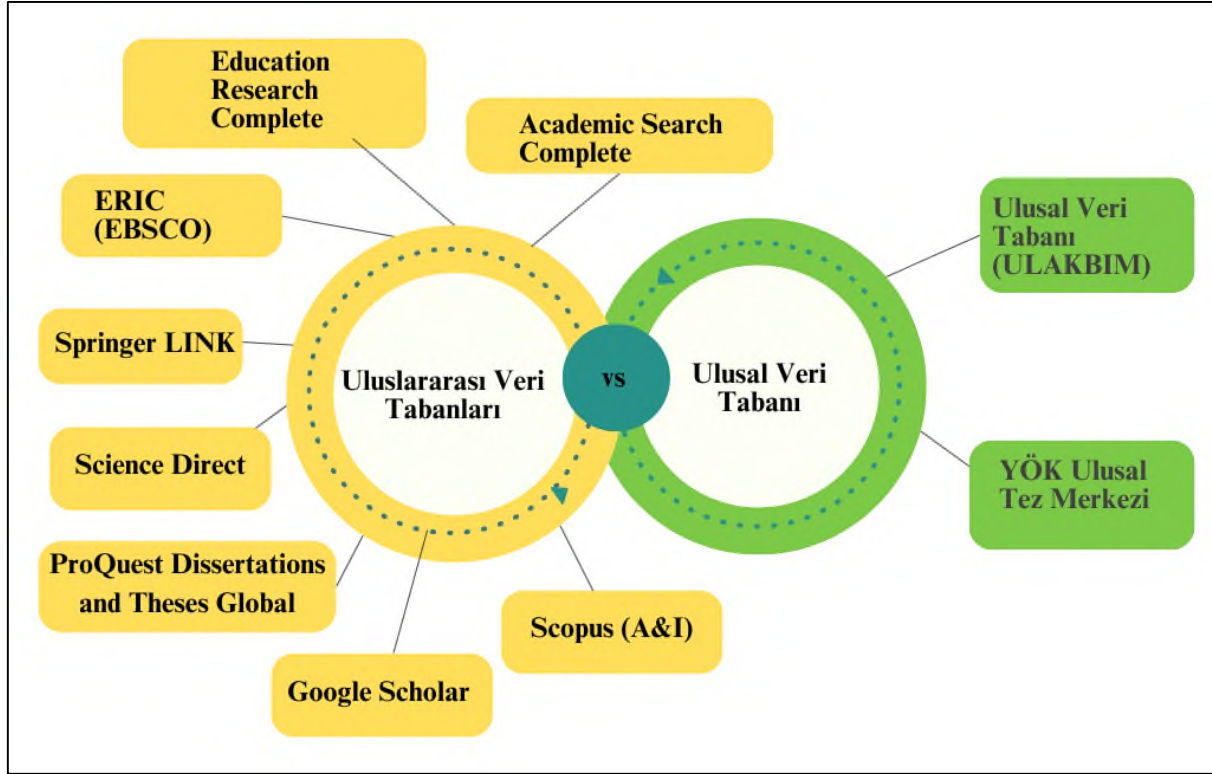
Bu çalışmada, zekâ oyunları konu alanı ile ilgili çalışmalar içerik analizi türlerinden içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi çalışmalarında belirli ilke ve ölçütler kullanılarak belirli bir konu alanıyla ilgili önceden yapılmış araştırmalara ait bulgular ve sonuçlar karşılaştırılarak bir boyut/tema çerçevesinde yeniden yorumlanarak sunulmaktadır (Au, 2007; Çalık & Sözbilir, 2014; Dinçer, 2018).

Başka bir ifadeyle belirli bir konu alanı üzerinde yapılan araştırmalar boyutlar/temalar oluşturularak konu alanı bütünsel bir bakış açısıyla ele alınıp eleştirel bakış açısıyla yeniden yorumlanmakta (Au, 2007) ve bu sayede ele alınan konuyla ilgili öncelikli alanların belirlenmesine, konu alanıyla ilgili çalışmaların benzerlik ve farklılıklarının nitel bir anlayışla ortaya konmasına imkân tanınmaktadır (Çalık & Sözbilir, 2014). Bu tür çalışmalar; bir konu alanında yapılan çalışmaların benzerlik ve farklılıkları belirlemek, söz konusu konu alanı ile ilgili var olan durumun benzer ve farklı boyutlarının birlikte eleştirel bir bakış açısıyla derinlemesine irdelemeyi amaçlar (Dağhan & Akkoyunlu, 2015). İçerik analizi çalışmalarında yalın bir betimlemenin ötesinde sistematik bir içerik analizi gerçekleştirilir. Bu bağlamda belirli bir konu alanında yapılan çalışmalar bütüncül bir bakış açısıyla ele alınarak belirli ölçütlere göre gruplandırılarak gelecekteki araştırmacılara zengin bir kaynak sağlamaktadır (Çalık vd., 2005; Çalık & Sözbilir, 2014; Dinçer, 2018). Bu çalışmada, ilkökul ve ortaokul düzeyinde zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmalar incelenerek bu konu ile ilgili yapılan araştırmalarda ulaşılan ortak eğilimlerin kapsamlı bir şekilde ortaya konulması ve konunun bütünsel olarak ele alınması amaçlandığından içerik analizi kullanılmıştır. Bu doğrultuda zekâ oyunları ile ilgili güncel çalışmaları incelemek için 2013-2022 yılları arasında yapılan

çalışmalar ele alınmıştır. Ele alınan çalışmaların yayın yılı, hangi amaçlarla yapıldığı; çalışmalarda hangi yöntemlerin kullanıldığı, hangi örneklem düzeyi ile çalışıldığı, hangi veri toplama aracı kullanıldığı, hangi sonuçlara ulaşıldığı ve ileriye dönük hangi önerilerde bulunduğu tespit edilmiştir. Buradan hareketle içerik analizi aracılığıyla zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmalar bütüncül bir bakış açısıyla irdelenerek sentezlenip yorumlanmıştır.

Verilerin Toplanması

Bu çalışmada, ilkökul ve ortaokul düzeyinde zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmalara ulaşmak ve incelemek amacıyla uluslararası ve ulusal veri tabanları taranmıştır. Ulusal veri tabanlarında arama yapılırken anahtar kelime olarak; *zekâ oyunları*, *akıl oyunları* ile *ilkokul ve ortaokul öğrencileri* kavramları; uluslararası veri tabanlarında ise *intelligence games*, *mind games* ve *primary and secondary school* kavramları kullanılarak taramalar gerçekleştirilmiştir. Ayrıca taramalarda aynı yazarın lisansüstü tezlerinin yayına dönüştürülmüş makaleleri olması durumunda yazarın sadece makelesi değerlendirmeye alınmıştır. Böylece zekâ oyunları konu alanı ile ilgili toplam 36 çalışmaya ulaşılmıştır. Ele alınan bu çalışmaların 27'si makale, 7'si tez ve 2'si tam metin bildiriden ibarettir. Bu kapsamda veri tabanları kullanılarak ulaşılan bütün çalışmalar araştırmaya dâhil edilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Kapsamında Taranan Uluslararası ve Ulusal Veri Tabanları

Mevcut araştırma kapsamında analiz edilen 36 yayın Tablo 1 de gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya Dâhil Edilen Çalışmalar

Sayı	Yazar/Yıl	Özet
1	Akbaş ve Baki (2015)	Zekâ Oyunları Dersi Öğretim Programını öğretmen görüşlerine göre değerlendirmek
2	Akçelik ve Eyüp (2021)	Zekâ oyunlarının ilkökul düzeyindeki öğrencilerin kelime dağarcığı üzerindeki etkisini incelemek

3	Akkaya, Kılınc ve Kapıdere (2022)	Zekâ Oyunları Eğitiminde kullanılan oyunların ilköğretim matematik müfredatı kazanımları açısından incelemek
4	Alkan ve Mertol (2017)	Üstün yetenekli öğrenci velilerinin, akıl-zeka oyunları ile ilgili görüşlerini belirlemek
5	Alkaş Ulusoy, Saygı ve Umay (2015)	İlköğretim matematik öğretmenlerinin, uygulanması oldukça yeni olan zeka oyunları dersi ilgili görüşlerini ortaya koymak
6	Altun (2017)	Fiziksel etkinlik kartları ile zeka oyunlarının ilköğretim öğrencilerinin dikkat ve görsel algı düzeylerine etkisini incelemek
7	Baş, Kuzu ve Gök (2020)	İlkokul öğrencilerinin oynadıkları akıl oyunlarının analitik düşünme, eleştirel düşünme ve karar verme gibi üst düzey düşünme becerileri üzerindeki etkisini belirlemek
8	Bottino, Ott ve Tavella (2013)	İlkokul öğrencilerinin akıl oyunları oynama yeteneği ile okul başarıları arasındaki ilişkiyi incelemek
9	Bottino, Ott ve Tavella (2014)	İlkokul öğrencilerine dijital ortamda sunulan akıl ve zekâ oyunlarının öğrencilerin muhakeme ve mantıksal becerilerine etkisini belirlemek
10	Çakıcı (2018)	Akıl oyunları, mikado oyunu ve bilgisayar oyunlarının dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocukların yönetsel işlevler ile görsel algılarına etkisini incelemek
11	Demirel (2015)	Ortaokuldaki Türkçe ve Matematik derslerinde zeka oyunları uygulamalarının kullanılmasının öğrencilerin problem çözme becerilerine, stratejik düşünme becerilerine ve akademik başarılarına etkisini belirlemek
12	Devecioğlu ve Karadağ (2014)	Zeka oyunları dersi hakkında öğrenci, öğretmen ve idarecilerin görüşlerini belirlemek
13	Durmaz ve Durmaz (2015)	Mangala oyunu öğretiminin ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin rutin olmayan problemleri çözme başarıları üzerine etkisini incelemek
14	Earp, Ott, Popescu, Romero, ve Usart (2014)	Bu çalışmanın amacı üç farklı ülkede yürütülen bir dizi oyun tabanlı eğitim faaliyetlerinde kullanılan oyun tabanlı yaklaşımların etkililiğini belirlemek
15	Ekiçi, Öztürk ve Adalar (2017)	Zekâ oyunlarının sosyal bilgiler eğitiminde kullanımına ilişkin sosyal bilgiler öğretmen adaylarının görüşlerini belirlemek.
16	Erdoğan, Eryılmaz Çevirgen ve Atasoy (2017)	Yaygın olarak kullanılan stratejik zekâ oyunlarının matematiksel kavramların öğretimi için nasıl kullanılabileceğini belirlemek
17	Ergün ve Gözler (2020)	Zekâ oyunları dersini yürüten öğretmenlerin bu tür uygulamaların uygulanabilirliğine ilişkin görüşlerini belirlemek
18	Esentaş (2021)	Serbest zaman eğitim aracı olarak zekâ oyunlarının kullanımına ilişkin olarak katılımcıların görüşlerini belirlemek
19	Hsieh ve Chen (2019)	Pokemon GO oyununun öğrencilerin bilişsel performansı (hafıza, seçici dikkat, konsantrasyon ve yaratıcı hayal gücü) ve duygusal zekası (refah, öz kontrol) üzerindeki etkilerini analiz etmek
20	Kula (2019)	Zekâ oyunlarının öğrenciler üzerindeki etkilerini ve öğretmenin bu süreçle ilişkin görüşlerini belirlemek
21	Kula (2021)	Sınıf öğretmenlerinin zekâ oyunlarına ilişkin görüşlerinin belirlemek
22	Kurbal (2015)	Zeka oyunları dersinin 6. sınıf öğrencilerinin problem çözme ve muhakeme becerilerine etkisini belirlemek
23	Kurupınar, Yüksel ve Kurt (2021)	Zekâ oyunlarının fen eğitiminde kullanılmasına ilişkin öğretmen görüşlerinin belirlemek
24	Lin ve Chen (2015)	Bu çalışmanın amacı , dijital yapboz oyunlarının öğrencinin uzamsal görselleştirme gelişimini kolaylaştırmada etkili olup olmadığını belirlemek
25	Marangoz (2018)	Mekanik zekâ oyunlarının ilköğretim 2. sınıf öğrencilerinin zihinsel beceri düzeylerine etkisini belirlemek
26	Orak, Karademir ve Artvinli (2016)	Orta Asya'da oynanan zekâ ve strateji oyunları ile destekli öğrenmeye dayalı uygulamaların, akademik başarıya ve tutuma etkisini belirlemek
27	Özdevecioğlu ve Hark-Söylemez (2021)	Türkiye'de zeka oyunları ile ilgili yapılan lisansüstü tezleri çeşitli açılardan incelemek
28	Romero, Usart ve Ott (2015)	Oyunların 21. yüzyıl becerilerinin gelişimini katkısını belirlemek ve bu tür oyunların özelliklerini belirlemek amacıyla bir literatür incelemesi yapmak
29	Saygı ve Alkaş Ulusoy (2019)	Hafıza oyunlarının matematik öğretimine katkısı hakkındaki düşüncelerini belirlemek

30	Sığırtmaç (2016)	Satranç eğitiminin çocukların yaratıcılığına ve zihinsel becerilerine etkisini incelemek
31	Şahin (2019)	Zekâ oyunlarının ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin problem çözme becerilerine ve problem çözme algılarına etkisini belirlemek
32	Şanlıdağ ve Aykaç (2021)	Seçmeli zekâ oyunları dersinin öğrencilerin matematik problemi çözme tutumlarına ve matematik problemi çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerilerine etkisini incelemek
33	Terzi ve Erdoğan (2021)	İlkokul öğrencilerinin, velilerin ve sınıf öğretmenlerinin zekâ oyunlarına ilişkin görüşlerini belirlemek
34	Türkoğlu ve Uslu (2016)	Oyun temelli bilişsel gelişim programının 60-72 aylık çocukların bilişsel gelişimine etkisini incelemek
35	Yağlı (2019)	Zekâ oyunları uygulamalarının ilkökul öğrencilerinin dikkat ve görsel algı düzeylerine etkisini belirlemek
36	Yükseltürk, İlhan ve Altıok (2022)	Öğretmen adaylarının akıl ve zekâ oyunlarının eğitimde kullanımına ve bireyler üzerindeki etkilerine ilişkin görüşleri belirlemek

Verilerin Analizi

Mevcut araştırmada zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmalar Tablo 2 de sunulan örnekteki parametreler kullanılarak incelenmiştir. Araştırma kapsamında incelenen çalışmalardan elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir. Ele alınan çalışmalar mevcut araştırma kapsamında geliştirilen parametreler dikkate alınarak gerçekleştirilen kodlamalardan hareketle kategoriler oluşturularak analiz edilmiştir. Birbirine benzeyen veriler temalar altında bir araya getirilerek okuyucunun anlayabileceği biçimde sunulmuştur (Yıldırım & Şimşek, 2018). Yapılan içerik analizi sürecinde kod, kategori ve temaların oluşturulması sürecinde bazı parametreler belirlenmiştir. Bu parametreler; ele alınan çalışmaların amaçları, araştırmalarda ele alınan yöntem/desen, araştırmanın hangi örneklem düzeyinde yapıldığı, araştırmalarda kullanılan veri toplama araçları, zekâ oyunları ile ilgili çalışmaların hangi konu alanı (ders alanı) ile çalışıldığı, sonuç ve öneri olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Araştırmaya Dâhil Edilen Çalışmaların İncelendiği Parametrelere Ait Bir Örnek

Yayın Yılı	2017
Amaç	İlköğretim matematik öğretmenlerinin, zekâ oyunları dersine ilişkin görüşlerini ortaya koymak
Yöntem–Desen (a)	Nitel Yöntem Durum Çalışması Deseni
Örneklem Düzeyi (b)	25 ilköğretim matematik öğretmeni
Veri Toplama Aracı (c)	Görüşme Formu
Konu Alanı	Matematik
Sonuç	Öğretmenlerin büyük çoğunluğu zekâ oyunları dersinin daha çok matematiksel beceriler üzerinde olumlu katkılar getireceğini belirtmişlerdir.
Öneri	Zekâ oyunları ile ilgili yarışma, turnuva gibi iş birlikli bir çalışma ortamını destekleyecek etkinlikler düzenlenebilir.

Tablo 2’de zekâ oyunları konu alanıyla ilgili incelenen çalışmaların bazıları (a, b ve c olarak ifade edilen parametreler) birden fazla veri toplama aracı, yöntem, desen ve örneklem düzeyi içeriyor olabilir. Araştırma kapsamında zekâ oyunları ile ilgili ele alınan çalışmalarda oluşturulan parametrelere ait birden fazla özellik bulunması durumunda aynı parametreye ilişkin birden fazla kodlama işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu nedenle incelenen bir parametreye ilişkin frekans sayısı toplam çalışma sayısından fazla olmuştur.

Her bir çalışma araştırma kapsamında geliştirilen kriterler dikkate alınarak incelenmiş ve çalışmalar bunlara uygun olarak kodlanmıştır. Buradan hareketle toplam 50 kod belirlenmiştir. Bu oluşturulan kodlar belirli temalar etrafında birleştirilerek incelenen çalışmalar eleştirel bir bakış açısıyla yorumlanmıştır. Zekâ oyunları ile ilgili çalışmaların eleştirel bakış açısı ile yorumlanması için Bağ ve Çalık (2017) tarafından kullanılan parametreler yapılan çalışmaya *amaç, yayın yılı, veri toplama aracı, yöntem, örnekleme düzeyi, sonuç ve öneri* şeklinde adapte edilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Nitel araştırmalarda, araştırma kapsamında elde edilen verilerin ayrıntılı bir şekilde raporlandırılması, araştırmanın geçerliliğini artırması bakımından önemlidir (Yıldırım & Şimşek, 2018). Bu amaçla mevcut araştırmada zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların toplanması ve bu çalışmaların analizi ile ilgili süreçleri detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Ayrıca araştırma kapsamında elde edilen verilerin iki uzman tarafından bağımsız olarak analizinin yapılması güvenirliliğin sağlanmasında etkilidir. Bu kapsamda zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmalardan elde edilen veriler araştırmacı ve alan uzmanı tarafından analiz edilmiştir. Sonrasında zekâ oyunları konusunda deneyim sahibi iki uzman konu alanı ile ilgili çalışmalardan elde ettikleri analiz sonuçlarını karşılaştırmıştır. Bu bağlamda zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların uzmanlar tarafından yapılan içerik analizlerinin hemen hemen hepsinin aynı olduğu görülmüştür. Yapılan analizlerde bir farklılık çıktığı durumlarda araştırmacılar uzlaşarak ortak bir sonuç elde etmişlerdir.

Zekâ oyunları konu alanı ile ilgili incelenen çalışmalardan elde edilen verilerde veri kaybı yaşanmaması için araştırmacı tarafından veri tabanları titizlikle incelenmeye çalışılmıştır. Ayrıca incelenen çalışmaların parametrelere uygun olarak kodlamasına dikkat edilmiştir. Bunlardan hareketle bir çalışmaya ait kodlamalar tamamlanmadan başka bir çalışmaya geçilmemiştir. Ayrıca parametrelere uygun kodlar oluşturulduktan sonra geriye dönük doğrulama işlemi gerçekleştirilmiştir. Tüm bu süreçlerde gerçekleştirilen kodlamaların güvenirliliğini sağlamak için zekâ oyunları kapsamında ele alınan çalışmalar içinden rastgele iki yayın seçilmiştir. Bu yayınlar öncelikli olarak araştırmacının kendisi tarafından sonrasında da bir alan uzmanı tarafından kodlanmıştır. Bu işlem sürecinde iki ayrı uzman arasındaki uyum oranı hesaplanmıştır. Bu hesaplama Miles ve Huberman'ın (1994) formülüyle gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında rastgele seçilen iki yayın arasında kodlayıcılar arasındaki güvenirlilik değerinin yüksek çıkması neticesinde konu alanı ile ilgili diğer çalışmaların kodlamaları araştırmacının kendisi tarafından gerçekleştirilmiştir (Çil, 2010). Araştırma kapsamında ele alınan zekâ oyunları ile ilgili çalışmaların parametrelere uygun kodlanması ve temalaştırılması sürecinde alan uzmanı uzman olan bir araştırmacının görüşüne sunulmuştur. Bu sayede mevcut araştırmanın geçerlik ve güvenirlilik kontrolü sağlanmaya çalışılmıştır. Araştırmada ele alınan çalışmalar kaynakçada başına eklenen * işareti ile belirtilmiştir.

Bulgular ve Yorum

Bu bölümde ilkökul ve ortaokul düzeyinde zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmalara ilişkin bulgulara yer verilmiştir. Bu doğrultuda araştırma kapsamında incelenen çalışmalar, temalar ve kod oluşturularak tablolar hâlinde sunulmuştur. Zekâ oyunları ile ilgili incelenen çalışmaların *yayın yılı* temasına ilişkin bilgiler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. İncelenen Araştırmaların Yayın Yıllarına İlişkin Frekans Dağılımı

Tema	Kod	f
Yayın Yılı	2013	1
	2014	3
	2015	7
	2016	3
	2017	4
	2018	2
	2019	6

	2020	2
	2021	6
	2022	2
Toplam		36

Tablo 3'te mevcut araştırma kapsamında ele alınan araştırmaların yıllara göre dağılımı gösterilmiştir. Tablo incelendiğinde, yıllar içerisinde dengeli bir dağılım olduğu görülmektedir. Zekâ oyunları ile ilgili yayın artışının olması bu konu alanı ile ilgili yeni araştırmaların yapıldığını ve bu konu alanının daha çok araştırmacı tarafından dikkat çekilerek araştırıldığını göstermektedir. Zekâ oyunları konu alanı ile yapılan çalışmaların amaç temasına ilişkin bilgiler Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. İncelenen Araştırmaların Amaçlarına İlişkin Frekans Dağılımı

Tema	Kod	f
Amaç	Zekâ oyunları uygulamaları ile ilgili görüş belirlemek	12
	Zekâ oyunları temelli uygulamalarının yer aldığı müdahale planlarının problem çözme ve stratejik düşünme becerisine etkisini belirlemek	5
	Zekâ oyunlarının üst düzey düşünme becerileri üzerindeki etkisini belirlemek	2
	Zekâ oyunları uygulamalarının dikkat ve görsel algı düzeylerine etkisini belirlemek	2
	Zekâ oyunları türleri arasında yer alan mekanik oyunların zihinsel beceri düzeylerine etkisini belirlemek	2
	Oyun tabanlı yaklaşımların etkililiğinin değerlendirilmesi	2
	Oyunların 21. yüzyıl becerilerinin gelişimini katkısını belirlemek	1
	Dijital zekâ oyunlarının uzamsal görselleştirme gelişimini becerisine etkisini belirlemek	1
	Zekâ oyunları oynama yeteneği ile okul başarıları arasındaki ilişkiyi incelemek	1
	Mangala oyununun öğrencilerin rutin olmayan problemleri çözme başarıları üzerine etkisi	1
	Zekâ oyunlarının kelime dağarcığına etkisini incelemek	1
	Zekâ oyunlarının akademik başarıya ve tutuma etkisini belirlemek	1
	Stratejik zekâ oyunlarının matematiksel kavramların öğretiminde kullanımını belirlemek	1
	Zekâ oyunlarının DEHB olan çocukların yönetsel işlevler ile görsel algılarına etkisini belirlemek	1
	Zekâ oyunları ile ilgili ulusal düzeyde yapılan lisansüstü çalışmaları incelemek	1
	Öğrencilerin bilişsel, duyuşsal becerileri üzerindeki etkisini belirlemek	1
	Zekâ oyunlarını ilkökul matematik müfredatı kazanımları açısından incelemek	1
Toplam		36

Tablo 4 incelendiğinde zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların amaçlarına ilişkin 17 farklı kod oluşturulduğu görülmektedir. Tabloda zekâ oyunlarının üst düzey düşünme becerilerine, dikkat ve görsel algı düzeylerine, zihinsel beceri düzeylerine, uzamsal görselleştirme gelişimine, kelime dağarcığına, akademik başarıya ve tutuma, yönetsel işlevler ile görsel algılarına ve duyuşsal becerilere etkisine ilişkin amaçların oluşturulduğu görülmektedir. Zekâ oyunları ile ilgili farklı örneklem gruplarının görüşlerini belirlemek amacıyla durum tespiti çalışmalarının olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda, farklı örneklem gruplarının zekâ oyunları ile ilgili görüş belirlemek amacıyla çalışmaların sayısının da oldukça fazla olduğu görülmektedir. Zekâ oyunlarının matematiksel kavramların öğretiminde kullanımını belirlemek, zekâ oyunlarını ilkökul matematik müfredatı kazanımları açısından incelemek ve oyun tabanlı yaklaşımların etkililiğini belirlemek amacıyla çalışmaların olduğu görülmektedir.

Tablo 3'e göre, incelenen çalışmaların 18'inin zekâ oyunlarının ilgili değişkene etkisini, 12'sinin zekâ oyunları ile ilgili görüşleri, ikisinin oyun tabanlı yaklaşımların etkililiğinin değerlendirilmesi amacıyla yapıldığı görülmektedir. Ayrıca zekâ oyunları ile okul başarısı arasındaki ilişkisi, zekâ oyunlarının matematiksel kavramların öğretimde kullanımı, zekâ oyunları ile ilgili Türkiye'de yapılan lisansüstü tezlerin çeşitli açılardan incelenmesi ve bu oyunların ilkökul matematik müfredatı kazanımları açısından incelenmesi amacıyla birer çalışmanın yapıldığı görülmektedir. Zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların örneklem düzeyi temasına ilişkin bilgiler Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5. İncelenen Araştırmaların Örneklem Düzeylerine İlişkin Frekans Dağılımı

Tema	Kod	f
Örneklem Düzeyi	Öğretmen	9
	Sınıf düzeyi belirtilmemiş	6
	2. sınıf	5
	İlkokul	4
	4. sınıf	3
	6. sınıf	3
	Anasınıfı	2
	3. sınıf	2
	7. sınıf	1
	Ortaokul	1
	Öğretmen-öğrenci-idareci	1
	Antrenör ve hakem	1
	Veli	1
Toplam		39

Tablo 5'e göre, *örneklem düzeyi* teması doğrultusunda araştırmacı tarafından 13 kod oluşturulduğu görülmektedir. Örneklem düzeyi kategorisi kapsamında incelenen çalışmaların dokuzunun öğretmenlerle yapıldığı, beşinin 2. sınıf, üçünün 4. sınıf, üçünün 6. sınıf, ikisinin anasınıfı; ikisinin 3. sınıf düzeyinde olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanında incelenen çalışmalar arasında ortaokul düzeyinde, öğretmen-öğrenci-idarecilerle, antrenör ve hakemlerle, velilerle ilgili birer çalışmanın olduğu görülmektedir. Ayrıca sınıf düzeyi belirtilmemiş altı çalışmanın olduğu ve ilkökul düzeyinde farklı sınıf seviyelerindeki öğrencileri kapsayan dört çalışmanın olduğu belirlenmiştir. Zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların yöntem-desen temasına ilişkin bilgileri Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. İncelenen Araştırmaların Yöntem / Desenlerine İlişkin Frekans Dağılımı

Tema	Kod	f	
Yöntem / Desen	Nitel	Durum Çalışması	8
		Doküman İnceleme	4
		Fenomenolojik Desen	2
		Eylem Araştırması	1
	Nicel	Deneysel	15
		İlişkisel Tarama	1
		Betimsel Tarama	1
		(Nicel+Nitel)	4
	Karma		
Toplam		36	

Tablo 6'ya göre, zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların *yöntem-desen* temasına ilişkin araştırmacı tarafından üç kod ve yedi alt kod oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların 15'inin deneysel desen (nicel), sekizinin durum çalışması (nitel) desenine göre, dördünün doküman incelemesi, ikisinin fenomenolojik desenle (nitel), birinin eylem araştırmasıyla (nitel), birinin ilişkisel tarama (nicel) ve birinin betimsel tarama (nicel) modeline göre yapıldığı görülmektedir. Ayrıca, incelenen çalışmaların ikisinde karma yöntemin kullanıldığı

görülmektedir. Zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların *veri toplama aracı* temasına ilişkin bilgileri Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 7. İncelenen Araştırmalarda Kullanılan Veri Toplama Araçlarına İlişkin Frekans Dağılımı

Tema	Kod	f
Veri Toplama Araçları	Görüşme	14
	Başarı Testi	12
	Ölçek	5
	Alternatif Araçlar	5
	Görsel Algılama Testi	4
	Dikkat Testi	3
	Derecelendirme Ölçeği	2
	Anket	2
	Gözlem	1
	Problem Çözme Envanteri	1
	Günlük	1
Toplam		50

Tablo 7’ye göre, araştırma kapsamında zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların *veri toplama araçları* temasına ilişkin 11 kod oluşturulmuştur. Mevcut çalışma kapsamında ele alınan çalışmaların 14’ünde görüşme formlarının, 12 çalışmada başarı testlerinin, beş çalışmada ise ölçeklerin kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca incelenen çalışmalarda alternatif araçların ölçme aracı olarak kullanıldığı beş, görsel algılama testinin dört, dikkat testinin üç; derecelendirme ölçeği ve anketin iki ve gözlem, problem çözme envanteri ile günlüğün kullanıldığı birer çalışmanın bulunduğu görülmektedir. Zekâ oyunlarının kullanıldığı *konu alanı* temasına ilişkin bilgiler Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. İncelenen Araştırmaların Konu Alanlarına İlişkin Frekans Dağılımı

Tema	Kod	f
Konu Alanı	Belirtilmemiş	24
	Matematik	8
	Türkçe	3
	Sosyal Bilgiler	1
	Fen Bilimleri	1
Toplam		37

Tablo 8’e göre incelenen çalışmaların 24’ünde konu alanı belirtilmediği, sekizinin Matematik dersi ile üçünün Türkçe dersi ile, Sosyal Bilgiler ve Fen Bilimleri konu alanıyla ilgili ise birer çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. *Sonuç* temasına ilişkin bilgiler Tablo 9’da sunulmuştur.

Tablo 9. İncelenen Araştırmaların Sonuçlarına İlişkin Frekans Dağılımı

Tema	Kod	f
Sonuç	Öğrencilerinin zihinsel beceri düzeylerini geliştirme	7
	Öğrencilerin üst düzey düşünme becerilerini geliştirme	6
	Akademik başarıyı artırma	4
	Matematiksel becerilerin öğretimine katkısı sağlama	4
	Özgüven, iletişim, empati, iş birliği ve strateji geliştirme becerilerini geliştirme	3
	Problem çözme başarısı ve tutumları üzerinde etkili olma	3
	Eğitim-öğretim ortamlarında kullanılmasının faydalı olması	2
	Görsel algıyı ve dikkati geliştirmede etkili olma	2
	Öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve devinişsel yeterliklerinin gelişiminde etkili olma	2
	Serbest zamanlarda eğitim aracı olarak kullanılabilme	1

Zekâ oyunlarının daha çok matematiksel beceriler ve kazanımlarla ilişkili olma	1
Zekâ oyunlarının DEHB'li çocukların görsel algılama bozukluklarını düzeltmeye olumlu etkisi	1
Zekâ oyunları oynama yeteneği ile okul başarısı arasında güçlü bir ilişkinin bulunma	1
Zekâ oyunlarının uzamsal görselleştirme becerisinin gelişimine katkı sağlaması	1
Çalışmalarda en fazla deneysel desenin kullanılması ve bu bağli olarak en çok başarı testinin veri toplama aracı olarak kullanılması	1
Kelime bilgisini geliştirmede etkili olma	1
Toplam	40

Tablo 9 incelendiğinde araştırma kapsamında ele alınan zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların araştırma sonucu temasına yönelik on altı farklı kod oluşmuştur. Mevcut araştırma kapsamında incelenen çalışmaların yedisinin zekâ oyunlarının zihinsel beceri düzeylerini geliştirdiği, altısının üst düzey düşünme becerilerini geliştirdiği sonucuna ulaştıkları belirlenmiştir. Ayrıca zekâ oyunlarının akademik başarıyı artırdığı ve öğrencilere matematiksel becerilerin öğretimine katkısı sağladığına yönelik dörder çalışmanın olduğu tespit edilmiştir. Bunların yanı sıra zekâ oyunlarının öğrencilerin problem çözme başarısı ve tutumunu, öz güven, iletişim, empati, iş birliği ve strateji geliştirme becerilerini geliştirdiğine yönelik üçer çalışmanın bulunduğu görülmüştür. Ayrıca zekâ oyunlarının eğitim-öğretim ortamlarında kullanılmasının faydalı olduğu; öğrencilerin öğrenme süreçlerinde önemli rol oynayan bilişsel, duyuşsal ve devinişsel yeterliklerinin gelişiminde etkili olduğu ve serbest zamanlarda eğitim aracı olarak kullanılabileceğine yönelik çalışmaların olduğu tespit edilmiştir.

Zekâ oyunlarının daha çok matematiksel beceriler ile ilgili kazanımlarla ilişkili olduğu, dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan öğrencilerin görsel algılama bozukluklarını düzeltmeye olumlu etkisinin olduğu, okul başarıları ile zekâ oyunları oynama yeteneği arasında güçlü bir ilişkinin bulunduğu, uzamsal görselleştirme ve zihinsel döndürme becerilerinin gelişimine katkı sağladığı ve öğrencilerin kelime bilgisini geliştirmede etkili olduğunu belirten birer çalışmanın olduğu görülmektedir. *Öneri* temasına ilişkin bilgileri Tablo 10'da sunulmuştur.

Tablo 10. İncelenen Araştırmaların Önerilerine İlişkin Frekans Dağılımı

Tema	Kod	f
Öneri	Sınıf içi uygulamalara ilişkin öneriler	14
	Araştırmacılara sunulan öneriler	11
	Öğretmen eğitimine ilişkin öneriler	6
	Program geliştiricilere sunulan öneriler	5
	Uygulayıcılara yönelik öneriler	3
	Ebeveynlere yönelik öneriler	1
	Açıkça öneri içermeyen çalışmalar	1
Toplam		41

Tablo 10 incelendiğinde araştırma kapsamında ele alınan zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların *öneri* temasına ilişkin araştırmacı tarafından yedi farklı kod oluşmuştur. Bu doğrultuda 14'ü sınıf içi uygulamalara yönelik olarak uygulayıcılara önerilerde bulunurken 11'i araştırmacılara, altısında öğretmen eğitimine, beşinde program geliştiricilere, üçünde uygulayıcılara ve birinde ebeveynlere yönelik öneriler yer almaktadır. Bunun yanında bir çalışmanın ise açıkça öneri içermeyen olduğu görülmektedir. Sınıf içi uygulamalara yönelik zekâ oyunları uygulamalarının

derslere uyarlanabileceği ve serbest etkinlik saatlerinde bu tür uygulamaların kullanılabilceği gibi öneriler geliştirilmiştir. Araştırmacılara zekâ oyunlarının kullanıldığı uzun süreli deneysel araştırmaların yapılabilceği, daha büyük örneklem grubu ile araştırmaların yapılabilceği gibi öneriler geliştirilmiştir. Bunun yanı sıra uygulayıcılara ise zekâ oyunları eğitici eğitimlerinin verilebileceği ve bu tür uygulamalara yönelik seminerlerin düzenlenebileceği konusunda öneriler geliştirilmiştir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yapılan araştırma eğitimde zekâ oyunlarının kullanımına ilişkin alanda yapılan çalışmaların genel eğilimlerini saptamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda gerçekleştirilen çalışma, zekâ oyunları ile ilgili alan yazınında var olan durumu ortaya koymak ve konu alanı ile ilgili genel bir değerlendirme yapabilmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda belirlenen problem durumu doğrultusunda oluşturulan anahtar sözcükler kullanılarak uluslararası ve ulusal bazı veri tabanları taranarak 36 çalışmaya ulaşılmıştır. Bu çalışmalardan hareketle zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmalar çeşitli açılardan incelenerek analiz edilerek mevcut araştırma bulguları elde edilmiştir. Araştırmada ele alınan makalelerden hareketle araştırmacı bazı sonuçlar elde etmiştir. Elde edilen sonuçlar ve yorumlar araştırma kapsamında ele alınan makalelerden elde edilen bulgulara dayanmaktadır.

Zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların yayın yılı dağılımlarına bakıldığında yıllar içerisinde yapılan çalışmaların sayısında dengeli bir dağılımın olduğu tespit edilmiştir (Tablo 3). Bu durum zekâ oyunlarına verilen önemin yerini koruduğunun bir göstergesidir.

Mevcut araştırmada elde edilen bulgulardan hareketle zekâ oyunları temelli öğretim uygulamalarının kullanıldığı, çeşitli müdahale planları kullanılarak öğrencilerin farklı becerilerine etkisini incelendiği deneysel çalışmaların sayısının fazla olduğu görülmektedir (Tablo 4). Bu durum zekâ oyunları uygulamaları ile gerçekleştirilen çeşitli müdahalelerin hangi becerilerde nasıl bir etkiye sahip olduğunun belirlenmesi istendiğinden kaynaklanıyor olabilir. Zekâ oyunları ile ilgili katılımcıların görüşlerinin ve düşüncelerinin belirlenmesi isteği bu tür durum çalışmalarının sayısını arttırmış olabilir. Bu bulguyu destekler nitelikte durum tespitine yönelik (Akkaya vd., 2022; Alkan & Mertol, 2017; Ekiçi vd., 2017; Esentaş, 2021; Kula, 2021; Saygı & Alkaş-Ulusoy, 2019) çalışmaların sayısı oldukça fazladır. Diğer yandan; zekâ oyunlarının öğrencilerin rutin olmayan problem çözme başarılarına etkisi, kelime dağarcığına katkısı, dikkat eksikliği olan öğrencilerin görsel algılarına etkisini belirlemek amacıyla yapılan çalışmaların azlığı, bu alandaki boşluğu göstermektedir. Yukarıda belirtilen zekâ oyunlarının başarı ve bazı temel becerilere etkisi, zekâ oyunları temelli müdahalelerin farklı değişkenler üzerindeki etkisinin araştırılmasının istenmesi deneysel çalışmaların sayısını arttırmış olabilir. Ayrıca zekâ oyunları ile ilgili farklı grupların görüşlerinin daha kolay ve hızlı bir şekilde tespit edilmesinin amaçlanması bu tür çalışmaların sayısını arttırmış olabilir. Karma yöntemin kullanıldığı çalışmaların sayısının az olmasının nedeni ise bu araştırma yönteminin diğer araştırma yöntemlerine göre daha uzun zaman alması ve daha çok uğraş gerektirmesinden kaynaklanabilir.

Zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların çoğunluğunda ilkokul düzeyindeki öğrencilerinin örnekleme alındığı görülmüştür. Bu doğrultuda ilkokul düzeyinde 2. ve 4. sınıf düzeyinde yapılan çalışmaların sayısının fazla olduğu görülmektedir (Tablo 5). Bu durum zekâ oyunları öğretim uygulamalarının küçük yaşlardan itibaren öğrencilere kazandırılmak istenen birçok önemli becerinin gelişimine katkı sağlamasından kaynaklanabilir. Bu bulguyu destekler nitelikte Marangoz & Demirtaş (2014) yaptıkları araştırmada okul öncesi ve ilkokul dönemlerinde öğrencilerin bilişsel becerilerinin geliştirilmesi amacıyla zekâ oyunları temelli öğretim uygulamalarına yer verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Terzi ve Erdoğan (2021) ise zekâ oyunları öğretim uygulamalarının küçük yaşlardan itibaren öğretilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Küçük yaşlardan itibaren öğrencilerin bazı becerileri kazanmalarında, anlamlı ve kalıcı öğrenmeler gerçekleştirmelerinde bu tür oyun temelli öğretim uygulamalarının kullanılabilceği düşünülmektedir. Zekâ oyunları öğretim uygulamaları ile ilkokul düzeyinde öğrencilere kazandırılan becerilerin gelişimlerinin takip edilmesine yönelik üst sınıf düzeyinde de kapsamlı çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak ortaokul düzeyinde yapılan çalışmaların sınırlı kaldığı belirlenmiştir. Bu durum ortaokul düzeyinde başarının temel ölçütü olarak sınav başarısı olarak görülmesinden kaynaklanmış olabilir. Benzer şekilde zekâ oyunları uygulamalarının öğrencilerin bilişsel becerilerinin gelişimine katkı sağladığı ve derslerde bu

tür uygulamaların kullanılması gerektiği konusunda alanyazında birçok araştırma bulunmaktadır (Akbaş & Baki, 2015; Bottino, Ott, & Tavella, 2013; Bottoni, Ott, & Tavella, 2014; Cheng & Chen, 2008).

Zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmalar ele alındığında tanımlayıcı ve müdahaleci çalışmalar olmak üzere iki eğilimin olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda incelenen çalışmalarda çoğunlukla nicel yaklaşım içerisinde yer alan deneysel yöntemin kullanılması (Tablo 6) zekâ oyunları temelli öğretim uygulamalarının farklı beceriler ve değişkenler üzerindeki etkilerinin belirlenmesi sürecinin nicel yöntemleri kullanmayı zorunlu kılmasından kaynaklanabilir. Bu tür çalışmaların sayısının fazla olmasının yanı sıra nitel yaklaşımın esas alındığı durum çalışması yönteminin kullanıldığı araştırmaların sayısı da az değildir. Araştırmacıların zekâ oyunları temelli öğretim uygulamalarının yer aldığı müdahale planlarının farklı değişkenlere etkisini inceleyen çalışmalara yöneldikleri görülmektedir. Bu durum zekâ oyunları konu alanı ile ilgili nicel yaklaşımın kullanıldığı deneysel desenle yürütülen çalışma sayısını yükseltmiş olabilir. Ayrıca araştırma kapsamında ele alınan çalışmalardan elde edilen bulgular zekâ oyunları konu alanı ile ilgili karma yaklaşımın kullanıldığı çalışmaların az olduğunu göstermektedir. Bu durum karma yöntem yaklaşımının doğası gereği birden çok ölçme araçlarının kullanılmasından kaynaklanabilir. Karma yaklaşımdaki bu durumun araştırmacıya fazla iş yükü oluşturması fazla tercih edilmemesine neden olmuş olabilir. Ayrıca deneysel yöntem dışındaki nicel desenler, eylem araştırması, doküman inceleme ve fenomenolojik desen kullanılarak yapılan çalışmaların sayısı oldukça sınırlı sayıdadır. Bu durum bu yöntemlerin durum çalışmasına kıyasla daha farklı iş yükü gerektirmesinden kaynaklanabilir. Bunun yanı sıra zekâ oyunları ile ilgili incelenen çalışmalarda meta-analiz ve meta-sentez çalışmalarının sayısının çok az olduğu görülmektedir. Bu bağlamda alandaki genel eğilimlerin belirlenmesi için meta analiz ve meta sentez yönteminin kullanıldığı çalışmalar yapılabilir. Ancak alandaki mevcut çalışmaların analizi olarak da adlandırılan bu çalışmaların sayısının az olmasının nedeni bu yöntemlerin üst düzey bir analiz ve sentez becerisi gerektirmesi ile alandaki çalışmaların sayıca az olmasından kaynaklanabilir.

Zekâ oyunları ile ilgili incelenen araştırmalarda verilerin toplanmasında daha çok görüşme formları ve başarı testlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir (Tablo 7). Ele alınan araştırmalarda deneysel yöntemlerin fazlalığı başarı testlerinin ağırlıkla kullanılmasına sebep olmuş olabilir. Araştırmalarda kullanılan başarı testleri öğrencilerin zekâ oyunları oynama becerilerini incelemekten ziyade, zekâ oyunlarının diğer bağımsız değişkenlere (problem çözme, yaratıcı düşünme, akademik başarı vb.) etkisinin belirlenmesi amacıyla kullanılmıştır. Başarı testlerinin tercih edilmesinin sebebi, zekâ oyunları uygulamalarının öğrencilere kazandırılmak istenen davranış ve becerilerin ne derecede kazandırıldığını belirlemektir (Tan, 2007). Ayrıca zekâ oyunları ile ilgili yapılan araştırmalarda nitel verilerin çoğunlukla görüşme formu yardımıyla toplanması, zekâ oyunları uygulamalarına ilişkin farklı örneklem gruplarının görüşlerinin belirlenmesi istediğinden ve bu veri toplama aracıyla daha kısa sürede veri toplama sürecinin tamamlanacağı gerekçesiyle tercih edilmiş olabilir. Bunun yanı sıra zekâ oyunları temelli uygulamaların farklı becerilere etkisinin incelenmesi sürecinde veri toplama araçları arasında yer alan alternatif ölçme araçları, görsel algı testleri, dikkat testleri, dereceli puanlama anahtarları ve ölçeklerin kullanıldığı görülmektedir. Bu durum zekâ oyunlarının üst düzey becerilere etkisinin tespitinde farklı ölçme araçlarının kullanılmasının gerekliliğinden kaynaklanabilir. Bu tür alternatif veri toplama araçlarının kullanımı yukarıdaki veri toplama araçlarına oranla daha az sayıdadır. Bu da araştırmacıların daha kolay ve hızlı bir şekilde veriye ulaşma isteğinden kaynaklanabilir.

Araştırmaya dâhil edilen çalışmaların çoğunda konu alanı belirtilmemiş olmasına rağmen konu alanı belirtilen çalışmaların daha çok matematik üzerine yapıldığı tespit edilmiştir (Tablo 8). Bu bulguyu destekler nitelikte alanyazınında, zekâ oyunlarının sayı ve işlemler konu alanı başta olmak üzere geometri öğrenme alanıyla da ilişkilendirildiğini (Akkaya vd., 2022), farklı türden oyunların yer aldığı zekâ oyunları uygulamalarının matematik öğretimine katkı sağladığını ve bu tür oyunların matematiksel kavramların anlamlı bir biçimde öğrenilmesi sürecini kolaylaştırdığını (Saygı & Alkaş-Ulusoy, 2019) ortaya koyan çalışmalar mevcuttur. Ayrıca, zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların konu alanları incelendiğinde Türkçe dersi ile ilişkilendirilen çalışmalara da rastlanmıştır. Benzer şekilde Akçelik & Eyüp (2021) zekâ oyunlarının Türkçe kelime bilgisini geliştirmede etkili olduğunu, Demirel (2015) ise bu tür uygulamaların öğrencilerin Türkçe ve Matematik derslerindeki akademik başarılarını desteklediğini belirtmiştir. İncelenen çalışmalarda Sosyal Bilgiler ve Fen Bilimleri dersi ile ilgili yapılan çalışma sayısının sınırlı sayıda olduğu görülmektedir.

Ele alınan makalelerden araştırma soruları doğrultusunda elde edilen sonuçlar mevcut araştırmada tartışılmıştır. Bulgular incelendiğinde zekâ oyunları uygulamalarının birçok becerinin gelişiminde etkili olduğuna ilişkin

çalışmaların sayısının fazla olduğu görülmektedir (Tablo 9). Araştırma kapsamında incelenen birçok çalışmada bu bulguyu destekler nitelikte sonuçlar mevcuttur (Baş vd. 2020; Bottino vd., 2014; Earp vd., 2014; Gu vd., 2015; Kurbal, 2015; Reiter vd., 2014; Saygı & Alkaş-Ulusoy, 2019; Yalçınkaya & Ay Yalçınkaya, 2016; Terzi, 2024). Bu çalışmalar zekâ oyunlarının neden-sonuç ilişkisi kurma, problem çözme gibi becerilerinin gelişimine katkı sağladığını (Saygı & Alkaş-Ulusoy, 2019) ve üst düzey düşünme becerisini geliştirmede etkili olan yöntemler arasında yer aldığını (Kula, 2019) göstermektedir. Bunun yanı sıra çalışmalar öğrencilerin zekâ oyunu uygulamaları sürecinde karşılaşmış oldukları problemlere özgün ve farklı çözümler geliştirdiklerini (Demirel & Karakuş Yılmaz, 2019; Esentaş, 2021), bu oyunları oynarken zihinsel becerilerinin geliştiğini ve zekâ oyunlarının ders başarılarının artmasını desteklediğini göstermektedir (Terzi & Erdoğan, 2021).

Yapılan çalışmalarda ders içi etkinlik olarak zekâ oyunları içeriklerine yer verilebileceği (Yağlı, 2019; Orak vd., 2016), bu oyunların öğretmen rehberliğinde öğretim amaçlı (Erdoğan vd., 2017) kullanılabilirliği önerilmiştir. Bu tür öğretim uygulamalarının sınıf içi uygulamalara ilişkin önerilerin sayısının fazla olması süreçte deneysel çalışmaların yapılmasından kaynaklanmış olabilir. Bunun yanı sıra Marangoz (2018) farklı tür zekâ oyunlarının serbest etkinlik saatlerinde öğrencilere öğretilebileceğini, Altun (2017) ise ilkökul programlarına zekâ oyunları dersinin konulması gerektiğini önermektedir. Ayrıca öğretmen eğitimi programlarında zekâ oyunları eğitmenlerinin yetiştirilmesi (Ekiçi vd., 2017) ve zekâ oyunları ile ilgili yarışma, turnuva gibi iş birliği bir çalışma ortamını destekleyecek etkinlikler düzenlenebileceği (Alkaş-Ulusoy vd., 2017) önerilmektedir. Bu öneriler öğrencilerin öğrenme süreçlerinde önemli bir etkiye sahip olan zekâ oyunlarının öğretimi süreçlerinin önemli olması ve öğretmenlerin bu konuda yeterli donanımına sahip olması gerektiği ihtiyacından kaynaklanıyor olabilir. Araştırma kapsamında ele alınan çalışmaların önerilerinin dağılımı incelendiğinde araştırmalarda daha çok sınıf için uygulamalara yönelik önerilerin geliştirildiği tespit edilmiştir. Bu durum müdahale planlarının uygulanması neticesinde oluşan etki sonucu sınıf içi uygulayıcılara yönelik önerilerin geliştirilmesine sebep olmuş olabilir. Ayrıca bu uygulamaların öğrencilere kazandırdığı becerilerin sonucunda ayrı bir öğretim müfredatı oluşturulabileceği önerisi program geliştiricilere de yol göstermiş olabilir. Ayrıca öğrencilerin öğrenme süreçlerini destekleyen ve günümüzde öğrencilerin sahip olması gereken önemli birçok beceriyi kazandırmada zekâ oyunlarının önemli bir etkiye sahip olmasından kaynaklanabilir.

Araştırmada ulaşılan sonuçlardan yola çıkarak bazı öneriler sunulmuştur:

1. Zekâ oyunları öğretim uygulamaları ile ilgili yapılan araştırmalarda karma yöntemin az tercih edildiği görülmektedir. Buradan hareketle zekâ oyunları ile ilgili yapılacak olan araştırmaları yöntemsel açıdan zenginleştiren çalışmalar yapılabilir.
2. Zekâ oyunları öğretim uygulamalarının öğrencilerin öğrenme süreçlerine katkıları uzun süreli araştırmalar yapılarak ortaya konulabilir. Bu nedenle farklı sınıf düzeylerinde boylamsal araştırmalar yapılarak bu tür uygulamaların etkileri daha detaylı incelenebilir.
3. Zekâ oyunları öğretim uygulamalarının etkileri matematik dersi dışında sosyal bilgiler, Türkçe ve fen bilimleri gibi derslerin konu alanlarında araştırılabilir. Bu yolla, farklı disiplinlere uygun olarak zekâ oyunları temelli öğretim etkinlikleri geliştirilirken bu disiplinlere yönelik öğrencilere kazandırılması istenen temel bilgi ve beceriler kazandırılabilir.
4. Okul öncesi öğrencileri ile dezavantajlı öğrencilere zekâ oyunları temelli öğretim uygulamalarının yer aldığı müdahale planları geliştirilerek bu tür öğretim uygulamalarının bu öğrencilerin bilişsel, duyuşsal ve sosyal alanlardaki gelişimlerine etkisine yönelik çalışmalar yapılabilir.
5. Zekâ oyunlarının duyuşsal alandaki (problem çözmeye yönelik tutum, öğrenme motivasyonları, ilgileri ve kaygıları vb.) etkililiğini ölçmek amacıyla çalışmalar yapılabilir.

Sınırlılıklar

Araştırmada elde edilen bulgular, uluslararası ve ulusal veri tabanları taranarak elde edilmiştir. Bu bağlamda, *Academic Search Complete*, *Education Research Complete*, *ERIC (EBSCO)*, *Springer LINK*, *Science Direct*, *ProQuest Dissertations and Theses Global*, *Google Scholar* ve *Scopus* veri tabanları taranmıştır. Ardından ulusal alanda taranan yayınlar için; *ULAKBİM Ulusal Veri Tabanı* ve *YÖK Ulusal Tez Merkezi* incelenmiştir. Araştırmada daha geniş ve kapsamlı veri tabanları kullanılarak daha farklı araştırma bulguları elde edilebilir.

Zekâ oyunları ile ilgili yapılan içerik analizi çalışmasında güncel çalışmaların incelenerek genel eğilimin belirlenmesi amacıyla son on yılda gerçekleştirilen çalışmalara ağırlık verilmiştir. Bu nedenle araştırmacı 2013-2023 yılları arasındaki zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaları dikkate almıştır. Bu durum mevcut araştırmanın sınırlılığı olarak da kabul edilebilir. Mevcut araştırmanın başka bir sınırlılığı ise sadece ilkököl ve ortaokul düzeyindeki öğrencilerin örnekleme alındığı çalışmaların ele alınmasıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek bir araştırmacı tarafından yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“İlkokul ve ortaokul düzeyinde zekâ oyunları ile ilgili yapılan çalışmaların içerik analizi” adlı bu çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Akbaş, O., & Baki, N. (2015). *Zekâ oyunları dersi öğretim programının öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi*. I. Uluslararası Türk Dünyası Çocuk Oyun ve Oyuncakları Kurultayı, Tam Bildiri Kitabı, 32-42.
- Akçelik, D., & Eyüp, B. (2021). The effect of intelligence games on the vocabulary knowledge of refugee students learning Turkish as the second language. *Education Quarterly Reviews*, 4(1), 527-541. <https://ssrn.com/abstract=3836431>.
- Akkaya, S., Kılınç, E., & Kapıdere, M. (2022). Analysis of mind and intelligence games for primary school mathematics curriculum learning outcomes. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 30(3), 576-586. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.926990>.
- Alkan, A., & Mertol, H. (2017). Üstün yetenekli öğrenci velilerinin akıl-zekâ oyunları ile ilgili düşünceleri. *Kırşehir Abi Evran Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 1(1), 57-63.
- Alkaş-Ulusoy, Ç., Saygı, E., & Umay, A. (2017). İlköğretim matematik öğretmenlerinin zekâ oyunları dersi ile ilgili görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 32(2), 280-294. <https://doi.org/10.16986/HUJE.2016018494>.
- Altun, M. (2017). *Fiziksel etkinlik kartları ile zekâ oyunlarının ilkököl öğrencilerinin dikkat ve görsel algı düzeylerine etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Au, W. (2007). High-stakes testing and curricular control: A qualitative metasynthesis. *Educational Researcher*, 36(5), 258-267. <https://doi.org/10.3102/0013189X073065>.
- Bağ, H. & Çalık, M. (2017). İlköğretim düzeyinde yapılan argümantasyon çalışmalarına yönelik tematik içerik analizi. *Eğitim ve Bilim*, 42(190), 281-303. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2017.6845>.

- Baş, O., Kuzu, O., & Gök, B. (2020). The effects of mind games on higher level thinking skills in gifted students. *Journal of Education and Future*, 17, 1-13. <https://doi.org/10.30786/jef.506669>.
- Bottino, R. M., Ferlino, L., Ott, M., & Tavella, M. (2007). Developing strategic and reasoning abilities with computer games at primary school level. *Computers & Education*, 49(4), 1272–1286. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2006.02.003>.
- Bottino, R. M., Ott, M., & Tavella, M. (2013). Investigating the relationship between school performance and the abilities to play mind games. In *Proceedings of the European Conference on Games Based Learning*, 62-71.
- Bottino, R. M., Ott, M., & Tavella, M. (2014). Serious gaming at school: Reflections on students' performance, engagement and motivation. *International Journal of Game-Based Learning (IJGBL)*, 4(1), 21-36. <http://dx.doi.org/10.4018/IJGBL.2014010102>.
- Brezovszky, B., McMullen, J., Veermans, K., Hannula-Sormunen, M. M., Rodríguez-Aflecht, G., Pongsakdi, N., ... Lehtinen, E. (2019). Effects of a mathematics game-based learning environment on primary school students' adaptive number knowledge. *Computers & Education* 128, 63–74. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2018.09.011>.
- Çakıcı, A. (2018). *Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu olan çocukların yönetsel işlevler ile görsel algılarına bazı oyunların etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Çakmak, A. (2005). *Anasının devam eden altı yaşındaki köy ve kent çocuklarının yaratıcılıklarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi: Kırıkkale örneği* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Çalık, M. & Sözbilir, M. (2014). İçerik analizinin parametreleri. *Eğitim ve Bilim*, 39(174), 33-38. <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2014.3412>.
- Çalık, M., Ayas, A., & Ebenezer, J. V. (2005). A review of solution chemistry studies: Insights into students' conceptions. *Journal of Science Education and Technology*, 14(1), 29-50. <http://dx.doi.org/10.1007/s10956-005-2732-3>.
- Çil, E. (2010). *Bilimin doğasının kavramsal değişim pedagojisi ve doğrudan yansıtıcı yaklaşım ile öğretilmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Karadeniz Teknik Üniversitesi.
- Dağhan, G., & Akkoyunlu, B. (2015). Eğitimde teknoloji kullanım sürdürülebilirliği üzerine yapılan çalışmalarda genel eğilimler: Bir tematik içerik analizi çalışması. *Eğitim ve Bilim*, 40(178). <http://dx.doi.org/10.15390/EB.2015.4175>.
- Demirel, T. (2015). *Zekâ oyunlarının Türkçe ve matematik derslerinde kullanılmasının ortaokul öğrencileri üzerindeki bilişsel ve duyuşsal etkilerinin değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.
- Demirel, T., & Karakus-Yılmaz, T. (2019). The effects of mind games in math and grammar courses on the achievements and perceived problem-solving skills of secondary school students. *British Journal of Educational Technology*, 50(3), 1482-1494. <https://doi.org/10.1111/bjet.12624>.
- Devocioğlu, Y., & Karadağ, Z. (2014). Amaç, beklenti ve öneriler bağlamında zekâ oyunları dersinin değerlendirilmesi. *Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(1), 41-61.
- Diñer, S. (2018). Bilimsel araştırmalarda içerik analizi: Meta-analiz, meta-sentez, betimsel içerik analizi. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 7(1), 176-190. <https://doi.org/10.14686/buefad.363159>.
- Durmaz, B., & Durmaz, S. (2015). *Mangala öğretiminin ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin rutin olmayan problemleri çözme başarısı üzerine etkisi*. I. Uluslararası Türk Dünyası Çocuk Oyun ve Oyuncakları Kurultayı, Tam Bildiri Kitabı, 287-294.
- Earp, J., Ott, M., Popescu, M., Romero, M., & Usart, M. (2014). Supporting human capital development with serious games: An analysis of three experiences. *Computers in Human Behavior*, 30, 715-720. <http://dx.doi.org/10.1016/j.chb.2013.09.004>.
- Ekiçi, M., Öztürk, F., & Adalar, H. (2017). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının zekâ oyunlarına ilişkin görüşleri. *Researcher: Social Science Studies*, 5(4), 489-502.
- Erdoğan, A., Çevirgen Eryılmaz, A., & Atasay, M. (2017). Oyunlar ve matematik öğretimi: Stratejik zekâ oyunlarının sınıflandırılması. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(ERTE Özel Sayısı), 287-311.
- Ergün, E., & Gözler, A. (2020). Analyzing of the opinion of teachers conducting mind game courses for the applicability of mind games. *African Educational Research Journal, Special Issue* 8(2), 220-223. <https://doi.org/10.30918/AERJ.8S2.20.050>.

- Esentaş, M. (2021). A leisure time educational tool: mind and intelligence games: A leisure time educational tool. *International Journal of Curriculum and Instruction*, 13(2), 1355-1373.
- Gören, E. (2014). *Zekâ oyunları*. Favori Yayınevi.
- Gu, X., Chen, S., Zhu, W., & Lin, L. (2015). An intervention framework designed to develop the collaborative problem-solving skills of primary school students. *Education Tech Research* 63, 143–159. <https://doi.org/10.1007/s11423-014-9365-2>.
- Hsieh, C. Y., & Chen, T. (2019). Effect of Pokémon GO on the cognitive performance and emotional intelligence of primary school students. *Journal of Educational Computing Research*, 57(7), 1849-1874. <https://doi.org/10.1177/0735633119854006>.
- Kula, S. (2019). Zekâ Oyunlarının ilkökul 2. sınıf öğrencilerine yansımaları: Bir eylem araştırması. *Millî Eğitim Dergisi*, 49(225), 253-282.
- Kula, S. S. (2021). Mind games with the views of classroom teachers. *International Journal of Research in Education and Science*, 7(3), 747-766. <https://doi.org/10.46328/ijres.1471>.
- Kurbal, S. (2015). *An investigation of sixth grade students' problem solving strategies and underlying reasoning in the context of a course on general puzzles and games* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Orta Doğu Teknik Üniversitesi.
- Kurupınar, A., Yüksel, İ., & Kurt, H. (2021). Views of secondary school science, pre-school and primary school teachers on science education with intelligence games. *International Journal of Education and Literacy Studies*, 10(1), 48-57. <https://doi.org/10.7575/aiac.ijels.v.10n.1p.48>.
- Lin, C. H., & Chen, C. M. (2016). Developing spatial visualization and mental rotation with a digital puzzle game at primary school level. *Computers in Human Behavior*, 57, 23-30. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2015.12.026>.
- Marangoz, D. (2018). *Mekanik zekâ oyunlarının ilkökul 2. sınıf öğrencilerinin zihinsel beceri düzeylerine etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Sakarya Üniversitesi.
- Marangoz, D., & Demirtaş, Z. (2017). Mekanik zekâ oyunlarının ilkökul 2. sınıf öğrencilerinin zihinsel beceri düzeylerine etkisi. *Journal of International Social Research*, 10(53), 612-621. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.20175334149>.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.
- Millî Eğitim Bakanlığı, [MEB]. (2013). *Ortaokul ve imam hatip ortaokulu zekâ oyunları dersi öğretim programı*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Millî Eğitim Bakanlığı, [MEB]. (2018). *Matematik dersi öğretim programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar)*. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Orak, S., Karademir, E., & Artvinli, E. (2016). Orta Asya'daki zekâ ve strateji oyunları destekli öğretime dayalı uygulamaların akademik başarıya ve tutuma etkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Eğitim Dergisi*, 1(1), 1-18.
- Özdevecioğlu, B., & Hark-Söylemez, N. (2021). Akıl ve zekâ oyunları ile ilgili olarak yapılan lisansüstü çalışmaların değerlendirilmesi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (28), 17-53.
- Pehlivan, H. (2014). *Oyun ve öğrenme*. Anı Yayıncılık.
- Reiter, H. B., Thornton, J., & Vennebush, G.P. (2014). Using kenken to build reasoning skills. *Mathematics Teacher*, 107(5), 341-347. <https://doi.org/10.5951/mathteacher.107.5.0341>.
- Romero, M., Usart, M., & Ott, M. (2015). Can serious games contribute to developing and sustaining 21st century skills? *Games and culture*, 10(2), 148-177. <https://doi.org/10.1177/1555412014548919>.
- Sarı, M. (2013). İlköğretim fen ve teknoloji dersinde yer alan fizik konularının öğretiminde laboratuvarın yeri ve basit araç-gereçlerle yapılan fizik deneylerinin öğretmen adaylarının görüşlerinden yararlanarak değerlendirilmesi. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 2(2),115-121.
- Saygı, E., & Alkaş-Ulusoy Ç. (2019). İlköğretim matematik öğretmen adaylarının hafıza oyunları ile hafıza oyunlarının matematik öğretimine katkısına ilişkin görüşleri. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 331- 345. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2019.19.43815-446550>.
- Sığırtaç, A. (2016). An Investigation on the effectiveness of chess training on creativity and theory of mind development at early childhood. *Educational Research and Reviews*, 11, 1056-1063. <https://doi.org/10.5897/ERR2016.2676>.
- Şahin, E. (2019). *Zekâ oyunlarının ilkökul 4. sınıf öğrencilerinin problem çözme becerilerine ve problem çözme algularına etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Balıkesir Üniversitesi.

- Şanlıdağ, M. & Aykaç, N. (2021). Zekâ oyunları dersinin öğrencilerin matematik problemi çözme tutumlarına ve matematik problemi çözmeye yönelik yansıtıcı düşünme becerilerine etkisi. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 8(2), 597-611. <https://doi.org/10.21666/muefd.846312>.
- Tan, Ş. (2007). *Öğretimi planlama ve değerlendirme*. PegemA Yayıncılık.
- Terzi, A. (2024). İlkokul öğrencilerinin rutin olmayan problem çözme becerilerinin geliştirilmesinde zekâ oyunları temelli uygulamaların etkisi [Yayımlanmamış doktora tezi]. Trabzon Üniversitesi.
- Terzi, A., & Erdoğan, T. (2021). İlkokul öğrencilerinin, velilerin ve sınıf öğretmenlerinin zekâ oyunlarına ilişkin görüşleri. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi (REFAD)*, 1(2), 14-38.
- Türkoğlu, B. ve Uslu, M. (2016). Oyun temelli bilişsel gelişim programının 60-72 aylık çocukların bilişsel gelişimine etkisi. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6, 50-68.
- Yağlı, M. C. (2019). *Zekâ oyunlarının ilkökul öğrencilerinin dikkat ve görsel algı düzeylerine etkisi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Çanakkale On Sekiz Mart Üniversitesi.
- Yalçinkaya, T., & Ay-Yalçinkaya, E. (2016). Küreselleşme sürecinde akıl oyunları. *Journal of International Social Research*, 9(43). <https://doi.org/10.17719/jisr.20164317788>.
- Yang, J. C., & Chen, S. Y. (2010). Effects of gender differences and spatial abilities with in a digital pentominos game. *Computers and Education*, 55, 1220-1233. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2010.05.019>.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yüksel, İ., Savaş, M. A., Demirci, T., Atağ, C., Duman, A. Z., & Adalar, H. (2017). Fen bilgisi öğretmenliği programındaki öğrenciler ile bazı lisans programlarındaki öğrencilere geometrik mekanik oyunlar uygulama örnekleri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 6(4), 1-10.
- Yükseltürk, E., İlhan, F., & Altıok, S. (2022). Preservice teachers' views about the use of mind and intelligence games in education. *Participatory Educational Research*, 9(6), 398-417. <https://doi.org/10.17275/per.22.145.9.6>.

EXTENDED SUMMARY

Today, in parallel with the developments in science and technology, it is necessary to raise individuals equipped with the mental competencies to imagine, design and manage change, beyond adapting to change (The Ministry of National Education [MoNE], 2013). In the process of raising individuals with such high-level knowledge and skills, learning and teaching approaches that make the student cognitively active should be used (Kula, 2020). Because game-based activity applications have a strong potential to improve students' learning processes (Earp et al., 2014). Intelligence game applications are an effective tool in helping students gain higher-level thinking skills (Alkaş-Ulusoy et al., 2017). In the study; Examining and comparing the objectives, methods used, samples, data collection and analysis methods, course areas where intelligence games are used, results and suggestions can be beneficial for a holistic view of the field. Similarly, it can provide descriptive information about what kind of results have been achieved over the years in studies on intelligence games at the primary and secondary school level. The reason why studies specifically focused on intelligence games were preferred in the research is that intelligence games are effective in helping students acquire high-level skills.

In this study, the thematic content analysis method, one of the types of content analysis, was preferred. In this study, in order to access and examine the studies on intelligence games at the primary and secondary school level; International and national databases were scanned. As a result of the content analysis, some parameters were determined. These parameters; *Purpose, method/design, sample level, data collection tool, course area (subject area) in which the problem solving skill was studied, results and suggestions* were determined.

When the findings are examined; Problem solving and strategic thinking skills of intelligence games, It has been determined that there are a large number of studies on its effect on higher-level thinking skills such as analytical thinking, critical thinking, creativity and decision-making. This is due to the fact that intelligence games are effective in developing these skills (Kurbal, 2015; Reiter et al., 2014; Alkaş-Ulusoy, 2019; Yalçınkaya & Ay Yalçınkaya, 2016; Bottino et al., 2014; Earp et al., 2014; Gu et al., 2015; Baş et al., 2020). In addition, intelligence games, which are among game-based applications, increase the cognitive and mental development of students and contribute to the increase of students' course success (Terzi & Erdoğan, 2021). There are many experimental studies examining the effects of different intervention plans on students' different skills using intelligence games-based teaching practices. However, the number of studies using the qualitative-based case study method is close to the number of experimental studies using the quantitative approach.

The subject area is not specified in most of the studies on mind games, most of the studies whose subject area is stated have been mostly conducted on mathematics subjects. It was determined that interview forms and achievement tests were mostly used as data collection tools in the studies examined. The abundance of experimental methods in the studies discussed may have caused success tests to be used predominantly.

In the majority of studies, primary school students were sampled; In a small part of the studies, secondary school students were included in the sample. In this regard, it is seen that the number of studies conducted at the 2nd and 4th grade levels of primary school is high. Similarly, Terzi & Erdoğan (2021) stated that intelligence games teaching practices should be taught from an early age. It is thought that such game-based teaching practices can be used to help students acquire some skills and achieve meaningful and permanent learning from an early age. In the studies carried out; Brain games content can be included as in- class activities (Yağlı, 2019; Orak et al., 2016); It has been suggested that these games can be used for teaching purposes under teacher guidance (Erdoğan et al., 2017). The high number of suggestions regarding classroom implementation of such teaching practices may be due to the fact that experimental studies were conducted in the process. In addition, Marangoz (2018) suggests that different types of mind games can be taught to students during free activity hours, and Altun (2017) suggests that a brain games course should be included in primary school programs. This may be due to the positive results obtained in the studies. In addition, it was determined that among the studies on intelligence games, the subject area was mostly mathematics and the number of studies conducted with primary school students was high. It is recommended to use such teaching practices in different courses in the education-training processes.

KORO ŞEFLİĞİ EĞİTİMİNDE DURUMSAL LİDERLİK MODELİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ APPLICABILITY OF SITUATIONAL LEADERSHIP MODEL IN CHORAL CONDUCTING EDUCATION

Mehmet Yiğit ERSOYDAN

Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü
ersoydan07@hotmail.com.tr
ORCID: 0000-0001-9053-4580

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

22.07.2024

Kabul Tarihi:

27.12.2024

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Durumsal Liderlik,
Eğitim,
Koro,
Koro Şefliği Eğitimi,
Liderlik.

Keywords

Situational
Leadership,
Education,
Choir,
Choir Conductor.
Education
Leadership.

Liderlik, günümüzde oldukça popüler bir çalışma alanıdır. Değişen toplumsal koşullara ve ihtiyaçlara bağlı olarak farklı alanlarda yürütülen çalışmaların ilgi odağı olması nedeniyle, disiplinlerarası bir kavram haline gelmiştir. Müzik toplulukları yönetiminde de liderlik, şeflik pozisyonu ile ilişkilidir. Açık kaynaklardan elde edilen veriler incelendiğinde, koro ve orkestra şefliği alanlarında verilen eğitimlerde şefliğin “liderlik” boyutunun ihmal edildiği görülmektedir. Bu araştırmanın amacı, koro şefliği ve eğitimi sürecinde liderlik olgusunu irdeleyerek, koro şefleri için durumsal liderlik modelinin uygulanabilirliğini örnek yaklaşım biçimleri ile modellemektir. Bu bağlamda, Hersey ve Blanchard tarafından geliştirilen durumsal liderlik modelinin (SLT) temel kavramları ve alanyazında “koro şefliği, eğitimi ve liderlik” konularında yapılan araştırmaların bulguları incelenerek tartışılmıştır. Nitel araştırma modeline göre yapılandırılan çalışmanın fiziksel verileri, doküman inceleme yöntemi ile elde edilmiştir. Literatürde dokümanlar “fiziksel veri” olarak kabul edilmektedir. Elde edilen bulgulara göre; koro şefliği ve liderlik alanyazınlarında yapılan çalışmaların sayıca yetersiz olduğu, durumsal liderlik modelinin başarılı koro şefleri arasında tercih edilen bir model olduğu, durumsal liderlik modeline göre planlanan koro çalışmalarının dikkate değer biçimde olumlu sonuçlar yarattığı, bu bağlamda durumsal liderlik modelinin koro şefleri için uygulanabilir bir model olduğu, koro şefliği eğitiminde liderlik boyutunun ihmal edildiği, koro şefliği eğitimi sürecinde hazırlanan programların içeriklerinde liderlikle ilgili derslerin yer alması gerektiği sonuçlarına ulaşılmıştır.

Leadership is a very popular field of study today. It has become an interdisciplinary concept because it is the centre of interest of studies carried out in different fields depending on changing social conditions and needs. In the management of musical ensembles, leadership is related to the conducting position. When the data obtained from open sources are analysed, it is seen that the ‘leadership’ dimension of conducting is neglected in the trainings given in the fields of choral and orchestra conducting. The aim of this study is to examine the leadership phenomenon in the process of choral conducting and training and to model the applicability of the situational leadership model for choral conductors with sample approaches. In this context, the basic concepts of the situational leadership model (SLT) developed by Hersey and Blanchard and the findings of the studies on ‘choral conducting, education and leadership’ in the literature were examined and discussed. The physical data of the study, which was structured according to the qualitative research model, were obtained by document analysis method. In the literature, documents are accepted as ‘physical data’. According to the findings, it was concluded that the number of studies in the literature on choral conducting and leadership is insufficient, the situational leadership model is a preferred model among successful choral conductors, choral works planned according to the situational leadership model create remarkably positive results, in this context, the situational leadership model is an applicable model for choral conductors, the leadership dimension is neglected in choral conducting education, and leadership-related courses should be included in the content of the programmes prepared during the choral conducting education process.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1520208>

Atıf/Cite as: Ersoydan, M. Y. (2025). Koro şefliği eğitiminde durumsal liderlik modelinin uygulanabilirliği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 75-89.

Giriş

Liderlik, iki ve daha fazla sayıda insanın bir arada bulunduğu her ortamda gündeme gelen bir olgudur. Temsil ettiği ilişki biçimi bağlamında değerlendirildiğinde hiyerarşik ilişkileri ya da ast-üst sistemi içerisinde kurulan ilişkileri ifade eder. Etkili bir *yönetim* ve *organizasyon* ihtiyacı duyulan her alanın yakından ilgilendiği bir kavramdır. Bu nedenle, tanımlanması da oldukça zor bir olgudur. Liderlik kavramı üzerine yapılan tanımlamalar incelendiğinde üç temel yaklaşımla tanımlama yapıldığı görülür. Bu üç temel yaklaşım *disiplinler*, *özellikler* (davranışlar) ve *durumlar* şeklinde sıralanabilir. Bu bağlamda alanyazında yer alan liderlik tanımları da, farklı disiplinlerin konuya yaklaşım biçimlerine, ihtiyaç duyulan liderlik tipinin özelliklerine ve liderliği gerektiren durumlara göre farklılaşmaktadır. Örneğin Cooley liderliği “sosyal bir hareketin merkezinde olmak” şeklinde tanımlar (1902, s. 10). Stogdill ise kavrama iletişim boyutuyla yaklaşır ve “karşılıklı davranış ve fikir birliği ile bir yapıyı harekete geçirme” biçiminde bir tanım ortaya koyar (1981, s. 44). Bass’ın tanımı amaç-süreç odaklıdır ve liderliği “grup etkinliklerini grup hedeflerine ulaşma doğrultusunda etkileme süreci” olarak tanımlar (1985, s. 25). Genel olarak değerlendirildiğinde etkili bir liderliğin çok sayıda tanımı olduğunu ve liderlik alanyazının tanımlar bağlamında son derece zengin olduğunu kabul etmek gerekir. Liderlik alanında önemli bir araştırmacı olan Chemers’in “liderliğin teorisyen sayısı kadar tanımı vardır” sözleri de bu görüşü destekler (1993, s. 294).

Müzik topluluklarında liderlik, “şeflik” pozisyonu ile ilişkilidir. Müzik topluluğu olarak koro ya da orkestranın şefi; söz konusu müzik topluluğunun aynı zamanda yöneticisi ve lideri konumundadır. Müzik topluluğu kavramı yalnızca koro ve orkestra ile sınırlı değildir. Koro, orkestra, bando, oda müziği korosu, oda müziği orkestrası vb. büyük ve küçük çapta oluşturulmuş tüm topluluklarda *şeflik*, *yöneticilik* ve *liderlik* olguları söz konusudur. Tür ve üye sayısı kriterlerinden bağımsız olarak bir topluluk şefinin misyonu, grubun sanatsal hedeflerini belirlemek ve belirlenen sanatsal hedeflere ulaşmak için gerekli olan şeflik, yöneticilik ve liderlik davranışlarını en iyi şekilde gerçekleştirmektedir. Covey, bu yönüyle lideri “grup tarafından değer ifade eden ve kabul edilen kuralları en iyi şekilde somutlaştıran kişi” olarak tanımlar (1990, s. 57).

Molina, “ister koro ister orkestra şefi olsun, tüm şeflerin temel eğitimi evrensel bir dilin öğrenilmesi ile başlamalıdır” der (1978, s. 26). Hiç kuşku yoktur ki bu dil; müzik dilidir. Bu anlamda müzik toplulukları yönetiminde şeflik; aynı dilin konuşulduğu bir alanın koro, orkestra, bando vb. farklı işlevlerine ait davranış biçimlerini ifade eder. Koro şefi, koronun sanatsal başarısı için iki temel sürece göre hareket eder. Bu süreçler *prova süreci* ve *konser süreci*dir. Prova sürecinde koro şefi “*öğretmen*” rolündedir. Konser sürecinde ise daha çok “*yönetici*” rolünü üstlenir. Öğretmen rolü; koronun ses eğitimi, seslendirilmek istenen eserin gerektirdiği müzikal analiz, müzikal ifade, stil bilgisi ve dil bilgisi gibi didaktik unsurların öğretimi sürecini kapsayan *pedagojik* davranışları ifade eder. Yönetici rolü ise; eser, koro ve izleyici arasındaki iletişim bağlamında çalıtılan eserlerin sunumuna etki eden tüm unsurların organize edilmesi sürecini kapsayan *yönetim* ve *liderlik* davranışlarını ifade eder. Koro şefinin belirlediği liderlik tarzı, prova ve konser süreçlerinde üstlendiği öğretmen ve yönetici rolleri üzerinde de etkilidir. Bu nedenle koro şefi için tek bir liderlik tarzından söz etmek pek mümkün değildir. Koro şefinin liderlik tarzını koronun ve diğer değişkenlerin gerektirdiği şartlara göre belirlemesi, daha etkili sonuç almasını sağlar. Her koşulda ve sürekli geçerliği olan bir liderlik davranış biçimi belirlemek, ihtiyaçların ve durumların sürekli değiştiği düşünüldüğünde etkili bir liderlik için sonuç verici sayılmaz. İnsan başta olmak üzere değişen tüm faktörler, koro şefinin tek ve sürekli geçerli olan bir liderlik davranış biçimi benimsemesini zorlaştırır. Bu bağlamda “koroda tek bir liderlik tarzından söz etmek” mümkün değildir (Carnicer vd., 2015, s. 85). Koro şefi, müzikal ve müzik dışı durumlara göre değişebilen/güncellenebilen bir liderlik yaklaşımı benimsemeli ve buna uygun becerilere sahip olmalıdır. Koro şefinin öğretmen ve yönetici rollerine bağlı olarak sahip olması gereken beceriler *müzikal* ve *müzik dışı* olarak iki ana gruba ayrılabilir. Bu bağlamda, koro şefinin sahip olması beklenen müzikal beceriler; ses eğitimi bilgisi, müzik teorisi bilgisi, piyano çalma, gelişmiş bir yönetim tekniği, üst düzey bir müzikalite ve güçlü sanatsal ifade sezgisidir. Koro şefinin sahip olması gereken müzik dışı beceriler ise; iletişim becerisi, kriz yönetimi, duygudaşlık (empati) becerisi ve güven duygusu olarak sıralanabilir.

Koro şefinin davranış biçimleri, müzikal ve müzik dışı becerilerine bağlı olarak değişen *eğitimci*, *yönetici* ve dolayısıyla *lider* davranış biçimleridir. Bu davranış biçimleri *prova öncesi*, *prova süreci* ve *konser süreci* gibi farklı koşullarda ihtiyaç duyulan farklı durumsal yaklaşımları gerektirmektedir. Bu nedenle koro ve orkestra şeflerinin

liderlik modelleri bağlamında yapılan çalışmalar, genel olarak durumsal liderlik teorilerine odaklanmıştır¹. Durumsal liderlik (Situational Leadership Theory); 1960'lardan sonra teknolojinin sağladığı olanaklar, toplumların değişen ihtiyaçları ve bunlara bağlı olarak koşulların değişmesi bağlamında, liderin davranış biçimlerinin de değişmesi gerektiği fikri ile ortaya çıkmıştır. Etkili liderlik davranışlarının değişen koşullara bağlı olarak belirlenmesi gerektiği düşüncesinden hareketle tartışılmaya başlanmıştır. Hersey ve Blanchard'ın geliştirdiği durumsal liderlik modeline (SLT) göre liderlik; *olgunluk*, *yeterlik* ve *istek* değişkenlerine bağlıdır. Bu bağlamda Hersey ve Blanchard, liderlikte üyelerin *olgunluğu*, *yeterlikleri* ve *görev alma istekleri* ile ilişkili olan süreçleri her biri farklı bir yaklaşımı ifade eden dört ana dilime ayırır (Hersey & Blanchard, 2008, s. 143).

Ülkemizde koro şefliği eğitimi, hem “şeflik” hem de “liderlik” boyutu bağlamında fazlasıyla ihmal edilen bir alandır. Lisans ve lisansüstü seviyede koro ve orkestra şefliği eğitimi veren yüksek öğretim kurumlarının ders programları incelendiğinde bu durum açıkça görülmektedir. Açık kaynaklardan elde edilen bilgiler incelendiğinde, koro ve orkestra şefliği eğitimi bağlamında genel olarak; “temel şeflik”, “koro şefliği”, “orkestra şefliği”, “temel şeflik teknikleri” ve “müzik toplulukları yönetimi” gibi derslerin yer aldığı sınırlı bir içeriğin mevcut olduğu görülmektedir. Bu tür dersler, koro şeflerinin müzikal becerilerini geliştirmeyi hedefleyen içeriklere sahiptir. Koro şeflerinin özellikle “liderlik” bağlamı dikkate alınarak müzik dışı becerilerini geliştirmeye yönelik derslerin de programlara dahil edilmesi, koro ve orkestra şefliği ile liderlik olgusunun pratikte birbiri ile iç içe geçmiş kavramlar olmaları nedeniyle önemli bir husustur. Bu bağlamda, koro şefliği eğitimi alan koro şefi adaylarının müzikal becerilerinin geliştirilmesi yanında, müzik dışı becerilerden biri olan liderlik becerilerinin de geliştirilmesi gerekir.

Amaç ve Yöntem

Koro şefliği eğitiminde “liderlik” kavramının ders programlarına dahil edilmesi, dünya genelinde de az sayıda örneği bulunan bir uygulamadır². Bir model önerisi olarak, liderlik davranışlarının değişen koşullara ve ihtiyaçlara göre esnek bir yaklaşımla tanımlandığı Hersey ve Blanchard tarafından geliştirilen durumsal liderlik modelinin koro şefliği eğitimi sürecinde uygulanabilirliğinin incelendiği bu araştırmanın, koro şefliği eğitiminin ihmal edilen “liderlik” boyutu ile ilgili olarak dikkate değer bir bakış açısı sağlayacağı değerlendirilmektedir. Bu bağlamda araştırmada, liderlik ve koro alanyazınları çerçevesinde derinlemesine bir yaklaşımla koro şefliği eğitiminde durumsal liderlik modelinin uygulanabilirliği incelenecektir. Nitel araştırma modeline göre yapılandırılan çalışmanın fiziksel verileri, doküman inceleme yöntemi ile elde edilmiştir. Literatürde dokümanlar “fiziksel veri” olarak kabul edilmektedir³. Bu bağlamda, akademik araştırmalar, kitap-dergi-gazete ve benzeri yayımlar, resmi yazışmalar, anketler ve raporlar doküman inceleme yönteminin fiziksel veri kaynaklarıdır. Doküman inceleme yöntemi, “araştırmanın amacına uygun olarak yazılı ve görsel dokümanların incelenerek zengin ve kapsamlı bir çıkarım sağlanması” için kullanılan bir yöntemdir (Baş & Akturan, 2008, s. 117). Bu amaçla, Hersey ve Blanchard tarafından geliştirilen durumsal liderlik modelinin (SLT) temel kavramları ve alanyazında “koro şefliği, eğitimi ve liderlik” konularında yapılan araştırmaların bulguları incelenmiş ve tartışılmıştır. Ulaşılan sonuçlar bağlamında Hersey ve Blanchard'ın durumsal liderlik modelinin koro şefliği eğitiminde bir model olarak uygulanabilirliği ve koro şeflerine uygun örnek yaklaşımlar değerlendirilmiştir. Araştırmanın, alanında özgün bir çalışma olması ve “koro şefliği, eğitimi ve liderlik” alanyazınlarına katkı sağlayacak olması bakımından önemli olduğu değerlendirilmektedir.

Bulgular ve Tartışma

Liderlik Çalışmaları ve Dönemler

Liderlik, 1900'lü yılların başından itibaren akademik çalışmaların konusu haline gelmiş bir kavramdır. Söz konusu dönem, 19. yy'ın ikinci yarısında yaşamış olan ve toplumlara büyük oranda etki eden “büyük adam”ların (great

¹ Ayman bu konuyu derinlemesine inceler. Detaylar için bkz: Ayman, "Leadership Perception: The Role of Gender and Culture", (1993).

² Amerika Birleşik Devletleri, İngiltere ve Almanya gibi ülkelerdeki üniversitelerde yalnızca “koro şefliği” eğitimi verilen programlar mevcuttur. Söz konusu programlarda koro şefliği ile ilgili müzikal becerilerin geliştirilmesine yönelik dersler bulunmakla birlikte, liderlik eğitimi ile ilgili zengin içeriklere rastlanmamıştır.

³ Detaylar için Bkz: Baş & Akturan, *Nitel Araştırma Yöntemleri*, (2008).

man) sıra dışı yetenekleri ve sahip oldukları kişilik özelliklerinin incelenmesi ile başlamıştır⁴. Bugün başta sosyoloji olmak üzere pek çok disiplin alanının popüler araştırma konuları arasında yer alan liderlik çalışmaları üç ana dönemde incelenmektedir. Birinci dönem, liderin belirli özellikleri taşıyan bir kişi olduğu düşüncesinden hareketle, liderlik eden kişilerin ortak özelliklerinin belirlenmesine odaklanılan özellikler dönemidir. İkinci dönem, liderlik araştırmalarının liderliğin durumlara göre değişmesi gerektiği varsayımından hareketle yapıldığı dönemdir. Bu dönemde, en iyi sayılabilecek tek ve geçerli bir liderlik yaklaşımı olamayacağı, liderlikte başarının durumlara ve şartlara göre değişmesi gerektiği fikrinden hareket edilerek çalışılmıştır. Üçüncü dönem ise, dönüşümcü ve etkileşimli liderlik modellerinin araştırıldığı modern liderlik kuramları dönemidir. 1980'lerden sonra hız kazanan bu dönemde yapılan çalışmalarda, farklı disiplin alanlarından elde edilen verilerden de yararlanılarak liderlik, ortak amaçların gerçekleştirilmesi için dönüşüme ve etkileşime açık bir süreç olarak ele alınmış ve bu bağlamda çalışılmıştır.

Hersey ve Blanchard'ın Durumsal Liderlik Modeli (SLT)

Başarılı sonuçlar getiren etkili bir liderlik, koşullara göre şekillendirilebilen davranışları gerektirmektedir. Lider kişinin sahip olması beklenen davranış örüntüleri, durumlara göre değişebilen bir yapıda olmalıdır. Lider, davranışlarını liderlik ettiği topluluk üyelerinin sahip olduğu özelliklere göre belirleyebilmelidir. Bu bağlamda, Hersey ve Blanchard'ın geliştirdikleri durumsal liderlik modeli (Situational Leadership Theory) *üyelerin olgunluk düzeyi* (developmental level) ile *liderin davranış biçimleri* üzerine odaklanır. Bu modelde bireylerin olgunluk düzeyleri ile grup içi başarıyı elde etmek üzere liderin görev verme, ikna etme, sürece dahil etme ve yetki verme gibi davranış biçimleri arasında ilişki kurulmaya çalışılır. Görev ve ilişki bağlamında sorumluluk almaya hazır olan üyeler, hem liderin liderlik sürecindeki davranış biçimlerini etkileyecek hem de topluluğun hedeflediği başarıyı yakalayabilmesini sağlayacaktır. Üyelerin sahip oldukları olgunluk düzeyleri, liderden beklentilerinin de kaynağını oluşturmaktadır. Bu nedenle liderin davranış biçimleri de *görev ve ilişki* merkezli olmak üzere iki temel boyutta incelenir. Üyelerin olgunluk düzeyleri ile liderin görev ve ilişki merkezli davranış biçimleri, değişen koşullara ve grubun ihtiyaçlarına uygun ortak bir düzlemde işe koşulmalıdır. Hersey ve Blanchard'a göre etkili liderlik, yalnızca üyelerin olgunluk düzeyleri ile lider davranışlarının en uygun olduğu noktada bulunması koşuluyla gerçekleşebilir (Erçetin, 2010).

Hersey ve Blanchard'ın durumsal liderlik modelinde, üyelerin olgunluk düzeyleri dört başlıkta incelenir. Buna göre birinci düzey (D1); *Yüksek Görev-Düşük İlişki*, ikinci düzey (D2); *Yüksek Görev-Yüksek İlişki*, üçüncü düzey (D3); *Yüksek İlişki-Düşük Görev*, dördüncü düzey (D4); *Düşük İlişki-Düşük Görev* şeklinde tanımlanmıştır.

Düzye 1; Yüksek Görev-Düşük İlişki: Bu olgunluk düzeyine sahip üyelerin bulunduğu bir grupta üyeler görev alma konusunda isteksizdirler. Verilen görevleri yerine getirebilecek yeterliğe de sahip değillerdir. Bu nedenle lider, topluluktaki üyelere sürekli görevler vererek üyelerin kendilerini geliştirmelerine ve olgunlaşmalarına fırsat verir. Bu bağlamda, görev düzeyi yüksek, ilişki düzeyi düşük bir yaklaşım biçimi sergilenmiş olur. Üyelerin olgunluk düzeyleri oldukça düşüktür.

Düzye 2; Yüksek Görev-Yüksek İlişki: Bu olgunluk düzeyine sahip üyelerin bulunduğu bir grupta üyeler görev alma konusunda isteklidirler. Ancak verilen görevleri yerine getirebilecek yeterlikte değillerdir. Bu nedenle lider, topluluk içerisinde belirlediği potansiyeli olan üyelere görev dağılımı yapar ve verdiği görevlerle ilgili olarak üyeleri sürekli yönlendirerek destekler. Bu bağlamda, görev düzeyi yüksek, sürekli yönlendirme ve destekleme davranışlarından dolayı ilişki düzeyi de yüksek bir yaklaşım biçimi sergilenmiş olur. Üyelerin olgunluk düzeyleri normal ve bir önceki düzeye (D1) oranla biraz daha yüksektir.

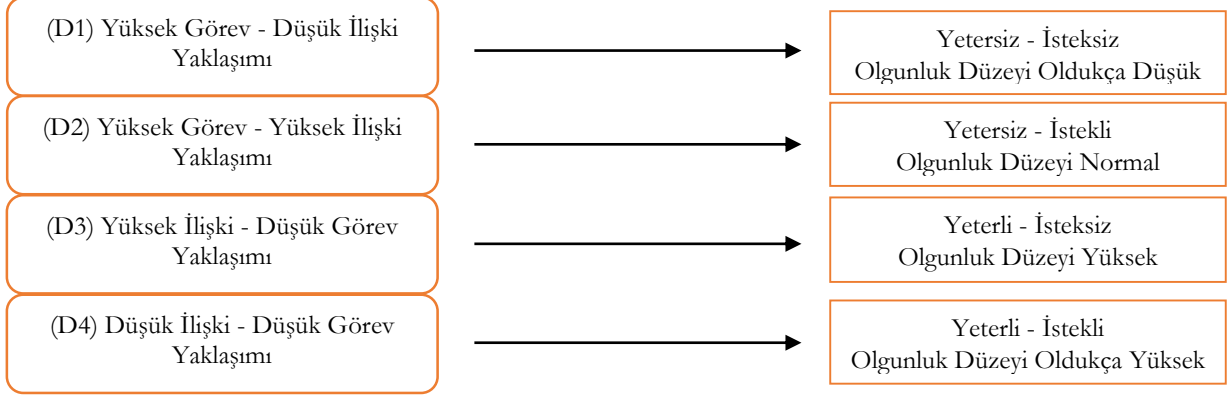
Düzye 3; Yüksek İlişki-Düşük Görev: Bu olgunluk düzeyine sahip üyelerin bulunduğu bir grupta üyeler görev alma konusunda isteksizdirler. Ancak verilen görevleri yerine getirebilecek yeterliğe de sahiptirler. Bu nedenle lider, topluluk içerisinde karar alınması gerektiğinde ya da grubun ortak başarısı için bir takım planlamaların

---

⁴ Bkz: Bass, *From transactional to transformational leadership: Learning to share the vision*, (1990).

yapılması aşamasında üyelerin görüş ve önerilerini alarak sürece dâhil olmalarını sağlar. Bu bağlamda, ilişki düzeyi yüksek, görev düzeyi düşük bir yaklaşım biçimi sergilenmiş olur. Üyelerin olgunluk düzeyleri yüksektir.

Düzye 4; Düşük İlişki-Düşük Görev: Bu olgunluk düzeyine sahip üyelerin bulunduğu bir grupta üyeler görev alma konusunda isteklidirler. Verilen görevleri yerine getirebilecek yeterliğe de sahiptirler. Bu nedenle liderin, üyelere görev dağılımı yapmasına, onları yönlendirmesine ve desteklemesine ihtiyaç yoktur. Üyeler kendileri inisiyatif alabilirler. Üyelerin olgunluk düzeyleri oldukça yüksektir.

Şekil 1. Hersey ve Blanchard'ın Görev-İlişki ve Yeterlikler Diyagramı

Not: İlgili alan yazın çerçevesinde yazar tarafından oluşturulmuştur.

Hersey ve Blanchard'ın görev ve ilişki merkezli olarak tanımladıkları söz konusu olgunluk düzeyleri, topluluk üyelerinin yeterlikleri, deneyimleri ve sorumluluk duyguları ile ilişkilidir. Böyle bir toplulukla karşılaşan lider, liderlik edeceği topluluk üyeleri ile iyi derecede ilişki kurabilmeli ve onları yeterlikleri, deneyimleri ve sorumluluk duyguları bağlamında yakından tanıyabilmelidir. Böylece, değişen durumlara bağlı olarak söz konusu koşulları detaylı biçimde analiz edebilecek ve koşulların gerektirdiği şekilde en uygun yaklaşımı benimseyebilecektir. Hersey ve Blanchard liderlik için "her durumda etkili olabilen bir davranış biçimi mümkün değildir" der (2008, s. 133). Lider, yaklaşımlarını topluluktaki üyelerin olgunluk düzeylerine bağlı olarak belirlemelidir. Liderin bu tutumu, bir süre sonra üyelerinin olgunluk düzeylerinin artması ile sonuçlanabilmelidir. Görev alma isteği ve yeterlikler konusunda olgunlaşan üyeler, verilen bütün görevleri yapabilecek donanıma ve özelliklere sahip olabileceklerdir.

Hersey ve Blanchard'ın liderlik modelinde, liderin topluluk üyelerinin olgunluk düzeylerine göre belirlemesi gereken liderlik davranışları da (Leader Styles) tanımlanmıştır. Buna göre birinci yaklaşım; *Emir Verici* (telling), ikinci yaklaşım; *İkna Edici* (selling), üçüncü yaklaşım; *Katılım Sağlayıcı* (participating), dördüncü yaklaşım; *Yetki Verici* (delegation) liderlik davranışı olarak belirlenmiştir⁵.

Yaklaşım 1; Emir Verici: Bu davranış biçimini gösteren liderler, üyelerin sahip oldukları olgunluk düzeylerinin son derece düşük, yeterlikler bağlamında eksik ve isteksiz olmaları nedeniyle sürekli olarak görevlendirme yaparlar. Liderin beklentisi, üyelerin verilen görevleri yerine getirme süreci içerisinde çeşitli becerileri kazanmaları ve olgunluk düzeylerini arttırmaları yönündedir. Lider düşük oranda destekleyici davranışlar gösterir, daha çok rehberlik eden bir yaklaşımı benimser.

Yaklaşım 2; İkna Edici: Bu davranış biçimini gösteren liderler, üyelerin sahip oldukları olgunluk düzeylerinin biraz daha yüksek, yeterlikler bağlamında eksik fakat istekli olmaları nedeniyle görev verdikleri grup üyeleri ile iyi bir iletişim içinde olmaya özen gösterirler. Lider, üyelerin istekli olmalarına karşın halen yeterlikler bağlamında

⁵ Liderlik literatürde bu kavramların İngilizce karşılıkları tektir. Ancak Türkçe karşılıklarında çeviriden kaynaklı olarak farklılıklar görülebilmektedir.

istenilen düzeye ulaşamamış olmalarından dolayı, görev verme ve iletişim kurma yaklaşımını dikkatli bir biçimde organize eder. Üyelerin yeterlik kazanabilmeleri için görev alma ve deneyim kazanma konusunda desteklenmeleri gerekir.

Yaklaşım 3; Katılım Sağlayıcı: Bu davranış biçimini gösteren liderler, üyelerin sahip oldukları olgunluk düzeylerinin yüksek, yeterlikler bağlamında hazır fakat isteksiz olmaları nedeniyle üyelerin her türlü sürece aktif katılımlarını sağlamaya odaklıdır. Lider, yapılacak iş veya görevlerle ilgili olarak üyelerin düşüncelerini sorar ve onlardan gelen önerileri dikkate alarak hareket eder. Üyeler, lider tarafından verilen görevleri yapabilecek yeterliğe ve olgunluğa sahip olduklarından, liderin rehberlik eden yaklaşım biçimlerine daha az yer vermesi gerekir. Bunun yerine üyelerin motivasyonlarını arttırmak amacıyla daha çok iletişim kuran ve destekleyen bir yaklaşım biçimi benimsenmelidir.

Yaklaşım 4; Yetki Verici: Bu davranış biçimini gösteren liderler, üyelerin sahip oldukları olgunluk düzeylerinin son derece yüksek olması ve yeterlikler bakımından verilen görevleri yerine getirebilecek donanıma sahip olmaları nedeniyle yalnızca gözleme ve değerlendirmeye odaklıdır. Lider, yapılacak iş veya görevle ilgili olarak uygun bulunduğu üyelere yetki verir ve herhangi bir müdahalede bulunmaz. Önemli olan, üyelere olgunluk ve yeterlikler bakımından uygun fırsatlar yaratmak ve onları cesaretlendirmektir.

Koro Şefliği, Eğitimi ve Durumsal Liderlik Modeli

Koro şefliği eğitimi süreci, öncelikli olarak evrensel bir dil olan “müzik dili” nin öğrenilmesine odaklıdır. Müzikal becerilerin geliştirilmesi elbette ki koro şefliği eğitiminde ana unsurdur. Ancak tek başına yeterli olmadığı da bir gerçektir. Bu bağlamda, koro şeflerinin müzikal ve müzik dışı becerilerinin eş zamanlı olarak geliştirilmesi gerekir. Yalnızca müzikal anlamda üst düzey teknik becerilere sahip olmak, iletişime ve yönetime bağlı dinamiklerin de son derece etkili olduğu koro şefliği sürecinde tek başına yeterli değildir. Ancak dünya ve Türkiye ölçeğinde koro şefliği eğitimi veren kurumların programları incelendiğinde ses eğitimi bilgisi, repertuar bilgisi, piyano çalma, stil bilgisi, müziksel işitme, topluluk yönetimi, jest-mimik kullanımı ve dil bilgisi⁶ gibi müzikal ve müzik dışı bazı becerilerin geliştirilmesi ile ilgili derslerle sınırlı kaldığı görülmektedir.

Thurman (1979), koro şefliği eğitimi ve liderlik alanları arasındaki yakın ilişkiye ilk odaklanan araştırmacılardan biridir. Choral Journal’da yayımlanan makalesinde koro şefliği sürecini, eğitim de dahil olmak üzere çeşitli kesitleri ile irdeler ve *koro şefliği* ve *liderlik* alanında ciddi anlamda araştırma eksikliği bulunduğunu ifade eder. Yaptığı araştırmalarda, tarihsel arka planı incelendiğinde yapılan çalışmaların büyük oranda müzik tarihi ve müzikoloji bağlamıyla sınırlı kaldığını belirtir. Bu noktada, koro şeflerinin esas ihtiyaç duydukları araştırmaların, çeşitli konser ve performans süreçlerinde nasıl daha etkili ve daha verimli bir koro şefi olunabileceğini orta koyan çalışmalar olduğunu vurgular. Prova süreçlerinin daha verimli yönetilebilmesi için liderlik alanı ile ilgili çalışmalar yapılması gerektiğinin altını çizer. Thurman’ın bu tespitinden yaklaşık on yıl sonra Allen ve Apfelstadt, yayımladıkları *Leadership Styles and the Choral Conductor* başlıklı makalelerinde Thurman’a göndermede bulunarak “koro şefliği bağlamında değişen pek bir şey olmadı” tespiti ile koro şefliği ve liderlik alanındaki çalışmaların yetersiz olduğu gerçeğini bir kez daha vurgulamışlardır (Allen ve Apfelstadt, 1990, s. 25).

Russell (1980)’ın Ohio State University adına yürüttüğü araştırmanın sonuçları, pek çok yüksek okul koro-orkestra şefi ve eğitimcisinin liderlik yaklaşımında durumlara bağlı olarak değişen liderlik davranışlarını benimsediklerini göstermiştir. Russell ulaştığı sonuçlar bağlamında, koro ve orkestra şefliği eğitimi ve liderlik alanlarında yapılan araştırmaların son derece yetersiz olduğunu, programlı bir liderlik eğitimi süreci için şeflerin özellikle provalardaki liderlik davranışlarını ayrıntılı biçimde inceleyen araştırmalar yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda yapılacak çalışmalardan elde edilecek sonuçların, koro şefliği ve liderlik alanyazınlarına önemli katkı sağlayacağı ve bunun koro şefliği için bir zorunluluk olması gerektiğinin altını çizer.

Simons (1983), yayımladığı *A Leadership Teaching Approach* adlı kitabında Maslow, Berne ve Harris’in psikolojiyi kapsayan çalışmalarına bağlı olarak koro şefliği ve eğitimi alanı ile psikoloji biliminin prensipleri arasında bağlam

⁶ Burada kastedilen koro repertuarının zengin örneklerinin yazılı olduğu Latince, Almaca ve İtalyanca gibi dillerdir.

kurmaya çalışır. Koro şeflerinin korolarını yönetirken kullandıkları psikoloji ve liderlik metotlarını irdeleyerek, müzik toplulukları liderliğinde başarının büyük ölçüde bu metotlar arasındaki ilişkinin bilinmesine ve iyi derecede uygulanmasına bağlı olduğunu belirtir. Simons'a göre koro şefliğinde etkili liderlik, rastlantısal bir başarı değildir ve koro şefliği öğrencilerinin şeflik programlarının en başında, liderlik ile ilgili tutum ve davranışların geliştirilmesine yönelik derslerin yer alması gerektiğini savunur. Bu nedenle kitabında büyük ölçüde *etkili müzikal liderliğin temel prensipleri* üzerinde durur. Koro eğitimi alan öğrencilerin liderlik davranışlarının geliştirilmesinin diğer her şeyden daha önemli olduğunu vurgular. Liebergen (1985), yaptığı incelemede Simons'a göndermede bulunarak "kitabın önsözünde ve giriş bölümünde, *koro şefi öğrencilerinin liderlik davranışlarının geliştirilmesi her şeyden önce gelir* yaklaşımını açıkça ortaya koyuyor" değerlendirmesinde bulunmaktadır⁷ (1985, s. 28). Simons kitabında, koro şeflerinin mutlaka sahip olmaları gereken iki önemli özelliği tanımlamakta ve altını ısrarla çizmektedir. Bu iki önemli unsuru *koro şeflerinin müzikal liderlik konusunda güven kazanmaları* ve *koro şefliği tekniklerini iyi öğrenmeleri* olarak ifade eder.

Goodstein (1987) yaptığı çalışmada, koro ve orkestra şefleri için liderlik eğitimin önemine değinmiştir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yüksekokullarda başarılı liderlik davranışları gösteren ve yönettikleri koro ve orkestralarda dikkate değer sanatsal başarılar yakalayan şeflerin çok büyük oranda durumsal liderlik modelinin yüksek görev – yüksek ilişki (D2) düzeyindeki yaklaşımları benimsediklerini ortaya koymuştur.

Berliner (1990), şeflerin öğretmen ve yönetici rolleri ile liderlik olgusu arasındaki ilişkinin önemli olduğunu özellikle vurgulamıştır. Sanat alanlarında liderliğin, diğer alanlara oranla daha fazla dikkate değer olduğunu belirterek şefliği, liderliği en yaratıcı olduğu alanlardan birisi olarak tanımlamıştır. Eğitim ve yönetim alanında kullanılan pek çok liderlik modelinin koro ve orkestra şefleri için de geçerli olabileceğini ifade etmiştir.

Ayman (1993), koro ve orkestra yönetimi ile ilgili süreçlerin iki önemli davranış kümesine bağlı olduğunu belirtir. Bunlardan bir tanesi bir *görevin yerine getirilmesi* ile ilgili davranışlar, diğeri ise *topluluk uyumunun korunması* ile ilgili davranışlardır. Bir görevin yerine getirilmesi ile ilgili davranışlar *müzik yapma amacına dönük* olan yaklaşımları, topluluk uyumunun korunması ile ilgili davranışlar da yönetim ve iletişimi kapsayan *liderlik amacına dönük* yaklaşımları ifade etmektedir. Her iki davranış kümesi de koro şefi için koro üyeleri için ve bunlara bağlı bileşenler için farklı durumsal koşulları ifade eder. Bu bağlamda etkili bir liderlik yaklaşımı için en uygun model olarak durumsal liderlik modelinin benimsenmesi gerektiğini belirtir.

Davidson (1995), başarılı erkek ve kadın koro şeflerinin liderlik davranışlarını incelediği araştırmasında, üniversite koro şeflerinin en çok tercih ettikleri liderlik modelinin durumsal liderlik modeli olduğunu ve genel olarak yüksek görev – yüksek ilişki (D2) düzeyindeki yaklaşımları benimsediklerini göstermiştir. Aynı çalışmanın bulgularından ulaşılan sonuçlara göre, kadın ve erkek koro şeflerinin koro şefliği ile ilgili deneyimleri (kıdem) arttıkça, durumsal liderlik modeline uygun davranışları benimseme oranları da artmaktadır.

Apfelstadt (1997), koro şeflerinin müzikal becerilerle ilgili davranışları kazanmalarını önemser. Bunun yanında, koro şeflerinin liderlik konusunu bilmelerinin önemine de değinir ve kendilerini bu konuda yetiştirmeleri gerektiğini vurgular. Liderlik olgusunun tam olarak ne anlama geldiği ve nasıl geliştirilebileceği -liderlik olgusunun doğası gereği- bu alanda kendisini geliştirmek isteyen koro şefi adaylarının bireysel çabaları ile üstesinden gelemeyecekleri kadar karmaşık bir konudur. Apfelstadt, bu bağlamdaki görüşlerini de "liderlik konusu, şeflerin profesyonel gelişim süreçlerinde önemli bir dikkat gerektirir" sözleri ifade eder (1997, s. 23).

Tatman (2001), *Koro Yöneticilerinde Bulunması Gereken Özellikler ve Türkiye'de Koro Yöneticilerinin Yetiştirilmesi Sorunu* başlıklı tezinde, koro şeflerinin öncelikle bir öğretmen ve bir lider olduklarını belirtmiştir. Koro şefinin koro yönetiminde başarılı olabilmesi için pek çok özelliğe bir arada sahip olması gerektiğini ifade ederek koro şeflerini; "sınırsız bir enerjiye ve isteğe sahip olan sabırlı, bütün davranışlarıyla çalıştıkları koro üyelerini etkileyen lider kişiler" olarak tanımlamıştır (2001, s. 16). Tatman, Türkiye'de çeşitli üniversite ve sanat kurumlarında görev yapan çocuk koroları, gençlik koroları ve profesyonel korolar olmak üzere farklı türlerde korolar yönetmiş olan alan uzmanları ile yaptığı görüşmelerden elde ettiği bulgulara göre; koro yöneticisinin sabırlı, güvenilir, genel kültürü zengin, iyi iletişim kurabilen, tutarlı davranışlar sergilemesi gereken, sevecen, bilgili ve becerikli kişiler olmaları gerektiği, Türkiye'de koro şefliği eğitiminin öneminin kavranmadığı, koro şefliği eğitimi için çeşitli girişimler olsa bile gerekli alt yapının bulunmadığı, koro şefliği ile ilgili verilen derslerin son derece yetersiz

⁷ Patrick M. Liebergen, 1985 yılında Simons'ın *A Leadership Teaching Approach* adlı kitabı ile ilgili bir kitap incelemesi (book review) makalesi yayımlamıştır.

olduğu, koro şeflerinin bireysel çabaları ile kendilerini yetiştirmeye çalıştıkları ve koro şefliği eğitiminin yetersizliğine rağmen insanların korolarda şarkı söylemeye istekli oldukları sonuçlarına ulaşmıştır. Tatman'ın araştırması, koro şefinin öğretmen ve lider kimliklerinin vurgulanması ve koro şefliği eğitiminin Türkiye'deki durumunu uzman görüşleri ile ortaya koymuş olması bakımından son derece önemlidir. Günümüzde koro şefi yetiştirilmesi ile ilgili mevcut durum kısmen iyileşmiş olsa da, dünya genelinde değerlendirildiğinde koro şefliği, eğitimi ve liderlik farkındalığı bakımından olması gereken düzeyin oldukça altındadır.

Pierpont (2023), *Exploring the Evolution of Choral Leadership* başlıklı çalışmasında koro şefliği, eğitimi ve liderlik alanlarını müzik tarihi verilerinden de yararlanarak derinlemesine bir yaklaşımla irdeler. Koro şefliği eğitiminin koro yönetimi üzerindeki etkisini iki önemli liderlik teorisi olan durumsal liderlik modeli ve bağımsız (otonom) liderlik modeli özelinde ele alarak, bu modellerin iletişim ve prova süreçleri üzerindeki etkilerini deneysel performans uygulamaları yaparak inceler. Pierpont, durumsal liderlik ve bağımsız liderlik modellerinin ilkelerine bağlı kalarak yaptığı uygulamalardan şaşırtıcı derecede olumlu sonuçlar elde ettiğini belirtir. Özellikle durumsal liderlik modelinin yüksek görev – yüksek ilişki (D2) düzeyine bağlı kalarak sergilediği liderlik davranışlarının yürüttüğü yüz yüze, video konferans yoluyla ve gerçek zamanlı çalışmalardan aldığı tepkiler bağlamında “sürdürülebilir mükemmel sonuçlar” yarattığını ifade eder (2023, s. 115). Durumsal liderlik ve bağımsız liderlik modellerine bağlı kalarak benimsediği liderlik davranışlarının koro üyelerinin prova ve konserler sırasında güvenlerinin artmasına ve üyeler arasında daha güçlü ilişkilerin kurulmasına neden olduğunu belirtir. Durumsal liderlik ve bağımsız liderlik modellerine bağlı kalarak yürüttüğü uygulamalar sonucunda koronun müzikal gelişiminin de dikkate değer bir şekilde hızlandığının altını çizer.

Alanyazında yer alan çalışmalar incelendiğinde koro şefliği ile *iletişim, yönetim ve liderlik* kavramları arasında son derece yakın bir ilişki olduğu açıkça görülmektedir. Ancak, bu bağlamda yapılan araştırmaların sayısı da oldukça sınırlıdır⁸. Koro şeflerinin liderlik modelleri bağlamında belirli bir modele bağlı kalarak sergiledikleri liderlik yaklaşımları, yönettikleri koroların sanatsal başarı hedeflerine ulaşmaları noktasında dikkate değer bir şekilde olumlu sonuçlar yaratmaktadır. Yapılan araştırmaların sonuçlarına göre, koro şeflerinin belirli bir modele bağlı kalarak sergiledikleri liderlik davranışları, yalnızca koroların hedeflenen sanatsal başarıya ulaşmaları noktasında etkili değildir. Aynı zamanda koro şefi ve koro üyeleri arasındaki güven duygusunun gelişimine ve güçlü sosyal ilişkiler kurulması sürecine de olumlu katkılar sağlayarak, koroların sanatsal gelişimlerini hızlandırmaktadır. Alanyazında yapılmış olan çalışmalar göstermektedir ki; koro şeflerinin liderlik kavramı ve liderlik kuramları bağlamında bilgi sahibi olmaları, kişisel farkındalıklarına ve gösterecekleri bireysel çabalara bırakılmayacak kadar önemli bir husustur. Koro şefi tarafından belirlenen bir model çerçevesinde gösterilen liderlik yaklaşımları koro üyeleri arasındaki ilişkilere, prova sürecine ve konser süreçlerine son derece olumlu etkiler yaratmaktadır. Bu durumda, koro şefliği eğitimi sürecine formal anlamda belirli bir plan ve program dahilinde liderlik kuramları ile ilgili derslerin konulması, teorik ve pratik anlamda koro şeflerinin gelişimine ve koro yönetimi sürecine son derece olumlu katkılar sağlayacaktır. Yapılan araştırmaların büyük bir bölümü, diğer şeflere kıyasla liderlik farkındalıkları daha yüksek olan koro şeflerinin, özellikle *durumsal liderlik modeli* bağlamındaki yaklaşımları benimsemeyi tercih ettiklerini göstermektedir. Hersey ve Blanchard'ın durumsal liderlik modeli, koro şeflerinin liderlik davranışları bağlamında olumlu ve etkili sonuçlar yaratan bir modeldir. Bu bağlamda, durumsal liderlik modeli, koro şefliği eğitimi sürecinde uygulanabilir bir model olarak dikkati çekmektedir.

Koro şefliği Eğitiminde Örnek Bir Model Olarak Durumsal Liderlik Modeli

Hersey ve Blanchard'ın durumsal liderlik modeli, topluluk üyelerinin olgunluk düzeylerine göre dört başlıkta incelenir. Birinci düzey (D1); *Yüksek Görev-Düşük İlişki*, ikinci düzey (D2); *Yüksek Görev-Yüksek İlişki*, üçüncü düzey (D3); *Yüksek İlişki-Düşük Görev*, dördüncü düzey (D4); *Düşük İlişki-Düşük Görev* şeklinde tanımlanmaktadır. Üyelerin olgunluk düzeylerine göre liderin belirlediği davranış biçimleri; *Emir Verici* (telling), *İkna Edici* (selling), *Katılım Sağlayıcı* (participating) ve *Yetki Verici* (delegation) liderlik davranışı olarak tanımlanmıştır. Koro şeflerinin liderlik davranışları bağlamında olumlu ve etkili sonuçlar yarattığı alanyazındaki araştırmalarla da ortaya konulmuş olan durumsal liderlik modelinin, koro şeflerinin liderlik yaklaşımları için uygulanabilir bir model olduğu önceki bölümde ayrıntıları ile tartışılmıştı. Koro şefleri için Hersey ve

⁸ Detaylar için bkz: Thurman, L. (1979). *Invitation To a Bibliography Plus*; Allen, S. G., & Apfelstadt, H. (1990). *Leadership styles and the choral conductor*.

Blanchard'ın durumsal liderlik modeli bağlamında koro üyelerinin olgunluk düzeylerine göre belirleyecekleri davranış biçimleri için örnek yaklaşımların tanımlanması, koro şefliği alanında eğitim alan ya da aktif olarak koro yönetmekte olan koro şefleri için önemli bir boşluğu doldurması bakımından önemlidir. Bu bağlamda, durumsal liderlik modelini benimseyen bir koro şefinin, koristlerin olgunluk düzeylerine göre belirleyebileceği model liderlik davranışları şöyledir;

Yaklaşım 1; Emir Verici Koro Şefi: Bu davranış biçimini benimseyecek olan şeflerin koroları, olgunluk düzeyleri düşük, yeterlikler bağlamında eksik ve isteksiz koristlerden oluşacaktır. Koristlerin olgunluk düzeylerinin düşük olması nedeniyle koro şefi prova öncesi, prova süreci ve konser sürecinde koro üyeleri arasında görevlendirmeler yapmalı, süreç içerisinde koristlerin yeterliklerini geliştirmelerine ve isteklerini arttırmaya dönük yaklaşımlar sergilemelidir. Yapılacak görevlendirmeler, olgunluk düzeyleri düşük olan koro üyelerinin bireysel kapasite ve becerileri düzeylerine göre seslendirilecek eserlerle ilgili ödev verme ya da prova öncesi, prova süreci ve konser süreçlerine bağlı başka görev ve sorumluluklar şeklinde belirlenebilir. Koro şefinin önceliği, söz konusu görevlendirmeler sayesinde koro üyelerinin bireysel yeteneklerini ve olgunluk düzeylerini geliştirmek, koroya olan aidiyet duygularını arttırmak ve böylece koronun ortak sanatsal hedeflerini gerçekleştirebilmek için her bir koro üyesinin sürece dahil olmasını sağlamak olmalıdır. Koro şefi verdiği görevlerle ilgili olarak doğrudan müdahalede bulunup destek olmamalı, bir lider olarak daha çok rehberlik eden ve yol gösteren bir yaklaşımı benimsemelidir.

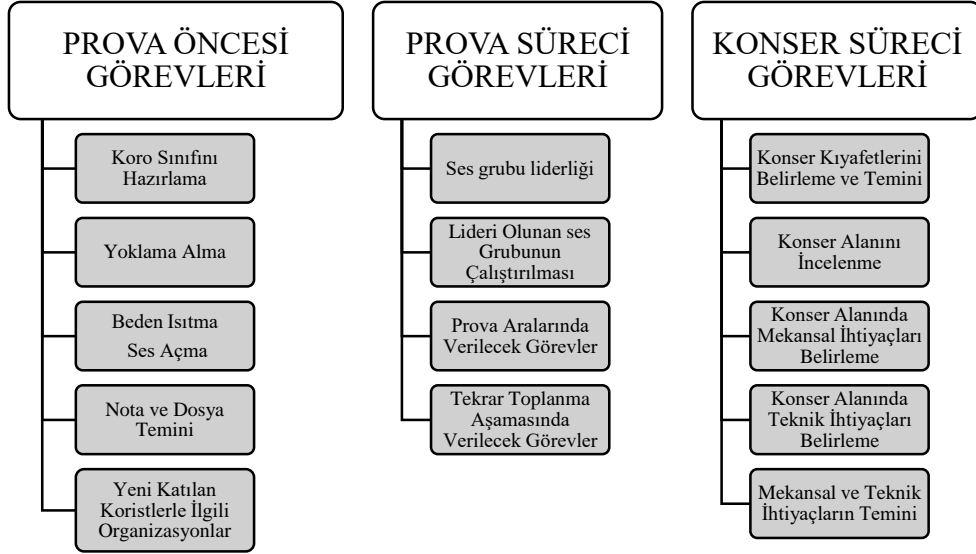
Yaklaşım 2; İkna Edici Koro Şefi: Bu davranış biçimini benimseyecek olan koro şeflerinin koroları, olgunluk düzeyleri yüksek, yeterlikler bağlamında eksik fakat istekli koristlerden oluşacaktır. Koro şefi ve koristler arasındaki iletişim, koro ortamında son derece önemli bir unsurdur. Koristlerin olgunluk düzeylerinin daha yüksek olması nedeniyle koro şefi görevlendirdiği koro üyeleri ile daha yakından ve etkili bir iletişim kurabilecektir. Müzikal ya da sosyal alanlarda koro şefi ve koro üyeleri arasında kurulacak sıkı iletişim bağları, koronun ortak sanatsal amaçlara ulaşabilmesinin anahtarıdır. Koro şefi, koristlerin olgunluk düzeylerinin yüksek olmasına rağmen yeterlikler noktasında eksikleri olabileceğini bilmeli, görev verme ve iletişim yaklaşımlarında dengeli davranabilmelidir. Koristlerin, verilen görevleri başarabilmeleri noktasında koro şefinin motive eden, destekleyen ve ikna eden yaklaşımlarına ihtiyaçları olacaktır. Bu bağlamda koro şefi yargılayıcı olmaktan kaçınmalı, koro üyelerinin yeteneklerini keşfetmelerini sağlamalıdır. Koro üyelerinin eserlerle ya da verilen görevle ilgili sorularını dikkatle dinlemeli, ikna edici net cevaplar verebilmelidir. Böylece, sağlıklı bir *koro şefi - koro* iletişiminin temelleri de atılmış olacaktır. Koro üyelerinin yeterlikleri henüz istenen seviyede olmadığından, görevler bağlamında sorunlarla karşılaşılabilir. Bu noktada, koro şefi başarısız olsalar bile koro üyelerini desteklemeye devam edebilmelidir.

Yaklaşım 3; Katılım Sağlayıcı Koro Şefi: Bu davranış biçimini benimseyecek olan koro şeflerinin koroları, olgunluk düzeyleri yüksek, yeterlikler bağlamında hazır fakat isteksiz koristlerden oluşacaktır. Koristlerin isteksiz olması nedeniyle koro şefi, koro üyelerini prova öncesi, prova ve konser süreçlerine dahil ederek aktif katılımlarını sağlamaya odaklanmalı, gerekiyorsa karar alma süreçlerinde onlardan gelebilecek önerileri dikkate almalıdır. Örneğin prova öncesi, prova ve konser süreçlerinde; prova günlerinin belirlenmesi, prova sürelerinin planlanması, seslendirilecek eserlerin seçimi ya da sahne kıyafetlerinin belirlenmesi gibi konularda koro üyelerinin görüş ve önerilerini isteyerek onların süreçte aktif yer almalarını sağlamaya dönük yaklaşımlar benimsemelidir. Koro şefi, koro üyelerinden gelen öneriler ve kendi sanatsal beklentileri arasında ortak noktalar yaratabilmeli, koro üyelerinin de sonuçlara odaklanmasını ve başarıya ortak olmalarını sağlamaya dönük kararlar alabilmelidir. Koronun alacağı ortak kararlarla elde edeceği her türlü sonuç, koro şefi ve koro üyelerinin iş birliği ile gerçekleşmiş olacaktır. Böylece koro üyelerinin koro ile ilgili süreçlere katılımında daha istekli olmaları sağlanabilecek, yanı sıra koristlerin yeterlikleri ve özgüven duyguları da desteklenmiş olacaktır.

Yaklaşım 4; Yetki Verici Koro Şefi: Bu davranış biçimini benimseyecek olan koro şeflerinin koroları, olgunluk düzeyleri yüksek, yeterlikler bağlamında hazır ve istekli koristlerden oluşacaktır. Koristlerin olgunluk

düzeylerinin yüksek olması, yeterlikler bağlamında hazır ve istekli olmaları nedeniyle koro şefi; prova öncesi, prova ve konser süreçleri ile ilgili olarak gerekli görev dağılımlarını yaptıktan sonra yalnızca gözlem yapan ve değerlendiren bir konumda olacaktır. Olgunluk düzeyi yüksek, yeterlikler bağlamında hazır ve verilecek görevler konusunda istekli olan üyelerden oluşan bir koro, koro şefinin özellikle müzik dışı konulardaki yükünü dikkate değer bir oranda azaltacak ve müzikal dinamiklere bağlı sanatsal hedeflere çok daha fazla odaklanabilmesini sağlayacaktır. Koro şefinin yeterlikler bağlamında hazır koro üyeleri ile yetki paylaşımında bulunarak vereceği görevler, koro şefinin özellikle prova öncesi ve prova süreçlerindeki iş yükünü de önemli derecede azaltacaktır. Görev ve sorumluluklarının bilincinde olan olgunluk düzeyleri yüksek koro üyelerinin oluşturduğu bir koro, koristlerin sahip olması gereken önemli özelliklerden birisi olan disiplin noktasında da koro şefini rahatlatacaktır. Prova süreçlerinde devamsızlık yapılmaması, ses gruplarının partilerine prova dışı zamanlarda da çalışarak provalara hazır şekilde gelmeleri, koristlerin provalar sırasında koro şefinin müzikal beklentilerini dikkatle dinlemeleri ve bunları başarılı bir şekilde uygulayabilmeleri, koristlerin seslendirilecek eserlerde yer alan solo performanslara katılım konusunda istekli olmaları ve koroya çalgı ile eşlik edilmesi gereken eserlerde çalgı eşliklerini yapabilecek yeterliğe ve isteğe sahip olmaları gibi konular, koro şefinin sanatsal hedefleri yakalayabilmek için ihtiyacı olan verimli çalışma koşullarını sağlayacak unsurlar olacaktır.

Hersey ve Blanchard'ın durumsal liderlik modelinde, liderin üyelere görev ve sorumluluklar vermesi ve yetki paylaşımı yapması gibi davranışlar oldukça önemlidir. Bu nedenle, koro şeflerinin durumsal liderlik modelini benimsemeleri halinde, koro üyelerinin olgunluk düzeylerini arttırmak, yeterlikler noktasında onları desteklemek ve isteksiz olan koro üyelerini koro ile ilgili süreçlere dahil edebilmek gibi çeşitli amaçlar için görevlendirmeler yapmaları kaçınılmazdır. Söz konusu bu görevlendirmeler prova öncesi, prova ve konser süreçlerini kapsayan görev ve sorumluluklar şeklinde ana başlıklara ayrılabilir. Bu bağlamda, koro şeflerinin koristlere verebilecekleri görev ve sorumluluklarla ilgili bazı görev ve sorumluluk alanları örnekleri de sunulmuştur.

Şekil 2. Koro Şeflerinin Görev ve Sorumluluk Paylaşımı Yapabilecekleri Örnek Alanlar.

Belirtilen ana başlıklar altında yer alan görevlendirmeler, koro şefinin koro üyelerine görev ve sorumluluklar vermesi ve kendisine ait bazı yetkileri uygun bulduğu koro üyeleri ile paylaşması noktasında olumlu sonuçlar yaratabilecek örnek alanları içermektedir. Koro üyelerinin olgunluk düzeylerine ve yeterliklerine göre belirlenecek görevlendirmeler, verilen örneklerde yer alan başlıklardaki haliyle yapılabileceği gibi, durumsal liderlik modelini benimsemiş olan koro şeflerinin kendi korolarına uygun şekilde, koro üyelerinin hazırbulunuşluk seviyelerine göre de belirlenebilir.

Sonuç ve Öneriler

Araştırma sürecinde derinlemesine incelenen fiziksel veriler, koro şefliği ve liderlik kavramlarının birbirileri ile yakından ilişkili, iç içe geçmiş kavramlar olduğunu göstermektedir. Alanyazında yer alan araştırmalar incelendiğinde, yapılan araştırmaların *koro şefliği sürecinde durumsal liderlik modeli* kapsamındaki araştırmalar ve *koro şefliği eğitimi süreci ve liderlik* kapsamındaki araştırmalar olmak üzere iki ana başlık altında toplandığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle araştırmadan elde edilen sonuçlar, bu başlıklar altında değerlendirilecektir. Öncelikle, yapılan alanyazın taraması sonucunda “koro şefliği ve liderlik” alanındaki mevcut çalışmaların halen yetersiz olduğunu bir kez daha vurgulamak gerekir. Oysaki; tarihsel süreçte incelendiğinde, koro şefliği ve liderlik kavramları arasındaki yakın ilişki, yüzyıllar öncesine ait çok eski kaynaklarda bile vurgulanmaktadır. Bu noktada, Elias Salomon⁹ tarafından yazılan 13.yy ait “*Tractatus de Musica*” başlıklı el yazması, önemli bir örnektir. Söz konusu eserde koro şefi, yönettiği koronun lideri olarak betimlenmektedir. Ulaşılan kaynaklar, koro şefliği ve liderlik olgularının birbirlerinin yerine kullanılabilir kadar yakın kavramlar olduğunu göstermesi bakımından dikkate değerdir. Bunun yanı sıra, özellikle Thurman (1979)’ın müzik tarihinin geçmiş dönem eserlerini de inceleyerek yaptığı tespitler, koro şefliği, eğitimi ve liderlik alanları arasındaki yakın ilişkiyi net biçimde ortaya koyar. Ancak, 1979 yılında Thurman tarafından yürütülen araştırmada da ifade edildiği gibi, tarihsel süreçte koro şefliği ve liderlik alanlarında yapılan çalışmaların sayısı, diğer alanlarda yürütülen çalışmalarla kıyaslandığında son derece yetersizdir. Bugün gelinen noktada da, söz konusu durumda fazla bir değişiklik olmamıştır.

Koro şefliği sürecinde durumsal liderlik modeli kapsamındaki araştırmaların incelenmesi sonucu ulaşılan bulgulara göre; durumsal liderlik modelinin koro şefliği sürecinde uygulanabilir bir model olduğunu söylemek mümkündür. Russell (1980)’ın Ohio State Üniversitesi adına yaptığı araştırmanın sonuçları, yüksek okullarda koro ve orkestra yöneten şeflerin durumsal liderlik yaklaşımını benimsemeyi tercih ettiklerini göstermiştir. Benzer şekilde Goodstein (1987)’ın ABD’deki bazı yüksek okullarda görev yapan başarılı koro ve orkestra şefleri ile yürüttüğü araştırmasının sonuçları, şeflerin durumsal liderlik modeline bağlı yaklaşımları benimsediklerini göstermektedir. Davidson (1995), kadın ve erkek koro şefleri arasında “başarılı” olarak nitelendirilen koro şefleri ile bir çalışma yürütmüş ve şeflerin en çok tercih ettikleri liderlik modelinin durumsal liderlik modeli olduğunu belirlemiştir. Yakın dönemde Pierpont (2023) tarafından yapılan deneysel bir araştırmanın sonuçları da benzer veriler ortaya koymuştur. Pierpont, durumsal liderlik modeline bağlı kalarak yürüttüğü konser çalışmalarının, koro üyelerinin prova ve konser süreçlerinde güvenlerini ve iletişim becerilerini arttıran dikkate değer sonuçlar ortaya koyduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda, koro şefliği sürecinde durumsal liderlik modeli kapsamındaki araştırmaların incelenmesi ile elde edilen sonuçlar; durumsal liderlik modelinin başarılı koro şefleri arasında tercih edilen bir model olduğunu, durumsal liderlik modeline göre planlanan çalışmaların koronun prova öncesi, prova süreci ve konser süreçlerinde dikkate değer biçimde olumlu sonuçlar yarattığını, özellikle koroda güven ve iletişim noktasında verimliliği artırdığını, bu bağlamda durumsal liderlik modelinin uygulanabilir bir model olduğunu göstermektedir. Durumsal liderlik modelinin koro yönetimi sürecindeki etkilerinin deneysel olarak ortaya koyan araştırma bulguları, modelin uygulanabilir olduğunun somut göstergesidir. Bu bağlamda, başta durumsal liderlik modeli olmak üzere, diğer liderlik modellerini de kapsayan deneysel çalışmaların artırılması önemlidir. Böylece, koro şefleri için koro yönetimi süreçlerinde belirleyecekleri liderlik yaklaşımları bağlamında pek çok seçenek sağlanmış olacak, koro şefleri kendileri ve koroları için en uygun modeli benimseyebileceklerdir.

Koro şefliği eğitimi süreci ve liderlik kapsamındaki araştırmaların incelenmesi sonucu ulaşılan bulgulara göre; koro şeflerinin liderlik farkındalıklarının artırılması gerektiğini ve bu bağlamda durumsal liderlik modelinin koro şefliği eğitimi sürecinde uygulanabilir bir model olduğunu söylemek mümkündür. Simons (1983), koro şefliği eğitimi sürecinde psikoloji alanına ait prensiplerin eğitim ve liderlik alanlarına dair bilgilerle birlikte

---

⁹ Bu eser, bazı kaynaklarda Boethius'a da atfedilmektedir. Boethius’un *De Institutione Musica* isimli önemli bir eserin yazarı olduğu bilinmektedir. Ancak *Tractatus de Musica*’nın yazarının kim olduğu ile ilgili bilgiler tartışmalıdır. Hwang, ABD’de 2018’de yayımlanan doktora tezinde eserin yazarını Elias Salomon olarak ifade etmiştir.

ilişkilendirilerek verilmesinin önemine değinmiştir. Koro şefliği eğitimi alan öğrencilerin öncelikli olarak liderlikle ilgili tutumlarını geliştirmeyi öğrenmeleri gerektiğini vurgulamıştır. Koro şefliği eğitimi alan öğrencilerin liderlik davranışlarının geliştirilmesinin “her şeyden önemli” olduğunun altını çizmiştir. Apfelstadt (1997), koro şefliği eğitimi alan bireylerin liderlik konusunu mutlaka bilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca, liderlik olgusunun karmaşık bir yapısı bulunduğunu ve bu konuda yeterli hale gelmenin koro şeflerinin bireysel çabaları ile mümkün olmayacak kadar karmaşık bir husus olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda Apfelstadt, koro şefliği eğitimi sürecinde liderlik eğitimi verilmesinin önemine de değinmiştir. Tatman (2001), koro şeflerinin eğitimci ve lider kimliği taşıyan, sabırlı ve iletişim becerileri yüksek bireyler olması gerektiğini vurgulamıştır. Türkiye özelinde koro şefliğinin ve koro şefi yetiştirme sürecinin öneminin yeterince kavranmadığını ve ülkemizde bu konuda yeterli alt yapının bulunmaması nedeniyle koro şeflerinin bireysel çabalarla kendilerini yetiştirmeye çalıştıklarını ifade etmiştir. Koro şefi eğitimi alanındaki eğitimin yetersizliğini de özellikle vurgulamıştır. Bu bağlamda, koro şefliği eğitimi süreci ve liderlik kapsamındaki araştırmaların incelenmesi ile elde edilen sonuçlar; koro şefliği eğitiminde liderlik boyutunun ihmal edildiğini, koro şefliği ve liderlik olgularının iç içe geçmiş kavramlar olduğunu, koro şeflerinin liderlik kavramı ile ilgili farkındalıklarının artırılması gerektiğini, bu noktada koro şefliği eğitimi sürecinde hazırlanan programların ders içeriklerinde liderlikle ilgili derslerin yer alması gerektiğini göstermektedir. Koro şefliği ve liderlik kavramlarının iç içe geçmiş çok yakın kavramlar olduğu ortadadır. Bu nedenle, müzik ve sosyoloji programlarında bu iki kavram arasındaki yakın ilişkiyi ortaya koyacak lisans ve lisansüstü düzeyde dersler yer almalıdır. Programlara “müzik ve liderlik”, “müzik toplulukları yönetimi ve liderlik”, “koro şefliği ve liderlik”, “orkestra şefliği ve liderlik” gibi dersler önerilebilir. Böylece, lisansüstü süreçte tez çalışmaları ve araştırmalar yapılmasının önü açılmış olacaktır. Söz konusu alanlarda çalışmalar yapmak üzere araştırmacılar yetiştirilebilecek ve yetişmiş olanların da farkındalıkları arttırılabilecektir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

Mali Destek

Bu çalışmanın araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Bu çalışmada Yazarın katkı oranı %100'dür.

Etik Kurul İzni

“Koro şefliği eğitiminde durumsal liderlik modelinin uygulanabilirliği” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Allen, S. G., & Apfelstadt, H. (1990). Leadership styles and the choral conductor. *The Choral Journal*, 30(8), 25-31.
- Apfelstadt, H. (1997). Applying leadership models in teaching choral conductors. *The Choral Journal*, 37(8), 23-30.
- Ayman, R. (1993). *Leadership theory and research: Perspectives and directions* (pp. 137-166). Academic Press.
- Bass, B. M. (1985). *Leadership and performance beyond expectations*. New York: Free Press.

- Bass, B. M. (1990). From transactional to transformational leadership: Learning to share the vision. *Organizational Dynamics*, 18(3), 19-31.
- Baş, T., & Akturan, U. (2008). *Nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Berliner, D. C. (1990). If the metaphor fits, why not wear it? The teacher as executive. *Theory into Practice*, (29), 85-93.
- Carnicer, J. G., Garrido, D. C., & Requena, S. O. (2015). Music and leadership: The role of the conductor. *International Journal of Music and Performing Arts*, 3(1), 84-88.
- Chemers, M. M. (2000). Leadership research and theory: A functional integration. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 4(1), 27.
- Cooley, C. H. (1902). *Human nature and the social order*. New York: Scribners.
- Covey, S. R. (1992). *Principle centered leadership*. Simon and Schuster. New York: Free Press.
- Davidson, B. J. (1995). *Leadership styles of successful male and female college choral directors*. USA: Arizona State University Press.
- ERÇETİN, Ş. (2010). *Lider Sarmalında Vizyon* (2. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.
- Goodstein, R. E. (1987). An investigation into leadership behaviors and descriptive characteristics of high school band directors in the United States. *Journal of Research in Music Education*, 35(1), 13-25.
- Hersey, P., & Blanchard, K. H. (2008). *Management of organizational behavior*. USA: Academy of Management Press.
- Hwang, H. (2018). *Choral and orchestral conducting: History, priorities, and strategies*. [Doctoral dissertation, The Claremont Graduate University].
- Liebergen, P. M. (1985). *Choral conducting: A leadership teaching approach*. IL: M. Foster Music Company.
- Molina, A. M. (1978). Choral and orchestra conducting: An interview with Robert Shaw. *The Choral Journal*, 18(7), 26-30.
- Pierpont, J. R. H. (2023). *Exploring the evolution of choral leadership: A study of situational leadership theory and leader autonomy support as applied within choral settings*. [Doctoral dissertation, Jessica Rae Hunter Pierpont Schulich School of Music McGill University].
- Russell, T. W. (1980). *Leadership styles of high school orchestra conductor-educators*. [Doctoral dissertation, The Ohio State University].
- Simons, H. (1983). *Choral conducting: A leadership teaching approach*. IL: M. Foster Music Company.
- Stogdill, R. (1981). *Handbook of leadership*. New York: Collier Limited.
- Tatman, E. N. (2001). *Koro yöneticilerinde bulunması gereken özellikler ve Türkiye’de koro yöneticilerinin yetiştirilmesi sorunu*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.
- Thurman, L. (1979). Invitation to a Bibliography Plus. *Choral Journal*, 19(9), 8.

EXTENDED SUMMARY

Leadership is a phenomenon that comes up in every environment where two or more people are together. When it is evaluated in the context of the type of relationship it represents, it refers to hierarchical relations or relations established within the subordinate-superior system. It is a concept that is closely related to every field that needs effective management and organisation. Therefore, it is a very difficult phenomenon to define. When the definitions on the concept of leadership are analysed, it is seen that definitions are made with three basic approaches. These three basic approaches can be listed as disciplines, characteristics (behaviours) and situations. Leadership in music ensembles is related to the 'conducting' position. The conductor of the choir or orchestra as a musical ensemble is also the manager and leader of the musical ensemble in question. The concept of music ensemble is not limited to choir and orchestra. Conducting, management and leadership phenomena are in question in all large and small ensembles such as choirs, orchestras, bands, chamber music choirs, chamber music orchestras, etc. Regardless of the type and number of members, the mission of an ensemble conductor is to determine the artistic goals of the group and to perform the conducting, management and leadership behaviours necessary to achieve the determined artistic goals in the best way. In this respect, Covey defines the leader as 'the person who best embodies the rules that are valued and accepted by the group' (1990, p. 57). Molina states that 'the basic training of all conductors, whether choir or orchestra conductors, must begin with the learning of a universal language' (1978, p. 26). There is no doubt that this language is the language of music. In this sense, conducting in the management of music ensembles refers to the behavioural patterns belonging to different functions such as choir, orchestra, band, etc. of a field where the same language is spoken. The choir conductor acts according to two basic processes for the artistic success of the choir. These processes are the rehearsal process and the concert process. In the rehearsal process, the conductor plays the role of 'teacher'. The behavioural styles of the choir conductor are educator, manager and therefore leader behavioural styles that vary depending on his/her musical and non-musical skills. These behaviours require different situational approaches needed in different conditions such as pre-rehearsal, rehearsal process and concert process. For this reason, studies conducted in the context of leadership models of choir and orchestra conductors have generally focused on situational leadership theories. Situational leadership (Situational Leadership Theory) emerged after the 1960s with the idea that the behaviour of the leader should also change in the context of the opportunities provided by technology, the changing needs of societies and the changing conditions accordingly. It was started to be discussed based on the idea that effective leadership behaviours should be determined depending on the changing conditions. According to the situational leadership model (SLT) developed by Hersey and Blanchard, leadership depends on maturity, competence and desire variables. In this context, Hersey and Blanchard divide the processes related to the maturity, competence and willingness to take part in leadership into four main segments, each of which expresses a different approach (Hersey et al., p. 143). The inclusion of the concept of 'leadership' in the curriculum of choral conducting education is a practice that has few examples in the world. As a model proposal, this research, which examines the applicability of the situational leadership model developed by Hersey and Blanchard, in which leadership behaviours are defined with a flexible approach according to changing conditions and needs, in the process of choral conducting education, is considered to provide a remarkable perspective on the neglected 'leadership' dimension of choral conducting education. In this context, the study will examine the applicability of situational leadership model in choral conducting education with an in-depth approach within the framework of leadership and choral literature. The physical data of the study, which was structured according to the qualitative research model, were obtained by document analysis method. In the literature, documents are accepted as 'physical data'. Academic researches, books, journals, magazines, newspapers and similar publications, official correspondences, questionnaires and reports are the physical data sources of document analysis method. In this context, the basic concepts of the situational leadership model (SLT) developed by Hersey and Blanchard and the findings of the studies on 'choral conducting, education and leadership' in the literature were analysed and discussed. In the context of the results obtained, the applicability of Hersey and Blanchard's situational leadership model as a model in choral conducting education and sample approaches suitable for choral conductors were evaluated. The research is considered to be important in terms of being an original study in the field and contributing to the literature on 'choral conducting, education and leadership'. The physical data analysed in depth during the research process show that the concepts of choral conducting and leadership are closely related and intertwined with each other.

When the researches in the literature are analysed, it is understood that the researches are grouped under two main headings: researches within the scope of situational leadership model in the process of choral conducting and researches within the scope of choral conducting education process and leadership. According to the findings obtained as a result of examining the researches within the scope of situational leadership model in the choral conducting process; it can be said that the situational leadership model is an applicable model in the choral conducting process. According to the findings obtained as a result of examining the researches within the scope of choral conducting education process and leadership; it can be said that the leadership awareness of choral conductors should be increased and in this context, the situational leadership model is a model that can be applied in the choral conducting education process. It is obvious that the concepts of choral conducting and leadership are very close concepts that are intertwined. Courses such as 'music and leadership', 'music ensemble management and leadership', 'choral conducting and leadership', 'orchestra conducting and leadership' can be suggested to the programmes.

TÜRKİYE'DEKİ ARAŞTIRMACILARIN ERIC DİZİNİNDE YAYINLANAN MÜZİK TEMALİ ÇALIŞMALARININ İNCELENMESİ

AN ANALYSIS OF MUSIC-THEMED STUDIES PUBLISHED IN THE ERIC INDEX BY RESEARCHERS IN TÜRKİYE

Zeynep ÖZER
Millî Eğitim Bakanlığı
zeynokus@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5884-3367

Fatih AYDEMİR
Bursa Uludağ Üniversitesi/Eğitim
Fakültesi, Müzik Eğitimi Bölümü
fatihaydemir88@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-4233-8539

Hatice ONURAY EĞİLMEZ
Bursa Uludağ Üniversitesi/Eğitim
Fakültesi, Müzik Eğitimi Bölümü
haticeegilmez@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4880-2200

ÖZ

Geliş Tarihi:
08.01.2025

Kabul Tarihi:
10.03.2025

Yayın Tarihi:
27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Müzik
ERIC dizini
Trend analizi
Türkiye müzik araştırmacıları

Keywords

Music
ERIC index
Trend analysis
Turkish music researcher

Bu çalışmada, Ocak 2016-Kasım 2023 tarihleri arasında Türkiye'deki araştırmacılar tarafından hazırlanan ve ERIC veri tabanında yayımlanan makalelerin farklı değişkenler açısından eğilimlerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Belirtilen tarihler arasında ERIC veri tabanında "Turkey" lokasyonu seçilerek, "music" anahtar kelimesi ile gerçekleştirilen taramada 260 makaleye ulaşılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden doküman analiziyle yürütülen bu çalışmada, veriler Sözbilir vd. (2012) tarafından geliştirilen "Makale Sınıflama Formu" aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmaya göre, en fazla çalışma 2021 yılında yayımlanmış olup, makalelerin en çok "Educational Research and Reviews" dergisinde yer aldığı belirlenmiştir. Çalışmaların çoğunlukla tek yazarlı olduğu ve araştırma konularının ağırlıklı olarak öğrenci yeterliliklerine odaklandığı tespit edilmiştir. Araştırmalarda, çalışma grubu olarak en çok müzik eğitimi bölümü öğrencileri tercih edilmiştir. Yöntem açısından incelendiğinde, nicel yöntemlerde tarama modeli, nitel yöntemlerde ise içerik analizi en sık kullanılan yaklaşımlar olmuştur. Bu araştırma sonuçları, Türkiye'deki müzik temalı çalışmaların metodolojik tercihlerini ve odak noktalarını anlamaya katkı sağlayabilir. Ayrıca bu sonuçlar, farklı veri tabanlarında yapılacak benzer çalışmaların bulgularıyla birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye'deki müzik araştırmacılarının çalışmalarının niteliğini ve niceliğini artırarak, uluslararası platformlarda daha fazla görünürlük kazanmalarına destek olacağı düşünülmektedir.

ABSTRACT

This study aimed to determine the trends of the articles prepared by researchers in Turkey and published in the ERIC database between January 2016 and November 2023 in terms of different variables. Between the specified dates, 260 articles were reached in the ERIC database by selecting the "Turkey" location and searching with the keyword "music". In this study, which was conducted by document analysis, one of the qualitative research methods, data were collected through the "Article Classification Form" developed by Sözbilir et al. (2012). According to the research, the highest number of studies were published in 2021, and it was determined that the articles were mostly published in the journal "Educational Research and Reviews". It was determined that the studies were mostly single-authored and the research topics mainly focused on student competencies. In the studies, music education department students were mostly preferred as the study group. In terms of methodology, the survey model in quantitative methods and content analysis in qualitative methods were the most frequently used approaches. The results of this study can contribute to understanding the methodological preferences and focal points of music-themed studies in Turkey. In addition, when these results are evaluated together with the findings of similar studies to be conducted in different databases, it is thought that these results will support music researchers in Turkey to gain more visibility on international platforms by increasing the quality and quantity of their studies.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1615860>

Atf/Cite as: Özer, Z. & Aydemir, F. & Onuray Eğilmez, H. (2025). Türkiye'deki araştırmacıların Eric dizininde yayınlanan müzik temalı çalışmalarının incelenmesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 90-107.

Giriş

Bilgi toplumları sosyal, ekonomik, endüstriyel ve her alanda farklı yenilikler üretmeyi amaçlamaktadır (Besimoğlu, 2015). Bu amaçla “bilgi” ve özellikle “bilimsel bilgi” bilgi toplumlarının en temel özelliklerinden biri haline gelmiştir (Özkan, 2009). Bilgiye ulaşmak, yeni bilgi üretmek ve her alanda yenilik yaratmak, bilgi toplumunun temel hedefleri arasında yer almaktadır (Besimoğlu, 2015). Bu noktada bilgiye ulaşmak, onu geliştirmek ve uygulanabilirliğini kontrol etmek için bilimsel araştırmalara ve bu araştırmaların paylaşımına ihtiyaç duyulmaktadır (Dilmaç, 2020). Bilimsel araştırmaların paylaşımı, araştırma alanını ve konu içeriklerini kapsayan ilgili bilimsel dergilerde yayımlanmak suretiyle gerçekleşmektedir. Bilimsel dergilerin içerikleri belirli ölçütlere göre ulusal ve uluslararası veri tabanları kapsamına alınarak çeşitli yöntemlerle, belirli aralıklarla bilim dünyasının kullanımına açılarak bilimsel bilginin küresel paylaşımı sağlanmaktadır. Söz konusu paylaşımı gerçekleştirmek üzere “SCI-Expanded (Science Citation Index-Expanded), SCI (Science Citation Index), SSCI (Social Sciences Citation Index), AHCI (Art and Humanities Index)”, Alan İndeksleri ve ULAKBİM/TR Dizin gibi bilimsel dergileri yayın alanlarına göre bir araya getirerek çeşitli ölçütlerle sınıflandıran dizinler bulunmaktadır. Bu dizinlerden biri olan eğitim alanı indeksi ERIC (Education Resources Information Center) veritabanı, Amerika Birleşik Devletleri Eğitim Bakanlığı, Eğitim Bilimleri Enstitüsü (IES) tarafından desteklenen internet tabanlı bir eğitim araştırma ve bilgi kütüphanesidir. Misyonu eğitimciler, araştırmacılar ve genel halk için kapsamlı, kullanımı kolay, aranabilir internet tabanlı, tam metin eğitimsel araştırma ve bilgi veritabanı sağlamak olan ERIC, dergilerin ve dergi dışı kaynakların bibliyografik kayıtlarına erişim sağlamaktadır. Günümüzde 1000'den fazla makale, araştırma raporları vb. dâhil olmak üzere 2 milyondan fazla eğitim kaynağının taranmasını kolaylaştırmaktadır (ERICb, 2023).

Bugün ülkemizde Konservatuvar, eğitim fakülteleri, güzel sanatlar fakülteleri ve güzel sanatlar liseleri gibi pek çok kurumda mesleki müzik eğitimi verilmektedir. Bu kurumlarda çalışan akademik personel, öğrenim gören lisansüstü öğrenciler veya öğretmenler alanda tespit ettikleri problem durumları üzerine bilimsel araştırmalar yürütmektedirler. 1982-1983 eğitim-öğretim yılında müzik eğitimi yüksek lisans programlarının açılmasıyla (Köse, 2009) müzik eğitimi alanında tez ve makale gibi çalışmaların sayısının arttığı ve çevrimiçi uygulamaların yaygınlaşmasıyla birlikte yukarıda belirtilen indekslerde taranan dergilerdeki yayımların daha ulaşılabilir hale geldiği bilinmektedir.

Ülkemizde belirli aralıklarla değiştirilen akademik yükseltme kriterlerinin yayın çeşitliliği sağlayarak farklı indekslerde yayın yapmayı teşvik etmede etkili olduğuna inanılmaktadır. Akademisyen araştırmacılar akademide yükselmek üzere Üniversitelerarası Kurul (ÜAK) tarafından belirlenen asgari yayın zorunluluğunu yerine getirmekle yükümlüdürler. Bu süreçte yayımlanan makaleler yayımlandıkları dergilerin tarandıkları indekslerine göre puanlanmaktadır. Mart 2024'e kadar ÜAK doçentlik kriterlerine göre SSCI, SCI, SCI-Expanded ve AHCI kapsamındaki dergilerde editöre mektup, özet veya kitap kritiği hariç olmak üzere müzik eğitimi alanında yayımlanmış her makaleye 20 puan verilirken, alan indekslerinde taranan dergilerde yayımlanan makaleler 15 puan ile değerlendirilmiştir. Tr Dizin'de taranan ulusal dergilerde yayımlanan makaleler ise 8 puan ile puanlanmıştır (ÜAKa, 2025). Mart 2024 tarihinden bu yana ÜAK doçentlik kriterlerinde önceki kriterlerde belirtilen ERIC ve diğer eğitim alanı indekslerinin yer almadığı görülmektedir.

SCI-Expanded, SCI, SSCI, AHCI indekslerinde taranan müzik eğitimine yönelik dergilerin sayısal olarak yeterli olmadığı, yayımlanma oranlarının ise düşük olduğu görülmektedir. Nitekim söz konusu dergilerin web sayfalarında kabul olanları yaklaşık %8- %17 gibi bir oran aralığında değişmektedir. Buna rağmen ERIC veri tabanında indekslenen dergilerin çoğunda kabul oranları belirtilmemiştir. Ayrıca ERIC veri tabanında taranan dergilerin eğitim alanındaki çalışmaları kabul ediyor olmaları dergilerin kapsamlarını daha geniş kılmaktadır. ERIC veri tabanında açık erişim sağlanması ise makalelerin görünürlüğünü artırmaktadır. ÜAK'ın, verilerin toplandığı dönemde alan indeksinde taranan dergilerde yer alan yayınlara verdiği puan göz önünde bulundurulduğunda, araştırmacıların elde ettikleri puanlar, dergilerin kabul oranları ve geniş kapsamı ile veri tabanının açık erişim sunması, müzikle ilgili araştırmalarını yayımlama aşamasında ERIC veri tabanında indekslenen dergileri tercih etmelerinde belirleyici rol oynadığı düşünülmektedir. Bu düşünceye temel oluşturmak amacıyla araştırmada Türkiye'deki Araştırmacılarının ERIC veri tabanında yayımlanan dergilerdeki müzikle ilgili yayımlardaki eğilimi merak edilmiş ve araştırma bu doğrultuda planlanmıştır. Nitekim Doğan ve Demir'e (2017) göre eğitim bilimleri alanında yapılan akademik çalışmalar ve bu çalışmaların kalitesi, eğitimin kalitesi hakkında bilgi sağlayan birçok gösterge arasında yer almaktadır. Bu durum nitelikli eğitim araştırmaları

yapılabilmesi için araştırmacılara büyük bir sorumluluk yüklemektedir. Eğitim ile ilgili araştırma sonuçlarının analiz edilerek, niteliğinin ve niceliğinin sorgulanmasının alana ilişkin çalışmaların anlaşılır hale getirilmesi açısından önemli olduğu düşünölmektedir.

Belirli bir konu kapsamındaki araştırmaların çeşitli değişkenler doğrultusunda incelenerek içerik analizinin yapılması, eğitim araştırmalarında güncel veya alanda çalışılması gereken konuların belirlenmesinde etkili olmakta ve bu özelliğiyle araştırmacılara yol göstermektedir (Bahar ve Kıras, 2017). Bu bağlamda alanyazında belirtilen veri tabanlarında farklı alanlardaki araştırma eğilimlerini ortaya koyan çalışmalar bulunduğu gibi müzik alanında yapılmış yayınlarnın eğilimlerinin belirlendiği araştırmaların da olduğu görölmektedir. Eğilimlerinin belirlenmesi diğer bir deyişle belirli özelliklerine göre kategorilere ayrılması müzik araştırmacılarının alandaki ihtiyaçlar doğrultusunda yeni araştırmalara yönelmesini olanaklı kılmaktadır. Bu yaklaşımla literatürde müzik ve müzik eğitimi araştırmalarının eğilimlerini ortaya koyan ulusal ve uluslararası yayımların olduğu görölmektedir (Alyörök, 2016; Ateş ve Özparlak, 2024; Atilla ve Akyürek, 2020; Berki ve Başarı, 2015; Can ve Yılmaz, 2019; Cömert ve Erim, 2018; Demirbatır, 2001a; Demirbatır, 2001b; Demirbatır ve Kahraman, 2023; Dubaz Bükölmez, 2023; Ece, 2007a; Ece, 2007b; Ece, 2014; Ertek Baba ve Köse, 2018; Gençel Ataman, 2009; Gençel Ataman, 2019; Gencil Ataman vd., 2021; Gürlar, 2021; İlbilge ve Zahal, 2020; Karabulut vd., 2016; Kardeş ve Parasız, 2020; Kaptanoğlu, 2023; Kaptanoğlu ve anakı, 2015; Karkın, 2011; Kurtaslan, 2018; Lehimler, 2023; Ömür ve Gültek, 2011; Öztutgan, 2016; Öztutgan, 2021; Sağer, 2005; Sonsel, 2018; Tatar ve Ece, 2012; Tebiş ve Okay, 2013; Tek ve Özgöl, 2022; Toptaş, 2013; Toptaş ve Güler, 2022; Turna ve Bolat, 2015; Üstün ve Umuzdaş, 2023; Varış, 2012; Yıldırım Orhan, 2012; Yıldırım Orhan ve Tunca, 2014; Yılmaz ve Açar, 2023; Zahal, 2010).

Yukarıda sıralanan Türkiye’deki araştırmacılar tarafından müzik üzerine yapılan araştırmaların analiz çalışmalarında çoğunlukla lisansüstü tezlerin eğilimlerinin ortaya konmasının amaçlandığı görölmektedir. Bazı araştırmalar ise bilimsel süreli yayınlarnın eğilimlerini analiz etmişlerdir. ERIC veri tabanında taranan dergilerdeki yayın eğilimlerini ortaya koyan az sayıda araştırmanın olduğu görölmektedir. Hernández Candelas vd. (2006) “ERIC veri tabanında müzik eğitiminin varlığı: 1994’ten 2004’e kadar indekslenen yayınlarnın bibliyometrik araştırması” başlıklı araştırmalarında ERIC veri tabanı irdelenmiştir. Türkiye’deki araştırmacılar tarafından ERIC veri tabanında taranan dergilerde yayınlanan makalelerin eğilimi Gencil Ataman vd. (2021) tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmada 2008-2020 yılları arasında yayınlanan makaleler arasından “müzik eğitimi” ve “Türkiye” anahtar kelimeleriyle elde edilen 251 makale analiz edilmiştir. Mevcut araştırmada ise “music” anahtar sözcüğü ile daha geniş bir tarama yapılmaya çalışılarak Türkiye’deki Araştırmacıların ERIC veri tabanında taranan dergilerde yayınlanan makalelerinin eğilimleri belirlenmiştir. Ayrıca söz konusu çalışmadan farklı olarak 2023 yılına kadar olan tarama sonraki 3 yıllık süredeki eğilimin de belirlenmesini sağlamaktadır. Mevcut araştırmadaki tarama ÜAK’ın kriter değişikliğinin hemen öncesine kadar olan süreyi kapsamaktadır (ÜAKb, 2025). Bu nedenle araştırmada elde edilen veriler, yeni kriterlerin ERIC veri tabanında taranan dergilerde olan yayın durumuna etkisini karşılaştırmada sonraki araştırmalara ışık tutacaktır. Nitekim Türkiye’deki araştırmacıların 2024 yılında ERIC veri tabanında taranan dergilerde müzik ile ilgili yapmış oldukları yayın sayısının 21’e düştüğü görölmektedir (ERIC, 2025). Araştırmada 6 yılda yayınlanmış 260 yayın düşünöldüğünde yıl ortalamasının yaklaşık 43 makale olduğu ve 2024 yılında yayın sayısının yarıya düştüğü söylenebilir.

Bu inançla araştırmada, Türkiye’deki araştırmacıların Ocak 2016-Kasım 2023 döneminde ERIC veri tabanında yayımlanan müzik konulu makalelerin çeşitli değişkenler doğrultusunda dağılımını belirlemek amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında araştırmada aşağıda belirtilen alt problemlere yanıt aranmıştır. Bu doğrultuda “Türkiye’deki araştırmacıların Ocak 2016-Kasım 2023 döneminde ERIC veri tabanında yayımlanan müzik konulu makalelerinin; yıllarına, yayımlandıkları dergilere, yazar sayılarına, araştırma konularına, çalışma grubu ve çalışma büyüklüklerine, araştırma yöntemlerine, veri toplama araçlarına ve veri analiz yöntemlerine göre eğilimleri nasıldır?” sorusuna cevap aranmıştır.

Hızla gelişen bilgi çağıyla birlikte farklı alanlarda gerçekleştirilen bilimsel çalışmaların sayısı da her geçen gün artmaktadır. Araştırmacılar, ilgili oldukları alanlarda yapılan çalışmaları takip ederek, yapacakları yeni çalışmalara rehberlik etmeyi amaçlamaktadırlar. Müzikle ilgili yapılan çalışmaların konu, yöntem, çalışma grubu gibi çeşitli değişkenlere göre sınıflandırılarak dağılımlarının belirlendiği bu çalışmanın, araştırmacıların müzik alanına yöntem çeşitliliği, araştırma odakları ve eğitim uygulamaları açısından katkı sağlamayı amaçladığı için önemli olacağı düşünölmektedir.

Yöntem

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Nitel araştırma, algıların ve olayların doğal bağlamında bütüncül ve gerçekçi bir şekilde incelenmesini amaçlayan bir süreçtir. Bu tür araştırmalarda gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak veriler derinlemesine analiz edilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Doküman analizi ise, konuyla ilgili her türlü kayıt ve belgenin planlı bir çalışma kapsamında derlenip kodlanması, belirli bir sistemle incelenip sınıflandırılması olarak tanımlanmaktadır (Çepni, 2018). Dokümanlar, nitel araştırmalarda etkili bir şekilde kullanılacak bilgi kaynakları olarak görülmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2000). Doküman analizinde görsel ya da yazılı veri kaynakları detaylı bir şekilde analiz edilir (Sönmez ve Alacapınar, 2019). Doküman analizi, hedef çalışmalar, gerçekler ve olaylar hakkında bilgi elde etmek amacıyla tüm yazılı materyallerin analizini içermektedir. Ayrıca, araştırma problemi hangi dokümanların kullanılacağı ve bunların nasıl sınıflandırılacağı ile yakından ilgilidir. Bununla birlikte doküman analizinin; detayların yetersizliği, seçilmişlik ve eksiklik, erişim zorluğu, önyargılı seçicilik ve olası yanlılık gibi potansiyel sınırlılıkları bulunmaktadır (Sak vd., 2021). Bu çalışmada veri kaynaklarına doküman analizinin potansiyel sınırlılıkları göz önünde bulundurularak ulaşılmaya çalışılmıştır.

Eğitim alanında, eğitim programları, ders içerikleri, uygulanan eğitimlerin etkililiği ve çeşitli eğitim uygulamaları doküman analizi yöntemiyle incelenebilir. Bu bağlamda, belirli bir zaman diliminde eğitimle ilgili hazırlanmış tezler, kitaplar ve makaleler analiz edilerek konuya ilişkin kapsamlı bilgiye ulaşmak mümkündür (Sak vd., 2021). Bu nedenle doküman analizi yönteminin bu araştırma için en uygun yöntem olduğu düşünülmektedir.

Çalışma Grubu

Bu araştırmanın çalışma grubu “Amaçlı Örneklem Yöntemi” doğrultusunda oluşturulmuştur. Bu yöntem, özellikleri ve kriterleri önceden belirlenen durumlarda kullanılmaktadır (Büyüköztürk vd., 2020; Patton, 2002). Türkiye'deki araştırmacılar tarafından Ocak 2016-Kasım 2023 döneminde ERIC veri tabanında “Turkey” lokasyonu seçilerek, “music” anahtar kelimesi ile tarama yapılmış, bununla birlikte yayın dili İngilizce ve tam metin erişimi olan makalelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Tarama sonucunda ERIC veri tabanında bulunan 260 çalışma araştırmanın örneklemini oluşturmuştur.

Bu çalışmada ERIC veri tabanı, eğitim alanına odaklanan ve geniş bir yayın yelpazesi sunan güvenilir bir kaynak olması sebebiyle tercih edilmiştir. Bu veri tabanının, ABD Eğitim Bilimleri Enstitüsü ve ABD Eğitim Bakanlığı tarafından desteklenmesi, güvenilirliğini ve akademik geçerliliğini de artırmaktadır. Ayrıca 1000'den fazla dergide yayımlanmış makaleleri ve çeşitli türdeki yayınları içermesi, müzik eğitimiyle ilgili nitelikli ve yeterli kaynağa erişimi sağlamaktadır (Núñez ve Ceballos, 2008). ERIC veri tabanının, bu çalışmanın hedeflerini gerçekleştirmek için uygun bir temel oluşturarak, müzik eğitimi alanındaki araştırmalara dair kapsamlı bir perspektif sunduğuna inanılmaktadır.

Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada, Sözbilir ve arkadaşları (2012) tarafından geliştirilen “Makale Sınıflandırma Formu” gerekli izinler alınarak kullanılmıştır. Makale Sınıflandırma Formu; makalenin künyesi, makalenin konusu, araştırma yöntemi, veri toplama araçları, örneklem ve veri analiz yöntemi olmak üzere altı temel bölümden oluşmaktadır. Makalenin künyesi bölümünde makalenin başlığı, yazarları, yayımlandığı dergi, yazarların uyruğu, dergi tipi, yayın dili ve dergi türü yer almaktadır. “Makale Sınıflandırma Formu” araştırmacılar tarafından müzik araştırmalarının sınıflandırılmasına uygun bir şekilde uyarlanmıştır. Formda yer alan “makalenin konusu” ve “örneklem grupları” bölümleri, bu araştırmanın çalışma grubunu oluşturan makalelerin konu ve çalışma grupları doğrultusunda analiz edilerek yeniden oluşturulmuştur. Formun diğer bölümlerinde herhangi bir değişiklik yapılmamıştır. Uyarlanan form, iki uzmanın görüşüne sunulmuş ve uzman görüşleri doğrultusunda müzik alanına yönelik gerçekleştirilen çalışmaları sınıflandırabilecek özelliklere sahip olduğu teyit edilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen veriler içerik analizi yöntemine uygun olacak şekilde analiz edilmiştir. İçerik analizi doküman, röportaj, kayıt gibi organize kaynaklardan elde edilen verilerin sınıflandırılması, karşılaştırılması ve

değerlendirilmesi yönünde yararlanılan bir analiz yöntemidir (Altunışık vd., 2007). Bu yöntemin amacı çok sayıda metinden araştırmanın problemi doğrultusunda önemli olan ortak verileri tespit ederek tanımlayıcı ve açıklayıcı kavramlara ulaşmaktır (Gökçe, 2019). İçerik analizi ile kaynaklar detaylı bir şekilde analiz edilerek sınıflandırılır, elde edilen veriler kodlanarak yorumlanır (Güler vd., 2015). Bu süreçte, anlaşılması zor olan olgular içerik analizi yöntemiyle tespit edilebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2000). Ayrıca içerik analizi uzun süre zarfında araştırma konularının eğilimlerini belirlemek için de kullanılabilir (Arı, 2019). Bu çalışmada makale içeriklerinden elde edilen verilerin frekans ve yüzdeleri, belirli başlıklar altında sunulmuştur. Frekans analizi genellikle nicel çalışmalarda kullanılsa da bu tür nitel çalışmalarda verilerin nicel temsilini sağlamak amacıyla sıklıkla kullanılmaktadır.

Araştırmanın veri analiz sürecinde ilk olarak her araştırmacı çalışma grubunu oluşturan makaleleri “Makale Sınıflandırma Formu” doğrultusunda analiz etmiştir. Daha sonra elde edilen veriler karşılaştırılmıştır. Tüm araştırmacıların ilgili makaleleri büyük oranda aynı başlıklar altında sınıflandırdığı görülmüştür. Ortaya çıkan fikir ayrılıkları uzman görüşü alınarak tekrar değerlendirilmiş, nihai sonuca varılarak veriler tablolar halinde sunulmuştur.

Sınırlılıklar

Bu araştırma; Ocak 2016-Kasım 2023 dönemiyle, ERIC veri tabanı, “Music” anahtar kelimesiyle, “Turkey” lokasyon filtresiyle, İngilizce yayım diliyle ve tam erişimi olan makaleler ile sınırlıdır.

Bulgular

Bu bölümde, Ocak 2016 ile Kasım 2023 yılları arasında Türkiye’de müzik eğitimi üzerine ERIC veri tabanında yayımlanan makalelerin içerik analizi sonuçları sunulmaktadır. Araştırmada, veriler belirli kategorilere ayrılarak kodlanmış ve yorumlanmıştır. İçerik analizi sonuçları, frekans ve yüzdeleri ile birlikte tablolar halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Makalelerin Yıllarına Yönelik Dağılımı

Yıl	Frekans (<i>f</i>)	Yüzde (%)
2021	52	20,00
2022	49	18,85
2018	39	15,00
2020	26	10,00
2016	25	9,62
2019	25	9,62
2017	24	9,23
2023	20	7,69
Toplam	260	100

Tablo 1’de, Türkiye’deki araştırmacıların ERIC veri tabanında Ocak 2016-Kasım 2023 dönemi arasında yayımlanan müzikle ilgili çalışmalarının dağılımı verilmektedir. Tablo 1’de yer alan ifadelerle göre 2021 yılı %20,00 oranıyla bu çalışmaların (n=52) en fazla yapıldığı yıl olarak görülmektedir. Ayrıca 49 (%18,85) çalışma ile 2022 yılı ve 39 (%15,00) çalışma ile 2018 yılı en çok çalışma yapılan diğer yıllar olarak karşımıza çıkmaktadır. 2020 yılında 26 (%10) çalışma, 2019 ve 2016 yıllarında ise 25’er (%9,62) çalışma yapıldığı belirlenmiştir. 24 (%9,23) çalışmanın gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Son olarak 2023 yılı ise 20 (%7,69) makale ile en az çalışmanın yapıldığı yıl olarak belirlenmiştir.

Tablo 2. Makalelerin Dergi Adlarına Göre Dağılımı

Dergi Adı	Frekans (<i>f</i>)	Yüzde (%)
Educational Research and Reviews	24	9,23
International Education Studies	18	6,92
Journal of Education and Training Studies	18	6,92
International Journal of Education and Literacy Studies	15	5,76
Cypriot Journal of Educational Sciences	14	5,38
Journal of Education and Learning	12	4,62
International Journal of Curriculum and Instruction	9	3,46
International Journal of Music Education	9	3,46
Eurasian Journal of Educational Research	8	3,08
International Online Journal of Education and Teaching	8	3,08
Journal of Education and Practice	8	3,08
Asian Journal of Education and Training	7	2,69
Educational Policy Analysis and Strategic Research	7	2,69
Education Quarterly Reviews	7	2,69
Universal Journal of Educational Research	7	2,69
International Journal of Technology in Education and Science	6	2,31
Shanlax International Journal of Education	6	2,31
The Turkish Online Journal of Educational Technology	5	1,92
International Journal on Social and Education Sciences	5	1,92
Music Education Research	5	1,92
African Educational Research Journal	4	1,54
European Journal of Educational Research	4	1,54
International Journal of Progressive Education	4	1,54
Journal of Education in Black Sea Region	4	1,54
International Journal of Evaluation and Research in Education	3	1,15
SAGE Open	3	1,15
World Journal on Educational Technology: Current Issues	3	1,15
International Journal of Higher Education	2	0,77
International Journal of Human Sciences	2	0,77
International Journal of Research in Education and Science	2	0,77
Gist Education and Learning Research Journal	2	0,77
Journal of Social and Humanities Sciences Research	2	0,77
Journal of Pedagogical Research	2	0,77
World Journal of Education	2	0,77
Academic Studies in Educational Sciences	1	0,38
Acta Educationis Generalis	1	0,38
Athens Journal of Education	1	0,38
Early Child Development and Care	1	0,38
Educational Sciences: Theory and Practice	1	0,38
Higher Education Studies	1	0,38
International Electronic Journal of Elementary Education	1	0,38
International Journal of Assessment Tools in Education	1	0,38
International Journal of Educational Methodology	1	0,38
International Journal of Modern Education Studies	1	0,38
International Journal of Technology in Education	1	0,38
International Online Journal of Primary Education	1	0,38
IAFOR Journal of Education: Studies in Education	1	0,38
Journal of Educational Issues	1	0,38
Journal of Inquiry Based Activities	1	0,38
Journal of Ottoman Legacy Studies	1	0,38
Journal of Research in Music Education	1	0,38
Malaysian Online Journal of Educational Sciences	1	0,38
Pegem Journal of Education and Instruction	1	0,38
Research and Issues in Music Education	1	0,38
Research Studies in Music Education	1	0,38

Turkish Online Journal of Distance Education	1	0,38
Turkish Journal of Education	1	0,38
Toplam	260	100

Tablo 2’de görüldüğü gibi makalelerin yayımlandığı toplam dergi sayısı 57’dir. Bu dergiler arasında 24 (%9,23) makaleyle “Educational Research and Reviews” ilk sırayı almaktadır. “Journal of Education and Training Studies” ve “International Education Studies” ise 18 (%6,92) makaleyle ikinci sırada bulunmaktadır. Üçüncü sırada ise 15 makale (%5,77) ile “International Journal of Education and Literacy Studies” dergisi yer almaktadır. “Cypriot Journal of Educational Sciences” dergisinde 14 makale yayımlandığı görülmektedir. 12 makaleye sahip 1 dergi (%4,62), 9 makaleye sahip 2 dergi (%3,46), 8 makaleye sahip 3 dergi (%3,08), 7 makaleye sahip 4 dergi (%2,69), 6 makaleye sahip 2 dergi (%2,31) bulunmaktadır. 5 makaleli 3 dergi (%1,92) bulunurken, 4 makaleli 4 dergi (%1,54) olduğu tespit edilmiştir. 3 makaleli 3 dergi (%1,15), 2 makaleli 7 dergi (%0,77) ve 1 makaleli 23 dergi (%0,38) bulunmaktadır. Dergilerde yayımlanan çalışma sayılarına bakıldığında sadece 17 makalenin 5 müzik dergisinde yayımlandığı görülmüştür.

Tablo 3. Makalelerin Yazar Sayılarına Göre Dağılımı

Yazar Sayısı	Frekans (<i>f</i>)	Yüzde (%)
Tek Yazarlı	143	55,00
İki Yazarlı	82	31,54
Üç Yazarlı	25	9,62
Dört Yazarlı	8	3,08
Altı Yazarlı	1	0,38
Sekiz Yazarlı	1	0,38
Toplam	260	100

Tablo 3’te verildiği üzere, incelenen 260 makalenin 143’ü (%55,00) tek yazarlı olduğu görülmektedir. Bunu 82 (%31,54) makale ile 2 yazarlı, 25 (%9,62) makale ile 3 yazarlı çalışmalar takip etmektedir. Ayrıca makalelerin sadece 8’inin (%3,08) 4 yazarlı olduğu tespit edilmiştir. Mevcut araştırmanın çalışma grubunu oluşturan makalelerin yazar sayıları değişkenine göre analizinde yalnızca 1 makalenin 6 yazarlı olduğu görülmektedir. Son olarak sadece bir makalenin de 8 yazarlı olduğu belirlenmiştir.

Tablo 4. Makalelerin Konularına Yönelik Dağılımı

Konu Alanı	Frekans (<i>f</i>)	Yüzde (%)	
Öğrenci Yeterlilikleri (Tutum, Algı, Öğrenme Stilleri/Stratejileri, Öz-yeterlik, İletişim Becerileri, Sosyal Beceriler)	48	18,46	
Müzik ve Teknoloji / Uzaktan Eğitim	42	16,15	
Müzik ve Psikoloji / Sosyoloji	42	16,15	
Koro / Ses Eğitimi / Müzik Eğitimi	25	9,62	
Ders / Müfredat / Method Değerlendirmesi	17	6,54	
Kulak Eğitimi	6	2,31	
Müzik Eğitiminde Ölçek Geliştirme	5	1,92	
Müzik ve Drama	4	1,54	
Müzikle Terapi	3	1,15	
Müzik Tarihi	2	0,77	
Müzik ve Matematik	2	0,77	
Müzikte Yeni Yaklaşımlar	2	0,77	
Lisansüstü Müzik Çalışmalarının Analizi	1	0,38	
	Piyano	23	8,84
	Keman/Viyola	9	3,46
	Çello	6	2,30
	Flüt	6	2,30
	Gitar	1	0,38
	Genel	16	6,15
Toplam	260	100	

Tablo 4’te görüldüğü üzere, incelenen 260 makaleden 61’inin (%23,46) “Çalgı Eğitimi” konusuna ilişkin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, piyano eğitimine yönelik çalışmaların çoğunun çalgı eğitimi başlığı altında yapıldığı tespit edilmiştir. Araştırmacıların en yoğun olarak çalıştığı araştırma konusu “Çalgı Eğitimi” olup, bunu “Öğrenci Yeterlilikleri (Tutum, Algı, Öğrenme Stilleri/Stratejileri, Öz-Yeterlik, İletişim Becerileri, Sosyal Beceriler)” (n=48) izlemektedir. Üçüncü sırada ise 42 (%16,15) makale ile “Müzik ve Teknoloji/Uzaktan Eğitim”, “Müzik ve Psikoloji” çalışmaları yer almaktadır. Beşinci sırada tercih edilen konu “Koro/Ses Eğitimi/Eğitim Müziği” (n=25) olup, 17 çalışmada (%6,54) “Ders/Müfredat/Yöntem Değerlendirmeleri” konusu tercih edilmiştir. 6 çalışmada (%2,31) “Kulak Eğitimi” ve 5 çalışmada (%1,92) ise müzik eğitimi alanında “Ölçek Geliştirme” konuları incelenmiştir. 4 çalışmada (%1,54) “Müzik ve Drama”, 3 çalışmada (%1,15) ise “Müzik Terapisi” konuları ele alınmıştır. “Müzik Tarihi”, “Müzik ve Matematik” ve “Müzikte Yeni Yaklaşımlar” konularının her birinde yalnızca 2’şer (%0,77) makale yayımlanmıştır. Araştırmacılar tarafından en az tercih edilen konu ise “Lisansüstü Müzik Çalışmalarının Analizi” (n=1) olmuştur.

Tablo 5. Makalelerin Çalışma Gruplarına Yönelik Dağılımı

Makale Çalışma Grubu	Frekans (f)	Yüzde (%)
Müzik Eğitimi Öğrencileri	102	39,23
Doküman	22	8,46
Öğretim Elemanları	17	6,54
Ortaokul Öğrencileri	17	6,54
Müzik Öğretmenleri	16	6,15
Konservatuar Öğrencileri	15	5,77
Güzel Sanatlar Lisesi Öğrencileri	9	3,46
Güzel Sanatlar Fakültesi Öğrencileri	9	3,46
İlkokul Öğrencileri	7	2,69
Lise Öğrencileri	7	2,69
Çalgı Öğretmenleri	5	1,92
Okulöncesi Eğitim Bölümü Öğrencileri	3	1,15
Sınıf Öğretmenliği Bölümü Öğrencileri	4	1,54
Okulöncesi Öğretmenleri	4	1,54
Besteciler	3	1,15
Beden Eğitimi Bölümü Öğrencileri	3	1,15
İlkokul Öğretmenleri	2	0,77
Özel Eğitim Öğrencileri	2	0,77
Müzik Eğitimi Lisansüstü Öğrencileri	2	0,77
Resim-İş Eğitimi Bölümü Öğrencileri	1	0,38
Amatör Müzik Eğitimi Alan Yetişkinler	1	0,38
Koro Şefleri	1	0,38
Bilişim Teknolojileri Bölümü Öğrencileri	1	0,38
Yönetim Bilişim Sistemleri ve Geometrik Mühendisliği Bölümü Öğrencileri	1	0,38
Diğerleri	5	1,92
Toplam	260	100

Tablo 5’te görüldüğü üzere araştırmacıların örneklem/çalışma gruplarını çoğunlukla müzik öğretmenli adaylarından seçtikleri belirlenmiştir. Bu doğrultuda makalelerin 102’sinin (%39,23) müzik öğretmeni adayları ile gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. 22 (%8,46) makalede ise, çalışma grubu olarak dokümanların tercih edildiği görülmektedir. Mevcut araştırmanın çalışma grubunu oluşturulan 260 makaleden 17’sinin (%6,54) çalışma grubunun öğretim elemanlarından, diğer 17’sinin ise ortaokul öğrencilerinden oluştuğu belirlenmiştir. Ayrıca 16 (%6,15) makalede müzik öğretmenlerinin çalışma grubu olarak seçildiği tespit edilmiştir. Araştırmacıların seçtiği diğer çalışma grupları konservatuar öğrencileri (%5,77) ve güzel sanatlar lisesi öğrencileri (%3,46) olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Makalelerin Çalışma Grubu Büyüklüklerine Yönelik Dağılımı

Çalışma Grubu Büyüklüğü	Frekans (<i>f</i>)	Yüzde (%)
101-300	77	29,62
31-100	63	24,23
11-30	45	17,31
1-10	44	16,92
301-500	15	5,77
501-1000	8	3,08
1001 ve üzeri	4	1,54
Diğerleri	4	1,54
Toplam	260	100

Tablo 6’da görüldüğü üzere araştırmacıların çalışma grubu büyüklüğünü 77 (%16,92) çalışmada 101-300 arası tercih ettikleri belirlenmiştir. Bu verinin, araştırmacıların en çok tercih ettiği çalışma grubu olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. İkinci sırada 63 (%24,23) çalışma ile 31-100 kişilik çalışma grubu büyüklüğünün tercih edildiği görülmektedir. 45 (%17,31) çalışmada ise 11-30 arası çalışma grubu büyüklüğü tercih edilirken, 44 (%16,92) çalışmada 1-10 arası çalışma grubu büyüklüğünün kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca çalışma grubu büyüklüğünün 301-500 arasında olan 15 (%5,77) çalışma tespit edilmiştir. 8 (%3,08) çalışmanın örneklem büyüklüğünün 501-1000 arasında olduğu görülmektedir. Çalışma grubu büyüklüğü, 1001 ve üzerinde olan 4 (%1,54) çalışma bulunduğu, Tablo 6’da sunulan verilerden biridir. Son olarak 4 çalışmada çalışma grubunun belirtilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 7. Makalelerin Araştırma Yöntemlerine Yönelik Dağılımı

Araştırma Yöntemi	Frekans (<i>f</i>)	Yüzde (%)	
Nicel Yöntem	Deneysel	28	10,77
	Betimsel/Tarama	91	35,00
	Korelasyon Modeli	23	8,85
Nitel Yöntem	İçerik Analizi	70	26,92
	Açıklayıcı Analiz	10	3,85
	Fenomonoloji	8	3,08
	Durum Çalışması	6	2,31
Karma Yöntem	20	7,69	
Literatür İncelemesi	3	1,15	
Belirtilmemiş	1	0,38	
Toplam	260	100	

Tablo 7’de sunulduğu üzere, araştırmalarda en çok tercih edilen yöntem, 91 (%35) çalışma ile betimsel/tarama yöntemidir. Makalelerde en çok kullanılan diğer bir yöntemin 70 (%26,92) çalışma ile içerik analizi olduğu görülmektedir. Deneysel yöntemin müzik araştırmalarında sıklıkla kullanılan bir yöntem olarak 28 (%10,77) çalışma ile 3. sırada yer aldığı belirlenmiştir. Bunu 23 (%8,85) çalışma ile nicel yöntemlerden korelasyon modelinin ve 20 (%7,69) çalışma ile karma yöntem yaklaşımının takip ettiği görülmektedir. Son olarak 3 (%1,15) çalışmada literatür incelemesi gerçekleştirilirken, 1 (%0,38) çalışmanın yöntemi belirtilmediği tespit edilmiştir.

Tablo 8. Makalelerin Veri Toplama Araçlarına Yönelik Dağılımı

Veri Toplama Araçları	Frekans (<i>f</i>)	Yüzde (%)
Görüşme Formu	72	23,76
Ölçek	63	20,79
Tutum/Kişilik/Algı Ölçekleri	54	17,82
Anket	44	14,52

Doküman/Video	35	11,55
Kişisel Bilgi Formu	9	2,97
Envanter	7	2,31
Değerlendirme Formu	6	1,98
Gözlem Formu	6	1,98
Metafor Oluşturma Formu	4	1,32
Diğer	3	0,99
Toplam	303	100

Tablo 8'e göre, veri toplama araçlarının dağılımında en yaygın kullanılan araçlar 72 (%23,76) çalışma ile görüşme formu ve 63 (%20,79) çalışma ile ölçek olarak öne çıkmaktadır. Tutum, kişilik ve algı ölçekleri, 54 (%17,82) çalışmada kullanılmıştır. 44 (%14,52) çalışmada anket, 35 (%11,55) çalışmada ise doküman/video gibi veri toplama araçlarının kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca 9 (%2,97) çalışmada kişisel bilgi formunun, 7 (%2,31) çalışmada envanterin, 6 (%1,98) çalışmada değerlendirme formunun ve 6 (%1,98) çalışmada gözlem formunun kullanıldığı belirlenmiştir. Metafor oluşturma formu (%1,32) ve diğer (%0,99) kategorileri ise araştırmalarda daha az tercih edildiği tespit edilmiştir.

Tablo 9. Makalelerin Veri Analiz Yöntemlerine Yönelik Dağılımı

Veri Analiz Yöntemi		Frekans (<i>f</i>)	Yüzde (%)	
Nicel	Betimleyici	Frekans/Yüzde	32	8,04
		Ortalama/Standart Sapma	9	2,26
	Çıkarımsal	Korelasyon	24	6,03
		T-Testi	62	15,58
		ANOVA	46	11,56
		Faktör Analizi	8	2,01
		Regresyon	7	1,76
		Parametrik Olmayan Testler	75	18,84
		Diğerleri	16	4,02
Nitel	İçerik Analizi	100	25,12	
	Açıklayıcı Analiz	11	2,76	
	Diğerleri	7	1,75	
Belirtilmemiş		1	0,25	
Toplam		398	100	

Tablo 9'a ifade edildiği üzere, nicel araştırmalarda en çok parametrik olmayan testlerin (n=75) kullanıldığı belirlenmiştir. Bunu 62 çalışma ile t-testi takip etmektedir. Çoğu nicel çalışmanın çıkarımsal olarak analiz edildiği görülmektedir. Betimsel analiz çalışmalarında daha fazla frekans ve yüzde (n=32) kullanıldığı tespit edilmiştir. Nitel veri analizinde çoğunlukla içerik analizi yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Makalelerden birinde veri analiz yöntemi belirtilmemiştir. Genel olarak makalelerin çoğunda birden fazla veri analiz yönteminin kullanıldığı ifade edilebilir.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'deki araştırmacılar tarafından Ocak 2016 ile Kasım 2023 arasında ERIC veri tabanında yayımlanan müzikle ilgili 260 çalışma incelenmiştir. İncelenen çalışmaların yayın yılı, dergi adı, yazar sayısı, araştırma konusu, örneklem/çalışma grubu, çalışma grubunun büyüklüğü, veri toplama aracı, yöntemi ve veri analiz yöntemi gibi değişkenler açısından dağılımları belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla makaleler içerik analizine tabi tutularak elde edilen veriler sınıflandırılmış, frekans ve yüzdeler belirlenerek tablolar halinde sunulmuştur. Bu bölümde elde edilen sonuçlar yorumlanmış ve ilgili araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılmıştır. Ayrıca elde edilen sonuçlar ışığında çeşitli öneriler sunulmuştur.

Makalelerin ERIC veri tabanında yayımlandığı yıllara göre dağılımı değerlendirildiğinde 2021 yılının 52 çalışmayla öne çıktığı görülmektedir. COVID-19 pandemisinin, 2020 ve 2021 yıllarında akademisyenleri ve araştırmacıları evden çalışmaya yönlendirmesi, akademik üretkenlik üzerinde farklı etkiler yarattığı düşünülmektedir. Bu süreç, özellikle akademik yayın sayılarındaki artışın temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda pandeminin, araştırma faaliyetlerinin doğasını ve önceliklerini nasıl dönüştürdüğüne dair önemli bir örnek olduğu söylenebilir. Mevcut çalışmada ayrıca 2023 yılı makale ile en az çalışmanın yapıldığı yıl olarak belirlenmiştir. Araştırmanın Kasım 2023'e kadar yayımlanan makalelerle sınırlı olduğu düşünüldüğünde, Aralık ayında yayımlanacak makalelerle birlikte 2023 yılına ait toplam sayının artabileceği söylenebilir. Ece (2007b), "Türkiye'de sosyal bilimler veri tabanında müzik ve müzik araştırmalarının yayımlandığı bilimsel süreli yayımların incelenmesi" başlıklı çalışmada, 2004-2006 yılları arasında, önceki yıllara kıyasla makale sayısında hızlı bir artış olduğunu tespit etmiştir. Tatar ve Ece (2012) ise 2000 ile 2007 yılları arasında ulusal dergilerde yayımlanan müzik konulu makalelerin en çok 2006 yılında (n=48) yayımlandığını ortaya koymuştur. Başka bir çalışmada Tek ve Özgül (2022), TR Dizin veri tabanında 2010-2020 yılları arasında yayımlanan müzik eğitimi ile ilgili makalelerin eğilimlerini incelemişlerdir. Bu dizinde 2017 yılı 37 makale ile en çok yayın yapılan yıl olarak öne çıkmaktadır. Dolayısıyla mevcut araştırmanın "yayın yılı" değişkeni sonuçlarının alanyazındaki diğer benzer çalışma sonuçları ile farklılık gösterdiği görülmektedir.

Makalelerin yayımlandıkları dergilere göre dağılımı incelendiğinde, Türkiye'deki araştırmacıların müzikle ilgili makalelerini 2016-2023 yılları arasında ERIC veri tabanındaki 57 farklı dergide yayımladıkları görülmektedir. Yazarların yayımlamayı tercih ettiği dergilerden ilkinin "Educational Research and Reviews", ikincisinin ise "Journal of Education and Training Studies" ile "International Education Studies" olduğu dikkat çekmektedir. Ataman Gencil vd. (2021) tarafından gerçekleştirilen çalışmada makalelerin 44'ünün "Educational Research and Reviews" dergisinde yayımlandığını tespit etmeleri mevcut çalışma sonucu ile paralellik göstermektedir. Bu çalışmada ilk sıralarda yer alan dergilerin tercih edilme nedenlerinin, yıllık yayın sayılarının diğerlerine nazaran daha fazla olmasından kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Nitekim "Educational Research and Reviews" dergisi aylık olarak yayın yapmaktadır (About ERR, 2025). Sonuçlara göre "International Journal of Music Education", "Music Education Research", "Research Studies in Music Education", "Research and Issues in Music Education" ve "Journal of Research in Music Education" dergilerinin taranan dergiler arasında müzik eğitimi üzerine olan dergiler olduğu görülmektedir. Ancak bu dergilerde yayımlanan çalışma sayısının az olduğu ve Türkiye'deki müzik araştırmacılarının bu dergileri tercih etmediği söylenebilir. Bunun nedeninin söz konusu dergilerin aynı zamanda Web of Studies'da (WOS) tarandığı ve dergilerin sitelerinden elde edilen bilgiye göre makale kabul etme oranlarının düşük olması gösterilebilir. Nitekim "International Journal of Music Education" dergisinin kabul edilme oranının %17,6 (ISME, 2025) ve "Music Education Research" dergisinin kabul edilme oranının %14 (Music Education Research, 2025) olduğu görülmektedir. ERIC veri tabanında 'müzik' anahtar kelimesi arandığında en fazla yayına sahip ilk 20 derginin çoğunlukla müzik veya sanat dergileri olduğu tespit edilmiştir (ERICa, 2023).

Eric veri tabanında yayımlanan müzik konulu makalelerin yazar sayıları incelendiğinde %55'inin tek yazarlı olduğu görülmektedir. Akademik yükselme kriterlerinde yayın puanı, yazar sayısına bölünmektedir. Bu nedenle tek yazarlı makalelerin yüksek oranda bulunmasının, akademik yükselme kriterleri ile doğrudan ilişkili olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca iki yazarlı makale oranının %31,54 olduğu belirlenmiştir. Bu durum, bilimsel araştırmalarda kolektif çalışmaların önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir. Ece (2014) tarafından bilimsel dergilerde yayımlanan müzik makaleleri üzerinde yapılan araştırmada, makalelerin %86,41'inin tek yazarlı, yalnızca %12,45'inin 2 yazarlı ve %1,14'ünün 3 yazarlı olduğu belirlenmiştir. Tatar ve Ece (2012) de 2000-2007 yılları arasında ulusal dergilerde yayımlanan makalelerin %84,5'inin tek yazarlı olduğunu belirtmişlerdir. Zahal (2010), müzikle ilgili yayımlanmış bilimsel makaleler üzerinde yaptığı araştırmada, 1997-2009 yılları arasında yayımlanan makalelerin %75,16'sının tek yazarlı olduğunu ortaya koymuştur. Ece (2012), Tatar ve Ece (2012) ve Zahal'ın (2010) araştırma sonuçları, yazarların 1997 yılından bu yana tek yazarlı makale yayımlamayı tercih ettiklerini ortaya koymaktadır.

Ocak 2016-Kasım 2023 döneminde Türkiye'deki araştırmacıların ERIC veri tabanında müzikle ilgili yayımladığı makalelerde en fazla araştırmanın çalgı eğitimi üzerine yapıldığı belirlenmiştir. Bu durum, çalgı eğitiminin müzik eğitiminin her aşamasında etkili bir şekilde kullanılmasından kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca müzik eğitimi kurumlarında, farklı birçok çalgının eğitiminin verildiği de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle müzik

araştırmalarının daha çok çalgı eğitimine yönelik gerçekleştirilmiş olması beklenen bir sonuçtur. Araştırmacıların çalgı eğitimi içerisinde çoğunlukla piyano eğitimi ile ilgili çalışmalar yaptıkları da tespit edilen diğer bir bulgudur. Piyanonun müzik eğitimi alanında yaygın olarak yer alması, müzik eğitimi kurumlarında eğitimi verilen zorunlu bir çalgı olması bu konuda daha fazla çalışmanın yapılmasının nedeni olarak gösterilebilir. Ece'nin (2007b) 2000-2006 yılları arasında çoğunlukla ulusal dergilerde yayımlanan Türkiye'deki araştırmacıların makalelerini incelediği araştırmasında da yazarların çalgı eğitimi içerisinde en çok piyano eğitimi üzerine araştırma yaptıkları görülmüştür. Benzer şekilde Kardeş ve Parasız'ın (2020), Türkiye'de müzik eğitimi alanında öğretim elemanlarının yürüttüğü akademik çalışmaları değerlendirdikleri araştırmalarında da makalelerin çoğunlukla çalgı eğitimine yönelik olduğu tespit edilmiştir. Zahal (2010) tarafından yapılan bir diğer çalışmada yine 1997-2009 yılları arasında yayımlanan genel müzik eğitimi ile ilgili makalelerin %25,93 oranla en çok genel çalgı eğitimi alanında gerçekleştiği belirlenmiştir.

Mevcut araştırmada, araştırmacıların “Çalgı Eğitimi” konusunun ardından en çok tercih ettikleri konunun “Öğrenci Yeterlilikleri (Tutum, Algı, Öğrenme Stilleri/Stratejileri, Öz Yeterlik, İletişim Becerileri, Sosyal Beceriler)” olduğu tespit edilmiştir. Çağımızın bilimsel yaklaşımları her bilim dalının diğer bilim dallarının araştırmalarından elde edilen kanıtlardan faydalanmasını zorunlu kılmaktadır. Bu noktada disiplinlerarası çalışmalar değer kazanmaktadır. Bu durum “Öğrenci Yeterlilikleri (Tutum, Algı, Öğrenme Stilleri/Stratejileri, Öz-Yeterlik, İletişim Becerileri, Sosyal Beceriler)” konusunun çalgı eğitiminden sonra araştırma konuları arasında ikinci sırada yer almasının temel nedeni olarak açıklanabilir. Araştırmacılar tarafından en az sayıda tercih edilen konular ise “Lisansüstü Müzik Çalışmalarının Analizi”, “Müzik Tarihi”, “Müzik ve Matematik” ve “Müzikte Yeni Yaklaşımlar”dır.

Türkiye'deki araştırmacıların 2016-2023 yılları arasında ERIC veri tabanında yayımladığı makalelerin örneklem/çalışma gruplarının en çok müzik öğretmeni adaylarından oluştuğu belirlenmiştir. Çoğunluğu akademisyen veya lisansüstü olduğu düşünülen araştırmacıların örneklem/çalışma grubu olarak müzik öğretmeni adaylarını tercih etme nedenleri, hizmet verdikleri alanda tespit ettikleri problem durumlarını araştırmak istemeleri veya söz konusu gruba erişim kolaylığı olduğu söylenebilir. Aydınlı Gürler (2021), müzik öğretmenliği alanında gerçekleştirilen lisansüstü tezler üzerine bir araştırma gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada da müzik öğretmenliği bölümünde gerçekleştirilen lisansüstü tezlerde çalışma grubu olarak en çok lisans öğrencilerinin tercih edildiği belirtilmiştir. Bu bulgu mevcut araştırma bulgusunu desteklemektedir.

Ayrıca araştırmacılar tarafından en çok tercih edilen örneklem/çalışma grubu büyüklüğünün 101 ile 300 arasında olduğu belirlenmiştir. İkinci sırada ise en çok 31-100 arası çalışma grubu büyüklüklerinin tercih edildiği görülmektedir. Tutkun vd. (2022) tarafından gerçekleştirilen “Türkiye’de Öz Düzenleme ile İlgili Yapılan Araştırmalardaki Eğilimlerin İncelenmesi” başlıklı çalışmada da en fazla tercih edilen çalışma grubu büyüklüğünün 101-300 arası olduğu tespit edilmiştir. Okulöncesi eğitimi alanındaki araştırmaların yönelimlerinin belirlendiği benzer bir çalışmada da en çok tercih edilen çalışma grubu büyüklüklerinin 31-300 arası olduğu belirtilmiştir (Çiftçi ve Ersoy, 2019). Bu durum, araştırmaların büyük bir kısmının orta büyüklükteki örneklerle yapıldığını ve bu büyüklüğün genellikle daha dengeli ve istatistiksel olarak anlamlı sonuçlar elde etmek için tercih edildiğini göstermektedir. Nitekim bu araştırmada elde edilen diğer bir bulguya göre araştırmacıların en çok tercih ettikleri araştırma yönteminin nicel araştırmalar olduğu görülmektedir. Nicel araştırmaların büyük örneklem gruplarına gereksinim duyması göz önünde bulundurulduğunda, araştırmada elde edilen iki bulgunun da birbirini destekler nitelikte olduğu söylenebilir. Araştırma bulgularına göre 260 makaleden sadece 4'ünün örneklem/çalışma grubu büyüklüğünün 1001 ve üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

2016-2023 yılları arasında Türkiye'deki araştırmacılar tarafından ERIC veri tabanında yayımlanan müzik konulu makalelerin araştırma yöntemlerinde en çok 91 (%35) çalışma ile nicel yöntemlerinden betimsel/tarama modelinin tercih edildiği tespit edilmiştir. Betimsel/tarama modeli, veri toplama ve analizi açısından daha esnek ve uygulanabilir bir yaklaşım sunduğundan, farklı araştırma alanlarında sıklıkla tercih edildiği görülmektedir. Gökteş vd. (2012) Türkiye’de eğitim araştırmalarında nicel çalışmaların daha yaygın olduğunu belirtmişlerdir. Makalelerde kullanılan bir diğer yöntem ise 70 (%26,92) çalışma ile içerik analizidir. İçerik analizinin, nitel araştırmalar arasında önemli bir yere sahip olduğu düşünülmektedir. Bu durumun araştırmacıların nicel verilerin yanı sıra nitel veriler üzerinde de derinlemesine analiz yapma eğiliminde olduklarını göstermektedir. Karataş (2017), insan ve toplumun dinamik bir yapıya sahip olması nedeniyle nitel araştırma yönteminin son yıllarda

giderek daha fazla tercih edilen bir yöntem haline geldiğini ve bu nedenle konuyla ilgili olgu ve olayları araştırırken genelleme yapmaktan ziyade anlamının daha önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Mevcut araştırma bulgularında tutum, kişilik ve görüşme formunun en fazla başvurulan veri toplama araçları olduğu belirlenmiştir. Tutum, kişilik, algı ölçekleri vb. nicel veri toplama araçlarının sıklıkla kullanılmasının nedeninin, çalışmaların %54,62'sinin nicel araştırma yöntemleriyle kurgulanmış olduğu düşünülmektedir. Türkiye’de 2005 ile 2006 yılları arasında yayımlanan eğitim bilimleri dergilerindeki makalelerin incelendiği bir çalışmada, makalelerde veri toplama aracı olarak “Likert Tipi” derecelendirme ölçeklerinin yaygın olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Erdem, 2011). Veri analiz yöntemlerine gelince, 260 makalenin birinde veri analizi yöntemi belirtilmezken, diğerlerinde parametrik olmayan testler ve içerik analizi yöntemi ön plana çıkmaktadır.

Öneriler

Araştırmanın bulguları doğrultusunda aşağıda verilen önerilerde bulunmaktadır:

Bu çalışmada, ERIC veri tabanında Türkiye’deki araştırmacılar tarafından gerçekleştirilen müzik araştırmalarının farklı değişkenler doğrultusundaki eğilimleri incelenmiştir. Gelecekteki çalışmalar için, 2024 ÜAK Doçentlik kriterlerinde belirtilen Scopus ve Web of Science gibi veri tabanlarının da dâhil edilmesi ve elde edilen sonuçların karşılaştırmalı olarak incelenmesi, müzik eğitimi araştırmalarının daha kapsamlı bir şekilde analiz edilmesine olanak sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca Mart 2024 yeni doçentlik kriterlerinin ERIC veri tabanında taranan dergilerdeki yayın durumuna etkisini ortaya koyacak araştırmaların yapılması önemli görülmektedir.

Mevcut çalışmada, Ocak 2016 ile Kasım 2023 arasındaki dönemde yayımlanan çalışmalar incelenmiştir. Daha geniş bir zaman dilimini kapsayan çalışmaların eğilimlerinin nasıl değiştiğini tespit etmek, araştırmacılara güncel yaklaşımlar hakkında derin bilgiler sunarak çalışmalarını bu doğrultuda tasarlamalarına olanak sağlaması açısından önemli olduğu söylenebilir. Ayrıca bu bağlamda, Türkiye’nin müzik alanındaki bilimsel araştırma sürecini daha geniş bir yelpazede ortaya konulacağı düşünülmektedir.

Mevcut araştırma sonuçlarının müzik alanında çalışacak araştırmacılara yol gösterici nitelikte olacağı düşünülmektedir. Bu perspektifte, Türkiye’deki araştırmacıların müzik alanında gerçekleştirecekleri yeni araştırmaların sonuçları doğrultusunda, bu çalışmaların nitelik ve nicelik açısından geliştirilmesi ve uluslararası platformlarda sunulması, alana önemli katkılar sağlayacağı düşünülmektedir.

Müziğin farklı birçok disiplin ile birlikte etkili bir şekilde kullanılarak, yenilikçi çalışmaların ortaya çıkabileceği öngörülmektedir. Bu nedenle müziği daha kapsamlı ifade edebilecek disiplinler arası çalışmalara daha fazla yer verilmesi önerilmektedir.

Müzikle ilgili yapılan çalışmaların önemli bir kısmının çalgı eğitimi üzerine yapılan çalışmalar olduğu tespit edilmiştir. Çalgı eğitimi konusundaki araştırmalarda piyano eğitiminin öne çıktığı görülmektedir. Farklı çalgı türleri üzerinde yapılacak çalışmaların bu alanlara ilgi duyan bireylere katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca müzikal işitme, müzik ve drama ile müzikte yeni yaklaşımlar üzerine yapılan araştırmaların yeterli olmaması dikkat çekicidir. Bu konu alanlarında araştırma yapılması tavsiye edilmektedir.

Mevcut çalışmada çalışmaların örneklem gruplarının çoğunlukla müzik eğitimi bölümü öğrencilerinden oluştuğu görülmektedir. Müziğin belirli bir sınırlama olmaksızın her yaş grubuna uygulanabilir olması, bu alandaki bilimsel çalışmaların kapsamının genişletilmesi için büyük bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle farklı yaş gruplarıyla müzik üzerine yapılan çalışmaların önemli olduğu düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar bu makalenin araştırma, yazarlık ve yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir iş birliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Türkiye’deki araştırmacıların Eric dizininde yayınlanan müzik temalı çalışmalarının incelenmesi” adlı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- About ERR. (2025). *About educational research and reviews*. 6 Ocak 2025 tarihinde <https://academicjournals.org/journal/ERR/about> adresinden alınmıştır
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. (2007). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri spss uygulamalı*. Sakarya Yayıncılık.
- Alyörük, G. (2016). Türkiye’de gitar alanında yapılan lisansüstü tezler: Bir bibliyografya çalışması. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(35), 55-79. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.645333>
- Arı, A. (Ed.). (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Eğitim Yayınevi.
- Ateş, H. ve Özparlak, Ç. S. (2024). Türkiye’deki müzik dersi öğretim program üzerine yapılmış olan tezlerin bibliyografik yöntemle incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 44(3), 2423-2447. <https://doi.org/10.17152/gefad.1471490>
- Atilla, B. ve Akyürek, R. (2020). Examination of postgraduate theses on string instruments in Turkey. *Educational Research and Reviews*, 15(9), 581-586. <https://doi.org/10.5897/ERR2020.4038>
- Bahar, M. ve Kiras, B. (2017). Türkiye’de yayımlanan çevre eğitimi konulu makale ve tezlerin genel analizi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(4), 1702-1720. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2017.17.32772-363962>
- Bandura, A. (2009). Exercise of personal and collective efficacy in changing societies. A. Bandura (Ed.). *Self-efficacy in changing societies* (1-45). Cambridge University Press.
- Berki, P. ve Başarır, D. (2015). Kuruluşunun 79. yılında Ankara devlet konservatuvarı lisansüstü tez bibliyografyası. *Sahne ve Müzik*, (1), 35-59. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/116962> adresinden alınmıştır.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö., E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2020). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi.
- Can, Ü. K. ve Yılmaz, B. (2019). Türkiye’de müzik terapi konusunda oluşturulmuş bilimsel yayımların incelenmesi. *Motif Akademi Halkbilim Dergisi*, 12(27), 794-812. <https://doi.org/10.12981/mahder.574009>
- Cömert, M. ve Erim, A. (2018). Viyolonsel Eğitimiyle İlgili Araştırma Sonuçlarının Alana Katkısı ve Uygulanabilirliği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(1), 107-129. <https://doi.org/10.17240/aibuefd.2018.-363890>
- Çepni, S. (2018). *Araştırma ve proje çalışmalarına giriş*. Celepler Matbaacılık.
- Çiftçi, M. ve Ersoy, M. (2019). Okulöncesi eğitimi alanındaki araştırmaların yönelimleri: Bir içerik analizi. *Cumhuriyet Uluslararası Eğitim Dergisi*, 8(3), 862-886. <http://dx.doi.org/10.30703/cije.581302>
- Demirbatır, R. E. ve Kahraman, B., (2023). Viyolonsel ile İlgili YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanında Yayımlanan Araştırmaların Eğilimlerinin Belirlenmesi. *Eğitim Bilimlerinde Güncel Yaklaşımlar*, 577-615, İzmir: Duvar Yayınları.
- Demirbatır, R. E. (2001a). Müzik alanı yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tez bibliyografyası. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 123-141. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153176> adresinden alınmıştır.

- Demirbatır, R. E. (2001b). Yaylı çalgılar yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tez bibliyografyası. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 143-150. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153177> adresinden alınmıştır.
- Dılmaç, S. (2020). Türkiye’de görsel sanatlar eğitiminde araştırma ve yönelimler: 2000-2018 dönemi makalelerin içerik analizi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(44), 727-746. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.719793>
- Doğan, C., D. ve Demir, E. (2017). Türkiye’de eğitim bilimleri alanında yayımlanan bilimsel Makalelerin Atıf Alma Düzeyinin ve H İndeksinin Yıllara Göre İncelenmesi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5 (60), 110-123. <https://doi.org/10.16992/ASOS.13086>
- Dubaz Bükülmez, İ. (2023). Türkiye’de müzik eğitimi bilim dallarında yapılan doktora tezlerinin içerik analizi (2014-2021). *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 26(49), 49-60. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.1069921>
- Ece, A. S. (2007a). Çoksesli Türk müziği bestecileri ile ilgili lisansüstü tez ve yayımlar antolojisi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 148-164. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/321716> adresinden alınmıştır.
- Ece, A. S. (2007b). Türkiye’de sosyal bilimler veri tabanında müzik ve müzik araştırmalarının yayımlandığı bilimsel süreli yayımların incelenmesi (2000-2006). *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 4 (2), 1-23. https://www.muzikegitimcileri.net/bilimsel/makale/S-Ece_12.pdf adresinden alınmıştır.
- Ece, A. S. (2014). Bilimsel dergilerde yayımlanan müzik makaleleri (bir bibliyografya denemesi) (2000-2006). *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 45-81. <https://doi.org/10.11616/AbantSbe.192>
- Ekici, G. (2012). Akademik Öz-Yeterlik Ölçeği: Türkçeye Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 43, 174-185. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/87315> adresinden alınmıştır.
- Erdem, D. (2011). Türkiye’de 2005–2006 yılları arasında yayımlanan eğitim bilimleri dergilerindeki makalelerin bazı özellikler açısından incelenmesi: Betimsel bir analiz. *Eğitimde ve Psikolojide Ölçme ve Değerlendirme Dergisi*, 2(1), 140-147. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/65981> adresinden alınmıştır.
- ERICa (2023). *Education resources information center*. <https://ies.ed.gov/ncee/projects/eric.asp> adresinden alınmıştır.
- ERICb. (2023). *Eric Basics*. 1 Kasım 2023 tarihinde <https://eric.ed.gov/?multimedia-basics> adresinden alınmıştır.
- ERIC. (2025). *Eric*. 4 Ocak 2025 tarihinde <https://eric.ed.gov/?q=music&ff1=locTurkey> adresinden alınmıştır.
- Ertek Babaç, E. ve Köse, H.S. (2018). Türkiye’de 2011-2018 Yılları arasında yapılmış olan lisansüstü tezlerin bazı parametreler bakımından incelenmesi. *Online Journal of Music Sciences*, 3(1), 32-55. <https://doi.org/10.31811/ojomus.430359>
- Gencil Ataman, O., Parasız, G. ve Kardes B. (2021). Research tendencies of the eric indexed music education publications made in Turkey. *International Online Journal of Educational Sciences*, 13(3), 868-887. <https://doi.org/10.15345/iojes.2021.03.016>
- Gençel Ataman, Ö. (2009). Ülkemizde flüt ve flüt eğitimi alanlarında yapılan lisansüstü tezler. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17(1), 341-352. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/817952> adresinden alınmıştır.
- Gençel Ataman, Ö. (2019). Müzik öğretmenliği bilim dallarında yapılan flüt ile ilgili lisansüstü tezlerde araştırma eğilimleri. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(41), 113-132. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.581255>
- Gökçe, O. (2019). *Klasik ve nitel içerik analizi. Felsefe, yöntem ve uygulama*. Çizgi Kitapevi.
- Göktaş, Y., Küçük, S., Aydemir, M., Telli, E., Arpacık, Ö., Yıldırım, G. ve Reisoğlu, İ. (2012). Türkiye’de eğitim teknolojileri araştırmalarındaki eğilimler: 2000-2009 dönemi makalelerin içerik analizi. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 12(1), 177-199. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/127546/> adresinden alınmıştır.
- Güler, A., Halicioğlu, M. B. ve Taşgın S. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma*. Seçkin Yayıncılık.
- Gürler, D. A. (2021). Müzik öğretmenliği alanında yapılan araştırmalar üzerine bir inceleme. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(80), 1858-1880. <https://doi.org/10.17755/esosder.870215>

- İlbiçe, İ. ve Zahal, O. (2020). *Piyano alanında yayımlanan ulusal tez ve makaleler üzerine bir içerik analizi çalışması (1987-2020)*. (Kongre bildirisi). VI. Uluslararası Müzik ve Dans Kongresi, Alanya, Türkiye. https://www.academia.edu/44814259/Piyano_Alan%C4%B1nda_Yay%C4%B1mlanan_Ulusal_Tez_ve_e_Makaleler_%C3%9Czerine_Bir_%C4%B0%C3%A7erik_Analizi_%C3%87al%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1_1987_2020_adresinden_alınmıştır.
- Kaptanoğlu, E. (2023). Erken Öğrenme Yıllarında Piyano Eğitimi. *Journal of Academic Social Science Studies*, 16(95). <https://doi.org/10.29228/JASSS.66473>
- Kaptanoğlu, E. ve Çanakçı, P. (2015). Türkiye’de vokal müzikte piyano eşlik alanında yapılmış yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tezleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55). 198-206 <https://doi.org/10.17755/esosder.20305>
- Karabulut, H. A., Karabulut A. ve Yıkılmış A. (2016). Özel eğitimde müziğe yönelik Türkiye’de 2005-2015 yılları arasında yapılan lisansüstü tezlerin gözden geçirilmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16(İpekyolu Özel Sayısı), 2323-2338. https://silo.tips/download/zel-etmde-mze-ynelk-trkye-de-yillari-arasinda-yapilan-lsansst-tezler-n-gzden-gerl-adresinden_alınmıştır.
- Karataş, Z. (2017). Sosyal bilim araştırmalarında paradigma değişimi: Nitel yaklaşımın yükselişi. *Türkiye Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi* 1(1), 68-86. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tushad/issue/31792/350444> adresinden alınmıştır.
- Kardeş, B. ve Parasız, G., (2020). Türkiye’de müzik eğitimi ana bilim dallarında görev yapan öğretim elemanlarının alan içi çalışmalarına genel bir bakış. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 28(3), 1268-1280. <https://doi.org/10.24106/kefdergi.3809>
- Karkın, A. M. (2011). Müzik bilimleri alanında yapılan lisansüstü tezlerin incelenmesi. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 1(2), 143-149. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/92418> adresinden alınmıştır.
- Köse, H. S. (2009). *Tarihsel süreç ve günümüzdeki görüntüsü ile müzik eğitiminde lisansüstü programlar bildiriler*. 8. Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu. Samsun, Türkiye. <https://www.muzikegitimcileri.net/sempozyum/> adresinden alınmıştır.
- Kurtaslan, Z. (2018). Türkiye’de yaylı çalgılarda yay teknikleri üzerine yapılan lisansüstü tez çalışmalarının incelenmesi. *Fine Arts (NWSAFA)*, 13(4), 57-70. <https://doi.org/10.12739/NWSA.2018.13.4.D0215>
- Lehimler, E. (2023). 2012-2023 yılları arasında müzik eğitiminde yapılmış çalışmaların araştırma eğilimleri. *E-Uluslararası Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 14(5), 128-142. <https://doi.org/10.19160/e-ijer.1338139>
- Music Education Research. (2025). *About this journal*. 6 Ocak 2025 tarihinde <https://www.tandfonline.com/journals/cmue20/about-this-journal#aims-and-scope> adresinden alınmıştır.
- Núñez, M. G. ve Ceballos, J. P. (2008). Music education research in ERIC database. *Electronic Journal of Music in Education*, (22), 01-14. <https://leemejournal.com/menuscript/index.php/leeme/article/view/336> adresinden alınmıştır.
- Ömür, Ö. ve Gültek, B. (2011). Türkiye’de 2000-2010 yılları arasında piyano üzerine yazılmış tezlerin analizi. *NWSA Fine Arts Journal*, 6(4), 463-471. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/186553> adresinden alınmıştır.
- Öztutgan, K. (2021). Türkiye’de gitar alanında yayımlanmış makalelerin analizi. *Ekev Akademi Dergisi*, (87), 307-320. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2566941> adresinden alınmıştır.
- Öztutgan, Z. (2016). Türkiye’de gitar alanında yapılan lisansüstü tezlerin analizi ve değerlendirilmesi. *Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(1), 684-708. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/253588> adresinden alınmıştır.
- Pajares, F. (2002). Gender and perceived self-efficacy in self-regulated learning. *Theory Into Practice*, 41(2), 116-125. https://doi.org/10.1207/s15430421tip4102_8
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research ve Evaluation Methods (3th edition)*. Sage Publications.
- Sağır, T. (2005). Müzik öğretmenliği bilim dallarında çalışılan lisansüstü tezlerin enstitü farklılıkları açısından değerlendirilmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, (17), 243-245. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/235036> adresinden alınmıştır.
- Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Şendil, Ç. Ö. ve Nas, E. (2021). Bir araştırma yöntemi olarak doküman analizi. *Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi*, 4(1), 227-250. <https://doi.org/10.33400/kuje.843306>

- Senemoğlu, N. (2012). *Gelişim, Öğrenme ve Öğretim Kuramdan Uygulamaya*. Pegem Akademi Yayıncılık.
- Sonsel, Ö. B. (2018). Türkiye’de viyola alanında yazılmış lisansüstü tezlerin incelenmesi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (47), 340-359. <https://doi.org/10.21764/maeuefd.403244>
- Sönmez, D. ve Alacapınar, F. G. (2019). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı Yayıncılık.
- Sözbilir, M., Kutu H. ve Yasar M. D. (2012). *Science education research in Turkey*. In: Jorde D. Dillon J. (Ed.) Science Education Research and Practice in Europe. *Cultural Perspectives in Science Education*, 5, 341-374. https://doi.org/10.1007/978-94-6091-900-8_14
- Tatar, C. C. ve Ece, A. S. (2012) Bilimsel dergilerdeki müzik makalelerinin bibliyometrik profili. *Akademik Bakış Dergisi*, (30), 1-16. file:///C:/Users/User/Downloads/Mzikmakalelerininbibliyometrikprofil2000-2007.pdf
- Tebiş, C. ve Okay, H. H., (2013). Türkiye’de müzik sanatı ve eğitiminde keman ve viyola konulu lisansüstü tezlerin konu ve yöntem olarak incelenmesi. *International Journal of New Trends in Arts, Sports ve Science Education*, 2 (2), 11-20. <https://ijtase.net/index.php/ijtase/article/view/322/359> adresinden alınmıştır.
- Tek, M. ve Özgül, Y. (2022). Thematic evaluation of articles on music education published in TR index indexed journals between 2010-2020. *Inonu University Journal of the Faculty of Education*, 23(3), 1799-1825. <https://doi.org/10.17679/inuefd.1060559>
- Toptaş, B. (2013). Uluslararası sanat müziği bestecileri üzerine yapılan lisansüstü çalışmalar. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (31), 74-89. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/216101> adresinden alınmıştır.
- Toptaş, B. ve Güler, E. (2022). Güzel Sanatlar Liseleri Müzik Bölümleri Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezler. *Journal of Academic Social Science Studies*, 15(91). <https://doi.org/10.29228/JASSS.64105>
- Turna, Ö. ve Bolat, M. (2015). Eğitimde disiplinlerarası yaklaşımın kullanıldığı tezlerin analizi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34 (1), 35-55. <https://doi.org/10.7822/omuefd.34.1.3>
- Tutkun, C., Filiz, T. ve Akbaba, F. (2022). Türkiye’de öz düzenleme ile ilgili yapılan araştırmalardaki genel eğilimlerin incelenmesi. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(2), 328-349. <https://doi.org/10.33711/yyuefd.1067613>
- ÜAKB. (2025). 2024 Mart dönemi doçentlik başvuru şartları. 6 Ocak 2025 tarihinde <https://www.uak.gov.tr/Sayfalar/docentlik/basvuru-sartlari/2024/2024-mart-donemi-docentlik-basvuru-sartlari.aspx> adresinden alınmıştır.
- ÜAKA. (2025). 2022 Ekim dönemi doçentlik başvuru şartları. 5 Ocak 2025 tarihinde https://www.uak.gov.tr/documents/docentlik/2022/2022-ekim-donemi/basvuru-sartlari/TA_Tablo1_2022E_27092022.pdf adresinden alınmıştır.
- Üstün, A. ve Umuzdaş, S. (2023). Metafor yöntemiyle çalışılmış müzik makalelerindeki genel eğilim. *Online Journal of Music Sciences*, 8(1), 103-115. <https://doi.org/10.31811/ojomus.1248819>
- Varış, Y. A. (2012). Türkiye’de viyola üzerine yazılmış lisansüstü tezlerin analizi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5(8), 1247-1260. https://doi.org/10.9761/jasss_484
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. (12. Baskı). Seçkin Yayıncılık.
- Yıldırım, O. Ş. (2012). Türkiye’de viyolonsel alanında yapılmış yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlilik tezleri. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 20(2), 701-716. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/806973> adresinden alınmıştır.
- Yıldırım, O. Ş. ve Tunca, B. E. (2014). Türkiye’de oda müziği alanında yapılmış yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tezleri. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, 20(80), 207-219. https://www.folkloredebiyat.org/Makaleler/446847524_fe-80-14.pdf
- Yılmaz, H., & Açar, Y. (2023). Bibliometric analysis of graduate theses on music culture in Türkiye. *Journal for the Education of Gifted Young Scientists*, 11(1), 15-32. <https://doi.org/10.17478/jegys.1232182>
- Zahal, O. (2010). *Türkiye’de müzik alanında yayımlanan bilimsel makalelere ilişkin bir inceleme* (Tez No. 387948) [Yüksek lisans tezi, İnönü Üniversitesi]. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> adresinden alınmıştır.
- Zimmerman, B. J. (2000). Self-efficacy: An essential motive to learn. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 82-91. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1016>

EXTENDED SUMMARY

This study aimed to examine the trends in various variables of music-themed articles published in the ERIC database by researchers in Turkey between January 2016 and November 2023. In this direction, a total of 260 articles were obtained as a result of the search using the “music” keyword and “Turkey” location filters in the ERIC database, which were determined as the study group of the research. In addition, while forming the research study group, attention was paid to the fact that the publication language of the articles was English, and full access was provided. The research was conducted using a document analysis method, and the data was collected through the “Article Classification Form” developed by Sözbilir et al. In this context, the articles were examined in detail in terms of the year of publication, journal, number of authors, research topic, study group, data collection tool, method, and analysis techniques.

In the research, it was determined that there were differences in the number of publications by year. It was determined that the highest number of publications was realized in 2021, with 52 articles. The effects of the COVID-19 pandemic on academic productivity can be considered as one of the reasons for this increase. 2023 was the year with the least number of studies, with only 20 articles. In terms of journals, 9.23% of the articles were published in the journal “Educational Research and Reviews”. This situation is thought to be related to the high acceptance rate of the journal, its scope, and its regular publication policy. However, it is seen that the number of publications in journals focusing on music education is quite limited. In this respect, it is thought that general education journals with high acceptance rates are preferred more frequently.

In the analysis of the articles according to the number of authors, it was determined that the studies were mostly single-authored. It is thought that dividing the publication score by the number of authors in academic promotion criteria encourages researchers to conduct single-authored studies. In the second place, it was determined that there were two-authored studies with 82 articles, followed by three-authored studies with 25 articles. It is seen that researchers do not prefer studies with four or more authors. In addition, when the articles were analyzed regarding their subjects, it was determined that instrument education was one of the most frequently studied music field subjects. It is seen that a significant portion of the studies on instrument education focus on piano education. In addition, topics such as student competencies and the combination of music and technology were also found to be of interest to researchers. On the other hand, it was noted that topics such as music history, music, and mathematics were examined in a minimal number.

Research methods are another variable analyzed in this study. When the articles were evaluated in this context, it was determined that 91 studies were based on a descriptive/survey model. Another method preferred by the researchers was content analysis. It can be said that experimental studies also have a specific weight among quantitative methods. When the articles are analyzed in terms of data collection tools, interview forms and attitude/perception scales are primarily used. This shows that the studies tend to analyze based on both quantitative and qualitative data. Nonparametric tests and content analysis were commonly used in data analysis methods. It is among the other data obtained that most of the articles were conducted for prospective music teachers. This was followed by 22 articles with documents and 17 articles with study groups consisting of instructors and secondary school students. When the articles were analyzed in terms of study group size, it was found that samples of 101-300 people were most preferred. This can be considered an ideal choice for obtaining balanced and statistically significant results. However, studies with larger samples are pretty limited.

This study aimed to analyze the studies published by researchers in Turkey in the ERIC database under different variables and to determine their trends between particular dates. In this context, it is thought that the findings of the study will guide researchers working in the field of music education. In line with the results of the research, it is thought that increasing the number of studies integrated with different disciplines and including innovative approaches will provide researchers with varying perspectives in the field of music education. In addition, it is believed that comparative studies in databases other than ERIC will increase the international visibility of music education research in Turkey. For music to find a wider application area in different age groups, increasing the diversity of the sample and addressing under-studied topics are among the other topics suggested in this study.

TÜRK KARİKATÜRİSTLERİN ÇİZDİĞİ ÇOCUK KAHRAMANLAR ARACILIĞIYLA KENTTEKİ TOPLUMSAL DEĞİŞİMLERİ VE FARKLI DÖNEMLERİN MİZAH ANLAYIŞINI DEĞERLENDİRMEK

EVALUATING SOCIAL CHANGES IN THE CITY AND THE SENSE OF HUMOUR IN DIFFERENT PERIODS THROUGH CHILD HEROES DRAWN BY TURKISH CARTOONISTS

Gülnaz ÇETİNKAYA

Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
gctinkaya@hacettepe.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5099-394X

ÖZ

Geliş Tarihi:

18.01.2025

Kabul Tarihi:

04.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Mizah,
Çocuk,
Karikatür,
Dönem,
Değişim.

Keywords

Humor,
Children,
Cartoon,
Period,
Change.

Her dönem, insanlar yarattıkları kahramanlar aracılığıyla mizah anlayışını ve toplumsal değişimleri yüzyılların ötesine taşır. Yaratılan kahramanlar, farklı dönemlerde yüklendiği yeni işlevlerle toplumun sözcüsü olur, eğlenerek sorgular, güldürerek rahatlatır ve bir şeyler öğretir. Sözlü gelenekten yazılı kültüre geçişte mizah kahramanlarının kendine yer bulduğu yeni alanlardan biri de mizah dergileri olmuştur. Tarihi 1800'lü yıllara dayanan Türk mizah dergileri, ilk dönemlerde sözlü edebiyat geleneğinden beslenerek yarattığı kahramanlarla değişim, dönüşüm ve yenilikleri aktarmaya çalışmıştır. 1960'lardan sonra ise mizah dergilerindeki kahramanlar, toplumun içinden seçilmiş, belirli özellikleriyle ön plana çıkan kişiler olmuştur. Bu dergilerde çocuk kahramanlara da yer verilmiştir. Çocuk kahramanlar; içinde buldukları toplumu, değişimleri anlamaya çalışan, sorgulayan, zeki, hazır cevap ve kendi döneminin hayallerini, yaratıcılığını ortaya koyan bir özelliğe sahiptir. Bu makalede toplumsal değişim ve farklı dönemlerin mizah anlayışı, çocuk karikatür kahramanları aracılığıyla tespit edilecek ve tartışılacaktır. Makalede "Hüdaverdi", "Avanak Avni", "Fırat" ve "Kral Şakir" adlı çocuk karikatür kahramanları incelenecektir. Karikatürlerdeki içerikler göstergebilim, metin merkezli bakış açısına dayalı içerik analizi ve kültürel çözümlenmelerle ele alınacaktır.

ABSTRACT

Each period carries its sense of humour and social changes beyond centuries through the heroes they create. The heroes are created to become society's spokesperson with the new functions they assume in different periods, make us question by having fun, comfort us by making us laugh and teach us something. In the transition from oral tradition to written culture, humour magazines were one of the new areas where humour heroes found a place for themselves. Turkish humour magazines, which date back to the 1800s, tried to convey change, transformation, and innovations, with the heroes created by feeding on the oral literature tradition of the early periods. After the 1960s, the heroes in humour magazines were selected from within the society and came to the forefront with specific characteristics. Child heroes were also included in these magazines. Child heroes have the characteristics of trying to understand their society and the changes, questioning, being intelligent, being ready to respond, and revealing the dreams and creativity of their own period. This article will identify and discuss social change and the sense of humour of different periods through children's cartoon heroes. The article will analyse children's cartoon heroes named "Hüdaverdi", "Avanak Avni", "Fırat" and "Kral Şakir". The contents of the cartoons will be handled with semiotics, content analysis based on text-centred perspective and cultural analysis.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1622539>

Atf/Cite as: Çetinkaya, G. (2025). Türk karikatüristlerin çizdiği çocuk kahramanlar aracılığıyla kentteki toplumsal değişimleri ve farklı dönemlerin mizah anlayışını değerlendirmek. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 108-124.

Giriş

Mizah, kendi döneminin gerçekliklerinden beslenir ve toplumsal değişimler, farklılıklar, yenilikler mizahın önemli kaynaklarını oluşturur. Bir toplumun kültürel belleğine dair söylemlerini, estetik ve yaratıcı bakış açısını mizahi yaratılarından tespit etmek mümkündür. Her toplumun kendine özgü mizah geleneği vardır. Bu gelenek, ait olduğu toplumun sosyo-kültürel yapılarına göre anlamlandırılabilir ve açıklanabilir. Çünkü yaratıcılık ve yaşam tarzı en yalın hâliyle kendini mizahi yaratılarda gösterir. Her dönem ve kuşak mizah anlayışını ve toplumsal değişimleri yarattıkları kahramanları aracılığıyla yüzyılların ötesine taşır. Bu kahramanlar, kendinden önceki dönemlerin mizah anlayışından izler taşıırken değişen sosyo-kültürel şartlarda kendilerine yüklenen yeni işlev ve rollerle toplumun sözcüsü olur, eğlenerek sorgular, güldürerek rahatlatır ve bir şeyler öğretir. Böylece bu kahramanlar, kuşakların beklentileri, hayalleri, isteklerinin, çatışmalarının taşıyıcısı ve aktarıcısı durumuna gelir.

Toplumsal değişimler, edebî yaratım ortamlarını, kültür aktörlerini, ürünlerini ve bağlamlarını da değiştirmiştir. “Yaşayış biçimi değiştiğinde kültür yapısı da estetik yaratıcılık kaynağı da değişim ve dönüşümlere uğramıştır” (Yıldırım, 1991: 512). Toplumsal yapıdaki değişim sözlü kültür ortamında da değişimlere neden olmuştur. Sözlü kültür ortamında halk, değişim ve yenilikleri yarattığı kahramanlarla anlatmıştır. “Nasreddin Hoca, Karagöz, Hacivat, Bekri Mustafa, İncili Çavuş, Keloğlan” gibi kahramanlar halkın sözlü kültür belleğinde fıkralarda, geleneksel Türk tiyatrosunda, masallarda eleştirel ve mizahi bir üslupla toplumun sözcüsü olmuşlardır. Onlar söylenilmeyeni söyleyerek kendi dönemlerinin kültürel panoramasını ortaya koymuşlardır. Çünkü sözlü kültürde her kahramanın öyküsü “paylaşılan bilgi olarak herkesi bir araya getirir. Sözlü kültürde bilgi, bireysel bir deneyim değil toplumsal bir olgu” olur (Sanders, 2019: 23). Yerleşik yaşam ve yazılı kültür ortamı kendi teknolojilerini ve kültürel bağlamlarını yaratırken sözlü geleneğin tamamıyla bağlarını koparmamıştır. Sözlü geleneğin kahramanları yeni kültür ortamında kendilerine yüklenen yeni rollerle yaşatılmış, böylece onların değişen bağlamlardaki yeni öyküleri “yazılı kültürde yaşamı etkilemeye devam etmiştir” (Sanders, 2019: 16). Yeni kültür ortamında değişen teknolojiyle sözlü geleneğin kahramanları yazılı kültür mekânlarında yer almaya başlamıştır. Bu kültürel bellek mekânlarından biri mizah dergileri olmuştur. Sözlü kültür kahramanları halkın muhayyilesindeki yerini ve işlevlerini yeni bellek mekânları olan mizah dergilerinde devam ettirmişlerdir. Tarihi 1800’lü yıllara dayanan Türk mizah dergileri ilk dönemlerde sözlü edebiyat geleneğinden beslenerek yarattığı kahramanlarla (Karagöz, Köroğlu, Hacivat, İncili Çavuş, Nasreddin Hoca vb.) değişim, dönüşüm ve yenilikleri aktarmaya çalışmıştır. Bazı mizah gazete ve dergileri adlarını bu kahramanlardan almıştır. Örneğin İncili Çavuş ve Karagöz (1908), Mizahi Nasreddin Hoca (1920), Yeni Nasreddin Hoca (1936) adlı mizah dergileri bunların birkaçıdır. Sözlü kültür kahramanlarının yanı sıra sözlü kültür ortamı anlatı türleri de Orta Oyunu, Meddahlık vb. gibi gazete ve dergi isimlerinde kullanılmıştır (Çetinkaya, 2006). Farklı dönemlerin mizah dergi ve gazetelerinde yer alan sözlü kültür kahramanları kent yaşamında değişen toplumsal yapıda yüklendikleri yeni işlevlerle halkın mizah geleneğini devam ettirmişlerdir. Örneğin Yeni Köroğlu adlı mizah gazetesinde destansı bir halk kahramanı olan Köroğlu, halka Latin harflerini öğretirken görülmektedir (Su, 2020). Köroğlu bir destan kahramanı olarak sözlü kültür belleğindeki halk için, halkın yararına mücadele etme işlevini yeni ortamında da devam ettirmiştir. Köroğlu yazılı kültür ortamında halkı bilgilendirme, inkılapları ve yenilikleri tanıtanın ideal bir kahramanı olmuştur. Böylece mizah dergileri sadece güldürmemiş, aynı zamanda eğitimin, yeniliklerin, toplumsal değişimin aktarıldığı yeni kültürel bellek mekânları olma işlevini uzun yıllar boyunca devam ettirmiştir.

Sosyo-kültürel yapıdaki değişimler ve teknolojiye yenilikler yeni mizah dergilerinin ve kahramanların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Farklı dönemlerde toplumun ihtiyaç ve beklentileri değişmiş, gazete ve dergilerde ele alınan konular ve kahramanlarda farklılıklar meydana gelmiştir. Özellikle 1960’lı yıllarda mizahı besleyen en önemli kaynak kent hayatı, kente göçler, kentli insan tipleri olmuştur. Çünkü bu dönem ve sonrasında kırdan kente çok yoğun bir göç hareketi başlamıştır. Bu göçler neticesinde büyük kentlerde çok farklı yerlerden gelen insanlar yeni kültürel ortamlar oluşturmuştur. Böylece göç sadece fiziki bir yer değiştirme hareketi olmamış, insanlar geldikleri yerlere dair yaşantılarını, geleneklerini vb. de yeni kent ortamına taşımıştır. Gazete ve dergilerdeki karikatür kahramanları, özellikle 1960’tan sonra kırdan kente göç eden insanların sorunlarını, uyumsuzluklarını, kente dâhil olma biçimlerini ve çabalarını anlatmaya başlamıştır. Bu kahramanlar çatışma, problemler ve kente uyum çabalarının yarattığı trajikomik öykülerin aktarıcılığını yapar hâle gelmişlerdir.

1960’lardan sonra yaratılan karikatürlerdeki kahramanlar, toplumun içinden seçilmiş, belirli özellikleriyle ön plana çıkan kişiler olarak görülmüşlerdir. Bu kişilerin kentteki gündelik yaşamları karikatürlerin en önemli konularından birini oluşturur. Çünkü gündelik hayatı anlamak Lefebvre’nin de belirttiği gibi “toplumu kavramanın, onu tanımlamanın en akılcı yöntemidir”(2007: 40). Gündelik yaşam, toplumsal değişim

dinamiklerinin ayrıntılı olarak değerlendirilebileceği alandır. Kent mekânlarının toplumsal ilişki ve değişim biçimleriyle nasıl üretildiği, tüketildiği ve anlamlandırıldığı da gündelik yaşam tezahürlerinden okunabilir. Lefebvre, toplumsal süreç ve bireysel deneyimler dikkate alınmadan kentin sadece yapısal unsurlardan yola çıkılarak çözümlenemeyeceğini belirtir (2007: 40). Bu bağlamda toplumsal yaşamda bireysel deneyimler önem kazanmıştır. Mizah gazetelerinde bireysel hayat deneyimlerinin çözümlenebileceği kahramanlardan biri de çocuklar olmuştur. Çocuk kahramanlar, yeni bir zamanın, dönemin temsilcisidir. Her çağ kendi değişim ve dönüşümlerini yarattığı gibi “kendi neslini ve kuşağını” da yaratmaktadır. “Kuşaklarla birlikte kültür, kültürle birlikte kuşaklar değişmektedir. Her kuşak dünyayı değiştirmek isterken kültür de değişir. Dolayısıyla kuşaklararasılığın da özünü değişim ve dönüşüm oluşturur” (Özdemir, 2019: 128). Karikatürlerde çocuklar değişim ve yeniliklerin en iyi görüleceği hedef kitle olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü yeniliklerin kabulü ve yayılması çocuklar ve gençler arasında hızlı bir şekilde gerçekleşir. Onların yaşam tarzı ve yenilikler karşısındaki tutumları kültürel değişimlerin temel dinamiklerini yorumlama açısından önem taşır. Karikatürlerde çocuğun kendi akrabalarıyla olan iletişimi, yeni unsurları anlama ve çözümlenme açısından önemlidir. Çocuğun kendinden önceki kuşaklarla olan iletişimi ise değişen ve farklılaşan kültürel unsurları anlamada önem taşır. Çocuk kahramanların; içinde buldukları toplumu, değişimleri anlamaya çalışan, sorgulayan, her şeyi olduğu gibi kabul etmeyen, zeki, bilge, hazır cevap, verdikleri cevaplarla şaşırtan, sorgulatan ve kendi döneminin hayallerini, yaratıcılığını ortaya koyan özelliği toplumsal yapıyı oluşturan ortak kabulleri, uzlaşmaları, çatışmaları ve etkileşimleri tespit edebilme açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda kentte toplumsal değişimleri ve yaşam tarzını farklı dönemlerde yaratılan çocuk kahramanlar aracılığıyla tespit etmek mümkündür. Bu çalışmada çocuklar kahramanlar aracılığıyla karikatürlerdeki içerikler göstergebilim, metin merkezli bakış açısına dayalı içerik analizi ve kültürel çözümlenmelerle ele alınacaktır. Çalışmada ilk olarak incelenecek çocuk karikatür kahramanı, Sezgin Burak tarafından 1964 yılında yaratılan “Hüdaverdi”, ikincisi 1973 tarihinde Oğuz Aral tarafından yaratılan “Avanak Avni”, üçüncüsü 2003 yılında Uğur Gülsoy tarafından yaratılan “Fırat” ve sonuncu ise 2016 yılında Varol Yaşaroğlu tarafından yaratılan “Kral Şakir” dir. Bu çalışmada, dönemlerin beğeni, zevk ve düşüncelerini şekillendiren kitlelerin büyük çoğunluğunun çocuk ve gençler olduğuna, karikatürlerin pedagojik, sosyolojik ve kültürel anlamda veriler sunduğuna ve bu verilerin hem toplumsal değişimleri hem de değişen mizah anlayışını tespit etmede kullanılacak bir kaynak olduğuna dair değerlendirmeler yapılacaktır. Kuşaklar ve dönemler arasındaki değişimleri anlama ve çözümlenmede çocuk karikatür kahramanlarının yerine ve işlevine dair öneriler sunulacaktır.

1960'ların Kenti ve Kentin Zeki, Afacan Çocuğu Hüdaverdi

Kentler çok eski dönemlerden beri değişim ve dönüşümün önemli mekânları olmuştur. Teknoloji, iktisadi hayat, üretim tarzlarındaki değişimler, farklı düşünme biçimleri yeni şehirlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Antik kentler, sanayi, turizm, endüstri kentleri, post modern, post-ekolojik kentler gibi farklı isimlendirmeler de kentin belirtilen dönüşümlere bağlı yapısını ortaya koyar niteliktedir. Kent ve kent yaşamı ile ilgili çalışmalar çok eski dönemlere kadar dayanmaktadır. Ama özellikle 1960'lar, dünyada kent çalışmalarının arttığı yıllar olarak görülmektedir. Bu durumun temel nedeni 2. Dünya Savaşından sonra kurulan yeni kentler, kent planlamaları ve kentin kültür çalışmaları ile birlikte farklı disiplinleri buluşturan bir alan olarak görülmesi düşüncesidir (Uğur 2005:10-11). Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren kırdan kente çok yoğun bir göç hareketi yaşanmıştır ve kentleşme yoğun olarak görülmüştür. Göçlerle oluşan yerleşme ve barınma sıkıntıları neticesinde gecekondulaşma oranı artmaya başlamıştır. Bu durum gecekondu ve çevresinde altyapı dâhil olmak üzere pek çok sorunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. “Gecekondu, kent içinde farklı kültürel atmosferleri ve kimlikleri taşıyan, alışılmışın dışında bir kentsellik sunarak farklı bir toplumsal dünyanın temsili olarak Türkiye’de ön plana çıkmıştır” (Danış ve Karakaş, 2021:295). Özellikle bu dönemin siyasi düşünce tarzı ve sanayi odaklı üretimin yarattığı imkânlar kentleri bir cazibe merkezi hâline getirmiştir. 1960’lı yıllar Türkiye’de kent araştırmalarında hızlı kentleşme, planlama, büyüme ve emek gücünün kentleşme dönemi olarak nitelendirilmiştir (Tekeli, 2009; Şengül, 2017).

Kent hayatı ve kentleşme konuları bu dönemde farklı alanlarda ele alınmaya, tartışılmaya başlamıştır. Kentsel değişimin yarattığı kültürel dönüşümlerden mizah dergi ve gazeteleri de etkilenmiştir. Karikatüristler, yaşadıkları kentin tanık oldukları problemlerini mizahi bir dille anlatmaya çalışmışlardır. Bu dönem kent hayatını anlatan karikatür serilerinden biri de “Bizimkiler” olmuştur. Bizimkiler adlı karikatür bandı Sezgin Burak tarafından 1964

yılında çizilmiştir ve uzun yıllar Hürriyet gazetesinin eki olan Extra'da yer almıştır. Bu karikatür dizisinde 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren değişen sosyo-kültürel ve ekonomik şartların yarattığı kentsel çevre ele alınmaktadır. Olayların mekânı İstanbul'dur ve olaylar İstanbul'un bir mahallesinde geçmektedir. Burada yaşayan mahallelinin birbirleriyle olan ilişkileri anlatılmaktadır. Karikatür dizisinde İstanbul'un mekân olarak seçilmesinin nedeni o yıllarda oldukça fazla göç alan kentlerin başında gelmesidir. Bu bağlamda İstanbul, kentsel değişimin en iyi gözlemlenebileceği mekânlardan birisi olmuştur.

Karikatür bandının ana kahramanlarını Ali Bey ve Hüdaverdi oluşturmaktadır. Ali Bey çekirdek aileye sahiptir ve kentli aile tipini sembolize etmektedir. Onu genellikle eşi Gönül Hanım ile birlikte ev ortamında görürüz. Ali Bey elinde piposu, gazetesi ve kitabı ile entelektüel bir kentli tipini temsil etmektedir. Ali Bey'in evinin içini gösteren karikatür bantlarında O, her zaman elinde kitap ya da dergi ile görülmektedir. Bu durum, onun kentteki okur yazar kitlenin, yazılı kültür belleğinin temsilcisi olduğunun göstergeleri olarak yorumlanabilir. Ali Bey'in evinin içindeki eşyalar ve giyim kuşamı ise Batıyı özellikle Fransa'yı hatırlatmaktadır. O, genellikle kitabını "berjer" adı verilen tek kişilik koltukta okumaktadır. Koltuğun yanında veya arkasında ise "abajur" bulunmaktadır. Berjer koltuk, 1720'lerde Fransa'da kullanılmaya başlayan bir koltuk çeşididir. Döneminde statü ve belirli bir dönemin estetik anlayışının göstergesi olarak kullanılmıştır. Türk evlerine ise 20. yy. da girmiştir (Özel, 2020:137). Abajur da Fransızca kökenli bir kelimedir ve o da Avrupa'da 17. yy. da kullanılmaya başlanmıştır (Eroğlu,2011:24). Ali Bey'in evindeki bu tek kişilik koltuk ve abajur, Batılı bir kent hayatının göstergesi olarak yorumlanabilir. Ev içinde eşyalardaki göstergeler Ali Bey'in giyim kuşamında da görülmektedir. Ali Bey, genellikle gömlek ve kumaş pantolon giymekte, papyon ya da kravat takmaktadır. Onun giyim kuşam göstergeleri de Batılı kentli tipine işaret etmektedir. Özellikle bu dönem karikatürlerinde giyim-kuşam kentli yaşamın en önemli göstergelerinden biridir. Ali Bey gibi mahallede gündelik yaşamda karşılaşılan diğer insanların da takım elbise, elbise, şapka vb. gibi modern giyim tarzına sahip oldukları görülmektedir. Bu bağlamda Ali Bey'in kendisi ve evinin içi idealize edilmiş toplumsal değerler, kurallar ve yaşam tarzının sembolüdür.

Ali Bey'in sürekli diyalog hâlinde olduğu kişi ise Hüdaverdi'dir. Hüdaverdi, mahallenin akıllı, zeki, afacan, yaratıcı ve hazır cevap çocuğudur. O, dış dünyanın gerçekliğini yansıtan bir kahramandır. Çünkü o dönemde çocuk genellikle sokaktadır. Sokak, çocukların oyun oynadığı, doğayı tanıdığı, insanlarla karşılaştığı, yeni bir şeyler öğrendiği bir yerdir. Mahalle ise "tek yapı ölçeği ve bağlantı elemanı olan sokak aracılığıyla okunurluğa sahip olur" (Alver, 2019: 216). Sokak aynı zamanda farklı yaşamların karşılaşma alanı, değişimin, dönüşümün ve hareketin merkezidir. Ali Bey'in evinin içi idealize edilen değerleri yansıtırken sokak, farklı düşüncelerin ve realitenin merkezi durumundadır. Hüdaverdi karikatürlerde genellikle Ali Bey'in kapısını çalan, kapının önünde diyalog kuran ve eşikte olan bir kahramandır. O, dış dünya (mahalle, sokak) ile iç dünya (ev içi) arasındaki sınırda(eşikte)dir. Hüdaverdi, dışarda gözlemlediklerinin Ali Bey tarafından kendisine anlatılanlarla aynı olmadığını görmekte ve gerçekliklerin acımasızlığıyla okuyucuyu yüzleştirmektedir. Çünkü dış dünyanın gerçekliği ile iç dünyanın idealize değerleri aynı değildir. Bu iki farklı durumun yarattığı çatışma, Hüdaverdi'nin temsil ettiği mizahın kaynağını oluşturmaktadır. Hayal edilen, istenilen ve masalsi olanla karşılaşılanın, tanık olanın yarattığı karşıtlıklar, zıtlıklar, farklılıklar gülünç durumları ortaya çıkarmaktadır. Ali Bey, yeni kentli yaşamı temsil ederken, Hüdaverdi kendi dışındaki geleneksel dünyanın aktarıcılığını yapmaktadır. Hüdaverdi'nin ailesi ve mahallede karşılaştığı pek çok kişi kentli yaşama uyum sağlamaya çalışan ama geleneklerinden kopamamış insanları sembolize etmektedir.

Ali Bey yazılı kültürü temsil ederken, Hüdaverdi sözü etkili bir şekilde kullanır. Henüz okula gitmediği için sözler ve anlatılanlar onun dünyayı anlama ve tanımasında önem taşımaktadır. O, yetişkinlerle diyalog halindedir. Sorular sorar, çözümler üretir, ilişkilendirir, çıkarımlarda bulunur ve şaşırtır. İletişime ve öğrenmeye diğer çocuklar gibi açık bir kahramandır. Hüdaverdi, Ali Bey'e sürekli sorular sormakta ve akıl danışmaktadır. Ama ondan aldığı cevaplarla tatmin olmamakta ve yaptığı akılcı çıkarımlarla şaşırtmaktadır. O, yetişkinlerin yaşama bakışını sorgulayan bir çocuktur. Özellikle kalıplara bağlı kalmaktan hoşlanmaz. Yetişkinlerin kalıp ve kurallara dayalı eğitim anlayışlarını eleştirir. Yaratıcılık, özgünlüğü kısıtlayan dayatmaları kabul etmez. Ali Bey, toplumsal davranış biçimlerini, nezaket kurallarını ona tekrar hatırlatırken Hüdaverdi bunlara kendince tepki gösterir. Ali Bey, Hüdaverdi'yi seven ve onun isteklerini yerine getirmeye çalışan bir yetişkin durumundadır. Onu dinler, isteklerini yapmaya çalışır, onun için kaygılanır ve onu korur. Ali Bey, onun için sınırlanacak bir yerdir. Annesinin dayacağından, dışardaki korkulardan ve gerçekliklerden kaçılan bir liman gibidir. İletişim odaklı bu ilişkide şiddete yer yoktur.

Bizimkiler adlı karikatür dizisinde politik ve ideolojik söylemin ön plana çıktığı bir yapı yoktur. Bu durumda 1960'lı yılların siyasi ortamının etkisi büyüktür. Karikatürlerde ev içi ilişkiler, toplumsal düzen ve değerlere bağlılık vurgusu yapılmaktadır. Sokak'ta yaşayan ve suç işleyen gençler de kötü olarak gösterilmez. Sokakta "Pırtık, Çolak ve Sezai" vardır. Onlar da mahallenin gençleridir. Genellikle işledikleri suçlarla karşımıza çıkarlar. Mahalleli onları da kendi içlerine almaya çalışır ve toplumsal düzenin içine dâhil etmek ister. Bakkal, onlara dükkanını emanet eder, yaşlı bir amca onlardan arabasını tamir etmesini ister. Mahalleli onlara sorumluluk ve iş vererek onları toplumsal yaşama dâhil etmek ister. Böylece toplumun dışına itilmezler ve ötekileştirilmezler. Pırtık, Çolak ve Sezai, içinde buldukları dönemin sorunlarına duyarlı olmaya çalışır ama bunda da çok başarılı olamazlar.

1960'lı yılların kent hayatının anlatıldığı bu karikatür bandında kent yaşamına ve onun getirdiği yeniliklere, değişimlere, düzene açık olmanın ve birbirine saygının önemi vurgulanmaktadır. Değerlerine bağlı, ondan kopmayan ama bir yanıyla da değişim ve dönüşüme açık, düzeni ve kuralları olan bir kentli yaşam tarzının ön plana çıktığı bir mizah anlayışı dergide görülmektedir. Şiddet, iletişimsizlik, eğitim anlayışı bu dönem kent yaşamının eleştirilen temel unsurları durumundadır.

1970'lerin Kenti ve Köy ile Kent Arasında Eşikte Bir Kahraman Avnak Avni

1970'li yıllar Türkiye'de kente yönelik göç hareketlerinin devam ettiği yıllardır. Bu dönemde kentler sanayi, teknoloji ve eğitim alanlarında cazibe merkezi hâline gelmiş kırdan kente olduğu gibi küçük kentlerden büyük kentlere de göç hareketi başlamıştır. 1970'li yıllardan sonra kentteki kalkınma hızı eski düzeyini yitirmiş ve yüksek enflasyon, alt yapı sorunları, konut hizmetlerinde yetersizlikler ve gecekondulaşma hızı artmaya başlamıştır (Tekeli, 2009). Kente göç edenlerin kent ortamına tam olarak uyum sağlayamamasının yarattığı durumlar ve bu durumlarla baş etme şekilleri yaşamın farklı alanlarında dile getirilmeye başlanmıştır. Kentlinin yaşadığı sorunlar, grup kimliği, kente taşınan gelenekler, kent ortamında oluşturulan yeni kültürel davranış biçimleri ve beğeniler mizahı besleyen ana kaynak olmuştur. Gecekondu ve çevresi bir yönüyle geleneğin ve geleneksel olanın yaşandığı, diğer yönüyle de kentin sorunlarının anlatıldığı, gösterildiği yeni söylem biçimlerini oluşturmuştur. Burası aynı zamanda "kente sığamayan kültürel kodların aktarım mekânı olarak zengin kültürel mirasa da ev sahipliği yapmıştır" (Özünel, 2021). Böylelikle kent ortamında yerelliğin izlerinin sürüldüğü, geleneğin yüceltildiği, yeni kültürel ifade ve söylem biçimlerinin oluşturulduğu yerleşim birimleri oluşturulmuştur. Bu dönemde Lefebvre'nin de farklı bağlamlarda belirttiği gibi "kentsel mekân kimi zaman güçlülük de olsa kontrol ettiği kırsal mekânla simbiyoz hâlinde yaşamaya devam etmiştir (2014: 246). Üretim tüketim ilişkilerinin ve teknolojinin yarattığı yeni söylem ve davranış biçimlerinde, bu karşılıklı etkileşimin etkisi görünür hâle gelmiştir. Böylece kentler, sakinleriyle konuşan, onlara bir şeyler anlatan, onları ortak ilişki biçimlerinde bir araya getiren bir dil, söylem oluşturmuştur (Barthes, 2009: 210). Bu söylem, edebiyatta, müzikte ve mizah dergilerinde dile getirilmiştir. Özellikle 1970'li yıllar, gecekondulaşma, mahalle kültürünün yarattığı yeni kültürel ifade biçimlerinin kent üzerinden okunduğu göstergelerini yaratmıştır. Bu göstergeler kent yaşamına, kentteki değişim ve dönüşümlere ışık tutmuştur. Bu değişime ışık tutan göstergeleri ele alan mizah dergilerinden biri "Gırgır" olmuştur. Gırgır Dergisi, Gün gazetesinin mizah eki olarak 1972 tarihinde yayın hayatına başlamıştır (Çetinkaya 2006). Dergi, çok uzun yıllar boyunca kendi döneminin siyasi, sosyal, ekonomik olaylarını mizahi bakış açısıyla ele almış, çok kısa sürede kahramanlarını yaratmış ve okuyucu kitlesine onları benimsetmiştir. Dergide yaratılan yeni kahramanlar halkın içinden seçilmiş, halkın sorunlarını anlatan ve kendinden önceki mizah kültüründen beslenen kahramanlar olmuştur. Bu kahramanların en ilgi çekenlerinden biri de "Avnak Avni" dir.

Avnak Avni, Oğuz Aral tarafından çizilmiş bir çizgi kahramandır. Karikatürist Oğuz Aral'ın, Gırgır dergisinde getir-götür işlerini yapan bir gençten esinlenerek yarattığı Avnak Avni tipi; ilk kez Gırgır'ın 23 Mayıs 1973 tarihli 42. sayısında yayımlanmıştır. Oğuz Aral, ilk olarak Avnak Avni'yi genç bir delikanlı olarak çizer ve kendi döneminin zeki, bitirim, uyanık zanneden saf ve sevimli bir avanaklığa sahip genç tipinin eleştirisini yaptığını belirtir¹. Daha sonra ise O, Avnak Avni'nin çocukluğunu çizer ve bu kahraman okuyucu tarafından çok sevilir. Çocuk Avnak Avni'nin kabul görmesinin belki de en önemli nedenlerinden biri kendi kültürel belleğimizde yer alan haksızlıklara boyun eğmeyen, kendince mücadele etmeye çalışan, saf, temiz, zeki bir "Keloglan" imgesini

¹ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için <https://www.istdergi.com/index.php/sehir/karikatur-illustasyon/parmaginda-bir-marifet-olan-adam-oguz-aral>

taşıyor olmasıydı. Avanak Avni, Keloğlan gibi hazırcevap değildi. O, “dığıl dığıl” gibi anlamsız birtakım sözler söyleyen, daha çok yaptıklarıyla dikkatleri çeken bir kahramandı. Kırdan kente ve küçük kentlerden büyük kentlere göçün yoğun olduğu geçiş dönemin kahramanı olarak Avanak Avni, tam olarak kentli olamamış, geldiği yerle bağlarını koparamamış kişilerin ve kendi içinde yeni bir kültür ortamı yaratmış bir dönemin kahramanıydı. Avanak Avni’nin “dığıl dığıl” şeklindeki anlamsız ve uyumsuz sözleri de ne kentin tam olarak içinde var olabilmemiş ne de dışında kalabilmiş, ama bir şekilde değişime uyum sağlamaya çalışanların temsiliyetini yapmaktaydı. Kısacası O, “eşiktekileri” anlatmaktadır. Sembolik anlamda eşik, kırdan kente göçün yarattığı “geçiş eylemini sürece yayan, yönlendiren ve anlam verendir” (Stravrides, 2016: 65). Kimi zaman tekinsizdir kimi zaman da koruyucudur. Bu bağlamda “önceki toplumsal kimliğini yitiren ama henüz yenisini kazanmamış olan insanlar değişimin eşiğinde kalır” (Turner, 1977: 95). Avanak Avni, eşikteki bir kahramandır. O, çocuk kimliği ile değişimi dönüşümü ve yeniyi temsil eder. Toplumsal değişimi bu bağlamda anlamaya çalışan bir kahraman kimliğini üstlenir.

Avanak Avni de Hüdaverdi gibi bir mahallede yaşamaktadır. Mahalle, Avanak Avni karikatürlerinde de “bağlanma, bir yerle irtibatlı kılma yani kente dâhil olma biçimidir” (Alver, 2019:213). Bu açıdan kent hayatının en iyi gözlemlenebileceği alanlardan biridir. Aynı zamanda mahalle, dönemin toplumsal panoramasını sunan mekândır. Burada tanıdık ve tanıdık olmayan birbirinden ayrılır, dönemin popüler davranış ve iletişim şekilleri gözlenir, güncel takip edilir.

Avni ev içi mekânda çok görülmez, genellikle sokaktadır. Sokak, mahallenin en önemli fiziki birimlerinden biridir. Burası insanları bir araya getiren, sosyalleştiren bir günlük yaşam alanıdır (Alver, 2019: 216). Avni sokakta oynar, büyür, akran zorbalığına uğrar, yaşama dair pek çok şeyi öğrenir. Avni, aynı zamanda sokakta mahalleliyle bir aradadır. Mahalleli belirli bir ortamı paylaşan, birbiriyle ilgili, birbirine karşı sorumlu, kolektif bir kimliğe sahip insanlar topluluğudur (Alver, 2019:218). Avni mahalleli tarafından tanınır, sevilir, korunur. O, konuşmasa da mahalleli onun dilinden anlar. Çünkü mahalleliyi birbirine bağlayan yaşanmışlıklar ve aşinalıktır. Mahallede yaşamak bir aidiyet ortamına dâhil olmaktır; çünkü bizzat mahallenin kendisi bir kimlik ve aidiyet sunmaktadır. Kentsel kimliklerin en önemli sergilenme alanları ise mekânlardır (Stravrides 2016: 78). Mahalle aynı zamanda kentlerde müşterek mekânları da oluşturur. Bu bağlamda müşterek mekân “bir toplumsal grup ile bu grubun üyeleri arasında paylaşılan bir dünyayı tanımlama çabası arasındaki ilişki” dir (Stavrides 2016: 63). Bu aidiyet ve ilişki biçimi grup bilincinin oluşmasını sağlar. Ortak sevinç ve hüznler grubu birbirine bağlayan özelliklerdir. Avni bazen dışlanır, bazen akran şiddetine maruz kalır, bazen anlaşılmaz ama yine de o gruptan biridir. Grubun içinde kendi dilince yer almaya çalışır. Avni’nin mahallesinde mahalleliyi bir araya getiren en önemli unsur futboldur. Bu bağlamda o dönemde “bir kent ritüeli olan fanatizm ve fanatik taraftar olgusu”nu² karikatürler üzerinden okumak mümkündür. Futbol kent yaşamında grup kimliğini oluşturan ve pekiştiren bir spor dalı olmuştur. Avni, bir spor takımının taraftarı değildir. Ama yine de bu grubun içinde yer almaya çalışır. Onu bazen bir taraftar grubunun pankartını taşıırken ve sloganlara eşlik ederken bazen de esnafın tuttuğu takımın kaybetmesine kendi çıkarı için üzüldükten görürüz. Çünkü başarısızlığın getirdiği mutsuzluk, sinir, öfkeden grubun diğer üyeleri gibi kendinin de etkileyeceğini bilir.

Avni, sessizliğinin verdiği görünmezliğe tahammül edemez. Görünür olmak ister o nedenle farklıdır. Görünür olmak için farklı yollar dener. Onun yaşadığı dönemde görünürlük “güç ve maddiyatla” ilgilidir. O nedenle bazen radyodan dinlediği kahramanın özelliklerine sahip olmak ister. Ama hayal edilenle gerçeklik aynı olmaz. Yediği dayanın acısını radyodan çıkarır. Bazen de kendi akranlarının dikkatini çekmeye çalışır. Varlığını yaptıklarıyla görünür hâle getirir. Avni’nin görünür olma çabası kalabalıklar içinde yalnızlaşan insanın görünür olma çabasının bir ifade biçimi olur.

Avni’nin mizahı toplumsal gerçekliklerden beslenir. O, sokakta çok farklı kişilerle karşılaşır. Onun karşısına çıkan her kişide toplumdaki bir sorunu anlamaya çalışırız. Çeviker (1993), konut ve yerleşmenin bu dönem karikatürlerinde ele alınan en önemli konu olduğunu belirtir. Bu bağlamda Gırgır dergisindeki kahramanların diyaloglarında yer alan en önemli konu barınma ve ısınma sorunudur. Gecekonducular sobalıdır ve yakacak bulamamak önemli bir problemdir. İnsanların büyük şehirlerde kendi evlerine sahip olmaması kira ve kiracılık problemini de beraberinde getirir. Ay başı korku filmlerini aratmayacak bir gün olarak nitelendirilir. Alt yapı

² Konuyla İlgili Eker, G.Ö. (2010). Futbolun Dayanılmaz Çekiciliği, Büyülenen Taraftar Portresi, Fanatizm ve Beşiktaş. *Milli Folklor*,22(85), 173-182).

sorunları, hava kirliliği, su ve elektrik kesintileri de kente dair sorunların başında gelmektedir (Çetinkaya, 2006). Avni, mahallelinin sorunlarını dinleyendir. O, ne onaylayandır, ne de reddedendir. Değerlendirmeyi okuyucuya bırakır. O, kendi dünyasında yaşadığı sorunlara kendince çözümler üretendir. Çünkü problemleriyle baş başa bırakılan bir toplumun problemlili insanı olmak istemez. Sorunların akılcı çözümlerle halledilebileceğini kendince anlatır.

Mahallede esnaf kültürü yaşar. Esnaf, “kent belleğinin tamamlayıcı unsurları” olarak nitelendirilebilir (Aral, 2023: 39). Esnaf kültürü kentlerin ticari ve ekonomik özelliklerini ve bu yapıların belirlediği sosyo-kültürel unsurları tespit etmek açısından da önem taşımaktadır. Bu bağlamda kentlerdeki esnaf, kültürel belleğin taşıyıcısı ve aktarıcısı olduğu gibi aynı zamanda mahallenin de bilgi deposu gibidirler. Onlar, mahalle ve mahalleliyle ilgili pek çok bilgiye sahiptir. Çünkü mahallede yaşayan diğer insanlarla birlikte müşterek mekânın bir unsurudurlar. Bu müşterek mekânın kullanıcıları, mekânı sahiplenir ve onu potansiyel paylaşılan bir alana dönüştürür (Stavrides 2016:109). Onlar, müşterek mekânda toplumsal sorunları da anlatan ve aktaran durumdadırlar. Dönemin güncel sorunları onların konuşmalarına yansır. Aynı zamanda bir toplumun gündelik hayatını ve gündelik hayatın kentliyi biçimlendirme sürecini de mahalle ve esnaf kültürü üzerinden değerlendirmek mümkündür. Gündelik hayat “şehirin metaforik, hayali, farazi yanını, potansiyelini, ayrıksılığını; dolayısıyla değişme imkanlarını sağlar” (Certa,2008:1). Bu bağlamda kentteki belirtilen dinamikleri gündelik yaşam ve bu yaşamın temel aktörleri olan esnaf üzerinden okumak mümkündür. Böylelikle toplumsal yapının değişen ve dönüşen ihtiyaçları, ekonomik şartlar, geleneksel meslek ilişkileri esnaf kültürü üzerinden değerlendirilebilir. Kent kültüründe manav, tatlıcı, bakkal gibi esnaf oldukça önemli bir yer tutmaktadır; onlar, mahallenin ayrılmaz bir parçasıdır. Mahalleliyi çok iyi tanırlar ve onlarla iyi iletişim kurabilen yardımsever insanlar olarak karikatürlerde yer almaktadırlar. Esnaf, Avnak Avni karikatürlerinde Avni’ye toplumsal kuralları öğreten ve hatırlatan kişiler olarak da görülmektedir. Yeri ve zamanı geldiğinde toplumun kurallarını ona anlatmaya ve hatırlatmaya çalışırlar. Dondurmacı, simitçi gibi gezgin satıcılar da büyük kentlerin önemli bir parçasıdır. Onlar, çok farklı mahalleleri gezerler ve farklı olaylarla karşılaşır. Bir anlamda gördüklerini geldikleri yere aktararak sözlü kültür geleneğini devam ettirirler. Gezgin satıcılar, kentin farklı mahallerindeki değişimin, dönüşümün tanıkları durumdadırlar ve gördüklerini, işittiklerini gittikleri yerlere taşırlar. Böylelikle kentin farklı birimleri arasında bilgi aktarıcıları olarak nitelendirilebilirler.

1970’li yılların kent hayatıyla ilgili karikatürlerde ön plana çıkan bir diğer konu ulaşım. Kent kültürünün bir parçası olan otobüs, dolmuş ve minibüs yolculuklarına da karikatürlerde yer verilir. Ulaşım, bir kentin seyahat kültürüyle ilgili önemli bilgileri içermektedir. Ulaşım araçları, burada kullanılan görsel imgeler, yazılar bir kentin sosyo-kültürel yapısının yakından gözlemlenebileceği alanlarını oluşturmaktadır. İnsanların sosyal davranış kuralları, nezaket anlayışları, gençlerin ve diğer insanların şakaları, beden dili, gündelik konuşma biçimleri, moda ve kültürel grupların kendilerini ifade şekilleri kentin “okunabilir metinler” olduğunu göstermektedir. Bu hâliyle aslında ulaşım bir kentin belleğinin ve gündelik hayatının mikro ölçekteki tanıtımını gözler önüne sermektedir (Çetinkaya, 2020:143). Dönemin ulaşım sorunlarının çoğu otobüslerin fazla yolcu taşıması üzerine kuruludur. Dolmuşlar ise fazla yolcu alma yarışında olan ulaşım araçları olarak görülmektedir. Mahallede dolmuşlar, kent kültüründeki değişimin göstergesel kodlarının yansıtıldığı araçlar olarak da görülmektedir. Dolmuşların içindeki ve dışındaki yazılar, süsler, dolmuş şoförlerinin dinledikleri müzikler döneminin yaşam, sanat ve estetik zevk anlayışlarının tespit edileceği mikro alanlar olarak görülmektedir. 1970’lere damgasını vuran arabesk müzik o dönemin seyahat kültürünün de ayrılmaz bir parçası durumdadır. Müzik anlatılamayan duygulara tercüman olan, bir araç olarak kullanılır. Avnak Avni, dili dönmese de arabesk müzik kültürünün dışında kalmak istemez.

1970’li yılların kahramanı olan Avnak Avni’nin mizahında genellikle çözülemeyen toplumsal sorunlar ve bunların etkileri ön plana çıkmaktadır. Özellikle gecekondu kültürünü, kentin ve kentlinin sorunlarını Avnak Avni’nin maceraları üzerinden okumak mümkündür. Kent ortamında en büyük problemlerden biri de şiddettir. Avnak Avni, kendi yaş grubundan ya da mahalledeki Deve Dilaver’den şiddet görür ve bazen kendisi de şiddeti bir şeyleri elde etmenin yolu olarak düşünür. Avni bazen anlaşılmadığında şiddete başvurur. Bazen şiddeti “hakkını” elde etmenin bir aracı olarak kullanılır. Bu bağlamda dönemin en çok eleştirilen konularından biri toplumsal şiddettir. Avnak Avni örneğinde iletişim kuramayan, duygu ve düşüncelerini etkili bir şekilde anlatamayan insanların şiddete başvurduğu ve bunun önemli bir toplumsal sorun olduğu tekrar tekrar hatırlatılır.

Avni bir çocuktur. Çocukların sınırsız hayal gücünü onda görürüz. Onun hayalleri iyi bir kaleci olmak, manavdan bol elma almak, annesinin yaptığı tatluyu tüm yasaklara rağmen elde edebilmektir. Her çocuk gibi küçük

mutluluklarla yetinir, fazlasını istemez. Yaratıcıdır, kendince bir şeyler üretir. Bu bağlamda toplumun önem verdiği bazı şeyleri de sorgular. Yardımseverdir ama bazen yardımseverliği de başına iş açar. Yaptığı yanlışlıklar, komik durumların ortaya çıkmasına neden olur. Yanlış anlaşılmalara Avnak Avni'nin komik olmasını sağlayan en önemli durumdur. Genellikle hareket komiği ön plana çıkmaktadır. İçinde bulunduğu yapıya bazı durumlarda uymaya çalışırken çoğu zaman aykırı ve uyumsuz davranışlar sergiler. Ama yaşadığı toplumun gerçeklerini anlatan bir kahraman olarak kendi döneminin sözcülüğünü yapar.

1980 ve 1990'larda Türkiye'de Kent Yaşamı ve Modernitenin Eşiğinde Bir Kahraman Fırat

1980 ve 1990'lı yıllar Türkiye ve dünyada kent yaşamında önemli değişikliklerin olduğu yıllardır. Pek çok kent araştırmacısı bu değişimlerin temelinde yatan en önemli dinamiğin sanayileşme ve ekonomi olduğunu belirtmektedir. Şengül (2019), 1980 sonrası dönemi “sermayenin kentleşmesi” olarak nitelendirmiştir. Kentler sermaye birikiminin merkezi olmuştur. Tekeli (2017), bu dönemde Türkiye'nin iç piyasaya dönük kalkınma modelini terk ederek dışa açık bir kalkınma modeline geçtiğini, alt yapı ve telekomünikasyon yatırımlarına önem verildiğini ve küresel bir ekonominin gerektirdiği kurumların geliştirildiğini belirtmiştir. Bilgi ve haberleşmenin ekonomi üzerindeki etkileri kentleri de dönüştürmeye başlamıştır. Bu dönemde iletişim ve ulaşım gibi alanlarda değişim ve dönüşümler yaşanırken bireysel yaşam önem kazanmaya başlamıştır. Bu gelişmeler özellikle kentlerde yerleşme yapılarını da değiştirmiş ve dönüştürmüştür. Gecekondu kültürünün yerini yavaş yavaş apartmanlar almaya başlamıştır (Gökmen, 2011). Gecekondu alanlarında hızlı kentsel dönüşümler yapılmış, belediyece faaliyetleri bu dönem daha çok önem kazanmıştır. Ekonomik faaliyetler tüketim odaklı gerçekleşmeye başlamıştır. Avm'ler, gökdelenler vb. kent dokusunun bir parçası hâline gelmiştir.

Türkiye'nin 1980 ve 1990'lı yıllarında kentsel yapısındaki dönüşümler, özellikle kent ve politika ilişkisi dönemin mizah dergilerinin önemli konusu olmuştur. İletişimde yaşanan hızlı değişimler, toplumsal yapıda kendini hissettirmeye başlamıştır. Her teknolojik gelişme beraberinde yeni bir kültür ortamı oluşturmuş, bireylerin gündelik yaşamları ve eğlence anlayışlarında da değişimler görülmeye başlamıştır. Görselliğin yükseldiği bu dönemlerde sözlü kültür geri planda kalırken yazılı kültür ortamında değişimin yarattığı etkiler, aktarılmaya devam etmiştir. Bu dönemde “Hıbr, Leman, Pişmiş Kelle” gibi mizah dergileri çıkmış, 2000'li yılların başında yayın hayatına başlayan “Penguen” gibi dergiler de kendi dönemlerinden önceki değişimlerin sözcülüğünü yapmaya devam etmiştir. Bu dergilerde 1980'li ve 1990'lı yılların kent yaşamındaki farklılıkların görülebileceği karikatür kahramanları yaratılmıştır. Bu kahramanlardan biri de Fırat'tır.

Fırat, Uykusuz adlı mizah dergisinde Uğur Gülsoy tarafından çizilmiş bir çocuk karikatür kahramanıdır. Fırat, 80'li, 90'lı ve günümüz yıllarının çocukluk zamanlarından izler taşıyan kahramandır. Uğur Gülsoy, kendi çocukluk dönemine denk gelen 80'li yılları ve sonraki dönemleri Fırat ile anlatmaya çalıştığını bir röportajında ifade etmiştir³. Fırat, elinde salçalı ekmeği, sokakta arkadaşlarıyla oynayan, kendi oyuncuğunu kendi yapan, Kemal Sunal filmleri izlemekten hoşlanan bir kuşağı temsil etmektedir. Farklı kuşakların beğeni, zevk ve değerleri tek bir kahramanda bir araya getirilmiştir. Fırat adlı çocuk kahramanın Hüdaverdi ve Avni'den farkı elektronik kültür ortamı araçlarının onun hayatında daha fazla yer tutmasıdır. Özellikle 1980'li yıllardan sonra başlayan teknolojik gelişimin kent ve aile yaşamındaki etkileri Fırat karikatüründe görülmektedir. Onun dünyasında televizyon vardır ve O, elinde kumandası televizyon karşısındaki koltukta bazen annesiyle bazen de tek başına oturmaktadır. Televizyon kumandasının Fırat'ın elinde olması vurgusu çocuğun yaşamında televizyonun hâkim rolünü göstermektedir. Sanders, uzaktan kumandanın kişiye bir güç sağladığını, bu gücün de daha farklı güçlerin tadını anımsattığını ve çocukların televizyon ekranını kapattıkları gibi bir insanı da fazla çaba harcamadan kapatabileceklerine inanmaya başladıklarını belirtir (Sanders,2019:154). Bu bağlamda televizyon gibi her toplumsal yenilik gençlerin kabulleriyle yaygınlaşmakta ve elektronik araçları kullanma biçimleri de kuşakların tercihlerini, iletişim şekillerini ve sosyal hayatlarını şekillendirmektedir. Özellikle 1990 ve 2000'li yıllarda etkisini daha da hissettiren dijital kültür, kuşaklar arasındaki ilişki biçimini de farklılaştırmıştır. Değişen toplumsal yapı ile “kuşaklar arası ilişkilerde gelenek kültürü bağlamı kalıplaşmanın, teknoloji ise değişim ve dönüşümün kaynağı olarak kabul edilmiştir” (Özdemir 2019:127). Bu bağlamda karikatürlerde kumanda, teknoloji bağımlısı yeni kuşakları, yetişkinler ise gelenek kültürünün kalıplarına bağlı önceki kuşaklarını temsil etmektedir. Fırat karikatüründeki çatışma zeminini yetişkinlerin kalıplara dayalı düşünceleri oluşturmaktadır. Fırat'ın etrafında

³ <https://www.milliyet.com.tr/cumartesi/firat-in-annesinin-konusmalari-birebir-benim-annem-1635377>

bulunan yetişkin kadınlar, bir önceki kuşağın temsilcisi olarak geleneğe dayalı bilgi belleğini kullanmaktadırlar. Onların kalıpları “bir taraftan süreklilikleri ve ortaklıkları oluştururken diğer taraftan da ayrışmaların ve çatışmaların kaynağı hâline gelmiştir” (Özdemir 2019:127).

1980 ve sonrası, televizyonun toplumsal yapıda, ev içi mekânlarda ve iletişim şekillerinde yarattığı değişimlerin gözlenebileceği bir dönemdir. Fırat, ev içi mekânda genellikle televizyon karşısındadır. Televizyonun yarattığı yeni kültürel ortam, aile içi iletişim şekillerini de değiştirmiştir. Aile içinde iletişimsizlik önemli bir sorun olarak ele alınmaya başlamıştır. Fırat, televizyonun karşısında olduğunda kendi dışındaki dünyaya kayıtsız kalmaktadır. Kendi çevresindeki yetişkinleri de sanal dünyanın ortamına dâhil olmaya davet etmektedir. Bu bağlamda televizyon “insanlara kımıldamadan oturmayı, çenelerini kapalı tutmayı, dinlemeyi ve elektronik olarak üretilen insan sesi taklitlerinin karşısına geçtikleri zaman duyup gördüklerini edilgen biçimde kabul etmeyi öğretmektedir” (Sanders, 2019: 154). Bu özelliğiyle televizyon ev içi gündelik hayatı şekillendiren bir araç olarak o döneme damgasını vurmuştur. Şehirlerde hayatın ağır ritmi değişmiş, eski alışkanlıklar terk edilmiş, insanlar içe kapanarak daha asosyal hâle gelmeye başlamıştır (Mutlu, 1999: 1-35; Öztürk, 2010, s. 13-26). Fırat, televizyon karşısında bulunurken etrafında bulunan yetişkinlerle iletişim kuramaz. Çünkü yetişkin ortamının sohbetlerinin dışında bırakılır, annesi onu dinlemez, kendi akrabalarından fiziki olarak daha küçük olduğu için onların sözlü ya da fiziki şiddetine uğrar.

Fırat, hayatı bir oyun gibi görmektedir. Oyunun kurallarını kendi koymaktadır. Oyunda hep birinci olmak istemektedir. Bireysel varoluş çabasını, kendi imkanlarıyla ortaya koymaya çalışan, hayaller kuran bir çocuk imgesi vardır. Bu nedenle sürekli canı sıkılır. Bu durum Fırat’ın bir şeyleri beklediği, hem de bir şeyleri aradığı alttan alta umudu barındıran kararsız bir süreçtir (Sanders, 2019: 55). O, kendince doğru bildiklerini söyler. Çocuğun saflığını, masumiyetini, iyi niyetini Fırat karakterinde de görürüz. Reel dünyanın acımasızlığına bazen duygusuzluğuna karşın O, kendi içinde büyüttüğü hayallerini gerçekleştirmek için uğraşır.

Fırat karikatüründe mahalle hayatı, komşuluk ilişkileri devam etmektedir. Bu karikatürde gecekondu hayatından çok apartmandaki komşuluk ilişkileri ön plana çıkmaktadır. 1980’li yıllardan sonra kentlerde konut biçimlerinde de önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır. Yücel, bu yıllarda kentlerde eski gecekondu alanlarında çok katlı fakat düşük standartlı apartmanlaşmaya geçildiğini belirtmektedir (2020: 223).1960 ve 1970’li yıllarda sokak ve mahalle güncelin takip edildiği yerlerken, bu dönem karikatürlerinde özellikle ev içi mekânda kadınlar arasındaki sohbetlerden güncel olaylar takip edilmektedir. Fırat daha çok ev içi ortamda komşu çocuklarıyla ve yetişkinlerle birliktedir. Hüdaverdi ve Avni dışında olan, ev dışında toplumsal yapıyı gözlemleyen ve o yapının içinde yetişen kahramanlar Fırat daha çok ev içi ortamda yetişkinlerle iç içedir. Fakat karikatürlerde çocuklar ve Fırat’ın yüzleri görülürken çevrelerinde bulunan yetişkinlerin yüzleri görünmemektedir. Uğur Gülsoy bu durumun nedenini Walt Disney’in de kullandığı bir teknik ile açıklamaktadır⁴. Bu teknikte çocuğa üstten bakmamak için kamera üstten çekim yapmamaktadır. O da bu tekniği kullanarak Fırat karakterini karşıdan ve ön planda çizmiştir. Bu bağlamda yetişkinler, sözlü kültür geleneğini karikatürlerde devam ettiren kişiler olarak görülmektedir. Onların yüzlerinin görünmemesi sadece söylediklerine karikatürlerde yer verilmesi sözlü kültüre bağlı geleneksel iletişim biçimlerinin yetişkinler tarafından devam ettirildiğini vurgulamaktadır. Televizyon ile ön plana çıkan görme eylemi ve görsellik genç kuşağın yeni iletişim kültürünün önemli bir parçası hâline gelmeye başlamıştır.

Belirli kentlerin mahallelerindeki ev içi mekânlar birbirine benzer hayatların gösterge alanıdır. Bu bağlamda ev, içsellik mekânı ve güvenilir bir yerdir. Fırat evin penceresinden dış dünyanın karmaşıklığına ve gerçekliğine meydan okuyacak cesareti gösterir. Sokak ise kamusal mekândır ve hareketlerin kesiştiği ve çeşitli karşılaşma biçimlerinin olduğu yerdir (Stravrides, 2016). Sokak harekettir, değişim ve farklılıktır. Sokakta kötü tip olarak Bahattin vardır. O, sokakta güce dayalı söylemi olan kötü tipini sembolize eder. Sokaktaki kötü adam tipi içimizde yaşayan, her birimizin farklı şekillerde karşılaştığı kötüyü temsil eder, ama o yenilmez değildir. Bahattin, fakir, bazen çok sinirli olan, duygusal şarkılar söyleyen bir tiptir. Kulağının arkasında sigara taşımakta ve büyük ayakkabılar giymektedir. O, diğerlerinden farklıdır. Güçlüdür, şiddet ve güç onun söyleminin önemli bir parçasını oluşturur. Fırat onunla iletişim kurmaya çalışır ama genellikle onun sert söylemlerinden çekinir ve korkar. Onun sertliğine alçak gönüllülikle, duygusallıkla ve yardımseverlikle karşılık verir. Fırat, çocukluk döneminin hayallerini yansıtırken Bahattin ona sürekli olarak fakirliğin yarattığı toplumsal sorunları hatırlatır. Bu bağlamda

⁴ Ayrıntılı bilgi için <https://www.milliyet.com.tr/cumartesi/firat-in-annesinin-konusmalari-birebir-benim-annem-1635377>

Bahattin dönemin toplumsal sorunlarını dile getiren ve realiteyi anlatan bir kahraman durumundadır. Bahattin'in yaşadığı gerçekliklerin zorlayıcı etkisi onun sözlerine ve davranışlarına da yansımıştır. Sokakta fiziksel ve sözel şiddet önceki dönemlerde olduğu gibi önemli bir sorun olarak görülmektedir ve sokak “tehditlerle, cezalandırmalarla, hep hissedilen duygularla, zihne değil bedene hitap eden duygularla doludur” (Lefebvre, 2014: 247). Bu dönemde de toplumsal yaşamda en çok eleştirilen konu şiddettir. Fiziki ve sözlü şiddet, sokakta ve ev içi ortamdaki şiddet trajikomik bir şekilde eleştirilmektedir.

Değişen toplumsal ve kültürel yapının etkisi ve modernitenin bireyi ön plana çıkaran özelliği bu dönem mizah anlayışında da görülmektedir. Bu karikatürde birey olarak çocuğun yaşadığı sorunlara odaklanılır. Çocuk bir bireydir ve onun isteklerinin, duygularının olduğu karikatürlerde verilen temel mesaj olarak görülmektedir. Çocuğun hayırlarına tahammül edemeyen, kalıplara bağlı yetişkin tipinin ise eleştirisi yapılır. Çünkü “çocuk için kurulu dünyanın anlam ve değerleri adeta bir yıkıntı ve harabe gibidir. Ve bu varoluş hâlinin açığa çıktığı en belirgin nitelik ise çocuğun direktiflere, yönerge ve talimatlara meydan okuyan uzlaşmaz tavrıdır” (Kurtar, 2018:s.n.y.). Bu uzlaşmaz tavrı Fırat'ı yaratıcı yapar. Genellikle evde bulduğu farklı eşyalardan yeni bir şeyler yapmaya çalışır. Terlik, kablolar, halılar vb. onun yeni bir şeyler yaratmak için kullandığı eşyalar arasında yer almaktadır. O, oyuncaklarını kendi üreten bir kuşağın devamıdır. Yaratıcılığını farklı alanlarda göstermek ister bu nedenle sürekli elinde tornavida bir şeyleri tamir etmeye çalışır. Böylece yetişkinlerin dünyasında görünür olmak ister. Çünkü O, yetişkinler tarafından hata yapan, kurallara uymayan ve istekleri bitmeyen bir çocuk olarak görülür. O da diğer kahramanlar gibi kendi döneminin değişim ve dönüşümlerinin tanıklığını yapar.

2000 Sonrası Türkiye’de Kent Yaşamı ve Kentin Alegorik Kahramanı Kral Şakir

2000’li yıllar ve sonrası dünyada ve Türkiye’de yaratıcı şehir kavramının, sanatsal ve kültürel planlamaların, kentsel tasarım, kültürel bölgeler ve kültürel turizmin ön plana çıktığı dönemdir (Yücel, 2020: 208).1990’lı yıllardan sonra kültür, kentlerin gelişmesinde ve tanınmasında önemli olmuş ve kent planlamalarında kültürel öğelere daha fazla yer verilmeye başlanmıştır. Kültürü oluşturan geleneksel öğeler kent kimliğini tamamlayan önemli dinamikler olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde temel amaç “bölgesel ve/veya tarihi bağlamları ve kendi kimlikleriyle kentsel alanlar yaratmak” olmuştur (Tibbalds, 1992: 2). Bu düşünce kentlerde yeniden canlandırma faaliyetlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. “Kentlerin önce merkezlerinde, sonraları eski sanayi, liman alanları gibi terkedilmiş alanlarında, tarihi ve kültürel mirasın yoğunlaştığı yerlerde kentsel canlandırma ve yeniden geliştirme projeleri aracılığıyla, yepyeni mekânlar üretilmeye başlanmıştır” (Ercan, 2016:196). Kentte yeniden canlandırma sadece mekânlarda gerçekleşmemiş kent kimliğini oluşturan geleneksel meslekler, müzik kültürü, gastronomi, el sanatları vb. kültürel bellek unsurlarının pek çoğu hatırlatılmaya ve yaşatılmaya başlanmıştır. Hatırlatılan değerler, kültürel ekonomik yönüyle de kentsel kalkınmanın temel dinamiği olarak değerlendirilmiştir. Böylece “kentlerin kültür ve yaratıcı endüstriler temelinde sürdürülebilir kalkınmalarının gerçekleştirilmesi yaklaşımı yaygınlık kazanmıştır” (Özdemir, 2020: 4).

Bu dönem dijitalleşmenin kent yaşamında etkisini daha yoğun bir şekilde gösterdiği dönem de olmuştur. Teknolojideki gelişmeler, kentleri değiştirdiği gibi kentlerdeki iletişim biçimlerini de değiştirmiştir. Castells’ e göre yeni toplum bilgi ve iletişimi ön plana çıkarmakta ağlar çevresinde organize olmakta ve akımlar çerçevesinde yaşamaktadır (Castells, 2013). Dijital dünya sadece toplumu değiştirmekle kalmamış aynı zamanda mekânı da dönüştürmüştür. 2000’li yıllardan sonra kentler sadece fiziki olarak tanımlanmamış aynı zamanda dijital dünya ağındaki yeri ve konumlarına göre tanımlanmaya başlanmıştır. Dijital dünya kentlerin sınırlarını ortadan kaldırmıştır. Kentleri keşfetme ve deneyimleme biçimlerini değiştirmiştir. Bu şekilde “hakiki deneyimin (Erfahrung) yerini geçici deneyim (Erlebnis)” almaktadır. “Deneyim sahibi özne olarak flaneürün bir zamanlar modernitenin eşliğinde yürüme eylemiyle gerçekleştirdiği tanık olma durumu yerini postmnemonik toplumun kentsel mekânında yürüyen bir bant üzerinde önünden hızla geçen hareket hâlindeki parçalı görüntülerin karşısındaki anlık tanıklığa” bırakılmaktadır (Connerton’dan aktaran Parmaksız, 2019: 19).

Kültürün ve dijitalleşmenin ön plana çıkarıldığı kentlerde insanların çok farklı işlevler için kullanabilecekleri kamusal alanlar da önem kazanmıştır. Özellikle boş zaman kavramının modernite ile değişmesiyle mekânlar çok işlevli hâle gelmiş, alışveriş, eğlenme ve yeme-içme gibi pek çok unsuru bünyesinde bulunduran yeni sosyal alanlar olan alışveriş merkezleri popülerleşmiştir. Kentin kaotik kalabalıklığından, betonlar arasındaki sıkışmışlığından kaçışın mekânları ise parklar, bahçeler ve açık alanlar olmuştur. Dünyada ve Türkiye’de pek çok kentte büyük parklar ve yeşil alanlar oluşturulmaya başlanmıştır. Buralar, kent insanının spor yaptığı, dinlendiği,

huzur bulduğu yeni kaçış alanları olmuştur. Post ekolojik anlayışla birlikte kentlerde çevreye dayalı yaklaşımlar önemslenmiş, hobi bahçeleri kent çevrelerinde insanların hafta sonunu geçirdikleri ve yerel olanı deneyimledikleri alanlar olmaya başlamıştır. Bu dönem şehirleri, güçlü bir ekolojik söylem oluşturmuş ve çevre farkındalığı daha da artmıştır. Teknolojinin sunduğu imkânlar çevreci bir anlayışa adapte edilmiş, elektrikli araçlar, bisikletler vb. ön plana çıkmıştır. Yavaş şehir, yavaş turizm vb. gibi düşünce hareketleri de ekolojik söylemin sonucu olmuştur. Yeni dünyanın küreselleşen kentlerinde geleceğe vurgu önem kazanmıştır.

21. yüzyılda kent yaşamını değiştiren ekonomik ve teknolojik unsurlar pek çok alanda etkisini göstermiştir. Bu alanların başında da yaşam tarzı, felsefe ve sanat gelmiştir. Edebî eserler çevreci bakış açısını daha çok ortaya çıkarırken, ütopya ve gelecek söylemleri bu eserlerde kendisini daha da belirginleştirmiştir. Mizah kültürü de bu değişimden payını almıştır. Özellikle son dönemlerdeki mizah anlayışlarını çevreci, ütopyik ve bilimsel söylemler şekillendirmeye başlamıştır. Fablların kahramanları yeni dünyada üstlendikleri rollerle ön planda olmaya başlamış, değişen kültürel yapıya, yalnızlaşan insana, farklılaşan yaşam tarzlarına dayalı vurgular daha çok ön plana çıkmıştır. Mizah kültürünün çocuk kahramanları artık çevrelerinde gördükleri sorunları anlatan, onlara dikkat çeken değil aynı zamanda akılcı ve bilimsel çözümler üretenler de olmuşlardır. Bu dönemin mizahını şimdi ve geleceğe dayalı kurgular oluşturmaya başlamıştır.

2000’li yıllardan sonra Türkiye’de oldukça popüler olmuş çocuk mizah kahramanlarından biri “Kral Şakir”dir. Hüdaverdi, Avanak Avni, Fırat yazılı kültür çağının sözlü gelenekten beslenen kahramanlarıken Kral Şakir dijital kültürün şekillendirdiği bir mizah kahramanıdır. Diğer kahramanlar, mizah dergilerinde yaratılmışken Kral Şakir, Varol Yaşaroğlu tarafından 2016 yılında Cartoon Network Türkiye için yaratılmış bir çizgi dizi kahramanı olmuştur (Yeten, 2022:57). Kral Şakir, yayımlandığı tarihten itibaren çok sevilen bir çocuk kahramanıdır. Dijital kültür ortamında çok sevilen Kral Şakir’in daha sonra çizgi romanları da yayımlanmaya başlamıştır. Bu durum, kültürel değişimlerin karikatür ve mizah anlayışındaki dönüşümlerini ortaya koymaktadır. Bir dönem popüler yazılı kültür kahramanları (Çizgi-karikatür, Hüdaverdi-1964) sonraki yıllarda elektronik kültür ortamında yer alırken (Sinema, Hüdaverdi Pırtık-1971) günümüzde elektronik ortamının popülerleştirdiği kahramanlar, popüler olduktan sonra yazılı kültür ortamında yer almaya başlamıştır. Günümüzde dijital kültür yazılı kültür ortamının dışında farklı alanları da etkilemiştir. Kral Şakir oyuncakları, tişörtleri, kalemleri, kalemlikleri, aksesuarları vb. bu etkinin ekonomik yönünü ortaya koymaktadır.

Kral Şakir, kendinden önceki dönemlerde yaratılan diğer karikatür kahramanlarından farklıdır. Bu çizgi dizide kahramanlar hayvanlardır. Kral Şakir, aslan bir baba ve kedi bir annenin yavrusudur. Onun ailesi ve arkadaş çevresinde farklı hayvanlar vardır ve her birinin farklı özellikleri bulunmaktadır. Kimisi meraklıdır, kimisi yemeğe düşkündür, komiktir, kimisi bilgedir. Kısacası yaşamda karşımıza çıkabilecek çok farklı özellikteki kahramanlar bir aradadır. Bu çizgi dizi yaşam tarzları, görünüşleri, istekleri farklı olsa da ortak değerlerin insanları bir araya getiren ve biz olabilmenin keyfini yaşatan temel dinamikler olduğunu hatırlatmaktadır.

Sözlü kültür ortamının masallarında çok farklı özellikleriyle bir araya getirilen kahramanlar dijital kültür ortamının yeni mecralarında serüvenlerini devam ettirmektedir. Bu bağlamda dijital kültür, sözlü geleneğin kalıplarını, anlatımlarını yeni bir ortamda görsel bir kimliğe büründürmüştür. Yeni çağın kahramanları sözlü kültürden devraldıklarıyla kent ortamının heterojen yapısının, farklılıklarının ve artan göçlerle değişen çehresinin alegorik hikâyesini yükledikleri yeni işlevlerle anlatmaya devam etmektedir. Bu bağlamda dijital kültür ortamı, kendinden önceki yazılı ve sözlü kültür unsurlarını içine alarak görsel bir dünya yaratmaktadır. Bu görsel dünyada geleneksel unsurlar, modern dünyanın değerleri ve fantastik unsurlarla bir araya getirilmektedir. Kral Şakir hem geçmişi hatırlatmakta hem yaşadığı dünyanın sorunlarını dile getirmekte hem de geleceğe dair hayaller kurmaktadır. Bu bağlamda geçmiş, şimdi ve gelecek kurgusu olayların ana eksenini oluşturmaktadır. Geçmişe teknolojik bir araçla çoğunlukla zaman makinesiyle gidilmekte ve içinde bulunulan andan geriye gidiler ve hatırlamalar gerçekleştirilmektedir. Böylece kültüre ve kültürel belleğe dair unsurlar yeniden canlandırılmaktadır. Kent yaşamında ve dijital dünyada geçmiş, gizemli ve merak edilen unsurları içinde barındırmaktadır. Bu nedenle modern dünyanın sinemasını, dizisini besleyen en önemli konu mitoloji, tarih ve masaldır. Kral Şakir’i bir macerasında geçmişin en eski sporunu keşfetmek için Kars’a giderken bir diğerinde ise hayali bir gezegene seyahat ederken görürüz. Kent kültürüne egemen olan kültürü yeniden canlandırma anlayışını çizgi dizinin farklı bölümlerinde görmek mümkündür.

Kral Şakir’in dünyasında diğer kahramanların dünyasında olmayan zamanda ve uzayda yolculuk gibi konulara oldukça fazla yer verilmektedir. Hüdaverdi, Avanak Avni ve Fırat’ta gerçekliklerden beslenen hayaller bu

dönemde yerini bilinmeyen, gizemli dünyalara bırakmaktadır. Geçmiş zamanların hayalleri ise bu dönemin realitesi olarak görülmektedir. Teknolojideki yenilikler genellikle var olan bir probleme dikkat çekmek amacıyla kullanılmaktadır. Kahramanlar, yaşadıkları dönemin güncel sorunlarına yabancı değillerdir. Özellikle doğanın korunması, çevrenin temiz tutulmasına yönelik çevreci bakış açısının ön plana çıktığı ve toplumsal mesajların verildiği de görülmektedir. 2000’li yıllardan sonra çevre ve hava kirliliği gibi konular kentlerle ilgili planlamalarda oldukça fazla ele alınan ve tartışılan konular olmuştur. Kral Şakir’de bu konu üzerinde çok durulmaktadır. Örneğin Kral Şakir Geri Dönüşüm adlı kitabın konusunu Mirket adlı kahramanın keşfettiği geri dönüşüm aleti oluşturmaktadır. Bu alet dünyadaki çöplerden geri dönüşümle kurtulabilmek için kullanılabilir (Yaşaroğlu, 2013). Geri dönüşüm günümüz kentlerinin en önemli konularından biridir. Özellikle post ekolojik şehirlerde çöpleri geri dönüştürmek için pek çok şey yapılmaktadır. Kral Şakir’de geleceğe dair ütopyik kurgulamalar, var olan kentsel bir soruna dikkat çekme, izleyici ve okuyucuları bu şekilde bilinçlendirme anlayışına dayanmaktadır. Onun maceralarında ütopya, gerçeküstülükler ve fantastik unsurlar ön plandadır. Mizahi unsurları sağlayan da bilinmezliğin yarattığı şaşırtıcı ve beklenmedik durumlar olmaktadır. Kahramanların bu durumları çözmek için yaptıkları, mizahi durumların oluşmasına neden olmaktadır.

Kral Şakir’in sorunları ele alma ve çözme şekilleri değiştiği gibi mücadele ettiği varlıklar da farklılaşmıştır. Kral Şakir, Avanak Avni gibi Deve Dilaverle, Fırat gibi Bahattin ile mücadele etmemektedir. O ve arkadaşları yeni kent yaşamında artık mikroplar, virüslerle ve canavarlarla savaşmaktadır. Dijital kültür, modern dünyanın görünmeyen düşmanlarına karşı savaşan kahramanlarını yaratmıştır. Kahramanların bu savaşlarında ise özellikle hedef kitle olan çocukları bilinçlendirme ve onları belirli konularla ilgili bilgilendirme amaçları ön plana çıkmaktadır. “Maske, hijyen ve sosyal mesafe” bu dönem söylemlerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Böylece her kuşak problemleriyle ve bu problemlerle baş etme yöntemleriyle de anılmaktadır. Hastalıklardan korunma kadar bu dönemde sağlıklı yaşam da ele alınan konuların başında gelmektedir. Özellikle kent yaşamının oluşturduğu hareketsiz yaşam ve aşırı tüketim eleştirilen konuların başında gelmektedir.

Bu dönem kentlerinin en önemli problemlerinden birini tüketim kültürü odaklı yaşam ve mekânlar oluşturmaktadır. Tüketim kültürünün çizgi dizideki temsilcisi ise Fil Necati olarak görülmektedir. O, sürekli bir şeyler yemek istemekte ve doymamaktadır. Bu özelliği ile her şeyi yanlış anlayan, sevimli komik kahraman olarak görülmektedir. Fil Necati ile mizahi hâle büründürülen aşırı tüketim, bazı bölümlerde sağlıklı beslenme ve diyet konularıyla önemsenen ve dikkat çekilen bir konuya dönüşmektedir. Kent yaşamında aşırı tüketim ve hızlı yaşamın yarattığı sorunlar karikatürde mizahi bir öge olarak kullanılmıştır.

1980’li yılların kent hayatını şekillendiren televizyon kültürünün etkisi özellikle 2000’li yıllardan sonra yerini bilgisayarın yarattığı yeni kültür ortamlarına bırakmıştır. Bu ortamların şekillendirdiği kültürel ifade biçimleri, yarattığı sorunlar özellikle sosyal medya bağımlılığı Kral Şakir’de ele alınan konuların başında gelmektedir. O ve etrafında bulunanlar elektronik kültür ortamının araçlarını etkili bir şekilde kullanmaktadırlar. Onların dünyasında video oyunları, bilgisayar ve televizyon vardır. Bu araçlar, kent kültürünün yarattığı eğlence hayatının ve boş zamanların vazgeçilmezleri durumundadır. Bu dönemde özellikle bilgisayar ve video oyunlarına bağımlılık ve bunların yarattığı şiddet konuları da önem kazanmıştır.

Diğer dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de öfke, şiddet, hakaret ve hırs gibi olumsuz duygulara yönelik eleştirel bir tavır görülmektedir. Yardımlaşma, nezaket, alçakgönüllülük, dostluk, yalan söylememe dönemin değer verilen davranışları arasında yer almaktadır. Ele alınan mizah kahramanlarının en önemli özellikleri meraklı ve yaratıcı olmalarıdır. Kral Şakir’de de çocukların yaratıcılıkları geliştirilmeye çalışılmaktadır. Özellikle bilim ve bilimsellik kavramları Kral Şakir’de yer verilen önemli konulardır. “Mirket” adlı kahraman çok zeki bir bilim hayvanıdır. Laboratuvarında karmaşık icatlar yapmaktadır. Çocukların hayal dünyası karmaşık icatlarla geliştirilmeye çalışılmaktadır. Bu anlatımlarla yaratıcılık kavramını şekillendiren en önemli unsurların teknoloji, hayal dünyası ve mevcut şartlar olduğu görülmektedir. Bilim kadar özgürlük, çocuk hakları, eşitlik de önem verilen konular arasındadır.

Bu dönem mizahı aynı zamanda kültürel değerleri tanıtmaya, anlatmaya gibi bir işleve de sahiptir. Özellikle yeme-içme kültürüyle ilgili pek çok şeye çizgi dizide yer verilmektedir. Dürüm, döner, lahmacun, pilav üstü kuru vb. gibi yiyecekler kültüre ait unsurlar olarak görülmektedir. Bu şekilde anlatılan kent ortamında kültürel yeniden canlandırma gerçekleştirilmektedir. Kral Şakir ve arkadaşları dijital dünyanın tüketim odaklı yaşam tarzında ütopya, eğitim ve yaratıcılık odaklı bir mizahın temsiliyetini yapmıştır.

Sonuç

Çocuk kahramanların gözüyle kent yaşamının ve mizah anlayışının ele alındığı bu çalışmada farklı kuşakların mizah anlayışını belirleyen en önemli dinamiklerin toplumsal yaşam, ekonomi, eğitim ve teknoloji olduğu görülmektedir. Her kuşak bu dinamiklerin meydana getirdiği değişim ve dönüşümleri kendi döneminin bakış açısıyla anlatmaya ve aktarmaya çalışmıştır. Kuşakları birbirine bağlayan ortak değerlere bağlılık karikatürlerde kültürel süreklilik çizgisini oluştururken farklılık; söylem, ifade biçimleri ve imge yaratımlarında görülmeye başlamıştır. Böylece kuşaklar yaşadıkları çağın özelliklerine göre yaratımlarını ve beğenilerini şekillendirmiştir. Kuşaklar arasındaki farklılıkların tespit edileceği en önemli kitle ise çocuklar ve gençler olmuştur. Bu nedenle çocuk mizah kahramanları eleştiren, sorgulayan ve yenilikleri aktaran özellikleriyle mizah dergilerinde yer almışlardır. 1960, 70' li yılların mizahını şekillendiren en önemli yaratım kaynağı, toplumsal sorunlar ve gündelik yaşam biçimi olmuştur. Bu dönemin mizahı, gerçekliklerden beslenmiş, kent hayatı, kentleşme, çarpık kentleşme, gündelik hayatta yenilik, değişim ve dönüşümlerin yarattığı durumlara alışma biçimleri, zıtlıklar, çatışmalar ve uyumsuzluklar mizahın temel konularını oluşturmuştur. Mizahi anlatım bu dönemlerde söylenilmeyeni söyleme ve psikolojik rahatlama aracı olma işlevini devam ettirmiştir. 1980'li yıllar ekonomik ve teknolojik değişimlerin yaşandığı yıllar olmuştur. Bu alanlardaki değişimler kentlerdeki yaşam şekillerini de farklılaştırmıştır. Gecekonduların yerini apartmanlar almaya başlamış, ev içi ilişkiler ön plana çıkmış ve televizyon bu dönem kendi kültür ortamını yaratmıştır. 60'lı, 70 ve 80'li yıllarda sokaktaki insanın realist öyküsünü anlatan kahramanlar 2000'li yıllardan sonra masalsi, hayali ve fantastik yaşamın gizemli dünyalarına yolculuk yapanların yeni arayışlarını, keşiflerini bazen de kaybedişlerini anlatmaya başlamıştır. Böylece toplumsal gerçeklikler kadar bilinmeyen ve merak edilenlerin yarattığı absürtlükler de mizah anlayışını şekillendirmeye başlamıştır. Söylenilmeyeni söyleme yerini yaşanmamış olanları deneyimleme ve bu deneyimlere başkalarını ortak etme anlayışına bırakmıştır. Bu dönemin mizahi anlatıları içinde yaşanan dünyanın sorunlarına yönelik çözümlerin icatlarla, keşiflerle ve bilimsel buluşlarla mümkün olacağını göstermiştir. Realiteden kaçış ise hayali dünyalara seyahatlerle, keşiflerle gerçekleşmeye başlamıştır. İçerik, konu, imge ve anlatım şekilleri değişse de mizah her dönem cesur olanların hikâyelerini aktarmıştır. Cesaretin söylemleri ve cesurların davranış biçimleri zamanlara göre değişmiştir. Bütün değişimlere rağmen karikatürün dünyasında toplumu biz yapan değerler değişmemiş, nezaket, hoşgörü, alçakgönüllülük, yalan söylememe, yardımseverlik gibi değerlerle ilgili mesajlar verilmiştir. Mizahın yaratıcı ve aktarıcısı durumundaki çocuk ise akıllı, zeki, meraklı, yeniliklere ve öğrenmeye açık, yaratıcı, merhametli olma özelliğini her dönem korumuştur. Karikatürler çocuğun bakış açısıyla kendi döneminin sorunlarını, değerlerini kentteki kültürel değişim, dönüşümleri süreklilik bağlamında yüzyılların ötesine taşıyan kültürel bellek mekânları olmuştur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Birinci yazar % 100

Etik Kurul İzni

“Türk karikatüristlerin çizdiği çocuk kahramanlar aracılığıyla kentteki toplumsal değişimleri ve farklı dönemlerin mizah anlayışını değerlendirmek” adlı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımızı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımızı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimizi, sorumlu yazar olarak

bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Acar, S. (2012). Fırat'ın annesinin konuşmaları birebir benim annem. <https://www.milliyet.com.tr/cumartesi/firat-in-annesinin-konusmalari-birebir-benim-annem-1635377>
- Alver, K. (2019). Mahalle. K. Alver (Ed.), *Kent Sosyolojisi* içinde (ss. 213-231). Çizgi Kitabevi.
- Barthes, R. (2009). *Göstergebilimsel serüven* (M. Rıfat, S. Rıfat, Çev.). YKY Yayınları.
- Castells, M. (2013). *Ağ toplumunun yükselişi/ enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür* (E. Kılıç Çev.). İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Certeau, M. (2008). *Gündelik hayatın keşfi I* (L. A. Özcan, Çev.). Dost Kitabevi.
- Çetinkaya, G. (2006). *Gırgır dergisi'nin Türk halk bilimi açısından incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans Tezi]. Hacettepe Üniversitesi.
- Çetinkaya, G. (2020). Hafızanın dönüşen mekânları seyahat blogları: kent kültürünü seyahat bloglarından okuma denemesi. *Milli Folklor*, 32(16), 138- 151.
- Çeviker, T. (1993). *Gelişim sürecinde Türk karikatürü*. Adam Yayınları.
- Danış M. S., & Karakaş, M. (2021). Türkiye'de gecekonduların araştırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 394-410. DOI: 10.32709/akusosbil.885410
- Eker, G.Ö. (2010). Futbolun dayanılmaz çekiciliği, büyülenen taraftar portresi, fanatizm ve Beşiktaş. *Milli Folklor*, 22(85), 173-182.
- Ercan Akkar M. (2016). Endüstri sonrası kentlerin değişen ve dönüşen kamusal mekânları. *Planlama*, 26(3), 193-203. doi: 10.14744/planlama.2016.21931
- Eroğlu, G. (2011). Abajur hakkında ne biliyoruz? *Vocational Education*, 6(1), 23-35.
- Gökmen, G. P. (2011). Türkiye'de apartmanlaşma süreci ve konut kültürü. *Güney Mimarlık*, 5, 12-17.
- Gürpınar, S. (2024) On parmağında on bir marifet olan adam: Oğuz Aral. <https://www.istdergi.com/index.php/sehir/karikatur-illustasyon/parmaginda-bir-marifet-olan-adam-oguz-aral>
- Lefebvre, H. (2007). *Modern dünyada gündelik hayat*. (I. Gürbüz, Çev.). Metis Yayınları.
- Lefebvre, H. (2014). *Mekânın üretimi*. (I. Ergüden, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Özdemir, N. (2019). Kuşaklararasılık ve kültürel değişim. *Çocuk ve Medeniyet*, 4(7), 125-149.
- Özdemir, N. (2020). Yaratıcı kentler ve yaşayan kültür. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1-22.
- Özel, Y. (2020). Berjer koltuğunun hikâyesi. *International Journal of Social and Humanities Sciences*, 4(2), 137-164.
- Sanders, B. (2019). *Öküzün A'sı*. (S. Tahir, Çev.) Ayrıntı Yayınları.
- Özünel, Ö. E. (2021). *Eşiktekiler: gecekondularında insan-zaman-mekân*. Geleneksel Yayıncılık.
- Parmaksız, M. Y. (2019). Belleğin mekânından mekânın belleğine: kavramsal bir tartışma. *İlef Dergisi*, 6, 7-26.
- Senem, K. (2018). Benjamin ve Flaneur olarak çocuk. *Arkehe Logos Dergisi*, 6, sny.
- Stavrides, S. (2016). *Müşterek mekân*. (C. Saraçoğlu, Çev.). Sel Yayıncılık.
- Su Ener A. (2020). Halka Latin harflerini öğreten bir mizah gazetesi :Yeni Köroğlu. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 47(57), 57-88.
- Şengül, H. T. (2017). 1920'den günümüze Türkiye'de toplumsal yapı ve değişim. F. Alpkaya, B. Duru (Der.), *Türkiye'de Kentleşme Deneyiminin Dönemlenmesi*. içinde (ss. 407-453).Phoenix Yayınevi.
- Tekeli, İ. (2009). *Modernizm, modernite ve Türkiye'nin kent planlama tarihi*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Tibbalds, F. (1992). *Making people-friendly towns*. Essex: Longman.
- Turner, V. (1977). *The ritual process*. Cornell University Press.

- Uğur, Y. (2005). Şehir tarihi ve Türkiye’de şehir tarihçiliği: yaklaşımlar, konular ve kaynaklar. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 6(9), 9-26.
- Yaşaroğlu, V. (2013) *Kral şakir geri dönüşüm*. Eksik Parça Yayınları.
- Yeten, G.(2022) Kültür aktarımı bağlamında “Kral Şakir çizgi film serisi”analizi [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Yıldırım, D. (1991). Dede korkut’tan ozan barış’a dönüşüm. *Türk Dili*, 1(570), 505-530.
- Yücel, C. (2020).20. Yüzyıl dünya ve Türkiye kentleşmesi üzerine bir derleme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 200-230.

EXTENDED SUMMARY

Each period carries its sense of humour and social changes beyond centuries through the heroes they create. While bearing traces of the humour of previous periods, these heroes become the spokesperson of the society with new functions and roles attributed to them in the new period, making them question by having fun, comforting them by making them laugh and teaching them something. Thus, these heroes become the carriers and transmitters of the generations' expectations, dreams, wishes and conflicts. In the transition from oral tradition to written culture, one of the areas where humour heroes have found a place for themselves has been humour magazines. Turkish humour magazines, whose history dates back to the 1800s, tried to convey change, transformation and innovations with the heroes (Karagöz, Koroğlu, Hacivat, İncili Çavuş, Nasreddin Hoca, etc.) created by feeding on the oral literature tradition in the early periods. These heroes continued to maintain their functions in cultural memory in a new field. While the settled life and written culture environment created its own technologies and cultural creation contexts, it did not wholly break its ties with the oral tradition. The heroes of the oral tradition continued to be kept alive in the new cultural environment with new roles assigned to them.

Changes in social structure and innovations in technology have led to the emergence of new humour magazines and heroes, and newspapers have been the places where these heroes have reached a broad audience. Cartoon heroes in newspapers and magazines revealed the humour understanding of society shortly and effectively. The heroes in the cartoons created after the 1960s are seen as people selected from society who stand out with specific characteristics. Children also have an important place in these cartoons. Child protagonists have the characteristics of trying to understand their society, the changes, questioning, not accepting everything as it is, being intelligent, ready to answer, surprising and questioning with their answers, and revealing the dreams and creativity of their own period. Some child heroes bear traces of the humorous heroes of oral culture, especially Keloğlan's physical appearance, words and behaviours in the context of cultural continuity. This article will identify and discuss social change and the sense of humour of different periods through children's cartoon heroes. The first children's cartoon hero to be discussed in the article is "Hüdaverdi" created by Sezgin Burak in 1964, the second is "Avanak Avni" created by Oğuz Aral in 1973, the third is "Fırat" created by Uğur Gülsoy in 2003 and the last is "Kral Şakir" created by Varol Yaşaroğlu in 2016. The topics in the cartoon selections featuring these heroes will be discussed and evaluated under family life, education, miscommunication, peer pressure, neighbourhood culture, professional culture, food and beverage culture, cultural changes, urban culture, vanishing values, social media, etc.

Through cartoons, social changes in the city will be discussed in the contexts of cultural continuity, change and transformation. Changes in socio-cultural structure and innovations in technology have led to the emergence of new humour magazines and heroes. The needs and expectations of society have changed in different periods, and the subjects and heroes dealt with in newspapers and magazines have also changed. Especially in the 1960s, the most important source of humour was urban life, migration to the city and urban people. A very intense migration movement from rural to urban areas started during and after this period. As a result of these migrations, people from very different places started to create new cultural environments in big cities. Thus, migration was not only a physical relocation movement, but people also carried their lives, traditions, etc., from where they came to the new urban environment. Caricature heroes in newspapers and magazines, especially after 1960, started to depict the problems, incompatibilities, ways of inclusion and efforts of people migrating from rural to urban areas. These heroes became the transmitters of tragicomic stories of conflicts, problems and efforts to adapt to the city.

In cartoons, children appear as the target audience where change and innovations can be seen best. Because the acceptance and spread of innovations occurs rapidly among children and young people. Their lifestyle and attitudes towards innovations are important in interpreting the fundamental dynamics of cultural changes. In cartoons, the child's communication with his/her peers is important in understanding and analysing the new elements, and communication with the previous generations is important in understanding and analysing the changing and differentiating cultural elements. The characteristics of child heroes who try to understand the society they are in, the changes, and questions, do not accept everything as it is, are intelligent, wise, ready to answer, surprise and question with their answers, and reveal the dreams and creativity of their period are important in terms of identifying common assumptions, compromises, conflicts and interactions that make

up the social structure. In this context, it is possible to determine the social changes in the city through child heroes created in different periods and the lifestyle of the period in which they were created. The contents of the cartoons will be analysed through semiotics, social linguistics and cultural analysis. In this study, content analysis will be made, and the effect of the digital culture environment on cartoons will be analysed through selected examples. In this context, firstly, it will be analysed how the heroes of the written culture of a period took place in the electronic culture environment. Then, it will be determined how the heroes of today's electronic culture environment affect the place of written culture and social life. As a result, this study will make evaluations that the majority of the masses who shape the tastes, tastes and thoughts of the periods are children and young people, that cartoons provide pedagogical, sociological and cultural data, and that these data are a source to be used in determining both social changes and the changing understanding of humour. Suggestions on the place and function of children's cartoon heroes in understanding and analysing the changes between generations and periods will also be presented.

FOLKLOR-SİNEMA İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA “KARACAOĞLAN’IN KARA SEVDASI” FİLMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

AN ANALYSIS ON THE FILM ‘KARACAOĞLAN’IN KARA SEVDASI’ IN THE CONTEXT OF FOLKLORE- CINEMA RELATIONSHIP

Muhammed AVŞAR

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

muhammed.avsar@gop.edu.tr

ORCID: 0009-0007-8862-5994

ÖZ

Geliş Tarihi:

05.01.2025

Kabul Tarihi:

04.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Folklor,
Sinema,
Halk Edebiyatı,
Halk Hikâyesi
Karacaoğlan.

Keywords

Folklore,
Cinema,
Literature,
Folk Story
Karacaoğlan.

Karacaoğlan, Türk halk edebiyatının zirve şairlerinden biridir. Karacaoğlan’ın şiirleri ve hikâyeleri sözlü kültür aracılığıyla nesilden nesile aktarılmıştır. Ona duyulan sevgi ve hürmet, Karacaoğlan üzerine birçok çalışma yapılmasını sağlamıştır. Edebiyatın ve sanatın birçok alanında Karacaoğlan’a yer verilmiştir. Karacaoğlan’ın hayatı sinemaya aktarılmış; belgesel, aşk ve dram türlerinde filmleri yapılmıştır. Çalışma konumuz olan *Karacaoğlan’ın Kara Sevdası* filmi 1959 yılında gösterime girmiştir. Film, gerek çekildiği dönemde gerek sonraları Karacaoğlan’ın tanınmasında önemli bir rol oynamıştır. Filmdeki kültürel öğelerin yoğunluğu, folklor-sinema ilişkisi temelinde bu çalışmaya kaynaklık etmiştir. Film, fakir bir saz şairi olan Karacaoğlan ile oba beyinin kızı Elif arasındaki aşk macerasını konu edinmektedir. Bu çalışmada; Türk edebiyatındaki ve Türk sinemasındaki Karacaoğlan’a değinilmiş; *Karacaoğlan’ın Kara Sevdası* adlı film sinema-folklor ilişkisi bağlamında ele alınmıştır. Bu çalışmayla, *Karacaoğlan’ın Kara Sevdası* filmi özelinde sinemanın kültürü aktarmadaki rolünün disiplinler arası bir yaklaşımla incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, filmdeki folklor unsurları tespit edilmiştir ve bunlar üzerine değerlendirmeler yapılmıştır. Ayrıca literatür taraması yapılarak konuyla ilgili çeşitli kaynaklar incelenmiş; bu konuda çeşitli makalelerden, kitaplardan, tezlerden ve anılardan istifade edilmiştir.

ABSTRACT

Karacaoğlan is one of the peak poets of Turkish folk literature. Karacaoğlan's poems and stories have been passed down from generation to generation through oral culture. The love and reverence for him has led to many studies on Karacaoğlan. Karacaoğlan has been included in many fields of literature and art. Karacaoğlan's life was also transferred to cinema; documentary, love and drama films were made. *Karacaoğlan’ın Kara Sevdası*, which is the subject of our study, was released in 1959. The film played an important role in the recognition of Karacaoğlan both at the time it was shot and later. The intensity of cultural elements in the film has been the source of this study on the basis of folklore-cinema relationship. The film is about the love adventure between Karacaoğlan, a poor minstrel, and Elif, the daughter of the leader of a nomadic community. In this study, Karacaoğlan in Turkish literature and Turkish cinema are mentioned and the film *Karacaoğlan’ın Kara Sevdası* is discussed in the context of cinema-folklore relationship. With this study, it is aimed to examine the role of cinema in transferring culture with an interdisciplinary approach in the film *Karacaoğlan’ın Kara Sevdası*. In this direction, folklore elements in the film were identified and evaluations were made on them. In addition, various sources on the subject have been examined by conducting a literature review; various articles, books, theses and dissertations and memoirs have been used in this regard.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1613529>

Atıf/Cite as: Avşar, M. (2025). Folklor-sinema ilişkisi bağlamında “Karacaoğlan’ın kara sevdası” filmi üzerine bir inceleme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 125-141.

Giriş

Folklor ve sinema birbirleriyle ilişkili ve birbirlerini besleyen disiplinlerdir. Hem sinemanın hem de halk biliminin merkezinde insan vardır ve her iki disiplinin de hareket noktası toplumdur. O nedenle sinema, halk biliminin alanına giren konulardan da faydalanmaktadır. Sinema filmleri; hikâyeleri, doğal veya kurgusal görüntüleri, işitsel verileri ve diyaloglarıyla halk bilimi çalışmalarına kaynaklık etmektedir (Güvenç, 2020: 63). Folklor, bir ülke ya da belirli bir bölge halkına ilişkin maddi ve manevi alandaki kültürel ürünleri konu edinen, bunları kendine özgü yöntemleriyle derleyen, sınıflandıran, çözümleyen, yorumlayan ve son aşamada da bir birleşime vardırmayı amaçlayan bir bilimdir. Folklor; bir toplumun ortak ve yaygın davranış kalıplarını, yaşama biçimini, belirli olaylar ve durumlar karşısındaki tavrını, çevresini ve dünyayı algılayışını açıklar; gelenekler, görenekler, âdetler zincirini saptayarak halk kültürünün atar damarlarını yakalar (Örnek, 2000: 15-16). Halkın yaşamına ve kültürüne dair hemen her şey folklorun konusu olabilirken sinema ise halkın yaşamını ve kültürünü kuşaklara aktarmada en etkili araçlardan biridir. Folklor ürünleri toplumun kolektif belleğini ortaya koyarken; sinema, bu belleği kendi yöntemleriyle yeniden üretir ve millî kültürün aktarımında etkin bir rol oynar. Bu bağlamda sinema, folklor mahsullerinden beslenir; toplumsal hafızanın görselleştirilerek popüler kültür içerisinde güncelliğini korumasını sağlar. Folklor ürünleri, başta halk edebiyatı mahsulleri olmak üzere sinemayı karakterize eder ve sinemaya ilham kaynağı olur. Sinema ise folklordan esinlenerek geleneksel anlatıların yapısını modernize eder.

Edebî bir tür olarak ortaya konulmuş eserler, metinler ve anlatılar senaryo hammaddesi olarak sinema yapıtlarında işlenmektedir (Gariper, 2017: 133). Sözlü kültürdeki ya da yazılı bir metindeki olayları kendi kurgu teknikleriyle senaryolaştırarak izleyiciyle buluşturan sinemanın izleyici üzerindeki etkisi tartışılmazdır. Halk edebiyatı ürünleri içinde yer alan masal, destan, halk hikâyesi, efsane gibi anlatılar Türk sinemasının beslediği önemli kaynaklardır. Bahsi geçen anlatı türleri ya da bazı halk kahramanlarının efsanevi hayatları Türk sinemasında kendine geniş yer bulmuştur. Halk anlatılarının ya da efsanevi kahramanların toplum üzerinde etki oluşturabilecek örneklerinin sinemaya uyarlanması; toplum açısından daha çok eğlenme ve kültürlenme işlevi görürken, yapımcılar açısından eğlendirme, kültürleme ve ekonomik fayda sağlama işlevlerinde kullanılmıştır. Sinema eğlendirici ve öğretici yönü kadar yönlendirici, algıyı değiştirici ve etkileyici yönleriyle de ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda sinema; tarihin laboratuvarı ve geçmişin anlaşılmasını sağlayan bir aynadır (Arifoğlu, 2024: 183). Sinema, dinamik ve çok sesli yapısıyla halk kültürünü perdeye yansıtarak zamanla kültür endüstrisinin bir kolu hâline gelmiş (Güvenç, 2020: 17); bu da büyük bir kültür ekonomisinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Kültür ekonomisi kapsamında Türk sözlü edebiyatının birçok ürünü önce yazı ile gündeme gelmiş, sonrasında ise radyo, sinema, televizyon ve internet aracılığıyla dönüştürülerek tekrar topluma sunulmuştur (Özdemir, 2015, 299-302). Edebiyat, sinemaya göre daha eski bir sanat dalı olduğu için senaryo oluşturmada ve edebî eserlerin uyarlanmasında sinemayı etkilemiştir. Diğer taraftan film uyarlamaları, uyarlanan esere olan ilgiliyi artırırken o eserin kültürel bellekteki konumunu çok fazla etkilemeyip eserin gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir rol oynamıştır (Özdemir, 2015: 224). Geçmişte yaşamış insanların hayatlarını konu edinen filmler hem o dönemde insanların daha iyi anlaşılıp tanınmasını sağlamakta hem de o insanları gelecek kuşaklara tanıtmaktadır.

Folklorun malzemesi olan halk hikâyesi, destan, efsane gibi ürünler; sözlü geleneğe bağlı olarak anlatılmakta, olayları ve kahramanları da genelde çok eski zamanlara dayanmaktadır. Sinemada; sözlü kültürdeki Battalgazi, Köroğlu, Karacaoğlan gibi geleneksel halk kahramanları birer film karakterine dönüştürülerek geleneğin güncel yöntemlerle sunumu yapılmaktadır. Sözlü kültür aktarıcılarının anlattığı hikâyelerde, olaylar dar bir çevreye hitap ederken sinemanın hedefi çok daha geniş kitlelerdir. Sözlü kültürde dinleyiciler; duydukları hikâyeleri, olayları, yerleri ya da kişileri zihinlerinde tasarlamak zorunda kalırken sinemada bütün bunlar görsel ve işitsel olarak hazır bir şekilde sunulmaktadır. Bir başka ifadeyle, sinema, soyut olanı kendi yöntem ve teknikleriyle somut görseller hâline getirmektedir. Sözlü kültürde sadece işitsel olan öğeler; sinema sayesinde hem görsel ve işitsel öğelere dönüşürken aynı zamanda da olayların geçtiği dönemin sosyo-kültürel yapısına ışık tutmaktadır. Ses, görüntü ve metin merkezli (Güvenç, 2020: 67) bir disiplin olan sinema; senaryosu, dekoru, arka planı, oyuncularını, yönetmeni vs. ile bir bütündür ve bunların birbiriyle uyumu son derece önemlidir. Sağlam bir senaryo, iyi bir kurgu, aslına uygun bir arka plan ve başarılı bir oyunculuk; ışık, ses ve görüntü kalitesiyle birleştiğinde sözlü kültüre oranla çok daha güçlü bir etkiye sahip olmaktadır.

Âşıklık geleneğinin önemli temsilcilerinden olan Çukurovalı Karacaoğlan gerek şiirleri gerekse türküleri gerekse kendisine isnat edilen aşk hikâyeleriyle sözlü kültür içerisinde önemli bir yer edinmiştir. Karacaoğlan'ı tanıtmak ve onu gelecek kuşaklara aktarmak için Karacaoğlan etrafında teşekkül etmiş aşk hikâyeleri de beyaz perdeye

uyarlanmış ve Karacaoğlan'ı konu edinen üç sinema filmi çekilmiştir. Bunlardan ilki 1955 yılında gösterime giren *Karacaoğlan* filmidir. İkincisi çalışma konumuz olan *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası*, üçüncüsü ve sonuncusu ise 1966 yılında Dadaş film tarafından yapılan Nuri Akıncı'nın senaryosunu yazıp yönettiği *Karacaoğlan* filmidir. Bu çalışmanın birinci bölümünde âşıklık geleneği içerisinde Karacaoğlan'ın yeri ve öneminden bahsedilmiştir. İkinci bölümde Karacaoğlan'ın Türk sinemasında yer alışı hakkında bilgi verilmiş; *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* adlı filme dair ayrıntılardan bahsedilmiştir. Üçüncü bölümde ise *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* adlı film folklor-sinema ilişkisi bağlamında değerlendirilmiştir. Disiplinler arası yöntemler kullanılan bu çalışmada, *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* filmi defalarca izlenmiş; literatür taraması yapılarak konuyla ilgili çeşitli kaynaklardan faydalanılmıştır. Çalışma, folklor ürünlerinin sinema aracılığıyla sunumunun kültürün aktarılmasındaki rolüne dikkat çekmek için önem taşımaktadır. Bu çalışmanın amacı; sözlü gelenekteki bir halk hikâyesinin sinemaya uyarlanmasının kültürün aktarılmasında nasıl bir etki oluşturduğunu tespit etmektir.

Âşıklık Geleneğinde Karacaoğlan

Karacaoğlan, âşıklık geleneğinin zirve şairlerinden biridir. Genellikle 17.yüzyılda Çukurova'da yaşadığı kabul görmüş ancak 16.yüzyılda yaşadığıyla ilgili de görüşler ortaya atılmıştır. Fuad Köprülü, Âşık Ömer'in *Şairname* adlı şiirinde geçen "Karacaoğlan ise eski meseldir" dizesini onun 17.yüzyılda yaşamış olabileceğine delil saymıştır (2004: 288). Karacaoğlan hakkında bilinenler genelde sözlü gelenekte dilden dile aktarılanlardan ve cönklerdeki şiirlerinden ibarettir. Araştırmacılar tarafından birden fazla Karacaoğlan'ın varlığından bahsedilmesi, onun gerçek hayatıyla ilgili bilgilerin yer yer efsanelerle örülü olması, araştırmacıların kesin yargılara varmalarını zorlaştırmaktadır (Artun, 2001: 240-241). Âşık edebiyatında Çukurovalı Karacaoğlan'la birlikte; Rumelili Karacaoğlan (Elçin, 1976: 99, Oğuz, 2013: 1-8), Yozgatlı Karacaoğlan (Ülkütaşır, 1936: 708-710; Başgöz, 1986: 152-153), Ali Rıza Yalman'ın bahsettiği Silifkeli Küçük Karacaoğlan (1977-I: 174), Yaşar Kemal'in tanıttığı asıl adı İbrahim olan Kadırlılı Karacaoğlan (Başgöz, 2003: 79) ve asıl adı Hüseyin olduğu bildirilen Karacaoğlan (Görkem, 2000 25- 26) olmak üzere farklı Karacaoğlan'lar tespit edilmiştir. Rumelili Karacaoğlan 16. yüzyıl, Çukurovalı Karacaoğlan 17. yüzyıl, diğer Karacaoğlan'lar ise 19.yüzyıl şairi olarak kabul edilmektedir. Bu şairlerin şiirleri zaman zaman birbirine karışmış ve Karacaoğlan mahlaslı şiirler birbirinden kesin çizgilerle ayırt edilemez hâle gelmiştir. Farklı yüzyıllarda ve farklı coğrafyalarda yaşamış olan Karacaoğlan mahlaslı bu saz şairleri; şiirlerinde benzer şekil, tema ve söyleyişlere yer vermişlerdir. Yine, Karacaoğlan ismine bağlı olarak anlatılan hikâyeler ve menkıbeler ortaya çıkmıştır. Bütün bu özellikler Karacaoğlan'ın bir geleneğe ya da kültür kalıbına dönüşmesini sağlamıştır (Yıldırım, 2016: 233-240; Çapraz, 2020: 10). Saim Sakaoglu, Karacaoğlanlar üzerine araştırmacıların görüşlerini bir araya getirmiş (2004: 27-64); 16. yüzyılda Rumeli'de yaşadığı düşünülen Karacaoğlan'ı *eski Karacaoğlan* olarak niteleyerek 17.yüzyılın ve âşık edebiyatının en güçlü şairlerinden olan Çukurovalı Karacaoğlan'dan ayırmıştır (2004: 30). 16.yüzyılda yaşayan Karacaoğlan, Rumeli ve Tuna boylarında yaşamış, Kanuni Sultan Süleyman'ın Avrupa seferlerine katılmış ordu şairidir. Kırım'da tespit edilen "Karacaoğlan ve İsmigan Sultan" hikâyesine göre asıl adı (Sımayıl) İsmail'dir, Belgradlıdır ve Bektâşi'dir (Günay, 2008: 230). Hikâyeyi Proben'in yedinci cildinde Wilhelm Radloff yayımlamıştır (Sakaoglu, 2004: 80).

Bu çalışmada ele alınan Çukurovalı Karacaoğlan, Mersin'den Gaziantep'e kadar uzanan geniş güney coğrafyasında iz bırakmış; şiirleri, türküleri ve hikâyeleriyle sözlü gelenekte geniş yer bulmuş bir halk şairidir. Ali Rıza Yalman'ın *Cenup'ta Türkmen Oymakları* (1977) adlı eserde Güney Türkmenleri arasında Karacaoğlan şiirlerinin ve türkülerinin pek çok örneği bizzat halk ağzından derlenmiştir. Yalman'ın *Babalık* gazetesinde yayımladığı Karacaoğlan serisi Karacaoğlan'la ilgili birçok incelemeye kaynaklık etmiştir (Yalman, 1977: 12). Göçer kültürü içinde yetiştiği düşünülen Karacaoğlan'ın şiirleri, türküleri ve hikâyeleri yaşadığı dönemden günümüze kadar daha çok sözlü gelenek ve cönkler vasıtasıyla ulaşmayı başarmıştır. Karacaoğlan Çukurova'nın simgelerinden biri olup onun nereli olduğu, ne zaman ve nerede doğduğu, nerede yaşadığı, nereleri dolaştığı ve nerede öldüğü vs. hâlâ tam cevabını bulamamıştır (Şimşek, 2007: 39). Karacaoğlan'ın nereli olduğuyla ilgili birçok araştırma yapılmış ancak elde edilen veriler genelde sözlü gelenekteki anlatılanlardan ve şiirlerinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Özellikle Güney Anadolu'da Toroslar çevresinde zengin bir Karacaoğlan geleneği olduğu için birçok şehir onu sahiplenmiş (Artun, 2001: 241; Sakaoglu, 2004: 115-129) hatta Mersin'in Mut ilçesi gibi bazı yerler Karacaoğlan'ı kent imgesi hâline getirmiştir (Ünalın, 2024: 196, 205). Bunun yanında Karacaoğlan'ın ölümü ve mezarları hakkındaki rivayetler de muhtelif olup pek çok şehirde Karacaoğlan'ın mezarı yer almaktadır (Sakaoglu, 2004: 131-139). Bu durum, onun toplumdaki yerini ve halkın ona sevgisini ortaya koymaktadır. Özellikle Çukurova'da âşıklığa başlamada Karacaoğlan geleneğinin büyük etkisi vardır. Âşıklar Karacaoğlan'dan

türküler dinleyerek ve söyleyerek yetiştiklerini söyler (Artun, 2001: 240), bir nevi onu kendilerine usta olarak kabul ederler. Karacaoğlan'ın Çukurova'da Cerit Türkmenlerinin eğlence hayatında; Karacaoğlan, Dadaloğlu ve Elbeylioğlu gibi simge isimlerin türküleri gece yarısına kadar sürer (Mirzaoğlu, 1999: 80). Umay Günay, Karacaoğlan'ın güney illerinde destan gibi kabul gördüğünü, mutlu günlerin Karacaoğlan türküleriyle kutlandığını, hastalara Karacaoğlan türkülerinin okunmasının şifa verdiğini, hatta türkü söylemek anlamında *Karacaoğlan çağırmak* deyiminin kullanıldığını, mezarının da dilek için ziyaret edildiğini ifade eder (2008: 241). Bu bilgiler, Karacaoğlan'ın halk nazarında gezgin âşık tipinden veli âşık tipine dönüştüğünü ve Hak âşığı olarak telakki edildiğini göstermektedir. Öyle ki sözlü gelenekte onun kırklara karıştığıyla (Kaya, 2000: 377; Kutlu, 1982: 162), don değiştirdiğiyle (Kaya, 2000: 382; Şimşek, 2007: 45) ve ölülere dirilttiğiyle (Kaya, 2000: 378-379) ilgili inanışlar bu düşünceyi doğrulamaktadır.

Karacaoğlan, pek çok temada şiirler yazmakla birlikte Türk edebiyatında genellikle din dışı şiirler söyleyen gezgin bir âşık olarak bilinmektedir. Özellikle sevda konulu şiirleri ve türküleri onun edebiyatımızda *sevda şairi* olarak tanınmasını sağlamıştır. Güzelleme ustası kabul edilmekle birlikte varsağı türünün de en güzel örneklerini veren şair Karacaoğlan'dır (Yardımcı, 2014: 299). Ancak âşık tarzı edebiyatın en dışa dönük ve yalnızca maddi dünyaya bağlı gibi görünen şairi Karacaoğlan'ın (Günay, 2008: 224) dini-tasavvufi düşünceye uygun pek çok şiiri de mevcuttur. Şiirlerinde geçen yer adları, halk kültürü öğeleri, etrafında teşekkül eden efsaneler ve rivayetler göz önüne alındığında; araştırmacılar Karacaoğlan'ın Güney Anadolu Bölgesinde yaşadığı ve göçebe Türkmen aşiretlerinden birine mensup olduğu konusunda fikir birliği içindedir. Ünü bütün Anadolu'ya, Balkanlara, Kırım'a ve Azerbaycan'a kadar yayılmıştır. Şiirlerinden ve kaynaklardan gezginci bir âşık olduğu anlaşılmaktadır. Karacaoğlan'ın etrafında örülmüş halk hikâyelerinde aşığın Tarsus'ta bir Yörük güzeline vurulduğu, lakin kızı alamadığı için kahrından Kırklar Mağarasına -bir rivayete göre göre Mersin'deki Ashâb-ı Kehf mağarasına (Kutlu, 1982: 162; Kaya, 2000: 384)- çekilerek orada öldüğü, başka bir rivayete göre kırklara karıştığı (Kaya, 2000: 384) anlatılmaktadır. Karacaoğlan'la Karacakız birbirlerine kavuşmadan öldükleri için yöre halkı onları karşılıklı birer tepeye gömmüş, tepelere onların isimlerini vermiştir (Kutlu, 1982: 162). Çıblak'ın Mersin'den derlediği hikâyeye göre de Karacaoğlan'la Karacakız olarak bilinen Elif birbirine sevdalanmış ama kavuşamamışlardır. Elif son nefesine kadar Karacaoğlan'ı beklemiştir. Obaya geldiğinde Elif'in öldüğünü öğrenen Karacaoğlan da karşı tepede can vermiştir (2007: 47). Çıblak, çalışmamızda ele aldığımız hikâyeye de değinmiş, Karacaoğlan'ın Eshab-ı Kehf mağarasına girerek sırlara karıştığından bahsetmiştir (2007: 49). Günümüzdeki kabullere göre Karacaoğlan'ın mezarı İçel'in Mut ilçesi, Çukur köyünde bir tepe üzerindedir. Bu tepeye Karacaoğlan Tepesi denilmektedir. Tepenin üzerinde birkaç eski ev temeli, bir su sarnıcı ile harap bir mezar vardır. Bu tepenin karşısındaki tepe de Karacakız Tepesi adıyla anılmaktadır (Günay, 2008: 241). "*Karacaoğlan ile Benli Kız*" (Yukay, 1954), "*Karacaoğlan ile Yayla Güzeli*" (Gürgen 1982), "*Karacaoğlan ile Karaca Kız*" (Yurdatap 1941), "*Karacaoğlan ile Elif Gelin*" (Cunbur 1985: 5), "*Karacaoğlan'ın Aşk Maceraları*" (Korgunal, 1977) gibi matbu hikâyeler; bir anlatıcı veya âşık tarafından tasnif edilmemiştir. Bu hikâyeler, çeşitli yazarların kendi üsluplarıyla kaleme alınmış ve daha çok şiirlerden hareketle meydana getirilmiştir (Şimşek, 1999: 622). Bunlara ilave olarak Karacaoğlan'la ilgili halk kitapları yazanlara Murat Uraz, Faruk Rıza Güloğlu, Yaşar Kemal, İbrahim Zeki Burdurlu, Abdullah Toros isimleri de eklenebilir (Alptekin ve Sakaoğlu, 2006: 59). Bunlar dışında Han Mahmut (Kul Mahmut) Hikâyesi de Karacaoğlan etrafında teşekkül eden hikâyelerden biri olarak Çukurova sözlü geleneğinde anlatılmaktadır (Kaya, 2000: 378-379). Bu hikâyeler üzerine İlhan Başgöz (1949), Nebi Özdemir (1993), Ali Berat Alptekin (1986), Esmâ Şimşek (2007)'in çalışmaları mevcuttur.

Çukurova halk kültürünü eserlerine özgün ve canlı bir dille aktaran Yaşar Kemal'in de Karacaoğlan geleneğini gelecek kuşaklara aktarmada çok büyük katkısı olmuştur. Geleneğin içinde yetişen Yaşar Kemal, gözlem yeteneğini yazma sanatıyla birleştirerek Çukurova halk kültürünü edebiyata taşımıştır. *Üç Anadolu Efsanesi* (2009) adlı eserin üç sacayağını *Koroğlu*, *Karacaoğlan* ve *Ala Geyik* oluşturmuş; Yaşar Kemal bu hikâyeleri âdeta meddah üslubu ile okuyucuya sunmuştur. *Karacaoğlan* ve *Ala Geyik* Çukurova halk kültürünü ve inançlarını en güzel yansıtan hikâyeler olarak birer edebiyat klasığı hâline gelmiştir. Çalışmamıza konu olan sinema filminin ana ilham kaynağı da Yaşar Kemal'in bu eseri olmuştur.

Sinemada Karacaoğlan

Sinema; gerek sözlü edebiyat ürünlerini gerekse geçiş ritüelleri, inanışlar, gelenekler, görenekler, âdetler, maddi kültür ürünleri gibi folklor malzemelerini en iyi şekilde yansıtan ve küresel dünyaya en çabuk şekilde tanıtan medya araçlarından biri olarak (Taş, 2024: 101) toplum hayatındaki yerini almıştır ve almaya da devam etmektedir. Karacaoğlan'ı tanıtmak ve geleneği gelecek kuşaklara aktarmak için Karacaoğlan'ın hayatı ve aşk hikâyeleri de beyaz perdeye aktarılmıştır. Ayrıca Karacaoğlan'ı konu edinen üç sinema filmi çekilmiştir. Bunlardan ilki 1955 yılında gösterime giren *Karacaoğlan* filmidir. Filmin yönetmenliğini Avni Diligil, yapımcılığını Fuat Rutkay, senaristliğini ise Melih Başar üstlenmiştir. Fikret Hakan, Muhterem Nur, Bülent Ufuk ve İhsan Aşkın gibi sanatçıların rol aldığı film, Karacaoğlan'ın yaşam öyküsünü konu edinmiştir (Sakaoğlu, 2014: 405). Dram ve romantik film türündeki bu yapıtın yapımcılığını Halk Film üstlenmiştir. Çalışma konumuzu ihtiva eden film, Avni Dilligil'in 1955 tarihli yapımından sonraki ikinci ve daha güçlü Karacaoğlan filmi olmuştur (URL-3).

Karacaoğlan'ın Kara Sevdası, Atif Yılmaz'ın 1958'de yönetmenliği üstlendiği *Ala Geyik* filminden sonra çekilen ikinci folklorik içerikli filmidir. Her iki filmin senaryosu da masal ve halk hikâyesi özelliği taşıyan yerli kaynaklara dayanmaktadır. *Ala Geyik* filmi Yaşar Kemal'in aynı hikâyeden aktardığı ve 1958'de Cumhuriyet gazetesinde resimli roman olarak tefrika ettiği eserini konu edinmektedir. Halit Refiğ ile Yılmaz Güney filmin senaryosunun geliştirilmesine katkı sağlamışlardır. Senaryonun ana belirleyicisi Atif Yılmaz olmuştur. Filmin senaryosu nihayete erdirilmeden çekime gidilmiş bu yüzden diyalogların bir kısmı film setinde tamamlanmıştır (Türk, 2001: 73). Filmin başrollerini Yılmaz Güney ve Pervin Par üstlenmiştir. Film, geyik avcısı Halil ile nişanlısı Zeynep'in hikâyesini konu edinmektedir. Filmin senaryosu her ne kadar Yaşar Kemal'in *Ala Geyik* eserinden esinlenilse de filmin sonu eserden farklı bitmektedir. Yaşar Kemal'in yer verdiği hikâyede, Halil yavru bir geyiği vurduktan sonra kayadan düşerek hayatını kaybeder. Karısı da bu durumu görünce kendini kayadan atarak intihar eder. Atif Yılmaz filmin sonunu değiştirerek filmi mutlu sonla bağlar. Atif Yılmaz bu film ile halkın gelenek ve göreneklerini, yaşayış ve inanıcını özenli bir biçimde ortaya koymuştur. Düğün ve gelin alayı sahneleri belgesel niteliğindedir. İçinde bulunduğu coğrafyanın kültürel değerlerini önemseyen ve özümseyen Yılmaz, söz konusu değerleri ve millî unsurları beyaz perdeye aktararak sinemaya farklı bir bakış açısı getirmiştir. Toros yöresinin gelenek ve göreneklerini yansıtan bu film, yılın en çok gişe geliri getiren sinemalarından biri olmuştur. Ayrıca *Sinema-Tiyatro Dergisi* *Ala Geyik*'i yılın en iyi filmi seçerek Atif Yılmaz'a *Sinema Özel Armağan*'ı vermiştir.

Yılmaz'ın ilk folklorik araştırma niteliği taşıyan bu filminden bir sene sonra yine Erman film aracılığıyla, 1959'da *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* çekilmiştir. Seyircilerin *Ala Geyik* filmine ilgi göstermesi üzerine yapım şirketi *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* filmine büyük önem vermiştir. Bu nedenle de film şirketi Atif Yılmaz'a imtiyaz tanıyarak ona geniş imkânlar sunmuştur. Bu doğrultuda filmin ön hazırlığı, senaryo çalışması, oyuncu ve mekân seçimi özenle yapılmıştır. Başarılı bir ekip oluşturulmuş çekim sürecine ve sonrasına katkı sağlayacak, alanında yetkin sanatçılara ve teknik ekibe yer verilmiştir. Film o dönem Yeşilçam filmlerinin en pahalı yapımlarından biri olmuştur (Engin, 2022: 54-55). Atif Yılmaz, yönetmenliğini üstlendiği *Ala Geyik* (1958) ve *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* (1959) filmleriyle, o dönemin sinema sektöründe halkbilimi öğelerini en iyi kullanan yönetmen olmuştur. Ayrıca halk sineması ekolü onun filmlerinde önemli bir yer edinmiştir (Türetken, 2022: 118). Her iki filmde de Yaşar Kemal'in dünyasına paralellğin kurulduğu destanımsı üslup arayışının izleri görülür (Evren, 2006; 25-26).

Foto 1. Film Afışı

<https://www.imdb.com/>

Foto 2. Film Afışı

<https://www.haberturk.com/>

Karacaoğlan'ı konu edinen üçüncü film de 1966 yılında Dadaş filmin yaptığı, Nuri Akıncı'nın senaryosunu yazıp yönettiği *Karacaoğlan* filmidir. Filmde Karacaoğlan'ı Salih Güney canlandırmıştır (Sakaoğlu, 2014: 405). Necdet Çağlar, Tijen Par, Nuran Aksoy, Mehmet Ali Akpınar, Selma Akçin, Enver Dönmez, Sırrı Elitas, Nusret Özkaya ve Sevinç Pekin filmin oyuncu kadrosunu oluşturmuştur (<https://www.imdb.com/>).

Görüldüğü üzere sinema filmlerinde; mitoloji, masal, efsane, halk hikâyesi, meddah hikâyesi, destan, türkü gibi halk anlatılarının yanında, çeşitli gelenek, görenek ve inanışlardan yararlanılmıştır. Sözlü gelenekteki Karacaoğlan'ın hayatı ve aşk maceralarıyla ilgili anlatılar da senaryolaştırılarak beyaz perdedeki yerini almıştır.

Foto 3. Karacaoğlan Filmi Afışı

<https://marasavucumda.com/>

Karacaoğlan'ın Kara Sevdası Filmi

1959 yılında çekilen *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* isimli filmle Karacaoğlan'ın hayatı Türk sinemasına uyarlanmıştır (Sağlam, 2012: 8). Atıf Yılmaz, Yaşar Kemal'in Cumhuriyet gazetesinde yayımladığı resimli romanından esinlenerek senaryolaştırdığı *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* filmi ile öz kaynaklara dönme çabasının seçkin bir örneğini vermiştir. *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* Alageyik filmine göre folklorik öğelerin daha ağır bastığı bir filmidir. Yılmaz, Alageyik gibi Karacaoğlan filminde de halk efsanelerine özgü tüm unsurları kullanmıştır. Ayrıca fon müziği, dekorları ve görüntüleri ile Karacaoğlan'ın kara sevdasına uygun bir yapıt ortaya konulmuştur. Bu film, güçlü ve ulusal/millî bir malzemeyle karşılaşan Atıf Yılmaz'ın ne derece doyurucu ve değişik bir çalışma ortaya

koyacağına bir nevi kanıtı olmuştur. Filmin diyalogları beyaz perde için fazla şairane, özentili ve tabilikten uzak bulunsa da göçebe Türkmen aşiretlerinin yaşayışları, gelenek ve görenekleri aşk hikâyesi içine ölçülü olarak yerleştirildiği için film başarılı bulunmuştur (Esen, 1985: 49).

Film, fakir bir saz şairi olan Karacaoğlan ile oba beyinin kızı Elif arasındaki aşk macerasını konu edinir. Siyah beyaz olarak gösterilen film dram türündedir. Filmde masalcı bir anlatım söz konusudur. Yer yer Çukurova’da anlatılan efsanelere yer verilmiştir. Filmde olayların aktarılması ve kahramanların ruh tasvirleri anlatıcı aracılığıyla yapılmıştır. Anlatıcı filmin bazı yerlerinde araya girerek olayları yorumlayıp izleyiciyi bilgilendirir. Filmde masalsi özellikler ve olağanüstü olaylar görülür. Elif’in saçlarının bir gecede beyazlaması, çökmüş devenin türkü söylenildiğinde ayaklanması, Karacaoğlan’ın uzun mesafeyi bir anda geçmesi mucizevi hâllere örnek olarak gösterilebilir. Yılmaz’ın *Gelinin Muradı* filmiyle ile başladığı kültürel değerlere yönelme, folklorik unsurlara yer verme ve yerli kaynaklara dayanma anlayışı, *Ala Geyik* filmiyle bir çabaya dönüşmüş ve Karacaoğlan’ın Kara Sevdası filmiyle de ileri bir aşamaya taşınmıştır. Filmde halk türküleri kullanılarak filmin folklorik bir özellik kazanması sağlanmıştır. Buna rağmen *Karacaoğlan’ın Kara Sevdası* yapımcı Hürrem Erman’ın istediği ticari başarıyı yakalayamamıştır. Bu ticari başarısızlık Atif Yılmaz’ı da etkilemiş ve onu piyasaya dönük farklı türde filmler yapmaya yöneltmiştir (Engin, 2022: 56,58). Film üzerine çok sayıda eleştirmen yazı yazmıştır. Bunlardan özellikle Nijat Özön Pazar Postası’nda *Karacaoğlan’ın İhtişamı ve Sevdası* (Özön, 1959: 12), Tunca Okan da Milliyet gazetesinde *Karacaoğlan’ın Kara Sevdası* isimli bir yazı yazmıştır. Okan yazısında filmin orta dereceli bir film olduğunu belirterek filme iki yıldız vermiştir. Ayrıca eleştirisinin sonunda film hakkında şunları söylemiştir: “*Karacaoğlan’ın Kara Sevdası* başarılı tarafları hatalı taraflarından biraz daha ağır olan ve herhalde Atif Yılmaz’ın gelişmesini göstermesi bakımından seyredilmeye değer bir filmidir.” (Okan, 1960: 2’den akt. Sakaoğlu, 2014: 405).

Filmde Yer Alan Kişiler

Filmin prodüktörlüğünü Erman Film adına Hürrem Erman üstlenmiştir. Filmin yönetmenliğini Atif Yılmaz, görüntü yönetmenliğini Mike Rafaelyan, sanat yönetmenliği ise Duygu Sağıroğlu yapmıştır. Mike Rafaelyan meslek hayatının ilk yıllarından itibaren Atif Yılmaz’la uyumlu bir iş arkadaşlığı süreci geçirmiştir. O dönemlerde mimarlık öğrencisi olan Duygu Sağıroğlu da ayrıca tiyatro ile de ilgilenerek sahne tasarımı ve dekor çalışmaları yapmaktadır. *Karacaoğlan’ın Kara Sevdası* filmiyle ilk defa bir filmde sanat yönetmeni ve dekor tasarımcısı olarak görev almıştır (Engin, 2022: 55). Filmin senaryosunu Atif Yılmaz, Halit Refiğ, Yılmaz Güney ve Yaşar Kemal yazmıştır. Ayrıca Halit Refiğ ve Yılmaz Güney filmde yönetmen yardımcısı olarak görev almışlardır. Filmin geniş bir oyuncu kadrosu vardır. Filmin başrollerinde Tijen Par ve Nuri Altınok yer almış Karacaoğlan rolünü dönemin tiyatro oyuncularından Nuri Altınok, Elif’i Tijen Par, Deli Hüseyin rolünü ise Kadir Savun canlandırmıştır. Ayrıca filmin kadrosunu Kadir Savun, Talat Gözbak, Sami Hazinses, Hayri Esen, Muazzez Arçay, İhsan Aşkın, Asım Nipton, Vahi Öz, Hikmet Serçe, Seden Kızıltunç, Sami Hazinses, Jale Öz ve Danyal Topatan gibi dönemin önemli yıldızları oluşturmuştur. Yöre halkı da figüran olarak filmde yer almıştır (URL-3).

Filmin Konusu ve Olay Örgüsü

Film, Bozdoğan obası beyinin kızı Elif’e sevdalanan Karacaoğlan’ın öyküsünü konu edinir. Filmin baş kahramanı Karacaoğlan, saz çalarak diyar diyar gezen bir halk aşığıdır. Bir gün Bozdoğan obasının katarına denk gelir. Karacaoğlan obaya katılarak Meryemçil Beli yaylasına çıkar. Bozdoğan obası sakinleri Meryemçil yaylasında kervan kurar. Bozdoğan obası beyinin Elif adında da bir kızı vardır. Karacaoğlan ve Elif birbirlerini gördükleri anda sevdalanırlar. Ancak Bey, kızını Avsar Beyi’nin oğlu ile evlendirmek ister. Oba ise, Karacaoğlan ile Elif’in yanındadır. Karacaoğlan oba halkının yardımcıları ile Elif’i başka obaya kaçırarak onunla evlenir. Obadan Mıstık Ağa, Elif ile Karaca’yı Cerit obasına, Küçük Alioğlu’na gönderir. Karacaoğlan gittiği yerlerde kendini sevdiren, her gittiği obada konuk edilir. Küçük Alioğlu, Elif ile Karaca’nın düğünlerini yapar. Karaca ve Elif burada mutlu bir hayat sürer. Ancak burada beyin yeğeni olan Halil, Elif’e sahip olmak ister ve onu kandırır. Karacaoğlan tek başına obadan ayrılarak saz çalmak için düğünlere gider. Ancak bu ayrılıklar Karaca ile Elif’e mutsuzluk getirir. Karacaoğlan yıllar sonra geri döndüğünde Elif’in hayatta olmadığını öğrenir (Esen, 1985: 48).

Film aşk temasının yanında, dostluk ve arkadaşlık gibi insan ilişkilerini de konu edinmektedir. Bu manada filmde rol alan, Karacaoğlan’ın dostu ve kan kardeşi olarak gösterilen Deli Hüseyin, hikâyenin gelişiminde Elif kadar önemli bir karakterdir. Deli Hüseyin, ömrünün geri kalanını uzaklara giderek izini kaybettiren dostunu bulmak için geçirir. Filmde dostluk, fedakârlık ve arkadaşlık kavramları Deli Hüseyin aracılığıyla verilmiştir. Ayrıca filmde

karakterlerin tasvirleri, filmin temasına uygun şekilde ele alınmıştır. Filmde Elif sadakati, Karacaoğlan kararlılığı, Deli Hüseyin de dostluğu temsil eder. Bunlar ana karakterlerdir. Filmin başından sonuna aynı ana çizgide devam ederler. Bir de oba beyi, Hürüce kadın ve Halil gibi yan karakterler vardır. Bunlar da hikâyenin gelişiminde yardımcı rol üstlenmişlerdir. Filmin genelinde göçebe Türkmen aşiretinin yaşayışı ve töreleri başarıyla verilmiş, bey ile oba halkı arasındaki mücadele güçlü zayıf çatışması biçiminde sergilenmiştir (Engin, 2022: 56).

Filmde olaylar bey kızı Elif'in yörük kervanında çöken ve onca uğraşa rağmen bir türlü yerinden kalkıp yola devam etmeyen deveye dil dökmesiyle başlar. Filmin oyuncularında Deli Hüseyin bahis açar ve o esnada oradan geçen Karacaoğlan bu duruma şahit olur. Deli Hüseyin, Karacaoğlan'a "Sen âşiksın. Saz çalar, türkü söylersen deveyi yerinden kaldırırsın." der. Karacaoğlan mütevazı bir şekilde devenin karşısına çöker. Elinde sazıyla, gözleri deveye ve gönlü Elif'e bakarak şu dizeleri söyler: *Karacaoğlan'ım ederim methin/Bulsam yanağında buse himmetin/Yüz bin şebir saysam bilmez kıymetin/Ahir-i dünyaya değer gözlerin*. Deve, Karacaoğlan'ın ağzından dökülen nameler sonrasında ayaklanır. Bey kızı Elif bu duruma çok şaşırır. Bu sahneden sonra Karacaoğlan, Elif aşkı başlar (URL-3). Karacaoğlan obada kendini çok sevdirir ve Deli Hüseyin olarak bilinen bir adamla tanışır. Bir süre sora Deli Hüseyin'le dost olur ve onun ısrarına dayanamayarak obada kalır. Deli Hüseyin, Karaca'ya sahip çıkar ve sazın ve sözün sultanı, diyerek onunla kan kardeşi olur. Diğer taraftan Karacaoğlan, Elif'e sevdalanmıştır fakat oba beyi kızını Avşar beyinin oğluyla evlendirmek ister. Karacaoğlan'a sevdalı olan Elif bu isteğine itiraz edince babası öfkelenir. Bu durumu bilen oba halkı, iki sevdalının birleşmesine yardım eder. Böylece Karaca ile Elif, burayı terk edip Cerit Obasına gider. Obanın beyi onları himayesine alır ve düğünlerini yaptırır fakat beyin çapkın yeğeni Halil, Elif'e göz koyar. Karacaoğlan eskiden olduğu gibi oba oba gezerek düğünlerde saz çalmaya başlar. Karacaoğlan'ın yokluğunu fırsat bilen Halil, Elif'e yaklaşmaya çalışır. Onun bu istediğini Deli Hüseyin ile Karacaoğlan'ın dışında herkes öğrenmiştir. Halil, Elif'e bir şartla kendisini bir daha rahatsız etmeyeceğini söyleyerek onu kandırır. Şartı ise Elif'e dokunmadan bir gece onun yanında yatmaktır. Elif çaresiz kalınca bu şartı kabul etmek zorunda kalır. Karacaoğlan bir obada düğünde saz çalarken sazının teli kopar, Karacaoğlan bunu uğursuzluk olarak görür ve obasına döner. Karısı ile Halil'i birlikte yatarken görünce sessizce obayı terk eder. Ertesi gün, durum anlaşılır ve Halil töre gereği cezalandırılarak öldürülür. Ne yazık ki Karacaoğlan obayı çoktan terk etmiş ve kayıplara karışmıştır. Elif'in üzüntüden bir gecede saçları ağarır. Deli Hüseyin, Elif'e Karacaoğlan'ı bulup gerçeği söyleyeceğine dair söz verir ve Karacaoğlan'ı aramaya başlar. Gittiği tüm obalarda herkes Karacaoğlan'ı tanır ama kimse onun nerede olduğunu söyleyemez. Karacaoğlan'la ilgili halk arasında çeşitli rivayetler dolaşır. Aradan uzun yıllar geçer. Deli Hüseyin saçı sakalı beyazlamış bir ihtiyar olmasına rağmen, Karacaoğlan'ı aramaktan vazgeçmez. Elif de artık yaşlanmıştır ve bir gün vefat eder. Aradan geçen yıllardan sonra oba bir hayli değişir. Obanın olduğu yere kerpiç damlı evlerden bir köy inşa edilmiştir. Deli Hüseyin gittiği bir şehirde, saçı sakalı ağarmış vaziyette Karacaoğlan'la karşılaşır. Olup biten her şeyi Karacaoğlan'a anlatır. Birlikte köye dönerlerken Deli Hüseyin yolda vefat eder. Karacaoğlan köye tek başına döner fakat hiçbir şey bıraktığı gibi değildir. Köylülere Elif'i sorar, köylüler de onu Elif'in mezarına götürür. Karacaoğlan sazını Elif'in mezarı başına asar ve film böylece sona erer (Einngin, 2022: 232-233). Filmde kesitlerin yer aldığı afişlerden örnekler şu şekildedir:

Foto 4. Filmin Afışı
<https://marasavucumda.com/>

Foto 5. Filmin Afışı
<https://www.imdb.com/>

Filmin Çekildiği Yerler/Mekân

Film ilk etapta İstanbul'da çekilmek istenir. Filmin görüntü yönetmeni Mike Rafaelyan, filmin İstanbul'da Belgrad ormanlarında yapılmasını ister fakat rejisör Atıf Yılmaz buna karşı çıkarak Karacaoğlan'ın yaşadığı düşünülen yörede set kurulmasını talep eder. Atıf Yılmaz'ın ısrarıyla çekimler genel olarak Kadırlı ve Andırın'da gerçekleştirilir (Yılmaz, 1995: 65). Filmin dış mekân sahnelerinin büyük bölümü Kahramanmaraş'ın Andırın ilçesi, Çığsar köyünde; çadır içinde geçen iç mekân çekimleri ise Osmaniye'nin Kadırlı ilçesinde kurulan bey çadırında yapılır. Film boyunca Çığsar ve Meryemçil yaylalarının, Andırın'ın, Cerit obasının, Çokak köyünün ve Binboğa dağlarının manzaraları yer alır. Film Andırın Çığsar yaylasının üzerine anlatıcının sesinin düşmesiyle başlar (URL-3).

Filmin Seslendirmesi ve Film Müziği

Filmde Doğu ve Batının özgün müzikleri sentezlenerek verilmiş film müziği ile Sebahattin Kalender ve Ruhi Su ilgilenmiştir. Sebahattin Kalender film için özgün fon müzikleri bestelemiştir. Ayrıca Ruhi Su filmin ilk çekimlerinde, Devlet Opera Orkestrasının icrası eşliğinde, elinde sazıyla Karacaoğlan türkülerini seslendirmiştir fakat Ruhi Su'nun o dönem yasaklı sanatçılar arasına girmesi ve bu konuda filmin prodüktörlüğünü üstlenen Hürrem Erman'ın endişeleri sebebiyle Karacaoğlan müziklerini seslendirme görevi, opera sanatçısı Aydın Gün'e verilmiştir. Dolayısıyla Ruhi Su'nun yaşadığı problem filmin akıbeti için ticari bir kaygıya dönüşmüştür. Bu nedenle de filmin montajı tamamlandıktan sonra yapım şirketi tarafından filmin seslendirmesinde değişikliğe gidilmiştir. Filmin ikinci bir kopyası hazırlanarak Anadolu insanının gösterimine sunulmuştur. Böylece Ruhi Su'nun türkülerini seslendirdiği bölümler çıkarılmış ve Aydın Gün'ün yorumlarının bulunduğu ses kuşağı eklenmiştir. Bütün bu değişikliklere rağmen film istenilen ilgiyi görmemiş beklenilmeyen bir hayal kırıklığına neden olmuştur (Engin, 2022: 56, Dorsay vd., 1973: 28). Filmin yönetmeni Atıf Yılmaz da bu durumdan memnun olmamış, ısrarla Karacaoğlan türkülerini Ruhi Su'nun seslendirmesini istemiştir. Ayrıca Ruhi Su'nun seslendirdiği film kopyalarının olmamasından da derin üzüntü duymuştur. Atıf Yılmaz, anılarında bu duruma da yer vermiş ve şunları söylemiştir:

“Filmin ilk vizyonu, deneme mahiyetinde, sanırım, Balıkesir’de yapılmıştı. Gelen haberler hiç iç açıcı değil. Seyirci Ruhi Su'nun türkülerini, sesini yadırgıyormuş. Yapımcımız Hürrem Erman, sıradan bir sinemacının etkisinde kalıp paniğe kapılıyor. Film o dönemin belki de en pahalı filmi. Parayı kurtarma telaşına düşen Hürrem Bey, o güne kadar harcanan tüm emekleri göz ardı ederek filmin türkülerini değiştirmeye, bir başkasına söyletmeye karar veriyor. Piyasa ağzıyla söyleyen türkücülerden birine söyletse gene anlayacağım. Seçtiği yeni türkücü başka bir operacı: Aydın Gün. Sinemacılık yaşamımın belki de en yenilgi, öfke, duyduğum anlarından biri bu. Filmin bütün müzik bandı zedeleniyor. Aydın Gün'ün cılız, tenor sesiyle söylediği türküler günlerimin gecelerimin kabusu oluyor. Arkadaşlarımla birlikte, olağanüstü bir çabayla, yüreğimizi koyarak, sevgiyle kotardığımız çalışma, nefret

ettiğim bir filme dönüşmeye başlıyor. İşin en acı yanı da bugün, Karacaoğlan'ın Kara Sevdası filminin, orijinal Ruhi Su'nun türkülerinin yer aldığı bir tek kopyasının bulunmaması.” (Yılmaz, 1995: 63-65)

Filme Dair Anılar

Film kadar, filmin gerçekleşmesinde rol üstlenen kişilerin film sonrası notları ve kamera arkası bilgileri de filmin değerlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Atif Yılmaz 1991 yılında yayımlandığı *Hayallerim, Aşkım ve Ben* isimli kitabında sinema yıllarında geçirdiği anılara yer vermiştir. İlk olarak *Hayallerim, Aşkım ve Ben* adıyla kitap hâlinde yayımlanan anıları daha sonra farklı yayınevleri tarafından 1995'te *Söylemek Güzeldir* ve 2002 yılında *Bir Sinemacının Anıları* adlarıyla yeniden neşredilmiştir. Yazar anılardan en çoğunu da *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* filmine ayırmıştır. Yılmaz, ilk olarak bu filmde Karacaoğlan rolünü Yılmaz Güney'e vermemekle sinema alanındaki en büyük hatalarından birini yaptığına dair duyduğu pişmanlığı dile getirmiştir. Ayrıca söz konusu filme ilgili anıları arasında ekibin kuruluşu, Yaşar Kemal ile birlikte senaryonun hazırlanışı, filmin Kadırlı ve Çığırsır Yaylası'ndaki çekimleri, Yılmaz Güney'in meşhur akrep hikâyesi de yer almaktadır. Yılmaz bu anılarını son derece samimi ve içten bir dille ifade etmiştir (Yılmaz, 1995: 60-80).

Filmle ilgili anıları paylaşan bir başka isim de Duygu Sağıroğlu'dur. Sağıroğlu filmin çekildiği yıllarda Mimar Sinan Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sinema-TV Bölümü'nde öğretim üyeliği yapmaktadır. Ayrıca Mimarlık Fakültesinde öğrenim görmektedir. Sağıroğlu, Atif Yılmaz'dan gelen teklifini kabul ederek Mimarlık Fakültesinde öğrenim görmekte iken okulu bırakıp *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* filmiyle sinemaya adım atmıştır. Daha sonraları da Yeşilçam'da dekoratörlük, senaryo yazarlığı ve yönetmenlik yapmıştır. Sağıroğlu, Andırın Çığırsır Yaylası'ndaki bu ilk sinema tecrübesine ilişkin anılarını derslerinde öğrencileriyle, yazılarında okuyucularıyla ve sosyal medyada tüm sinemaseverlerle paylaşmıştır. Sağıroğlu'nun anıları arasında Yılmaz Güney'in akrep zehrini tedavisi ve Çığırsır Yaylasında kan kardeşliği yer almaktadır. İlkinde Duygu Sağıroğlu'nu film setindeyken akrep ısırması ve Yılmaz Güney akrebin soktuğu yeri emerek akrebin zehrini boşaltmıştır. Diğer bir anı ise Yılmaz Güney'in, Duygu Sağıroğlu'nun ve Sami Hazinses'in Çığırsır yaylasında kan kardeşi olmasıyla ilgilidir (URL-3).

Sinema-Folklor İlişkisi Bağlamında Karacaoğlan'ın Kara Sevdası Filmi

Sinema; zamanın tanığı, kültürün aktarıcısı ve hatırlatıcısı, gerçeğin veya hayalin canlandırıcısıdır (Güvenç, 2020: 62). Sözlü kültürü elektronik kültür ortamları vasıtasıyla sunmak folklorun eğlenme eğlendirme işlevi yanında; değerlere, toplum âdetlerine destek verme, eğitim ve kültürün gelecek kuşaklara aktarılması işlevlerini de (Bascom, 2005, 71-86) yerine getirmektedir. Halk bilimi unsurlarının dijitalleşmesi ile birlikte teknoloji ve birey arasında kültürel düzeyde sıkı bir bağlam oluştuğu görülmektedir (Özdemir, 2019, 95). O sebeple, son dönemlerde medyanın halk kültürünü aktarmadaki rolünü konu alan çalışmalar önem kazanmıştır. *Karacaoğlan'ın Kara Sevdası* adlı film de 1950'li yıllarda sinemanın halk kültürünü aktarmadaki rolünü göstermek açısından önemli örneklerden biridir. Film; Yaşar Kemal'in 1956 yılında Cumhuriyet Gazetesi'nde yayınlanan Karacaoğlan çizgi romanından esinlenilmiş ayrıca filmde Yaşar Kemal ve film ekibinin birlikte uyarladığı senaryo kullanılmıştır. Daha sonra Yaşar Kemal *Üç Anadolu Efsanesi* adlı eserinin (1967) *Karacaoğlan* bölümünde de bu hikâyeye yer vermiştir. Çukurova sözlü anlatı geleneğinde meşhur olan Karacaoğlan'la Elif hikâyesinin sözlü anlatım ortamından elektronik kültür ortamına aktarıldığı bu film sayesinde Karacaoğlan geleneği sınırlı bir kitleden çıkıp toplumun geneline aksetmiştir. Dinleyici kitlesi, izleyici kitlesine dönüşmüş; hikâye, işitsel ortamdan görsel ortama taşınmış; başka bir ifadeyle hikâye, teknoloji sayesinde yeniden ete kemiğe bürünmüştür.

Sözlü kültürün temsilcisi olan Çukurovalı Karacaoğlan hakkında bilinmeyenler bilinenlerden daha fazladır. Filmde ele alınan Karacaoğlan ile Elif hikâyesi de Karacaoğlan'la ilgili diğer anlatılanlar da somut verilerden uzakta toplum hafızasında üretilmiş, halk hikâyesi motifleriyle zenginleştirilerek kulaktan kulağa aktarılmış rivayetlerden oluşmaktadır. Karacaoğlan'ın şiirlerinden ve ona atfedilen rivayetlerden hareketle halkın kendi Karacaoğlan'ını meydana getirdiğini söylemek mümkündür. Karacaoğlan, sahiplenildiği yerlerin ya da toplulukların kültür kalıplarında hikâyeye yeniden yaratılmış; ona izafe edilerek anlatılan aşk hikâyeleri Karacaoğlan geleneğini zenginleştirmiştir. Filmin beyaz perdeye aktarılması ise geleneği güncel teknik ve yöntemlerle topluma aktarmada daha etkin bir rol üstlenmiştir.

Filmde bazen akışın arasına girerek; olaylar, durumlar, kişiler, mekânlar ve zamanlar hakkında bilgi veren perde dışı bir anlatıcı tipolojisiyle karşılaşır. Manfred Jahn, sinematografik anlatıcılar içerisinde bu anlatıcı tipolojisini “perde dışı anlatıcı (off-screen narrator)” (Jahn, 2003: 9'dan akt. Sözen, 2008: 174); Robert Burgoyne ise “dış

öyküsel anlatıcı” (extradiegetic narrator) ya da yadöyküsel (extradiegetic) anlatıcı olarak tanımlar (Burgoyne, 1992: 96’dan akt. Sözen, 2008: 174). Bu anlatıcı anlattığı öyküde yer almaz, öykünün dışındadır. Bu edebiyattaki üçüncü kişi anlatıcıya benzer. Anlatıcı, anlatısını olaylar, durumlar, eylemler aracılığıyla aktarır. *Karacaoğlan’ın Kara Sevdası* filminde sinsin oyunu hakkında bilgi verirken, mantuvar geleneğini açıklarken ve daha pek çok sahnede bu anlatıcı tipolojisiyle karşılaşılır.

Karacaoğlan’ın Kara Sevdası filmi, Karacaoğlan’ın gerçekte yaşadığı rivayet olunan doğal yaşamını ve mensup olduğu kültürü seyirciye aktarmak açısından büyük değer taşımaktadır. Don Yoder’e göre halkın kültürü, sanayileşmeden önce gelenekselliğin ağır bastığı, kırsalı ve oradaki âdetleri içeren kültürdür (2005, s.52). Bu görüş doğrultusunda ele alınan film halk kültürü açısından zengin bir ortamı yansıtmaktadır. Film Çukurova’daki göçer kültürünü ve Türkmen aşiret hayatını anlatmaktadır. Filmde; Sedat Veyis Örnek’in sınıflamasına göre halk biliminin konularından (2000: 17-20) olan; *yerleşim türleri, halk mimarisi, ekonomi türleri, beslenme, halk hukuku, geçiş dönemleri, bayramlar, kalıp hareketler, halk edebiyatı ürünleri, halk oyunları, halk müziği ve müzik araçları, çocuk oyunları, halk eğlenceleri ve adlarla ilgili zengin bir içerik mevcuttur*. Geleneksel giyim kuşam, yayla göçü, oba kültürü, gelenekler, kıl çadır, çadırdaki kullanılan eşyalar, boyamacılık, dikiş- nakış, dokumacılık, demircilik, tellallık, dikiş- nakış, çobanlık, deve, çerçilik, seğmenlik, at, keçi, çocuk oyunları, misafir kültürü, komşuluk, kan kardeşliği, halaylar, oyunlar, halk müziği, kız isteme geleneği, kına yakma, çeyiz götürme, eğlenceler vb. unsurlar filme hem aslına uygun bir hava katmış hem de filmin folklorik arka planını izleyicinin dikkatine sunmuştur. Bu kültürel öğelere dair sahnelerden hareketle; çevreyi ve oyuncuları görsel manada öne çıkaran özellikler açısından filmde görüntü merkezli yaklaşıma (Güvenç, 2020: 67-68) yer verildiği söylenebilir.

Filmdeki en temel folklor unsurlarından biri de senaryoda sık sık karşılaşılan halk edebiyatı ürünleridir. Filmde halk edebiyatı mahsullerinden *türkü, mani, ağıt, halk hikâyesi, deyim, atasözü, alkış ve kargış* türlerinden örnekler vardır. Karacaoğlan’ın şiirleri ve türküleri yanında; Ferhat’la Şirin hikâyesi, Kerem ile Aslı hikâyesi, Karacaoğlan’la da ilişkilendirilen Han Mahmut hikâyesi (Kaya, 2000: 378-379), gelin göçürme ağıtı, mantuvar manileri, sıklıkla karşılaşılan kalıp sözler filmdeki halk edebiyatı mahsulleri olarak sıralanabilir. Âşıklık geleneği de filmdeki ana karakter olan Karacaoğlan üzerinden seyirciye sunulmuştur. Karacaoğlan, elinde sazıyla diyar diyar gezen bir Hak âşığı olarak tanıtılmış ve onun ağzından âşıklığın töresinden bahsedilmiştir. Filmdeki akış içerisinde konuya uygun olarak “Nasıl Methedeyim Sultanım Seni”, “Gönül Yardan Ayrılmaz”, “Üryan Geldim Gene Üryan Giderim”, “Elif”, “Şu Yalan Dünyaya Geldim Geleli”, “Bir Dolu İçtim de Umman’a Daldım”, “İlk Akşamdan Vardım Kavil Yerine” adlı Karacaoğlan’a zafede edilen türküler kullanılmıştır. Adana yöresinde yaygın olan bir *gelin göçürme ağıtının* (Artun, 2012: 140) “Kalk gelin yukarı deşir şeşini/ Çok ağladın sil gözünün yaşını” kısmına yer verilmiştir. Kullanılan deyimlere “doluya koysan olmuyor, boşa koysan dolmuyor”, “başına iş çıkarmak”, “başını yemek”, “eyvallah etmemek”, “aklını kaçırmak”, “bir hoş olmak”, “göz kulak olmak”, “yer yarılıp içine girmek”, “meydan okumak”, “salık vermek”, “şerefiyle oynamak”, “rezil rüsva olmak”, “başına hâl gelmek”, “başını alıp gitmek”, “yollara düşmek”, “eli ayağı tutmamak”, “eli yetişmek”, “viran olmak”, “bir ayağı çukurda olmak”, “yüzüne bakmamak”, “dumanı tepesinden çıkmak”, “akıl vermek”, “kapıda kul olmak”, “yol göstermek”, “yanıp tutuşmak”, “işi düşmek”, “ayağına gitmek”, “başı üstünde yeri olmak”, “göz açıp kapayıncaya kadar”, “ödünü koparmak”, “kendine gelmek”, “laf etmek”, “ocağını batırmak”, “başının çaresine bakmak”, “soluk soluğa”, “alt etmek”, “çare düşünmek”, “elini çabuk tutmak”, Allah’a ısmarlamak, “ayaklarının altını öpmek”, “kafasını uçurmak”, “dünya gözüyle görmek”, “işine karışmak”, “heyecan duymak”; atasözü olarak “öfkeyle kalkan zararlar oturur”, “insanoğlu çiğ süt emmiş”, “zora dağ dayanmaz”, “ateş olsa cirimi kadar yer yakar”; alkış olarak “sağlıkla kal”; kargış olarak, “ocağın batsın”, yazıklar olsun”, “it dölü”, “cehennem ol”, “Allah belanı versin”, “sakalı dökülesice”, “ölsem kara topraklara karışsam” örnekleri verilebilir. Seslendirilen türkülerden, manilerden, ağıtlardan, hikâyelerden hareketle filmde ses merkezli yaklaşımın da (Gönenç, 2020: 68-69) kullanıldığı görülür. Bu yaklaşımın önemli bir ögesi de kullanılan yöresel ağızlardır (Gönenç, 2020: 68). Çünkü geleneksel kültürü yansıtan bir filmde kullanılan dilin de dönemin ve yörenin ağızıyla uyumlu olması beklenir. Ancak incelenen filmdeki oyuncuların yörenin ağız özelliklerinde uzakta İstanbul Türkçesine yakın bir dil kullanması filmdeki ciddi bir eksiklik olarak değerlendirilebilir.

Filmde törelere ve geleneklere de vurgu yapılmaktadır. Bozdoğan Beyi’nin Hörüce Hatun’la olan konuşmasında Türk kültüründeki bilge kadın tipinin konuşmaları sezilmektedir. Hörüce Hatun’un, “Bey, sana derim ki ataların yolundan şaşma, beylige yakışmaz işler yapma, töreleri bozan küçük işler beye yakışmaz, öfkeyle kalkan zararlar oturur.” şeklindeki ifadelerinde Dede Korkut Hikâyelerinde Dirse Han’a soylayarak onu yanlıştan döndüren ve

ona yol gösteren kadın tipinin (Gökyay, 1973: 6) özellikleri görülür. Yine Bozdoğan Obasının ve bütün obaların saygı duyduğu, töreleri bilen ve yaşatan, herkesin sözüne itibar ettiği hatta beylerin bile kapısından girerken çekindiği Mıstık Ağa da filmde Türk bilge tipinin karakteristik özelliklerini göstermektedir. Mıstık Ağa hatırı sayılır bir bilge olmakla birlikte aynı zamanda demircilik yapan bir zanaatkârdır. Bu bağlamda halk kültürünün önemli bir kültürel mirası olan geleneksel mesleklere de filmde yer verildiği görülmektedir. Filmde Bozdoğan Obası beyinin kızı Elif'i başkasına vermek istemesine karşılık; Mıstık Ağa'nın öncülüğündeki kişiler, töreye göre bir kızın onaylamadığı kişiye verilmesini töreye karşı gelmek sayar ve törenin bozulduğunu söyleyerek Bey'e cephe alırlar. Bu örnek dışında da zaman zaman oba kültürünün kendine has töresi ve gelenekleri dile getirilerek halk hukukunun işlevselliğine de vurgu yapılmaktadır. Karacaoğlan'ın kaybolmasından uzun yıllar sonra Cerit Obası'nın yerleşik hayata geçmesinden hareketle törelerin bozulmasına ve kültürel değişime de filmde değinilmiştir.

Filmdeki önemli kültürel öğelerden biri de Türkmen kültüründeki misafir ağırlama geleneğidir. Karacaoğlan, Bozdoğan obasına mensup değildir. Deli Hüseyin'le kan kardeşi olup obaya yerleşmiştir. Ancak Elif'le olan sevdası duyulunca Bey tarafından öldürülmek istenir. Mıstık Ağa, törelerinde misafire hem de Hak âşığı bir misafire bu şekilde davranmayı töreye karşı gelmek sayarak Bey'e karşı obadakileri örgütler. Ayrıca Karacaoğlan Elif'in kaçarak Cerit Obasına sığınması da Cerit Beyi Küçükalioglu'nun misafirperver olmasıyla ilişkilendirilir. Bey'in yeğeni Elif'e kötülük yapıp da Karacaoğlan ortadan kaybolunca Bey, yeğenini misafirlik hukukuna aykırı davrandığı gerekçesiyle öldürtür. Kendisi de ev sahibi olarak buna engel olamadığı düşüncesiyle kahrından ölür. Bu örnekler, Türk kültüründe misafirin önemini göstermek adına önemlidir.

Filmdeki folklor öğelerinden biri de geçiş dönemleridir. Filmde konu aşk olduğu için geçiş dönemlerinden özellikle *evlilik* üzerine motifler daha geniş yer tutmaktadır. Filmde Karacaoğlan ile Elif arasındaki aşk, halk hikâyelerinde sıkça görülen *ilk görüşte âşk olma*¹ şeklinde gerçekleşmiştir. Bozdoğan obasının beyi, kızı Elif'i Karacaoğlan'a vermeye yanaşmayınca âşıklar Cerit obasına kaçarak evlenmiştir. Evlilik sahnesinde, arka planda *bayrak kaldırma, damat traşı, Türkmen balayları, sinsin oyunu, gelin türküleri, at sırtında gelin alma, saç saçma, çeyiz götürme, kızın erkeğin ayağına basması, erkeğin yüz görümlüğü takması ve gerdekte tüfek atma* âdetlerine rastlanmaktadır. Gerdeğe girildikten sonra *silah sıkma* âdeti Adana yöresinde gelinle damadın karı-koca olduklarını duyurma şeklindedir (Savur, 2010: 78). Yüz görümlüğünün takılması âdeti, Yörüklerde yaygın olan bir uygulamadır. Yörüklerde damat, duvağı açmak için önceden aldığı takıyı geline takar ve bu uygulamaya da *yüz görümlüğü* adı verilir (Ünalın, 2022: 206). Karacaoğlan coğrafyası içerisinde yer alan Kadırlı ve çevresinde de damadın geline yüz görümlüğü verme uygulaması yaygındır. Hatta yüz görümlüğü verilirken eski bir gelenek olarak oğlanın kıza ayna tutması uygulaması mevcuttur. Bu uygulama kötü ruhlardan korunmak amacıyla onları aldatmaya yönelik olarak yapılmaktadır (Çeribaş, 2021: 173). Geçiş dönemlerinden evlenme dışında ölüme de filmde yer verilmiş ancak Elif'in ölmesi üzerine Karacaoğlan'ın sazını mezarın yanındaki ağaca asması dışında ölüme ilgili gelenekler ve uygulamalara pek rastlanmamıştır.

Filmde, mevsimlik bir bayram olan Hıdırellez ve buna bağlı olarak şekillenen mantuvar geleneği de dikkat çeker. Hızır'la İlyas'ın buluştuğuna inanılan 6 Mayıs günü Türk kültüründe Hıdırellez Bayramı olarak kutlanmaktadır (Ocak, 2007:145). Hıdırellez kutlamalarının vazgeçilmez eğlencelerinden biri de hemen hemen bütün Türk dünyasında yer alan mantuvar açma geleneğidir. Türk dünyasında değişik adlarla bilinen (Çay, 1991: 44) bu geleneğe göre, toplantıda bulunan kişilerden her biri adına niyet tutularak söylenen maniler iyiye veya kötüye yorulur. Halk edebiyatında mantuvar manileri niyet fal manileri içerisinde yer alır (Boratav, 1995: 176). Ayrıca Adana yöresinde kulak ağrısını geçirmek için kullanılan, çiçekleri güzel kokulu ve sarı renkli bir kır bitkisinin adıdır (sozluk.gov.tr). Hıdırellez geleneği ve buna bağlı söylenen mantuvar manileri göçer kültürü içerisinde mevsimlik bayramların ve törenlerin önemini yansıtmaktadır. Filmde de anlatıcı ön planda Hıdırellez ve mantuvar geleneğinden bahseder. Buna göre; her yıl mantuvarlar açınca kızlar, kadınlar, gençler mantuvar türküleri söyleyerek dağdan iner. Mantuvar açmak baht açmaktır demektir ve bu yüzden genç kızlar küpten mantuvar çıkarırlar. Anlatıcı bu geleneğin bahsederken arka planda kızlar şu mantuvar manisini seslendirir: *Oy mantuvar mantuvar/Mantuvarın vakti var/ Mantuvara gelenin/Cennette beş tabı var*. Dolayısıyla bu kısımda hem görüntü hem de ses merkezli yaklaşımın uygulandığından bahsedilebilir.

¹ Halk hikâyelerindeki *ilk görüşte âşk olma* için bkz. (Alptekin, 2002: 37-38).

Filmdeki önemli folklorik unsurlardan biri de sazın telinin kopması motifidir. Sazın telinin kırılması ve nesnenin durum değiştirmesi o insanın ölümü, hastalığı veya tehlikede olduğu şeklinde yorumlanır (Duymaz, 2008: 16). Âşık Garip hikâyesinde de rastlanan bu motif (Türkmen 1995: 243; Alptekin, 2002: 216-217) genellikle olumsuz bir duruma işaret eden sembolik bir göstergedir. Karacaoğlan bir düğündeyken, Elif kendisine musallat olan beyin yeğeninden kurtulmak için onunla aynı çadırda bir gece sadece uyumaya razı olur. Ancak Karacaoğlan sazının telinin kırılmasıyla kötü bir şey olduğunu hisseder ve bir günlük mesafeyi kısa sürede alarak bu duruma şahit olur. Bu olay sonunda Karacaoğlan obayı terk eder ve ortadan kaybolur.

Filmde dikkat çeken halk kültürü unsurlarından biri de kan kardeşliğidir. Deli Hüseyin’le Karacaoğlan birbirlerinin kesilen kolundaki kanı içerek ya da yalayarak kan kardeşi olmuştur. Türk kültüründe kan kardeşliği bir ant şeklindedir. “Türk ve Moğol toplulukları arasında kan kardeşliği esasına dayalı andın yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Anda dayalı kan kardeşi olanlar şahitler önünde, kollarında bir damar yararak kanlarını bir fincan içine akıtmakta, bunu süt veya kıymızla karıştırarak her birisi bu içkinin yarısını içmektedirler. Böylece ikisi de Türkçe ve Moğolcada aynı manaya gelen ‘anda’ olmaktadır. Bu şekilde kan kardeşi olmak âdeti günümüzde Batı Türk dünyasında yoksa da çocuklar arasında yakını ile kolunu kanatarak içmek hâli mevcuttur. Türkçede kullandığımız ‘ant içmek’ tabiri de bu eski Türk âdetinin kalıntılarından.” (Yazıksız, 1316: 60’tan akt. Durmuş, 2009: 102). Roux’a göre karşılıklı (ikisi için) yeminli kan kardeşlerin tek bir hayatı olup birbirini terk etmezler; (biri diğeri için) hayatları boyunca (kendilerini) korurlar. Anadolu’da yaşayan göçerler arasında karşılıklı iki kişi bileklerini kesip kanlı bileklerini birbirleriyle birleştirmeleri suretiyle kan kardeşi olur (1994: 190). İnanca göre kanları birbirine karışan kişilerin hayat ve ölümleri de birbirine karışmış sayılır. İki kişinin karşılıklı olarak vücutlarından çıkan kanı yalaması birbirine söz vermek olarak anlamına gelir. Bu âdet Anadolu’da yakın zamana kadar varlığını korumuştur (Çeribaş, 2023: 255- 256). Filmde de Karacaoğlan kaybolunca Deli Hüseyin ölene dek kardeş acısıyla onu aramıştır. Buradan kan kardeşliği hukukunun Türkmen aşiretler arasında ne kadar kıymetli olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bu örneklerden de anlaşılacağı üzere, *Karacaoğlan’ın Kara Sevdası* filmi pek çok halk bilimi unsurunu sinema aracılığıyla izleyiciye ulaştırmış; sinemanın kültür aktarımındaki rolünü ortaya koymuştur.

Sonuç

Bu çalışmada *Karacaoğlan’ın Kara Sevdası* filmi folklor-sinema ilişkisi bağlamında incelenmiştir. Öncelikle folklor-sinema ilişkisine değinilmiş sonra film hakkında detaylı bir bilgi verilmiştir. Film, Atıf Yılmaz tarafından *Bu Vatan’ın Çocukları*, *Alageyik Öyküleri* ve daha önce beyaz perdeye aktarılan Yaşar Kemal’in 1956 yılında Cumhuriyet Gazetesi’nde yayınlanan Karacaoğlan çizgi romanından esinlenilmiştir. Filmin senaryosu Yaşar Kemal ve film ekibi tarafından birlikte hazırlanmıştır. Film o dönemlerde Yeşilçam’ın en prodüksiyonlu filmlerinden biri olmuştur. 1959 yılında çekilen film, Türk sinemasının halk kültürüne ve halk değerlerine yöneldiği ilk çalışmalardan biridir. Türk sinemasının henüz siyah beyaz ekranla yeni yeni geliştiği dönemlerde bu film hem Türk sinemasına hem de filmin yönetmeni Atıf Yılmaz’a büyük katkı sağlamıştır. Atıf Yılmaz’ın yerli kaynakları ve folklorik unsurları kullanma çabası bu filmle ileri bir aşamaya taşınmış, filmde halk edebiyatı ve halk kültürü öğelerinin işlenişi detaylı bir şekilde incelenmiştir. Filmdeki halk kültürü ve halk edebiyatı unsurlarının bağlamına uygun şekilde kullanıldığı ve genel olarak sözlü gelenekteki Karacaoğlan’la Elif hikâyesini yansıttığı tespit edilmiştir. Filmdeki arka planın ve doğal dekorun da hikâyenin aslına uygun şekilde hazırlandığı görülmüştür. Bunun yanında filmde kullanılan dilin, dönemin ve yörenin ağızına uygun olmaması bir eksiklik olarak değerlendirilmiştir. Çünkü kullanılan dil İstanbul Türkçesine yakındır ve bu durum, o dönemde filmin toplumun her kesimine hitap etmesi için özellikle tercih edilmiş olabilir. *Karacaoğlan’ın Kara Sevdası* filmi Karacaoğlan’ı Türk milletine tanıtmak ve onun hayatını gelecek nesillere taşımak için yapılmış önemli çalışmalardan biridir. Edebiyatın ve sanatın birçok alanında kendine yer bulan Karacaoğlan, söz konusu filmle görsel sanatlarda ve sinema sektöründe de kendine bir yer bulmuştur. Bütün bunlara rağmen Karacaoğlan filmi ne yazık ki siyah beyaz ekranlarda kalmıştır. Son yıllarda Türk kültürü ve tarihi üzerine çok nitelikli filmler yapılmasına rağmen Karacaoğlan üzerine yeni bir film yapılmamıştır. Türk edebiyatında önemli yer edinmiş Köroğlu, Karacaoğlan, Dadaloğlu, Âşık Veysel vb. halk şairleri üzerine yapılacak nitelikli filmlerin de Türk kültürünün tanıtımı ve gelecek kuşaklara aktarımında etkin bir rol oynayacağı kanaatindeyiz.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek/ Funding

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek yazarlı olarak yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Folklor-sinema ilişkisi bağlamında “Karacaoğlan'ın kara sevdası” filmi üzerine bir inceleme” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Alptekin, A.B. (1986). *Karacaoğlan'ın hayatı etrafında teşekkül eden halk hikâyeleri*. III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri içinde (ss. 33-44), Ankara.
- Alptekin, A.B. (2002). *Halk hikâyelerinin motif yapısı*. Akçağ Yayınevi.
- Alptekin, A. B.& Sakaoğlu S. (2006) *Türk saz şüri antolojisi*. Akçağ Yayınevi.
- Arifoğlu, Y. (2024). Hacivat ve Karagöz Neden Öldürüldü? filmi üzerinden Osmanlı Kuruluş Dönemi'ne bakmak. *Cihannüma Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, X, 181-191. <https://doi.org/10.30517/cihannuma.1516934>
- Artun, E. (2012). *Çukurova'da ağıt söyleme geleneğinde gelin göçürme ağıtları*. Ali Duymaz (ed.). Halk Kültüründe Göç Uluslararası Sempozyumu Bildirileri içinde (ss. 120-147), Balıkesir.
- Bascom, W.R. (2005). Folklorun dört işlevi. F. Çalış (Çev.). M. Ö. Oğuz ve S. Gürçayır (Ed.). *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss.71-86). Geleneksel Yayınları.
- Başgöz, İ. (1949). *Biyografik Türk halk hikâyeleri*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.
- Başgöz, İ. (1986) Karac'oğlan geleneği. *Folklor Yazıları* içinde (ss.152-160). Adam Yayınları.
- Başgöz, İ. (1986) Kaç Karac'oğlan var. *Folklor Yazıları* içinde (ss.161- 162). Adam Yayınları.
- Başgöz, İ. (1986). *Karac'oğlan*. Pan Yayıncılık.
- Boratav, Pertev, Naili (1995). *100 soruda Türk halk edebiyatı*. Gerçek Yayınları.
- Burgoyne R. (1992) *New vocabularies in film semiotic*, Robert Stam vd.(ed), Routledge.
- Cunbur, M. (1985). *Karacaoğlan*. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Çapraz, E. (2020). *Karacaoğlan*. Kapı Yayınları
- Çay, A. (1991). *Türk Ergenekon bayramı Nevruz*. Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Çeribaş, M. (2021). *Kadirli folklorunda eski Türk inançları*. Paradigma Yayınları.
- Çeribaş, M. (2023). Türk boylarında ant içme törenleri ve bu törenlerin çeşitleri üzerine. *Prof. Dr. Mustafa Aslan Armağanı* içinde (ss. 245-260). Paradigma Yayınları.

- Çıblak, N. (2007). *Karacaoğlan çevresinde oluşturulan efsaneler ve bu efsanelerin hayatımıza etkisi*. K. Ünal (Haz.) Uluslararası 5. Karacaoğlan Şelale Şiir Akşamları, 400. Yılında Uluslararası Karacaoğlan Sempozyumu Bildirileri içinde (ss. 45- 54). Tarsus.
- Dorsay, A. & Coş, N. & Engin, A. (1973). Yapımcı Hürrem Erman'la konuşma. *Yedinci Sanat*, 6, 22-37.
- Durmuş, İ. (2009). Türk kültür çevresinde ant. *Milli Folklor*. 84, 97-106. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1782201>
- Duymaz, A. (2008). Türk folklorunda dış ruh tasarımı. *Bilgi*. 45, 1-22.
- Elçin, Ş. (1976). Halk edebiyatımızda kaynaklar meselesi ve XVI. asır ozanı Karacaoğlan. E. Güngör (Ed.). *Atsız Armağanı I. Cilt* içinde (ss. 91-125). Ötüken Neşriyat.
- Engin, K. (2022). *Atıf Yılmaz Batıbeği'nin Sineması*. [Sanatta Yeterlik, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Esen, Ş. (1985). *Atıf Yılmaz Batıbeği ve genç Türk sineması*. [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Evren, B. (2006). *Ustasız usta Atıf Yılmaz*. Dünya Kitle İletişimi Araştırma Yayınları.
- Gariper, K. (2017). Köroğlu ve Deli Yusuf filmlerinin göstergelerarasılık ve metinlerarasılık bağlamında değerlendirilmesi. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 131-140. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/398731>
- Gökyay, O.Ş. (1973). *Dedem Korkudun kitabı*. Devlet Kitapları.
- Görkem, İ. (2000). *Halk hikâyesi araştırmaları: Çukurovalı Âşık Mustafa Köse ve hikâye repertuarı*. Akçağ Yayınları.
- Günay, U. (2008). *Türkiye'de âşık tarzı şiir geleneği ve rüya motifi*. Akçağ Yayınları.
- Gürgen, F. (1982). *Karacaoğlan ile yayla güzeli*. Sağlam Kitabevi.
- Güvenç, A. Ö. (2020). *Folklor ve sinema*. Ötüken Yayınevi.
- <https://marasavucumda.com/karacaoğlanin-kara-sevdasi-1959/>. (16.12.2024).
- [https://sozluk.gov.tr/\(14.12.2024\)](https://sozluk.gov.tr/(14.12.2024)).
- <https://www.haberturk.com/sinema-rehberi/karacaoğlanin-kara-sevdasi-285679-film>. (16.12.2024).
- <https://www.imdb.com/title/tt0274605/>. (16.12.2024).
- <https://www.imdb.com/title/tt0417855/> (16.12.2024).
- <https://www.peliplat.com/en/library/movie/pp12363113>
- Jahn, M. (2003) A guide to narratological film analysis. www.uni-koeln.de/~ame02/pppf.pdf
- Kaya, D. (2000). Karacaoğlan'ın efsanevi kişiliği. *Âşık Edebiyatı Araştırmaları* içinde (ss. 377-394). Kitabevi Yay.
- Kemal, Y. (2009). *Üç Anadolu efsanesi*. Yapı Kredi Yayınları.
- Korgunal, M. Z. (1977). *Büyük halk şairi Karacaoğlan'ın aşk maceraları*. Kültür Kitabevi.
- Köprülü, F. (2004). *Saz şairleri*. Akçağ Yayınları.
- Kutlu, M. (1982). "Karacaoğlan". *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi V.Cilt* içinde (ss.160-164).
- Mirzaoğlu, F. G. (1999). Cerit Türkmenlerinde halk hikâyeciliği ve hikâyeciler. *Milli Folklor*. 80, 77-87.
- Ocak, A. Y. (2007). *İslam-Türk inançlarında Hızır yabut Hızır- İlyas kültü*, Kabalıcı Yayınevi.
- Oğuz, M. Ö. (2013). Karacaoğlan sorunsalı içinde Rumelili Karacaoğlan. *Gazî Türkiyat*. 12, 1-8.
- Okan, T. (1960). Karacaoğlan'ın kara sevdası. *Milliyet*, s.2.
- Örnek, S. V. (2000). *Türk halkbilimi*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Özdemir, N. (1993). *XVII. Yüzyıl Çukurova ili Karacaoğlan Adına Tasnif Edilen Halk Hikâyelerinin Değerlendirilmesi*. II. Uluslararası Karacaoğlan Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu Bildirileri içinde (ss. 161-163), Adana.
- Özdemir, N. (2015). *Medya kültür ve edebiyat*. Grafiker Yayınları.
- Özön, N. (1959). Karacaoğlan'ın ihtişamı ve sevdası. *Pazar Postası*, 7 (41), 12.

- Roux, J. P. (1994). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. A. Kazancıgil (Çev.). İşaret Yayınları.
- Sağlam, F. (2012). *Karacaoğlan'ın şiirlerinde fülller*. [Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Sakaoğlu, S. (2004). *Karacaoğlan*. Akçağ Yayınları.
- Savur, S. (2010). Adana ili Tufanbeyli ilçesi halk kültürü araştırması. [Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Sözen, M. (2008). Anlatıcı kavramı, sinematografide anlatıcı tipolojisi ve örnek çözümler. *Selçuk İletişim*. 5 (2), 167-182.
- Şimşek, E. (1999). *Karacaoğlan'ın hayatı etrafında teşekkül eden yeni bir halk hikâyesi*. III. Uluslararası Çukurova Halk Kültürü Bilgi Şöleni Bildirileri içinde (ss. 620- 629), Adana.
- Şimşek, E. (2007). Karacaoğlan'a Bağlı Olarak Anlatılan Kısa Hikâyeli Türküler. *Millî Folklor*, 76, 40-49.
- Taş, E. (2024) Sözlü kültürden medya ortamına: medya ve folklor ilişkisi. Ö. Solak (ed.) *Anlatı Araştırmaları* içinde (ss. 69-126). Paradigma Yayınları.
- Türetken A. (2022). *Türk sinemasında 'femme fatale' kadın imgesi ve Atıf Yılmaz sinemasında temsili*. [Yüksek Lisans Tezi, Yaşar Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Türk, İ. (2001). *Halit Refiğ düşlerden düşüncelere söyleşiler*. Kabalıcı Yayınevi.
- Türkmen, F. (1995). *Âşık Garip hikâyesi inceleme-metin*. Akçağ Yayınevi.
- Ülkütaşır, M. Ş. (1936). Son asır şairlerinden Yozgatlı Karacaoğlan. *Yeni Türk Mecmuası*, 48, 708-710.
- Ünalın, Ö. (2022). Sosyo-kültürel değişim sürecinde Alanya Yörüklerinde evlilikle ilgili adetler ve inanışlar. *ANASAY*. 6, 22, 177-212.
- Ünalın, Ö. (2024). Kültürel miras unsuru olarak Karacaoğlan'ın gelecek kuşaklara aktarımı. Bekir Şişman ve Cafer Özdemir (Ed.), *Geleceğin Zirvesindeki Âşık: Karacaoğlan* içinde (ss.193-217). Paradigma Yayınları.
- Yalman, A. R. (1977). *Cenup'ta Türkmen oymakları C.1*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Yardımcı, M. (2014). *Başlangıcından günümüze Türk halk şiiri*. Ürün Yayınları.
- Yazıksız, N. A. (1316) *Türk tarihi*. Feridiye Matbaası.
- Yıldırım, D. (2016). Ahmet Şükrü Esen, Anadolu âşıkları-I: Karacaoğlan (Haz. Prof. Dr. İsmail Görkem). *Türkbilgi*, 31, 233-240.
- Yılmaz, A. (1995). *Söylemek Güzeldir*. Afa Yayıncılık.
- Yoder, D. (2005). Halk Yaşamı. A. Yavuz (Çev.). M. Ö. Oğuz ve S. G. Teke (Ed.). *Halk Biliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar-2* içinde (ss. 51-62). Geleneksel Yayınları.
- Yurdatap, S. M. (1941). *Karacaoğlan ile Karaca Kız*. İstanbul
- Yukay, R. (1954). *Karacaoğlan ile Benli Kız*. İstanbul.

EXTENDED SUMMARY

Karacaoğlan is one of the most important representatives of the minstrel tradition. What is known about Karacaoğlan's life is generally based on oral tradition and his poems in manuscript notebooks. It is believed that Karacaoğlan lived in the Çukurova region in the 17th century. Many opinions have emerged about where he was born, when and where he lived, his family, his death and his grave. It has even been mentioned that there are four other poets named Karacaoğlan in the tradition of minstrelsy. However, researchers are in agreement that Karacaoğlan, who is the subject of our study, lived in Çukurova in the 17th century. Karacaoğlan has an important place in the tradition of minstrelsy in ukurova. In ukurova, minstrels generally consider themselves as Karacaoğlan's apprentice. This has led to the formation of a Karacaoğlan tradition in ukurova. In ukurova, singing Karacaoğlan folk songs to the sick, believing that they will recover in this way, and the legendary stories about Karacaoğlan have led the society to regard him as a saint. Although Karacaoğlan wrote poems on many themes, he is generally known in Turkish literature as a travelling minstrel who sang non-religious poems. Especially his poems and folk songs on the theme of love made him known as a poet of love in Turkish literature. Although he is considered to be the master of the guzelleme poem, Karacaoğlan is also the poet who gave the most beautiful examples of the varsagi genre. Karacaoğlan's fame spread throughout Anatolia, the Balkans, Crimea and Azerbaijan. It is understood from his poems and sources that he was an itinerant minstrel.

Karacaoğlan is famous not only for his poems but also for the love stories attributed to him in tradition. Printed stories such as 'Karacaoğlan and Benli Kız', 'Karacaoğlan and Yayla Güzeli', 'Karacaoğlan and Karaca Kız', 'Karacaoğlan and Elif Gelin', 'Karacaoğlan's Love Adventures' are stories written by various authors in their own style and mostly based on poems. Apart from these, Han Mahmut (Kul Mahmut) Story is also told in Çukurova oral tradition as one of the stories formed around Karacaoğlan. The world-famous writer Yaşar Kemal, who has written vividly about the folk culture of Çukurova in his works, has also written stories about Karacaoğlan. He published Karacaoğlan's love with Elif as an illustrated novel in Cumhuriyet newspaper. Later, together with the famous director Atif Yılmaz, a scenario inspired by this illustrated novel was created and a film called 'Karacaoğlan'ın Kara Sevdası' was shot. The script of the film was written by Atif Yılmaz, Halit Refiğ, Yılmaz Güney and Yaşar Kemal. Halit Refiğ and Yılmaz Güney also worked as assistant directors in the film. The film has a large cast. Tijen Par and Nuri Altınok played the lead roles in the film; Nuri Altınok, a theatre actor of the period, played the role of Karacaoğlan, Tijen Par played Elif and Kadir Savun played the role of Deli Hüseyin. This film, with its folkloric elements, was an outstanding example of the effort to return to the original sources. The film is about the love affair between Karacaoğlan, a poor instrumental poet, and Elif, the daughter of the leader of a migrant community. The film, shown in black and white, is in the drama genre. There is a storytelling narrative in the film. Legends told in Çukurova are included in the film. In the film, the narration of the events and the soul descriptions of the heroes were made through the narrator. The narrator intervenes in some parts of the film, interprets the events and informs the audience. Fairy tale features and extraordinary events are seen in the film.

In this study, the film Karacaoğlan'ın Kara Sevdası is discussed in the context of folklore-cinema relationship. In this study, the role of cinema in transferring culture in the film Karacaoğlan'ın Kara Sevdası is examined. In this direction, folklore elements in the film were identified and evaluations were made on them. In this study, in which interdisciplinary methods were used, the film Karacaoğlan'ın Kara Sevdası was watched many times and various sources on the subject were used through literature review. The study is important to draw attention to the role of the presentation of folklore products through cinema in the transfer of culture. This study aims to determine how the adaptation of a folk story in the oral tradition to the cinema has an effect on cultural transmission. At the end of the study, it was evaluated that the adaptation of Karacaoğlan to the cinema reflects the folk culture of Çukurova in many ways and that cinema is extremely effective in transferring culture. Despite all these, the film Karacaoğlan unfortunately remained on black and white screens. Although very qualified films have been made on Turkish culture and history in recent years, no new film on Karacaoğlan has been made. Köroğlu, Karacaoğlan, Dadaloğlu, Âşık Veysel etc., who have an important place in Turkish literature. It is concluded that qualified films to be made on folk poets will play an effective role in the promotion of Turkish culture and its transfer to future generations.

CONTENT ANALYSIS OF DOCTORAL DISSERTATIONS ON DIGITAL TRANSFORMATION IN TURKEY BETWEEN 2016-2024: TRENDS AND PROMINENT FINDINGS

2016-2024 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE'DE DİJİTAL DÖNÜŞÜM KONULU DOKTORA TEZLERİNİN İÇERİK ANALİZİ: EĞİLİMLER VE ÖNE ÇIKAN BULGULAR

Özge KIRIŞÇI

Bağımsız Araştırmacı

kirisciozge1@gmail.com

ORCID: 0009-0005-4166-4326

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

21.07.2024

Kabul Tarihi:

10.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Dijital Dönüşüm,
YÖK Ulusal Tez
Merkezi,
Doktora Tezleri
İçerik Analizi.

Keywords

Digital
Transformation,
YOK National
Thesis Center,
Doctoral
Dissertations
Content Analysis.

Digital transformation is a key concept for understanding the impact of technological innovations on businesses, public institutions, and individuals. It involves radically reshaping organizations business models, processes, and customer experiences using digital technologies. This transformation, impacting sectors such as finance, healthcare, and public services, is also expected to influence academic research. This study aims to examine and analyze 30 selected doctoral dissertations published between 2016 and 2024 in the National Thesis Center of the Council of Higher Education (YOK), which are open to access and include the variable of digital transformation concept. In the study, findings were obtained by using different methods of content analysis. The study was structured around the concept of digital transformation. In the study, data are collected by categorizing them as (i) publication years, (ii) purposes, (iii) affiliated institutes, (iv) languages of publication, (v) provinces of publication, (vi) sample groups, (vii) departments, (viii) data collection tools, (ix) data analysis methods and (x) reliability measures. Content analysis of 30 doctoral dissertations with this data collection method is important as it reveals the scope and depth of academic studies on digital transformation. The findings show a significant increase in digital transformation research since 2022, with a dominant focus in social sciences departments.

ÖZ

Dijital dönüşüm, teknolojik yeniliklerin işletmeler, kamu kurumları ve bireyler üzerindeki etkilerini anlamaya yönelik önemli bir kavramdır. Temelde, dijital teknolojiler kullanılarak kuruluşların iş modelleri, süreçleri ve müşteri deneyimlerinin yeniden şekillendirilme sürecidir. Finans, bankacılık, kamu hizmetleri, vb. her alanda önemli etkiler yaratan bu dönüşüm sürecinin akademik çalışmaları da etkilemesi beklenmektedir. Bu araştırma ile, YÖK Ulusal Tez Merkezinde, erişime açık, 2016-2024 yılları arasında yayımlanan, dijital dönüşüm kavramı değişkenini içeren, seçili 30 doktora tezini incelemek ve analiz etmek amaçlanmıştır. Çalışmada, içerik analizinin farklı yöntemleri (betimsel, kategorik) kullanarak bulgular elde edilmiştir. Çalışma, dijital dönüşüm kavramı çerçevesinde yapılandırılmıştır. Araştırmada veriler, (i) yayın yılları, (ii) amaçları, (iii) bağlı oldukları enstitüler, (iv) yayınlandıkları diller, (v) yayınlandıkları iller, (vi) örneklem grupları, (vii) anabilim dalları, (viii) veri toplama araçları, (ix) veri analiz yöntemleri ve (x) güvenilirlik önlemleri şeklinde kategorilere ayrılarak toplanmaktadır. Bu veri toplama yöntemiyle 30 doktora tezinin içerik analizinin yapılması, dijital dönüşüm konusunda yapılan akademik çalışmaların kapsamını ve derinliğini ortaya koyması itibarıyla önem taşımaktadır. İncelenen doktora tezleri sonucunda, dijital dönüşüm konusundaki araştırma trendlerinin 2022 yılı itibarıyla belirgin bir artış gösterdiği ve tezlerin çoğunlukla Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne bağlı anabilim dallarında gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu bulgu, dijital dönüşüm alanında sosyal bilimlerin daha baskın bir rol oynadığını ortaya koymaktadır.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1520022>

Atıf/Cite as: Kirişçi, Ö. (2025). Content analysis of doctoral dissertations on digital transformation in Turkey between 2016-2024: Trends and prominent findings. *Nevesehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 142-158.

Introduction

The digital transformation process started with the developments in information technologies and production systems that emerged in the last quarter of the 1900s. This process, together with the digitization of information, accelerated the transition to cyber-physical systems, referred to as the fourth stage of the industrial revolution in the 2000s, and brought about the transition to systems that connect the physical world to the virtual computing world. Thus, the digital transformation process was initiated (LaBerge et al., 2020: 2). With the acceleration of digitalization in the 2000s, the integration of technology into business processes accelerated and traditional methods of doing business were replaced by more efficient, fast and flexible methods (Bresciani, et al., 2019; Scuotto, et al., 2019). Digital technologies (robots, intelligent systems, mobile communications, etc.) have been cultivated in a wide range of fields, leading to major changes in various sectors affecting society (Plekhanov et al., 2022). The foundation of this change and transformation lies in the opportunities provided by technology to perform tasks more quickly, efficiently, and cost-effectively, as well as in the ability to instantly record, rapidly process, transmit, and utilize information in decision-making processes (Karagözoğlu, 2016: 88).

Today, digital transformation is not a concept that is defined very often in the literature. Looking at the definitions, digital transformation has been described as a social phenomenon (Stolterman et al., 2004), a cultural evolution (Belk, 2013; Pardo et al., 2014; Rogers et al., 2011; Pinzaru et al., 2012) and a business model for companies (Zhu et al, 2020 ; Rogers et al., 2011 ; Kohli et al., 2011 ; Liu, 2012 ; Gastaldi et al., 2012 ; Berman, 2012 ; Medina et al., 2013 ; Barland, 2013 ; Rothmann et al., 2014 ; Oiestad et al., 2014 ; Pardo et al., 2014). In its broadest definition, digital transformation encompasses fundamental changes in society and industries (changing ways of doing business, evolving business models, telecommuting and education, changing societal values and cultural norms, etc.) through the use of high-level, digital Technologies (Agarwal et al., 2010; Majchrzak et al., 2016).

Digital transformation, which brings about changes in individuals, business processes, and technology, is also observed to have an impact on the academic environment (Gümüsoğlu, 2017: 37). With digital transformation, traditional forms of communication are evolving, and both the speed and scope of communication are increasing. The digitalization of information and communication processes enhances academics' and students' access to information and resources. The use of information technology for academic purposes and the proliferation of collaboration tools increase collaboration in the academic environment. In addition, digitalization has created a potential that eliminates the limited spatial structure of academic work. Thus, many activities in academia have become suitable to be carried out in different places and times (Kaytan & Doğan, 2023: 469-470). However, digital transformation, which has been researched by many different academics or experts in many different fields such as engineering, economic administrative sciences, social sciences or fine arts, has been one of the topics frequently researched by doctoral students in recent years (Özispä & Akdaş, 2019: 62). In this context, the present study aims to examine doctoral dissertations on digital transformation in universities across various categories. For this purpose, the theses (doctoral dissertations) scanned in the YOK national thesis center database were examined based on the categories of publication years, purposes, provinces of publication, institutes they are affiliated with, languages of publication, provinces of publication, sample groups, departments, data collection tools, data analysis methods and reliability measures.

Digital Transformation and Related Literature Review

Digital transformation brings about changes in a wide range of areas, from the way individuals live their lives to the way organizations do business, from economic and social ecosystems to entire social structures. The complexity and interdisciplinary nature of the digital transformation process creates a holistic transformation process in which technological developments are intertwined with economic, social, cultural and political dimensions (Appio et al., 2021: 4). The digital innovations that come with digital transformation are not only making superficial improvements, but also radically transforming the way organizations operate, their culture and strategic approach (Baptista et al., 2020: 5).

Digital transformation is a worldwide hot topic of great importance for all companies in all industries, as it changes the concept of value creation, customer relationships and internal processes. Digital transformation is one of the latest manifestations of the different changes taking place in today's world. Therefore, researchers and experts are closely examining this new concept, trying to identify its effects, benefits, shortcomings and consequences on both social practices and the workforce (Zaoui & Soussi, 2020: 622).

By innovating and enhancing existing practices, digital transformation has the potential to increase productivity, create value and improve social welfare (Ebert & Duarte, 2018: 16). Digital transformation is a critical element for firms to gain competitive advantage and achieve sustainable growth. By renewing their internal and external strategies, companies can maximize the commercial benefits of digital transformation (Westerman & Bonnet, 2015; Reis et al., 2018: 411). However, as digital transformation transforms competition and entrepreneurial models, organizations need to overcome new challenges to succeed in this new environment. Tackling these challenges involves strategic planning, flexibility, digital skills development, financial investments, etc. (Crupi et al., 2022).

A review of the literature defining the concept of digital transformation reveals that definitions vary depending on perspectives and perceptions. Liu et al. (2011: 1728) define digital transformation as the integration of digital technologies into business processes, while Lucas et al. (2013: 372) define it as the redefinition of the capabilities, processes and relationships that a business already has by completely changing the traditional way of doing business. Piccini et al. (2015: 1635) argue that digital transformation requires the integration of information, communication and connectivity technologies such as social media, mobile devices, analytics and cloud computing, and that this integration creates more efficient, effective and competitive processes in businesses. The definition of Haffke et al. (2016: 2) reveals that digital transformation has the potential to provide businesses with competitive advantage and that this process requires strategic management. In this way, digital transformation helps businesses achieve their goals of sustainable growth and innovation. On the other hand, Schwertner (2017: 388) emphasizes that digital transformation is not only a technological change, but also the organizational structure, processes and culture must adapt to this change. Similarly, Vial (2019: 130) states that digital transformation is not only about updating technology, but also requires fundamental changes in the deep structures of the organization. Finally, Akyürek (2021: 53) explained digital transformation as *“the holistic transformation realized in human business models and processes and technology by producing more economical, effective and efficient products and services than its competitors in order to ensure customer satisfaction by taking advantage of the opportunities offered by newly developing technologies in line with changing demands and needs”*.

In a nutshell, digital transformation is a widely accepted concept, driven by innovative, digital technologies that fundamentally change organizations' business models (Zhang & Chen, 2024, 1484). In other words, when the definitions of the concept of digital transformation are examined, it is seen that the individual, process and technology are generally emphasized. The relationship between the individual and technology enables work to be done differently, and the relationship between technology and process enables processes to be done faster. With the support of technology, it has become possible to identify new needs, make the right decisions and operate efficient processes by collecting, analyzing and transferring a large amount of data to different areas.

In the literature, previous studies provide deeper knowledge and insights by analyzing the various dimensions and impacts of digital transformation (Henriette et al., 2016; Reis et al., 2018; Verhoef et al. 2021; Zhu et al. 2020). In their qualitative study, Henriette et al. (2016) conducted a systematic literature review to clarify the concept and dimensions of digital transformation. Gebayew et al. (2018: 263) reviewed studies on digital transformation in the literature and emphasized that organizations need to change their business plans or policies to a new digital business model in order to achieve their goals. Reis et al. (2018: 419) provide an overview of the literature by conducting a systematic review of 206 articles. Vial (2019: 118) developed a conceptual definition of digital transformation from the 282 articles he analyzed and proposed a 7-point guideline on how the concept should be defined. Dittes and Smolnik (2019: 1215) investigated the extent to which businesses utilize social media platforms to transform into a digital work environment and improve employee performance. Nasiri et al. (2020: 96) stated that supply chain firms are developing their digital transformation journeys with smart technologies in order to achieve the desired performance. In their study, Parida et al. (2019: 1) aimed to develop a framework that connects and communicates digitalization, business model innovation and sustainability in industrial settings and sets directions for future research. Mergel et al. (2019: 1), in their study, examined the digital transformation phenomenon in the public sector and created a conceptual framework derived from expert opinions. In their study, Özcan and Keskin (2020: 2214) tried to develop a general perspective to evaluate the social impacts of digital transformation. Ghobakhloo (2020: 1) emphasized in his study that the digital revolution has fundamentally reshaped the way individuals live and work. Abou Foul et al. (2020: 975), in their study, provide some insights for managers to better understand the digital transformation in the service process. They also emphasized that these results have important theoretical implications for the service literature. Zhu et al.

(2020: 511) examined the studies on digital transformation between 2000-2020 by applying various bibliometric and visual analysis methods. In order to better understand the digital transformation process, Verhoef et al. (2021: 889) identified three main stages of the process (digitization, digitalization and digital transformation) using existing literature. Similarly, Sezen and Şenaras (2022, p. 57) conducted a literature review to clarify the concepts of digitization, digitalization and digital transformation, highlighting their distinctions and emphasizing the significance of transformation for both the economy and society. Blanka et al. (2022: 1) emphasize that human resources and employee competence have a critical importance in the digital transformation process. Dong (2023: 11) conducted a comprehensive literature review synthesizing the best practices of digital transformation management and research findings in the field. Büyükkada (2024: 1) evaluated the use of artificial intelligence in academic literature from an ethical perspective and found that although the progress brought by artificial intelligence offers useful opportunities to researchers, if not managed carefully in terms of ethics and reliability, it can cause the researcher to move away from the original nature of the researcher. Erdem (2024: 218), in his study on the benefits of artificial intelligence in the field of social sciences and the problems that may arise due to its use, emphasizes that these applications can create problems by replacing human thinking and decision-making mechanisms, along with the finding that artificial intelligence applications add speed to studies and reduce workload.

Purpose and Methodology of the Research

The aim of this study is to evaluate and analyze the doctoral dissertations published in Turkey between 2016 and 2024 on digital transformation and related variables. There are several important reasons for focusing on doctoral dissertations. First, doctoral dissertations represent the most in-depth and comprehensive studies of the academic literature. They often contain more advanced research, methodological depth and original contributions on various dimensions of the topic. In addition, doctoral theses are often the most cited studies by the academic and professional communities, allowing for a better understanding of trends and key findings in the field (Turan et al., 2018: 30; Davulcu & Mazıcı, 2018: 57; Gülmez, et al., 2019: 60).

Since the survey was launched in July 2024, all data for 2024 are not included. In the historical process, it is seen that doctoral dissertations on digital transformation started to be written in 2016. From this point of view, doctoral dissertations between 2016 and 2024 were taken into consideration.

In line with the stated main purpose, the problem statement of this study is determined as “What is the trend of doctoral dissertations published on digital transformation in Turkey?”. Within the framework of the main problem, answers to the following sub-problems are sought:

- 1- What is the distribution of doctoral dissertations by year?
2. How is the distribution of doctoral theses according to their purposes?
- 3- How are the doctoral dissertations distributed according to their affiliated institutes?
- 4- What is the distribution of doctoral dissertations by publication language?
- 5- How are the doctoral dissertations distributed according to the provinces in which they were published?
- 6- What is the distribution of doctoral dissertations based on the characteristics of their sample groups?
- 7- How are the doctoral dissertations distributed by main fields of study?
- 8- What is the distribution of doctoral dissertations according to the data collection tools used?
- 9- How are the doctoral dissertations distributed according to the data analysis methods used?
- 10- How is the distribution of doctoral dissertations according to the reliability measures used?

In this study, descriptive and categorical content analysis method is used. Content analysis is the analysis of any recorded form of communication (books, magazines, etc., all kinds of written texts, television programs, public documents, newspapers, articles, textbooks, novels) focuses on its content. Content analysis is a method used to identify the presence of specific words, themes or concepts in texts, to interpret the meaning of these elements and to examine the relationships between them (Gül & Nizam, 2021: 182). Descriptive content analysis is the descriptive evaluation of all studies, published or unpublished, on a given topic. In addition, descriptive content analysis provides a comprehensive summary of the studies conducted in the relevant field by evaluating the research results in a systematic and objective manner (Ültay et al., 2021: 190). Categorical content analysis, on the other hand, is a statistical, systematic analysis conducted in order to evaluate study problems according to specified categories and to define the results of research (Çelik, 2023: 330). As a result of the descriptive and categorical content analysis, this study focuses on how the variable

of digital transformation is handled in doctoral dissertations published in the YOK National Thesis Center between 2016 and 2024.

The study has several limitations. The first one is the small number of doctoral dissertations analyzed. The fact that only 30 theses were analyzed may be limited in reflecting general trends. A second limitation is that this study only examined doctoral dissertations that are available in the YOK National Thesis Center. By using only the YOK National Thesis Center, this research provides a limited data source to cover all theses on digital transformation in Turkey. Studies in other universities' databases or printed theses were excluded.

Data Collection and Analysis

The data source of the research consists of 30 doctoral dissertations registered in the YOK National Thesis Center between the years 2016-2024, including the topic of digital transformation. The YOK National Thesis Center is a significant official repository that collects theses published by higher education institutions in Turkey. It provides researchers with easy access through its digital platform and serves as a central source encompassing theses from universities across the country. For these reasons, YOK National Thesis Center was chosen as the most appropriate and comprehensive data source for examining academic studies on digital transformation. Other sources may only cover theses from specific universities or institutions, which can be limiting in terms of seeing general trends (Ateş, 2023: 309).

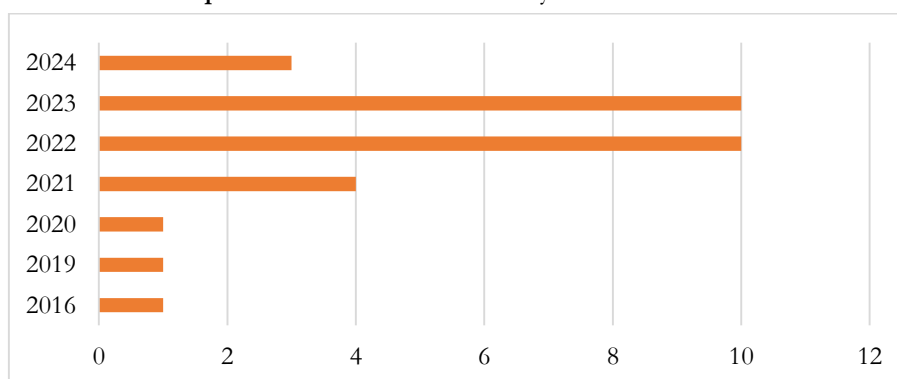
In the doctoral dissertations examined in this study, the concept of digital transformation was selected as the focus. The selection criteria included the titles and keywords of the dissertations, the type of thesis, and their availability for public access. In this context, publicly accessible doctoral dissertations with the words “digital transformation” in their thesis titles and keywords were examined.

The 30 doctoral dissertations obtained were analyzed and transcribed by the author through Microsoft Office Word and Microsoft Office Excel programs. In the light of the established criteria, tables were organized by separating the categories appropriate to the content analysis questions in the study. Categories were created in line with the characteristics of descriptive and categorical content analysis methods. These categories were determined as publication years, purposes, affiliated institutes, languages in which they were published, provinces in which they were published, sample groups, departments, data collection tools, data analysis methods and reliability measures.

Findings of the Research

The doctoral dissertations included in the scope are shown in Graphic 1 according to the year of publication.

Graphic 1. Doctoral Dissertations by Year of Publication

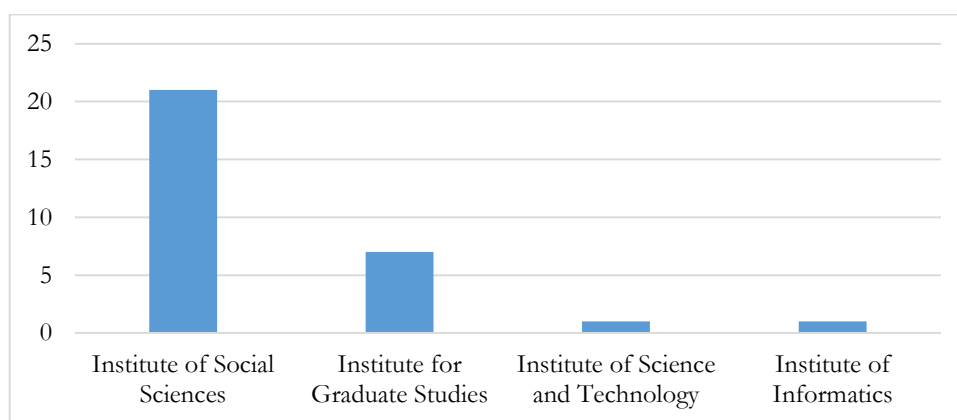
Note. As seen in Graphic 1, a total of 30 doctoral dissertations were identified in the YOK national thesis center database. One doctoral dissertation was published in 2016, 2019 and 2020. Since there were no doctoral dissertations published on digital transformation in 2017 and 2018 in the database scanned within the scope of the study, these years are not shown in Graphic 1. According to the observed trend, there has been a significant increase in the number of doctoral dissertations published, especially since 2021. In other words, it is seen that the analyzed doctoral dissertations correspond to 81% with a total of 24 publications between 2021-2023. It seems possible to point to the Covid 19 pandemic and artificial intelligence

technologies as the reason for this rise. With the Covid 19 pandemic, remote working, online shopping and digital services becoming mandatory have accelerated digital transformation processes. In addition, the integration of artificial intelligence technologies into business processes has been an important step in the advancement of digital transformation (Shi et al., 2022: 2). In other words, the pandemic process has made it imperative for businesses to accelerate their digital transformation and transition to a more sustainable and resilient business model. This process has revealed that digitalization is not only a choice, but also a necessity. The popularity of the concept during these periods was also reflected in academic life. In 2024, three doctoral dissertations have been published so far and have a share of 10%. Since 2024 has not yet been completed, it should not be overlooked that these figures may increase.

Table 1. Purposes of Doctoral Dissertations

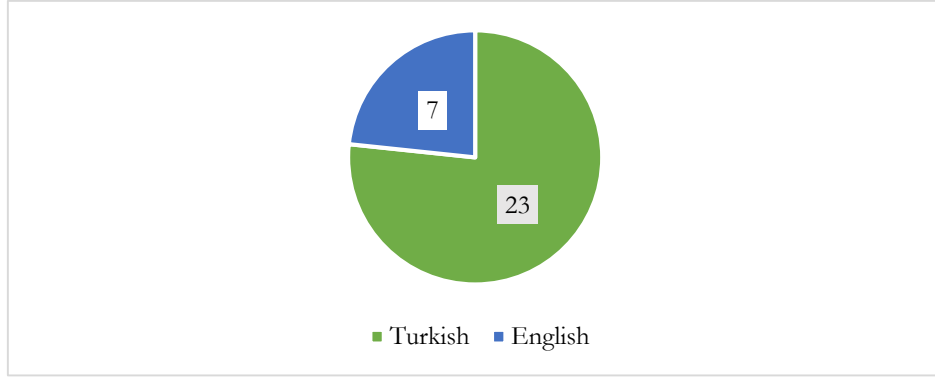
Categories	f	%
Digital Transformation and Technology Adaptation and Sectoral Technology Applications	13	44%
Logistics and Transportation	2	7%
Digital Strategies and Performance	5	16%
Organizational Change and Culture	5	16%
Entrepreneurship and Innovation	2	7%
New Technologies and Blockchain Applications	3	10%

From Table 1, it is understood that doctoral theses are concentrated in the field of digital transformation and technology adaptation. This shows the importance of evaluating digital transformation in each sector separately and that sectoral technology adaptation has become a critical issue for businesses. It should be noted that studies to understand the effects of the digital transformation process in different sectors, to explore the challenges and opportunities in this process, and to create new business models are highly preferred.

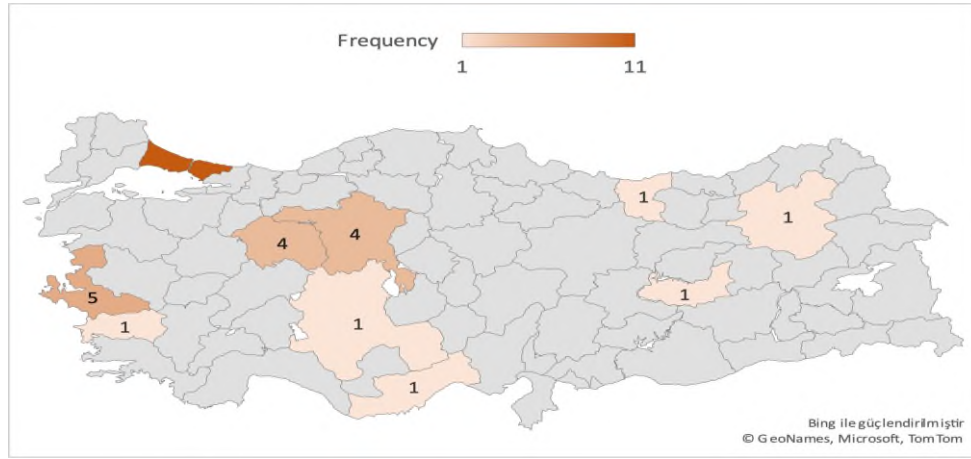
Graphic 2. Doctoral Dissertations by Institutes of Publication

Note. In Graphic 2, when the 30 doctoral dissertations within the scope of the research are analyzed according to the institutes in which they were published, it is noteworthy that 21 of them were specifically studied in the field of social sciences. Based on the idea that digital transformation has significantly affected individual and social life, it is understood that the field of social sciences offers a suitable framework for understanding and analyzing these effects.

Graphic 3. Doctoral Dissertations According to Languages of Publication

Note. In Graphic 3, when the publication languages of doctoral dissertations published on digital transformation are analyzed, it is determined that two languages are used in total. Since the sources were obtained from the YOK National Thesis Center, Turkish stands out as the most used language.

Graphic 4. Provinces of Doctoral Dissertations

Note. Upon examining Graphic 4, it is observed that the majority (37%) of doctoral dissertations addressing the concept of digital transformation have emerged from universities in Istanbul. This rate is followed by Izmir with 17%. The fact that Istanbul and Izmir are the leading centers of industry and technology in Turkey and that academic events, conferences, seminars, etc. are organized more in these cities may not allow researchers to exchange information and ideas in the field of digital transformation and increase academic production in this field.

The doctoral dissertations are shown in Table 2 according to the sample groups in which they were conducted:

Table 2. Sample Groups

Categories	f	%
Business Employees and/or Managers	15	50%
Article Data	5	17%
Company Data	3	10%
Sector Experts	3	10%
Certified Public Accountant	1	3%
Journalists as Individual Entrepreneurs	1	3%
Unspecified	1	3%
Hospital Employees	1	3%

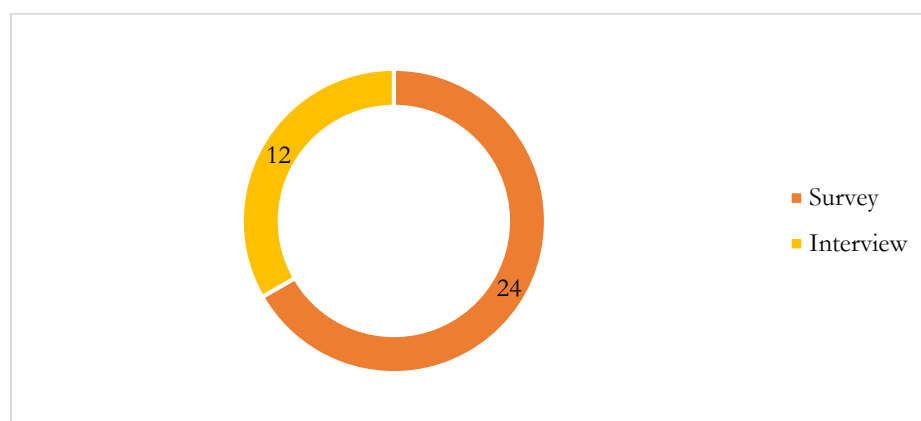
Note. According to Table 2, 15 out of 30 doctoral dissertations (50%) were conducted with sample groups consisting of business employees and/or managers. The reasons for scaling the concept of digital transformation with sample groups consisting of business employees and / or managers can be listed as the fact that the majority of studies have been conducted in the field of social sciences, especially in business and management. The ease of access for researchers and the idea of providing richer data through different departments and positions can play an important role in the selection of the sample group. This was followed by article data with 17% and company data and interviews with sector experts with 10%.

The distribution of the doctoral dissertations within the scope of the research according to the relevant departments is shown in Table 3 as follows:

Table 3. Departments

Categories	f	%
Business Administration	9	34%
Tourism Management	4	13%
Public Relations and Publicity	2	7%
Engineering Management	2	7%
Finance	1	3%
General Journalism	1	3%
Banking and Finance	1	3%
Industrial Policies and Technology Management	1	3%
Communication Design and Management	1	3%
Management and Strategy	1	3%
Public Law	1	3%
Science and Technology Policy Studies	1	3%
Business Management	1	3%
Technology and Information Management	1	3%
Management Engineering	1	3%
Management Information Systems	1	3%
Maritime Transportation and Management Engineering	1	3%

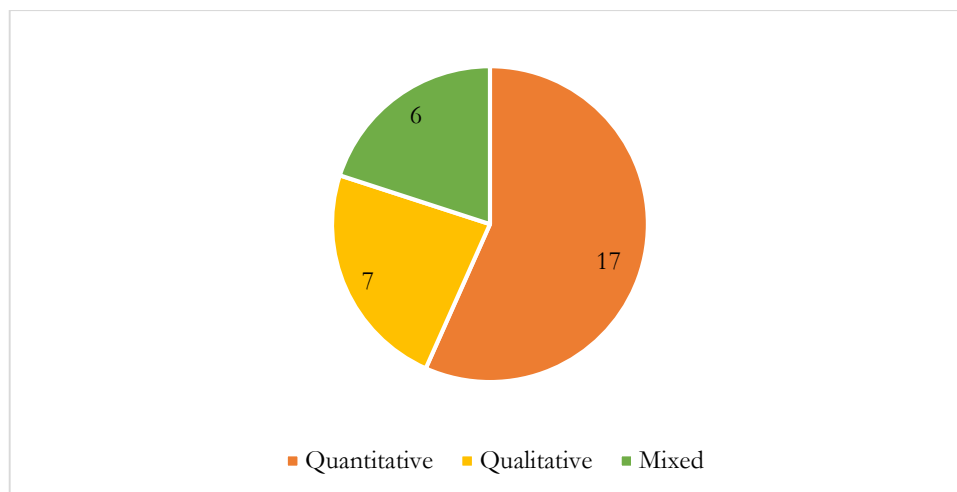
Note. When Table 3 is analyzed, it is seen that the majority (34%) of these doctoral dissertations were written in the department of business administration. The intensive research of the concept of digital transformation in business administration reflects the wide application of the issue of digital transformation in business sciences. Digital transformation requires major changes and innovations, especially in businesses. How businesses integrate digital technologies, transform business processes and the effects of this transformation on business performance are among the important research topics in the business discipline. This is followed by the Tourism Management department with a rate of 13%. This result indicates that tourism businesses are considering and utilizing various transformations (online booking, mobile application and self-service technologies, IoT devices, etc.) to improve their customer service, operations and marketing strategies.

Graphic 5. Data Collection Tools

Note. Graphic 5 categorizes the data collection tools used in the doctoral dissertations. A total of 36 different data collection tools have been identified. Since multiple data collection tools were used in some studies, the total number of tools exceeds the number of dissertations analyzed. The data indicates that quantitative studies are predominant in the dissertations, with a significant 67% of them utilizing quantitative data collection tools, primarily surveys.

The data analysis methods of these doctoral dissertations are given in Graphic 6:

Graphic 6. Data Analysis Methods

Note. In Graphic 6, data analysis methods are categorized. When the table is examined, it is understood that quantitative methods (factor analysis, ANOVA, confirmatory factor analysis, regression analysis, etc.) were used to analyze the data in 17 (57%) of the 30 doctoral dissertations. Since quantitative methods allow the findings of the research to be diversified and different perspectives to be developed, it is possible to interpret that they may have been preferred in the doctoral dissertations examined.

Table 4. Reliability Measures

Categories	f	%
Reliability analysis with package programs such as SPSS	23	46%
Providing information on ethics and data privacy issues	7	14%
Ensuring participant confirmation	6	12%
Obtaining expert opinions	4	8%
Implementation of pilot applications	4	8%
Includindraw data by adhering to the nature of the data	2	4%
Using the triangulation technique	1	2%
Realization of long-term participation	1	2%
Collecting data in the participants' familiar natural environment	1	2%
Use of participant observers	1	2%

Note. Table 4 shows the measures taken to ensure reliability in doctoral dissertations. This table is important in terms of displaying a different aspect of the studies included in the descriptive content analysis studies from the standard analysis types. Since more than one reliability measure is used in a study, the number of these measures is higher than the number of doctoral dissertations analyzed. When the data are examined, it is seen that reliability analyses are mostly performed with package programs such as SPSS while writing doctoral dissertations. When the percentages are examined, it is observed that the least used methods are the use of triangulation technique, long-term participation, collecting data in the natural environments that the participants are accustomed to, and the use of participant observers.

Conclusion

This study, which aims to analyze doctoral dissertations on digital transformation in universities across various categories, identifies general trends, fields, and topics addressed in these dissertations, and seeks to provide guidance for future researchers in the field. In the analysis of the research data, descriptive and categorical content analysis methods were employed. Categories were developed based on the sub-objectives of the study, and the doctoral dissertations were examined under nine distinct categories: publication years, affiliated institutes, publication languages, provinces where they were published, sample groups, departments, data collection tools, data analysis methods and reliability measures.

According to the data obtained as a result of the research, although doctoral dissertations on digital transformation started to be written as of 2016, a significant increase was observed in the number of doctoral dissertations published especially as of 2022. When the YOK database was analyzed, it was determined that there were 30 doctoral dissertations. The presence of 30 doctoral dissertations in the YOK database shows that the number of studies on digital transformation is still limited. This result indicates that the overall number of doctoral dissertations on digital transformation in Turkey is still a developing research area.

In the scanned database, it was concluded that doctoral dissertations on digital transformation were written in 2 languages. In the YOK database, these two languages are shown as English and Turkish. When the doctoral dissertations on digital transformation were analyzed according to the provinces where they were published, it was observed that Istanbul ranked first. It was followed by Izmir, Ankara and Eskişehir. As the largest and most developed cities in Turkey, Istanbul and Izmir have the strongest academic and economic infrastructure. Universities in these cities have the capacity to conduct research at the national and international level and are where academic studies are concentrated. The high concentration of these in Istanbul and Izmir shows that Turkey's academic infrastructure on digital transformation is advanced and that these cities have a strong infrastructure to drive digital transformation. Universities in these cities are playing an important role in shaping the impact of digital transformation in Turkey by conducting research to understand its impact on business, the public sector and individuals. This indicates that digital transformation strategies are being addressed in more depth through academic studies in these provinces and that these cities can be pioneers in Turkey's digitalization process.

When the doctoral theses are analyzed according to their study purposes, it is seen that the most studied objectives are technology adaptation and sectoral technology applications. This shows that the sector-specific effects and applications of digital transformation are an important research area in academic terms. The least studied objectives are logistics and transportation, entrepreneurship and innovation. The scarcity of studies written for this purpose may indicate that more research is needed in the field.

The study concluded that the majority of the doctoral dissertations were published in departments affiliated with institutes of social sciences. Of the 23 doctoral dissertations affiliated to the Institute of Social Sciences, 9 were published in the departments of Business Administration, 4 in Tourism Management, 2 in Public Relations and Publicity, 1 in Finance, 1 in General Journalism, 1 in Banking and Finance, 1 in Industrial Policies and Technology Management, 1 in Communication Design and Management, 1 in Management and Strategy, 1 in Science and Technology Policy Studies, and 1 in Technology and Information Management. This result leads to the conclusion that the fields of study of the departments of social sciences institutes are suitable for analyzing digital transformation issues. In particular, Business Administration and Tourism Management are fields where digital technologies directly affect business models, customer relations, service delivery and competitive strategies. Therefore, the fact that the topic of digital transformation is intensively covered in these departments shows that digitalization is an important theme that shapes the future of businesses and the tourism sector. These findings show that digital transformation has become an important research topic not only in the fields of technology and engineering but also in social sciences. The capacity of departments of social science institutes to address digital transformation issues enables in-depth analyses of how digital technologies are transforming social structures, business processes and individual behaviors. This contributes to our understanding that digital transformation is not only a technical issue, but also a process of social, cultural and economic transformation. The fact that only 1 doctoral dissertation written in the departments of the Institute of Science and Technology and Informatics shows that there is a significant gap in the literature in this sense. Of the 7 doctoral dissertations published in the departments affiliated to the graduate education institute, 2 were published in Engineering Management, 1 in Management Engineering, 1 in Business Management, 1 in Public Law and 2 in Business Administration.

It was observed that business employees and/or managers were preferred as sample groups in published doctoral dissertations. This result supports the findings above. In the field of social sciences, it seems quite normal to examine the sample groups of doctoral dissertations, which are mostly published in the Department of Business Administration, through employees and/or managers.

When doctoral dissertations are analyzed in terms of research types, it is observed that quantitative methods are more prominent. Examining a broad and complex topic such as digital transformation with objective and measurable data makes the results more reliable and reproducible. In addition, large-scale data analyses are necessary to understand the social and economic impacts of digital transformation. Quantitative methods are suitable for identifying trends, patterns and correlations across large data sets. However, since digital transformation is a relatively new topic, qualitative methods should also be preferred to reveal, quantify and categorize the current situation. When the research methods were analyzed, it was seen that the survey method, which is frequently preferred in quantitative studies, stood out as the most commonly used method in doctoral dissertations and supported the previous finding.

Finally, it was concluded that reliability criteria were provided with software packages such as SPSS while writing doctoral dissertations. This result is a natural reflection of the fact that doctoral dissertations are written based on quantitative methods.

Future Research

The study concludes that digital transformation has gained significant popularity in the last two years. In order to understand why this concept has attracted so much attention in such a short period of time, it is thought that a study using quantitative, qualitative and mixed methods will make valuable contributions to the existing literature and practitioners. Future research could be expanded by encouraging participation from different disciplines and institutes, examining the impacts of digital transformation in different industries and different user groups (e.g. consumer groups, public sector workers). Future research can offer more comprehensive perspectives by fostering collaborations and integration across these different disciplines. Technological advances and new research methods (e.g. artificial intelligence based analysis techniques) can be used in digital transformation research. In addition to the studies in the national field, examining theses in the international field can also be considered among the suggestions that can be given for researchers.

Finally, suggestions on the impact of the concept of digital transformation outside the academic field are also included. Thanks to technologies such as automation, data analytics and artificial intelligence in the business world, business processes are carried out faster and more accurately. For this reason, companies and organizations should continuously train their employees and develop their digital skills in order to use digital tools more effectively. On the other hand, digital transformation leads to the emergence of new business areas. Especially in the technology and digital sectors, innovative business models, start-ups and new career opportunities are emerging. In addition, digital tools enable individuals to bring their creative projects to a wider audience. In this context, an education and entrepreneurship ecosystem that encourages innovative thinking should be created and digital skills and entrepreneurship trainings should be popularized.

Declaration of Conflicting Interests

The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The author did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

I hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Researchers' Contribution Rate

The study was conducted and reported by a researcher.

Ethics Committee Approval Information

Ethics committee approval was not obtained for this study because I declare as the responsible author that this study is one of the studies that does not require ethics committee approval.

References

- Abou-Foul, M., Ruiz-Alba, J. L., & Soares, A. (2020). The impact of digitalization and servitization on the financial performance of a firm: An empirical analysis. *Production Planning & Control*, 975-989, <https://doi.org/10.1080/09537287.2020.1780508>.
- Agarwal, R., Guodong, G., DesRoches, C., & Jha, A.K. (2010). The digital transformation of healthcare: Current status and the road ahead. *Information Systems Research*, 21(4), 796-809, <https://doi.org/10.1287/isre.1100.0327>
- Akyürek, S. (2021). İşletmenin çevre analizi dijitalleşme ile dijital dönüşümün işletme ve bazı çevre unsurları üzerindeki potansiyel etkileri. S. Özbey (Ed.), *Dijital İşletme Yönetimi ve Yapay Zekâ* içinde (ss. 31-74): Detay Yayıncılık.
- Appio, F.P., Frattini, F., Petruzzelli, A. M., & Neirotti, P. (2021). Digital transformation and innovation management: A synthesis of existing research and an agenda for future studies. *Journal of Product Innovation Management*, 38(1), 4-20, <https://doi.org/10.1111/jpim.12562>.
- Ateş, N. B. (2023). Post-truth üzerine Yök tez veri tabanında yer alan lisansüstü tezler bağlamında bibliyometrik bir analiz. *Erciyes İletişim Dergisi*, 11(1), 305-323, <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.1352825>.
- Baptista, J., Stein, M. K., Klein, S., Watson-Manheim, M. B., & Lee, J. (2020). Digital work and organisational transformation: Emergent digital/human work configurations in modern organisations. *Journal of Strategic Information Systems*, 29(2), 1-10, <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2020.101618>.
- Barland, J. (2013). Innovation of new revenue streams in digital media. *Nordicom Review*, 34, 99-112, <https://doi.org/10.2478/NOR-2013-0107>.
- Blanka, C., Krumay, B., & Rueckel, D. (2022). The interplay of digital transformation and employee competency: A design science approach. *Technological Forecasting and Social Change*, 178(4), 1-15, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121575>.
- Belk, R. (2013). Extended self in a digital world. *Journal of Consumer Research*, 40(3), 477-500, <https://dx.doi.org/10.1016/j.copsyc.2015.11.003>.
- Berman, S. (2012). Digital transformation: Opportunities to create new business models. *Strategy & Leadership*, 40(2), 16-24, <https://doi.org/10.1108/10878571211209314>.
- Bresciani, S., Ferraris, A., & Del Giudice, M. (2018). The management of organizational ambidexterity through alliances in a new context of analysis: Internet of Things (IoT) smart city projects. *Technological Forecasting and Social Change*, 136, 331-338, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2017.03.002>.
- Büyükkada, S. (2024). Akademik yazımda yapay zekâ kullanımının etik açıdan incelenmesi: ChatGPT örneği. *Rize İlahiyat Dergisi*, 26, 1-12. <https://doi.org/10.32950/rid.1337208>.
- Crupi, A., Del Sarto, N., Di Minin, A., & Kenney, M.F. (2022). Handbook on digital business ecosystems: Strategies, platforms, technologies, governance and societal challenges. In S. Baumann (Ed.), *Disentangling the importance of digital platforms and absorptive capacity in digital business ecosystems* (pp.40-49). Edward Elgar Publisher.
- Çelik, B. (2023). Örgütsel güven kuramına ilişkin Türkiye'deki 2003-2022 dönemlerinde yayımlanmış makalelerin incelenmesi: İçerik analizi. *TroyAcademy*, 8(3), 325-349, <https://doi.org/10.31454/troyacademy.1379382>.
- Davulcu, E., & Mazıcı, E. T. (2018). İletişim araştırmalarında 2006-2016 yılları arasında yapılan doktora tezlerine ilişkin bir durum değerlendirmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(15), 55-73.

- Dittes, S., & Smolnik, S. (2019). Towards a digital work environment: the influence of collaboration and networking on employee performance within an enterprise social media platform. *Journal of Business Economics*, 89(8), 1215-1243, <https://doi.org/10.1007/s11573-019-00951-4>
- Dong, B. (2023). A systematic review of the enterprise digital transformation literature and future outlook. *Frontiers in Computing and Intelligent Systems*, 3(3), 11-14.
- Ebert, C., & Duarte, C. H. C. (2018). Digital transformation. *IEEE Software*, 35(4), 16-21, <https://doi.org/10.1109/MS.2018.2801537>.
- Erdem, E. (2024). The applicability of artificial intelligence applications in social science studies: Chatgpt, Bing and Youchat examp. *Journal of Communication Science Researches*, 4(3), 218-234. <https://doi.org/10.5281/zenodo.13254214>.
- Gastaldi, L., & Corso, M. (2012). Smart healthcare digitalization: Using ICT to effectively balance exploration and exploitation with in hospitals. *International Journal of Engineering Business Management*, 4, 1-13, <https://doi.org/10.5772/51643>
- Gebayew, C., Hardini, I. R., Panjaitan, G. H. A., & Kurniawan, N. B. (2018, October 22-26). *A systematic literature review on digital transformation*. In 2018 International Conference on Information Technology Systems and Innovation (ICITSI), (260-265). Indonesia: IEEE.
- Ghobakhloo, M. (2020). Industry 4.0, digitization, and opportunities for sustainability. *Journal of Cleaner Production*, 252, 1-21, <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119869>
- Gül, S. S., & Nizam, Ö. K. (2021). Sosyal bilimlerde içerik ve söylem analizi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 42(1), 181-198, <https://doi.org/10.30794/pausbed.80318>.
- Gülmez, M., Yalçıntaş, D., Kurtulgan, A., & Özbay, M. (2019). Türkiye’de pazarlama alanında yazılan doktora tezlerinin incelenmesi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(1), 59-69.
- Gümüšoğlu, E. K. (2017). Yükseköğretimde dijital dönüşüm. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 30-42.
- Haffke, I., Kalgovas, B., & Benlian, A. (2016). The role of the CIO and the CDO in an organization’s transformation. *Thirty Seventh International Conference on Information Systems*, 1-20.
- Henriette, E., Feki, M., & Boughzala, I. (2016). Digital transformation challenges. *MCIS 2016 Proceedings*, 33, 1-7.
- Hess, T., Matt, C., Benlian, A., & Wiesboeck, F. (2016). Options for formulating a digital transformation strategy. *MIS Quarterly Executive*, 15(2), 123-139.
- Karagözoğlu, A. M. (2016). Bilgi teknolojileri ve dijitalleşmenin Türkiye’de bilgilim literatürüne yansması: Bilgi dünyası dergisi örneği (2000-2014). *Information World/Bilgi Dünyası*, 17(1), 87-103, <https://doi.org/10.15612/BD.2016.480>.
- Kaytan, M., & Doğan, E. T. (2023). Akademik çalışmanın dönüşümünde dijitalleşmenin rolü. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4), 468-494, <https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1288354>.
- Kohli, R., & Johnson, S. (2011). Digital transformation in latecomer industries: CIO and CEO leadership lessons from Encana Oil & Gas (USA) Inc. *MIS Quarterly Executive*, 10(4), 141-156.
- LaBerge, L., O’Toole, C., Schneider, J., & Kate, S. (2020). *How covid-19 has pushed companies over the technology tipping point-and transformed business forever*. New York: McKinsey Global Publishing.
- Liu, D., Chen, S., & Chou, T. (2011). Resource fit in digital transformation: Lessons learned from the CBC Bank global e-banking Project. *Management Decision*, 49(10), 1728-1742.
- Liu, D. (2012). Competitive business model in audio-book industry: A case of China. *Journal of Software*, 7(1), 33-40, <https://doi.org/10.4304/jsw.7.1.33-40>.
- Lucas, H.C., Clemons, E.K., Sawy, O.A., & Weber, B. (2013). Impact research on transformational information technology: An opportunity to inform new audiences. *MIS Quarterly*, 37(2), 371-382.
- Majchrzak, A., Markus, M. L., & Wareham, J. (2016). Designing for digital transformation: Lessons for information systems research from the study of ict and societal challenges, *MIS Quarterly*, 40(2), 276-277.

- Medina, M., & Prario, B. (2013). The transformation of audiovisual media companies: The cases of Mediaset (Italy) and Antena 3 (Spain), *Studies in Communication Sciences*, 13(2), 166–173, <https://doi.org/10.1016/j.scoms.2013.10.001>.
- Mergel, I., Edelmann, N., & Haug, N. (2019). Defining digital transformation: Results from expert interviews. *Government Information Quarterly*, 36(4), 1-16, <https://doi.org/10.1016/j.giq.2019.06.002>.
- Nasiri, M., Ukko, J., Saunila, M., & Rantala, T. (2020). Managing the digital supply chain: The role of smart technologies. *Technovation*, 96–97, <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2020>.
- Oiestad, S., & Bu, M. (2014). Digitisation of publishing: Exploration based on existing business models. *Technological Forecasting & Social Change*, 83, 54-65, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2013.01.010>.
- Özcan, M., & Keskin, B. (2020). Dijitalizasyon bağlamında sosyal dönüşüm. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(29), 2214-2229, <https://doi.org/10.26466/opus.775748>.
- Özışpa, N., & Akdaş, O. (2019). Dijital dönüşüm konusunda yapılmış çalışmaların lisansüstü tezlere dayalı bibliyometrik analizi. *Denizcilik ve Lojistik Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 60-75.
- Pardo, A., & Etayo, C. (2014). Movies and screens: The Spanish audience's choice. *Communication & Society*, 27(4), 131-145, <https://doi.org/10.15581/003.27.35981>.
- Parida, V., Sjödin, D., & Reim, W. (2019). Reviewing literature on digitalization, business model innovation, and sustainable industry: Past achievements and future promises. *Sustainability*, 11(2), 1-18, <https://doi.org/10.3390/su11020391>.
- Piccinini, E., Gregory, R.W., & Kolbe, L.M. (2015). Changes in the producer-consumer relationship: Towards digital transformation. *Wirtschaftsinformatik Proceedings*, 109, 1634-1648.
- Pînzaru, F., & Mitan, A. (2012). Social media and marketing of the popcorn music wave: The success of Romanian commercial musicians analysed through their perceived image on Facebook and Youtube. *Economics & Sociology*, 5(2a), 125-138, <https://doi.org/10.14254/2071-789X.2012/5-2a/11>
- Plekhanov, D., Franke, H., & Netland, T. H. (2022). Digital transformation: A review and research agenda. *European Management Journal*, 41(6), 821-844, <https://doi.org/10.1016/j.emj.2022.09.007>
- Reis, J., Amorim, M., Melao, N., & Matos, P. (2018). Digital transformation: A literature review and guidelines for future research. *Trends and Advances in Information Systems and Technologies*, (745), 411-421, <https://doi.org/10.1007/978-3-319-77703-041>.
- Rogers, J., & Sparviero, S. (2011). Same tune, different words: The creative destruction of the music. *Observatorio Journal*, 5(4), 1-30.
- Rothmann, W., & Koch, J. (2014). Creativity in strategic lock-ins: The newspaper industry and the digital revolution. *Technological Forecasting & Social Change*, 83, 66–83, <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2013.03.005>.
- Schwertner, K. (2017). Digital transformation of business. *Trakia Journal of Sciences*, 15(1), 388-393, <https://doi.org/10.15547/tjs.2017.s.01.065>.
- Scuotto, V., Santoro, G., Bresciani, S., & Del Giudice, M. (2017). Shifting intra-and inter-organizational innovation processes towards digital business: An empirical analysis of SMEs. *Creativity and Innovation Management*, 26(3), 247–255, <https://doi.org/10.1111/caim.12221>.
- Sezen, H. K., & Şenaras, E. A. (2022). Dijitasyon, dijitalizasyon, dijital dönüşüm kavramları ve tarihsel bir bakış. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (51), 49-59, <https://doi.org/10.30794/pausbed.871440>.
- Shi, L., Mai, Y., & Wu, Y., J. (2022). Digital transformation a bibliometric analysis. *Journal of Organizational and End User Computing*, 34(7), 1-20, <https://doi.org/10.4018/JOEUC.302637>.
- Stolterman, E., & Fors, A. C. (2004). Information Systems Research: Relevant Theory and Informed Practice. in: B. Kaplan et al (Ed.), *Information Technology and the Good Life* (s. 687-692). London: Kluwer Academic Publishers.
- Turan, L., Sevim, O., & Tunagür, M. (2018). Türkçe eğitimi alanındaki doktora tezlerinin özet bölümlerine yönelik bir içerik analizi. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11, 29-44.
- Ültay, E., Akyurt, H., & Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 188-201, <https://doi.org/10.21733/ibad.871703>.

- Verhoef, P. C., Broekhuizen, T., Bart, Y., Bhattacharya, A., Dong, J. Q., Fabian, N., & Haenlein, M. (2021). Digital transformation: A multidisciplinary reflection and research agenda. *Journal of Business Research*, 122, 889-901, <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.09.022>
- Vial, G. (2019). Understanding digital transformation: A review and a research agenda. *Journal of Strategic Information Systems*, 28(2), 118-144, <https://doi.org/10.1016/j.jsis.2019.01.003>.
- Zaoui, F., & Souissi, N. (2020). Roadmap for digital transformation: A literature review. *Procedia Computer Science*, 175, 621-628, <https://doi.org/10.1016/j.procs.2020.07.090>
- Zhang, J., & Chen, Z. (2024). Exploring human resource management digital transformation in the digital age. *Journal of the Knowledge Economy*, 15, 1482–1498, <https://doi.org/10.1007/s13132-023-01214-y>.
- Zhu, J., Zhang, Z., Lee, A., & Hua, Y. (2020). Measurement and analysis of corporate operating vitality in the age of digital business models. *Applied Economics Letters*, 27(7), 511-517, <https://doi.org/10.1080/13504851.2019.1637511>.
- Westerman, G., & Bonnet, D. (2015). Revamping your business through digital transformation. *MIT Sloan Management Review*, 56(3), 10-13.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

İletişim ve bilgisayarlar dahil bütün teknoloji ve üretim sistemlerindeki gelişmeler, dijital dönüşüm sürecinin başlamasına kaynak oluşturmuştur. Endüstri devriminin dördüncü aşaması olarak da ifade edilen bu dönüşüm süreci, işletmelerin daha hızlı, daha verimli ve maliyet etkin bir şekilde çalışmasını sağlarken, aynı zamanda sürekli yenilik ve gelişim için bir zemin oluşturmaktadır. 2000'li yıllarda hız kazanan dijitalleştirme sürecinin, çeşitli alanlardaki kurumsal yapılar ve iş yapma biçimlerinde önemli revizyonlar meydana getirdiği anlaşılmaktadır. Başka bir ifade ile, dijital dönüşüm süreci ile birlikte, iletişimden bankacılığa, sosyal medyadan mobil iletişim gibi uygulamalara, robotlardan akıllı sistemlere, vb. birçok alanda büyük bir değişim yaşanmıştır.

Bireyler, iş süreçleri ve teknoloji üzerinde değişim yaratan dijital dönüşümün, akademik ortamı da etkilediği görülmektedir. Geleneksel iletişim biçimleri, dijital dönüşümle birlikte daha hızlı ve daha etkili hale gelirken, iletişim süreçleri de daha verimli bir şekilde yönetilebilir hale gelmektedir. Bu durum, iş dünyasından eğitim alanına kadar birçok alanda gözlemlenebilir etkiler doğurabilmektedir. Özellikle, akademisyenlerin ve öğrencilerin mevcut kaynaklara, veri setlerine ve bilgiye erişiminin kolaylaşması, bilgi teknolojisinin akademik amaçlı kullanımı ve akademik ortamdaki iş birliğini artırması dijital dönüşümün bu alandaki önemli faydalarındandır. Dijitalleşme ile belirli bir fiziksel mekanda gerçekleştirilen akademik çalışmaların sınırları esnetilmiş, akademik faaliyetler farklı mekanlarda ve zamanlarda gerçekleştirilebilir hale gelmiştir.

Bununla birlikte, dijital teknolojilerin ve dijitalleşmenin birçok alanda nasıl etkiler yarattığını anlamak ve bu etkileri yönetmek için akademik çalışmaların gerçekleştirilmesi elzemdir. Bu doğrultuda, farklı alanlarda birçok farklı akademisyen ya da uzman tarafından araştırılan dijital dönüşüm konusu son yıllarda doktora öğrencileri tarafından da sıklıkla araştırılan konulardan olmuştur. Doktora öğrencileri, bu konuda derinlemesine araştırmalar yaparak hem akademik literatüre katkı sağlayabilmekte, hem de endüstriyel ve sosyal uygulamalar için önemli ipuçları sunabilmektedir. Bu bağlamdan hareketle araştırmanın; üniversitelerde dijital dönüşüm konusunda yapılmış olan doktora tezlerinin farklı kategoriler çerçevesinden incelenmesi olarak tanımlanan amacına ulaşabilmek adına YÖK ulusal tez merkezi veri tabanında taranan tezler (doktora) yayın yılları, amaçları, yayınlandıkları iller, bağlı buldukları enstitüler, yayınlandıkları diller, yayınlandıkları iller, örneklem grupları, anabilim dalları, veri toplama araçları ve veri analiz yöntemleri parametreleri baz alınarak incelenmiştir.

Belirtilen ana amaç kapsamında, alt araştırma soruları aşağıda belirtilmektedir:

- 1-Doktora tezlerinin, yıllarına göre dağılımı nasıldır?
- 2-Doktora tezlerinin, amaçlarına göre dağılımı nasıldır?
- 3- Doktora tezlerinin, bağlı buldukları enstitülere göre dağılımı nasıldır?
- 4- Doktora tezlerinin, yayınlandıkları illere göre dağılımı nasıldır?
- 5- Doktora tezlerinin, yayınlandıkları illere göre dağılımı nasıldır?
- 6- Doktora tezlerinin, örneklem grubunun özelliklerine göre dağılımı nasıldır?
- 7- Doktora tezlerinin, anabilim dallarına göre dağılımı nasıldır?
- 8- Doktora tezlerinin, kullanılan veri toplama araçlarına göre dağılımı nasıldır?
- 9- Doktora tezlerinin, kullanılan veri analiz yöntemlerine göre dağılımı nasıldır?
- 10-Doktora tezlerinin kullanılan güvenilirlik önlemlerine göre dağılımı nasıldır?

Araştırma sorularının analizi aşağıdaki bulguları ve yorumları ortaya çıkarmıştır:

Araştırma bulgularından elde edilen veriler ile, dijital dönüşüm konusunda yayınlanan doktora tezlerinin, 2022 yılı itibariyle önemli bir artış gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Dijital dönüşüm konusunun üniversitelerde doktora tezi olarak çalışılmaya başlama yılının ise 2016 yılı olduğu anlaşılmıştır. YÖK veri tabanı irdelendiğinde 30 adet doktora tezi bulunduğu tespit edilmiştir.

Taranan veri tabanında 2 dilde, dijital dönüşüm konulu doktora tezlerinin yazıldığı sonucuna ulaşılmıştır. YÖK veri tabanında, bu iki dil İngilizce ve Türkçe olarak gösterilmiştir. Araştırma kapsamındaki doktora tezleri, üniversitelerin bağlı buldukları iller kapsamında analiz edildiğinde ise, İstanbul'un ilk sırada yer aldığı görülmüştür. Onu İzmir, Ankara ve Eskişehir takip etmiştir.

Çalışmada, yayınlanan doktora tezlerinin yüksek oranda sosyal bilimler enstitüsüne bağlı anabilim dallarında hazırlandığı tespit edilmiştir. Sosyal bilimler enstitüsüne bağlı 23 doktora tezinin 9'unun İşletme, 4'ünün Turizm İşletmeciliği, 2'sinin Halkla İlişkiler ve Tanıtım, 1'nin Maliye, 1'inin Genel Gazetecilik, 1'nin Bankacılık ve Finans, 1'nin Sanayi Politikaları ve Teknoloji Yönetimi, 1'nin İletişim Tasarımı ve Yönetimi,

1'nin Yönetim ve Strateji, 1'nin Bilim ve Teknoloji Politikası Çalışmaları, 1'nin Teknoloji ve Bilgi Yönetimi anabilim dallarında yayınlandığı görülmüştür. Bu sonuç, sosyal bilimler alanında yapılan araştırmaların akademik dünyada önemli bir yer tuttuğunu gösterebilmektedir. Sosyal bilimler, insan davranışları, toplumsal yapılar, kültürel süreçler gibi geniş bir alanı tanımlayan disiplinlerden oluştuğundan, bu alanda yapılan çalışmalar toplumun çeşitli yönlerini anlamak ve açıklamak için kritik bir öneme sahiptir. Ayrıca, fen bilimleri ve bilişim enstitüsüne bağlı anabilim dallarında yazılmış 1 adet doktora tezine ulaşılmış olması alanyazında bu anlamda göz ardı edilemeyecek bir boşluk olduğunu göstermektedir. Lisansüstü eğitim enstitüsüne bağlı anabilim dallarında yazılmış 7 doktora tezinin ise, 2 tanesi Mühendislik Yönetimi, 1 tanesi İşletme Mühendisliği, 1 tanesi İşletme Yönetimi, 1 tanesi Kamu Hukuku ve 2 tanesi İşletme anabilim dallarında yayınlanmıştır.

Yayınlanan doktora tezlerinde örneklem grupları olarak işletme çalışanları ve/ veya yöneticilerinin tercih edildiği görülmüştür. Bu sonuç, yukarıdaki bulguları destekler niteliktedir. Sosyal bilimler alanında, en fazla İşletme anabilim dalında ortaya çıkan doktora tezlerinin, örneklem gruplarının çalışan ve/veya yöneticiler üzerinden incelenmesi son derece normal görünmektedir.

Doktora tezleri araştırma türleri bakımından incelendiğinde, nicel yöntemlerin araştırmacılar tarafından daha fazla tercih edildiği göze çarpmaktadır. Dijital dönüşüm gibi geniş ve karmaşık bir konunun nesnel ve ölçülebilir verilerle incelenmesi, sonuçların daha güvenilir ve tekrarlanabilir olmasını sağlamaktadır. Ek olarak dijital dönüşümün, toplumsal ve ekonomik etkilerini anlamak için büyük ölçekli veri analizleri gereklidir. Nicel yöntemler, geniş veri setleri üzerinde eğilimleri, desenleri ve korelasyonları belirlemek için uygundur. Dijital dönüşüm, teknolojik gelişmeler ve toplumsal değişimlerin kesişiminde ortaya çıkan karmaşık bir konudur. Bu nedenle, dijital dönüşüm süreçlerini anlamak, mevcut durumu belirlemek, verileri sayısallaştırmak ve farklı özelliklere göre kategorize etmek için nitel yöntemlerin de önemli bir araç olarak görülmesi gerekmektedir. Doktora tezleri kullanılan araştırma yöntemleri bakımından incelendiğinde ise, nicel çalışmalarda sık tercih edilen anket yönteminin doktora tezlerinde en çok kullanılan yöntem olarak öne çıktığı görülmüş ve bir önceki bulguyu desteklemiştir.

PERSONEL GÜÇLENDİRMENİN ÖRGÜTSEL BAĞLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: SOMALİ TİCARİ BANKALARI ÖRNEĞİ¹

THE EFFECT OF PERSONNEL EMPOWERMENT ON ORGANISATIONAL COMMITMENT: A CASE OF SOMALI COMMERCIAL BANKS

Abdisamad Abdurahman Omar

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim
Enstitüsü, Yönetim Organizasyon
malisiya.net@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1378-6052

Enver AYDOĞAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İİBF, İşletme
Bölümü
enver.aydogan@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7327-7148

ÖZ

Geliş Tarihi: 06.01.2025
Kabul Tarihi: 07.03.2025
Yayın Tarihi: 27.03.2025
Anahtar Kelimeler
Personel Güçlendirme, Örgütsel Bağlılık, Somali Bankacılık Sektörü.
Keywords
Personnel Empowerment, Organizational Commitment, Somali Banking Sector.

Personel güçlendirme ve örgütsel bağlılık, örgü etkinliğin artırılmasında kritik öneme sahip yönetim stratejisi olarak büyük ilgi görmüştür. Çalışma, Somali ticari bankaları örneğinde persc güçlendirmenin örgütsel bağlılık üzerindeki etki incelemeyi amaçlamaktadır. Tanımlanan araştırma hedefleri doğrultusunda, nicel bir yakla kullanılarak anket yoluyla toplanan veri kesitsel araştırma tasarımı tercih edilmiştir. Çalışma Somali'deki 13 ticari bankada yöne pozisyonundaki bireylere odaklanmış ve bankalar hem genel merkezinde hem de şubelerinde çalı 264 yöneticiden veri toplanmıştır. Araştı değişkenleri arasındaki ilişkileri incelemek doğrusal ve çoklu regresyon analizleri kullanılmı Çalışma, personel güçlendirmenin örgütsel bağ üzerinde anlamlı, pozitif etkileri olduğunu ortı koymuştur. Bu bağlamda çalışma elde ed bulgulardan yola çıkarak, personel güçlendi boyutlarından anlamlılık, özerklik ve etki boyutları duygusal bağlılık üzerinde anlamlı pozitif etkiye sa olduğunu ve tersine yeterlilik boyutunun negatif etki gösterdiğini ortaya koymaktadır. Benzer şeki anlamlılık ve özerklik, devam bağlılığı ile istatistil olarak anlamlı pozitif bir ilişki göstermekte Ancak, yeterlilik ve etki boyutu, istatistiksel ola anlamlı olmayan pozitif bir etki göstermekte Çalışmada, personel güçlendirmenin hi boyutunun normatif bağlılık üzerinde anlamlı bir göstermediği ortaya konulmaktadır.

ABSTRACT

Personnel empowerment and organizational commitment have received significant attention as a management strategy critical to improving organizational effectiveness. This study aims to reveal the effects of personnel empowerment on organizational commitment in the case of Somali commercial banks. In line with the established research objectives, a cross-sectional research design was used to collect data through a survey using a quantitative approach. The study targeted employees in managerial positions at 13 commercial banks in Somalia and collected data from 264 managers working at both headquarters and branches of the selected banks. Following the reliability analysis, the research employed linear and multiple regression analyses to examine the relationships among the research variables. The study found that personnel empowerment has significant positive effects on organizational commitment. Based on the result of personnel empowerment dimensions the findings reveal that meaning, autonomy and impact dimension has significant positive on affective commitment, and conversely the competence dimension shows a negative effect. Likewise, meaning and autonomy demonstrate a statistically significant positive relationship with continuance commitment. However, competence and impact dimension show a positive effect that is not statistically significant. The study found that none of the dimensions of personnel empowerment showed significant effects on normative commitment.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1614646>

Atıf/Cite as: (Omar, A. A. & Aydoğan, E. (2025). Personel güçlendirmenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: somali ticari bankaları örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 159-180.

¹ Bu makale, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim ve Organizasyon Bilim Dalı'nda Prof. Dr. Enver AYDOĞAN danışmanlığında Abdisamad Abdurahman Omar tarafından tamamlanan " Personel Güçlendirmenin Yenilikçi İş Davranışı ve Örgütsel Bağlılık Üzerindeki Etkisi: Somali Ticari Bankaları Örneği. " başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

Giriş

Günümüzün dinamik iş ortamında, örgütler yönetim uygulamalarını gelişen zorluklarla uyumlu hale getirmek için artan bir baskıyla karşı karşıyadır. Rekabetçi kalmak ve artan müşteri taleplerini karşılamak için yenilikçi yaklaşımlar benimsemek bir zorunluluk haline gelmiştir. Öne çıkan odak noktalarından biri, çalışanları örgütsel hedeflere aktif olarak katkıda bulunmaları için güçlendirmek olmuştur. Bu değişim geleneksel, yukarıdan aşağıya bürokratik yönetim çerçevesinden personel güçlendirme merkezli yaklaşımlara doğru bir geçişi işaret etmektedir (Volmer vd., 2012). Bu bağlamda, stratejik bir yönetim yaklaşımı olarak güçlendirme, kurumsal performansı yönetmedeki kritik rolü nedeniyle öne çıkmıştır. Özellikle, kendi kendini yöneten ekipler, paylaşımlı yönetim, katılımcı karar alma ve esnek çalışma ortamları gibi uygulamalar, çalışan katılımını teşvik etmek ve örgütsel sonuçları iyileştirmek için temel araçlar olarak kabul edilmiştir. Bu uygulamalar sayesinde, güçlendirilmiş çalışanlar daha yüksek iş tatmini, daha fazla sadakat ve artan yenilikçi davranış sergilerler ve bunların hepsi üstün örgütsel sonuçlara katkıda bulunur (Dede ve Sazkaya, 2018, s. 76). Sağlık, kamu sektörü, turizm ve bankacılık gibi çeşitli sektörlerde örgütsel bağlılığın temel itici güçleri olarak yapısal ve psikolojik güçlendirmenin önemini vurgulayan çok sayıda literatür bulunmaktadır. Örgütsel bağlılık, bir çalışanın örgüte olan psikolojik bağlılığını ve sadakatini yansıtan kritik bir kavramdır. Çalışanların değerlerini örgütsel hedeflerle uyumlu hale getirmede temel bir rol oynar ve örgütlerin başarısına ve istikrarına katkıda bulunur (Kanter, 1977). Kavram, endüstriyel psikoloji ve örgütsel davranışta kapsamlı bir şekilde incelenmiş olup, çalışanların elde tutulması ve üretkenliği için önemini göstermiştir. Literatürde, örgütsel bağlılık çalışmaları esas olarak tutumsal ve davranışsal yaklaşımlar şeklinde kategorize edilmiştir (Özutku, 2008: 80).

Güçlendirme kavramı yapısal ve psikolojik olmak üzere iki temel bakış açısı etrafında araştırma yapılmıştır. Yapısal bakış açısı, çalışanlara güç ve sorumluluk devretmek için tasarlanmış yönetsel uygulamaları ve politikaları vurgular. Örneğin, ademi merkeziyetçilik, iş özerkliği ve katılımcı karar alma şeklinde ifade edilebilir (Cho ve Faerman, 2010, s. 136). Tersine, psikolojik bakış açısı çalışanların rollerine ilişkin algılarına ve örgütsel ortamdaki güçlenme hissine odaklanır ve anlam, yeterlilik, özerklik, etki gibi faktörleri vurgular (Spreitzer, 1995, s. 1443). Çeşitli sektörlerdeki ampirik kanıtlar, personel güçlendirmenin örgütsel bağlılık üzerindeki olumlu etkisini vurgulamaktadır. Sağlık hizmetlerinde, Brunetto ve ark. (2012), lider-üye değişimlerinin Avustralyalı hemşireler arasında güçlendirdiğini ve duygusal bağlılığı artırdığını ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde eğitimde, Kanesan ve ark. (2015) psikolojik güçlendirmenin Malezyalı öğretmenler arasında bağlılığı önemli ölçüde artırdığını göstermişler ve (Gezici, 2019) Türkiye'nin Gaziantep ilindeki özel hastanelerde yapılan bir çalışmada da benzer bulgular ortaya konmuştur. Bankacılıkta, Hashmi ve Naqvi (2012) psikolojik güçlendirmenin tüm boyutlarının Pakistan bankalarında bağlılığı olumlu yönde etkilediğini, en güçlü faktörün anlam olduğunu ortaya koymuşlardır. Çeşitli sektörler ve ülkelerde kapsamlı araştırmalar yapılmasına rağmen, Somali'nin hizmet sektörüne odaklanan, özellikle finansal kurumlarda psikolojik güçlendirmenin rolünü ele alan dikkate değer bir çalışma eksikliği bulunmaktadır. Bu nedenle çalışma, Somali ticari bankalarında personel güçlendirme ve boyutlarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini inceleyerek bu boşluğu kapatmayı amaçlamaktadır.

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Kavramsal çerçeve bağlamında personel güçlendirmenin ve örgütsel bağlılığın temel kavramlarını araştırırken, aynı zamanda konu üzerinde yürütülen önceki çalışmalara ilişkin ampirik bir inceleme sunmaktadır.

Personel Güçlendirme

Günümüzde, ekonomik büyümeye paralel olarak kurumsal işletmeler genişlemekte ve bu durum, çok uluslu şirketler ile küreselleşmenin şekillendirdiği dinamik ve rekabetçi küresel iş ortamında personel güçlendirme stratejisini kritik bir yönetim aracı haline getirmektedir. İnsan kaynakları geliştirme ile uyumlu olan bu strateji, kurumsal başarıya ulaşmak için gereklidir. Örgütler, çalışanları resmi iş görevlerinin ötesine geçmeye teşvik etmek için giderek daha fazla güçlendirme girişimleri benimsemiştir (Park, 2017, s. 12). Dennis C. Kinlaw'ın (1995) Güçlendirme Uygulaması: İnsan Yeterliliğinden En İyi Şekilde Yararlanma adlı kitabında dile getirdiği güçlendirme, verimliliği teşvik eden, genel giderleri azaltan ve dinamik iş ortamlarında rekabet gücünü koruyan, etkili rolleri mümkün kılmak için bireysel yeterlilikten yararlanmaya odaklanan, kurumsal performans geliştirmeye yönelik stratejik bir yaklaşıma örnektir. Bu bağlamda, proaktif çalışanlar, örgütlerin giderek daha

hızlı, daha yalın ve daha karlı olmasının gerekli olduğu çağdaş iş ortamlarında kritik bir bileşen olarak ortaya çıkmıştır (Thomas ve Velthouse, 1990). Örgütler giderek geleneksel, yukarıdan aşağıya bürokratik yönetim çerçevesinden güçlendirme merkezli yaklaşımlara doğru kaymaktadır. Bu değişim yalnızca artan özerklik ve çalışan katılımı kültürünü teşvik etmekle kalmaz, aynı zamanda yaratıcılığı ve inovasyonu da teşvik ederek, kurumsal büyümeyi ve uyum sağlamayı destekleyen bir ortama katkıda bulunur (Volmer vd. 2012, s. 459). Bu husus hem çalışan hem de örgütsel düzeyde güçlendirmenin olumlu sonuçlarını tutarlı bir şekilde gösterenden, giderek artan bir deneysel araştırma grubu tarafından daha da sağlanmıştır. Bunlar arasında artan iş memnuniyeti (Dewettinck ve Ameijde, 2011), iyileştirilmiş örgütsel bağlılık (Kuo, vd. 2010), daha iyi iş performansı (Hall, 2008), yenilikçi davranış (Pieterse vd., 2010;), artan rekabet gücü (Nielsen ve Pedersen, 2003; Ergeneli vd., 2007) ve yönetsel etkinlik (Spreitzer, 1995) yer almaktadır. Bulgular, güçlendirmenin çağdaş yönetim uygulamalarının temel taşı olduğunu ve hem bireysel hem de örgütsel başarıyı yönlendirdiğini vurgulamaktadır.

Yaygın olarak kabul görmüş bir yönetim yaklaşımı olmakla beraber personel güçlendirmenin kökenleri konusunda önemli tartışmalar söz konusu olmuştur (Seibert vd., 2004, s. 339). Bilim insanları farklı açıklamalar önermiş, genellikle güçlendirmeyi katılımcı yönetim ve çalışan katılımı teorilerine dayandırmışlardır (Spreitzer vd., 1997, s. 683). Tartışma, güçlendirmenin kurucu etkilerine ilişkin farklı bakış açılarından kaynaklanmaktadır. Örneğin, bazı bilim insanları güçlendirmenin kökenini, çalışan katılımının önemini vurgulayan Elton Mayo'nun Hawthorne Çalışmaları'na bağlamaktadır (Herrenkohl vd., 1999, s. 375). Bazıları ise kökenini, 1930'larda ortaya çıkan ve çalışan yönetiminin sosyal ve psikolojik yönlerini vurgulayan İnsan İlişkileri Düşünce Okulu'na dayandırmaktadır. Güçlendirmenin temel öncülleri arasında, işte kontrol ve karar vermeyi artırmaya odaklanan Herzberg'in iş zenginleştirilmesi ve modern güçlendirmenin ayrılmaz bir parçası olan iş özerkliği de yer almaktadır (Honold, 1997, s. 206).

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında, F.W. Taylor'ın "bilimsel yönetim" yaklaşımı, yönetsel kontrolü artırmak için görevleri parçalayan örgütsel uygulamalara hakim kılmıştır. Ancak, bu yönetim yaklaşımı genellikle yabancılaşma, devamsızlık ve işten ayrılma gibi çalışan memnuniyetsizliğine yol açmıştır (Hackman ve Lawler, 1983, s. 421). 20. yüzyılın ortalarına doğru McGregor, Argyris ve Likert gibi teorisyenler, çalışan motivasyonunu ve örgütsel verimliliği artırmak için iş zenginleştirme ve özerklik de dahil olmak üzere katılımcı yönetim ve iş tasarımı stratejilerine vurgu yapmışlardır (Koçel, 2015, s. 279). 1980'lerin sonlarında, güçlendirme resmi bir yönetim paradigması olarak ortaya çıkmıştır. Conger ve Kanungo (1988), anlam, yeterlilik ve öz yeterlilik yoluyla içsel motivasyonu vurgulayarak psikolojik güçlendirmeyi tanıtmıştır. Onların çalışmaları ve sonraki çalışmalar, güçlendirmeyi hem bir yönetim aracı hem de psikolojik bir yapı olarak çerçevelendirerek alanı önemli ölçüde etkilemiştir (Maynard vd., 2012, s. 1243).

Personel güçlendirmenin tanımına gelince, yaygın bir şekilde benimsenmesine rağmen, bu kavram hala tartışmalıdır ve evrensel olarak kabul görmüş tek bir tanım yoktur. Ancak, genel olarak güçlendirme, bireylere veya gruplara koşullarını kontrol altına almalarını, kararlar almalarını ve hedeflere ulaşmalarını sağlamak için yetki, güç ve kaynakları devretme süreci olarak tanımlanır. Politik, sosyal, eğitimsel ve örgütsel alanları kapsayan, bağlamlar arasında değişen çok boyutlu bir kavramdır. Örneğin, politik alanda, bütünü etkileyen eşitsizlikleri gidermek için cinsiyetler, ırklar veya sınıflar arasında gücü yeniden dağıtmayı içerir (Pettresen ve Solbakken, 1998, s. 321). Benzer şekilde, sosyal ve toplum çalışmalarında güçlendirme, bireylerin empatik katılım ve destek yoluyla bilinçli kararlar almasını sağlar (Lincoln ve diğerleri, 2002, s. 276). Örgütler içinde, personel güçlendirme çalışanların etkisini, motivasyonunu ve örgütsel hedeflere ulaşma sorumluluğunu artırmaya odaklanır. Vogt ve Murrell (1990, s. 8) bunu "iş birliği, bilgi alışverişi, eğitim, kültür ve takım çalışması yoluyla çalışanların karar alma yeteneklerini artırmak" olarak tanımlar. Maccoby (1999, s. 74) güçlendirmeyi, otoritenin devredilmesi ve bireylerin etkili bir şekilde hareket etmesinin sağlanması olarak tanımlamaktadır. Bu yorumlar, Bu yorumlar, personel güçlendirme kavramının, bireysel potansiyeli ve örgütsel başarıyı teşvik etmedeki önemini vurgulamaktadır. Bu çalışma, personel güçlendirmeyi; çalışanların yenilikçi fikirler üretmeye teşvik edildiği, iş ile ilgili konularda özerklik verildiği ve karar alma sürecine dahil edildiği olumlu bir çalışma ortamının yaratılması ve teşvik edilmesi olarak tanımlar. Çalışanların, yalnızca ücret karşılığında emek alışverişi yapmanın ötesinde, gerçek bir amaç ve anlamla, organizasyonun ayrılmaz üyeleri olarak gerçekten değerli hissetmeleri gerekmektedir.

Personel güçlendirme yaklaşımlarına bakıldığında, iki temel bakış açısıyla kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir: İlişkisel/yapısal güçlendirme ve motivasyonel/psikolojik güçlendirme. Menon (2001, s. 157), bu yaklaşımların tamamen farklı olmadığını, bunun yerine birbirlerini tamamladığını vurgular. Birlikte, hem dış yönetsel uygulamaları hem de çalışanların içsel algılarını dikkate alarak güçlendirmenin kapsamlı bir anlayışını sağlarlar. Yapısal yaklaşım, otoriteyi merkezden uzaklaştırarak, katılımcı karar almayı teşvik ederek ve kaynak bulunabilirliğini sağlayarak güçlendirmeyi mümkün kılan örgütsel koşullar yaratmaya odaklanır (Cho ve Faerman, 2010, s. 136). Kanter (1977), yapısal yaklaşımı, bilgiye, kaynaklara ve desteğe erişim gibi temel yapısal unsurları güçlendirmeye teşvik eden bir model olarak tanımlar. Çalışmalar, yapısal güçlendirmenin güveni, iş birliğini ve çalışanların yaratıcı performansını geliştirdiğini ve böylece demokratik bir örgütsel kültür inşa ettiğini öne sürmektedir (Loughman vd. 2009, s. 356). Ancak eleştirmenler, bu yaklaşımın bireysel bilişsel deneyimleri göz ardı ettiğini ve çalışanların yalnızca yapısal müdahalelerle güçlendirilmiş hissedeceklerini garanti etmediğini savunmaktadır (Tuuli ve Rowlinson, 2009, s. 478).

Buna karşılık, psikolojik bakış açısı çalışanların rollerine ilişkin algılarına ve örgütsel ortamdaki güçlenme hissine odaklanır (Spreitzer, 1995, s. 1443). Bandura'nın (1977) sosyal bilişsel teorisine dayanan psikolojik güçlendirmenin, çalışanların algıları ve içsel motivasyonları için kritik bir kavram olduğunu belirtir. Conger ve Kanungo (1988, s. 475), güçlendirmeyi yalnızca yetki devretmekten ziyade öz yeterliliğe odaklanan motivasyonel bir yapı olarak kavramsallaştırmıştır. Thomas ve Velthouse (1990, s. 668) bu tanımları genişleterek içsel görev motivasyonunun dört boyutunu sunmaktadır: anlamlılık, yeterlilik, seçim ve etki. Spreitzer (1995), bu boyutları, Deci ve Ryan'ın (1985) özerklik üzerine çalışmalarıyla uyumlu olarak, seçim yerine özerklik içerecek şekilde iyileştirmiştir. Bu yaklaşım, güçlendirmeyi psikolojik bir durum olarak vurgulamakta ve onu iş tatmini, örgütsel bağlılık ve yaratıcı performans gibi sonuçlarla ilişkilendirmektedir (Meyerson ve Kline, 2008). Bu nedenle, çalışmada, personelin psikolojik olarak güçlendirilmesini dört boyutuyla (anlam, yeterlilik, özerklik ve etki) incelemek için Spreitzer'in (1995) çok boyutlu modelini temel olarak benimsemiştir.

Anlam boyutu, bir çalışanın işi ile değerleri, tutumları ve inançları arasındaki uyumu işaret etmektedir. Anlam, çalışma ortamı, bireysel psikolojik özellikler ve sosyal etkileşimler tarafından şekillendirilmektedir (Wrzesniewski ve Dutton, 2001, s. 184). Anlam, iş memnuniyetini ve bağlılığı artırır, çalışanları etkili bir şekilde performans göstermeye teşvik ederek bir güçlendirme "motoru" görevi görür (Spreitzer ve Quinn, 2001 s. 224). Bandura'nın (1977, s. 193) öz yeterlilik kuramına dayanan yeterlilik boyutu, bir bireyin görevleri ustalıklı yerine getirme yeteneğine olan inancını yansıtmaktadır (Thomas ve Velthouse, 1990, s. 672). Yüksek yeterliliğe sahip çalışanların zorlukları üstlenme, dayanıklılık gösterme ve yenilik yapma olasılığı daha yüksektir (Zhang ve Bartol, 2010, s. 119). Yeterlilik, güçlendirme, iş tatmini, örgütsel bağlılık ve yaratıcı performansı teşvik etmek için esastır (Meyerson ve Kline, 2008, s. 449). Özerklik, bir bireyin davranışları başlatma ve düzenleme konusunda özerklik duygusunu ifade eder (Spreitzer, 1995, s. 1443). İş süreçleri ve kararlar hakkında seçim yapma yeteneğini yansıtır (Ryan ve Deci, 2000 s. 69). Yüksek özerkliği sahip çalışanlar daha fazla motivasyon, esneklik ve dayanıklılık sergilerler (Humborstad ve Perry, 2011, s. 329). Etki, çalışanların eylemlerinin örgütsel sonuçları etkilediğini algılama derecesini ölçer (Thomas ve Velthouse, 1990, s. 672). Etkili hisseden çalışanların yenilik yapma ve rollerine bağlı kalma olasılıkları daha yüksektir (Spreitzer, 1995). Etki, yaratıcı performansa ve örgütsel başarıya katkıda bulunma amacını besler (Sun ve diğerleri, 2012, s. 62).

Örgütsel Bağlılık

Örgütsel bağlılık, bir çalışanın örgütüne olan psikolojik bağlılığını ve sadakatini yansıtan kritik bir kavramdır. Çalışanların değerlerini örgütsel hedeflerle uyumlu hale getirmede temel bir rol oynar ve örgütlerin başarısına ve istikrarına katkıda bulunur. Bu kavram, işgücü tutma ve üretkenlik için önemini vurgulayarak Endüstriyel Psikoloji ve Örgütsel Davranış'ta kapsamlı bir şekilde incelenmiştir. Kavramın gelişimi, başlangıçta örgütsel bağlılığı özdeşleşme, katılım ve sadakati kapsayan tek boyutlu bir yapı olarak kavramsallaştıran Porter, Steers, Mowday ve Boulian (1974) gibi kişiler temel çalışmalarına dayanmaktadır. Bunu, bir çalışanın örgütüyle olan duygusal bağlantısı ve katılımıyla işaretlenen tutumsal bir bakış açısı olarak tanımlamışlardır. Steers (1977) gibi sonraki ampirik araştırmalar, bağlı çalışanların örgütlerini terk etme olasılıklarının daha düşük olduğunu ve rollerinde öteye geçmeye daha istekli olduklarını göstermiştir. Angle ve Perry (1981, s. 123), üyelerin paylaşılan değerlere ve hedeflere derinden bağlı olduklarında örgütsel performansın optimize edildiğini vurgulamıştır.

Ayrıca Wazir ve Jan (2020), örgütsel bağlılığın iş tatminini artırmada ve işten ayrılma niyetlerini azaltmada önemli bir aracılık etkisine sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Kavram, teorik bir bakış açısından, çalışanların örgüt içindeki konumları örgütten ayrılmanın algılanan maliyetlerinden daha ağır bastığında örgüte bağlı kaldıklarını varsayan Becker'ın (1960) "yan bahis" teorisiyle de ilişkilendirilmiştir. Bu teori, örgütsel bağlılığı anlamaya hesaplayıcı bir boyut getirmiştir. Mowday, Porter ve Steers (1982, s. 26), bağlılığı, bireylerin örgüte olan bağlılıklarını nasıl yönettiklerini yansıtan hesaplayıcı veya normatif düşüncelerle şekillenen bir davranış olarak tanımlayarak bunu daha da açıklığa kavuşturmuştur. Meyer ve Allen (1984), bağlılığın duygusal ve devamlılık boyutlarını tanıtarak çerçeveyi daha da geliştirmiş ve daha sonra normatif bir boyut eklemiştir (Allen ve Meyer, 1991). Bu gelişmeler, örgütsel bağlılığın çok boyutlu doğasını vurgulayarak, duygusal (duygusal bağlılık), devamlılık (maliyet farkındalığı) ve normatif (ahlaki yükümlülük) bileşenlerini yakalamıştır.

Literatürde örgütsel bağlılık çalışmaları ağırlıklı olarak tutumsal ve davranışsal yaklaşımlar olmak üzere iki başlık altında toplanmış olup, daha sonra üçüncü bir bakış açısı olan çok boyutlu bağlılık yaklaşımı ortaya çıkmıştır (Özutku, 2008, s. 80). Tutumsal bağlılık, bir çalışanın değerleri ile örgütsel hedefler arasındaki uyuma vurgu yaparak, bağlanma ve özdeşleşme duygusunu teşvik eder. Allen ve Meyer, Etzioni, Katz ve Kahn, Mowday, Steers, Porter, O'Reilly ve Chatman gibi bilim insanları bu yaklaşımı kapsamlı bir şekilde incelemişlerdir (Gül, 2002, s. 40). Mowday vd. (1982) tutumsal bağlılığı, çalışanların değerlerini örgütsel hedeflerle ne ölçüde uyumlu hale getirdiği olarak tanımlamış ve bunu üç boyuta ayırmışlardır: örgütsel hedeflere inanç, çaba gösterme isteği ve üyeliği sürdürme niyeti. Etzioni (1975) bağlılığı ahlaki, hesaplayıcı ve yabancılaştırıcı bağlılık olmak üzere üçe ayırmıştır. Ahlaki bağlılık örgütsel değerlere duygusal bir bağlantıyı yansıtırken, hesaplayıcı bağlılık maliyet-fayda muhakemesini vurgular ve yabancılaştırıcı bağlılık alternatif istihdam eksikliği gibi dış baskılardan kaynaklanır (Yağcı, 2007, s.118). O'Reilly ve Chatman (1986) bağlılığın boyutları olarak uyum, özdeşleşme ve içselleştirmeyi belirlemiştir; uyum ödül odaklıdır, özdeşleşme olumlu örgütsel birliktelikten kaynaklanır ve içselleştirme çalışan ve örgüt değerlerinin uyumundan kaynaklanır (İnce ve Gül, 2005). Kanter (1968) devam, kontrol ve uyum bağlılıklarını belirleyerek alana katkıda bulunmuş; sırasıyla kalmanın faydalarına, normlara uymaya ve kişilerarası bağlara odaklanmıştır (Kaplan, 2020: 59). Penley ve Gould (1988), Etzioni'nin çerçevesini temel alarak ahlaki, hesaplayıcı ve yabancılaştırıcı bağlılık önermiştir; ahlaki bağlılık duygusal uyumu belirtirken, hesaplayıcı bağlılık maliyet-fayda değişimlerine odaklanır ve yabancılaştırıcı bağlılık kalmaya yönelik zorunlu bir yükümlülüğü yansıtır (Hatipoğlu, 2014: 18). Argyris (1998), dışsal ve içsel bağlılık arasında ayırım yapmış; ilkini hiyerarşik kontrolle, ikincisini ise yenilik ve özerklikle ilişkilendirmiştir (Sürücü ve Maşlakçı, 2018). Wiener (1982), örgütsel bağlılığı araçsal ve normatif türler olarak sınıflandırmıştır; araçsal bağlılık faydacı ve ödül odaklıyken, normatif bağlılık ahlaki yükümlülüklerden ve değer uyumundan kaynaklanmaktadır. Allen ve Meyer'in etkili üç bileşenli modeli, duygusal bağlılığı duygusal bağlanma, devam bağlılığını ayrılmanın maliyetlerinin farkındalığı ve normatif bağlılığı kalmaya yönelik ahlaki bir yükümlülük olarak tanımlamaktadır (Meyer ve Allen, 1991). Tutumsal yaklaşımların aksine, davranışsal bağlılık çalışanların davranışları ve tutumları arasındaki tutarlılığı vurgular ve bu genellikle önceki deneyimlerle şekillenir. Becker'ın (1960) yan bahis teorisi, birikmiş yatırımları veya "yan bahisleri" bağlılığın kritik itici güçleri olarak vurgularken, Salancik (1977) tutumlar ve eylemler arasındaki tutarlılığa odaklanır; burada bireyler tutumlarını geçmiş davranışlarıyla uyumlu hale getirmektedir. Bu bakış açılarının ötesinde, Reichers (1985) meslektaşlar, yöneticiler ve müşteriler gibi farklı örgütsel varlıklara yönelik farklı bağlılık düzeylerini kabul eden ve örgütsel sadakatini çeşitli ve dinamik doğasını hesaba katan çok boyutlu yaklaşımı ortaya koymuştur (Çakı, 2017, s. 21).

Bu sınıflandırmalara dayanarak araştırma analitik çerçevesi olarak Meyer ve Allen'in (1997) üç bileşenli modelini benimsemiştir. Duygusal bağlılık kavramı, çalışanların kişisel hedeflerini kurumsal amaçlarla uyumlu hale getirmeyi, iş tatminini teşvik etmeyi ve işten ayrılmayı azaltmayı, örgüte duygusal bir bağlanma ve özdeşleşmeyi temsil eder. Devam bağlılığı, finansal ve sosyal kayıplar gibi ayrılımla ilişkili maliyetlere odaklanır ve çalışanların duygusal bağlanma yerine uygulanabilir alternatiflerin olmaması nedeniyle kalmasına yol açar. Normatif bağlılık, özellikle kolektivist kültürlerde kültürel normlardan veya toplumsal beklentilerden sıklıkla etkilenen, kalmaya yönelik ahlaki bir yükümlülüğü yansıtır (Fischer ve Mansell, 2009, s.1342).

Personel Güçlendirme ve Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişkiye İlişkin Çalışmalar

Literatürün önemli bir bölümü sağlık, kamu sektörü, turizm ve bankacılık dahil olmak üzere çeşitli sektörlerde örgütsel bağlılığın temel itici güçleri olarak yapısal ve psikolojik güçlendirmenin önemini vurgulamaktadır. Yapısal güçlendirme, anlamlı çalışma koşulları yaratan örgütsel politikalar ve sistemlere atıfta bulunurken (Kanter, 1977), psikolojik güçlendirme çalışanların bu koşullara karşı bilişsel tepkilerini yansıtmaktadır (Kraimer vd., 1999). Her iki güçlendirme biçimi birlikte, çalışanların örgütlerine olan bağlılığını ve sadakatini artırmaktadır. Örgütsel bağlılık, çalışanların örgütteki katılımları konusunda gösterdikleri arzu, bağlılık ve sadakat düzeyi olarak tanımlanabilir. Aşağıda sunulduğu gibi, çok sayıda ampirik araştırma güçlendirme ile örgütsel bağlılık arasında pozitif bir korelasyon belirlemiş ve güçlendirilmiş hisseden çalışanların kuruluşlarına daha yüksek düzeyde bağlılık gösterme olasılıklarının daha yüksek olduğunu ileri sürmüştür.

Sağlık hizmetlerinde, Brunetto vd. (2012) Avustralyalı kamu ve özel sektör hemşireleri arasında lider-üye değişiminin, psikolojik güçlendirmenin ve duygusal bağlılığın etkisini inceleyen karşılaştırmalı bir çalışma yürütmüşlerdir. Çalışmaya kamu ve özel hastanelerden 1.283 hemşire katılmıştır. Bulgular, yüksek kalitede süpervizör-hemşire ilişkilerinin psikolojik güçlendirmeyi olumlu yönde etkilediğini ve bunun da duygusal bağlılığı artırdığını ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Gezici (2019) özel bir hastanedeki sağlık çalışanları arasında psikolojik güçlendirmenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini incelemiştir. Bulgular, daha yüksek düzeyde psikolojik güçlendirme algılayan çalışanların daha güçlü örgütsel bağlılık gösterme olasılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymuştur. Eğitim sektöründe, Çekmecelioğlu ve Eren (2007) Kocaeli Üniversitesi Tıp Fakültesi'ndeki 175 öğretim üyesi ile psikolojik güçlendirme, örgütsel bağlılık ve yaratıcı davranış arasındaki ilişkileri araştırmıştır. Bulgular, psikolojik güçlendirmenin anlam ve özerklik boyutlarının örgütsel bağlılığı önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir. Muda ve Fook (2020), Malezya kamu üniversitelerindeki akademik personel arasında psikolojik güçlendirme ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi araştırmış ve psikolojik güçlendirmenin, özellikle anlam ve etki boyutlarının, örgütsel bağlılık üzerinde önemli ölçüde olumlu bir etkiye sahip olduğunu bulmuştur. Benzer şekilde, Kanesan ve diğerleri (2015), 800 ortaokul öğretmeninden oluşan bir örnekleme örgütsel güçlendirme ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide psikolojik güçlendirmenin aracılık rolünü araştırmış; bulgular, psikolojik güçlendirmenin anlam, yeterlilik ve etki boyutlarının bu ilişkiye tam aracılık ettiğini ortaya koymuştur. Bu bulgular doğrultusunda, Bin Jomah (2017), Suudi Arabistan'daki Kral Suud Üniversitesi'nde 100 çalışan arasında psikolojik güçlendirme ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışma, psikolojik güçlendirmenin örgütsel bağlılığı önemli ölçüde etkilediğini, etki ve özyeterlik kritik yordayıcılar olarak belirlendiğini, anlam ve yeterliliğin ise daha zayıf ilişkiler gösterdiğini ortaya koymuştur.

Kamu sektöründe, Den Hartog ve De Hoogh (2009) Hollanda'daki farklı sektörlerden 503 çalışmanı araştırmış ve güçlendirici davranışın duygusal ve normatif bağlılıkla önemli ve pozitif bir korelasyona sahip olduğunu bulmuştur. Bunun tersine, güçlendirici davranışın devam bağlılığıyla önemli ve negatif bir ilişkisi olduğu sonucuna varmışlardır. Joo ve Shim (2010), Kore'de 294 kamu sektörü çalışmanı ile psikolojik güçlendirmenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini ve örgütsel öğrenme kültürünün düzenleyici rolünü araştırmış; yaptıkları çalışmada psikolojik güçlendirmenin örgütsel bağlılığı önemli ölçüde artırdığını, anlam ve özerklik en etkili boyutlar olarak belirlendiğini ortaya koymuştur. Başka bir çalışmada Chen ve Chen (2008), Tayvan'da özelleştirme sürecinden geçen devlet işletmelerinde iş yeniden tasarımı ve psikolojik güçlendirmenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini incelemiştir. 213 çalışandan alınan anket verilerini kullanan çalışma, iş yeniden tasarımının psikolojik güçlendirmeyi önemli ölçüde etkilediğini ve bunun da örgütsel bağlılığı artırdığını bulmuştur. Dahası, psikolojik güçlendirmenin işin yeniden tasarımı ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide bir aracı olduğu belirlenmiştir. Bu bulgularla uyumlu olarak Gürsoy ve Aydemir (2017), kamu kurumlarında uygulanan güçlendirme stratejilerinin örgütsel bağlılığı olumlu yönde etkilediğini bulmuşlardır.

Bankacılık ve telekomünikasyon sektörlerinde yürütülen çalışmalarını analiz eden Hashmi ve Naqvi (2012), Pakistan'daki bankalardan 310 çalışandan oluşan bir örneklem kullanarak psikolojik güçlendirmenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini araştırmıştır. Psikolojik güçlendirmenin dört boyutunun da (anlam, yeterlilik, özerklik ve etki) örgütsel bağlılığı önemli ve olumlu bir şekilde etkilediğini, anlam boyutunun en güçlü etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlar. Benzer şekilde, George ve Zakkariya (2014), Hindistan'daki özel, kamu ve yeni nesil bankalardan 337 banka çalışmanı arasında çalışanların güçlendirme algılarını incelemiştir. Bulgular, sektörler arasında genel psikolojik güçlendirmede önemli bir fark olmadığını; ancak anlam ve etki boyutlarının çeşitlilik gösterdiğini, yeni nesil bankaların anlam açısından daha düşük puan alırken, kamu sektörü bankalarının etki

açısından daha düşük puan aldığını göstermiştir. Mir ve Manzoor (2018), 248 banka çalışanı üzerinde çalışmış ve psikolojik güçlendirmenin duygusal bağlılığı artırdığını ve işten ayrılma niyetlerini azalttığını bulmuştur. Zaraket vd. (2018) Lübnan bankalarındaki 123 çalışanı incelemiş ve iş özerkliği, motivasyon ve eğitimin örgütsel bağlılığı olumlu ve önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymuştur. Telekomünikasyon sektöründe, Fong ve Snape (2013), Hong Kong'daki büyük bir telekomünikasyon şirketinde Güçlendirici Liderlik, Psikolojik Güçlendirme ve Çalışan Sonuçları'nın etkilerini araştırmıştır. 41 çalışma ekibinden 266 çalışan ve yöneticilerinden oluşan bir örneklem kullanılarak araştırma, hem bireysel hem de grup düzeyindeki güçlendirici liderliğin rolünü ve psikolojik güçlendirme ile ilişkisini incelemiştir. Çalışma ayrıca iş tatmini, örgütsel bağlılık, rol içi davranış ve örgütsel vatandaşlık davranışı dahil olmak üzere çalışan sonuçları üzerindeki etkisini araştırmıştır. Bulgular, psikolojik güçlendirmenin güçlendirici liderlik ile bu çalışanların ürettikleri iş arasında hem bireysel hem de grup düzeylerinde bir aracı görevi gördüğünü göstermiştir. Başka bir çalışmada Shah vd. (2019) Pakistan'daki telekomünikasyon şirketlerinde psikolojik güçlendirme, psikolojik sermaye, örgütsel bağlılık, iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Üç şirketten 441 çalışanı inceleyen çalışma, psikolojik güçlendirmenin örgütsel bağlılıkla önemli ölçüde ilişkili olduğunu ve bunun da üç şirkette işten ayrılma niyetinde azalmaya yol açtığını ortaya koymuştur.

Üretim, otelcilik ve KOBİ sektörlerindeki çalışmalar incelendiğinde, çalışmalar psikolojik güçlendirme ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkide tutarlı sonuçlar ortaya koymaktadır. Örneğin, Ambad ve Bahron (2012), Malezya'daki inşaat şirketlerinde çalışmakta olan 171 çalışan arasında psikolojik güçlendirme ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada, psikolojik güçlendirmenin örgütsel bağlılığı önemli ölçüde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Boyutlar arasında, özerklik ve etki gücü fazlayken, anlam ve yeterlilik, örgütsel bağlılıkla önemli bir derece etkileşim sağlayamamıştır. Ek olarak, çalışmada, eğitim düzeyi ve hizmet süresinin ilişkide önemli moderatörler olmadığı belirlenmiştir. Buna paralel olarak, Kundu ve Kumar (2017), duygusal bağlılığın aracılık rolüne odaklanarak, psikolojik güçlendirmenin şirket performansı üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışma yürütmüştür. Hindistan'daki çeşitli işletmedeki 208 çalışandan alınan verileri kullanan çalışmada, psikolojik güçlendirmenin duygusal bağlılık üzerinde önemli bir pozitif etkiye sahip olduğu ve bunun da psikolojik güçlendirme ile şirket performansı arasındaki ilişkiye kısmen aracılık ettiği belirtilmiştir.

Ülkeler arası yapılan araştırmalara bakıldığında, Kim (2018), iş tatmini ve örgütsel bağlılığın aracılık rollerine odaklanırken, aynı zamanda milliyetin düzenleyici etkisini de dikkate alarak, psikolojik güçlendirmenin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisini incelemiştir. Kore, Çin ve Japonya'daki 886 çalışandan alınan verileri kullanan çalışmada, psikolojik güçlendirmenin iş tatminini ve duygusal ve normatif bağlılığı olumlu yönde etkilediği, bu unsurların ise işten ayrılma niyetini olumsuz yönde etkilediği bulgusuna ulaşılmıştır. Hatipoğlu ve Akduman (2020), meta-analitik bir metodoloji kullanarak personel güçlendirme ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma yürütmüştür. Toplam örneklem büyüklüğü 3.618 katılımcı olan 17 bağımsız çalışmanın bulgularını sentezleyen araştırmada, Google Akademik, YÖK Ulusal Tez Merkezi ve DergiPark gibi akademik veri tabanlarından alınan veriler sistematik olarak kullanılmıştır. Sonuçlar, personel güçlendirmenin örgütsel bağlılık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve önemli bir olumlu etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Ling ve diğerleri (2023) psikolojik güçlendirme, iş tatmini ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Hem psikolojik güçlendirmenin hem de iş tatmininin devam ve normatif bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Sonuç olarak, ampirik inceleme, sağlık, eğitim, turizm ve bankacılık sektörleri de dahil olmak üzere çeşitli sektörlerde psikolojik güçlendirme ile örgütsel bağlılık arasında tutarlı ve önemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Genellikle anlam, yeterlilik, kendi kaderini tayin etme ve etki gibi boyutlar aracılığıyla işlevselleştirilen psikolojik güçlendirme, çalışanların duygusal bağlanmasını (duygusal bağlılık), yükümlülük duygusunu (normatif bağlılık) ve örgütlerde kalma niyetlerini artırmada kritik bir faktör olarak ortaya çıkmıştır. Joo ve Shim (2010) ve Kim (2018) tarafından yapılan çalışmalarda, psikolojik güçlendirmenin teşvik edilmesinin iş tatminini, bağlılığı ve elde tutmayı iyileştirdiğini vurgulamaktadır. Kanesan (2015) ve diğerleri tarafından yapılan araştırma, özellikle liderlik ve örgütsel bağlamlarda psikolojik güçlendirmenin aracılık ve düzenleyici rollerinin altını çizerek, evrensel önemini daha da vurgulamaktadır. Genel olarak, bu bulgular, psikolojik güçlendirmenin örgütsel bağlılığın temel itici gücü olmaya devam ederken, başarısının liderlik uygulamalarına, destekleyici örgütsel kültürlere ve çeşitli endüstrilerdeki çalışanların özel ihtiyaçlarına bağlı olduğunu göstermektedir.

Yöntem

Bu bölümde; araştırma tasarımını, araştırmanın önemini ve amacını, evren ve örneklem, veri toplama yöntemleri, kullanılan ölçümler, araştırma modeli ve hipotezler açıklanmaktadır.

Araştırma Tasarımı

Bu çalışma için seçilen araştırma tasarımı, belirlenen hedeflere göre oluşturulmuştur. Anket kullanılarak nicel veriler toplanmış, doğası gereği kesitsel nicel yöntem kullanılmıştır.

Araştırmanın Önemi ve Amacı

Günümüzün dinamik iş ortamında, örgütler kurumsal düzeyde insan kaynaklarını yönetmede önemli zorluklarla karşı karşıyadır. İnsan kaynakları yönetiminin birincil amacı, yüksek ciro, devamsızlık ve işyeri sapması gibi olumsuz davranışları en aza indirirken, artan üretkenlik, iş tatmini, motivasyon ve örgütsel vatandaşlık davranışı gibi olumlu sonuçları teşvik ederek çalışanlardan en üst düzeyde yararlanmaktır (Nasir vd., 2022). Bu bağlamda, güçlendirme stratejileri bu zorlukların ele alınmasında kritik bir araç olarak ortaya çıkmış, çalışanların iş ile ilgili görevlerindeki sorumluluğunu üstlenmelerin sağlayarak katılımı, üretkenliği, sadakati ve bağlılığı teşvik etmiştir (Ling et al., 2023).

Somali'de bankacılık sektörü, 1991'de merkezi hükümetin çöküşünden bu yana önemli aksiliklerle karşı karşıya kalmış ve bu da finansal kurumların yıkılması ve düzenleyici çerçeve eksikliğiyle sonuçlanmıştır. Ancak, son on yılda uygulanan siyasi ve ekonomik reformlar kayda değer ve önemli ilerlemeler sağlamıştır (Mire vd., 2019). Bu gelişmelere rağmen sektör, teknolojik gelişmeler, değişen müşteri talepleri, pazar genişlemesi, küresel dijitalleşme ve fintech yeniliklerinin yönlendirdiği önemli insan kaynakları zorluklarıyla karşı karşıya kalmaya devam etmektedir. Bu zorluklar, yenilikçi fikirler üretebilen ve rekabetçi bir iş ortamında başarılı olmak için güçlü bir örgütsel bağlılık gösterebilen çalışanların işe alınmasını ve elde tutulmasını gerektirmektedir. Bununla birlikte, Somali bankacılık sektöründe sınırlı sayıda araştırma mevcuttur ve bu çalışmaların çoğu Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası örgütler tarafından yürütülmektedir. Az sayıdaki yerel çalışma öncelikli olarak genelde insan kaynaklarına değinmektedir (Hussein ve Aykan, 2016; Dahie ve Mohamed, 2017; Damei, 2020; Warsame, 2023). Araştırmalar sonucunda, Somali bankacılık sektöründe personel psikolojik güçlendirme ve örgütsel bağlılığın etkisine ilişkin önemli bir ampirik araştırma eksikliği bulunmaktadır.

Evren ve Örneklem

Personel güçlendirmenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini incelemek için bu çalışmada Somali'deki 13 ticari banka örneklem olarak alınmıştır. Bu bankalar, Somali Merkez Bankası'ndan aldıkları resmi lisanslara ve Somali Bankacılar Birliği'ndeki (SBA) üyeliklerine göre seçilmiştir (Central Bank of Somalia, 2024). Bu çalışmada, örnekleme çerçevesini oluşturmak için araştırmacı amaçlı örnekleme tekniği kullanılmıştır. Bankanın genel merkezi ve şubelerinde bulunan 264 yöneticiden oluşan bir örneklem büyüklüğü belirlenmiştir.

Ölçekler

Personel güçlendirmeyi ölçmek için kullanılan anket maddeleri Spreitzer'den (1995) uyarlanmıştır. Anlam, yeterlilik, özerklik ve etki olmak üzere dört boyutta 12 maddeden oluşmaktadır ve her biri üç maddeyle temsil edilir. Katılımcılar bu 12 maddeyi 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında değişen 5 puanlı bir Likert ölçeği kullanarak derecelendirmişlerdir. Daha yüksek bir puan, katılımcının güçlendirmeye ilişkin daha güçlü bir algıya sahip olduğunu göstermektedir. Spreitzer'in ölçeği, eğitim, inşaat, telekomünikasyon, bankacılık ve iletişim merkezleri gibi çeşitli örgütsel bağlamlarda ve ayrıca Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Birleşik Krallık, Hollanda, Hong Kong ve Türkiye gibi çeşitli kültürel ortamlarda yaygın olarak kullanılmıştır. Çok sayıda araştırma, Spreitzer'in ölçeği için 0,72 ile 0,98 arasında değişen alfa katsayılarıyla güçlü bir güvenilirlik belirlemiştir (örneğin, Çavuş ve Akgemci, 2008; Boudrias vd., 2009; Stewart vd., 2010;). Öte yandan, örgütsel bağlılık, her boyut için 6 madde bulunan, 18 maddeden oluşan, geliştirilmiş Meyer ve Allen (1990) ölçeği kullanılarak ölçülmüştür: duygusal, devam ve normatif bağlılık. Meyer, Allen ve Smith (1993)

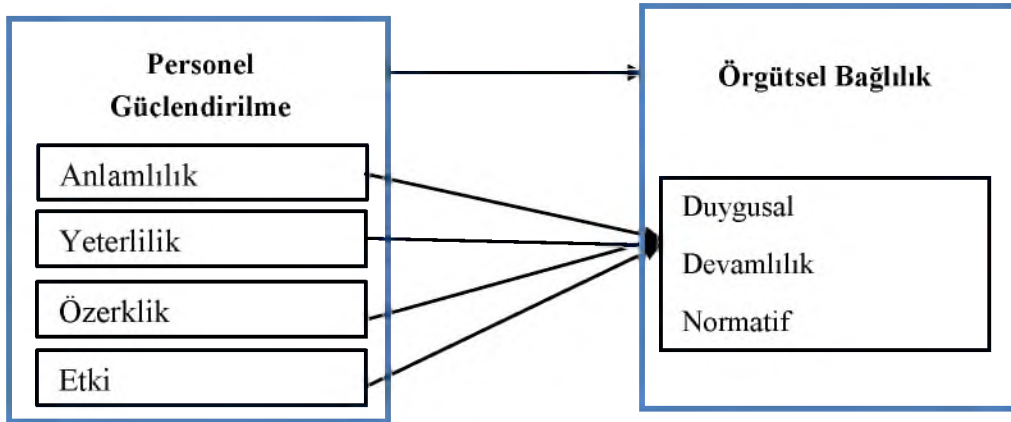
Cronbach'ın alfa katsayılarını sırasıyla 0,85, 0,83 ve 0,77 olarak bildirmiştir. Karakulle (2020) gibi sonraki çalışmalar, genel örgütsel bağlılık için 0.905 katsayıları ve boyutları için 0.764-0.842 ile ölçeğin katsayılarıyla doğrulamıştır.

Veri Toplama Yöntemi

Çalışmanın doğası göz önüne alındığında, söz konusu bankaların genel merkezinde ve şubelerinde çalışan yönetici pozisyonlarındaki çalışanlara anketler dağıtılmıştır. Anketler Google Forms aracılığıyla elektronik olarak ve kağıt formatında dağıtılmış ve veri toplama Nisan 2024'te tamamlanmıştır. Anket orijinal haliyle İngilizce olarak dağıtılmış olup, Demografik Bilgiler bölümü, Personel Psikolojik Güçlendirme bölümü ve Örgütsel Bağlılık bölümü olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır.

Araştırma Modeli ve Hipotez

Bankacılık sektöründe personel güçlendirme algılarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkilerini incelemek için bir araştırma modeli geliştirilmiştir. Literatür taramasından elde edilen kavramsal ve ampirik analize dayanarak, personel güçlendirme ve alt boyutları (anlam, yeterlilik, özerklik ve etki) ile alt boyutları boyunca örgütsel bağlılık (duygusal, devamlılık ve normatif bağlılık) arasındaki varsayılan ilişkileri ortaya koymak için hipotezler formüle edilmiştir. Şekil 1'de gösterilen çerçeveden çalışmanın ampirik yönünü ölçmek için on üç hipotez kümesi geliştirilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Birinci temel hipotez şu şekildedir:

H1: Personel Güçlendirilme örgütsel bağlılık üzerinde önemli ve pozitif bir etkisi vardır.

Bu hipoteze dayanarak aşağıdaki alt hipotezler oluşturulmuştur:

1. H2a, H2b, H2c, H2d: Personel güçlendirmenin anlamlılık boyutu (H2a), yeterlilik boyutu (H2b), özerklik boyutu (H2c) ve etki boyutunun (H2d), duygusal bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
2. H3a, H3b, H3c, H3d: Personel güçlendirmenin anlamlılık boyutu (H3a), yeterlilik boyutu (H3b), özerklik boyutu (H3c) ve etki boyutunun (H3d), devam bağlılığı üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.
3. H4a, H4b, H4c, H4d: Personel güçlendirmenin anlamlılık boyutu (4a), yeterlilik boyutu (H4b), özerklik boyutu (H4c) ve etki boyutunun (H4d), normatif bağlılık üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi vardır.

Analiz ve Bulgular

Katılımcıların Demografik Bilgileri

Katılımcıların demografik bilgileri (cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, iş deneyimi, bankadaki çalışma yılı, işyeri, katılımcı bankalar ve çalışanların yönetici pozisyonu) Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Katılımcıların Demografik Özellikleri

Değişkenler	Sıklık	Yüzde	Değişkenler	Sıklık	Yüzde
Cinsiyet			İşyeri		
Erkek	201	76.1	Genel Merkez	149	56.4
Kadın	63	23.9	Şube	115	43.6
Toplam	264	100	Toplam	264	100
Yaş			Katılımcı Bankalar		
20-30	36	13.6	Dahabshiil International		
31-40	109	41.3	Bank	58	22
41-50	83	31.4	DarA-Salaam Somali Bank	69	26.1
50 ve üzeri	36	13.6	Premier Bank	40	15.2
Toplam	264	100	IBS Bank	33	12.5
Medeni Hali			Amal Bank	18	6.8
Evli	167	63.3	MyBank	7	2.7
Bekar	97	36.7	Som-Bank	5	1.9
Toplam	264	100	Glaxy International Bank	5	1.9
Eğitim Düzeyi			Daryeel Bank	7	2.7
Lise	2	0.8	Amana Bank	12	4.5
Ön Lisans	11	4.2	Agro Bank	3	1.1
Lisans	117	44.3	Bushra Business Bank	3	1.1
Yüksek Lisans	129	48.9	Idman Community Bank	4	1.5
			Toplam	264	100
Doktora	5	1.9	Katılımcıların Müdürlük		
Toplam	264	100	Pozisyonu		
İş Tecrübesi			Genel Müdür	7	2.7
0-3 Yıl	57	21.6	İç Denetim Müdürü	13	4.9
4-7 Yıl	101	38.3	İK Müdürü	14	5.3
			Kredi İzleme Müdürü	12	4.5
8-11 Yıl	71	26.9	Kurumsal Bankacılık		
			Müdürü	18	6.8
11-15 Yıl	18	6.8	Müşteri Hizmetleri		
16 Yıl ve üzeri	17	6.4	Müdürü	21	8
Toplam	264	100	Operasyon Müdürü	30	11.4
Bankada Çalışılan			Pazarlama ve Halkla		
Yıl			İlişkiler Müdürü	38	14.4
0-3 Yıl	104	39.4	Perakende Bankacılık		
4-6 Yıl	98	37.1	Müdürü	12	4.5
			Risk ve Uyum Müdürü	13	4.9
7-9 Yıl	43	16.3	Şube Müdürü	36	13.6
			Teknoloji ve Bilgi		
10-12 Yıl	8	3	Güvenliği Müdürü	15	5.7
			Yatırım ve Finansman		
13 Yıl ve üzeri	11	4.2	Müdürü	22	8.3
Toplam	264	100	Yönetim ve Finans		
			Müdürü	13	4.9
			Toplam	264	100

Tablo 1’de gösterildiği gibi, katılımcıların cinsiyet dağılımına bakıldığında %76,1’i erkek, %23,9’u kadındır. Medeni durum açısından ise %63,3’ü evli, %36,7’si bekarıdır. Yaş açısından ise %13,6’sı 20-30 yaş aralığında, %41,3’ü 31-40 yaş aralığında, %31,4’ü 41-50 yaş aralığında ve %13,6’sı 50 yaş ve üzerindedir. Eğitim düzeylerine bakıldığında ise katılımcıların %0,8’inin lise mezunu, %4,2’sinin ön lisans, %44,3’ünün lisans, %48,9’unun

yüksek lisans ve %1,9'unun doktora derecesine sahip olduğu görülmektedir. Çalışma deneyimi verileri %21,6'sının 0-3 yıl, %38,3'ünün 4-7 yıl, %26,9'unun 8-11 yıl, %6,8'inin 11-15 yıl ve %6,4'ünün 16 veya daha fazla yıl deneyime sahip olduğunu göstermektedir. Katılımcıların mevcut bankalarındaki çalışma yılları %39,4'ünün 0-3 yıl, %37,1'inin 4-6 yıl, %16,3'ünün 7-9 yıl, %3'ünün 10-12 yıl ve %4,2'sinin 13 veya daha fazla yıl çalıştığını göstermektedir. İşyeri dağılımı ise katılımcıların %56,4'ünün merkez ofiste, %43,6'sının ise şubelerde çalıştığını göstermektedir.

Katılımcı bankalara bakıldığında, katılımcıların en büyük oranları Dara/Salaam Somali Bank (%26,1) ve Dahabshil International Bank (%22,0) tarafından istihdam edilirken, bunları Premier Bank (%15,2) ve IBS Bank (%12,5) takip etmektedir. Katılımcıların Amal Bank'ı (%6,8) ve diğer bankalar toplu olarak %17,4'ünü oluşturmaktadır. Katılımcıların yönetici pozisyonlarına bakıldığında, veriler çeşitli dağılımlar göstermektedir: %2,7 genel müdür, %4,9 iç denetim müdürü ve %5,3 İK müdürüdür. Ayrıca, %6,8 kurumsal bankacılıkta, %8,0 müşteri hizmetleri yönetiminde ve %11,4 operasyon yönetiminde çalışmaktadır. Özellikle, %14,4 pazarlama ve halkla ilişkiler rollerinde yer almaktadır. Diğer roller arasında perakende bankacılık müdürleri (%4,5), şube müdürleri (%13,6) ve teknik ve bilgi güvenliği müdürleri (%5,7) yer almaktadır. Önemli bir oran (%8,3) yatırım ve finans yöneticisi, %4,9 ise idari ve mali yönetimde görev almaktadır.

Güvenilirlik Analizleri

Güvenilirlik analizi sonuçlarına göre, Tablo 2'de görüldüğü gibi, Personel Güçlendirme Ölçeği'nin genel güvenilirliği 0,906 olarak belirlenmiş olup, bu da mükemmel iç tutarlılığa işaret etmektedir. Alt boyutları arasında, anlamlılık için 0,866, yeterlilik için 0,826, özerklik için 0,795 ve etki için 0,716 güvenilirlik düzeyleri hesaplanmıştır. Örgütsel Bağlılık ölçeğinin genel güvenilirliği 0,830 olarak belirlenmiş olup, alt boyutlar devam bağlılığı için 0,732, normatif bağlılık için 0,716 ve duygusal bağlılık için 0,704 güvenilirlik düzeyleri göstermekte olup, kabul edilebilir iç tutarlılığı yansıtmaktadır. Hair vd. (2006)'ye göre, Cronbach alfa değeri 0,70 ve üzeri olan ölçekler güvenilir kabul edilmektedir. Sonuç olarak, hem Personel Güçlendirme ölçeği hem de Örgütsel Bağlılık ölçeğinin boyutları güvenilir kabul edilmektedir.

Tablo 2. Kullanılan Ölçeklerin Güvenilirlik Analizleri

Değişkenler	Madde sayısı	Cronbach'ın Alpha Değeri	Değişkenler	Madde sayısı	Cronbach'ın Alpha Değeri
Persone Güçlendirme	12	0,906	Örgütsel Bağlılık	16	0,830
Anlamlılık	3	0,866	Duygusal	6	0,704
Yeterlilik	3	0,826	Devam	6	0,732
Özerklik	3	0,795	Normatif	6	0,716
Etki	3	0,716			

Tanımlayıcı İstatistikler

Güvenilirlik analizi sonrasında yapılan analizde, araştırmada kullanılan ölçek ve alt boyutlara ilişkin tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te yer almaktadır. Ortalama değerlerin yorumlanmasında 1,00-1,79 arası çok düşük, 1,80-2,59 arası düşük, 2,60-3,39 arası orta, 3,40-4,19 arası yüksek ve 4,20-5,00 arası çok yüksek aralıkları esas alınmıştır.

Tablo 3. Araştırma Değişkenlerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişkenler	N	Minimum	Maximum	Ortalama	Standart Sapma
Personel Güçlendirme	264	1.00	5.00	3.8697	.78179
Anlamlılık	264	1.00	5.00	4.0947	.96926
Yeterlilik	264	1.00	5.00	4.0745	.93647
Özerklik	264	1.00	5.00	3.7033	.97059
Etki	264	1.00	5.00	3.6061	.89624
Örgütsel Bağlılık	264	1.00	5.00	3.3241	.57256
Duygusal	264	1.00	5.00	3.2645	.67313
Devamlılık	264	1.00	5.00	3.3479	.78773
Normatif	264	1.00	5.00	3.3598	.70000
Geçerli N (listeye göre)	264				

Tablo 3'te görüldüğü üzere, 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasındaki bir Likert ölçeğine dayalı tanımlayıcı istatistikler, 264 katılımcıdan oluşan bir örnekleme bağımsız değişken olarak personel güçlendirme, bağımlı değişken olarak örgütsel bağlılık ve bunların ilgili boyutları için yanıtları özetlemektedir. Personel güçlendirme için genel ortalama (3,87), mutabakat eğilimini gösterirken, anlamlılık (4,09, SD = 0,78) ve yeterlilik (4,07, SD = 0,81) boyutları için özerklik (3,70, SD = 0,92) ve etki (3,61, SD = 0,97) ile karşılaştırıldığında daha yüksek puanlar gözlemlenmiştir. Örgütsel bağlılığın orta düzeyde bir genel ortalaması (3,32, SD = 0,68) vardır ve bu da orta düzeyde mutabakat olduğunu göstermektedir; boyutları tutarlı ortalamalar (3,26-3,36) ve 0,57 ile 0,79 arasında değişen standart sapmalar göstermektedir. Genel olarak, katılımcılar personel güçlendirme ve boyutları konusunda daha güçlü bir mutabakat sergilerken, örgütsel bağlılık ve boyutlarına yönelik yanıtlar daha tutarlıdır ve daha az değişkenlik göstermektedir.

Regresyon Analizi ve Hipotez Testi

Regresyon, bağımlı değişken ile birden fazla bağımsız değişken arasındaki ilişkiyi analiz etmek için kullanılan bir tekniktir (Ural ve Kılıç, 2013, s. 249). Buna dayanarak, personel güçlendirmenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini incelemek için çoklu regresyon modeli geliştirilmiştir. Regresyon analizinin sonuçları aşağıda sunulmuştur.

Tablo 4. Personel Güçlendirmenin Örgütsel Bağlılığa Etkisi

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		t	Sig.
		B	Std. Error	Beta			
Personel Güçlendirme	Sabit	1.962	.157			12.527	.000
	Örgütsel Bağlılık	.352	.040	.481		8.869	.000
R= 0.481	R ² = 0.231	F= 78.655		P=0.000			

İki ana araştırma değişkeni arasındaki doğrusal regresyon analizi için Tablo 4'te sunulduğu gibi, personel güçlendirme ile örgütsel bağlılık arasında anlamlı bir ilişki vardır. Model istatistiksel olarak anlamlıdır (F = 78.655; p = 0.000). Regresyon katsayısı ($\beta = 0.481$), personel güçlendirmenin örgütsel bağlılık üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ayrıca, model örgütsel bağlılıktaki varyansın %23.1'ini açıklamaktadır (R² = 0.231). Standardize katsayı ($\beta = 0.481$), personel güçlendirmedeki artışın daha yüksek örgütsel bağlılığa yol açtığını gösteren orta derecede güçlü bir pozitif ilişki göstermektedir. Bu nedenle, *H1 hipotezi desteklenmektedir.*

Tablo 5. Personel Güçlendirmenin Alt Boyutlarının Duygusal Bağlılığa Etkisi

Katsayılar ^a	Standartlaştırılmamış Katsayılar		Standartlaştırılmış Katsayılar		t	Sig.	Durbin-Watson
	B	Std. Error	Beta				
Yordayıcı Değişken							
(Sabit)	2.094	.194			10.786	.000	1.904
Anlam	.168	.063	.242		2.684	.008	
Yeterlilik	-.127	.066	-.177		-1.943	.053	
Özerklik	.110	.054	.159		2.035	.043	
Etki	.165	.055	.219		2.966	.003	
R= 0.407	R ² = 0.166	Düzeltilmiş R ² =0.153	F= 12.846	P=0.000			

a. Bağımlı Değişken: Duygusal Bağlılık

Tablo 5'de görüldüğü gibi, regresyon analizi, personel güçlendirme boyutlarının duygusal bağlılık üzerinde farklı düzeylerde etki gösterdiğini ortaya koymaktadır (R = 0,407, R² = 0,166, Düzeltilmiş R² = 0,153, F = 12,846, p < 0,001). Çoklu regresyon analizinin, anlam boyutu duygusal bağlılıkla istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki göstermektedir ($\beta = 0,242$, p = 0,008). Benzer şekilde, Özerklik boyutu duygusal bağlılık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki göstermektedir ($\beta = 0,159$, p = 0,043). Etki boyutu da duygusal bağlılık üzerinde anlamlı pozitif bir etki göstermektedir ($\beta = 0,219$, p = 0,003). Bununla birlikte, yeterlilik boyutu negatif bir etki göstermektedir, ancak istatistiksel olarak anlamlı değildir ($\beta = -0,177$, p = 0,053). Bu nedenle *H2a, H2c ve H2d hipotezleri desteklenirken, H2b reddedilmektedir.*

Tablo 6. Personel Güçlendirmenin Alt Boyutlarının Devam Bağlılığı Üzerindeki Etkisi

Katsayılar ^a	Standartlaştırılmamış		Standartlaştırılmış	t	Sig.	Durbin-Watson
	Katsayılar		Katsayılar			
Yordayıcı Değişken	B	Std. Error	Beta			
(Sabit)	1.629	.222		7.324	.000	1.682
Anlam	.161	.072	.199	2.252	.025	
Yeterlilik	.071	.075	.085	.951	.342	
Özerklik	.132	.062	.162	2.122	.035	
Etki	.077	.064	.088	1.215	.226	
R= 0.447	R ² = 0.200	Düzeltilmiş R ² =0.188	F= 16.185	P=0.000		

a. Bağımlı Değişken: Devam Bağlılığı

Tablo 6'da görüldüğü gibi, regresyon analizi, personel güçlendirme boyutlarının devam bağlılığı üzerinde farklı düzeylerde etki gösterdiğini ortaya koymaktadır (R = 0,447, R² = 0,200, Düzeltilmiş R² = 0,188, F = 16,185, p < 0,001). Çoklu regresyon analizinin, anlam boyutu devam bağlılığı ile istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki göstermektedir ($\beta = 0,199$, p = 0,025). Benzer şekilde, özerklik boyutu devam bağlılığı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki göstermektedir ($\beta = 0,162$, p = 0,035). Bununla birlikte, yeterlilik boyutu istatistiksel olarak anlamlı olmayan pozitif bir etki göstermektedir ($\beta = 0,085$, p = 0,342) ve etki boyutu da pozitif ancak istatistiksel olarak anlamsız bir etki göstermektedir ($\beta = 0,088$, p = 0,226). Bu nedenle, *H3a ve H3c hipotezleri desteklenirken, H3b ve H3d reddedilmiştir.*

Tablo 7. Personel Güçlendirmenin Aly Boyutlarının Normatif Bağlılık Üzerindeki Etkisi

Katsayılar ^a	Standartlaştırılmamış		Standartlaştırılmış	t	Sig.	Durbin-Watson
	Katsayılar		Katsayılar			
Yordayıcı Değişken	B	Std. Error	Beta			
(Sabit)	2.195	.208		10.548	.000	1.488
Anlam	.095	.067	.132	1.425	.155	
Yeterlilik	.084	.070	.113	1.201	.231	
Özerklik	.061	.058	.084	1.045	.297	
Etki	.057	.059	.073	.959	.338	
R= 0.337	R ² = 0.114	Ayarlanmış R Karesi =0.100	F= 8.315	P=0.000		

a. Bağımlı Değişken: Normatif Bağlılık

Tablo 7'da görüldüğü gibi, regresyon analizi, personel güçlendirme boyutlarının normatif bağlılık üzerinde sınırlı etki gösterdiğini ortaya koymaktadır (R = 0,337, R² = 0,114, Düzeltilmiş R² = 0,100, F = 8,315, p < 0,001)., çoklu regresyon analizi, personel güçlendirmenin hiçbir boyutunun normatif bağlılık üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkiye sahip olmadığını göstermektedir. Anlamlılık boyutu pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız bir etki gösterirken ($\beta = 0,132$, p = 0,155), Yeterlilik boyutu da pozitif fakat anlamsız bir etkiye sahiptir ($\beta = 0,113$, p = 0,231). Benzer şekilde, Özerklik boyutu ($\beta = 0,084$, p = 0,297) ve etki boyutu ($\beta = 0,073$, p = 0,338) normatif bağlılıkla pozitif fakat istatistiksel olarak anlamsız ilişkiler göstermektedir. *Bu nedenle H4a, H4b, H4c ve H4d hipotezlerinin hepsi reddedilmiştir.*

Tartışma ve Sonuç

Bu çalışma, Somali ticari bankalarında personel güçlendirilmenin örgütsel bağlılık üzerindeki etkisini ortaya koymak için yürütülmüştür. Formüle edilen hipotezleri test etmek için hem doğrusal hem de çoklu regresyon analizleri kullanılmıştır. Regresyon analizinden elde edilen bulgular, personel güçlendirme ile örgütsel bağlılık arasında pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu, personel güçlendirme örgütsel bağlılıktaki varyansın %23,1'ini açıkladığını (R² = 0,231) göstermektedir. Elde edilen bulgular personel güçlendirme boyutlarından, anlamlılık, özerklik ve etki boyutunun duygusal bağlılık üzerinde anlamlı pozitif etkiye sahip olduğunu ve tersine yeterlilik boyutunun negatif bir etki gösterdiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde; anlamlılık ve özerklik, devam bağlılığı ile istatistiksel olarak anlamlı pozitif bir ilişki göstermektedir. Ancak,

yeterlilik ve etki boyutu, istatistiksel olarak anlamlı olmayan pozitif bir etki göstermektedir. Çalışmada, personel güçlendirmenin hiçbir boyutu normatif bağlılık üzerinde anlamlı etki ortaya koymamaktadır.

Bu çalışmanın bulguları, psikolojik güçlendirme ile örgütsel bağlılık arasında pozitif ilişki bulan önceki araştırmalarla uyumludur. Örneğin, personel güçlendirmenin tüm boyutlarının (anlam, yeterlilik, özerklik ve etki) örgütsel bağlılığı olumlu yönde etkilediğini, anlam boyutunun en güçlü etkiye sahip olduğunu bulan Hashmi ve Naqvi'yi (2012) desteklemektedir. Benzer şekilde, bu çalışmanın anlam ve özerkliğin devam bağlılığı üzerindeki olumlu etkisi, Çekmecelioğlu ve Eren (2007) ile Hatipoğlu ve Akduman (2020) tarafından yapılan çalışmalarla örtüşmektedir; bu çalışmalar güçlendirme boyutlarının örgüte hem duygusal hem de pratik bağlılığı teşvik ettiğini öne sürmektedir. Ancak, yeterlilik boyutunun duygusal bağlılık üzerindeki olumsuz etkisi, yeterliliğin daha zayıf bir yordayıcı olduğunu bulan ve yeterliliğin rolünün farklı bağlamlarda değişebileceğini öne süren Bin Jomah (2017) gibi önceki çalışmaların bulgularını bir nebze desteklemektedir.

Duygusal bağlılık ve devam bağlılığından farklı olarak personel güçlendirmenin hiçbir boyutu normatif bağlılık üzerinde anlamlı bir etki göstermemiştir. Benzer sonuçlar Akmaz ve Erbaşı (2017) tarafından otelcilik sektöründe yürütülen çalışmalarında bulunmuş ve psikolojik yapılar ile örgütsel bağlılık arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulamamışlardır. Ancak bu bulgu, KOBİ çalışanlarında güçlendirme ile normatif bağlılık arasında anlamlı ilişkiler bildiren Ling vd. (2023) gibi araştırmacının çalışmasıyla çelişmektedir. Anlamlılık eksikliği, Somali banka çalışanlarının yükümlülük duygusunun, güçlendirme algılarından çok kültürel normlar ve sosyal beklentiler gibi dış faktörlerden etkilendiği söylenebilir. Ek olarak, Den Hartog ve De Hoogh (2009), güçlendirici liderliğin örgütsel güvenin yüksek olduğu ortamlarda normatif bağlılık üzerinde daha etkili olduğunu bulmuşlardır. Bu durum Somali bankacılık bağlamında daha fazla araştırılmaya açık bir alan olabilir.

Bu çalışmanın sonuçlarının bankacılık sektöründe çalışanların güçlendirme yoluyla örgüte olan bağlılıklarını artırmaya yardımcı olması ve aynı zamanda mevcut literatüre katkıda bulunması beklenmektedir. Bu çalışmanın sonuçları, hızla değişen bir iş ortamındaki zorlukların üstesinden gelmek için güçlendirme stratejileri oluşturmak üzere ampirik bir inceleme sağlayarak finansal kurumlara, banka liderlerine, politika yapıcılara, araştırmacılara ve uygulayıcılara fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışmanın bulgularının Somali bankacılık sektörü için birkaç pratik çıkarımı vardır. Çalışmanın bulgularına dayanarak, çalışanların anlamlılık ve özerklik algılarını geliştirmek, duygusal ve devam bağlılığını teşvik etmek için stratejik bir öncelik olmalıdır. Benzer şekilde, bankalar, yeterliliğin anlamsız sonuçlar gösterdiği için eğitim programları oluşturmaya odaklanmalıdır. Bankalar çalışanların değerleri ve hedefleriyle uyumlu roller tasarlayarak, katılımcı karar alma fırsatları sunarak ve mesleki gelişim için yollar oluşturarak başarabilirler. Son olarak, çalışmada birkaç sınırlama bulunmaktadır. Araştırma nicel yöntemle anket uygulanarak gerçekleştirilmiş ve katılımcıların anket sorularını anladığı ve içten cevapladıkları varsayılmıştır. Gelecekteki çalışmalarda nitel araştırma yöntemi benimsenebilir, moderatör ve kontrol değişkenleri içerebilir veya yöneticiler yerine çalışanları odak alarak bankacılık sektöründe benzer araştırmalar gerçekleştirilebilir. Bununla birlikte araştırmacılara, çalışmada normatif bağlılığın üzerinde anlamlı bir etki bulunmadığı için bu konuda daha fazla araştırma yapılması önerilmektedirler. Çalışmada veriler ticari bankalardan toplanmış olup; bu nedenle araştırma sonuçları kamu bankalarına veya diğer finansal kuruluşlara genelleştirilemeyebilir. Diğer çalışmalarda daha farklı örneklemeler kullanılarak sektörler inceleme konusu yapılabilir.

Çıkar Çatışması Beyanı/ Declaration of Conflicting Interests

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek/ Funding

Yazar(lar) bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı/ Statements of Publication Ethics

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı/ Researchers' Contribution Rate

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni/ Ethics Committee Approval Information

Bu çalışma için Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 12/07/2023 tarih ve 07 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Kaynakça

- Angle, H. L., ve Perry, J. L. (1983). Organizational commitment: Individual and organizational influences. *Work and Occupations*, 10(2), 123–146. <https://doi.org/10.1177/0730888483010002001>
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84(2), 191–215. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.191>
- Becker, H.S. (1960) Notes on the Concept of Commitment. *The American Journal of Sociology*, 66(1), 32-40. <https://doi.org/10.1086/222820>
- Bin Jomah, N. (2017). Psychological Empowerment on Organizational Commitment as Perceived by Saudi Academics. *World Journal of Education*, 7(1), 83-92. <http://dx.doi.org/10.5430/wje.v7n1p83>
- Boudrias, J. S., Gaudreau, P., Savoie, A., ve Morin, A. J. S. (2009). From managerial practices to employees' behavioral empowerment. *Leadership ve Organization Development Journal*, 30(7), 625-638. <https://doi.org/10.1108/01437730910991646>
- Brunetto, Y., Shacklock, K., Bartram, T., Leggat, S. G., Farr-Wharton, R., Stanton, P., ve Casimir, G. (2012). Comparing the impact of leader–member exchange, psychological empowerment, and affective commitment upon Australian public and private sector nurses: Implications for retention. *The International Journal of Human Resource Management*, 23(11), 2238–2255. <https://doi.org/10.1080/09585192.2011.616524>
- Çakı, N. (2017). *İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Pilotlar üzerine bir alan araştırması* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı.
- Çavuş, M.F. ve Akgemci, T. (2008). İşletmelerde personel güçlendirmenin örgütsel yaratıcılık ve yenilikçiliğe etkisi: İmalat sanayiinde bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, 229-244. <https://www.researchgate.net/publication/26589420>
- Çekmecelioglu, H. Ve Eren, E. (2007). Psikolojik güçlendirme, örgütsel bağlılık ve yaratıcı davranış arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesi. *Yönetim*, 18(57), 13-25.
- Central Bank of Somalia. (2024). Licensing ve Supervision Department. Central Bank of Somalia. Retrieved May 30, 2024, from <https://centralbank.gov.so/licensing-supervision-department/>
- Chen, H.-F., ve Chen, Y.-C. (2008). The impact of work redesign and psychological empowerment on organizational commitment in a changing environment: An example from Taiwan's state-owned enterprises. *Public Personnel Management*, 37(3), 279–302. <https://doi.org/10.1177/009102600803700302>
- Cho, T., ve Faerman, S. R. (2010). An integrative model of empowerment and individuals' in-role and extra-role performance in the Korean public sector: Moderating effects of organizational individualism and collectivism. *International Public Management Journal*, 13(2), 130–154. <https://doi.org/10.1080/10967491003769339>
- Cho, T., ve Faerman, S. R. (2010). An integrative model of empowerment and individuals' in-role and extra-role performance in the Korean public sector: Moderating effects of organizational individualism and collectivism. *International Public Management Journal*, 13(2), 130–154. <https://doi.org/10.1080/10967491003769339>

- Conger, J. A., ve Kanungo, R. N. (1988). The empowerment process: Integrating theory and practice. *The Academy of Management Review*, 13(3), 471–482. <https://doi.org/10.2307/258093>
- Dahie, A. M., ve Mohamed, R. A. (2017). Human resource management practice and organizational performance: Case study from Hormuud Telecom in Mogadishu-Somalia. *European Researcher. Series A*, 8(2), 78–87. <https://doi.org/10.13187/er.2017.2.78>
- Damei, M. Y. (2020). The effect of job training on employee retention in Somalia. *Quest Journals Journal of Research in Business and Management*, 8(1), 9-17. <https://www.researchgate.net/publication/340502842>
- Dede, Y. E. ve Sazkaya, M.K. (2018). the mediating role of employee loyalty between employee empowerment and employee innovative behaviour: a study from Teknopark Istanbul. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*. 8 (1), 55-82. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ckuiibfd/issue/38041/391791>
- Den Hartog, D. N., ve De Hoogh, A. H. B. (2009). Empowering behaviour and leader fairness and integrity: Studying perceptions of ethical leader behaviour from a levels-of-analysis perspective. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 18(2), 199–230. <https://doi.org/10.1080/13594320802362688>
- Den Hartog, D. N., ve De Hoogh, A. H. B. (2009). Empowering behaviour and leader fairness and integrity: Studying perceptions of ethical leader behaviour from a levels-of-analysis perspective. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 18(2), 199–230. <https://doi.org/10.1080/13594320802362688>
- Dewettinck, K., ve van Amejide, M. (2011). Linking leadership empowerment behaviour to employee attitudes and behavioural intentions: Testing the mediating role of psychological empowerment. *Personnel Review*, 40(3), 284–305. <https://doi.org/10.1108/00483481111118621>
- Ergeneli, A., Arı, G. S., ve Metin, S. (2007). Psychological empowerment and its relationship to trust in immediate managers. *Journal of Business Research*, 60(1), 41–49. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2006.09.012>
- Etzioni, A. (1975). *A comparative analysis of complex organizations*. New York: Free Press.
- Fischer R and Mansell A (2009) Commitment across cultures: a meta-analytical approach. *Journal of International Business Studies* 40: 1339–58. <https://doi.org/10.1057/jibs.2009.14>
- Fong, K. H., ve Snape, E. (2015). Empowering leadership, psychological empowerment and employee outcomes: Testing a multi-level mediating model. *British Journal of Management*, 26(1), 126–138. <https://doi.org/10.1111/1467-8551.12048>
- George, E., ve Zakkariya, K. A. (2014). Employees' perception of empowerment: A comparative study among different sectors of banks. *International Journal of Services, Economics and Management*, 6(2), 132–145. <https://doi.org/10.1504/IJSEM.2014.062140>
- Gezici, N. (2019). *Psikolojik güçlendirmenin örgütsel bağlılığa etkisi ve bir araştırma* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.
- GÜL, H. (2002) Örgütsel Bağlılık Yaklaşımlarının Mukayesesi ve Değerlendirmesi. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 2(1), 37-56. <https://dergipark.org.tr/en/pub/eab/issue/39832/472230>
- Gürsoy, H., ve Aydemir, İ. (2017). Personel Güçlendirmenin Kurumsal Bağlılığa Etkisi: Güvenlikten Sorumlu Bir Kamu Kurumunda Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(1), 95-119. <https://doi.org/10.17494/ogusbd.330749>
- Hackman, R., Lawler, E., ve Porter, L. (1983). *Perspectives on behaviour in organizations* (2nd ed.). McGraw-Hill. New York, NY.
- Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J., Anderson, R.E., ve Tatham, R.L. (2006). *Multivariate Data Analysis* (6th ed.). Pearson Prentice Hall.
- Hall, M. (2008). The effect of comprehensive performance measurement systems on role clarity, psychological empowerment, and managerial performance. *Accounting, Organizations and Society*, 33(2–3), 141–163. <https://doi.org/10.1016/j.aos.2007.02.004>

- Hashmi, M. S., ve Naqvi, I. H. (2012). Psychological empowerment: A key to boost organizational commitment, evidence from banking sector of Pakistan. *International Journal of Human Resource Studies*, 2(2), 132–141. <https://doi.org/10.5296/ijhrs.v2i2.1807>
- Hashmi, M. S., ve Naqvi, I. H. (2012). Psychological empowerment: A key to boost organizational commitment, evidence from banking sector of Pakistan. *International Journal of Human Resource Studies*, 2(2), 132–141. <https://doi.org/10.5296/ijhrs.v2i2.1807>
- Hatipoğlu, Z. (2014). *Örgütsel bağlılık ve iş tatmini arasındaki ilişkinin X ve Y kuşaklarına göre farklılıklarının incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Arel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Hatipoğlu, Z., ve Akduman, G. (2020). Personnel Empowerment and Organizational Commitment Meta-Analysis Study. *Journal of Management and Economics Research*, 18(1), 201-217. <https://doi.org/10.11611/yead.492866>
- Herrenkohl, R. C., Judson, G. T., ve Heffner, J. A. (1999). Defining and measuring employee empowerment. *Journal of Applied Behavioral Science*, 35(3), 373–389. <https://doi.org/10.1177/0021886399353008>
- Honold, L. (1997). A review of the literature on employee empowerment. *Empowerment in Organizations*, 5(4), 202–212. <https://doi.org/10.1108/14634449710195471>
- Humborstad, S. I. W., ve Perry, C. (2011). Employee empowerment, job satisfaction and organizational commitment: An in-depth empirical investigation. *Chinese Management Studies*, 5(3), 325–344. <https://doi.org/10.1108/17506141111163390>
- Hussein, B. A., ve Aykan, E. (2016). Effects of human resources training on employee perceived performance: Comparison of Somalia-Turkey telecommunication businesses. *Archives of Business Research*, 4(6), 1–15. <https://doi.org/10.14738/abr.46.2331>
- İnce, M. ve Gül, H. (2005). *Yönetimde Yeni Bir Paradigma: Örgütsel Bağlılık*. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Joo, B.-K., ve Shim, J. H. (2010). Psychological empowerment and organizational commitment: The moderating effect of organizational learning culture. *Human Resource Development International*, 13(4), 425–441. <https://doi.org/10.1080/13678868.2010.501963>
- Kanesan, A. G., Almadhoun, T. Z., ve Ling, Y. L. (2015). Organizational Empowerment and Commitment: The Mediating Effect of Psychological Empowerment. *Asian Journal of Social Sciences, Arts and Humanities*, 3(2), 1-7. <https://www.researchgate.net/publication/311737262>
- Kanter, R. M. (1968). Commitment and social organization: A study of commitment mechanisms in utopian communities. *American Sociological Review*, 33(4), 499–517. <https://doi.org/10.2307/2092438>
- Kanter, R. M. (1977). *Men and women of the corporation*. New York: Basic Books
- Kaplan, V. (2020). *Öğretmenlerin kişilik özellikleri ile örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin bazı değişkenlere göre incelenmesi (Kayseri ili örneği)* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.
- Karakülle, İ. (2020). Çalışanların insan kaynakları yönetimi uygulamalarına yönelik algılarının, örgütsel bağlılık ve iş tatmini üzerine etkileri: Hizmet sektöründe bir uygulama [Yayımlanmamış doktora tezi]. Karabük Üniversitesi.
- Kim, B. (2018). Effect of psychological empowerment on turnover intention through job satisfaction and organizational commitment: Focus on Korea, China, Japan employees. *East Asian Journal of Business Economics (EAJBE)*, 6(2), 1-13. <http://dx.doi.org/10.20498/eajbe.2018.6.2.1>
- Kinlaw, D. C. (1995). *The practice of empowerment: Making the most of human competence*. Hampshire: Gower Publishing Limited.
- Koçel, T. (2015). *İşletme yöneticiliği*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Kuo, T., Ho, L., Lin, C., ve Lai, K. (2010). Employee empowerment in a technology advanced work environment. *Industrial Management ve Data Systems*, 110(1), 24–42. <https://doi.org/10.1108/02635571011008380>

- Lim Lee Ling, Ong Choon Hee, Tan Owee Kowang, Theresa Ho Char Fei, Teo Poh Chuin, Zurina Patrick, Chi-Hua Wu (2023). Psychological Empowerment and Job Satisfaction on Organizational Commitment among SME Employees. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, Vol. 13(3): 190–199. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBSS/v13-i3/16452>
- Lincoln, N. D., Travers, C., Ackers, P., ve Wilkinson, A. (2002). The meaning of empowerment: The interdisciplinary etymology of a new management concept. *International Journal of Management Review*, 4(3), 271–290. <https://doi.org/10.1111/1468-2370.00087>
- Ling, L. L., Hee, O. C., Kowang, T. O., Fei, T. H. C., Chuin, T. P., Patrick, Z., ve Wu, C.-H. (2023). Psychological Empowerment and Job Satisfaction on Organizational Commitment among SME Employees. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 13(3), 190 – 199. <http://dx.doi.org/10.6007/IJARBSS/v13-i3/16452>
- Loughman, T. P., Snipes, R. L., ve Pitts, J. P. (2009). The effects of physicians' communication satisfaction and their perceptions of empowerment on their likelihood to recommend a hospital to their peers: A mixed method study. *Management Research News*, 32(4), 354-370. <https://doi.org/10.1108/01409170910944308>
- Maccoby, M. (1999). *Re-thinking empowerment*. *Research Technology Management*, 42(5), 78–84. <https://doi.org/10.1080/08956308.1999.11671306/>
- Maynard, M. T., Gilson, L. L., ve Mathieu, J. E. (2012). Empowerment—Fad or fab? A multilevel review of the past two decades of research. *Journal of Management*, 38(4), 1231–1281. <https://doi.org/10.1177/0149206312438773>
- Menon, S. T. (2001). Employee empowerment: An integrative psychological approach. *Applied Psychology: An International Review*, 50(1), 153–180. <https://doi.org/10.1111/1464-0597.00052>
- Meyer, J. P., ve Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61–89. [https://doi.org/10.1016/1053-4822\(91\)90011-z](https://doi.org/10.1016/1053-4822(91)90011-z)
- Meyer, J. P., ve Allen, N. J. (1997). *Commitment in the workplace: Theory, research, and application*. Sage Publications, Inc
- Meyer, J. P., Allen, N. J., ve Smith, C. A. (1993). Commitment to organizations and occupations: Extension and test of a three-component conceptualization. *Journal of Applied Psychology*, 78(4), 538–551. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.78.4.538>
- Meyerson, S. L., ve Kline, T. J. B. (2008). Psychological and environmental empowerment: Antecedents and consequences. *Leadership ve Organization Development Journal*, 29(5), 444–460. <https://doi.org/10.1108/01437730810887049>
- Mir, R. A., ve Manzoor, S. (2018). Psychological empowerment effects on employee affective commitment and behavioural intentions. *Pacific Business Review International*, 10(9), 174–181. <https://doi.org/10.3390/admsci13030076>
- Mire, M. M., Isak, N. N., ve Roble, D. H. (2019). Private sector developments in Somalia: Analysis on some major sectors. *International Journal of Economics, Commerce and Management*, 7(12), 938. <https://www.researchgate.net/profile/Najibullah-Isak/publication/338229873>
- Mowday R., Porter L. ve Steers R.M. (1982). *Employee Organization Linkages: The Psychology of Commitment, Absenteeism and Turnover*. Academic Press, New York, NY.
- Muda, A. L., ve Fook, C. Y. (2020). Psychological empowerment and organisational commitment among academic staff of public universities in Malaysia. *Asian Journal of University Education (AJUE)*, 16(2), 36–48. <https://doi.org/10.24191/ajue.v16i2.10292>
- Nasir, J., Ibrahim, R. M., Sarwar, M. A., Sarwar, B., Al-Rahmi, W. M., Alturise, F., Samed AlAdwan, A., ve Uddin, M. (2022). The effects of transformational leadership, organizational innovation, work stressors, and creativity on employee performance in SMEs. *Frontiers in Psychology*, 13, 772104. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.772104>

- Nielsen, J. F., ve Pedersen, C. P. (2003). The consequences and limits of empowerment in financial services. *Scandinavian Journal of Management*, 19(1), 63-83. [https://doi.org/10.1016/S0956-5221\(01\)00032-X](https://doi.org/10.1016/S0956-5221(01)00032-X)
- O'Reilly, C. A., ve Chatman, J. (1986). Organizational commitment and psychological attachment: The effects of compliance, identification, and internalization on prosocial behavior. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 492-499. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.3.492>
- Özutku, H. (2008). Örgüte Duygusal, Devamlılık ve Normatif Bağlılık ile İş Performansı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 37(2), 79-97. https://dergipark.org.tr/en/pub/iuisletme/issue/9243/115661#article_cite
- Park, J. (2017). *How does employee empowerment contribute to higher individual and workgroup performance? An empirical assessment of a trickle-down model in law enforcement agencies in Ohio* [Unpublished doctoral dissertation]. The Ohio State University. http://rave.ohiolink.edu/etdc/view?acc_num=osu1482234144208803
- Penley, L. E., ve Gould, S. (1988). Etzioni's model of organizational involvement: A perspective for understanding commitment to organizations. *Journal of Organizational Behavior*, 9(1), 43-59. <https://doi.org/10.1002/job.4030090105>
- Pettersen, L. T., ve Solbakken, H. (1998). Empowerment as a strategy for change for farm women in Western industrialized countries. *Sociologia Ruralis*, 38(3), 318-331. <https://doi.org/10.1111/1467-9523.00081>
- Pieterse, A. N., Van Knippenberg, D., Schippers, M., ve Stam, D. (2010). Transformational and transactional leadership and innovative behavior: The moderating role of psychological empowerment. *Journal of Organizational Behavior*, 31(4), 609-623. <https://doi.org/10.1002/job.650>
- Porter, L. W., Steers, R. M., Mowday, R. T., ve Boulian, P. V. (1974). Organizational commitment, job satisfaction, and turnover among psychiatric technicians. *Journal of Applied Psychology*, 59(5), 603-609. <https://doi.org/10.1037/h0037335>
- Reichers, A. E. (1985). A review and reconceptualization of organizational commitment. *The Academy of Management Review*, 10(3), 465-476. <https://doi.org/10.2307/258128>
- Ryan, R. M., ve Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist*, 55(1), 68-78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Salancik, G. R. (1977). Commitment and the control of organizational behavior and belief. *New Directions in Organizational Behavior*, 1, 1-54.
- Seibert, S. E., Crant, J. M., ve Kraimer, M. L. (1999). Proactive personality and career success. *Journal of Applied Psychology*, 84(3), 416-427. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.84.3.416>
- Seibert, S. E., Silver, S. R., ve Randolph, W. A. (2004). Taking Empowerment to the Next Level: A Multiple-Level Model of Empowerment, Performance, and Satisfaction. *Academy of Management Journal*, 47(3), 332-349. <https://doi.org/10.2307/20159585>
- Shah, T. A., Khattak, M. N., Zolin, R., ve Shah, S. Z. A. (2019). Psychological empowerment and employee attitudinal outcomes: The pivotal role of psychological capital. *Management Research Review*, 42(7), 797-817. <https://doi.org/10.1108/MRR-05-2018-0194>
- Spreitzer, G. M. (1995). Psychological empowerment in the workplace: Dimensions, measurement and validation. *Academy of Management Journal*, 38(5), 1442-1465. <https://doi.org/10.2307/256865/>
- Spreitzer, G. M., ve Quinn, R. E. (2001). *A company of leaders: Five disciplines for unleashing the power in your workforce*. Jossey-Bass.
- Spreitzer, G. M., Kizilos, M. A., ve Nason, S. W. (1997). A dimensional analysis of the relationship between psychological empowerment and effectiveness, satisfaction, and strain. *Journal of Management*, 23(5), 679-704. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(97\)90021-0](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(97)90021-0)
- Steers, R. M. (1977). Antecedents and outcomes of organizational commitment. *Administrative Science Quarterly*, 22(1), 46-56. <https://doi.org/10.2307/2391745>

- Stewart, J. G., McNulty, S. R., Griffin, M. T. Q., ve Fitzpatrick, J. J. (2010). Psychological empowerment and structural empowerment among nurse practitioners. *Journal of the American Academy of Nurse Practitioners*, 22(1):27-34. <https://doi.org/10.1111/j.1745-7599.2009.00467.x>
- Sun, L.-Y., Zhang, Z., Qi, J., ve Chen, Z. X. (2012). Empowerment and creativity: A cross-level investigation. *The Leadership Quarterly*, 23(1), 55–65. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2011.11.005>
- Sürücü, L. ve Maşlakçı, A. (2018). Örgütsel Bağlılık Üzerine Kavramsal İnceleme. *International Journal of Management and Administration*, 2(3), 49–65. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijma/issue/36348/397853>
- Thomas, K. W., ve Velthouse, B. A. (1990). Cognitive elements of empowerment: An “interpretive” model of intrinsic task motivation. *The Academy of Management Review*, 15(4), 666–681. <https://doi.org/10.2307/258687>
- Thomas, K. W., ve Velthouse, B. A. (1990). Cognitive elements of empowerment: An “interpretive” model of intrinsic task motivation. *The Academy of Management Review*, 15(4), 666–681. <https://doi.org/10.2307/258687>
- Tuuli, M. M., ve Rowlinson, S. (2009). Empowerment in project teams: A multilevel examination of the job performance implications. *Construction Management and Economics*, 27(5), 473–498. <https://doi.org/10.1080/01446190902729713>
- Vogt, J.F. and Murrell, K.L. (1990) *Empowerment in Organizations*. University Associates, San Diego.
- Volmer, J., Spurk, D., & Niessen, C. (2012). Leader–member exchange (LMX), job autonomy, and creative work involvement. *The Leadership Quarterly*, 23(3), 456–465. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2011.10.005>
- Warsame, M. H. (2023). Effect of training and development on employee performance: A case study of selected banks in Mogadishu, Somalia. *International Journal of Scientific Research and Management*, 11(9), 5105–5114. <https://doi.org/10.18535/ijstrm/v11i09.em06>
- Wazir, Hazan ve Jan, Inayatullah. (2020). Moderating effects of organizational commitment on job satisfaction and turnover intention. *Journal of Research in Emerging Markets*. 2(4), 49-57. <https://www.researchgate.net/publication/344438072>
- Wiener, Y. (1982). Commitment in organizations: A normative review. *Academy of Management Review*, 7(3), 418–428. <https://doi.org/10.2307/257334>
- Wrzesniewski, A., ve Dutton, J. E. (2001). Crafting a job: Revisioning employees as active crafters of their work. *Academy of Management Review*, 26(2), 179–201. <https://doi.org/10.5465/amr.2001.4378011>
- Yağcı, K. (2007). Meyer-Allen Örgütsel Bağlılık Modeli Yaklaşımıyla Otel İşletmeleri İşgörenlerinin Örgütsel Bağlılık Düzeylerinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(3), 114-129.
- Zararet, W., Gariou, R., ve Abdel Malek, L. (2018). The Impact of Employee Empowerment on Organizational Commitment. *International Journal of Human Resource Studies*, 8(3), 284–299. URL: <https://doi.org/10.5296/ijhrs.v8i3.13528>
- Zhang, X., ve Bartol, K. M. (2010). Linking empowering leadership and employee creativity: The influence of psychological empowerment, intrinsic motivation, and creative process engagement. *Academy of Management Journal*, 53(1), 107–128. <https://doi.org/10.5465/AMJ.2010.48037118>

EXTENDED SUMMARY

Today's dynamic business environment necessitates the adoption of management strategies capable of addressing challenges such as intense competition, rapid market changes, technological advancements, demographic shifts, and globalization. It has become imperative for organizations to adopt innovative approaches to stay competitive and meet growing customer demands. A key focus has been on empowering employees to actively contribute to organizational objectives and exceed their prescribed roles (Park, 2017, p. 12). This requires cultivating a culture that promotes autonomy, engagement, creativity, and innovation, thereby fostering an environment conducive to growth and adaptability (Volmer et al., 2012, p. 459). Personnel Empowerment as a strategic management approach has come to the forefront due to its critical role in managing organizational performance. Practices such as self-managed teams, shared governance, participatory decision-making, and flexible work environments have proven instrumental in fostering employee engagement and improving organizational outcomes (Bhatti ve Nawab, 2011). Research indicates that empowered employees experience higher job satisfaction, stronger loyalty and commitment, and greater innovative behaviour, all of which significantly contribute to superior organizational performance (Dede ve Sazkaya, 2018, p. 76).

Scholars have extensively studied the concept of personnel empowerment from two fundamental perspectives: structural and psychological. Structural empowerment refers to organizational policies and systems that create meaningful working conditions; it also stresses managerial practices and policies designed to delegate power and responsibility to employees (Cho ve Faerman, 2010, p. 136). In contrast, psychological empowerment reflects employees' cognitive responses toward the organization. It focuses on employees' perceptions of their roles and their sense of empowerment within the organizational environment, emphasizing factors such as meaning, competence, autonomy, and impact (Spreitzer, 1995, p. 1443). A substantial body of literature underscores the significance of structural and psychological empowerment as key drivers of organizational commitment across diverse industries, including healthcare, the public sector, tourism, and banking, among others.

Organizational commitment is a critical concept that reflects an employee's psychological attachment and loyalty to the organization. It plays a fundamental role in aligning employees' values with organisational goals and contributes to the success and stability of organizations (Kanter, 1977). The concept has been studied extensively in industrial psychology and organisational behaviour, demonstrating its importance for employee retention and productivity. The concept is based on foundational studies such as Porter, Steers, Mowday, and Boulian (1974), who initially conceptualised organisational commitment as a unidimensional construct encompassing identification, involvement, and loyalty. In the literature, organizational commitment studies have been categorized mainly as attitudinal and behavioural approaches approach (Özutku, 2008: 80). Attitudinal perspective refers to the psychological attachment or affective commitment formed by an employee in relation to his identification and involvement with the respective organization (Porter et al., 1974). Scholars such as Allen and Meyer, Etzioni, Katz and Kahn, Mowday, Steers, Porter, O'Reilly, and Chatman have extensively examined this approach (Gül, 2002: 40). Behavioural commitment has been developed from a socio-psychological perspective, referring to calculative and normative commitments. It refers to an employee's commitment to continue working for the organization based on weighing the cost benefits of leaving (Çakı, 2017: 21). Salancik (1977) and Becker (1960) are two accepted approaches in the literature on behavioural commitment.

Empirical evidence from a variety of sectors highlights the positive impact of personnel empowerment on organizational commitment. In health care, Brunetto et al. (2012) found that leader-member exchanges increased empowerment and affective commitment among Australian nurses. Similarly, in education, Kanesan et al. (2015) showed that psychological empowerment significantly increased commitment among Malaysian teachers, and (Gezici, 2019) similar findings were found in a study conducted in private hospitals in the Gaziantep province of Turkey. In banking, Hashmi and Naqvi (2012) found that all dimensions of psychological empowerment positively affect commitment in Pakistani banks. Despite extensive research in various sectors and countries, there is a notable lack of studies focusing on the service sector of Somalia, particularly on the role of psychological empowerment in financial institutions. Therefore, the study aims to examine the effect of personnel empowerment and its dimensions on organizational commitment in Somali commercial banks.

In line with the established research objectives, a cross-sectional research design was used to collect data through a survey using a quantitative approach. Personnel empowerment was measured using Spreitzer's (1995) 12-item, 5-point Likert scale across four dimensions: meaning, competence, self-determination, and impact, with an overall reliability coefficient of 0.906. The reliability for each dimension was: meaningfulness (0.866), competence (0.826), autonomy (0.795), and impact (0.716). Organizational commitment was measured using Meyer and Allen's (1990) 18-item scale across three dimensions: affective, continuance, and normative commitment with an overall reliability of 0.830. The reliability for each dimension was: affective (0.704), continuance (0.732), and normative (0.716). The study targeted employees in managerial positions at 13 commercial banks in Somalia and collected data from 264 managers working at both headquarters and branches of the selected banks. Following the reliability analysis, the research employed linear and multiple regression analyses to examine the relationships among the research variables. The study found that personnel empowerment has significant positive effects on organizational commitment. Based on the result of personnel empowerment dimensions the findings reveal that meaning, autonomy and impact dimension has significant positive effect on affective commitment, and conversely the competence dimension shows a negative effect. Likewise, meaning and autonomy demonstrate a statistically significant and positive effect with continuance commitment. However, competence and impact dimension show a positive effect that is not statistically significant. The study found that none of the dimensions of personnel empowerment showed significant effects on normative commitment.

In conclusion, the result of this study help increases the commitment of employees in the banking sector to the organization through empowerment, and it also contributes to existing literature. Based on the findings of the study, improving employees' perceptions of meaningfulness and autonomy should be a strategic priority to encourage affective and continuance commitment. Similarly, banks should focus on creating training programs, as competence has shown insignificant results.

ZİHİNSEL İŞ YÜKÜNÜN KARIYER TATMİNİNE ETKİSİNDE İŞ DOYUMUNUN ARACILIK ROLÜ

THE MEDIATING ROLE OF JOB SATISFACTION IN THE EFFECT OF MENTAL WORKLOAD ON CAREER SATISFACTION

Gözde SUNMAN

Kapadokya Üniversitesi,
İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Yönetim Bilişim
Sistemleri Bölümü

gozde.sunman@kapadokya.edu.tr

ORCID: 0000-0002-8154-6827

ÖZ

Geliş Tarihi:

08.01.2025

Kabul Tarihi:

11.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Zihinsel İş Yükü,
Kariyer Tatmini,
İş Doymu,
Vakıf Üniversiteleri,
Akademisyen

Keywords

Mental Workload,
Career Satisfaction,
Job Satisfaction,
Foundation
Universities,
Academician

Bu araştırmanın amacı vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenlerin zihinsel iş yükünün kariyer tatminine etkisinde iş doyumunun aracılık rolü olup olmadığını ortaya koymaktır. Nicel araştırma yönteminin kullanıldığı bu araştırmanın evrenini vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenler oluşturmaktadır. Evrenden örneklem seçimi gerçekleştirirken olasılık dışı örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Veri toplama yöntemi olarak anket tekniği kullanılmıştır. Veri toplama araçları alan yazında geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiş ölçeklerden oluşmaktadır. Bu doğrultuda 127 akademisyenden elde edilen veriler R Studio istatistik yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada Kısmi En Küçük Kareler-Yapısal Eşitlik Modellemesi (KEKK-YEM) kullanılmıştır. Cronbach's Alpha, rhoA, AVE ve rhoC değerleri modelin yüksek güvenilirlik seviyesini ve sağlam bir yapı taşıdığını doğrulamaktadır. Elde edilen R² (determinasyon katsayısı) değerleri, içsel/dışsal iş doymu ve kariyer tatmini değişkenlerinin orta düzeyde açıklanabilirliğe sahip olduğunu göstermektedir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre zihinsel iş yükü alt boyutlarından duygusal iş yükünün iş doymu aracılığıyla kariyer tatminini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal whether job satisfaction has a mediating role in the effect of mental workload on career satisfaction of academicians working at foundation universities. The universe of this study, in which the quantitative research method was used, consists of academicians working at foundation universities. While selecting the sample from the universe, convenience sampling method was preferred among non-probability sampling methods. Survey technique was used as the data collection method. Data collection tools consist of scales whose validity and reliability have been tested in the literature. In this direction, the data obtained from 127 academicians were analyzed using R Studio statistical software. Partial Least Squares-Structural Equation Modeling (PLS-SEM) was used in the study. Cronbach's Alpha, rhoA, AVE and rhoC values confirm the high reliability level of the model and its solid structure. The obtained R² (coefficient of determination) values show that the intrinsic/extrinsic job satisfaction and career satisfaction variables have a moderate level of explainability. According to the findings obtained from the research, it was concluded that emotional workload, one of the sub-dimensions of mental workload, negatively affects career satisfaction through job satisfaction.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1615932>

Atıf/Cite as: Sunman, G. (2025). Zihinsel iş yükünün kariyer tatminine etkisinde iş doyumunun aracılık rolü. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 181-202.

Giriş

İş yükü çalışma hayatında iş görenlerin tutum ve davranışlarına önemli etkilerinin olması ve farklı disiplinler tarafından çeşitli araştırmalara konu olması açısından yerli ve yabancı literatürde yerini almış bir kavramdır (Cox & Fuenzalida, 2007). Kurnia'ya (2010) göre iş yükü, bir kişi veya bir grup insanın, normal şartlarda gerçekleştirilen bir görevi (pozisyon) veya bir grup işlevi (iş birimi) tamamlamak için harcadığı zamanın analiz edilmesi sürecidir. Yani birim zamanda kişi başına düşen iş miktarının çalışan üzerinde yarattığı baskı olup önemli ve ölçülebilir bir kavramdır (Noyes vd., 2004). Niceliksel olarak iş yükü, yapılacak iş ile bu işin bitirilmesi için uygun görülen zaman arasındaki ilişkiyi açıklamaktadır. Eğer bu süre az olursa iş yükü ağır, fazla olursa iş yükü hafif olarak değerlendirilmektedir (Çelik, 2016). Vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenler ders materyali hazırlama, aşırı ders yükü, idari görevler, öğrenci ilişkileri kurma ve yürütme, sekreteryaya işleri gibi birçok görevle karşı karşıya kalmaktadır. Tüm bunların yanında akademik toplantılara katılmak ve bilimsel yayın üretmek gibi kariyerini geliştirmeye yönelik çabalarda bulunmak zorundadır. Günümüzde bilgi toplumu aşamasına ulaşan bireyler için fiziksel emek yerini bilginin merkezde yer aldığı zihinsel emeğe bırakmıştır. Bununla birlikte yaşanan teknolojik gelişmelerle birlikte birçok çalışma ortamında bireyler üzerindeki fiziksel talepler azalırken, görevin gerektirdiği bilişsel talepler artmakta ve zihinsel iş yükünün performansla olan etkisinin anlaşılması giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Young vd., 2015). Özellikle akademisyenlik gibi zihinsel emek kullanılarak yapılan ve bilginin işin merkezinde yer aldığı görevler, işin talepleri ve yoğunluğundan dolayı bireylerin zihinsel iş yükü hissetmelerine neden olmaktadır. Örgütsel ortamda çalışana etki eden iş yükü fiziksel de olsa, zihinsel de olsa çalışanın sağlığını ve verimini doğrudan etkilemektedir. Fiziksel iş yükü, fiziksel faaliyet gerektiren işlerde mevcuttur. Zihinsel iş yükleri ise, hatırlama, hesaplama, karar verme, araştırma ve iletişim kurma gibi zihinsel aktivitelerin oluşturduğu bir yüküdür (Dağdeviren vd., 2005). Günümüzde aşırı iş yükünün, çalışanın motivasyonu ve iş tatmininde düşüşe neden olacağı, stres ve tükenme eğilimini artıracığı bilinen bir gerçektir. Yapılan çalışmalar kanıtlamıştır ki, örgütsel stres etmenlerinden en yaygın olanı aşırı iş yüküdür. Çünkü stres, yapılan işin yoğunluğuna ve önemine göre artış gösterir (Sabuncuoğlu & Tüz, 1995: 146). Zihinsel iş yükü, çalışanların işlerini yerine getirirken hissettikleri zihinsel ve duygusal baskıyı ifade ettiği için bu baskı iş tatmini üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. İş yükü algısının çalışanların genel iş doyumunu üzerinde önemli bir etkisi olduğu bilinmektedir (Atik & Kozak, 2016). Çalışanların iş yükü algıları ile kariyer tatmini arasında da bir ilişki olduğu düşünülmektedir; zira yüksek iş yükü algısı, çalışanların işten aldıkları tatmini azaltmaktadır (Sabuncu & Atilla, 2022). Kariyer tatmini, çalışanların kariyer hedeflerine ulaşma düzeyleri ile doğrudan ilişkilidir. Anafarta ve Yılmaz (2019) tarafından kariyer tatmini ile işten ayrılma niyeti arasında işin adanmışlığının aracılık rolünün incelendiği çalışmada kariyer tatmininin işten ayrılma niyetini azaltan bir faktör olduğunu ortaya koymuştur (Anafarta & Yılmaz, 2019). Bu bağlamda, iş doyumunun kariyer tatmini üzerindeki etkisi, çalışanların işlerine olan bağlılıklarını artırarak, işten ayrılma niyetlerini azaltabilir (Keneş & Sökmen, 2018). İş doyumunun kariyer tatmini üzerindeki aracılık rolü, çalışanların iş yerindeki psikolojik durumları ile de ilişkilidir. Çalışanların iş doyumları arttıkça, kariyer tatminlerinin de artacağı ve bu durumun iş performanslarını olumlu yönde etkileyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, destekleyici çalışma koşullarının da kariyer tatmini üzerinde olumlu etkileri olduğu bilinmektedir (Ülker & Özdemir, 2021). Bu durum, iş doyumunun artırılması için gerekli adımların atılmasının önemini vurgulamaktadır. Bu bilgiler ışığında araştırmanın problemi zihinsel iş yükünün kariyer tatmini üzerindeki etkisinde iş doyumunun buna aracılık eden bir faktör olup olmadığının belirlemektir. Çalışanların iş yükü algıları, kariyer tatminlerini etkileyerek, iş doyumunu, işten ayrılma niyetlerini ve genel iş performanslarını şekillendirmektedir. Zihinsel iş yükünün kariyer tatminine etkisinde iş doyumunun aracılık rolünü incelemek iş yerinde çalışanların genel memnuniyet düzeylerini ve iş performanslarını etkileyen önemli bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, iş yerlerinde çalışanların iş doyumunu artırmaya yönelik stratejilerin geliştirilmesi, kariyer tatmininin artırılması açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışmada vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenler üzerine odaklanılmış olup zihinsel iş yükü, kariyer tatmini ve iş doyumunu kavramlarının farklı sektörlerde çalışanlarda farklı etkilerinin olabileceğini göz önünde bulundurmaktadır. Ayrıca kültürel ve örgütsel yapılar, çalışanların zihinsel iş yükü algısını, kariyer tatmini ve iş doyumunu şekillendirebilir. Batı ülkelerinde akademisyenlerin iş yükü yönetimi farklı mekanizmalarla desteklenirken, Türkiye'de vakıf üniversitelerinde görev yapan akademisyenler için idari görevler, ders yükü ve akademik üretkenlik beklentileri önemli faktörlerdir. Gelecekte yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, farklı kültürel bağlamlarda iş yükü ve tatmin ilişkisini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir.

Kavramsal Çerçeve

Zihinsel İş Yükü

Zihinsel iş yükü, bir işi yaparken gerekli olan hesaplama, düşünme, karar verme, iletişim kurma, hatırlama, arama ve araştırma gibi zihinsel ve algısal etkinlikten kaynaklanan iş yüküdür (Baldwin & Coyne, 2003). Literatürde, zihinsel iş yükünü ifade etmek için bilişsel yük, bilişsel iş yükü, bilişsel çaba ve zihinsel çaba gibi farklı terimler kullanılmıştır. Zihinsel iş yükü veya bilişsel iş yükü, bir kişinin belirli bir süre boyunca bir görevi tamamlaması için gerekli olan zihinsel iş miktarıdır. Bir başka ifadeyle zihinsel iş yükü, işin gerektirdiği zihinsel çabanın birey tarafından karşılanabilme düzeyidir (Parasuraman vd., 2008). Zihinsel iş yükü konusunda mevcut iki yaklaşım vardır. İlki görevin gerekleri, ikincisi gereklilik-kaynak etkileşimi yaklaşımlarıdır. Görevin gerekleri yaklaşımı, işin tasarımıyla ilgilenir ve psikoloji, ergonomi açısından konuyu ele alır. Çalışan açısından ideal zihinsel iş yükü düzeyini sağlayacak bir iş tasarımı yapmayı amaçlar. Yapılan işin gerektirdiği fiziksel ve zihinsel ortam sağlanarak, çalışana uygun hale getirilir. Gereklilik-kaynak etkileşimi yaklaşımında ise, çalışanın işle ilgili sahip olduğu bireysel yeteneklerin ve kapasitesinin işin özellikleriyle ne kadar uyumlu olduğu tartışılır. Burada işe uygun birey seçimi öne çıkmaktadır. Her ne kadar iş ortamını bireyin çalışmasına uygun hale getirilse de bireyin sahip olduğu veya olmadığı bazı kişisel özellikler, yapılan işi doğrudan etkilemektedir. Zihinsel iş yükü bilişsel iş yükü, geçici iş yükü, performansa bağlı iş yükü ve duygusal iş yükü olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bilişsel iş yükü, bireylerin belirli bir görev üzerinde çalışırken geçirdiği zihinsel çabanın yoğunluğunu ifade etmektedir. Zihinsel iş yükü ile bilişsel yetenekler arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır; özellikle karmaşık problem çözme ve karar verme süreçlerinde bilişsel yükün arttığı gözlemlenmektedir (Tosun & Yılmaz, 2023). Geçici iş yükü, bireylerin anlık iş yükü değişimlerine olan duyarlılıklarını ifade etmektedir. Özellikle iş yerindeki yoğunluk veya zaman baskısı altında, geçici iş yükü önemli ölçüde artabilir. Bu durum ise çalışanların genel iş memnuniyeti ve tükenmişlik seviyesini etkilemektedir (Erdem & Öztürk, 2020). Performansa bağlı iş yükü, bireylerin başarılı olma hedefleri ile ilgili olarak hissettikleri yükü tanımlamaktadır. Yüksek performans beklentileri, çalışanların stres seviyelerine ve dolayısıyla ruhsal sağlığına etki etmektedir. Yapılan bir çalışmada, banka çalışanlarının iş yükü ile işten ayrılma niyetleri arasındaki ilişki, iş yükünün bu tür psikolojik faktörler üzerindeki düzenleyici etkisine dair önemli bulgular sunmaktadır (Karagöz & Erdoğan, 2023). Duygusal iş yükü ise, bireylerin iş yerindeki duygusal taleplere karşı gösterdikleri tepkiyi ifade etmektedir. Duygusal iş yükünün, çalışanların genel performanslarını olumsuz etkileyebileceği için duygusal yükün yönetimi, iş yerindeki sosyal etkileşimlerin kalitesini arttırmak için kritik öneme sahiptir (Can Yalçın, 2022). Hancock ve Caird (1993) tarafından iş yükünün üç boyutlu olarak kavramsallaştırıldığı bir tanımda görevle ilgili iç boyutlar ele alınmaktadır. Bunlar eylem zamanı, istenen hedefe yönelik algılanan mesafe ve istenen hedefe ulaşmak için gereken çaba düzeyi olmak üzere üç boyuttur. Bu modele göre hedefe olan mesafe ve zaman kısıtı arttıkça zihinsel iş yükü de artmaktadır. Zihinsel iş yükündeki artış, iş niteliğini olumsuz yönde etkileyerek işin etkinlik ve verimliliğini azaltabileceği gibi çalışanın kariyerindeki memnuniyetini de olumsuz yönde etkileyecektir. Zihinsel iş yükünde önemli bir konu, bireylerin iş performansına olan etkisidir. Yapılan araştırmalar, yüksek zihinsel iş yükünün bireylerde tükenmişlik ve iş performansında düşüş gibi olumsuz sonuçlara yol açabileceğini göstermektedir (Akça & Küçüköğlü, 2020). Zihinsel iş yükünün çokluğu gibi azlığı da çalışma verimini olumsuz yönde etkilediğinden, gerçekte istenen durum optimal zihinsel iş yükünü sağlamaktır. Optimal zihinsel iş yükü kavramı, çalışanların verimli ve sağlıklı bir şekilde çalışabilecekleri bilişsel talep seviyesini ifade etmektedir (Parasuraman vd., 2008). Optimal zihinsel iş yükü; fizyolojik ölçümler, öznel değerlendirme ve performansa dayalı ölçümler olmak üzere üç temel yöntemle ölçülmektedir. Birinci yöntem olan fizyolojik ölçümlerde kalp atış hızı değişkenliği, beyin dalgaları (EEG), göz hareketleri ve deri iletkenliği gibi biyolojik göstergeler aracılığıyla ölçüm yapılmaktadır. İkinci yöntem olan öznel değerlendirmede çalışanların zihinsel iş yükü algısını ölçen anket ve ölçekler (örneğin, NASA-TLX) kullanılarak değerlendirme yapılmaktadır. Üçüncü yöntem olan performansa dayalı ölçümlerde ise çalışanların hata oranları, reaksiyon süreleri ve iş tamamlama hızları gibi performans göstergeleri izlenerek optimal zihinsel iş yükü seviyesi belirlenebilmektedir (Longo vd., 2012). Öznel (subjektif) ölçüm teknikleri esnek olması, fazla zaman gerektirmemesi, ucuz olması ve sonuçlardaki hassasiyeti nedeniyle tercih edilmektedir (Kılıç, 2016). Zihinsel iş yüklerinin belirlenmesi, ölçülmesi ve katlanılabilecek sınırlarda olmasının sağlanması önemli bir araştırma alanıdır. Dolayısıyla zihinsel iş yükü, ergonomi araştırmalarında ve uygulamalarında yer alan önemli bir konu

olarak nitelendirilmektedir (Flemisch & Onken, 2002:160-170; Vidulich & Tsang, 2007:46-49; Young vd., 2015:1-17).

Kariyer Tatmini

Kariyer tatmini, bireylerin iş hayatında elde ettikleri tatmin duygusunu ifade eden önemli bir kavramdır. Kariyer tatmini, “kişinin iş deneyimleri sonucunda biriktirdiği olumlu psikolojik ve işle ilgili sonuçlar” olarak tanımlanabilir (Seibert & Kraimer, 2001, s.2). Kariyer tatmini, bireylerin kariyer ilerlemelerinin kendi hedefleri, değerleri ve tercihleri ile tutarlı olduğuna ne ölçüde inandıkları ile bağlantılıdır (Heslin, 2003; Seibert & Kraimer, 2001). Kariyer tatmini, bir çalışanın kullanabileceği maaşlar, ücretler, büyüme ve gelişme fırsatları gibi faktörleri içeren kariyere yönelik içsel ve dışsal değerleri ifade etmektedir (Kong vd., 2012). Kariyer tatmini, bireylerin kariyerleri boyunca elde ettikleri deneyimlerin toplamı olarak tanımlanabilir. Bu kavram, bireylerin kariyer hedeflerine ulaşma düzeyleri, işlerinden aldıkları tatmin ve kariyer gelişimlerine yönelik algıları ile doğrudan ilişkilidir. Kariyer tatmini, bireylerin iş yaşamındaki genel mutluluğunu ve memnuniyetini belirleyen önemli bir faktördür. Yüksek kariyer tatmini, çalışanların işlerine olan bağlılıklarını artırmakta ve iş yerinde daha yüksek performans sergilemelerine yol açmaktadır (Janib vd., 2021). Kariyer tatmini, bireylerin işlerinden aldıkları tatminin yanı sıra, iş ortamı, yönetim tarzı, işin doğası ve sosyal ilişkiler gibi unsurlardan da etkilenmektedir. Kariyer tatminini etkileyen başlıca faktörler işin doğası, örgüt kültürü, yönetim tarzı ve kariyer gelişim fırsatlarıdır. İşin doğası; işin karmaşıklığı, zorluğu ve bireyin yetkinlikleri ile uyumu, kariyer tatminini etkileyen önemli unsurlardır. Bireyler, yeteneklerine uygun ve ilgi alanlarına hitap eden işler yaptıklarında daha yüksek tatmin hissetmektedir (Havidez vd., 2022). Olumlu bir örgüt kültürü, çalışanların kariyer tatminini artırabilir. Destekleyici bir çalışma ortamı, çalışanların kendilerini değerli hissetmelerine ve işlerine daha bağlı olmalarına yardımcı olmaktadır. Yönetim tarzı, çalışanların kariyer tatmini üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Katılımcı ve destekleyici bir yönetim anlayışı, çalışanların işlerine olan bağlılıklarını artırabilir. Çalışanların kariyerlerini geliştirme fırsatları, kariyer tatminini artıran önemli bir faktördür. Eğitim ve gelişim olanakları sunan organizasyonlar, çalışanların kariyer tatminini olumlu yönde etkileyebilir. Kariyer tatmini, bireylerin iş yaşamındaki mutluluğunu ve psikolojik sağlığını doğrudan etkileyen önemli bir kavramdır. İş-aile çatışması, örgütsel öğrenme ve bağlılık gibi faktörlerin kariyer tatmini üzerindeki rolü, farklı disiplinlerde yapılan araştırmalarla desteklenmektedir (Cingöz & Çolak, 2019; Tekin & Yıldırım, 2020; Yüceant vd., 2022).

İş Doymu

İş doymu, bireylerin işlerinden duyduğu memnuniyetin bir göstergesidir ve iş performansı, motivasyon ve genel yaşam kalitesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Locke (1976), iş doymunu bireylerin işlerinden bekledikleri ile elde ettikleri arasındaki fark olarak tanımlamıştır. İş doymu, bireylerin işlerinden aldıkları tatmin ve memnuniyet düzeyini ifade eden bir kavramdır. Çalışanların işlerine karşı duydukları tutum ve işteki deneyimlerine verdikleri tepki olarak tanımlanabilir. Bu tanım, iş doymunun bireylerin iş yaşamındaki genel mutluluk ve memnuniyet düzeyini yansıttığını göstermektedir (Janib vd., 2021). İş doymu içsel ve dışsal iş doymu olmak üzere iki alt boyuttan oluşmaktadır. İçsel iş doymu, bireylerin işlerinden elde ettikleri tatminin, işin kendisinden ve bu işin sağladığı deneyimlerden kaynaklandığı durumu ifade etmektedir. Yani, işin doğası, bireyin yetenekleri, ilgileri ve değerleri ile sağlanan tatmin içsel iş doymunu oluşturan unsurlardır. İçsel iş doymu, bireylerin iş yaparken hissettikleri sevinç, başarı, kişisel gelişim ve profesyonel tatmin ile ilgilidir (Tosun & Yılmaz, 2023). Dışsal iş doymu ise, bireylerin işlerinden elde ettikleri tatminin, işin dışsal koşulları, çevresel faktörler ve organizasyonel yapı tarafından belirlendiği durumu ifade etmektedir. Bu boyut, genellikle maaş, yan haklar, iş güvencesi, terfi fırsatları ve iş ortamı gibi belirli maddi ve sosyal unsurlara dayanmaktadır (Erdem & Öztürk, 2020). İş doymu, iş performansı, motivasyon ve genel yaşam kalitesi üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Yüksek iş doymu, çalışanların işlerine olan bağlılıklarını artırmakta ve iş yerinde daha yüksek performans sergilemelerine yol açmaktadır (Akbar vd., 2022). Kariyer tatmini, bireylerin iş yaşamındaki genel memnuniyet düzeyini ifade ederken, iş doymu, bireylerin işlerinden aldıkları tatmin ve mutluluk düzeyini belirtir. Bu iki kavram arasındaki ilişki, iş psikolojisi ve organizasyonel davranış alanlarında önemli bir araştırma konusu olmuştur. Yüksek iş doymu, çalışanların işlerine olan bağlılıklarını artırmakta ve iş yerinde daha yüksek performans sergilemelerine yol açmaktadır. İş doymu, aynı zamanda bireylerin iş yerindeki sosyal ilişkileri, işin doğası, yönetim tarzı ve ödüllendirme sistemleri gibi unsurlardan da etkilenmektedir (Akbar vd., 2022; Havidez

vd., 2022). Çalışanların iş doyumu, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda organizasyonel düzeyde de önemli sonuçlar doğurmaktadır. Yüksek iş doyumu, çalışanların işten ayrılma niyetlerini azaltmakta ve organizasyonel bağlılıklarını artırmaktadır (Cayupe, 2023). Bu nedenle, iş doyumunu artırmak için iş yerinde olumlu bir çalışma ortamı sağlamak, çalışanların motivasyonunu artırmak ve etkili bir yönetim tarzı benimsemek kritik öneme sahiptir.

Metodoloji

Zihinsel iş yükünün kariyer tatmini üzerine etkisinde iş doyumunun aracılık rolünü belirlemeye yönelik yürütülen bu araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Araştırmanın Modeli ve Hipotezler

Zihinsel iş yükü, işin gerektirdiği bilişsel çaba, dikkat ve karar verme süreçlerinin yoğunluğunu ifade etmektedir. Karasek (1979) tarafından geliştirilen İş Tasarımı Teorisi, iş yükü ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu teori, işin karmaşıklığı ve bireyin kontrol düzeyi arasındaki etkileşimin, iş tatmini üzerinde belirleyici bir rol oynadığını öne sürmektedir. Karasek'in İş Tasarımı Teorisi, iş yükü ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi açıklamak için önemli bir çerçeve sunsa da zihinsel iş yükü, iş doyumunu ve kariyer tatmini gibi kavramları tam olarak kapsayıp kapsamadığı tartışmalıdır. Bu bağlamda, araştırmanın teorik temelini güçlendirmek adına Kaynak Koruma Teorisi (Hobfoll, 1989) ve İş-Talepleri-Kaynaklar Modeli (Bakker & Demerouti, 2007) gibi teoriler de ele alınabilir. Kaynak Koruma Teorisi, bireylerin psikolojik kaynaklarını koruma ve artırma motivasyonlarına odaklanarak, zihinsel iş yükünün olumsuz etkilerinden korunma stratejilerini açıklamaktadır. İş-Talepleri-Kaynaklar Modeli ise, işin taleplerinin (örneğin zihinsel iş yükü) ve sağlanan kaynakların (örneğin iş doyumunu) çalışanların motivasyonu ve tükenmişliği üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Bu teorik perspektifler, zihinsel iş yükü ile iş doyumunu ve kariyer tatmini arasındaki ilişkiye daha geniş bir çerçevede bakılmasını sağlayacaktır. Zihinsel iş yükü, aşırı bilgi yüklenmesi, karmaşık görevler ve zaman baskısı gibi unsurlardan etkilenmektedir. Literatürde, zihinsel iş yükü ile kariyer tatmini arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Sonnentag ve Frese (2002) tarafından yapılan çalışmada zihinsel iş yükünün artmasının, çalışanların iş tatminini olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar, yüksek zihinsel iş yükü altında çalışan bireylerin, stres seviyelerinin arttığını ve bu durumun kariyer tatminini düşürdüğünü göstermektedir. Ayrıca, Bakker ve Demerouti (2007) tarafından yapılan çalışmada yüksek zihinsel iş yükünün tükenmişlik ve iş tatminsizliği ile ilişkili olduğu ortaya koyulmuştur. Zihinsel iş yükünün artmasının, çalışanların iş doyumunu olumsuz etkilediği ve dolayısıyla kariyer tatminini düşürdüğü bilinmektedir (Janib vd., 2021). Yapılan araştırmalar doğrultusunda H1 ve H2 hipotezleri aşağıdaki şekilde geliştirilmiştir.

H1: Zihinsel iş yükünün kariyer tatmini üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

H2: Zihinsel iş yükünün iş doyumunu üzerinde negatif yönde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

Kariyer tatmini, bireylerin iş yaşamındaki genel memnuniyet düzeyini ifade ederken, iş doyumunu, bireylerin işlerinden aldıkları tatmin ve mutluluk düzeyini belirtmektedir. İş doyumunu bireylerin işlerinden beklemedikleri ile elde ettikleri arasındaki fark olarak tanımlanmıştır (Locke, 1976). Yüksek iş doyumunu, çalışanların işlerine olan bağlılıklarını artırmakta ve iş yerinde daha yüksek performans sergilemelerine yol açmaktadır. Literatürde, iş doyumunu ile kariyer tatmini arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Judge ve Bono (2001) tarafından yapılan çalışmada iş doyumunun kariyer tatmini üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Yapılan araştırmalar, yüksek iş doyumuna sahip bireylerin, kariyerlerinden daha fazla tatmin duyduklarını ve kariyer hedeflerine ulaşma konusunda daha başarılı olduklarını göstermektedir. Spector (1997) tarafından yapılan çalışmada iş doyumunun kariyer tatmini ile güçlü bir şekilde ilişkili olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, iş doyumunun yüksek olduğu durumlarda, çalışanların kariyer tatmininin de artacağı ve bunun sonucunda iş performanslarının olumlu yönde etkileeneceği öne sürülmektedir (Taşhyan vd., 2022). Çalışanların işlerinden duydukları memnuniyet, kariyer hedeflerine ulaşma konusundaki motivasyonlarını artırmakta ve dolayısıyla kariyer tatminlerini olumlu yönde etkilemektedir. Yapılan araştırmalar doğrultusunda H3 hipotezi aşağıdaki şekilde geliştirilmiştir.

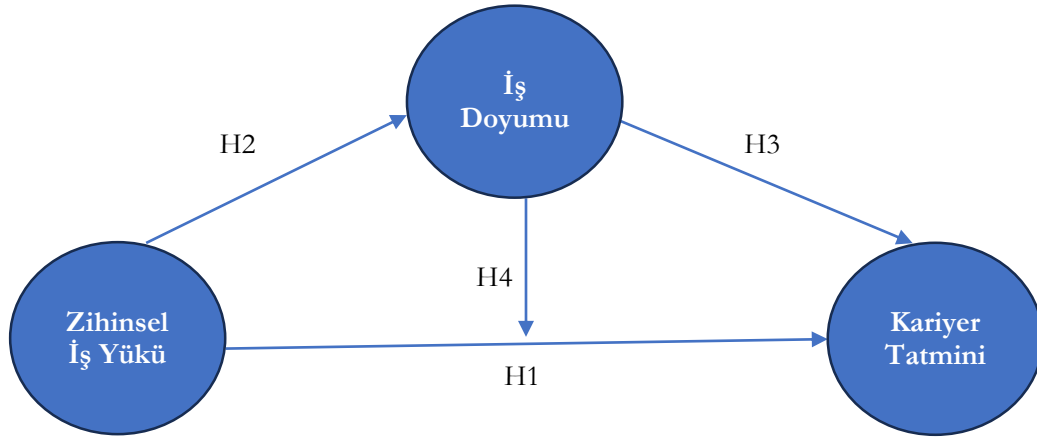
H3: İş doyumunun kariyer tatmini üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisi bulunmaktadır.

İş doyumunu, bireylerin işlerinden aldıkları tatminin bir göstergesi olup, kariyer tatmini üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Cayupe (2023) tarafından yapılan çalışmada iş doyumunun, zihinsel iş yükü ile yaşam tatmini arasındaki ilişkide önemli bir aracı rol oynadığı ortaya konulmuştur. Dolayısıyla iş doyumunun, zihinsel iş yükünün kariyer tatmini üzerindeki olumsuz etkilerini azaltabileceğini göstermektedir. Benzer şekilde bir başka çalışmada iş doyumunun, kariyer tatmini ile zihinsel iş yükü arasındaki ilişkide aracılık rolü oynadığı tespit edilmiştir (Akbar vd., 2022). Araştırma, iş doyumunun yüksek olduğu durumlarda, zihinsel iş yükünün kariyer tatmini üzerindeki olumsuz etkilerinin azaldığını göstermektedir. Bununla birlikte Havidz ve diğerleri (2022) tarafından iş doyumunun, zihinsel iş yükü ile kariyer tatmini arasındaki ilişkiyi güçlendiren bir faktör olduğu vurgulanmaktadır (Havidz vd., 2022). Tüm bu bilgilerden hareketle H4 hipotezi aşağıdaki şekilde geliştirilmiştir.

H4: Zihinsel iş yükünün kariyer tatmini üzerine etkisinde iş doyumunun aracılık rolü bulunmaktadır.

Hipotezlerde zihinsel iş yükünün kariyer tatmini ve iş doyumunu üzerindeki etkisinin negatif kurgulanmasının temel nedeni, yüksek zihinsel iş yükünün çalışanlarda stres, tükenmişlik ve bilişsel yorgunluğu artırarak işten alınan tatmini azaltmasıdır (Sonnentag & Frese, 2002). Kaynak Koruma Teorisi (Hobfoll, 1989), bireylerin sahip oldukları sınırlı psikolojik kaynakları koruma eğiliminde olduklarını öne sürmektedir. Zihinsel iş yükü arttıkça, çalışanlar bilişsel ve duygusal kaynaklarını tüketmekte, bu da uzun vadede iş doyumlarını ve kariyer tatminlerini olumsuz etkilemektedir. İş-Talepleri-Kaynaklar Modeli (Bakker & Demerouti, 2007) ise, yüksek iş yükünün tükenmişliğe yol açarak çalışanların motivasyonunu ve tatminini azalttığını göstermektedir. Bu bağlamda, iş doyumunu önemli bir aracılık rolü üstlenmektedir. Yüksek iş doyumunu, çalışanların iş yükü kaynaklı stres ve tükenmişlik seviyelerini düşürerek kariyer tatminlerini artırıcı bir etki yapabilir. Literatürde yapılan ampirik çalışmalar da bu ilişkiyi desteklemektedir. Örneğin, Judge ve Bono (2001) iş doyumunun, bireylerin kariyer hedeflerine ulaşma motivasyonlarını artırarak kariyer tatminlerini yükselttiğini ortaya koymuştur. Bu nedenle, çalışmada iş doyumunun aracılık rolü, bireylerin iş yükü algılarının kariyer tatmini üzerindeki etkisini nasıl yönlendirdiğini anlamak açısından kritik bir unsur olarak ele alınmıştır.

Kuramsal çerçeveye ve yapılan görgül araştırmalara dayanılarak araştırmanın kavramsal modeli Şekil 1' de gösterildiği gibidir.

Şekil 1. Kavramsal Model

Bu çalışmada geliştirilen model ve hipotezler, literatürdeki çalışmalar ve ilgili teorik çerçeveler doğrultusunda oluşturulmuştur. Karasek'in İş Tasarımı Teorisi (1979), iş yükü ile iş doyumunu arasındaki ilişkinin anlaşılmasına katkı sağlarken, İş-Talepleri-Kaynaklar Modeli (Bakker & Demerouti, 2007) iş yükü ile çalışanların tükenmişlik ve motivasyon seviyeleri arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktadır. Ayrıca, Kaynak Koruma Teorisi (Hobfoll, 1989), çalışanların sınırlı kaynaklarını nasıl koruduğunu ve zihinsel iş yükünün bu kaynaklar üzerindeki olası etkilerini açıklamaktadır. Ampirik çalışmalar da bu teorik çerçeveleri desteklemektedir. Bu nedenle, çalışmada önerilen model ve hipotezler, bu teorik ve ampirik bulguların ışığında formüle edilmiştir. Hipotezlerin bu teorik ve ampirik bağlamlara dayanarak oluşturulması, çalışmanın bilimsel tutarlılığını artırmakta ve elde edilen sonuçların daha sağlam bir temele oturmasını sağlamaktadır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenler oluşturmaktadır. Yök akademik üzerinden Türkiye’de 78 vakıf üniversitesi olduğu ve bu üniversitelerde çalışan akademisyen sayısının 30.912 olduğu hesaplanmıştır. Zaman ve ulaşım kısıtı sebebiyle kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 127 akademisyenden anket yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. Kolayda örnekleme yönteminde amaç isteyen herkesin örneklem içerisine ve örnekleme dahil edilmesidir. Katılımcı bulma işlemi belirlenen örneklem hacmine ulaşıncaya kadar devam eder. Bu yöntem gerek zaman gerekse ekonomik açıdan büyük tasarruf sağlamaktadır (Ural, 2011: 43).

Anketler, Google Forms aracılığıyla çevrimiçi olarak hazırlanmış ve katılımcılara e-posta yoluyla gönderilmiştir. Aynı zamanda, vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenlere sosyal medya platformları (LinkedIn ve akademik e-posta grupları) aracılığıyla da ulaşılmıştır. Katılımcıların gönüllü katılımı esas alınmış ve anonimlikleri korunmuştur. Çalışma kapsamında toplam 320 akademisyene anket gönderilmiş, 127 geçerli yanıt elde edilmiştir. Bu, %39,7’lik bir yanıt oranına karşılık gelmektedir. Literatürde, çevrimiçi anket çalışmalarında %30-40 arasında bir yanıt oranının kabul edilebilir olduğu belirtilmektedir (Dillman vd., 2014). Ancak, yanıt oranının artırılması için gelecekte farklı veri toplama stratejileri uygulanabilir. Örneklemin temsil gücü açısından yanıtlayan akademisyenlerin kıdem seviyeleri, çalışma alanları ve üniversite yapıları dikkate alınarak çeşitli alt gruplardan katılım sağlanmıştır. Ancak, katılımcıların belirli bir coğrafi bölgeye veya kuruma yoğunlaşmış olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Her ne kadar evrende 30.912 akademisyen bulunuyor olsa da önceki araştırmalar (Hair vd., 2017; Kock & Hadaya, 2018) Kısmi En Küçük Kareler-Yapısal Eşitlik Modellemesi (KEKK-YEM) için küçük örneklemelerin de kabul edilebilir sonuçlar üretebileceğini göstermektedir. KEKK-YEM’in, küçük örneklemelerle bile güvenilir tahminler sağladığı literatürde desteklenmiştir (Chin, 1998). Bununla birlikte, araştırmada kullanılan ölçeklerin yüksek iç tutarlılık değerleri (Cronbach’s Alpha, rhoA, rhoC) ve uyum iyiliği indeksleri, elde edilen sonuçların geçerliliğini desteklemektedir. Ancak, örneklem büyüklüğünün evrenin tüm çeşitliliğini tam olarak yansıtamayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda, farklı kıdem seviyeleri ve akademik disiplinleri daha geniş bir katılımcı grubuyla temsil etmek, bulguların genellenebilirliğini artırabilir.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama tekniklerinden anket yöntemi aracılığıyla veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Anketin ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik sorular bulunmaktadır. Akademisyenlerin zihinsel iş yüklerini değerlendirmek amacı ile Rubio-Valdehita ve diğerleri (2017) tarafından geliştirilen Yavuz ve diğerleri (2020) tarafından Türkçe’ye uyarlanan “Zihinsel İş Yükü Ölçeği (ZİYÖ)” (Carmen-Q Questionnaire) kullanılmıştır. Ölçeğin orijinalinde 29 madde bulunurken, yapı geçerliği kapsamında yapılan analizler ile 4 maddesi çıkarılarak 25 madde olarak Türkçe’ye uyarlanmıştır. 5’li likert tipi hazırlanan ölçek bilişsel iş yükü, geçici iş yükü, performansa bağlı iş yükü ve duygusal iş yükü olmak üzere dört alt boyuttan oluşmaktadır. Kariyer tatminini değerlendirmek amacı ile Greenhaus ve diğerleri (1990) tarafından geliştirilen “Kariyer Tatmini Ölçeği (KTÖ)” kullanılmıştır. Ölçeğin Türk kültürüne uyarlaması Çamur (2019) tarafından yapılmıştır. Ölçek toplam 5 madde ve 5’li Likert tipindedir. Ölçekten alınan puanın yükselmesi, bireyin sahip olduğu kariyer tatmini düzeyinin arttığına işaret etmektedir. Ölçeğin tek boyutu bulunmaktadır. İş doyumunu değerlendirmek amacı ile Weiss ve diğerleri (1967) tarafından geliştirilen “Minnesota İş Doyumu Ölçeği (İDÖ)” kullanılmıştır. Ölçeğin geçerlilik ve güvenilirlik çalışması Baycan (1985) tarafından yapılmıştır. İçsel ve dışsal iş doyumunu etkenlerini ortaya çıkarıcı özelliklere sahip 20 maddeden oluşan 5’li Likert tipi bir ölçektir. Bu çalışmada kullanılan zihinsel iş yükü, iş doyumunu ve kariyer tatmini ölçeklerinin literatürde geçerliliği ve güvenilirliği kanıtlanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklere dair yapılan güvenilirlik analizi sonucunda ölçeklerin Cronbach’s Alpha değerleri bilişsel iş yükü için 0.883, geçici iş yükü için 0.842, performansa bağlı iş yükü için 0.887, duygusal iş yükü için 0.930, içsel iş doyumunu için 0.932, dışsal iş doyumunu için 0.839 ve kariyer tatmini için 0.902 olarak hesaplanmıştır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin oldukça güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

Verilerin Analizi

Araştırmada Kısmi En Küçük Kareler-Yapısal Eşitlik Modellemesi (KEKK-YEM) kullanılmıştır. Bu yöntem nedensel ilişkileri ortaya çıkaran yeni nesil istatistiksel bir yaklaşımdır. Son yıllarda özellikle yönetim organizasyon alanında yapılan araştırmalarda sıklıkla tercih edilen KEKK-YEM özellikle küçük ve orta ölçekli örneklerde güvenilir sonuçlar üretmesi ve verilerin normal dağılım göstermesi gerekliliğini ortadan kaldırmaktadır (Hair vd., 2017). Araştırmada elde edilen veriler R Studio istatistik yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Varsayımların Sağlanması açısından Analiz öncesinde, verilerin KEKK-YEM kullanımına uygun olup olmadığını değerlendirmek amacıyla çoklu doğrusallık testi (VIF - Varyans Şişirme Faktörü) uygulanmış ve tüm değişkenler için VIF değerlerinin 5'in altında olduğu belirlenmiştir. Bu durum, modelde çoklu doğrusallık sorununun olmadığını göstermektedir (Kline, 2015). Ayrıca, Heterotrait-Monotrait (HTMT) oranı analizi kullanılarak ayırım geçerliliği sağlanmış, Fornell-Larcker kriteri ile değişkenler arası ilişkilerin doğrulandığı görülmüştür. Analiz sonuçlarının yorumlanmasında, uyum iyiliği indeksleri Hair vd. (2021), Fornell ve Larcker (1981) ile Henseler vd. (2015)'nin literatürde yaygın olarak kabul gören çalışmalarına dayalı olarak değerlendirilmiştir (Kandemir vd., 2024).

Bulgular

Demografik Bulgular

Araştırmaya katılan katılımcıların demografik değişkenleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Demografik Değişkenler Frekans Dağılımı

Yaşınız	n	%	Ünvan	n	%
18-28	27	21,3	Araştırma Gör.	30	23,6
29-39	57	44,9	Öğretim Gör.	44	34,7
40-49	25	19,6	Dr. Öğr. Üyesi	38	29,9
50-59	12	9,5	Doçent	6	4,7
60 ve üstü	6	4,7	Prof.	8	6,3
			Okutman	1	0,8
Toplam	127	100,0	Toplam	127	100,0

Cinsiyetiniz	n	%	Vakıf Üniversitesinde Çalışma Süresi	n	%
Erkek	61	48	1 yıldan az	20	15,8
Kadın	66	52	1-5 yıl	66	52,0
			6-10 yıl	24	18,9
			11-15 yıl	13	10,2
			16 yıl ve üstü	4	3,1
Toplam	127	100,0	Toplam	127	100,0

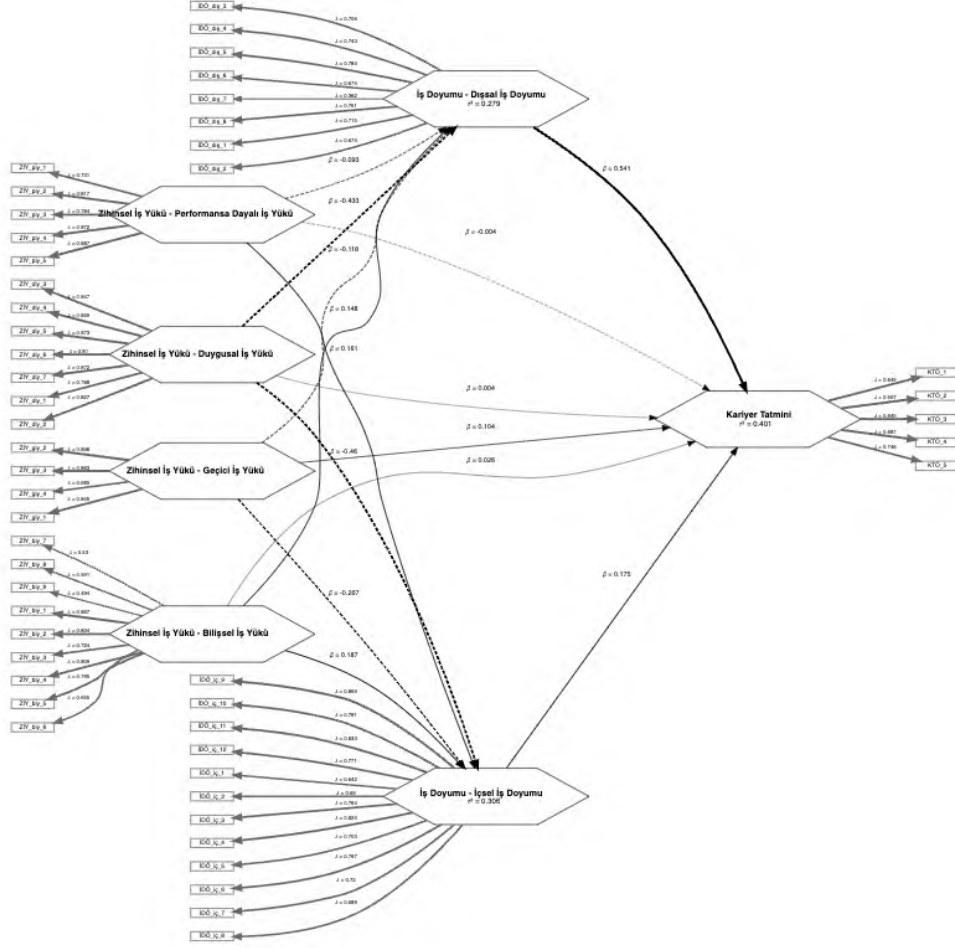

Medeni Durum	n	%
Evli	69	54,3
Bekar	58	45,7
Toplam	127	100,0

Tablo 1'e göre araştırmaya katılanların yaş düzeyleri bakımından daha genç bireyler olduğu, çalışma pozisyonu olarak araştırma görevlisi, öğretim görevlisi ve Dr. öğretim üyesi ağırlıklı olduğu görülmektedir. Cinsiyet dağılımı olarak da homojenik bir dağılım sonuçlara yansımaktadır. Ayrıca çalışmaya katılan katılımcıların ağırlıklı olarak buldukları pozisyonda ilk 10 yıllarını aşmadıkları dikkat çeken bir başka demografik bulgudur.

Araştırmanın KEKK – YEM Analizleri

Kısmi En Küçük Kareler (KEKK) yöntemi, ilk kez 1982 yılında Wold tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra, Lohmöller (1989) ve Tenenhaus, Vinzi, Chatelin ve Lauro (2005) ise KEKK-YEM (Kısmi En Küçük Kareler ile Yapısal Eşitlik Modellemesi) yöntemini şekillendirerek bu alanda önemli bir yenilik getirmişlerdir. KEKK-YEM, gözlemlerle gizli değişkenler arasındaki karmaşık çoklu ilişkileri modellemek amacıyla kullanılan güçlü bir istatistiksel tekniktir (Yılmaz & Kınaş, 2020). Zihinsel iş yükünün kariyer tatminine etkisinde iş doyumunun aracılık rolü analizinin yol diyagramı Şekil 2’de gösterilmektedir.

Şekil 2. Zihinsel İş Yükünün Kariyer Tatminine Etkisinde İş Doyumunun Aracılık Rolü Analizinin Yol Diyagramı

Şekil 2’de yer alan yol diyagramında, zihinsel iş yükü, iş doyumunu ve kariyer tatmini arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Yol diyagramı, bir yapısal eşitlik modelini temsil etmektedir. Zihinsel iş yükü; performansa dayalı iş yükü, duygusal iş yükü, geçici iş yükü ve bilişsel iş yükü olmak üzere dört boyutta modellenmiştir. İş doyumunu içsel ve dışsal iş doyumunu olmak üzere iki boyut üzerinden ele alınmıştır. Kariyer tatmini ise nihai bağımlı değişken olarak modellenmiştir.

Zihinsel İş Yükünün Kariyer Tatminine Etkisinde İş Doyumunun Aracılık Rolünün Uyum İyiliği İndeksleri Tablo 2’de gösterilmektedir.

Tablo 2. Uyum İyiliği İndeksleri

<i>Değişkenler</i>	Güvenilirlik (α)	rhoC	Ortalama Açıklanan Varyans (AVE)	rhoA
ZİY- BİY	0.883	0.898	0.501	0.941
ZİY - GİY	0.842	0.895	0.683	0.864
ZİY- PİY	0.887	0.911	0.673	0.983
ZİY - DİY	0.930	0.944	0.706	0.934
İD - İçsel	0.932	0.942	0.574	0.937
İD - Dışsal	0.839	0.875	0.474	0.868
KT	0.902	0.928	0.720	0.909

<i>Değişkenler</i>	<i>R²</i>
İD- İçsel	0.306
İD- Dışsal	0.279
KT	0.401

Toplam Etki

<i>Değişkenler</i>	BİY	GIY	PIY	DIY	İD- İçsel	İD- Dışsal	KT
ZİY- BİY	0.000	0.000	0.000	0.000	0.187	0.148	0.139
ZİY - GİY	0.000	0.000	0.000	0.000	-0.267	-0.118	-0.007
ZİY- PİY	0.000	0.000	0.000	0.000	0.161	-0.093	-0.027
ZİY - DİY	0.000	0.000	0.000	0.000	-0.460	-0.433	-0.311
İD - İçsel	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.175
İD - Dışsal	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.541
KT	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

Dolaylı Etki

<i>Değişkenler</i>	BİY	GIY	PIY	DIY	İD- İçsel	İD- Dışsal	KT
ZİY- BİY	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.113
ZİY - GİY	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	- 0.111
ZİY- PİY	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	-0.022
ZİY - DİY	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	-0.315
İD - İçsel	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

İD - Dışsal	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000
KT	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

VIF-Değeri

Değişkenler	BİY	GİY	PİY	DİY	İD- İçsel	İD- Dışsal
İD - İçsel	1.480	2.568	1.787	2.039	.	.
İD- Dışsal	1.480	2.568	1.787	2.039	.	.
KT	1.534	2.674	1.899	2.398	2.177	2.096

Fornell-Larcker Kriteri (FL Criteria)

Değişkenler	ZİY- BİY	ZİY - GİY	ZİY- PİY	ZİY - DİY	İD- İD-İçsel	İD- İD-Dışsal	KT
ZİY- BİY	0.708	.	.	.	.	.	.
ZİY - GİY	0.506	0.827	.	.	.	.	.
ZİY- PİY	0.516	0.611	0.820	.	.	.	.
ZİY - DİY	0.373	0.708	0.506	0.840	.	.	.
İD - İçsel	-0.036	-0.399	-0.138	-0.498	0.757	.	.
İD - Dışsal	-0.121	-0.407	-0.308	-0.509	0.681	0.689	.
KT	0.006	-0.173	-0.116	-0.277	0.500	0.614	0.849

HTMT Analizi Sonuçları

Değişkenler	ZİY- BİY	ZİY - GİY	ZİY- PİY	ZİY - DİY	İD- İD-İçsel	İD- İD-Dışsal	KT
ZİY- BİY	.	.	.	.	.	.	.
ZİY - GİY	0.573	.	.	.	.	.	.
ZİY- PİY	0.633	0.734	.	.	.	.	.
ZİY - DİY	0.408	0.797	0.559	.	.	.	.
İD – İD-İçsel	0.118	0.447	0.146	0.515	.	.	.
İD – İD-Dışsal	0.197	0.459	0.317	0.543	0.742	.	.
KT	0.114	0.190	0.151	0.300	0.540	0.645	.

f²

Değişkenler	ZİY- BİY	ZİY - GİY	ZİY- PİY	ZİY - DİY	İD- İD-İçsel	İD- İD-Dışsal	KT
ZİY- BİY	0.000	0.000	0.000	0.000	0.032	0.019	0.001
ZİY - GİY	0.000	0.000	0.000	0.000	0.036	0.007	0.005
ZİY- PİY	0.000	0.000	0.000	0.000	0.021	0.007	0.000
ZİY - DİY	0.000	0.000	0.000	0.000	0.150	0.117	0.000

İD – İD-İçsel	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.019
İD – İD-Dışsal	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.224
KT	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000

<i>Değişkenler</i>	<i>Yol Katsayısı</i>
ZİY - BİY -> İD - İçsel	0.19
ZİY - BİY -> İD - Dışsal	0.15
ZİY - BİY -> KT	0.02
ZİY - GİY -> İD - İçsel	-0.27
ZİY - GİY -> İD - Dışsal	-0.12
ZİY - GİY -> KT	0.10
ZİY - PİY -> İD - İçsel	0.16
ZİY - PİY -> İD - Dışsal	-0.09
ZİY - PİY -> KT	-0.00
ZİY - DİY -> İD - İçsel	-0.46
ZİY - DİY -> İD - Dışsal	-0.43
ZİY - DİY -> KT	0.00
İD - İçsel -> KT	0.17
İD - Dışsal -> KT	0.54
	<i>t_ degeri</i>
ZİY - BİY -> İD - İçsel	1.168
ZİY - BİY -> İD - Dışsal	0.990
ZİY - BİY -> KT	0.189
ZİY - GİY -> İD - İçsel	-2.381
ZİY - GİY -> İD - Dışsal	-0.960
ZİY - GİY -> KT	0.836
ZİY - PİY -> İD - İçsel	1.171
ZİY - PİY -> İD - Dışsal	-0.725
ZİY - PİY -> KT	-0.041
ZİY - DİY -> İD - İçsel	-4.713
ZİY - DİY -> İD - Dışsal	-3.844
ZİY - DİY -> KT	0.0421
İD - İçsel -> KT	1.575
İD - Dışsal -> KT	6.073
	<i>p_ degeri</i>
ZİY - BİY -> İD - İçsel	0.123
ZİY - BİY -> İD - Dışsal	0.162
ZİY - BİY -> KT	0.425
ZİY - GİY -> İD - İçsel	0.901
ZİY - GİY -> İD - Dışsal	0.830
ZİY - GİY -> KT	0.202
ZİY - PİY -> İD - İçsel	0.122
ZİY - PİY -> İD - Dışsal	0.765
ZİY - PİY -> KT	0.516
ZİY - DİY -> İD - İçsel	1.000
ZİY - DİY -> İD - Dışsal	1.000
ZİY - DİY -> KT	0.483
İD - İçsel -> KT	0.059
İD - Dışsal -> KT	0.000

*ZİY: Zihinsel İş Yüğü, BİY: Bilişsel İş Yüğü, GİY: Geçici İş Yüğü, PİY: Performansa Dayalı İş Yüğü, DİY: Duygusal İş Yüğü, İD: İş Doyumu, KT: Kariyer Tatmini

Tablo 2'de yer alan bilgilere göre modelin iç tutarlılığını ve verilerin güvenilirliğini değerlendirmek için Cronbach's Alpha, rhoA ve rhoC gibi güvenilirlik göstergeleri kullanılmaktadır. Ayrıca, yakınsak geçerlilik açısından Açıklanan Ortak Varyans (Average Variance Extracted - AVE) değeri incelenmek zorundadır (Kandemir ve Özdaşlı, 2019). İç tutarlılığın kabul edilebilirliği için değerlerin genellikle 0,70'in üzerinde olması gerektiği literatürde belirtilmiştir. Bu güvenilirlik ölçütlerinin yanı sıra, daha doğru tahminler elde edilmesine

yardımcı olan yeni bir gösterge olarak rhoA ve rhoC de araştırmalarda raporlanmaktadır. Nunnally ve Bernstein (1994), rhoA için minimum 0,70 güvenilirlik eşiği önermektedir. Henseler vd. (2015) görüşlerine göre ise Kısmi En Küçük Kareler modellemesinde en kritik güvenilirlik ölçütü rhoA'dır. Literatürde yer alan bir diğer önemli gösterge olan AVE'nin, 0,50'nin üzerinde olması beklenir (Chin, 1998; Hair vd., 2017; Henseler vd., 2009). Bununla birlikte, bazı durumlarda AVE değeri 0,40'ın üzerinde olduğunda da yeterli bir ölçüt olarak kabul edilebilir (Dubihlela & Dhurup 2014; Huang vd., 2013; Oyugi, 2024). Bu göstergeler ölçüm araçlarının güvenilirliğini değerlendirmenin farklı yollarıdır. Cronbach's Alpha, geleneksel bir iç tutarlılık ölçüsüdür, ancak rhoA ve rhoC daha güncel ve doğru güvenilirlik tahminleri sağlar, özellikle KEKK-YEM gibi yapısal eşitlik modelleme yöntemlerinde bu analizlerin eşik değerler üzerinde olması önemlidir (Kandemir vd., 2024). Çalışmamızda, Cronbach's Alpha, rhoA, AVE ve rhoC değerleri literatürdeki önceki araştırmalar sonucunda kabul görmüş değerler doğrultusunda analiz edilerek güvenilirlik ve geçerlilik açısından oldukça tutarlı sonuçlar elde edilmiştir. Bu bulgular, modelin yüksek güvenilirlik seviyesini ve sağlam bir yapı taşıdığını doğrulamaktadır.

R² (Determinasyon katsayısı) değeri, regresyon analizlerinde ve yapısal eşitlik modellemesinde (YEM) kullanılan bir istatistiksel ölçüttür ve modelin açıklayıcı gücünü gösterir. R² değeri, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki değişimi ne kadar iyi açıkladığını ifade eder. Başka bir deyişle, R² değeri modelin ne kadar iyi uyum sağladığını ve gözlemleri ne kadar iyi tahmin ettiğini gösterir. Genel olarak, değerler 0.75 ve üzeri yüksek, 0.50 civarı orta, 0.25 ise düşük olarak değerlendirilmekte ve yorumlanmaktadır. Çalışmamızda determinasyon katsayı değerini gösteren R² değerleri analiz sonuçlarına göre, içsel iş doyumunu için R² değeri 0.306'dır. Bu, modelin içsel iş doyumundaki varyansın %30.06'sını açıkladığını gösterir. Literatürde bu tür değerler orta düzeyde bir açıklayıcılık olarak kabul edilir ve anlamlıdır. Dışsal iş doyumunu için R² değeri 0.279'dur, yani model dışsal iş doyumundaki varyansın %27.9'unu açıklayabilmektedir. Bu da benzer şekilde orta düzeyde bir açıklayıcılığı işaret eder. Kariyer tatmini için hesaplanan R² değeri ise 0.401 olup, bu, modelin kariyer tatminindeki varyansın %40.1'ini açıklayabildiğini göstermektedir. Bu sonuç, yüksek seviyeye yaklaşan bir orta düzeyde açıklayıcılık anlamına gelir. Genel olarak model, literatür standartlarına göre anlamlı ve kabul edilebilir açıklayıcılık düzeyine sahiptir (Hair vd., 2021; Henseler vd., 2009). Ancak bu değerler ile birlikte daha yüksek bir R² değeri elde etmek için modele ek değişkenlerin dahil edilmesi veya farklı etkileyici faktörlerin araştırılması önerilebilir.

Çalışmanın toplam etki değerlerine göre, zihinsel iş yükü alt boyutlarının iş doyumunu ve kariyer tatmini üzerindeki etkileri farklılık göstermektedir. Zihinsel iş yükünün bilişsel iş yükü boyutunun, içsel iş doyumunu üzerinde 0.187, dışsal iş doyumunu üzerinde 0.148 ve kariyer tatmini üzerinde 0.139 gibi pozitif etkileri bulunmaktadır. Bu durum, bilişsel iş yükünün bu değerşkenler üzerinde olumlu bir katkı sağladığını göstermektedir. Geçici iş yükü boyutunun içsel iş doyumunu üzerinde -0.267, dışsal iş doyumunu üzerinde -0.118 ve kariyer tatmini üzerinde -0.007 olmak üzere negatif etkileri olduğu görülmektedir. Bu bulgu, geçici iş yükünün genelde bu değerşkenler üzerindeki etkisinin olumsuz olduğunu ortaya koymaktadır. Performansa dayalı iş yükü boyutunun içsel iş doyumunu üzerindeki etkisi 0.161 ile pozitif, ancak dışsal iş doyumunu üzerindeki etkisi -0.093 ve kariyer tatmini üzerindeki etkisi -0.027 ile negatif bir etkiye sahiptir. Bu da performansa dayalı iş yükünün etkilerinin boyutlar arasında farklılık gösterdiğini ifade etmektedir.

Dolaylı etki, bağımsız bir değerşkenin bağımlı bir değerşken üzerindeki etkisinin, bir veya daha fazla aracı değerşken üzerinden gerçekteşmesini ifade eder. Bu, bağımsız değerşkenin doğrudan etkisinden farklı olarak, dolaylı bir mekanizma aracılığıyla işleyen bir etki türüdür. Dolaylı etki negatif ise, bağımsız değerşkenin aracı değerşken üzerinden bağımlı değerşken üzerinde ters yönde bir etki oluşturduğu anlamına gelir. Bu durumda, bağımsız değerşken aracı değerşkenini arttırıcı bir rol oynarken, aracı değerşken bağımlı değerşkeni azaltıcı bir etki yaratabilir. Negatif bir dolaylı etkinin ortaya çıkması, modeldeki değerşkenler arasındaki ilişkilere dair önemli bilgiler sunar. Bu, bağımsız değerşkenin bazı durumlarda hedef değerşken üzerinde olumlu etkiler yaratmasına rağmen, aracı değerşkenin bu ilişkiyi ters yönde etkileyebileceğini gösterir (Hair vd., 2021; Henseler vd., 2015). Çalışmamızda da buna benzer örnekler görmek mümkündür. Örneğin Zihinsel İş Yükü - Duygusal İş Yükü'nün dolaylı etkisi -0.315 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç, duygusal iş yükünün İş Doyumu (içsel ve dışsal) aracılığıyla Kariyer Tatmini'nin üzerinde güçlü bir negatif etkide bulunduğunu göstermektedir. Yüksek duygusal iş yükü, çalışanların iş doyumunu azaltarak, dolaylı yoldan kariyer tatmini üzerinde olumsuz bir etki yaratır. Örnek değerşkenler üzerinde azaltıcı etkisinde bu sonuçlar neticesinde bahsedilebilir. Duygusal iş yükü boyutunun, içsel iş doyumunu üzerinde -0.460, dışsal iş doyumunu üzerinde -0.433 ve kariyer tatmini üzerinde -0.311 gibi oldukça yüksek düzeyde negatif etkileri bulunmaktadır. Bu sonuç, duygusal iş yükünün genel olarak bu değerşkenler üzerinde önemli

derecede olumsuz bir etkisinin olduğunu göstermektedir. İçsel iş doyumu değişkeninin kariyer tatmini üzerindeki etkisi 0.175 ile pozitif iken, dışsal iş doyumu değişkeninin kariyer tatmini üzerindeki etkisi 0.541 ile daha güçlü bir pozitif etkiye sahiptir. Bu bulgu, dışsal iş doyumunun kariyer tatminine içsel iş doyumundan daha fazla katkı sağladığını ortaya koymaktadır. Genel olarak sonuçlar, iş yükünün alt boyutlarının ve iş doyumu unsurlarının kariyer tatmini üzerinde farklı düzeylerde etkilerinin olduğunu göstermektedir.

Çalışmada elde edilen eşdoğrusallık (VIF) değerlerinin 5 sınır değerinin altında olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, modelin değerlendirilmesinde çoklu doğrusal bağlantıya ilişkin bir sorun bulunmadığını göstermektedir. Literatürde yer alan önceki çalışmalar, VIF değerinin 5'ten düşük olmasının yeterli olduğunu belirtmektedir (Hair vd., 2019; Wong, 2016; Huang, 2021; Imran vd., 2018). Bu bağlamda, analiz sonuçları modelin uyum iyiliği açısından uygun olduğunu doğrulamaktadır.

Çalışmada Fornell-Larcker Kriteri (FL Criteria) analiz edildiğinde, geçerlilik sağlanması için tablodaki köşegen üzerinde yer alan AVE'nin karekök değerinin, değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarından yüksek olması gerektiği görülmüştür. Bu kriter, modelin yapı geçerliliğini değerlendirmede önemli bir ölçüt olarak kabul edilmektedir (Fornell & Larcker, 1981; Kandemir vd., 2024). Fornell-Larcker Kriteri sonuçları incelendiğinde, modelin geçerlilik kriterlerini büyük ölçüde karşıladığı görülmektedir. Kriter gereği, tablonun köşegeninde yer alan AVE'nin karekök değerlerinin, aynı satır ve sütunda bulunan diğer korelasyon değerlerinden daha büyük olması beklenir. Bu durum, gizil değişkenlerin kendi içlerindeki tutarlılığının diğer değişkenlerle olan ilişkilerinden daha güçlü olduğunu ve ayırım geçerliliğinin sağlandığını gösterir. Sonuçlara bakıldığında, değişkenlerin AVE karekök değerleri köşegen üzerinde verilmiş ve diğer değişkenlerle olan korelasyonlarından daha yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin, "Zihinsel İş Yükü - Bilişsel İş Yükü" için AVE karekök değeri 0.708 olup, diğer tüm değişkenlerle olan korelasyonlardan büyüktür. Benzer şekilde, diğer değişkenler için de bu kriter sağlanmıştır, bu da modelin ayırım geçerliliği açısından uygun olduğunu işaret eder. Eksik değerler, iki değişken arasındaki ilişki yönünün negatif olduğunu ifade eder. Örneğin, "Zihinsel İş Yükü - Duygusal İş Yükü" ile "İş Doyumu - İçsel İş Doyumu" arasındaki korelasyon değeri -0.498 olarak hesaplanmıştır. Bu, duygusal iş yükü arttıkça içsel iş doyumunun azalabileceğini, yani ters yönde bir ilişki bulunduğunu göstermektedir. Benzer şekilde, "Zihinsel İş Yükü - Geçici İş Yükü" ile "Kariyer Tatmini" arasındaki -0.173'lük korelasyon da zayıf ve ters bir ilişkiyi işaret etmektedir. Bu sonuçlar, negatif korelasyonların araştırma kapsamında anlamlı şekilde değerlendirilmesi gerektiğini ve değişkenlerin birbirleri üzerindeki olumsuz etkilerinin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Heterotrait-Monotrait oranı (HTMT), ayırt edici geçerliliği değerlendirmek için kullanılan bir yöntemdir. HTMT, birbiriyle farklı yapıları temsil eden göstergeler arasındaki korelasyonların ortalamasını, aynı yapıya ait göstergeler arasındaki korelasyonların geometrik ortalamasına bölerek hesaplanır. Bu oran, ölçülen yapıların birbirinden ne kadar bağımsız olduğunu ortaya koymak için kullanılır ve ayırt edici geçerlilik açısından önemli bir gösterge olarak kabul edilir (Hair vd., 2021). HTMT değerlerinin yüksek olması, ayırt edici geçerlilikle ilgili sorunları işaret eder. Henseler vd. (2015), bilişsel tatmin, duygusal tatmin ve sadakat gibi kavramsal olarak oldukça benzer yapılara sahip modellerde 0,90 değerini bir eşik olarak önermiştir. Bu bağlamda, HTMT değerinin 0,90'ı aşması, ayırt edici geçerliliğin sağlanmadığını ifade eder. Öte yandan, yapılar arasında daha belirgin kavramsal farklılıklar mevcutsa, daha uygun bir eşik değeri olan 0,85'in kullanılması tavsiye edilmektedir (Henseler vd., 2015). Çalışmamızın analiz sonuçlarına göre HTMT değerleri göz önüne alındığında hiçbir değer 0.85'in üzerinde bir değer olmadığı anlaşılarak ayırt edici geçerliliğin sağlandığı görülmektedir.

Etki büyüklüğü (F^2), yapısal eşitlik modellemesinde (SEM) bir modeldeki bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişken üzerindeki etkisinin büyüklüğünü ölçen bir istatistiksel değerdir. Bu, belirli bir bağımsız değişkenin, modeldeki açıklayıcı gücünü artırıp artırmadığını değerlendirmek için kullanılır. F^2 değeri, genellikle modeldeki bir değişkenin etkisinin büyüklüğünü anlamak için kullanılır ve farklı etki düzeyleriyle sınıflandırılır. Etki büyüklüğünün değer ölçüsü de 0.02 ilgili bağımsız değişkenin modele küçük etkisi, 0.15 orta düzeyde etkisi, 0.35 yüksek düzeyde etkisinin olduğu belirtilerek ifade edilmiştir (Hair vd., 2021). Bu değerler, modeldeki bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini değerlendirirken rehberlik sağlar. Örneğin, F^2 değeri küçükse, bu, belirli bir bağımsız değişkenin modeldeki bağımlı değişken üzerindeki etkisinin zayıf olduğunu gösterir. Orta düzeyde bir etki ise daha anlamlı bir ilişkiyi işaret ederken, büyük etki değerleri, bağımsız değişkenin bağımlı değişken üzerinde güçlü bir etkisi olduğunu gösterir.

Çalışmanın F^2 değerlerine göre analiz yapılacak olursa, F^2 etki büyüklüğü değeri her değişken için sıfır (0.000) olan ilişkiler, modelde önemli bir etki göstermemektedir. Bu, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenler üzerindeki etkilerinin az olduğunu veya etkisinin çok fazla bulunmadığını gösterir. Öte yandan, bazı değişkenlerde belirli etki büyüklükleri mevcuttur. Örneğin, “Zihinsel İş Yükü - Duygusal İş Yükü” arasındaki ilişki için F^2 değeri 0.150'dir. Bu değer, orta düzeyde bir etki büyüklüğüne işaret eder. “İş Doymu - Dışsal İş Doymu” arasındaki ilişki için 0.224 gibi daha yüksek bir F^2 değeri gözlemlenmektedir, bu da büyük bir etki büyüklüğüne işaret eder. Diğer değişken çiftlerinde ise etki büyüklükleri genellikle çok küçük olup, bu da bu ilişkilerin modelde çok anlamlı bir etkisi olmadığını gösterir.

P değeri, istatistiksel anlamlılık testi için kullanılır ve belirli bir testin sonucunun rastlantısal olup olmadığını değerlendirir. P değeri 0.05'ten küçükse, test edilen ilişki veya farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğunu gösterir. Fakat p değeri 0.05 veya daha büyükse, test edilen ilişki veya farkın rastlantısal olabileceği anlamına gelir (Kline, 2023). P değerinin 0,05'in altında olması genellikle literatürde istatistiksel olarak anlamlı olarak değerlendirilse de, bu eşik, araştırmacının tercihlerine bağlı olarak 0,10 olarak da belirlenebilir (Yalçın & Baş, 2012; Yurdakul & Özgencil, 2017)). Çalışmanın p-değerleri analizine göre, bazı ilişkiler istatistiksel olarak anlamlı değildir, çünkü p-değerleri 0.10'ten büyük çıkmıştır. Buna rağmen çalışmamızın aracılık etkilerinin p- değerleri analiz edildiğinde istatistiksel olarak oldukça anlamlı olduğu görülmektedir. Çalışmanın analizlerine göre İş Doymu - İçsel İş Doymu ile Kariyer Tatmini arasındaki ilişkinin p değeri 0.059'dur. Bu değer, 0.10'dan küçük olduğu için istatistiksel olarak anlamlıdır. Bu sonuç, bireylerin içsel iş doyumlarının artmasıyla kariyer tatminlerinin de artabileceğini göstermektedir. Diğer yandan, “İş Doymu - Dışsal İş Doymu” ile “Kariyer Tatmini” arasındaki ilişkinin p değeri 0.000 olarak bulunmuştur. Bu değer de 0.10'dan çok daha küçük olduğundan, ilişkinin oldukça anlamlı olduğu ifade edilebilir. Bu sonuç, dışsal iş doyumunun kariyer tatmini üzerinde güçlü bir etkisinin olduğunu göstermektedir. Genel olarak, çalışmanın aracılık etkilerinin yani; iş doyumunun hem içsel hem dışsal boyutlarının kariyer tatmini üzerinde önemli bir role sahip olduğu sonucuna varılabilir.

T-değeri, istatistiksel testlerde kullanılan bir test istatistiğidir ve genellikle iki grup arasındaki farkın anlamlı olup olmadığını test etmek için kullanılır (Supriyanto vd., 2022). Başka bir deyişle, tahmin edilen katsayının istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını anlamamıza yardımcı olur. T değeri, tahmin edilen değer in standart hataya bölünmesiyle hesaplanır. Katsayısının istatistiksel olarak anlamlı kabul edilebilmesi için t değerinin 1.96'nın üzerinde olması gerekmektedir (Özdaşlı & Yücel, 2010). Çalışmanın t-değeri analizi sonuçları incelendiğinde “İş Doymu - Dışsal İş” Doyumunun Kariyer Tatmini üzerindeki anlamlı etkisi dikkat çekmektedir.

Yapısal Eşitlik Modeli (YEM), karmaşık ilişkileri anlamak için yaygın olarak tercih edilen bir istatistiksel analiz aracıdır. Bu model, ölçüm ilişkileri ile yapısal bağlantıları paralel bir şekilde ele alarak, araştırmacılara gizli değişkenler arasındaki etkileşimleri daha derinlemesine inceleme fırsatı sunar. YEM'in önemli çıktılarından biri olan yol katsayıları, modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin şiddetini ve yönünü ifade eden sayısal göstergelerdir. Yol katsayıları, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini yansıtan sayısal değerlerdir. Bu katsayılar, gizli değişkenler arasındaki doğrudan ve dolaylı etkileri temsil eder. Yol katsayıları, 0 ile 1 arasında bir değer alabilir; 0 değeri, değişkenler arasında ilişki olmadığını, 1 değeri ise tamamen ilişkili olduklarını belirtir. Yol katsayılarının işareti, ilişkinin yönünü gösterir; pozitif bir katsayı, bağımsız değişkenin artışının bağımlı değişkenin artışına yol açtığını, negatif bir katsayı ise bağımsız değişkenin artışının bağımlı değişkeni azalttığını ifade eder (Hair vd., 2021). Çalışmanın yol katsayıları değerlendirildiğinde, bazı ilişkilerin güçlü, bazıları ise zayıf olduğu görülmektedir. Zihinsel iş yükü ile bilişsel iş yükü arasındaki ilişki, içsel iş doymu üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir (0.187), ancak dışsal iş doymu ve kariyer tatmini üzerinde daha düşük etkiler gözlemlenmektedir. Zihinsel iş yükü ve bilişsel iş yükü arasındaki ilişki, iş doymu ve kariyer tatmini üzerinde anlamlı bir etkisi olmayan oldukça zayıf bir etkiye sahiptir (0.025). Zihinsel iş yükü ve geçici iş yükü arasındaki ilişkilerde negatif bir etki görülmektedir. Geçici iş yükü ile içsel iş doymu arasındaki ilişki (-0.267) ve dışsal iş doymu ile ilişkisi (-0.118) negatif yöndedir. Ayrıca, geçici iş yükü ile kariyer tatmini arasında da zayıf, pozitif bir ilişki mevcuttur (0.104). Performansa dayalı iş yükü ile iş doymu arasındaki etkiler, içsel iş doymu üzerinde pozitif (0.161) ve dışsal iş doymu üzerinde negatif (-0.093) bir etki yaratmaktadır. Kariyer tatmini ise performansa dayalı iş yükü ile zayıf bir ilişki göstermektedir (-0.004). Duygusal iş yükü ile iş doymu arasındaki ilişkiler oldukça belirgindir ve negatif yöndedir. Duygusal iş yükü, içsel iş doymu (-0.460) ve dışsal iş doymu (-0.433) üzerinde önemli derecede olumsuz bir etkiye sahiptir. Kariyer tatmini ile duygusal iş yükü arasındaki ilişki ise zayıftır (0.004). Son olarak, iş doymu ile kariyer tatmini arasındaki ilişki güçlüdür. İçsel iş doymu ile

kariyer tatmini arasında pozitif bir ilişki (0.175), dışsal iş doyumunu ile kariyer tatmini arasında ise çok daha güçlü bir pozitif ilişki (0.541) bulunmaktadır. Zihinsel iş yükü ve bilişsel iş yükü arasındaki etki, kariyer tatmini ve iş doyumunu üzerindeki etkilerle daha sınırlıdır. Diğer yandan, duygusal iş yükü ve geçici iş yükü gibi değişkenlerin iş doyumunu ve kariyer tatmini üzerinde negatif etkileri olduğu görülmektedir.

Sonuç

Araştırmanın amacı zihinsel iş yükünün kariyer tatmini üzerindeki etkisinde iş doyumunun buna aracılık eden bir faktör olup olmadığının belirlemektir. Araştırmanın evrenini vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenler oluşturmaktadır. Kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak 127 akademisyenden anket yöntemi kullanılarak veri toplanmıştır. Araştırmada veri toplama tekniklerinden anket yöntemi aracılığıyla veri toplama işlemi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Kısmi En Küçük Kareler-Yapısal Eşitlik Modellemesi (KEKK-YEM) kullanılmıştır. Araştırmada elde edilen veriler R Studio istatistik yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Bu araştırmada, zihinsel iş yükünün alt boyutlarının (bilişsel, geçici, performansa dayalı, duygusal) iş doyumunu (içsel/dışsal) ve kariyer tatmini üzerindeki etkileri, Kısmi En Küçük Kareler tabanlı Yapısal Eşitlik Modeli (YEM) kullanılarak analiz edilmiştir. Modelin güvenilirlik ve geçerlilik düzeyi Cronbach's Alpha, rhoA, rhoC gibi güvenilirlik katsayıları, AVE gibi yakınsak geçerlilik göstergeleri ve Fornell-Larcker kriteri ile HTMT gibi ayırım geçerliliği ölçütleri aracılığıyla değerlendirilmiş; tüm değerlerin literatürde öngörülen sınırlar içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen R² (determinasyon katsayısı) değerleri, içsel/dışsal iş doyumunu ve kariyer tatmini değişkenlerinin orta düzeyde açıklanabilirliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Toplam etki bulguları, bilişsel iş yükünün içsel/dışsal iş doyumunu ve kariyer tatmini üzerinde pozitif; geçici iş yükünün ise ağırlıklı olarak negatif yönde etkileri olduğunu ortaya koymuştur. Performansa dayalı iş yükü, içsel iş doyumunu pozitif yönde, dışsal iş doyumunu ise negatif yönde; duygusal iş yükü ise bu üç değişken üzerinde güçlü ve negatif bir etkiye sahip bulunmuştur. Modelde eşdoğrusallık sorununa rastlanmamış (VIF <5), Fornell-Larcker ve HTMT değerleri ayırım geçerliliğinin sağlandığını göstermiştir. Ayrıca, p değeri ve t-değeri analiz sonuçları, özellikle dışsal iş doyumunu kariyer tatmini üzerindeki etkisinin yüksek düzeyde istatistiksel anlamlılık sergilediğini doğrulamaktadır. Yol katsayıları incelendiğinde, bilişsel iş yükünün iş doyumunu pozitif yönde; duygusal ve geçici iş yükü boyutlarının ise iş doyumunu ve kariyer tatminini negatif yönde etkilediği görülmüştür. Duygusal iş yükünün İş Doyumu (içsel ve dışsal) aracılığıyla Kariyer Tatmini'nin üzerinde güçlü bir negatif etkide bulunduğunu göstermektedir. Yüksek duygusal iş yükü, çalışanların iş doyumunu azaltarak, dolaylı yoldan kariyer tatmini üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Cayupe (2023) tarafından yapılan çalışmada iş doyumunun, zihinsel iş yükü ile yaşam tatmini arasındaki ilişkide önemli bir aracı rol oynadığı ortaya koyulmuştur. Benzer şekilde iş doyumunun, kariyer tatmini ile zihinsel iş yükü arasındaki ilişkide aracılık rolü oynadığı tespit edilmiştir (Akbar vd., 2022). Araştırma, iş doyumunun yüksek olduğu durumlarda, zihinsel iş yükünün kariyer tatmini üzerindeki olumsuz etkilerinin azaldığını göstermektedir. Bununla birlikte Havidz ve diğerleri (2022) tarafından iş doyumunun, zihinsel iş yükü ile kariyer tatmini arasındaki ilişkiyi güçlendiren bir faktör olduğu vurgulanmaktadır. Bu bağlamda söz konusu araştırmadan elde edilen bulgular alanyazındaki diğer çalışmalardan elde edilen sonuçlarla örtüşmektedir.

Bu araştırma, zihinsel iş yükü kavramını alt boyutlarıyla ele alarak, bu boyutların iş doyumunu ve kariyer tatmini üzerindeki etkilerini farklı açılardan incelemiştir. Özellikle akademik personel bağlamında çalışılması, mevcut literatürdeki boşlukları doldurma ve gelecekteki araştırmalara yol gösterme potansiyeline sahiptir. Bulgular, yöneticiler ve insan kaynakları profesyonelleri için çalışan memnuniyeti ve kariyer tatminini artırmaya yönelik önemli ipuçları sunmaktadır. Duygusal iş yükünün olumsuz etkilerinin, etkin stres yönetimi politikaları, psikolojik destek programları, iş-yaşam dengesi uygulamaları ve kurumsal iklimin iyileştirilmesi yoluyla azaltılabileceği düşünülmektedir. Aynı şekilde, geçici iş yükünü dengeleyici esnek çalışma düzenlemeleri ve performansa dayalı iş yükünün olumsuz dışsal etkilerini hafifletecek motivasyonel teşvikler, çalışanların genel tatmin düzeylerini yükseltebilir. Çalışmanın bulguları, akademisyenlerin zihinsel iş yükünün kariyer tatmini üzerinde olumsuz etkileri olabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, vakıf üniversitelerinde akademisyenlerin iş yükünü dengelemek için daha esnek ders programlarının oluşturulması, idari görevlerin dağıtılması ve iş tatminini artırıcı teşviklerin sağlanması gibi uygulamalar önerilebilir. Ayrıca, akademisyenlerin stres yönetimi ve zaman yönetimi becerilerini geliştirebileceği eğitim programları sunulması, zihinsel iş yükünü azaltmada etkili olabilir. Bu çalışmada zihinsel iş yükünün iş doyumunu ve kariyer tatmini üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ancak, iş doyumunu

ve kariyer tatmini düzeylerinin de bireylerin iş yükü algısını etkileyebileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Gelecekteki araştırmalarda, bu değişkenler arasındaki nedensel ilişkinin çift yönlü olup olmadığı daha kapsamlı analizlerle ele alınabilir. Araştırma, bir vakıf üniversitesinde görev yapan 127 akademisyenden toplanan verilerle sınırlıdır. Farklı sektörlerde ve meslek gruplarında iş yükünün etkileri değişebileceğinden, bulguların genellenebilirliği dikkatle değerlendirilmelidir. Bu araştırma, vakıf üniversitelerinde çalışan akademisyenler ile sınırlıdır. Vakıf üniversiteleri, çalışma koşulları, performans değerlendirme kriterleri, iş güvencesi ve akademik beklentiler açısından devlet üniversitelerinden farklı dinamiklere sahiptir. Özellikle yüksek performans beklentisi, yayın baskısı ve sözleşmeli istihdam sistemi, vakıf üniversitelerindeki akademisyenlerin iş doyumu ve kariyer tatmini üzerindeki algılarını farklılaştırabilir. Bu nedenle, çalışmada elde edilen sonuçlar devlet üniversitelerinde çalışan akademisyenler veya diğer sektörlerdeki profesyoneller için doğrudan genellenemez. Ancak, benzer akademik ortamlarda yapılan çalışmalarla karşılaştırmalı analizler yapılarak sonuçların farklı bağlamlarda nasıl değiştiği incelenebilir. Gelecek araştırmalarda, devlet üniversitelerinde çalışan akademisyenler ile karşılaştırmalı analizler yapılması, farklı üniversite türlerinde zihinsel iş yükünün ve iş doyumunun nasıl değiştiğini ortaya koyabilir. Ayrıca, özel sektör, kamu kurumları veya farklı meslek gruplarında benzer değişkenler incelenerek, sonuçların farklı sektörlerde nasıl şekillendiği değerlendirilebilir. Modelde yer almayan örgütsel bağlılık, örgütsel vatandaşlık davranışı, tükenmişlik gibi değişkenlerin dahil edilmesi, zihinsel iş yükü ve kariyer tatmini arasındaki ilişkilerin daha kapsamlı biçimde ortaya konmasını sağlayabilir. Ayrıca nitel araştırma yöntemlerinin kullanılmasının (örneğin derinlemesine mülakatlar, odak grup çalışmaları), zihinsel iş yükü alt boyutlarının çalışanlar tarafından nasıl algılandığının ve deneyimlendiğinin daha ayrıntılı anlaşılmasına yardımcı olabileceği düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlı olup, yazarın katkı oranı % 100'dür.

Etik Kurul İzni/ Ethics Committee Approval Information

Bu çalışma için Kapadokya Üniversitesi, Etik Komisyonu'ndan 06/12/2024 tarih ve E-64577500-050.99-94648 Sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Kaynakça

- Akbar, A., Ariansyah, R. & Aini, Z. (2022). The influence of individual career and career development programs on organizational commitment of lecturers politeknik kutaraja banda aceh city with job satisfaction as a variable mediating. *Indonesian Journal Economic Review*, 2 (1), 11-19. doi:10.35870/ijer.v2i1.79
- Akça, E. & Küçükoglu, S. (2020). Zihinsel İş Yükü ve Tükenmişlik Arasındaki İlişki. *Journal of Business Research – Turk*. 12(4), 1-15.
- Anafarta, A. & Yılmaz, Ö. (2019). Kariyer tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide işe adanmışlığın aracılık rolü. *Journal of Business Research - Turk*, 11(4), 2944-2959. <https://doi.org/10.20491/isarder.2019.786>
- Atik, A. & Kozak, M. (2016). İş yükü algısı ve iş yükünün insan kaynakları yönetiminde kullanımı: Eskişehir'de otel işletmeleri örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(Özel Sayı), 341-366. <https://doi.org/10.18037/ausbd.417484>
- Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The job demands-resources model: Challenges and future directions. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309-328.
- Baldwin, C. L. & Coyne, J. T. (2003). Mental workload as a function of traffic density: Comparison of physiological, behavioral, and subjective indices. *Proceedings of the Second International Driving Symposium on Human Factors*. 19-24.

- Baycan, A. (1985). *An analysis of the several aspects of job satisfaction between different occupational groups*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Boğaziçi Üniversitesi.
- Can Yalçın, R. (2022). Covid-19 salgını sürecinde iş yükü fazlalığı algısı ve tükenmişlik ilişkisinde iş-aile çatışmasının aracılık rolü, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14 (1), 820-834.
- Cayupe, A. (2023). Self-efficacy, organizational commitment, workload as predictors of life satisfaction in elementary school teachers: The mediating role of job satisfaction. *Frontiers in Psychology*, doi:10.3389/fpsyg.2023.1066321.
- Chin, W. W. (1998). The partial least squares approach to structural equation modeling. *Modern Methods For Business Research*, 295(2), 295-336.
- Cingöz, A. & Çolak, S. (2019). A research on cabin officers to determine the effect of the work-family conflict on career satisfaction: the case of thy. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (53), 203-225. <https://doi.org/10.18070/erciyesiibd.457016>
- Cox-Fuenzalida, L. E. (2007). Effect of workload history on task performance. *Human Factors*, 49, 277-291.
- Çamur, Ş. (2019). *Tükenmişlik ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkide kariyer tatmininin aracı etkisi ve bir araştırma*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, M. (2016). Tükenmişlik yaşam doyumunu ve iş yükü ilişkisi: Denizli’de faaliyet gösteren muhasebe meslek mensupları üzerinde bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(4), 1139-1152.
- Dağdeviren, M., E. Eraslan & M Kurt. (2005). Çalışanların toplam iş yükü seviyelerinin belirlenmesine yönelik bir model ve uygulaması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20(4).
- Dubihlela, J., & Dhurup, M. (2014). Modelling the effects of market orientation enablers on business performance among SMEs in a developing country. *Mediterranean Journal of Social Sciences*, 5(16), 33-41.
- Erdem, M. & Öztürk, M. A. (2020). Sınıf öğretmenlerinin iş yükü algısı ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 926-958.
- Flemisch, F. O. & Onken, R. (2002). Open a window to the cognitive workprocess! pointillist analysis of man-machine interaction; cognition, *Technology and Work*, 4, 160-170.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of marketing research*, 18(1), 39-50.
- Greenhaus, J. H., Parasuraman, S. ve Wormley, W. M. (1990). Effects of race on organizational experiences, job performance evaluations, and career outcomes. *Academy of Management Journal*, 33(1), 64-86. <https://doi.org/10.5465/256352>
- Hair Jr, J. F., Sarstedt, M., Ringle, C. M. & Gudergan, S. P. (2017). *Advanced issues in partial least squares structural equation modeling*. Sage Publications.
- Hair, J. F., Risher, J. J., Sarstedt, M., & Ringle, C. M. (2019). When to use and how to report the results of PLS-SEM. *European Business Review*, 31(1), 2-24.
- Hair Jr, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2021). *A Prime On Partial Least Squares Structural Equation Modeling (Pls-Sem)*. Sage Publications.
- Hancock, P. A., & Caird, J. K. (1993). Experimental evaluation of a model of mental workload. *Human Factors*, 35(3), 413-429.
- Havidz, A., Hernawati, W. & Retno, W. (2022). Is job productivity determined by incentives, workloads, and job satisfaction? *Majalah Ilmiah Bijak*, 19(2), doi:10.31334/bijak.v19i2.2538.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sinkovics, R. R. (2009). *The use of partial least squares path modeling in international marketing. In new challenges to international marketing*. Emerald Group Publishing Limited.
- Henseler, J., Ringle, C. M., & Sarstedt, M. (2015). A new criterion for assessing discriminant validity in variance-based structural equation modeling. *Journal of the academy of marketing science*, 43, 115-135.
- Heslin, P. A. (2003). Self- and other-referent criteria of career success, *Journal of Career Assessment*, 11(3), 262-86.
- Hobfoll, S. E. (1989) Conservation of resources a new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44 (3), 513-524.
- Huang, C. H. (2021). Using PLS-SEM model to explore the influencing factors of learning satisfaction in blended learning. *Education Sciences*, 11(5), 249.

- Imran, M., Hamid, S. N. B. A., & Aziz, A. (2018). The influence of TQM on export performance of SMEs: Empirical evidence from manufacturing sector in Pakistan using PLS-SEM. *Management Science Letters*, 8(5), 483-496.
- Janib, A., Rasdi, R. M., Omar, Z., Alias, S. N., Zaremohzzabieh, Z. & Ahrari, S. (2021) The relationship between workload and performance of research university academics in Malaysia: The mediating effects of career commitment and job satisfaction. *Asian Journal of University Education*, 17(2), doi:10.24191/ajue.v17i2.13394.
- Judge, T. A., & Bono, J. E. (2001). Relationship of core self-evaluations traits—self-esteem, generalised self-efficacy, locus of control, and emotional stability—with job satisfaction and job performance: A meta-analysis. *Journal of Applied Psychology*, 86(1), 80-92.
- Kandemir, H., Alkın, M., & Önem, H. B. (2024). D tipi kişilik yapısının kompulsif satın alma davranışına etkisinde finansal iyi oluşun düzenleyici rolü. *Fiscaoeconomia*, 8(3), 1453-1471.
- Kandemir, H., & Özdaşlı, K. (2019). Olumlu informal iletişimin personel güçlendirme aracılığı ile iş yeri mutluluğuna etkisi: Araştırma görevlileri üzerine bir araştırma. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 7(18), 242-258.
- Karagöz, H. & Erdoğan, P. (2023). The effect of job stress on intent to leave: Regulatory role of workload. *Kıllıye*, 406-431.
- Karasek, R. A. (1979). Job demands, job decision latitude, and mental strain: Implications for job redesign. *Administrative Science Quarterly*, 24(2), 285-308.
- Kenek, G. & Sökmen, A. (2018). İş özelliklerinin işten ayrılma niyetine etkisinde kariyer tatmininin aracı rolü - the impact of job characteristics on intention to leave: the mediating role of career satisfaction. *Journal of Business Research - Turk*, 10(3), 622-639. <https://doi.org/10.20491/isarder.2018.491>
- Kılıç, E. D. (2016). Acil servis hekimlerinin NASA-RTLX yöntemi ile zihinsel iş yüklerinin değerlendirilmesi: Bir Uygulama Çalışması, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30, 3, 645-662.
- Kline, R. B. (2023). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford Publications.
- Kock, N. & Hadaya, P. (2018). Minimum sample size estimation in PLS-SEM: The inverse square root and gamma-exponential methods. *Information Systems Journal*, 28 (1), 227-261.
- Kong, H., Cheung, C., & Song, H. (2012). From hotel career management to employees' career satisfaction: The mediating effect of career competency. *International Journal of Hospitality Management*, 31(1), 76-85. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2011.03.002>
- Locke, E. A. (1976). The nature and causes of job satisfaction. In M. D. Dunnette (Ed.), *Handbook of Industrial and Organizational Psychology* (pp. 1297-1349). Chicago: Rand McNally.
- Lohmöller, J-B. (1989). *Latent Variable Path Modeling with Partial Least Squares*, Physica, Heidelberg
- Longo, L., Rusconi, F., Noce, L. & Barrett, S. (2012). The importance of human mental workload in web design. *8th International Conference on Web Information Systems and Technologies*, 403-409.
- Noyes, J., Garland, K. & Ribbons, L. (2004). Paper based versus computer based assessment: Workload another test mode effect?, *British Journal of Educational Technology*, 35(1), 111.
- Nunnally, J. C., & Bernstein, I. H. (1994). *Psychometric theory* (3rd ed.). New York, NY: McGraw-Hill.
- Oyugi, M. A., Gibson, K., & Lamm, A. J. (2024). Assessing the dimensional validity and reliability of the Critical Thinking Inventory (CTI) in the Kenyan higher education system: A confirmatory factor analysis. *Journal of International Agricultural and Extension Education*, 31(1), 17-37.
- Özdaşlı, K., & Yücel, S. (2010). Yöneticiye bağlılıkta yöneticiye güvenin etkisi: Yapısal eşitlik modeli ile bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 67-83.
- Parasuraman, R., Thomas B. S., & Christopher D. W. (2008). Situation awareness, mental workload, and trust in automation: Viable, empirically supported cognitive engineering constructs. *Journal Of Cognitive Engineering And Decision Making*, 2(2), 146.
- Rubio-Valdehita, S., López-Núñez, M. I., López-Higes, R., & Díaz-Ramiro, E. M. (2017). Development of the CarMen-Q questionnaire for mental workload assessment. *Psicothema*, 29(4), 570-576.
- Sabuncu, B. & Atilla, G. (2022). İş-aile zenginleşmesinin yaşam tatmini, kariyer tatmini ve iş yükü fazlalığı algısına etkisi: Isparta ili banka çalışanları üzerine bir araştırma. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 63-84. <https://doi.org/10.30692/sisad.1057864>
- Sabuncuoğlu, Z. & Tüz, M. (1995). *Örgütsel Psikoloji*, Bursa, Ezgi Kitabevi.

- Seibert, S. E. & Kraimer, M. L. (2001). The five-factor model of personality and career success. *Journal of Vocational Behavior*, 58, 1-21.
- Sonnentag, S., & Frese, M. (2002). Performance effects of self-regulation: A longitudinal study. *Journal of Occupational Health Psychology*, 7(3), 227-240.
- Spector, P. E. (1997). *Job satisfaction: Application, assessment, cause, and consequences*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Supriyanto, S., Munadi, S., Daryono, R. W., Tuah, Y. A. E., Nurtanto, M., & Arifah, S. (2022). The influence of internship experience and work motivation on work readiness in vocational students: PLS-SEM analysis. *Indonesian Journal on Learning and Advanced Education (IJOLAE)*, 5(1), 32-44.
- Taşlıyan, M., Özyaşar, K., & Gökyar, A. (2022). Pandemi (covid-19) döneminde, kariyer tatmini, kariyer platosu, örgütsel bağlılık ve işe yabancılaşma değişkenlerinin etkileşimi: Akademisyenler üzerine bir alan araştırması. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 7(17), 141-158. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1028111>
- Tekin, E. & Yıldırım, Ş. S. (2020). Akademisyenlerde örgütsel öğrenme ve örgütsel vatandaşlık davranışının iş tatmini üzerindeki etkileri. *Bucak İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(2), 222-243. <https://doi.org/10.38057/bifd.812851>
- Tenenhaus, M., Vinzi, V. E., Chatelin, Y. M., & Lauro, C. (2005). PLS path modeling. *Computational statistics & data analysis*, 48(1), 159-205.
- Tosun, H. & Yılmaz, S. (2023). Measuring the mental workload of specialists and practitioners with the CarMen-Q method and evaluating the differences. *Ergonomi*, 6(2), 132-144.
- Ural, A. & Kılıç, İ. (2011). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS ile Veri Analizi*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Ülker, F. & Özdemir, G. (2021). Destekleyici çalışma koşulları, kariyer tatmini ve yaşam doyumunu ilişkisine yönelik bir araştırma: Kooperatif çalışanları örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 22(1), 87-101. <https://doi.org/10.31671/dogus.2021.463>
- Vidulich, MA & Tsang, PS, (2007). Methodological and theoretical concerns in multitask performance: A critique of Boles, Bursk, Phillips, and Perdelwitz, *Human Factors*, 49(1), 46-49.
- Weiss, D. J., Dawis, R. V., & England, G. W. (1967). Manual for the Minnesota satisfaction questionnaire. *Minnesota Studies in Vocational Rehabilitation*, 22(120).
- Wold, S., Martens, H., & Wold, H. (2006). *The multivariate calibration problem in chemistry solved by the PLS method*. In Matrix Pencils: Proceedings of a Conference Held at Pite Havsbad, Sweden, March 22–24, 1982 (pp. 286-293). Berlin, Heidelberg: Springer Berlin Heidelberg.
- Wong, K. K. K. (2016). Mediation analysis, categorical moderation analysis, and higher-order constructs modeling in Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM): A B2B Example using SmartPLS. *Marketing Bulletin*, 26(1), 1-22.
- Yalçın, F., & Baş, M. (2012). Elektronik ticarete müşteri memnuniyeti: Fırsat siteleri üzerine bir araştırma. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(3), 1-16.
- Yavuz, M., Akça, M. & Tepe-Küçükoglu, M. (2020). Zihinsel iş yükünün ölçümü: Carmen-Q Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanması. *Journal of Yasar University*, 15(60), 675-691.
- Yılmaz, V., & Kınaş, Y. (2020). Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesiyle bir elektrik dağıtım şirketinin hizmet kalitesinin araştırılması. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), 437-456.
- Young, G., Zavelina, L. & Hooper, V. (2008). Assessment of Workload Using NASA Task Load Index in Perianesthesia Nursing, *J Perianesth Nurs.*, 23(2), 102-110.
- Young, M. S., Brookhuis, K. A., Wickens, C. D., & Hancock, P. A. (2015). State of science: mental workload in ergonomics. *Ergonomics*, 58 (1), 1-17.
- Yurdakul, F., & Özgencil, G. (2017). Türkiye'deki turizm gelirinin belirleyicileri ve alternatif turizm gelirlerinin önemi. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 173-186.
- Yüceant, M., BALANLI, O. F., & Ünlü, H. (2022). Türkiye tenis federasyonu il temsilcilerinin örgütsel bağlılığı ve iş tatmini arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Abi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 190-204. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.1030899>

EXTENDED SUMMARY

Mental workload is a significant factor influencing employee attitudes and behaviors in the workplace and has been widely studied across different disciplines. The concept encompasses the cognitive, emotional, and psychological effort required to perform tasks effectively. Previous research has shown that excessive mental workload leads to increased stress, reduced job satisfaction, and diminished career satisfaction. In academia, faculty members encounter multiple job responsibilities, including preparing course materials, managing administrative tasks, engaging in student relations, and conducting research. These responsibilities contribute to a high mental workload, affecting their overall job experience. Given the transition to a knowledge-driven economy, mental effort has replaced physical labor as the primary form of work exertion. While technological advancements have reduced physical job demands, cognitive and emotional job demands have escalated, increasing the importance of studying mental workload and its impact on employee performance. In the academic field, mental workload is particularly relevant, as the profession relies heavily on intellectual effort and problem-solving skills.

This study aims to examine how different dimensions of mental workload—cognitive, temporary, performance-related, and emotional—affect career satisfaction through job satisfaction. The research problem is centered on determining whether job satisfaction serves as a mediating factor in this relationship.

Mental workload is defined as the demand placed on cognitive and emotional resources to accomplish tasks. The literature distinguishes between various types of mental workload, including cognitive workload (information processing demands), emotional workload (affective demands), temporary workload (short-term fluctuations in task demands), and performance-related workload (pressures associated with achieving high performance standards). Job satisfaction refers to the degree of contentment employees experience regarding their job roles. It encompasses intrinsic factors (e.g., sense of achievement, intellectual engagement) and extrinsic factors (e.g., salary, job security). Career satisfaction, on the other hand, pertains to an individual's overall evaluation of their professional progress and achievement of career goals.

The study hypothesizes that higher mental workload leads to lower job satisfaction, which subsequently reduces career satisfaction. Based on prior research, emotional workload is expected to have the strongest negative impact on both job satisfaction and career satisfaction.

A quantitative research design was employed, utilizing survey data collected from academicians working at foundation universities in Turkey. The study population consisted of 30,912 academicians across 78 foundation universities, with a sample of 127 respondents selected using a convenience sampling method. The survey included demographic questions and standardized scales to measure mental workload, job satisfaction, and career satisfaction. The data were analyzed using PLS-SEM, a method widely used in social sciences for examining complex relationships among latent variables. The reliability of the measurement model was assessed through Cronbach's Alpha, ρ_A , ρ_C , and AVE values. Additionally, structural equation modeling was used to evaluate the direct and indirect effects of mental workload on career satisfaction.

The results indicate that emotional workload has a significant negative effect on job satisfaction and career satisfaction. Cognitive workload, conversely, has a positive impact on job satisfaction, while temporary and performance-related workload have mixed effects depending on the specific job satisfaction dimensions. The mediation analysis confirmed that job satisfaction partially mediates the relationship between mental workload and career satisfaction. Specifically, high emotional workload reduces job satisfaction, which subsequently decreases career satisfaction. In contrast, cognitive workload contributes positively to job satisfaction, indirectly supporting career satisfaction. The structural model demonstrated good reliability and validity, with R^2 values indicating a moderate explanatory power for job satisfaction and career satisfaction. The Fornell-Larcker criterion and Heterotrait-Monotrait ratio confirmed the discriminant validity of the constructs. Furthermore, the study's path coefficients and p-values suggest statistically significant relationships between mental workload dimensions and job satisfaction.

The findings support prior research suggesting that high mental workload, particularly emotional workload, negatively affects job satisfaction and career satisfaction. These results have important implications for university administrators and policymakers. To improve academic staff well-being, institutions should

implement strategies that reduce emotional workload, such as better workload distribution, increased administrative support, and mental health resources.

Moreover, enhancing job satisfaction through professional development opportunities, improved compensation, and work-life balance initiatives can mitigate the adverse effects of mental workload on career satisfaction. Given that job satisfaction serves as a mediating factor, universities should prioritize employee well-being initiatives to foster a more fulfilling and productive work environment. This study highlights the crucial role of job satisfaction in moderating the negative effects of mental workload on career satisfaction. The results underscore the need for targeted interventions to support academicians, particularly in managing emotional workload. Future research should explore additional moderating factors, such as organizational support and job autonomy, to gain a more comprehensive understanding of the mental workload-job satisfaction-career satisfaction relationship.

OYUNLAŞTIRMA VE PAZARLAMA İLE İLGİLİ YAPILAN ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ: BİBLİYOMETRİK ANALİZ

REVIEW OF STUDIES WITH GAMIFICATION AND MARKETING: A BIOMETRIC ANALYSIS

Kürşad ÖZKAYNAR

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi,

Zara Ahmet Çuhadaroğlu Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü

kursadozkaynar@gmail.com

ORCID: 0000-0003-1683-9591

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

17.11.2024

Kabul Tarihi:

01.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Oyunlaştırma,
Pazarlama,
Bibliyometrik Analiz,
RStudio

Keywords

Gamification,
Marketing,
Bibliometric Analysis,
RStudio

Oyunlaştırma, kullanıcıları motive etmek ve etkileşim sağlamak için oyun unsurlarının oyun dışı bağlamlara entegre edilmesi olarak tanımlanırken, pazarlama stratejileri bu yöntemi giderek daha fazla kullanmaktadır. Bu çalışmada, Scopus veri tabanı üzerinde "oyunlaştırma" ve "pazarlama" anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan arama sonuçlarından elde edilen veriler Rstudio programı ile analiz edilmiştir. Amaç, bu alanlardaki eğilimleri ve metodolojik yaklaşımları ortaya koymaktır. Çalışmanın bulguları, son on yılda oyunlaştırma ve pazarlama konularında yayınlanan makalelerin sayısında belirgin bir artış olduğunu göstermektedir. Analiz, en çok atıf alan makaleler, en üretken yazarlar, en sık kullanılan dergiler ve işbirliği ağları gibi çeşitli bibliyometrik göstergeleri içermektedir. Elde edilen veriler, oyunlaştırma ve pazarlama alanındaki akademik çalışmaların geniş bir yelpazede disiplinler arası işbirliği ile gerçekleştirildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle, oyunlaştırma unsurlarının pazarlama stratejilerine entegrasyonunun müşteri sadakati, marka bağlılığı ve tüketici davranışları üzerinde olumlu etkiler yarattığına dair bulgular öne çıkmaktadır. Ayrıca, bu çalışmalarda kullanılan yaygın metodolojik yaklaşımlar ve teorik çerçeveler de detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu bibliyometrik analiz, araştırmacılara oyunlaştırma ve pazarlama alanındaki eğilimleri ve boşlukları anlamalarına yardımcı olurken, gelecekteki çalışmalar için de yönlendirici bir kaynak niteliğindedir.

Gamification is defined as the integration of game elements into non-game contexts to motivate and engage users, and this method is increasingly used in marketing strategies. In this study, the data obtained from the search results using the keywords "gamification" and "marketing" on the Scopus database were analyzed with the Rstudio program. The aim is to identify the trends and methodological approaches in these fields. The findings of the study show that there has been a significant increase in the number of articles published on gamification and marketing in the last decade. The analysis includes various bibliometric indicators such as most cited articles, most prolific authors, most frequently used journals and collaboration networks. The data reveals that various academic studies in gamification and marketing are carried out through interdisciplinary collaboration. In particular, the findings that integrating gamification elements into marketing strategies positively affects customer loyalty, brand engagement, and consumer behaviour stand out. In addition, the common methodological approaches and theoretical frameworks used in these studies are also examined in detail. This bibliometric analysis helps researchers understand the trends and gaps in gamification and marketing and serves as a source of guidance for future research.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1586755>

Atf/Cite as: Özkaynar, K. (2025). Oyunlaştırma ve pazarlama ile ilgili yapılan çalışmaların incelenmesi: bibliyometrik analiz. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 203-222.

Giriş

Oyun kavramı ve tarihi konusunda ne kadar geriye gidilirse gidilsin, net bir zaman belirten ve üzerinde mutabık kalınan bir tarihlendirme söz konusu değildir. Huizinga'ya (2023) göre, oyun kültürden daha eskidir. Nitekim, kültür kavramını ne kadar daraltsak da bu kavram her halükârda bir insan toplumunun varlığını gerektirir.

Son dönemlerde akademik alanda ve pratik sahada ilgi gören bir kavram olan oyunlaştırma, oyun tasarımı unsurlarının ve ilkelerinin oyun dışı bağlamlarda (Kim, 2018) hayata geçirilmesini içermektedir. Oyun endüstrisinde ortaya çıkmasına rağmen, oyunlaştırma, oyunların doğal çekiciliğinden yararlanarak kullanıcı katılımını (Csikszentmihalyi, 2021), motivasyonunu ve sadakatini artırma temel amacıyla eğitim, sağlık ve iş dünyası da dâhil olmak üzere çeşitli sektörlerde kullanılmaya başlanmıştır. Oyun ve oyunlaştırma kavramları sıklıkla karıştırılsa da gerçekte farklı amaçlara hizmet eden ve tasarım yöntemleri bakımından önemli farklılıklar gösteren olgulardır (Demirer-Aydın, 2024).

Pazarlama alanında oyunlaştırma, her geçen gün rekabet ortamı artan ve dijitalleşen pazarlarda tüketicilerin dikkatini çekmek ve tüketici sadakatini korumak isteyen markalar için yeni bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Oyunlaştırmanın pazarlama stratejilerine entegrasyonu, etkileşimli ve sürükleyici marka deneyimleri yaratmak için puanlar, rozetler, liderlik tabloları ve meydan okumalar gibi oyun benzeri uygulamaların kullanılmasını gerektirmektedir. Bu unsurlar, başarı arzusu, sosyal tanınma ve rekabet gibi insan davranışını yönlendiren psikolojik tetikleyicilerden (Duhigg, 2012) yararlanmak için stratejik olarak tasarlanmaktadır. Bu tip stratejilere bir takım model isimleri de verilmektedir. Alandaki en önemli modellerden birisi Eyal ve Hoover'a (2022) ait Kanca Modelidir.

Çalışma, oyunlaştırma ve pazarlama literatürünün bibliyometrik bir analizini yapmayı ve bu disiplinler arası alandaki entelektüel yapı ve araştırma eğilimleri hakkında iç görüler sunmayı amaçlamaktadır. Söz konusu alanda yapılan akademik çalışmaları haritalandırarak, pazarlamada oyunlaştırmanın mevcut durumunu ve gelecekteki yönelimlerini anlamak isteyen araştırmacılar, uygulayıcılar ve politika yapıcılar için değerli bir kaynak sağlanması hedeflenmiştir. Çalışma sonucunda, akademik yayınların titizlikle incelenmesi yoluyla, araştırma yörüngelerini, akademisyenler arasındaki iş birliği ağları ile oyunlaştırma ve pazarlama disiplinlerini şekillendiren tematik odak alanlarının belirlenmesi sağlanmış olacaktır.

Oyun ve Oyunlaştırma

İnsanoğlu tarih boyunca doğayı, dünyayı ve evreni kendi algılama kapasitesine göre açıklamaya çalışmıştır. Bu anlama ve anlatma çabasını gerçekleştirirken insanın başvurduğu bir yöntem vardır: Oyun (Yılmaz, Sekizinci Sanat Oyun, 2022). Tarih, binlerce yıl boyunca insanoğlunun iyi bir oyuncu olduğunu kaydetmiştir. Oyunlara ve oyun tahtalarına yapılan atıflar, genellikle Hadrian Duvarı gibi eski kalıntılara kazınmış olarak bulunmuştur. Oyunlar her zaman sadece bir eğlence uğraşı olarak görülmezler. Başarıya ulaşmak için kullanılan taktikler aynı zamanda gerçek hayatta karşılaşılan durumlarda da kullanılabilir. Örneğin, Oyun Teorisi bu fikir üzerine kurulmuştur (Burns, 2015). Oyun, insanoğlunun en kültürel ifade biçimidir ve insanlık tarihi kadar eskidir. Schiller'de "insan oynadığı sürece insandır" ifadesiyle bu görüşe katkıda bulunmaktadır (Yılmaz, Sekizinci Sanat: Oyun, 2022). Zaman içerisinde teknolojinin de yardımıyla oyunlar içerisindeki unsurlar başka alanlara da etki etmiş ve oyunlaştırma kavramı doğmuştur.

Bayraktar'ın (2014) Werbach ve Hunter'dan (2020) aktardığına göre, oyunlaştırma kavramı, oyunlara ait unsurların ve oyun tasarım konseptlerinin oyun dışı alanlarda hayata geçirilmesi olarak ifade edilmektedir. Oyunlaştırma yani gamification kavramı bilindiği kadarıyla Gabe Zichermann ve Christopher Cunningham tarafından türetilmiştir (Yılmaz, Oyunlaştırma, 2015). Marczewski (2013) ve Werbach (Gamification, 2013) ise oyunlaştırma kavramının ilk kullanımını oyun tasarımcısı Nick Pelling'e dayandırmaktadır. Genel hatlarıyla kavram, oyundaki düşünce biçiminin ve oyun kurallarının, kullanıcıların ilgisini çekmek ve problem çözmek amacıyla kullanılmasını belirtmektedir (Zichermann & Cunningham, 2011). Ancak oyunlaştırma, oyun değildir (Bozkurt, 2023). Yılmaz, oyun ve oyunlaştırma arasındaki farkları özet bir tablo ile açıklamaktadır. Söz konusu tablo aşağıdaki gibidir;

Tablo 1. Oyun ve Oyunlaştırma Arasındaki Farklar

OYUN	OYUNLAŞTIRMA
Objeler ve onları kullanma kuralları olur	Kurallar daha çok görevleri tamamlamak içindir
Kazanma ve kaybetme olur	Kaybetme, genelde yoktur, daha çok aksiyon almak için desteklenir
Bir hikâyesi ve ona göre tasarımı olur	Asıl uygulandığı süreç neyse onu destekler
Tümüyle tasarlanmalı ve tek başına çalışmalıdır	Var olan sürece entegre olur, ayrı çalışır
Üretimi çok pahalı ve karmaşıktır	Entegrasyonu basittir

Kaynak: Yılmaz, Ercan Altuğ. (2015). *Oyunlaştırma*. İstanbul: Abaküs Yayınları

Oyunlaştırmanın bu kadar ön plana çıkmasının ana nedeni, kullanıcı etkileşimini artırmasıdır. Oyunlaştırma, insanların genellikle zorlu olduğunu düşündüğü görevleri daha eğlenceli ve dolayısıyla daha kolay hale getirmektedir. Ancak oyunlaştırma, sorunların oyun ilkeleri yoluyla çözülmesine yönelik bir dizi kural ve sistem olarak da kullanılabilir. Aslında bu durum yeni değildir, ancak yakın zamana kadar kavramsallaşmamıştır. Örneğin yüzyıllardır eğitim sistemlerinde, öğrencilere ilerlemeyi artırmak için çeşitli puanlar ve amaçlar kullanılmaktadır. Bir diğer örnek izcilik olgusundan verilebilir. Örneğin İziciler, üyelerinin başarılarını göstermek için her zaman rozetlere yer vermişlerdir. Ayrıca belirli faaliyetlerde başarılı olan üyeleri ayırt etmek için rozetler kullanılmaktadır. Aynı şekilde oyunlaştırma da insanları belirli bir şekilde hareket etmeye teşvik etmek için oyun mekaniğini kullanmaktadır (Admin, 2024).

Oyunlaştırma uygulamaları yapılırken bazı modeller uygulanmaktadır. En çok kullanılan modeller, D6 Modeli, Octalysis Modeli ve Hook (Kanca) Modelidir. D6, oyunlaştırmanın altı unsuruna atıfta bulunmaktadır. Bu unsurlar, tanımlama, keşif, eğitim, atmosfer, tasarım ve değerlendirme olarak ifade edilmektedir. Söz konusu model, oyunlaştırma sürecini en başından sonuna kadar ele alarak, organizasyonların kullanıcı etkileşimlerini ve katılımlarını bütünsel bir perspektifle değerlendirmelerine yardımcı olmaktadır. Octalysis Modeli, kullanıcı motivasyonunu sekiz unsur üzerinden incelemektedir. Bunlar, anlam, başarımla, yaratıcılık, sahip olma, sosyal etki, kıtlık, belirsizlik / merak, kaçınma olarak isimlendirilirler (Berber, 2018). Bu model hem içsel hem de dışsal motivasyonları kapsayarak, kullanıcıların neden belirli eylemleri gerçekleştirdiğini veya gerçekleştiremediklerinin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Hook (Kanca) Modeli ise kullanıcıların bir ürün veya hizmete sürekli olarak geri dönmelerini sağlayan dört aşamalı bir süreci temsil etmektedir. Bunlar, tetikleyici, eylem, ödül ve yatırım olarak adlandırılmaktadır. Söz konusu model, kullanıcıların bir ürün veya hizmetle nasıl sürekli bir bağlantı kurduklarını ve bu bağlantının nasıl derinleşebileceğini incelemektedir (Bozkurt, 2023).

Pazarlama ve Oyunlaştırma

Pazarlama alanında oyunlaştırmaya yönelik artan ilgi, oyunlaştırmanın etkinliğini ve etkisini incelemeye adanmış önemli bir araştırma bütünü ile vurgulanmaktadır. Hem akademisyenler hem de uygulayıcılar, oyunlaştırılmış pazarlama kampanyalarının tüketici davranışını nasıl etkilediğini, marka sadakatini nasıl artırdığını ve genel pazarlama performansına nasıl katkıda bulunduğunu araştırmıştır (Jun vd., 2019). Genellikle pazarlamada oyunlaştırma olarak adlandırılan bu disiplinler arası çalışma alanı, oyunlaştırmanın daha derin müşteri bağlılığını teşvik ettiği ve olumlu marka sonuçları ürettiği mekanizmalar hakkında değerli bilgiler sağlamıştır. Yang vd. (2017), işletmelerin, tüketicilerin katılımını, marka sadakatini ve genel pazarlama süreçlerinin etkinliğini artırmak için oyunlaştırma stratejilerinden her geçen gün daha fazla faydalandıklarını belirtmişlerdir. İşletmeler, oyun mekanizmalarını kullanarak müşterileri motive etmeyi, davranışlarını şekillendirmeyi ve artan memnuniyet, sadakat ve bağlılığa yol açan etkileşimleri teşvik etmeyi ve sonuçta marka oluşturmaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır (Gajanova ve Radišić, 2020). Pazarlamada oyunlaştırma kavramı, hizmet pazarlaması literatüründe de yer almakta olup, olanaklara, psikolojik araçlara, oyunlaştırma hedeflerine ve bağlamsal hususlara vurgu yapmaktadır (Huotari & Hamari, 2017). Mobil pazarlama alanında da oyunlaştırma kullanılmaktadır. Bu alanda yapılan araştırmalarda, mobil pazarlama alanında, oyunlaştırma unsurlarının entegrasyonunun tüketici pazarlarında, pazarlama etkinliğini artırdığı gözlemlenmiştir (Hofacker vd., 2016). Ayrıca oyunlaştırma, lüks markalar için benzersiz dijital deneyimler sunmak, tüketici katılımını artırmak ve satışları artırmak için değerli bir araç olarak kabul edilmektedir (Milanesi vd., 2023).

Yukarıda ele alınan çalışmalarda da görüldüğü gibi oyunlaştırma, pazarlama stratejilerine entegrasyon, tüketici katılımı, tüketici sadakati ve marka savunuculuğunu artırma gibi konularda pozitif bir etkiye yol açmaktadır. Pazarlama disiplini araştırmacıları veya saha uygulayıcıları, oyunlaştırmayla ilişkili psikolojik mekanizmaları, bağlamsal nüansları ve etik hususları incelemeleri ve uygulamaları halinde, oyunlaştırmının modern tüketiciler üzerinde sürükleyici ve ödüllendirici deneyimler yaratma potansiyelinden yararlanabileceklerdir.

Bibliyometrik Analiz

Bibliyometrik analiz, matematiksel ve istatistiksel yöntemler kullanılarak, incelenen alana dair bir haritalama yaparak verileri görselleştirmektedir. Bunlar, araştırma alanındaki yazar, dergi, anahtar kelimeler gibi unsurlar olabileceği gibi alanın entelektüel, kavramsal ve sosyal yapısı da olabilir (Şimşir, 2021; Demir vd., 2024a). Borges vd.'ne göre (2019) bibliyometrik analiz, belirli bir alandaki eğilimleri ve kalıpları analiz etmek için araştırma eksenlerinin birleştirilmesini ve verilerin çizelgelenmesini içeren, araştırma metodolojisinde önemli bir adımdır.

Konuyla ilgili eğilimleri ve performansı incelemek için sıklıkla kullanılan bir araç olan bibliyometrik analiz, bir makalenin bilginin ilerlemesine katkısının hesaplanmasında güvenilir ve objektif bir yaklaşım sunmaktadır. Ayrıca bir çalışmada, araştırma boşluklarını ve yenilikleri belirlemek amacıyla da kullanılmaktadır (Turmuzi vd., 2023; Demir vd., 2024b; Demir vd., 2024c).

Bu metodolojik yaklaşım, araştırma boşluklarının ve yönlerinin belirlenmesine yardımcı olmakta, mevcut literatürü değerlendirmek için sistematik bir yol sağlamakta ve gelecekteki çalışmalara rehberlik etmektedir. Araştırmacılar, bibliyometrik analiz yaparak belirli bir konu alanının genel görünümü hakkında değerli bilgiler edinebilir, kanıta dayalı karar almayı kolaylaştırabilir ve bilginin ilerlemesine katkıda bulunabilirler.

Bibliyometrik analiz, bilimsel yayınlardaki atıf sıklıkları, yazarlık ağları ve tematik eğilimler gibi kalıpları inceleyerek araştırma ortamına kapsamlı bir genel bakış sunmaktadır (Demir 2024d). Oyunlaştırma ve pazarlama bağlamında, bu yöntem ile yapılan çalışma, kilit kavramların gelişimini aydınlatabilecek, etkili çalışmaları ve yazarları belirleyebilecek ve ortaya çıkan ilgi alanlarını vurgulayabilecektir.

Metodoloji

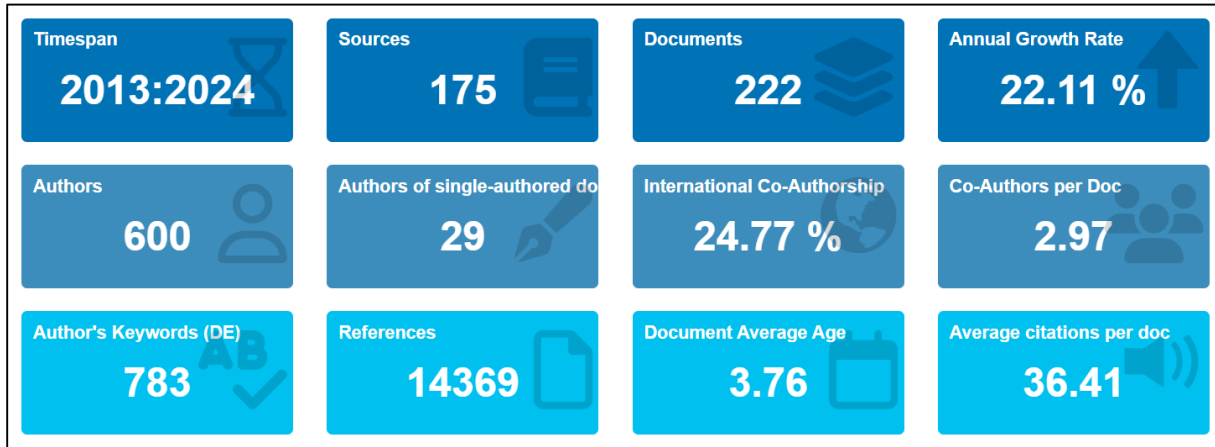
Çalışmanın metodoloji bölümünde, öncelikle bibliyometrik analizde kullanılacak veri tabanı belirlenmiştir. Sosyal bilimler alanındaki çalışmaların yoğunluğu göz önünde bulundurularak Scopus veri tabanı tercih edilmiştir. Sonrasında, analiz kapsamında kullanılacak anahtar kelimeler belirlenmiştir. Çalışmanın odak noktası oyunlaştırma ve pazarlama kavramları olduğundan, yalnızca bu iki terimin İngilizce karşılıklarıyla arama yapılmasına karar verilmiştir. "Gamification" (Oyunlaştırma) anahtar kelimesi kullanılarak gerçekleştirilen ilk aramada Scopus veri tabanı toplam 15.701 çalışma tespit etmiştir. "Marketing" anahtar kelimesinin eklenmesiyle birlikte, analiz kapsamına alınan çalışmalar 499 makale ile sınırlandırılmıştır.

Kavramsal olarak bütüncül yaklaşım benimsenmesi için ikinci filtreleme aşamasında belli başlı tercihler belirlenmiştir. Örneğin bu adımda sadece makaleler seçilmiştir. Çalışma sayısı 242'ye inmiştir. Yayınlanmış olanlar tercih edilmiş, kaynak tipi olarak "journal" (dergi) belirlenmiş ve genel eğilim göz önünde bulundurularak dil seçeneğinde "English" (İngilizce) belirlenmiştir. Bu filtreleme sonucunda analize girmesi kararlaştırılan çalışma sayısı 223 olarak kalmıştır.

Bibliyometrik analizler için R ve Rstudio, VOSviewer, CiteSpace, Gephi, Pajek gibi programlar kullanılmaktadır. Çalışmada diğer programlarda olmayan bazı özellikleri sebebiyle R Programlama tercih edilmiş, veri görselleştirme için bir tane analizde VOSviewer kullanılmıştır. R programının tercih edilme sebebi, avantajlarıdır. Koçak'a (2020) göre bu avantajlar, R programının kendisi ve arayüzlerinin ücretsiz olması, açık kaynak kodların ücretsiz olması, internet erişimine sürekli ihtiyaç duyulmaması, kullanıcının kendi paketini oluşturmaya imkân tanıması, geliştirilebilir olması, diğer geliştiricilerle tartışma ve bilgi paylaşımı imkânı sunması, diğer yazılımlarla veri aktarma bağlantılarının olması, çok boyutlu grafik çizimleri yapabilmesi, istatistiksel modelleme yapabilmesidir. Son adım olarak da bulguların yorumlanması işlemi yapılmıştır.

Bulgular

Bulgular arasında ilk olarak belirleyici istatistiklere yer verilmiştir. Söz konusu istatistikler Şekil 1'de de görüldüğü üzere şu şekilde gerçekleşmiştir;

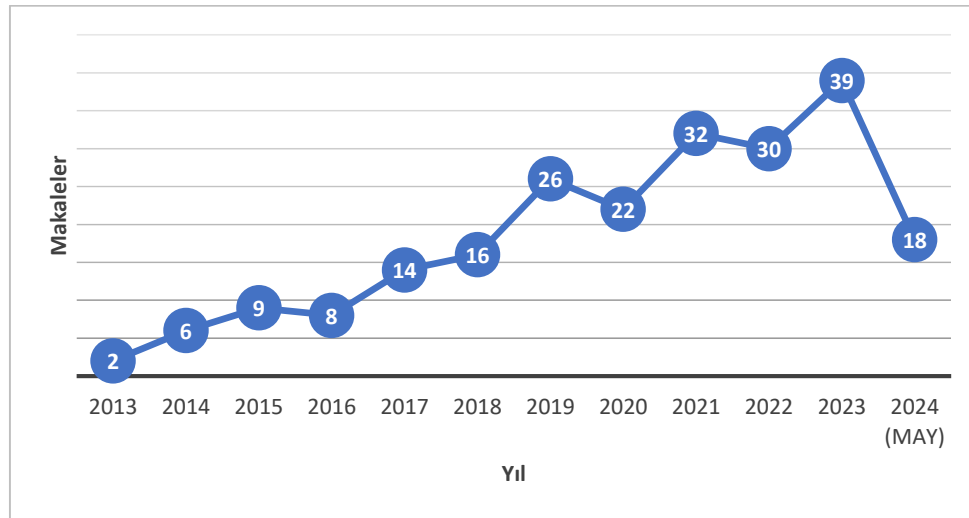

Şekil 1. Belirleyici İstatistikler

Not. Araştırmacı tarafından Rstudio Programı ile oluşturulmuştur.

Şekil 1’de görüldüğü üzere oyunlaştırma ve pazarlama kelimelerinin ortak geçtiği, metodolojide bahsedilen filtrelemelerden sonra kalan çalışmaların zaman aralığı 2013 – 2024 yılları arasındadır. 2024 yılı istatistikleri analizlerin yapıldığı 31.05.2024 tarihine kadardır. 175 farklı kaynaktan toplam 222 çalışma analize dâhil edilmiştir. Metodolojide 223 olarak ifade edilen sayının 222 olarak gerçekleşmesinin sebebi Çince-İngilizce yazılan bir makalenin R programı tarafından çıkarılmasıdır. Makalelerin büyüme oranı % 22.11 olarak gerçekleşmiştir. 600 yazar çalışma gerçekleştirmiş, bunların 29 tanesi yalnız çalışma yapmışlardır. Uluslararası ortak yazarlık % 24.77 iken ortak yazar başına düşen sayfa sayısı 2.97 sayfadır. Yazarların belirlediği anahtar kelime sayısı 783’tür. 14.369 kaynak kullanılmıştır. Çalışmaların ortalama yaşı 3.76 yıl iken çalışma başına ortalama atıf 36.41 olarak gerçekleşmiştir.

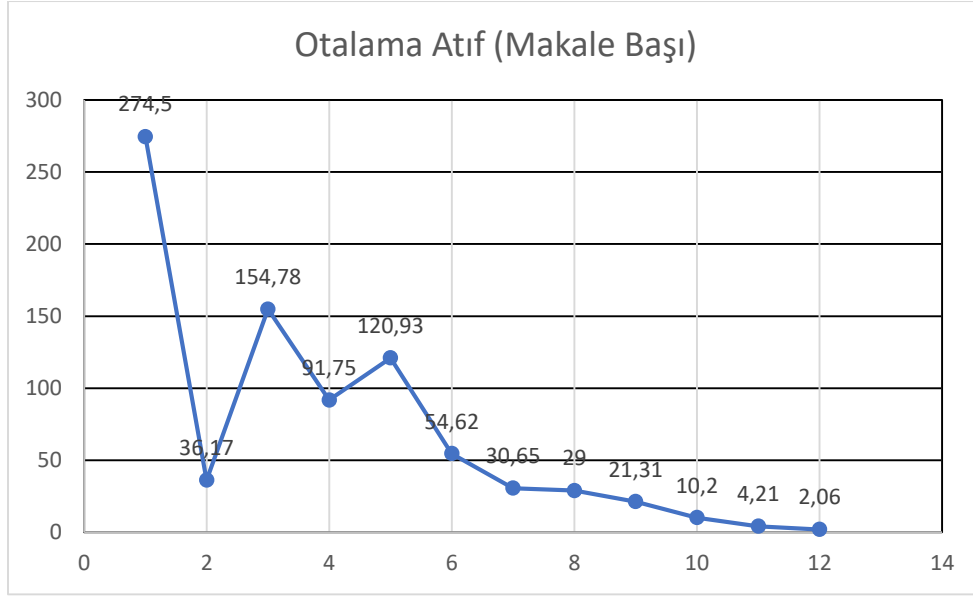
Bu aşamadan sonra yayınların yıllara göre dağılımı incelenmiştir. İlgili analiz aşağıdaki gibidir;

Grafik 1. Yayınların Yıllık Durumu

Not. Araştırmacı tarafından Rstudio Programı ile oluşturulmuştur.

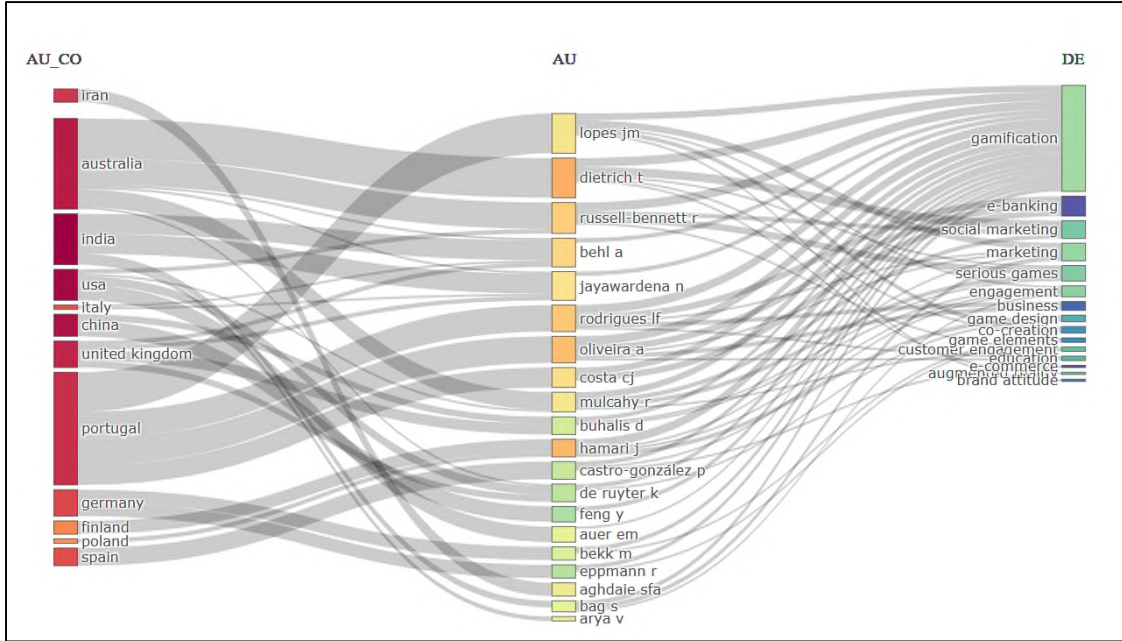
Grafik 1’de görüldüğü üzere oyunlaştırma ve pazarlama konulu çalışmalar her geçen gün artmaktadır. 2013 yılında 2 çalışma ile başlayan araştırmalar, 2023 yılında 39 çalışmaya ulaşarak tepe noktasına çıkmıştır. 2024 yılı henüz bitmemekle beraber analizlerin yapıldığı tarih olan Mayıs ayı sonuna kadar olan veriler buraya da alınmıştır. Toplam makale başına ortalama atıf sayısının verildiği şekil aşağıdaki gibidir;

Grafik 2. Toplam Makale Başına Ortalama Atıf Sayısı

Not. Araştırmacı tarafından Rstudio Programı ile oluşturulmuştur.

2013 yılında iki atıf ile başlayan sürecin 2023 yılı itibariyle 39'a ulaştığı görülmektedir. Bu durum oyunlaştırma ve pazarlama disiplini ile ilgili bilimsel çalışmaların önümüzdeki yıllarda artmaya devam edebileceği şeklinde yorumlanabilir.

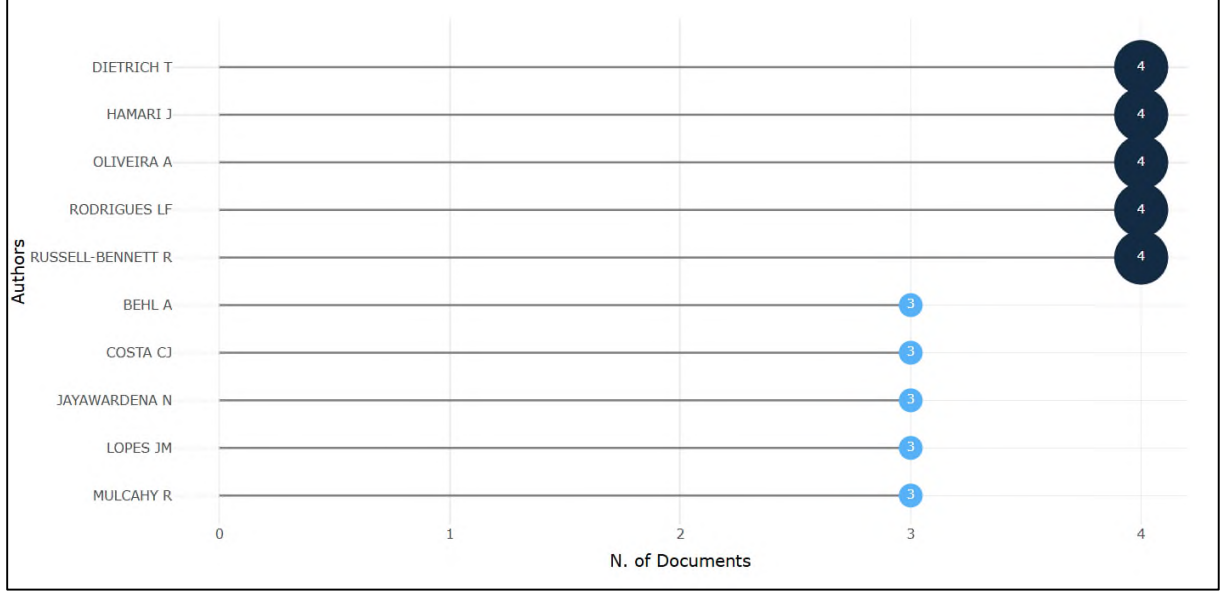
Şekil 2. Üç Alan Diyagramı

Not. Araştırmacı tarafından R Programı ile oluşturulmuştur.

Şekil 2'de üç farklı parametrenin aynı anda analizi yapılmıştır. Bu parametreler, ülke, yazar ve anahtar kelime parametreleridir. Portekiz, Avustralya ve Hindistan'ın çalışma sayısı bakımından önde oldukları görülmektedir. Lopes, Dietrich ve Russell'in çalışmaları önemli ölçüde dikkat çekmektedir. Oyunlaştırma anahtar kelimesinden sonra en önemli anahtar kelimenin elektronik bankacılık olması önemli bir bulgu olarak değerlendirilmektedir.

Şu anda Türkiye’deki bankaların mobil uygulamalarında (Yapı Kredi Bankası – Step uygulaması gibi) oyunlaştırma unsurları yer almaya başlamıştır.

Şekil 3. En Çok Yayın Yapan Yazar

Not. Araştırmacı tarafından Rstudio Programı ile oluşturulmuştur.

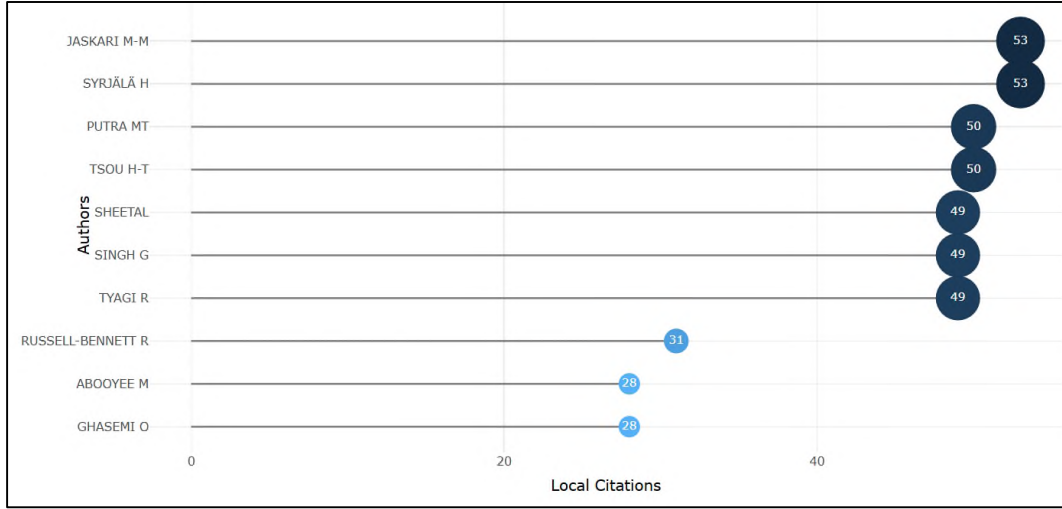
Şekil 3’te oyunlaştırma ve tüketici etkileşimi üzerine çalışan araştırmacıların yayın sayısına göre sıralandığı bir görselleştirme sunulmuştur. Yatay eksen, her bir yazarın yayımladığı toplam makale sayısını göstermekte olup, dikey eksen yazar adlarını içermektedir. Görüntüde en üst sırada yer alan araştırmacılar, oyunlaştırma ve tüketici etkileşimi alanında daha fazla sayıda yayın yaparak literatüre daha geniş bir katkı sağlamışlardır. En fazla yayına sahip olan yazarlar arasında Dietrich, Hamari, Oliveira, Rodrigues, ve Russell-Bennett bulunmaktadır ve her biri bu alanda dört yayınlara öne çıkmaktadır. Bu durum, ilgili araştırmacıların oyunlaştırma alanında önemli bir etki yarattığını ve araştırma topluluğunda daha yüksek bir görünürlüğe sahip olduklarını göstermektedir. Özellikle Hamari, oyunlaştırma ve tüketici etkileşimi üzerine yaptığı çalışmalarla alanın önde gelen isimlerinden biri olarak bilinmektedir ve şekilde de görüldüğü üzere literatüre katkı sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, Behl, Costa, Jayawardena, Lopes ve Mulcahy gibi araştırmacılar ise üçer yayınlara bu alanda katkı sağlamışlardır. Söz konusu araştırmacılar da alanın gelişiminde etkin bir rol oynamaktadırlar. Genel olarak Şekil 5, oyunlaştırma ve tüketici etkileşimi üzerine yapılan akademik çalışmalara en fazla katkıda bulunan yazarları görsel olarak temsil etmektedir. Analiz, oyunlaştırma literatüründe etkili olan yazarları belirlemeye yönelik bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 2. Makalelerin Yayınlandığı Dergiler

Dergiler	Makaleler
COMPUTERS IN HUMAN BEHAVIOR	377
JOURNAL OF BUSINESS RESEARCH	299
JOURNAL OF INTERACTIVE MARKETING	160
INTERNATIONAL JOURNAL OF INFORMATION MANAGEMENT	130
JOURNAL OF THE ACADEMY OF MARKETING SCIENCE	111
JOURNAL OF MARKETING	109
JOURNAL OF RETAILING AND CONSUMER SERVICES	107
JOURNAL OF CONSUMER RESEARCH	101
MIS QUARTERLY	89
JOURNAL OF MARKETING RESEARCH	88

Tablo 2’de, oyunlaştırma ve tüketici etkileşimi alanında yapılan çalışmaların yayımlandığı akademik dergiler listelenmiştir. "Dergiler" sütunu, çalışmaların yayımlandığı dergi isimlerini, "Makaleler" sütunu ise her bir dergide yayınlanmış toplam makale sayısını göstermektedir. Bu tablo, alanın literatürüne en fazla katkı sağlayan dergileri

ortaya koymakta ve hangi kaynakların araştırmacılar tarafından daha fazla tercih edildiğini görselleştirmektedir. Tablonun en üst sırasında yer alan Computers in Human Behavior, 377 makale ile oyunlaştırma ve tüketicilerle etkileşimi literatürüne en çok katkıyı sağlayan dergi olarak öne çıkmaktadır. Söz konusu dergi, insan davranışlarını ve dijital ortamlardaki etkileşimleri araştıran çalışmalara odaklanmakta olup, oyunlaştırma gibi dijital davranışları inceleyen makaleler için önemli bir platform özelliği sunmaktadır. Journal of Business Research, 299 makale ile ikinci sırada yer almakta ve iş dünyası ile ilgili araştırmalar için kaynak oluşturmaktadır. Dergi, işletme ve tüketicilerle etkileşimi gibi konulara odaklanmakta olup, oyunlaştırma uygulamalarının iş dünyasındaki etkilerini inceleyen çalışmalar için tercih edilebilecek bir yayın olma özelliğindedir. Journal of Interactive Marketing (160 makale), International Journal of Information Management (130 makale) ve Journal of the Academy of Marketing Science (111 makale) ise oyunlaştırma ve tüketicilerle etkileşimi üzerine yapılan çalışmalarda ne çıkan diğer dergilerdir. Bu dergiler, pazarlama, bilgi yönetimi ve interaktif teknolojilerin tüketicilerle etkileşimi üzerindeki etkilerini araştıran çalışmaları destekleyerek, bu alanlarda yapılmış araştırmaların alanda çalışma yapan araştırmacılara ulaşmasını sağlamaktadır. Tabloda yer alan dergiler, oyunlaştırma literatüründe yapılan bilimsel çalışmaların kalitesini ve etki düzeyini belirlemek açısından bir referans noktası sağlamaktadır.

şekil 4. En ok Atıf Alan Yazar

Not. Araştırmacı tarafından Rstudio Programı ile oluşturulmuştur.

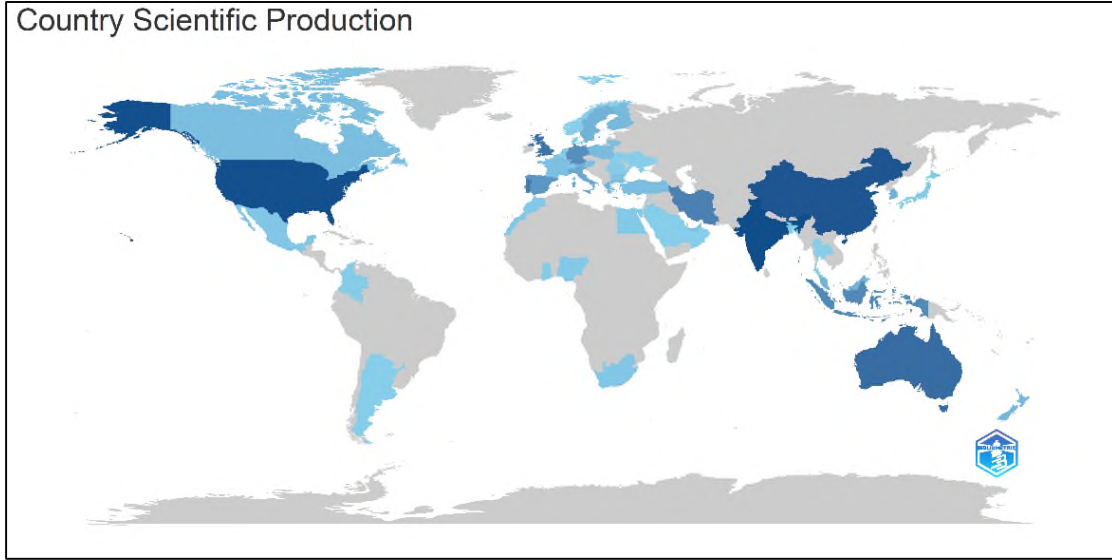
şekil 4'de oyunlaştırma ve tüketicilerle etkileşimi üzerine yapılan çalışmalarda atıf sayısına göre en çok alıntı alan yazarlar sıralanmıştır. Yatay eksen, yazarların çalışmaları için aldıkları toplam atıf sayısı, dikey eksen ise yazar isimleri gösterilmektedir. Söz konusu görselleştirme, oyunlaştırma alanında belirli çalışmalara olan ilginin derecesini ve bu çalışmalara yapılan atıf yoğunluğunu incelemek açısından önemli olacaktır. En yüksek atıf sayısına sahip yazarlar arasında Jaskari ve Syrjl ilk sırada yer almaktadır; her biri 53 atıf ile bu alanda önemli bir etki yaratmışlardır. Putra ve Tsou ise 50 atıf ile ikinci sırada yer almakta olup, onların çalışmalarının da literatürde güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. şekil 4, oyunlaştırma ve tüketicilerle etkileşimi alanında yerel atıf sayısına göre en etkili çalışmaları ortaya koymakta ve akademik topluluk içinde hangi çalışmaların daha fazla ilgi gördüğünü anlamaya yardımcı olmaktadır. Atıf analizleri, alanın önemli isimlerini tanımlamak ve araştırmacılara, literatürde en çok referans verilen çalışmaları göz önünde bulundurarak kendi araştırmalarına yn vermeleri için yol göstermektedir.

Tablo 3. En Çok Makale Yayınlanan Üniversiteler

Kurumlar	Makaleler
GRIFFITH UNIVERSITY	13
UNIVERSITY OF BEIRA INTERIOR	10
INSTITUTO UNIVERSITÁRIO DE LISBOA (ISCTE-IUL)	9
KARLSTAD UNIVERSITY	8
UNIVERSITY OF TEHRAN	8
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY	7
BOURNEMOUTH UNIVERSITY	6
MOHAMMED BIN RASHID UNIVERSITY OF MEDICINE AND HEALTH SCIENCES	6
QUEENSLAND UNIVERSITY OF TECHNOLOGY	6
UNIVERSITY OF AUCKLAND	6

Not. Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Tabloda, oyunlaştırma ve tüketici etkileşimi alanında en fazla sayıda akademik makale yayımlanmış olan üniversiteler listelenmiştir. "Kurumlar" sütunu, kurumların isimlerini, "Makaleler" sütunu ise her bir kurumun katkı sağladığı makale sayısını göstermektedir. Listeye göre, Griffith University, 13 makale ile oyunlaştırma ve tüketici etkileşimi alanında en fazla sayıda yayın yapmış olan kurum olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Griffith University'nin oyunlaştırma araştırmalarında aktif bir rol oynadığını ve bu alanda önemli bir akademik merkez haline geldiğini göstermektedir. University of Beira Interior, 10 makale ile ikinci sırada yer almakta olup, onu takiben Instituto Universitário de Lisboa (ISCTE-IUL), 9 makale ile üçüncü sıradadır. Karlstad University ve University of Tehran, 8'er makale ile dördüncü sırada yer almakta olup, bu kurumlar da oyunlaştırma ve tüketici etkileşimi üzerine yapılan çalışmalara katkıda bulunan önemli araştırma merkezleridir. Pennsylvania State University ise 7 makale ile listede kendine yer bulmuştur. Genel olarak tablo, oyunlaştırma ve tüketici etkileşimi konularında en aktif akademik kurumları belirlemektedir. Alanda işbirliği yapacak araştırmacılar için potansiyel kurumları belirlemede bir referans kaynağı olarak kullanılması amacıyla oluşturulmuştur.

Şekil 5. En Çok Yayın Yapan Ülkeler

Not. Araştırmacı tarafından Rstudio Programı ile oluşturulmuştur.

Yukarıdaki grafikte konu ile ilgili en çok yayın yapan ülkelerin görselleştirilmiş hali sunulmuştur. Ülkelerin sıralaması ve yayın bilgileri ise aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 4. Ülkelere Göre Yayın Sayıları

Ülkeler	Frekans
HİNDİSTAN	62
ABD	61
ÇİN	58
AVUSTRALYA	46
BİRLEŞİK KRALLIK	43
PORTEKİZ	39
İRAN	36
ENDONEZYA	32
ALMANYA	29
İSPANYA	26

Not. Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur

Tabloda, oyunlaştırma ve tüketici etkileşimi alanında yayın yapan araştırmacıların coğrafi dağılımı yer almaktadır. "Ülkeler" sütunu, araştırmacıların bulunduğu ülkeleri; "Frekans" sütunu ise her bir ülkenin oyunlaştırma literatürüne katkı sağladığı yayın sayısını göstermektedir. Listeye göre, Hindistan 62 yayın ile en yüksek katkıya sahip ülke olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, Hindistan'da oyunlaştırma alanındaki çalışmaların yoğunlaştığını ve bu ülkenin oyunlaştırma araştırmalarına önemli ölçüde katkı sağladığını göstermektedir. Hindistan'ı, 61 yayın ile Amerika Birleşik Devletleri takip etmektedir; bu da ABD'nin oyunlaştırma ve tüketici etkileşimi alanında dünya çapında önemli bir araştırma merkezi olduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak tablo, oyunlaştırma ve tüketici etkileşimi konusundaki akademik çalışmaların dünya genelinde geniş bir coğrafi yayılımına sahip olduğunu göstermektedir. Bu veriler, araştırmacılar için oyunlaştırma literatüründe en etkin ülkeleri belirlemek açısından bir rehber sunmaktadır. Ayrıca, oyunlaştırma araştırmalarının farklı ülkelerdeki yoğunluğu, bu alanda yapılacak uluslararası işbirlikleri için potansiyel fırsatlar sunmakta ve oyunlaştırmanın tüketici davranışları üzerindeki etkisini farklı kültürel ve coğrafi bağlamlarda inceleme olanağı sağlamaktadır.

Tablo 5. En Çok Atıf Alan Makaleler

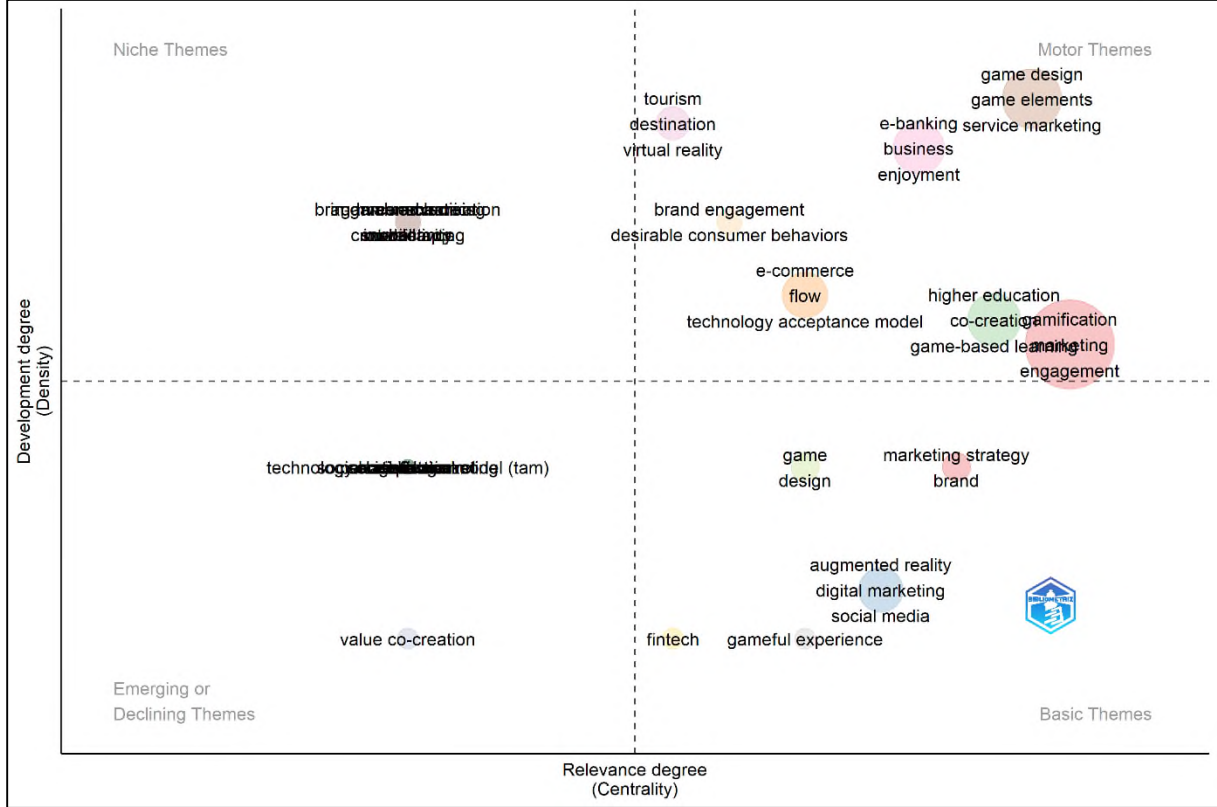
Makale	DOI	Toplam Atıflar	Yıllık Toplam Atıf	Normalize Edilmiş Toplam Atıf
DICHEVA D, 2015, EDUCATIONAL TECHNOLOGY AND SOCIETY		1121	112,10	7,24
HUOTARI K, 2017, ELECTRON MARK	10.1007/s12525-015-0212-z	629	78,63	5,20
HAMARI J, 2013, ELECT COMMER RES APPL	10.1016/j.elerap.2013.01.004	541	45,08	1,97
XU F, 2017, TOUR MANAGE	10.1016/j.tourman.2016.11.020	299	37,38	2,47
HOFACKER CF, 2016, J INTERACT MARK	10.1016/j.intmar.2016.03.001	292	32,44	3,18
YANG Y, 2017, COMPUT HUM BEHAV	10.1016/j.chb.2017.03.066	269	33,63	2,22
XI N, 2020, J BUS RES	10.1016/j.jbusres.2019.11.058	204	40,80	7,03
LANDERS RN, 2018, SIMUL GAMING	10.1177/1046878118774385	198	28,29	3,62
XU F, 2016, J TRAVEL TOUR MARK	10.1080/10548408.2015.1093999	183	20,33	1,99
EPPMANN R, 2018, J INTERACT MARK	10.1016/j.intmar.2018.03.002	177	25,29	3,24

Not. Araştırmacı tarafından oluşturulmuştur

Tablo 5'te, oyunlaştırma ve tüketici etkileşimi üzerine yapılmış en çok atıf alan akademik makaleleri göstermekte olup, her makalenin toplam atıf sayısı, yıllık atıf oranı ve normalize edilmiş atıf sayısı gibi metrikler sunmaktadır.

araştırmacıların hangi konulara ve anahtar kelimelere odaklandığını anlamak için kullanılmaktadır. Tabloya göre, "gamification" (oyunlaştırma) terimi 39 kez ile en sık kullanılan terim olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, oyunlaştırmanın literatürde merkezi bir konu olduğunu ve araştırmacıların bu kavram etrafında yoğunlaştığını göstermektedir. "Marketing" (pazarlama) terimi ise 38 kez kullanılarak ikinci sırada yer almakta olup, oyunlaştırmanın pazarlama alanındaki uygulamaları üzerine yapılan çalışmaların yaygın olduğunu ve bu iki kavramın sıklıkla bir arada ele alındığını işaret etmektedir. "Human" (insan) terimi 18 kez kullanılmış olup, oyunlaştırmanın insan davranışları üzerindeki etkilerini araştıran çalışmaların önemini yansıtmaktadır. Bu durum, oyunlaştırmanın temel olarak insan psikolojisi ve davranışları ile olan ilişkisini vurgulamakta ve bu alandaki çalışmaların insan faktörüne odaklandığını göstermektedir.

Şekil 7. Tematik Harita

Not. Araştırmacı tarafından Rstudio Programı ile oluşturulmuştur.

Şekil 7'de oluşturulan harita gelecekteki araştırmalara yön vermek, fikir vermek için kullanılan harita türüdür. Temaların gelişim düzeyi (yoğunluk) ve alaka düzeyi (merkezilik) eksenlerinde konumlarını gösteren bir stratejik tematik analizdir. Bu bağlamda, dört ana tema kategorisi öne çıkmaktadır:

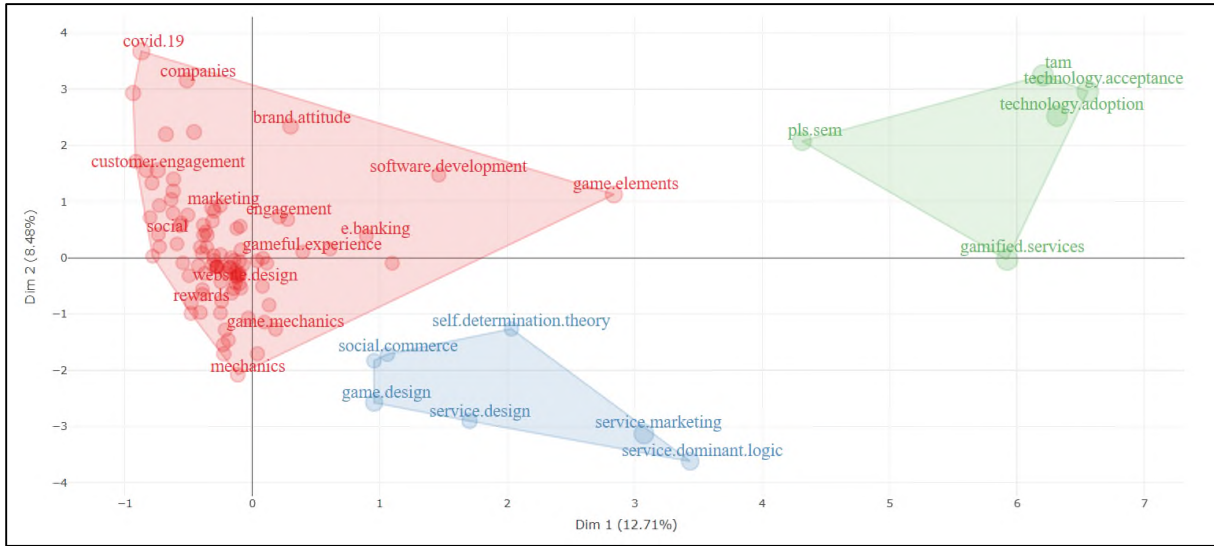
Motor Temalar: Sağ üst köşede yer alan bu temalar yüksek merkezilik ve yoğunluk derecelerine sahiptir, yani alan için hem çok merkezi hem de iyi gelişmiştir. Bu kategorideki "game design" (oyun tasarımı), "game elements" (oyun unsurları), "e-banking service marketing" (e-bankacılık hizmet pazarlaması), "business" (iş) ve "enjoyment" (keyif) gibi konular, araştırma alanının merkezinde ve iyi gelişmiş olup inovasyon potansiyeli taşımaktadır. "Gamification" (oyunlaştırma), "engagement" (bağlılık) ve "co-creation" (ortak yaratım) gibi temalar da bu grupta olup, araştırma alanının gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır.

Niche Temalar: Sol üst köşede yer alan bu temalar, yüksek yoğunluk ancak düşük merkezilik göstermektedir. Bu durum, söz konusu temaların araştırma topluluğu için derinlik taşıdığını ancak henüz merkezi bir konumda olmadığını göstermektedir. "Tourism" (turizm), "virtual reality" (sanal gerçeklik), "brand engagement" (marka

bağlılığı) ve "desirable consumer behaviors" (arzu edilen tüketici davranışları) gibi temalar, daha spesifik alt alanlarda derinlemesine çalışılmış, ancak geniş çapta merkezi bir rol üstlenmemiştir.

Emerging veya Declining Temalar: Sol alt köşede bulunan bu temalar düşük merkezilik ve yoğunluk göstermektedir. Bu temalar, ya yeni ortaya çıkan ve henüz geniş bir ilgi görmeyen ya da ilgisini yitirmeye başlayan konuları temsil etmektedir. "Value co-creation" (değer ortak yaratımı), "technological adoption model (TAM)" (teknoloji benimsenme modeli) gibi temalar bu gruptadır ve araştırma gündeminde yükselme veya düşme eğiliminde olabileceğini göstermektedir.

Basic Temalar: Sağ alt köşede yer alan bu temalar yüksek merkezilik ancak düşük yoğunluk göstermektedir. Bu temalar, alanda merkezi bir rol oynasa da yeterince derinlemesine çalışılmamış olduğunu ifade etmektedir. "Digital marketing" (dijital pazarlama), "augmented reality" (artırılmış gerçeklik), "social media" (sosyal medya), "fintech" ve "gameful experience" (oyunlu deneyim) gibi konular temel bileşenler olup daha fazla derinlemesine araştırma potansiyeli taşımaktadır.

Şekil 8. Faktör Analizi

Not. Araştırmacı tarafından Rstudio Programı ile oluşturulmuştur.

Şekil 8’de ele alınan çalışmaların yoğunlaşma derecesine göre faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizi neticesinde üç boyut ortaya çıkmıştır. Birinci boyut, Müşteri Katılımı ve Dijital Stratejiler olarak araştırmacı tarafından isimlendirilmiştir. Sol üst bölgede kırmızı alan ile temsil edilmektedir. Üç birimlerinin covid-19, companies (şirketler), customer engagement (müşteri bağlılığı), brand attitude (marka tutumu), software development (yazılım geliştirme), game elements (oyun unsurları) olduğu görülmektedir. Bu faktörün, şirketlerin müşteri bağlılığı ve marka tutumlarını arttırmaya yönelik stratejiler, özellikle COVID-19’un yarattığı dijital dönüşüm ve müşteri etkileşimi üzerindeki etkilerle ilgili olduğu görülmektedir. “Game elements” ve “game mechanics” gibi kavramlar, müşteri katılımını arttırmaya yönelik oyunlaştırma uygulamalarını yansıtmaktadır. İkinci boyut, Teknoloji Kabulü ve Adaptasyon Süreçleri olarak araştırmacı tarafından isimlendirilmiştir. Sağ üst bölgede yeşil alan ile temsil edilmektedir. Üç birimlerinin TAM (Technology Acceptance Model), technology acceptance (teknoloji kabulü), technology adoption (teknoloji benimsenme), PLS-SEM (Yapısal Eşitlik Modellemesi) olduğu görülmektedir. Bu faktörün teknoloji kabulü ve benimsenmesi üzerine odaklandığı görülmektedir. Teknoloji Kabul Modeli (TAM) ve Yapısal Eşitlik Modellemesi (PLS-SEM) gibi kavramlar, kullanıcıların yeni teknolojilere nasıl uyum sağladığını analiz etmek için kullanılan metodolojik yaklaşımları yansıtmaktadır. Üçüncü boyut, Müşteri Merkezli Hizmet Tasarımı ve Sosyal Ticaret olarak araştırmacı tarafından isimlendirilmiştir. Alt-orta bölgede mavi alan ile temsil edilmektedir. Üç birimlerinin self-determination theory (öz-belirleme teorisi), social commerce (sosyal ticaret), service design (hizmet tasarımı), service-dominant logic (hizmet-dominant mantık) olduğu görülmektedir. Bu faktör, hizmet tasarımı ve sosyal ticaret ile ilişkili olup, müşteri odaklı yaklaşımlar

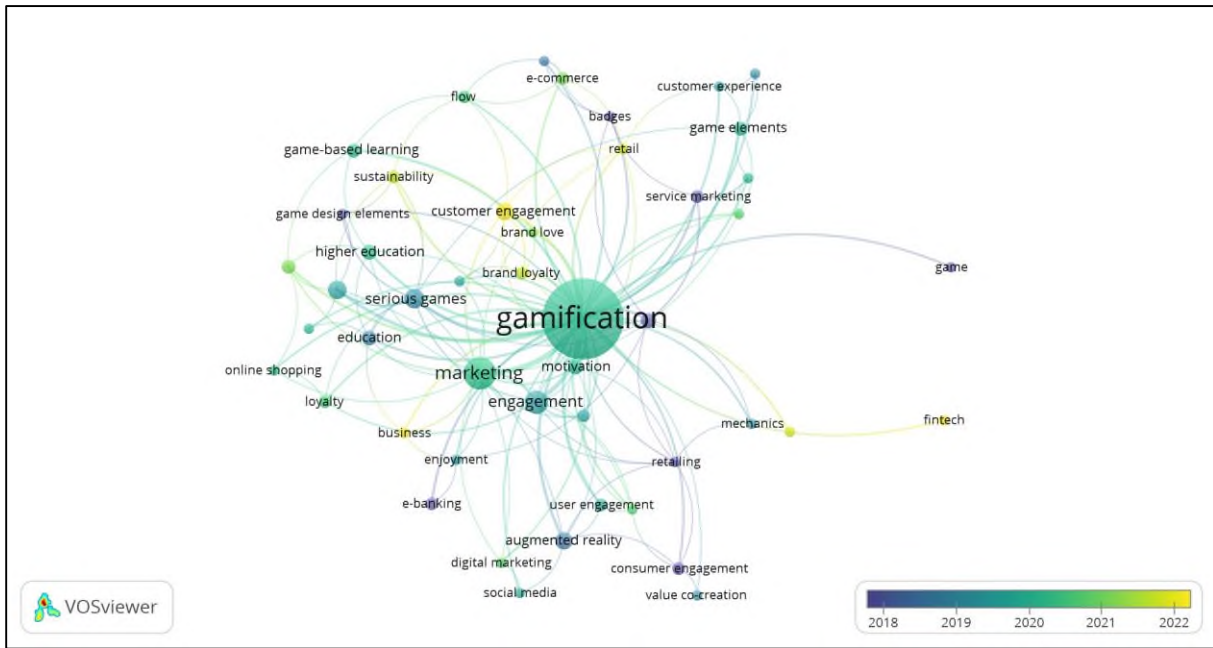

Sarı Küme - Dijital Pazarlama ve Sosyal Medya: "Digital marketing" (dijital pazarlama), "social media" (sosyal medya) ve "augmented reality" (artırılmış gerçeklik) gibi kavramlarla temsil edilen bu küme, dijital pazarlama stratejilerinde oyunlaştırmanın rolünü ele almaktadır. Sosyal medya ve dijital pazarlamada, kullanıcıların daha fazla etkileşimde bulunmasını sağlamak için oyunlaştırma öğelerinin nasıl kullanıldığına odaklanmaktadır.

Diğer Temalar ve Bağlantılar: "Motivation" (motivasyon), "retailing" (perakendecilik) ve "value co-creation" (değer ortak yaratımı) gibi temalar, oyunlaştırmanın farklı sektörlerdeki uygulamalarını yansıtmaktadır. Bu kavramlar, oyunlaştırmanın yalnızca müşteri katılımını artırmakla kalmayıp, aynı zamanda marka sadakati, değer yaratımı ve kullanıcı motivasyonunu destekleyen bir araç olarak da değerlendirildiğini göstermektedir.

Ağ haritası, oyunlaştırmanın çok disiplinli bir etkiye sahip olduğunu, eğitim, pazarlama, müşteri deneyimi ve dijital medya gibi birçok alanda önemli rol oynadığını ortaya koymaktadır. Oyunlaştırma stratejilerinin farklı sektörlerde nasıl uygulanabileceğine dair geniş bir perspektif sunmakta ve bu alandaki çalışmaların çeşitliliğini göstermektedir.

Şekil 10. Anahtar Kelimelerin Zaman Döngüsü ile ilgili Ağ Haritası

Not. Araştırmacı tarafından Rstudio Programı ile oluşturulmuştur.

Şekil 10'daki ağ haritası, "gamification" (oyunlaştırma) kavramının çeşitli alt temalarla ilişkisini zaman çizelgesine dayalı olarak göstermektedir. Araştırmacı tarafından VOSviewer ile oluşturulmuş olan bu görselde, renk tonları 2018-2022 yılları arasında kavramların çalışma alanındaki önemine göre bir dağılım göstermektedir. Renk paleti, çalışmanın kronolojik bir analizini sağlamak ve kavramların hangi yıllarda daha fazla ilgi gördüğüne dair bilgiler sunmaktadır. Buna göre,

Merkezî Tema - Gamification: "Gamification" (oyunlaştırma), ağın merkezinde yer almakta ve birçok kavramla bağlantılı bir çekirdek tema olarak öne çıkmaktadır. Oyunlaştırma, farklı alanlarda geniş bir kullanım alanı bulmuş ve müşteri deneyiminden eğitim uygulamalarına kadar geniş bir yelpazede etki göstermiştir.

Zaman Çizelgesine Göre Dağılım: 2018-2019 yıllarına ait kavramlar genellikle koyu mavi tonlarında gösterilmiştir. "Education" (eğitim), "higher education" (yükseköğretim), "serious games" (ciddi oyunlar), "customer engagement" (müşteri bağlılığı) gibi konular bu dönemde dikkat çekmiştir. Bu yıllarda oyunlaştırmanın eğitim ve müşteri bağlılığı alanlarındaki uygulamalarının araştırıldığı görülmektedir. Yeşil tonlarda gösterilen kavramlar 2020 yılına işaret etmektedir. Bu dönemde "sustainability" (sürdürülebilirlik), "social media" (sosyal medya) ve "digital marketing" (dijital pazarlama) gibi kavramlar öne çıkmaktadır.

Oyunlaştırma, sürdürülebilirlik ve dijital pazarlama stratejileri kapsamında ele alınmış ve sosyal medya uygulamalarıyla daha fazla ilişkilendirilmiştir. Açık sarı tonlarda gösterilen kavramlar daha yeni olan 2021 ve 2022 yıllarını temsil etmektedir. Bu dönemde "fintech", "augmented reality" (artırılmış gerçeklik), "mechanics" (mekanikler) ve "badges" (rozetler) gibi kavramlar öne çıkmıştır. Bu alanlarda, oyunlaştırmanın finansal teknoloji uygulamalarında ve artırılmış gerçeklik gibi yeni teknolojilerle ilişkili olarak araştırıldığı gözlemlenmektedir.

Sonuç

Oyunlaştırma çalışmaları pazarlama alanında her geçen gün daha fazla uygulanmaya başlanmıştır. Bu sebeple çalışmada, oyunlaştırma ve pazarlama literatürünün bibliyometrik analizini sunarak, son yıllarda bu alanlarda artan akademik ilginin temel eğilimlerinin ve boşluklarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmada, oyunlaştırma ve pazarlama disiplinleri arasındaki ilişkiyi anlamaya yönelik önemli bulgular elde edilmiştir. Scopus veri tabanında "gamification" ve "marketing" anahtar kelimeleriyle yapılan taramaların analizi, oyunlaştırmanın pazarlama alanında giderek daha fazla önem kazandığını göstermektedir. Çalışmada kullanılan akademik çalışmalar, oyunlaştırmanın pazarlama uygulamaları içerisinde etkileşim ve bağlılığı artırmada bir araç olarak nasıl başarılı bir şekilde kullanılabileceğine dair veriler sunmaktadır.

Çalışmanın bulguları, oyunlaştırma literatüründe en çok atıf alan çalışmalar, öncü yazarlar, tercih edilen dergiler ve anahtar kavramlar gibi bibliyometrik göstergeler üzerinden detaylandırılmıştır. En çok atıf alan çalışmaların incelenmesi, oyunlaştırmanın pazarlama stratejilerine entegrasyonunda öne çıkan teorik çerçeveler ve metodolojik yaklaşımlar hakkında bundan sonra yapılacak çalışmalara yardımcı olacaktır. Örneğin, Hamari ve Huotari gibi araştırmacıların çalışmaları, oyunlaştırmanın müşteri etkileşimini ve marka sadakatini artırmadaki etkisini vurgulayan teorik ve ampirik katkılarıyla dikkat çekmektedir.

Bibliyometrik analizler, aynı zamanda oyunlaştırmanın pazarlama disiplini içerisinde farklı alt alanlarda nasıl ele alındığını da ortaya koymaktadır. Analiz sonuçlarına göre, oyunlaştırma pazarlamada en çok dijital platformlar, müşteri sadakati ve sosyal etkileşim bağlamında araştırılmaktadır. Çalışmalarda özellikle mobil pazarlama ve elektronik ticaret alanında oyunlaştırmanın etkilerinin incelendiği görülmektedir. Bu bağlamda, mobil uygulamalar üzerinden oyunlaştırma unsurlarının kullanımıyla tüketiciler arasında sosyal etkileşim ve sadakat yaratma çabalarının öne çıktığı gözlemlenmiştir. Ayrıca, lüks markaların tüketiciye sunduğu dijital deneyimlerin, oyunlaştırma unsurlarıyla zenginleştirilerek tüketici sadakatini ve bağlılığını artırdığı belirlenmiştir. Böylece, oyunlaştırmanın geleneksel pazarlama yöntemlerinden ayrılarak, tüketici deneyimlerine yenilikçi bir boyut kazandırdığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Çalışmada oyunlaştırma ve pazarlama literatürüne en çok katkı sağlayan akademik dergiler ve üniversiteler de analiz edilmiştir. "Computers in Human Behavior," "Journal of Business Research" ve "Journal of Interactive Marketing" gibi dergiler, oyunlaştırma ve tüketici etkileşimi üzerine yapılan çalışmalar için önemli bir platform sunmaktadır. Ayrıca Griffith University ve University of Beira Interior gibi kurumların bu alanda yoğun akademik faaliyet gösterdiği ve literatüre katkı sunduğu görülmüştür.

Anahtar kelime analizi, oyunlaştırma ve pazarlama alanındaki temel kavramları ve bu kavramların birbirleriyle olan ilişkilerini anlamak açısından da önemlidir. En çok kullanılan terimlerin başında "gamification" ve "marketing" gelirken, bu terimleri "consumer engagement," "customer loyalty," ve "brand loyalty" gibi tüketici davranışlarına odaklanan kavramlar takip etmektedir. Bu durum, oyunlaştırmanın pazarlama alanında en çok müşteri bağlılığı ve tüketici katılımı bağlamında araştırıldığını ortaya koymaktadır. Anahtar kelime analizi aynı zamanda "digital," "e-commerce," ve "social media" gibi dijital odaklı terimlerin de sıklıkla kullanıldığını göstermektedir. Bu bağlamda, oyunlaştırma ve pazarlamanın dijital dönüşüm süreçlerinde birbirini destekleyen stratejik unsurlar olduğu ve dijital platformlar üzerinde tüketici davranışını yönlendirmede önemli bir rol oynadığı anlaşılmaktadır.

Coğrafi dağılım açısından bakıldığında, Hindistan, ABD ve Çin gibi ülkelerin oyunlaştırma ve pazarlama literatürüne katkı sağladığı görülmektedir. Oyunlaştırmanın küresel düzeyde bir ilgi gördüğünü ve farklı kültürel bağlamlarda geniş bir uygulama alanına sahip olduğunu göstermektedir. Bu tür bir coğrafi çeşitlilik, oyunlaştırma stratejilerinin farklı ülkelerdeki tüketici davranışları üzerindeki etkisini anlamak açısından da önemlidir. Örneğin, Hindistan ve Çin gibi geniş tüketici tabanına sahip ülkelerde oyunlaştırmanın daha yaygın olarak ele alınması, bu ülkelerde dijital tüketici katılımının güçlendirilmesine yönelik stratejik bir çabanın olduğunu düşündürmektedir.

Sonuç olarak, bu çalışma oyunlaştırma ve pazarlama alanındaki eğilimleri, önde gelen araştırmacıları, dergileri ve metodolojik yaklaşımları analiz ederek, bu alandaki akademik gelişmelerin geniş bir haritasını sunmaktadır. Çalışmanın sonuçları, oyunlaştırma ve pazarlamanın kesişiminde sürdürülebilir bir araştırma alanı oluşturduğunu ve bu alanın hem akademik hem de endüstriyel düzeyde giderek daha fazla ilgi çektiğini göstermektedir. Oyunlaştırma, pazarlama stratejilerinin dijital dönüşüm sürecinde güçlü bir araç olarak öne çıkmakta ve markaların tüketici ile daha derinlemesine bir bağ kurmasını sağlamaktadır. Gelecekte, oyunlaştırmanın farklı sektörlerdeki uygulamaları ve tüketici davranışları üzerindeki uzun vadeli etkilerini inceleyen daha derinlemesine araştırmalar yapılması, bu alandaki literatüre önemli katkılar sunacaktır.

Öneriler

Araştırmanın bulguları ışığında, oyunlaştırmanın pazarlama stratejilerine entegrasyonunun çeşitli avantajları, akademik ve sektörel iş birliği gerekliliğiyle birleştirilerek sürdürülebilir tüketici ilişkileri yaratmak için nasıl daha etkili kullanılabileceği üzerinde durulmalıdır. Oyunlaştırmanın tüketicinin psikolojik motivasyonlarını hedefleyen özelliklerinin marka sadakati ve tüketici memnuniyeti üzerindeki etkilerini anlamak için daha fazla nitel ve nicel araştırmaya ihtiyaç olduğu açıktır. Aynı zamanda, dijitalleşmenin hızla ilerlediği bir dünyada, oyunlaştırma stratejilerinin etik boyutları da dikkate alınmalı ve sürdürülebilir, sorumlu pazarlama pratikleri oluşturulmalıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek/ Funding

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek yazarlı olarak yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Oyunlaştırma ve pazarlama ile yapılan çalışmaların incelenmesi: bibliyometrik analiz.” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Admin. (2024). *Etrellium*. etrellium.com: <https://www.etrellium.com/ai/where-do-gamification-and-ai-converge/> adresinden alındı
- Bayraktar, Ö. (2014). *Bir iletişim modeli olarak oyunlaştırma* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Maltepe Üniversitesi.
- Berber, A. (2018). *Oyunlaştırma*. Seçkin Yayıncılık.
- Borges, G. A., Tortorella, G., Rossini, M., & Portioli-Staudacher, A. (2019). Lean implementation in healthcare supply chain: a scoping review. *Journal of Health Organization and Management*, 33(3), s. 304-322. <https://doi.org/10.1108/JHOM-06-2018-0176>
- Bozkurt, A. (2023). *Oyunlaştırma 101*. İdeal Kültür Yayıncılık.
- Burns, B. (2015). *Oyun kitabı*. (E. Karaarslan, Dü., & T. T. Bilgin, Çev.). Kuzey Yayınları.
- Csikszentmihalyi, M. (2021). *Akış - mutluluk bilimi* (8 b.). (B. Satılmış, Çev.). Buzdağı Yayınları.
- Demir, G., Chatterjee, P., Kadry, S., Abdelhadi, A., & Pamučar, D. (2024c). Measurement of alternatives and ranking according to compromise solution (marcos) method: a comprehensive bibliometric analysis. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 7(2), 313-336.

- Demir, G., Chatterjee, P., Zakeri, S., & Pamucar, D. (2024a). Mapping the evolution of multi-attributive border approximation area comparison method: a bibliometric analysis. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 7(1), 290-314.
- Demir, G., Chatterjee, P., Zakeri, S., & Pamucar, D. (2024b). Mapping the evolution of multi-attributive border approximation area comparison method: a bibliometric analysis. *Decision Making: Applications in Management and Engineering*, 7(1), 290-314.
- Demir, G., Moslem, S. & Duleba, S. (2024d). Artificial intelligence in aviation safety: systematic review and biometric analysis. *Int J Comput Intell Syst* 17, 279. <https://doi.org/10.1007/s44196-024-00671-w>
- Demirer-Aydın , Ö. (2024). Oyun ve oyunlaştırma aynı şey midir? aynı şekilde mi uygulanır ve ölçümlenir? B. Aras-Bayır içinde, *İleri Oyunlaştırma Teknikleri* (s. 9). Hümanist Yayınları.
- Duhigg, C. (2012). *Alışkanlıkların gücü*. (H. Balkara-Çevikus, Çev.). Boyner Yayınları.
- Eyal, N., & Hoover, R. (2022). *Kancaya takılınca*. (B. Akat, Çev.). Nova Kitap.
- Gajanova, L., & Radišić, M. (2020). Self-determination theory as mediator in the nexus of gamification and customer purchasing behaviour. *International Conference on Entrepreneurial Competencies in a Changing World (ECCW 2020)*. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20219001005>
- Hofacker, C. F., Ruyter, K. d., Lurie, N. H., Manchanda, P., & Donaldson, J. (2016). Gamification and mobile marketing effectiveness. *Journal of Interactive Marketing*, 34(1), s. 25-36. <https://doi.org/10.1016/j.intmar.2016.03.001>
- Huizinga, J. (2023). *Homo ludens* (11 b.). (M. A. Kılıçbay, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Huotari, K., & Hamari, J. (2017). A definition for gamification: anchoring gamification in the service marketing literature. *Electron Markets*, 27. <https://doi.org/10.1007/s12525-015-0212-z>
- Jun, F., Jiao, J., & Lin, P. (2019). Influence of virtual CSR gamification design elements on customers' continuance intention of participating in social value co-creation. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 32(6), s. 1305-1326. <https://doi.org/10.1108/APJML-03-2019-0213>
- Kim, A. J. (2018). *Game thinking*. Burlingame: Gamethinking.io.
- Koçak, D. (2020). *Sosyal bilimler için R ile temel istatistik*. Nobel Yayıncılık.
- Marczewski, A. (2013). *Gamification: a simple introduction*. Self-published by Andrzej Marczewski.
- Milanesi, M., Guercini, S., & Runfola, A. (2023). Let's play! Gamification as a marketing tool to deliver a digital luxury experience. *Electronic Commerce Research*, 23, s. 2135-2152. <https://doi.org/10.1007/s10660-021-09529-1>
- Şimşir, İ. (2021). Bibliyometri ve bibliyometrik analize ilişkin kavramsal çerçeve. O. Öztürk, & G. Gürler içinde, *Bir Literatür İncelemesi Aracı Olarak Bibliyometrik Analiz* (s. 7-32). Nobel Bilimsel Yayınları.
- Turmuzi, M., Suharta, G. P., Astawa, I. P., & Suparta, N. (2023). Mapping of mobile learning research directions and trends in scopus-indexed journals: a bibliometric analysis. *International Journal of Interactive Mobile Technologies (IJIM)*, 17(3), s. 39-69. <https://doi.org/10.3991/ijim.v17i03.36461>
- Werbach, K. (2013). Gamification. <https://www.coursera.org/learn/gamification> adresinden alındı
- Werbach, K., & Hunter, D. (2020). *For the win*. Wharton School Press.
- Yang, Y., Asaad, Y., & Dwivedi, Y. (2017). Examining the impact of gamification on intention of engagement and brand attitude in the marketing context. *Computers in Human Behavior*, 73, s. 459-469. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.03.066>
- Yılmaz, E. A. (2015). *Oyunlaştırma*. Abaküs Yayınları.
- Yılmaz, E. A. (2022). *Sekizinci sanat oyun*. Destek Yayınları.
- Zichermann, G., & Cunningham, C. (2011). *Gamification by design: implementing game mechanics in web and mobile apps*. O'Reilly Media, Inc.

EXTENDED SUMMARY

The study presents the use of gamification in marketing strategies and bibliometric analysis of the academic literature on this topic. Gamification is the application of game elements in non-game contexts to motivate users and increase engagement. It is becoming increasingly popular in marketing. Gamification strategies used to influence consumer behavior positively are effective in increasing customer loyalty, brand loyalty and overall marketing performance. In this study, the articles obtained from the Scopus database with the keywords 'gamification' and 'marketing' were analyzed. The analyses reveal that studies on gamification and marketing have increased significantly in the last decade.

The study aims to examine how the integration of gamification into marketing strategies has found a place in the literature and which methodological approaches and theoretical frameworks emerge. Within the scope of bibliometric analysis, various bibliometric indicators, such as the most cited articles, most researchers, preferred journals for publication, collaborations and keywords, were evaluated.

In marketing, gamification is an effective strategy for attracting consumers' attention and increasing customer loyalty on digital platforms. Marketing strategies supported by gamification elements allow brands to establish a stronger bond with consumers and keep them interacting with the brand for longer. For example, using game elements such as points, badges, leaderboards, and challenges through mobile applications increases consumer motivation and creates brand loyalty. These elements are based on psychological triggers that drive human behavior, such as the desire for achievement, social recognition and competition.

Another advantage of gamification in marketing is that it provides consumers with a more entertaining and immersive experience. Luxury brands, in particular, create brand loyalty and increase customer satisfaction by offering consumers digital experiences enriched with gamification elements.

The articles analyzed provide significant findings in identifying academic trends in gamification and marketing, the most influential researchers, and frequently cited studies. Journals such as 'Computers in Human Behavior,' 'Journal of Business Research' and 'Journal of Interactive Marketing' provide an important platform for gamification and consumer engagement studies. At the same time, academic institutions such as Griffith University and the University of Beira Interior stand out as leading research centers in this field.

In terms of geographical distribution, countries such as India, the USA and China contribute the most to academic studies in the fields of gamification and marketing. This diversity provides information on how gamification strategies are applied in different cultural contexts and creates potential opportunities for international collaborations in this field. In addition, it is understood that gamification has found a wider application area in digital transformation processes in these countries.

The most cited articles in the study constitute an important source for understanding the theoretical frameworks and methodological approaches used in integrating gamification into marketing strategies. For example, Hamari and Huotari's studies emphasize the effect of gamification on increasing customer interaction and brand loyalty, which are essential references in this field. These studies shed light on theoretical approaches such as the Hook Model, one of the leading models used to influence consumer behavior. In addition, gamification approaches such as the Octalysis Model and D6 Model cover strategies used in marketing to increase user motivation and create brand loyalty.

Keyword analysis helps understand the terms frequently used in gamification and marketing literature and their relationships with each other. Terms such as 'gamification' and 'marketing' are among the most frequently used keywords. In contrast, concepts that focus on consumer behavior, such as 'consumer engagement' and 'brand loyalty,' are also prominent. This shows that gamification is frequently researched in marketing in the context of customer loyalty and consumer engagement. In addition, digital-focused terms such as 'digital,' 'e-commerce,' and 'social media' are also frequently used, indicating that gamification is a strategic tool to guide consumer behavior on digital platforms.

The findings reveal that gamification is an important tool in the digital transformation process in marketing strategies. It helps brands establish a deeper connection with consumers and adds an innovative dimension to consumer experiences by differentiating from traditional marketing methods. Using gamification strategies, brands can positively influence consumer behavior and increase customer loyalty.

For future research, studies examining the effects of gamification on consumer psychology and long-term effects on customer satisfaction and brand loyalty are needed. Especially in the digitalization process, the ethical dimensions of gamification should be emphasized, and responsible marketing practices should be developed. In addition, detailed analyses of the differences and effects of gamification strategies on a sectoral basis will help brands optimize their gamification methods.

The study concluded that gamification is an effective tool for creating sustainable consumer relationships in marketing strategies. Investigating the effects of gamification, especially in different cultural contexts and in various sectors, will help brands better understand consumer behavior and adapt their marketing strategies more efficiently.

AN INNOVATIVE HYBRID APPROACH TO FORECASTING INTERVAL TIME SERIES DATA WITH ELMAN ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS AND A MODIFIED ADAPTIVE NETWORK-BASED FUZZY INFERENCE SYSTEM

ELMAN YAPAY SİNİR AĞLARI VE MODİFİYE ADAPTİF AĞ TABANLI BULANIK ÇIKARIM SİSTEMİ İLE ARALIKLI ZAMAN SERİSİ VERİLERİNİN TAHMİNİ İÇİN YENİLİKÇİ BİR HİBRİT YAKLAŞIM

Ebrucan İSLAMOĞLU

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İİBF, Finans ve Bankacılık Bölümü, Finans ve Bankacılık Anabilim Dalı
ebrucanislamoglu@nevsehir.edu.tr
ORCID No: 0000-0002-8297-7370

Murat Alper BAŞARAN

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Rafet Kayış Mühendislik Fakültesi, Endüstri Mühendisliği Bölümü, Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı
[murat.basaran@alanya.edu.tr](mailto:мурat.basaran@alanya.edu.tr)
ORCID No: 0000-0001-9887-5531

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

04.07.2024

Kabul Tarihi:

22.12.2024

Yayın Tarihi:

27.03.2023

Anahtar Kelimeler

Aralık Değerli Zaman Serisi,
Modifiye ANFIS,
ERNN,
Bulanık C-Ortalamalar Kümeleme,
Parçacık Sürü Optimizasyonu

Keywords

Interval-Valued Time Series,
Particle Swarm Optimization,
Fuzzy C-Means Clustering,
ERNN,
The Modified ANFIS

Interval Time Series (ITS) techniques are used in data analysis for modeling and forecasting. This paper introduces a hybrid model that combines two effective forecasting methods: the Modified Adaptive Network-Based Fuzzy Inference System (MANFIS) and the Elman Recurrent Neural Network (ERNN). Unlike non-interval time series data, ITS considers both the highest and lowest values within an interval to represent dynamic data, thereby capturing potential relationships between these bounds. The proposed algorithm incorporates ANFIS and ERNN structures with the following advantages: it utilizes particle swarm optimization to train the model and addresses both linear and nonlinear forecasting aspects, providing model-based and data-based approaches, respectively. The fuzzification process employs the fuzzy c-means clustering technique to systematically derive membership values from input data, thereby enhancing forecasting accuracy. The proposed method has been rigorously validated using seven diverse real-world datasets, and comparative analyses with existing algorithms in the literature confirm its superior performance.

ÖZ

Aralık Değerli Zaman Serisi (ITS) teknikleri, veri analizinde modelleme ve tahmin yapmak için kullanılır. Bu makale, aralık değerli zaman serileri için tahmin üretmeye yönelik iki yöntemi birleştiren hibrit bir model önermektedir: Modifiye Edilmiş Adaptif Ağ Tabanlı Bulanık Çıkarım Sistemi (MANFIS) ve Elman Yapay Sinir Ağı (ERNN). Aralık değerli zaman serileri, geleneksel zaman serilerinden farklı olarak aralığın en yüksek ve en düşük değerlerini dikkate alarak, bu sınırlar arasındaki olası ilişkileri değerlendirir. Önerilen hibrit model iki kısımdan oluşmaktadır: ANFIS algoritması ve ERNN model yapısı. Modelin eğitimi için parçacık sürü optimizasyonunun kullanılması, önerilen yöntemin avantajlarından biridir. Ayrıca, hem doğrusal hem de doğrusal olmayan tahmin yöntemlerini ele alarak model tabanlı ve veri tabanlı yaklaşımlar sunmaktadır. Girdi değerlerinin bulanıklaştırılması, üyelik değerlerinin bulanık c-ortalamalar kümeleme tekniği kullanılarak sistematik olarak elde edilmesiyle gerçekleştirilir; bu da tahmin performansını artırmaktadır. Yedi farklı veri seti kullanılarak yöntemin etkinliği doğrulanmış ve sonuçlar literatürdeki modellerle karşılaştırılmıştır. Önerilen modelin üstün performans gösterdiği görülmektedir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1508663>

Atf/Cite as: İslamoğlu, E. & Başaran, M. A. (2025). An innovative hybrid approach to forecasting interval time series data with elman artificial neural networks and a modified adaptive network-based fuzzy inference system. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 223-247.

Introduction

Making predictions for planning and strategy formulation is essential and can be achieved by collecting data and constructing a model that best fits the available data. In the literature, various stochastic and non-stochastic methods have been proposed. The type of data available dictates the methods to be used if no transformation is applied. One type of data encountered is interval-valued data, which is observed in several applications. Like, the lower and higher values of stock prices, the systolic and diastolic measurements of patients' blood pressure, and the minimum and maximum measurement heights of a river for flood management. Direct methods that deal with this type of data are necessary to avoid losing information. If the data is recorded over time, Interval Time Series (ITS) is one of the data types used to handle them. ITS is also employed when exact data is unavailable. For example, a person's blood pressure over time can be represented as an interval, or a sensor can measure and record a device's minimum and maximum values each hour. Although such data can be modeled using classical time series methods, converting interval data to crisp values can result in information loss. When a group of people is observed to measure the same variable over time, ITS can be obtained (Arroyo & Mate, 2006). ITS is prevalent in various fields, such as finance (the daily price range of a company's stock), engineering (the daily voltage range in electric currents), medicine (the daily systolic and diastolic blood pressure of patients), meteorology (the monthly minimum and maximum precipitation in a location), and relative humidity (the monthly measured range).

Interval data, which plays a crucial role in symbolic data analysis (SDA), has found extensive applications across diverse fields. In 1996, Ichino et al. introduced a symbolic classifier using a region-oriented methodology tailored for symbolic interval data. Lissour and Rasson (2000) developed a symbolic kernel classifier that employed appropriate dissimilarity functions. Lechevallier and Périnel (2000) proposed a tree-growing algorithm designed specifically for classifying symbolic interval data. Subsequently, Bock (2002) presented a range of clustering algorithms suited for interval variables and introduced a Self-Organizing Map (SOM) for their visual representation. Lechevallier and Chavent (2002) introduced a dynamic clustering algorithm for interval data, utilizing a modified Hausdorff distance to represent class representatives. Measures of dispersion and central tendency were expanded upon by Diday and Billard (2003) and Saracco and Chavent (2008). Irpino (2006) delved into factorial methods, while Groenen et al. (2006) focused on multidimensional scaling. Hierarchical clustering has been explored by several researchers, including Diday and Gowda (1991), Yaguchi and Ichino (1994), Ravi and Gowda (1995, 1999), Guru et al. (2004), and Chavent (2000). Recognizing the correspondence between interval sets and fuzzy sets, their fuzzy aspect was studied by Ismail and El Sonbaty (1998), Yang et al. (2004), and De Carvalho (2007). Hard partition clustering has been researched by De Carvalho et al. (2009), Lechevallier and De Carvalho (2009a, 2009b), De Carvalho et al. (2006), De Carvalho and De Souza (2004), and Verde and Irpino (2008). Regression modeling for interval data has been examined by De Carvalho and Lima Neto (2010) and Arroyo and Mate (2009). De Carvalho and Souza (2004) proposed segregative clustering methods that utilize both adaptive and non-adaptive city block distances. De Carvalho et al. (2006) developed an algorithm specifically for this purpose. De Carvalho (1995) recommended the use of histograms for interval-valued data. Principal component analysis for interval-valued data was suggested by Palumbo and Lauro (2000) and Cazes et al. (1997). Diday (1987) highlighted that statistical units defined by range data can be considered special cases of Symbolic Objects (SO).

In the realm of univariate statistics, Diday and Billard (2003) and Goupil and Bertrand (2000) introduced measures of dispersion and central tendency for symbolic interval data. Diday and Billard (2000) proposed an approach for fitting linear regression models to interval-valued data sets. De Carvalho and Neto (2008) enhanced this method by introducing a novel approach based on two distinct linear regression models. Factorial Discrimination Analysis (FDA) for Interval Time Series (ITS) was adapted by Lauro et al. (2000) and Palumbo and Verde (1999). In the context of ITS, Maia et al. (2008) introduced methodologies including an artificial neural network (ANN), an autoregressive integrated moving average (ARIMA), and a hybrid model combining both ANN and ARIMA. De Carvalho and Maia (2011) proposed three different approaches to forecasting ITS, with the first two relying on multilayer perceptron neural networks (MLP) and Holt's exponential smoothing methods. The third approach combines both the MLP and Holt methods into a hybrid methodology. Chang, Chuang, and Jeng (2023) proposed the Interval Improved Fuzzy Partitions Fuzzy C-Means (IIFPFCM) clustering algorithm, which uses Euclidean and city block distance measures and achieves faster convergence than traditional Interval Fuzzy C-Means (IFCM). The algorithm also addresses group division issues in symbolic interval data and is robust against outliers. Experimental analysis with nine datasets shows that the IIFPFCM algorithm, particularly with the city block distance, outperforms IFCM in convergence speed, efficiency, and handling outliers, offering superior overall performance.

Silva (2011) employed the copula approach for regression models. Initially based on conventional mathematical tools such as differential equations, the Adaptive Neuro-Fuzzy Inference System (ANFIS), first introduced by Jang in 1993, has recently been the subject of numerous studies aiming to hybridize linear and nonlinear methods to construct models. Carvalho and Maia (2011) introduced three approaches to predicting ITSs. Xiong et al. (2017) recommended a hybrid model framework that combines Holt's method with the MSVR.

These studies explored various advanced methodologies for handling interval data and forecasting, demonstrating their effectiveness in different domains such as energy, finance, and agriculture. Xiong et al. (2014a) proposed FA-MSVR, a Firefly Algorithm-based approach. Xiong et al. (2014b) introduced a model combining Support Vector Regression (SVR) with BEMD for intermittent electricity demand. Rodrigues and Salish (2015) suggested threshold models for Interval Time Series (ITS) analysis. Sun et al. (2018) employed Interval Data Envelopment (IDE) to estimate crude oil prices, showing superior performance. Xiong T. et al. (2015) combined Vector Error Correction Model (VECM) with MSVR to predict range-valued agricultural commodity prices. Sakaori and Park (2014) applied MSVR with a Memetic Algorithm based on the Firefly Algorithm for interval load estimation. Poczeta and Papageorgiou (2017) introduced a two-stage prediction model using Artificial Neural Networks (ANNs) and evolutionary Fuzzy C-Means (FCM) for multivariate time series prediction. Jiang et al. (2021) proposed a combined forecasting system with four components: optimal sub-model selection, point prediction using a modified multi-objective optimization algorithm, interval forecasting through distribution fitting, and system evaluation. The system leveraged the strengths of sub-models to deliver precise point and interval forecasts. Experimental results showed absolute percentage errors of 2.92%, 3.17%, and 4.84% at Site 1, and 2.27%, 2.59%, and 3.48% at Site 2 for 1-step, 2-step, and 3-step forecasts, respectively. The proposed system outperformed benchmark models, making it highly effective for electric power system scheduling and management. Chinnadurrai et al. (2024) presented a deep-learning ensemble model combining wavelet transformation, Long Short-Term Memory (LSTM), and Elman neural networks for wind speed forecasting using data collected from coastal areas of Western India. The data were pre-processed through wavelet transformation to decompose them into sub-layers, and then trained and tested with the proposed model. The results demonstrated that the proposed method outperformed other models in terms of error metrics, offering an effective solution for integrating wind energy systems and ensuring reliable power system operation. Wu et al. (2023) proposed a novel hybrid approach for short-term power demand prediction, combining the Elman neural network (ELM) and the adaptive network-based fuzzy inference system (ANFIS). By integrating these methods, the hybrid model overcomes their limitations while leveraging their strengths, particularly in handling non-linear data. The approach utilized an enhanced bioinspired algorithm, the improved parasitism-predation algorithm, to optimize the weight coefficients for greater accuracy. Simulation results confirmed that the hybrid method outperformed both ELM and ANFIS individually, as well as other advanced models, delivering superior predictive performance. Wan and Dong (2020) defined the possible degree of comparison between two interval-valued intuitionistic fuzzy numbers (IVIFNs) using a two-dimensional random vector. A new ranking method for IVIFNs was developed based on this concept. The approach employed the Ordered Weighted Average (OWA) and Hybrid Weighted Average (HWA) operators, which are derived using the Karnik-Mendel algorithms, to address multi-attribute group decision-making problems. The method calculates individual overall attribute values of alternatives using the weighted average operator for IVIFNs. The collective values are obtained with the hybrid weighted average operator and used to rank the alternatives.

A numerical example is provided to demonstrate the effectiveness and flexibility of the proposed method. Haiyun et al. (2021) analysed innovation strategies for green supply chain management using Quality Function Deployment (QFD) from a multidimensional perspective. The novelty lies in defining green supply chain criteria for each stage of QFD and proposing a hybrid model combining Interval-Valued Intuitionistic Fuzzy (IVIF) DEMATEL (Decision-Making Trial and Evaluation Laboratory) and IVIF MOORA (Multi-Objective Optimization by Ratio Analysis). The findings reveal that the most crucial innovation strategy for green supply chain management in the energy industry is understanding customer expectations through customer relationship management, followed by benchmarking the competitive market environment. Therefore, energy companies are advised to focus on effective customer relationship management by analyzing customer needs and aligning their products and services accordingly. The study also emphasized the importance of new product and service development, suggesting that companies establish research and development departments and employ qualified personnel while gathering input from customers, employees, and suppliers. Satisfied customers will help energy companies increase their market share.

Ali et al. (2021) introduce the principle of Complex Interval-Valued Pythagorean Fuzzy Sets (CIVPFS), a valuable tool for handling inconsistent and uncertain real-world data. CIVPFS combines complex fuzzy sets and interval-valued Pythagorean fuzzy sets, using complex numbers where the real and imaginary parts are sub-intervals of the unit interval. The main advantage of this approach is that the sum of the squares of the real and imaginary parts is constrained within the unit interval. The article explores the algebraic operational laws of CIVPFS and develops Einstein operational laws using t-norm and t-conorm. It also introduces two new operators: Complex Interval-Valued Pythagorean Fuzzy Einstein Weighted Geometric (CIVPFEWG) and Complex Interval-Valued Pythagorean Fuzzy Einstein Ordered Weighted Geometric (CIVPFEOWG). These operators are applied to Multi-Criteria Decision-Making (MCDM) problems. Examples are provided to demonstrate the consistency and reliability of these operators. A comparative analysis and graphical representations are also included to highlight the effectiveness and superiority of the proposed approach.

Garg and Kumar (2020) introduce a novel Multi-Attribute Decision Making (MADM) method in an interval-valued intuitionistic fuzzy (IVIF) set environment by integrating the Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution (TOPSIS) method. The study applies Set Pair Analysis (SPA), a modern uncertainty theory, which considers "identity," "discrepancy," and "contrary" degrees of connection numbers (CN) to handle data uncertainties. The paper presents exponential-based distance measures using CNs of IVIF sets to enhance the theory of information measurement. A TOPSIS method based on these distance measures is then developed to solve MADM problems in the IVIF context. The approach is validated through a real-life numerical example and compared to existing methods, demonstrating its effectiveness and superiority.

In this research, a new hybrid forecasting method called ERNN–MANFIS, which combines the ERNN and MANFIS models, is recommended for modeling ITS data. The MANFIS model is enhanced and employed in conjunction with ERNN in a hybrid strategy, providing a better alternative for time series forecasting. Membership values are systematically obtained using the fuzzy c-means clustering technique during the fuzzification step of input values, which increases the accuracy of forecasting and makes the approach more systematic. During the training stage, ERNN is utilized, and MANFIS is optimized via particle swarm optimization, thus enhancing the forecasting performance of ITS.

The rest of the manuscript is organized as follows: Section 2 briefly provides the basic concepts of ITS. Section 3 introduces MANFIS, ERNN, and the proposed algorithm to forecast ITS along with auxiliary methods used in the approach. Section 4 presents the novel hybrid ERNN-MANFIS algorithm. Section 5 practices the novel algorithm with different ITS datasets and compares the results with those obtained from existing methods. The conclusion is presented in Section 6.

Preliminary

In this section, a brief introduction to ITS is provided, which is mainly used in Symbolic Data Analysis dealing with multiple analyses, sample recognition, and artificial intelligence. Observations of ITS consist of closed intervals. Considering that the methods using ITS data and fuzzy time series data are different, for example, ITS does not contain membership values. ITS data are often encountered as a new type of data to deal with since they are generally transformed into real numbers. The values of observations are changed quickly in the time domain so they are represented by an interval that contains all values of the observations. The components of ITS data include 4 terms defined as follows:

XU_t , $t=1, 2, 3, \dots$ refers to the upper bound values of the time series,
 XL_t , $t=1, 2, 3, \dots$ refers to the lower bound values of the time series,
 XC_t , $t=1, 2, 3, \dots$ shows center series,
 XR_t , $t=1, 2, 3, \dots$ shows range series,
 where the range-valued data are ordered sequentially.

The ITS data for $t = 1, 2, 3, \dots, n$ is denoted by $(X_{11}; X_{u_1}), (X_{12}; X_{u_2}), \dots, (X_{1n}; X_{u_n})$. The concept of ITS was first introduced by Bock and Diday (2000) to be employed in the field of Symbolic Data Analysis. This type of data naturally arises in many situations. Due to its unique structure, most research efforts addressing it are related to artificial intelligence, pattern recognition, and multivariate analysis. ITS data can be used in all types of exploratory data analysis and statistical methods (De Carvalho & Maia, 2011; Liu et al., 2013). ITS histograms were studied by De Carvalho (1995). Basic components analysis methods were recommended by Lauro and Palumbo (2000) and Cazes et al. (1997). Furthermore, appropriate central tendency and dispersion measures were introduced by Bertrand and Goupil (2000) and Billard and Diday (2003). Four novel approaches to model and

estimate ITS were recommended by Maia et al. (2008), including AR, ARIMA, ANNs, and Hybrid Models. Monte Carlo simulation was utilized for the evaluation of these four new approaches. By employing ANNs to analyze ITS data in the stock market, the process and applications of the exponential smoothing model were examined (Maia et al., 2008). In the study, two approaches were used. The first approach was based on ANNs, while the second approach involved the exponential smoothing method. Parameters were obtained using nonlinear optimization techniques. These approaches were then applied to daily ITS data. It was observed that the approach employing the exponential smoothing model was superior to the ANNs approach. The center and range methods were applied to the data with symbolic intervals. A new approach was introduced based on the linear regression model (Neto & De Carvalho, 2008).

A linear regression model was applied using midpoints and ranges. The midpoint and the range of the dependent variable were obtained from the estimation of the upper and lower limits. Also, Monte Carlo simulation was used for the evaluation of the recommended estimation methods. A regression model based on the Copula approach for range-valued variables was introduced by Silva et al. (2011). Regression models were used with optimization in interval-valued data. Also, Neto (2011) recommended bivariate symbolic regression models based on Generalized Linear Models. Residual analysis and diagnostic measurements were used to prepare the ground for this regression approach for interval-valued variables. Besides, a regression model based on copula theory was recommended for symbolic interval-valued data. ANNs and Holt methods were applied to forecast ITS by Maia and De Carvalho (2011). Three approaches were used to forecast the ITS. MLP and Holt methods were used. Smoothing parameters in the Holt method with limit constraints were estimated using nonlinear techniques. The third approach was based on a hybrid method that combined the Holt method and MLP to estimate stock market time-series data.

Methodology

Adaptive Neuro-Fuzzy Inference System (ANFIS) excels at managing uncertainty by combining neural networks with fuzzy logic. It creates fuzzy inference rules that can handle imprecise or vague input data, making it robust for problems with noisy or incomplete datasets. The fuzzy rules generated by ANFIS are human-readable, providing insights into the underlying patterns and decision-making process. This interpretability is valuable in applications where understanding the "why" behind predictions or decisions is crucial. ANFIS adapts its parameters through learning algorithms, typically backpropagation for the fuzzy rule parameters and least squares for the consequent parameters, ensuring optimal performance for specific datasets. This adaptability allows it to model nonlinear relationships effectively. Elman Recurrent Neural Network (ERNN) is designed to model dynamic and sequential data by maintaining a context layer that stores information from previous time steps. This makes ERNN particularly effective for time-series forecasting, where historical data influences future predictions. ERNN can learn complex, nonlinear relationships in data through its hidden and recurrent structure.

The recurrent connections in ERNN enable it to retain a "memory" of past inputs, making it better equipped to handle problems where historical trends and patterns are essential. ANFIS handles uncertainty and interpretability, providing a robust framework for feature extraction and rule-based reasoning. ERNN handles temporal dependencies and nonlinear dynamics, making it ideal for modeling sequential relationships. To combine these strengths, a hybrid model can leverage ANFIS given its ability to simplify and clarify complex input relationships while using ERNN to capture and predict dynamic patterns over time, offering a comprehensive solution for challenging forecasting problems.

In this section, we briefly portray the tools used in the recommended method called ERNN-MANFIS. If readers would like to pay more attention to the details of the tools, the books have provided detailed accounts of the tools (Clerck, 2005; Kröse & van der Smagt, 1996; Siddique & Adeli, 2013).

Particle Swarm Optimization (PSO)

Particle Swarm Optimization (PSO) is a heuristic optimization technique proposed by Eberhart & Kennedy (1995). In PSO, each individual is represented as a particle within a swarm. The method improves upon the original concept introduced by Shi & Eberhart (1999).

Initialization: Positions (X_k) and velocities (V_k) for each particle k ($k=1,2,\dots,pn$) are randomly determined.

Evaluation Function: Determines p-best ($pbest_k$) and g-best(gbest) particles based on their performance.

Parameters Update: At each iteration, parameters such as inertia (w), cognitive coefficient (c_1), and social coefficient (c_2) are updated according to predefined intervals.

Velocity and Position Update: Update equations for velocity (v_{id}^{k+1}) and position (x_{id}^{k+1}) are applied using the current parameters and random values.

Iteration: Steps 3 to 5 are repeated until a maximum number of iterations ($maxi$) is reached.

PSO is utilized for optimization problems where the goal is to find the best solution by iteratively adjusting the particles' positions within a search space.

The Modified ANFIS Model

The Adaptive Neuro-Fuzzy Inference System (ANFIS) learns membership functions and rules using data. In the system, circular shapes represent fixed nodes, while square nodes denote parameters (Jin, 2013). Both input and output parameters were trained by Jang (1991, 1992). Sen (2004, 2009) utilized a combination of artificial neural networks (ANNs) and the Sugeno approach. When applying the Sugeno inference system in ANFIS, only the input section of the dataset is fuzzified (Takagi & Sugeno, 1985; Sugeno, 1985). The number of rules corresponds to the number of membership functions, known as a one-input-one-output system. In the Sugeno fuzzy system, weights “w1” and “w2” range between [0, 1]. The output variable, y , is calculated as a weighted average of inputs, aiming to minimize errors during training. In the Sugeno fuzzy system, rules apply only to "low normal" cases, but the ANFIS approach can be applied to four rules covering the entire domain, such as high, normal-high, normal, and low, to determine the best model (Güclü et al., 2014). The Modified ANFIS model was first introduced by Egrioglu et al. and redesigned for time series forecasting. When using ANFIS for time series modeling, the input variables must be lagged variables, and time series data should be clustered before constructing the input-output relationship. Clustering facilitates the generation of rules, similar to various fuzzy time series approaches. The parameters of the consequent part are trained by the improved PSO algorithm.

The widely used measure, RMSE, was employed to evaluate the effectiveness of the forecasting techniques.

$$MSE = \frac{1}{ntrain} \sum_{i=1}^{ntrain} (x_t - \hat{x}_t)^2 \quad (1)$$

$$RMSE = \sqrt{\frac{1}{ntrain} \sum_{i=1}^{ntrain} (x_t - \hat{x}_t)^2} \quad (2)$$

where “ntrain” in the denominator denotes the length of the training data set, $\hat{x}_t$ is called the forecast for t^{th} observation of the time series data. Finally, an algorithm is provided below to explain how to compute the output of the recommended ANFIS. The output value of the recommended ANFIS can be calculated by following the steps outlined in the algorithm below.

The Modified ANFIS

The computation of the output of the new ANFIS. The architecture of the modified ANFIS (for two inputs:

x_{t-1}, x_{t-2} and two rules: If x_{t-1} is L_1 and x_{t-2} is L_2 then $f_1 = p_1x_{t-1} + q_1x_{t-2} + r_1$, if x_{t-1} is L_2 and x_{t-2} is L_1 then $f_2 = p_2x_{t-1} + q_2x_{t-2} + r_2$)

Step 1. Membership values are calculated based on fuzzy c-means clustering. The notations are expressed by

$\mu_{L_j}(x_{t-j})$: The membership value for the jth lagged variable to i^{th} fuzzy set.

$\mu_{L_1}(x_{t-1}), \mu_{L_2}(x_{t-1}), \mu_{L_1}(x_{t-2}), \mu_{L_2}(x_{t-2})$. Membership values are calculated for the new ANFIS.

Step 2. The computation of weights is defined by

$$w_1 = \min(\mu_{L_1}(x_{t-1}), \mu_{L_2}(x_{t-2})), w_2 = \min(\mu_{L_2}(x_{t-1}), \mu_{L_1}(x_{t-2}))$$

Step 3. Normalization

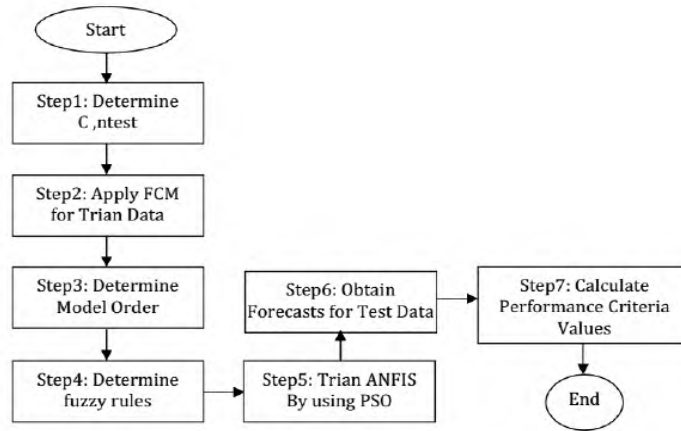
$$\bar{w}_i = \frac{w_i}{w_1 + w_2}, i = 1, 2 \quad (3)$$

Step 4. The computation of the output of each rule is defined by

$$\bar{w}_i f_i = \bar{w}_i (p_i x_{t-1} + q_i x_{t-2} + r_i) \quad (4)$$

Step 5. The combined output of all rules is defined by

$$\hat{x}_t = \sum_i \bar{w}_i f_i \quad (5)$$

Figure 1. Depicts the Flow Chart of The Algorithm (Egrioglu, et al. 2014)

Fuzzy C-Means Clustering

The fuzzy c-means clustering (FCM) algorithm is used for calculating the membership values of inputs. The main purpose is to minimize the distance between centers of clusters and observations so more homogenous clusters can be generated. The FCM needs to assign the number of clusters, c , in advance. $X = \{x_1, x_2, \dots, x_n\}$ the observation values, (v_i) the cluster center vector, (U) the membership value matrix, $(m \in (1, \infty))$ the fuzziness parameter, (n) the number of observations, (A) the norm matrix, (μ_{ik}) the membership value, (V) the matrix of cluster centers and are all set. The objective function is defined by

$$\min J(X; U; V) = \sum_{i=1}^c \sum_{k=1}^n (\mu_{ik})^m d^2(x_k, v_i)_A \quad (6)$$

Firstly, c and m are determined. In general, m is chosen where $1.5 \leq m \leq 3$ as a rule of thumb for Eqs. (7)-(9) are used in the FCM algorithm.

$$v_i^t = \frac{\sum_{k=1}^n (\mu_{ik}^{(t)})^m x_k}{\sum_{k=1}^n (\mu_{ik}^{(t)})^m}, \forall i = 1, \dots, c \quad (7)$$

$$\mu_{ik}^{(t)} = \left[\sum_{j=1}^c \left(\frac{d(x_k, v_i^{(t-1)})}{d(x_k, v_j^{(t-1)})} \right)^{\frac{2}{m-1}} \right]^{-1} \quad (8)$$

$$E_t = \sum_{i=1}^c \|v_{i,(t+1)} - v_{i,t}\| \quad (9)$$

Algorithm 3. Fuzzy C-Means

Initialize the membership matrix U randomly. 2) Initialize c, m, and ε . 3) Calculate the vector of the cluster center v_i by using Eq. (7). 4) Calculate the membership values by using Eq. (8). 5) Calculate E_t by using Eq. (9). 6) If $E_t \leq \varepsilon$ so, then stop. Otherwise, return to Step 3.

ERNN Model

The ERNN, similar to a three-layer feed-forward neural network, is a simple recurrent neural network proposed by Elman (1990). It consists of three primary components: an input layer, a hidden layer, and an output layer. Additionally, it includes a context layer that provides feedback from the hidden layer outputs of previous time steps. Neurons in each layer transmit information to the next layer (Chandra, 2012; Zhang, 2012; Cacciola, 2012; Megali, 2012; Pellicano, 2012; Morabito, 2012).

$$S_i(t) = g\left(\sum_{k=1}^K V_{ik} S_k(t-1) + \sum_{j=1}^J W_{ij} I_j(t-1)\right) \quad (10)$$

$S_k(t)$ and $I_j(t)$ denote the output of the context state and input neurons. v_{ik} and w_{ij} denote their corresponding weights. $g(\cdot)$ denotes the logistic transfer function or linear transfer function. Figure 2 depicts a typical structure of an Elman network (Wang et al, 2014).

The Proposed Method: ERNN- MANFIS

Egrioglu et al. (2014) proposed a modified ANFIS (MANFIS) to improve predictive accuracy in time series forecasting by employing fuzzy rules. Both ANFIS and MANFIS are tailored to model non-linear relationships between inputs and outputs. Linear models are commonly used in time series estimation because they effectively capture straightforward input-output relationships, but they do not inherently identify whether relationships among lagged variables are linear or nonlinear.

In this manuscript, a hybrid strategy combining ERNN and MANFIS is proposed as an enhanced approach for time series forecasting. The method integrates membership values derived systematically from fuzzy c-means clustering during the fuzzification of input values. In the training phase, ERNN is employed, while MANFIS is optimized using particle swarm optimization (PSO). The training of ERNN-MANFIS involves sequential steps with PSO to achieve improved performance across all computational processes. The hybridization of ELMAN and ANFIS in a single stage introduces a novel approach, termed ERNN-MANFIS.

Step 1. Membership values for fuzzy sets are computed based on the cluster centers determined by Fuzzy C-Means (FCM). Eq. (17) is used to calculate these membership values. Assuming two entries

(x_{t-1}, x_{t-2})

$$O_i^1 = \mu_i(x), i = 1, 2 \quad (11)$$

$$O_i^1 = \mu_{L_{t-2}}(x), i = 3, 4 \quad (12)$$

Step 2. Each firing strength rule corresponds to the outputs of the second layer, which are computed based on the membership values. The outputs of the second layer are determined as follows:

$$O_1^2 = w_1 = \min(O_1^1, O_4^1) \quad (13)$$

$$O_2^2 = w_2 = \min(O_2^1, O_3^1) \quad (14)$$

In this layer, the number of outputs is equal to the number of rules.

Step 3. The rule of fire strengths is normalized. The normalized rule fire strengths for the network, the structure is calculated as follows:

$$O_i^3 = \bar{w}_i = \frac{w_i}{w_1 + w_2}, i = 1, 2 \quad (15)$$

Step 4. Output values of the linear functions are given as follows:

$$\hat{x}_t^1 = p_1 x_{t-1} + q_1 x_{t-2} + r_1 \quad (16)$$

$$\hat{x}_t^2 = p_2 x_{t-1} + q_2 x_{t-2} + r_2 \quad (17)$$

The set of the parameters $\{p_1, p_2, q_1, q_2, r_1, r_2\}$ in Eq. (15) and Eq. (16) will be denoted as consequent parameters.

Step 4. The output of the MANFIS is calculated using Eq. (17).

$$\hat{x}_{t,MANFIS} = \bar{w}_1 \hat{x}_t^1 + \bar{w}_2 \hat{x}_t^2 \quad (18)$$

Step 5. The output of ERNN is calculated as follows:

$$\hat{x}_{t,ERNN} = \varphi_1 x_{t-1} + \varphi_2 x_{t-2} \quad (19)$$

Step 6. The output of ERNN-MANFIS is calculated as follows:

$$\hat{x}_t = v_1 \hat{x}_{t,MANFIS} + v_2 \hat{x}_{t,ERNN} + v_3 \quad (20)$$

The mathematical expression of the hybrid method is presented with a closed form in Eq. (20). The ERNN-MANFIS is a linear combination of ERNN and MANFIS models, but the combination weights are estimated with other model parameters in the single optimization processes by employing PSO.

Training ERNN-MANFIS with PSO

1. **Initialization of PSO Parameters:** Define social, cognitive, and inertia parameters, along with the number of particles and maximum iterations.
2. **Random Initialization:** Initialize velocity values and the initial positions of particles randomly, corresponding to parameters in the ERNN-MANFIS.
3. **Evaluation Function:** Calculate the Mean Square Error (MSE) for each particle using the formula provided in Eq. (10).
4. **Initialization of Best Positions:** Establish initial values for personal best (pbest) and global best (gbest). Update pbest and gbest iteratively during each iteration, checking termination criteria.
5. **Update Parameters:** Calculate cognitive, social, and inertia parameters using Eqs. (5)-(7) respectively. Update indices of failure and success.
6. **Update Velocity and Positions:** Determine new velocity and position values for particles using Eqs. (8)-(9). Recalculate evaluation values for the new particles as described in Step 3, and return to Step 4.

These steps outline the process of the Particle Swarm Optimization (PSO) method within the context of optimizing parameters in the ERNN-MANFIS framework for forecasting interval time series data.

The main advantages of the recommended method can be summarized as follows:

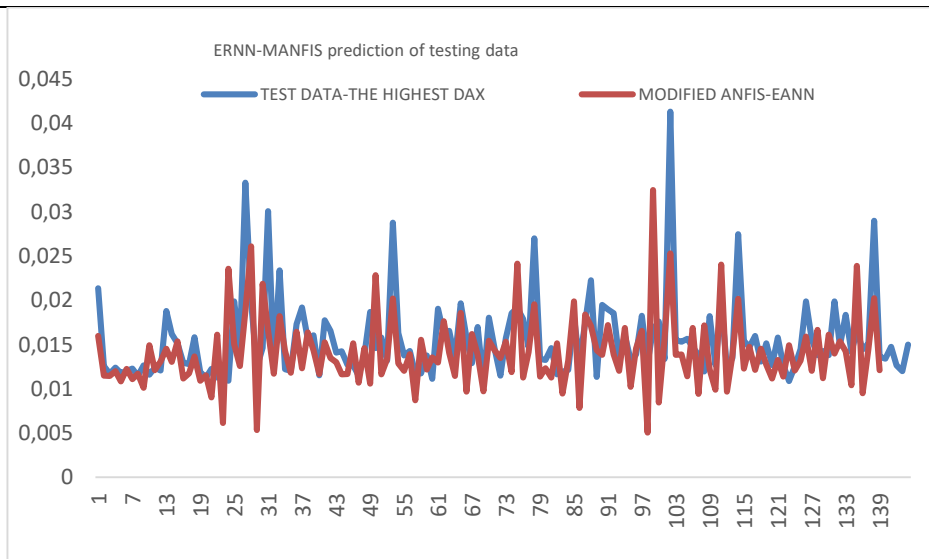
1. Implementing the fuzzy clustering method in the fuzzification step leads not to dealing with subjective judgments.
2. By implementing EANN in the identification of fuzzy relations, complex fuzzy relation tables, and complex matrix operations are not needed. Besides, the advantage of the flexible modeling of EANN is obtained.
3. By implementing the recommended model called ERNN-MANFIS, there is no need to use fuzzy numbers for input memberships, as the parameters of the output membership function are determined using the particle swarm optimization method.
4. The proposed method also removes both seasonality and trend.
5. In the recommended method, membership values were systematically obtained using the fuzzy c-means clustering method during the fuzzification step.

Application

In this study, seven different time series data in the form of interval representations were analyzed by using the MATLAB program to assess the forecasting performances of the recommended method called ERNN-MANFIS. All time series comprise daily data from 2013 to 2020 with the lowest and the highest values. Time series are S&P 500, NASDAQ 100, NIKKEI 225, DAX, FTSE 100 and DOW 30, US Index. The index data was obtained from the Yahoo Finance website. The FTSE 100 index comprises stocks traded on the London Stock Exchange, the NIKKEI 225 index includes stocks traded on the Tokyo Stock Exchange, and the S&P 500 index consists of stocks traded on the New York Stock Exchange. The London Stock Exchange represents Europe's largest stock exchange, the Tokyo Stock Exchange represents Asia's largest, and the New York Stock Exchange is the largest in the world. Weekly closing prices of the NASDAQ 100 index are used, and the data was sourced from the Refinitiv Eikon database. The DAX index, from the Frankfurt Stock Exchange (Germany) (DAX Classic All Share), represents mid-efficient market types. The Dow 30 index represents the United States stock market, while the US Index refers to the US Dollar Index.

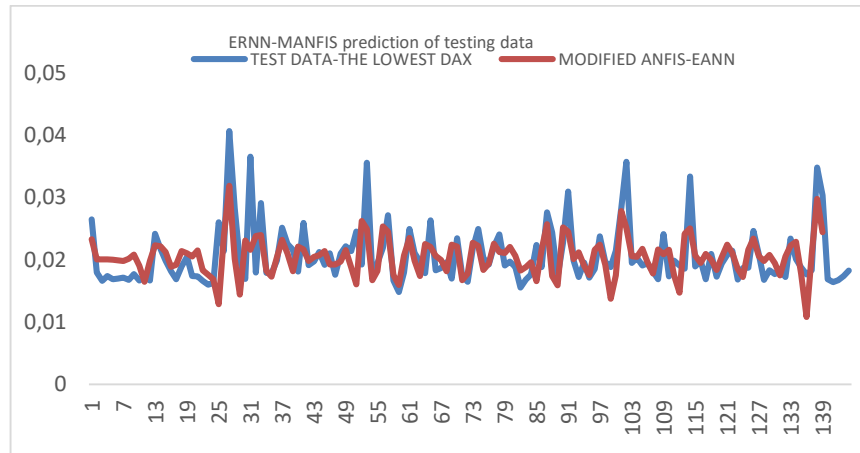
Table 1. Performance evaluations of MANFIS-ERNN utilizing seven different data sets based on RMSE

	DAX	DOW 30	NASDAQ 100	S&P 500	NIKKEI 225	FTSE 100	US Index
The Lowest	0,02069	0,02727	0,0315	0,00155	0,02443	0,0165	0,26547
The Highest	0,14384	0,03361	0,03345	0,00425	0,03229	0,01395	0,25931

Figure 2. Time series graph of the test data and ERNN-MANFIS forecasts for the highest DAX series.

Figure 3. Time series graph of the test data and ERNN-MANFIS forecasts for the lowest DAX series

Table 2. Details of the ERNN-MANFIS for predicting time series

Parameters	Description/Value
Number of Clusters	5
Number of Particles for Each Population	30
Number of Iterations	100
Test data for the Modified ANFIS	15
Number of Input Layers	12
Number of Hidden Layers	12
Test Data for Elman Artificial Neural Network	144
Test Data for ERNN-MANFIS	139
Hybrid Optimization Method	ERNN and The Modified ANFIS
Activation function of the input layer	Logarithmic
Activation Function of The Hidden Layer	Linear

Table 3. The comparison of the results for the lowest DAX index data

Methods	Song & Chissom (1994)	Chen (1996)	Hurang et al. (1998)	ANFIS	Song & Chissom (1993b)	The Proposed Method
MSE	0.5114	0.0370	0.0055	0.0588	0.0776	1,24617E-06

Table 4. The comparison of the results for the highest DAX index data

Methods	Song & Chissom (1994)	Chen (1996)	Huarng et al. (1998)	ANFIS	Song & Chissom (1993b)	The Proposed Method
MSE	1,058	1,026	1,056	1,245	1,0045	0,0085

Discussion and Conclusions

A novel method called ERNN-MANFIS is proposed to improve forecasting accuracy when the time series data are in the form of ITS. Many datasets generated across various disciplines naturally take the form of interval data, which are often forced to be transformed into other forms, especially real numbers, leading to inevitable information loss. By directly addressing interval data, the proposed method offers an efficient alternative for processing such datasets, enabling deeper insights and more accurate analyses. The hybrid ERNN-MANFIS method demonstrates significant potential in terms of solution quality and efficiency.

An adopted hybrid strategy combines ERNN and MANFIS to obtain time series forecasting. The method integrates membership values derived systematically from fuzzy c-means clustering during the fuzzification of input values. In the training phase, ERNN is employed, while MANFIS is optimized using particle swarm optimization (PSO). The training of ERNN-MANFIS involves sequential steps with PSO to achieve improved performance across all computational processes. The hybridization of ELMAN and ANFIS in a single stage introduces a novel approach.

The advantages of the ERNN-MANFIS model include systematic derivation of membership values, elimination of complex fuzzy relationship tables, and elimination of effects such as seasonality, trend, etc. This model offers a flexible and efficient approach to increasing the forecast accuracy in interval-valued time series.

The proposed method used the seven different time series data in the form of interval representations and compared them with the most implemented methods in the literature, namely, Song & Chissom (1993b, 1994), Chen (1996), Hurang et al. (1998), ANFIS (2015). The results suggest that a fraction of the MSE score is attained by the proposed method when compared to highly implemented methods.

Declaration of Conflicting Interests

The authors declare no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The author(s) did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

We hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Researchers' Contribution Rate

The study was conducted and reported with equal collaboration among the researchers.

Ethics Committee Approval Information

I hereby declare that I did not collect data from participants using any survey, interview, focus group study, observation, experiment or other interview techniques within the scope of the study whose information is given below, that I did not conduct any experiments on humans or animals, etc., that I did not violate the personal data protection law, and that I informed the other authors about the completion of this document as the responsible author; I declare as the responsible author that this study is one of the studies that does not require ethics committee approval.

References

- Ali, Z., Mahmood, T., Ullah, K., & Khan, Q. (2021). Einstein geometric aggregation operators using a novel complex interval-valued Pythagorean fuzzy setting with application in green supplier chain management. *Reports in Mechanical Engineering*, 2(1), 105-134. DOI: <https://doi.org/10.31181/rme2001020105t>.
- Arroyo, J. & Maté, C. (2009). Forecasting histogram time series with k-nearest neighbors methods. *International Journal of Forecasting*, vol. 25, pp. 192–207. <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2008.07.003>.
- Arroyo, J., & Maté, C. (2006). Introducing interval time series: Accuracy measures. In *COMPSTAT 2006, Proceedings in Computational Statistics* (pp. 1139–1146).
- Bertrand, P., & Goupil, F. (2000). *Descriptive statistics for symbolic data*. Springer.
- Billard, L. & Diday, E. (2000). Regression analysis for interval-valued data, Data Analysis, Classification, and Related Methods, in Proceedings of the Seventh Conference of the International Federation of Classification Societies (IFCS'00), pp. 369–374, Springer, Belgium. https://doi.org/10.1007/978-3-642-59789-3_58
- Billard, L., & Diday, E. (2003). From the statistics of data to the statistics of knowledge: Symbolic Data Analysis. *Journal of the American Statistical Association*, 98(462), 470–487.
- Bock, H. H. (2001). Clustering algorithms and Kohonen maps for symbolic data. *Proceedings of ICNCB, 2001*, 203–215.
- Bock, H. H., & Diday, E. (2000). *Analysis of symbolic data: Explanatory methods for extracting statistical information from complex data*. Springer Science & Business Media.
- Cacciola, M., Megali, G., Pellicano, D., & Morabito, F. C. (2012). Elman neural networks for characterizing voids in welded strips: A study. *Neural Computing and Applications*, 21, 869–875. <https://doi.org/10.1007/s00521-011-0609-3>
- Cazes, P., Chouakria, A., Diday, E., & Schektman, S. (1997). Extension de l'analyse en composantes principales des données de type intervallo. *Revue de Statistique Appliquée*, 24, 5–24.
- Chandra, R., & Zhang, M. J. (2012). Cooperative coevolution of Elman recurrent neural networks for chaotic time series prediction. *Neurocomputing*, 86, 116–123. <https://doi.org/10.1016/j.neucom.2012.01.014>
- Chang, S. C., Chuang, W. C., & Jeng, J. T. (2023). New Interval Improved Fuzzy Partitions Fuzzy C-Means Clustering Algorithms under Different Distance Measures for Symbolic Interval Data Analysis. *Applied Sciences*, 13(22), 12531. <https://doi.org/10.3390/app132212531>.
- Chavent, M. (2000). Criterion-based divisive clustering for symbolic objects. In H.-H. Bock & E. Diday (Eds.), *Analysis of symbolic data: Exploratory methods for extracting statistical information from complex data* (pp. 299–311). Springer-Verlag.
- Chavent, M., & Lechevallier, Y. (2002). Dynamical clustering of interval data: Optimization of an adequacy criterion based on Hausdorff distance. In K. Jajuga, A. Sokolowski, & H. H. Bock (Eds.), *Classification, clustering, and data analysis* (pp. 55–65). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-642-56181-8_5
- Chavent, M., & Sarraco, J. (2008). On central tendency and dispersion measures for intervals and hypercubes. *Communications in Statistics-Theory and Methods*, 37, 1471–1482. <https://doi.org/10.1080/03610920701678984>
- Chen, S. M. (1996). Forecasting enrollments based on fuzzy time series. *Fuzzy Sets and Systems*, 81, 311–319.
- Chinnadurrai, C. L., Udaiyakumar, S., & Ravindran, S. (2024). Ensemble Deep Learning Approach Based On Wavelet Transform And Recurrent Neural Networks For Wind Speed Forecasting. *Ijest*, 18(1), 26.
- Clerc, M. (2005). Particle Swarm Optimization, *ISTE*, U.S.A.
- De Carvalho, F. A. T. (1995). Histograms in Symbolic Data Analysis. *Annals of Operations Research*, 55, 229–322.
- De Carvalho, F. A. T. (2007). Fuzzy c-means clustering methods for interval-valued data. *Pattern Recognition Letters*, 28, 423–437.

- De Carvalho, F. A. T., & Lechevallier, Y. (2009a). Partitional clustering algorithms symbolic interval data based on single adaptive distances. *Pattern Recognition*, 42, 1223–1236. <https://doi.org/10.1016/j.patcog.2008.11.016>
- De Carvalho, F. A. T., & Lechevallier, Y. (2009b). Dynamic clustering of interval-valued data based on adaptive quadratic distances. *IEEE Transactions on System, Man, and Cybernetics-Part A: Systems and Humans*, 39, 1295–1306. <https://doi.org/10.1109/TSMCA.2009.2030167>
- De Carvalho, F. A. T., Csernel, M., & Lechevallier, Y. (2009). Clustering constrained symbolic data. *Pattern Recognition Letters*, 30, 1037–1045. <https://doi.org/10.1016/j.patrec.2009.04.009>
- De Carvalho, F. A. T., De Souza, R. M. C. R., Chavent, M. & Lechevallier, Y. (2006). Adaptive Hausdorff distances and dynamic clustering of symbolic data. *Pattern Recognition Letters*, vol. 27, pp. 167–179. <https://doi.org/10.1016/j.patrec.2005.08.014>.
- De Carvalho, F. A. T., Souza, R.M.C.R., Chavent, M. & Lechevallier, Y. (2006). Adaptive Hausdorff distances and dynamic clustering of symbolic data. *Pattern Recognition Lett.*, vol.27, no.3, pp.167-179, 2006. <https://doi.org/10.1016/j.patrec.2005.08.014>.
- De Souza, R. M. C. R. & De Carvalho, F. A. T. (2004). Clustering of interval data based on city-block distances. *Pattern Recognition Letters*, vol. 25, pp. 353-365. <https://doi.org/10.1016/j.patrec.2003.10.016>.
- Elman, J. (1990). Finding structure in time. *Cognitive Science*, 15(2), 179–211. https://doi.org/10.1207/s15516709cog1402_1
- El-Sonbaty, Y., & Ismail, M. A. (1998). Fuzzy clustering for symbolic data. *IEEE Transactions on Fuzzy Systems*, 6, 195–204. <https://doi.org/10.1109/91.669013>
- Erol, E., Çağdaş, H. A., Ufuk, Y., & Eren, B. (2014). A new adaptive network-based fuzzy inference system for time series forecasting. *Aloy Journal of Soft Computing and Applications*, 2(1), 25–32.
- Garg, H., & Kumar, K. (2020). A novel exponential distance and its based TOPSIS method for interval-valued intuitionistic fuzzy sets using connection number of SPA theory. *Artificial Intelligence Review*, 53, 595-624. <https://doi.org/10.1007/s10462-018-9668-5>.
- Gowda, K. C., & Diday, E. (1991). Symbolic clustering using a new dissimilarity measure. *Pattern Recognition*, 24, 567–578. [https://doi.org/10.1016/0031-3203\(91\)90022-W](https://doi.org/10.1016/0031-3203(91)90022-W)
- Gowda, K. C., & Ravi, T. R. (1995). Agglomerative clustering of symbolic objects using the concepts of both similarity and dissimilarity. *Pattern Recognition Letters*, 16, 647–652. [https://doi.org/10.1016/0167-8655\(95\)80010-Q](https://doi.org/10.1016/0167-8655(95)80010-Q)
- Gowda, K. C., & Ravi, T. R. (1999). Clustering of symbolic objects using the gravitational approach. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics*, 29, 888–894.
- Groenen, P. J. F., Winsberg, S., Rodrigues, O., & Diday, E. (2006). I-SCAL: Multidimensional scaling of interval dissimilarities. *Computational Statistics and Data Analysis*, 51, 360–378. <https://doi.org/10.1016/j.csda.2006.04.003>
- Guru, D. S., Kiranagi, B. B., & Nagabhushan, P. (2004). Multivalued type proximity measure and concept of mutual similarity value useful for clustering symbolic patterns. *Pattern Recognition Letters*, 25, 1203–1213. <https://doi.org/10.1016/j.patrec.2004.03.016>
- Haiyun, C., Zhixiong, H., Yüksel, S., & Dinçer, H. (2021). Analysis of the innovation strategies for green supply chain management in the energy industry using the QFD-based hybrid interval-valued intuitionistic fuzzy decision approach. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 143, 110844. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2021.110844>.
- <https://doi.org/10.1016/j.ijforecast.2010.02.012>.
- https://www.academia.edu/download/5886662/pred_simb_mode_accuracy_measures.pdf
- Hwang, J. F., Chen, S.-H., & Lee, C.-H. (1998). Handling forecasting problems using fuzzy time series. *Fuzzy Sets and Systems*, 100, 217–228. [https://doi.org/10.1016/S0165-0114\(97\)00121-8](https://doi.org/10.1016/S0165-0114(97)00121-8)

- Ichino, M., & Yaguchi, H. (1994). Generalized Minkowski metrics for mixed feature type data analysis. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics*, 24, 698–708. <https://doi.org/10.1109/21.286391>
- Ichino, M., Yaguchi, H., & Diday, E. (1996). A fuzzy symbolic pattern classifier. In E. Diday et al. (Eds.), *Ordinal and symbolic data analysis* (pp. 92–102). Springer.
- Irpino, A. & Verde, R. (2008). Dynamic clustering of interval data using a Wasserstein-based distance. *Pattern Recognition Letters*, vol. 29, pp. 1648–1658. <https://doi.org/10.1016/j.patrec.2008.04.008>.
- Irpino, A. (2006). Spaghetti PCA analysis: An extension of principal components analysis to time-dependent interval data. *Pattern Recognition Letters*, 27, 504–513. <https://doi.org/10.1016/j.patrec.2005.09.013>
- Jang, J. S. R. (1991). Fuzzy modeling using generalized neural networks and Kalman filter algorithm (Oral presentation). In *Proceedings of the AAAI'91: Proceedings of the Ninth National Conference on Artificial Intelligence* (pp. 914–919). Anaheim, CA, USA.
- Jang, J. S. R. (1992). Self-learning fuzzy controller based on temporal back-propagation. *IEEE Transactions on Neural Networks*, 3(5), 714–723.
- Jiang, P., Liu, Z., Niu, X., & Zhang, L. (2021). A combined forecasting system based on statistical methods, artificial neural networks, and deep learning methods for short-term wind speed forecasting. *Energy*, 217, 119361. <https://doi.org/10.1016/j.energy.2020.119361>.
- Jin, X. (2013). ANFIS model for time series prediction. *Applied Mechanics and Materials*, 385-386, 1411–1414.
- Kennedy, J., & Eberhart, R. C. (1995). Particle swarm optimization. *Proceedings of the IEEE International Conference on Neural Networks*, 4, 1942–1948.
- Kröse, B. & van der Smagt, P. (1996). *Introduction to Neural Network*, The University of Amsterdam.
- Lauro, C. N. & Palumbo, F. (2000). Principal component analysis of interval data: a symbolic data analysis approach. *Computational Statistics*, vol.15, no.1, pp. 73-87. <https://doi.org/10.1007/s001800050038>
- Lauro, N. C., Verde, R. & Palumbo, F. (2000). Factorial Discriminant Analysis on Symbolic Objects. In Bock, H.-H., Diday, E. (Eds.), *Analysis of Symbolic Data*, pp. 212-233, Springer, Heidelberg.
- Lima, Neto E. A. & De Carvalho, F. A. T. (2010). Constrained linear regression models for symbolic interval-valued variables. *Computational Statistics and Data Analysis*, vol.54, pp. 333–347. <https://doi.org/10.1016/j.csda.2009.08.010>
- Liu, Y.-J., Zhang, W.-G., & Zhang, P. (2013). A multi-period portfolio selection optimization model by using interval analysis. *Economic Modelling*, 33, 113–119. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2013.03.006>
- Maia, A. L. S., & De Carvalho, F. A. (2011). Holt's exponential smoothing and neural network models for forecasting interval-valued time series. *International Journal of Forecasting*, 27(3), 740–759.
- Maia, A. L. S., De Carvalho, F. A. T., & Ludermir, T. B. (2008). Forecasting models for interval-valued time series. *Neurocomputing*, 71(10–12), 3344–3352.
- Palumbo, F. & Verde, R. (1999). Non-symmetrical factorial discriminant analysis for symbolic objects. *Applied Stochastic Models in Business and Industry*, vol. 15, no. 4, pp. 419-427. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1526-4025\(199910/12\)15:4<419::AID-ASMB405>3.0.CO;2-P](https://doi.org/10.1002/(SICI)1526-4025(199910/12)15:4<419::AID-ASMB405>3.0.CO;2-P).
- Papageorgiou, E. I., & Poczeta, K. (2017). A two-stage model for time series prediction based on fuzzy cognitive maps and neural networks. *Neurocomputing*, 232, 113–121. <https://doi.org/10.1016/j.neucom.2016.10.072>
- Park, H., & Sakaori, P. (2014). Forecasting symbolic candle chart-valued time series. *Communications for Statistical Applications and Methods*, 21(6), 471–486. <https://doi.org/10.5351/CSAM.2014.21.6.471>
- Périnel, E., & Lechevallier, Y. (2000). Symbolic discriminant rules. In H.-H. Bock & E. Diday (Eds.), *Analysis of symbolic data* (pp. 244–265). Springer.
- Rasson, J. P., & Lissioir, S. (2000). Symbolic kernel discriminant analysis. In H.-H. Bock & E. Diday (Eds.), *Symbolic data analysis* (pp. 244–265). Springer. <https://doi.org/10.1007/s001800050043>
- Rodrigues, P. M. M., & Salish, N. (2015). Modeling and forecasting interval time series with threshold models. *Advances in Data Analysis and Classification*, 9, 41–57. <https://doi.org/10.1007/s11634-014-0170-x>

- Sen Z., (2004). *Yapay sinir ağları ilkeleri*, Turkish Water Foundation Publications, İstanbul.
- Sen Z., (2009). *Bulanık mantık ilkeleri ve modelleme*. Turkish Water Foundation Publications, İstanbul.
- Shi, Y. & Eberhart, R. C. (1999). The empirical study of particle swarm optimization. In *IEEE Proceedings of the 1999 congress on evolutionary computation-CEC99* (Cat. No. 99TH8406), Vol. 3, pp. 1945-1950. DOI: [10.1109/CEC.1999.785511](https://doi.org/10.1109/CEC.1999.785511).
- Siddique, N. & Adeli, H. (2013). *Computational Intelligence*, Wiley.
- Silva, A., Neto, E. L., & Anjos, U. (2011, August). A regression model to interval-valued variables based on copula approach. In *Proceedings of the 58th world statistics congress of the international statistical institute* (pp. 6481-6486). Ireland, pp. 6481–6486: Dublin.
- Song, Q., & Chisom, B. S. (1993b). Forecasting enrollments with fuzzy time series, Part I. *Fuzzy Sets and Systems*, 54, 1–10.
- Song, Q., & Chisom, B. S. (1994). Forecasting enrollments with fuzzy time series, Part II. *Fuzzy Sets and Systems*, 62, 1–8.
- Souza, R. M. C. R. & De Carvalho, F. A. T. (2004). Clustering of interval data based on city-block distances. *Pattern Recognition Lett.*, vol. 25, no.3, pp.353-365. <https://doi.org/10.1016/j.patrec.2003.10.016>.
- Sun, S., Sun, Y., Wang, S., & Wei, Y. (2018). Interval decomposition ensemble approach for crude oil price forecasting. *Energy Economics*, 76, 274–287. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2018.10.015>
- Takagi, T., & Sugeno, M. (1985). Fuzzy identification of systems and its applications to modeling and control. *IEEE Transactions on Systems, Man, and Cybernetics*, 15(1), 116–132. <https://doi.org/10.1109/TSMC.1985.6313399>
- Wan, S., & Dong, J. (2020). A possibility degree method for interval-valued intuitionistic fuzzy multi-attribute group decision making. *Decision-Making Theories and Methods Based on Interval-Valued Intuitionistic Fuzzy Sets*, 1-35. https://doi.org/10.1007/978-981-15-1521-7_1.
- Wang, J., Zhang, W., Li, Y., Wang, J., & Dang, Z. (2014). Forecasting wind speed using empirical mode decomposition and Elman neural network. *Applied Soft Computing*, 23, 452–459. <https://doi.org/10.1016/j.asoc.2014.06.027>
- Wu, C., Li, J., Liu, W., He, Y., & Nourmohammadi, S. (2023). Short-term electricity demand forecasting using a hybrid ANFIS–ELM network optimized by an improved parasitism–predation algorithm. *Applied Energy*, 345, 121316. <https://doi.org/10.1016/j.apenergy.2023.121316>.
- Xiong, T., Bao, Y., & Hu, Z. (2014a). Multiple-output support vector regression with a firefly algorithm for interval-valued stock price index forecasting. *Knowledge-Based Systems*, 55, 87–100. <https://doi.org/10.1016/j.knosys.2013.10.012>
- Xiong, T., Bao, Y., & Hu, Z. (2014b). Interval forecasting of electricity demand: A novel bivariate EMD-based support vector regression modeling framework. *Electrical Power and Energy Systems*, 63, 353–362. <https://doi.org/10.1016/j.ijepes.2014.06.010>
- Xiong, T., Bao, Y., Hu, Z., & Chiong, R. (2015). Forecasting interval time series using a fully complex-valued RBF neural network with DPSO and PSO algorithms. *Information Sciences*, 305, 77–92. <https://doi.org/10.1016/j.ins.2015.01.029>
- Xiong, T., Li, C., & Bao, Y. (2017). Interval-valued time series forecasting using a novel hybrid Holt' and MSVR model. *Economic Modelling*, 60, 11–23. <https://doi.org/10.1016/j.econmod.2016.08.019>

Ekler

MATLAB Codes

Song & Chissom (1994)

```
function [Ong, Defong, Ongg1]=songchissom(la,salt,x,ss,U)
% la:aralık uzunluğu
% salt: Evrensel kümenin alt sınırı
% x: zaman serisi
% ss: sınıf sayısı
n=length(x); % n:veri büyüklüğü
for i=1:ss
    ualt(i)=salt+(i-1)*la;
    uust(i)=salt+i*la;
    mb(i)=(ualt(i)+uust(i))/2;
end
% A'ları tanımlıyor.
A=eye(ss);% ss*ss lik birim matris oluşturur.
A(1,2)=0.5;A(ss,ss-1)=0.5;
for i=2:(ss-1)
    A(i,i+1)=0.5;
    A(i,i-1)=0.5;
end
fs=umax(U');% veriyi fuzzifike ettik.
fs1=fs(1:(n-1));
fs2=fs(2:n);
for j=1:ss
    for i=1:ss
        fr(i,j)=0;
    end
end
for j=1:ss
    for i=1:(n-1)
        if fs1(i)==j
            fr(fs1(i),fs2(i))=1;
        end
    end
end
end
k=0;
for i=1:ss
    for j=1:ss
        if fr(i,j)==1
            k=k+1;
            if k==1
                Q=minop(A(i,:),A(j,:));
            else
                R=minop(A(i,:),A(j,:));
                Q=matmax(Q,R);
            end
        end
    end
end
end
% Bulanık değerleri buluyoruz.
Ong=U(1,:);
```

```

for i=1:n
    ong=bileske(U(i,:),Q);
    Ong=[Ong;ong];
end
%Defuzzyfikace adýmý
Ong=Ong(2:(n+1),:);
Sumong=sum(Ong');
for i=1:n
    for j=1:ss
        Song(i,j)=Ong(i,j)/Sumong(i);
    end
end
Defong=mb*Song';
mb
size(Defong)
e=Defong'-x;
MSE=sum(e.*e)/n
Ong1=umax(Ong')
for i=1:n
    Ongg1(i)=mb(Ong1(i));
end
RMSE=MSE^0.5

```

Chen(1996)

```

function [rmsetest,mapetest,rmseegt,mapeegt]=chen5(x,salt,ss,ntest)
%This program can be used to apply Chen (1996) method.
%Inputs:
% la=length of interval
% x = all data of time series (training and test set, it should be nx1
%dimension)
% salt= Lower bound for universe of discourse
% ss= number of fuzzy sets, it should be given 100 at least. Actual number
%of fuzzy sets are computed in program. ss should be given as very big.
% ntest = test set length, the test data are taken by end of the time
% series.
%Outputs:
% ongegt: Forecats for training set
% ongtest: Forecasts for test set
% rmseegt and rmsetest: Root of mean square error values for train and test
% sets, respectively.
% fr: The matrix for fuzzy logic group relation table
% fs: fuzzy sets
la=(max(x)-min(x))/ss;
n1=size(x,1);
n=n1-ntest;
xegt=x(2:n);
xtest=x((n+1):n1);
for i=1:ss
    ualt(i)=salt+(i-1)*la;
    uust(i)=salt+i*la;
    mb(i)=(ualt(i)+uust(i))/2;
end

```



```

for i=1:n
    for j=1:ss
        if ((x(i)<=uust(j))&(x(i)>=ualt(j)))
            fs(i)=j;
        end
    end
end
fs1=fs(1:(n-1));
fs2=fs(2:n);
for j=1:ss
    for i=1:ss
        fr(i,j)=0;
    end
end
for j=1:ss
    for i=1:(n-1)
        if fs1(i)==j
            fr(fs1(i),fs2(i))=1;
        end
    end
end
ongoru=fr*mb';
agr=sum(fr');
for i=1:ss
    if agr(i)==0
        ong(i)=mb(i);
    else
        ong(i)=ongoru(i)/agr(i);
    end
end
ong2(1)=nan;
for i=2:n
    ong2(i)=ong(fs(i-1));
end
for i=(n+1):n1
    for j=1:ss
        if ((x(i-1)<=uust(j))&&(x(i-1)>=ualt(j)))
            fs(i-1)=j;
        end
    end
    ong2(i)=ong(fs(i-1));
end
ongegt=ong2(2:n);
ongtest=ong2((n+1):n1);
mseegt=(xegt'-ongegt)*(xegt'-ongegt)/(n-1);
msetest=(xtest'-ongtest)*(xtest'-ongtest)/(ntest);
rmseegt=power(mseegt,0.5);
rmsetest=power(msetest,0.5);
mapeegt=mean(abs((xegt'-ongegt)/xegt'));
mapetest=mean(abs((xtest'-ongtest)/xtest'));
end

```

Huarng et al. (1998)

```
function[RMSEtest,MAPEtest,DAtest,RMSEegt,MAPEegt,DAegt,Ong,Defegt,Defest,yegt,ytest]=hwang98tv(  
w,y,ss,ntest)  
% Hwag et al.(1998)  
% la:aralık uzunluğu  
% salt: Evrensel kümenin alt sınırı  
% x: zaman serisi  
% ss: sýnýf sayýsý  
x=diff(y);  
la=(max(x)-min(x))/ss;  
salt=min(x);  
n=length(x)-ntest; % n:veri büyüklüğü  
for i=1:ss  
    ualt(i)=salt+(i-1)*la;  
    uust(i)=salt+i*la;  
    mb(i)=(ualt(i)+uust(i))/2;  
end  
for i=1:(n+ntest)  
    for j=1:ss  
        if ((x(i)<=uust(j))&&(x(i)>=ualt(j)))  
            fs(i)=j;  
        end  
    end  
end  
end  
for i=1:(n+ntest)  
    if fs(i)==1  
        U(i,:)=zeros(1,ss);  
        U(i,1)=1;  
        U(i,2)=0.5;  
    elseif fs(i)==ss  
        U(i,:)=zeros(1,ss);  
        U(i,ss-1)=0.5;  
        U(i,ss)=1;  
    else  
        U(i,:)=zeros(1,ss);  
        U(i,fs(i)+1)=0.5;  
        U(i,fs(i))=1;  
        U(i,fs(i)-1)=0.5;  
    end  
end  
end  
A=eye(ss);  
A(1,2)=0.5;A(ss,ss-1)=0.5;  
for i=2:(ss-1)  
    A(i,i+1)=0.5;  
    A(i,i-1)=0.5;  
end  
n=n+ntest;  
Ong=U(1,:);  
for itv=w+1:n  
    fs1=fs(itv-w:itv-2);  
    OM=zeros(1,ss);  
    for i1=1:w-1
```

```

    if i1==1
        OM(i1,:)=A(fs1(w-i1),:);
    end
    OM=[OM;A(fs1(w-i1),:)];
end
CM=A(fs(itv-1),:);
CM2=CM;
for i=1:w-1
    CM2=[CM2;CM];
end
R=OM.*CM2;
ong=max(R);
Ong=[Ong;ong];
end
Ong=Ong(2:end,:);
[Defong]=matrmax3(Ong,mb);
n=n-ntest;
Defegt=Defong(1:(n-w));
Deftest=Defong(n-w+1:(n+ntest-w));
yegt=Defegt+y(w:n-1)';
ytest=Deftest+y(n:n+ntest-1)';
n=length(y);
y1=y(w+2:n-ntest);
y2=y(n-ntest+1:n);
[RMSEegt,MAPEegt,DAegt]=kriter(yegt,y1);
[RMSEtest,MAPEtest,DAtest]=kriter(ytest,y2);
End

```

Song & Chissom (1993b)

```

function
[RMSEegt,MAPEegt,DAegt,RMSEtest,MAPEtest,DAtest,Defong,Ong,mb,RR1,Q]=songch1993b(x,ss,ntest)
%This program is written for Song & Chissom (1993b) method
% Inputs:
% x: Time Series
% ss: Number of Fuzzy Sets
% ntest: test set length, the test data are taken by end of the time
% series.
salt=min(x);
la=(max(x)-min(x))/ss;
n=length(x)-ntest;
for i=1:ss
    ualt(i)=salt+(i-1)*la;
    uust(i)=salt+i*la;
    mb(i)=(ualt(i)+uust(i))/2;
end
for i=1:(n+ntest)
for j=1:ss
    if ((x(i)<=uust(j))&&(x(i)>=ualt(j)))
        fs(i)=j;
    end
end
end
end

```

```

for i=1:(n+ntest)
    if fs(i)==1
        U(i,:)=zeros(1,ss);
        U(i,1)=1;
        U(i,2)=0.5;
    elseif fs(i)==ss
        U(i,:)=zeros(1,ss);
        U(i,ss-1)=0.5;
        U(i,ss)=1;
    else
        U(i,:)=zeros(1,ss);
        U(i,fs(i)+1)=0.5;
        U(i,fs(i))=1;
        U(i,fs(i)-1)=0.5;
    end
end
A=eye(ss);
A(1,2)=0.5;A(ss,ss-1)=0.5;
for i=2:(ss-1)
    A(i,i+1)=0.5;
    A(i,i-1)=0.5;
end
fs1=fs(1:(n-1));
fs2=fs(2:n);
for j=1:ss
    for i=1:ss
        fr(i,j)=0;
    end
end
for j=1:ss
    for i=1:(n-1)
        if fs1(i)==j
            fr(fs1(i),fs2(i))=1;
        end
    end
end
end
k=0;
for i=1:ss
    for j=1:ss
        if fr(i,j)==1
            k=k+1;
            if k==1
                Q=minop(A(i,:),A(j,:));
            else
                R=minop(A(i,:),A(j,:));
                RR1 {k,1}=R;
                Q=matmax(Q,R);
            end
        end
    end
end
end
n=n+ntest;

```

```

Ong=U(1,:);
for i=1:n
    ong=bileske(U(i,:),Q);
    Ong=[Ong;ong];
end
Ong=Ong(2:(n+1),:);
[Defong]=matrmax2(Ong,mb);
n=n-ntest;
xegt=x(2:n);
xtest=x(n+1:(n+ntest));
Defegt=Defong(1:(n-1));
Defetest=Defong(n:(n+ntest-1));
[RMSEegt,MAPEegt,DAegt]=kriter(Defegt,xegt);
[RMSEtest,MAPEtest,DAtest]=kriter(Defetest,xtest);

```

ANFIS

```

function
[RMSEtest1,MAPEtest1,RMSEtest2,MAPEtest2,RMSEtest3,MAPEtest3,RMSEtest4,MAPEtest4,Ong]=ANFI
Scoz(xy,m,ntest)
x=(xy-min(xy))/(max(xy)-min(xy));
M=lagmatrix(x,m);
ns=size(M,1);
nsut=size(M,2);
M=M(max(m)+1:ns,:);
ns=size(M,1);
Megt=M(1:ns-ntest,:);
Mtest=M(ns-ntest+1:ns,:);
Mtest(:,nsut)=Mtest(:,nsut)*(max(xy)-min(xy))+min(xy);
numMFs=[2 3 4 5];
for i=1:4
    %'gbellmf'
    in_fis = genfis1(Megt,numMFs(i),'gbellmf');
    out_fis = anfis(Megt,in_fis,50);
    Ong{i,1}=evalfis(Mtest(:,1:nsut-1),out_fis);
    Ong{i,1}=Ong{i,1}*(max(xy)-min(xy))+min(xy);
    [RMSEtest1(i),MAPEtest1(i)]=kriter(Ong{i,1},Mtest(:,nsut));
    %'gaussmf'
    in_fis = genfis1(Megt,numMFs(i),'gaussmf');
    out_fis = anfis(Megt,in_fis,50);
    Ong{i,2}=evalfis(Mtest(:,1:nsut-1),out_fis);
    Ong{i,2}=Ong{i,2}*(max(xy)-min(xy))+min(xy);
    [RMSEtest2(i),MAPEtest2(i)]=kriter(Ong{i,2},Mtest(:,nsut));
    %'trapmf'
    in_fis = genfis1(Megt,numMFs(i),'trapmf');
    out_fis = anfis(Megt,in_fis,50);
    Ong{i,3}=evalfis(Mtest(:,1:nsut-1),out_fis);
    Ong{i,3}=Ong{i,3}*(max(xy)-min(xy))+min(xy);
    [RMSEtest3(i),MAPEtest3(i)]=kriter(Ong{i,3},Mtest(:,nsut));
    %'trimf'
    in_fis = genfis1(Megt,numMFs(i),'trimf');
    out_fis = anfis(Megt,in_fis,50);
    Ong{i,4}=evalfis(Mtest(:,1:nsut-1),out_fis);

```

```
Ong{i,4}=Ong{i,4}*(max(xy)-min(xy))+min(xy);  
[RMSEtest4(i),MAPEtest4(i)]=kriter(Ong{i,4},Mtest(:,nsut));  
end
```

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Aralık değerli zaman serileri, verilerin zamanla belirli aralıklar halinde toplandığı ve özellikle finans, mühendislik, tıp ve meteoroloji gibi birçok alanda önemli uygulamalara sahip bir tekniktir. İlk olarak Bock ve Diday (2000) tarafından tanıtılan bu kavram, klasik veri analizini ve istatistiksel yöntemleri aralık değerli veriler gibi sembolik verilere genişleterek, yapay zeka ve desen tanıma alanlarında daha kapsamlı analizler yapılmasına olanak tanır. Aralık değerli serilerin analizi için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bunlar arasında aralık değerli zaman serileri histogramları (De Carvalho, 1995), temel bileşen analizi (Lauro & Palumbo, 2000; Cazes et al., 1997) ve merkezi eğilim ile yayılma ölçüleri (Bertrand & Goupil, 2000; Billard & Diday, 2003) bulunmaktadır. Ayrıca, Maia ve ark. (2008) tarafından önerilen dört farklı yaklaşım, aralık değerli zaman serilerinin modellenmesi ve tahmin edilmesi için AR, ARIMA, yapay sinir ağları (ANN) ve hibrit modelleri kullanmaktadır. Yapay sinir ağları (ANN) gibi modeller, borsa tahmini gibi uygulamalarda yaygın olarak kullanılmış ve üstel düzeltme modellerinin üstünlüğü vurgulanmıştır. Bu çalışma ERNN-MANFIS adı verilen yeni bir hibrit model önermektedir. Bu model Parçacık Sürü Optimizasyonu (PSO) ile optimize edilmiş, Adaptif Neuro-Fuzzy Çıkarım Sistemi (ANFIS) ve Elman Tekrarlayan Sinir Ağı (ERNN) birleşimi ile oluşturulmuştur. ERNN, zaman serisi verilerinin zamansal desenlerini yakalamaya olanak tanırken, MANFIS bulanık mantığı kullanarak doğrusal olmayan ilişkileri modellemektedir. Bu hibrit model, verilerdeki karmaşık ilişkileri daha iyi anlamak ve tahmin doğruluğunu artırmak amacıyla PSO ile optimize edilmektedir. ERNN-MANFIS modelinin avantajları arasında üyelik değerlerinin sistematik bir şekilde türetilmesi, karmaşık bulanık ilişki tablolarının ortadan kaldırılması ve mevsimsellik, trend gibi etkilerin giderilmesi yer almaktadır. Bu model, aralık değerli zaman serilerindeki tahmin doğruluğunu artırmak için esnek ve verimli bir yaklaşım sunmaktadır. Model, S&P500, NASDAQ100, NIKKEI225 gibi finansal endeksler dahil olmak üzere yedi farklı veri setine uygulanmış ve sonuçlar, ERNN-MANFIS'in mevcut yöntemlere göre daha iyi öngörü doğruluğu sağladığını göstermiştir. Ortalama Karekök Hatası (RMSE) kullanılarak yapılan performans değerlendirmesi, önerilen modelin doğruluğunun arttığını ortaya koymuştur. Çalışmada, aralık değerli zaman serilerinin doğru tahmin edilmesinin, planlama ve strateji oluşturma gibi çeşitli alanlarda kritik öneme sahip olduğu vurgulanmaktadır. Literatür, tahmin için stokastik ve stokastik olmayan birçok yöntem sunmakta olup, yöntem seçimi genellikle verilerin niteliğine bağlıdır. Aralık değerli zaman serileri, kesin değerler yerine aralıklar olarak toplanan verilerle ilgili bir tekniktir. Klasik zaman serisi yöntemleri bu tür verilere uygulanabilse de, aralık verilerini tek nokta verilerine dönüştürmek bilgi kaybına yol açabilir. Aralık değerli veriler, özellikle finansal fiyat aralıkları, mühendislikte voltaj aralıkları, tıpta kan basıncı aralıkları ve meteorolojide yağış aralıkları gibi uygulamalara sahiptir. Ichino ve arkadaşlarının (1996) erken çalışmaları, aralık verileri için bölge odaklı metodolojiyi kullanarak sembolik sınıflandırıcılar geliştirmiştir. Sonraki yıllarda, aralık zaman serileri tahmini için yapay sinir ağları (ANN), ARIMA ve hibrit modeller kullanılarak daha kapsamlı yöntemler geliştirilmiştir. Bu çalışmada, ERNN-MANFIS adı verilen yeni bir hibrit model önerilmektedir. Bu model, Elman Tekrarlayan Sinir Ağı (ERNN) ile Değiştirilmiş Adaptif Neuro-Fuzzy Çıkarım Sistemi (MANFIS)'ni birleştirerek, aralık değerli zaman serilerini modellemekte daha etkili bir yöntem sunmaktadır. MANFIS modeli, ERNN ile birleştirilerek aralık değerli zaman serileri tahmini için yeni bir yaklaşım getirilmiştir. Hibrit model, bulanık c-ortalamalar kümeleme tekniği kullanarak üyelik değerlerini sistematik olarak türetir, bu da tahmin doğruluğunu artırır. Eğitim aşamasında, PSO ile optimize edilen MANFIS parametreleri modelin genel performansını artırmaktadır. Çalışma, aralık değerli zaman serilerinin tahmini için geliştirilen bu yeni hibrit modeli farklı veri setlerinde test etmekte ve bu yöntemin doğruluğunu mevcut yöntemlerle karşılaştırmaktadır. Son olarak, çalışmanın sonuçları ve gelecekteki araştırma alanlarına dair tartışmalar yer almaktadır. Aralık değerli zaman serileri, sembolik veri analizi kapsamında önemli bir yer tutar ve zaman içindeki veri değişkenliğini basitçe temsil eder.

PERAKENDECİLİKTE BÜTÜNCÜL KANAL STRATEJİSİNİN REKLAMDA SUNUMU ÜZERİNE GÖSTERGEBİLİMSEL BİR İNCELEME: FLO ÖRNEĞİ

A SEMIOLOGICAL STUDY ON THE PRESENTATION OF OMNICHANNEL STRATEGY IN RETAIL IN ADVERTISING: THE FLO EXAMPLE

Maşide KARACA

İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim
Bilimleri Doktora Programı
maside_krc44@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-9776-3984

Ayda GÖK

İnönü Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve
Tanıtım Bölümü
ayda.gok@inonu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9101-4023

ÖZ

Geliş Tarihi:

10.07.2024

Kabul Tarihi:

05.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Reklam,
Bütüncül Kanallı
Pazarlama,
Fijital Pazarlama,
Göstergebilimsel
Yöntem.

Keywords

Advertising,
Omnichannel
Marketing,
Phygital Marketing,
Semioticmethod.

İnternet teknolojisinin hızla gelişmesi ve yaşamımızda önemli bir rol oynaması geleneksel pazarlamadan dijital pazarlamaya geçişi beraberinde getirmiştir. Tüketiciler istediklerini sadece fiziksel deneyimlerle değil, dijital olarak elde etmeye başlamış, sanal ve artırılmış gerçeklik uygulamalarıyla ürünlerle etkileşime geçebilme imkânı oluşmuştur. Web 3.0 tabanlı teknolojilerin gelişmesi ile işletmeler fiziki mağazalarla pazarlamanın ve dijital pazarlamanın yanında, bu iki yapının birleşiminden oluşan fiijital uygulamalara yönelmiştir. Perakendeci işletmeler birden fazla kanalı birleştirerek tüketici deneyimini zenginleştirmeyi, daha fazla tüketiciye ulaşmayı, markaları için farkındalığı, bilinirliği arttırmayı amaçlamıştır. Bütüncül kanal stratejisi, müşterilerin perakendeci ile etkileşim içinde olduğu tüm temas noktalarının birbiri ile bağlantılı olmasıdır. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak *FLO Asist ile Yeni Alışveriş Deneyimi* konulu reklam filmi göstergebilimsel yöntem ile analiz edilmiştir. Reklam filminde, firmanın bütüncül kanal stratejisine dayalı olarak tasarladığı yeni müşteri deneyiminin kolay erişilebilir, rahat, konforlu, fırsatlarla dolu, büyüleyici, yenilikçi, güvenli, memnuniyet ve mutluluk vaat eden şekilde sunulduğu bulgularına ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The rapid development of internet technology and the fact that it plays an important role in our lives has brought about the transition from traditional marketing to digital marketing. Consumers have begun to obtain what they want not only through physical experiences but also digitally, and have become able to interact with products through virtual and augmented reality applications. With the development of Web 3.0-based technologies, businesses have turned to phygital applications, which are a combination of these two structures, in addition to marketing with physical stores and digital marketing. Retail businesses aimed to enrich the consumer experience by combining multiple channels, reach more consumers, and increase awareness and recognition for their brands. Omnichannel strategy is the interconnection of all touch points where customers interact with the retailer. In this study, using the qualitative research method, the commercial film titled *New Shopping Experience with FLO Asist* was analyzed with the semiotic method. In the commercial, it was found that the new customer experience designed by the company based on its omnichannel strategy was presented in a way that was easily accessible, convenient, comfortable, full of opportunities, fascinating, innovative, safe, and promising satisfaction and happiness.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1514280>

Atf/Cite as: Karaca, M. & Gök, A. (2025). Perakendecilikte bütüncül kanal stratejisinin reklamda sunumu üzerine göstergebilimsel bir inceleme: Flo örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 248-273.

Giriş

Pazarlama; ticari bir faaliyet, bir işletme fonksiyonu, bir işletme süreci, bir felsefe veya bir disiplin olarak farklı anlamları olan bir kavramdır. İşletmelerdeki pazarlama faaliyetlerinin amaçlarından birisi müşteri tatminini sağlamaktır. Teknoloji, pazarlama faaliyetlerini etkileyen makro çevre faktörlerindedir. Teknolojideki ilerlemenin getirdiği dijitalleşmeyle birlikte müşteri tatmini sadece fiziksel deneyimlerle değil dijital deneyimlerle de sağlanmaktadır.

Pazarlama faaliyetleri oldukça dinamik bir çevrede gerçekleşir. Teknolojik gelişmelerle ve küreselleşme ile birlikte işletmelerin yenilikçiliği ve ekonomik açıdan büyümelerinde artışlar yaşanmakta ve rekabet gücü yükselmektedir. Endüstrinin ve bilişim teknolojilerinin bir bütünü olan, üretim ve endüstride dördüncü sanayi devrimi olarak nitelenen Endüstri 4.0, dijital dünyanın devrimi olarak kabul görmektedir. Endüstrideki bu gelişmelerle bağlantılı bir biçimde “Yeni” keşfetme ve deneme konusunda istekli, marka sadakati kısa süren tüketiciler nedeniyle işletmeler de pazarlama uygulamalarını değiştirmek durumunda kalmaktadır (Ertuğrul ve Deniz,2018, s. 168).

İşletmeler açısından pazarlamanın temel amacının uzun vadede pazar paylarını büyütme, kısa vadede ise satışları sürdürmek olduğu göz önünde bulundurulursa reklam mesajları, tüketiciye üretilen mal ve hizmetler hakkında doğru bilgiyi sunmanın ötesine geçerek, markanın bir statü aracı olarak görülmesini amaçlamaktadır (Kasım, 2004, s. 137-138). Firmalar reklam yoluyla bir taraftan marka bilinirliğini arttırmayı, marka imajı oluşturmayı amaçlarken diğer taraftan yaptıkları yenilikleri geniş tüketici kitlelerine duyurma imkânı elde etmektedir.

Günümüzde mevcut teknolojik imkânlarla tüketiciler hem fiziki mağazalar hem de dijital kanallar aracılığıyla alışveriş yapabilmektedir. Akıllı telefonların ve tablet bilgisayarların yaygınlaşması hayatımızda daha çok yer almasıyla dijital kanallardan yapılan alışveriş miktarı her geçen gün artış göstermektedir. Artık tüketiciler sadece çevrim içi veya çevrim dışı alışveriş yapmak yerine ikisini bir arada yapmak istemektedir, ikisinin avantajlarını aynı anda elde etmek istemektedir. Firmalar, tüketicilerin yeni beklentilerine cevap veremediklerinde kendilerini oyun dışında bulabilmektedir. Bu durum sonucunda perakendeci işletmelerin çevrim içi ve çevrim dışı kanalların entegrasyonunu içeren müşteri deneyimini sorunsuz olarak sunmak amacıyla bütüncül kanal stratejisini kullanmaya başladıkları görülmektedir. Günümüzde oldukça rekabetçi bir ortamda faaliyette bulunan perakendeciler; müşteri kazanma ve elde tutma bakımından pazarlamanın sağladığı avantaja ek olarak, iş sürdürebilirliğini de sağlamak koşuluyla bütüncül kanal yaklaşımını benimsemektedir. Bütüncül kanal stratejisi bir işletmenin hem fiziki mağazalarını hem de dijital mağazalarını kullanarak müşterileriyle temas ve etkileşim sağlamasının aracıdır. Bütüncül kanal stratejisi ile işletmeler hedef kitlelerine rahatlık, kolaylık, enformasyon ve hızlı işleyen bir yapı sunmakta, çeşitli kanalları bir arada ve verimli bir biçimde kullanma imkânı sağlamaktadır. Böylece tüketiciler, birbiriyle bütünleşmiş perakende kanallarından kesintisiz ve tutarlı bir deneyim elde etme imkânına kavuşmaktadır. Bütüncül kanal kavramı, pazarlamada yaratıcılık, müşteri deneyimi ve ölçülebilirlik bakımından yeni fırsatlar sunmaktadır.

İşletmeler kanal entegrasyonunu deneyimleyerek, vizyon ve yaratıcılıklarını kullanarak ilgi çekici çeşitli uygulamalar sunmaktadır. Buna bağlı olarak gerçek hayatın sanal dünyanın içinde yer almasının yanında artık sanal dünyanın da gerçek hayat içinde yer aldığı gözlenmektedir. Kanal entegrasyonu yalnızca tüketici deneyimine fayda sağlamakla sınırlı olmayan, aynı zamanda dijital çağda firmaların fiziki mağazalarla dijital platformlardaki pazarlama çabalarını sorunsuz bir şekilde birleştirmesinin ve ürünlerini satmak için daha fazla fırsat elde etmesinin bir yolu olduğu görülmektedir.

Bütüncül kanal, farklı kanallarda aynı alışveriş deneyimine sahip olma imkânı yaratmak için müşteriyi ve markayı birbirine bağlayan tüm araçların birleşimidir (Mateus, 2021, s. 3). Tüketicilere birden çok kanal seçeneği sunulduğu zaman yaşayacakları tatmin duygusu tek kanal üzerinden yaptıkları alışveriş sistematiğine oranla daha yüksek olacağı aşikârdır. Tatmin duygusunun yüksekliği tüketici sadakatini ve buna bağlı olarak da yüksek kârlılığı da beraberinde getirecektir (Neslin, 2022, s. 121).

Çoklu kanal stratejisinde müşteriler alışverişlerinde çevrimiçi ve fiziksel kanallara geçerken sorun yaşayabilmekte fakat bütüncül kanal stratejisinde müşteriler işlemlerini gerçekleştirmek amacıyla kullandıkları tüm kanallar arasında rahatça geçiş yapabilmekte sorun yaşamamaktadır (Melero vd., 2016, s. 24). Bunun sonucu olarak, bütüncül kanal faaliyetlerini diğer pazarlama stratejilerinden ayıran akıcı kanal deneyimi ve kanal entegrasyonu olduğu vurgulanmaktadır.

Bu çalışmada dijitalleşme ile birlikte önem kazanan, fiziki ve dijital tüketici deneyimlerini birleştiren bütüncül kanallı pazarlama stratejisi üzerinde durulmuştur. Önce konu kavramsal çerçevede ele alınmış bütüncül kanal

stratejisi ve dijital pazarlama hakkında bilgiler verilmiş, sonra nitel araştırma yaklaşımıyla perakendeci bir firmanın bütüncül kanal uygulaması incelenmiştir. Bu bağlamda 2022 yılında bütüncül kanal teknoloji kullanımı ile ilgili ödül almış olan FLO Mağazacılık ile ilgili inceleme yapılmıştır. Firmanın 2022 yılında yayınlanan *FLO Asist ile Yeni Alışveriş Deneyimi* reklam filmi yeniliklerin hedef kitleye aktarılması, mağazada yer alan ürünlerin pazarlanma hizmet şeklinin hedef kitleye tanıtılması, yeniliklerin hedef kitle tarafından kabul edilmesi yeniliklerin benimsemesi teorisi temel alınarak incelenmiş; göstergebilimsel olarak analiz edilmiş ve bulgular aktarılmıştır. Teorik Altyapı Başlığı altında bütüncül kanal (omnichannel) stratejisi, dijital pazarlama ve dijital pazarlamanın faydaları ele alınmıştır.

Türkçe literatür tarandığında bütüncül kanal kavramı yeni olmasına karşın, bu kavramı ele alan farklı çalışmalar bulunmaktadır (Hüseyinoğlu, 2017; Kazançoğlu vd., 2017; Aydın ve Kazançoğlu, 2017; Marangoz ve Erboy, 2017; Aycan, 2017; Marangoz ve Aydın, 2017; Ergen, 2021; Şen, 2020; Özdemir ve Sönmezay, 2020).

Everett M. Rogers tarafından ortaya atılan “Yeniliklerin benimsenmesi teorisi”, sosyal bir topluluğun üyeleri arasında zaman içinde belirli kanallar aracılığıyla bir yeniliğin iletildiği süreç olarak ifade edilmektedir (Rogers, 1983, s. 5). Bu yaklaşımda Rogers, bir fikrin, nesnenin veya uygulamanın örgüt veya birey tarafından yeni olarak algılanması üzerinde durmakta olup; yeni anlayışının önceden tanımlanmayan, belirli bir dizaynı olmayan veya bilinmeyen bir kavram olması gerektiğini, kişinin ya da toplumun yeniliği hiç kullanmamış olmasının yeterli olduğunu belirtmektedir (Berger, 2005, s. 111).

Yenilik, yeni fikirlerin, süreçlerin, ürün veya hizmetlerin üretilmesi, kabul edilmesi ve uygulanmasıdır. Yani yenilik, pazarlanabilir ürün veya hizmetin yeni bir fikirle başlaması ve bir fikirle sona ermesi durumudur. Ancak gerçekte yenilik, yeni fikirlerden daha fazlasıdır; bu yenilikler, teknolojiler, yeni yöntemler, yeni işletim ve yeni yönetim paradigmasını kastedmektedir (Caraballo & McLaughlin, 2012, s. 553).

Zhuang ve çalışma arkadaşları yeniliğin tanımını şu şekilde yapmaktadırlar (1999, s. 58):

- ✓ Buluş, yani tamamen yeni bir şeyin yaratılması,
- ✓ Bir şeyi iyileştirme, yani geliştirilenin iyileştirilmesi,
- ✓ Başka bir yerde geliştirilen yeniliğin yayılması veya benimsenmesi.

Bu teoriye göre, yeniliklerin benimsenmesi veya yayılması sürecinde birbirinden farklı dört aşama var olmakta ve yenilikler bu aşamadan geçerek yayılmaktadır. Bu aşamalardan “bilgi (knowledge) aşaması” ilk aşama olup; bireyler yeniliğin varlığından haberdar olarak yenilik işlevleri hakkında ilk bilgiye sahip olmaktadır. İkinci aşama olan “ikna (persuasion) aşaması”nda, birey var olan yenilik için lehte veya aleyhte bir tutum oluşturmaktadır. “Karar (decision) aşaması” olan üçüncü aşamada birey yeniliği kabul etme ya da reddetme yönünde seçim yapmak üzere bazı faaliyetlere girişmektedir. Son aşama “onaylama (confirmation) aşaması”nda ise, birey aldığı kararı destekleyecek araştırmalar yapmaktadır (McQuail & Windahl, 1993, s. 78-79; Yaylagül, 2018, s. 88; Rogers, 1983, s. 11-12).

Hem toplumsal hem de bireysel olarak yeni bir fikir veya teknoloji ile karşılaşarak oluşan yeniliğin, bu teknolojiyi ve yeni olan fikri benimsemek ya da reddetmek ile sonuçlanan bir süreci kapsadığı söylenebilir. Yani yenilik; ürünlere, süreçlere ve servislere kadar uzanan bir kavram olarak belirtilebilir. Fikirler ve ihtiyaçlar yeniliği yönlendirdiği için hem rekabet avantajı oluşturmakta hem de yenilik projelerine hedef kitleyi ve personeli dahil etmek gibi bir gerekliliği ortaya çıkarmaktadır.

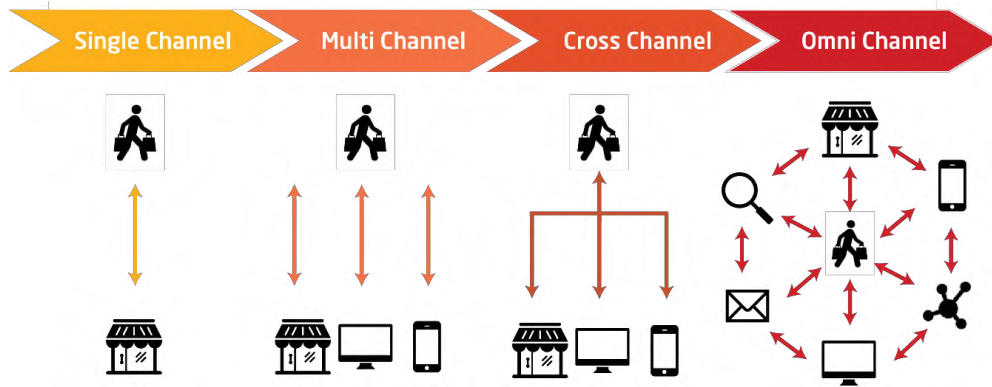
Literatür Taraması

Bütüncül Kanal Stratejisi

Omni, *tüm* veya *evrensel* anlamına gelen Latince bir kelimedir. İşletmeciler arasında kullanılan bu terim son zamanlarda akademide ilgi görmüştür. *Omnichannel* terimi ilk olarak IDC'nin (International Data Corporation) Global Retail Insights araştırma birimi raporlarında dijital teknolojilerin etkisiyle değişen tüketiciyi ifade etmede kullanılmıştır. Raporda Parker ve Hand (2009) ve Ortis ve Casoli (2009) tarafından *omnichannel* alıcı/müşteri kanalları paralel kullanmak yerine hepsini aynı anda kullanan çok kanallı tüketicinin bir evrimi olarak ifade edilmiştir. Yabancı literatürde omnichannel veya omni-channel olarak kullanılan kavram Türkçe literatürdeki eserlerde omnichannel, omni-channel, omni-kanal, bütüncül kanal, bütüncül kanallı pazarlama, bütüncül pazarlama şeklinde geçmektedir.

İnternet aracılığıyla her türlü bilgi, daha etkili ve çok daha düşük maliyetle, çok daha geniş toplumlara ulaşabilmektedir. Mekân ve zaman kısıtlaması olmaksızın bilgi ve iletişime erişim olanağı sağlamanın interneti önemli bir pazarlama aracı haline dönüştürmekte olduğu söylenebilir.

İnternet teknolojisi ile ilgili sağlanan gelişmeler sonucunda işletmeler çevrim içi mağazalar oluşturmuş ve mevcut fiziki mağazalara ek olarak bu kanalla tanıtım ve satış yapmaya başlamıştır. Geleneksel bir biçimde müşterilere hizmet veren fiziki mağazalardan oluşan tek kanallı yapıdan çok kanallı bir yapıya geçilmiştir. Mobil teknolojilerin gelişimiyle birlikte bu kanallara mobil de eklenmiştir. Firmalar bu çok kanallı yapı içinde fiziki mağazalarında, web sitelerinde ve mobil mağaza uygulamalarında ürünlerini sergilemekte, tanıtmakta, satış yapmakta, sipariş almakta, siparişleri takip etmekte ve müşterilere yönelik çeşitli hizmetler sunmaktadır. Başlangıçta bu çok kanallı yapıyı oluşturan fiziki ve çevrim içi (online) kanallar birbirinden bağımsız olarak ve ayrı yönetilmiştir. Fakat zaman içinde tüketiciler bu farklı kanallarda dolaşarak ve aralarında geçişler yaparak ürünler hakkında bilgi edinme ve satın alma eğilimi göstermiştir. Bunun sonucunda kanal yapısı birbirine geçişli kanallar olarak değişmiştir. Fakat tüketicilerin fiziki ve çevrim içi kanallar arasında yaptığı gezinti, geçişler ve hizmet talepleri işletmelerin bu geçişli kanalların entegre edildiği bir yapıya ihtiyaç duymasına yol açmıştır. Firmaların bu tüketici davranışlarına uyum sağladığı, satış kanalları arasındaki sınırların kaldırıldığı ve iç içe geçtiği bütüncül bir yapının oluşturulduğu görülmektedir. Bu gelişmeler dikkate alındığında Omni kanal pazarlama Resim 1’de görüldüğü üzere çok kanallı (multichannel) pazarlamanın bir evrimi olarak da değerlendirilebilir.

Resim 1. Tek-Çoklu-Çapraz ve Bütüncül (omni) Kanal Yapıları (Data&MarketingAssociation, 2016).

Rigby (2011, s. 4) omnichannel terimini perakendecilikle ilgili olarak kullanmış ve *omnichannel perakendeciliği fiziki mağazaların avantajlarını çevrim içi alışverişin bilgi açısından zengin deneyimiyle birleştiren entegre bir satış deneyimi* olarak akademik literatürde ilk kez tanımlamıştır (Lazaris vd. 2014, s. 13). Bugüne kadar gelişen süreçte araştırmacılar çok kanallı perakendeciliği kavramsallaştırmaya yönelik çalışmalar yürütmektedir.

Bütüncül kanal stratejisi, hedef kitleye birden fazla kanaldan eş zamanlı bir şekilde ulaşmayı hedeflemektedir. Günümüzde teknolojiyi takip eden ve gelişmelere uyum sağlayan firmalar tarafından yeni nesil pazarlama stratejisi olarak bütüncül kanal kullanılmaktadır. Bütüncül kanal stratejisi bütün içinde yer alan her kanalın birbiriyle ilişkili ve bağlantılı olduğuna vurgu yaparak müşteriye bütünsellik içinde bir etkileşim kurarak ulaşmaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımın amacı tüketicinin her kanalda markayla olan bağını kuvvetlendirip harika bir deneyim gerçekleştirmesini sağlayarak müşteri tutumundan emin olmaktır. Yaklaşımında odaklanılan temel nokta marka ve müşteri arasında güçlü ilişkiler inşa etmektir.

Bütüncül kanal stratejisi, müşteriye en iyi deneyimi sunabilmek için çok sayıda kanalın entegre bir şekilde kullanılması şeklinde tanımlanabilir. Bütüncül kanal stratejisinde mobil ve web tabanlı çevrim içi mağazalarla fiziki mağaza kanallarının birleştirilmesi perakendeci işletmelere pazar alt yapısı açısından kolaylık sağlamaktadır. Fakat çevrim içi ve fiziki kanalları birleştirmek için teknik uzmanlık ve büyük miktarda yatırımlara ihtiyaç bulunmaktadır. Simone ve Sabbadin’e göre (2018, s. 89) omni kanal pazarlamayı ortaya çıkaran itici güçler vardır. Bunlar:

- Teknolojik gelişme ve dijital değişim,
- Hizmet baskın bakış açısı içinde internet kanalının yükselişi,
- Mobil cihazların yaygınlaşmasıyla giderek artan mobilin gücü,
- Bütüncül kanala yönelik tüketici talebinin olması.

Bütüncül kanal stratejisinin gelişiminde arttırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik gibi teknolojik buluşlar ve gelişmeler önemli rol oynamaktadır. Arttırılmış gerçeklik (AR), sanal ile gerçeğin birleştirilerek yaygın olarak kullanılması olarak ifade edilebilir. Arttırılmış gerçeklik, sanal ortamların veya daha yaygın olarak adlandırılan sanal gerçekliğin bir varyasyonudur denilebilir. Arttırılmış gerçeklik gerçek dünyayı değiştirmek yerine sanal dünya ile gerçek olan dünyayı tamamlar. Arttırılmış gerçekliğin temel amacı, kullanıcıların gerçek dünya algısını ve etkileşimini geliştirmektir.

Sanal gerçeklik (VR), içinde ekranlı bir kask veya sensörlerle donatılmış eldivenler gibi özel elektronik ekipman kullanılarak görünüşte gerçek veya fiziksel bir şekilde etkilenebilen üç boyutlu bir ortamın bilgisayar tarafından oluşturulan bir simülasyonudur (Luo ve diğerleri, 2021, s. 887). Arttırılmış gerçeklik, sanal gerçekliğin bir türevi olmanın yanında, sanal gerçeklik kullanıcının etrafındaki gerçek çevreyi algılayamadığı, tamamen yapay bir ortama yerleştirildiği bir sistemdir. Yani sanal gerçeklik kullanıcıların etkileşimde bulunabileceği, giyilebilir bir ekran aracılığıyla 3D bilgilerin bilgisayarlar tarafından yansıtıldığı üç boyutlu bir sanal ortamı ifade etmektedir (Hong, 2016, s. 26). Sanal ve Arttırılmış gerçeklik teknolojileri kullanılarak hayata geçirilmiş olan fijital pazarlama uygulamaları kurumlara pazarlama, tanıtım ve tutundurma faaliyetlerine katkı sağlayarak sürdürülebilir rekabet avantajı oluşturmakta, sürdürülebilirliği desteklemekte, hizmet kalitesini arttırmakta, imaj oluşturmakta, çekiciliği arttırmakta, satışları arttırmakta, memnuniyet ve marka sadakati sağlamaktadır (Demirezen, 2019, s. 18-19).

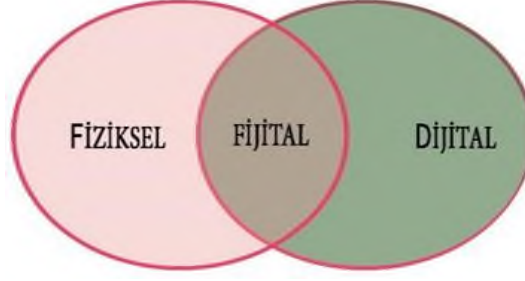
Bütüncül kanal stratejisinin en önemli noktalarından biri, birbirinden farklı olan kanalların birbirlerini tamamlayıcı şekilde organize olarak sunulmasıdır. Bu yapının içine fiziki mağazalar, dijital kanallar ve fijital pazarlama gibi farklı pazarlama ve dağıtım kanalları dahil edilebilmektedir. Bütüncül kanal stratejisi, tüketicilerin genellikle perakende mağazalar, bilgisayar, akıllı telefonlar, tabletler, mağaza içi kiosklar ve sosyal medya siteleri arasındaki belirli bir işlemde kanal atlama yaptığını kabul eder. Bu farklı kanallar ve temas noktaları, müşteriler ve işletmeler tarafından sürekli olarak birbirinin yerine kullanılabilir veya eş zamanlı olarak kullanılmaktadır. Bütüncül kanal stratejisi, tüketicilere platformlar arasında sürükleyici ve özelleştirilmiş bir alışveriş olanağı sunmaktadır.

Fijital Pazarlama

Fijital sözcüğü İngilizce *physical* ve *digital* sözcüklerinin birleşmesiyle, Türkçe’de ise *fiziksel* ve *dijital* sözcüklerinin birleşimiyle oluşturulmuş, dijitalleşmeyle birlikte hayatımıza giren bir terimdir.

Fijital terimi 2007 Mayıs ayında uluslararası bilgi ağlarıyla ilgili bir konferansta sunulan bir bildiriye ilk kez kullanılmıştır. Dijital ortamdaki haritalar ile fiziksel haritaların senkronize edilerek bütünleştirilmesi ile oluşan ve çoklu ortam cihazlarında erişim sağlanan bu harita sistemine *fijital harita* adı verilmiştir (Nakazawa&Tokuda, 2007, s. 368). *Fijital* sözcüğü fiziksel şartlara veya elle tutulur nesnelere bağlı deneyim ile çevrim içi teknolojiye/dijitale bağlı deneyimin birleşimi olarak adlandırılmaktadır (Vate-U-lan, vd., 2016, s. 91).

Amerikan Reklam Ajansları Birliği konferansında 2007 Haziran ayında dijitalin ve fizikselin bir arada var olabileceği bir sistem olarak *fijitalé* sözcüğü kullanılmıştır (Odabaşı, 2017, s. 43 aktaran Köse, 2017, s. 52). Fijital kavramı resim 2’de görüldüğü üzere fiziksel dünya ile dijital dünyanın birleştiği kesimi ifade etmektedir.

Resim 2. Sanal ve gerçek dünyanın çapraz bağlantısı (Moravcikova & Kliestikova, 2017, s. 150)

Fijital terimi Momentum Pazarlama Ajansı (Avustralya) tarafından da 2013 yılında kullanılmış ve ajans kelimesinin telif hakkını talep etmiştir. Fijital sözcüğü perakendecilikte, mağaza içi deneyim konusunda, fiziki bir mağazayı bir web sitesi ve/veya sosyal medya ile birleştirmek amacıyla kullanılmaktadır. Bu birleşmeyle *Bağlantılı mağazalar* veya *fijital mağazalar* oluşmaktadır. Perakendeciler fijital çözümü, mağaza içi satın alma deneyimine değer katmanın ve farklı kanallara dağılmış müşterilerle buluşmanın yeni bir yolu olarak öne çıkarmaktadır. Bağlantılı mağazalar dünyada giderek yaygın hale gelmekte ve alışverişin bu hibrit şekli hakkında pratik bilgi eksikliği olduğu görülmektedir (Belghiti vd., 2017, s. 62).

Pazarlama, bir işletmenin ürünlerine olan talebi belirlemek, uyarmak, doyurmak, ürün ve hizmetleri en etkin bir şekilde hazır bulundurarak talebi karşılamak ve kar elde etmek üzere yapılan işletme faaliyetlerinin bütünüdür (Tek, 1991, s. 3). Dijital pazarlama, geleneksel yöntem ve stratejilerin dışına taşarak internete bağlı, mobil ve interaktif platformları çeşitli biçimlerde kullanmayı öngörmektedir (Öcal ve Koca, 2020, s. 170). Fijital pazarlama, tüketici ve marka arasındaki dijital ve fiziksel dünyaları birleştirerek, birbirlerine kavuşturacak bir köprü kuran bir ekosistem yaratmaktadır (Odabaşı, 2017, s. 45). Fijital pazarlama perakendecilerin hem mağazalarda hem de çevrim içi satışta başarılı olma ihtiyacına yönelik olarak geliştirdiği canlı, popüler bir alternatif olarak nitelendirilebilir. Özellikle 2019 yılı aralık ayından itibaren tüm dünyayı etkileyen Covid -19 salgını ve virüsten korunmak amacıyla sosyal alana yönelik kısıtlamalar içeren tedbirlerin uygulanması perakendecilerin bu ihtiyacını güçlendiren bir etki yaratmıştır. Diğer taraftan tüketiciler de hayatlarını kolaylaştıracak teknolojileri tercih etmektedir. Tüketicilerin başta akıllı telefon olmak üzere mobil cihaz kullanımının yaygınlaşması, fiziksel dünya ile dijital dünya arasındaki etkileşimlerini arttırmıştır. Fijital pazarlama dijital ve fiziksel deneyimleri sorunsuz bir şekilde bütünleştiren tüketici deneyimleri yaratmayı içermektedir.

Günümüzde tüketiciler ihtiyaç duyduğu herhangi bir ürün hakkında satın alma kararı vermeden önce internetten araştırma yaparak; ürün seçeneklerini inceleyip, çevrim içi yorumları okumakta, fiyatları, koşulları ve garanti kapsamını kıyaslamaktadır. Ürünle ilgili varsa sosyal medya videolarını izleyip, nasıl kullanıldığını öğrenmekte, marka tercihi için sosyal medyadaki arkadaşlarıyla görüş alışverişinde bulunmaktadır. Ürünü fiziksel olarak incelemek için en yakındaki mağazaya gidip satın almakta veya ürünü mobil cihaz üzerinden seçtiği bir web sitesi aracılığıyla en uygun fiyata satın almaktadır (Gök, 2020, s. 1647). Müşteriler en iyi satın alma seçeneğine sahip olmak için, işletme tarafından sunulan her kanaldan faydalanmaya çalışmaktadır. Bunun sonucunda iki türlü satın alma davranışı ortaya çıkmaktadır: *Showrooming* ve *Webrooming*. Özellikle mobil cihazların yaygınlaşmasıyla beraber artış yaşanan Showrooming davranışı, tüketicilerin satın alma davranışını niyet olarak mağaza içinde başlatıp, satın almayı mağaza yerine internet üzerinden gerçekleştirmesidir. Semiz ve Altunışık (2016, s. 917) bu davranışı *dene-tıkla al* ya da *mağazada dene-internette satın al* şeklinde kavramsallaştırmayı önermiştir.

Diğer bir davranış türü olan Webrooming tüketicilerin nihai bir değerlendirme ve satın alma için mağazaya gitmeden önce ürünleri çevrim içi olarak araştırmasıdır (Habiboğlu, 2021, s. 217). Müşterinin satın almayı planladığı ürünü önce çevrim içi kanallar üzerinden araştırıp, daha sonra fiziki mağazaya giderek satın alma davranışını gerçekleştirmektedir (Avcı, 2022, s. 171). Webrooming Omni kanal deneyiminin genelini önemli ölçüde zenginleştirerek pazarlamacıların satışları arttırmasına yardımcı olmaktadır (Kotler, 2022, s. 192). Hem internet teknolojisi alanında yaşanan gelişmeler hem de akıllı telefonların yaygınlaşmasının tüketicilerin kanallar arasında geçiş yapmalarına imkân tanıyarak webrooming davranışını olumlu etkilediği söylenebilir.

Pazarlamacıların her iki satın alma davranışı için hazırlıklı olması gerekmektedir. Bu yolculuk markanın web sitesinden veya mağazadan başlayabilir. Hangi şekilde olursa olsun, tüketicilerin belirli bir markayı tercih etmesini sağlamak için firmanın web sitesinde, sanal ve fiziki mağazalarında tutarlı olmak gerekmektedir (Gök, 2020 s. 1647). Fijital pazarlama çevrim dışı ve çevrim içi mağaza, cep telefonu ve sosyal medya platformları üzerinden yapılan alışveriş işlemlerinde sorunsuz bir müşteri deneyimi sağlamaya çalışan bir hizmet veya ürün satışına yönelik entegre çok kanallı pazarlama anlamına gelmektedir. Fijital pazarlama tüketicilere, dijitalleşmenin getirdiği avantajları fiziki mağazalarla yapılan pazarlamanın avantajlı yönleriyle birleştiren bir içerik ve deneyim vaatmektedir. Böylece tüketicilerin ihtiyaçları daha iyi bir şekilde karşılanabilecek ve müşteri sadakati oluşturulabilecektir.

Van Tichelen'e(2019, s. 37-38) göre bir deneyimin Fijital sayılabilmesi için 4 temel koşul sağlanmalıdır. Bunlar; fijital deneyim etkileşim oluşturarak müşteriyi çekmeli, meşgul etmeli, ziyaretçi/müşteri deneyimi kişiselleştirilmeli, bir mekânın içinde, cadde, toplu taşıma gibi fiziksel bir yerde gerçekleşmeli ve mobil teknoloji, dokunmatik teknoloji, nesne, yüz, ses tanıma, artırılmış gerçeklik, sanal gerçeklik gibi teknolojilerden biri kullanılmalıdır.

Fijital Pazarlamanın Faydaları

Fijital pazarlamanın en önemli yararı nerede ve nasıl alışveriş yapıldığından bağımsız olarak gelişmiş bir kullanıcı deneyimi oluşturmaktır. Fijital pazarlama ile hem mağazadaki hem de çevrim içi genel satın alımlar artırılabilir. Singh ve Shah(2018, s. 12) fijital pazarlamanın faydalarını şöyle sıralamaktadır:

- Firmalara mevcut alanı, sunulan şeyleri daha fazla insanın görebileceği canlı bir reklam olarak kullanma imkânı sağlar.
- Müşterilerle derinlemesine etkileşimler sağlar ve onlarla daha iyi bir ilişki kurmaya olanak tanır.
- Fijital pazarlama müşterileri, bilmedikleri veya küçük bir ekranda karşılaşılabilecekleri yeni ürün ve hizmetlere maruz bırakarak keşfedilebilirlik kazandırmaktadır.
- Özel etkinlikler aracılığıyla
- Müşteriler arasında topluluk oluşturmaya imkân sağlamaktadır.
- Çevrim içi teklifleri, mağazadan teslim alma ve iade etme gibi kişisel hizmetlerle tamamlama imkânı sunmaktadır.
- Müşteriler ve personel için daha üretken, kalıcı ve karlı deneyimler oluşturmayı mümkün kılmaktadır.

Etkili bir fijital pazarlama için kullanılan temel teknolojiler şunlardır: Radyo Frekans Tanımlama (RFID), Sanal giyinme odaları, İşaret teknolojileri, QR kodu, Ses ve Yüz Tanıma teknolojileri, Yakın alan iletişimi (NFC), mobil ödemeler, dokunma teknolojisi, konum tabanlı servisler, sanal gerçeklik (VR) ve artırılmış gerçeklik (AR) (Van Tichelen, 2019, s. 43; Rosenblum&Kilcourse, 2013'ten aktaran Aiolfi ve Sabbadin, 2019, s. 47).

Fijital pazarlama konusunda bazı firmaların öncü olduğu görülmektedir. Örneğin Nike, Amerika Birleşik Devletleri'nde NikePlus üyelerinden ilham alarak ve bir merkez olarak inşa edilen ve markanın müşterileri için dijital ve fiziksel alışveriş deneyimlerini birleştirme çabalarını desteklemeye yönelik yeni bir mağaza konsepti oluşturmuştur. Nike'ın fijital pazarlama uygulaması, NikePlus üyelerinin mağaza içi ürün barkodları taramalarına (yeni ürün bulunabilirliği, mevcut renk grupları gibi) ve ayrıca markanın yeni özelliklerine erişmelerine olanak sağlamaktadır.

Amazon Akıllı Alışveriş Arabası DashCartbir başka fijital pazarlama örneğidir. Bu alışveriş arabaları kasiyerin yaptığı işi yaparak, satın alınmak istenen ürünlerin barkodlarını okuyarak ya da eğer barkod içermeyen bir ürüne tartım işlemi yaparak arabadaki sensörler vasıtasıyla ürünün fiyatını hesaplayabilmektedir. Hesaplanan tutar ise kasiyer olmaksızın kişinin banka/kredi kartı hesabından düşülmektedir.

Resim 3. Amazon Akıllı Alışveriş Arabası DashCard (<https://www.pazarlamasyon.com>)

Ülkemizde ise ilk fiijital pazarlama örneği olarak Henkel firmasının *Bref'in Hijyene Yolculuk Projesi* gösterilebilir. Firma Bref ile sadece tuvalet ve banyo temizliğini anlatmayı değil, VR kurgu ile ürünün uzun süre ferahlık hissi verebildiğini göstermeyi; dijital teknolojilerden yararlanarak tüketicilere aktarmayı amaçlamıştır. *Persil'in Lekeleri Yok Et Kampanyası*, *Getir uygulaması*, *BiTaksi* uygulaması diğer fiijital pazarlama örnekleri olarak gösterilebilir. BiTaksi uygulamasının başlamasıyla dijital olarak çağırılan taksi ile fiziksel olarak yolculuk yapılmaktadır. Yolda el kaldırarak veya duraktan telefon ile çağırarak binilen taksiye, cep telefonuna indirilecek bir mobil uygulama üzerinden dijital olarak erişilebilmektedir. Aynı işleyiş Getir uygulaması için de geçerli olup, telefon ile bakkaldan sipariş edilebilen ürünler Getir uygulaması ile sipariş verilerek fiziki olarak kapıya kadar gelmesi sağlanabilmektedir.

Yöntem

Nitel araştırmalar kişilerin tecrübeleri, algıları, duyguları, fikirleri ve anlayışları ile ilişkilendirilen bir araştırma yöntemidir. Nitel araştırma yönteminde, araştırma yapılırken sosyal bilimlerde değişkenlerin belirlenmesi ve sayısal yolla ifade edilmesi imkânının olmadığı görüşü benimsenmektedir (Şimşek, 2016, s. 89). Görüşme, doküman ve gözlem analizlerinin bütüncül bir yaklaşım ile yapılarak, ele alınan konuyu ve konu ile ilgili anlamlı bağlantıları ortaya çıkartma gayesi ile görüşlerin ve metinlerin analiz edilerek yorumlanmış olduğu bir yöntemdir (Keegan, 2009, s. 18).

Eski Yunanca'da *şaret ve gösterge* anlamına gelen ve tıp dilinde kullanılmış olan *semeion* kelimesine dayanan gösterge sözcüğü, *Kendi dışında olan bir şeyi temsil eden ve buna bağlı olarak temsil ettiği şeyin yerine geçebilecek niteliğe sahip her çeşit nesne, olgu, biçim, vb.* anlamına gelmektedir (Rifat, 1998, s. 113). Göstergebilim medyada kurgulanan göstergelerin derinlerde yatan anlamlarını ortaya çıkarmayı sağlamaktadır. Özellikle 1960'lerden sonra reklam ve film metinlerinde göstergelerin bilinçli bir şekilde kurgulanması, medya incelemelerinde göstergebilim yönteminin kullanılmasında başlıca etken olmuştur. Göstergebilim müzik, film, video ve birçok görsel, işitsel öğeleri kapsamaktadır (Özer, 2021, s. 189-207). Göstergebilim gösteren ve gösterilen terimleri ile karmaşık reklam mesajlarını kavramak, çözümlmek, yorumlamak ve açıklamak amacını taşır. Göstergebilimin amacı hiçbir anlama sahip olmayan nesnelere, reklamın söyleniş yapısı içinde anlam yüklenerek açıklanmasıdır (Batı, 2010, s. 257). Göstergebilimsel analiz, sözlü anlam üretmenin yanında sözlü olmayan anlam da üreten olayların yapılarını inceleyerek bu yapıların altında yatan sistemi analiz etmeye çalışır (Mick, 1986, s. 197; Aurelie&Roux, 2013, s. 50).

Göstergebilim, sadece sözel olanı değil, sanat ve görsel iletişim dizgelerinin tümünü, bununla paralel olarak mesaj veren her şeyin açıklayıcı okunmasını ve anlamlandırılmasını gerçekleştiren bir dil olarak kabul görmektedir (Ertan ve Sansarcı, 2016, s. 21). Felsefi, matematiksel ya da fiziksel gerçekleri ele almayan göstergebilim; anlam nesnelere ile ilgilenecek, iletişim bağlamlarını da bir metin, bir nesne gibi ele almaktadır. Bu da araştırma alanlarını sınırlandırmaktadır (Bourse& Yücel, 2012, s. 182).

Saussure'ün göstergebilimsel yaklaşımı gösteren ve gösterilenden meydana gelen iki yönlü bir kavramdır. Gösterilen, zihnimizde meydana gelen bir imgedir ve soyut kavrama karşılık gelmektedir. Bu kavramın belli bir ses zinciriyle ifade edildiği somut şekline *gösteren* denilmektedir. Saussure'ün ifadesiyle gösteren ve gösterilenden meydana gelen gösterge, bir kâğıdın iki yüzü gibi ayrılmaz bir bütündür (Güngör, 2011, s. 185).

Geçerlilik, ele alınan bir çalışmanın doğru olma derecesi olarak ifade edilmekte olup ek olarak çalışmadaki verilerin makul, elverişli bir şekilde toplanıp yorumlanması olarak belirtilmektedir (Yin, 2011:78; Hair vd., 2014: 619). Çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliğini sağlamak koşuluyla bütüncül pazarlama stratejisi ile ilgili görseller ve bu görsellerle ilişkili olan metinler direkt alıntılanıp araştırma içinde sunulmuş, böylece betimsel bir yaklaşım ile de verilerin doğrudan alıntılarla verilmesi, çalışmanın güvenilirliğini sağlamaya yardımcı olmuştur.

Firmaların yeniliği teşvik etmek, uzun vadeli performansı arttırmak ve büyümek için müşteriyle etkileşime girmede bütüncül kanal yapısının önemli olduğunu söylemek mümkündür. Bütüncül kanal stratejisi firma ve müşteri arasındaki iletişim, müşterilerin bilgi toplaması, ürün alırken, iade yaparken ve satın alma işlemi sonrası hizmet alırken firmayla etkileşimde bulunması bakımından önemlidir. Omni kanal pazarlama ile tüketicilerin satın alma davranışı boyunca güç ve kontrol elde etmek amacıyla fiziksel kanalları ve çevrim içi kanalları birleştirerek, kendilerini doğru karar verdiklerine inanmaya yönlendirildiği söylenebilir (Orus vd., 2019, s. 408). Tüketici-marka bağlılığı genellikle zaman içinde oluştuğundan, potansiyel müşteriden yeni alıcıya ve sadık alıcıya kadar müşteri yaşam döngüsü boyunca bütüncül kanal ile ilgili iletişimin sağlanması firmalar için önemli bir konu haline gelmektedir.

Bütüncül kanal kısacası tüm kanallarda olan ve bu kanallarla entegre olan bir kavramdır. Bu bağlamda yapılmış olan FLO “Ayağında gör” reklam filmi ile tüketicilere desteklenen içerik açık ve anlaşılır olarak sunulmakta; genel olarak bütüncül kanal pazarlama hakkında fikirlerini geliştirmek isteyen paydaşlar, pazarlama faaliyetlerinin teknoloji ile nasıl değiştiğini göstermek için önemli bir kaynak olmakta ve tüm hedef kitleye zamanın iyi yönetildiğini göstermesi bu çalışmayı yapma gereksinimi doğurmaktadır. Tüm bunlara ek olarak günümüzde şirketler tarafından sağlanan ürün ve hizmetlerin dijitalleşmesi ve daha fazla sunulması göz önüne alındığından dolayı FLO Mağazacılık seçilmiştir.

Bu çalışmada literatürde mevcut çalışmalardan farklı olarak, bütüncül kanal stratejisini örnek bir uygulamayı ve reklam filmini inceleyerek somutlaştırmak, hedef kitleyle kurulan iletişimde hangi göstergelerin nasıl kullanıldığını belirlemek hedeflenmiştir. Araştırmanın amacı bütüncül kanal stratejisini uygulayan ödül almış, başarılı bir firmanın uygulamalarını incelemek, bütüncül kanal strateji çalışmalarını ve bu yeniliğin getirdiği alışveriş deneyimini reklamlarında hedef kitesine nasıl tanıttığını, sunduğunu analiz etmektir. Aynı zamanda bütüncül kanal stratejisi ile ilgili reklamda anlamın nasıl tasarlandığı, hangi göstergelerle verildiği ve nasıl iletildiğini analiz etmek, dijitalleşme ile değişen tüketici beklentilerine uyum sağlamak üzere işletmelerin bu stratejiye önem vermesi gerektiğini vurgulamak ve akademik literatüre konuyla ilgili katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Çalışmada ödül almış bir firma örneği üzerinden, dijital çağda işletmelerin uygulamaya başladığı bütüncül kanal stratejisi ile ortaya çıkan yeni alışveriş deneyiminin tanıtım hakkında şu sorulara cevap aranmaktadır;

- Araştırma sorusu 1: Reklam filminde yeniliğin benimsetilmesi ve yayılmasına yönelik olarak hangi mesajlar verilmektedir?
- Araştırma sorusu 2: Reklam filminde yenilikle ilgili hangi unsurlar ön plana çıkarılmaktadır?
- Araştırma sorusu 3: Yeni alışveriş deneyimini tanıtan reklam mesajı hangi göstergelerle oluşturulmaktadır?
- Araştırma sorusu 4: Yeni alışveriş deneyimi reklamda izleyicilere nasıl aktarılmaktadır?

FLO Mağazacılık dijital ve fiziki mağazalarında geleneksel kanal yapısı yanında bütüncül kanal stratejisini etkili bir şekilde uygulayan firmalardan biri olarak öne çıkmaktadır. 2022 Şubat ayında beşincisi düzenlenen ve pazarlama teknolojilerinin sektöre örnek olacak en başarılı kullanımlarının ödüllendirildiği Martech Awards'ta, FLO Omni-Channel: Tek Nokta Çok Hizmet projesi En İyi Omni-Channel Teknoloji Kullanımı ödülünün sahibi olmuştur (<https://martechawards.org/martech-awards-2022-2/>). FLO mobil telefon uygulaması (mobil mağaza) ile kullanıcılara güncel bilgiler sağlamaktadır. Bu çalışmada FLO mobil telefon uygulama mağazası ile tüketicilere sunulan deneyimi tanıtan FLO Asist ile Yeni Alışveriş Deneyimi reklam filmi incelenmiş ve araştırma soruları araştırmacılar tarafından oluşturulmuştur.

Çalışma nitel araştırma yaklaşımı ile gerçekleştirilmiştir. Çalışmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden birisi olan *tipik durum* örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Yeni bir uygulamanın incelenmesi amacıyla kullanılan tipik durum örnekleme bir veya birkaç örneğin araştırılmasını gerektiren bir yöntemdir. Bu doğrultuda Türkiye’de bütüncül

kanal stratejisini uygulayan FLO Mağazacılık ve Pazarlama A.Ş. incelenmiştir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma Everett M. Rogers'ın "Yeniliklerin Yayılması Teorisi" çerçevesinde FLO Mağazacılık'ın *FLO Asist ile Yeni Alışveriş Deneyimi* reklam filmi incelenmiştir. FLO Mağazacılık mobil teknoloji ve artırılmış gerçeklik teknolojilerini kullanarak müşterinin mağazaya gitmeden hızlı bir şekilde ürünleri inceleyebilmesine, ürünleri karşılaştırmasına imkân sağlamaktadır. İncelenen reklam filmi, bu yeniliği ve dijital mağazalar ile fiziki mağazalar arasındaki entegrasyonu firmanın hedef kitesine tanıtmaktadır. Söz konusu uygulama ve reklam kampanyası ile ilgili olarak firmanın web sayfası, sosyal medya platformlarındaki hesapları, mobil uygulama mağazası incelenmiş ve reklam filmi Ferdinand de Saussure'un (2001) yaklaşımı (gösterge-gösteren-gösterilen) ile göstergebilimsel olarak analiz edilmiştir. Reklam filminin çözümlemesi yapılırken; işitsel, görsel ve dilsel öğelere odaklanılmış, ulaşılan bulgular sonucunda reklamdaki sahneler tablolar ile birlikte verilerek yorumlanmıştır. Bulguların analizi yapılırken ise reklamdaki yer alan görseller ile hedef kitleye iletmek istenen mesajların, hedef kitle tarafından daha iyi yorumlanıp anlamlandırması amacıyla göstergebilimsel analiz seçilmiştir.

Konuyla ilgili olarak Beck ve Rygl 2015'te yaptıkları çalışmada Omni kanal ve çok kanal stratejilerini açıklayarak her iki kavram arasındaki belirsizliği ortadan kaldırmayı amaçlamışlardır. Bir başka çalışmada Avşar ve Özoglu (2022) omni kanal kavramını merkeze alarak gelişmekte olan bu alternatif kanallara yönelik yapılmış çalışmaları bibliyometrik analiz yöntemi ile incelemiş ve amaçları ile değerlendirmişlerdir. Özkaya ve Ventura çalışmalarında (2021) mobil cihaz perakendecilerinin bütüncül kanal stratejisine bakış açılarını ve yaklaşımın müşterilere sağladığı faydaları ortaya koymaya çalışmışlar; Hüseyinoğlu (2017) ise odak grup yöntemiyle bütüncül kanal stratejisinin bir gıda perakendecisi tarafından nasıl uygulandığını belirlemeye yönelik bir araştırma gerçekleştirmiştir. Konuyla ilgili mevcut çalışmaların büyük bir kısmının kavramın açıklanmasına yönelik olduğu gözlenmektedir.

Bütüncül kanal stratejisi ve dijital pazarlamanın yeni uygulamalar olması ve Türkiye'de başarılı bir şekilde uygulayabilen sınırlı sayıda firmanın olması bir sınırlılık olarak ifade edilebilir. Bir diğer sınırlılık ise; emek, maliyet ve zaman kısıtları nedeniyle sadece spor ayakkabı ile ilgili bir örneğin incelenmesidir. Nitel araştırma yöntemi kullanılması ve bir firmanın uygulamasının incelenmesi nedeniyle araştırma sonuçlarının genelleştirilememesi diğer bir sınırlılık olarak ifade edilebilir.

Bulgular

FLO çeşitli markaları ve geniş ürün yelpazesıyla üç kıtada müşterilerine hizmet veren bir kuruluştur. 1960 yılında kurulan FLO Mağazacılık, yurt içinde 500'e yakın, yurt dışında ise 21 farklı ülkede 100'ün üzerinde mağaza ile faaliyet göstermektedir. FLO Mağazacılık bünyesinde bulunan çok markalı spor ayakkabı ve spor giyim konseptli mağaza *In Street* 2014 yılında kurulmuştur. *In Street* 130'un üzerinde mağazası ve web sitesi ile FLO'nun satış ağını güçlendirmekte ve erişilebilirliğine katkı sağlamaktadır. FLO Mağazacılık bünyesinde perakende spor markalarının yanı sıra hem mağazalarında satışını gerçekleştirdiği hem de toptan satışını yaptığı çok sayıda ayakkabı markası bulunmaktadır (<https://kurumsal.flo.com.tr>).

FLO şirketi Türkiye'de bir ilk olarak akıllı mağaza konseptiyle hazır giyim sektörünün dijitalleşmesine yönelik önemli bir gelişmeye adım atmıştır. Teknolojiye önem veren FLO, dijital dönüşüm yolculuğunda çevrim içi ve çevrim dışı (offline) kanallar arasındaki duvarları kaldırarak, müşterilerine yeni nesil bir alışveriş deneyimini akıllı alışveriş asistanı FLO Asist aracılığı ile sunmaktadır (<https://www.marketingturkiye.com.tr/>).

En İyi Omni-Channel Teknoloji Kullanımı ödülünün (2022) sahibi FLO Mağazacılık ve Pazarlama A.Ş.'nde omni kanal pazarlama uygulamasına ilk olarak *click-and-collect* diye adlandırılmış olan *internetten alınmış bir ürünün istenilen bir mağazaya iade edilip ürün değişimi sağlanabildiği* ve *internetten siparişini ver mağazadan teslim al* uygulamaları hayata geçirilmeye başlanmıştır (<https://kurumsal.flo.com.tr/>). Bu uygulamaların ilk olarak deneme amaçlı İstanbul'da 10-12 mağaza ile başlayarak, zamanla Türkiye geneline yayılacağı belirtilmiştir. 2017 yılının sonuna doğru müşterinin istediği ürünün uygun numarasını/bedenini mağazada bulamadığı takdirde, cep telefonuna indirmiş olduğu mobil uygulama mağazasından ürün barkodunu okutarak sipariş verip, mağazadan ya da talep ettiği adresten alabilmesini sağlayacak işlemleri geliştiren bir süreç üzerinde çalışılmıştır. FLO'nun omni-channel uygulama sürecine ilk geçiş aşamasında Mayıs (2017) ayında mağazaların farklı markalar altında kullandığı depolar birleştirilmiştir. Böylece farklı markalara ait ürünlerin stokları birleştirilerek tüm ürünlerin FLO ağı içinde yer

aldığı, stokların tek depo üzerinden takip edildiği süreç yönetimi başlatılmıştır. Sonraki süreçte mağazada bulunan stokların internette tam olarak yer alması ve mağazadaki ürünlerin de aynı şekilde internette bulunabilmesi aşamasına geçişin sağlandığı belirtilmektedir(FLO Mağazacılık ve Pazarlama A.Ş.<https://kurumsal.flo.com.tr/basin-bulteni>).

FLO perakende sektörünün dinamiklerini ve mağazaların dönüşen rolünü göz önünde bulundurarak hayata geçirdiği yeni projesi FLO Asist ile mağaza ve çevrim içi kanallarındaki tüketici hareketlerini birbirine entegre ederek müşterisini anlayan, kolay, keyifli yeni nesil bir alışveriş deneyimi sunmaktadır (<https://youtube/FLO-ayağındagör>). Tercih edilen ürünün hızlı bir şekilde müşterinin bulunduğu yere kadar ulaştırılmasını sağlayan FLO Dijital ile arızalı ve iade ürünün inceleme işlemlerinin de hızlıca ve pratik bir şekilde yapıldığı, firmanın web sitesinde ve reklam filminin gösterildiği platformlarda duyurulmaktadır. Tüketiciler tarafından incelenmek üzere mağazalara götürülen iade ürünler, FLO Dijital modüllerindeki yapay zeka destekli fonksiyonlar çalıştırılarak, iade kararı verilecekse müşteri mağazadan ayrılmadan ürünün müşterinin istediği bir ürünle değiştirilip hazırlanmasına olanak sağlamaktadır. Böylece FLO Dijital iade ve değişim süreçlerinde hızlı çözümler geliştirilerek, tüketicilere keyifli ve hızlı alışveriş yapma imkânı sunulmaya çalışılmaktadır.

Resim 4. FLO Ayağında Gör özelliği (<https://play.google.com/store/apps/details=com.flo.ayakkabi>)

Ayağında Gör özelliği ile FLO, perakende ve hazır giyim sektörünün dijitalleşmesine yönelik attığı adımları, akıllı mağazadan sonra bütüncül kanal stratejisiyle güçlendirmektedir.

Çalışma kapsamında *FLO Asist ile Yeni Alışveriş Deneyimi* reklam filminin, Saussure'ün (2001) yaklaşımına göre gösterebilimsel olarak analizi yapılmıştır. Söz konusu reklam filminin çekim ölçekleri dikkate alınıp, kare kare analiz edilerek anlamsal ifadeleri içeren gösterge, gösteren/düz anlam ve gösterilen/yan anlam şeklinde çözümlenmiş, analiz ve bulgulara aşağıda yer verilmiştir.

FLO tasarladığı yeni alışveriş deneyimini, yeni marka yüzü, genç oyuncu Cemre Baysel'in oynadığı reklam ile tanıtmıştır. FLO Asist ile Yeni Alışveriş Deneyimi reklam filmi ilk olarak 27 Ekim 2022 tarihinde, 37 saniye olarak sosyal medya platformlarında, kurumun kendi web sitesinde ve televizyon reklamlarında yayınlanmaya başlamıştır. Çalışmada reklam filmine sosyal medya platformu Youtube üzerinden ulaşılmıştır (<https://www.youtube.com/watch?v=0NGhd5zmqlw&t=28s>). Reklam filmi YouTube platformunda 7,2 milyon kez görüntülenmiş ve 2,9 milyon takipçisi olan Flo ayakkabı Instagram hesabında 181.475 beğeni almıştır (22.6.2024).

Kare 1

Kare 2

Resim 5. Kare 1-2 Gösterge Analiz Tablosu

Reklamın ilk karelerinde odanın içinde dolabına bakarak ayakkabı seçmeye çalışan genç bir kız betimlenmektedir. Oyuncu güzel, uzun saçlı, sevimli, heyecanlı bir görünüme sahiptir. Mini beyaz bir etek giyinmiştir, kıyafeti turuncu ve beyaz renklindedir. Genç bir oyuncunun tercih edilmesi firmanın kampanyada gençlerden oluşan bir kitleyi hedeflediği yönünde yorumlanabilir. Ayrıca yeniliği, dinamizmi vurgulamada etkili olabileceği söylenebilir. İlk karede oyuncunun arkasından bulanık olarak görünen pencereler, perdeler, mobilyalar, bir evin içinde ve odasında olduğu izlenimi vermektedir. Pencerelelerden giren gün ışığı, sade, açık renklerle ve bazı turuncu objelerle dekore edilmiş ortam aydınlık, modern bir görünüm oluşturmaktadır. Odadaki kapıları açılmış dolabın raflarında ayakkabılar görünmektedir. Ayna karşısına geçen oyuncunun ayakkabıları giyip deneyerek kıyafetine uygun seçim yapma ve beğenme duygusu verilmeye çalışılmaktadır. Reklamdaki genç kızın dolabında çok sayıda ayakkabısı olmasına rağmen kıyafetine uygun bir yenisini arayışı, izleyicileri şık görünmek için yeni ayakkabı satın almaya teşvik eden bir mesaj olarak değerlendirilebilir. Aynı zamanda reklam filminin çekiminde genel plan kullanılarak, insanın tüm vücudunu ekrana aktarıp, insanı cepheden göstererek ayrıntılı şekilde yansıtmak amaçlanmaktadır.

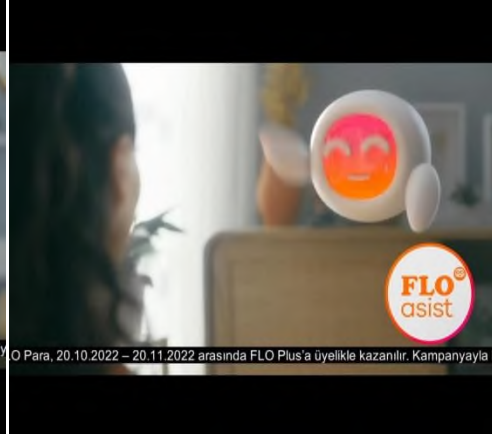
Tablo 1. Resim 5'teki Görsellerin Gösterge, Gösteren ve Gösterilen ile Çözümlemesi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Nesne	Ayakkabıların olduğu dolap	Reklamda ayakkabıların olduğu odanın ve dolabın kullanılması, reklamın konusu ve başladığı hakkında bilgi vermektedir.
İnsan	Dolabın içindeki ayakkabılara bakan oyuncu	İnsanların seçim yaptığını, beğenme duygusunu göstermektedir.
Nesne	Odanın içindeki ayna	Kişinin kendisini nasıl gördüğünün, nasıl görüldüğünün bilgisini vermektedir.
İnsan	Aynada kendine bakan oyuncu	Kişinin kendi kendine sohbet ederek, seçimlerini, giydiklerini beğenmediğini ve hüznünü vurgulamaktadır.

Kare 3

Kare 4

Kare 5

Kare 6

Resim 6. Kare 3-4-5-6 Gösterge Analiz Tablosu

Resim 6'daki karelerde oyuncunun giydiği ayakkabıları beğenmeyerek, aradığını bulamamış olmaktan kaynaklanan olumsuz yüz ifadesi görülmektedir. Arkasından *Dur bir de FLO'ya bakayım* cümlesi ile FLO'da aradığını bulabileceğine, ürün ve marka çeşitliliğinin fazlalığına dikkat çekilmek istenmektedir. Oyuncu firmanın akıllı telefonlarda kullanılabilen FLO mobil uygulama mağazasını açmaktadır. Turuncu kaplı telefonunun ekranına tıklamasının ardından karşısına firmanın kişiye özel asistan robotu telefon ekranından dönerek fırlayıp adeta bir kahraman gibi oyuncunun karşısına çıkmakta ve oyuncuyu selamlayıp onunla sohbet etmektedir. FLO Asist insan yüzünü andıran, gözleri ve ağzı olan beyaz çerçeveli turuncu bir ekran şeklinde tasarlanmış konuşan bir robot görünümündedir. Ekrandan adeta bir kahraman gibi fırlayıp çıkan FLO Asist oyuncuyla konuşmaya gülen bir yüz ifadesiyle *Ben FLO Asist! Artık her alışverişte yanındayım* cümlesiyle başlamaktadır. Dijital kahraman asistanın firmanın dijitalleşmesinin bir sembolü olarak kullanıldığı görülmektedir. Oyuncu telefonunun ekranındaki FLO uygulama mağazasındaki ayakkabıları göstererek *Keşke bunlar da yanımda olsaydı* demektedir. Robot asistan oyuncuya *E şimdi FLO ayağında gör var!* cümlesi ile cevap vermekte ve uygulamaya tıklamaktadır. Uygulama mağazasından seçilen ayakkabının, cep telefonu oyuncunun ayaküstüne tutulduğunda ayakta nasıl durduğu gösterilmektedir. Böylece tüketici için sağladığı kolaylık ve mağazaya gitmeksizin ürünün ayağında nasıl görüldüğünü görebilme imkânına dikkat çekilmektedir. Ayağında Gör uygulaması ile AR lensler vasıtasıyla hedef kitleye nerede olurlarsa olsunlar denemek istedikleri ayakkabıyı ayaklarındaymış gibi görebilme imkânı sunulmaktadır. Akıllı alışveriş asistanı FLO Asist ise reklam filmi boyunca oyuncuya destek vermekte, bir süper kahraman gibi yardımına koşmaktadır.

Tablo 2. Resim 6'da Gösterilen Görsellerin Gösterge, Gösteren ve Gösterilen ile Çözülmesi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Nesne	FLO mobil mağaza uygulamasının olduğu akıllı telefon	Mobil mağaza uygulaması sayesinde satışa sunulan çeşitli ayakkabılar
İnsan	Uygulamayı kullanan oyuncu	Uygulama ile sunulan ayakkabı çeşitliliği karşısında mutlu olan kişi
Nesne	Uygulamadan yansıyan dijital robot	Oyuncuya kendini tanıtan, firmanın akıllı alışveriş asistanı ve onun maskotu
Nesne	Uygulamadan yansıyan dijital robot	Oyuncuya ne yapacağı konusunda yardımcı olan akıllı alışveriş asistanının dijital maskotu ile kişi arasında geçen diyalog
Yazılı	Reklam filmindeki dijital robotun adı	Akıllı alışveriş asistanının adının sağ alt köşede belirtilerek firmanın dijital bir marka olduğunu vurgulamak
Nesne	Odanın içindeki ayna	Oyuncunun odasından çevrim içi mağazaya geçiş yaptığı masalsi unsur
Nesne	Uygulama ile birlikte ekrana yansıyan ayakkabı	Ayakkabının kişinin ayağında nasıl durduğunun gösterilerek, dijitalleşmeye vurgu yapılması
Nesne	Uygulama ile birlikte ekrana yansıyan farklı renkte ayakkabı	Farklı renkte olan ayakkabının kişinin ayağında nasıl durduğunun gösterilerek, dijitalleşmeye vurgu yapılması
İşitsel	Reklam filmi ve firmanın müziği	Firma müziği kullanılarak reklamlarla bütünleşmek ve müşterinin hafızasında kalıcı bir fazla yer edinmek

Reklamda vurgulanan bir diğer unsur gösterilen eşyalarda, telefon kılıfında, oyuncunun giydiği kıyafette ve dijital kahraman tavırlarındaki akıllı alışveriş asistanı robotun maskotunda turuncu ve beyaz renk kullanılmasıdır. Böylece firmanın fiziki ve dijital platformlarda kullandığı kurumsal renklerle bütünlük sağlanmakta ve dikkat çekmektedir. Turuncu renk mutluluk, canlılık, cesaret ve güveni simgelemektedir. Beyaz renk ise temizliği, saflığı, masumiyeti temsil eden bir renktir.

Kare 7

Kare 8

Resim 7. Kare 7-8 Gösterge Analiz Tablosu

Tablo 3. Resim 7'deki Görsellerin Gösterge, Gösteren ve Gösterilen ile Çözümlemesi

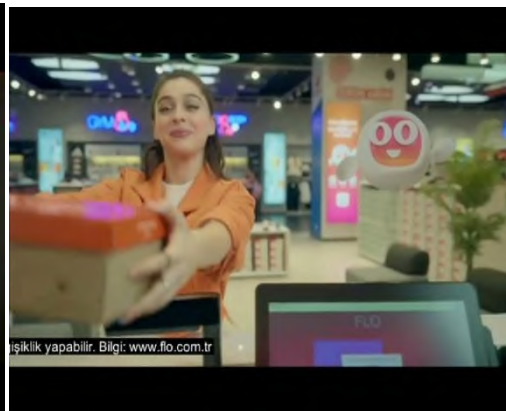
Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Nesne	Evdeki odanın içinde bulunan ve mağazaya açılan ayna	Dokunma sonrası geçiş görevi gören aynanın etrafının turuncu renk olarak açılması
Nesne	FLO Mağazasının içindeki oyuncunun geçtiği ayna	Aynı aynanın diğer tarafının mağazaya açılan bir kapı olarak gösterilmesi ile zaman-mekân sorununun ortadan kaldırılması
İnsan	Aynanın içinden geçen oyuncu	Oyuncunun odasında bulunan aynanın içinden geçerek direkt mağazaya ulaşması ile çevrim içi ve fiziksel kanallar arasında eş zamanlılığın vurgulanması
Yazılı	Reklam filminin sloganı ve bilgilendirme	FLO Kolay Mağaza yazısının ekranda yer alması ve kampanya hakkında altyazının geçmesi
Nesne	Mağaza içindeki ürünler	Mağazada yer alan çeşitli ürünlerin (ayakkabı, çanta vb.) gösterilmesi
Nesne	Oyuncu ile diyalog halinde olan dijital robot	Dijital robot FLO Asist'in oyuncuyu bilgilendirerek, mutlu etmesi şeklinde geçen diyalog

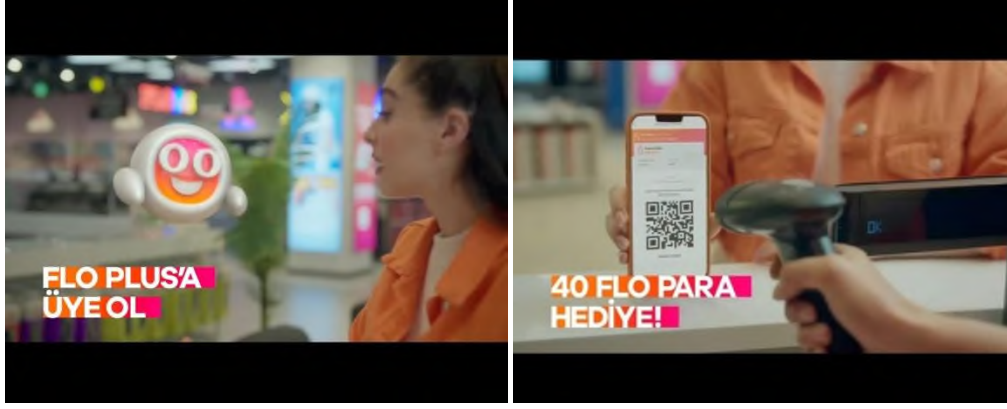
Resim 7'de yer alan kareler incelendiğinde oyuncu cep telefonunun ekranına bakarak dijital robotla sohbet ederken odadaki aynada bir mağaza görünmeye başlamaktadır. Sohbet sırasında oyuncuya yenilikleri anlatan, yol gösteren akıllı alışveriş asistanı FLO Asist'in *Yenilikleri keşfetmeye hadi FLO Mağazasına* cümlesi ile odada yer alan aynanın birden ev ve çevrim içi FLO mağazası arasında geçişi sağlayan bir kapıya dönüştüğü görülmektedir. Oyuncu ve dijital robot aynadan kolay mağazaya geçiş yapmaktadır. Geçiş sırasında oyuncunun yüzünde şaşkınlık ve heyecan duygusu görülmektedir. Geçiş yapılan aynanın firmanın kurumsal rengi olan turuncuya dönüşmesi yoluyla firma ile bütünleştirilmesi dikkat çekmektedir. Aynadan dijital mağazaya geçişten sonra ekranda *FLO Kolay Mağaza* yazısı görünmekte ve çevrim içi mağazadaki avantajlar aktarılmaktadır. Aynadan geçilen çevrim içi mağaza da fiziki bir mağaza görüntüsündedir. Çevrim içi mağaza içinde turuncu giyinmiş personel, dolaşan müşteriler ve ürün çeşitleri görülmektedir. Böylece çevrim içi mağazalar ile ilgili olarak izleyenlere fiziki mağazalardan bir farkının olmadığı, rahatça gezinip ürün çeşitlerinin incelenebileceği anlatılmaktadır. İzleyenlere çevrim içi mağazada yalnız olmayacağı, adeta kendisini karşılayan bir satış elemanı gibi FLO Asist akıllı alışveriş asistanının yardımıyla alışverişlerini kolayca yapabileceği anlatılmaktadır. Fiziksel ortamdaki dijital ortama geçiş ayna metaforuyla gösterilerek reklam filminin çekiciliğini arttırmak ve akılda kalıcılığını sağlamak amaçlanmaktadır. Reklamda ayna büyüleyici, masalsi bir dünyaya geçiş kapısı gibi kullanılmıştır. Dikkat çekilmek istenen husus çevrim dışı ve çevrim içi kanallar arasındaki geçişi kolaylaştırarak müşterilere sunulan yenilikler, kolaylıklar ve fırsatlardır.

Kare 9

Kare 10

Resim 8. Kare 9-10-11-12 Gösterge Analiz Tablosu

Tablo 4. Resim 8'deki Görsellerin Gösterge, Gösteren ve Gösterilen ile Çözümlemesi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
Nesne	Akıllı telefon	Firmanın mobil uygulama mağazasının yer aldığı akıllı telefonun gösterilmesi
Yazılı	Mobil uygulamada yer alan yorumlar	Diğer tüketicilerin ürün hakkındaki düşüncelerini uygulama üzerinden belirtmesi
Görsel	Fotoğraf karesi içinde yer alan renk	Reklam karesi içinde firmanın kurumsal renginin ön planda tutulması
İnsan	Alışveriş yapmakta olan kişi	Bireyin mağazada elinde ürün kutusu ile ödeme yapmak için kasaya gelmesi
Yazılı	Bilgisayar ekranına yansıyan yazı	Firma adının ön plana çıkarılarak ekranda gösterilmesi
Nesne	Oyuncuya yardımcı olan dijital robot	Akıllı alışveriş asistanı FLO Asist'in üyelik ve kampanyalar hakkında bilgilendirme yapması
Yazılı	Reklam filmi içinde yer alan kampanya sloganı	Reklam kampanyası sloganlarından kareye uygun olanını vurgulayarak ve yazılı bir şekilde sol alt köşede gösterilmesi
Nesne	Akıllı telefonun ekranı	Uygulama sayesinde barkodun okutulması ile alışverişin kısa zamanda tamamlandığının gösterilmesi

Resim 8'de yer alan kareler incelendiğinde çevrim içi mağazaya geçiş yapan oyuncunun mağaza içindeki ürünler hakkında bilgi almak, ürün özelliklerini öğrenmek için akıllı telefon uygulamasındaki kullanıcı yorumlarını okuyarak ürün seçtiği görülmektedir. Ürünü seçen oyuncu sonra FLO Asist ile üye olanlara özel kampanyaların olduğunu vurgulayarak uygulama mağazası üzerinden barkod okutarak ürün alımı gerçekleşmektedir. Burada kullanıcılara yönelik olarak sadece markaların ya da firmanın kendilerine sunmuş olduğu hizmet ve ürünlerin işlevselliği üzerinde durulmayıp, aynı zamanda onlarda yaptığı etki ve bıraktığı izlenim verilmeye çalışılmaktadır. Özetle müşterilerin FLO Kolay Mağaza uygulaması, uygulamada ürünler hakkında yapılmış müşteri yorumları, stok bilgileri, satışı en çok olan ürünleri inceleyebilmenin yanı sıra; üyelik programı FLO Plus ile her alışverişte puan ve birçok farklı avantaj elde edeceği gösterilmektedir. Böylece üye olan müşterilere bir ayrıcalık sağlandığı vurgulanmaktadır.

Resim 9. Kare 13-14 Gösterge Analiz Tablosu

Tablo 5. Resim 9'daki Görsellerin Gösterge, Gösteren ve Gösterilen ile Çözümlemesi

Gösterge	Gösteren	Gösterilen
İnsan	Alışverişi tamamlayan kişi	Mobil uygulamayı ekranda göstererek müşterinin mutlu olduğu vurgulanmaktadır
Nesne	Akıllı telefon	Uygulamanın akıllı telefonda var olduğunun gösterilmesi
Yazılı	Reklam kampanyası sloganı	Reklam kampanyası sloganının ve kurumun web adresinin sol üst köşede verilmesi
İnsan	Mağazadan uzaklaşan oyuncu	Mağazanın dijital uygulamasından ve bütüncül kanal pazarlamadan memnun kalarak ayrılan tüketici vurgulanmaktadır.
İşitsel	Reklam film müziği	Firma müziği kullanılarak reklamlarla bütünleşmek ve müşterinin hafızasında daha kalıcı yer edinmek

Resim 9'da yer alan kareler incelendiğinde mağazadan çıkan oyuncunun hem fiziki hem de dijital kanalları kullanarak gerçekleştirdiği alışveriş sonucunda memnuniyeti yansıtılmaktadır. Tüketicinin beklentilerine uygun, sorunlarını çözen bir alışveriş deneyimi yaşadığına vurgu yapılmaktadır. Ekranda *İster mobilde ister mağazada FLO flo.com.tr* yazısı görülmektedir. Telefondaki mobil uygulama mağazasının ve fiziki mağazanın gösterildiği karelerle FLO'ya farklı kanallardan ulaşım alışveriş yapılabileceği, hepsinde aynı kolaylıkların, memnuniyetin sağlanacağı mesajı verilmektedir. Reklam kampanyası *FLO "ayak uydurur sana"* sloganı ve kampanya müziğinin verilmesi ile marka bilinirliğini arttırmak amaçlandığı görülmektedir.

Bu çalışmada literatürden farklı olarak bütüncül kanal pazarlamanın reklam filmi çözümlemesi ele alınmaktadır. Analizde kullanılan reklam filmi, çalışmanın sorularını cevaplamaya ek olarak tüketicilere, hedef kitleye ve paydaşlara vermek istediği mesajlarda onların hem birçok temas noktaları ve kanallar birleşimi ile deneyim yaşayacaklarını belirtmek hem de zaman ve bütçe bakımından toplumu aydınlatma konusunda önemli bir rol oynamaktadır.

Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Teknolojik bir yeniliğin varlığı, hedef kitlenin zihninde bir tür belirsizlik yaratmakta olup; bu belirsizlik nedeniyle hedef kitle için yenilik hakkında tereddütler oluşmaktadır. Var olan bu belirsizliği azaltmanın ilk yolu olarak birey, yeniliğin varlığından haberdar edilmelidir. Yenilik, bireyin hissettiği ihtiyacı karşılamada ve algıladığı sorunu çözmeye olası bir etkinliği temsil ederek, bireye yenilik hakkında bilgi edinmek amacıyla çaba sarf etmeye iten motivasyonu sağlamaktadır.

Reklam filminde oyuncuya yardımcı olan akıllı alışveriş asistanı ile firmanın dijital dönüşümü yansıtılmakta ve izleyicilere sunulan yeni deneyim tanıtılmaktadır. Yenilikçi uygulamalar içeren dijital alışveriş deneyimi karşısında oyuncunun şaşkınlık ve heyecan ifadelerine yer verilmekte, mutluluk ve memnuniyet ifadesine dikkat çekilmektedir. Mevcut geleneksel yapının yenilikçi uygulamalarla bütünleştirildiği bütüncül kanal deneyiminin sürprizlerle dolu, eğlenceli, kullanımı kolay, çözüm odaklı ve memnun edici olduğuna vurgu yapılmaktadır. Ayrıca çevrim içi mağazalarda, kullanıcıların yaşadığı yerdeki fiziki mağazalarda erişemediği ürünlere, firmanın sunduğu hizmetlere erişim kolaylığı sağlanması, ürün çeşitliliği, dijital asistan desteği, iade ve değişim kolaylığı, diğer kullanıcıların yorum ve değerlendirmelerine erişim sağlanması müşterinin satın alma ile ilgili risklerini azaltmaya, güven duygusu oluşturmaya yönelik olarak tanıtılmaktadır. Günümüzde değişim ve iade süreçlerinde yaşanan deneyim, sonraki alışveriş tercihlerinde tüketiciler için belirleyici olabilmektedir.

Firmanın kullanmaya başladığı çok kanallı yapının avantajlarını müşterilerine göstermeye çalışması Rogers'ın (1983) geliştirdiği "Yeniliklerin Benimsenmesi Teorisi"nde ilk aşama olan bilgi aşaması kapsamında değerlendirilebilmektedir. Yeniliğin algılanması ve benimsenmesindeki düzeyler olarak göreceli avantaj oluşturma, uyumluluk, karmaşıklık ve denenebilirliğe yönelik güvence verilmeye çalışıldığı şeklinde yorumlanabilmektedir. İzleyiciler firmanın reklam filmi aracılığıyla, uygulamaya konulan yeniliklerin varlığından haberdar edilmekte ve bu yeniliğin işlevleri hakkında bilgi sahibi olmaları amaçlanmaktadır. Yeniliğin tanıtılması ve yayılmasına yönelik iletişim kanalı olarak, kitle iletişim aracı televizyonun kullanıldığı görülmektedir. Bütüncül kanal yapısının müşterilere önceki alışveriş deneyimlerine kıyasla; mekândan bağımsız, esnek, kolay, kullanışlı ve eğlenceli daha iyi bir deneyim sunduğu vurgulanmakta, göreceli bir avantaj sağladığına dikkat çekilmektedir. Müşterilerin ihtiyaçlarıyla uyumlu bir yapının kurulduğu, kullanım kolaylığı ve pratikliğinin öne çıkarılarak karmaşıklığın giderilmeye çalışıldığı görülmektedir. Böylece söz konusu yeniliğin yayılmasına engel teşkil edebilecek belirsizliklerin giderilmeye çalışıldığı söylenebilir. Tüm bunlara ek olarak reklam filminde ünlü ve genç bir oyuncunun oynatılması bilgi aşamasında, yenilik hakkında mesajı alan kimseyle ilgili kişilik, sosyal özellikler, demografik yapıyı içine alan "alıcı değişkenlerin" etkili olduğu çıkarımını da yaptırmaktadır.

Çalışmada, Rogers'ın (1983: 11-26) yeniliklerin yayılması kuramının 4 temel ögesi olan "yenilik, iletişim kanalları, zaman ve sosyal sistem"i çalışmanın bulgularını değerlendirme kriterleri olarak söylemek mümkündür:

1. Yenilik: Yenilik, bir birey veya bir birim tarafından yeni olarak algılanan bir fikir, uygulama ya da nesnedir. Yeniliklerin bireyler tarafından algılanan özellikleri, şu farklı benimseme oranlarını açıklamaya yardımcı olmaktadır:

- Göreceli avantaj,** bir yeniliğin yerini aldığı fikirden ölçüde daha iyi olarak algılandığıyla ilgilidir. Burada önemli olan bireyin yeniliği avantajlı olarak algılayıp algılamadığıdır. Bir yeniliğin algılanan hızı ne kadar büyük olursa, yeniliğin birey tarafından benimsenme oranı o kadar hızlı olacaktır.
- Uyumluluk,** bir yeniliğin mevcut değerlerle, geçmiş deneyimlerle ve potansiyel benimseyicilerin ihtiyaçlarıyla tutarlı olarak algılanma derecesidir.
- Karmaşıklık,** bir yeniliğin anlaşılması ve kullanılmasının zor olarak algılanma derecesidir.
- Denenebilirlik,** bir yeniliğin sınırlı bir temelde denenebilirlik derecesidir. Yerleştirme planında denenebilecek yeni fikirler, genellikle değiştirilmeyen yeniliklere göre daha hızlı benimsenecektir.

2. İletişim Kanalı: İletişim kanalı, mesajların bir kişiden diğerine ulaşma aracıdır. Birey çifti arasındaki bilgi alışverişi ilişkisinin doğası, bir kaynağın yeniliği alıcıya hangi koşullar altında ileteceğini veya aktarmayacağını ve aktarımın etkisini belirlemektedir. İletişim kanalları, radyo, televizyon, gazete gibi kitle iletişim araçlarını içeren ve bir veya birkaç kişiden oluşan bir kaynağın çok sayıda izleyiciye ulaşmasını sağlayan mesaj iletme araçlarının tümüdür.

3. Zaman: Zaman, yayılma sürecinde önemli bir unsurdur. Zaman boyutu, bireyin bir yeniliğin ilk bilgisinin benimsenmesi veya reddedilmesi yoluyla geçtiği sonrasında yeniliğin karar sürecindeki yayılması ile ilgilidir.

4.Sosyal sistem: Ortak bir hedefe ulaşmak için ortak problem çözmeye meşgul olan, birbiriyle ilişkili birimler dizisi olarak tanımlanır. Bir sosyal sistemin üyeleri veya birimleri; bireyler, resmi olmayan gruplar, kuruluşlar ve/veya alt sistemler olabilir.

Çalışmada ele alınan perakende şirketi, gelişen teknolojiyi kullanarak ürünlerinin tanıtım ve satışını yapmada çevrimiçi ve fiziksel mağazalara mobil mağaza uygulamalarını ekleyerek, müşterilerine bütün kanalları aynı anda kullanma imkânı sunan entegre ve çok kanallı yapıyı oluşturarak bir yeniliği hayata geçirmektedir. Bu çok kanallı hizmet şeklini tanıtmak ve duyurmak amacıyla yayınladığı reklam filminde hedef kitleyle iletişim kurarak, sağladığı imkân ve kolaylıkları hedef kitleye iletmiş görülmektedir.

Sonuç

Dijital teknoloji, internetin gelişmesi ve genişlemesi yoluyla çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Dijital pazarlama, geleneksel pazarlamaya kıyasla günümüz iş dünyasında çok geniş kapsamlı bir yeteneğe sahiptir. Geleneksel pazarlama geniş bir tüketici kitlesine ulaşmak için oldukça etkili bir yol sunarken, dijital pazarlama tüketici ile derinlik ve alaka düzeyine sahip bireysel ilişki oluşturmada çok etkilidir. Bu iki kanal geniş bir farkındalık yaratmak ve tüketicileri dijital deneyime yönlendirmek için daha geniş erişimli geleneksel pazarlama kanalları kullanılarak birbirine entegre edilebilir. Bu doğrultuda bütüncül kanallı perakendecilik uygulamaları, müşterilere yeni deneyimler sunmak için fiziki ve dijital dünyaları birbirine bağlamaktadır. Bütüncül kanal stratejisi dünyanın çeşitli ülkelerinde gelişmekte olsa da ülkemizde yeni kullanılmaya başlanmıştır. Bütüncül kanal stratejisi giderek daha fazla işletme ve marka tarafından çeşitli ve yeni teknolojiler kullanılarak uygulanmakta, gelişmekte ve yayılmaktadır.

Bütüncül kanal stratejisi sadece tüketicilerin tercihleri üzerinde değil, aynı zamanda pazarlama iletişimi, bireysel yorumlama, marka değerinin algılanması ve ürünler ile hizmetler arasındaki etkileşimde sıklıkla psikolojik etkilerle de ilişkilendirilmektedir. Tüketiciler artık pazarlama iletişiminin nesnesi konumundan çıkarak pazarlama iletişiminin temel konusu haline gelmiştir. Bu anlamda perakendeciler bütüncül kanal stratejisi ile birlikte tüketiciler, olaylar, deneyimler ve duygularla bağlantı kurmaktadır.

Bu çalışmada bütüncül kanal stratejisi ele alınmış, 2022 yılında *FLO Omni-Channel: Tek Nokta Çok Hizmet* projesi ile *En İyi Omni-Channel Teknoloji Kullanımı* ödülünü alan FLO'nun bütüncül kanal kullanımı ile ilgili yayınladığı *FLO Asist ile Yeni Alışveriş Deneyimi* reklam filmi incelenmiştir. Bütüncül kanal uygulamalarının reklamlarda tüketicilere nasıl yansıtıldığının tespit edilmesi amaçlanmıştır. Reklam filmi Ferdinand De Saussure'ın göstergebilimsel yaklaşımı esas alınarak dilsel ve dilsel olmayan göstergeler bakımından analiz edilmiştir. Reklam filmi 14 kareye bölünerek beş tabloda gösterge-gösteren-gösterilen başlıkları ile incelenmiştir. Bu tablolardan yola çıkılarak reklamda verilmek istenen mesajların çözümlenmesi yapılmıştır. Reklamda kullanılan görsellerde ünlü kişi, slogan, eşya, sözcük ve mekân gibi unsurlara vurgu yapılarak firma ile tüketiciler arasındaki duygusal bağın arttırılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Literatüre bakıldığında Marangoz ve Aydın (2017) çalışmalarında bütüncül dağıtım kanalı yaklaşımını tartışmış, bu yaklaşımın tüketici alışkanlıklarını nasıl değiştirebileceği ve perakendeciler açısından neden önemli olduğu sorularına cevap aramıştır. Marangoz ve Erboy (2020) ise, bankacılık sektöründe bütüncül kanal deneyimini etkileyen faktörlerin belirlenmesi üzerine bir çalışma yapmış, bütüncül kanal deneyimine etki eden en önemli faktörün faydacı değer, en az önem derecesine sahip olan faktörün ise kişiselleştirme olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bir diğer çalışmada ise Kava ve Karaca (2022), bütüncül kanal perakendecilikte müşterinin iade sürecinde kanal entegrasyon kalitesi ve iade esnekliği ile müşteri güveni arasındaki ilişkiyi ve oluşan müşteri güveninin iade memnuniyetine olan etkisini geçmiş hizmet deneyiminin moderatörlük etkisi ile incelemiştir. Hüseyinoğlu (2017) araştırmalarında bütüncül kanal stratejisinin perakende sektöründe ne ölçüde uygulandığına cevap aramıştır. Özdemir ve Sönmezay (2020) çalışmalarında bütüncül kanal perakendeciliğe karşı tüketicilerin davranışsal niyetini, bu kanalı kullanma davranışını belirleyen faktörleri ve bu faktörlerin etki düzeylerini belirtmeye çalışmışlardır. Aydın ve Kazançoğlu (2017) ise, tüketicilerin bütüncül kanal stratejisi hakkında fikir sahibi olup olmadıklarını, tüketicilerin konuyla ilgili fikirlerini ve teknolojiyi benimseme davranışlarını belirleyen faktörleri ortaya çıkarmayı amaçlamışlardır. Ergen (2021) çalışmasında müşterilerin bütüncül kanal stratejisini benimseyen perakendecilerden beklemiş oldukları lojistik hizmet kalitesini göstermeye çalışmıştır. Kazançoğlu vd. (2017) bütüncül kanal uygulaması aşamasında lojistik hizmetlerin rolünü ve karşılaşılan zorlukları ortaya çıkarmıştır.

FLO Asist ile Yeni Alışveriş Deneyimi reklamında genç kitle ve kadınlar hedef alınmakta, akıllı alışveriş asistanı ile anlatılan üç farklı yenilikçi uygulama duyurulmaktadır. Kolay Mağaza uygulaması ile müşteriler çok kolay bir şekilde erişim sağlayarak mağazalardaki stok bilgilerini, ürün yorumlarını, en çok satan ürünleri inceleyebilmektedir. Mobil uygulama mağazasının sunduğu ürün çeşitliliğine vurgu yapılmaktadır. Bir dijital pazarlama örneği olarak *Ayağında Gör* uygulaması AR lensler aracılığıyla tüketicilere denemek istedikleri ayakkabıyı, mağazaya gitmeksizin ayaklarındaymiş gibi görebilme imkânı vermektedir. *Ayağında Gör* hizmeti ile hedef kitlenin sorunlarına kolay, hızlı ve kişiselleştirilmiş çözümler sunularak ikna edilmesi amaçlanmıştır. Reklamda duyurulan üyelik programı ile her alışverişte puan kazanma ve birçok farklı avantaj sunulmakta ve müşteri sadakati oluşturmayı hedeflemektedir.

Reklamda ağırlıklı olarak firmanın sağladığı hizmetlerin tanıtıldığı, bireysel ve duygusal bir deneyim canlandırılmaktadır. Firmanın çevrim içi ve çevrim dışı kanalları bütünleştirerek oluşturduğu yeni bütüncül kanal yapısı üzerinden sunduğu fırsatlar ve kolaylıklar vurgulanarak, müşterilerin algıladığı risklerin azaltılması ve isteklilik düzeylerinin yükseltilmesinin hedeflendiği gözlenmektedir. Söz konusu yeniliğin benimsetilmesine ve yayılmasına yönelik bir içeriğin oluşturulduğu görülmektedir. Müşterilere fiziki ve dijital kanallar arasında kolayca geçiş yaparak, gezinip aradığını bulabileceği dijital bir deneyim sunularak, yenilikçilik öne çıkarılmakta ve firmanın rekabet gücü artırılmaya çalışılmaktadır. Firmadaki teknoloji odaklı değişime tüketicilerin dikkatini çekmeye yönelik hazırlanmış reklam filmi senaryosunun, farkındalık oluşturma ve teknolojiyle bağlantılı yeni hizmetlerin nasıl kullanılacağı hakkında bilgi vermeyi amaçladığı görülmektedir.

Reklam mesajında ünlü oyuncu, metafor ve kahraman kullanılarak yeni alışveriş deneyimi görselleştirilmiş, masalsi, büyümlü fakat aynı zamanda teknolojiyle bağlantılı bir tema içinde işlenmiştir. Reklam senaryosu böylece geleneksel yapıyı temsil eden masalsi unsurlar ile dijital çağı temsil eden cep telefonu, mobil uygulama mağazası, dijital robot, kare kodla ödeme yapma, artırılmış gerçeklik gibi teknolojik unsurları birleştirmektedir. Senaryonun geleneksel kanal yapısını, teknolojiye dayalı yeniliklerle bütünleştiren bütüncül kanal stratejisiyle de uyumlu olduğu söylenebilir. Firmanın yeniliklere uyumunun, teknolojiyi kullanmaktaki yeteneği bakımından güçlü bir şekilde sunulduğu görülmektedir. Teknoloji insanlara rahatlık, konfor sağlamakta dolayısıyla mutluluk sunmakta ve hayatı değiştirmektedir. Reklamda teknoloji yüceltilmekte, tanıtılan hizmetlere ve onları sunan firmaya doğaüstü özellikler yüklenmektedir.

Bu bağlamda günümüzde mevcut teknolojik imkanlar doğrultusunda firmaların çevrim içi ve diğer kanalları entegre bir şekilde kullanmalarının tüketicilerin satın alma davranışını etkileyerek, firmaya yaklaşımları üzerinde etkili olacağı söylenebilir. Dijitalleşmeyle bağlantılı olarak değişen tüketici istek ve beklentilerini karşılayabilmek için işletmelerin bu stratejiyi daha kapsamlı araştırmalarla hayata geçirmeleri yararlı olacaktır. Firmaların teknolojiye yatırım yapmaları, birbiriyle entegre çoklu kanal kullanmaları müşterilerin fiziki alışveriş deneyimlerinin yanında dijital araçlarla da sürece dahil olacakları bir zemin oluşturmaktadır. Dolayısıyla, ulaşılan bulgular çerçevesinde, spor ayakkabı sektöründe fiziki alışveriş deneyimleri ile dijital deneyimlerin birleşimini sağlayan bütüncül kanal stratejisinde sağlanan hizmetlerle tüketicilere kolaylık, zaman tasarrufu, konfor, ihtiyaç duyduğu ürün çeşitlerine kolay erişim, AR teknolojisi ile mağazaya gitmeksizin ürünü üzerinde görme, zaman ve mekândan bağımsız olarak alışveriş yapma, diğer tüketicilerin yaptığı yorumlardan görüşlerini, deneyimlerini ve değerlendirme puanını öğrenme, ürünlerle ilgili yorum yaparak kendi görüşlerini ifade etme, üyelik yoluyla ayrıcalık elde etme, kolay ve hızlı ödeme yapabilme, memnuniyet, mutluluk, masalsi bir deneyim ve eğlence gibi olumlu etkiler vaat ettiği anlaşılmaktadır.

Çalışma pazarlama iletişimde yer alan satış ve iletişim kanallarını birleştirerek reklam filmi üzerinden çözümlenmelerle analiz edilerek literatüre katkı sağlamaktadır. Aynı sektörden ve diğer sektörlerden firmaların da dijital çağda değişen tüketici profiline uyum sağlayarak geleneksel yapıyı yeniliklerle bütünleştiren bir stratejiye yönelmelerinin rekabet açısından önemli ve gerekli olduğu görülmektedir. Konuyla ilgilenen araştırmacılara farklı sektörlerden örnekler ile konunun incelenmesi önerilebilir. Ayrıca firmaların bütüncül kanal uygulamaları ile ilgili olarak tüketici görüşlerini inceleyen araştırmalar yapılması da tavsiye edilebilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Perakendecilikte bütüncül kanal stratejisinin reklamda sunumu üzerine göstergebilimsel bir inceleme: Flo örneği” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Aiolfi, S.& Sabbadin, E. (2019). Fashion and new luxury digital disruption: The new challenges of fashion between omnichannel and traditional retailing. *International Journal of Business and Management*.14(8).
- Altındal, M. (2013). Dijital pazarlamada marka yönetimi ve sosyal medyanın etkileri. *XV. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri*, Akdeniz Üniversitesi, Antalya.
- Avcı, İ. (2022). Bütünleşik kanallı (omni-channel) pazarlama. S. Yıldız(Ed.), *Pazarlamada Güncel Yaklaşımlar* içinde (ss. 165-178). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Avşar, İ. & Özoğlu, B. (2022). Omni-channel alanındaki yayınların bibliyometrik analizi. *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4 (2), 207-221.
- Aycan, Sayat G. (2017). The elements of omni-channel retailing: An analysis of fashion retailers from Turkey, [Yüksek Lisans Tezi, İzmir Ekonomi Üniversitesi] Ulusal Tez Merkezi.
- Aydın, H. ve Kazançoğlu, İ. (2017). Çoklu kanal stratejisinden omni-kanal stratejisine geçişin tüketiciler tarafından kabulü. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(39), 57-77.
- Batı, U. (2010). Reklamın dili. Alfa Yayınları.
- Berger, J. I. (2005). Perceived consequences of adopting the internet into adult literacy and basic education classrooms. *Adult Basic Educations*, 15(2), 103-121.
- Beck, N. & Rygl, D. (2015). Categorization of multiple channel retailing in multicross-, andomni-channel retailing for retailersand retailing. *Journal of Retailingand Consumer Services*, 27,170–178. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2015.08.001>.
- Belghiti, S., Ochs, A., Lemoine, J. F., & Badot, O. (2018) The phygital shopping experience: An attempt at conceptualization and empirical investigation. In *MarketingTransformation: Marketing Practice in an Ever Changing World: Proceedings of the 2017 Academy of Marketing Science (AMS) World Marketing Congress (WMC) (61-74)*. Springer International Publishing.
- Blythe, J. (2001). Pazarlama ilkeleri (Y. Odabaşı, Çev.). İstanbul: Bilim Teknik Yayınevi.
- Bourse, M. & Yücel, H. (2012). İletişim bilimlerinin serüveni. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Caraballo, E.L. & McLaughlin, G.C. (2012). Individual perceptions of innovation: A multi-dimensional construct. *Journal of Business Economics Research (JBER)*, 552-568.
- Cauberghe, V. & Patrick D. (2006). Opportunities and heres holds for advertising on interactive digital TV: A view from advertising professionals. *Journal of Interactive Advertising*, 7(1), 12-23.
- Consulteer. (2021). *Phygital*. <https://www.consulteer.com/blog/2021/01/03/phygital-your-complete-guide-for-2021> Erişim tarihi: 08.12.2022.
- Çakın, Ö. & Yaman, D. (2020). Fijital (Phygital) pazarlama uygulamaları üzerine bir inceleme: Amazon Go Örneği. *Middle Black Sea Journal Of Communication Studies*, 5(1), 1-1.
- Çağlar, İ. & Kılıç, S. (2013). Pazarlama. Ankara: Nobel Yayınevi.
- De La Flor, C. (2020). What's phygital in the customer experience? <https://www.wearemarketing.com/blog/whats-phygital-in-the-customer-experience.html> Erişim tarihi: 08.12.2022
- Demirezen, B. (2019). Artırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik teknolojisinin turizm sektöründe kullanılabilirliği üzerine bir literatür taraması. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), s:1-18.
- Elden, M. (2018). Reklam ve reklamcılık. İstanbul: Say Yayınları.
- Ergen, A. M. (2021). Omni-kanal tüketicilerinin lojistik hizmetlere yönelik yaklaşım düzeyleri ile özellik-fayda-duygu basamaklama sıralamaları açısından incelenmesi. [Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Ertan, G. & Sansarcı, E. (2016). Görsel sanatlarda anlam ve algı. İstanbul: Hat Baskı Sanatları San.ve Tic. Ltd. Şti.
- Ertuğrul, İ. & Deniz, G. (2018). 4.0 Dünyası: Pazarlama 4.0 ve endüstri 4.0. *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 158-170.
- FLO Mağazacılık ve Pazarlama A.Ş., <https://kurumsal.flo.com.tr/> Erişim tarihi: 11.01.2022
- Gotter, Ana. *What is phygital marketing?* <https://www.singlegrain.com/marketing-strategy/phygital-marketing/>
- Gök, A. A. (2020). Digital era and changes in consumer behaviors: An assessment on generation. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(5), 1641-1650.
- Gül, Z. (2020). Fijital pazarlama nedir? *İstanbul İşletme Enstitüsü*, <https://www.iienstitu.com/blog/fijital-pazarlama-nedir> (04.11.2020)
- Güngör, N. (2011). İletişim kuram ve yaklaşımlar. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Habiboğlu, Ö. (2021). Dijitalleşmeyle gelişen e-perakendecilik ve omnichannel yaklaşımı. M. Sağlam (Ed.). *Dijitalleşen Dünyada Pazarlama içinde*. Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Hair, J.F., vd. (2014). Multivariate data analysis. Pearson, PrenticeHall.
- Hong, H. (2016). Augmented virtual environments. *Optics and Photonics News*, OSN.
- Hüseyinoğlu, I. Ö. Y. (2017). Bütüncül kanal (omni-channel) stratejisinin incelenmesi: Gıda perakendecisinden bulgular. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Marketing Congress Special Issue*, 119-133.
- İşman, A. (2001). Teknolojinin felsefi temelleri. *Sakarya Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 1-19.
- İslamoğlu, A.H. (2013). Pazarlama yönetimi. Ankara: Beta Basın Yayın Dağıtım.
- Kava, B. & Karaca, G. (2022). Bütüncül kanal perakendecilikte (omnichannel) iade yönetiminin rolü. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 645-692.
- Karabulut, M. (2004). Stratejik pazarlama yönetimi. İstanbul: Universal Dil Hizmetleri ve Yayıncılık.
- Kasım, M. (2004). Ürün reklam- tanıtımı açısından gazetelerdeki otomobil reklamlarının incelenmesi (1994 Yılı Hürriyet, Sabah, Milliyet Gazeteleri Örneği). *Selçuk İletişim*, 3(2), 137.
- Kazançoğlu, İ., Ventura, K. & Aktepe, Ç. (2017). Perakendecilikte omni-kanal uygulamaları: Lojistik faaliyetlere ilişkin zorluklar ve engeller. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 219-236.
- Keegan, S. F. (2009). Qualitative research good decision making through understanding people, cultures and markets. KoganPage Publishing.

- Kotler, P., Kartajaya, H. & Setiawan, I. (2022). Pazarlama 4.0 gelenekselden dijital geçiş. İstanbul: Optimist Basım San. ve Tic. Ltd. Şti.
- Kotler, P. (2000). Pazarlama yönetimi (Çev. Nejat Muallimoğlu). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Köse, N. (2017). Dijital pazarlamadan fiziksel pazarlamaya geçişe örnek olarak arttırılmış gerçeklik ve sanal gerçeklik uygulamalarının pazarlama üzerindeki katkılarının incelenmesi. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi] Ulusal Tez Merkezi.
- Köse, H. (2018). Geleceğin perakendesi, kasiyersiz market, Amazon Go. <https://medium.com/@hasankose/geleceginperakendesi-olarak-konusulan-kasiyersiz-market-amazon-go-439b68bfa116> Erişim tarihi: 14.11.2022
- Lazaris, C., Vrechopoulos, A., Fradaki, K. & Doukidis, G. (2014). Exploring the “Omnichannel” shopper behaviour. In AMA SERV SIG, International Service Research Conference (13-15).
- Lehy, T. (2017). Fiziksel (Phygital) dünyanın psikolojik motifleri, *Brandmap*, 11, s.46.
- Luo, H., Li, G., Feng, Q., Yang, Y. & Zuo, M. (2021). Virtual reality in K-12 and higher education: A systematic review of the literature from 2000 to 2019. *Journal of Computer Assisted Learning*, 37 (3), s.887-901. <https://doi.org/10.1111/jcal.12538>.
- Marangoz, M. & Erboy, N. (2020). Bütünleşik kanal deneyimini etkileyen faktörlerin AHP yöntemi ile belirlenmesi: Bankacılık sektörüne yönelik bir çalışma. *Journal of Business Research- Türk*, 12(2), 1801-1819.
- Marangoz, M. & Aydın, A.E. (2017). Tüketicilerin değişen alışveriş alışkanlıkları ve perakendecilikte bütünleşik dağıtım kanalı yaklaşımı, *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 71-93.
- Mateus, A.F. (2021). Omnichannel marketing and consumer behavior, *In Marketing and Smart Technologies*, 1-14.
- Moravcikova, D. & Kliestikova, J. (2017). Brand building with using phygital marketing communication, *Journal of Economics, Business and Management*, 5(3), s.148-153.
- Melero, I., Sese, F. J. ve Verhoef, P. C. (2016). Recasting the customer experience in today’s omni-channel environment. *Universia Business Review*, 50, 18-37.
- McQuail, D. & Windahl, S. (1993). İletişim Modelleri. (Çev. Mehmet Küçük Kurt) Ankara: İmaj Yayınları.
- Nakazawa, J., & Tokuda, H. (2007). Phygitalmap: Accessing digital multimedia from physicalmap. *21st International Conference on Advanced Information Networking and Applications Workshops (AINAW'07)*. Niagara Falls, Ont., Canada: IEEE, 368-373.
- Neslin S.A., (2022). The omnichannel continuum: Integrating online and offline channels along the customer. *Journey. J. Retailing*, 98 (1), 111-132.
- Orus, C., Gurra, R. & Ibanez-Sanchez, S. (2019). The impact of consumers positive online recommendation on the omni-channel webrooming experience. *Spanish Journal of Marketing*, 23(3), 397-414.
- Odabaşı, Y. (2017). Pazarlama fiziksel dünyanın neresinde?. *Brandmap*, 11, s. 42.
- Odabaşı, Y. & Oyman, M. (2003). Pazarlama iletişimi yönetimi. İstanbul: Media Cat Kitapları.
- Öcal, D. & Koca, S. (2020). Sosyal ağlar üzerinde markaların dijitalleşmesi. D. Öcal ve H. Polat (Ed.), *Dijital Reklamcılık içinde* (ss. 159-184). Ankara: Nobel Yayınevi.
- Özdemir, E. ve Sönmezay, M. (2020). Bütüncül perakendecilikte tüketicilerin davranışsal niyeti üzerinde teknoloji kabul ve kullanımını etkileyen faktörler. *Business & Management Studies: An International Journal*, 8(5), 3936-3970.
- Özer, Ö. (2021). Eleştirel medya kuramları. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Özkaya, B. & Ventura, K. (2021). Perakendeci bakış açısı ile omnichannel yaklaşımı ve tüketici: Bir mobil cihazlar firması örneği. *Journal of Social Research & Behavioral Sciences*, 7(14).
- Rıfat, M. (2007). Homosemiotik ve genel göstergebilim sorunları. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Rigby, D. (2011). The future of shopping, *Harvard Business Review*, 89(12), s.64-75.
- Rogers, E. M. (1983). Diffusion of innovations. Collier Macmillan Canada, Inc: The Free Press.
- Saussure, F.D. (2001). Genel dilbilim dersleri. (çev. Berke Vardar). İstanbul: Multilingual.

- Semiz, B. B. & Altunışık, R. (2016). Showrooming davranışının teknoloji kabul modeli çerçevesinde incelenmesine yönelik bir model önerisi. 21. *Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı*, 917-921, Kütahya.
- Seyidoğlu, H. (2009). Bilimsel araştırma ve yazma el kitabı. Güzem Can Yayınları.
- Simone, A. & Sabbadin, E. (2018). The new paradigm of the omnichannel retailing: key drivers, new challenges and potential outcomes resulting from the adoption of an omnichannel approach. *International Journal of Business and Management*, 13(1), 85-109.
- Singh, A. & Shah, A. (2018). Phygital: The future of marketing. *Symbiosis Institute of International Business*, 1-21.
- Stillman, J. & Stillman, D. (2018). İşte Z kuşağı. İstanbul: İkü Yayınevi.
- Şen, V. (2020). Çok kanallı perakendecilikte bütünleşik kanal stratejisinin perakendeci marka değerine etkisi. [Doktora tezi, Akdeniz Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Şimşek, A. (2016). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Tek, Ö. B. (1991). Pazarlama ilkeler ve uygulamalar. İzmir.
- Vate-U-Lan, P., Quigley, D. & Masouras, P. (2016). Phygital learning concept: From big to smart data. *The Thirteenth International Conference on e Learning for Knowledge-Based Society*, 9.1-9.5. Thailand.
- Van Tichelen, B. (2019). The role and opportunities of phygital in the digital omni-channel strategy, [, Master Thesis, Université Catholique de Louvain] <http://hdl.handle.net/2078.1/thesis:21074>
- Yalçınkaya, N. G. (2017). Fijital (phygital) dünya. *Brandmap*.
- Yaylagül, L. (2018). Kitle iletişim kuramları. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Yin, R.K. (2011). Qualitative research from start to finish. The Guilford Press.
- Wollen, P. (2004). Sinemada göstergeler ve anlam. İstanbul: Metis Yayınları.
- Zhuang, L., Williamson, D. & Carter, M. (1999). Innovate or liquidate – are all organizations convinced? A two-phased study into the innovation process, *Management Decisions*, 37(1), 57-71.

EXTENDED SUMMARY

The rapid development of internet technology, its accessibility at any time, and the fact that it plays an important role in our lives has brought about the transition from traditional marketing to digital. People have begun to get what they want not only through physical experiences but also digitally, and consumers have been offered the opportunity to interact with products through virtual reality and augmented reality applications. Nowadays, consumers want to get the advantages of physical and online shopping at the same time.

Companies may find themselves out of the game when they do not meet the new expectations of consumers. As a result of this situation, it is seen that businesses have started to use the omnichannel strategy in order to provide a seamless customer experience that includes the integration of online and offline channels. Retailers operating in a highly competitive environment today; In addition to the advantage provided by marketing in terms of customer acquisition and retention, it also adopts the omnichannel strategy, provided that it ensures business sustainability. In this regard, the concepts of omnichannel and phygital marketing come to the fore. The omnichannel concept offers new opportunities in marketing in terms of creativity, customer experience and measurability. By experiencing channel integration, businesses have tended to offer a variety of interesting applications by using their vision and creativity.

Omni channel strategy aims to reach the target audience simultaneously through multiple channels. Today, omnichannel strategy is used as a new generation marketing strategy by companies that follow technology and adapt to developments. The omnichannel strategy emphasizes that each channel within the whole is related and connected to each other and tries to reach the customer by establishing an integrated interaction. The aim of this strategy is to ensure customer attitude by strengthening the consumer's bond with the brand in every channel and ensuring a great experience. The main focus of the strategy is to build strong relationships between the brand and the customer.

Phygital marketing refers to integrated multi-channel marketing for the sale of a service or product that strives to provide a seamless customer experience in shopping transactions made through offline and online stores, smart phones and social media platforms. Phygital marketing promises consumers a content and experience that combines the advantages of digitalization with the advantageous aspects of marketing in physical stores. Thus, consumers' needs can be better met and customer loyalty can be created.

In this research, unlike the existing studies in the literature, it is aimed to explain the omnichannel strategy, support it with an example from practice, and examine how the individualized experience offered to the target audience is presented in advertising. For this purpose, the practices of an award-winning, successful company that implemented a omnichannel strategy were examined, and its phygital marketing studies and how it introduced and presented these studies to its target audience, using which indicators in its advertisements, were analyzed. Typical case purposeful sampling method was used in the study. Typical case sampling used to examine a new application is a method that requires the investigation of one or several examples. In this regard, FLO Retailing and Marketing Inc., which successfully implemented the omnichannel marketing strategy in Turkiye, were examined.

The research was carried out with a qualitative research approach. Document analysis method was used as the data collection method in the research. In the research, FLO Retailing's New Shopping Experience with FLO Asist commercial film was examined. In the new shopping experience designed by FLO Retailing, mobile technology and augmented reality technology are used to enable customers to quickly examine and compare products without going to the store. The commercial film examined introduces this innovation and the integration between digital stores and physical stores to the company's target audience. Regarding the application and advertising campaign in question, the company's web page, accounts on social media platforms, mobile application store were examined and the commercial was analyzed semiotically with Ferdinand de Saussure's approach (sign-signifier-signified).

It is observed that the aim is to reduce the risks perceived by customers and increase their willingness levels by emphasizing the opportunities and conveniences offered by the company through the omnichannel created by integrating online and offline channels. By offering customers a phygital experience where they can easily switch between physical and digital channels, navigate and find what they are looking for, innovation is highlighted and the company's competitiveness is tried to be increased. According to the findings of the research, various

services are offered in the omnichannel strategy that provides the combination of physical shopping experiences and digital experiences in the shoe industry. With these services provided, consumers are provided with convenience, time saving, comfort, easy access to the product types they need, seeing the product on themselves without going to the store with AR technology, being able to shop regardless of time and place, learning their opinions, experiences and evaluation scores from the comments made by other consumers, learning about the products. It is understood that positive effects such as expressing your own opinions by commenting, gaining privileges through membership, easy and fast payments, satisfaction, happiness, a fairytale experience and entertainment are promised.

OECD ÜLKELERİNİN İŞ YAPMA KOLAYLIĞI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF OECD COUNTRIES IN TERMS OF EASE OF DOING BUSINESS

Sibel ÖRK ÖZEL

Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Ekonometri Bölümü

sork@cu.edu.tr

ORCID: 0000-0002-7030-3512

Dilek VEYSİKARANI

Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,

Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü

dilekveysikarani@munzur.edu.tr

ORCID: 0000-0001-8071-0720

ÖZ

Geliş Tarihi:

10.07.2024

Kabul Tarihi:

07.02.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

İş Yapma Kolaylığı
Endeksi,
Kümeleme Analizi,
Diskriminant
Analizi.

Keywords

Ease of Doing
Business Index,
Cluster Analysis,
Discriminant
Analysis.

Teknolojik gelişmeler hızlı bir şekilde ilerledikçe ülkeler hem kendi ülkeleri için koşulları araştırmaya ve geliştirmeye çalışmakta hem de daha uygun koşullarda yatırım yapabilecekleri, daha kolay iş yapabilecekleri ülkelerin ve ortamların uygunluğunu araştırmaktadırlar. Bundan hareketle farklı kurumlar tarafından çeşitli endeksler geliştirilmiştir. Çalışmada bu endekslerden biri olan İş Yapma Kolaylığı Endeksi ele alınarak OECD ülkelerinde iş yapma kolaylığı değerlendirilmek istenmiştir. Bu amaçla OECD ülkelerine ait 2021 yılı İş Yapma Kolaylığı Endeksi verileri kullanılarak kümeleme analizi ve diskriminant analizi uygulanmıştır. Kümeleme analizinde hem hiyerarşik hem de hiyerarşik olmayan kümeleme analizi kullanılmıştır. Hiyerarşik kümeleme analizi sonucunda bahsi geçen ülkelerin 3 kümeye ayrıldığı, hiyerarşik olmayan kümeleme analizi ile de bu kümelerde yer alan ülkeler tespit edilmiştir. Ardından yapılan diskriminant analizi ile kümeleme analizi sonucunda elde edilen kümeler ve küme üyeliklerinin hangi oranda doğru sınıflandırıldığı araştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda elde edilen 3 kümede yer alan ülkelerin %100 oranla doğru bir şekilde bu kümelere yerleştiği sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

As technological developments progress rapidly, countries are trying to research and improve the conditions for their own countries, as well as researching the suitability of countries and environments where they can invest under more favorable conditions and do business more easily. Based on this, various indices have been developed by different institutions. The study aimed to evaluate the ease of doing business in OECD countries by considering the Ease of Doing Business Index, one of these indices. For this purpose, cluster analysis and discriminant analysis were applied using the 2021 Ease of Doing Business Index data of OECD countries. Both hierarchical and non-hierarchical cluster analysis were used in cluster analysis. As a result of the hierarchical clustering analysis, the countries mentioned were divided into 3 clusters, and the countries in these clusters were determined by the non-hierarchical clustering analysis. Then, with the discriminant analysis, the clusters obtained as a result of the clustering analysis and the extent to which the cluster memberships were classified correctly were investigated. As a result of the analysis, it was concluded that the countries in the 3 clusters were correctly placed in these clusters with a rate of 100%.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1514270>

Atf/Cite as: Örk Özel, S. & Veysikarani, D. (2025). OECD ülkelerinin iş yapma kolaylığı açısından değerlendirilmesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 274-289.

Giriş

Günümüzde teknolojilerin sürekli olarak gelişmesi, ülkelerin bu teknolojiye ayak uydurulabilmesi için çabalamasını da beraberinde getirmektedir. Ülkeler teknolojiye ayak uydurmak, gelişmek, kalkınmak ve büyümek istemektedirler. Bundan hareketle de çeşitli yatırımlar yapmaktadırlar.

Bir ülkenin yatırım yapabilmesi o ülkedeki yatırım koşullarının uygunluğunu gerektirmektedir. Ülkenin yatırım koşullarının uygunluğu, farklı ülkelerin ilgili ülkeyi yatırım amaçlı düşünmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte yerli yatırımcılar için de ülkenin yatırım ortamının durumu önem arz etmektedir. Bu şekilde ülkeler seçenekleri arasında karar verirken kendileri için en uygun ortamı arama sürecinde bulunur ve faydalarını en üst düzeye çıkarmayı amaçlarlar. Hangi ülkeye nasıl yatırım yapacakları da yatırım ortamının uygunluğu ile ilişkilidir. Ülkedeki yatırım koşullarının uygunluğunun araştırılması ise çeşitli endeksler sayesinde yapılabilmektedir. İş yapılacak ülkelerin seçiminde Dünya Ekonomik Özgürlük Endeksi, Uluslararası Ülke Risk Rehberi, Gerçek Gayrisafi Yurtiçi Hasıladaki Büyüme, İş Yapma Kolaylığı Endeksi, Satın Alma Gücü Paritesi, Yolsuzluk Algısı Endeksi, Dünya Bankası Enstitüsü dünya çapında yönetim araştırma kriterleri, Freedom House Ülke Değerlendirmeleri ve korsanlık oranları gibi kriterler ve endeksler sayılabilir (Önalı, 2017). Bu endekslerden biri olan İş Yapma Kolaylığı Endeksi (Ease of Doing Business Index- İYKE) Dünya Bankası tarafından yayınlanan bir endekstir (Acar ve Çetinceli, 2020: 892).

İYKE, Dünya Bankası tarafından 2004 yılından beri yayımlanmaktadır. Bu endeks, ülkelerin yatırım yapacakları ortamı etkileyebilecek olan istihdam, yatırımcıların korunması, vergi politikaları, lisans alma süreçleri ve şirket kuruluşları gibi birçok etmeni baz alarak genel bir karşılaştırma ve değerlendirme sunmaktadır (Çalışkan, 2019: 107). Diğer bir ifade ile İYKE, ülkelerin yatırım yapılabilirlik ve iş kurma açısından elverişli olup olmadığını değerlendiren bir ölçüt olarak Dünya Bankası tarafından geliştirilmiştir (Koç, Kaya ve Şenel, 2017: 18). On farklı başlık altında ülkelerde iş kurma ve sürdürmenin koşullarını analiz eden bu endeks, birçok uluslararası yatırımcı için önem arz etmekte olup, yatırım kararlarına yön verdiği bilinmektedir (Pala, 2022: 412).

İş Yapma Kolaylığı Endeksi, ilk olarak 2004 yılında yayınlanan ve Dünya Bankası'nın her sene yayınladığı dört önemli endeksten biridir. Dünya Bankası, bu endeksi “ekonomileri daha verimli bir şekilde düzenlemek için rekabet etmeye teşvik etmek ve reformlara yönelik ölçülebilir kriterler sunmak amacıyla, ekonomideki ve zaman içindeki iş düzenleyici ortamları karşılaştırmak üzere kapsamlı nicel verilerin toplanıp analiz edilmesi” olarak tanımlamaktadır (Acar ve Çetinceli, 2020: 893). Endeks, ilk başladığı 2003 yılında 5 kriter baz alarak 133 ülke için bu değerleri açıklamakta iken 2017 yılına gelindiğinde 190 ülke için iş dünyası düzenlemelerinin yükümlülüğünü ölçmekte ve 10 kriter baz alarak ülkeleri değerlendirmektedir. Ayrıca ilgili endeks, Dünya Bankası Grubu'nun özel sektörleri geliştirmede katkı sağlamak için kalkınma açısından uluslararası girişimleri artırıp bu konuyla ilgili bilgi vermekte, böylece gelişime katkı sağlamaktadır (Önalı, 2017: 11).

Bu çalışmada OECD ülkelerin iş yapma kolaylığı açısından değerlendirilmesi amacı ile İYKE, çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden olan kümeleme analizi ve diskriminant analizine tabi tutulacak ve sonuçlar değerlendirilecektir.

Çalışma toplamda beş bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm giriş kısmı olup konuyla alakalı kısa bir bilgilendirmenin yapıldığı bölümdür. Ele alınan konu ile ilgili yapılan literatür taramasına, “konuyla ilgili yapılan çalışmalar” adı verilen ikinci bölümde yer verilmiştir. Ardından gelen üçüncü bölüm yöntem ve veri kısmıdır. Bu bölüm çalışmanın veri seti ile kümeleme ve diskriminant analizi adı verilen iki alt başlıktan oluşmaktadır. Çalışmada kullanılan endeks, ülkeler ve yöntem bu bölümde değinilecektir. Uygulanan yöntemle elde edilen bulguların sunulduğu kısım, “bulgular” adı verilen dördüncü bölümdür. Çalışmanın genel değerlendirmesinin yapıldığı son bölüm, “genel değerlendirme ve sonuç” olarak adlandırılmıştır.

Konuyla İlgili Yapılan Çalışmalar

Araştırmanın alan yazın taramasını oluşturan konuyla ilgili yapılan çalışmalar bölümünde iş yapma kolaylığı endeksi hakkında çeşitli istatistiksel yöntemler kullanılarak yapılan çalışmalardan bir kısmı kronolojik sıraya göre özetlenmiştir.

Roham, Gabrielyan ve Archer (2009), iş yapma kolaylığı göstergelerini bulanık küme teorisi kullanarak sıralamak ve sınıflandırmak için yeni bir sistematik yaklaşım önermişlerdir. Dünya Bankası tarafından yıllık olarak 170'ten fazla ülke için incelenen bu göstergelerin birçok karmaşıklık ve belirsizlik içerdiğini belirten yazarlar

çalışmalarında, Kanada üzerinden bir vaka örneği oluşturarak iş yapma kolaylığı göstergelerinin değerlendirilmesini ve sıralanmasını göstermişlerdir. Önerilen yöntem ile elde edilen sıralama sonuçları, Dünya Bankası'nın sonuçlarıyla karşılaştırılmaktadır.

Oliveira ve Moutinho (2011), iş yapmanın ekonomik ve sosyal faktörlerden etkilenip etkilenmediğini değerlendirmeyi amaçladıkları çalışmalarında, Dünya Bankası tarafından sunulan iş yapma raporlarından faydalanarak 183 ülkeyi analiz etmişlerdir. Çalışmanın sonucunda gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin daha iyi iş ortamı koşullarına sahip olduğunu saptamışlardır.

Handoyo (2017) çalışmasında, iyi kamu yönetimi ile iş yapma kolaylığı performansı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Dünya Yönetişim Endeksi ve Sınır Mesafesi değerlerini kullanarak 188 ülkeyi kapsayan analiz, kamu yönetimi özelliklerinin iş yapma kolaylığı ile pozitif ve anlamlı bir ilişki içinde olduğunu göstermiştir.

Garcia, Tilanduca, Muegue ve Coñales (2017), 114 ülkenin verilerini analiz ederek kurumlar vergisi oranları ile iş yapma kolaylığı sıralaması arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Elde edilen bulgular, düşük kurumlar vergisi oranlarının iş yapma kolaylığını iyileştirmediğini ve ülke gelir seviyelerinin bu sıralamayı etkilemediğini ortaya koymuştur.

Olin (2017), iş yapma kolaylığı sıralamaları ile kişi başına GSYİH büyüme oranları arasındaki korelasyonu panel verilerine dayalı regresyon analizi ile incelemiştir. Bu doğrultuda, iş yapma kolaylığı endeksindeki sıralamaların kişi başına GSYİH büyümesi ile önemli bir ilişki göstermediğini ortaya koymuştur.

Canton ve Petrucci (2017), euro bölgesi ülkelerinde iş yapma kolaylığını analiz ederek iş düzenlemeleri ve kamu yönetimi kalitesinin ekonomik performans üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında verilere dayalı karşılaştırmalı analizlerle, farklı ülkelerdeki iş ortamlarının ve ekonomik sonuçların farklılıklarını değerlendirilmiştir. Son yıllarda ilerlemeler kaydedilmesine rağmen, bölge genelinde önemli farklılıkların devam ettiği ifade edilen çalışmada, daha elverişli bir iş ortamına sahip ülkelerin ekonomik performans için daha sağlam bir toparlanma yaşadığı ve iyi bir iş ortamının yatırım, firma dinamikleri ve verimlilik üzerinde olumlu etkiler yarattığı bulguları da elde edilen sonuçlardandır.

Dibo ve Aytaç (2018), iş kurma sürecinde karşılaşılan vergi ve prosedürlerin yanı sıra iş yapma kolaylığı sıralamasının, net doğrudan yabancı yatırım girişleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Dünya Bankası verilerini kullanarak 2015 yılında en yüksek net doğrudan yabancı yatırım alan on ülke üzerinde yapılan panel veri analizi, ödenen toplam vergi sayısı ve iş kurma süresi ile net doğrudan yabancı yatırım arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur.

Tan, Gopalan ve Nguyen (2018) çalışmalarında, Hindistan'ın 21 alt ulusal ekonomisi için yeni bir iş yapma kolaylığı endeksi önermişlerdir. Çalışmada, yatırımcılar için iş ortamını analiz ederken hem makro hem de mikro düzeydeki faktörleri ele almışlardır.

Doshi, Kelley ve Simmons (2019), İş Yapma Kolaylığı Endeksi'nin küresel düzenleyici davranışlara etkilerini medya analizleri, gözlemsel veriler ve ABD portföy yöneticileri üzerinden incelemiştir. Medya analizleri, devletlerin sıralamalara nasıl tepki gösterdiğini ve EDB sıralamalarının eyalet düzenlemelerini nasıl değiştirdiğini göstermiştir.

Abdin (2019), iş yapma kolaylığı sıralamaları ile kişi başına GSYİH büyüme oranları arasındaki korelasyonu incelemiş ve bu sıralamaların büyüme ile önemli bir ilişki göstermediğini bulmuştur.

Adhana ve Gulati (2019), Hindistan'ın iş yapma kolaylığı performansını BRICS ve SAARC ülkeleriyle karşılaştırmıştır. Dünya Bankası verilerine dayanarak Hindistan'ın sıralamalarını değerlendirmiş ve reformları tartışmıştır.

Leal Rodríguez ve Sanchís Pedregosa (2019) çalışmalarında, İş Yapma Kolaylığı Endeksi ile sosyo-ekonomik zenginlik arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 2018 verileri kullanılarak yapılan analiz, iş yapma ile sosyo-ekonomik değişkenleri arasındaki nedensel ilişkileri test etmişlerdir.

Dehghan Shabani ve Parang (2019) çalışmalarında, iş yapma kolaylığı ve sermaye kaçıışı üzerine olan literatüre dayanarak, farklı ülkelerdeki iş ortamlarının önemini ampirik olarak göstermiştir. Bu amaçla, 2004-2015 döneminde seçilen Doğu Asya ülkeleri üzerinde dinamik panel veri modeli kullanılarak bir ekonometrik model tahmin etmişlerdir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, iş yapma kolaylığının sermaye kaçıışı üzerinde negatif ve

anamlı etkiler oluşturduğu sonucuna ulaşmışlardır. İş yapma kolaylığındaki bir artışın incelenen tüm ülkelerde sermaye kaçışında ortalama %0,09'luk bir azalmaya yol aıtığını göstermiştir.

Çömez ve Bingöl (2019), Türkiye ve dört Sahra Altı Afrika lkesi üzerinde yaptıkları panel veri analiziyle, iş yapma kolaylığı ve doğrudan yabancı yatırım ilişkisini incelemişlerdir. Sonuç olarak, iş yapma kolaylığı indeksinde bir puanlık artışın, doğrudan yabancı yatırım girişinde %45'lik bir artışa yol aıtığını bulmuşlardır.

Qazi, Niazi, Asghar ve Basit (2021), Gri İlişkisel Analiz metodolojisi ile 127 ülkenin iş yapma kolaylığı ve ticaret kolaylaştırmalarını değerlendirmiştir. Çalışma sonucunda, OECD lkelerinin yüksek, SADC lkelerinin ise düşük performans gösterdiğini gözlemişlerdir.

Coşkuner, Rençber ve Bağcı (2021), yatırımcıların güvenilir kaynaklardan bilgi almak istediklerini ve BM'nin bu konuda önemli bir kaynak olduğunu belirtmişlerdir. BM, lkeleri girişimcilik ve ekonomik özgürlükler temelinde değerlendirerek iş yapma kolaylığı ve ekonomik özgürlükler endekslerinde sıralamaktadır. Çalışmada, 159 lke Bulanık K-Ortalamalar yöntemi ile gruplandırılmış ve ekonomik özgürlük ile iş yapma kolaylığı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Pala (2022) çalışmasında, Türkiye'nin yabancı yatırım çekme konusunda Vişegrad lkeleriyle yatırım ortamını karşılaştırmıştır. 2020 İş Yapma Kolaylığı Endeksi verilerine göre, Türkiye dördüncü sırada yer almış ve iflas süreçlerinde iyileştirme yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Savelyeva ve Saidakova (2022), BRICS lkelerindeki İş Yapma Kolaylığı Endeksi ile uluslararası endeksler arasındaki ilişkiyi değerlendirmişlerdir. Çeşitli kaynaklardan gelen bilgileri birleştiren BRICS lkelerinde iş yapma koşulları hakkında anlamlı sonuçlar elde etmişlerdir.

Bernardes vd. (2022), İş Yapma Kolaylığı Endeksi'ni ve ülkelerdeki iş ortamının kalitesini nicel bir yaklaşımla değerlendirmiştir. İş yapmanın sınırlamaları ve endeksin güvenilirliğini artırma potansiyeli üzerine odaklanmıştır.

Ermenek ve Ener (2022), iş yapma kolaylığı ve ödeme aczinin çözümlenmesine ilişkin Dünya Bankası'nın 2019 ve 2020 yılı raporlarında Türkiye hakkındaki çıkarımlarını dikkate alarak çalışma hazırlamışlardır. Türkiye, 2020'de 33. sıraya yükselmiş, ancak ödeme aczinin çözülmesi konusunda 120. sırada yer almıştır. Türkiye, deme aczi işlemlerinde alacaklıların tahsilat oranı düşük olsa da sürecin başlatılması konusunda tam puan almış ve 2021'de yapılan düzenlemelerle sistemdeki eksiklikler büyük lde giderilmiştir.

Eşiyok ve Demircioğlu (2022) araştırmasında, 2019 yılı Endüstri 4.0 ve dijital dönüşüm göstergeleri, çok kriterli karar verme teknikleriyle değerlendirilmiş ve ülke performansları karşılaştırılmıştır. Bu amaçla patent başvuruları, Ar-Ge harcamaları, araştırmacı sayısı, geniş bant abonelikleri ve iş yapma kolaylığı gibi birçok kriter kullanılarak CRITIC yöntemi ile ağırlıklandırma yapılmış, sıralama ise CODAS yöntemi ile yapılmıştır. Sonuçlar, ABD, Japonya, Güney Kore ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerin üst sıralarda yer aldığını, Danimarka, İsveç ve İngiltere gibi Avrupa lkelerinin ortalama seviyelerde olduğunu, Slovenya, İşpanya, Slovakya, Türkiye ve Meksika'nın ise son sıralarda yer aldığını göstermiştir.

Opuala-Charles ve Ijeoma Victoria (2023) çalışmalarında, Nijerya'da 1980-2020 yılları arasında iş yapma kolaylığının doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamışlardır. ARDL ve Bounds Testing Yaklaşımı kullanılarak yapılan analiz, elektrik erişiminin hem kısa hem de uzun vadede yabancı yatırımlar için önemli bir belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Çalışma, ticaretin sınırları içinde optimal kontrolü sağlanması ve iş yapma kolaylığı puanını iyileştirmeye yönelik politikaların oluşturulmasını önermektedir.

Aytekin (2023) çalışmasında küreselleşme ile işletmelerin yurtdışı pazarlara hızlı erişim kazandığını belirtmektedir. İş Yapma Kolaylığı verileri kullanılarak yapılan analizde, Türkiye ve Çin gibi ülkeler iş yapma kolaylığı yüksek olarak sınıflandırılmış; Cezayir ve Irak gibi ülkeler ise yüksek riskli olarak değerlendirilmiştir.

Kaya (2023) çalışmasında, doğrudan yabancı sermaye çekmenin ekonomik büyüme için önemini ve bu bağlamda iş yapma kolaylığı endeksinin rolünü ele almıştır. İYKE, yatırımcıların ülkeleri kıyaslayarak yatırım kararlarını kolaylaştıran bir rehber olarak, iş ortamındaki reformları teşvik etmektedir. Kaya, ayrıca 2017'de endekse eklenen kamu ihale sistemi göstergelerinin, özel sektör yatırımları için önemini vurgulamaktadır

Bozkurt ve Akçacı (2023) Türkiye ve AB ülkelerini 2019 ve 2020 yılları için yayınlanan iş yapabilme endeksi verilerine göre karşılıklı kıyaslaması yapmışlardır. Elde edilen bulgular neticesinde Türkiye'nin sözleşme, iflas süreçlerinde iyileştirme, vergi oranlarını düşürme ve ihracat işlemlerini kolaylaştırıcı önlemler alması gerektiğini göstermiştir.

Apan (2023), iş yapma kolaylığı endeksi ve yatırım ortamının uygunluğunu Türkiye örneği üzerinden değerlendirdiği çalışmasında 2006-2019 dönemi performanslarını incelemiştir. Türkiye'nin 190 ülke arasında hızla ilerlemesine rağmen yatırım ortamını ifade eden göstergelerde diğer ülkelerin gerisinde kaldığı saptanmıştır.

Altıntaş (2023), G20 ülkelerinin 2020 yılı İş Yapma Kolaylığı Endeksi bileşenlerini SD tabanlı ARAS yöntemiyle değerlendirmiştir. Çalışma, “iflasın çözülmesi” bileşeninin en önemli olduğunu belirlemiş ve İYK performansında ilk üç sırayı ABD, Güney Kore ve İngiltere alırken, son üç sırada Arjantin, Brezilya ve Suudi Arabistan yer almıştır. Ayrıca, İYK performansı ortalamasının üzerinde olan ülkeler ABD, Güney Kore, İngiltere, Avustralya, Almanya, Kanada, Japonya, Rusya, Çin ve Fransa olarak tespit edilmiştir.

Bhandari ve Mohite (2023), 2012-2019 yılları arasında Umman'daki girişimcilik ekosisteminin düzenleyicisini ve kurumsal çerçevesini değerlendirmişlerdir. Umman'ın iş yapma puanında ilerleme kaydettiğini ancak kredi alma konusunun hala bir sorun olduğunu tespit etmişlerdir.

Gürler (2023), AB üyeliğinin iş yapma kolaylığına etkisini incelemiştir. Dünya Bankası İş Yapma Kolaylığı Endeksi verilerine dayanan analizde, MANOVA sonuçları elektriğe erişim, kredi alma ve iflas çözümü faktörlerinin AB üyeliğine göre farklılaştığını göstermektedir. Diskriminant analizinde ise iflas çözümü, kredi alma, elektriğe erişim ve iş kurma en etkili faktörler olarak belirlenmiş, genel doğru sınıflandırma oranı %87,5 olarak bulunmuştur. Aday ülkeler arasında Kuzey Makedonya ve Türkiye iyi performans gösterirken, tüm adayların hâlâ gelişime ihtiyaç duyduğu belirtilmiştir.

İş yapma kolaylığı endeksi için literatürde kümeleme analizi ve diskriminant analizi gibi yöntemlerin nadiren kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu çalışma, ülkelerin kümeleme analizi sonucunda homojenlik gösterenlerin bir kümede toplanmasıyla elde edilen gruplamayı, ilgili kümelerin ortak özelliklerini ve heterojenlik gösteren kümelerin belirlenmesini amaçlamaktadır. Bu iki grubun ayrımının doğruluğunu diskriminant analizi ile değerlendirerek, iş yapma kolaylığı endeksine göre ülkelerin doğru kümelenip kümelenmediğini belirlemeyi hedeflemektedir. Literatürde benzer bir yaklaşımın bulunmaması, bu çalışmanın akademik yenilik ve özgünlüğünü ortaya koymaktadır.

Yöntem ve Veri

Tüm dünya ülkeleri için 2003 yılından beri yayımlanan İYKE için yayımlanan son değer 2021 yılına aittir. Endeks; İnşaat İzinlerinin Alınması, İşe Başlama, Elektrik Temini, Kredi Temini, Küçük Yatırımcıların Korunması, Tapu Kaydı, Vergi Ödemesi, Sözleşmenin İcrası, Dış Ticaret, Şirket Tasfiyesi isimli göstergelerden oluşmaktadır. Ülkelerin iş yapma kolaylığını gösteren ilgili endeks 0 ile 100 arasında değer almaktadır (Dünya Bankası, 2024a). Yüksek skor o ülkede iş yapmanın çok kolay olduğu, düşük skor ise daha zor olduğu anlamına gelmektedir. Çalışmada son açıklanan değer olması sebebi ile 2021 yılı verileri kullanılmış olup değerler Dünya Bankası'ndan elde edilmiştir (Dünya Bankası, 2024b). Çalışmaya Türkiye, Fransa, ABD, Kanada, Hollanda, Almanya, Belçika, Lüksemburg, İtalya, Portekiz, Birleşik Krallık, Yunanistan, İsviçre, Danimarka, İrlanda, Avusturya, İsveç, İzlanda, Norveç, İspanya, Japonya, Yeni Zelanda, Meksika, Finlandiya, Avustralya, Çekya, Macaristan, Polonya, Güney Kore, Slovakya, Şili, Estonya, Letonya, Litvanya, Slovenya, İsrail, Kolombiya ve Kosta Rika olmak üzere 38 adet ülkeden oluşan OECD grubu dahil edilmiştir.

Çalışmada ilk olarak iş yapma kolaylıkları açısından OECD ülkelerini benzerlik ve farklılıklarına göre gruplandırmak amacıyla çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden olan kümeleme analizi kullanılmıştır. Yapılan sınıflandırmanın doğruluğunu değerlendirmek için ise diskriminant analizi tercih edilmiştir.

Kümeleme analizi, aynı küme içindeki değişkenlerin ya da nesnelerin diğer kümelerdeki değişkenlere ya da nesnelere göre belirli kriterler açısından birbirine daha benzer olduğu bir dizi örneği kümeler halinde gruplamayı amaçlayan bir yöntemdir (Zheliznyak, Rybchak ve Zaviruschak, 2017).

Kümelemenin temel amacı, grup içi çeşitliliği en aza indirirken, gruplar arası çeşitliliği en üst düzeye çıkarmak ve bir popülasyon içindeki homojen alt grupları tanımlamaktır (Dolnicar ve Grün, 2022). Bu yöntem, tıp, psikoloji ve pazar araştırması gibi çeşitli alanlara uygulanabilen çok değişkenli verilerdeki temel yapı ve kalıpların ortaya çıkarılmasına yardımcı olur (Everitt, Landau ve Leese, 2000).

Kümeleme analizinde yapılan benzerlik ve farklılıklara göre gruplandırma işleminde nesnelere arası uzaklıkların hesaplanması gerekmektedir. Bu işlemin yapılmasında bazı benzerlik ve uzaklık ölçülerinden yararlanılmaktadır. Bahsi geçen ölçülerden bazıları Manhattan, Öklidyen ve Mikowski olarak sayılabilir (Güriş ve Astar, 2015: 437).

Temel olarak iki adet kümeleme yöntemi bulunmaktadır. Bu yöntemler hiyerarşik kümeleme yöntemi ve hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemidir. Hiyerarşik olmayan kümeleme yönteminde k-ortalamlar kümeleme yöntemi kullanılmaktadır. Hiyerarşik kümeleme yönteminde küme sayısının analiz öncesi bilinmesine gerek yokken hiyerarşik olmayan kümeleme yönteminde ise küme sayısının analiz öncesi bilinmesi gerekmektedir (Kalaycı, 2009: 359).

Hiyerarşik kümeleme yöntemi; değişkenleri, kümeleri veya hem değişken hem de kümeleri sırayla eşleştirerek benzersiz bir iç içe geçmiş kümeler üretir. Korelasyon matrisinden başlayarak her adımda, tüm kümeler ve kümelenebilen değişkenler olası tüm çiftlerde denenir ve deneme kümesi içinde en yüksek ortalama iç ilişkiyi üreten çift yeni küme olarak seçilir. Birbirini dışlayan ve kapsamlı kümelerden oluşan tek bir kümenin oluşturulduğu diğer küme analizi türlerinin aksine, bu teknik daha sıkı, daha az kapsayıcı kümelerden daha büyük, daha kapsayıcı kümelere doğru sırayla ve tüm değişkenler tek bir grupta kümelene kadar devam eder. Bu sürecin dendrogramı gibi oluşturulan bir grafik, kümeler arasındaki sınıf kapsayıcı ilişkileri ve her biriyle ilişkili kümelene kriterinin değerini gösterir (Bridges, 1966: 851). Yaygın olarak kullanılan hiyerarşik kümeleme yöntemleri, tam bağlantı (en uzak komşu yöntemi), tek bağlantı (en yakın komşu yöntemi), ağırlık merkezi, ortalama bağlantı (ortalama mesafe) ve Ward yöntemleridir (Timm, 2002: 522-523).

Hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemi diğer bir ifade ile K-ortalamlar yöntemi, uygulama basitliği ve hızlı yürütülmesi nedeniyle kümeleri bulmada popüler bir yaklaşımdır. Makine öğrenimi literatüründe ve çoğu veri madenciliği araç paketinde yaygın olarak yer almaktadır. Ancak uygulama basitliği, davranışı karmaşık olan bir algoritmayı maskeleymektedir. Algoritmanın davranışını anlamak, başarılı bir şekilde kullanmak ve sonuçları yorumlamak için hayati öneme sahiptir (Davidson, 2002: 1). Hiyerarşik olmayan kümeleme yönteminde küme sayısının önceden bilinmesi gerekmektedir. Bunun için hiyerarşik kümeleme yönteminde elde edilen küme sayısından faydalanılabilir. Böylece iki yöntem birbirini tamamlamaktadır (Hair vd., 2014: 446).

Diskriminant analizi, eş zamanlı olarak birkaç değişkene göre iki ya da daha fazla grup arasındaki farklılıklar üzerinde çalışan araştırmacılara bu imkanı tanıyan istatistiksel bir yöntemdir (Klecka, 1980). Diskriminant analizinde daha önceden özellikleri bilinen birimler bahsi geçen bu özelliklere göre sınıflarına ayrılırlar. Diskriminant analizi bunu hedeflemektedir (Albayrak, 2006: 309). Diskriminant analizinde ilk amaç grupları birbirinden ayıran fonksiyonları bulmak ve böylece analizde en etkin diskriminant değişkeni belirlemektir. Bir diğer amaç ise bu fonksiyonlar yardımıyla belirlenen sınıflandırmada bir birimi en az hata ile doğru sınıfa yerleştirebilmektir (Bayram, 2002: 219). Bağımlı (açıklanan) değişkenlerin kategorik, bağımsız (açıklayıcı) değişkenlerin ise metrik olması durumunda kullanılan bu yöntem iki gruplu ya da daha fazla gruba sahip değişken olması durumunda kullanılan çok değişkenli istatistiksel bir yöntemdir. (Hair vd., 2014: 235). Diskriminant analizde analizin başarısına karar verilirken ise doğru sınıflandırma yüzdesine bakılmaktadır (Albayrak, 2006: 309).

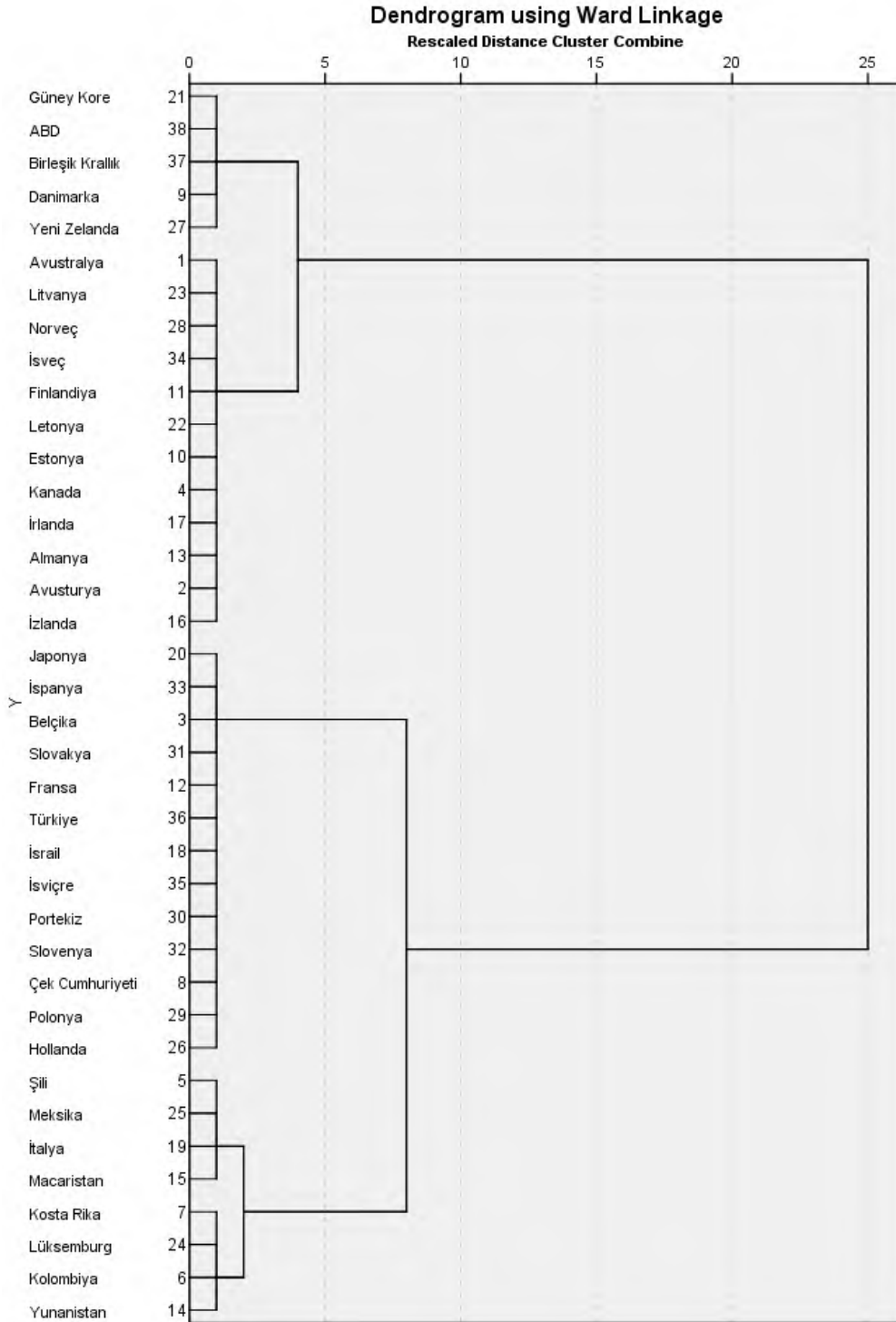
Kümeleme analizi ve diskriminant analizinin bazı benzerlikleri bulunmaktadır. Ancak iki analiz arasında çok önemli bir farklılık yer almaktadır. Diskriminant analizinde küme sayısı araştırmacı tarafından önceden bilinmektedir. Bu sayı analiz esnasında hiç değişmez. Bu sayı esas alınarak ele alınan nesne veya değişkenlerin gruplandırılması amaçlanmaktadır. Kümeleme analizinde ise bu sayının önceden bilinmesi gerekliliği zorunlu değildir (Tatlıdil, 2002: 329).

Bu çalışmada kümeleme analizinde ilk olarak hiyerarşik kümeleme yöntemlerinden Ward yöntemi kullanılacaktır. Ward yöntemi kullanılarak elde edilen dendrogram ile küme sayısına karar verilecek ardından uygulanan hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemi elde edilen bu küme sayısı baz alınarak gerçekleştirilecektir. Kümeleme yöntemi sonuçlarından hareketle diskriminant analizine geçilecek, yapılan sınıflandırmanın doğruluğu tartışılacaktır.

Bulgular

Çalışmada OECD ülkelerinin İYKE açısından benzerlik ve farklılıklarını ortaya koymak amacıyla ilk olarak kümeleme analizi uygulanmıştır.

OECD ülkelerinin benzer özelliklere sahip gruplarını belirlemek amacıyla kümeleme analizi kapsamında ilk olarak hiyerarşik kümeleme analizi uygulanmış; bu analiz sonucunda ülkeler üç farklı kümeye ayrılmıştır. OECD ülkelerinin İYKE skorlarına göre Ward yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen hiyerarşik kümeleme analizi sonuçları, Şekil 1'de sunulan dendrogram aracılığıyla görselleştirilmiştir. Dendrogramda birbirlerine en çok benzeyen nesnelere birer birimlik mesafede yer almakta; ancak benzerlik azaldıkça nesnelere arasındaki mesafe artmakta ve daha uzak mesafelerde kümelendiği ifade edilmektedir.

Şekil 1. Ward Yöntemiyle Elde Edilen Dendrogram

Şekil 1 incelendiğinde 0-5 birim baz alınarak ülkelerin 3 farklı kümede toplandıkları görülmektedir. Bu nedenle küme sayısının 3 olmasına karar verilmiştir. Küme üyelikleri elde edilen dendograma göre değil hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemi yani K-ortalamlar tekniğine göre yorumlanacaktır.

Küme sayısının 3 olduğu ön bilgisi kullanılarak hiyerarşik olmayan kümeleme yöntemi aşamasına geçilmiş bu yöntemle elde edilen küme üyelikleri Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Küme Üyelikleri

Küme	Küme Üyelikleri	Kümedeki Ülke Sayısı
Küme 1	Avusturya, Danimarka, Kore, Litvanya, Yeni Zelanda, Norveç, İsveç, Birleşik Krallık, ABD	9
Küme 2	Avusturya, Belçika, Kanada, Çekya, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, İzlanda, İrlanda, İsrail, Japonya, Letonya, Hollanda, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsviçre, Türkiye	21
Küme 3	Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Lüksemburg, Meksika	8

Tablo 1’e göre en fazla ülkeye sahip olan ve ülkemizi de içinde bulunduran kümenin 21 ülke ile 2 numaralı küme olduğu görülürken ikinci sırada 9 ülkeyi barındıran 1. küme ve son olarak da 8 ülkeden oluşan Küme 3 gelmektedir.

Son küme merkezlerinin görülebileceği tablo ise Tablo 2 olarak adlandırılmış ve aşağıda verilmiştir.

Tablo 2. Son Küme Merkezleri

	Küme		
	1	2	3
İYKE	83	78	71

Tablo 2 ile elde edilen son küme merkezleri incelendiğinde İYKE skoru açısından en yüksek ülkelerin ilk kümede, daha düşük skora sahip ülkelerin ise 3. kümede yer aldığı görülmektedir.

Son küme merkezleri hesaplandıktan sonra son küme merkezleri arasındaki uzaklıklar hesaplanmıştır. Literatürde kümeler arasındaki uzaklık mesafesinin düzeyi arttıkça benzerlik oranlarının azaldığı belirtilmiştir (Johnson ve Wichern, 1992). Bu bağlamda, ilgili çalışma için elde edilen son küme merkezlerinin aralarındaki uzaklıkları gösteren değerler Tablo 3’te sunulmuştur.

Tablo 3. Son Küme Merkezleri Arası Uzaklıklar

Küme	1	2	3
1		5,687	12,369
2	5,687		6,682
3	12,369	6,682	

Son küme merkezleri arası uzaklıkları veren Tablo 3 incelendiğinde Küme 1 ile Küme 3’ün birbirine en uzak kümeler iken Küme 1 ile Küme 2’nin birbirlerine en yakın kümeler olduğu anlaşılmaktadır.

Hiyerarşik olmayan kümeleme yönteminde, araştırmada kullanılan değişkenlerin kümelerde anlamlı olup olmadığını belirlemek için ANOVA testi yapılmıştır ve elde edilen sonuçları ise Tablo 4 ile verilmiştir.

Tablo 4. ANOVA Sonuçları

	F Değeri	Anlamlılık Düzeyi
İYKE	100,215	0,000

Tablo 4'e bakıldığında %5 anlamlılık düzeyinde yapılan analizin anlamlı olduğu görülmektedir. Diğer bir ifade ile ANOVA sonucu değerlendirildiğinde İYKE değişkeninin kümeleme analizinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır.

Kümeleme analizinde elde edilen bulgulardan hareketle diskriminant analizine geçilmiş ve kümeleme analizi ile elde edilen kümelerin ve bu kümelerde bulunan ülkelerin doğruluğunu test edilmek istenmiştir.

İlk olarak analizin uygunluğunu yani analizin gerektirdiği varsayımın sağlanıp sağlanmadığını değerlendirmek maksadı ile Box M istatistik değerine bakılmıştır ve ulaşılan yapılan bulguları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Box M değeri

Box M	0,154
F	0,074
Sig	0,929

Tablo 5' göre kovaryans matrisinin homojenliğini test etmek için hesaplanan Box's M istatistiği 14,4 ve anlamlılık seviyesi $p=0,929$ olarak elde edilmiştir. Bu bağlamda %5 anlamlılık düzeyinde varyans-kovaryans matrisinin eşit olduğu varsayımının sağlandığı anlaşılmaktadır.

Kanonik diskriminant fonksiyonuna ait özdeğerlerin sunulduğu tablo ise Tablo 6 olarak numaralandırılmıştır.

Tablo 6. Kanonik Diskriminant Fonksiyonuna ait Özdeğerler

Fonksiyon	Özdeğer	% Varyans	Kanonik Korelasyon
1	5,727	100	0,923

Tablo 6 incelendiğinde tek bir değişkenimiz yani endeksimiz olduğu için tek bir fonksiyonun elde edildiği görülmektedir. Buradaki özdeğer bağımlı değişkende meydana gelen varyansın ne kadarının fonksiyon tarafından açıklandığını göstermektedir. Özdeğer ne kadar büyükse bağımlı değişkendeki varyansın ne kadar büyük bir kısmının fonksiyon tarafından açıklandığı anlamına gelmektedir. Genel bir ifade ile özdeğerin 0,40'dan büyük olması istenilen bir durum yani iyi olarak kabul edilmektedir (Kalaycı, 2009). Ardından Wilks' Lambda değerlerini incelemek üzere bir sonraki tablo değerlendirilmiştir.

Wilks' Lambda değeri, Kanonik Diskriminant Fonksiyonu'nun gruplar arasındaki farklılıkları açıklama gücünü ölçmek için kullanılmaktadır ve 0 ile 1 arasında değişmektedir. Wilks' Lambda değerinin küçülmesi, fonksiyonun gruplar arasındaki farklılığı açıklamadaki gücünün arttığını ifade etmektedir. Yani, küçük bir Wilks' Lambda değeri, grupların diskriminant fonksiyon aracılığıyla iyi bir şekilde ayrıştırılabildiğini göstermektedir.

Tablo 7. Kanonik Diskriminant Fonksiyonuna ait Wilks' Lambda Değerleri

Fonksiyonun Testi	Wilks' Lambda	Ki-kare	Std. Sapma	Anlamlılık Düzeyi
1	0,149	66,712	2	0,000

Tablo 7'de sunulan sonuçlara göre, Wilks' Lambda değeri 0,149 olarak hesaplanmış olup, bu değer düşük olması, ayırma skorlarındaki toplam varyansın büyük bir kısmının gruplar arasındaki farklılıklarla açıklandığını göstermektedir. Bu durumda, Wilks' Lambda değeri, gruplar arasında anlamlı bir farklılık olduğunu düşündürmektedir. Ayrıca, Ki-kare testi sonucunda elde edilen 66,712'lik değer ve 0,000 anlamlılık düzeyi ($p < 0,05$), bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda, diskriminant fonksiyonun gruplar arasındaki ayrımı güçlü bir şekilde yaptığı ve elde edilen sonuçların istatistiksel olarak anlamlı olduğunu belirtmektedir.

Sınıflandırma sonuçlarının verildiği son tablo olan Tablo 8 aşağıda yer almaktadır.

Tablo 8. Sınıflandırma Sonuçları

Gruplar	Tahmini Grup Üyeliği			Toplam
	1	2	3	

Gerçek Grup	1	9	0	0	9
Üyeliği	2	0	21	0	21
	3	0	0	8	8
%	1	100	0	0	100
	2	0	100	0	100
	3	0	0	100	100

Sınıflandırma sonuçlarının sunulduğu Tablo 8 incelendiğinde 3 gruba yani 3 kümeye ait olan ülke sayılarının kümeleme analizi ile elde edilen sonuçlarla bire bir aynı olduğu açıkça görülmektedir. 1. kümede 9, 2. kümede 21 ve 3. kümede 8 ülke yer almış yani ülkeler %100 doğru bir şekilde sınıflarına yerleşmiştir. Bu sonuç yapılan analizin ne kadar güvenilir olduğunu bizlere sunmaktadır.

Sonuç

Teknolojilerin hızla ilerlemesi ile birlikte ülkeler ve devletler bu teknolojiye ayak uydurmaya çalışmakta, teknolojinin gerektirdiklerinin gerisinde kalmak istememektedirler. Bunun için kendilerini sürekli olarak yenilemek ve geliştirmek için çabalamaktadırlar. Bu durum, ülkelerin yatırım yaparken teknolojik ortamları tercih etme arayışlarını da beraberinde getirmektedir. Yatırım yapmanın uygun olduğu, iş yapmanın daha kolay olduğu ortam ülkelerin tercih ettiği yer olacaktır.

Ülkelerdeki yatırım koşullarının, uygun ortamların araştırılması ise günümüzde çeşitli endekslerle matematiksel olarak da hesaplanabilmektedir. İlgili çalışmada bu endekslerden biri olan İYKE kullanılmıştır. İYKE 2003 yılından beri hesaplanmakta olup yayınlanan son yılın 2021 yılı olması sebebiyle 2021 İYKE skorları çalışmada kullanılmıştır.

Bu çalışmada, ekonomik ve sosyal kalkınmalar ile uluslararası yükümlülükler uygun olarak dünya ticaretinin geliştirilmesini hedefleme amacına sahip olan ülkeler grubu olarak nitelendirilen OECD ülkeleri bu amacından dolayı tercih edilmiştir. OECD ülkelerinin iş yapma kolaylığı açısından değerlendirilmesi İYKE skorları kullanılarak çok değişkenli istatistiksel yöntemlerden olan kümeleme analizi ve diskriminant analizine tabi tutulmuştur. Bu analizlerin yapılması için SPSS 22.0 paket programından faydalanılmıştır.

Çalışmada ilk olarak kümeleme analizi kullanılmıştır. Hiyerarşik kümeleme analizi ile küme sayısının 3 olması gerektiğine karar verilmiştir. Ardından uygulanan hiyerarşik olmayan kümeleme analizi ile küme üyelikleri elde edilmiştir. İYKE açısından birbirine benzer ülkeler olarak ilk grupta Avusturya, Danimarka, Kore, Litvanya, Yeni Zelanda, Norveç, İsveç, Birleşik Krallık ve ABD'nin yer aldığı görülmüştür. İkinci kümede birbirine benzeyen ülkelerin Avusturya, Belçika, Kanada, Çekya, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, İzlanda, İrlanda, İsrail, Japonya, Letonya, Hollanda, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, İspanya, İsviçre ve Türkiye olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Son olarak ise 3. kümede Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Yunanistan, Macaristan, İtalya, Lüksemburg ve Meksika'nın yer aldığı gözlenmiştir. Kümelerin içlerinde yer alan ülkelerin birbirine benzer ancak diğer kümedeki ülkelere farklı olduğu bilinmektedir. İlk küme en yüksek İYKE skoruna sahip olup iş yapma açısından daha kolay ülkeler olarak bulunmuştur. İkinci kümedeki ülkelerin ikinci sırada olduğu görülürken 3. kümedeki ülkelerin ise ortalama skor olarak 71 değerine sahip olduğu ve diğer kümelerdeki ülkelere göre iş yapma açısından daha zor olduğu söylenebilmektedir.

Türkiye'nin OECD ülkeleri arasındaki konumu, yapılan kümeleme analizi sonucunda, Almanya, Fransa, Japonya gibi orta düzeyde gelişmiş iş yapma kolaylığına sahip ülkelerle aynı grupta yer aldığını göstermektedir. Bu durum, Türkiye'nin iş yapma kolaylığı açısından belirli bir seviyeye ulaştığını ancak gelişmiş ülkelere kıyasla hala iyileştirme potansiyeline sahip olduğuna işaret etmektedir. Türkiye'nin kümeleme analizi sonucunda, OECD ülkeleri arasında genel çoğunluğa benzer özellikler gösterdiği ve ikinci kümeye yerleştiği belirlenmiştir. Literatür taraması, Türkiye'nin iş yapma kolaylığı alanındaki güçlü yönlerinin ve gelişim alanlarının belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Bozkurt ve Akçacı (2023), Türkiye'nin özellikle iflas süreçleri, vergi oranları ve sözleşme süreçleri gibi alanlarda daha rekabetçi olabilmesi için reformlara ihtiyaç duyduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, Pala (2022) Türkiye'nin Vişegrad ülkeleriyle karşılaştırıldığında, iflas süreçlerinde iyileşme gerektiğini belirtmiştir. Eşiyok ve Demircioğlu (2022) ise dijital dönüşüm alanında Türkiye'nin diğer ülkelerle kıyaslandığında düşük performans gösterdiğini, dijital altyapının güçlendirilmesinin iş yapma kolaylığını artırabileceğini ifade etmiştir.

Apan (2023) ve Altıntaş (2023) ise Türkiye'nin yabancı yatırım çekme potansiyelini artırabilmesi için iş yapma kolaylığında ilerleme kaydetmesi gerektiğini belirtmiş, özellikle dijitalleşme süreçlerinin bu konuda belirleyici olacağını öne sürmüştür. Türkiye'nin iş yapma kolaylığını artırabilmesi için dijital dönüşüm ve altyapı yatırımlarına daha fazla odaklanması gerektiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, yapılan analizler ve literatür, Türkiye'nin mevcut konumunu ortaya koyarak hangi yönlerde iyileştirmeye gereksinim duyulduğunu vurgulamaktadır.

Kümeler arası benzerlikler düşünüldüğünde ise ilk iki kümenin birbirine daha benzer olduğu, ardından ikinci ve üçüncü kümenin birbirlerine biraz daha benzediği söylenebilir. Ancak elde edilen bulgulardan hareketle ikinci ve üçüncü küme birbirine daha az benzemektedir şeklinde yorum yapılabilmektedir.

Avustralya, ABD ve İngiltere gibi önde gelen ülkelerin yatırımcılarına istikrarlı ve güvenilir bir iş ortamı sağlayan gelişmiş yasal çerçeveler ve sağlam altyapılarla öne çıktığı tahmin edilebilmektedir. Orta düzeydeki ülkeler kümesinde, iş ortamının genel olarak iyi düzenlendiği ancak gelişme potansiyeli olan Almanya, Japonya ve Fransa gibi ekonomilerin mevcut olduğu ifade edilebilir. Gelişmekte olan ülkeler arasında Meksika ve Kolombiya gibi Latin Amerika ülkelerinin yanı sıra iş koşullarını iyileştirmek için reformlara ihtiyaç duyulan Yunanistan ve İtalya gibi Avrupa ülkelerinin de yer aldığı görülmektedir. Bu analizler, ülkelerin güçlü yönlerini belirlemek ve iş ortamlarını iyileştirmek için önemli bir yol haritası sağlamaktadır.

Son olarak kümeleme analizinde elde edilen sınıfların sınıflandırma doğruluğu için yapılan diskriminant analizi ile kümeleme analizi sonucunda elde edilen bulguların doğruluğu teyit edilmiştir.

Öneriler

Bu çalışmada, OECD ülkelerinin iş yapma kolaylıklarına göre değerlendirilmesinde ve sınıflandırılmasında kümeleme ve diskriminant analizinin etkin kullanımı ortaya koyulmuştur. OECD ülkelerinin iş yapma kolaylıkları konusundaki performansını anlamak ve karşılaştırmak için bir araç olarak hizmet eden bu çalışma ile iş yapma kolaylığı endeksi literatürüne yeni bir bakış açısı getirilmeye çalışılmıştır. Bu tarz çalışmalar farklı ülke grupları ve farklı zaman dilimlerinde iş yapma kolaylığı durumu değerlendirilebilir. Ayrıca ülkelerin iş ortamını iyileştirmeyi ve böylece yatırımcılar ve girişimciler için daha elverişli bir ortamı teşvik etmeyi amaçlayan hükümet politikalarına bilgi verebilir. Bu iyileştirmeler ekonomik büyümenin ve kalkınmanın hızlandırılması açısından önem arz etmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“OECD ülkelerinin iş yapma kolaylığı açısından değerlendirilmesi” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Acar, Ö. F., & Çetinceli, K. (2020). Uluslararası ticarete taşıma türlerinin Türkiye'nin lojistik performans endeksine etkisi ve iş yapma kolaylığı endeksi ilişkisi. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 887-905. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.796320>
- Abdin, M. D. (2019). Ease of Doing Business Index. *Ease of Doing Business Index Paper, SSRN* (20 Mart, 2019).
- Adhana, D., & Gulati, N. (2019). Ease of doing business: A comparative study of India with BRICS and SAARC countries. *International Journal of Management, IT & Engineering*, 9(5), 267-288.
- Albayrak, A. S. (2006). *Uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Altıntaş, F.F. (2023). G20 grubu ülkelerin iş yapma kolaylığı performanslarının analizi: Standart sapma tabanlı aras yöntemi ile bir uygulama. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4(1), 1-21.
- Apan, M. (2023). İş yapma kolaylığı endeksi ve yatırım ortamının uygunluğu: Türkiye üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası ticarete güncel sorunlar* (1. Baskı, s. 152-162) içinde. Eğitim Yayınevi.
- Aytekin, M. (2023). Küresel Pazarda Yeni Arayışlar ve İş Yapma Kolaylığı Bağlamında Gelişmekte Olan Pazarların Sınıflandırılması. *İğdir Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (34), 1-23.
- Bayram, N. (2002). Diskriminant analizi: Akademisyenler üzerine bir uygulama. *Öneri Dergisi*, 5(17), 219-229.
- Bernardes, P., Ekel, P. I., Rezende, S. F. L., Pereira Júnior, J. G., dos Santos, A. C. G., da Costa, M. A. R., ... & Libório, M. P. (2022). *Cost of doing business index in Latin America. Quality & Quantity*, 56(4), 2233-2252.
- Bhandari, V., & Mohite, V. M. (2023). Entrepreneurship Ecosystem: An Appraisal of Oman Using the Ease of Doing Business Index. *Asian Journal of Education and Social Studies*, 46(2), 14-24.
- Bozkurt, M., & Akçacı, T. (2023). İş yapma kolaylığı: Türkiye ve Avrupa Birliği karşılaştırması. *Econder International Academic Journal*, 7(2), 97-120. <https://doi.org/10.35342/econder.1368972>
- Bridges Jr, C. C. (1966). Hierarchical cluster analysis. *Psychological reports*, 18(3), 851-854.
- Canton, E., & Petrucci, M. (2017). Ease of doing business in the euro area. *Quarterly Report on the Euro Area (QREA)*, 16(2), 21-29.
- Coşkun, A., Rençber, Ö. F., & Bağcı, H. (2021). Ülkelerin Girişimcilik ve Ekonomik Özgürlük Özelliklerinin Karşılaştırılması: Bulanık K-Ortalamlar Yöntemi ile Örnek Bir Uygulama. *Turkish Studies-Economics, Finance, Politics*, 16(1), 141-157. <https://dx.doi.org/10.47644/TurkishStudies.48495>
- Çalışkan, Z. D. (2018). Doğrudan yabancı yatırımlar ve iş yapma kolaylığı: Türkiye örneği. *Politik Ekonomik Kuram*, 3(1), 105-112.
- Çömez, G. and Bingöl, U. (2019). İş yapma kolaylığı ve doğrudan yabancı yatırım ilişkisi: Türkiye-Seçilmiş Sahraaltı Afrika ülkeleri panel veri analizi. *Journal of Yasar University*, 14(56), 460-467.
- Davidson, I. (2002). *Understanding K-means non-hierarchical clustering*. Computer Science Department of State University of New York (SUNY), Albany.
- Dehghan Shabani, Z., & Parang, S. (2019). The effect of ease of doing business on capital flight: Evidence from East Asian countries. *Iranian Economic Review*, 23(4), 819-838.
- Dibo, M., & Aytaç, D. (2018). Doğrudan yabancı yatırımlar ve iş yapabilme kolaylığı ilişkisi üzerine ampirik bir inceleme. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 27-38.
- Dolnicar, S. & Grün, B. 2022 Cluster Analysis. In Dimitrios Buhalis (Ed.). *Encyclopedia of Tourism Management and Marketing* (pp. 509-511). <https://doi.org/10.4337/9781800377486>
- Doshi, R., Kelley, J. G., & Simmons, B. A. (2019). The power of ranking: The ease of doing business indicator and global regulatory behavior. *International Organization*, 73(3), 611-643.
- Dünya Bankası, 2024a. <https://archive.doingbusiness.org/en/reports/global-reports/doing-business-reports>.
- Dünya Bankası, 2024b. <https://archive.doingbusiness.org/en/scores>.

- Ermenek, İ., & Ener, M. A. (2022). Ödeme aczinin çözümlenmesi ve iş yapma kolaylığı hakkında Dünya Bankası'nın 2019-2020 Türkiye Raporu'na ilişkin tespit ve değerlendirmeler. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(1), 29-47. <https://doi.org/10.21492/inuhfd.1031008>
- Eşiyok, S., & Demircioğlu, M. (2022). OECD ülkelerinin Endüstri 4.0 düzeylerinin Critic ve Cudas yöntemleri ile değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(43), 377-398. <https://doi.org/10.46928/iticusbe.1076484>
- Everitt, B. A., Landau S., & Leese M. (2001). *Cluster Analysis*. Taylor & Francis, Fourth Edition.
- García, H., Tilanduca, D., Muegue, R. R., & Coñales, C. (2017). Will Corporate Income Tax Rate Dictate the Ease of Doing Business?. *Journal of Educational and Human Resource Development (JEHRD)*, 5, 58-68.
- Güriş, S. ve Astar, M. (2015). *Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik*. 2. Basım, İstanbul: Der Kitabevi.
- Gürler, C. (2023). Ease of doing business in European Union countries and candidates. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute/Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 57.
- Hair, J. F. Jr., Black W. C., Babin B. J., & Anderson, R. E. (2014). *Multivariate data analysis* (Seventh Edition). England: Pearson.
- Handoyo, S. (2017). An exploratory study on the relationship of public governance and ease of doing business. *APMBA (Asia Pacific Management and Business Application)*, 6(2), 75-88.
- Johnson, A.R. & Wichern, D.W. (1992). *Applied multivariate statistical analysis*. International Editions, New Jersey: Prentice Hall.
- Kalaycı, Ş. (2009). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kaya, G. Z. (2023). İş yapma kolaylığı endeksi ve Türk Kamu İhale Sisteminde yapılan değişiklikler. *Kamu alımlarında uluslararası düzenlemeler ve ülke uygulamaları*, (1. Baskı, s. 313-332). Kamu İhale Kurumları Yayınları.
- Klecka, W. R. (1980). *Discriminant analysis*. Sage.
- Koç, E., Kaya, K., & Şenel, M. C. (2017). Dünyada ve Türkiye'de ekonomik göstergeler-iş yapma/iş kurma kolaylığı endeksi. *Engineer & the Machinery Magazine*, 58(685).
- Leal Rodríguez, A. L., & Sanchís Pedregosa, C. (2019). Could the Ease of Doing Business be considered a predictor of countries' Socio-Economic Wealth? An empirical analysis using PLS-SEM. *Journal of International Studies*, 12(4), 229-243.
- Olin, L. (2017). *Easy to do business-Or is it?*. Nationalekonomiska institutionen, NEKH01, Examensarbete i nationalekonomi på kandidatnivå, Lunds Universitet.
- Oliveira, A., & Moutinho, N. (2011). *Ease of doing business: a importância dos factores socioeconómicos*. XXI Jornadas Hispano-Lusas de Gestión Científica.
- Opuala-Charles, S. & Ijeoma Victoria, O. 2023. Impact of ease of doing business on foreign direct investment in Nigeria. *Journal of Economics & Management Research* 174, 2-9.
- Önalımsı, Ç. (2017). *İş yapma kolaylığı kriterleri ile ülke sıralamaları: SMAA yöntemleri ile bir uygulama*. Yüksek Lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Qazi, T. F., Niazi, A. A. K., Asghar, W., & Basit, A. (2021). Ease of doing business: analysis of trade facilitations of one hundred twenty-seven countries of the world. *Journal of Accounting and Finance in Emerging Economies*, 7(1), 65-75.
- Pala, O. (2022). İş yapma kolaylığı açısından ülkelerin performanslarının karşılaştırılması: Türkiye ve Vişegrad örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 14(27), 411-422. <https://doi.org/10.20990/kilisubfakademik.1147201>
- Roham, M., Gabrielyan, A. R., & Archer, N. P. (2009). Fuzzy linguistic modeling of ease of doing business indicators. *International Journal of Uncertainty, Fuzziness and Knowledge-Based Systems*, 17(04), 531-557.
- Savelyeva, N. K., & Saidakova, V. A. (2022). *The ease of doing business and international indices in the brics countries: evaluating their relationship*. In Innovative Trends in International Business and Sustainable Management (pp. 97-104). Singapore: Springer Nature Singapore.

- Tan, K. G., Gopalan, S., & Nguyen, W. (2018). Measuring ease of doing business in India's sub-national economies: a novel index. *South Asian Journal of Business Studies*, 7(3), 242-264.
- Tatlıdil, H. (2002). *Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz*. Ankara: Ziraat Matbaacılık.
- Timm, N. H. (2002). *Applied multivariate analysis*. New York: Springer-Verlag.
- Zheliznyak, I., Rybchak, Z., & Zaviruschak, I. (2017). *Analysis of clustering algorithms*. In *Advances in Intelligent Systems and Computing*. Selected Papers from the International Conference on Computer Science and Information Technologies, CSIT 2016, September 6-10 Lviv, Ukraine (pp. 305-314). Springer International Publishing.

EXTENDED SUMMARY

Today, the continuous development of technologies necessitates countries to strive to keep up with this technology. Countries make various investments to adapt to technology, develop, and grow. The success of these investments depends on the suitability of the investment conditions in the country. Suitable investment conditions make the country attractive to both domestic and foreign investors. These conditions include political stability, low tax rates, a well-functioning legal system, strong infrastructure, a qualified workforce, and the simplification of bureaucratic processes. These factors help investors find a safe and profitable investment environment. In addition, the incentives and support provided by governments attract investors by reducing investment costs. Thus, while domestic investors create new business opportunities in their own countries, foreign investors contribute to economic growth by implementing global expansion strategies. This dynamic accelerates the country's economic development and provides sustainable economic growth. These conditions can be evaluated with various indices. The Ease of Doing Business Index, published by the World Bank, plays an important role in these evaluations (Acar and Çetinceli, 2020).

The Ease of Doing Business Index has been published by the World Bank since 2003, evaluating countries comparatively based on factors like employment, investor protection, tax policies, licensing processes, and company establishment conditions (Çalışkan, 2019). This index serves as a crucial guide for investors and entrepreneurs, influencing their investment decisions. Moreover, governments use this index to enact reforms and enhance the business environment.

In this study, the Ease of Doing Business Index was subjected to cluster analysis and discriminant analysis to assess the business environment across OECD countries. These analytical methods were employed to categorize and compare countries based on their ease of doing business. This approach helped identify countries with superior performance as well as those needing improvement.

In the literature review, various studies on the Ease of Doing Business Index using diverse statistical methods were summarized. For instance, Roham, Gabrielyan, and Archer (2009) introduced a novel approach employing fuzzy set theory to rank and classify ease of doing business indicators, enhancing the precision of performance measurement across countries. Oliveira and Moutinho (2011) investigated the influence of economic and social factors on business operations, examining how these factors affect the ease of doing business and overall economic development. Handoyo (2017) explored the correlation between effective public administration practices and ease of doing business performance, highlighting the pivotal role of governance in shaping business environments. Garcia, Tilanduca, Muegue, and Coñales (2017) studied the impact of corporate tax policies on ease of doing business rankings, underscoring the significance of tax regulations in fostering a conducive business climate. Bhandari and Mohite (2023) focused on assessing Oman's entrepreneurial ecosystem, analyzing how supportive entrepreneurship policies contribute to enhancing the ease of doing business.

The Ease of Doing Business Index was published by the World Bank using 2021 data, comprising indicators such as starting a business, obtaining construction permits, accessing electricity, registering property, obtaining credit, protecting minority investors, paying taxes, engaging in foreign trade, enforcing contracts, and liquidating companies. This study focused on OECD countries and utilized these indicators to assess the business environment's favorability and attractiveness to investors. Cluster analysis and discriminant analysis methods were employed in the study. Cluster analysis aims to minimize intra-group diversity while maximizing inter-group diversity, utilizing measures like Manhattan, Euclidean, and Minkowski distances (Güriş and Astar, 2015). There are two primary clustering approaches: hierarchical clustering, which does not require a predetermined number of clusters, and non-hierarchical clustering, which does. Hierarchical methods include complete linkage, single linkage, centroid, average linkage, and Ward's method (Timm, 2002). Non-hierarchical methods include k-means clustering. Discriminant analysis, a statistical method, examines group differences, identifying functions that distinguish groups and assigning units to appropriate classes (Albayrak, 2006). In discriminant analysis, dependent variables are categorical, and independent variables are metric (Hair et al., 2014).

In this study, the number of clusters was initially determined using the Ward method, a hierarchical clustering approach, followed by the application of non-hierarchical clustering methods. The accuracy of the classifications made with discriminant analysis was assessed, revealing that countries were grouped into three distinct clusters

based on a scale of 0-5 units. This outcome underscores the reliability of the analysis. The cluster analysis based on the Ease of Doing Business Index reveals different business environments and conditions among countries. Leading countries such as Australia, the USA, and the UK are characterized by advanced legal frameworks and robust infrastructure, providing stable and reliable business environments for investors. In the cluster of moderate-level countries, economies like Germany, Japan, and France are present, where the business environment is generally well-regulated but with potential for improvement. Developing countries include Latin American nations like Mexico and Colombia, along with European countries such as Greece and Italy, where reforms are needed to enhance business conditions. These analyses provide a crucial roadmap for identifying countries' strengths and improving business environments.

Consequently, this research demonstrates the effective use of clustering and discriminant analysis in evaluating and categorizing OECD countries according to their ease of doing business. It introduces a fresh perspective to the ease of doing business index literature, serving as a vital tool for comprehending and comparing the performance of OECD countries in business facilitation. Moreover, the findings can inform governmental policies aimed at enhancing the business environment, thereby fostering a more favorable climate for investors and entrepreneurs. These improvements are pivotal in accelerating economic growth and development.

SAĞLIK HARCAMALARI VE ÇEVRESEL SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK: BRICS-T ÜLKELERİNDE EKONOMİK BÜYÜME VE ENERJİ POLİTİKALARININ ROLÜ

HEALTH EXPENDITURES AND ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY: THE ROLE OF ECONOMIC GROWTH AND ENERGY POLICIES IN BRICS-T COUNTRIES

Oğuz ÖCAL

Kayseri Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler
Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik
oguzocal@kayseri.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5729-7218

Volkan HAN

Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat
volkanhan@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3180-4186

Özge ÜSTÜN

Kayseri Üniversitesi, Sosyal Bilimler
MYO, Sağlık Kurumları İşletmeciliği
ozgeustun@kayseri.cedu.tr
ORCID No: 0000-0001-9827-4808

ÖZ

Geliş Tarihi:

27.10.2024

Kabul Tarihi:

09.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Sağlık Harcamaları,
Ekonomik Büyüme,
Çevresel
Sürdürülebilirlik,
Enerji Politikaları,
Panel Kantil
Regresyon.

Keywords

Healthcare
Expenditures,
Economic Growth,
Environmental
Sustainability,
Energy Policies,
Panel Quantile
Regression.

Günümüzde kamu sağlık harcamalarının sürdürülebilir yönetilmesi, ekonomi ve çevresel faktörlerle yakından ilişkilidir. Ülkelerin çevresel sürdürülebilirlik politikaları, sağlık maliyetlerini doğrudan etkileyerek uzun vadede toplum refahını şekillendirmektedir. Bu çalışma, 2000-2020 dönemi BRICS-T ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketimi, karbon emisyonları, ticaret ve ekonomik büyümenin kamu sağlık harcamaları üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Panel kantil regresyon sonuçları, ticaret ve yenilenebilir enerji tüketiminin sağlık harcamalarını azalttığını, ekonomik büyümenin ise sağlık maliyetlerini artırdığını göstermektedir. Ayrıca karbon emisyonlarının yüksek kantillerde sağlık harcamalarını artırdığı görülmüştür. Ticaret ve sağlık harcamaları arasındaki zıt ilişki, ticaretin sağlık hizmetleri maliyetlerini düşürmeye yardımcı olabileceğini, yenilenebilir enerjinin ise çevresel bozulmayı azaltarak kamu sağlığına fayda sağladığını göstermektedir. Granger nedensellik analizi, ticaretin doğrudan sağlık harcamalarını yönlendirmediğini, yenilenebilir enerji tüketimi ile ekonomik büyümenin sağlık harcamalarını etkilediğini, artan karbon emisyonlarının sağlık harcamalarını artırdığını göstermektedir. Bu bulgular, sağlık harcamalarını yönetmede sürdürülebilir ekonomi politikalarının önemini vurgulamaktadır. Yenilenebilir enerji yatırımlarını teşvik etmek ve karbon emisyonlarını azaltmak, kamu sağlığını desteklemek ve ilgili maliyetleri kontrol etmek için önerilen kritik stratejilerdir.

ABSTRACT

Today, sustainable management of public health expenditures is closely related to economic and environmental factors. Environmental sustainability policies of countries directly affect health costs and shape social welfare in the long term. This study examines the impact of renewable energy consumption, carbon emissions, trade, and economic growth on public health expenditures in BRICS-T countries between 2000 and 2020. The results of the Panel quantile regression indicate that trade and renewable energy consumption reduce health expenditures, while economic growth increases health costs. It is also found that carbon emissions increase health expenditures at higher quantiles. The inverse relationship between trade and health expenditures suggests that trade can help reduce health care costs, while renewable energy benefits public health by reducing environmental degradation. The Granger causality analysis reveals that trade does not directly drive health expenditures, whereas renewable energy consumption and economic growth influence health expenditures. Additionally, increasing carbon emissions are found to raise healthcare costs.

These findings underscore the importance of sustainable economic policies in managing health expenditures. Encouraging investments in renewable energy and reducing carbon emissions are recommended critical strategies to support public health and control associated costs.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1574451>

Atf/Cite as: Öcal, O. & Han, V. & Üstün, Ö. (2025). Sağlık harcamaları ve çevresel sürdürülebilirlik: BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme ve enerji politikalarının rolü. *Neveşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 290-307.

Giriş

21. yy.'da küreselleşme, sanayileşme ve teknolojik gelişmelerin ivme kazanması, ülkelerin sağlık harcamaları, enerji politikaları ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine yönelik yaklaşımlarını değiştirmiş ve bu alanlarda çeşitli zorluklar meydana getirmiştir. Bu bağlamda, sağlık harcamaları, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi arasındaki ilişki, ülkelerin sürdürülebilir büyüme ve kalkınma hedeflerine ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Sağlık harcamaları, bireylerin refah ve yaşam kalitesini artırmanın yanında, ekonomik büyümeyi destekleyerek toplumun uzun vadeli kalkınma hedeflerine katkı sağlar (Grosman, 1972). Sağlıklı bir toplum, iş gücünde verimliliği artırarak ekonomik kalkınmaya ivme kazandırırken, uzun vadede sürdürülebilir büyüme için de sağlam bir temel oluşturur. Bu noktada, ekonomik büyümenin sadece sağlık harcamalarına olumlu katkılar sağlaması değil, aynı zamanda enerji tüketimi ve çevresel etkilerle ilişkili dengeleri de koruması beklenmektedir.

BRICS-T ülkeleri (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye), gelişmekte olan ekonomiler arasında ekonomik büyüme potansiyelleri ve hızla artan enerji talepleriyle öne çıkan ve daha geniş alanda birliklilik kurma hedefi olan önemli bir ülke grubudur. Bu ülkeler, dünya ekonomisinin yükselen güçleri olarak, hızlı ekonomik büyüme süreçlerinde geleneksel enerji kaynaklarına dayalı politikalarla enerji tüketimlerini artırmakta; bu durum, karbon emisyonları ve çevresel sorunların yanı sıra halk sağlığı üzerinde de olumsuz etkiler meydana getirmektedir. Bu ülkelerin enerji ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiye odaklanması, yalnızca bu ülkelerin kalkınma hedeflerine katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda diğer gelişmekte olan ekonomilere örnek teşkil edecek sürdürülebilir enerji ve sağlık politikalarının şekillendirilmesine de yardımcı olabilir. Bu ülkelerde sağlık harcamaları, toplumun refahını artırırken ekonomik büyüme ve enerji politikalarıyla olan çok yönlü ve karmaşık ilişkiler, sürdürülebilir kalkınma sürecinin odak noktalarından birini oluşturmaktadır (Albayrak ve Öztürk, 2021).

Ekonomik büyüme ile artan üretim kapasitesi, geleneksel enerji kaynaklarına bağımlılığı artırarak yüksek karbon emisyonlarına ve küresel çevresel bozulmalara yol açmaktadır (Ülger vd. 2024). Ancak, BRICS-T ülkelerinin büyüme modellerini yenilenebilir enerjiye kaydırmaları, bu ülkelerde sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına önemli katkılar sunacaktır. Yenilenebilir enerjiye geçiş ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirliği destekleyerek toplum sağlığını koruma potansiyeline sahiptir (Acaravcı ve Erdoğan, 2018). Toplum sağlığının korunması uzun vadede sağlık harcamalarının azaltılmasına olanak tanımaktadır.

Bu çalışma, 2000-2020 dönemi boyunca BRICS-T ülkelerinde sağlık harcamaları ile enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi inceleyerek, bu ilişkinin ekonomik büyüme ve çevresel etkiler bağlamında sürdürülebilir kalkınmaya katkılarını değerlendirmektedir. Çalışmada kullanılan regresyon analizi ve Granger nedensellik analizi ile sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi destekleme potansiyeli, enerji tüketiminin bu etki üzerindeki rolüyle birlikte ticareti de dikkate alarak analiz edilmiştir. Çalışmanın bulgularının, BRICS-T ülkelerinin sürdürülebilir enerji ve sağlık politikaları geliştirerek çevreyi koruma ve toplumsal refahı artırma hedeflerine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu analizler, BRICS-T ülkeleri ve benzer gelişmekte olan ekonomilerde, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda enerji ve sağlık harcamaları politikalarının etkinliğine ışık tutacaktır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sağlık harcamaları ve kullanılan değişkenlerle ilgili literatür taraması, yapılan analizlerin metodolojik incelemesi, ampirik bulgular, sonuç ve politika önerileri yer almaktadır.

Literatür Taraması

Fosil yakıtların çevreye ve sağlığa olan zararlarına bağlı olarak son dönemde yenilenebilir enerji tüketimi dünya gündeminde ön plana çıkmıştır. Çevresel bozulma halk sağlığını etkileyen ve bu sebeple sağlık harcamaları düzeyini artıran önemli bir unsurdur. Halk sağlığı ülkelerin temel sorumluluklarından biri olmalıdır. Literatürde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik büyüme, enerji tüketimi ve çevre kirliliği arasındaki ilişkiler derinlemesine araştırılmıştır. Alan çalışmaları özellikle ekonomik büyüme ve çevresel bozulma ilişkisine Çevresel Kuznets Eğrisi (Panayotou, 1993; Grossman ve Krueger, 1994) ile büyüme ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiye (Grossman, 1972, Bloom ve Canning; 2005) yoğunlaşırken, çevresel bozulma sağlık harcamaları, enerji tüketimi ve ekonomik büyüme etkileşimi üzerinde diğer alanlara kıyasla daha az çalışma bulunduğundan özellikle son dönemde araştırmacıların dikkatini çekmiştir. Ancak halen sağlık harcamaları, yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme ilişkisine yeterli dikkat gösterilmemiştir. Alan çalışmaları incelendiğinde, yenilenebilir enerji, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair yapılan akademik çalışmalar, bu dinamiklerin birbirine bağlı olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, bu çalışma BRICS-T ülkeleri için 2000-2020

döneminde yenilenebilir enerji, ticaret, karbondioksit emisyonları ve ekonomik büyümenin kamu sağlık harcamaları üzerindeki etkilerini analiz ederek literatürdeki bu boşluğu doldurmayı ve mevcut literatüre bir katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Yenilenebilir enerjinin kullanımı hem çevre hem de insan sağlığı için çok ciddi bir öneme sahiptir. Çünkü yenilenebilir enerji temiz enerji ve temiz bir çevre sağlar, bu da insan sağlığını iyileştirebilir. İnsan sağlığına pozitif etki sağlaması ile yenilenebilir enerji tüketimi sağlık harcamalarını azaltabilir. Bu ilişki üzerinden sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bağlantı kurulabileceği aşikârdır. Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki ilk olarak Grossman (1972) tarafından pozitif bir ilişki şeklinde ortaya konulurken, yine ilk çalışmalardan Sorkin (1977) tarafından bebek ölüm oranları üzerinden analize konu edilmiş ve özellikle gelişen ülkeler için bebek ölüm oranları ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki olduğu belirtilmiştir (Güven vd., 2018). Aynı dönem çalışmalarından Newhouse (1977), ekonomik büyümenin sağlık harcamalarını olumlu etkilediğini ortaya koymuştur.

Literatürde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen, Işık (1997) farklı gelişmişlik seviyesindeki 12 ülke için sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme değişkenleri arasında pozitif bir ilişkinin olduğunu tespit etmiştir. Friedman (2003) ekonomik büyümenin sağlık harcamalarını artırma eğiliminde olduğunu, ancak sağlık harcamalarının ekonomik büyümeye olan etkisinin karmaşık ve çok faktörlü olduğunu belirtir. Sağlık harcamalarının artışı, sağlık sistemlerinin genişlemesi ve iyileşmesiyle doğrudan ilişkilidir, bu da genel refahı artırır ve ekonomik büyümeye katkıda bulunur. Reinhardt (2003), sağlık harcamalarındaki artışın, sağlık hizmetlerinin kalitesini ve erişilebilirliğini artırarak ekonomik büyümeyi destekleyebileceğini öne sürerken, bunun yanında artan sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini ileri sürmüştür. Kambhampati ve Rajan (2008) sağlık harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi destekleyici bir rol oynadığını ve bu ilişkinin ülkeler arasında farklılık gösterebileceğini ortaya koymuştur. Ekonomik büyümenin sağlık harcamaları üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerini değerlendiren Miller ve Barlett (2012), sağlık harcamalarının ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ve bu ilişkinin zaman içinde değişen dinamiklere bağlı olarak farklılık olabileceğini göstermiştir. Türkiye’de sağlık harcamalarının GSYH ile ilişkisini inceleyen Akar (2014), sağlık harcamaları ile GSYH değişkenleri arasında kısa dönemli bir ilişki bulunmadığı sonucuna ulaşmıştır. Yine Boussalem vd. (2014) kısa dönemde sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki olmadığı ancak uzun dönemde pozitif ilişki olduğunu Cezayir için belirtmektedir. Güven vd. (2018) ise MENA ülkelerinde ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir. Türkiye’de sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi inceleyen bir diğer çalışma Şen ve Bingöl (2018), Q1:2006- Q4: 2017 döneminde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki tespit etmiştir. Gelişen ekonomilerde Dinçer ve Yüksel (2019), 1996- 2016 dönem verileri kapsamında ekonomik büyüme ile toplam sağlık harcamaları ve kamu sağlık harcamaları arasında uzun vadeli bir ilişki olduğunu belirlemiş, ancak özel sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bu ilişkinin geçerli olmadığını saptamıştır. Yine 21 gelişen ülkenin 2000-2016 yıl verileri kapsamında Yang (2020), ulusal sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş, analiz sonuçları değişkenler arasında farklı insan sermayesi seviyelerine bağlı olarak önemli aralık etkileri olduğunu göstermiştir. Özellikle, insan sermayesi seviyeleri düşük ise sağlık harcamaları ekonomik büyüme ile anlamlı ve negatif ilişkili, orta seviyede ise pozitif ancak anlamlı bir etkisinin olmadığı, yüksek seviyede olduğunda ise pozitif ve anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öztürk ve Küsmez (2019), sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif ve anlamlı olarak etkilediği sonucuna 1995-2014 dönem verileri ile yaptıkları analizde BRICS-T ülkeleri için varmıştır. Yine BRICS-T ülkelerinde 2000-2018 dönemi verileri ile Sökmen (2021), sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında eş bütünleşme ilişkisinin var olduğu sonucuna ulaşmıştır. Kartal (2022), BRICS-T ülkeleri için sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif bir ilişkiyi göstermiş, sağlık harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi artırdığını belirtmiştir. Bayar (2023) 1975-2021 dönemi Türkiye’nin sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme verileri ile analiz ettiği ilişkide değişkenler arasında çift yönlü bir nedensellik tespit etmiştir. Kocabadak ve Şengür (2023) 2000-2018 dönemi OECD ülkeleri verileri ile yaptığı analizde artan sağlık harcamalarının GSYH’yi artırdığını ortaya koymuştur. Yıldırım (2024) Türkiye için 2000-2021 dönemi verileri ile ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkinin pozitif olduğu sonucuna ulaşmıştır. Bulut (2024) Çin ve Güney Kore için 2000-2020 verileri ile sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmiş, analiz sonuçları her iki ülkede artan sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi azalttığı yönündedir. Literatürdeki çalışmalardan yukarıda özetlenen çalışma sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında net bir ilişkiden söz edilemediği ortadadır.

Son yıllarda yenilenebilir enerji kaynakları tüm dünyada küresel çevresel sorunların artmasıyla daha önemli bir kaynak haline gelmiştir. Çünkü çevre kirliliği artık dünya genelinde etkili olarak insanlara telafisi çok zor maliyetler yüklemektedir. Bununda en önemli sebebi çevre kirliliğini ölçerken kullanılan karbondioksit emisyonu (CO₂)'na yol açan faktörlerin başında üretim sürecinde kullanılan enerji tüketimi gelmektedir. Bozulan çevre ülkelere toplumların sağlık seviyelerinde meydana getirdiği kötüleşme ile ilave bir maliyet daha eklemektedir. Bu çerçevede diğer bir etkileşim sağlık harcamaları değişkenleri ile yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan bazıları şu şekilde kısaca özetlenmiştir.

Erden ve Koyuncu (2014)'de 1980-2012 dönemi GSYH, sağlık harcamaları ve CO₂ verileri ile Türkiye'de kalkınma, çevresel bozulma ve sağlık arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Granger nedensellik testi sonuçları ekonomik büyümenin emisyonu arttırdığını, artan CO₂ emisyonunun sağlık harcamalarını artırdığı sonucunu göstermiştir. Polat ve Ergun (2018), 1980-2016 yılları için Türkiye açısından CO₂, reel GSYH ve kişi başına düşen sağlık harcamaları verilerini kullanarak, çevresel bozulma ve ekonomik büyüme değişkenlerinin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini analiz etmişler. Toda Yamamoto testi analiz sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığını ve sağlık harcamalarından ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonuna doğru ayrıca ekonomik büyümeden CO₂ emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermiştir. 1995-2011 dönemi kişi başına düşen reel GSYH, yenilenebilir enerji tüketimi ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi 42 Afrika ülkesinde inceleyen Apergis vd. (2018) değişkenler arasında uzun dönemli ilişkiyi yenilenebilir enerji tüketiminden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü bir nedensellik ve sağlık harcamaları ile CO₂ emisyonları arasında çift yönlü nedensellik şeklinde göstermiştir. Sonuçlar yenilenebilir enerji tüketimi ile sağlık harcamalarının CO₂'yi azalttığını, büyümenin ise emisyonu artırdığını belgelemektedir.

Şahin ve Durmuş (2019), OECD ülkeleri için 1990-2014 dönemi CO₂, fert başına GSYH, fert başına sağlık harcamaları değişkenleri ile yaptığı eşbütünleşme testi analiz sonuçları sağlık harcamalarının emisyon ile arasında ilişkinin bulunmadığını, ancak ekonomik büyüme ile pozitif ve anlamlı ilişkisinin olduğunu göstermiştir. Gövdeli (2019), 26 ülke için 1992-2014 dönemi CO₂, GSYH ve sağlık harcamaları verileri VECM Granger nedensellik testi ile yaptığı analizde değişkenler arasında uzun dönemde ilişki bulmuştur. İşleyen (2019), OECD ülkeleri için PM₂₅ endeksi, sağlık harcamaları ve GSYH değişkenlerinin 1998-2016 dönemi verileri ile yaptığı analizde uzun dönemde değişkenler arasında ekonomik büyüme sağlık harcamaları arasında çift yönlü, hava kirliliğinden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü, büyümeden hava kirliliğine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi bulmuştur.

Wang, Hsueh, Li ve Wu (2019) 1975-2017 yılları arasında 18 OECD üyesi ülke üzerine gerçekleştirdikleri çalışmalarında ARDL modelini kullanmışlardır. Çalışmada, Almanya, İrlanda, Japonya, Hollanda ve ABD'de kısa dönemde CO₂ emisyonu düzeyinden sağlık harcamalarına doğru; Avusturya, Belçika, İsveç ve Birleşik Krallık'ta ise sağlık harcamalarından CO₂ emisyon düzeyine doğru tek yönlü ilişkiler bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Keyifli ve Receptoğlu (2020), E7 ülkeleri (Çin, Endonezya, Brezilya, Meksika, Hindistan, Rusya, Türkiye) özelinde 2000-2016 dönemi yıllık verileri ile sağlık harcamaları-CO₂ emisyonu-yenilenebilir enerji tüketimi- ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre artan büyüme, emisyonun azalması ve yenilenebilir enerji tüketiminin artması, sağlık harcamaları üzerinde çevresel bozulma ile oluşan baskıyı azaltacaktır. Konuk ve Eryer (2021), Türkiye ekonomisi için sağlık harcamaları- çevre – ekonomik büyüme ilişkisi 1980-2019 dönemi Johansen Eş Bütünleşme analizi yardımıyla incelenmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye'de ekonomik büyümedeki %1'lik artışın sağlık harcamalarını %0,13 artırdığını göstermektedir. Ayrıca çevreyi temsil eden karbondioksit değişkeninde de %1'lik artışın sağlık harcamalarını %2,62 oranında artırdığı görülmektedir. Karamıklı ve Şaşmaz (2021), 1995-2015 dönemi Türkiye verileri ile ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmadaki nedensellik sonuçları yenilenebilir enerji tüketiminden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye örneğinde bir diğer çalışma Ecevit ve Çetin (2022), ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi, finansal gelişme ve kentleşmenin sağlık harcamaları üzerindeki etkilerini 1985-2018 dönemi için araştırmıştır. Analiz sonuçları yenilenebilir enerji tüketimi artışının, sağlık harcamaları azalttığını, ekonomik büyümenin sağlık harcamalarını artırdığını göstermektedir. Kaya (2022), BRICS-T ülkelerinde 2000-2018 dönemi yıllık verilerini kullanarak çevresel kirlilik, ekonomik büyüme, sağlık harcamaları ve doğuştan yaşam beklentisi arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. PMG-ARDL analiz sonuçları, gelir ve yenilenebilir enerji tüketimi ile çevresel kirlilik üzerinde negatif bir ilişkiyi göstermiştir. Wang vd. (2023), yenilenebilir enerji tüketimi ile yaşam beklentisi arasında gelir gruplarına göre farklılık gösteren pozitif bir ilişki olduğunu yani yüksek gelir grubunda yenilenebilir enerji tüketiminin yaşam beklentisini artırmada daha faydalı olduğunu göstermektedir. Künü ve Levent (2023), çalışmalarında seçilmiş 13 Avrupa Birliği ülkesinde 2000-2019 yılları arası dönem için sağlık harcamaları, CO₂ emisyonu ve ekonomik büyüme arasındaki

ilişkileri analiz etmişlerdir. Panel veri analizi yapılan çalışmada, CO2 emisyonu düzeyi ile sağlık harcamaları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Aydın ve Çamkaya (2024), 1973-2021 yılları arasında İngiltere örneğinde sağlık harcamalarını etkileyebilecek, ekonomik büyüme, karbon emisyonu, nükleer enerji tüketimi, nüfus ve yenilenebilir enerji tüketiminin uzun ve kısa dönemli etkilerini ARDL analiziyle incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre, özellikle yenilenebilir enerji tüketiminin sağlık harcamaları üzerindeki negatif etkisi hem uzun hem de kısa dönemli sonuçlarda belirgin şekilde gözlemlenmiştir. Bu bulgu, yenilenebilir enerji kullanımının çevre ve insan sağlığına olumlu katkı sağladığını göstermektedir. Dolayısıyla, çevresel tahribatın insan sağlığı üzerindeki zararlarını en aza indirmek ve sürdürülebilirliği sağlamak adına temiz enerji kaynaklarının kullanımını artırmaya yönelik politikalar büyük önem taşımaktadır. Benzer şekilde, Atılğan ve Günay (2024), 2000-2020 döneminde yenilenebilir enerji tüketiminde öncü olan 13 Avrupa Birliği ülkesinde sağlık harcamaları ile yenilenebilir enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi panel eş bütünleşme katsayı tahmini ile incelemiş ve yenilenebilir enerji tüketimindeki %1'lik artışın sağlık harcamalarını %0,197 oranında azalttığını tespit etmiştir. Ayrıca, artan gelir düzeyinin sağlık harcamalarını oransal olarak daha fazla artırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 1. Sağlık harcamaları ve Ekonomik Büyüme Literatür Taraması

Yazarlar	Veri	Ülke Grubu	Model	Sonuç
Grossman (1972)	1972	ABD	Teorik Çalışma	Ekonomik büyüme ile sağlık harcamaları arasında pozitif ilişki vardır.
Sorkin (1977)	1977	Gelişen Ülkeler	Ampirik Çalışma	Bebek ölüm oranları ile ekonomik büyüme arasında negatif ilişki vardır.
Newhouse (1977)	1977	ABD	Teorik Çalışma	Ekonomik büyüme sağlık harcamalarını artırır.
Işık (1997)	1927-1996	12 Ülke	Panel Veri	Pozitif ilişki vardır.
Friedman (2003)	2003	ABD	Teorik Çalışma	Ekonomik büyüme sağlık harcamalarını artırır, ancak etki karmaşık ve çok faktörlüdür.
Reinhardt (2003)	2003	Gelişmiş Ülkeler	Teorik Çalışma	Sağlık harcamaları büyümeyi destekler, ancak artış ekonomik büyümeye olumsuz etki yapabilir.
Kambhampati & Rajan (2008)	2008	Çoklu Ülke	Panel Veri	Sağlık harcamaları ekonomik büyümeyi destekler, ülkeler arasında farklılıklar vardır.
Miller & Barlett (2012)	2012	Çoklu Ülke	Panel Veri	Kısa ve uzun vadede sağlık harcamalarının büyüme üzerindeki etkisi farklılık gösterir.
Akar (2014)	Ocak 2004-Mart 2013	Türkiye	Zaman Serisi	Kısa dönemde ilişki yoktur.
Boussalem vd. (2014)	1974-2014	Cezayir	Zaman Serisi	Kısa dönemde ilişki yoktur, uzun dönemde pozitif ilişki vardır.
Güven vd. (2018)	2000-2015	MENA Ülkeleri	Panel Veri	Negatif ilişki vardır.
Şen & Bingöl (2018)	Q1:2006-Q4: 2017	Türkiye	Zaman Serisi	Pozitif ilişki vardır.
Diñer & Yüksel (2019)	1996-2016	Gelişen Ekonomiler	Panel Veri	Uzun vadeli pozitif ilişki vardır, ancak özel sağlık harcamalarıyla ilişki yoktur.
Yang (2020)	2000-2016	21 Gelişen Ülke	Panel Veri	Sağlık harcamaları ve büyüme ilişkisi, insan sermayesi seviyelerine göre değişir.
Öztürk & Küşmeç (2019)	1995-2014	BRICS-T Ülkeleri	Panel Veri	Pozitif ve anlamlı ilişki (1995-2014 dönemi).
Sökmen (2021)	2000-2018	BRICS-T Ülkeleri	Eş Bütünleşme	Sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasında eşbütünleşme ilişkisi vardır.
Kartal (2022)	2000-2020	BRICS-T Ülkeleri	Zaman Serisi	Uzun dönemli pozitif ilişki vardır.
Bayar (2023)	1975-2021	Türkiye	Nedensellik Analizi	Çift yönlü nedensellik vardır.
Kocabadağ & Şengür (2023)	2000-2018	OECD Ülkeleri	Panel Veri	Sağlık harcamaları GSYH'yi artırır.

<i>Yıldırım (2024)</i>	2000-2021	Türkiye	Zaman Serisi	Pozitif ilişki vardır.
<i>Bulut (2024)</i>	2000-2020	Çin, Güney Kore	Panel Veri	Artan sağlık harcamaları ekonomik büyümeyi azaltır.

Tablo 2. Yenilenebilir Enerji, Co2, Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme Literatür Taraması

<i>Yazarlar</i>	<i>Veri</i>	<i>Ülke Grubu</i>	<i>Model</i>	<i>Sonuç</i>
<i>Erden & Koyuncu (2014)</i>	1980-2012	Türkiye	Granger nedensellik testi	Ekonomik büyüme CO2 emisyonunu, CO2 sağlık harcamalarını artırır.
<i>Polat & Ergun (2018)</i>	1980-2016	Türkiye	Toda Yamamoto nedensellik testi	Uzun dönemli ilişki yok, ancak sağlık harcamalarından CO2 ve büyümeye doğru tek yönlü nedensellik vardır.
<i>Apergis vd. (2018)</i>	1995-2011	42 Afrika Ülkesi	Panel Veri	Yenilenebilir enerji tüketiminden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü nedensellik ve sağlık harcamaları ile CO2 emisyonları arasında çift yönlü nedensellik vardır.
<i>Şahin & Durmuş (2019)</i>	1990-2014	OECD Ülkeleri	Westerlund ve Edgerton Eşbütünleşme testi	Ekonomik büyüme ile pozitif, emisyon ile ilişki yoktur.
<i>Göndeli (2019)</i>	1992-2014	26 Ülke	VECM Granger nedensellik	Uzun dönemli pozitif ilişki vardır.
<i>İşleyen (2019)</i>	1998-2016	OECD ülkeleri	Nedensellik Analizi	Uzun dönemde ekonomik büyüme sağlık harcamaları arasında çift yönlü, hava kirliliğinden sağlık harcamalarına doğru tek yönlü, büyümeden hava kirliliğine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
<i>Wang vd. (2019)</i>	1975-2017	18 OECD Ülkesi	ARDL	CO2 emisyonları ile sağlık harcamaları arasında kısa dönem ilişkileri farklı ülkelere göre değişir.
<i>Keyifli & Recepoglu (2020)</i>	2000-2016	E7 Ülkeleri	Panel Veri	Yenilenebilir enerji sağlık harcamalarını azaltabilir, büyüme emisyonu azaltır.
<i>Konuk & Erşer (2021)</i>	1980-2019	Türkiye	Eş Bütünleşme	Büyüme sağlık harcamalarını artırır, CO2 sağlık harcamalarını artırır.
<i>Karamıklı & Şaşmaz (2021)</i>	1995-2015	Türkiye	Nedensellik Testi	Yenilenebilir enerji sağlık harcamalarını azaltır.
<i>Ecevit & Çetin (2022)</i>	1985-2018	Türkiye	VECM Granger Nedensellik Analizi	Yenilenebilir enerji sağlık harcamalarını azaltır, büyüme artırır.
<i>Han & Adlı (2022)</i>	1980-2017	Türkiye	Kantil Regresyon	Ekonomik büyüme sağlık harcamalarını artırır. Karbon emisyonları düşük kantillerde artırır, orta-yüksek kantillerde azaltır.
<i>Kaya (2022)</i>	2000-2018	BRICS-T Ülkeleri	Panel Veri	Yenilenebilir enerji çevresel kirliliği azaltır, büyüme sağlık harcamalarını artırır.
<i>Wang vd. (2023)</i>	2002-2018	OECD Ülkeleri	Panel Veri	Yenilenebilir enerji yaşam beklentisini artırır (özellikle yüksek gelir gruplarında).
<i>Künü & Levent (2023)</i>	2000-2019	AB Ülkeleri	Panel Veri	CO2 ile sağlık harcamaları arasında negatif ilişki vardır.
<i>Aydın & Çamkaya (2024)</i>	1973-2021	İngiltere	ARDL	Yenilenebilir enerji sağlık harcamalarını azaltır.
<i>Atılğan & Günay (2024)</i>	2000-2020	AB Ülkeleri	Panel Veri	Yenilenebilir enerji sağlık harcamalarını azaltır.

Sağlık harcamalarını etkileyebilecek değişkenler ve bunlar arasındaki ilişkileri inceleyen birçok çalışma literatürde yer almaktadır. Ancak, Tablo 1 ve Tablo 2'deki mevcut literatür taramalarında görüldüğü üzere, kullanılan farklı metodolojiler, seçilen ülke veya ülke gruplarının çeşitliliği, verilerdeki farklılıklar ve karşılaşılan sınırlılıklar nedeniyle literatürde ortak bir sonuca ulaşmak güçtür. Bu bağlamda, ekonomik büyüme, enerji tüketimi, çevresel bozulma ve sağlık harcamaları arasındaki ilişkilerin daha kapsamlı analiz edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışma, söz konusu karmaşık dinamikleri anlamak amacıyla BRICS-T ülkelerine odaklanmıştır. Çalışmada, kamu sağlık harcamaları bağımlı değişken olarak ele alınmış; bunu etkileyebilecek bağımsız değişkenler olarak ekonomik büyüme (GDP), karbon emisyonları (CO₂), yenilenebilir enerji tüketimi (REC) ve ticaret (Trade) verileri kullanılmıştır. 2000-2020 dönemi boyunca BRICS-T ülkeleri için Panel Kantil Regresyonu ve Granger nedensellik analizleri uygulanarak, ekonomik büyüme, karbon salınımı, yenilenebilir enerji tüketimi ve ticaret değişkenlerinin kamu sağlık harcamaları üzerindeki etkileri araştırılmıştır.

Araştırma Tasarımı ve Veri Kaynakları

Değişkenler ve Tanımlar

Çalışmada 2000-2020 dönemi için Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin, Güney Afrika ve Türkiye ülkelerinin yıllık bazda verileri kullanılmış olup; veriler, tanımlayıcı istatistikler ve verilerin kaynakları Tablo 3'de sunulmuştur. Literatürde farklı çalışmaların kullandığı ülkelerin sağlık harcamalarını etkilediği değerlendirilen değişkenler de göz önüne alınarak Gayri safi yurtiçi hasılanın yüzde değeri olarak Kamu Sağlık harcamaları, GSYH, Karbon Emisyonu, Yenilenebilir Enerji ve Ticaret değişkenleri kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkisinin tespiti amacıyla Panel kantil regresyon ve Granger nedensellik testi uygulanmıştır.

Tablo 3. Veri Seti ve Tanımlayıcı İstatistikler

<i>Değişken</i>	<i>Gözlem</i>	<i>Min.</i>	<i>Mak.</i>	<i>Standart sap.</i>	<i>Açıklama</i>	<i>Kaynak</i>
<i>GGHE</i>	126	-0.040834	0,1857861	0.0316512	Sağlık harcamaları (% GDP)	Dünya Sağlık Örgütü
<i>GDP</i>	126	-0.035269	0.0577834	0.017177	Kişi başına GSYİH (sabit 2015 ABD Doları)	Dünya Bankası
<i>CO2</i>	126	-0.065683	0.6283807	0.0701273	CO2 emisyonları (2015 ABD Doları GSYH kişi başına)	Dünya Bankası
<i>REC</i>	126	-0.079181	0.0773371	0.0284175	Toplam nihai enerji tüketiminin yüzdesi	Dünya Bankası
<i>Trade</i>	126	-0.124003	0.0884614	0.0381321	Toplam İhracat ve İthalat (GDP %)	Dünya Bankası

Metodoloji

Bu çalışmada, BRICS-T ülkelerinde, ekonomik büyüme (GDP), karbon emisyonları (CO₂), yenilenebilir enerji tüketimi (REC) ve ticari açıklığın (Trade) kamu sağlık harcamaları (GGHE) üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Analiz sürecinde hem panel kantil regresyon analizi hem de Granger Nedensellik Testi kullanılarak değişkenler arasındaki dinamik ilişkiler incelenmiştir. Çalışma, 2000-2020 yılları arasında BRICS-T ülkelerine ait verileri kapsamakta olup, uzun dönemli etkilerin belirlenmesi amacıyla otoregresif model yapısı benimsenmiştir.

Panel Kantil Regresyon Analizi

Panel veri setleri, hem zaman serisi hem de çapraz kesit verilerini bir arada kullanarak değişkenler arasındaki ilişkileri daha detaylı inceleme imkanı sunar. Bu analiz türü, bireysel ve zamansal farklılıkları kontrol ederek daha doğru sonuçlar elde edilmesini sağlar. Panel veri analizi, ekonomik büyüme, sağlık harcamaları, karbon emisyonları ve yenilenebilir enerji tüketimi gibi ekonomik ve çevresel faktörler arasındaki ilişkileri analiz etmek için güçlü bir yöntemdir (Wooldridge, 2010).

Kantil regresyon modelleri, ekonometrik çalışmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır. Kantil regresyon modelleri, araştırmacının gözlemlenemeyen heterojenliği ve heterojen yardımcı değişken etkilerini hesaba katmasına olanak tanırken, panel verilerinin kullanılabilirliği, araştırmacının bazı gözlemlenemeyen yardımcı değişkenleri kontrol etmek için sabit etkileri dâhil etmesine olanak tanır (Canay, 2011). Sağlık harcamaları ve çevresel sürdürülebilirlik bağlamında, sıradan en küçük kareler (OLS) yöntemiyle karşılaştırıldığında, kantil regresyonu hata terimleri hakkında güçlü varsayımlar gerektirmediği için daha sağlam tahmin sonuçları sunar (Koenker ve Bassett, 1978). Öncelikle koşullu beklentilere odaklanan OLS'nin aksine, kantil regresyonu bağımlı değişkenin koşullu dağılımının daha ayrıntılı bir analizini sağlar. Regresyon katsayıları farklı kantiller arasında değişebilir, bu da açıklayıcı değişkenlerin etkilerinin bağımlı değişkenin dağılımı boyunca farklılık gösterdiği anlamına gelir (Yu vd., 2003, Koenker, 2004).

Bu çalışma, Koenker (2004), önerilen sabit etkili panel kantil regresyon tekniğini kullanır. Panel kantil modeli, bireysel heterojenliği, daha fazla bilgiyi, daha fazla varyansı ve değişkenler arasındaki daha zayıf kovaryansı kontrol ettiği için geleneksel regresyon yöntemlerine göre bir avantaja sahiptir. Bu bağlamda, sağlık harcamaları gibi bağımlı değişkenlerin belirli kantillerine (0.25, 0.50 ve 0.75) bağımsız değişkenlerin etkilerini ölçmeyi mümkün kılar (Powell, 2022). Bu analiz, yüksek boyutlu sabit etkilerin dâhil edilmesini daha kolay ve güvenilir hale getirir. Model aşağıdaki gibidir.

$$Y_{it} = \alpha + \rho Y_{i(t-1)} + \beta X_{it} + \mu_{it} \quad (1)$$

Denklem 1'de 6 ülkeden oluşan grup i ile verilerin seçildiği zaman kısıtı (2000-2020) t ile ifade edilmektedir. Y_{it} , içsel durağan serinin bir vektörüdür (GGHE) ve X_{it} ise, dışsal değişkenlerin bir vektörüdür (GDP, CO2, REC, TRADE); GDP ekonomik büyüme göstergesi olarak GSYH'yı Co2, karbon emisyonları; REC, yenilenebilir enerji tüketimi, Trade ise ticareti ifade eder. Burada α ve β tahmin edilmesi gereken parametreler olup; μ_{it} hata terimlerini ifade etmektedir. Otoresif yapısı sayesinde, modelde sağlık harcamalarının gecikmeli değerlerinin etkisi analiz edilmiştir. Bu, sağlık harcamalarının geçmiş yıllardaki değerlerinin gelecek yıllardaki sağlık harcamalarına etkisini inceleme açısından faydalıdır.

Granger Nedensellik Testi

Granger Nedensellik Testi, ekonometrik analizlerde sıkça kullanılan bir yöntemdir ve temelde bir değişkenin diğerinin gelecekteki değerlerini tahmin etmedeki etkisini incelemek için kullanılır. Test, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini değerlendirerek, değişkenler arasında nedensel bir ilişki olup olmadığını belirlemeye çalışır. Granger (1969) nedensellik testinin denklemi şu şekildedir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \sum_{p=1}^k \beta_{1p} Y_{i,t-p} + \sum_{p=1}^k \gamma_{1p} X_{i,t-p} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Bu denklemlerde Y_{it} ilgili birim için zaman serisi değişkenlerini temsil eder. Bu testteki amaç, geçmiş dönemdeki X değerlerinin Y 'yi öngörüp öngöremeyeceğini test etmektir. Hipotez testinde $H_0: \gamma_{1p}=0$ hipotezi, X 'in Y 'nin Granger nedenselliği olmadığını, yani X 'in geçmiş değerlerinin Y 'yi öngörmediğini belirtir.

Ampirik Analiz

Ampirik bulguların analizinde panel veri setleri üzerinde gerçekleştirilen birim kök testleri, özellikle serilerin durağan olup olmadığını tespit etmek için kritik bir öneme sahiptir. Bu çalışmada, Harris-Tzavalis (1999) birim kök testleri kullanılarak serilerin durağanlık seviyeleri analiz edilmiştir. Harris-Tzavalis testi, özellikle zaman boyutunun sabit olduğu durumlarda panel veri analizine uygun bir yöntem olarak öne çıkmaktadır. Sabit zaman dilimleri ve çoklu panel yapılarında güvenilir sonuçlar veren bu test, serilerde ortak otoresif parametrelerin sabit olduğu varsayımıyla uzun dönemli denge ilişkilerinin varlığını sınamaktadır (Harris ve Tzavalis, 1999). Durağanlık testi, serilerdeki olası birim kök varlığını kontrol ederek regresyon sonuçlarının güvenilirliğini artırmakta ve böylece olası tahmin hatalarının önüne geçmektedir. Durağan olmayan seriler, regresyon analizlerinde sapmalara ve yanlış sonuçlara yol açabileceğinden, bu testlerin kullanımı uzun dönemli ilişkilerin kurulup kurulamayacağına dair önemli ipuçları sağlamaktadır.

Tablo 4. Harris-Tzavalis Birim Kök Testi

<i>Sabit</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>İstatistik</i>	<i>Z Değerler</i>	<i>P Değeri (ler)</i>
<i>Level</i>	GGHE	0.9738	1.9087	0.9719
<i>First diff</i>		0.2449	-10.1390	0.0000
<i>Level</i>	GDP	0.9622	1.7075	0.9561
<i>First diff</i>		0.3746	-7.9912	0.0000
<i>Level</i>	CO2	0.9541	1.5668	0.9414
<i>First diff</i>		0.1717	-11.3509	0.0000
<i>Level</i>	REC	0.8292	-0.5962	0.2755
<i>First diff</i>		0.1098	-12.3748	0.0000
<i>Level</i>	Trade	0.7853	-1.3565	0.0875
<i>First diff</i>		0.0158	-13.9326	0.0000

Harris-Tzavalis birim kök testinden elde edilen sonuçlar, tüm değişkenlerin birinci farklarında serilerin birim kök içerdiği şeklinde kurulan boş hipotezin %1 anlamlılık düzeyinde reddedildiğini göstermektedir. Kısacası, tüm seriler düzeyde birim kök içerir ve birinci farkta durağandır. Durağanlığın belirlenmesi sonucunda ikinci aşama olan Kantil regresyon sonuçlarına geçilebilir. Tablo 5'te BRICS-T ülkeleri için regresyon sonuçları yer almaktadır.

Tablo 5. Kantil Regresyon Sonuçları

<i>Değişken</i>	<i>Kantil Regresyon</i>				<i>OLS</i>			
	OLS	25	50	75	St. Hata	t	Güven Aralığı Alt (%95)	Güven Aralığı Üst (%95)
<i>GDP</i>	0.4769*	.3561*	0.486*	0.44*	0.1771154	2.69	0.1262533	0.82754
<i>CO2</i>	0.00129	0.045	0.018	0.016*	0.0406745	0.03	-0.0792294	0.08182
<i>REC</i>	-0.04148*	-0.064*	-0.049*	-0.03*	0.1105562	-0.38	-0.2603632	0.17738
<i>Trade</i>	-0.19880*	-0.102**	-0.232*	-0.196*	0.0752332	-2.64	-0.3477477	-0.04985
<i>C</i>	0.02158*	0.526**	0.694*	0.873*	0.0041505	5.2	0.013365	0.02979

İstatistiksel anlamlılık düzeyi = ***, ** ve * sırasıyla $p < 0,10$, $p < 0,05$ ve $p < 0,01$.

Çalışmanın bulguları, kamu sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme, karbon emisyonları, yenilenebilir enerji tüketimi ve ticaret arasındaki ilişkileri değerlendirmektedir. Sonuçlar, ekonomik büyümenin sağlık harcamalarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Bu bulgu, ekonomik büyüme ile kamu sağlık harcamaları arasında pozitif bir ilişki olduğunu ve ekonomik refahın artmasıyla sağlık harcamalarının da arttığını ifade etmektedir. Çalışma, ekonomik büyümenin sağlık harcamaları üzerindeki etkisini incelemiş ve büyüme ile sağlık harcamaları arasında pozitif bir ilişki tespit etmiştir. Bu sonuç, literatürdeki birçok çalışmayla örtüşmektedir. Örneğin, Grossman (1972) ve Newhouse (1977), ekonomik büyümenin sağlık harcamalarını artırdığına işaret eden ilk teorik çalışmaları gerçekleştirmişlerdir. Benzer bulgular, Işık (1997) ve Öztürk ve Kösmez (2019) tarafından farklı ülkeler ve BRICS-T ülkeleri üzerinde yapılan panel veri analizlerinde de ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, bazı çalışmalar bu ilişkinin karmaşık olabileceğini öne sürmektedir. Örneğin, Reinhardt (2003), sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi destekleyebileceğini, ancak aşırı artışların büyümeye olumsuz etkisi olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca, Güven vd. (2018) ve Bulut (2024), belirli bölgelerde ve ülkelerde, artan sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini bulmuşlardır. Bu farklı sonuçlar, ülkelerin sağlık sistemleri, gelişmişlik seviyeleri ve ekonomik yapıları gibi faktörlerin, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi önemli ölçüde etkileyebileceğini göstermektedir. Çalışmamızın bulguları, Şen ve Bingöl (2018) ve Kartal (2022) gibi Türkiye'deki pozitif ilişki bulgularıyla uyumludur, ancak Dinçer ve Yüksel (2019)'ün özel sağlık harcamaları ile büyüme arasında ilişki olmadığını belirten bulgularına da dikkat çekmektedir. Sonuç olarak, sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ülkelere ve değişkenlerin yapısına bağlı olarak farklılık göstermektedir. Ekonomik büyümenin halk sağlığı üzerinde olumlu sonuçlar doğurabileceği göz önüne alındığında, politika yapımcıların, ekonomik büyümeyi sürdürmeye yönelik stratejiler geliştirirken sağlık harcamalarını da artırmayı göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Bu, özellikle sağlık altyapısının güçlendirilmesi ve sağlık hizmetlerine erişimin iyileştirilmesi açısından önemlidir.

Karbon emisyonları (CO₂) değişkeni ise OLS sonuçları, düşük ve orta kantillerde sağlık harcamaları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkiye sahip değildir. Ancak yüksek kantilde karbon emisyonlarındaki artış sağlık harcamalarını artırmaktadır. Bu sonuç, karbon emisyonlarının düşük kantillerde sağlık harcamaları üzerinde doğrudan bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Ancak yüksek kantillerde, karbon emisyonlarındaki artışın sağlık harcamalarını artırdığı göz önüne alındığında, çevresel ve sağlıkla ilgili olumsuz etkileri, çevre koruma politikalarının önemini vurgulamaktadır. Bu bağlamda, karbon emisyonlarını azaltmaya yönelik önlemler, dolaylı olarak halk sağlığını iyileştirebilir.

Ampirik kanıtlar, yenilenebilir enerji tüketiminin (REC) sağlık harcamaları üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkisini göstermektedir. Bu bulgu, yenilenebilir enerji kaynaklarına olan güvenin artmasının, çevre kalitesindeki iyileştirmeler ve kirlilikle ilgili sağlık sorunlarındaki azalmalar nedeniyle sağlık hizmetleri maliyetlerinin azalmasına katkıda bulunabileceğini göstermektedir. Buna göre, politika yapıcılar yenilenebilir enerji yatırımlarının teşviki yoluyla halk sağlığı yararlarını teşvik etmede önemli bir rol oynamaktadır. Mevcut literatür, REC ile sağlık harcamaları arasındaki bağlantıyı kapsamlı bir şekilde incelemiş ve daha temiz enerji kaynaklarına geçişin ekonomik ve sosyal etkilerine ilişkin değerli içgörüler sunmuştur (Akar vd., 2023; Atılğan ve Günay, 2024; Ullad vd., 2020). Bu çalışmanın bulguları, daha yüksek REC seviyelerinin daha düşük sağlık harcamalarıyla ilişkili olduğu argümanını ve yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımların sağlık sektöründe uzun vadeli maliyet tasarrufları sağlayabileceği fikrini güçlendirmektedir.

Son olarak, analiz sonuçları, artan ticaret faaliyetlerinin BRICS-T ülkelerinde sağlık harcamalarının azalmasına katkıda bulunduğunu göstermektedir. Ticaret genişlemesi, bu ülkeler de daha yüksek gelir seviyeleri sağlar ve bu da sağlık altyapısı ve hastalık önleme konusunda daha fazla kamu ve özel yatırım yapılmasını sağlar. Ek olarak, ticaretin kolaylaştırdığı teknolojik ilerlemeler ve bilgi transferleri, genel maliyetleri düşürerek daha verimli sağlık sistemlerine yol açabilir. Ticaretin faydalarını en üst düzeye çıkarırken olası riskleri azaltmak için, politika yapıcılar çevresel sürdürülebilirliği sağlayan düzenlemeler uygulamalı, temiz enerji teknolojilerine yatırım yapmalı ve sağlık hizmetlerine erişilebilirliği teşvik etmelidir. Sürdürülebilir endüstriyel uygulamaları teşvik eden ticaret politikalarını güçlendirmek, ticaretin halk sağlığı ve ekonomik istikrar üzerindeki olumlu etkilerini daha da artırabilir.

Tablo 6’da Nedensellik testi sonuçları yer almaktadır. Granger nedensellik testi, bir zaman serisi analizinde iki değişken arasındaki nedenselliği araştırmak üzere kullanılan önemli bir yöntemdir.

Tablo 6. Granger Nedensellik Sonuçları

Bağımlı Değişken	Açıklayıcı Değişken	Chi2	(Prob > Chi2)	Sonuç
GGHE (Kamu Sağlık Harcamaları)	CO2	12.64 6	0.000	CO2 → GGHE (Nedensellik var)
	GDP	36.73 8	0.000	GDP → GGHE (Nedensellik var)
	REC	5.029	0.025	REC → GGHE (Nedensellik var)
	Trade	0.398	0.528	Ticaret → GGHE (Nedensellik yok)
CO2 (Karbon Emisyonları)	GGHE	7.087	0.008	GGHE → CO2 (Nedensellik var)
	GDP	87.01 8	0.000	GDP → CO2 (Nedensellik var)
	REC	36.35 5	0.000	REC → CO2 (Nedensellik var)
	Trade	2.630	0.105	Ticaret → CO2 (Nedensellik yok)
GDP (Ekonomik Büyüme)	GGHE	8.356	0.004	GGHE → GDP (Nedensellik var)
	CO2	4.618	0.032	CO2 → GDP (Nedensellik var)
	REC	0.025	0.874	REC → GDP (Nedensellik yok)
	Trade	6.994	0.008	Ticaret → GDP (Nedensellik var)
REC (Yenilenebilir Enerji)	GGHE	13.57 6	0.000	GGHE → REC (Nedensellik var)
	CO2	16.85 4	0.000	CO2 → REC (Nedensellik var)
	GDP	57.23 9	0.000	GDP → REC (Nedensellik var)

<i>Trade (Ticaret)</i>	Trade	0.280	0.597	Ticaret → REC (Nedensellik yok)
	GGHE	3.016	0.082	GGHE → Ticaret (Nedensellik yok)
	CO2	0.021	0.886	CO2 → Ticaret (Nedensellik yok)
	GDP	11.62	0.001	GDP → Ticaret (Nedensellik var)
	REC	14.02	0.000	REC → Ticaret (Nedensellik var)
		6	8	

Granger nedensellik testi sonuçlarına göre kamu sağlık harcamaları (GGHE), karbon emisyonları (CO₂), ekonomik büyüme (GDP), yenilenebilir enerji tüketimi (REC) ve ticaret (Trade) arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Sonuçlar, her bir değişkenin diğerleri üzerindeki nedensel etkisini değerlendirerek önemli bulgular sunmaktadır.

Kamu Sağlık Harcamaları (GGHE) ile ilgili bulgular, karbon emisyonları, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketiminin kamu sağlık harcamaları üzerinde nedensel bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Artan karbon emisyonlarının kamu sağlık harcamalarını artırdığı görülmektedir. Bu durum, çevresel kirliliğin sağlık harcamaları üzerindeki yükü artırabileceğini göstermektedir. Ekonomik büyümenin de kamu sağlık harcamaları üzerinde güçlü bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, ekonomik büyümenin daha fazla sağlık harcaması gerektireceği şeklinde yorumlanabilir. Yenilenebilir enerji tüketiminin de sağlık harcamalarını etkilediği görülmekte, bu da yenilenebilir enerjiye yapılan yatırımların sağlık harcamaları üzerinde olumlu bir etkisi olabileceğini göstermektedir. Ticaretin ise kamu sağlık harcamaları üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmamaktadır. Bu bulgular, literatürdeki mevcut çalışmalarla karşılaştırıldığında bazı benzerlikler ve farklılıklar göstermektedir. Öncelikle, karbon emisyonlarının kamu sağlık harcamalarını artırdığı bulgusu, Erden ve Koyuncu (2014) ve Polat ve Ergun (2018) çalışmalarındaki bulgularla örtüşmektedir; bu çalışmalar çevresel bozulmanın sağlık maliyetlerini artırdığını öne sürmüştür. Aynı zamanda, ekonomik büyümenin sağlık harcamaları üzerinde güçlü bir etkisi olduğu bulgusu da literatürde geniş bir şekilde desteklenmektedir. Örneğin, Grossman (1972), Newhouse (1977) ve Reinhardt (2003), ekonomik büyümenin sağlık harcamalarını artırdığına dair bulgular sunmuştur. Ancak bu çalışmalardan bazıları, örneğin Reinhardt (2003), artan sağlık harcamalarının büyüme üzerindeki etkisinin karmaşık olabileceğini ve olumsuz sonuçlar doğurabileceğini belirtmiştir. Bu noktada, Granger test sonuçlarımızın sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini göstermesi literatürle çelişmemektedir, ancak bulguların uzun vadeli dinamikler açısından yeniden değerlendirilmesi gerekebilir.

Yenilenebilir enerji tüketiminin kamu sağlık harcamaları üzerindeki olumlu etkisi, Apergis vd. (2018) tarafından da desteklenmiştir. Bu çalışmalar, yenilenebilir enerji kullanımının çevresel bozulmayı azaltarak sağlık maliyetlerini düşürebileceğini belirtmiştir. Ancak, Granger testimizde yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığı görülmektedir; bu bulgu, yenilenebilir enerjinin kısa vadede büyüme üzerindeki etkisinin sınırlı olduğunu gösteren literatürle uyumludur (örneğin, Kaya, 2022). Sonuç olarak, ticaretin karbon emisyonları ve kamu sağlık harcamaları üzerindeki doğrudan etkisi olmaması, Keyifli ve Receptoğlu (2020) ve Konuk ve Eryer (2021) çalışmalarındaki bulgularla paraleldir; bu çalışmalar ticaretin dolaylı etkilerini vurgulamıştır.

Karbon emisyonları (CO₂), hem kamu sağlık harcamaları hem de ekonomik büyüme tarafından nedensel olarak etkilenmektedir. Bu bulgular, sağlık harcamalarının artmasının karbon emisyonlarını da etkileyebileceğini ve ekonomik büyümenin karbon emisyonlarını önemli ölçüde artırdığını göstermektedir. Ayrıca yenilenebilir enerji tüketiminin karbon emisyonlarını azaltmada etkili olduğu görülmektedir. Ticaretin ise karbon emisyonları üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır, bu da ticaretin karbon emisyonlarına doğrudan bir katkı yapmadığını düşündürmektedir.

Son olarak, ekonomik büyüme (GDP) üzerindeki etkiler incelendiğinde, kamu sağlık harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği ortaya çıkmaktadır. Bu durum, sağlık sektörüne yapılan harcamaların ekonomik büyümeyi destekleyebileceğini göstermektedir. Ancak yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerinde doğrudan bir etkisi olmadığı gözlemlenmiştir. Ticaret ise ekonomik büyümenin önemli bir itici gücü olarak öne çıkmaktadır. Yenilenebilir enerji tüketimi ile ilgili bulgular, kamu sağlık harcamaları, karbon emisyonları ve ekonomik büyüme tarafından anlamlı şekilde etkilendiğini göstermektedir. Sağlık harcamalarının yenilenebilir enerji tüketimini teşvik ettiği, karbon emisyonlarının yenilenebilir enerji kullanımını artırdığı ve ekonomik büyümenin yenilenebilir enerji talebini artırdığı görülmektedir. Ancak ticaretin yenilenebilir enerji tüketimi üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmamaktadır.

Sonuç ve Politika Önerileri

Bu çalışma, 2000-2020 yılları arasında BRICS-T ülkeleri bağlamında yenilenebilir enerji tüketimi, karbon emisyonları, ticaret ve ekonomik büyüme ile kamu sağlık harcamaları arasındaki dinamik etkileşimleri Panel kantil regresyon ve Granger nedensellik analizi kullanarak derinlemesine incelemektedir. BRICS-T ülkeleri, güçlü büyüme potansiyelleri ve artan enerji talepleri ile küresel ekonomik ve çevresel dinamiklerde kritik bir rol oynamaktadır. Analiz sonuçları, çevresel sürdürülebilirlik ve sağlık politikalarının entegrasyonu konusundaki anlayışı derinleştirirken, bu ülkelerin karşılaştığı zorluklara yönelik etkili politika geliştirme süreçlerine ışık tutacak nitelikte bilgiler sunmaktadır.

Kantil regresyon bulguları, BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyümenin sağlık harcamaları üzerinde belirgin bir olumlu etki yarattığını ortaya koymaktadır. Bu durum, ekonomik refahın artmasıyla birlikte sağlık hizmetlerine yapılan yatırımların da arttığını göstermektedir. Ayrıca karbon emisyonlarının sağlık harcamaları üzerinde düşük kantillerde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmaması, çevresel sorunların doğrudan sağlık harcamalarını etkilemediğini, ancak yüksek kantillerde, pozitif ilişkileri göz önüne alınırsa, çevresel ve sağlıkla ilgili olumsuz etkileri ile çevre koruma politikalarının önemi ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, karbon emisyonlarını azaltmaya yönelik önlemler, dolaylı olarak halk sağlığını da pozitif etkileyebilir.

Yenilenebilir enerji tüketiminin sağlık harcamalarına negatif ve istatistiksel olarak anlamlı etkisi, bu kaynakların mevcut sağlık harcamalarının artışına doğrudan katkı sağlamadığını, yenilenebilir enerji kaynakları kullanımına bağlı çevre kalitesindeki iyileştirmeler ve kirlilikle ilgili sağlık sorunlarındaki azalmalar nedeniyle sağlık harcamalarının azalmasına katkıda bulunabileceğini göstermektedir. Buna göre, politika yapımcılar yenilenebilir enerji yatırımlarının teşviki yoluyla halk sağlığı yararlarını teşvik etmede önemli bir rol oynayacaktır.

Artan ticaret faaliyetlerinin sağlık harcamalarının azalmasına katkıda bulunduğu sonucu, ticaret genişlemesinin ilgili ülkelerde daha yüksek gelir seviyesi sağlayarak, sağlık altyapısı ve hastalık önleme konusunda daha fazla kamu ve özel yatırım yapıldığını göstermektedir. İlâveten ticaretin kolaylaştırdığı teknolojik ilerlemeler ve bilgi transferleri, genel maliyetleri düşürerek daha verimli sağlık sistemlerine de yol açabilir. Ticaret genişlemesinden en üst düzeyde faydalanırken olası riskleri azaltmak için, politika yapımcılar çevresel sürdürülebilirliği öncelikle temiz enerji teknolojilerine yatırım yapmalı ve sağlık hizmetlerine erişilebilirliği teşvik etmelidir. Bu nedenle, ticaret politikalarının, ticaret gelirlerinin sağlık sistemine tahsis edilmesini teşvik edecek şekilde yapılandırılması ve daha sürdürülebilir yaklaşımların benimsenmesi önemlidir. Bu bulgular, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda sağlık ve çevre politikalarını daha etkili bir şekilde entegre etmeleri gerektiğine işaret etmektedir.

Granger nedensellik testi sonuçları, kamu sağlık harcamalarının karbon emisyonları, ekonomik büyüme ve yenilenebilir enerji tüketimi üzerinde belirgin bir nedensel etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Artan karbon emisyonlarının sağlık harcamalarını artırma potansiyeli, çevresel kirliliğin sağlık üzerindeki yükünü vurgulamakta ve bu durum, sağlık bütçelerinin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Ekonomik büyümenin GGHE üzerindeki olumlu etkisi, sağlık yatırımlarının ekonomik refahla paralel bir şekilde artabileceğini göstermektedir. Yenilenebilir enerji tüketiminin sağlık harcamalarını olumlu etkilemesi ise çevresel iyileşmelerin sağlık maliyetlerini azaltabileceğine işaret etmektedir. Ticaretin sağlık harcamaları ve karbon emisyonları üzerindeki doğrudan etkisinin bulunmaması, ticaretin dolaylı yollarla sağlık ve çevre üzerindeki etkilerini ön plana çıkarmaktadır. Ayrıca, karbon emisyonlarının hem sağlık harcamaları hem de ekonomik büyüme tarafından etkilenmesi, sağlık harcamalarındaki artışın emisyonları artırabileceğini göstermektedir. Bu bulgular, sağlık, çevre ve ticaret politikalarının daha etkili bir şekilde entegre edilmesi gerektiğine dair önemli çıkarımlar sunmakta ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşma yolunda stratejik adımlar atılması gerektiğini vurgulamaktadır.

BRICS-T ülkeleri için gerçekleştirilen analizler, sağlık, çevre ve ticaret politikalarının entegrasyonunu gerektiren stratejilerin benimsenmesini önermektedir. Ekonomik büyümenin sağlık harcamalarını artırıcı etkisi, sağlık yatırımlarının teşvik edilmesi gerektiğini göstermektedir; bu bağlamda, hükümetler ticaret gelirlerinin bir kısmını sağlık sisteminin güçlendirilmesi için tahsis etmelidir. Çevresel kirliliğin sağlık harcamaları üzerindeki dolaylı etkileri, çevre politikalarının yalnızca geliştirilmesi değil, aynı zamanda uygulamada da etkin olmasını gerektirmektedir. Ayrıca, yenilenebilir enerji tüketiminin sağlık harcamaları üzerinde olumlu bir etki yarattığı dikkate alındığında, yenilenebilir enerji projelerine yatırım yapılması ve bu alanda teşviklerin artırılması, olası sağlık maliyetlerini azaltma potansiyelini artıracaktır. Ayrıca, sağlık, ekonomik büyüme ve çevresel faktörler arasındaki etkileşimlerin daha kapsamlı bir şekilde incelenmesi, gelecekteki çalışmalar için bir araştırma önceliği olmalıdır. Sonuç olarak, bu politikaların BRICS-T ülkeleri

için sağlık sistemlerinin dayanıklılığını artırması ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmalarına önemli katkılar sağlaması beklenmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Beyan

Aşağıda bilgileri yer alan çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Acaravcı, A., & Erdoğan, S. (2018). Yenilenebilir Enerji, Çevre ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş Ülkeler için Ampirik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(1), 53-64. <https://doi.org/10.17153/oguibf.359419>
- Akar, S. (2014). Türkiye’de sağlık harcamaları, sağlık harcamalarının nisbi fiyatı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), 311-322. <https://doi.org/10.18657/yecbu.70940>
- Akar, T., Sarıtaş, T., & Akar, G. (2023). Yenilenebilir enerji ve sağlık harcamaları ilişkisi: AB ülkelerinden kanıtlar. *Balkan Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(23), 43-48. <https://dergipark.org.tr/bsbd>
- Albayrak, S. & Öztürk, İ. (2021). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Araştırma. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 7(2), 233-257.
- Apergis, N., Jebli, M. B., & Youssef, S. B. (2018). Does Renewable Energy Consumption and Health Expenditures Decrease Carbon Dioxide Emissions? Evidence For Sub-Saharan Africa Countries. *Renewable Energy*, 127, 1011-1016.
- Apergis, N., Payne, J. E., Menyah, K., & Wolde-Rufael, Y. (2018). On the causal dynamics between emissions, nuclear energy, renewable energy, and economic growth. *Ecological Economics*, 69(11), 2255-2260.
- Atılğan, D., & Günay, E. (2024). Yenilenebilir Enerji Tüketimi Sağlık Harcamaları Üzerinde Etkili Mi? AB Ülkeleri Örneği. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 39-53. <https://doi.org/10.17218/hititsbd.1402169>
- Aydın, B. & Çamkaya, S. (2024). Nükleer Enerji Tüketimi, Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Karbon Emisyonlarının Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkileri. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 9(2), 493-513. <https://doi.org/10.25229/beta.1464783>
- Bayar, İ. (2023). Türkiye’nin Ekonomik Büyümesinde Sağlık Harcamalarının Etkisi: Fourier Birim Kök ve Eşbütünleşme Testinden Kanıtlar. *Yönetim Ve Ekonomi Dergisi*, 127-146. <https://doi.org/10.18657/yomeek.1360267>

- Bloom, D. E., & Canning, D. (2005). Health and economic growth: Reconciling the micro and macro evidence. CDDRL Working Papers, February.
- Boussalem, F., Boussalem, Z. & Taiba, A. (2014). The relationship between public spending on health and economic growth in Algeria: Testing for cointegration and causality. *International Journal of Business and Management*, 2(3), 25-39.
- Bulut, Y. (2024). Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Çin ve Güney Kore Ekonomileri Üzerine Bir İnceleme. *Sağlık ve Sosyal Refah Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 39-47.
- Canay, I. A. (2011). A simple approach to quantile regression for panel data. *The econometrics journal*, 14(3), 368-386. <https://doi.org/10.1111/j.1368-423X.2011.00349.x>
- Dinçer, H. & Yüksel, S. (2019). Sağlık harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisinin belirlenmesi: E7 ülkeleri üzerine bir uygulama. *Sağlık sistemleri ve politikaları dergisi*, 1 (1), 5-23.
- Ecevit, E. & Çetin, M. (2022). Ekonomik Büyüme, Yenilenebilir Enerji Tüketimi, Finansal Gelişme ve Kentleşmenin Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi: Türkiye Ekonomisi Üzerine Bir Zaman Serisi Kanıtı. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2022(2), 84-98. 10.56337/sbm.1109342
- Erden, C., & Koyuncu, F. T. (2014). Kalkınma ve çevresel sağlık riskleri: Türkiye için ekonometrik bir analiz. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 9-23.
- Friedman, M. (2003). The Role of Economic Growth in Health Spending. *Journal of Economic Perspectives*, 17(3), 89-104.
- Gövdeli, T., (2019). Health Expenditure, Economic Growth And Co2 Emissions: Evidence From The Oecd Countries, *Adyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(31), 489-516. <https://doi.org/10.14520/adyusbd.477571>
- Grossman, G. M., & Krueger, A. B. (1994). Economic growth and the environment. NBER Working Paper, No:4634.
- Grossman, M. (1972). On the concept of health capital and the demand for health. *Journal of Political Economy*, 80(2), 223-55.
- Güven, D., Şimşek, T., & Güven, A. (2018). Sağlık Yönetimi Kapsamında Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: MENA Ülkeleri Üzerine Bir Panel Regresyon Analizi. *Sosyoekonomi*, 26(37), 33-55. <https://doi.org/10.17233/sosyoekonomi.2018.03.02>
- Han, V. & Adlı, F. (2022). Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Çevre Kirliliğinin Sağlık Harcamaları Üzerine Etkileri: Bir Kantil Regresyon Analizi. <https://doi.org/10.15659/3.sektor-sosyal-ekonomi.22.06.1795>
- Harris, R. D. F., & Tzavalis, E. (1999). Inference for unit roots in dynamic panels where the time dimension is fixed. *Journal of Econometrics*, 91(2), 201–226. [https://doi.org/10.1016/S0304-4076\(98\)00076-1](https://doi.org/10.1016/S0304-4076(98)00076-1)
- Işık, A. (1997). *Sağlık ekonomisi: Finansmanı ve ekonometrik bir analiz çerçevesi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı.
- İşleyen, Ş. (2019). Sağlık Harcamaları, Çevre Kirliliği ve Ekonomik Kalkınma İlişkisi: 1998-2016 OECD Ülkeleri Örneği. *Van YYÜ İİBF Dergisi*, 4(7), 63-78.
- Kambhampati, U. S., & Rajan, R. (2008). Economic Growth and Health Care Expenditure: Evidence from Panel Data. *International Journal of Health Care Finance and Economics*, 8(1), 57-72.
- Karamıklı, A., & Şaşmaz, M. Ü. (2021). Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme ve Sağlık Harcamaları Üzerindeki Etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 293-304. <https://doi.org/10.30794/pausbed.846221>
- Kartal, M. (2022). BRICS-T ülkelerinde sağlık harcamaları ve ekonomik büyüme: panel veri analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(1), 59-73. <https://doi.org/10.21547/jss.945360>

- Kaya, F. (2022). *Karbondioksit emisyonları, sağlık harcamaları, ekonomik büyüme ve yaşam beklentisi ilişkisi: BRICS-T üzerine kanıtlar* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Keyifli, N. & Receptoğlu, M. (2020). Sağlık Harcamaları, CO2 Emisyonu, Yenilenebilir Enerji Tüketimi Ve Ekonomik Büyüme: Bootstrap Panel Nedensellik Testinden Kanıtlar. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(20), 285-305.
- Kocabadak, Y., & Şengür, M. (2023). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kriz ve Salgın Dönemlerinde Analizi. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 5(1),1-14. <https://doi.org/10.54737/aujfe.1254414>
- Koenker, R., & Bassett Jr, G. (1978). Regression quantiles. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 33-50.
- Koenker, R. (2004). Quantile regression for longitudinal data. *Journal of multivariate analysis*, 91(1), 74-89. <https://doi.org/10.1016/j.jmva.2004.05.006>
- Konuk, T. & Eryer, A. (2021). Ekonomik Büyüme Ve Co2 Emisyonunun Sağlık Harcamaları Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *International Journal of Disciplines Economics & Administrative Sciences Studies*, (e-ISSN:2587-2168), Vol:7 (30), 402-410. <http://dx.doi.org/10.26728/ideas.428>
- Künü, S. & Levent, C. (2023). Sağlık Harcamaları, CO2 Emisyonu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Seçilmiş AB Ülkeleri Örneği. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 9(1), 95- 110. <https://doi.org/10.20979/ueyd.1202332>
- Liu, T., Wei, Y., & Zhang, J. (2020). Regression Analysis of Panel Data. *Journal of Applied Econometrics*, 35(5), 579-601. <https://doi.org/10.1002/jae.2757>
- Miller, R. A., & Barlett, P. (2012). The Dynamics of Economic Growth and Health Expenditure. *World Development*, 40(6), 1172-1183.
- Newhouse, J. (1977). Medical care expenditure: A cross national survey. *Journal of Human Resources*, 12(1), 115-125.
- Öztürk, S., & Küsmey, T. (2019). Sağlık Harcamalarının Belirleyicileri: BRICS-T Ülkelerinin Analizi. *Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 31-47.
- Panayatou, T. (1993). Empirical tests and policy analysis of environmental degradation at different stages of economic development. *World Employment Programme Research Working Paper*.
- Polat, M. A., & Ergun, S. (2018). The relationship between economic growth, CO₂ emissions, and health expenditures in Turkey under structural breaks. *Business and Economics Research Journal*, 9(3), 481–497.
- Powell, D. (2022). Quantile regression with nonadditive fixed effects. *Empirical Economics*, 63(5), 2675-2691. <https://doi.org/10.1007/s00181-022-02216-6>
- Reinhardt, U. E. (2003). Health Care Spending and Economic Growth. *Health Affairs*, 22(3), 66-76.
- Sorkin, A.L. (1977). *Health economics in developing countries*, Lexington, MA: Lexington Books.
- Sökmen, F. Ş. (2021). BRICS-T Ülkelerinde sağlık harcamaları ekonomik büyümeyi etkiliyor mu? Ampirik bir inceleme. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 13(24), 1-10. <https://doi.org/10.20990/kilisibfakademik.869546>
- Şahin, D.,& Durmuş, S., (2019). OECD Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve Çevre Kirliliğinin Sağlık Harcamaları Üzerine Etkisinin Analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 56(647), 185-201.
- Şen, A., & Bingöl, N. (2018). Sağlık Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 9(1), 89-106.

- Ullah, I., Rehman, A., Khan, F. U., Shah, M. H., & Khan, F. (2020). Nexus between Trade, CO2 Emissions, Renewable Energy, and Health Expenditure in Pakistan. *The International Journal of Health Planning ve Management*, 35(4), 818-831. <https://doi.org/10.1002/hpm.2912>
- Ülger, M. ,Uçar, M., Atamer, M. A. & Apaydın, Ş. (2024). Kentleşme, Yenilenebilir Enerji ve İnovasyon ile Ekonomik Büyüme ve Ekolojik Ayak İzi Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Çok Yüksek İnsani Gelişme Düzeyindeki Ülkeler Örneği, *Politik Ekonomik Kuram*, 8(2), 449-462. <https://doi.org/10.30586/pek.148.5357>
- Wang C-M, Hsueh H-P, Li F & Wu, C-F (2019) Bootstrap ARDL on health expenditure, CO2 emissions and GDP growth relationship for 18 OECD countries. *Front Public Health* 7:324. doi: [10.3389/fpubh.2019.00324](https://doi.org/10.3389/fpubh.2019.00324)
- Wang, Q., Wang, L., & Li, R. (2023) Does renewable energy help increase longevity? Insight from the link between energy, economic growth and life span in 121 countries. *Energy Strategy Reviews.*, 50 , 101185. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2023.101185>
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric analysis of cross section and panel data* (2nd ed.). MIT Press.
- Yang, X. Health expenditure, human capital, and economic growth: an empirical study of developing countries. *Int J Health Econ Manag.* 20, 163–176 (2020). <https://doi.org/10.1007/s10754-019-09275-w>
- Yıldırım, N. E. (2024), Sağlık Harcamalarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Türkiye İçin Bir Uygulama. *Journal of Financial Politic & Economic Reviews / Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 61(668), 55.
- Yu, K., Lu, Z., & Stander, J. (2003). Quantile regression: applications and current research areas. *Journal of the Royal Statistical Society Series D: The Statistician*, 52(3), 331-350. <https://doi.org/10.1111/1467-9884.00363>

EXTENDED SUMMARY

This study examines the effects of renewable energy consumption, carbon emissions, trade, and economic growth on public health expenditures in BRICS-T countries using annual data from 2000 to 2020. BRICS-T countries (Brazil, Russia, India, China, South Africa, and Turkey) are among the fastest growing economies in the world, with increasing energy demands as their economies rapidly develop. This scenario presents a complex relationship between economic growth, energy consumption, environmental degradation, and public health expenditures, necessitating a comprehensive analysis to understand the impacts of these dynamics on sustainable development.

The relationship between health expenditures and the potential factors affecting them has been widely studied in the literature. However, different methodologies, various country or regional focuses, data limitations, and other constraints have led to mixed results and made it difficult to establish a consensus. This study contributes to the literature by using unconditional quantile regression and Granger causality analysis to examine the relationships between public health expenditures and variables such as economic growth (GDP), carbon emissions (CO₂), renewable energy consumption (REC), and trade.

Health expenditures play an important role in improving the quality of life by promoting a productive workforce, supporting individual well-being, and stimulating long-term economic growth. At the same time, economic growth requires a balance with energy consumption and environmental considerations to ensure sustainability. Rapid economic expansion in BRICS-T countries requires increased energy supply, leading to higher carbon emissions and potential environmental and public health problems. Consequently, examining the linkages between health expenditures, economic growth, and energy policies in the BRICS-T context provides insights that could also inform sustainable policy development for other emerging economies.

This study adopts panel data regression and Granger causality analysis using health expenditure as the dependent variable and GDP, CO₂ emissions, REC and trade as independent variables. Panel data methodologies provide a robust framework to examine complex, dynamic relationships over time and across countries. Focusing on BRICS-T countries over the period 2000-2020, the study examines the long-term interaction between economic growth, energy consumption, environmental impacts and health expenditure, providing empirical insights into how these variables affect each other.

The quantile regression analysis reveals that trade and renewable energy consumption reduce health expenditure, while carbon emissions and economic growth contribute to increased health costs. The negative relationship between trade and health expenditure suggests that open economies may experience lower health costs, likely due to increased access to goods and services, increased efficiency in health care delivery and improved overall living standards facilitated by trade. Similarly, renewable energy consumption helps to alleviate the burden on public health systems by reducing environmental degradation and supporting cleaner air quality. Conversely, increased carbon emissions and economic growth present long-term costs to the health system, highlighting the need for environmental and public health policies that manage these impacts.

The findings highlight the negative impact of economic growth on health expenditures, as rapid industrialization and urbanization exacerbate environmental and health challenges, necessitating policies that integrate economic growth with environmental sustainability. Granger causality analysis provides further insight into the directionality of the relationships between the study variables. The analysis suggests that trade does not directly drive health expenditures, but that increased health expenditures may affect trade volumes. This implies that trade in medical services and health-related goods may increase as health care costs increase. In addition, bidirectional causality is observed between renewable energy, CO₂ emissions, economic growth, and health expenditures, suggesting that these variables interact over time. Renewable energy and healthcare spending have been shown to have significant effects on reducing carbon emissions in the long run, while GDP growth trends are positively associated with increasing emissions.

The analysis results highlight the importance of sustainable economic policies in managing public health expenditures and highlight the role of renewable energy investments as a strategy to control health care costs. The policy recommendations derived from the study findings include: While economic growth increases public health expenditures, effectively channeling this expenditure into health care improvements can increase life expectancy and overall well-being. Investments in health care infrastructure should accompany economic growth to sustain sustainable health outcomes. Second, renewable energy provides positive indirect health benefits by improving air quality and reducing pollution-related health costs. Government policies supporting renewable energy investments can reduce health care costs in the long term

by mitigating the health impacts of conventional energy sources. Third, open economies benefit from the cost-cutting effects of trade on health care; however, ensuring that trade policies are compatible with health care regulatory frameworks can optimize the impact of trade on health care costs. Finally, while carbon emissions do not immediately affect health care expenditures, the long-term environmental and health consequences are clear. Policies aimed at reducing emissions through taxes, emissions trading, and encouraging green technologies can address both environmental and health challenges.

Overall, this study highlights that BRICS-T countries need to balance their economic growth trajectories with renewable energy adoption, trade openness, and environmental stewardship to achieve sustainable healthcare spending. Policymakers should consider green growth strategies that promote both economic progress and environmental protection, while minimizing the negative health impacts associated with growth and industrialization. The findings advocate the use of trade and renewable energy as cost-cutting measures for healthcare, and highlight carbon reduction initiatives to alleviate the health burden associated with environmental degradation.

YOUNG CONSUMERS' BEHAVIOUR: THE MEDIATING ROLE OF BRAND TRUST IN THE EFFECT OF ATTITUDE TOWARDS SUSTAINABLE PRODUCTS ON PURCHASE INTENTION

GENÇ TÜKETİCİ DAVRANIŞI: SÜRDÜRÜLEBİLİR ÜRÜNLERE YÖNELİK TUTUMUN SATIN ALMA NİYETİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNDE MARKA GÜVENİNİN ARACILIK ROLÜ

Şeyda OK

OSTİM Teknik Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Pazarlama Bölümü
seyda.ok@ostimteknik.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1157-1701

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

06.01.2025

Kabul Tarihi:

07.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Marka Güveni
Genç Tüketici
Tüketici Tutumu
Sürdürülebilir
Ürünler
Satın Alma Niyeti

Keywords

Brand Trust
Young Consumers
Consumer Attitude
Sustainable Products
Purchase Intention

In recent years, consumers have increasingly sought natural products to live more sustainably and healthily. Businesses have started to align their strategies with sustainability by emphasising that they produce natural products that are both beneficial for health and environmentally sustainable. The purpose of this study is to examine the effect of attitudes towards sustainable products on purchase intention by comparing the younger generation to other generations within the scope of demographic characteristics and to investigate the mediating role of brand trust in this relationship. In order to collect the necessary data, 460 Turkish consumers were surveyed. Hypotheses were tested via IBM SPSS Statistics 26 and IBM SPSS AMOS 23 softwares. It was found that young people's attitudes towards sustainable products, purchase intentions and brand trust levels were higher than other age groups and brand trust played a mediating role in the relationship between attitudes towards sustainable products and purchase intentions. It is thought that this study will provide insight into the theoretical approaches to consumer buying behaviour for researchers and academics and provide guidance for marketers in developing green marketing strategies to achieve optimum competitive advantage.

ÖZ

Son yıllarda tüketiciler daha sürdürülebilir ve sağlıklı yaşamak için giderek daha fazla doğal ürün arayışına girmiştir. İşletmeler de hem sağlık için faydalı hem de çevresel açıdan sürdürülebilir doğal ürünler ürettiklerini vurgulayarak stratejilerini sürdürülebilirlikle uyumlu hale getirmeye başlamıştır. Bu çalışmanın amacı, sürdürülebilir ürünlere yönelik tutumların satın alma niyeti üzerindeki etkisini demografik özellikler kapsamında genç kuşak ile diğer kuşakları karşılaştırarak incelemek ve bu ilişkide marka güveninin aracılık rolünü araştırmaktır. Gerekli verileri toplamak için 460 Türk tüketiciye anket uygulanmıştır. Hipotezler IBM SPSS Statistics 26 ve IBM SPSS AMOS 23 yazılımları ile test edilmiştir. Gençlerin sürdürülebilir ürünlere yönelik tutumlarının, satın alma niyetlerinin ve marka güveni düzeylerinin diğer yaş gruplarına göre daha yüksek olduğu ve sürdürülebilir ürünlere yönelik tutumlar ile satın alma niyetleri arasındaki ilişkide marka güveninin aracı rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın, araştırmacılar ve akademisyenler için tüketici satın alma davranışına ilişkin teorik yaklaşımlar hakkında fikir vereceği ve pazarlamacılar için optimum rekabet avantajı elde etmek için yeşil pazarlama stratejileri geliştirmede yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1614056>

Atıf/Cite as: Ok, Ş. (2025). Young consumers' behaviour: the mediating role of brand trust in the effect of attitude towards sustainable products on purchase intention. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 308-330.

Introduction

Environmental deterioration has led many businesses to embrace sustainable practices in the current environment. Green products, also referred to as eco-friendly products, are frequently the result of this change. The phrase "green marketing" describes the calculated efforts made in the creation and marketing of these ecologically friendly products (Grewal and Levy, 2010). There have been notable changes in production and consumption patterns as consumers and marketers have become more conscious of the need to protect the environment. Proponents contend that encouraging environmentally conscious consumption practices can reduce ecological damage and raise public awareness of sustainability (Wu and Chen, 2014). In this regard, in order to align their business objectives with sustainable practices, marketers are pushing more and more current and potential customers to buy green products. Since eco-labels are thought to increase consumer preferences for buying environmentally friendly products, their incorporation into product packaging has become a crucial component of green marketing strategies (Testa et al., 2013).

According to earlier research, people who are more concerned about the environment are more likely to buy eco-friendly products. The term "green consumption trend" is frequently used to describe this phenomenon. According to Caruana (2007), this trend is based on the idea that consumers consider a number of factors when making purchasing decisions, such as price, quality, and their own personal norms, values, and beliefs. Green consumption behavior has recently drawn more attention from academics as a critical component of sustainable consumption patterns (Prothero et al., 2011). Therefore, it's critical to comprehend the elements that influence consumer attitudes and intentions regarding the purchase of green products.

The rise of green marketing enhances the legitimacy of businesses and brands, which has a big influence on consumers' purchasing decisions. Brand trust is one of the main factors that determines consumer interest. Customers are more inclined to buy a brand's products when they trust it. By highlighting elements like environmental responsibility, green products in particular can improve consumer perceptions and foster a favorable brand image. Customers might be more likely to buy something if a foundation of trust is built.

Customers' sense of duty to sustainability increases along with their awareness of environmental issues. Customers must match sustainable practices with their lifestyle and purchasing decisions in order to allay this growing worry. Companies must create strategies that align with the values of their customers in light of the growing interconnectedness of consumers and businesses.

This study aims to investigate how consumers' perceptions of sustainable products impact their intentions to buy, as well as how brand trust functions as a mediator in this relationship. This study adds to the body of empirical research on Turkish consumers' opinions of sustainable products, intentions to buy, and brand trust levels.

Green marketing encompasses the promotion and advertisement of products and services that prioritize environmental sustainability. This can involve altering the production, packaging, or marketing of goods to minimize their ecological impact or ensuring that the products themselves are inherently environmentally safe. Both producers and consumers have increasingly raised concerns regarding the environmental implications of products. As a result, green products are gaining traction among businesses and consumers alike. Marketers are becoming increasingly aware of green marketing concepts. Despite the abundance of international studies on this topic, research focusing on Turkish consumers remains relatively sparse. By understanding consumers' attitudes toward sustainable products and evaluating how these attitudes influence their purchase intentions and brand trust, more effective and targeted marketing messages and strategies can be developed.

Literature Review

Green Marketing

As companies realized the importance of sustainable production and responsible consumption in the late 20th century, the term "green marketing" was first developed (Peattie, 2001). Green marketing, according to Polonsky (1994), is the process of creating, advertising, and distributing goods with as little adverse environmental impact as possible. This idea has grown over time to include ethical sourcing, corporate social responsibility (CSR), and consumer participation in sustainability projects (Ottman, 2011).

Green marketing and its effects on consumer behavior have been studied using a variety of theoretical frameworks. According to the Theory of Planned Behavior (TPB), green purchasing decisions are influenced by perceived behavioral control, consumer attitudes, and subjective norms (Ajzen, 1991). Research shows that when consumers believe their actions are effective, they are more likely to engage in green consumption (Chen & Chang, 2012).

Another relevant framework is the Resource-Based View (RBV), which highlights how firms can achieve competitive advantages by developing unique sustainability capabilities (Hart, 1995). Companies investing in green innovations, such as eco-friendly production methods and circular economy strategies, can differentiate themselves and enhance brand equity (Porter & Kramer, 2011).

Because of the significant rise in environmental awareness in recent years, many companies have integrated ecological conservation principles into their R&D, production, and marketing strategies (Tsai et al., 2020). The American Marketing Association (AMA) defines green marketing as a comprehensive marketing strategy that prioritizes environmental safety (Hawkins, 2010). According to Mayank and Amit (2013), this term encompasses a wide range of actions, including updating advertising campaigns, improving packaging, changing products, streamlining production processes, and eliminating environmentally harmful practices. According to Tsai et al. (2020), green marketing encourages consumers to buy environmentally friendly products, which contributes to a decrease in pollution.. Therefore, it includes a range of adjustments to manufacturing procedures, packaging, and product design with the goal of providing environmentally friendly substitutes. Green marketing is defined by Polonsky (1994) as a long-term approach that aims to satisfy human needs and wants with the least amount of adverse environmental impact. A creative marketing mix comprising product, price, place (distribution channels), and promotion is the foundation of green marketing, just like traditional marketing. Offering eco-friendly products, establishing sustainable distribution channels, charging top dollar, and producing eco-friendly advertising are all components of this green marketing mix (Singh, 2010).

As businesses look to align their operations with environmental sustainability, green marketing has emerged as a crucial component of contemporary business strategies. It includes a wide range of actions, such as creating, marketing, and distributing goods that cause the least amount of environmental damage. In response to the growing consumer demand for sustainable products as well as regulatory requirements, businesses are increasingly integrating green initiatives into their marketing strategies.

Businesses are implementing green marketing strategies as a fundamental part of their operations as a result of the growing global awareness of environmental sustainability. By incorporating sustainability into corporate strategy, product development, and promotion, green marketing goes beyond traditional marketing concepts. Green marketing has developed into a core business strategy that promotes both ecological and economic benefits as environmental concerns continue to influence consumer preferences and regulatory environments .

From being a specialized idea, green marketing has become a commonplace business tactic. Businesses must implement open, sincere, and creative green marketing strategies as environmental concerns continue to influence consumer behavior. In order to promote sustainable consumption, green marketing's future depends on utilizing technology, building credibility, and cultivating closer ties between brands and consumers.

In order to identify, anticipate, and meet stakeholder expectations, this marketing framework incorporates governance procedures that are inclusive and accountable. But it's imperative to make sure that neither public health nor environmental integrity are jeopardized by these processes (Charter et al., 2002). The whole process of developing, producing, and advertising ecologically friendly products and services—which may involve the use of recycled materials—is referred to as "green marketing." The idea of "green marketing" has developed over time from a passing fad to a significant shift in how businesses operate. In order to achieve sustainable environmental development, this type of social marketing places a strong emphasis on cooperation throughout the value chain, involving partners, distributors, suppliers, and rivals.

Companies leverage green marketing to achieve dual objectives: first, to generate consumer interest by appealing to their environmental values, and second, to meet consumer preferences. This enables businesses to fulfill their social responsibilities and build a robust reputation. Consumers increasingly use green consumption as a means of distinguishing themselves based on their commitment to environmental preservation.

Green marketing has a bright future, particularly as environmental concerns gain more attention. Companies that adopt sustainable practices stand to gain from both increased financial performance and the satisfaction of their social and environmental responsibilities. Green marketing tactics will probably reach a wider audience as consumer awareness of environmental issues rises, opening the door for the broad use of sustainable marketing techniques.

In this regard, advancing the field of green marketing research, creating novel approaches, and looking at case studies will all make substantial contributions to the body of future writing. Improving research in this field, both theoretically and practically, is expected to be essential to advancing environmental sustainability.

Attitudes Towards Sustainable Products and Purchase Intention

Consumer perceptions and awareness of green marketing have a big impact on what people buy. Research indicates that consumers who care about the environment are prepared to pay more for sustainable goods if they believe the brand to be reliable and genuine (Chen & Chang, 2012). However, dishonest marketing that makes exaggerated claims about environmental benefits, or "greenwashing," can undermine consumer confidence and damage a brand's reputation (TerraChoice, 2010).

The demand for sustainable products has surged in recent years due to a significant increase in consumer awareness of environmental issues. This shift highlights how crucial it is for marketers to understand how consumers' opinions about sustainable products affect their purchasing decisions. Kotler and Armstrong (2009) define attitude as an individual's consistently positive or negative evaluations, feelings, and inclinations toward a thing or concept. Consumers are generally more inclined to purchase eco-friendly products if they have favorable opinions about them. Furthermore, Suki (2013) claims that there is a positive correlation between a consumer's strong feelings about environmentally friendly products and their intention to buy them. This situation makes consumers more cautious when making purchases.

Accordingly, consumers may be more inclined to choose eco-friendly products as their level of environmental awareness rises (Lasuin and Ching, 2014). Prior research consistently indicates that attitudes and purchase intentions are positively correlated (Bredahl, 2001; Chen and Lee, 2015). Businesses must successfully convey the environmental advantages of their products in order to encourage consumers to buy sustainable goods. Additionally, businesses ought to explain to customers the life cycle benefits of these goods. Increased consumer trust and purchase intentions can result from educating them about the many advantages of sustainable products, emphasizing both their positive effects on the environment and on personal health.

Products with an eco-label have certification symbols that tell customers about the products' environmental qualities, which can build confidence (Ramesh et al., 2019). According to Ahmad and Zhang (2020), eco-labels are educational resources that tell customers about the advantages that products have for the environment. Businesses can use eco-labels to make their products more competitive and expand their market reach, claim Kumar and Hgodaswer (2015). Marketers commonly use eco-labeling to draw attention to eco-friendly products and encourage consumer purchases. By reading the information on eco-labels, consumers can gain a better understanding of the benefits of eco-friendly products (Ramesh et al., 2019). Additionally, previous research has demonstrated that eco-labeling can significantly boost consumer confidence in sustainable products.

Though a number of practical and psychological obstacles keep attitudes and behavior from fully aligning, attitudes toward sustainable products have a significant impact on purchase intention. To promote wider adoption, companies and legislators must implement policies that improve the affordability, accessibility, and consumer trust of sustainable products. Future studies ought to examine the ways in which behavioral nudges and new technologies can enhance sustainable consumption habits.

Current research on green consumer behavior focuses on the purchasing decisions of consumers who care about the environment (Kumar and Hgodaswer, 2015). Kotler et al. (2016) assert that factors such as product type, quantity, and location have a significant impact on consumer decisions. Chen and Lee (2015) define green purchase intention as the likelihood that a consumer will choose to buy an environmentally friendly product with the least amount of adverse environmental effects. Among the numerous elements influencing consumers' purchasing decisions is their inclination to purchase specific brands and their willingness to make additional purchases (Ramesh et al., 2019).

In this context, the hypotheses determined within the scope of the study are as follows:

H1: Attitude towards sustainable products has an effect on purchase intention.

H4: Brand trust has a mediating role in the relationship between attitude towards sustainable products and purchase intention.

Green Marketing and Brand Trust

Green marketing has become a crucial tactic in today's business environment for companies looking to match their operations with environmental awareness and sustainability. Brands that exhibit a dedication to sustainable practices have an impact on consumers' purchasing decisions as they grow more conscious of environmental issues. Building and enhancing brand trust is one of the most important results of green marketing, as it is a key factor in determining long-term customer loyalty and brand reputation.

Brand trust refers to consumers' confidence in a company's reliability, honesty, and ability to fulfil its promises (Delgado-Ballester & Munuera-Alemán, 2001). In the context of green marketing, trust is cultivated when consumers perceive that a brand's sustainability claims are authentic, consistent, and verifiable. Polonsky (1994) defines green marketing as efforts that aim to satisfy consumer needs while minimizing environmental impact, making trust a crucial factor in consumer acceptance.

Customers are reassured by an open and effective green marketing strategy allaying that a company's environmental efforts are a fundamental part of its corporate values rather than just a marketing gimmick (Tsai et al., 2020). Customers are more likely to make repeat purchases, spread good word-of-mouth, and advocate for a brand when they believe its green claims.

A strategic framework that highlights businesses' environmental responsibilities is represented by the idea of "green marketing." The importance of green marketing strategies has grown along with consumer sensitivity to environmental issues, which has strengthened the link between these strategies and brand trust. Thus, knowing how brand trust affects green marketing tactics has emerged as a crucial field of study in both academic and real-world settings. The degree of trust that consumers have in a brand has a big impact on their loyalty to it. Customers must first believe that a brand is trustworthy before they will trust it. This trust stems from customers' faith in the brand's ability to deliver on its commitments, which is frequently linked to a brand's dedication to putting the needs of its customers first.

The emotional bond between consumers and brands is reinforced by trust, which is an essential part of overall brand equity. Furthermore, when consumers trust a brand, their price sensitivity decreases, enhancing their loyalty (Astrid, 2020). It has been demonstrated that marketing campaigns increase brand trust. Traditional marketing strategies, for instance, have a big influence on how consumers view and engage with brands, particularly when it comes to attitude, brand involvement, and loyalty (Moorman et al., 2002). The importance of branding in building consumer trust is emphasized by the latest marketing strategies. Mass media campaigns, for instance, have been shown to increase consumer trust in brands (Astrid, 2020).

Customers' faith in a company's ability to continuously fulfil its commitments is known as brand trust. Because of the general skepticism about greenwashing—deceptive practices that exaggerate a company's environmental efforts—trust is especially important when it comes to green marketing. Customers are more likely to trust a brand that incorporates ethical business practices into its operations and offers verifiable proof of its sustainability initiatives.

Green marketing strategies and brand trust must work together to promote sustainable consumption. Consumers are more likely to trust brands that use transparent, consumer-focused messaging and make it obvious that they are committed to environmental responsibility. Future research in this field may provide valuable insights into sustainable marketing strategies by carefully analyzing the impacts of green marketing strategies and their long-term implications for brand trust. Green marketing needs to be combined with brand trust to encourage eco-friendly consumption and provide brands a competitive advantage.

Herein, the hypothesis determined within the scope of the study is as follows:

H2: There is a relationship between attitude towards sustainable products and brand trust.

The Effect of Green Marketing on Purchase Intention

Growing public awareness of environmental issues has had a big impact on green marketing tactics and consumer purchasing intentions in recent years. Businesses use a range of tactics and procedures known as "green marketing" to advertise their eco-friendly goods. The successful implementation of these tactics can significantly influence consumers' propensity to purchase such goods. Businesses must build brand trust, effectively communicate the environmental benefits, and create marketing strategies that conform to social norms in order to increase the consumption of green products. Future studies that look at the effects of green marketing practices and their long-term implications can help guide the development of sustainable marketing strategies.

When used honestly and openly, green marketing can significantly influence consumers' intentions to make purchases. Companies can increase consumer trust, fortify brand loyalty, and influence purchasing behavior by clearly communicating their sustainability efforts and incorporating green initiatives into their core business operations. Future studies should examine new developments in green consumerism, such as digital sustainability marketing and artificial intelligence's application to tailored recommendations for environmentally friendly products.

Empirical studies suggest a strong relationship between green marketing, brand trust, and consumer behavior. According to Chen (2010), consumers who trust a brand's sustainability efforts are more likely to display brand loyalty and engage in positive brand advocacy. Furthermore, purchase intention significantly increases when consumers believe in a company's genuine commitment to environmental responsibility (Rahbar & Wahid, 2011).

Green marketing refers to the promotion of products that are environmentally friendly and sustainable. It has gained prominence as consumers become increasingly aware of environmental issues and seek products that align with their values. Research indicates that green marketing significantly influences purchase intention, especially among young consumers who are often more conscious of their environmental impact (Dangelico & Vocalelli, 2017).

Social Influence

Social influence is a critical factor in shaping young consumers' attitudes towards sustainable products. The decisions of peers, family, and social circles can strongly affect individual consumer behavior (Argo, Bruin, & Dunn, 2005). Young consumers are particularly susceptible to social norms and the behaviors exhibited by their social groups. For instance, a study by Grier and Bryant (2005) found that when young people observe their friends supporting eco-friendly brands, they are more likely to develop a positive attitude towards similar products. Furthermore, social media platforms serve as powerful tools for disseminating green marketing messages and creating communities around sustainable living. As such, influencers and social media campaigns that promote green products can significantly enhance young consumers' purchase intentions (Kumar & Ghodeswar, 2015).

Economic Factors

Economic factors also play a vital role in the effectiveness of green marketing. Many young consumers face budget constraints, which can hinder their willingness to purchase sustainable products, often perceived as more expensive (Peattie & Crane, 2005). Brands that emphasize the long-term cost savings associated with sustainable products, such as energy-efficient appliances, can better appeal to price-sensitive consumers (D'Souza, Taghian, Lamb, & Peretiakos, 2006). Additionally, promotional strategies that highlight affordability without compromising environmental benefits can enhance the attractiveness of green products, subsequently boosting purchase intentions among young consumers.

Elements Shaping Young Consumers' Decisions

Several elements shape young consumers' decision-making processes regarding sustainable products. Personal values, environmental awareness, and lifestyle choices are fundamental factors influencing their preferences.

Young consumers with a strong commitment to sustainability are more likely to respond favorably to green marketing efforts (Chen & Chang, 2013). Moreover, the alignment of marketing messages with these values can significantly enhance brand trust. Research suggests that when brands effectively communicate their sustainability initiatives and demonstrate authenticity, they can foster loyalty among young consumers, further promoting purchase intentions (Schmidt & Buxel, 2019).

Customers are urged to carefully weigh the advantages of eco-friendly products against their disadvantages. In addition to increasing their market accessibility, businesses must guarantee competitive pricing for sustainable products. Customers are likely to favor green products over conventional ones as they grow more conscious of the benefits of buying eco-friendly products. This trend is also fueled by the products' natural beauty (Wu and Chen, 2014) and their beneficial effects on environmental preservation (Okada and Mais, 2010). Customers may eventually choose eco-friendly products, even if they cost more, as a result of their increasing appeal. The market for sustainable products could grow as a result of green innovation (Chen et al., 2021).

In this context, the hypothesis determined within the scope of the study is as follows:

H3: There is a relationship between brand trust and purchase intention.

Research Methods

Data Collection and Measures

Turkish participants who were 18 years of age or older were preferred for the study, which looked into whether purchase intentions and brand trust had a mediating effect on people's attitudes toward sustainable products. Determining whether participant demographics influence attitudes toward sustainable products, purchase intentions, and brand trust is another goal of the study. A sample of Turkish people with knowledge of sustainable products was chosen for this study, and data was gathered using a structured questionnaire. A five-point Likert scale was used to prepare the survey questions. Five questions are included in the questionnaire's first section to ascertain the participants' demographic details. Three questions are included in the questionnaire's second section to gauge participants' attitudes toward sustainable products. Seven questions are asked in the third section of the survey to ascertain the participants' intentions to make a purchase. Four questions are asked in the final section to gauge participants' trust in companies that make sustainable goods.

A five-point Likert scale was used to prepare the survey questions.

The questionnaire's attitude scale regarding sustainable products was based on the measures created by Sreen et al. (2017) and Nguyen and Du (2010). The scales created by Sreen et al. (2017) and Kabadayi et al. (2015) were used in the creation of the survey questions for purchase intention. The scale created by Kabadayi and Alan (2012) was used to prepare questions regarding brand trust.

Data Arrangement and Analysis Method

Analysis was carried out after the study data was imported into IBM SPSS AMOS 23 and IBM SPSS Statistics 26. Frequency distributions for categorical variables and descriptive statistics (mean, standard deviation) for numerical variables were provided throughout the data evaluation process. Scales of attitude, purchase intention, and brand trust were among the measurement instruments employed in the study. After the initial validity and reliability studies of the scales were reviewed, a new validity and reliability study was carried out using the participant responses in order to modify the scales to the study data. Scales measuring attitude, purchase intention, and brand trust were evaluated for validity and reliability.

The scales were validated using confirmatory factor analysis (CFA), which assesses construct validity (Şeker and Gençdoğan, 2014). Based on the findings of the item analysis, the scale structure's suitability for the data was also assessed. Finding the scale items' discriminatory power is the aim of the item analysis. This led to an analysis of the scales' item-total correlation coefficient. The scales' measurement model was subjected to first-level CFA. It was observed that the measurement models were validated by the CFA.

Construct Validity

Construct validity is the extent to which the measurement instrument can completely and accurately measure the characteristic it is designed to measure (Çokluk et al. 2014). A whole or pattern composed of elements (substances or variables) that are thought to be related to one another is called a construct. Construct validity is the process of scientifically demonstrating the observations related to this theoretical structure to be measured. The method for evaluating construct validity is factor analysis (Alpar, 2020). One analysis technique that is primarily used to condense and summarize data is factor analysis. Factor analysis's primary goals are to regroup variables and provide an easily interpretable and understandable summary of the relationships between data.

The model fit indices reported in the confirmatory factor analysis results are explained in detail below.

Model Fit Indices and Threshold Values

Whether the model tested in the CFA application is supported by the data is decided by looking at the Goodness of fit indices values produced as a result of the analyses. Goodness of fit indices are discussed under two headings. These are absolute fit indices and comparative fit indices.

Absolute Fit Indices

It is used to for evaluating how well the predicted model fits the sample data. This class includes the Chi-Square, GFI, AGFI, RMSEA, RMR, and SRMR indices. Chi-squared goodness of fit, or χ^2 , is the oldest fit statistic value used to assess how well the model fits the data. In this context, indicator ranges are given in Figure 1.

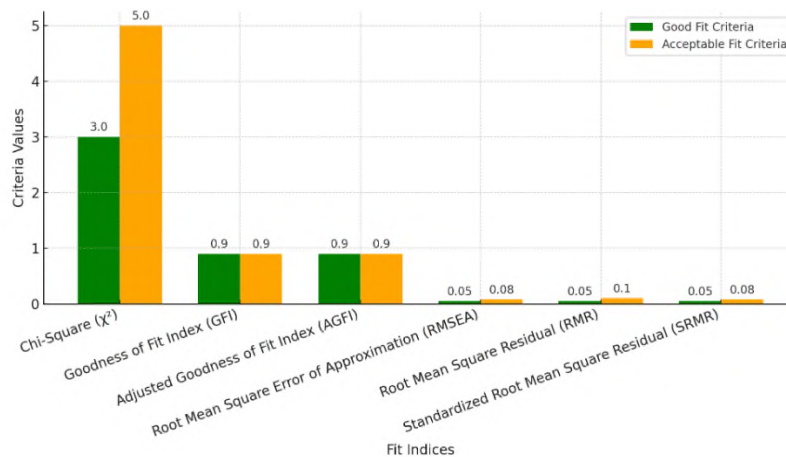

Figure 1: Absolute fit indices

Model acceptability is indicated by comparative fit indices of 0.90 and higher (Gürbüz and Şahin 2018).

Reliability Analysis

Reliability analysis is a technique designed to assess the qualities and dependability of tests, questionnaires, or measurement scales. Reliability serves as the foundation for interpretations of the measurements acquired and any subsequent analyses. Information about the relationships between the scale's questions is obtained through the Reliability Analysis procedure, which calculates coefficients determining the reliability of scales like Likert, etc., where total scores (points) are in question (Kalaycı, 2010). In this study, the reliability level of the scales was assessed using the Cronbach's Alpha Internal Consistency coefficient.

Cronbach Alpha

By dividing the total variance by the sum of the variances of the k scale questions, the alpha coefficient—a weighted average of standard variation—is determined. The range of the Cronbach alpha coefficient is 0 to 1. By using correlations or covariances in the scale, the alpha method aids in the creation of other statistics or tests (Özdamar, 2002). This approach looks into whether the scale's k questions represent a whole with a homogeneous structure. It is the weighted standard mean of variation, which is calculated by dividing the total variance by the sum of the variances of the k questions on a scale. Based on the alpha (α) coefficient, the scale's reliability is as follows (Kalaycı, 2010):

Alpha Coefficient	Description
$0,00 \leq \alpha \leq 0,39$	The scale is not reliable
$0,40 \leq \alpha \leq 0,59$	Scale reliability is low
$0,60 \leq \alpha \leq 0,79$	The scale is quite reliable
$0,80 \leq \alpha \leq 1,00$	The scale is highly reliable

Findings

Five headings are used to analyze the research data analysis process. First, a distribution of the consumers' demographic attributes is provided. The second step involved using confirmatory factor analysis to align the study's measurement tools—the attitude, purchase intention, and brand trust scales—with the data and assess their reliability. In the third step, comparison results were analyzed along with descriptive statistics and the scale scores' normal distribution results. Correlation analysis was used in the fourth stage to look at the relationships between the scale scores. The fifth stage looked at how brand trust mediated the relationship between consumers' attitudes toward sustainable products and their intention to buy.

Distribution of Demographic Characteristics

The demographic characteristics of the consumers (n=460) participating in the research are presented in Table 1 with frequency and percentage values.

Table 1. Distribution of Demographic Characteristics

	n=460	%
Gender		
Woman	293	63,7
Male	16	36,3
Age Group		
18-25	96	20,9
26-33	190	41,3
34-41	80	17,4
42-49	51	11,1
50 years and over	43	9,3
Total Household Income		
20.000 TL and below	37	8,0
20.001-50.000 TL	126	27,4
50.001-80.000TL	141	30,7

	n=460	%
80.001-110.000 TL	71	15,4
110.001-140.000 TL	52	11,3
140.001 TL and over	33	7,2
Education Status		
Primary-secondary education	1	0,2
High School	31	6,7
Associate degree	55	12,0
Bachelor's degree	197	42,8
Postgraduate	176	38,3
Profession		
Private sector employee	171	37,2
Public employee	147	32,0
Employer	6	1,3
Pensioner	37	8,0
Student	69	15,0
Unemployed	25	5,4
Other	5	1,1

*TL= Turkish Lira

Validity Analysis

The model's modification index table was reviewed, and potential model modifications were assessed using the chi-square reduction values, or "M.I." values. When the model was run and the value of the modification with the highest "M.I." value was conceptually appropriate ($e4 < - > e5$, $e4 < - > e8$, $e8 < > e9$), it was connected. Additionally, the model's fit index values were analyzed. Examining the measurement model's fit index values, we can conclude that the measurement model was validated and that the χ^2/sd , AGFI, and RMSEA values provided an acceptable fit, while the GFI, NFI, CFI, NNFI (TLI), and SRMR values provided a good fit. Consequently, the 14-item, three-dimensional measurement model with established validity is shown below (Figure 2).

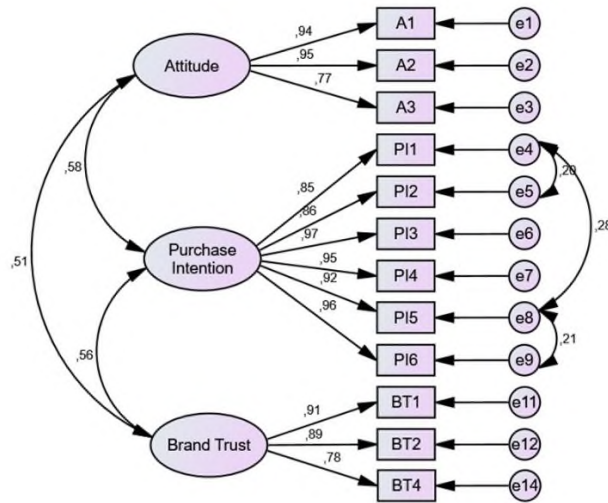

Figure 2: Attitude, purchase intention, brand trust measurement model (Source: Author's Own)

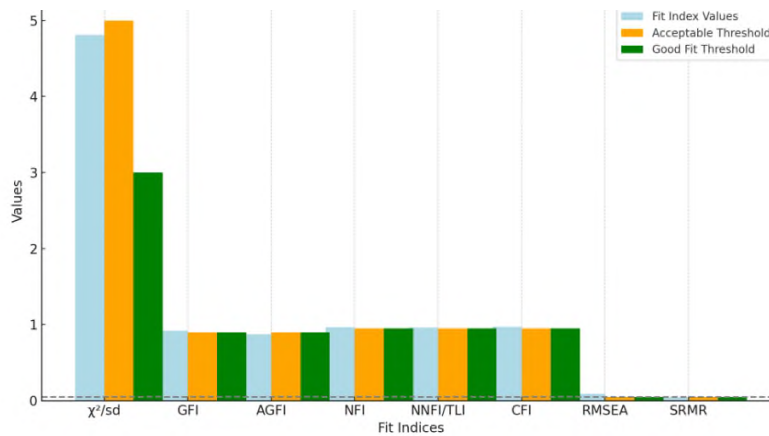

Figure 3: Fit index values of the measurement model (Source: Author's Own)

Figure 3 shows the fit index values (blue), acceptable thresholds (orange) and good fit thresholds (green). This figure visualises that the model shows an overall good and acceptable fit.

Affinity-Dissociation Validity and Reliability Analysis

Cronbach Alpha internal consistency coefficients were analysed to determine the reliability of attitude, purchase intention and brand trust scales. The results are presented in Table 2.

Table 2. Cronbach's Alpha Internal Consistency Coefficients of The Scales (Source: Author's Own)

	N of Items	Cronbach's Alfa (α)	Reliability Level
Attitude	3	0,909	Very Reliable
Purchase Intention	6	0,972	Very Reliable

Brand Trust	3	0,894	Very Reliable
-------------	---	-------	---------------

$0.00 < \alpha < 0.40$ *Unacceptable*
 $0.40 < \alpha < 0.60$ *Quite Reliable*
 $0.60 < \alpha < 0.80$ *Reliable*
 $0.80 < \alpha < 1.00$ *Very Reliable*

Table 3 having been analyzed, it is seen that the attitude dimension consisting of 3 items is highly reliable ($\alpha=0.909$), the purchase intention dimension consisting of 6 items is highly reliable ($\alpha=0.972$), and the brand trust dimension consisting of 3 items is highly reliable ($\alpha=0.894$).

Table 3. Examination of AVE, CR and Inter-Scale Correlations (*Source: Author's Own*)

Points	AVE	CR	1	2	3
Attitude	0,793	0,920	(0,890)		
Purchase Intention	0,845	0,970	0,572	(0,919)	
Brand Trust	0,739	0,894	0,479	0,522	(0,860)

Note: The values in brackets in the diagonal are the square root of AVE values.

Descriptive Statistics and Comparison Results of The Scales

In this section, descriptive statistics (mean, standard deviation, median) of attitude, purchase intention and brand trust scores are given and their compliance with the assumption of normal distribution is examined. The results are presented in detail in Table 4.

Table 4. Mean and Standard Deviation Values of Scale Scores and Examination of Normal Distribution Assumptions (*Source: Author's Own*)

Points	Mean±SD	Median	Min-Max	Skewness	Kurtosis	Kolmogorov Smirnov (p)
Attitude	4,02±0,815	4	1-5	-2,73	2,54	0,000
Purchase Intention	3,77±0,912	4	1-5	-2,95	2,84	0,000
Brand Trust	3,28±0,841	3,3	1-5	-2,50	2,07	0,000

Note: SD=Standart Deviation, Min=Minimum, Max=Maximum, p= Significance level

Table 4 having been investigated,, the mean attitude score is 4.02 (± 0.815), the mean purchase intention score is 3.77 (± 0.912) and the mean brand trust score is 3.28 (± 0.841).

Kolmogorow Smirnov Test ($n > 30$) was applied to determine whether the attitude, purchase intention and brand trust scores meet the assumption of normal distribution and theinally, upon the histogram graphs having been examined, it can be stated that the scores fit the normal distribution. The results are presented in Table 5 below.

Table 5. Examination of Differences between Demographic Characteristics According to Scale Scores (*Source: Author's Own*)

	n	Attitude	Purchase Intention	Brand Trust
		Mean±SD	Mean±SD	Mean±SD
Gender				
Woman	293	4,14±0,703	3,90±0,842	3,43±0,703
Male	167	3,80±0,944	3,53±0,983	3,00±0,985
t; p		4,112; 0,000***	4,070; 0,000***	4,933; 0,000***
Age Group				

18-25	96	4,06±0,863	3,77±0,855	3,44±0,718
26-33	190	4,05±0,707	3,91±0,831	3,22±0,797
34-41	80	4,10±0,608	3,86±0,634	3,45±0,837
42-49	94	3,83±1,070	3,41±1,201	3,07±0,989
F; p		2,137; 0,095	6,837; 0,000***	4,566; 0,004**
Diff.		-	4-1,2,3	4-1,3
Total Household Income				
1) 50.000 TL and below	163	4,13±0,887	3,88±1,007	3,26±0,924
2) 50.001-80.000 TL	141	3,84±0,766	3,71±0,835	3,23±0,813
3) 80.001-110.000 TL	71	4,19±0,649	3,57±0,999	3,35±0,619
4) 110.001 TL and above	85	3,96±0,824	3,83±0,732	3,33±0,887
F; p		4,578; 0,004**	2,169; 0,091	0,483; 0,694
Diff.		2-1,3	-	-
Education Status				
1) Associate Degree and below	87	3,84±1,056	3,51±1,083	3,13±0,812
2) Bachelor's degree	197	3,94±0,834	3,72±0,889	3,22±0,841
3) Postgraduate	176	4,19±0,602	3,95±0,808	3,41±0,841
F; p		7,174; 0,001**	7,543; 0,001**	4,062; 0,018*
Diff.		3-1,2	3-1,2	3-1,2
Profession				
1) Private sector employee	171	3,99±0,693	3,90±0,718	3,35±0,748
2) Public employee	147	4,16±0,744	3,71±0,976	3,28±0,799
3) Other	142	3,91±0,989	3,68±1,034	3,18±0,975
F; p		3,627; 0,027*	2,742; 0,066	1,594; 0,204
Diff.		2-3	-	-

Note: * $p < 0,05$, ** $p < 0,01$, *** $p < 0,001$, $SD = \text{Standart Deviation}$, $t = \text{Independent Samples T Test}$, $F = \text{One Way ANOVA}$, $\text{Difference} = \text{Tukey HSD (Post Hoc Test)}$, $p = \text{Significance level}$

The findings of the investigation into whether the demographic traits of the customers differ based on the scale scores are displayed in Table 5. Accordingly, the mean scores of attitude, purchase intention, and brand trust show a statistically significant difference between the consumers' gender, age group, total household income, educational status and occupation ($p < 0.05$).

According to the mean scores of attitude, purchase intention, and brand trust, there was a statistically significant difference between the consumers' genders ($p < 0.05$). As a result, it can be claimed that female consumers' mean scores for attitude, purchase intention, and brand trust are substantially higher than those of male consumers.

Consumers' age groups were found to differ statistically significantly ($p < 0.05$) in their mean scores for brand trust and purchase intention. As a result, young and young adult consumers have higher levels of brand trust and purchase intention than middle-aged and older consumers. A statistically significant difference ($p < 0.05$) was found between the average attitude score and the consumers' total household income. In light of this, it can be concluded that consumers with lower total household incomes have much lower average attitude scores than consumers with higher incomes.

The average attitude, purchase intention, and brand trust scores of customers with varying educational backgrounds were found to differ statistically significantly ($p < 0.05$). Consequently, consumers' purchase intentions and levels of brand trust rise in tandem with their educational attainment. The average attitude scores of consumers with various occupations were found to differ statistically significantly ($p < 0.05$). Therefore, it can

be concluded that consumers who work for the government have a much higher average attitude score than consumers in other professions.

Findings from the Correlation Analysis

The degree of non-causal relationships between two numerical variables can be ascertained through correlation analysis. Two fundamental correlation coefficients (Pearson and Spearman's rho) can be mentioned in order to determine this degree. According to the study's assumptions about the normal distribution of attitudes, purchase intentions, and brand confidence scores, all of these variables had normally distributed scores. Thus, the relationship between the scores was examined using the Pearson Correlation Scale.

Table 6. Analysis of Relationships Between Scale Points (*Source: Authors Own*)

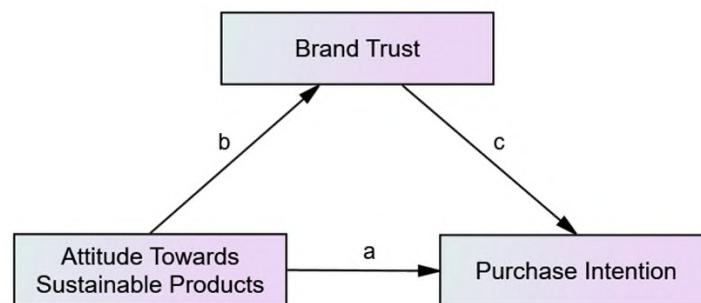
		Attitude	Purchase Intention	Brand Trust
Attitude	r	1		
	p			
Purchase Intention	r	0,572	1	
	p	0,000***		
Brand Trust	r	0,479	0,522	1
	p	0,000***	0,000***	

Note: *** $p < 0,001$, r =Pearson Correlation Coefficient, p =Level of Significance

Table 6 shows the results of the correlation analysis between scale points. Accordingly, when the relationships between scale scores were examined, there was a medium-sensitive linear relationship between the attitude score and the purchase intention score ($r=0,572$; $p < 0,001$), whereas there was an intermediate positive linear relation between the stance point and the brand confidence score ($r=0,479$; $p < 0,001$); and there was also a medium positive positive lineary relationship among the purchase intent and the mark confidence point ($r = 0,522$, $p < 0,001$).

Mediation Effect

The idea of mediation is used in structural equality modeling to specify successive causal relationships between variables. A more thorough explanation of the one-way causal relationship (direct effect) between an independent variable and a dependent variable is made possible in practice by a mediator.

Figure 4: Model established with mediator variable (*Source: Author's Own*)

With "Attitude towards sustainable products" as the predictor (independent variable), "Purchase Intention" as the dependent variable, and "Brand Trust" as the mediator, Figure 4 illustrates that there should be a statistically

significant direct relationship between the two variables. The reasoning behind this is that there cannot be a relationship that can be mediated if there is no relationship between purchase intention and attitude towards sustainable products. The results of an investigation into whether brand trust mediates in the accepted theoretical framework are shown below.

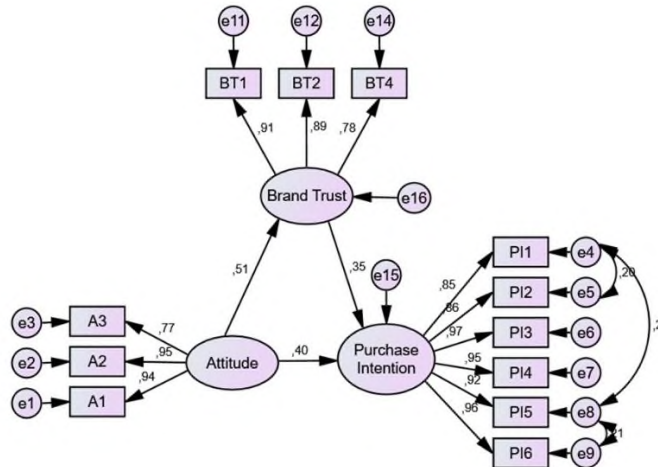

Figure 5: Mediating effect of brand trust

Table 7. Hypothesis Results of the Model Established with Brand Trust Mediator Variable (Source: Author's Own)

Hypotheses		Non-Mediation		Mediation		Mediation Effect
		Estimate	p	Estimate	p	
H ₁	Attitude -> Purchase Intention	0,578	***	0,400	***	Partial Mediation
H ₂	Attitude -> Brand Trust	-	-	0,509	***	
H ₃	Brand Trust -> Purchase Intention	-	-	0,352	***	

Note: ***p<0,001

The significance of the direct effect in the absence of a mediator variable in the model was first investigated when looking at Table 7. The first column displays the outcomes when there is no mediator variable. The direct effect is indicated by the "Estimate" value, and its significance is indicated by the p value. Thus, the Attitude -> Purchase Intention effect can be considered statistically significant ($r=0.578$; $p<0.001$).

The scenario in which the mediator variable appears in the model was investigated in the second stage. Thus, the Attitude -> Purchase Intention effect in this model can be considered statistically significant ($r=0.400$; $p<0.001$). The Attitude -> Brand Trust effect ($r=0.509$; $p<0.001$) and the Brand Trust -> Purchase Intention effect ($r=0.352$; $p<0.001$) are both statistically significant when the mediator variable is taken into consideration.

The direct effect of "Attitude -> Brand Trust -> Purchase Intention", which was found to be significant when there was no mediator variable in the mediation relationship "Attitude -> Purchase Intention", maintained its significance when the mediator variable was added to the model. The relationship between attitude and purchase is also transmitted through brand trust. In this case, it can be said that brand trust has a partial mediator effect.

Conclusions and Discussion

These days, the increasingly potent concepts of environmental consciousness and green marketing have an effect on both consumers and businesses. Because young consumers have different purchasing habits than older generations, it is crucial to understand their attitudes and intentions regarding sustainable products as well as the extent to which brand trust affects these attitudes and intentions. The analyses revealed a significant correlation between young consumers' intentions to make purchases and their attitudes toward sustainable products. Additionally, those with positive attitudes also exhibited more positive approaches to their purchase intentions.

An additional finding was that brand trust and people's perceptions of sustainable products were significantly correlated. The conclusion was that young consumers who trusted the brand had positive attitudes toward products, and that their trust and attitudes toward brands that offer sustainable products moved in the same direction. Purchase intention and brand trust were found to be significantly positively correlated based on the analyses' findings. As a result, consumers were more likely to buy from businesses they trusted that sold sustainable products. Another finding was that brand trust acted as a mediator in the relationship between attitudes towards sustainable products and purchase intentions.

The analysis reveals that the participants' attitudes and intentions to buy sustainable products vary significantly depending on their age, gender, income, level of education, and occupation. Another finding is that participants' levels of trust in companies that sell sustainable goods vary depending on their demographic traits. As a result, it was found that young female consumers trust brands that offer sustainable products more and have higher attitudes and purchase intentions toward sustainable products. According to age groups, young consumers have more positive attitudes and intentions to buy sustainable products than middle-aged and older participants. The participants' income level is another element influencing their opinions about sustainable products. In this regard, it was determined that people with greater incomes have more positive opinions about sustainable products. Another finding is that participants' attitudes toward sustainable products rise in tandem with their educational attainment. Young adult consumers who work in the public sector have more positive opinions about sustainable products, which is an occupational differentiation. Compared to young and young adults, retired participants have less positive attitudes, and the main contributing factor at this time is their perception that sustainable products are more expensive.

Today, young consumers' awareness of social responsibility, environmental concerns, and sustainability sensitivity have become crucial marketing tools. Young people's interest in eco-friendly products, in particular, boosts brand loyalty and solidifies these products' market position.

Upon the scrutiny into the existent body of research on the subject matter; Chen and Chang (2013) examined the effects of environmental knowledge, environmental labels and green trust on young consumers' attitudes towards green products in detail. The research findings showed that green trust plays an important mediating role on the purchase intentions of young consumers who develop positive attitudes. This reveals how young consumers' sensitivity to environmental issues is reinforced by trusted brands. In addition, it has been observed that brands' sustainability efforts and transparency have a positive impact on young consumers.

Young consumers' favourable opinions of sustainable products stem from their sense of social responsibility and environmental concerns, claim Boulstridge and Carrigan (2000). The study's findings demonstrated that environmental concerns have an impact on young consumers' purchase intentions. Additionally, it was mentioned that brand trust is an important mediator in this process. Boulstridge and Carrigan's study provides insightful information about how social norms and environmental awareness influence young consumers' purchasing decisions.

Another study by Lee (2009) analysed the relationship between brand trust and young consumers' attitudes towards sustainable products and purchase intentions. The study showed that positive attitudes towards sustainable products strengthen purchase intentions through brand trust. This finding reveals that young consumers' orientation towards trusted brands has an important effect on the preference of environmentally friendly products. It is also concluded that brands should gain the trust of young consumers by developing effective communication strategies about sustainable products.

Zhou and Hu (2018) investigated how young consumers' favorable attitudes toward sustainable products are influenced by brand trust in terms of their purchase intentions. According to the study's findings, young consumers are more interested in and likely to buy sustainable products when they have confidence in the brand. These results imply that trustworthy brands serve to further solidify young consumers' perceptions of sustainable products.

Nguyen and Lobo (2018) demonstrated how brand trust supports favorable attitudes toward eco-friendly products and raises purchase intention. According to the study, young consumers' decision-making processes regarding sustainable products are significantly influenced by brand trust. According to this study, young consumers' brand trust is boosted when brands fulfil their environmental obligations, which in turn influences their intention to buy.

As a result, all of these studies emphasise that the interactions between young consumers' attitudes towards sustainable products and brand trust are the main factors shaping their purchase intentions. It is concluded that young consumers' trust in brands with environmental awareness is a determining factor in their preference for and orientation towards sustainable products. Therefore, it is critical for brands to develop strategies to build trust in order to influence the purchasing decisions of young consumers. In order to increase young consumers' interest in sustainable products, brands should emphasise their environmental sustainability efforts and transparency, which will allow them to establish a stronger bond with this consumer group.

Practical Implications

The basis of sustainability is to consider the right to life of future generations; therefore, the marketing strategies that businesses have implemented and will implement become very important. The success of these strategies can primarily be achieved through understanding and practices that direct consumers to sustainable consumption and change consumption patterns. In this context, it is very important for businesses and brands to consider and determine the purchasing behaviors of this young generation, which differs from other generations in terms of purchasing behaviors and will constitute the largest majority of the population in the coming years.

As a result of the study, it was concluded that male consumers have lower positive attitudes towards sustainable products compared to female consumers. In this context, some strategies are suggested for brands that produce or consider producing sustainable products to change the attitudes of male consumers positively. In order to increase environmental awareness and consciousness, informative campaigns are suggested, and within the scope of digital marketing strategies, it is suggested to produce content that will allow male consumers to be reached more easily. Establishing an emotional bond is very important to increase individuals' brand participation. In this context, preparing advertisements that emphasize the strong and impressive aspects of sustainability-focused brands, the production processes of the products and their contributions to society, increasing the content and discourses for this purpose, and creating a heroic and protective image perception at a point where male individuals can identify the brand with their own personalities by emphasizing the strong, modern and masculine elements in the advertisements of sustainable products will be effective in establishing this emotional bond. Another strategy is to attract the attention of male consumers by emphasizing strong, modern and masculine elements in the advertisements of sustainable products. One another strategy that can be followed within the scope of increasing male individuals' purchase intention and brand trust towards sustainable products is sports sponsorships that brands can carry out. Organizing sponsorship activities for teams in sports competitions can lead to a positive attitude in brand trust and purchase intention. In addition, collaborating with famous male figures who are seen as successful, powerful and important by male individuals and accepted by the society is another useful strategy.

Another participant group for which businesses can develop strategies within the scope of purchase intention and brand trust is middle-aged and older individuals. The most basic strategy that can be implemented for this age group, where brand trust and purchase intention are lower compared to young consumers, is to carry out awareness-raising advertisements and campaigns. Emphasizing the social contribution of sustainable products, developing communication strategies focused on family and future generations, highlighting the discourse of leaving a better future for their children and grandchildren and sharing messages in this direction can have an

impact on purchase intention. In addition, certificates, long-term experiences and customer references can be used to prove the reliability of brands offering sustainable products. Advertisements supporting the perception of health and safety can be made by emphasizing the content of the products. According to another result obtained for the same age group, the attitudes of retirees and those with low income levels towards sustainable products are lower. In this context, emphasizing that these products provide savings in the long term and implementing special discounts and promotions can positively affect attitudes and purchase intentions.

It can be said that the strategies developed by brands that offer or plan to offer sustainable products, especially to primary and high school age youth, will positively affect and change the attitude, purchase intention and brand trust towards these products. Hereby, the integration of state-supported education programs, lessons and activities, especially on sustainability, into the school curriculum will increase students' awareness on this issue and help them acquire environmentally friendly behaviors. Films, documentaries and educational videos on sustainability can help young consumers understand the subject better. For example, determining role models who prefer sustainable products and running advertising campaigns that can encourage young individuals to turn to these products can also be suggested as strategies that businesses and brands can implement. The implementation of mobile games and applications within the scope of digital strategies will also be effective. These games can increase young individuals' sustainability awareness and create habits.

Future Research Directions

For future studies, it is recommended that research be conducted on which factors are prominent in determining the environmental attitudes and priorities of young Turkish consumers. Within the scope of the demographic differences that have emerged, the reasons for these differences can be investigated in more detail and also, country comparisons can be made to analyze whether the attitudes of young and young adults towards sustainable products are entailed by including cultural characteristics.

Disclosure of Conflicts of Interest

No potential conflicts of interest are disclosed by the author with regard to the research, authorship, and/or publication of this article.

Finances

This article's research, writing, and/or publication were all done without any financial assistance from the author.

Statements of Publication Ethics

We hereby attest that research and publication ethics have been closely adhered to and that there are no unethical issues with the study.

Rate of Contribution by Researchers

The study's sole author is one person.

Details of Ethics Committee Approval

With a decision dated November 28, 2024, and number 25487, the OSTİM Technical University Scientific Research and Publication Ethics Committee granted ethics committee approval for this study.

References

- Ahmad, W., & Zhang, Q. (2020). Green purchase intention: Effects of electronic service quality and customer green psychology. *Journal of Cleaner Production*, 267, 122053. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122053>
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 50(2), 179–211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T)
- Alpar, R. (2020). *Uygulamalı istatistik ve geçerlik-güvenirlilik*. Detay Yayıncılık.
- Argo, J. J., Bruin, G. J., & Dunn, K. W. (2005). The influence of a friend's behavior on an individual's purchase intention. *Journal of Consumer Research*, 32(3), 392–399. <https://doi.org/10.1086/497548>
- Astrid, P. (2020). Social media marketing and brand loyalty: The role of brand trust. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 7(12), 951–958. <https://doi.org/10.13106/jafeb.2020.vol7.no12.951>
- Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16, 74–94. <https://doi.org/10.1177/009207038801600107>
- Bollen, K., & Lennox, R. (1991). Conventional wisdom on measurement: A structural equation perspective. *Psychological Bulletin*, 110(2), 305–314. <https://doi.org/10.1037//0033-2909.110.2.305>
- Boulstridge, E., & Carrigan, M. (2000). Do we really care about ethical consumerism? *Ecological Economics*, 32(2), 221–236. [https://doi.org/10.1016/S0921-8009\(99\)00092-1](https://doi.org/10.1016/S0921-8009(99)00092-1)
- Bredahl, L. (2001). Determinants of consumer attitudes and purchase intentions with regard to genetically modified foods: Results of a cross-national survey. *Journal of Consumer Policy*, 24(1), 23–61. <https://doi.org/10.1023/A:1010950406128>
- Charter, M., Peattie, K., Ottman, J., & Polonsky, M. J. (2002). *Marketing and sustainability*. Centre for Business Relationships, Accountability, Sustainability and Society. <https://doi.org/10.4324/9781351283083>
- Chen, M. F., & Lee, C. L. (2015). The impacts of green claims on coffee consumers' purchase intention. *British Food Journal*, 117(1), 195–209. <https://doi.org/10.1108/bfj-07-2013-0196>
- Chen, L., Qie, K., Memon, H., & Yesuf, H. M. (2012). The empirical analysis of green innovation for fashion brands, perceived value, and green purchase intention-mediating and moderating effects. *Sustainability*, 13(8), 4238. <https://doi.org/10.3390/su13084238>
- Chen, Y.-S., & Chang, C.-H. (2012). Enhancing green purchase intentions: The roles of green perceived value, green perceived risk, and green trust. *Journal of Business Ethics*, 107(3), 305–322. <https://doi.org/10.1007/s10551-011-1020-3>
- Chen, Y.-S., & Chang, C.-H. (2013). The influence of greenwash on consumer purchasing intentions: The mediating effect of green trust. *Journal of Business Ethics*, 114(3), 325–334. <https://doi.org/10.1007/s10551-012-1360-3>
- Chen, Y.-S. (2010). The influence of green marketing on brand trust and purchase intention. *Journal of Business Ethics*, 97(4), 663–672. <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0512-0>
- Çokluk, Ö., Şekercioglu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Pegem Akademi.
- Dangelico, R. M., & Vocalelli, D. (2017). “Green marketing”: A systematic review of the literature and implications for future research. *Business Strategy and the Environment*, 26(4), 473–486. <https://doi.org/10.1002/bse.1930>
- Delgado-Ballester, E., & Munuera-Alemán, J. L. (2001). Brand trust in the context of brand equity. *European Journal of Marketing*, 35(11/12), 1238–1258. <https://doi.org/10.1108/EJMJ-11-2001-0631>
- D'Souza, C., Taghian, M., Lamb, P., & Peretiatkos, R. (2006). Green decisions: Demographics and consumer understanding of environmental labels. *International Journal of Consumer Studies*, 30(1), 14–24. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2005.00466.x>
- Hart, S. L. (1995). A natural-resource-based view of the firm. *Academy of Management Review*, 20(4), 986–1014. <https://doi.org/10.5465/amr.1995.9512280031>

- Hawkins, D. I., & Mothersbaugh, D. L. (2010). *Consumer behavior: Building marketing strategy*. McGraw-Hill Education.
- Grewal, D., & Levy, M. (2010). *Marketing* (2nd ed.). McGraw Hill.
- Grier, S. A., & Bryant, C. A. (2005). Social marketing in public health. *Health Affairs*, 24(4), 100–112. <https://doi.org/10.1377/hlthaff.24.4.100>
- Gürbüz, S., & Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1993). *LISREL 8: Structural equation modeling with the SIMPLIS command language*. Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Kabadayı, E. T., & Alan, A. K. (2012). Brand trust and brand affect: Their strategic importance on brand loyalty. *Journal of Global Strategic Management*, 11(6), 81–88. <https://doi.org/10.20460/jgsm.2012615788>
- Kabadayı, E. T., Dursun, İ., Alan, A. K., & Tuğer, A. T. (2015). Green purchase intention of young Turkish consumers: Effects of consumer guilt, self-monitoring, and perceived consumer effectiveness. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 207, 165–174. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.10.167>
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*. Asil Yayın Dağıtım.
- Kline, R. B. (1998). *Principles and practice of structural equation modeling*. Guilford Press.
- Kotler, P., Kartajaya, H., & Setiawan, I. (2016). *Marketing 4.0*. Wiley.
- Kotler, P., & Armstrong, G. (2009). *Principles of marketing* (13th ed.). Prentice Hall.
- Kumar, P., & Ghodeswar, B. M. (2015). Factors affecting consumers' green product purchase decisions. *Marketing Intelligence & Planning*, 33(3), 330–347. <https://doi.org/10.1108/mip-03-2014-0068>
- Lasuin, C. A., & Ching, N. Y. (2014). Factors influencing green purchase intention among university students in Malaysia. *Malaysian Journal of Business and Economics*, 1(2), 1–14. <https://doi.org/10.51200/mjbe.v1i2.116>
- Lee, K. (2009). Gender differences in consumers' green purchasing behavior. *Journal of Consumer Marketing*, 26(2), 87–96. <https://doi.org/10.1108/07363760910940494>
- Mayank, B., & Amit, J. (2013). Green marketing: A study of consumer perception and preferences in India. *Electronic Green Journal*, 1(36), 1–20. <https://doi.org/10.5070/g313618392>
- Moorman, M., Neijens, P. C., & Smit, E. G. (2002). The effects of magazine-induced psychological responses and thematic congruence on memory and attitude toward the ad in a real-life setting. *Journal of Advertising*, 31(4), 27–40. <https://doi.org/10.1080/00913367.2002.10673683>
- Nguyen, T. N., & Lobo, A. (2018). Young consumers' green purchase behavior: The role of environmental concern, knowledge, and attitude. *International Journal of Retail & Distribution Management*, 46(5), 477–496. <https://doi.org/10.1108/IJRDM-06-2017-0132>
- Nguyen, L. Q., & Du, Q. (2010). Effectiveness of students' choice in ecological food. *Umeå School of Business*.
- Okada, E. M., & Mais, E. L. (2010). Framing the 'green' alternative for environmentally conscious consumers. *Sustainability Accounting, Management and Policy Journal*, 1(2), 222–234. <https://doi.org/10.1108/20408021011089257>
- Ottman, J. A. (2011). *The New Rules of Green Marketing: Strategies, Tools, and Inspiration for Sustainable Branding*. Berrett-Koehler Publishers.
- Özdamar, K. (2002). *Paket programları ile istatistiksel veri analizi-2*. Kaan Kitabevi.
- Porter, M. E., & Kramer, M. R. (2011). Creating shared value. *Harvard Business Review*, 89(1/2), 62–77.
- Peattie, K. (2001). Towards sustainability: The role of green marketing. *Marketing Review*, 1(2), 129–144. <https://doi.org/10.1362/1460948012560977>
- Peattie, K., & Crane, A. (2005). Green marketing: Legend, myth, or new management reality? *Journal of Business Ethics*, 66(4), 357–374. <https://doi.org/10.1007/s10551-005-2501-6>
- Polonsky, M. J. (1994). An introduction to green marketing. *Electronic Green Journal*, 1(2), 1–10. <https://doi.org/10.5070/g31210177>

- Prothero, A., Dobscha, S., Freund, J., Kilbourne, W. F., Luchs, M. G., Ozanne, L. K., & Thøgersen, J. (2011). Sustainable consumption: Opportunities for consumer research and public policy. *Journal of Public Policy & Marketing*, 30(1), 31–38. <https://doi.org/10.1509/jppm.30.1.31>
- Rahbar, E., & Wahid, N. A. (2011). Factors affecting green purchase intention: A study in Malaysia. *International Journal of Business and Management*, 6(6), 229–239. <https://doi.org/10.5539/ijbm.v6n6p229>
- Ramesh, K., Saha, R., Goswami, S., Sekar, S., & Dahiya, R. (2019). Consumers' response to CSR activities: Mediating role of brand image and brand attitude. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(2), 377–387. <https://doi.org/10.1002/csr.1689>
- Schmidt, K., & Buxel, H. (2019). The role of trust in the relationship between corporate social responsibility and consumer behavior. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 26(6), 1331–1340. <https://doi.org/10.1002/csr.1831>
- Singh, P. (2010). Green marketing: Opportunity for innovation and sustainable development. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.1636622>
- Škatarić, G., Vlahović, B., Užar, D., Spalević, V., & Novičević, R. (2021). The influence of green marketing on consumer environmental awareness. *Poljoprivreda i Sumarstvo*, 67(2), 21–36. <https://doi.org/10.17707/agricultforest.67.2.02>
- Sreen, N., Purbey, S., & Sadarangan, P. (2017). Impact of culture, behaviour, and gender on green purchase intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 41, 177–189. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2017.12.002>
- Suki, N. M. (2013). Green awareness effects on consumer's purchasing decision: Some insights from Malaysia. *International Journal of Asia Pacific Studies*, 9(2), 49–63.
- Şeker, H., & Gençdoğan, B. (2014). *Psikolojide ve eğitimde ölçme aracı geliştirme*. Nobel Yayınevi.
- TerraChoice. (2010). *The Sins of Greenwashing: Home and Family Edition*. <https://www.terrachoice.com/en/greenwashing-report-2010>
- Testa, F., Iraldo, F., Vaccari, A., & Ferrari, E. (2013). Why eco-labels can be effective marketing tools: Evidence from a study on Italian consumers. *Business Strategy and the Environment*, 24(4), 252–265. <https://doi.org/10.1002/bse.1821>
- Tsai, P. H., Lin, G. Y., Zheng, Y. L., Chen, Y. C., Chen, P. Z., & Su, Z. C. (2020). Exploring the effect of Starbucks' green marketing on consumers' purchase decisions from consumers' perspective. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 56, 102162. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2020.102162>
- Wu, S. I., & Chen, Y. J. (2014). The impact of green marketing and perceived innovation on purchase intention for green products. *International Journal of Marketing Studies*, 6(5), 81–100. <https://doi.org/10.5539/ijms.v6n5p81>
- Zhou, L., & Hu, M. (2018). The influence of green brand image on consumer purchase intention: A case study of Chinese consumers. *Sustainability*, 10(10), 3780. <https://doi.org/10.3390/su10103780>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Son yıllarda artan çevresel bilinç, bireysel tüketim alışkanlıklarını ve işletmelerin pazarlama stratejilerini köklü bir şekilde etkilemiştir. Tüketicilerin doğaya duyarlı yaklaşımı, çevre dostu ürünlerin öne çıkmasına ve bu ürünlerin tanıtımına yönelik yeni stratejiler geliştirilmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, sürdürülebilir ürünlere yönelik tutumların, tüketicilerin satın alma niyetlerini nasıl etkilediği önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir. Bununla birlikte, marka güveninin bu ilişkideki aracılık rolü de giderek daha fazla dikkat çekmektedir.

Bu makalede, genç tüketicilerin sürdürülebilir ürünlere yönelik tutumları ile satın alma niyetleri arasındaki ilişkiyi inceleyerek, marka güveninin bu ilişkideki aracılık rolü detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Araştırma, farklı demografik grupları analiz ederek, genç kuşağın sürdürülebilirlik konusundaki hassasiyetini anlamaya ve yeşil pazarlama stratejilerinin etkinliğini artırmaya yönelik öneriler sunmaya odaklanmıştır.

Bu çalışma, 18 yaş ve üzeri 460 Türk tüketiciyi kapsamış ve veriler, beşli Likert tipi bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Ankette; demografik özellikler, sürdürülebilir ürünlere yönelik tutumlar, satın alma niyeti ve marka güvenine ilişkin sorular yer almıştır. Veriler, IBM SPSS Statistics 26 ve IBM SPSS AMOS 23 yazılımları kullanılarak analiz edilmiş, yapısal denklem modeli (SEM) yardımıyla test edilmiş ve elde edilen ölçeklerin geçerliliği ile güvenilirliği doğrulanmıştır.

Araştırma sonucunda, genç tüketicilerin sürdürülebilir ürünlere yönelik tutumlarının, satın alma niyetlerini pozitif yönde etkilediği ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte, marka güveninin bu ilişkide kısmi aracılık rolü oynadığı tespit edilmiştir. Özellikle genç kadın tüketicilerin, erkeklere kıyasla daha yüksek bir tutum ve satın alma niyeti sergiledikleri gözlemlenmiştir. Yaşlı bireylerin ise, sürdürülebilir ürünlere olan ilgisinin daha düşük olduğu dikkat çekmiştir. Bu bulgular, genç kadın tüketicilerin marka güvenine daha fazla bağlılık gösterdiğini ve bu grubun şirketler için stratejik bir hedef kitlesi olarak ele alınması gerektiğini ortaya koymuştur.

Yeşil pazarlama, çevre dostu ürünlerin tanıtımında tüketicilere uzun vadeli faydaları vurgulayan mesajlar iletilmesini kapsar. Bu stratejiler hem tüketicilerin çevresel duyarlılığını artırmayı hem de şirketlerin rekabet avantajı kazanmasını hedefler. Araştırmadan elde edilen bulgular, yeşil pazarlama stratejilerinin etkinliğini artırmak için bir dizi öneri sunmaktadır. Kadın tüketicilere yönelik farkındalık kampanyaları, kadınların çevre dostu ürünlere olan ilgisini daha da artırabilir. Erkek tüketicilere ulaşmak için ise spor sponsorluğu gibi etkinlikler ve ünlü figürlerle iş birliği stratejileri geliştirilebilir.

Yaşlı ve orta yaşlı tüketiciler için ekonomik avantajları ve uzun vadeli tasarrufları vurgulayan kampanyalar düzenlenmelidir. Emeklilere yönelik uygun fiyat stratejileri de benimsenebilir. Bu stratejiler, yaş gruplarının çevre dostu ürünlere olan ilgisini canlı tutmada etkili olabilir. Ayrıca, genç tüketicilere ulaşmak için dijital platformlarda etkileşim odaklı kampanyalar yürütülebilir. Sosyal medyada sürdürülebilirlik temalı içerikler, gençlerin konuya dair farkındalığını artırabilir. Eğitim kurumlarıyla iş birliği yapılarak, genç nesillere çevre bilinci aşılayan projeler geliştirilebilir. Bu projeler, sadece çevresel farkındalığı artırmakla kalmaz, aynı zamanda bu grubu sürdürülebilir ürünler konusunda daha bilinçli kararlar almaya teşvik edebilir.

Araştırma ayrıca, gelir düzeyi ile sürdürülebilir ürünlere yönelik tutum arasında önemli bir ilişki olduğunu göstermektedir. Yüksek gelir düzeyine sahip bireylerin sürdürülebilir ürünlere olan ilgisinin daha fazla olduğu bulunmuştur. Bu durum, sürdürülebilir ürünlerin genellikle daha yüksek maliyetlere sahip olmasından kaynaklanabilir. Bu nedenle, düşük gelirli tüketicilere yönelik özel indirimler ve kampanyalar düzenlenmesi, bu grupların da sürdürülebilir ürünlere erişimini kolaylaştırabilir.

Sürdürülebilir ürünlerin tanıtımında tüketici davranışlarının daha iyi anlaşılması için yeni modeller geliştirilmesi de önemlidir. Örneğin, dijital teknolojilerden faydalanılarak kişiselleştirilmiş öneriler ve hedefli reklamlar kullanılabilir. Bu yaklaşım, tüketicilerin özel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik daha etkili bir strateji sunabilir. Ayrıca, sürdürülebilirlik temalı mobil uygulamalar veya oyunlar, özellikle genç nesillerin ilgisini çekerek çevre dostu alışkanlıklar geliştirmelerine katkı sağlayabilir.

Gelecek araştırmalar için kültürler arası karşılaştırmalar yapılması ve sürdürülebilir tüketim davranışını etkileyen psikolojik ve sosyolojik unsurların incelenmesi önerilmektedir. Ayrıca, sürdürülebilir ürünlerin pazar payını artırmak için daha yenilikçi yaklaşımların benimsenmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Örneğin, çevre dostu ürünlerin üretim süreçlerinde şeffaflık sağlanması ve bu süreçlerin tüketicilere görsel materyallerle aktarılması,

tüketicilerin marka güvenini artırabilir. Bu tür stratejiler hem tüketici sadakatini artıracak hem de markaların çevre dostu kimliklerini pekiştirecektir.

Sonuç olarak, genç tüketiciler arasında marka güveninin önemi, sürdürülebilir pazarlama stratejilerinin başarısında belirleyici bir faktördür. Şirketler, bu kitlenin duyarlılıklarını ve beklentilerini anlayarak, uzun vadeli başarı sağlayabilecek stratejiler geliştirmelidir. Kadın tüketicilere yönelik özel kampanyalar, erkek tüketicilere ulaşmayı hedefleyen yenilikçi yöntemler ve yaşlı grupları kapsayan ekonomik stratejiler, markaların sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmalarında kritik bir rol oynayabilir. Genç nesillerin çevre dostu ürünlere olan ilgisinin desteklenmesi ve teşvik edilmesi hem çevresel sürdürülebilirlik hem de ekonomik büyüme için önemli bir fırsattır.

TÜKETİCİLERİN ALDATILMAYI ÖNLEME MOTİVASYONU ÖLÇEĞİ'NİN TÜRKÇEYE UYARLANMASI

ADAPTATION OF THE MOTIVATION TO AVOID DUPING SCALE INTO TURKISH

Mertcan TAŞÇIOĞLU

İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal
Bilgiler Fakültesi, İşletme Bölümü
mertcan.tascioglu@medeniyet.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4024-2453

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

18.01.2025

Kabul Tarihi:

06.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Ölçek Uyarlama,
Çevrim içi Tüketici
Davranışı,
Aldatılmayı Önleme
Motivasyonu

Keywords

Scale Adaptation,
Online Consumer
Behavior,
Motivation to Avoid
Duping

Tüketiciler, aldatıcı pazarlama uygulamalarına karşı daha bilinçli bir duruş sergilerken, bu davranışı anlamak ve ölçmek gün geçtikçe daha önemli hale gelmiştir. Bu çalışma, Tüketicilerin Aldatılmayı Önleme Motivasyonu Ölçeği'ni Türkçeye uyarlayarak, Türk tüketicilerinin bu konudaki hassasiyetlerini ölçmek için güvenilir bir araç sunmayı hedeflemektedir. Uyarlama sürecinde, yalnızca birebir dilsel çeviriden ziyade bağlamın da dikkate alınmasına önem verilmiştir. Bu doğrultuda ölçeğin İngilizce orijinal metninden Türkçeye çevirisi sürecinde, yeminli tercüman ve dil uzmanı akademisyenler ve Türk Dili ve Edebiyatı uzmanından yardım alınarak süreç titizlikle yürütülmüş ve önerileriyle zenginleştirilmiştir. Araştırma, çevrim içi anket yöntemiyle 222 katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) sonuçları, ölçeğin orijinal faktör yapısının Türkçe bağlamında da aynı sağlamlığı koruduğunu ortaya koymuştur. Güvenilirlik testleri, ölçeğin yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu kanıtlarken, geçerlilik analizleri tüketicilerin aldatılmayı önleme motivasyonlarını etkili bir şekilde ölçtüğünü göstermiştir. Bu ölçek, yalnızca akademik literatüre önemli bir katkı sunmakla kalmamış, aynı zamanda işletmelerin tüketici güvenini artırmaya yönelik etik stratejiler geliştirmesine zemin hazırlamıştır. Türkçeye uyarlanan ölçeğin son hali tüketicilerin bilinçli ve kendilerini koruma odaklı yaklaşımlarını anlamak için kritik bir araç olarak hem araştırmacılar hem de uygulayıcılar için değerli bir kaynak oluşturmaktadır.

As consumers are becoming more aware of deceptive marketing practices, it has become increasingly important to understand and measure this behavior. This study aims to adapt the Motivation to Avoid Duping Scale into Turkish to provide a reliable tool to measure Turkish consumers' sensitivity to deceptive marketing practices. In the adaptation process, it was important to consider the context rather than just a literal linguistic translation. Accordingly, the process of translating the scale from the original English text into Turkish was meticulously carried out with the help of certified translators, linguistic academics and Turkish Language and Literature expert, and the process was enriched with their suggestions. The research was conducted with 222 participants through online survey method. Confirmatory Factor Analysis (CFA) results revealed that the original factor structure of the scale retained the same robustness in the Turkish context. Reliability tests proved that the scale has high internal consistency, while validity analyses showed that it effectively measures consumers' motivations to avoid duping. This scale has not only made a significant contribution to the academic literature, but also paved the way for businesses to develop ethical strategies to increase consumer trust. The final version of the scale adapted into Turkish is a valuable resource for both researchers and practitioners as a critical tool for understanding consumers' conscious and self-protection-oriented approaches.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1622495>

Atıf/Cite as: Taşcıoğlu, M. (2025). Tüketicilerin aldatılmayı önleme motivasyonu ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 331-345.

Giriş

Alışverişte aldatma, tüketiciler için kritik bir zorluk teşkil etmekte, güvenlerini ve karar verme süreçlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Sahte yorumlar, sahte ürünler veya yanıltıcı fiyatlandırma stratejileri yoluyla olsun, aldatıcı uygulamalar tüketici güvenini zayıflatmakta ve memnuniyetsizliğe ve maddi zarara yol açabilmektedir (Munzel, 2016; Román, 2010). Tüketiciler bilinçli seçimler yapmak için doğru bilgiye güvenmektedirler, ancak aldatma bu süreci bozarak gerçek ve sahte teklifler arasında ayırım yapmayı zorlaştırmaktadır. Bu sorun yalnızca bireysel satın alma kararlarını etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda markalara ve çevrim içi platformlara duyulan güveni de azaltmaktadır (Bozkurt ve Gligor, 2019; Göbel vd., 2017). Bu zorlukların üstesinden gelmek için şeffaflığı artıracak, etik standartları uygulayacak ve tüketicileri aldatıcı uygulamaları etkili bir şekilde tespit etmek ve bunlardan kaçınmak için gereken araçlarla güçlendirecek sağlam önlemler alınması gerekmektedir (Böhm vd., 2022; Kavak vd., 2009). Bu bağlamda, satıcılara yönelik duyulan şüphe, özellikle çevrim içi alışveriş bağlamında, çeşitli pazar yerlerinde tüketici davranışını önemli ölçüde etkileyen çok yönlü bir konudur.

Öngörülen olumsuz duygular, tüketici davranışında önemli bir rol oynayarak karar verme süreçlerini etkiler ve gelecekteki eylemleri şekillendirir. Utanç, suçluluk ve pişmanlık gibi duyguları içeren bu duygular, bireyleri özellikle olumsuz sosyal değerlendirmelere veya kişisel memnuniyetsizliğe yol açabilecek belirli davranışlarda bulunmaktan caydırabilir. Araştırmalar, öngörülen olumsuz duyguların istenmeyen tüketim davranışlarına karşı güçlü caydırıcılar olarak hizmet edebileceğini göstermektedir. Örneğin, Khan vd. (2022), utancın bireyleri sahte lüks malları satın almaktan caydırabilecek olumsuz bir duygu olarak nasıl işlev gördüğünü vurgulayarak, sosyal damgalanma korkusunun tüketici seçimlerini önemli ölçüde etkileyebileceğini öne sürmektedir. Benzer şekilde, Escadas vd. (2020), suçluluk ve utanç gibi öngörülen olumsuz duyguların tüketim bağlamlarında etik karar vermeyi derinden etkileyebileceğini ve bireylerin olumsuz duygusal sonuçlara yol açacağını öngördükleri eylemlerden kaçınmalarına yol açabileceğini vurgulamaktadır. Bu durum, özellikle söz konusu davranış sosyal açıdan hassas veya utanç verici olduğunda, öngörülen olumsuz duyguların tüketici niyetlerini etkili bir şekilde tahmin edebileceğini göstermek için Planlı Davranış Teorisini genişleten Londoño vd. (2017)'nin bulgularıyla da uyumludur. Dahası, öngörülen olumsuz duyguların rolü bireysel karar alma süreçleriyle sınırlı olmayıp daha geniş sosyal dinamiklere de uzanmaktadır. Hook vd. (2016), çocukların marka temelli sosyal ağlara katılımının değerlendirici sosyal kimlik ve öngörülen duygulardan nasıl etkilendiğini, olumsuz duyguların sosyal bağlamlarda bağlılığı ve tavsiyeleri yönlendirebileceğini tartışmaktadır. Bu durum, olumsuz duygusal deneyim beklentisinin yalnızca kişisel tüketim tercihlerini değil, aynı zamanda sosyal ağlardaki kolektif davranışları da şekillendirebileceğini göstermektedir.

Tüketici dolandırıcılığı, küresel çapta yaygın ve karmaşık bir sorun teşkil etmekte ve farklı demografik özelliklere sahip bireyleri etkilemektedir. Araştırmalar, duygusal zekâ ve bencillikten (Hasford vd., 2021) kimlik avı ve tüketici satın alma dolandırıcılığı gibi dolandırıcılıklarda kullanılan psikolojik tetikleyicilere (DeLiema vd., 2022) kadar tüketicinin dolandırıcılığa karşı savunmasızlığını etkileyen çeşitli faktörlerin altını çizmektedir. Garnefeld ve diğerleri (2019), ödeme yöntemlerinin tüketici davranışını zihinsel muhasebe ilkeleriyle şekillenen toplumsal normlardan saptırmadaki rolünü vurgulamaktadır. Ürün bilgisi, sosyal baskılar ve satın alma gücü gibi faktörler dolandırıcılığa karşı savunmasızlığı artırırken (Shi vd., 2017), e-ticarette güven ve deneyim, kimlik hırsızlığı ve işlem dolandırıcılığı gibi riskleri azaltmaktadır (Sun, 2010). Teknolojik gelişmeler, kimlik hırsızlığı ve çevrim içi finansal istismar gibi yeni tehditler ortaya çıkarmakta ve bu da sürekli araştırma yapılmasını gerektirmektedir (Kim vd., 2021; Yuen vd., 2015). Bu tür aldatmacaları tespit etmek ise çeşitli psikolojik, sosyal ve teknolojik boyutları kapsayan çok yönlü bir araştırma alanıdır.

Tüketicilerin aldatılması ve aldatılmayı önleme motivasyonları kültürel olarak farklılık gösterebilecek konular olup, farklı dil ve kültürlerde tutarlı bir şekilde anlaşılabilmesi için ölçek çevirisi ihtiyacını ortaya koymaktadır. Ölçek çevirisi, bir dilde geliştirilmiş olan ölçüm araçlarının başka bir dil ve kültürde geçerli ve güvenilir bir şekilde kullanılmasını sağlar. Tüketici dolandırıcılığı ve aldatma konuları, kültürel bağlama bağlı olarak farklı algılanabilir ve yaşanabilir. Örneğin, sahte yorumlar veya yanıltıcı fiyatlandırma stratejilerine verilen tepkiler, bir kültürde yoğun bir güvensizlik yaratırken başka bir kültürde daha az tepki çekebilir. Bu nedenle orijinal dilde geliştirilen ölçeklerin, hedef kültüre uygun şekilde çevrilip adapte edilmesi, araştırmaların geçerliliği ve güvenilirliği açısından kritik önem taşır. Ayrıca tüketicilerin dolandırıcılığa karşı savunmasızlığını etkileyen psikolojik tetikleyiciler ve ödeme yöntemleri gibi faktörler, kültürel bağlamda farklılık gösterebilir. Dolandırıcılık araştırmalarında kullanılan ölçeklerin, hedef kitlenin diline ve kültürüne uygun hale getirilmesi, sonuçların daha doğru ve genel

kabul edilebilir olmasını sağlar. Teknolojik gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni tehditlerin küresel ölçekte anlaşılabilirliği ve önlenebilmesi için de ölçek çevirisi kritik bir rol oynar (Cha vd., 2007). Tüketicilerin Aldatılmayı Önleme Motivasyonu ölçeğinin çevirisi, Türk tüketicilerin daha iyi anlaşılmasını sağlayarak işletmelerin bu pazarda yeni ve farklı stratejiler geliştirmelerine olanak tanıyacak ve e-ticaret ortamındaki rekabet güçlerini artırmaya yardımcı olacaktır.

Literatür Taraması

Tüketici güveni ve şüphesinin dinamikleri, satıcıların algılanan dürüstlüğü, fiyatlandırma mekanizmalarının şeffaflığı ve genel alışveriş deneyimi de dâhil olmak üzere çok sayıda faktör tarafından şekillendirilmektedir. Tüketiciler arasındaki şüphenin başlıca nedenlerinden biri fiyatlandırma uygulamalarına ilişkin algıdır. Araştırmalar, rakip perakendeciler arasında tek tip fiyatlandırmanın fiyat sabitleme şüphelerine yol açabileceğini ve bunun da tüketiciler arasında adaletsizlik duygusunu beslediğini göstermektedir (Wong, 2024). Satıcılar eş zamanlı fiyat artışları uyguladığında, tüketiciler bağımsız fiyatlandırma stratejilerinden ziyade gizli anlaşmadan şüphelenerek bu eylemlerin meşruiyetini sorgulayabilmektedir. Bu şüphe, manipüle edildiklerini veya kendilerinden faydalandığını düşünebilecekleri için tüketicileri satıcılarla etkileşime girmekten alıkoyabilmektedir. Dahası, tüketiciler satıcıların fiyatlandırma kararlarına karşı daha hesaplı ve temkinli hale geldiğinden, şüphe kültürü ekonomik krizler sırasında daha da şiddetlenebilir (Berdysheva & Romanova, 2017). Böyle zamanlarda tüketici davranışlarındaki artan ihtiyatlılık, pazara nüfuz eden daha geniş bir güvensizlik eğilimini yansıtabilir. Çevrim içi alışveriş alanında, satıcıların anonimliği tüketici-satıcı ilişkisini daha da karmaşık hale getirmektedir. Ürünlerin çevrim içi ortamda yeterince değerlendirilememesi, birçok çevrim içi işlemin yüz­süz doğasıyla birleştiğinde güvensizlik duygularını güçlendirmektedir (Arora & Sahney, 2019). Tüketiciler genellikle ürünlerin kalitesi, satıcıların güvenilirliği ve aldatıcı uygulama potansiyeli ile ilgili korkular beslemektedir. Bu endişe temelsiz değildir; araştırmalar, tüketicilerin potansiyel manipülasyon veya aldatmaya işaret eden ipuçlarına karşı özellikle hassas olduğunu ve bunun da satıcılara yönelik şüphenin artmasına yol açabileceğini göstermiştir (Moran, 2020). Bu güvensizliğin sonuçları, tüketicilerin alışveriş yapmasını kısıtlayabileceğinden ve nihayetinde satışları ve çevrim içi işletmelerin karlılıklarını etkileyebileceğinden önem teşkil etmektedir. Ayrıca şüphenin psikolojik boyutları da tüketici davranışının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Araştırmalar, aldatılmayı önleme motivasyonu ile ilişkili üç temel faktör belirlemiştir: satıcılara yönelik şüphe, öngörülen olumsuz duygular ve aldatmacanın tespiti (Madrigal vd., 2021). Yüksek düzeyde şüphe duyan tüketiciler, karar verme süreçlerinde daha dikkatli olma eğilimindedir ve genellikle satın alma işlemlerine yüksek bir dikkat duygusuyla yaklaşır. Bu ihtiyatlılık, bir satın alma işlemi yapmadan önce kapsamlı araştırma yapmak veya tanımadıkları satıcılarla ilişki kurmaya isteksiz olmak gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Ancak aşırı ihtiyat, tüketicilerin yanlış yönlendirilme veya fazla ücretlendirme korkusuyla boğuşurken satın alma kararlarını ertelemelerine de yol açabilir (Chatterjee vd., 2021). Tüketiciler ve satıcılar arasındaki ilişki, fiyat müzakerelerindeki ikili temsil dinamikleri nedeniyle daha da karmaşık hale gelmektedir. Müşteriler genellikle satış elemanlarını satıcının kendi çıkarını gözetken temsilcileri olarak algılar ve bu da fiyat tavsiyelerinin arkasındaki güdülere ilişkin şüpheyi besleyebilir (Lawrence vd., 2021). Bu ikili temsil, tüketicilerin bir yandan satış elemanına duydukları güveni yönetirken diğer yandan da sunulan fiyatların adilliklerini sorgulamaları gereken karmaşık bir etkileşim yaratır. Bu etkileşimlerdeki potansiyel ahlaki tehlikelerin farkına varılması, tüketiciler arasında savunmacı bir duruşa yol açabilir ve tüketiciler kendilerini daha agresif bir şekilde pazarlık yapmaya veya alternatif satıcılar aramaya mecbur hissedebilir. Dahası, alıcı-satıcı ilişkilerindeki aldatma olgusu, tüketici şüphesine bir başka karmaşıklık katmanı daha eklemektedir. Aldatma, tüketicilerin satıcıların kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmediğini düşündüğü algılanan güven ihlallerinden kaynaklanabilir (Leonidou vd., 2018). Aldatma, yanıltıcı reklam, vasatın altında ürün kalitesi veya iade politikalarına uyulmaması gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilir. Bu tür bir aldatma, derin duygusal sonuçlar doğurabilir ve tüketiciler ile satıcılar arasındaki ilişkide uzun vadeli hasara neden olabilir. Aldatmanın nedenlerini ve belirtilerini anlamak, tüketici güvenliğini korumayı ve şüpheyi azaltmayı amaçlayan satıcılar için çok önemlidir. İkinci el pazar yerleri bağlamında şeffaflık, tüketici endişelerini hafifletmede kritik bir faktör haline gelmektedir. Satıcılar, şüpheyi azaltmak ve güveni artırmak amacıyla ürün koşulları hakkında doğru ve gerçekçi bilgiler sağlamaya teşvik edilmektedir (Husnain, 2025). Tüketicilerin ürün kalitesi ve satıcı güvenilirliğine ilişkin algılarını doğrudan etkilediği için şeffaflığın önemi büyüktür. Satıcılar, ürün açıklamalarının netliğini artırarak ve olası sorunlar hakkında açık sözlü davranarak,

genellikle ikinci el işlemlere eşlik eden şüpheli önemli ölçüde azaltabilir. Ayrıca teknolojinin, özellikle de blok zincirinin tüketici güvenini artırmadaki rolü dikkat çekmektedir. Blok zinciri teknolojisi, algılanan ürün kalitesini ve e-ticaret platformlarına duyulan güveni olumlu yönde etkileyebilecek düzeyde bir şeffaflık ve izlenebilirlik sunmaktadır (Shahzad, 2024). Satıcılar, tüketicilere ürün kökenleri ve işlem geçmişleri hakkında doğrulanabilir bilgiler sağlayarak şüpheli azaltabilir ve daha güvenilir bir alışveriş ortamı oluşturabilir. Bu teknolojik ilerleme, dijital pazar yerlerinde tüketici şüphesinin yarattığı zorlukların üstesinden gelmek için umut verici bir yolu temsil etmektedir.

Öngörülen olumsuz duyguların etkileri, etik tüketim ve marka sadakati de dahil olmak üzere tüketici davranışının çeşitli alanlarına uzanmaktadır. Örneğin, Arli vd. (2015) suçluluk ve utanç duygularının etik tüketim davranışlarına rehberlik edebileceğini, çünkü tüketicilerin seçimlerinin duygusal yansımalarını öngördüklerini ileri sürmektedir. Bu durum, öngörülen duyguların tüketici sadakat niyetlerinin oluşmasında çok önemli olduğunu belirten ve bu duyguların markalarla uzun vadeli tüketici ilişkilerini şekillendirmedeki öngörücü gücünü vurgulayan Taylor vd. (2016)'nin çalışmasıyla da desteklenmektedir. Etik hususlara ek olarak, öngörülen olumsuz duygular da tüketicilerin pazarlama stratejilerine verdikleri tepkileri etkilemektedir. Antonetti vd. (2015) tarafından yapılan araştırma, bireylerin belirli davranışlarla ilişkili olumsuz duygusal deneyimlerden kaçınma arzusuyla hareket etmeleri nedeniyle olumsuz duygusal çağruların sosyal pazarlama bağlamlarında davranış değişikliğini etkili bir şekilde motive edebileceğini göstermektedir. Bu durum, pazarlamacıların, özellikle sosyal açıdan sorumlu eylemleri teşvik etmeyi amaçlayan kampanyalarda, tüketici davranışını yönlendirmek için öngörülen duygulardan yararlanma potansiyelinin altını çizmektedir. Ayrıca tüketici davranışının duygusal kısmı, öngörülen duygular ve bilişsel süreçler arasındaki etkileşimle zenginleşmektedir. Çalışmalar, öngörülen duyguların tüketicilerin bilgiyi işleme ve seçenekleri değerlendirme şeklini değiştirebileceğini göstermiştir. Örneğin, Xie vd. (2012)'nin çalışması, tüketiciler öngörülen sonuçları duygusal tahminlerine göre değerlendirdiklerinden, öngörülen hem olumlu hem de olumsuz duyguların karar verme süreçlerini önemli ölçüde etkilediğini göstermektedir. Bu bilişsel-duygusal etkileşim, özellikle pişmanlık veya hayal kırıklığı potansiyelinin büyük olduğu yüksek riskli durumlarda, tüketicilerin karmaşık tercihleri nasıl yönlendirdiğini anlamak açısından kritik önem taşımaktadır. Öngörülen olumsuz duyguların önemi hedef belirleme bağlamında da etkilidir. Tuk vd. (2020), hedeflerin gerisinde kalma korkusu gibi olumsuz duyguların, bireyleri telafi edici bir mekanizma olarak daha iddialı hedefler belirlemeye nasıl motive edebileceğini araştırmaktadır. Bu durum, bireyin psikolojik durumuna bağlı olarak, öngörülen duyguların hem motive edici hem de caydırıcı olarak ikili rolünü vurgulamaktadır. Dahası, olumsuz duygu beklentisi, bireyler suçluluk, utanç veya mahcubiyet duygularını tetikleyebilecek durumlardan kaçmaya çalıştıklarından kaçınma davranışlarına yol açabilir. Örneğin, Moorhouse vd. (2023) tarafından yapılan araştırma, toplumsal baskının bireyleri nasıl finansal zorluklarını gizlemeye itebileceğini ve durumlarını daha da kötüleştiren bir kaçınma döngüsü yaratabileceğini göstermektedir. Bu olgu, özellikle sosyal yargılamanın önemli bir risk olarak algılandığı bağlamlarda, sosyal duyguların tüketici davranışı üzerindeki derin etkisinin altını çizmektedir.

Doğruyu yanlıştan ayırt etme becerisi, pazarlama, tüketici davranışı ve kişilerarası iletişim de dahil olmak üzere birçok bağlamda kritik öneme sahiptir. Araştırmalar, şüphenin aldatma tespit etkinliğini artırmada çok önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Özellikle, orta düzeyde şüphe sergileyen bireyler, doğru ve aldatıcı ifadeler arasında ayırım yapma konusunda daha donanımlıdır. Bu olgu, artan şüphe durumunun videoya kaydedilmiş görüşmeler sırasında yalanları ayırt etmede daha yüksek doğruluğa yol açabileceğini gösteren bulgularla desteklenmektedir (Panigyraki, 2024). Bunun sonuçları, tüketiciler arasında sağlıklı bir şüphencilik düzeyinin teşvik edilmesinin, aldatıcı pazarlama uygulamalarını yönlendirme yeteneklerini artırabileceğini öne sürdükleri için önemlidir. Dahası, duygusal zekâ, özellikle hizmet etkileşimlerinde aldatmacanın tespit edilmesinde çok önemli bir faktör olarak tanımlanmıştır. Duygusal zekâsı daha yüksek olan müşteriler, genellikle aldatıcı iletişimin göstergesi olan, ön saflarda çalışanlardan gelen gerçek olmayan duygusal gösterimleri fark etme konusunda daha beceriklidir (Wang vd., 2021). Duygusal zekâ ve şüphe arasındaki etkileşim, aldatmanın meydana gelebileceği bağlamlarda insan etkileşimlerinin karmaşıklığının altını çizmektedir. Teknolojik ortam da aldatma tespitini önemli ölçüde etkilemektedir. Çevrim içi incelemelerin ve dijital pazarlamanın yükselişiyle birlikte, tüketiciler sahte incelemeler gibi aldatıcı uygulamalara giderek daha fazla maruz kalmaktadır. Araştırmalar, tüketicilerin genellikle yüz yüze etkileşimlerde mevcut olan zengin, sözsüz ipuçlarının eksikliği nedeniyle çevrim içi bağlamlarda aldatmayı tespit etmekte zorlandıklarını göstermiştir (Anderson & Simester, 2014). Bu zorluk, inceleme yazarlarının kimliğini gizleyen ve aksi takdirde aldatmaya işaret edebilecek ipuçlarının güvenilirliğini

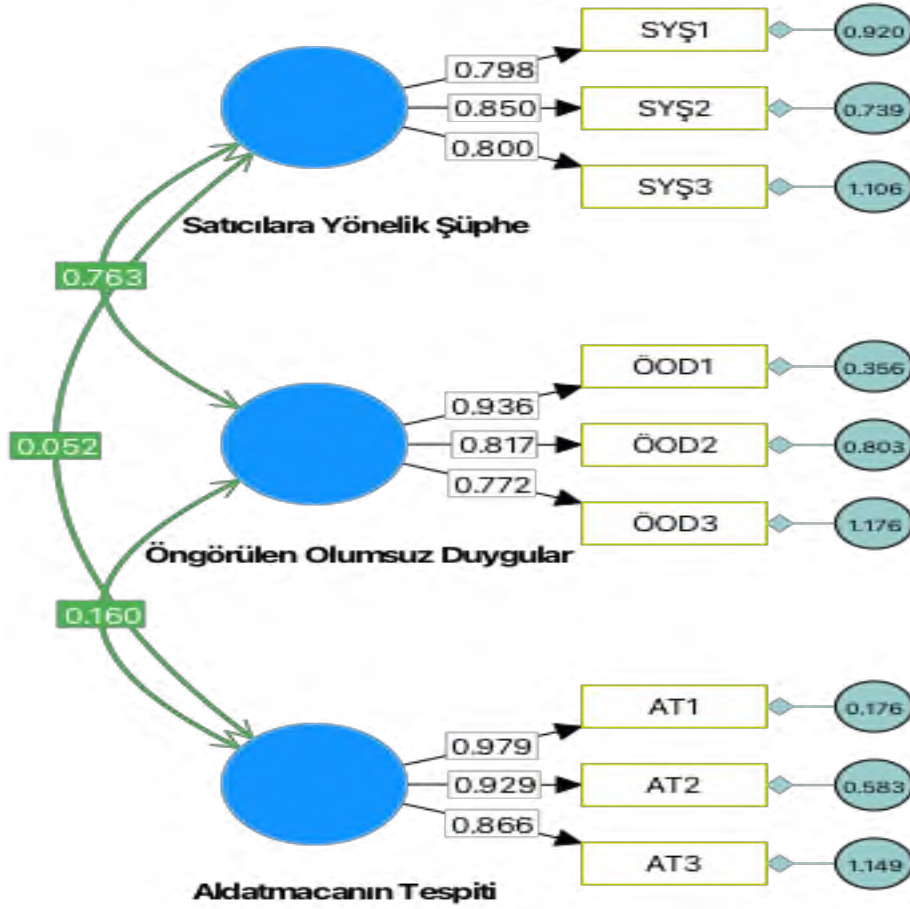
azaltan çevrimiçi platformların anonimliği ile daha da artmaktadır (Azimi & Andonova, 2023). Duygusal zekâ ve şüpheye ek olarak, bilişsel önyargıların aldatmacanın tespitindeki rolü de göz ardı edilemez. Çalışmalar, olumlu duygunun şüpheliğin azalmasına ve aldatmacayı tespit etme kapasitesinin düşmesine yol açabileceğini göstermiştir (Hüttl-Maack vd., 2023). Bu durum, duygusal durumların tüketici kararlarını önemli ölçüde etkileyebileceğini ve potansiyel olarak bireyleri aldatıcı pazarlama taktiklerine karşı daha duyarlı hale getirebileceğini göstermektedir. Ayrıca otorite ipuçları gibi sezgisel yöntemlere duyulan güven, tüketicilerin bilgi kaynaklarının güvenilirliğini yanlış değerlendirmesine yol açarak sosyal medya bağlamlarında aldatmacanın tespit edilmesini zorlaştırabilir (Domenico vd., 2021). Bu bulguların sonuçları, pazarlama stratejilerinin ve tüketici eğitimi girişimlerinin tasarımına kadar uzanmaktadır. Örneğin, çevrim içi incelemelerde ve reklamlarda aldatma potansiyeli hakkında tüketici farkındalığının artırılması, bireylerin iddiaları değerlendirirken daha eleştirel bir yaklaşım benimsemelerini sağlayabilir. Bu, etkili aldatma tespiti için gerekli olan duygusal zekâ ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeye odaklanan eğitim programlarını içerebilir (Sharma & Jaikumar, 2022). Ayrıca aldatmacanın dilsel işaretlerini belirlemek üzere tasarlanmış algoritmalar gibi teknolojilerden yararlanmak, tüketicilerin çevrim içi bilgilerin karmaşıklığını azaltmasına yardımcı olabilir (Azimi vd., 2022). Ayrıca pazarlama uygulamalarında aldatma tespitini çevreleyen etik hususlar da dikkat gerektirmektedir. Aldatıcı pazarlama taktiklerinin kullanılması tüketici güvenini aşındırabilir ve markalar için uzun vadede olumsuz sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle düzenleyici çerçevelerin, tüketicilerin yanıltıcı uygulamalardan korunmasını sağlayarak dijital aldatmacanın ortaya çıkardığı zorlukları ele almak için gelişmesi gerekebilir (Staelin vd., 2023). Bu durum, özellikle hayali fiyatlandırmanın ve tüketici zaaflarından yararlanan diğer aldatıcı stratejilerin artan yaygınlığında daha da önem kazanmaktadır (Mills vd., 2023).

Yöntem

Çalışmaya başlamadan önce orjinal ölçeğin alındığı makalenin (Madrigal vd., 2021) sorumlu yazarı Dr. Madrigal ile iletişime geçilmiş ve ölçeğin Türkçeye uyarlanması için gerekli izin alınmıştır. Ardından İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan etik onay alınmıştır. Araştırmacılar, ölçekleri hedef dile uygun şekilde çevirmek için geri çeviri gibi çeşitli çeviri yöntemlerini sıklıkla kullanmaktadır (Wu vd., 2021). Bu yöntem yalnızca ölçeklerin orijinal anlamını korumakla kalmaz, aynı zamanda kültürel uygunluğu ve hedef kitleye uygunluğu da sağlamış olur (Yasin vd., 2020). Bu doğrultuda, tüketicilerin aldatılmayı önleme motivasyonu ölçeğinin İngilizce orijinal formu, iki yeminli tercüman ve her iki dile de hâkim iki akademisyen tarafından ilk olarak İngilizceden Türkçeye daha sonra da Türkçeden İngilizceye çevrilmiştir. Çeviri sonucunda elde edilen ifadeler analiz edilmiş ve maddeler arasındaki olası farklılıklar değerlendirilerek ortak bir Türkçe çeviri metni hazırlanmıştır. Hazırlanan metin Türk Dili ve Edebiyatı alanında uzman bir öğretmene sunulmuş ve ifadelerin Türkçeye uygunluğu gözden geçirilmiştir. Dil uzmanının önerileri doğrultusunda ölçeğin son hali oluşturulmuş ve tüketicilerden elde edilen verilerle geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılarak Türkçeye uyarlanan son hali oluşturulmuştur.

Katılımcılar

Araştırma verilerinin istatistiksel analizlerinde SmartPLS 4.1.0.8 yazılımı kullanılmıştır. Örneklem, İstanbul Medeniyet Üniversitesi'nde lisans düzeyinde eğitim gören öğrencilerden oluşmaktadır. Üniversite öğrencileri, farklı geçmişlere sahip çok çeşitli bir sosyal ve ekonomik grup olarak oldukça temsili bir örneklem görevi görmektedir ve önemli bir perakende tüketici grubunu oluşturmaktadır (He ve Mukherjee, 2007; Sangari ve Mashatan, 2024). Pazarlama çalışmalarında üniversite öğrencilerinin kullanılması, daha temsili tüketici örneklemelerine kıyasla önemli ölçüde farklı sonuçlar vermediğinden, öğrenci örneklemeleri hala kullanışlıdır (Loebnitz ve Grunert, 2019). Bu çalışma kapsamında üniversite öğrencilerinden çevrim içi anket yöntemiyle veri toplanmıştır. Anketi toplamda 222 katılımcı tamamlamış, ancak dikkatli yapılmadığı saptanan anketler çıkarılarak analizler 216 geçerli anket üzerinden yürütülmüştür. Katılımcıların yaş ortalaması 20,92 olup, %53,7'si kadınlardan oluşmaktadır.

Şekil 1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Bulgular

Tüketicilerin Aldatılmayı Önleme Motivasyonu Ölçeği, satıcılara yönelik şüphe, öngörülen olumsuz duygular ve aldatmacanın tespiti olmak üzere üç faktör altında toplanan 9 maddeden oluşmaktadır. Katılımcılar, orijinal ölçekte olduğu gibi, bu 9 maddeyi 1 = Kesinlikle Katılmıyorum ile 7 = Kesinlikle Katılıyorum arasında değişen 7'li Likert ölçeğinde değerlendirmiştir. Orijinal ölçekte önerilen şekilde, maddeler ile faktörler arasındaki ilişkiler tanımlanmış ve bu ilişkilerin geçerliliği yol diyagramı üzerinden analiz edilmiştir. Şekil 1'de görüldüğü gibi, analiz edilen tüm yollar anlamlı bulunmuştur. Veri setindeki değişkenlerin birbirleriyle ne ölçüde korelasyon gösterdiğini ve örneklem büyüklüğünün faktör analizi için yeterli olup olmadığını değerlendirmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Örneklem Yeterliliği Ölçümü (MSA) uygulanmıştır. Faktör analizine devam edebilmek için KMO değerinin 0,60 veya üzerinde olması, değişkenler arasında yeterli düzeyde korelasyon bulunduğunu gösterir. KMO değerinin 0,50'nin altına düşmesi durumunda ise verilerin faktör analizi için yeterli olmadığı ve farklı yöntemlere ihtiyaç duyulabileceği düşünülür (Lorenzo-Seva ve Ferrando, 2021). Bu çalışmada, analiz sonuçları tüm değişkenler için KMO değerinin 0,6'nın üzerinde olduğunu göstermektedir. Her bir değişkenin ilgili faktörle olan korelasyon gücünü, yani hangi derecede yüklendiğini incelemek amacıyla faktör yükleri analiz edilmiştir. Tablo 1'de görüldüğü üzere, tüm maddeler önerilen 0,6 faktör yükü eşliğinin üzerinde yer almaktadır (Hair vd., 2021).

Tablo 1. Faktör Yükleri

	Aldatmacanın Tespiti	Satıcılara Yönelik Şüphes	Öngörülen Duygular	Olumsuz
AT1	0.979			
AT2	0.929			
AT3	0.866			
SYŞ1		0.798		
SYŞ2		0.850		
SYŞ3		0.800		
ÖOD1			0.936	
ÖOD2			0.817	
ÖOD3			0.772	

Daha sonra ölçeklerin hedeflenen yapıları yeterli düzeyde temsil edip etmediğini doğrulamak ve verilerin modele uyumunu değerlendirmek amacıyla uyum indekslerinden yararlanılarak doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır (Ünal, 2021). DFA sonuçları, Baumgartner ve Homburg (1996) ile Hu ve Bentler (1999) tarafından önerilen uyum kriterlerini sağlamıştır ($\chi^2=56.182$, $df=24$, $\chi^2/df=2.341$, $CFI=0.978$, $TLI=0.967$, $RMSEA=0.079$, $p<0.001$). Ayrıca yapıların güvenilirliği ve geçerliliği test edilmiştir. Yapıların iç tutarlılığı değerlendirilirken genellikle Cronbach alfa katsayısı kullanılmakla birlikte (Martínez-López vd., 2013), bu ölçüm tau-eşdeğerlik varsayımına dayanır ve tüm göstergelerin eşit güvenilirliğe sahip olduğunu varsayarak eksik kalabilir (Bollen, 1989). Buna alternatif olarak sıklıkla kullanılan bileşik güvenilirlik (CR), bu sınırlamalardan bağımsız olarak her bir maddenin bireysel güvenilirliğini göz önünde bulundurur (Hair vd., 2019). Bu nedenle yapıların güvenilirliğini sağlamak amacıyla hem Cronbach alfa hem de CR değerleri incelenmiş, her iki değer de 0,7'nin üzerinde olduğu tespit edilmiştir (Hair vd., 2021). Güvenilirlik değerleri Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2. Güvenilirlik Değerleri

	Cronbach alpha	Bileşik Güvenilirlik
Aldatmacanın Tespiti	0.946	0.946
Satıcılara Yönelik Şüphes	0.857	0.855
Öngörülen Olumsuz Duygular	0.882	0.881

Ardından, yapıların geçerliliği incelenmiştir. Yakınsak geçerlilik açısından değerlendirilen Ortalama Açıklanan Varyans (AVE), bir yapının maddelerinin ne kadar iyi ilişkili olduğunu ve dolayısıyla ortak bir kavramı ne ölçüde yansıttığını belirlemekte kullanılır. Yüksek bir AVE değeri, bir yapı içindeki maddelerin birbirleriyle güçlü bir ilişkiye sahip olduğunu ve hedeflenen gizli değişkeni etkin bir şekilde ölçtüğünü gösterir. Çalışmadaki her bir yapının AVE değeri, Fornell ve Larcker (1981) tarafından önerilen 0,5 eşliğini aşarak yakınsak geçerliliğin sağlandığını teyit etmiştir. Ayırt edici geçerliliği değerlendirmek için kullanılan Heterotrait-Monotrait Korelasyon Oranı (HTMT), varsayımsal olarak farklı olan yapıların gerçekten birbirinden ayrı olduğunu ölçer. HTMT değerlerinin Gold vd. (2001) tarafından önerilen 0,90 sınırının altında olması, yapıların ayırt edici geçerliliğini doğrulamaktadır (bkz. Tablo 3). Tüm analiz bulgularının bütüncül değerlendirilmesi sonucunda, Tüketicilerin Aldatılmayı Önleme Motivasyonu Ölçeği'nin Türkçe uyarlamasının geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Tüketicilerin Aldatılmayı Önleme Motivasyonu Ölçeği Ek 1'de sunulmuştur.

Tablo 3. Yapı Geçerliliği Analizi (AVE ve HTMT değerleri)

Yapı	AVE	HTMT		
		(I)	(II)	(III)
(I) Aldatmacanın Tespiti	0.857			
(II) Satıcılara Yönelik Şüphes	0.666	0.085		
(III) Öngörülen Olumsuz Duygular	0.713	0.160	0.746	

Sonuç

Bu çalışma, pazarlama araştırmalarında kültürel ve dilsel açıdan uygun ölçüm araçlarının giderek artan önemini göz önünde bulundurarak, Tüketicilerin Aldatılmayı Önleme Motivasyonu Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanmasını amaçlamaktadır. Hedef dilde ölçeğin asıl anlamını ve kavramsal bütünlüğünü koruyabilmek için çeviri süreci titizlikle planlanmış ve sadece dilsel değil, aynı zamanda bağlamsal uyum da sağlanmışır. Bu süreç, bir dizi adımda gerçekleştirilmiştir; ilk olarak, ölçeğin orijinal İngilizce formu, iki yeminli tercüman ve her iki dile hâkim iki akademisyen tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Elde edilen çeviriler, maddeler arasındaki tutarlılık ve anlam farklılıkları göz önünde bulundurularak dikkatle incelenmiş ve ortak bir çeviri metni oluşturulmuştur. Ardından, bu metin, Türk Dili ve Edebiyatı alanında uzman bir öğretime sunulmuş ve dilsel uygunluk açısından gözden geçirilmiştir. Uzmanın önerileri doğrultusunda ölçeğin son hali şekillendirilmiş ve ardından, Türkçe versiyonunun geçerliliği ve güvenilirliği tüketicilerden elde edilen verilerle yapılan analizlerle test edilmiştir. Bu süreç, ölçeğin Türkçe dilinde de geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olarak kullanılmasına olanak tanımış ve sonuç olarak, bu uyarlama çalışması, pazarlama araştırmacıları için değerli bir ölçüm kaynağı oluşturmuştur.

Tüketicilerin Aldatılmayı Önleme Motivasyonu Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanmış versiyonunun analizlerinde, ölçeğin hem güvenilirlik hem de geçerlilik açısından güçlü ve tatmin edici sonuçlar verdiği görülmüştür. Ölçeğin her bir boyutuna ilişkin Cronbach alfa ve bileşik güvenilirlik (CR) değerleri, literatürde yaygın olarak kabul edilen 0,70 eşiğini önemli ölçüde aşarak, yüksek iç tutarlılığa işaret etmektedir. Ayrıca doğrulayıcı faktör analizi (DFA) süreci, CFI, RMSEA ve TLI gibi uyum endekslerinin önerilen eşiğ değerlerini karşılayarak faktör yapısını daha da geçerli hale getirmiştir. Elde edilen analiz sonuçları, kabul edilebilir düzeydeki Ortalama Açıklanan Varyans (AVE) ve Heterotrait-Monotrait Korelasyon Oranı (HTMT) değerleriyle maddeler arasındaki yüksek korelasyonları içererek ölçeğin her bir ögesinin, tasarlanan yapıyı doğru bir şekilde ölçtüğünü kanıtlamaktadır. Bu bulgular, ölçeğin Türkçe versiyonunun hem dil hem de bağlam olarak geçerliliğini onaylamakla kalmayıp, aynı zamanda bu çalışmayı pazarlama alanındaki ileriye dönük araştırmalar için güvenilir ve geçerli bir referans olarak sunmaktadır.

Çalışmanın sunduğu katkılara ek olarak, bazı önemli sınırlamaların da göz önünde bulundurulması gerekmektedir. En önemli kısıtlamalardan biri örneklemin çeşitliliğidir; katılımcılar tek bir üniversiteden lisans öğrencileridir ve bu da bulguların genellenebilirliğini kısıtlayabilir. Ayrıca çeviri ve doğrulama süreci kapsamlı olmasına rağmen, ölçeğin yorumlanmasını etkileyebilecek sosyo-kültürel farklılıkların daha fazla araştırılmasına izin vermeden, öncelikle dilsel ve anlamsal eşdeğerliğe odaklanmıştır. Gelecekteki araştırmalar, ölçeğin Türkiye'deki farklı demografik gruplar veya çeşitli alt kültürler arasında uygulanabilirliğini araştırarak bu bulguları genişletebilir ve böylece genellenebilirliğini artırabilir. Bu sınırlılıkların ele alınması, ölçeğin daha geniş bir araştırma senaryosu yelpazesinde uygulanabilirliğinin ve etkinliğinin daha iyi anlaşılmasına da katkıda bulunacaktır.

Pazarlama araştırmalarının dinamik ve hızla değişen doğasında, geçerli ve güvenilir ölçüm araçlarının geliştirilmesi, araştırmacıların doğru ve anlamlı sonuçlara ulaşabilmesi için son derece önemlidir. Bu bağlamda, Tüketicilerin Aldatılmayı Önleme Motivasyonu Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanması, yalnızca literatüre değerli bir katkı sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda pazarlama alanında yeni araştırma fırsatları yaratmakta ve araştırma araçlarının daha da zenginleşmesine olanak tanımaktadır. Bu uyarlanmış ölçek, pazarlama araştırmalarında geniş bir uygulama alanına sahip olacağı ve özellikle yüksek lisans ve doktora öğrencileri gibi geleceğin araştırmacılarına tüketici davranışlarını ve karar verme süreçlerini daha derinlemesine inceleme imkânı sunacağı öngörülmektedir. Bu çalışmanın sunduğu katkılar, yalnızca tüketicilerin aldatılmayı önleme motivasyonlarının ölçülmesiyle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda araştırmacılara sağlam ve güvenilir verilerle desteklenen sonuçlar elde etme imkânı sunmaktadır. Bu sayede, pazarlama araştırmalarında daha doğru, güvenilir ve anlamlı veriler elde edilerek, tüketici davranışlarının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlanmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek bir araştırmacı tarafından yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Bu çalışma için İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulu'ndan 28/05/2024 tarih ve 2024/5 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Teşekkür

Bu çalışma kapsamında ölçeğin İngilizce ve Türkçe çevirilerinde ve Türkçe dil uygunluğunun değerlendirilmesinde verdikleri destekle katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Rıfı Buğra Bağcı, Umut Ünal ve Ercan Saraçoğlu'na teşekkürlerimi sunarım.

Kaynakça

- Anderson, E. T., & Simester, D. (2014). Reviews Without a Purchase: Low Ratings, Loyal Customers, and Deception. *Journal of Marketing Research*, 51(3), 249–269. <https://doi.org/10.1509/jmr.13.0209>
- Antonetti, P., Baines, P., & Walker, L. (2015). From Elicitation to Consumption: Assessing the Longitudinal Effectiveness of Negative Emotional Appeals in Social Marketing. *Journal of Marketing Management*, 31(9–10), 940–969. <https://doi.org/10.1080/0267257x.2015.1031266>
- Arlı, D., Leo, C., & Tjiptono, F. (2015). Investigating the Impact of Guilt and Shame Proneness on Consumer Ethics: A Cross National Study. *International Journal of Consumer Studies*, 40(1), 2–13. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12183>
- Arora, S., & Sahney, S. (2019). Examining Consumers' Webrooming Behavior: An Integrated Approach. *Marketing Intelligence & Planning*, 37(3), 339–354. <https://doi.org/10.1108/mip-05-2018-0152>
- Azimi, S., & Andonova, Y. (2023). Did You Find This Review Helpful? *Marketing Intelligence & Planning*, 41(3), 329–343. <https://doi.org/10.1108/mip-08-2022-0365>
- Azimi, S., Chan, K., & Красников, A. B. (2022). How Fakes Make It Through: The Role of Review Features Versus Consumer Characteristics. *Journal of Consumer Marketing*, 39(5), 523–537. <https://doi.org/10.1108/jcm-04-2021-4597>
- Baumgartner, H., & Homburg, C. (1996). Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139–161. [https://doi.org/10.1016/0167-8116\(95\)00038-0](https://doi.org/10.1016/0167-8116(95)00038-0)
- Berdysheva, E., & Romanova, R. (2017). Rethinking Prices During an Economic Crisis: Calculation as a New Mode of Consumer Behaviour in Russia. *International Journal of Consumer Studies*, 41(4), 397–403. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12366>
- Bollen, K. A. (1989). *Structural equations with latent variables*. Wiley Interscience.
- Böhm, S., Carrington, M., Cornelius, N., de Bruin, B., Greenwood, M., Hassan, L. M., Jain, T., Karam, C. M., Kourula, A., Romani, L., Riaz, S., & Shaw, D. (2022). Ethics at the centre of global and local challenges:

- Thoughts on the future of business ethics. *Journal of Business Ethics*. <https://doi.org/10.1007/s10551-022-05239-2>
- Bozkurt, S., & Gligor, D. (2019). Customers' behavioral responses to unfavorable pricing errors: The role of perceived deception, dissatisfaction, and price consciousness. *Journal of Consumer Marketing*. <https://doi.org/10.1108/jcm-06-2018-2726>
- Cha, E. S., Kim, K. H., & Erlen, J. A. (2007). Translation of scales in cross-cultural research: issues and techniques. *Journal of Advanced Nursing*, 58(4), 386-395.
- Chatterjee, S., Mishra, D. P., Lee, J. J., & Shibly, S. A. (2021). Suspecting Service Overprovisions: How Market Signals Help Restore Personal Control and Reduce Decision Deferrals. *Journal of Consumer Marketing*, 38(7), 766–779. <https://doi.org/10.1108/jcm-12-2020-4280>
- DeLiema, M., Li, Y., & Mottola, G. R. (2022). Correlates of responding to and becoming victimized by fraud: Examining risk factors by scam type. *International Journal of Consumer Studies*, 47(3), 1042–1059. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12886>
- Domenico, G. D., Nunan, D., Sit, J., & Pitardi, V. (2021). Free but Fake Speech: When Giving Primacy to the Source Decreases Misinformation Sharing on Social Media. *Psychology and Marketing*, 38(10), 1700–1711. <https://doi.org/10.1002/mar.21479>
- Escadas, M., Jalali, M., & Farhangmehr, M. (2020). What Goes Around Comes Around: The Integrated Role of Emotions on Consumer Ethical decision-making. *Journal of Consumer Behaviour*, 19(5), 409–422. <https://doi.org/10.1002/cb.1847>
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39–50. <https://doi.org/10.1177/002224378101800104>
- Garnefeld, I., Eggert, A., Husemann-Kopetzky, M., & Böhm, E. (2019). Exploring the link between payment schemes and customer fraud: A mental accounting perspective. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 47(4), 595–616. <https://doi.org/10.1007/s11747-019-00653-x>
- Göbel, F., Meyer, A., & Bartsch, S. (2017). Consumer responses to covert advertising in social media. *Marketing Intelligence & Planning*. <https://doi.org/10.1108/mip-11-2016-0212>
- Gold, A. H., Malhotra, A., & Segars, A. H. (2001). Knowledge management: An organizational capabilities perspective. *Journal of Management Information Systems*, 18(1), 185–214. <https://doi.org/10.1080/07421222.2001.11045669>
- Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2019). *Multivariate data analysis* (8th ed.). Cengage Learning EMEA.
- Hair, J. F., Hult, G. T. M., Ringle, C. M., Sarstedt, M., Danks, N. P., & Ray, S. (2021). An introduction to structural equation modeling. In *Partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)* (pp. 1–29). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-030-80519-7_1
- Hasford, J., Kidwell, B., Hardesty, D. M., & Farmer, A. (2021). Your cheatin' heart: How emotional intelligence and selfishness impact the incidence of consumer fraud. *Journal of Consumer Research*, 49(1), 112–131. <https://doi.org/10.1093/jcr/ucab047>
- He, H., & Mukherjee, A. (2007). I am, ergo I shop: Does store image congruity explain shopping behavior of Chinese consumers? *Journal of Marketing Management*, 23(5–6), 443–460.
- Hook, M., Baxter, S., & Kulczynski, A. (2016). Children's Participation in Brand-based Social Networks: Examining the Role of Evaluative Social Identity, Self-esteem and Anticipated Emotions on Commitment and Desire to Recommend. *International Journal of Consumer Studies*, 40(5), 552–561. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12300>
- Hu, L., & Bentler, P. M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6(1), 1–55. <https://doi.org/10.1080/10705519909540118>

- Husnain, M. (2025). Facebook Second-Hand Marketplace Browsing Influence on Impulse Buying: A Mixed-Methods Study. *International Journal of Consumer Studies*, 49(1). <https://doi.org/10.1111/ijcs.70019>
- Hüttl-Maack, V., Sedghi, T. M., & Daume, J. (2023). Through Rose-tinted Glasses: How Inducing and Resolving Curiosity Makes Consumers Less Skeptical and Improves Their Product Evaluations. *Journal of Consumer Psychology*, 34(1), 92–100. <https://doi.org/10.1002/jcpy.1369>
- Kavak, B., Gürel, E., Eryiğit, C., & Tektaş, Ö. Ö. (2009). Examining the effects of moral development level, self-concept, and self-monitoring on consumers' ethical attitudes. *Journal of Business Ethics*. <https://doi.org/10.1007/s10551-009-0114-0>
- Khan, S., Fazili, A. I., & Bashir, I. (2022). I Feel So Embarrassed, Still, I Want It! The Self-Presentational Dilemma of Counterfeit Luxury Buyers. *Journal of Consumer Marketing*, 40(1), 87–101. <https://doi.org/10.1108/jcm-11-2020-4236>
- Kim, K., Lee, S. T., & Kim, H. (2021). Gender differences in financial knowledge overconfidence among older adults. *International Journal of Consumer Studies*, 46(4), 1223–1240. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12754>
- Lawrence, J. M., Scheer, L. K., Crecelius, A. T., & Lam, S. K. (2021). Salesperson Dual Agency in Price Negotiations. *Journal of Marketing*, 85(2), 89–109. <https://doi.org/10.1177/0022242920974611>
- Leonidou, L. C., Aykol, B., Hadjimarcou, J., & Palihawadana, D. (2018). Betrayal in Buyer–seller Relationships: Exploring Its Causes, Symptoms, Forms, Effects, and Therapies. *Psychology and Marketing*, 35(5), 341–356. <https://doi.org/10.1002/mar.21090>
- Loebnitz, N., & Grunert, K. G. (2019). The moderating impact of perceived globalness on consumers' purchase intentions for copycats: The pleasure of hurting global brands. *Psychology and Marketing*, 36(10), 936–950.
- Londoño, J. C., Davies, K., & Elms, J. (2017). Extending the Theory of Planned Behavior to Examine the Role of Anticipated Negative Emotions on Channel Intention: The Case of an Embarrassing Product. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 36, 8–20. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.12.002>
- Lorenzo-Seva, U., & Ferrando, P. J. (2021). MSA: The forgotten index for identifying inappropriate items before computing exploratory item factor analysis. *Methodology*, 17(4), 296–306.
- Madrigal, R., Wardley, M., & Armstrong Soule, C. A. (2021). Measuring the motivation to avoid duping: Scale development and validation. *Journal of Consumer Marketing*, 38(7), 791–801.
- Martínez-López, F. J., Gázquez-Abad, J. C., & Sousa, C. M. P. (2013). Structural equation modeling in marketing and business research: Critical issues and practical recommendations. *European Journal of Marketing*, 47(1), 115–152. <https://doi.org/10.1108/03090561311285484>
- Mills, S., Costa, S., & Sunstein, C. R. (2023). AI, Behavioural Science, and Consumer Welfare. *Journal of Consumer Policy*, 46(3), 387–400. <https://doi.org/10.1007/s10603-023-09547-6>
- Moorhouse, M., Goode, M., Cotte, J., & Widney, J. (2023). Helping Those That Hide: Anticipated Stigmatization Drives Concealment and a Destructive Cycle of Debt. *Journal of Marketing Research*, 60(6), 1135–1153. <https://doi.org/10.1177/00222437221146521>
- Moran, N. (2020). Illusion of Safety: How Consumers Underestimate Manipulation and Deception in Online (Vs. Offline) Shopping Contexts. *Journal of Consumer Affairs*, 54(3), 890–911. <https://doi.org/10.1111/joca.12313>
- Munzel, A. (2016). Assisting consumers in detecting fake reviews: The role of identity information disclosure and consensus. *Journal of Retailing and Consumer Services*. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.06.002>
- Panigyraki, A. (2024). Effects of Consumer Suspicion: A Review and Agenda for Future Research. *Journal of Consumer Marketing*. <https://doi.org/10.1108/jcm-10-2023-6376>
- Román, S. (2010). Relational consequences of perceived deception in online shopping: The moderating roles of type of product, consumer's attitude toward the internet, and consumer's demographics. *Journal of Business Ethics*. <https://doi.org/10.1007/s10551-010-0365-9>
- Sangari, M. S., & Mashatan, A. (2024). What is driving consumer resistance to crypto-payment? A multi-analytical investigation. *Psychology and Marketing*, 41(3), 575–591.

- Shahzad, K. (2024). The Role of Blockchain Technology in Enhancing Consumers' Impulsive Buying Behavior. *International Journal of Consumer Studies*, 48(6). <https://doi.org/10.1111/ijcs.13092>
- Sharma, Y., & Jaikumar, S. (2022). Educational Approaches to Enable Marketplace Metacognition and Social Intelligence in Subsistence Consumers. *Journal of Consumer Marketing*, 40(1), 44–55. <https://doi.org/10.1108/jcm-10-2019-3454>
- Shi, H. Y., Feng, J., Yang, Y., & Nguyen, B. (2017). The concept of consumer vulnerability: Scale development and validation. *International Journal of Consumer Studies*, 41(6), 769–777. <https://doi.org/10.1111/ijcs.12390>
- Staelin, R., Urbany, J. E., & Ngwe, D. (2023). Competition and the Regulation of Fictitious Pricing. *Journal of Marketing*, 87(6), 826–846. <https://doi.org/10.1177/00222429231164640>
- Sun, T. (2010). The roles of trust and experience in consumer confidence in conducting e-commerce: A cross-cultural comparison between France and Germany. *International Journal of Consumer Studies*, 35(3), 330–337. <https://doi.org/10.1111/j.1470-6431.2010.00938.x>
- Taylor, S. A., Ishida, C., & Donovan, L. A. (2016). Considering the Role of Affect and Anticipated Emotions in the Formation of Consumer Loyalty Intentions. *Psychology and Marketing*, 33(10), 814–829. <https://doi.org/10.1002/mar.20919>
- Tuk, M., Prokopec, S., & Bergh, B. V. d. (2020). Do Versus Don't: The Impact of Framing on Goal-Level Setting. *Journal of Consumer Research*, 47(6), 1003–1024. <https://doi.org/10.1093/jcr/ucaa050>
- Ünal, U. (2021). Structural equation modeling as a marketing research tool: A guideline for SEM users about critical issues and problematic practices. *İstatistik ve Uygulamalı Bilimler Dergisi*, 2(2), 65–77.
- Wang, K. L., Nguyen, H., Johnson, A., & Groth, M. (2021). Caught Out! The Role of Customer Emotional Intelligence and Dual Thinking Processes in Perceptions of Frontline Service Employees' Inauthentic Positive Displays. *Psychology and Marketing*, 38(12), 2191–2208. <https://doi.org/10.1002/mar.21567>
- Wong, P. (2024). Is Uniform Pricing by Competing Retailers Perceived as Fair? *International Journal of Consumer Studies*, 48(3). <https://doi.org/10.1111/ijcs.13043>
- Wu, Y., Niu, G., Chen, Z., & Zhang, D. (2021). Purchasing social attention by tipping: Materialism predicts online tipping in live-streaming platform through self-enhancement motive. *Journal of Consumer Behaviour*, 21(3), 468–480. <https://doi.org/10.1002/cb.1973>
- Xie, C., Bagozzi, R. P., & Østli, J. (2012). Cognitive, Emotional, and Sociocultural Processes in Consumption. *Psychology and Marketing*, 30(1), 12–25. <https://doi.org/10.1002/mar.20585>
- Yasin, M. M., Liébana-Cabanillas, F., Porcu, L., & Kayed, R. N. (2020). The role of customer online brand experience in customers' intention to forward online company-generated content: The case of the Islamic online banking sector in Palestine. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 52, 101902. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.101902>
- Yuen, Y., Yeow, P. H., & Lim, N. (2015). Internet banking acceptance in the United States and Malaysia: A cross-cultural examination. *Marketing Intelligence & Planning*, 33(3), 292–308. <https://doi.org/10.1108/mip-08-2013-0126>

Ekler

Ek 1

Tüketicilerin Aldatılmayı Önleme Motivasyonu Ölçeği

Satıcılara Yönelik Şüphe

SYŞ 1. Satıcıyla fiyat pazarlığı yaparken çoğu zaman dolandırılmaktan korkarım.

SYŞ 2. Sabit bir fiyatın olmadığı durumlarda, satıcının alışverişten haksız bir kazanç sağlamasından endişe duyarım.

SYŞ 3. Bir alışveriş yaparken satıcının beni dolandırmaya çalışacağı kaygısını sık sık yaşarım.

Öngörülen Olumsuz Duygular

ÖOD 1. Dolandırılıysaydım, diğer insanların duyacağından daha fazla utanç duyardım.

ÖOD 2. Dolandırılıysaydım kendimi, diğer insanların hissedeceğinden daha aptal hissederdim.

ÖOD 3. Dolandırılıysaydım, diğer insanların yaşayacağından daha büyük bir pişmanlık yaşadım.

Aldatmacanın Tespiti

AT 1. Beni dolandırmaya çalışan bir satıcıyı erkenden fark edebilirim.

AT 2. Birinin beni dolandırmaya çalıştığını genellikle fark ederim.

AT 3. Dolandırılabilceğim durumları fark etmekte iyiyimdir.

EXTENDED SUMMARY

Consumer deception presents a significant challenge, severely affecting consumer trust and decision-making processes. Whether through fake reviews, counterfeit products, or misleading pricing strategies, deceptive practices undermine consumer confidence and can lead to dissatisfaction and financial loss (Munzel, 2016; Román, 2010). Consumers rely on accurate information to make informed decisions, but deception disrupts this process, making it difficult to distinguish between genuine and fraudulent offers. This issue not only impacts individual purchasing decisions but also erodes trust in brands and online platforms (Bozkurt & Gligor, 2019; Göbel et al., 2017). To overcome these challenges, robust measures must be implemented to increase transparency, enforce ethical standards, and empower consumers with the tools necessary to effectively identify and avoid deceptive practices (Böhm et al., 2022; Kavak et al., 2009).

Consumer fraud is a pervasive and complex global issue, affecting individuals from diverse demographic backgrounds. Research highlights various factors influencing consumers' vulnerability to fraud, from emotional intelligence and selfishness (Hasford et al., 2021) to psychological triggers used in fraud schemes, such as phishing and consumer purchasing fraud (DeLiema et al., 2022). Garnefeld et al. (2019) emphasize the role of payment methods in influencing consumer behavior, especially in relation to social norms and mental accounting principles. While factors such as product knowledge, social pressures, and purchasing power increase susceptibility to fraud (Shi et al., 2017), trust and experience in e-commerce reduce risks such as identity theft and transaction fraud (Sun, 2010). With technological advancements bringing new threats, such as identity theft and online financial exploitation, continuous research is essential (Kim et al., 2021; Yuen et al., 2015).

The motivation to prevent deception can vary culturally, underscoring the need for scale translation to ensure consistency across different languages and cultures. Scale translation ensures that measurement tools developed in one language are valid and reliable in another cultural context. Given the potential cultural differences in perceptions and responses to consumer fraud, such as fake reviews or misleading pricing strategies, translating the scale for the target culture is crucial for the validity and reliability of research. Factors such as psychological triggers and payment methods may also vary across cultures. Therefore, adapting scales to the language and culture of the target group ensures more accurate and universally accepted results. In light of global technological developments and emerging threats, scale translation plays a critical role in addressing these issues. The translation of the Motivation to Avoid Duping Scale can provide valuable insights into Turkish consumers, enabling businesses to develop new and distinct strategies in this market and enhancing their competitive power in the e-commerce environment.

Prior to beginning the adaptation process, the responsible author of the original scale (Madrigal et al., 2021), Dr. Madrigal, was contacted, and permission for translation was obtained. Ethical approval was granted by the Social and Humanities Ethics Committee at Istanbul Medeniyet University. Researchers commonly use translation methods such as back-translation to ensure the accuracy and cultural appropriateness of scales (Wu et al., 2021). This process preserves not only the original meaning but also the cultural relevance and suitability for the target audience (Yasin et al., 2020). Accordingly, the original English version of the Motivation to Avoid Duping Scale was first translated into Turkish by two certified translators and two academics proficient in both languages. The translated items were then analyzed for any discrepancies, and a common Turkish version was finalized. This version was reviewed by an expert in Turkish Language and Literature to ensure linguistic appropriateness. Based on the expert's suggestions, the final version was refined, and validity and reliability analyses were conducted using data from Turkish consumers.

The sample consisted of university students enrolled at Istanbul Medeniyet University. University students, representing a diverse socio-economic background, form a highly representative sample and constitute a significant retail consumer group (He & Mukherjee, 2007; Sangari & Mashatan, 2024). Data for this study were collected through an online survey, which was completed by 222 participants, with 216 valid responses after excluding incomplete questionnaires. The participants' mean age was 20.92, with 53.7% identifying as female. The relationships between items and factors were analyzed through path modeling, with all paths found to be statistically significant.

Confirmatory Factor Analysis (CFA) was conducted to verify whether the scale items adequately represented the intended constructs and to assess the model fit. The CFA results met the recommended criteria ($\chi^2=56.182$, $df=24$, $\chi^2/df=2.341$, $CFI=0.978$, $TLI=0.967$, $RMSEA=0.079$, $p<0.001$). Reliability and validity were also

tested. Both Cronbach's alpha and composite reliability (CR) values were above 0.7, confirming the internal consistency of the scale. Convergent validity was supported by Average Variance Extracted (AVE) values exceeding 0.5, and discriminant validity was verified using the Heterotrait-Monotrait Ratio (HTMT), with all values below the recommended 0.90 threshold. These findings indicate that the Turkish version of the scale is a valid and reliable measurement tool.

This study aims to adapt the Motivation to Avoid Duping Scale to Turkish, considering the growing importance of culturally and linguistically appropriate measurement tools in marketing research. The translation process was carefully planned to preserve both the linguistic and conceptual integrity of the original scale. Through a multi-step process involving translation by sworn translators and linguistic experts, followed by extensive validation and reliability testing, the final Turkish version was established. The scale demonstrated high reliability and validity, confirming its suitability for use in Turkish marketing research. This adaptation provides a valuable resource for researchers in the field of consumer behavior and deception, particularly in the context of e-commerce.

Despite the strengths of the adaptation, certain limitations must be acknowledged. The sample was limited to university students from a single institution, which may affect the generalizability of the findings. Furthermore, while the translation process focused on linguistic and conceptual equivalence, it did not explore potential socio-cultural differences in the interpretation of the scale. Future research could examine the applicability of the scale across different demographic groups or subcultures in Turkey, further expanding its generalizability.

**ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND HUMAN RESOURCES MANAGEMENT:
TRANSFORMATION IN THE WORKPLACE**
YAPAY ZEKÂ VE İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ: İŞYERİNDE DÖNÜŞÜM

Hakan Vahit ERKUTLU

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü

erkutlu@nevsehir.edu.tr

ORCID: 0000-0003 2441-3603

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

18.01.2025

Kabul Tarihi:

20.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Yapay Zekâ,
İnsan Kaynakları
Yönetimi,
Yetenek Edinimi,
Çalışanların Bağlılığı
ve Elde Tutulması,
Performans
Yönetimi

Keywords

Artificial
Intelligence,
Human Resources
Management,
Talent Acquisition
Employee,
Engagement and
Retention,
Performance
Management

Artificial intelligence (AI) has redefined the HR function by automating resume screening and candidate assessment and raising employee participation. AI tools like HireVue automate resume reviews, and sentiment analysis technology pervades employees' comments to optimize human resources. AI has changed performance management in a number of ways, involving the analysis of employee data, which enables the identification of patterns and trends that lead to targeted development plans and objective performance assessments. The domain of human resource management (HRM) applications of AI includes talent acquisition, employee engagement, performance management, and workforce analytics. Algorithmic bias, problems of personal data privacy, and ethical dilemmas are just a few that continue to be problematic. For AI benefits to be harnessed while mitigating risks, organizations must embed technological innovation with ethical principles and human-centered approaches. Based on AI, predictive analytics have great potential in human resource management, allowing HR departments to predict future workforce trends and base decisions effectively. AI implementation presents ethical and privacy issues requiring companies to ethically employ AI technologies to build trust and promote employee confidence.

ÖZ

Yapay zeka (YZ), özgeçmiş taramasını, aday değerlendirmesini otomatikleştirerek ve çalışan katılımını artırarak İK işlevini yeniden tanımlamıştır. HireVue gibi YZ uygulamaları, özgeçmiş incelemesini otomatik hale getirmekte ve duygu analizi teknolojisi, insan kaynaklarını optimize etmek için çalışanların görüşlerini ele almaktadır. Yapay zeka, hedeflenen gelişim planlarına ve objektif performans değerlendirmelerine yol açan kalıpların ve eğilimlerin belirlenmesini sağlayan çalışan verilerinin analizini içeren performans yönetimini çeşitli şekillerde değiştirmiştir. YZ'nın insan kaynakları yönetimi (İKY) uygulamaları arasında yetenek kazanımı, çalışan bağlılığı, performans yönetimi ve işgücü analitiği yer almaktadır. Algoritmik önyargı, kişisel veri gizliliği sorunları ve etik ikilemler, sorun olmaya devam edenlerden sadece birkaçıdır. YZ'nın faydalarından yararlanmak ve riskleri azaltmak için, kuruluşların teknolojik inovasyonu etik ilkeler ve insan merkezli yaklaşımlarla birleştirmesi gerekmektedir. YZ'ya dayanan öngörüsül analitik, insan kaynakları yönetiminde büyük bir potansiyele sahiptir ve İK departmanlarının gelecekteki işgücü eğilimlerini tahmin etmesine ve kararları etkili bir şekilde temel almasına olanak sağlar. YZ kullanımı, şirketlerin güven oluşturmak ve çalışan güvenini artırmak için YZ teknolojilerini etik bir şekilde kullanmalarını gerektiren etik ve gizlilik sorunları ortaya çıkarmaktadır.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1622590>

Atıf/Cite as: Erkutlu, H. V. (2025). Artificial intelligence and human resources management: transformation in the workplace. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 346-357.

Introduction

Artificial intelligence (AI) is swiftly transforming human resources management (HRM), instigating a fundamental change in organizational recruitment, management, and workforce development. As companies endeavor to maintain competitiveness in a more digital marketplace, AI provides novel methods to enhance efficiency and decision-making in human resource positions. Artificial intelligence, equipped with predictive analytics and natural language processing abilities, is prepared to tackle issues such as talent shortages, employee engagement, and labor optimization (Guenole and Feinzig, 2018).

Artificial intelligence is extensively utilized in human resource management for talent acquisition. Conventional recruitment techniques need considerable human involvement and are susceptible to subjectivity, leading to inefficiencies and possible biases (Albert, 2019). HireVue's AI-powered solutions enhance these prospects by automating resume evaluations and applicant assessments through video interviews. These technologies analyze speech patterns, tone, and facial expressions to give insights about candidate appropriateness, allowing businesses to make faster and more accurate recruiting decisions (Meister, 2021). Aside from recruiting, AI improves employee engagement by giving real-time feedback and help via platforms like chatbots. These AI-powered assistants handle routine HR requests, freeing HR professionals to focus on important tasks. Furthermore, sentiment analysis systems scan employee remarks to estimate workplace morale, allowing businesses to proactively address problems and improve the overall employee experience (Sharma and Chahal, 2024). These tools cultivate a more adaptive and supportive HR environment, enhancing employee happiness and retention.

AI has transformed performance management (Chukwuka and Dibie, 2024). AI technologies analyze employee data to discern patterns and trends that guide individualized development programs and objective performance assessments. Platforms like ADP Workforce Now employ AI to suggest personalized learning opportunities based on individual requirements. According to Guenole and Feinzig (2018), this technique boosts productivity and gives individuals control over their professional progress.

Despite AI's significant benefits, integrating it into HR management presents various challenges. Algorithmic discrimination, data privacy concerns, and ethical quandaries remain serious obstacles. Amazon's AI hiring tool revealed a bias toward male candidates over female candidates, emphasizing the importance of equal training data and effective governance structures (Dastin, 2018). Addressing these challenges is critical to ensuring AI's fair and appropriate use in human resource operations.

Organizations using AI in HRM must reconcile technology advancement with a dedication to ethical standards and human-centered methodologies. By doing so, they may utilize AI to improve operational efficiency and foster inclusive and empowered workplace cultures. The future of HRM is utilizing AI to enhance human talents instead of supplanting them, hence maintaining the human element as key to corporate success.

The Role of AI in HRM

AI applications in HRM span a wide range of functions, including talent acquisition, employee engagement, performance management, and workforce analytics. Here are some key areas where AI is making a significant impact:

Talent Acquisition

Automation of resume review, candidate alignment with job criteria, and bias mitigation are ways via which AI-driven solutions improve recruiting. Video interview platforms like HireVue use artificial intelligence to assess candidates' linguistic, tonal, and facial expression abilities to predict how well they would fit the position (Guenole and Feinzig, 2018; Jha and Janardhan, 2024).

The application of artificial intelligence is transforming talent acquisition by simplifying and automating several aspects of the recruiting process. The capacity of AI to swiftly evaluate applications and identify competent individuals is a significant advantage in this field. Sifting through numerous applications using traditional methods is time-consuming and prone to human error. AI-powered systems, such as Pymetrics, use machine

learning to match a candidate's skills and knowledge to job needs, significantly lowering the time it takes to hire (Meister, 2021).

Video interview analysis is one area where AI is making a significant impact. Platforms like HireVue utilize artificial intelligence algorithms to assess interviews' verbal and nonverbal signs. These systems use signs such as facial expressions, language patterns, and distinctive tonal features to provide hiring managers with suggestions about whether candidates are qualified for a position. This data-driven approach enhances fairness in the hiring process and leads to better outcomes (Guenole and Feinzig, 2018).

Another way in which AI assists with human resource acquisition is to minimize implicit bias. AI technologies tend to standardize candidate selection and emphasize criteria related to the job in order to provide a recruiting process that is more egalitarian and more inclusive. The effectiveness of AI for mitigating bias depends on the quality of the training data. Skewed data sets can reinforce existing injustices, as seen by Amazon's abandoned AI recruiting tool, which exhibited a preference for male candidates owing to skewed input data (Dastin, 2018).

An additional benefit of the use of AI for talent acquisition is the potential to improve applicant sourcing. AI-powered solutions, e.g., LinkedIn Recruiter, use large-scale databases to pinpoint and interact with passive job seekers who, although not searching for a job, are prepared with the skills and qualifications needed for a job opening. This preventive strategy broadens the labor pool with the added benefit of more easily attracting the right person (Sharma and Chahal, 2024).

Predictive analytics is one of the valuable applications of Artificial intelligence in recruiting (Gurusinghe et al., 2021). By analyzing historical recruiting data, AI algorithms predict individuals' likely performance in certain areas, thus enabling HR professionals to make more informed selections. AI can discern patterns that signify good employee retention or robust performance, assisting organizations in recruiting persons who are more likely to excel in their positions (Meister, 2021).

Although AI has several benefits in talent acquisition, it also engenders ethical and operational dilemmas (Khan et al., 2024). Organizations must confront critical challenges such as privacy concerns, the potential for algorithmic bias, and the necessity for transparency in AI-driven decisions. Adhering to data protection standards and establishing strong ethical frameworks are critical measures to optimize AI's advantages while minimizing its hazards (Guenole and Feinzig, 2018).

Employee Engagement and Retention

AI-based sentiment analysis technologies analyze employee feedback and engagement signals and empower HR managers to intervene early in case of distress calls. Tools such as those created by Talla offer human resources (HR) department workers round-the-clock assistance with their HR inquiries, which can lead to job satisfaction and increased productivity (Meister, 2021; Veshne and Jamnani, 2024).

Employee engagement and retention are fundamental issues of business success, and artificial intelligence is an exciting solution that is rapidly emerging. AI provides HR managers with valuable information on employee needs and behaviors through the help of machine learning and deep analytics. That is, organizational advances such as this permit proactive approaches that can enhance job satisfaction and reduce both the proportion of people who leave the workplace as well as number of people who quit their jobs (Sharma and Chahal, 2024). AI offers a data-driven approach to build long-term employee loyalty when the workforce itself changes.

One of the key applications of AI in this field is sentiment analysis. AI-based tools, e.g., those offered by Qualtrics) collect employee feedback through surveys, e-mails as well as many other communication channels to determine the morale and engagement levels. These insights enable organizations to detect potential issues early and implement remedial measures to address employee concerns, fostering a more supportive work environment (Meister, 2021).

Customized learning and developmental opportunities are another way through which AI enhances employee engagement. Platforms like Degreed utilize AI to provide customized training programs aligned with personal career objectives and skill deficiencies. This tailored strategy improves employee satisfaction and matches workforce skills with organizational goals (Guenole and Feinzig, 2018). By investing in employee development, organizations demonstrate a commitment to their prosperity, fostering loyalty and retention. The

implementation of artificial intelligence markedly improves the efficiency of communication within the workplaces. Chatbots and virtual assistants, such as Talla, provide prompt support for employees' HR inquiries, including payroll information and benefits enrollment. These tools improve employee experience and alleviate frustration stemming from administrative delays by facilitating access to information (Sharma and Chahal, 2024). Effective communication serves as a cornerstone for engagement, with AI-driven solutions ensuring that employees experience recognition and appreciation. Predictive analytics represents a crucial application of artificial intelligence in advancing engagement and retention strategies. By analyzing past data, AI systems can discern trends and forecast elements contributing to employee turnover. IBM Watson Analytics has been utilized to predict attrition risk, allowing HR teams to execute targeted retention tactics prior to employee departures (Meister, 2021). This strategy facilitates the retention of top talent and promotes workforce stability within organizations.

Despite its advantages, the application of AI in engagement and retention poses challenges. Ethical considerations are essential, particularly given the requirement for transparency in AI-generated decisions and the protection of employee data privacy. Organizations must align technological innovation with a human-centric approach, ensuring that AI tools enhance rather than replace the human element in HR practices (Ajayi and Udeh, 2024; Guenole and Feinzig, 2018). Addressing these challenges is essential for building trust and fostering a culture of engagement.

Organizations may leverage AI to cultivate a more engaged and supportive workplace that addresses the changing needs of their employees. As AI technology progresses, its function in improving employee engagement and retention will certainly expand, which will present new prospects for developing stronger, more resilient organizations.

Performance Management

AI solutions provide data-backed insights into employees' performances, allowing managers to identify top performers and those who may need extra support. ADP Workforce Now utilizes AI to notice performance trends along with custom development programs (Thirunagalingam et al., 2025). Human resources management will not be complete without performance management, and it is being transformed by artificial intelligence into this vital function. Artificial intelligence, with the help of advanced data analytics and machine learning algorithms, gives a more objective and nuanced evaluation of employee performance. This technology enables organizations to shift away from traditional yearly assessments to continuous feedback and real-time performance visualization (Sharma and Chahal, 2024). Solutions that leverage artificial intelligence for performance management redefine the standards of fairness, accuracy, and effectiveness in quantifying employee contributions."

One great advantage of AI in performance management is its capability to analyze big data sets to detect patterns and trends. Platforms like ADP Workforce Now use artificial intelligence to measure performance parameters, providing managers and employees with actionable data. These data enable firms to make informed decisions about promotions, awards, and professional development opportunities, fostering a meritocratic culture (Meister, 2021).

AI enables individualized feedback, which is essential for employee growth and satisfaction. Conventional feedback approaches are typically generic and may not address specific needs. AI-powered solutions, such as Betterworks, give employees personalized feedback based on their performance indicators, strengths, and areas for improvement. This personalized strategy boosts employee engagement and aligns personal goals with company objectives (Guenole and Feinzig, 2018).

A notable application of AI in performance management is predictive analytics. Examining previous data enables AI systems to predict future performance trends and recognize possible obstacles. IBM Watson Analytics has been utilized to forecast elements leading to underperformance, allowing companies to make prompt modifications (Sharma and Chahal, 2024). This proactive strategy improves individual performance and boosts overall organizational efficiency.

AI also mitigates prejudices that often influence performance evaluations. Also, human evaluation may be subjective, subject to implicit bias or personal idiosyncrasies. These algorithms generate data-driven clues,

permitting performance judgments to be derived from objective measures instead of expert judgments (Meister, 2021). This promotes a more equitable and fair workplace atmosphere.

However, there are certain challenges in adopting AI to performance management (Yawalkar, 2019). There remain issues with respect to data privacy, employee trust, and the risk of abuse of AI-driven outputs. Organizations will have to adopt open practices and employees' understanding of how to use the AI tools in the assessments. Developing ethical principles and conducting training on performance management using Artificial Intelligence (AI) techniques are important steps in building trust and acceptance among employees (Guenole and Feinzig, 2018).

As artificial intelligence (AI) technology grows and advances, its role in performance management will expand and provide new opportunities for the enhancement of employee development and organizational performance. Organizations can utilize AI to the fullest extent and create a more efficient and equitable performance management system by combining technological advancement with an ethos of equity and transparency.

Workforce Analytics

Using AI-based predictive analytics, HR personnel can forecast workforce behaviors and such aspects as turnover prospects and skill shortages. This is possible for the planning and decision-making process to be strategic and well-informed (Alabi et al., 2024; Sharma and Chahal, 2024).

Workforce analytics plays a vital role in strategic HR management, and AI further extends its possibilities. Through the use of machine learning algorithms and big data, organizations can gain a deeper understanding of the patterns and behavior of their workforce. This data-based approach enhances the decision-making process and enables HR managers to bring employee activities in tandem with the business targets (Sharma and Chahal, 2024). AI-enabled workforce analytics technologies allow HR to be more proactive and strategic.

Predictive modeling is one of the key applications of artificial intelligence to workforce analytics. If an AI system analyzes historical employee data, it can forecast workforce patterns such as turnover, skill shortfalls, and future talent needs. Tools like Visier use predictive analytics to let companies predict and prevent problems ahead of time, thus guaranteeing workforce resilience and preparedness (Meister, 2021).

With the help of artificial intelligence, workforce planning is enhanced by the detection of skill shortages, and the proposed solution is a training program. Artificial intelligence applications, including eightfold.ai, have also been used to match employees' skills with the needs of the organization, thus enabling HR departments to create and implement reskilling and upskilling programs. This method promotes professional development and satisfaction while preparing staff to meet changing organizational demands (Guenole and Feinzig, 2018).

AI's capability to deliver real-time data represents a considerable benefit in workforce analytics. Traditional workforce analytics often depend on recurring data, potentially hindering timely decision-making. AI-driven tools such as Tableau facilitate real-time evaluation of workforce data, enabling HR executives to promptly address emerging trends and challenges (Sharma and Chahal, 2024). This flexible approach enhances the company's ability to respond to a rapidly changing business environment.

Artificial intelligence greatly enhances diversity and inclusion of initiatives. AI algorithms analyze demographic data to identify disparities and provide actionable suggestions to promote a more equitable workplace. Pymetrics uses AI to assess hiring and promotion data, eliminating bias and attaining diversity goals (Meister, 2021). These insights aid organizations in fostering a more inclusive culture essential for enduring success.

Although implementing AI in workforce analytics is beneficial, it raises ethical and privacy concerns (Bar-Gill et al., 2024). The collection and analysis of employee data must be conducted honestly and according strictly to data protection regulations. Organizations must use AI tools properly to foster trust and maintain employee confidence (Guenole and Feinzig, 2018; Krauter, 2024). Addressing these challenges is crucial for realizing the full potential of AI in workforce analytics.

As AI technology progresses, its influence on workforce analytics will provide new avenues to refine workforce strategies and improve organizational performance. By integrating AI's analytical capabilities with a dedication to ethical practices, organizations may realize the whole potential of their workforce and foster sustainable growth.

The Role of AI in HRM

The integration of AI in HRM offers several advantages (Wei-Liang and Mei Ling, 2018):

- Efficiency: AI automates repetitive tasks, freeing up HR professionals to focus on strategic initiatives.
- Improved Decision-Making: Data-driven insights reduce reliance on intuition, leading to more objective decisions.
- Enhanced Employee Experience: AI tools personalize learning and development programs, catering for individual needs.
- Cost Savings: AI reduces hiring costs and turnover rates by optimizing recruitment and retention processes.

Integrating artificial intelligence (AI) into human resources management (HRM) has various advantages, including altering how organizations manage their workforce. One of the most notable benefits is increased efficiency in administrative activities. AI-powered tools automate monotonous procedures like resume screening, payroll management, and scheduling, allowing HR professionals to concentrate on strategic objectives. For example, AI-powered solutions such as Workday enhance administrative operations, lowering operational expenses and increasing overall productivity (Sharma and Chahal, 2024).

Artificial intelligence aids individuals in making improved decisions by providing data-driven insights. Predictive analytics technologies enable HR departments to anticipate workforce patterns, including employee turnover and skill deficiencies, and then implement preventative measures. IBM Watson Analytics utilizes machine learning to identify factors that lead to employee attrition, enabling firms to implement preventive measures (Meister, 2021). This capacity improves the organization's ability to adapt to changing personnel dynamics while maintaining a competitive advantage.

Another advantage of AI in Human Resource Management is the enhancement of talent acquisition procedures. AI-powered systems such as Pymetrics use machine learning algorithms to match candidates' skills and experiences regarding job needs, minimizing bias and improving recruitment quality. These tools accelerate recruitment by automating resume screening and application evaluations, leading to shorter hiring cycles and better candidate experiences (Guenole and Feinzig, 2018).

Artificial intelligence technology dramatically improves employee engagement and retention. Sentiment analysis solutions like Qualtrics analyze employee feedback to discover areas of unhappiness or disengagement (Rastogi et al., 2025). Organizations can enhance employee happiness and provide a more supportive work environment by proactively addressing these concerns (Sharma & Chahal, 2024). Moreover, AI-driven learning platforms such as Degreed provide personalized training recommendations, enabling employees to enhance their abilities and achieve their professional objectives, fostering long-term retention.

Artificial intelligence facilitates the establishment of a more inclusive and equitable workplace by reducing unconscious bias in human resources processes. Recruitment and promotion choices often exhibit biases, which AI may help mitigate by focusing only on facts and established criteria. AI systems built for diversity recruiting assess recruitment data to assure equity and compliance with diversity objectives, enabling a more inclusive organizational culture (Meister, 2021).

AI in HRM provides additional benefits like real-time feedback and performance management. Conventional performance assessments may lack relevant insights; however, AI-driven solutions such as Betterworks provide constant feedback based on real-time performance measurements. This strategy promotes openness, assists individuals in improving performance, and connects their aspirations with corporate objectives (Guenole & Feinzig, 2018).

AI improves workforce planning by predicting future skill needs and recommending reskilling programs. Platforms like Eightfold.ai use market trends and organizational data to forecast skill shortfalls, allowing HR departments to build tailored training campaigns. This prepares individuals to face future challenges while increasing morale and engagement (Sharma and Chahal, 2024).

Finally, AI enhances employee experiences by facilitating communication and providing personalized assistance. Talla and other chatbots address basic HR difficulties, giving quick solutions and allowing HR professionals to focus on more complex issues. These tools increase access to HR services, making employees feel supported and appreciated (Meister, 2021).

As AI evolves, its benefits in human resource management will grow. AI will provide organizations with new opportunities to improve efficiency, fairness, and employee satisfaction. HR professionals can use AI strategically to promote innovation, enhance workforce results, and build a more resilient and agile firm.

Challenges and Ethical Considerations

Despite its potential, the application of AI in human resource management presents various challenges:

1. **Algorithm bias:** When AI systems are educated on biased data sets, they might perpetuate prejudices. For example, Amazon's AI recruiting tool was suspended after it was discovered to prefer male candidates over females owing to biased training data (West et al., 2019).
2. **Privacy Concerns:** Using AI to track employee behavior raises data privacy and permission concerns. Organizations must comply with the requirements of data protection regulation (Alosi and Gramano, 2019).
3. **Resistance to Change:** Employees and HR professionals may reject AI adoption due to worries about job displacement or a lack of knowledge (Shankar and Nigam, 2022).
4. **Ethical Dilemmas:** Using AI for surveillance and decision-making can lead to ethical conflicts, particularly if it compromises employee autonomy (Mettler, 2024).

Integrating AI into Human Resources Management (HRM) brings challenges and ethical dilemmas, necessitating careful study to guarantee responsible adoption (Bankings, 2019). A significant concern is data privacy. AI systems need substantial amounts of employee data for optimal performance, prompting concerns around data collection, storage, and utilization methods. To safeguard employee privacy and foster trust, firms must comply with standards of data protection regulation (Sharma and Chahal, 2024).

A significant concern is bias in artificial intelligence systems. Although AI might mitigate human prejudice, it may also exacerbate existing prejudices if the training data is unrepresentative or the algorithms are poorly constructed. Amazon's AI recruiting tool was terminated after evidence revealed it favored male candidates owing to biased training data (Dastin, 2018). Algorithms must be checked and updated regularly to maintain fairness in AI-powered HR operations.

Transparency is essential respecting the ethical use of AI in human resource management. Employees must understand how AI tools are used, particularly in performance appraisals, recruiting, and workforce analytics. Employee skepticism and resistance may stem from a lack of openness. Organizations must prioritize clear communication and teach staff how AI-driven choices are made (Guenole and Feinzig, 2018).

Job displacement is another ethical worry with AI in HRM. As AI automates regular operations, many HR roles may become obsolete, resulting in workforce cutbacks. While AI provides opportunities for upskilling and reskilling, organizations must consider the human effect of automation and assist employees affected by these changes (Meister, 2021). Balancing efficiency benefits with social responsibility is critical for sustaining a strong organizational culture.

Accountability is a critical ethical consideration when implementing AI in HRM. When AI systems make mistakes or create unexpected results, it can be difficult to discern who is to blame. Organizations will need to establish clear accountability structures and people will be central to critical decision-making (Sharma and Chahal, 2024). This method can be used to mitigate the risks and to guarantee the ethical use of AI).

AI-based monitoring and surveillance technologies, however, generate questions about employee freedom and the ethics of the workplace. Although these techniques may enhance productivity and security, excessive surveillance might infringe upon employees' rights and foster a culture of mistrust. Organizational requirements and employee rights need to be balanced to avoid ethical violations (Guenole and Feinzig, 2018).

The digital divide is yet another consequence of incorporating AI into human resource management. Not all organizations have equal access to innovative AI technologies, widening the gap between companies and labor forces. Small businesses can struggle to compete with larger corporations with the financial ability to implement advanced AI tools, resulting in unequal opportunities and outcomes (Meister, 2021). Towards inclusive growth, fair access to AI technology must be guaranteed.

Ultimately, ethical considerations should span AI's enduring effects on organizational values and workplace culture. Too much dependence on AI may lead to dehumanization in the workplace since a data-driven approach to decision-making leads to the devaluation of empathy and human experience. Organizations should

confirm that AI is a support mechanism and, rather than substituting it, should maintain HRM of a human-centered nature (Sharma and Chahal, 2024).

Facing these challenges and ethical issues, companies can use AI to its full potential in HRM while preserving fairness, transparency, and trust. Responsible AI adoption is both a technological problem and a strategic imperative, influencing the future of work and organizational performance.

Conclusion

AI is a transformative force impacting human resource management (HRM), which progresses rapidly, changes, and transforms the recruiting, managing, and retaining functions of organizations. Automating routine clerical work such as resume searching, timetabling interviews, and payroll release humans from those activities, allowing them to concentrate on tasks that generate business value. This movement puts the HR professional at the center of shaping and strengthening employee relationships while managing an environment of cooperation and innovation. AI's power and accuracy allow HR departments to process larger volumes of data, reduce errors, and improve adherence to the rules in better compliance with regulatory requirements.

Predictive analytics and artificial intelligence will forever alter the paradigm of human resource decision-making behind automation. By employing highly advanced algorithms, the function of managing human resources may be considered as the pattern recognition of worker performance, turnover prediction of employees, and the implementation of training and development programs tailored to each employee's needs. This enables a corporation to engage successfully in data-driven, semantically informed organizational decisions, hence improving workforce planning and strategically aligning the personnel strategy with organizational needs. Artificial intelligence (AI) is a means by which to gain a deep understanding of organizational culture and employee engagement using sentiment analysis in conjunction with natural language processing methods. This will enable the building of a society that supports high-performance growth and increases flourishing within the workplace.

There are several ethical concerns to take into account while embedding AI and other technologies into HR systems. If AI systems do not behave with integrity, equity, and responsibility, then humans will find it impossible to trust them. Unfair algorithms and vulnerabilities in the data privacy armor can lead to a loss of trust and a tarnished reputation. Hence, it is recommended that companies establish robust governance structures to regulate the generation of AI, allow continuous bias checking, and guarantee compliance with data protection legislation. With the growing importance of fairness and trust in ethical AI, human resource management has a strategic opportunity and responsibility to promote and advance it.

It is clear that there is a need for technology to be supported by human interaction, as exemplified by the emergence of artificial intelligence in people management. Despite the promise of added efficiency, AI cannot, all on its own, substitute for some of the characteristics of human beings, such as empathy, creativity, and sound judgment. Human resource managers have the task of ensuring that technology supports humans in surmounting challenges, cultivating relationships, and becoming leaders, as opposed to inhibiting them. AI should be applied as a tool for human enhancement, not as a substitute for it.

The key is to educate and develop competencies of the HR people to use AI tools effectively. Increasingly, as AI systems advance, HR teams will need to be able to interpret insights from AI, monitor complex technologies, and address issues of an ethical nature. Organizations that enhance their HR teams' digital literacy and competence in AI will be well prepared to use it most effectively in the creation of flexible, future-ready workspaces. This human-AI collaboration will be imperative in ensuring that technology acts as a catalyst for innovation rather than a cause of disruption.

In short, the confluence of AI and HRM is a promising space to help reimagine work's future. Organizations able to proactively tap into the potential of AI in their HR functions could build nimbler, more inclusive, and employee-friendly ecosystems. Fully realizing the benefits of AI requires that the project look closely into the ethical, cultural, and operational challenges. When properly utilized, AI is likely to improve HR operations and work experiences in general and potentially benefit employees and organizations over time.

Declaration of Conflicting Interests

The author declares no potential conflicts of interest with respect to the research, authorship, and/or publication of this article.

Funding

The author did not receive any financial support for the research, writing, and/or publication of this article.

Statements of Publication Ethics

I hereby declare that the study has not unethical issues and that research and publication ethics have been observed carefully.

Researchers' Contribution Rate

The study was conducted and reported by a researcher.

Ethics Committee Approval Information

Ethics committee approval was not obtained for this study because I declare as the responsible author that this study is one of the studies that does not require ethics committee approval.

References

- Ajayi, F. A., & Udeh, C. A. (2024). Innovative recruitment strategies in the IT sector: A review of successes and failures. *Magna Scientia Advanced Research and Reviews*, 10(2), 150-164.
- Alabi, K. O., Adedeji, A. A., Mahmuda, S., & Fowomo, S. (2024). Predictive Analytics in HR: Leveraging AI for Data-Driven Decision Making. *International Journal of Research in Engineering, Science and Management*, 7(4), 137-143.
- Albert, E. T. (2019). AI in talent acquisition: a review of AI-applications used in recruitment and selection. *Strategic HR Review*, 18(5), 215-221.
- Aloisi, A., & Gramano, E. (2019). Artificial intelligence is watching you at work: Digital surveillance, employee monitoring, and regulatory issues in the EU context. *Comparative Labor Law & Policy Journal*, 41(1), 95–122.
- Bankins, S. (2021). The ethical use of artificial intelligence in human resource management: a decision-making framework. *Ethics and Information Technology*, 23(4), 841-854.
- Bar-Gil, O., Ron, T., & Czerniak, O. (2024). AI for the people? Embedding AI ethics in HR and people analytics projects. *Technology in Society*, 77(1), 102527.
- Chukwuka, E. J., & Dibie, K. E. (2024). Strategic role of artificial intelligence (AI) on human resource management (HR) employee performance evaluation function. *International Journal of Entrepreneurship and Business Innovation*, 7(2), 269-282.
- Dastin, J. (2018). *Amazon scraps secret AI recruiting tool that showed bias against women*. Reuters. <https://www.reuters.com/article/us-amazon-com-jobs-automation-insight/amazon-scraps-secret-ai-recruiting-tool-that-showed-bias-against-women-idUSKCN1MK08G>
- Guenole, N., & Feinzig, S. (2018). *The Business Case for AI in HR*. IBM Smarter Workforce Institute.
- Gurusinghe, R. N., Arachchige, B. J., & Dayarathna, D. (2021). Predictive HR analytics and talent management: a conceptual framework. *Journal of Management Analytics*, 8(2), 195-221.
- Jha, S., & Janardhan, M. (2024). Transforming Talent Acquisition: Leveraging AI for Enhanced Recruitment Strategies in HRM and Employee Engagement. *Library Progress International*, 44(3), 8857-8867.
- Khan, M. I., Parahyanti, E., & Hussain, S. (2024). The Role Generative AI in Human Resource Management: Enhancing Operational Efficiency, Decision-Making, and Addressing Ethical Challenges. *Asian Journal of Logistics Management*, 3(2), 104-125.

- Krauter, J. (2024). Bridging the uncanny valley: Improving AI chatbots for effective leadership mentoring. *Open Journal of Leadership*, 13(3), 342-384.
- Meister, J. C. (2021). *The Future of Work: AI, Robotics, and the Evolution of HR*. McGraw-Hill.
- Mettler, T. (2024). The connected workplace: Characteristics and social consequences of work surveillance in the age of datification, sensorization, and artificial intelligence. *Journal of Information Technology*, 39(3), 547-567.
- Rastogi, P., Khandelwal, S., Khurana, R., Gupta, H., & Singh, P. (2025). *Revolutionizing HR: The AI-Powered Guide to Modern HR Practices*. Academic Enclave.
- Shankar, A., & Nigam, A. (2022). Explaining resistance intention towards mobile HRM application: the dark side of technology adoption. *International Journal of Manpower*, 43(1), 206-225.
- Sharma, K. & Chahal, B. P. (2024). Harnessing Predictive Analytics for Workforce Optimization in a Transhuman Age. In J. Kaur (Ed.), *Embracing Transhumanism and Genomics in Human Resources Management* (pp. 311-326). IGI Global Scientific Publishing. <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-7668-3.ch015>.
- Thirunagalingam, A., Addanki, S., Vemula, V. R., & Selvakumar, P. (2025). AI in Performance Management: Data-Driven Approaches. In F. Özsungur (Ed.), *Navigating Organizational Behavior in the Digital Age With AI* (pp. 101-126). IGI Global Scientific Publishing. <https://doi.org/10.4018/979-8-3693-8442-8.ch005>.
- Veshne, N., & Jamnani, J. (2024). Enhancing Employee Engagement Through Artificial Intelligence. In Vinod Kumar Shukla, Praveen Kulkarni, Deepika Gaur, Pradeep N, Jean Paolo G. Lacap, & Amina Omrane (Eds.), *Industry 4.0 and People Analytics* (pp. 131-152). Apple Academic Press.
- Wei-Liang, T., & Mei Ling, C. (2018). Seamless HCM Integration: Aligning Tools, Processes, and Cloud Platforms for Maximum Efficiency. *International Journal of Trend in Scientific Research and Development*, 2(4), 3068-3081.
- West, S., Whittaker, M., & Crawford, K. (2019). *Discriminating systems: Gender, race and power in AI*. AI Now Institute. <https://ainowinstitute.org/publication/discriminating-systems-gender-race-and-power-in-ai-2>.
- Yawalkar, M. V. V. (2019). A study of artificial intelligence and its role in human resource management. *International Journal of Research and Analytical Reviews (IJRAR)*, 6(1), 20-24.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

Yapay zeka (YZ), insan kaynakları yönetiminde (İKY) devrim yaratarak İK görevlerinde verimliliği ve karar alma süreçlerini geliştirmektedir. Tahmine dayalı analitik ve doğal dil işleme becerileriyle donatılmış yapay zeka, yetenek kıtlığı, çalışan bağlılığı ve işgücü optimizasyonu gibi sorunların üstesinden gelebilir. HireVue gibi yapay zeka odaklı araçlar, video görüşmeler yoluyla aday değerlendirmelerini ve özgeçmiş analizlerini otomatikleştirerek adayın uygunluğunu değerlendirir. Yapay zeka ayrıca sohbet robotları aracılığıyla gerçek zamanlı destek ve geri bildirim sağlar, bu da İK uzmanlarının stratejik görevlere odaklanmasına olanak tanır.

Performans yönetimi, kalıpları ve eğilimleri ayırt etmek için çalışan verilerini analiz ederek, objektif performans değerlendirmeleri ve bireyselleştirilmiş gelişim programları yoluyla ilerlemiştir. ADP Workforce Now gibi platformlar, çalışanların üretkenliğini artırır ve kişiselleştirilmiş öğrenme seçenekleri sunar.

İKY'de yapay zeka, performans yönetimi, çalışan bağlılığı, yetenek edinimi ve işgücü analitiği gibi çok çeşitli amaçlarla kullanılabilir. Yapay zekanın önemli etkileri arasında önyargıların azaltılması, adayların iş gereksinimlerine uyması, özgeçmiş incelemelerinin otomatikleştirilmesi ve başvuru kaynağı bulma yer alıyor. Pymetrik gibi yapay zeka destekli sistemler, adayların becerilerini ve bilgilerini iş ihtiyaçlarıyla eşleştirmek için makine öğrenimini kullanarak işe alım sürecini kısaltıyor ve sonuçları iyileştiriyor.

Yapay zeka, çalışanların bağlılığı ve elde tutulması için veri odaklı içgörüler sağlar. İnsan kaynakları yöneticileri, çalışan memnuniyetini artıran ve işten ayrılma oranlarını azaltan proaktif eylemlere katılmalarını sağlar. Qualtrics gibi yapay zeka destekli araçlar, anketler, e-postalar ve çeşitli iletişim yolları aracılığıyla çalışanların geri bildirimlerini değerlendirerek kuruluşların sorunları erken tespit etmesini ve endişelerini gidermek için iyileştirici önlemler almasını sağlar.

Yapay zekanın çalışan bağlılığını artırmasının bir başka yolu, özelleştirilmiş öğrenme ve gelişim fırsatlarıdır. Degreed gibi platformlar, çalışan memnuniyetini artırır ve işgücü becerilerini kurumsal hedeflerle eşleştirir. Eğitim programları, çalışanların kariyer hedeflerine ve beceri eksikliklerine göre özelleştirilir. Sohbet robotları ve sanal asistanlar da işyerinde etkili iletişimi geliştiriyor. Katılım ve elde tutma stratejilerinin geliştirilmesinde yapay zekanın önemli bir uygulaması tahmine dayalı analitiktir.

Yapay zeka çözümleri, veriye dayalı olarak çalışan performansı hakkında içgörüler sağlar. Bu içgörüler, yöneticilere yüksek performans gösteren çalışanları ve daha fazla yardıma ihtiyaç duyan çalışanları belirlemelerine yardımcı olur. Performans eğilimlerini değerlendirmek ve özelleştirilmiş gelişim stratejileri sağlamak için yapay zekayı kullanan ADP Workforce Now gibi platformlar kullanılır. Yapay zeka odaklı performans yönetim sistemleri, çalışanların katkılarını değerlendirmede eşitlik, hassasiyet ve etkinlik için yeni bir ölçüt sunmaktadır.

Çalışanların gelişimi ve memnuniyeti için çok önemli olan kişiselleştirilmiş geri bildirim, yapay zeka tarafından kolaylaştırılır. Betterworks gibi yapay zeka odaklı çözümler, çalışanların performans ölçümlerine, güçlü yönlerine ve iyileştirme alanlarına göre özelleştirilmiş geri bildirim sağlar. Tahmine dayalı analitik, gelecekteki performans eğilimlerini tahmin eder ve olası engelleri tanıyarak daha adil ve eşitlikçi bir çalışma ortamını geliştirir.

İnsan kaynakları departmanları, yapay zeka destekli tahmine dayalı analitik kullanarak stratejik planlama ve bilinçli kararlar alabilirler. İşgücü davranışlarını ve eğilimlerini anlamak için büyük veri kümelerini ve makine öğrenimi algoritmalarını kullanır. Bu, insan kaynakları yöneticilerinin çalışanların faaliyetlerini şirket hedefleriyle uyumlu hale getirmelerine olanak tanır. İşgücü analitiği teknolojileri, insan kaynaklarının daha stratejik ve proaktif bir yaklaşım benimsemesini sağlar.

Tahmine dayalı modelleme, kuruluşların işgücü eğilimlerini tahmin etmesine ve sorunları proaktif olarak azaltmasına olanak tanır. Bu nedenle, yapay zekanın işgücü analitiğinde önemli bir kullanımı vardır. İşgücü planlamasını yapay zeka, beceri eksikliklerini belirleyerek ve uygun eğitim planlarını önererek geliştirir. Visier gibi platformlar, çalışanların hazırlığını ve istikrarını sağlamak için tahmine dayalı analitiği kullanır.

İşgücü analitiği için yapay zekanın gerçek zamanlı veri sağlaması da önemli bir avantajdır. Geleneksel araçlar genellikle yinelenen verilere dayanır ve bu da zamanında karar vermeyi engelleme potansiyeline sahiptir. Tableau gibi yapay zeka odaklı araçlar, işgücü verilerinin gerçek zamanlı olarak değerlendirilmesini kolaylaştırır ve bu da İK yöneticilerinin yeni eğilimleri ve sorunları hemen çözmesini sağlar.

Çeşitlilik ve kapsayıcılık girişimleri, eşitsizlikleri belirlemek için demografik verileri analiz eden ve daha adil bir çalışma ortamını teşvik etmek için eyleme geçirilebilir öneriler sunan AI algoritmaları kullanılarak büyük ölçüde

geliştirilmiştir. Bununla birlikte, işgücü analitiğinde yapay zekanın kullanımıyla ilgili etik ve gizlilik konusundaki endişeler artıyor. Bu nedenle, kuruluşlar, yapay zeka araçlarını güven oluşturmak ve çalışanların güvenliğini korumak için doğru şekilde kullanmalıdır.

Algoritma önyargısı, gizlilik endişeleri, değişime direnç ve etik ikilemler, insan kaynakları yönetimine yapay zeka entegrasyonuna yönelik çeşitli zorlukların bir sonucudur. YZ sistemleri en iyi performanslarını sağlamak için çok sayıda çalışan verisine ihtiyaç duydukları için veri gizliliği büyük bir endişe kaynağıdır. YZ, eğitim verileri temsil edici değilse veya algoritmalar kötü yapılandırılmışsa mevcut önyargıları daha da kötüleştirebilir. Çalışanların YZ araçlarının İKY'de etik kullanımı için şeffaflık çok önemlidir. YZ'nin işten çıkarmaya neden olabileceği başka bir etik kaygısı var. Çalışanların özerkliği ve işyeri etiği ile ilgili endişeler, YZ tarafından desteklenen izleme ve gözetim ile artmaktadır. YZ'nin kültür ve kurumsal değerler üzerindeki uzun vadeli etkileri, etik kaygıların bir parçası olmalıdır. Kuruluşlar, adalet, şeffaflık ve güven sağlarken, bu zorlukları ve etik kaygıları ele alarak İKY'de YZ'nin potansiyelini en üst düzeye çıkarabilirler.

Yapay zeka, İK personelinin stratejik hedeflere odaklanmasına ve idari görevleri otomatikleştirmesine yardımcı olur. Yapay zekanın tahmine dayalı analitiği, veriye dayalı karar verme sürecini değiştirerek işgücü planlamasını ve yetenek stratejilerini iş hedefleriyle uyumlu hale getirir. YZ ayrıca duygu analizi yoluyla kurum kültürü ve personel bağlılığı hakkında bilgi sağlar. Yapay zeka entegrasyonu, çalışanların güvenliğini korumak ve veri gizliliğini korumak gibi etik sorunlara neden olabilir. İnsan kaynakları yöneticileri, insan-teknoloji etkileşimini dengelemek için teknolojinin sorunları çözmesine, ilişkiler kurmasına ve lider olarak gelişmesine yardımcı olmasına izin vermelidir. İnsan kaynakları ekiplerinin dijital okuryazarlığını ve yapay zeka yetkinliğini geliştirmek, yapay zekanın tüm yeteneklerinden yararlanarak geleceğe hazır ve esnek iş yerleri oluşturmak için çok önemlidir. İnsan kaynakları yönetimi (İK) operasyonlarını ve iş deneyimini iyileştirmek için yapay zeka ve İKY'nin entegrasyonu, işin geleceğini yeniden keşfetmek için cazip fırsatlar sunmaktadır.

FINANSAL GELİŞMİŞLİK VE DIŞA AÇIKLIK İLİŞKİSİ: TÜRKİYE ÖZELİNDE AMPİRİK BİR İNCELEME

THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL DEVELOPMENT AND OPENNESS: AN EMPIRICAL EXAMINATION IN TÜRKİYE

Salim ÜRE

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
salimure92@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4207-3761

Çağatay KARAKÖY

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
ckarakoy@cumhuriyet.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9072-3963

Oğuzhan DEMİR

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü
ogzhndmr58@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8655-1396

ÖZ

Geliş Tarihi:

08.07.2024

Kabul Tarihi:

31.12.2024

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Finansal gelişmişlik
Dışa açıklık
ARDL

Keywords

Financial development
Openness
ARDL

Finansal gelişmişlik, yalnızca daha fazla finansman seçeneği ve daha etkili risk yönetimi sunmakla kalmaz, aynı zamanda ekonomik kaynakların daha verimli kullanılmasına olanak tanıyarak genel ekonomik verimliliği artırır. Uluslararası ticaret ve yatırımlar açısından gelişmiş finansal sistemler, ülkelerin ve firmaların dış pazarlara açılmasına ve bu pazarlarda rekabet etmesine olanak sağlar. Bu rekabet, özellikle sermaye yoğun sektörlerde, yenilikçi ve teknoloji odaklı yatırımların önünü açar. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde finansal gelişmişlik, küresel ekonomiye entegrasyonda kritik rol oynar. Bu çalışmada, finansal gelişmişliğin uluslararası piyasalarda rekabet eden firmalara sermaye desteği sağlayarak ülkelerin küresel ekonomiye entegrasyonunu artırdığı hipotezi ile Türkiye'deki finansal gelişmişlik ve dışa açıklık ilişkisi incelenmiştir. Veriler, Uluslararası Para Fonu (IMF) veritabanından alınmış olup 1985-2021 dönemini kapsamaktadır. ARDL modeliyle yapılan analizde, finansal gelişmişlik göstergelerinin dışa açıklık üzerindeki etkisi değerlendirilmiştir. Analiz sonuçları, uzun dönemde finansal kurumlara ve finansal piyasalara erişimin dışa açıklık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu, buna karşılık finansal piyasaların derinliğinin uzun dönemde dışa açıklığı azalttığını göstermektedir. Finansal kurumların derinliğinin ise uzun dönemde dışa açıklık üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

ABSTRACT

Financial development not only provides wider financing options and more effective risk management, but also enables more efficient use of economic resources and thus increases overall economic efficiency. In terms of international trade and investments, advanced financial systems allow countries and firms to open up to foreign markets and compete effectively in these markets. This competition paves the way for more innovative and technology-focused investments, especially in capital-intensive sectors. Especially in developing countries like Turkey, financial development plays a critical role in the integration process with the global economy. In this study, the relationship between financial development and openness in Turkey was examined with the hypothesis that financial development will provide capital support to firms competing in international markets and thus increase the integration of countries into the global economy. The data used in the study were taken from the International Monetary Fund (IMF) database and the analysis period covers the years between 1985 and 2021. In the analysis conducted using the ARDL model, the effect of financial development indicators on openness was evaluated. The analysis results show that access to financial institutions and access to financial markets have a positive and significant effect on openness in the long run. On the other hand, it is found that the depth of financial markets reduces openness in the long run. The depth of financial institutions does not have a significant effect on openness in the long run.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1512582>

Atf/Cite as: Üre, S. & Karaköy, Ç. & Demir, O. (2025). Finansal gelişmişlik ve dışa açıklık ilişkisi: Türkiye özelinde ampirik bir inceleme. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 358-371.

Giriş

Finansal gelişmişlik, bir ekonominin finansal hizmetlere erişimini, bu hizmetlerin çeşitliliğini ve kalitesini, bankacılık sistemlerinin sağlamlığını, sermaye piyasalarının etkinliğini ve genel finansal altyapının güçlü olmasını ifade eder. Bu gelişmişlik, ekonomik büyümeyi teşvik etmek için kritik bir faktördür (Roubini & Sala-i-Martin, 1992). Finansal gelişmişlik, sadece yerel düzeyde değil, uluslararası düzeyde de büyük önem taşır. Küresel rekabetin yoğun olduğu günümüzde, sağlam finansal sistemler, sermaye akışlarının serbestçe hareket edebilmesi ve yatırım olanaklarının artırılması gibi faktörler aracılığıyla ekonomik büyümeye doğrudan katkı sağlar (Mishkin, 2007).

Türkiye özelinde finansal gelişmişlik, ülkenin ekonomik yapısında ve dış ticaret performansında önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye, 1980'lerden itibaren dışa açık bir ekonomik model benimseyerek finansal sistemlerinde köklü reformlar gerçekleştirmiştir. 1980 yılında uygulamaya konulan İthal İkameci Sanayileşme Modeli'nden ihracata dayalı büyüme modeline geçiş, ülkenin dış ticaret hacminde kayda değer bir artış sağlamıştır. Bu süreçte, finansal sistemlerin derinleştirilmesi ve daha etkin bir yapıya kavuşturulması hedeflenmiştir. Özellikle 2001 ekonomik krizi sonrası dönemde hayata geçirilen reformlar, finansal sistemin sağlamlığını artırmış, bankacılık sektörünü güçlendirmiş ve sermaye piyasalarının daha verimli işlemesini sağlamıştır. Bu reformlar, Türkiye'nin uluslararası sermaye akışlarına uyum sağlama kapasitesini artırmış ve finansal sistemin küresel piyasalardaki dalgalanmalara karşı daha dayanıklı hale gelmesini sağlamıştır.

Ekonomik teori, finansal sistemlerin gelişmişliğinin ekonomik büyümeyi çeşitli kanallar aracılığıyla teşvik ettiğini öne sürer. İlk olarak, gelişmiş finansal sistemler, tasarruf sahiplerinin birikimlerini daha yüksek getirili yatırımlara yönlendirmelerini sağlar, bu da sermaye birikimini hızlandırır (Goldsmith, 1969). İkinci olarak, finansal piyasalar, girişimcilerin ve firmaların inovasyonlarını finanse etmelerine yardımcı olarak, teknolojik ilerlemeyi ve verimliliği artırır (Schumpeter, 1912). Üçüncü olarak, finansal araçlar, risk yönetimi araçları sunarak ekonomik belirsizlikleri azaltır ve yatırımları teşvik eder (Stiglitz, 1985).

Finansal gelişmişlik ve dışa açıklık arasındaki ilişki, finansal sistemlerin uluslararası ticaret ve yatırımlara nasıl katkı sağladığı üzerinden incelenebilir. Gelişmiş finansal sistemler, uluslararası sermaye akışlarını kolaylaştırır ve firmaların dış pazarlara erişimini artırır (Rajan & Zingales, 1998). Ayrıca, finansal gelişmişlik, döviz kuru risklerini ve diğer ticaretle ilgili riskleri yönetmeyi kolaylaştırarak dış ticaretin hacmini artırabilir (Klein & Olivei, 2008).

Bu teorik çerçeve, özellikle gelişmekte olan ülkeler için önemlidir. Türkiye gibi ekonomilerde, finansal sistemlerin derinleşmesi ve erişilebilirliğin artırılması, firmaların dış ticaret faaliyetlerini daha etkin şekilde yürütmesine olanak sağlamaktadır. Örneğin, döviz kuru dalgalanmalarına karşı koruma sağlayan finansal araçlar, dış ticaret hacminin istikrar kazanmasında kritik rol oynamaktadır. Güçlü bir finansal altyapı, aynı zamanda bu ülkelerin küresel piyasalara entegrasyonunu kolaylaştırır ve rekabet güçlerini artırır (Arestis & Demetriades, 1997). Finansal gelişmişlik, bu nedenle, sadece ekonomik büyümeyi desteklemekle kalmaz, aynı zamanda sosyal refahı da artırır.

Türkiye, son yıllarda finansal sistemini güçlendirme ve küresel ekonomiye entegrasyon süreçlerinde önemli adımlar atmıştır. Ancak, finansal gelişmişliğin dışa açıklık üzerindeki etkileri hala tam olarak anlaşılammıştır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de finansal gelişmişlik ve dışa açıklık arasındaki ilişkiyi incelemektir. Bu bağlamda, finansal kurumların ve piyasaların erişimi ve derinliğini ifade eden endekslerin dışa açıklık üzerindeki etkisi değerlendirilecektir.

Çalışmanın yapılma nedenleri arasında, Türkiye'nin küresel ekonomideki yerini sağlamlaştırmak ve ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılmak için finansal sistemlerin rolünü daha iyi anlamak yer almaktadır. Ayrıca, bu çalışma, politika yapımcılar için önemli çıkarımlar sunmayı ve ekonomik reformların yönünü belirlemeye katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Kullanılan veriler Uluslararası Para Fonu (IMF) veritabanından alınmış olup, analiz dönemi 1985 ile 2021 yılları arasını kapsamaktadır. Çalışmada, finansal gelişmişlik ve dışa açıklık arasındaki dinamik ilişkileri belirlemek amacıyla ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeli kullanılmıştır.

Bu bağlamda, çalışma, finansal gelişmişliğin Türkiye ekonomisinin dışa açıklık seviyesini nasıl etkilediğini ve bu ilişkinin hangi mekanizmalar aracılığıyla gerçekleştiğini araştırmayı amaçlamaktadır. Bu inceleme, sadece Türkiye'nin ekonomik politikalarını şekillendirmekle kalmayıp, benzer ekonomik özelliklere sahip diğer gelişmekte olan ülkeler için de önemli çıkarımlar sunabilir.

Literatür Taraması

Çalışmanın konusuyla ilgili yapılan literatür taraması, finansal gelişmişlik ve dışa açıklık arasındaki ilişkiyi daha iyi anlamayı ve bu alandaki mevcut araştırmaları değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Literatür taraması, çalışmanın teorik ve metodolojik temelini oluşturarak, finansal gelişmişliğin ekonomik etkilerini ve özellikle dışa açıklık üzerindeki rolünü anlamayı kolaylaştıracaktır. Bu çerçevede, mevcut bulgular özetlenmiş, tartışmalı noktalar ve literatürdeki bilgi boşlukları belirlenmiştir. Aynı zamanda, ilgili çalışmalardan yola çıkarak bu araştırmanın özgün katkılarının vurgulanması amaçlanmıştır.

Finansal gelişmişlik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, literatürde sıkça ele alınmıştır. Örneğin, Khan (2008), Pakistan'da finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasındaki kısa ve uzun dönem ilişkisini ARDL analizi ile incelemiş ve her iki dönemde de pozitif etkiler bulmuştur. Benzer şekilde, Al-Malki ve Al-Assaf (2014), Suudi Arabistan'ın 1970-2008 yılları arasındaki verilerini kullanarak finansal gelişmişliğin ekonomik büyümeyi önemli ölçüde desteklediğini bulmuşlardır. Sumarni (2019) ise Endonezya'da finansal gelişmişlik ve ekonomik büyüme arasındaki güçlü bağları vurgulamış, uzun dönemde finansal gelişmişliğin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif etkiler yarattığını tespit etmiştir.

Finansal gelişmişliğin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi de literatürde önemli bir yer tutmaktadır. Shahbaz ve Islam (2011), Pakistan'da finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini azalttığını, ancak finansal istikrarsızlığın bu eşitsizliği artırdığını tespit etmiştir. Aynı çalışmada, ticari açıklığın gelir eşitsizliği üzerindeki olumsuz etkileri de vurgulanmıştır. Bu bulgular, finansal istikrarın toplumsal faydaları ve eşitsizlikler üzerindeki etkilerini anlamada önemli bir temel sunmaktadır. Law vd. (2014) ise, finansal gelişmişlik ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkinin belirli bir kurumsal kalite düzeyinden sonra var olduğunu tespit etmişlerdir. Diğer bir çalışmada Batuo vd. (2010), 22 Afrika ülkesinde finansal gelişmişliğin gelir eşitsizliğini azalttığını tespit etmişlerdir.

Finansal gelişmişlik ile dışa açıklık arasındaki ilişki ise literatürde sınırlı olarak ele alınmıştır. Sakyi (2011), Gana'da ticari açıklığın ve dış yardım akışlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiş, ticari açıklığın ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini göstermiştir. Mujahid ve Alam (2014) ise Pakistan'da finansal açıklık ve ticari açıklık ile makroekonomik dalgalanmalar arasındaki ilişkileri incelemiş, ticari açıklığın uzun vadede yatırım ve çıktı dalgalanmalarına neden olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde, Opeyemi ve Paul-Francois (2019), Güney Afrika'da ticari açıklığın ekonomik büyümeyi desteklediğini ancak finansal gelişmişlik perspektifinden yeterli bilgi sunulmadığını ifade etmişlerdir. Öte yandan Niroomand vd. (2014), finansal piyasa gelişiminin uzun ve kısa dönemde dışa açıklık üzerinde pozitif etkili olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak bankacılık sektörü gibi finansal piyasalara erişimi ifade eden gelişmelerin dışa açıklığı negatif etkilediğini vurgulamışlardır.

Türkiye özelinde yapılan çalışmaların sayısı da oldukça sınırlıdır. Satrovic (2017), Türkiye'de finansal gelişmişlik ve beşeri sermaye arasındaki ilişkileri ele almış ve finansal gelişmişliğin beşeri sermaye üzerinde olumlu etkiler yarattığını bulmuştur. Çetin vd. (2023) ise Türkiye'de dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiş, ancak finansal gelişmişliğin bu ilişki üzerindeki rolüne yeterince odaklanmamıştır.

Yapılan literatür taramasının sonuçlarına göre, finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasında genellikle pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Finansal gelişmenin gelir eşitsizliğini azaltabileceği, ekonomik büyümeyi teşvik edebileceği ve ticari açıklık ile doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerini vurgulanmaktadır. Ayrıca, finansal ve ticari açıklığın makroekonomik dalgalanmalar üzerindeki etkileri de incelenmiştir. Bu bulgular, finansal sistemlerin derinliği ve erişilebilirliğinin Türkiye'nin dışa açıklık düzeyini nasıl etkileyebileceğini anlamak için önemli bir temel sağlamaktadır. Özellikle, finansal gelişmişlik, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde küresel piyasalara entegrasyonu kolaylaştırarak ekonomik büyümeyi destekleyebilir. Literatürdeki bulgular, çalışmanın Türkiye özelinde finansal gelişmişlik ve dışa açıklık arasındaki ilişkiyi inceleme gerekliliğini vurgulamakta ve bu bağlamda teorik bir çerçeve sunmaktadır.

Veri ve Yöntem

Bu çalışmada, Türkiye'nin 1985-2021 yılları arasındaki finansal gelişmişlik ve dışa açıklık verileri kullanılarak finansal gelişmişliğin dışa açıklık üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Kullanılan verilerden, finansal gelişmişliğin farklı boyutlarını temsil eden finansal kurumların ve piyasaların derinliği ile erişilebilirliğine ait veriler Uluslararası

Para Fonu (IMF) veri tabanından elde edilmiştir. Bu veriler 0 ile 1 arasında değerler almaktadır ve 0 en kötü 1 ise en iyi durumu ifade etmektedir. Bağımlı değişken olan dışa açıklık verisi ise, Dünya Bankası veri tabanından alınan ihracat, ithalat ve Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) rakamları kullanılarak, dış ticaretin (ithalat+ihracat) GSYİH'ya oranlanması ile hesaplanmıştır. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında analizlerin daha net anlaşılabilmesi amacıyla değişkenlerin kısaltmaları kullanılmıştır. Söz konusu kısaltmalar aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 1. Değişkenler ve Kısaltmaları

Değişken	Kısaltma
Dışa açıklık	DA
Finansal Kurumlara Erişim	FKE
Finansal Kurumların Derinliği	FKD
Finansal Piyasalara Erişim	FPE
Finansal Piyasaların Derinliği	FPD

Analizde, finansal gelişmişlik ve dışa açıklık arasındaki dinamik ilişkileri belirlemek amacıyla ARDL (Autoregressive Distributed Lag) modeli kullanılmıştır. ARDL modeli, hem durağan (I(0)) hem de birim kök içeren (I(1)) zaman serileri ile çalışabilme özelliğinin yanı sıra, kısa ve uzun dönem ilişkilerini aynı anda modelleyebilme kapasitesine sahip olması nedeniyle tercih edilmiştir. ARDL modeli, sınır testi yaklaşımı ile eşbütünleşme ilişkilerini test etmek için kullanılan bir yöntemdir. Bu yöntem, küçük örneklem büyüklüklerinde bile güvenilir sonuçlar vermektedir ve değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri yakalayabilmektedir (Pesaran vd., 2001). Çalışma için oluşturulan ARDL modeline ait formül şu şekildedir:

$$\Delta DA_t = \alpha + \sum_{i=1}^p \beta_i \Delta DA_{t-i} + \sum_{i=0}^q \gamma_i \Delta X_{t-i} + \lambda DA_{t-1} + \delta X_{t-1} + \varepsilon_t$$

Bu modelde:

- Δ : fark operatörünü
- DA_t : bağımlı değişkeni (dışa açıklık)
- X_t : bağımsız değişkenleri (FKE, FKD, FPE, FPD)
- α : sabit terimi
- β_i ve γ_i : kısa dönemli katsayıları
- λ ve δ : uzun dönemli katsayıları
- ε_t ise hata terimini temsil etmektedir.

Analiz ve Bulgular

Analizlerin ilk aşamasında bağımlı ve bağımsız değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Tanımlayıcı istatistikler, bir veri setinin genel özelliklerini özetler ve verilerin tipik değerlerini ve yayılımını gösterir. Bu istatistikler, sayısal verileri tanımlamak ve özetlemek, birimlerin yoğunlaştığı tipik değerleri ve dağılımı hakkında bilgi vermek amacıyla kullanılır. Tanımlayıcı istatistikler, genellikle çıkarımsal istatistiklerden ayrılır. Bu istatistikler, verilerin ne olduğunu veya neyi gösterdiğini basit bir şekilde açıklar. Büyük miktarda veriyi anlamlandırmak ve özetlemek için kullanılır ve her tanımlayıcı istatistik, geniş veri setlerini daha basit bir özet haline getirir. Tablo 2'de, analizlerde kullanılacak değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler yer almaktadır. Tabloya göre, standart sapmanın en yüksek değeri olan 0.201235, FKE değişkeninin en yaygın dağılıma sahip olduğunu göstermektedir. Maksimum ve minimum değerler, değişkenlerin uç noktalarını belirtmektedir, DA değişkeni için bu değerler sırasıyla 0.710824 ve 0.294145'tir. Finansal gelişmişliğin boyutları açısından ise, en yüksek değer 0.588107 en küçük değer ise 0.008645'tir. Bu değerler, analiz edilen ekonomik göstergelerin geniş bir aralıkta olduğunu ve analizlerin doğru yönde ilerlediğini destekler niteliktedir.

Tablo 2. Tanımlayıcı istatistikler

	DA	FKE	FKD	FPE	FPD
Ortalama	0.462221	0.281645	0.044772	0.295832	0.228255
Medyan	0.478508	0.132448	0.049217	0.318751	0.252936
Maksimum	0.710824	0.588107	0.072425	0.408386	0.449002
Minimum	0.294145	0.039589	0.008645	0.064112	0.021432
Std. Sapma	0.101258	0.201235	0.016105	0.081483	0.118610
Çarpıklık	0.171144	0.416916	-0.295425	-1.004111	-0.166176
Basıklık	2.629802	1.414832	2.076032	3.411583	1.875052
Jarque-Bera	0.391904	4.945717	1.854348	6.478638	2.121281
Olasılık	0.822052	0.084343	0.395670	0.039191	0.346234
Sum	17.10218	10.42085	1.656548	10.94578	8.445437
Sum Sq. Dev.	0.369114	1.457845	0.009337	0.239023	0.506463
Gözlem	37	37	37	37	37

Zaman serileri ile yapılan ampirik çalışmalarda verilerin “durağan” olduğu varsayılmaktadır. Ancak, birçok zaman serisi durağan değildir. Değişkenler arasındaki ilişkilerin anlamlı olabilmesi için kullandığımız zaman serilerinin durağan özellikler göstermesi gerekmektedir. Durağan olmayan zaman serileri kullanıldığında, değişkenler arasında gerçek bir ilişki olmasa bile ilişki varmış gibi görünebilir. Bu serilerle bir regresyon modeli kurulduğunda, aralarında gerçek bir ilişki olmamasına rağmen yüksek bir R^2 değeri elde edilebilir. Bu durum, sahte regresyon probleminin ortaya çıkmasına neden olur. İki zaman serisi güçlü bir trende sahipse, yüksek R^2 değeri gözlemlenmesinin nedeni söz konusu iki değişken arasındaki doğrusal ilişki değil, bu güçlü trend ilişkisidir. Dolayısıyla, durağan olmayan seriler ile analiz yapıldığında geleneksel t ve F testleri ile R^2 değeri yanıltıcı sonuçlar vermektedir. Bu sebeple Tablo 3'te serilerin durağanlık derecelerini ölçmek için ADF (Augmented Dickey-Fuller) ve PP (Phillips-Perron) yöntemleriyle birim kök testleri gerçekleştirilmiştir. Tüm serilerin hem ADF hem de PP yöntemlerinde birinci farkta durağan olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, iki yöntemin birbirleriyle tutarlı ve benzer sonuçlar vermesi, serilerin birinci farkta durağanlığını kesinleştirmektedir.

Tablo 3. Birim kök testleri

			Seviye I(0)				
			DA	FKE	FKD	FPE	FPD
Sabitli	PP	t-Statistic	0.2540	-0.6208	-1.9733	-3.3523	-1.3555
		Olasılık	0.9724	0.8535	0.2967	0.0197**	0.5929
	ADF	t-Statistic	-0.5329	-0.4306	-1.9722	-2.4288	-0.7111
		Olasılık	0.8730	0.8931	0.2972	0.1427	0.8306
Sabitli ve Trendli	PP	t-Statistic	-2.9940	-1.5673	-3.1557	-2.0390	-4.2719
		Olasılık	0.1478	0.7861	0.1094	0.5609	0.0091***
	ADF	t-Statistic	-3.2918	-2.4144	-3.1404	-3.2750	-4.2908
		Olasılık	0.0843	0.3659	0.1127	0.0911*	0.0087
Sabitli ve Trendsiz	PP	t-Statistic	2.9075	1.0564	1.1480	0.2315	1.1364
		Olasılık	0.9987	0.9207	0.9321	0.7477	0.9308
	ADF	t-Statistic	1.1399	0.9280	0.9297	0.2599	1.5525
		Olasılık	0.9312	0.9022	0.9026	0.7559	0.9678
			Birinci Fark I(1)				
			d(KB)	d(FO)	d(İO)	d(PO)	
Sabitli	PP	t-Statistic	-6.7573	-4.5292	-6.6272	-5.1855	-13.8875
		Olasılık	0.0000***	0.0009***	0.0000***	0.0001***	0.0000***
	ADF	t-Statistic	-5.4750	-4.4306	-6.5036	-4.9556	-6.5939
		Olasılık	0.0001***	0.0012***	0.0000***	0.0003***	0.0000***
Sabitli ve Trendli	PP	t-Statistic	-6.6373	-4.4669	-6.5689	-10.9865	-13.2042
		Olasılık	0.0000***	0.0057***	0.0000***	0.0000***	0.0000***
	ADF	t-Statistic	-5.4963	-4.3699	-6.4590	-5.6831	-6.4855
		Olasılık	0.0004***	0.0073***	0.0000***	0.0003***	0.0000***
Sabitli ve Trendsiz	PP	t-Statistic	-5.4024	-4.1956	-6.1700	-5.2099	-8.5209

	Olasılık	0.0000***	0.0001***	0.0000***	0.0000***	0.0000***
ADF	t-Statistic	-5.0536	-2.7166	-6.1551	-1.7566	-5.9300
	Olasılık	0.0000***	0.0081***	0.0000***	0.0751*	0.0000***
*** %1 anlamlılık düzeyi						
** %5 anlamlılık düzeyi						
* %10 anlamlılık düzeyi						

Birim kök testi analizlerinden sonra yapısal kırılmalı birim kök testi analizleri yapılmıştır. Standart birim kök testleri genel bir değerlendirme sağlayıp sonuçların geniş bir çerçevede anlaşılmasına yardımcı olurken, yapısal kırılmalı birim kök testleri ise yapısal kırılmaları dikkate alarak serilerdeki olası yapısal değişiklikleri tespit eder. Bu testler, özellikle verilerde önemli ekonomik, politik veya diğer olaylar nedeniyle ani değişiklikler olduğunda daha doğru sonuçlar verir. Türkiye’de analizlere dahil edilen dönemde yaşanan önemli ekonomik ve politik şoklar arasında 1994 ve 2001 yıllarındaki ekonomik krizler, 2008 küresel finansal krizi ve sonraki yıllarda yaşanan politik krizler yer almaktadır. Bu olaylar, Türkiye ekonomisinde ani ve önemli değişikliklere neden olmuştur (Akyüz & Boratav, 2003; Alper & Öniş, 2003; Akyüz, 2017). Bu tür şokların etkilerini daha doğru değerlendirebilmek için yapısal kırılmalı birim kök testleri kullanılmış ve sonuçlar Tablo 4’de verilmiştir. Analiz sonuçları incelendiğinde FKE değişkeninin seviyede durağan, diğer tüm değişkenlerin ise birinci farkta durağan olduğu görülmektedir. Hem standart hem de yapısal kırılmalı birim kök testlerine ait sonuçlar, verilerin seçilen analiz yöntemi ARDL modelinin ön koşulu olan verilerin I(0) veya I(1) durumunda durağan olma şartını karşıladığını göstermektedir.

Tablo 4. Yapısal Kırılmalı Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		t-istatistik	Olasılık
DA	Seviye	-1.874126	0.9886
	1. Fark	-6.027752	< 0.01
FKE	Seviye	-7.433589	< 0.01
	1. Fark	-4.760419	0.0199
FKD	Seviye	-3.716001	0.2745
	1. Fark	-7.182252	< 0.01
FPE	Seviye	-3.616441	0.3224
	1. Fark	-6.860264	< 0.01
FPD	Seviye	-3.210333	0.5610
	1. Fark	-8.421327	< 0.01

ARDL Sınır Testi ya da gecikmesi dağıtılmış otoregresif sınır testi (Autoregressive Distributed Lag Bound Test), 2001 yılında Mohammad Hashem Pesaran ve Yongcheol Shin tarafından geliştirilmiştir. ARDL modeli, seviyelerinde durağan olmayan en az iki serinin durağan bir bileşimi olduğunu belirten eşbütünleşme kavramını test etmek için kullanılır. Bu model, uzun ve kısa dönem nedensellik ilişkilerini belirlemede etkili bir ekonometrik araç olarak kabul edilir. Eşbütünleşme testleri arasında, serilerin aynı derecede durağan olma zorunluluğu bulunmamaktadır. ARDL testi, veriler arasındaki kısa ve uzun dönem nedensel ilişkileri belirlemek amacıyla kullanılmıştır. Kısa dönem ARDL testi sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur.

Tablo 5. Kısa Dönem ARDL Testi

ARDL Modeli: (5, 1, 5, 0, 5)				
Model seçim yöntemi: Akaike bilgi kriteri (AIC)				
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	Olasılık
DA(-1)	0.447178	0.230149	1.942996	0.0758
DA(-2)	-0.434132	0.266864	-1.626794	0.1297
DA(-3)	0.595033	0.337318	1.764014	0.1031
DA(-4)	0.155394	0.501097	0.310108	0.7618
DA(-5)	-0.575911	0.367817	-1.565756	0.1434
FKE	0.892023	0.502427	1.775428	0.1012
FKE(-1)	-0.362928	0.410645	-0.883801	0.3942

FKD	6.074353	2.343070	2.592476	0.0236
FKD(-1)	2.802467	3.459677	0.810037	0.4337
FKD(-2)	-0.991387	3.479765	-0.284900	0.7806
FKD(-3)	2.616130	3.822417	0.684418	0.5067
FKD(-4)	-11.35345	4.882761	-2.325211	0.0384
FKD(-5)	4.432914	2.327674	1.904439	0.0811
FPE	0.497277	0.231775	2.145510	0.0531
FPD	0.083838	0.272656	0.307485	0.7637
FPD(-1)	0.477834	0.338661	1.410951	0.1837
FPD(-2)	0.621354	0.485811	1.279003	0.2251
FPD(-3)	-0.660227	0.296735	-2.224970	0.0460
FPD(-4)	-0.044608	0.317642	-0.140435	0.8906
FPD(-5)	-1.281140	0.515627	-2.484625	0.0287
R-kare	0.930939			
Düzeltilmiş R-kare	0.821592			
Durbin-Watson istatistiği	2.367703			
Akaike bilgi kriteri	-3.346221			
Schwarz bilgi kriteri	-2.430136			
Hannan-Quinn bilgi kriteri	-3.042565			

Kısa dönem ARDL test sonuçları incelendiğinde, finansal kurumlara erişim (FKE), finansal kurumların derinliği (FKD), finansal piyasalara erişim (FPE) ve finansal piyasaların derinliğinin (FPD) dışa açıklık (DA) üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Tablo daha detaylı incelendiğinde, finansal kurumların derinliği (FKD) ve finansal piyasalara erişim (FPE) değişkenlerinin önemli etkiler gösterdiği anlaşılmaktadır. Finansal kurumların derinliği (FKD) değişkeni, mevcut dönemde dışa açıklık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Ancak, dördüncü gecikmede (FKD(-4)), negatif ve anlamlı bir etki göstermektedir. Finansal piyasalara erişim (FPE) ise dışa açıklık üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Finansal piyasaların derinliği (FPD) üçüncü gecikmede dışa açıklık üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahiptir ve beşinci gecikmede de benzer şekilde negatif ve anlamlı bir etki göstermektedir.

Modelin R-kare değeri 0.930939 ve düzeltilmiş R-kare değeri 0.821592 olup, modelin bağımlı değişken olan dışa açıklığın büyük bir kısmını açıkladığını göstermektedir. Durbin-Watson istatistiği 2.367703 ile otokorelasyonun olmadığını işaret etmektedir. Bilgi kriteri, model seçimi sürecinde en iyi modeli belirlemek için kullanılır ve daha düşük değerler, modelin veri setine daha iyi uyum sağladığını gösterir. Bu kriter, modelin karmaşıklığı ile uyumunu dengeleyerek aşırı uyum (overfitting) riskini azaltır. Yapılan analizde en düşük bilgi kriteri değeri Akaike (-3.346221) olduğu için, bu kriter model seçim yöntemi olarak kullanılmıştır. Kısa dönem ARDL sonuçları, finansal gelişmişlik göstergelerinin kısa dönemde dışa açıklık üzerinde önemli ve karmaşık etkilerinin olduğunu ortaya koymaktadır.

Değişkenlerin bir dönem gecikmesi ile analize dahil edilmesi sonucunda oluşturulan hata düzeltme modeli, ekonomik şok (kriz, afet vb.) durumunda, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenle ilişkisini kaybettikten sonra tekrar ilişki kurma oranını gösterir. Bu bağlamda gerçekleştirilen hata düzeltme modeli testi Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Hata Düzeltme Modeli

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	Olasılık
CointEq(-1)	-0.812438	0.175498	-4.629327	0.0006

Hata düzeltme modeli incelendiğinde, katsayının beklendiği gibi negatif (-0,81) olduğu, olasılık değerinin ise anlamlı bulunduğu görülmektedir. Buradan çıkarılacak sonuç, bağımsız değişkenlerin herhangi bir şok durumda bağımlı değişken ile tekrar ilişki kurma oranının bir dönemde %81 olduğudur.

Kısa dönem ARDL analizinin ardından uzun dönemli ilişkiye ait sonuçlar ise Tablo 7'de aktarılmıştır.

Tablo 7. Uzun Dönem ARDL Testi

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	Olasılık
FKE	0.651244	0.210047	3.100463	0.0092
FKD	4.407754	2.463230	1.789420	0.0988
FPE	0.612079	0.170362	3.592815	0.0037
FPD	-0.988322	0.383200	-2.579130	0.0241

Uzun dönem ARDL analizi sonuçları incelendiğinde, finansal kurumlara erişim (FKE) ve finansal piyasalara erişimin (FPE) dışı açıklık (DA) üzerinde pozitif ve anlamlı etkileri olduğu görülmektedir. Öte yandan finansal kurumların derinliği (FKD) pozitif bir etki gösterse de, bu etki istatistiksel olarak sınırda anlamlıdır. Finansal piyasaların derinliği (FPD) ise dışı açıklık üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Bu sonuçlar, finansal gelişmişlik göstergelerinin uzun dönemde dışı açıklık üzerinde farklı yönlerde önemli etkileri olduğunu ortaya koymaktadır.

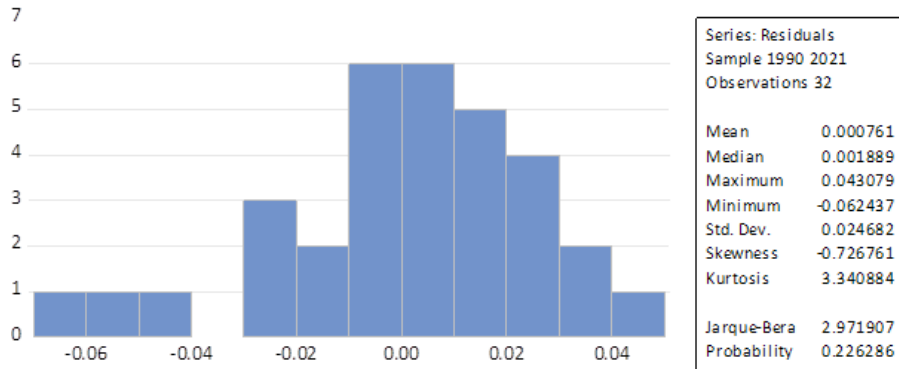
Bir sonraki aşamada uzun dönemli ilişkilerin varlığının kanıtlanabilmesi için sınır testi gerçekleştirilmiştir. Teste ait sonuçlar Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 8. Sınır Testi

F-statistic	Anlamlılık	I(0)	I(1)
3.214600	10%	1.9	3.01
	5%	2.26	3.48
	2.5%	2.62	3.9
	1%	3.07	4.44

Sınır testinin sonuçlarına göre, eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığını belirlemek amacıyla yapılan analizlerde, F-istatistiği değeri 3.214600 olarak bulunmuştur. Bu değer, anlamlılık düzeylerine göre kritik değerlerle karşılaştırıldığında, %10, %5 ve %2.5 anlamlılık düzeylerinde I(0) ve I(1) kritik değerlerinin arasında yer almaktadır. Özellikle %5 anlamlılık düzeyinde, I(0) alt sınır değeri 2.26 ve I(1) üst sınır değeri 3.48'dir. F-istatistiği bu iki değer arasında yer aldığından, seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu kanıtlanmaktadır.

Oluşturulan modelde kalıntıların normal dağılıp dağılmadığını anlamak için normallik testi yapılmış ve elde edilen sonuçlar Şekil 1'de aktarılmıştır.

Şekil 1. Histogram grafiği ve kalıntı istatistikleri

Şekil 1'de Jarque-Bera testinin değeri 2.971907 ve bu değer için olasılık 0.226286 olarak hesaplanmıştır. Bu p-değeri, rezidüellerin normal dağılımdan sapmadığını ve normallik varsayımının reddedilemeyeceğini göstermektedir. Ayrıca ortalama (mean) değeri 0.000761 olarak tespit edilmiştir. Yani modelde tahmin edilen ilişkiler ile gerçek ilişkiler arasında 0'a çok yakın bir fark ortaya çıkmakta, diğer bir deyişle modelin tahmin etme gücünün tutarlı ve gerçekçi olduğu anlaşılmaktadır.

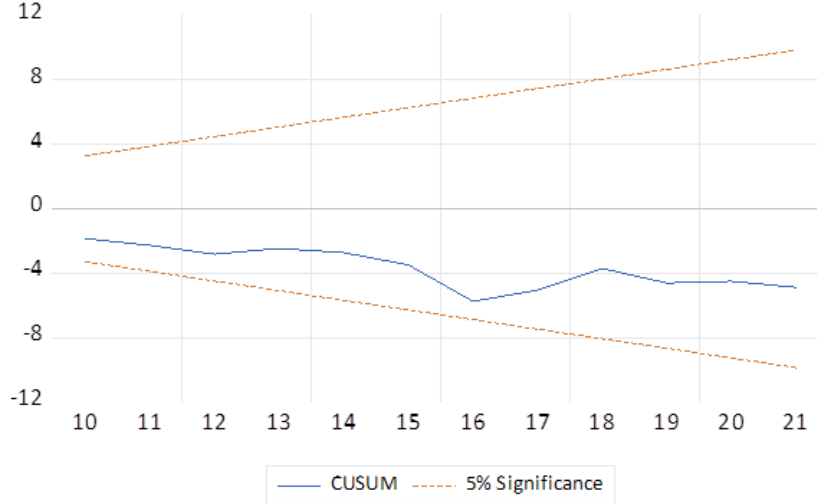
Değişen varyans sorunu, veri setindeki değişkenliğin (varyansın) sabit olmadığı durumlarda ortaya çıkan bir istatistiksel sorundur. Yani, veri setinin farklı bölümlerindeki verilerin değişkenliği birbirinden farklıdır. Bu durum, birçok istatistiksel analiz için gereken varsayımların sağlanmamasına neden olabilir ve sonuçta yanıltıcı sonuçlar elde edilebilir. Sonraki aşamada modelde değişen varyans sorununun varlığını tespit edebilmek için değişen varyans testi yapılmış ve sonuçlar Tablo 9’de verilmiştir.

Tablo 9. Değişen Varyans Testi

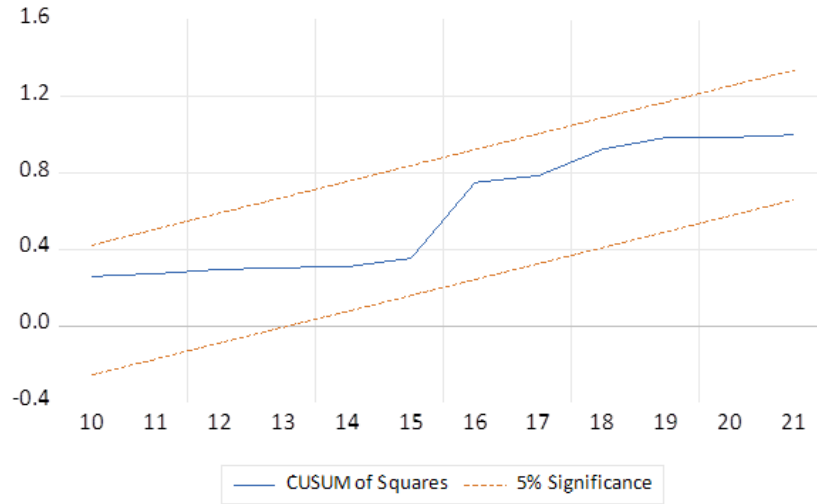
Breusch-Pagan-Godfrey			
F-istatistik	0.533343	Olasılık F(11,10)	0.8931
Gözlem*R-kare	15.75399	Olasılık Ki-kare(11)	0.7318
Scaled explained SS	2.491576	Olasılık Ki-kare(11)	1.0000

Tablo 9’da gözlemlenen sonuçlara göre olasılık değerlerinin %5 anlamlılık seviyesinden yüksek olduğu, diğer bir deyişle modelde değişen varyans problemi olmadığı sonucuna varılmaktadır. Modelin varyansının sabit olduğu ve dolayısıyla modelin güvenilir sonuçlar verdiği görülmektedir.

Son olarak serilerin parametre tahmininin istikrar koşulunu sağlayıp sağlamadığını görebilmek için CUSUM ve CUSUM Kare testleri yapılmış ve sonuçlar Şekil 2 ile Şekil 3’te verilmiştir.

Şekil 2. CUSUM testi

Şekil 3. CUSUM Kare testi

Şekillerdeki kesik çizgiler %95 güven sınırını temsil etmektedir. Her iki değişkende de parametre tahminlerinin güven sınırı içerisinde yer aldığı görülmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, Türkiye'de finansal gelişmişliğin dışa açıklık üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla ARDL analizi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, finansal kurumlara erişim (FKE), finansal kurumların derinliği (FKD), finansal piyasalara erişim (FPE) ve finansal piyasaların derinliği (FPD) gibi finansal gelişmişlik göstergelerinin dışa açıklık (DA) üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkileri analiz edilmiştir. Çalışmada kullanılan veri seti, 1985-2021 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır ve analiz sonuçları finansal gelişmişliğin dışa açıklık üzerindeki belirleyici rolünü ortaya koymaktadır.

Kısa vadede, finansal gelişmişlik göstergelerinin dışa açıklık üzerindeki etkileri karmaşık ve değişkendir. Finansal kurumların derinliği (FKD) değişkeni, kısa vadede dışa açıklık üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Kose, Prasad, & Terrones'e (2009) göre, artan faiz oranları veya sıkı kredi koşulları gibi faktörlerin, firmaların dış ticaret faaliyetlerini kısa vadede olumsuz etkileyebileceğini göstermektedir. Ayrıca, finansal piyasaların derinliği (FPD) de kısa vadede dışa açıklık üzerinde olumsuz etkilere sahip olabilmektedir. Bu durum Aizenman'ın (2004), ani piyasa dalgalanmaları ve belirsizliklerin, firmaların dış ticaret faaliyetlerini olumsuz yönde etkilediğini belirttiği çalışmasıyla örtüşmektedir. Ancak, finansal piyasalara erişim (FPE), kısa vadede dışa açıklık üzerinde olumlu etkiler yaratmaktadır. Sermaye piyasalarına daha kolay erişim, firmaların finansman ihtiyaçlarını karşılamalarını sağlayarak dış ticaret faaliyetlerini artırabilir. Bu bulgular, Levine (2005) tarafından ele alınan çalışmada olduğu gibi, finansal erişimin dışa açıklığı artırmada önemli bir rol oynadığı ve finansal derinliğin kısa vadede maliyet ve belirsizlikler yaratabileceği sonucuyla tutarlıdır.

Uzun vadede, finansal gelişmişliğin dışa açıklık üzerindeki etkileri daha belirgin olmaktadır. Finansal kurumlara erişim (FKE) ve finansal piyasalara erişim (FPE), uzun vadede dışa açıklığı artıran önemli faktörlerdir. King ve Levine'in de (1993) belirttiği gibi; finansal kurumlara ve piyasalara erişim arttıkça, firmalar uzun vadeli yatırımlar için daha geniş finansman imkanlarına ulaşabilecek ve dolayısıyla dış ticaretin sürdürülebilir bir şekilde artmasına katkı sağlayacaktır. Finansal kurumların derinliği (FKD) değişkeni uzun vadede dışa açıklık üzerinde pozitif fakat sınırdan anlamlı bir etkiye sahiptir. Bu sınırdan anlamlı etkinin sebebi, finansal derinliğin getirdiği maliyetler ve belirsizliklerin uzun vadede de tam olarak ortadan kalkmamasından kaynaklanmaktadır. Bu durum, finansal derinliğin dış ticaret üzerindeki etkisinin her zaman istikrarlı ve olumlu olamayabileceğini göstermektedir. Öte yandan, finansal piyasaların derinliği (FPD) uzun vadede dışa açıklık üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir. Derin finansal piyasaların sunduğu avantajlara rağmen, bu piyasaların yarattığı belirsizlikler ve dalgalanmalar, firmaların uzun vadeli dış ticaret faaliyetlerini olumsuz yönde etkileyebilecek potansiyeldedir ve bu konu Claessens & Laeven (2005) tarafından da tespit edilmiştir.

Bu çalışmada elde edilen bulgular, literatürde finansal gelişmişliğin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini inceleyen, Khan (2008), Al-Malki ve Al-Assaf (2014) ve Sumarni (2019) tarafından yapılan çalışmalarla genel hatlarıyla uyum göstermektedir. Özellikle, finansal kurumlara ve piyasalara erişimin dışa açıklık üzerinde pozitif bir etkisinin olduğu sonucu, bu çalışmaların finansal gelişmişliğin büyüme üzerindeki destekleyici etkilerini vurgulayan bulgularıyla örtüşmektedir.

Öte yandan, finansal piyasaların derinliğinin dışa açıklık üzerindeki olumsuz etkisi, literatürde nispeten az incelenmiş bir konudur. Bulgular, finansal derinleşmenin dış ticaret üzerinde, Niroomand vd. (2014) tarafından yapılan çalışmaların ortaya koyduğu şekilde, belirli risk ve belirsizlikler yaratabileceğini göstermektedir. Bu, derin finansal piyasaların dalgalanmaları artırıcı etkilerinin dış ticaret hacmini olumsuz yönde etkileyebileceği sonucunu desteklemektedir. Bu bağlamda, yapılan bu çalışma, finansal gelişmişliğin dış ticaret üzerindeki etkilerini değerlendirirken hem olumlu hem de olumsuz yönlerin dikkate alınması gerektiğini ortaya koyarak literatüre önemli bir katkı sunmaktadır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, finansal kurumların ve piyasaların derinliğinin artırılmasının, dışa açıklığın iyileştirilmesi için stratejik bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Politika yapıcılar, finansal sistemleri güçlendirme ve geliştirme yönündeki çabalarını artırmalıdır. Finansal erişim ve derinliğin artırılması, dışa açıklığın iyileştirilmesine ve bu doğrultuda gelişen dış ticaret yapısının oluşması ile sürdürülebilir ekonomik büyümenin

elde edilmesine ve uluslararası ekonomide entegrasyonun artırılması ile refah seviyesinin yükselmesine katkı sağlayacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar(lar) olarak, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

Mali Destek

Yazar(lar) olarak, bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almadığımızı beyan ederiz.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Finansal gelişmişlik ve dışa açıklık ilişkisi: Türkiye özelinde ampirik bir inceleme” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederiz.

Kaynakça

- Aizenman, J. (2004). Financial opening: Evidence and policy options. *In Proceedings, Federal Reserve Bank of Kansas City*, 383-412.
- Akyüz, Y. (2017). *Playing with fire: Deepened financial integration and changing vulnerabilities of the Global South*. Oxford University Press.
- Akyüz, Y., & Boratav, K. (2003). The making of the Turkish financial crisis. *World development*, 31(9), 1549-1566.
- Al-Malki, A., & Al-Assaf, G. (2014). Investigating the effect of financial development on output growth using the ARDL bounds testing approach. *International Journal of Economics and Finance*, 6(9), 136–150.
- Alper, C. E., & Onis, Z. (2003). Financial globalization, the democratic deficit, and recurrent crises in emerging markets: The Turkish experience in the aftermath of capital account liberalization. *Emerging Markets Finance and Trade*, 39(3), 5-26.
- Arestis, P., & Demetriades, P. (1997). Financial development and economic growth: Assessing the evidence. *Economic Journal*, 107(442), 783-799.
- Batuo, E.M., Guidi, F. and Kupukile, M. (2010), *Financial development and income inequality: Evidence from African Countries*, African Development Bank, Tunis.
- Beck, T., & Levine, R. (2004). Stock markets, banks, and growth: Panel evidence. *Journal of Banking & Finance*, 28(3), 423-442.
- Claessens, S., & Laeven, L. (2005). Financial dependence, banking sector competition, and economic growth. *Journal of the European Economic Association*, 3(1), 179-207.
- Çetin, M., Can, A., & Kapçak, S. (2023). Ticari dışa açıklık-ekonomik büyüme ilişkisi üzerine bir analiz: Türkiye için ampirik bir kanıt. *Sosyal Bilimler Metinleri*, 2023(1), 61–73.
- Goldsmith, R. W. (1969). *Financial Structure and Development*. Yale University Press.

- Khan, M. A. (2008). Financial development and economic growth in Pakistan: evidence based on autoregressive distributed lag (ARDL) approach. *South Asia Economic Journal*, 9(2), 375–391.
- King, R. G., & Levine, R. (1993). Finance and growth: Schumpeter might be right. *Quarterly Journal of Economics*, 108(3), 717-737.
- Klein, M. W., & Olivei, G. P. (2008). Capital account liberalization, financial depth, and economic growth. *Journal of International Money and Finance*, 27(6), 861-875.
- Kose, M. A., Prasad, E. S., & Terrones, M. E. (2009). Does openness to international financial flows raise productivity growth?. *Journal of International Money and Finance*, 28(4), 554-580.
- Law, S. H., Tan, H. B., & Azman-Saini, W. N. W. (2014). Financial development and income inequality at different levels of institutional quality. *Emerging Markets Finance and Trade*, 50(1), 21-33.
- Levine, R. (2005). Finance and growth: Theory and evidence. In P. Aghion & S. N. Durlauf (Eds.), *Handbook of Economic Growth* (pp. 865-934). North-Holland.
- Mercan, M., & Göçer, İ. (2014). Ticari dışa açıklığın ekonomik etkileri: Orta Asya ülkeleri için ampirik bir analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(22), 27–44.
- Mishkin, F. S. (2007). *The economics of money, banking, and financial markets (8th ed.)*. Pearson Addison Wesley.
- Mujahid, H., & Alam, S. (2014). The impact of financial openness, trade openness on macroeconomic volatility in Pakistan: ARDL Co Integration approach. *E3 Journal of Business Management and Economics*, 5(1), 01-08.
- Niroomand, F., Hajilee, M., & Al Nasser, O. M. (2014). Financial market development and trade openness: Evidence from emerging economies. *Applied Economics*, 46(13), 1490-1498.
- Opeyemi, A. Y., & Paul-Francois, M. (2019). Electricity consumption, trade openness and economic growth in South Africa: An ARDL approach. *Journal of Economic Cooperation & Development*, 40(1), 135–156.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Rajan, R. G., & Zingales, L. (1998). "Financial dependence and growth." *American Economic Review*, 88(3), 559-586.
- Rajan, R. G., & Zingales, L. (1998). Financial dependence and growth. *American Economic Review*, 88(3), 559-586.
- Roubini, N., & Sala-i-Martin, X. (1992). Financial repression and economic growth. *Journal of Development Economics*, 39(1), 5-30.
- Sakyi, D. (2011). Trade openness, foreign aid and economic growth in post-liberalisation Ghana: An application of ARDL bounds test. *Journal of Economics and International Finance*, 3(3), 146.
- Saleem, H., Shabbir, M. S., & Bilal Khan, M. (2020). The short-run and long-run dynamics among FDI, trade openness and economic growth: using a bootstrap ARDL test for co-integration in selected South Asian countries. *South Asian Journal of Business Studies*, 9(2), 279–295.
- Satrovic, E. (2017). Financial development and human capital in Turkey: ARDL approach. *Kapadokya Akademik Bakış*, 1(2), 1–15.
- Schumpeter, J. A. (1912). *The Theory of Economic Development*. Harvard University Press.
- Shahbaz, M., & Islam, F. (2011). Financial development and income inequality in Pakistan: An application of ARDL approach. *Journal of Economic Development*, 36(1), 35.
- Stiglitz, J. E. (1985). Credit markets and the control of capital. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 17(2), 133-152.
- Sumarni, L. (2019). Financial development and economic growth in Indonesia: An ARDL-Bounds testing approach. *Economic Journal of Emerging Markets*, 89–96.

EXTENDED SUMMARY

Financial development is a crucial factor for fostering economic growth. It refers to the accessibility, diversity, and quality of financial services, the robustness of banking systems, the efficiency of capital markets, and the strength of overall financial infrastructure. Financial development not only plays a significant role at the local level but also holds immense importance at the international level. In today's global competitive environment, strong financial systems contribute directly to economic growth through factors such as free movement of capital flows and increased investment opportunities. The economic theory suggests that financial systems stimulate economic growth through various channels. Firstly, developed financial systems allow savers to direct their savings towards higher-yield investments, thereby accelerating capital accumulation. Secondly, financial markets help entrepreneurs and firms finance their innovations, thereby enhancing technological progress and efficiency. Thirdly, financial intermediaries reduce economic uncertainties by providing risk management tools, thereby encouraging investments.

The relationship between financial development and openness can be examined through the contribution of financial systems to international trade and investments. Developed financial systems facilitate international capital flows and increase firms' access to foreign markets. Moreover, financial development can increase the volume of foreign trade by facilitating the management of exchange rate risks and other trade-related risks. This theoretical framework is especially important for developing countries. In economies like Turkey, deepening financial systems can accelerate economic growth by increasing capital flows and diversifying investments. Additionally, strong financial infrastructure facilitates these countries' integration into global markets and enhances their competitiveness. Therefore, financial development not only supports economic growth but also increases social welfare.

This study aims to examine the relationship between financial development and openness in Turkey. The hypothesis is that financial development will provide capital support to firms competing in international markets, thereby increasing the integration of countries into the global economy. The data used in the study were obtained from the International Monetary Fund (IMF) database, covering the period from 1985 to 2021. The ARDL (Autoregressive Distributed Lag) model was used to analyze the effects of financial development indicators on openness. According to the analysis results, it was found that access to financial institutions and markets had a positive and significant effect on openness in the long term, while the depth of financial markets had a reducing effect on openness.

The literature review in this study was conducted to understand the relationship between financial development and openness more deeply. The review summarizes the findings of existing research, identifies knowledge gaps and controversial points in this field, and provides a theoretical and methodological basis for the analysis. By examining different approaches and findings in the literature, it highlights the unique contribution and importance of this study.

For instance, Khan (2008) examined the long and short-term relationship between financial development and economic growth in Pakistan using ARDL analysis. The study found that financial development and investment had a positive effect on economic growth in both the short and long term. Similarly, Shahbaz and Islam (2011) used ARDL boundary testing to analyze the relationship between financial development and income inequality in Pakistan. The results indicated that financial development reduced income inequality, while financial instability increased it. In another study, Sakyi (2011) used ARDL boundary testing to measure the effects of trade openness and foreign aid on economic growth in post-liberalization Ghana. The results showed that trade openness and foreign aid had positive and significant effects on economic growth in both the short and long term.

This study uses data on financial development and openness in Turkey from 1985 to 2021. The financial development data, representing different dimensions such as the depth and accessibility of financial institutions and markets, were obtained from the IMF database. The openness data, representing the ratio of foreign trade (imports + exports) to GDP, were obtained from the World Bank database. The ARDL model was used to determine the dynamic relationships between financial development and openness. The ARDL model was preferred because of its ability to work with both stationary (I(0)) and non-stationary (I(1)) time series and its capacity to model short and long-term relationships simultaneously.

The ARDL analysis results show that financial development indicators have significant and complex effects on openness in both the short and long term. In the short term, the depth of financial institutions (FKD) has a negative impact on openness, indicating that factors such as high interest rates or strict credit conditions may adversely affect firms' foreign trade activities. Similarly, the depth of financial markets (FPD) has a negative impact on openness in the short term, suggesting that market fluctuations and uncertainties may negatively affect firms' foreign trade activities. However, access to financial markets (FPE) has a positive impact on openness in the short term, indicating that easier access to capital markets can increase firms' foreign trade activities.

In the long term, access to financial institutions (FKE) and financial markets (FPE) have positive and significant effects on openness. As access to financial institutions and markets increases, firms can obtain broader financing opportunities for long-term investments, contributing to sustainable growth in foreign trade. The depth of financial institutions (FKD) has a positive but borderline significant effect on openness in the long term, suggesting that the costs and uncertainties associated with financial depth may not be entirely eliminated. On the other hand, the depth of financial markets (FPD) has a negative and significant effect on openness in the long term, indicating that the uncertainties and fluctuations associated with deep financial markets may negatively impact firms' long-term foreign trade activities.

In conclusion, this study reveals the significant role of financial development in determining the level of openness in Turkey. The findings indicate that policy makers should focus on strengthening and developing financial systems to improve openness. Increasing financial accessibility and depth can contribute to improving openness, leading to sustainable economic growth and increased welfare through enhanced integration into the international economy.

BİST ANA METAL SANAYİ SEKTÖRÜ (XMANA) İŞLETMELERİNİN PROMETHEE II VE WASPAS YÖNTEMLERİYLE FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİ

FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS OF BIST BASIC METAL INDUSTRY SECTOR (XMANA) ENTERPRISES WITH PROMETHEE II AND WASPAS METHODS

Yusuf Bahadır KAVAS

Amasya Üniversitesi,
Merzifon MYO, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü
yusuf.kavas@amasya.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4838-7318

ÖZ

Geliş Tarihi:
23.07.2024

Kabul Tarihi:
08.02.2025

Yayın Tarihi:
27.03.2025

Anahtar Kelimeler
Finansal Piyasalar
Ana Metal Sanayi
Finansal Performans
PROMETHEE II
WASPAS

Keywords
Financial Markets
Basic Metal Industry
Financial
Performance
PROMETHEE II
WASPAS

İmalat sektörü, katma değeri yüksek üretimin gerçekleşmesini sağlayan lokomotif sektörlerdendir. Çalışmada, Borsa İstanbul bünyesindeki Ana Metal Sanayi sektöründe yer alan firmaların finansal performanslarının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu sayede sektörde faaliyet gösteren firmalar performanslarını daha iyi görebilecektir. Bunun yanında yatırımcılara gelecekteki olası durumları hakkında bilgi verilmesi amaçlanmaktadır. İlgili örnekleme yer alan altı şirketin 2018-2023 yılları arasındaki finansal oranları kullanılarak ENTROPI yöntemi ile finansal oranların ağırlıklandırması yapılmış; PROMETHEE II ve WASPAS yöntemleriyle finansal performans analizi gerçekleştirilmiştir. PROMETHEE II yöntemine göre en iyi finansal performansı gösteren şirket Ereğli ve İskenderun Demir Çelik A.Ş. olmuştur. İzmir Demir Çelik Sanayi A.Ş. ise 2018-2021 yılları arasında kötü bir finansal performans göstermiş olmasına rağmen bu şirket son iki yıllık süreçte birinci sıraya yükselebilmiştir. Şirketlerin WASPAS yöntemine göre gerçekleştirilen sıralamaları diğer yöntemle oldukça yakındır. Pandemi öncesi ve sonrasındaki sektörün genel durumuna perspektif sunması açısından çalışma diğer araştırmalardan ayrışmaktadır. Bunun yanında her iki yöntemin birbirine yakın sonuçlar verdiğini görmek gelecekteki araştırmacılara yön verecektir.

ABSTRACT

The manufacturing sector is a locomotive sector that enables countries to realise value-added production. This study analyzes the financial performance of companies in the Basic Metal Industry sector within Borsa Istanbul. In this way, companies operating in the sector will be better able to see their performance. In addition, it aims to provide investors with information on possible future situations. Using the financial ratios of the six companies in the relevant sample between 2018 and 2023, financial ratios were weighted using the ENTROPI method, and financial performance analysis was carried out using the PROMETHEE II and WASPAS methods. According to the PROMETHEE II method, the company with the best financial performance are Ereğli and İskenderun Demir Çelik A.Ş. Although İzmir Demir Çelik Sanayi A.Ş. showed poor financial performance between 2018-2021, it rose to first place in the last two years. The ranking of companies according to the WASPAS method is very close to the other method. This study differs from other studies in that it provides a perspective on the general situation of the sector, before and after the pandemic. In addition, seeing that both methods give close results will provide directions for future research.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1520830>

Atıf/Cite as: Kavas, Y. B. (2025). BIST ana metal sanayi sektörü (xmana) işletmelerinin Promethee II ve Waspas yöntemleriyle finansal performans analizi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 372-394.

Giriş

İmalat sözcüğü; kelime anlamı itibariyle bir hammaddenin ya da yarı mamulün işlenmesi ile ortaya çıkan sanayi ürünlerini kapsayan süreç olarak tanımlanmaktadır. Sanayi devriminin ardından yaşanan gelişmeler ile farklı yöntem ve tekniklerin uygulanmasıyla değişime uğrayan imalat, günümüzde teknolojik gelişmeler ile etkin ve verimli hale gelmiştir. Ülkeler, dijitalleşme ve yapay zekânın gelişimiyle imalatla farklı teknikler uygulayarak sektörleri ileri noktalara taşımaktadır. Ülkelerin kalkınması, gelişmesi ve ilerleme sağlaması güçlü bir imalat sanayi ile mümkün hale gelmektedir. Küreselleşmenin de etkisiyle kurumsallaşma ve dijital dönüşümün imalat sanayine uygulanması, rekabetçiliği artırarak etkinlik sağlamaktadır (Kalkınma Ajansları, 2024).

Türk imalat sektörünün yapısı incelendiğinde, gıda ürünleri, tütün ürünleri, tekstil, ağaç ürünleri, kâğıt ürünleri, ana metal, elektrikli teçhizat gibi sınıflamaların olduğu görülmektedir (T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, 2024). İmalat sanayi sektörünün istatistikleri incelendiğinde, 2022 yılında üretim değerinin imalatla 10 Trilyon 312 Milyar TL olarak gerçekleştiği ve bu sektörün Türkiye genelinde en yüksek değere ulaşan sektör olduğu görülmektedir. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla ve ihracat açısından bakıldığında, imalat sanayi sektörünün bu iki göstergede önemli bir paya sahip olduğu görülmektedir. Sektör bazlı bakıldığında ise satış değeri açısından ana metal sanayi ürünlerinin %12,8 pay aldığı ifade edilmektedir (TÜİK, 2024). İmalat sektörü içerisinde yer alan ve inşaat, enerji, otomotiv gibi sektörlerde kullanılan birçok ürünün imalatını gerçekleştiren ana metal sektörü, kalkınma hamleleri için de önem arz eden sektörlerden biridir.

Ana metal sektörünün önemini yanında halka açık ve Borsa İstanbul (BIST) Ana Metal Sanayi Sektöründe faaliyet gösteren işletmeler de sektör açısından önem arz etmektedir. BIST Ana Metal Sanayi Sektöründe Nisan 2024 tarihi itibariyle 25 işletme faaliyet göstermektedir (KAP, 2024). Güncel endeks değerinin ise Nisan 2024 tarihi itibariyle 16.500-17.000 arasında değişkenlik gösterdiği gözlemlenmektedir (BIST, 2024).

Sektörde faaliyet gösteren işletmelerin finansal açıdan sağlamlığı, ülkelerin kalkınması için de önemlidir. Finansal açıdan işletmelerin gerçekleştireceği birtakım analiz yöntemleri ve testler bulunmaktadır. Bu analiz yöntemlerinden biri de finansal tablolar yoluyla elde edilen bilgilerle yapılacak finansal performans analizidir. Finansal performans, işletmelerin mali tablolarından elde edilen veriler üzerinde, çeşitli analiz yöntemlerinin kullanılmasıyla elde edilen sonuçların yorumlandığı analiz türü olarak ifade edilebilir. Finansal performans, işletmenin sektördeki konumunu görmesini sağlamaktadır. Sektörde mevcut konumun görülmesi de atılacak adımların ve stratejilerin oluşturulmasında önem arz etmektedir. İşletmelerle ilgili finansal performans ölçümlerinin gerçekleştirilmesi, işletmelerin ve yatırımcıların geleceğe yönelik kararlar alması için de gereklidir. Yıllara göre gerçekleştirilecek performans sıralamasında en iyi yılların tespit edilmesi ve bu yılın baz alınması da finansal performans ölçümü ile gerçekleştirilmektedir. Finansal performans analizi durum tespiti yanında yatırımların verimliliği, kaynakların etkin kullanımı, risk ölçümü gibi alanlarda da kullanılmaktadır. İşletmeler tarafından gerçekleştirilen analizler, şirketin devamlılığını ve sürekliliğini sağlamaktadır. Seçilen kriterler açısından yorumlamalar yapılmasına da imkân sağlayan analiz, işletmeler için verilecek birçok karar açısından önem taşımaktadır. Finansal alternatiflerin yanı sıra farklı kriterlerin kullanılması, mevcut yapının kurulmasına ve devamlılığının sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca işletmelerin finansal yapı ve sermaye yapısı ile ilgili bilgi verme potansiyeline sahip olan finansal performans, geniş çerçeveden yorumlar yapılarak paydaşlara bilgi verilmesini de sağlamaktadır. Karar vermeye yardımcı olan yöntemler bütünü, işletmeler için yol gösterici niteliğe sahiptir (Özçelik ve Kandemir, 2015; Kendirli vd., 2021; Yıldırım vd., 2021).

Literatür incelendiğinde, finansal performans ölçümünün Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri ile gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu yöntemlerden başlıcaları AHP, TOPSIS, COPRAS, ELECTRE, Entropi, PROMETHEE, PROMETHEE II, MULTIMOORA şeklinde olup yöntemler bilimsel olarak karar vermeye yardımcı olmakta ve işletmeler için sıralama gerçekleştirilmesini sağlamaktadır (Topak ve Çanakçıoğlu, 2019; Pala, 2023).

Çalışma, BIST Ana Metal Sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının ölçülmesi ve ölçüm sonucunda sıralama gerçekleştirilmesi amacıyla yapılmıştır. Covid-19 salgını öncesi ve sonrasındaki sektörün genel durumunu tespit etmek ve konjektürel gelişmelerden sektördeki hangi finansal oranların, hangi şirketlerin daha çok etkilendiğini belirlemek çalışmanın önemli özgün değeridir. Bu sayede firmalar gelecekte olası krizlere karşı hangi finansal oranlara daha çok ağırlık vereceklerini belirleyebileceklerdir. Çalışmanın özgün yönlerinden bir diğeri ise araştırmalarda çok sık kullanılmayan PROMETHEE II ile finansal performans

ölçümünün, BIST Ana Metal Sanayi sektöründe yer alan şirketler üzerinde gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu yönüyle gerçekleştirilen analiz kendinden önce yapılan çalışmalar için de araştırmacıların sonuçları karşılaştırılabilmelerine imkân sağlamaktadır. Bir başka özgün yön ise sektördeki firmaların aktif büyüklüklerinin dikkate alınması suretiyle kısıt uygulanması ve örneklem açısından homojen veri seti elde edilmiş olmasıdır. Çalışmanın yapısı incelendiğinde ise giriş ve kavramsal çerçeve bölümünü takiben literatür taraması gerçekleştirilmiş ve ilgili çalışmalar özetlenmiştir. Bu bölümün ardından ise yöntemlerin uygulaması anlatılmış ve denklemler yardımıyla gösterilmiştir. Analiz sonuçları raporlanmış ve bulgular hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sonuç kısmında ise sektör ve işletmelere yönelik çıkarımlarda bulunularak öneriler sunulmuştur.

Literatür Taraması

Finansal performans konusunda gerçekleştirilen çalışmalar incelenerek bu bölümde gösterilmiştir. BIST İmalat ve Ana Metal Sektörünün örneklem olarak alındığı ve ÇKKV yöntemlerinin kullanıldığı çalışmalar, literatür taramasına dahil edilmiştir. Çelik endüstrisinin finansal performansına ilişkin sorunların; maliyet, gelir, sermaye, duran varlık yatırımları gibi birçok hususla bağlantılı olduğu ifade edilmektedir. Çelik endüstrisinin tüm boyutlarını kapsayan kapsamlı analizler, sektörün gelecekteki gelişimine yön verecek politikaların belirlenmesinde politika yapımcılar için değerli bir veri kaynağı olarak kabul edilebilir. (Balakrishnan, 2016). Bu kapsamda yapılan çalışmalar; amaç, yöntem ve elde edilen bulgular yönüyle değerlendirilerek aşağıda sıralanmıştır.

Akbulut ve Rençber (2015), BIST’te işlem gören imalat sektöründe faaliyet gösteren şirketlerin finansal performanslarını araştırmış. Ayrıca sözü edilen kişiler, bu şirketlerin pazar değeri/defter değeri oranlarının karşılaştırılması amacıyla çalışma gerçekleştirmiştir. Bu kapsamda TOPSIS yöntemine göre finansal performans analizi yapılmıştır. Sektörde faaliyet gösteren 32 işletmenin 2010-2012 yılları arası verileri kullanılarak finansal performansları borsa performansları ile karşılaştırma yapmak amacıyla korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda borsa performansları ile finansal performans arasında anlamlı ilişki olmadığı ifade edilmiştir.

Çalış vd. (2016), İmalat Sanayi Sektörlerinin ÇKKV yöntemleri ile analiz edilmesi amacıyla çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada PROMETHEE, MULTIMOORA ve SMAA-2 yöntemleri kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Sonuç olarak işyeri sayısı, istihdam payı, ortalama çalışan sayısı gibi farklı rekabet göstergeleri analiz edilmiş ve şirketlerle ilgili değerlendirmelerde bulunulmuştur. Sungur ve Maden (2016), TR61 bölgesindeki imalat sanayi sektörlerinde faaliyet gösteren firmaların finansal performansları arasında sıralama gerçekleştirilerek değerlendirmelerde bulunmaktadır. Çalışma kapsamında PROMETHEE yöntemi kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Ele alınan kriterler için ayrı ayrı değerlendirme gerçekleştirilmiş ve ilgili bölgede yatırım yapacak taraflara önerilerde bulunulmuştur.

Şit vd. (2017), (XMANA)’da faaliyet gösteren şirketlerin finansal performanslarının analiz edilmesi amacıyla çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada işletmelere ait 2011-2015 dönemi arası veriler kullanılmış ve TOPSIS yöntemi ile analiz yapılmıştır. Elde edilen bulgular değerlendirilmiş ve 2011-2015 döneminde işletmelerin finansal performanslarında farklılıklar olduğu sonucu bulunulmuştur.

Eyüboğlu ve Bayraktar (2019), ana metal sanayi sektöründe faaliyet gösteren alt sektörlerin finansal performanslarının tespit edilmesi amacıyla çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma kapsamında 2014-2016 yılları arası finansal oranlar elde edilerek, TOPSIS ve AHP yöntemleri ile analiz gerçekleştirilmiştir. Analizden elde edilen bulgular yorumlanarak sıralama gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu sektörde yer alan firma grupları arasında *her yıl için çeliğin ilk işlenmesinde elde edilen diğer ürünlerin imalat sektörünün* en başarılı sektör olduğu ifade edilmiştir.

Raikar (2019) Hindistan’da faaliyet gösteren 24 çelik şirketinin kârlılık, likidite, istikrar ve yönetsel etkinliğini ölçen 15 finansal oran göstergesi dikkate alınarak değerlendirilme için kullanılmıştır. Sonuçlar, Tata Sponge, Kalyani Steel, Jindal Stainless, JSW Steel ve Sarda Energy and Minerals’in bu yöntem kullanılarak değerlendirilen şirketler arasında en iyi performans gösteren beş şirket olduğunu göstermiştir.

Korkmaz ve Öztel (2020), BIST’te faaliyet gösteren 17 ağır metal sanayi işletmesinin finansal performansının ölçülmesi amacıyla çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma kapsamında 2014-2018 yılları arası veriler kullanılarak, PROMETHEE yöntemi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Kriter ağırlıklarının Entropi yöntemiyle belirlendiği çalışmada, ortalama olarak ERGL ve ERBOS işletmesinin en yüksek performansı sergilediği, tüm dönemlerde ise CEMAS işletmesinin en düşük performansı gösterdiği ifade edilmiştir.

Çanakçıoğlu (2020), finansal performans analizini (XMANA) faaliyetlerine devam eden şirketler üzerine gerçekleştirmiştir. Çalışma kapsamında 17 işletmenin 13 finansal oranı elde edilmiş ve 2013-2018 yılları arası analiz gerçekleştirilmiştir. Yöntem olarak Entropi ve WASPAS yöntemlerinin kullanıldığı hibrit model ile Borda sayım yöntemi ile analiz gerçekleştirilmiştir. Yapılan çalışma, 6 yıllık dönemde finansal performans ortalaması baz alındığında İskenderun Demir ve Çelik A.Ş.'nin sektördeki en başarılı şirket olduğunu göstermiştir.

Söylemez (2020), finansal performans analizini BIST Ana Metal Endeksinde faaliyetlerine devam eden şirketler üzerine gerçekleştirmiştir. Çalışma kapsamında 2010-2019 yılları arası faaliyet gösteren işletmelerin 25 finansal oranı elde edilmiş ve Gri İlişkisel Analiz ile TOPSIS yöntemleriyle analiz gerçekleştirilmiştir. Bulgulara göre her iki yöntemin benzer sonuçlar verdiği ve yöntemlerin sektör firmalarına uygulanmasının literatüre katkı sunduğu ifade edilmiştir. Daryanto vd. (2020) Endonezya'da faaliyet gösteren hem kamu hem de özel sektör tarafından kurulan ve sektörün en büyüğü olan iki demir çelik şirketinin finansal performansını ölçmeyi amaçlamışlardır. Sektördeki her iki firmanın da 2016 yılından 2018'e kadar yükseliş trendine girdikleri ifade edilmektedir. Bunun yanında kamu tarafından kurulan demir çelik şirketinin kârlılık ve likidite sorunları yaşadığı belirtilmektedir. Öte yandan özel sektör tarafından kurulan demir çelik şirketi ise faaliyet oranında ve toplam varlık devir hızında sürekli sorunla karşı karşıya kalmıştır.

Kaur ve Singh (2021) kurumsal sosyal sorumluluğun finansal performans üzerindeki etkisinin incelenmesi amacıyla Hint çelik endüstrisi üzerine 14 yıllık verilerle 40 şirket üzerinde araştırma yapılmıştır. Yapılan araştırma, yüksek kurumsal sosyal sorumluluk puanına sahip şirketlerin, daha güçlü bir marka imajı oluşturma, yetkin çalışanları bünyesine katma, daha yüksek karlılık elde etme, müşteri sadakati yaratma ve rüşvet-yolsuzluk gibi olumsuz durumları azaltma konusunda daha başarılı olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca kurumsal sosyal sorumluluk derecesi yüksek olan bu şirketlerin finansal performansı da olumlu yönde etkilenmektedir.

Aktaş (2022), BIST Bilişim Sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarını değerlendirmek amacıyla çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada 2019-2020 yılı verileri elde edilmiş ve PROMETHEE yöntemi kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Elde edilen bulgular yorumlanarak finansal başarı sıralaması gerçekleştirilmiş ve pandemi döneminde bütün şirketlerin kârlılık oranlarının ortalamasında büyük artış yaşandığı ifade edilmiştir.

Aslan (2022), (XMANA) işletmelerinin sermaye yapısı ile finansal performansı arasındaki ilişkinin tespit edilebilmesi amacıyla çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışmada sektörde faaliyet gösteren 22 işletme örneklem olarak alınmış ve 2010-2020 yılları arasında elde edilen verilerle analiz gerçekleştirilmiştir. Sermaye yapısı bağımlı değişken, Faaliyet Kâr Marjı ve Aktif Kâr Marjı bağımsız değişkenler olarak alınmıştır. Çalışma sonucunda ilişkiler yorumlanmış ve firma performansının iyi seviyelere gelebilmesi için yabancı kaynak kullanımının en optimum şekilde azaltılması gerektiği çalışma sonucunda elde edilerek raporlanmıştır.

Bayramoğlu ve Topaloğlu (2023), imalat sanayi alt sektörlerinin finansal risk düzeylerinin tespiti amacıyla çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında CRITIC temelli PROMETHEE II yöntemi kullanılmış ve model 9 alt sektöre uygulanmıştır. Bu kapsamda 2016-2020 yılları arası ortalamalar kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Analiz sonucunda en düşük finansal riske Diğer İmalat Sektörünün, en yüksek finansal riske ise Ana Metal Sanayinin sahip olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca alt sektörlerde finansal risk düzeyi olarak önemli farklılıkların olduğu da ifade edilmiştir.

Çolak (2023), BIST Metal Ana Endeksinde faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının analiz edilmesi ve sıralanması amacıyla çalışma gerçekleştirmiştir. Çalışma kapsamında 2017-2021 yılları arası veriler elde edilmiş ve TOPSIS yöntemi kullanılarak analiz gerçekleştirilmiştir. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre finansal performans sıralaması gerçekleştirilmiş ve değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Literatürde yer alan çalışmalar incelendiğinde; finansal performans, sermaye yapısı, finansal risk gibi konuların tespitinin ve ele alınan değişkenlerle ilişkilerinin tespitinin amaçlandığı görülmektedir. Kullanılan yöntemler incelendiğinde çalışmalarda ÇKKV yöntemlerinin sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Çalışmalarda kullanılan yöntemler ise korelasyon analizi, panel veri analizi, TOPSIS, GIA, AHP, Entropi, WASPAS, PROMETHEE, PROMETHEE II, MULTIMOORA şeklinde sıralanmaktadır. Elde edilen bulgular ise genel olarak Ana Metal Sanayi, İmalat Sanayi ve birkaç farklı BIST sektöründe finansal performans sıralaması yapılmasına yöneliktir. Bu yönüyle işletmeler sektördeki konumunu tespit edebilmektedir. Bu çalışmanın özgün yönü ise literatürde az sayıda kullanılan yöntem olan PROMETHEE II ile analiz gerçekleştirilmesidir. Ayrıca sektörde önemli bir yere

sahip olan BIST Ana Metal Sanayi Sektörüne yönelik güncel verilerle analiz gerçekleştirilmesi de güncel verinin literatüre kazandırılmasını sağlamaktadır.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmaya Türkiye’de faaliyet gösteren BIST ana metal sanayi sektöründe faaliyet gösteren firmalar arasında 2023 yılı itibarıyla satış gelirleri yirmi milyar TL’nin üzerinde olan şirketler dahil edilmiştir. Bu kapsamda BIST ana metal sanayi sektöründe yer alan yirmi altı şirket arasından satış gelirleri en yüksek olan altı şirketin 2018-2023 yılları arasındaki finansal oranları kullanılarak ENTROPI yöntemi ile finansal oranların ağırlıklandırılması yapılmış; PROMETHEE II ve WASPAS yöntemleri ile şirketlerin finansal performansları değerlendirilmiştir. Seçilen her iki yöntem de diğer ÇKKV yöntemlerine göre üstünlükler sunmaktadır. Bu nedenle çalışmada PROMETHEE II ve WASPAS yöntemleri kullanılmıştır. Analytic Hierarchy Process (AHP) yöntemine göre PROMETHEE II daha esnek bir yöntemdir ve değerlendiriciye daha fazla alternatif arasından seçim yapma olanağı sunmaktadır. Benzer şekilde TOPSIS yöntemi ideal çözüme olan uzaklığı ölçerken PROMETHEE II yöntemi ise her bir alternatifin diğer seçeneklerle karşılaştırmasına odaklanır. Böylece her bir seçeneğin diğer alternatiflere olan üstünlüğü belirlenir. WASPAS yöntemi hem toplamsal hem de çarpımsal değerlendirme yaptığı için daha kapsamlı analizin yapılmasına imkân tanımaktadır. Bunun yanında diğer yöntemlere göre daha kolay uygulanması açısından literatürde sıklıkla kullanılmaktadır. Finansal oranlar seçilirken bu alanda daha önce yapılmış araştırmalar ve sektör dinamikleri dikkate alınmıştır. Şirketlere ait finansal oranlar fintables.com şirketinden elde edilmiştir. 2018-2023 yılları özelinde çalışmanın yapılmasının sebebi hem COVID-19 küresel salgınından öncesinde hem de sonrasındaki sektörün durumunu tam olarak ortaya koymaktır. Salgın nedeniyle sektörde yaşanan talep azalmasının hangi şirketlerin finansal performansını olumsuz etkilediğini belirlemek amacıyla bu çalışma yapılmıştır. ENTROPI yöntemi ile ağırlıklandırma her yıl için ayrı ayrı hesaplanarak gerçekleştirilmiştir. Tüm analizlerde kullanılan ağırlıklandırma her yıl için hesaplanan oranlarla hesaplanmıştır. Ancak sayfa kısıtı nedeniyle 2022 yılındaki ağırlıklandırma hesaplanarak örnek olarak sunulmuştur. Ancak tüm yıllara ait ağırlıklandırmalar ayrıca tablolaştırılmıştır. PROMETHEE II ve WASPAS yöntemlerindeki yer alan adımlar tüm yıllarda aynı şekilde uygulanmıştır. Tablo 1’de performans kriterleri, hangi grup içerisinde yer aldığı kısaltma kodları ve kriter yönleri gösterilmiştir. Buna göre likidite, faaliyet etkinlik ve karlılık oranlarından üçer, kaldıraç oranlarından ise iki oran araştırmaya dahil edilerek; finansal performans sıralaması on bir adet oran ile gerçekleştirilmiştir. Ana metal sektörüyle ilgili alınan on bir orandan dokuz tanesi fayda, iki tanesi ise maliyet temellidir. Fayda temelli olan oranların maksimum olması, maliyet temelli olan oranların ise performansı olumsuz yönde etkilediği için minimum olması beklenmektedir. Elde edilen oranlar doğrultusunda Microsoft Excel programına yöntemlerdeki gerekli olan formüller işlenerek hem ENTROPI hem de PROMETHEE II ve WASPAS yöntemleriyle şirket performansları analiz edilmiştir.

Tablo.1 Performans Kriterleri ve Şirket Bilgileri

Kodu	Oran	Finansal Oran Grubu	Kriter Yönü	Kodu	Şirket Adı	2023 Yılı Yıllık Satış Tutarı (TL)
FR1	Cari Oran	Likidite	MAKS	MK1	EREGL.E	147 Milyar
FR2	Likidite Oranı	Likidite	MAKS	MK2	KRDMD.E	27 Milyar
FR3	Nakit Oranı	Likidite	MAKS	MK3	BRSAN.E	42 Milyar
FR4	Finansal Borç Oranı	Kaldıraç Oranları	MIN	MK4	SARKY.E	26 Milyar
FR5	Kaldıraç Oranı	Kaldıraç Oranları	MIN	MK5	ISDMR.E	88 Milyar
FR6	Aktif Devir Hızı	Faaliyet Etkinlik Oranları	MAKS	MK6	IZDMR.E	20 Milyar
FR7	Alacak Devir Hızı	Faaliyet Etkinlik Oranları	MAKS			
FR8	Stok Devir Hızı	Faaliyet Etkinlik Oranları	MAKS			
FR9	Aktif Karlılık	Karlılık Oranları	MAKS			
FR10	Net Kar Marjı	Karlılık Oranları	MAKS			
FR11	Öz Kaynak Karlılığı	Karlılık Oranları	MAKS			

ENTROPI Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Kriter ağırlıklandırması ile ilgili literatürde objektif, subjektif veya bütünleşik temelli farklı yaklaşımlara göre ağırlıklandırmalar yapılmaktadır. Araştırmalarda genel olarak eşit ağırlıklandırma yapılan çalışmalara rastlanmıştır olsa da sektör temsilcilerinden, akademisyenlerden görüş alarak subjektif bir şekilde veya ENTROPI, CRITIC, MEREC gibi yöntemlerle objektif olarak kriter ağırlıklandırması yapılan çalışmaların daha çok geçerlilik kazandığı görülmektedir. Bu kapsamda ENTROPI yöntemi kriter ağırlıklandırmasında sıklıkla kullanılan ve karar matrislerini dikkate alan bir yöntem olarak karşılaşılmaktadır (Akbalık vd., 2022; Bülbül ve Köse, 2016; Ersoy, 2022).

ENTROPI kavramı 1865 yılında ileri sürülmüş olan mühendislik alanında karşılaşılan bir terimdir ve genellikle düzensizlik, belirsizlik durumlarında kullanılmaktadır. Bu kavram Termodinamik Kanununun II. yasasına dayandırılmaktadır. İskambil kağıdının rastgele yere atılmasında harcanan enerjiden o kağıtları tekrar eski haline getirirken harcanan enerji çok daha fazladır. Enerji konusunda bahsi geçen bu örnekte görüldüğü üzere Termodinamiğin II. yasası da belirsizlik anında harcanan enerjinin her zaman belirlilik durumuna kıyasla daha yüksek ya da sabit olduğunu ileri sürmektedir (Bakır ve Atalık, 2018; OpenStax, 2012). Bu yöntemi daha sonra 1948 yılında Shannon bu terimi farklı bir şekilde ele alarak iletişim teorisinin bir ögesi olarak kullanmıştır (Shannon, 1948). ENTROPI yönteminin en önemli avantajı halihazırdaki değerler üzerinden daha önemli olanı diğerlerinden ayırabilmesidir. Bu şekilde her sektöre göre değerler farklı ağırlıklarla hesaplanabilmektedir.

ENTROPI Yönteminde toplam beş adım bulunmaktadır. Bu adımlar sırasıyla formülleriyle birlikte aşağıda gösterilmektedir.

Adım 1. Karar Matrisi Oluşturulması

$$\mathbf{K} = \begin{bmatrix} \mathbf{X}_{11} & \cdots & \mathbf{X}_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ \mathbf{X}_{m1} & \cdots & \mathbf{X}_{mn} \end{bmatrix} \quad (1)$$

İlk aşamada analize dahil edilecek değişkenler her bir şirket için ayrı ayrı yazılır ve bir matris elde edilir. Bu matrise karar matrisi adı verilmektedir ve “K” değeri ile ifade edilmektedir.

Adım 2. Karar Matrisinin Normalize Edilmesi

$$P_{ij} = \frac{X_{ij}}{\sum_{i=1}^m X_{ij}} \quad (2)$$

İkinci aşamada karar matrisinin normalize edilmesi gerekmektedir. Bu aşamada her bir değişken aynı grupta yer aldığı tüm değişkenlerin toplamına bölünür ve yeni bir değer elde edilir. Bu değere normalize edilmiş değer adı verilir ve “P_{ij}” değeri ile ifade edilir.

Adım 3. Entropi Katsayısı ve Değerlerinin Hesaplanması

$$k = \frac{1}{\ln(m)} \quad (3)$$
$$e_j = -k \cdot \sum_{i=1}^m p_{ij} \cdot \ln(p_{ij})$$

Üçüncü aşamada Entropi değerinin hesaplanır. “P_{ij}” değerlerinin logaritması alınarak “P_{ij}” değişkeni logaritması alınan değer ile çarpılır. Kriterlerin “e_j” değeri kriterlerin ENTROPI değeri olarak ifade edilmektedir. Bu değeri hesaplamak için analiz yapılacak şirket sayısının logaritması alınarak elde edilen değer 1’e bölünür. “k” değeri olarak ifade edilen bu değerinki eksi hali daha öncesinden çarpılan “p_{ij} · ln(p_{ij})” değerinki toplamı ile çarpılır.

Adım 4. d_j Değerlerinin Hesaplanması

$$d_j = 1 - e_j \quad (4)$$

Kriterlerin farklılaşma derecesi “d_j” ile ifade edilmektedir. Dördüncü aşamada bu değerinki hesaplanması gerekir. Bu değeri elde edebilmek için “e_j” değeri 1’den çıkarılır.

Adım 5. Kriter Ağırlıklandırma Gerçekleştirilmesi

$$w_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j} \quad (5)$$

Son aşama kriter ağırlıklarının belirlenmesi aşamasıdır. Bu değeri elde edebilmek için her bir “ d_j ” değeri “ d_j ” değerlerinin toplamına bölünür ve her bir kriterin ağırlık değeri elde edilir. Bu değer “ w_j ” sembolü ile gösterilmektedir.

PROMETHEE II Yönteminin Uygulama Aşamaları

Çalışmada finansal performans analizini gerçekleştirmek için PROMETHEE II yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem hem diğer ÇKKV yöntemlerine göre nispeten daha güncel bir yöntem olması hem de karar vericiye farklı alternatifleri karşılaştırarak en iyi alternatifi sunması nedeniyle tercih edilmiştir. PROMETHEE yönteminin açılımı “*Preference Ranking Organization Method for Enrichment Evaluations*” “zenginleştirilmiş değerlendirme için tercih sıralaması düzenlemedir”. Kısmi sıralama yapılmak istenirse PROMETHEE I tam sıralama yapılmak istenirse PROMETHEE II yöntemi kullanılmalıdır. 1982 yılında J.P. Brans PROMETHEE I yöntemini ilk kez ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra Ph. Vincke ile yöntem geliştirilmiştir. PROMETHEE II yöntemi belirlenen kriterlerle alternatifler arasında en iyi tercihi bulmayı hedeflemektedir (Brans vd., 1982; Brans ve Vincke, 1985; Deshmukh, 2013). Diğer ÇKKV yöntemlerinden farklı olarak üstünlüğe dayalı bir şekilde sıralama yaparak analizi gerçekleştiren kişiye yön vermektedir (Demirkıran ve Öztürkoğlu, 2020). Bunun için değişkenleri ikili karşılaştırma yaparak en iyi alternatif seçilmektedir (Bülbül ve Köse, 2016).

Çalışmada kullanılan PROMETHEE II yönteminin aşamaları aşağıda formülleştirilerek anlatılmıştır (Brans vd., 2005).

$$A = \begin{bmatrix} a_{11} & a_{12} & \dots & a_{1n} \\ a_{21} & a_{22} & \dots & a_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ a_{m1} & a_{m2} & \dots & a_{mn} \end{bmatrix} \quad (6)$$

PROMETHEE II yönteminde ilk adım olarak aynı ENTROPI yöntemindeki gibi karar matrisleri oluşturulmaktadır. Altı numaralı gösterim ile karar matrisi oluşturulmuştur. Karar matrislerinin üst kısmına ENTROPI yöntemiyle elde edilen ağırlık değerleri eklenmiştir.

$$f_{i,j} = \frac{a_{ij} - \min(a_j)}{\max(a_j) - \min(a_j)} \quad (7)$$

$$f_{i,j} = \frac{\max(a_j) - a_{ij}}{\max(a_j) - \min(a_j)} \quad (8)$$

Her bir sütunda yer alan oranlardan fayda ve maliyet değerlerine göre maksimum ve minimum değerleri bulunur. Daha sonra yedinci ve sekizinci sırada yer alan formlere göre her bir değişkeni maksimum ya da minimum değerden çıkararak f_i, j değerleri elde edilir. Bu değerler birleştirilerek normalize karar matrisi elde edilmiş olur. Normalize edilmiş karar matrisinin gösterimi dokuzuncu adımda yer almaktadır.

$$f = \begin{bmatrix} f_1(.) & f_2(.) & \dots & f_n(.) \\ f_1(a) & f_2(a) & \dots & f_n(a) \\ f_1(b) & f_2(b) & \dots & f_n(b) \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ f_1(m) & f_2(m) & \dots & f_n(m) \end{bmatrix} \quad (9)$$

Matriste yer alan her bir değişken kendisi hariç diğer tüm değişkenlerden çıkarılarak ikili çiftler şeklinde karşılaştırmalar yapılmaktadır. Bu aşama için gerçekleştirilen formülasyon onuncu denklemden gösterilmektedir. Toplamda $(m-1)$ adet ikili karşılaştırma yapılmaktadır.

$$d_j(a, b) = f_j(a) - f_j(b) \quad (10)$$

Hesaplamaya dahil olan her bir ikili çift arasındaki fark negatif olduğunda 0; pozitif olduğunda ise yeni elde edilen değer alınmaktadır.

$$P_j(a, b) = \begin{cases} 0 & \text{Eğer } f_j(a, b) < 0 \\ f_j(a, b) & \text{Eğer } f_j(a, b) > 0 \end{cases} \quad (11)$$

Daha sonra ikili farklar sonucunda elde edilen ve sıfırdan büyük ve sıfıra eşit değerlerin yer aldığı matris elde edilmektedir. Elde edilen matriste yer alan değerler $0 \leq P_{jj}(a, b) \leq 1$ aralığındadır. Elde edilen matrise ait değerlere ilişkin oluşan son durum on iki numaralı şekilde gösterilmektedir.

$$P_j(a, b) = F_j[d_j(a, b)] \quad \forall a, b \in K \quad (12)$$

Oluşan yeni matriste yer alan değerlerin tamamı daha önce ENTROPİ yöntemi ile elde edilmiş olan kriter ağırlık değerleri ile çarpılarak her bir değişkenin diğer değişkenden ne kadar üstün olduğu ağırlıklandırma işleminden sonra elde edilir. Tüm ağırlıklandırma işlemi yapıldıktan sonra her bir değişkene ait tüm elde edilen sonuçlar toplanır. Son durumda oluşan toplam değerleri gösteren içerik on üç numaralı formülasyonda gösterilmiştir.

$$\begin{cases} \pi(a, b) = \sum_{j=1}^n P_j(a, b) \cdot w_j \\ \pi(b, a) = \sum_{j=1}^n P_j(b, a) \cdot w_j \end{cases} \quad (13)$$

Bu işlemin sonucunda toplam değerlerinin yer aldığı yeni bir matris elde edilmektedir. Bu yeni matrise ilişkin gösterim aşağıdaki on dört numaralı şekilde örnek olarak sunulmaktadır.

$$\pi = \begin{bmatrix} \pi(a, a) & \pi(a, b) & \pi(a, c) & \pi(a, d) \\ \pi(b, a) & \pi(b, b) & \pi(b, c) & \pi(b, d) \\ \pi(c, a) & \pi(c, b) & \pi(c, c) & \pi(c, d) \\ \pi(d, a) & \pi(d, b) & \pi(d, c) & \pi(d, d) \end{bmatrix} \quad (14)$$

Elde edilen yeni matristeki a değişkeni diğer değişkenlere göre pozitif üstünlüğü (ϕ^+) ve negatif üstünlüğünün (ϕ^-) yer aldığı değerler bulunur. (ϕ^+) ve (ϕ^-) değerlerini bulabilmek için değişkene ait her bir satır ve sütunda yer alan tüm değerlerin ortalamaları alınır. (ϕ^-) sütunda yer alan değerlerin ortalamasıyken, (ϕ^+) satırda yer alan değerlerin ortalamasıdır. Ortalamaya ilişkin formülasyona ait gösterim şekil on beş ve on altı da yer almaktadır.

$$\phi^+(a) = \frac{1}{m-1} \sum_{x \in A} \pi(a, x) \quad (15)$$

$$\phi^-(a) = \frac{1}{m-1} \sum_{x \in A} \pi(x, a) \quad (16)$$

(ϕ^+) ve (ϕ^-) değerleri bulunduktan sonra net üstünlük değerinin hesaplanması gerekir. Net üstünlük değerini bulabilmek için (ϕ^+) den (ϕ^-) değeri çıkarılır. Elde edilen sonuçlardan en yüksek değere sahip olan diğerlerinden daha iyi bir alternatif olmaktadır. Net üstünlük değeri şekil on yedi de gösterilmektedir.

$$\phi(a) = \phi^+(a) - \phi^-(a) \quad (17)$$

WASPAS Yönteminin Uygulama Aşamaları

2012 yılında Zavadskas vd. tarafından geliştirilen WASPAS yöntemi; Ağırlıklı Çarpım Modeli (Weighted Product Model) ve Ağırlıklı Toplam Modeli (Weighted Sum Model) birleşimi ile oluşturulmuştur. Zavadskas ve

arkadaşları tarafından önerilen bu yeni yöntemin, iki farklı yaklaşımı birleştirerek diğer yöntemlere kıyasla daha iyi sonuçlar verdiği iddia edilmektedir (Mardani vd., 2017). WASPAS yöntemi adımları aşağıdaki gibidir.

1.Adım: Diğer yöntemlerde olduğu gibi bu yöntemde de ilk adım olarak karar matrisinin oluşturulması gerekmektedir. Karar matrisi oluşturma aşaması ENTROPI ve PROMETHEE II yönteminde yer alan şekillerde gösterildiği gibidir.

Adım 1. Karar Matrisi Oluşturulması

$$A = \begin{bmatrix} X_{11} & \cdots & X_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{m1} & \cdots & X_{mn} \end{bmatrix} \quad (18)$$

2.Adım: İkinci adımda, oluşturulan karar matrisi normalize edilmektedir. Oluşturulan karar matrisinde yer alan değerler fayda ve maliyet kriterlerine göre ayrılmaktadır. Daha sonra fayda maliyeti için her bir değer maksimum değere bölünür. Maliyet kriterinde ise minimum değer her bir değere bölünür. Bu durumu gösteren formülasyon Denklem on dokuz ve Denklem yirmide anlatılmıştır.

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} \quad (\text{Fayda}) \quad (19)$$

$$\bar{x}_{ij} = \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} \quad (\text{Maliyet}) \quad (20)$$

3.Adım: WASPAS yönteminin üçüncü adımında, ağırlıklandırma işlemi yapılmaktadır. WASPAS yöntemi diğer ÇKKV yöntemlerinden bu aşamada farklılaşmaktadır. Ağırlıklandırma işlemi Toplam ve Çarpım yöntemleriyle ayrı ayrı yapılmaktadır. Toplam yönteminde her bir değişken ağırlığı ile çarpılıp tüm değerler toplanmaktadır. Toplam yöntemine ilişkin denklem yirmi numaralı formülasyonla gösterilmiştir.

$$Q_i^{(1)} = \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} \cdot w_j \quad (21)$$

4.Adım: Çarpım yöntemine göre ağırlıklandırma aşaması için her bir değişkenin ağırlığı ölçüsünde üstü alınır ve çıkan değerlerin tamamı çarpılır. Çarpım Yöntemine göre yapılan işlemler yirmi iki numaralı denklemle hesaplanmaktadır.

$$Q_i^{(2)} = \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (22)$$

5.Adım: Beşinci adımda toplam ve çarpım yöntemine göre bulunan sonuçlar tekrardan ağırlıklandırılmaktadır. Bu aşamada toplam ve çarpım yönteminden elde edilen sonuçlara eşit ağırlıklandırma yapılmaktadır. Bunun için $Q_i^{(1)}$ ve $Q_i^{(2)}$ değerleri 0,50 ile ayrı ayrı çarpılmaktadır. Bu aşamaya ortak kriter hesaplaması adı verilmektedir. Ortak genelleştirilmiş kriter hesaplaması yirmi üç numaralı denklemle hesaplanmaktadır.

$$Q_i = 0.5Q_i^{(1)} + 0.5Q_i^{(2)} = 0.5 \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} \cdot w_j + \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (23)$$

6.Adım: WASPAS yönteminin son aşaması sıralama aşamasıdır. Bu aşamada en yüksek değeri alan değişken en iyi alternatif olarak belirlenmektedir. Denklem yirmi dörtte nihai sıralama değerinin nasıl olacağı formüle edilmiştir.

$$Q_i = \lambda Q_i^{(1)} + (1 - \lambda) Q_i^{(2)} = \lambda \sum_{j=1}^n \bar{x}_{ij} \cdot w_j + (1 - \lambda) \prod_{j=1}^n (\bar{x}_{ij})^{w_j} \quad (24)$$

Analiz ve Bulgular

ENTROPI Yöntemiyle Kriter Ağırlıklandırmasının Hesaplanması

Karar matrisi tüm yöntemlerde aynı şekilde oluşturulduğu için yalnızca ENTROPI yönteminde gösterilecektir. Ağırlıklandırma işlemi tüm yıllar için benzer sonuçlar vermiştir. O nedenle yalnızca 2022 yılındaki veriler kullanılarak tüm yılların ağırlıklandırması bu şekilde gerçekleştirilmiştir. Karar matrisinin satır kısmında bulunan

MK kısaltması şirketleri, FR kısaltması ise finansal oranları göstermektedir. Tablo 2’de belirlenen on bir oran ve altı şirkete ait 2022 yılı verileri baz alınarak karar matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 2. Karar Matrisinin Oluşturulması

	FR1	FR2	FR3	FR4	FR5	FR6	FR7	FR8	FR9	FR10	FR11
MK1	2,25	1,02	0,44	16,91	32,15	0,85	9,46	2,80	11,95	14,09	18,19
MK2	1,30	0,67	0,15	9,33	56,98	1,13	9,31	4,15	8,97	2,83	20,30
MK3	1,08	0,59	0,12	33,89	57,03	1,01	6,61	4,14	6,12	6,08	14,59
MK4	1,36	0,87	0,09	43,35	70,85	3,80	8,80	11,86	15,63	4,12	56,80
MK5	2,32	0,88	0,48	15,82	30,65	0,95	18,36	3,16	10,31	10,85	14,79
MK6	0,82	0,37	0,21	66,85	77,97	2,55	41,23	8,14	11,82	4,64	70,97

Tablo 3’te normalize karar matrisi oluşturulmuştur. Bu matrisinin oluşturulmasında daha önce gösterilen ikinci formülasyon kullanılmıştır.

Tablo 3. Normalize Karar Matrisi

	FR1	FR2	FR3	FR4	FR5	FR6	FR7	FR8	FR9	FR10	FR11
MK1	0,2464	0,23182	0,29530	0,09084	0,09873	0,08260	0,10089	0,08175	0,18441	0,33067	0,09298
MK2	0,1423	0,15227	0,10067	0,05012	0,17498	0,10982	0,09929	0,12117	0,13843	0,06642	0,10376
MK3	0,1182	0,13409	0,08054	0,18206	0,17514	0,09815	0,07049	0,12088	0,09444	0,14269	0,07458
MK4	0,1489	0,19773	0,06040	0,23288	0,21758	0,36929	0,09385	0,34628	0,24120	0,09669	0,29033
MK5	0,2541	0,20000	0,32215	0,08499	0,09413	0,09232	0,19580	0,09226	0,15910	0,25464	0,07560
MK6	0,0898	0,08409	0,14094	0,35912	0,23944	0,24781	0,43969	0,23766	0,18241	0,10889	0,36276

Üçüncü formülasyonda gösterildiği gibi her bir değişkenin logaritması alınıp değişkenin kendi değeriyle çarpılmaktadır. Elde edilen değerlere göre “Kriterlere İlişkin Entropi Değerleri” elde edilmektedir. Tablo 4’te bu değerlere ilişkin gösterim yer almaktadır.

Tablo 4. Kriterlere İlişkin Entropi Değerleri

	FR1	FR2	FR3	FR4	FR5	FR6	FR7	FR8	FR9	FR10	FR11
MK1	-0,34517	-0,3388	-0,36020	-0,21789	-0,22860	-0,20599	-0,23141	-0,20471	-0,3117	-0,3659	-0,2208
MK2	-0,27754	-0,2865	-0,23113	-0,15003	-0,30501	-0,24258	-0,22933	-0,25573	-0,2737	-0,1801	-0,2350
MK3	-0,25251	-0,2694	-0,2028	-0,31012	-0,30512	-0,22784	-0,18696	-0,25541	-0,2228	-0,2778	-0,1935
MK4	-0,28363	-0,3204	-0,1695	-0,33936	-0,33185	-0,36788	-0,22205	-0,36723	-0,3430	-0,2258	-0,3590
MK5	-0,34813	-0,3218	-0,3649	-0,20951	-0,22243	-0,21996	-0,31928	-0,21987	-0,2924	-0,3483	-0,1952
MK6	-0,21645	-0,2082	-0,2761	-0,36777	-0,34227	-0,34572	-0,36129	-0,34150	-0,3103	-0,2414	-0,3678

Tablo 5’te ej değerleri ve dj değerleri bulunmuştur. Dj değerine ilişkin formülasyon için dört numaralı hesaplama kullanılmış ve Ej değerleri 1’den çıkarılmıştır.

Tablo 5. Entropi Değeri ve Farklılaşma Derecelerinin Hesaplanması

ej	0,96186	0,97415	0,89566	0,89001	0,96847	0,89853	0,86524	0,91779	0,97904	0,91504	0,8771
dj	0,03813	0,02584	0,10433	0,10998	0,03152	0,10146	0,13475	0,08220	0,02095	0,08495	0,1228

Tablo 6’daki ağırlıklandırılmayı elde etmek için beş numaralı formülasyon kullanılmıştır. Her bir dj değeri toplam dj değerine bölünmüştür.

Tablo 6. Ağırlıklandırmanın Yapılması

	FR1	FR2	FR3	FR4	FR5	FR6	FR7	FR8	FR9	FR10	FR11
Yıllar	Cari Oran	Likidite Oranı	Nakit Oranı	Finansal Borç Oranı	Kaldıraç Oranı	Aktif Devir Hızı	Alacak Devir Hızı	Stok Devir Hızı	Aktif Karlılık	Net Kar Marjı	Öz Kaynak Karlılığı
2023	0,16	0,15	0,25	0,07	0,04	0,05	0,07	0,03	0,05	0,06	0,07
2022	0,04	0,03	0,12	0,13	0,04	0,12	0,16	0,10	0,02	0,10	0,14
2021	0,04	0,03	0,07	0,09	0,02	0,07	0,15	0,05	0,13	0,18	0,15
2020	0,06	0,07	0,16	0,06	0,02	0,05	0,09	0,02	0,15	0,13	0,18
2019	0,05	0,06	0,20	0,04	0,02	0,06	0,04	0,04	0,14	0,23	0,12
2018	0,06	0,07	0,27	0,06	0,03	0,07	0,03	0,06	0,12	0,15	0,08

Tablo 6 incelendiğinde 2022 yılı için Alacak Devir Hızının ve Öz Kaynak Karlılığının daha yüksek pay alması gerektiği görülmektedir. Finansal Borç Oranı, Nakit Oranı ve Stok Devir Hızı ile Net Kar Marjının da yine yüksek oranlar arasında olduğu söylenebilir. Ancak Kaldıraç Oranının, Likidite Oranının, Cari Oranın ve Aktif Karlılık oranının finansal performans değerlemesinde oldukça düşük oranlara sahip olması gerektiği ortaya çıkmıştır. Bu kapsamda değerlendirildiğinde bu sektörde likidite oranları arasından sadece nakit oranının daha fazla önem arz ettiği söylenebilir. Ayrıca finansal borç oranı ve kaldıraç oranları arasından finansal borç oranı sektör için daha önemlidir. Bunun yanında 2023 yılımda likidite oranlarının ağırlıktan aldıkları payların daha yüksek olduğu, 2020, 2019 ve 2018 yıllarında ise nakit oranı, net kâr marjı ve aktif karlılık oranlarının daha önemli olduğu tespit edilmiştir. 2021 yılında alacak devir hızına ve kârlılık oranlarına daha fazla ağırlık verilmesi gerektiği bulunmuştur.

PROMETHEE II Yöntemiyle Şirketlerin Finansal Performansının Hesaplanması

PROMETHEE II Yönteminde tüm şirketlerin 2018-2023 yılları arasındaki finansal performansları ayrı olarak hesaplanmış daha sonra bütünlük tabloda tüm değerler ele alınmıştır. Sayfa kısıtı nedeniyle PROMETHEE II yöntemine göre yapılan analizlere ilişkin yıllar itibariyle yalnızca şirketlerin 2023 yılı finansal oranları üzerinden analizler gösterilmiştir. Tablo 7'de ENTROPI Yönteminden elde edilen ağırlık değerleri ve her oran için maksimum ve minimum değerleri yer almaktadır. Şirketlere ait ve finansal oranlara ait kısaltmalara daha önce yer verildiği için ayrıca belirtilmeyecektir.

Tablo.7 Karar Matrisinin Oluşturulması

2023 Yılı Ağırlık Değerleri	FR1	FR2	FR3	FR4	FR5	FR6	FR7	FR8	FR9	FR10	FR11
	0,1576	0,1473	0,2539	0,0658	0,0369	0,0479	0,0725	0,0336	0,0542	0,0590	0,0708
MK1	1,51	0,75	0,29	21,85	38,22	0,61	8,23	2,40	1,66	2,73	2,67
MK2	1,31	0,67	0,25	3,67	38,56	0,82	8,56	3,41	2,53	3,08	4,32
MK3	1,24	0,63	0,15	18,36	55,38	1,01	8,03	3,18	9,82	9,73	22,29
MK4	1,45	0,87	0,17	36,88	60,10	2,82	8,43	9,30	9,03	3,21	24,40
MK5	1,53	0,68	0,31	17,69	36,56	0,84	19,26	3,22	4,38	5,19	6,68
MK6	12,45	5,90	3,97	4,26	5,56	0,82	42,58	5,60	11,96	14,51	13,45
MAX Xij	12,45	5,90	3,97	36,88	60,10	2,82	42,58	9,30	11,96	14,51	24,40
MIN Xij	1,24	0,63	0,15	3,67	5,56	0,61	8,03	2,40	1,66	2,73	2,67

Yedinci ve sekizinci sırada yer alan formüllere göre her bir değişkeni maksimum ya da minimum değerden çıkararak normalize karar matrisi elde edilmektedir. FR4 Finansal Borç Oranı; FR5 ise Kaldıraç Oranı

olduğundan bu değerlerin minimum olması beklenmektedir. Bu nedenle bu oranlar için sekizinci denklem diğer değişkenler için yedinci denklem uygulanmıştır. Elde edilen Normalize Karar Matrisi Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 8. Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması

2023	FR1	FR2	FR3	FR4	FR5	FR6	FR7	FR8	FR9	FR10	FR11
MK1	0,0241	0,9772	0,0366	0,4526	0,4012	0,0000	0,0058	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
MK2	0,0062	0,9924	0,0262	1,0000	0,3949	0,0950	0,0153	0,1464	0,0845	0,0297	0,0759
MK3	0,0000	1,0000	0,0000	0,5577	0,0865	0,1810	0,0000	0,1130	0,7922	0,5942	0,9029
MK4	0,0187	0,9545	0,0052	0,0000	0,0000	1,0000	0,0116	1,0000	0,7155	0,0407	1,0000
MK5	0,0259	0,9905	0,0419	0,5778	0,4316	0,1041	0,3250	0,1188	0,2641	0,2088	0,1845
MK6	1,0000	0,0000	1,0000	0,9822	1,0000	0,0950	1,0000	0,4638	1,0000	1,0000	0,4961

Matriste yer alan her bir değişken kendisi hariç diğer tüm değişkenlerden çıkarılarak ikili çiftler şeklinde karşılaştırmalar yapılmaktadır. Örneğin FR1 oranı için (MK1-MK2), (MK1-MK3), (MK1-MK4), (MK1-MK5), (MK1-MK6) şeklinde değişkenler arasındaki ikili farklar alınmaktadır. Tüm değişkenler için bu farkların gösterimi mümkün olmadığından yalnızca (MK1) için gerçekleştirilen ikili farklar Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. İkili Karşılaştırma Tablosu Örneği

(MK1-MK2)	0,0178	-0,0151	0,0104	-0,5474	0,0062	-0,0950	-0,0095	-0,1463	-0,0844	-0,0297	-0,0759
(MK1-MK3)	0,0240	-0,022	0,0366	-0,1050	0,3146	-0,1810	0,0057	-0,1130	-0,7922	-0,5942	-0,9029
(MK1-MK4)	0,0053	0,0227	0,0314	0,4525	0,4011	-1,0000	-0,0057	-1,0000	-0,7155	-0,0407	-1,0000
(MK1-MK5)	-0,0017	-0,0132	-0,0052	-0,1252	-0,0304	-0,1040	-0,3192	-0,1188	-0,2640	-0,2088	-0,1845
(MK1-MK6)	-0,9759	0,9772	-0,9633	-0,5296	-0,5988	-0,0950	-0,9942	-0,4637	-1,0000	-1,0000	-0,4960

Matriste yer alan her bir değişken kendisi hariç diğer tüm değişkenlerden çıkarılarak ikili çiftler şeklinde karşılaştırmalar yapılmaktadır. Eğer iki değişken arasındaki fark sıfırdan küçükse yeni oluşturulacak tabloya sıfır değeri yazılır, eğer sonuç sıfırdan büyükse değer kendisi tabloya konur. İkili karşılaştırma tablosu örneğindeki gibi alan kısıtı nedeniyle yalnızca M1 değişkenine göre olan yeni değerler Tablo 10’da gösterilmiştir.

Tablo 10. Farkların Negatif ve Pozitif Değer Olduğu Durum Tablosu Örneği

(MK1-MK2)	0,0178	0,0000	0,0104	0,0000	0,0062	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
(MK1-MK3)	0,0240	0,0000	0,0366	0,0000	0,3146	0,0000	0,0057	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
(MK1-MK4)	0,0053	0,0227	0,0314	0,4525	0,4011	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
(MK1-MK5)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
(MK1-MK6)	0,0000	0,9772	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000

Sonraki aşamada değişkenler ağırlık değerleriyle çarpılarak elde edilen sonuçların toplamı bulunur. Satırın en sağında bulunan değerler toplam değerleri ifade etmektedir. Bu aşamayı gösteren durum yalnızca M1 değişkenine göre Tablo 11’de yer almaktadır.

Tablo 11. Ağırlıklandırılmış ve Toplamı Alınmış Değer Tablosu Örneği

	FR1	FR2	FR3	FR4	FR5	FR6	FR7	FR8	FR9	FR10	FR11	TOPLAM
(MK1-MK2)	0,0028	0,0000	0,0026	0,0000	0,0002	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0057
(MK1-MK3)	0,0038	0,0000	0,0093	0,0000	0,0116	0,0000	0,0004	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0251
(MK1-MK4)	0,0008	0,0033	0,0079	0,0298	0,0148	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0568
(MK1-MK5)	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000
(MK1-MK6)	0,0000	0,1439	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,0000	0,1439

Toplam değerleri bulunduktan sonra her bir değişkenin diğer değişkenden ne kadar üstün olduğu belirlenmiş olmaktadır. Elde edilen toplam değerlere göre yeni bir matris oluşturulur. Matristeki satır değerlerinin ortalaması pozitif üstünlüğü ($\phi+$) ve sütun değerlerinin ortalaması ise negatif üstünlüğü ($\phi-$) ifade etmektedir. Elde edilen nihai matris ve ($\phi+$), ($\phi-$) değerleri Tablo 12’de gösterilmiştir.

Tablo 12. Üstünlük Matrisi Tablosu

	MK1	MK2	MK3	MK4	MK5	MK6	($\phi+$)
MK1	***	0,005702	0,025152	0,056823	0,000000	0,143961	0,046328
MK2	0,060199	***	0,050413	0,091671	0,029025	0,147368	0,075735
MK3	0,164728	0,135492	***	0,238199	0,107339	0,180248	0,165201
MK4	0,232094	0,217104	0,122976	***	0,174152	0,219682	0,193202
MK5	0,084811	0,059340	0,052573	0,102429	***	0,146352	0,089101
MK6	0,696200	0,645110	0,592910	0,652733	0,613779	***	0,640146
($\phi-$)	0,247606	0,212550	0,168805	0,228371	0,184859	0,167522	

Son aşamada pozitif üstünlük değerlerinden negatif üstünlük değerleri çıkarılarak değişkenlerin hangisinin daha iyi bir alternatif olduğu belirlenir. Bu durumu gösterimi Tablo 13’te yer almaktadır.

Tablo 13. Sıralama Tablosu

Şirket İsimleri	Şirket Kodları	Q(Ai) Değeri	Sıralama
EREGL.E	MK1	-0,201279	6
KRDMD.E	MK2	-0,136815	5
BRSAN.E	MK3	-0,003604	2
SARKY.E	MK4	-0,035169	3
ISDMR.E	MK5	-0,095758	4
IZMDC	MK6	0,472624	1

2018-2023 yılları arasındaki tüm yıllar için söz konusu altı şirket PROMETHEE II yöntemine göre sıralanmıştır. Elde edilen Q(Ai) değerleri ve sıralama tabloları Tablo 14 ve Tablo 15’te gösterilmiştir.

Tablo14. Tüm İşletmelerin Finansal Performans Değerleri

Şirket Adı/Yılı	2023 Yılı	2022 Yılı	2021 Yılı	2020 Yılı	2019 Yılı	2018 Yılı
EREGL.E	-0,2013	0,0488	0,1045	0,2109	0,3436	0,3351
KRDMD.E	-0,1368	-0,1691	0,1910	0,0220	-0,1564	0,0164
BRSAN.E	-0,0036	-0,2598	-0,2194	-0,1196	-0,0140	-0,0675

SARKY.E	-0,0352	0,1098	0,0614	0,1290	0,0421	-0,0863
ISDMR.E	-0,0958	0,0947	0,1304	0,0971	0,1823	0,1307
IZMDC	0,4726	0,1756	-0,2677	-0,3395	-0,3976	-0,3284

Tablo15. Tüm İşletmelerin Finansal Performans Sıralaması

Şirket Adı/Yıl	2023 Yılı	2022 Yılı	2021 Yılı	2020 Yılı	2019 Yılı	2018 Yılı
EREGL.E	6	4	3	1	1	1
KRDMD.E	5	5	1	4	5	3
BRSAN.E	2	6	5	5	4	4
SARKY.E	3	2	4	2	3	5
ISDMR.E	4	3	2	3	2	2
IZMDC	1	1	6	6	6	6

Tablo 15'teki veriler Tablo 14'teki verilerin sonucu olduğu için Tablo 14'teki veriler yorumlanmıştır. 2018-2023 yılları itibariyle PROMETHEE II yöntemine göre ortalama olarak en iyi finansal performansı gösteren şirket Ereğli ve İskenderun Demir ve Çelik A.Ş. olmuştur. İzmir Demir Çelik Sanayi A.Ş. ise 2018-2021 yılları arasında kötü bir finansal performans göstermiş olmasına rağmen son iki yıllık süreçte birinci sıraya yükselebilmektedir. Satış bedelleri dikkate alındığından sektör ortalamasının oldukça üzerinde olan Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. firmasının finansal performansının son dönemde bozulduğu görülmektedir. Benzer durum İskenderun Demir ve Çelik A.Ş. firması için de geçerlidir. Bu firmanın da satış hacmi Ereğli firmasından sonra gelmesine rağmen son dönemki finansal performansı sektörün gerisinde kalmıştır. Borusan Birleşik Boru Fabrikaları Sanayi ve Ticaret A.Ş. ve Kardemir Karabük Demir Çelik Sanayi ve Ticaret A.Ş. firmaları da satış geliri açısından sektördeki diğer önemli firmalardır. Ancak bu firmaların da finansal performansının dalgalı bir seyir izlediği görülmektedir. Satış hacmi daha küçük firmaların finansal performanslarının son dönemde daha iyi olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumun büyük firmalar organizasyon yapılarında sorun yaşanmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Son dönemlerdeki FAVÖK tutarlarının satış hacmine kıyasla düşük olması bu şirketlerin operasyonel sorunlar yaşadığını desteklemektedir. Sektörden aldığı pay küçüldüğünde firmaların anlık durumlara karşı daha kolay aksiyon alabilmesi mümkün olabilmektedir. Özellikle İzmir Demir Çelik Sanayi A.Ş. firmasının son dönemde Aktif Karlılık, Net Kar Marjı, Öz Kaynak Karlılığının artması bu firmanın üst sıralara çıkmasında etkili olmuştur. Performansı düşen firmaların ise kârlılık oranlarının ve likidite oranlarının düştüğü görülmekte sıralamada bu nedenle adı geçen firmalar gerilerde kalmıştır.

WASPAS Yöntemiyle Şirketlerin Finansal Performansının Hesaplanması

Çok kriterli karar verme yöntemlerin tamamında olduğu gibi ilk önce karar matrisi oluşturulmalıdır. Bu kapsamda oluşturulan karar matrisi Tablo 16'da gösterilmiştir. Araştırmada tablo adeti fazla olması nedeniyle her bir finansal orana ait ağırlık değerleri ve her bir finansal oranın maksimum ve minimum değerleri Tablo 16'da gösterilmiştir. FR4 ve FR5 finansal oranlarının minimum değerler olması istendiğinden bu oranlara ait hesaplamalar minimum değer formülü üzerinden diğer oranlara ait hesaplamalar ise maksimum değer formülü üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Tablo 16. Karar Matrisinin Oluşturulması

Ağırlık Oranlar	0,1577	0,1473	0,2539	0,0659	0,0370	0,0479	0,0725	0,0337	0,0542	0,0590	0,0708
2023 Yılı	FR1	FR2	FR3	FR4	FR5	FR6	FR7	FR8	FR9	FR10	FR11
	MAKS	MAKS	MAKS	MIN	MIN	MAKS	MAKS	MAKS	MAKS	MAKS	MAKS
MK1	1,51	0,75	0,29	21,85	38,00	0,61	8,23	2,00	1,66	2,73	2,67
MK2	1,31	0,67	0,25	3,67	38,56	0,82	8,56	3,41	2,53	3,08	4,32

MK3	1,24	0,63	0,15	18,36	55,00	1,01	8,03	3,18	9,82	9,73	22,29
MK4	1,45	0,87	0,17	36,88	60,00	2,82	8,43	9,30	9,03	3,21	24,40
MK5	1,53	0,68	0,31	17,69	37,00	0,84	19,26	3,22	4,38	5,19	6,68
MK6	12,45	5,90	3,97	4,26	5,56	0,82	42,58	5,60	11,96	14,51	13,45
Maks ve Min. Değerler	12,45	5,90	3,97	3,67	5,56	2,82	42,58	9,30	11,96	14,51	24,40

Karar matrisinin normalizasyonu aşamasında karar matrisinde yer alan her bir değer finansal oranın maksimum veya minimum değerleri dikkate alınarak hesaplanmıştır. Örneğin MK1 şirketinin FR1 oranı normalize ederken bu şirkete ait FR1 oranı maksimum FR1 oranına bölünmüştür. FR4 ve FR5 oranları için minimum değerler her bir orana bölünmüştür. Bu işlemler gerçekleştirildikten sonra Tablo 17 oluşturulmuştur.

Tablo 17. Karar Matrisini Normalize Etme Xij *

2023 Yılı	FR1	FR2	FR3	FR4	FR5	FR6	FR7	FR8	FR9	FR10	FR11
MK1	0,1212	0,1271	0,0730	0,1679	0,1454	0,2163	0,1932	0,2580	0,1388	0,1881	0,1094
MK2	0,1052	0,1135	0,0629	1,0000	0,1441	0,2907	0,2010	0,3666	0,2115	0,2122	0,1770
MK3	0,0996	0,1067	0,0377	0,1998	0,1004	0,3581	0,1885	0,3419	0,8210	0,6705	0,9135
MK4	0,1164	0,1474	0,0428	0,0995	0,0925	1,0000	0,1979	1,0000	0,7550	0,2212	1,0000
MK5	0,1228	0,1152	0,0780	0,2074	0,1520	0,2978	0,4523	0,3462	0,3662	0,3576	0,2737
MK6	1,0000	1,0000	1,0000	0,8615	1,0000	0,2907	1,0000	0,6021	1,0000	1,0000	0,5512

Alternatiflerin Toplam Göreceli Önemi (Q1) değerini hesaplayabilmek için her bir şirketin normalize karar matrisinden elde edilen sonuçları toplanır. Bu sayede Q1 sütunu elde edilir. Bu hesaplamayı gösteren hesaplamalar Tablo 18’de gösterilmiştir.

Tablo 18. Alternatiflerin Toplam Göreceli Önemi Hesaplama Q1

2023 Yılı	FR1	FR2	FR3	FR4	FR5	FR6	FR7	FR8	FR9	FR10	FR11	Q1
MK1	0,0191	0,0187	0,0185	0,0111	0,0054	0,0104	0,0140	0,0087	0,0075	0,0111	0,0077	0,1323
MK2	0,0166	0,0167	0,0160	0,0659	0,0053	0,0139	0,0146	0,0124	0,0115	0,0125	0,0125	0,1979
MK3	0,0157	0,0157	0,0096	0,0132	0,0037	0,0172	0,0137	0,0115	0,0445	0,0396	0,0647	0,2491
MK4	0,0184	0,0217	0,0109	0,0066	0,0034	0,0479	0,0144	0,0337	0,0409	0,0131	0,0708	0,2817
MK5	0,0194	0,0170	0,0198	0,0137	0,0056	0,0143	0,0328	0,0117	0,0199	0,0211	0,0194	0,1946
MK6	0,1577	0,1473	0,2539	0,0568	0,0370	0,0139	0,0725	0,0203	0,0542	0,0590	0,0390	0,9117

Alternatiflerin Çarpım Göreceli Önemi (Q2) değerini hesaplayabilmek için her bir şirketin normalize karar matrisinden elde edilen sonuçları çarpılır. Bu sayede Q2 sütunu elde edilir. Bu hesaplamayı gösteren hesaplamalar Tablo 19’da gösterilmiştir.

Tablo 19. Alternatiflerin Çarpım Göreceli Önemi Hesaplama Q2

2023 Yılı	FR1	FR2	FR3	FR4	FR5	FR6	FR7	FR8	FR9	FR10	FR11	Q2
MK1	0,7170	0,7380	0,5146	0,8891	0,9312	0,9292	0,8876	0,9554	0,8985	0,9061	0,8550	0,1236
MK2	0,7011	0,7258	0,4955	1,0000	0,9309	0,9425	0,8901	0,9668	0,9192	0,9126	0,8846	0,1413
MK3	0,6951	0,7193	0,4353	0,8993	0,9186	0,9520	0,8860	0,9645	0,9894	0,9767	0,9936	0,1404
MK4	0,7125	0,7543	0,4493	0,8589	0,9158	1,0000	0,8891	1,0000	0,9849	0,9148	1,0000	0,1522
MK5	0,7185	0,7274	0,5234	0,9016	0,9328	0,9436	0,9441	0,9649	0,9470	0,9411	0,9123	0,1608
MK6	1,0000	1,0000	1,0000	0,9902	1,0000	0,9425	1,0000	0,9831	1,0000	1,0000	0,9587	0,8796

Son aşama alternatiflerin önem derecelerinin belirlenmesidir. Bu aşamada daha önce elde edilen Q1 ve Q2 değerleri eşit ağırlıklandırma yapılarak toplanır. Bu şekilde Q değeri tespit edilir. Tablo 20’de 2023 yılına ait Q değerleri ve sıralamaları yer almaktadır. Q değeri en yüksek değer en iyi alternatifi sunmaktadır.

Tablo 20. Alternatiflerin Önem Değerini Hesaplama Q

2023	Q1	Q2	Q	Sıralama
EREGL.E	0,1323	0,1236	0,1280	6
KRDMD.E	0,1979	0,1413	0,1696	5
BRSAN.E	0,2491	0,1404	0,1947	3
SARKY.E	0,2817	0,1522	0,2170	2
ISDMR.E	0,1946	0,1608	0,1777	4
IZMDC	0,9117	0,8796	0,8956	1

Tablo 21’deki veriler Tablo 22’deki verilerin sonucu olduğu için Tablo 22’deki veriler yorumlanmıştır. WASPAS yönteminde de PROMETHEE II yöntemindekine oldukça yakın sonuçların çıktığı görülmüştür. 2018-2023 yılları itibariyle WASPAS yöntemine göre ortalama olarak en iyi finansal performansı gösteren şirket İskenderun Demir ve Çelik A.Ş. olmuştur. Borusan Birleşik Boru Fabrikaları Sanayi ve Ticaret A.Ş. ise 2018-2023 yılları arasında ortalama olarak kötü bir finansal performans göstermiştir. WASPAS yöntemine göre İzmir Demir Çelik Sanayi A.Ş. ise 2018-2021 yılları arasında kötü bir finansal performans göstermiş olmasına rağmen son iki yıllık süreçte birinci sıraya yükselebilmektedir. Bu sektörde yer alan hiçbir firmanın istikrarlı bir finansal performans grafiği göstermediği görülmektedir. Örneğin Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş firması 2021 ve 2022 yılında üçüncü sıradayken 2023 yılında altıncı sıraya gerilemiştir. Benzer bir şekilde Borusan Birleşik Boru Fabrikaları Sanayi ve Ticaret A.Ş. firması 2020-2022 yılları arasında beş ve altıncı sıradayken, 2023 yılında üçüncü sıraya yükselmiştir. Bu durum hisse senedi yatırımcıları ve uzun vadeli kredi sağlayan finansal kuruluşlar için şirketlerle ilgili olumsuz bir intiba bırakmaktadır. Böyle bir grafik karşısında yatırımcılar ve finansal kuruluşlar şirketlerle ilgili uzun vadeli planlamalar yapamayacaklardır. Bu nedenle şirketlerin finansal performanslarının daha istikrarlı bir grafik sergilemesi oldukça önemlidir.

Tablo 21. Tüm İşletmelerin Finansal Performans Değerleri

Şirket Adı/Yılı	2023 Yılı	2022 Yılı	2021 Yılı	2020 Yılı	2019 Yılı	2018 Yılı
EREGL.E	0,1280	0,4814	0,5175	0,5110	0,7331	0,7098
KRDMD.E	0,1696	0,3830	0,6323	0,2217	-0,0085	0,3517
BRSAN.E	0,1947	0,2860	0,1298	0,0474	0,1926	0,2783
SARKY.E	0,2170	0,4793	0,3792	0,3995	0,3188	0,2452
ISDMR.E	0,1777	0,5120	0,5499	0,4349	0,5463	0,4658
IZMDC	0,8956	0,5618	-0,0818	-0,3561	-0,8038	-0,0722

Tablo 22. Tüm İşletmelerin Finansal Performans Sıralaması

Şirket Adı/Yılı	2023 Yılı	2022 Yılı	2021 Yılı	2020 Yılı	2019 Yılı	2018 Yılı
EREGL.E	6	3	3	1	1	1
KRDMD.E	5	5	1	4	5	3
BRSAN.E	3	6	5	5	4	4
SARKY.E	2	4	4	3	3	5
ISDMR.E	4	2	2	2	2	2
IZMDC	1	1	6	6	6	6

Tablo 23 her iki yöntemde de ortaya çıkan sonuçların detaylı bir şekilde incelenebilmesi amacıyla hazırlanmıştır. Bu kapsamda Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. 2018 ve 2023 yıllarında her iki yöntemde de neredeyse aynı şekilde sıralandığı görülmektedir. Diğer yıllarda ise bu şirket WASPAS yöntemine göre daha iyi performans göstermiştir. Kardemir Demir Çelik A.Ş. 2019-2022 yılları arasında her iki yöntemde de aynı sıralamaya sahiptir. Borusan Birleşik Boru Fabrikaları Sanayi ve Ticaret A.Ş.’nin finansal performans sıralaması da neredeyse tüm yıllarda her iki yöntemde de yine benzerdir ve bu şirket ortalama olarak en başarısız şirket olmuştur. Sarkuysan A.Ş.’nin her iki yöntemde de 2018, 2019, 2021 yıllarında sıralaması değişmezken genel olarak PROMETHEE II yöntemine göre bu şirketin daha başarılı olduğu görülmektedir. İskenderun Demir ve Çelik A.Ş. 2020 ve 2022 yılları hariç diğer yıllarda benzer sıralama göstermiştir. 2023 yılına kadar WASPAS yönteminde hep ikinci sırada bulunmaktadır. İzmir Demir Çelik Sanayi A.Ş. her iki yöntemde de tüm yıllarda aynı finansal performans sıralamasına sahiptir.

Tablo 23. Tüm İşletmelerin Her İki Yöntemdeki Finansal Performans Sıralaması

Yöntem	Şirket Adı/Yıl	2023 Yılı	2022 Yılı	2021 Yılı	2020 Yılı	2019 Yılı	2018 Yılı
PROMETHEE II	EREGL.E	6	4	3	1	1	1
	KRDMD.E	5	5	1	4	5	3
	BRSAN.E	2	6	5	5	4	4
	SARKY.E	3	2	4	2	3	5
	ISDMR.E	4	3	2	3	2	2
	IZMDC	1	1	6	6	6	6
WASPAS	EREGL.E	6	3	3	1	1	1
	KRDMD.E	5	5	1	4	5	3
	BRSAN.E	3	6	5	5	4	4
	SARKY.E	2	4	4	3	3	5
	ISDMR.E	4	2	2	2	2	2
	IZMDC	1	1	6	6	6	6

Sonuç

Finansal performans, işletmelerin geçmiş bilgilerinden elde ettikleri veriler ile geleceğe yönelik karar verme mekanizmasını sağlayan yöntemlerdendir. İlgili analiz ile işletmeler finansal bilgilerini gözden geçirmekte ve sürdürülebilirlik sağlamaktadır. Finansal performans ölçümü amacıyla ÇKKV yöntemleri kullanılmakta ve işletmelerin çeşitli açılardan bilimsel olarak sıralaması sağlanmaktadır.

Bu çalışmada, BIST Ana Metal Sanayi sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin finansal performanslarının analiz edilmesi amaçlanmış ve bu amaçla ilgili sektörde örneklem seçimi gerçekleştirilmiştir. Örneklem oluşturulurken kısıt olarak satış gelirleri Yirmi Milyar TL ve üzeri olan 6 işletme alınmıştır. Bu durumun ana nedeni ise firma ölçeklerinin benzer hale getirilmesidir. Finansal oranların kullanıldığı çalışmada 2018-2023 yılı verileri elde edilerek geniş bir bakış açısına sahip olunması amaçlanmıştır. Yöntem olarak ise ÇKKV metodlarından Entropi, WASPAS ve PROMETHEE II kullanılmıştır. Literatürde bu sektörün finansal performansını belirlemek için daha az kullanılan PROMETHEE II yöntemini uygulanması da diğer yöntemlerle karşılaştırma açısından önem taşımaktadır. Çalışmada uygulanan kısıt ile benzer işletmeleri karşılaştırıyor olmak, birden fazla yöntemin aynı finansal oranlarla uygulanmış olması ve Covid-19 öncesi-sonrası arasındaki hususların görülmesi gibi konular araştırmanın özgün değerini sağlamaktadır.

Demir çelik sektöründe 2018-2023 yılları arasında PROMETHEE II yöntemi ile yapılan değerlendirmede Ereğli ve İskenderun Demir ve Çelik A.Ş. zirvede yer alırken, İzmir Demir Çelik ise son iki yılda sıralamalarda yükseliş göstermiştir. Büyük firmalarda ise satış büyüklüğüne rağmen son dönemde finansal performans düşüşleri

yaşanırken, daha küçük ölçekli firmaların ise toparlanma eğiliminde olduğu görülmüştür. Bu durumun potansiyel olarak büyük firmaların organizasyon yapılarındaki sorunlardan kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca son dönem FAVÖK düşüşleri de sektörde operasyonel sıkıntıların yaşandığını desteklemektedir. Sektörden aldığı payı küçülten firmaların daha çevik hareket edebildiği ve aksiyon alma kabiliyetlerinin arttığı tespit edilmiştir. İzmir Demir Çelik'in yükselişinde ise aktif karlılık, net kâr marjı ve öz kaynak karlılığındaki artışın etkili olduğu görülmektedir. Performansı düşen firmalarda ise kârlılık ve likidite oranlarının düşüşüne geçmesi sıralamadaki gerilemelerinin ana sebebi olarak değerlendirilmektedir.

WASPAS yöntemine göre şirket performanslarının PROMETHEE II yöntemine kıyasla benzer sonuçlar verdiği tespit edilmiştir. Bunun yanında WASPAS'a göre ortalama en iyi performansı İskenderun Demir ve Çelik A.Ş. gösterirken, Borusan Birleşik Boru Fabrikaları Sanayi ve Ticaret A.Ş. ise ortalama en kötü performansı sergileyen firma olmuştur. İzmir Demir Çelik Sanayi A.Ş., WASPAS'a göre 2018-2021 yıllarında geride kalırken son iki yılda zirveye yükselmeyi başarmıştır. Sektördeki genel durum ise istikrarsızlıkla özetlenebilir. Örneğin Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. 2021 ve 2022'de üçüncü iken 2023'te altıncı sıraya gerilemiş, Borusan Birleşik Boru Fabrikaları Sanayi ve Ticaret A.Ş. ise 2020-2022 yılları arasında beş ve altıncı sıradayken, 2023 yılında üçüncü sıraya yükselmiştir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında belli farklılıkların olduğu görülmektedir. Ancak bu durumun oluşmasında hem farklı yöntemlerin kullanılması hem de farklı dönemlerin ele alınmış olmasının etkili olduğu söylenebilir. Çanakçıoğlu (2020) çalışmasında İskenderun ve Ereğli Demir Çelik AŞ'nin en başarılı performansa sahip olduğu görülmektedir. Çolak (2023) çalışmasında ise 2017-2018 yıllarına kıyasla İskenderun ve Ereğli Demir Çelik A.Ş. firmalarının performansları düşmüş olmasına rağmen yine de üst sıralarda yerini korumuştur. Ancak İzmir Demir Çelik Sanayi A.Ş. tüm yıllarda son sıralarda bulunmaktadır. Bu çalışmadan farklı olarak İskenderun ve Ereğli Demir Çelik A.Ş. firmalarının 2023 finansal performansları oldukça kötüdür. Sektörel durgunluğun bu firmaları daha çok etkilediği görülmektedir. Korkmaz ve Öztel (2020) sektörde yer alan on yedi ağır metal sanayi firmasının finansal performansını araştırırken 2014-2018 yılları arasındaki şirketlerin finansal performansları dikkate alındığında Ereğli Demir Çelik A.Ş. dördüncü, Sarkuysan A.Ş. ise altıncı sırada bulunmaktadır. Bunun yanında Borusan ve İzmir Demir Çelik Sanayi A.Ş. ise son sıralarda yer almaktadır. Bu çalışmada da 2022-2023 yılları hariç diğer yıllarda bu iki firma benzer sonuçlar vermiştir. Şit vd. (2017) araştırmalarından elde edilen sonuçlara göre 2011-2015 yılları arasında genel olarak Kardemir Demir Çelik A.Ş. ve Ereğli Demir Çelik AŞ'nin daha başarılı olduğu görülmektedir. Bunun yanında İzmir Demir Çelik Sanayi A.Ş. yalnızca 2013 yılında diğer şirketlerden ayrılmış ve bu yılda önemli bir yükseliş göstermiştir. Bu açıdan bu çalışmada da 2022,2023 yılında İzmir Demir Çelik Sanayi AŞ'nin önemli bir yükseliş gösterdiği görülmektedir. Bu firma açısından dönemsel kırılmaların olduğu çıkarımı yapılabilir. Yıldırım vd. (2021) dört şirketin dokuz yıllık finansal performans analizini gerçekleştirdiğinde elde edilen sonuçlara göre 2011 ve 2013 yıllarında Ereğli Demir Çelik A.Ş., 2012 yılında Kardemir Demir Çelik A.Ş. ve 2014-2019 döneminde ise İskenderun Demir Çelik AŞ'nin en iyi performansı gösterdiği tespit edilmiştir. Bu çalışmada da 2022'ye kadar ise İskenderun Demir Çelik AŞ'nin finansal performansı yüksektir. Ancak bu şirketin ve Ereğli Demir Çelik AŞ'nin 2023 yılında önemli bir düşüş yaşadığı görülmektedir.

Çalışmanın sonuçları incelendiğinde ise WASPAS ile PROMETHEE II yönteminin yakın sonuçlara sahip olduğu ifade edilebilmektedir. Bunun yanında diğer bir çıkarım da 6 işletmenin finansal performans açısından sıralanmış olmasıdır. Mevcut literatür incelendiğinde ise çalışmalarda ele alınan örneklem, yıl ve yöntemlerin birbirinden farklılık gösterdiği görülmektedir. Bu çalışma, özellikle 2023 yılı verilerini değerlendirdiğinden güncel katkı sağlama açısından önem taşımaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçların sektöre, araştırmacılara ve akademisyenlere yol gösterici olması beklenmektedir.

Araştırmacılar tarafından gerçekleştirilecek olan daha sonraki çalışmalarda ilgili sektör üzerinde farklı ÇKKV yöntemleri uygulanarak değerlendirme yapılması önerilmektedir. Farklı finansal oranların kullanılarak değişimin gözlemlenmesi ve raporlanması da öneri olarak sunulmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, "BIST Ana Metal Sanayi Sektörü (XMANA) İşletmelerinin PROMETHEE II ve WASPAS Yöntemleriyle Finansal Performans Analizi" isimli makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar, “BİST Ana Metal Sanayi Sektörü (XMANA) İşletmelerinin PROMETHEE II ve WASPAS Yöntemleriyle Finansal Performans Analizi” isimli makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

“BİST Ana Metal Sanayi Sektörü (XMANA) İşletmelerinin PROMETHEE II ve WASPAS Yöntemleriyle Finansal Performans Analizi” isimli çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

“BİST Ana Metal Sanayi Sektörü (XMANA) İşletmelerinin PROMETHEE II ve WASPAS Yöntemleriyle Finansal Performans Analizi” isimli çalışma, tek araştırmacı tarafından yürütülmüş ve raporlanmıştır. 1. Yazarın katkı oranı %100’dür.

Etik Kurul İzni

“BİST Ana Metal Sanayi Sektörü (XMANA) İşletmelerinin PROMETHEE II ve WASPAS Yöntemleriyle Finansal Performans Analizi” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Acar, E., (2020). Proje Seçiminde TOPSIS-PROMETHEE II karşılaştırması, F-TOPSIS ve 0-1 Programlama Uygulaması. *İktisadi ve İdari Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II (Cilt 2)* (pp.245-278), Ankara: Gece Kitaplığı.
- Akbalık, M., Yurttadur, M., & Taşcı, M. Z. (2022). ENTROPİ ve COPRAS yöntemleriyle finansal performans analizi: Mevduat ve katılım bankaları karşılaştırması. *Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi*, 16, 13–27.
- Akbulut, R., & Rençber, Ö. F. (2015). BİST’te İmalat Sektöründeki İşletmelerin Finansal Performansları Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (65), 117-136. <https://doi.org/10.25095/mufad.396520>
- Aktaş, Ö. (2022). BİST’de İşlem Gören Bilişim Sektörü Şirketlerinin Pandemi Öncesi ve Pandemi Dönemi Finansal Performanslarının PROMETHEE Yöntemi ile Ölçülmesi. *İşletme*, 3(2), 15-31.
- Aslan, M. (2022). Sermaye Yapısı ve Firma Performansı İlişkisi: BİST Ana Metal Sanayi Sektörüne Yönelik Bir Analiz. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 7(2), 281-295. <https://doi.org/10.25229/beta.1140827>
- Bakır, M., & Atalık, Ö. (2018). Entropi ve Aras yöntemleriyle havayolu işletmelerinde hizmet kalitesinin değerlendirilmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 617–638.
- Balakrishnan, C. (2016). A study on financial performance of steel industry in India. *International Journal of Advance Research and Innovative Ideas in Education*, 2(4), 252-261.
- Bayramoğlu, M. F., & Topaloğlu, G. (2023). Türkiye İmalat Sanayiindeki Alt Sektörlerin Finansal Risk Derecelendirmesi. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 8(1), 1-22. <https://doi.org/10.24013/jomelips.1259548>
- Borsa İstanbul (2024). BİST Ana Metal Sanayi. <https://borsaistanbul.com/tr/endeks-detay/180/bist-metal-ana> adresinden erişim sağlandı.
- Brans, J.-P., Mareschal, B., Figueira, J., & Greco, S. (2005). Multiple criteria decision analysis: state of the art surveys. New York, USA: *Springer Science+ Business Media*, Inc, 163–196.

- Brans, J.-P., Nadeau, R., & Landry, M. (1982). L'ingénierie de la décision. Elaboration d'instruments d'aide à La Décision. La Méthode PROMETHEE. In *l'Aide à La Décision: Nature, Instruments et Perspectives d'Avenir*, 183–213.
- Brans, J.-P., & Vincke, P. (1985). Note—A Preference Ranking Organisation Method: (The PROMETHEE Method for Multiple Criteria Decision-Making). *Management Science*, 31(6), 647–656.
- Bülbül, S. E., & Köse, A. (2016). Türk sigorta sektörünün PROMETHEE yöntemi ile finansal performans analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 187–210.
- Çanakçıoğlu, M. (2020). BIST’te İşlem Gören Ana Metal Firmalarının Finansal Performansının Entegre Bir Çok Kriterli Karar Verme Modeli Kullanarak Değerlendirilmesi. *Journal of Management and Economics Research*, 18(2), 176-197. <https://doi.org/10.11611/yead.678063>
- Çalış, A., Özçelik, G., & Gencer, C. (2016). Türkiye’deki İmalat Sanayi Sektörlerinin PROMETHEE MULTIMOORA ve SMAA-2 Yöntemleriyle Sıralanması. *Endüstri Mühendisliği*, 27(2), 28-44.
- Çolak, Z. (2023). BIST Ana Metal (XMANA) Endeksinde İşlem Gören Firmaların Finansal Performans Sıralamalarının TOPSİS Yöntemi ile Belirlenmesi. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 1-20.
- Daryanto, W. M., Okiviantoro, S., & Naufal, T. E. (2020). Comparative Study Financial Performance Of Indonesia State-Owned Enterprise And Private Enterprise In Steel Producing Industry For The Period Of 2013-2018. *South East Asia Journal of Contemporary Business, Economics and Law*, 21(1), 11–21.
- Demirkıran, Y., & Öztürkoglu, Ö. (2020). Türkiye’deki bölgelerin lojistik köy kurulması açısından potansiyelinin PROMETHEE II yöntemi ile incelenmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 15(58), 347–367.
- Deshmukh, S. C. (2013). Preference ranking organization method of enrichment evaluation (PROMETHEE). *International Journal of Engineering Science Invention*, 2(11), 28–34.
- Ersoy, N. (2022). Kriter Ağırlıklandırma Yöntemlerinin ÇKKV Sonuçları Üzerindeki Etkisine Yönelik Gerçek Bir Hayat Uygulaması. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(4), 1449–1463.
- Eyüboğlu, K., & Bayraktar, Y. (2019). Ana Metal Sanayi Alt Sektörlerinin Finansal Performanslarının AHP ve TOPSIS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Muhasebe ve Finans İncelemeleri Dergisi*, 2(1), 1-10. <https://doi.org/10.32951/mufider.443508>
- Kalkınma Ajansları (2024). İmalat Sanayi. <https://ka.gov.tr/sayfalar/imalat-sanayi--6> adresinden erişim sağlandı.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu (2024). BIST Sektörler. <https://www.kap.org.tr/tr/Sektorler> adresinden erişim sağlandı.
- Kaur, N., & Singh, V. (2021). Empirically examining the impact of corporate social responsibility on financial performance: evidence from Indian steel industry. *Asian Journal of Accounting Research*, 6(2), 134-151.
- Kendirli, S., Çitak, F., & İşleyen, A. (2021). Finansal performansın TOPSİS yöntemi ile belirlenmesi: BIST elektrik gaz ve buhar şirketlerinde uygulanması. *Third Sector Social Economic Review*, 56(4), 2321-2334.
- Korkmaz, K., & Öztel, A. (2020). BIST Ana Metal Sanayi Endeksinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performanslarının Entropi Tabanlı PROMETHEE Yöntemiyle Ölçülmesi: 2014-2018 Dönemi. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 5(2), 57-85. <https://doi.org/10.24013/jomelips.816956>
- Mardani, A., Nilashi, M., Zakuan, N., Loganathan, N., Soheilrad, S., Saman, M. Z. M., & Ibrahim, O. (2017). A systematic review and meta-Analysis of SWARA and WASPAS methods: Theory and applications with recent fuzzy developments. *Applied Soft Computing*, 57, 265–292. <https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.asoc.2017.03.045>
- OpenStax. (2012). Second Law of Thermodynamics: Entropy. <https://openstax.org/books/physics/pages/preface>

- Özçelik, H., & Kandemir, B. (2015). BİST’de İşlem Gören Turizm İşletmelerinin TOPSIS Yöntemi ile Finansal Performanslarının Değerlendirilmesi. *Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(33), 97-114. <https://doi.org/10.31795/baunsobed.645449>
- Pala, O. (2023). SD ve WISP yaklaşımları ile gıda sektöründe finansal performans analizi. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 24(1), 59-79. <https://doi.org/10.31671/doujournal.1118061>
- Raikar, A. V. (2019). An Assessment of Performance of Steel Companies in India using PROMETHEE method of Multi Criteria Decision Technique. *International Journal of Management Studies*, VI, 4, 46-56.
- Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *The Bell System Technical Journal*, 27(4), 623–656. <https://doi.org/10.1002/j.1538-7305.1948.tb00917>.
- Söylemez, Y. (2020). Finansal Performans Değerlendirmesinde TOPSIS ve Gri İlişkisel Analiz Yöntemlerinin Karşılaştırılması. *Journal of Management and Economics Research*, 18(3), 61-79. <https://doi.org/10.11611/yead.771575>
- Sungur, O., & Maden, S. İ. (2016). TR61 Bölgesi (Antalya, Isparta, Burdur) İmalat Sanayi Sektörlerinin PROMETHEE Yöntemi ile Sıralanması. *Ege Academic Review*, 16(4), 641-654.
- Şit, A., Ekşi, İ. H., & Hacıevliyagil, N. (2017). BİST’te Ana Metal Sanayi Endeksinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performans Ölçümü: 2011-2015 Dönemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 8(17), 83-91. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.284906>
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2024). İmalat Sanayi Sektör Sınıflandırmaları. https://www.yatirimadestek.gov.tr/pdf/assets/upload/dosyalar/ek10_imalat_sanayi_sektor_siniflamalari.pdf adresinden erişim sağlandı.
- Topak M., Çanakçıoğlu M. (2019). Banka performansının Entropi ve COPRAS yöntemi ile değerlendirilmesi: TÜRK bankacılık sektörü üzerine bir araştırma. *Mali Çözüm*, 29(154), 107-132.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2024). Yıllık Sanayi Ürün (PRODCOM) İstatistikleri, 2022. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Sanayi-Urun-\(PRODCOM\)-Istatistikleri-2022-49370#:~:text=Bu%20de%C4%9Fer%202021%20y%C4%B1%C4%B1nda%204,754%20milyon%20TL%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.&text=Giri%C5%9Fimlerin%202022%20y%C4%B1%C4%B1nda%20%C3%BCrettikleri%20%C3%BCr%C3%BCnlerden,ana%20metal%20sanayi%20%C3%BCr%C3%BCnleri%20olu%C5%9Fturdu](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Sanayi-Urun-(PRODCOM)-Istatistikleri-2022-49370#:~:text=Bu%20de%C4%9Fer%202021%20y%C4%B1%C4%B1nda%204,754%20milyon%20TL%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.&text=Giri%C5%9Fimlerin%202022%20y%C4%B1%C4%B1nda%20%C3%BCrettikleri%20%C3%BCr%C3%BCnlerden,ana%20metal%20sanayi%20%C3%BCr%C3%BCnleri%20olu%C5%9Fturdu) adresinden erişim sağlandı.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2024). Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri, 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yillik-Sanayi-ve-Hizmet-Istatistikleri-2022-49569> adresinden erişim sağlandı.
- Yıldırım, M., Bal, K., & Doğan, M. (2021). Gri İlişkisel Analiz Yöntemi ile Finansal Performans Analizi: BİST’te İşlem Gören Demir Çelik Şirketleri Üzerinde Bir Uygulama. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(1), 122-143. <https://doi.org/10.31460/mbdd.788840>

EXTENDED SUMMARY

Word manufacturing is defined as the process of covering the industrial product resulting from the processing of raw materials or semi-finished products. Manufacturing, which has changed with the application of different methods and techniques following the industrial revolution, has become effective and efficient with technological developments, and countries are moving the sectors forward by applying different techniques in manufacturing with the development of digitalization and artificial intelligence.

The development, improvement, and progress of countries has become possible with a strong manufacturing industry.

When the structure of the Turkish manufacturing sector is examined, there are classifications such as food products, tobacco products, textiles, wood products, paper products, basic metals, and electrical equipment (Republic of Turkey Ministry of Energy and Natural Resources, 2024). When the statistics of the manufacturing industry sector are examined, it is seen that the production value in manufacturing was 10 trillion 312 Billion TL in 2022, and the highest value was reached throughout Turkey (TÜİK, 2024).

The financial soundness of the enterprises operating in this sector is also important for the development of countries. A number of analysis methods and tests are performed by enterprises in financial terms. One of these methods is financial performance analysis using information obtained through financial statements. Financial performance can be expressed as a type of analysis that provides results based on information obtained from the financial statements of enterprises and the use of various analysis methods. Financial performance enables an enterprise to see its position in a sector. The current position in the sector is also important for creating steps and strategies to be taken. The financial performance measurement of the enterprise is also necessary to make decisions for the future. Determining the best years in the performance ranking to be realized according to years, and taking this year as a basis, is also realized through financial performance measurement.

When the studies in the literature are examined, it is seen that the aim is to determine issues such as financial performance, capital structure, and financial risk and to determine their relationships with the variables considered. When the methods used were analyzed, MCDM methods were frequently used. The methods used in the studies are listed as correlation analysis, panel data analysis, TOPSIS, GIA, AHP, Entropy, WASPAS, PROMETHEE, Promethe II, MULTIMOORA. The findings are generally aimed at ranking financial performance in the Basic Metal Industry, Manufacturing Industry, and a few different BIST sectors. In this respect, businesses can determine their positions in the sector. The unique aspect of this study is that it is analyzed using PROMETHEE II, which is a method rarely used in the literature. Another unique aspect is that a homogeneous data set was obtained in terms of sampling by applying restrictions for firms in the sector. In addition, analyzing the BIST Basic Metal Industry Sector, which has an important place in the sector, with current data provides up-to-date data to the literature.

In the iron and steel sector, Ereğli and Iskenderun Demir Çelik A.Ş ranked at the top in the evaluation made with the PROMETHEE II method between 2018 and 2023, while İzmir Demir Çelik increased in rankings in the last two years. Despite their sales size, larger firms have recently experienced a decline in financial performance, while smaller firms tend to recover. This is potentially due to problems in the organizational structures of large firms. In addition, the recent decline in EBITDA supports the notion that the sector is experiencing operational problems. Companies that reduce their share in the sector can act more agile, and their ability to take action has increased. Izmir Demir Celik's rise was driven by the increase in return on assets, net profit margin and return on equity. On the other hand, the decline in profitability and liquidity ratios of companies with declining performance is considered the main reason for their decline in ranking.

According to the WASPAS method, company performance was found to yield similar results to the PROMETHEE II method. In addition, according to WASPAS, İskenderun Demir ve Çelik A.Ş. performed the best on average, while Borusan Birleşik Boru Fabrikaları Sanayi ve Ticaret A.Ş. performed the worst on average.

Izmir Demir Çelik Sanayi A.Ş. has managed to rise to the top in the last two years, while lagging behind in 2018-2021 according to the WASPAS. The, the general situation in the sector can be summarized as instability. For example, Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları T.A.Ş. fell from third place in 2022 to sixth place in 2023, while Borusan Birleşik Boru Fabrikaları Sanayi ve Ticaret A.Ş. rose from fifth and sixth place between 2020 and 2022 to third place in 2023.

When the results of the study are analyzed, it can be stated that the WASPAS and PROMETHEE II methods have similar results. Another inference is that the six enterprises are ranked in terms of financial performance. When the existing literature is analyzed, it is observed that the sample, year, and methods used in the studies differ from each other. This study is important in terms of making an up-to-date contribution, especially because it evaluates the data for the year 2023. The results obtained in this study are expected to guide the sector, researchers, and academicians.

In future studies to be carried out by researchers, it is recommended that different methods be applied on the relevant sector and evaluated. It is also suggested that changes be observed and reported using different financial ratios.

MORİSKOLARDA DİL VE EDEBİYAT ÇALIŞMALARI LINGUISTIC AND LITERARY STUDIES AMONG THE MORISCOS

Kadir ERBİL

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları
kadirerbil@nevsehir.edu.tr
ORCID: 0000-0003-2530-4396

ÖZ

Geliş Tarihi:
07.01.2025

Kabul Tarihi:
01.03.2025

Yayın Tarihi:
27.03.2025

Anahtar Kelimeler
İslam Tarihi
Endülüs
Morisko,
Edebiyat,
Şiir.

Keywords
Islamic History
Andalus
Morisco,
Literature
Poetry

Endülüs Müslümanları, İslam ve Batı medeniyetlerinin keşişim noktasında, zengin ve çeşitli bir dil ve edebiyat mirası bırakmıştır. Moriskolar, bu mirası koruma ve devam ettirme çabaları içinde, Arapça, İspanyolca ve yerel dillerde yazılmış birçok önemli eser kaleme almışlardır. İspanya'nın Hıristiyanlaşma sürecinde Moriskoların maruz kaldığı siyasi, toplumsal ve dinî baskılar, onların kültürel ve kimlik mücadelesini büyük ölçüde şekillendirmiştir. Bu bağlamda, Moriskoların ürettiği yazılı eserler hem direnişin hem de uyumun birer simgesi olarak değerlendirilmiştir. Moriskolar, Arapça, İspanyolca ve Aljamía (Arap alfabesiyle yazılmış İspanyolca) dillerinde oluşturdukları metinlerle, kimliklerini koruma çabası içinde olmuşlardır. Aynı zamanda, bu metinler, Moriskoların İspanyol toplumu içinde var olma çabalarını ve dilsel-kültürel uyum stratejilerini de yansıtmaktadır. Bu çalışma, Endülüs'ün Hıristiyanlar tarafından fethedilmesinin ardından, Endülüs'te kalan ve daha sonra sürgüne uğrayan Moriskoların dil ve edebiyat faaliyetlerine odaklanmaktadır. Moriskoların kaleme aldığı eserler, onların kültürel miraslarını nasıl koruduklarını ve bu süreçte ne tür zorluklarla karşılaştıklarını anlamak açısından büyük bir önem taşımaktadır. Çalışmada, Moriskoların dil ve edebiyat sahasında yürüttükleri faaliyetler, onların kimlik mücadelesi ve kültürel varlıklarını sürdürme çabaları bağlamında ele alınacaktır.

ABSTRACT

The Andalusian Muslims, positioned at the crossroads of Islamic and Western civilizations, left behind a rich and diverse linguistic and literary heritage. The Moriscos, in their efforts to preserve and continue this legacy, produced numerous significant works in Arabic, Spanish, and local languages. During Spain's process of Christianization, the Moriscos were subjected to political, social, and religious pressures, which significantly shaped their struggle for cultural and identity preservation. In this context, the written works produced by the Moriscos have been regarded as symbols of both resistance and adaptation. Through their texts written in Arabic, Spanish, and Aljamía (Spanish written in the Arabic script), the Moriscos sought to maintain their identity. At the same time, these texts reflect their efforts to exist within Spanish society and their linguistic and cultural adaptation strategies. This study focuses on the linguistic and literary activities of the Moriscos who remained in Andalusia after its conquest by the Christians and were later exiled. The works produced by the Moriscos are of great importance in understanding how they preserved their cultural heritage and the challenges they faced throughout this process. The study examines the Moriscos' linguistic and literary efforts in the context of their struggle for identity and their attempts to sustain their cultural existence.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1615275>

Atıf/Cite as: Erbil, K. (2025). Moriskolarda dil ve edebiyat çalışmaları. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 395-412.

Giriş

Müslüman ordularının 711 yılında Endülüs topraklarına girmesiyle başlayan ve 732 yılına kadar devam eden askerî operasyonlar, hâkimiyetin Güney Fransa'nın bir kısmını da içine alacak şekilde genişlemesine imkân tanımıştır. Böylelikle, İspanya'nın ele geçirilmesinin ardından Müslüman kuvvetlerin Fransa içlerine kadar uzanması sonucu Müslümanlar ile Avrupa arasındaki ilk etkileşim gerçekleşmiştir (Şeyban, 2006, s. 75). Bu tarihin sonrasında ise Avrupalılar, İslâmî hâkimiyeti kendi topraklarından uzaklaştırmak amacıyla girişimlerde bulunmaya başlamış ve ilerleyen dönemde “Haçlı Seferleri” adıyla anılan askerî faaliyetlere zemin hazırlamışlardır. Müslümanlara yönelik yürütülen bu seferlerin arkasında Doğu ile Batı, Müslüman ile Hristiyan ve nihayetinde hilâl ile haç arasındaki rekabetin etkileri gözlenmektedir (Şeyban, 2006, s. 76).

İspanyolca'da “kaybedilen yerleri geri alma” ve “yeniden ele geçirme” (istirdat) anlamına gelen “Reconquista” terimi, Müslümanların Endülüs'ü fethetmelerinin ardından yaklaşık sekiz asır boyunca Hristiyan Krallıkların İspanya'yı Müslüman hâkimiyetinden geri almak amacıyla yürüttükleri ve “Hristiyan İspanya'nın megalomania'sı” olarak nitelendirilen askerî harekâtı ifade eder (Şeyban, 2006, s. 76). XVI. yüzyılın ikinci yarısı, Endülüs Müslümanları (Moriskolar) açısından İspanya'daki varlıklarının yeni bir döneme girdiğini göstermektedir. Bu döneme kadar, İspanyol yönetimi tarafından çıkarılan fermanlar gözetim ve denetim çalışmaları istenilen sonuca ulaşmamıştır (Carr, 2009, s. 132). Moriskoların gerçek Hristiyan olmalarına yönelik yönetim çabaları, sürekli bir baskı ve zorla din değiştirme süreciyle sonuçlanmıştır (Harvey, 2005, s. 45). Katolik Krallar (Fernando ve İzabella) ile Granada/Gırnata'nın son emiri Ebû Abdullah arasında imzalanan anlaşmanın aksine, Moriskolar baskı ve şiddet yoluyla din değiştirmeye zorlanmışlardır. İspanyol yöneticiler, Moriskoların İslam dininden kaynaklanan örf ve adetlerinin Katolikliğe adapte olmalarının önünde ciddi bir engel teşkil ettiğine inanmışlardır. Bu inanç doğrultusunda, Kraliçe Doña Juana döneminde (1504-1516) Moriskoların kılık ve kıyafetlerinin yasaklanmasına dair bir kanun 1508 yılında çıkarılmıştır. Ancak bu kanun, İspanyol yönetim kademelerinin aynı fikirde olmaması nedeniyle uygulanamamıştır (Menocal, 2002, s. 210).

Benzer bir girişim, Roma- Germen İmparatoru Şarlken döneminde (1516-1556) yeniden gündeme gelmiş ve Moriskoların sosyo-kültürel yaşamlarıyla ilgili yeni yaptırımların uygulanması tavsiye edilmiştir (Harvey, 2005, s. 89). Şarlken, devlet adamları ve kilise çevrelerinin telkinleriyle 1526'da Moriskoların örf ve adetlerini yasaklayıcı bir kanun hazırlamıştır. Ancak bu kanun, Moriskoların Şarlken'e 80.000 duka altın rüşvet ödemesiyle 40 yıl ertelenmiştir (Carr, 2009, s. 150). İspanyol devletinin mali sorunları, Şarlken'in Moriskoların teklifini kabul etmesini zorunlu kılmıştır.

Yüksek Mahkeme'nin (Audiencia y Chancillería) 1505'te ve Jean/Ceyyân'da bulunan Engizisyon Mahkemesi'nin 1526'da Gırnata'ya transfer edilmesi, İspanyol yönetiminin Moriskolara karşı sert önlemler alacağına işareti olmuş ve bir dizi yaptırım kanunu çıkarılmıştır (Weigers, 1994, s. 112) Moriskolar tarafından “şeytan mahkemeleri” olarak adlandırılan Engizisyon Mahkemeleri, Moriskoların asimilasyon sürecinde önemli bir rol oynamıştır (Harvey, 2005, s. 105).

Bu çalışma, Moriskoların dil ve edebiyat alanındaki katkılarını ve kimliklerini koruma mücadelesini ele almaktadır. Moriskolar, İspanya'da Hristiyan yönetimi altında yaşayan Müslüman kökenli topluluklar olarak, dinî ve kültürel baskılara maruz kalmalarına rağmen, dillerini ve edebi miraslarını farklı yollarla sürdürmeye çalışmışlardır. Bu bağlamda çalışmanın problematiği, Moriskoların dil ve edebiyat alanındaki üretimlerinin nasıl şekillendiği, hangi araçlarla korunduğu ve sonraki kuşaklara nasıl aktarıldığıdır.

Çalışmanın temel tezi, Moriskoların sadece dinî baskılara değil, aynı zamanda dil ve edebiyat üzerinden kimlik kaybına karşı da direndikleri ve bu süreçte Arapça, Aljamiado (Arap harfleriyle yazılmış İspanyolca) ve Kastilya dilinde eserler vererek kendilerini ifade ettikleridir. Bu araştırma, tarihsel analiz ve edebi çözümleme yöntemleri kullanılarak yürütülecektir. Öncelikle, Moriskoların dil ve edebiyat çalışmalarına dair mevcut birincil ve ikincil kaynaklar incelenerek kapsamlı bir literatür taraması yapılacaktır. Daha sonra, bu eserlerin içerik ve biçim yönünden değerlendirilmesiyle Morisko kimliği ve dilsel direnişi analiz edilecektir. Çalışmada klasik ve modern kaynaklar taranmış, Moriskolar'ın dil ve edebiyat alanında yaptıkları çalışmalar incelenmiştir. Bu çalışmada, Moriskolar'ın baskı ve zulüm altında olmalarına rağmen dil ve edebiyat alanındaki çalışmaları ele alınacaktır. Moriskoların toplumsal ve siyasal bağlamlarını ele almakla birlikte, onların dilsel ve edebi üretimlerine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca, Aljamiado edebiyatına dair yapılan analizler, Moriskoların kimliklerini korumak için dilsel stratejiler geliştirdiklerini göstermektedir. Bu çalışmada, mevcut literatürün değerlendirilmesiyle Moriskoların dil ve edebiyat mirasının nasıl şekillendiği ve hangi bağlamlarda üretildiği detaylandırılacaktır.

Böylece Moriskoların kimlik mücadelesi, edebi eserleri ve dilsel pratikleri üzerinden kapsamlı bir şekilde analiz edilecektir.

Morisko Kimdir?

“Morisko” terimi, Ortaçağ’dan beri İspanya’da Müslümanlar için kullanılan “Moro” adına XV. yüzyılın sonlarında “isco” eklenmesiyle türetilmiştir. Bu kelime, “Müslümanlara ait” veya “Müslümanlardan geriye kalan kişi/şey” anlamına gelmektedir. Romalıların Batı Afrikalılar için kullandığı “Maurus” terimi, Latinceye oradan da Roman dillerine dönüşüm sürecinde “Moro” şeklinde İspanyolca ve Portekizceye geçmiştir. Bu süreçte, Batı Afrikalıların koyu tenli olması nedeniyle kelime, “esmer” anlamındaki Grekçe “amauros/mauros” sıfatının etkisinde kalarak “koyu tenli, esmer” anlamını da kazanmıştır (Özdemir, 2020, s. 30/286). Bu terim, Romalıların günümüzdeki Orta ve Batı Mağrip (Cezayir, Fas ve bazı kısımlarıyla Moritanya) sakinlerine verdikleri “maurus” kelimesinin Latin kökeninden türetilmiştir. Ortaçağ’da Avrupalılar, XI. ve XII. yüzyıllarda Endülüs’e giren Murabıtlar ve ardından Muvahhidler vasıtasıyla genel olarak bu terimi Müslümanlara hakkında kullanmışlardır (Epalza, 2005, s. 26).

“Maurus/Moro” kelimesinden türeyen ikinci terim “Morisko” olmuştur. Bu terim, 1502 yılında Kral V. Fernando ve Kraliçe İzabella tarafından çıkarılan Hıristiyanlaştırma kararnamesinden sonra ortaya çıkmıştır. “Morisko” terimi, Endülüs Müslümanlarını veya “Hıristiyan olmuş Müslüman” anlamına gelmektedir. İspanyollar, Endülüs’ü ele geçirdikten sonra tüm Müslümanları Hıristiyanlaştırmak istemişlerdir (Epalza, 2005, s. 26). “Morisko” terimi, bir ırk veya renk kavramından ziyade bir dini ifade eder. Bu terim, o dönemin Hıristiyanlarının, kendilerini ırkdaş ve dindaş olmayanlardan ayırmak amacıyla kullandıkları, “yeni esmer Hıristiyanlar” veya “Afrikalı yeni Hıristiyanlar” olarak tercüme edilebilecek olan “cristiano nuevo de moro” ifadesinin kısaltması olarak kullanılmıştır (Arenal, 2006, s. 71-72). “Maurus/Moro” kelimesinden türeyen üçüncü ve son terim ise “Müdeccen”dir. Müdeccen, XI. yüzyıldan itibaren Hıristiyanların Müslümanlarla yaptıkları savaşlar sırasında ele geçirdikleri bölgelerde yaşayan Müslüman nüfusu tanımlamak için kullanılmıştır. Bu terim, Hıristiyan egemenliği altında yaşayan ve belirli bir özerklikle dinlerini ve kültürel kimliklerini koruyan Müslümanları ifade etmektedir (Epalza, 2005, s. 58). Sözlükte “bir yere yerleşip kalmak, alışmak, uyum sağlamak” anlamına gelen “decn” kökünden türeyen “müdeccen” kelimesi, “bulunduğu yere yerleşip kalmış, oraya uyum sağlamış” anlamında olup, XV. yüzyıldan itibaren İspanyolların yeniden fethettiği Endülüs şehirlerinde anlaşmalar çerçevesinde Hıristiyan hâkimiyeti altında yaşamaya devam eden Müslümanları ifade etmek için kullanılmıştır (Bulliet, 2004, s. 167). Bazı Arapça kaynaklarda ve Osmanlı arşiv belgelerinde “müdeccel” şeklinde görülmekte olup, kelime İspanyolca’ya “mudejar” biçiminde geçmiştir. (M. Özdemir, 2020, s. 31/463).

Genel olarak, Endülüs’teki Müslümanların adlandırılmaları tarihi boyunca birkaç kez değişmiştir. İlk olarak “Müslüman” terimi kullanılmıştır. Çünkü Müslümanlar İber Yarımadası’nın çoğunu yönetmişlerdir. Daha sonra Müslümanların yönettiği bölgeler Hıristiyan güçler lehine azaldıkça, Hıristiyanların yönettiği topraklarda yaşayan Müslümanlar için “Mudejar” terimi kullanılmıştır. XVI. yüzyılın başlarında (1502-1526 yılları arasında), Hıristiyanlaştırma kararları alınmış ve Mudejarlar Hıristiyanlığı kabul etmeye zorlanmıştır. Bu da Mudejarların ve dolayısıyla Endülüs’teki tüm Müslümanların “Morisko” olarak adlandırılmasına yol açmıştır (Perez, 2012, s. 61).

Bugün Morisko terimi, genellikle belirli bir sosyal gruptaki bireyleri diğer Müslümanlardan ayırmak için kullanılmıştır. Başlangıçta Romalıların bir bölge halkına şamil olan kelime, Arap ve Berberi Müslümanların Kuzey Afrika’dan İspanya’ya göç etmelerinden sonra tüm Müslümanları tanımlamak için kullanılmıştır. Daha sonra, Hıristiyanlığı terk edip Müslüman olan Latin kökenli insanlar da aynı şekilde bu terimle tanımlanmıştır. Tarihsel trajedilerle birlikte, bu terim sosyal derinlik kazanmış ve ırk veya renk ayrımı yapmaksızın ötekileştirilmiş bir grup insana atfedilmiştir. Morisko terimi, “Moro”, “Moor” veya “Maure” terimleri hala Mali, Sri Lanka, Filipinler, Senegal ve Moritanya gibi bölgelerde yaşayan topluluklar için kullanılmaktadır (M. Özdemir, 2020, s. 30/288).

Morisko teriminin yanı sıra İspanyolca’da geçen Mudéjares teriminin de doğru anlaşılması önemlidir. Bu kelimenin, Arapça “de-ce-ne” fiilinden türediği “Bir yerde ikamet edip oraya alışan kimse” anlamındaki Müdeccen kelimesinden İspanyolcaya geçtiği söylenir (Carbajal, 1797, s. 158). Diğer bir görüşe göre, kelimenin aslı Arapça “mudeccel” kelimesinden gelmektedir ve Hıristiyan egemenliğini kabul eden Müslüman grup için “evcilleşenler” veya “medenileşenler” anlamında kullanılmıştır. Söz konusu kelime İspanyolların 1492’de Gırnata’yı ele geçirmesinden sonra, yeni Müslüman halka verilen bir isimdir (Ali, 2019, s. 15). Başka bir bakış

açısına göre, Müslüman yönetimi altındaki tüm Hıristiyan halk, Müslümanlar tarafından “mudéjares” (müdeccen) olarak adlandırılmıştır. Bu terim daha sonra XV. ve XVI. yüzyıllarda zorla vaftiz edilip Hıristiyan olan Müslüman tebaa için kullanılmıştır. Müdeccenlerin Hıristiyanlığı kabul etmelerinin ardından ise zamanla Morisko olarak anılmışlardır (Gökalp, 2023, s. 18).

Moriskolar’ın Sürgün Nedenleri ve Sürgün Kararı

Gırnata’nın kaybedilmesinden (1492) kısa bir süre sonra (1499) başlayıp XVII. yüzyılın başlarına kadar süren dönemde, İspanya için temel sorun Moriskolara ne yapılacağıydı. Bu sorunun çözümüne yönelik önerilen fikirlerin merkezinde dinî, siyasî, ekonomik ve sosyal sebepler yatıyordu (Hitti, 2011, s. 759).

Moriskoların Hıristiyan toplumu içinde dağıtılmalarına ve sürekli gözetim altında tutulmalarına rağmen İspanyol yöneticilerde onların yeterince asimile olmadıklarına dair bir kanaat oluşmuştur. İspanyol yöneticiler Moriskoların hem kendi aralarındaki iletişimi hem de dış dünyayla bağlantılarını kesmek amacıyla onları izole mahallelerde (morería) yaşamalarını sağlayacak politikalar üretmeye başlamışlardır. Bu amaç doğrultusunda II. Philip (1556-1598) tarafından çıkarılan bir kraliyet fermanında, Gırnata, Vega, Lecrín Vadisi ve Malaga’daki Moriskoların Extremadura ve Galicia bölgelerine, Guadix, Baeza ve Almanzora Nehri civarındaki Moriskoların Eski Kastilya’nın Leon bölgesine, Almeria ve çevresindeki Moriskoların ise Sevilla’ya taşınması emredilmiş ve Moriskoların Murcia, Valencia, Gırnata ve çevresine gitmelerine izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca, Osmanlı ve Kuzey Afrika ile irtibat kurma ihtimali olan sahil bölgelerinde yaşayan Moriskolar’ın iç kesimlere sürgün edilmesi de uygulamaya konulmuştur (Razûk, 1991, s. 209).

İspanyol din adamlarının bu soruna bakışını, Toledo Başpiskoposu ve Moriskoların sürgün edilmesinde önemli bir rol oynayan Patrik Juan de Ribera’nın görüşleri yansıtır. Ribera, İspanya Kralı III. Philip’e (1598-1621) yazdığı bir mektupta, Moriskoların asimile edilme çabalarının başarısız olduğunu, çünkü Moriskoların Hıristiyan inancını kabul etmek istemediklerini, şarap içmekten ve domuz eti yemekten kaçındıklarını belirtmiştir (Razûk, 1991, s. 209). Ayrıca, Valencia bölgesinde 90.000 silahlı Morisko varken İspanya’nın güvenliğinin sağlanamayacağını ve 1568-1570 yılları arasındaki Büyük Gırnata Savaşı’nın Almanya ve İtalya’dan gelen İspanyol kuvvetlerinin yardımıyla bastırılabilirdiğini hatırlatarak çözümün toplu sürgün olduğunu savunmuştur (Bilgin, 2013, s. 14).

Moriskolar’ın erken yaşta evlenmeleri nedeniyle nüfuslarının hızla artması, İspanyol nüfusunda ciddi düşüşlere yol açmış ve bu durum, Moriskoların sürgün edilmesinin önemli bir gerekçesi olmuştur (Lea, 1988, s. 299). İspanyollar, Moriskoların sürekli Hıristiyanlığa ve İspanya krallığına karşı bir komplo içinde olduklarına inanmışlardır. Örneğin, 1596’da hazırlanan bir raporda, Francisco Toledano adlı bir Morisko’nun, demir ticareti yaparken aynı zamanda silah ve çakmaklı tüfek temin ettiği bildirilmiştir. Bu tür haberler, Moriskoların her an isyan edebilecekleri endişesini artırmıştır (Kettânî, 2005, s. 161). İspanya Kralı III. Philip, Valencia yöneticilerine gönderdiği fermanın giriş bölümünde, Moriskoların asimile edilme çabalarının inatçılıkları nedeniyle başarısız olduğunu, Hıristiyanlığa geçenlerin de tekrar Müslüman olduklarını, bunun kolektif vicdanı yaraladığını ve kutsal değerleri incittiğini belirtmiştir. Ayrıca, Hıristiyanlığa direnmekle kalmayıp İspanya’nın düşmanlarıyla işbirliği yaptıklarını ifade etmiştir (Bilgin, 2013, s. 56).

Aragon ve Katalonya bölgelerinde ilan edilen fermanlar, Valencia’daki sürgün fermanına benzer maddeler içermiştir. Ancak bu fermanlarda iki önemli istisna bulunmaktadır. İlki, Katalonya’da din adamlarına, yedi yaşın altındaki Morisko çocuklarının ebeveynlerinin İslam diyarına gitmeleri durumunda çocuklarını yanlarında tutma hakkı verilmiştir. İkincisi, sürgün edilenlerin yol ve gemi masraflarının devlet tarafından karşılanması gerekirken, zengin Moriskolar tarafından karşılamak zorunda bırakılmıştır. Bu durum, İspanyol askerlerini memnun etmiştir (Bilgin, 2013, s. 48).

11 Eylül 1609’da III. Philip, Moriskoların sürgün edilmesi kararını uygulamadan önce, çıkabilecek tehlikelere karşı hazırlıklar yaptı. Lerma Dükü, Don Pedro de Toledo ve Villafranca Markizi gibi önemli kişilere çağrıda bulunarak, İspanya kıyılarındaki gemilerin hazırlanmasını ve İtalya’daki donanma gemilerinin Valencia sahillerine yakın Mallorca adasında toplanmasını emretti. Kuzey Afrika’dan gelebilecek tehditlere karşı bazı gemiler Atlas Okyanusu tarafında bekletildi ve çeşitli bölgelerden askerî birlikler görevlendirildi (Fonceca, 1612, s.7).

Sürgün, Moriskoların yanı sıra onların iş gücünden faydalanan senyörleri de etkiledi. Senyörler, maharetli işçilerini kaybetmemek için Madrid’e bir heyet gönderdi ancak kralın kararlılığı sonucu bu girişim sonuçsuz kaldı. Moriskolar, kraldan sürgünü engellemek için sahillerin harcamalarını karşılama ve ek ödeme yapma teklifinde

bulundu, ancak teklif reddedildi ve Moriskolar silahlanmaya başladı. İsyan girişimleri İspanyol askerlerinin müdahalesiyle yerini yolculuk hazırlıklarına bıraktı. Endülüs âlimleri, direnişin mümkün olmadığını belirterek, yolculuk için hazırlık yapılmasını istedi (İmamüddin, 1990, s. 365).

Moriskoların Avrupa ve Afrika'ya göçleri sırasında bir kısmı veba gibi bulaşıcı hastalıklar nedeniyle hayatını kaybetmiştir. Fransa'ya ulaşan birçok Morisko, hastalık taşıdıkları gerekçesiyle bazı bölgelere giriş yapamamış ve soyguncu çetelerin hedefi haline gelmiştir. İspanya'dan ayrılmak isteyen bazı Moriskolar, gemi kaptanlarıyla anlaşarak Kuzey Afrika'ya göç etmişlerdir. Ancak bu yöntem zaman zaman trajik sonuçlar doğurmuş ve gemi kaptanları tarafından deniz ortasında gemiden atılmışlardır. Göç ettikleri coğrafyalarda ve gemilerde kötü muamele gören Moriskoların bir kısmı saldırılarda hayatını kaybetmiştir (Mayans, 1998, s. 128).

Din adamı ve yazar J. Bleda, İspanya'nın Moriskoları sürgün ederek bu "şeytanî tohumdan" kurtulduğunu belirtmiştir (1618). Ancak buna rağmen, Gırnata, Valencia ve La Mancha gibi bölgelerde hâlâ Hıristiyan olmayan Moriskoların varlığı devam etmektedir. Cezayir'e giden Moriskoların üçte birinin İspanya'ya döndüğü tahmin edilmektedir. İspanya dışında Moriskoların kötü muamele gördüklerine dair haberler, İspanya'da kalan Moriskolar arasında zaman zaman isyanlara yol açmıştır. Bu haberler, İspanya'nın farklı bölgelerinde isyanların çıkmasında önemli rol oynamıştır. Örneğin Kaştilya sınırındaki dağlık bölgede ve Muela de Cortes'te büyük isyanlar yaşanmış, ancak liderlerinin yakalanıp idam edilmesiyle son bulmuştur (Lea, 1988, s. 325; Razûk, 1991, s. 220). Moriskolar, yapılan baskılara rağmen kimliklerini koruma kararlılığında olmuşlardır. Arcos'ta yaşayan Maria de Gabriel isimli genç kız, ailesinden İslam dinini öğrenme imkânı bulamadığı için kendi dualarını şöyle oluşturmuştur: "Rabbim Allah'tır. Muhammed O'nun peygamberidir. Kur'an rehberim, Kâbe kiblemdir." (Özdemir, Endülüs Müslümanları, 2021, s. 355).

Gırnata'nın düşüşüyle (1492) başlayan süreçte, İspanyol yönetimi Moriskoların Hıristiyan topluma entegre olmalarını sağlamak amacıyla asimilasyon baskısı, sürgün fermanları ve denetim mekanizmaları devreye sokmuştur. Ancak gerek dinî gerek etnik kimliklerini korumakta ısrarcı olan Moriskolar, bu politikalara karşı çoğunlukla pasif veya silahlı direniş girişimlerinde bulunmuş, sürgün yolculuklarında ve gittikleri coğrafyalarda ise türlü zorluklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Senyörlerin ekonomik kaygıları, devletin askerî hazırlıkları ve dış tehdit algıları gibi etmenler de Moriskoların sürgün sürecini şekillendirmiştir. Bu durum, dinî farklılığın politik ve toplumsal bir meseleye dönüşerek, İspanya'da çok katmanlı bir kriz ve göç hikâyesi yarattığını gözler önüne sermektedir.

Aljamiado Literatürünün Oluşumu

Arapçanın Endülüslü kimliği için son derece önemli ve ayırt edici bir unsur olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Müslümanlar, bu dilin taşıdığı önemin bilincinde olarak, Arapçanın gelişimine ve yaygınlaşmasına büyük önem atfetmişlerdir. Bu önem verme sonucunda, Arapça, milyonlarca yerli halkın konuştuğu Latince (Romance) karşısında, başlangıçtaki kaygılara rağmen zayıflamamış, aksine belirgin bir üstünlük elde etmiştir. Arapçanın bu dinamizmi, toplumda hem Araplaşmanın hem de buna paralel olarak gelişen İslamlaşmanın motoru olmuştur. Bu nedenle, Endülüs Müslümanları nezdinde İslam ile Arapça, birbirinden ayrılmaz, hatta birbirini tamamlayan iki unsur olarak kabul edilmiştir.

1492 yılından sonra, Müslümanları Hıristiyanlaştırmak isteyen İspanyol yöneticiler, Arapçanın Müslümanlar için ne kadar önemli olduğunun farkındaydılar. Bu yüzden, Müslümanları zorla Hıristiyan ilan etmekle yetinmemişler; din değiştirme sürecinin kalıcı olması için Arapçanın kullanımını yasaklayan kanunlar çıkarmışlardır. 1526 yılında Kral V. Carlos, Moriskolar'ın Arapça konuşmasını yasaklayan bir kanun çıkarmış, ancak bu yasak tam olarak uygulanamamıştır. 1566 yılında ise Kral II. Filip, Arapçanın her türlü kullanımını yasaklayarak bu yasağı daha da sertleştirmiştir (M. Özdemir, 2021b, s. 360).

Arapça, çocuklar ve gençler arasında yaygınlığını yitirirken, ana dili olarak Latinceye bağlı kalan bazı Morisko toplulukları da Arapçadan uzaklaşmıştır. Bu gelişmeler, Moriskoların İslam kültürünü yeni nesillere aktarmakta ciddi zorluklar yaşamalarına neden olmuştur. Bazı Morisko liderleri, İslam dini ile ilgili temel bilgileri içeren İspanyolca eserler yazarak söz konusu sorunu hafifletmeye çalışmışlardır. Eserlerini Latin alfabesi yerine Arap alfabesiyle yazmışlardır. Bu şekilde dinî içerikli çok sayıda eser oluşturulmuştur. Bu kültürel faaliyetler, günümüzde "Aljamiado literatürü" olarak bilinmektedir. (Özdemir, 2021, s. b, 360)

Araplar, Endülüs Emevî Devleti'nin kontrol sahasının ötesinde bulunan İspanya'nın kuzey bölgelerinde (Galicia, Castilla, Aragon ve Catalunya) konuşulan İspanyol lehçeleri ile Portekizceye, genel olarak “yabancı dil” anlamına gelen el-acemiyye (العجمية) adıyla atıfta bulunmuşlardır. Doğuda özellikle Farsça için kullanılan bu terim, zamanla İspanyolcada “aljamia” biçimine bürünerek, Müslümanlar, Yahudiler ve Arap kültürünü benimsemiş İspanyollar tarafından kullanılan, Arap harfleriyle (nâdiren de İbranî yazısıyla) kaydedilmiş melez bir İspanyol lehçesini tanımlamak üzere tercih edilmiştir. Bu dilsel yapının, Endülüs topraklarının fethedilmesinden kısa süre sonra kendini göstermeye başlayıp, siyasî gelişmeler doğrultusunda farklı topluluklarda ve uzun bir zaman diliminde şekillenerek yaygınlaştığı görülmektedir (Erdem, 1989, s. 465).

Aljamiado terimi, Arapça “el-A'cemiyye” kelimesinin İspanyolcaya uyarlanmış şeklidir. Arapçada, Arap olmayanlar “el-Acem” olarak adlandırılır ve konuştukları dillere “el-A'cemiyye” yani “yabancı dil” denir. İspanyol Kraliyet Akademisi'nin sözlüğünde, bu terimin Müslümanlar tarafından İspanyolca için kullanıldığı belirtilmektedir. XVI. yüzyıl ve öncesine ait metinlerde, kelime genellikle bu anlamda kullanılmıştır. Aynı sözlükte “el-A'cemiyye”nin Arap harfleriyle yazılan İspanyolca metinler için de kullanıldığı ifade edilmektedir. Aljamiado teriminin ilk ne zaman kullanılmaya başlandığı konusu tam olarak aydınlatılmamıştır. Bazı İspanyol araştırmacılar, bu fenomenin XIV. yüzyılda ortaya çıktığını savunmaktadır. Her ne kadar XIV. yüzyılda bazı Latince veya Romance kelimelerin, hatta atasözlerinin Arap alfabesiyle yazıldığı bilinmekteyse de Aljamiado literatürü esas olarak XVI. yüzyılda yoğunlaşmıştır. Aljamiado'nun biçimsel özelliklerinde, İspanyolcadaki sesli harfler için Arap harfleriyle uyumlu işaretler kullanılmış, Arapçadaki bazı sessiz harfler için şedde işaretinden yararlanılmıştır (Özdemir, Endülüs Müslümanları, 2021, s. 360).

Moriskoların İspanyolca yazarken Latin alfabesi yerine Arap alfabesini kullanmaları dikkat çekicidir. Bu durum, Arapçanın kültürel kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu ve bu kimliğe bağlılıklarını yansıtmaktadır. Arapça, Moriskolar için Kur'an'ın ve dolayısıyla İslam'ın diliydi. Arapçanın kullanımının yasaklanmasıyla birlikte, bu dilin alfabesi de dini kimliklerinin bir parçası olarak korunmalıydı. Bu nedenle, İspanyolca yazarken Arap harflerini kullanmak, Arapça ile olan bağlarını koruma çabası olarak değerlendirilebilir. XVI. yüzyılın ilk yarısında başlayıp çeşitli bölgelerde aşamalı olarak uygulanan Arapça yasağı, Engizisyon mahkemesi görevlilerini adeta Arapça eser avına çıkarmıştır. Bu süreçte, özellikle Kur'an ve diğer Arapça eserler olmak üzere birçok kitaba el konulmuş ve büyük bir kısmı yakılmıştır. Din önderlerinin zorla Hıristiyanlaştırılmasıyla birlikte, Moriskolar dinî bilgilere erişimin imkânsız hale geldiği ve Müslüman kimliklerinin kaybolmaya başladığı bir döneme girmişlerdir (Özdemir, Endülüs Müslümanları, 2021, s. 362).

Arapçayı kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olarak gören Moriskolar için son Arapça eserler büyük değer taşırdı. Moriskolar, Arapça yasağının sert uygulandığı dönemde köklerini kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış, bu nedenle “harfleri koruma” mücadelesine girip Aljamiado literatürünü oluşturmuşlardır. Aljamiado, Arap harfleriyle yazılmış İspanyolca metinleri tanımlamış ve XIV. yüzyıldan XVII. yüzyıla kadar Aragon ve Kastilya'da yaygınlaşmıştır. Aljamiado eserleri; Arapça metinlerin İspanyolcaya çevirileri, Batı Avrupa uyarlamaları ve özgün eserler olarak üç grupta incelenebilir. Çoğunluğu dini içerik taşır ve genellikle anonimdir. Bu eserler “alfaqui/fakih”ler tarafından yazılmıştır.

Günümüzde, Aljamiado el yazmalarının çoğu İspanya'nın Madrid şehrindeki CSIC Kütüphanesi (Consejo Superior de Investigaciones Científicas), İspanya Milli Kütüphanesi (Biblioteca Nacional de España), Kraliyet Kütüphanesi (Real Academia Española) ve El Escorial Kütüphanesi (Real Biblioteca del Monasterio de El Escorial) gibi prestijli kurumlarda muhafaza edilmektedir. Bu eserlerin bir kısmı dijital ortama aktarılmış ve araştırmacıların erişimine sunulmuştur. Madrid dışında, Kastilya ve Aragon bölgelerindeki Zaragoza, Toledo, Barcelona ve Cuenca gibi şehirlerde de Aljamiado yazmaları bulunmaktadır. İspanya dışında ise, bu el yazmaları İngiltere, Fransa, İtalya, İsviçre, Cezayir, Katar, Meksika ve Avustralya gibi ülkelerde de bulunmakla birlikte, bu ülkelerdeki eserlerin sayısı sınırlıdır (Harvey, 2005, ss. 112-115) Aljamiado eserleri, Moriskoların İslam'ı gizlice yaşadıkları dönemde inanç, kültür ve gelenekleri ile Hıristiyan topluma uyum sürecinde yaşadıkları değişim hakkında doğrudan bilgi aktarmaları açısından büyük bir öneme sahiptir. Günümüzde, “Arabizi” adı verilen yapay alfabelerin ve Latinizasyonun sıkça kullanılması nedeniyle Arapçayı Latin harfleriyle yazma eğiliminin arttığı bir dönemde, Aljamiado literatürü, sürecin bir zamanlar tam tersine işlediğini hatırlatması açısından daha da anlam kazanmaktadır (Menocal, 2002, ss. 198-200).

Aljamiado, İspanyol Müslümanların Arapçayı ve dolayısıyla kültürlerini yok olmaktan kurtarma çabalarının bir sembolüdür. Aljamiado yazıları, Endülüs'teki kültürel melezleşmenin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Moriskoların İspanya'dan Kuzey Afrika'ya sürgün edilmesi sürecinde bu kültürel melezleşme daha da belirgin hale gelmiştir (Carr, 2009, s. 132-135). Bu dönemde üretilen Aljamiado yazılarının çoğu, Kur'an'dan alıntılar, İslami hukuk üzerine yazılar, Hz. Muhammed'in hayatına dair anlatılar, tıbbi tedaviler gibi çeşitli konuları içermektedir. Aljamiado yazıları, İspanyol Müslümanların kültürel ve dini dünyalarını unutulmaktan kurtarmak amacıyla derlenmiştir (Weigers, 1994, s. 90). Aljamiado, İspanyol Müslümanların kültürel direnişinin bir ifadesi olarak görülmelidir. Bu yazılar, tarihsel araştırmalar için önemli ipuçları sunar ve Endülüs'ün kültürel karmaşıklıklarını anlamamıza yardımcı olur. Bu tür detaylar, insan medeniyetinin karmaşıklığını ve kültürel bağlantıların önemini gözler önüne serer (Bulliet, 2004, s. 167).

Moriskolarda Dil ve Edebiyat Çalışmaları

Morisko edebiyatı, İspanya'da kalan son Endülüs Müslümanlarının edebî eserlerini ifade eder. Bu Müslümanlar, takip ve zulme rağmen, önemli bir edebi faaliyet gerçekleştirmişlerdir. Dinî âdet ve geleneklerini koruma amacıyla yazılan bu eserler, bu âdet ve geleneklerin gelecek nesillere aktarılmasını sağlamıştır. Morisko edebiyatı, İspanya'da kalan son Müslümanların İspanyolca dilinde fakat Arap harfleriyle yazdığı edebiyattır (Palencia, 1945, s. 2/508). Dinî konular, tarihi olaylar, efsaneler, halk hikâyeleri ve şiirler gibi çeşitli temaları kapsayan bu edebiyat, derin bir ruhani ve düşünsel bağlılık gösterir. İspanyol Oryantalist Alfonso Carmona Gonzales'in ifadesiyle bu edebiyat, "direniş edebiyatı" olarak nitelendirilebilir. Gırnata'nın 1492'de Katoliklerin eline geçmesinden sonra, İspanyol yetkililerin düşmanca ve baskıcı ortamında yazılmış ve XVII. yüzyıla kadar varlığını sürdürmüştür. Morisko edebiyatının etkisi, özelde İspanya, genelde Avrupa edebiyatında belirgin bir şekilde görülmeye devam etmiştir (Abdulkerim, ts, s. 39).

Morisko edebiyatı, 250'den fazla el yazmasında bulunan metinlerle büyük bir kültürel ve edebi öneme sahiptir. Bu eserlerin çoğu henüz yayımlanmamıştır ve İspanya ile bazı Avrupa ülkelerindeki kamu ve ulusal kütüphanelerde yer almaktadır. XIX. yüzyılın başlarında görmezden gelinen bu edebiyat, yüzyılın ortalarından itibaren İspanyol entelektüelleri tarafından takdir edilmeye başlanmış ve övgüler almıştır. İspanyol ve Arap araştırmacılar, Morisko yazıları ve edebi metinlere büyük ilgi göstermiş ve objektif değerlendirmeler yapmışlardır. Morisko edebiyatı, Gırnata'nın düşüşünden sonra Arap-İspanyol edebiyatının çöküş dönemi ile modern İspanyol edebiyatı arasında bir köprü olarak kabul edilir. Hikâye, roman, efsane, halk hikâyesi ve şiirler açısından büyük öneme sahiptir. Morisko toplumunun bıraktığı miras, genellikle İspanya'daki Morisko varlığının son dönemine aittir ve Arapça yazıların iletişim aracı olarak kullanılmasından sonra belirginleşmiştir. Dil uzmanı Albaugh Gelms, XVI. ve XVII. yüzyıllarda bu edebiyatın özelliklerini şu şekilde açıklamaktadır:

- 1- Morisko edebiyatı, eski ve kullanılmayan bazı kelimeleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu kelimeler, Aragonlu Moriskolar tarafından kullanılmış ve onların yaşamlarını etkileyerek bu bölgeye olan bağlarını kuvvetlendirmiştir.
- 2- Moriskolar, yaşam koşullarının doğal ve mantıksal bir sonucu olarak Aragon lehçesini benimsemişlerdir. Bu nedenle, Morisko edebiyatının büyük bir kısmı bölgesel edebiyat olarak değerlendirilmektedir.
- 3- Arapça kökenli birçok kelimenin varlığı, Arap ve İslam geleneklerinin Morisko edebiyatı üzerindeki güçlü etkisinin bir göstergesidir. Bu etkiler, Morisko edebiyatının çoğunda önemli bir rol oynamış olup, Arap dili ve kültürünün güçlü etkisini destekleyen birçok kanıt bulunmaktadır. (Abdulkerim, ts, s. 41).

Serafin Esteban Calderon, 12 Kasım 1848'de Madrid'deki Ateneo Forumu'nda yaptığı konuşmada, bu edebiyatın gelenekler ve görenekler hakkında zengin bir materyal içerdiğini, hikâye ve roman alanında araştırmacılar için önemli konular sunduğunu belirtmiştir. Calderon, "Çağdaş edebiyatın incelenmesinden bıkanlar, Arap dili aracılığıyla Morisko edebiyatını keşfetmeli, bu da yeni bir Amerika'nın keşfi gibidir" demiştir (Fuentes, 1972, ss. 189-207).

Morisko yazıları, Kastilya dilinde veya "Aljamiado" olarak adlandırılan dilde yazılmış edebi metinlerdir. Moriskolar, hem Arapça hem de Aljamiado dilini bilmekte olup, İspanyolca veya Roman dillerini yazarken Arap harflerini kullanmada ustalaşmışlardır. Bu yöntem, Arapça ve İslam ile olan bağlarını koruyarak Arap mirasını muhafaza etmek için benimsenmiştir. Moriskolar, İslam'ın birçok kalıntısını ve izini özellikle Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek korumuş ve Arapça öğrenmişlerdir. Morisko edebiyatının büyük bir kısmı dini içeriklidir. Moriskolar, çevrelerindeki birçok konuyu Aljamiado diline çevirip aktarmışlardır. Bu eserler, genç nesli doğru bir şekilde eğitmek ve İslam mirasını korumak amacıyla yazılmış dini metinlerdir. Morisko yazıları, İslam kültürünün ve dilinin korunmasına yönelik önemli bir araç olarak hizmet etmiş ve bu metinler aracılığıyla dini

ve kültürel kimliklerini devam ettirmişlerdir (Abdulkerim, ts, s. 42). Morisko yazılarının incelenmesi hem dilbilimsel hem de kültürel açıdan zengin bir araştırma alanı sunmaktadır. Bu metinler, İslam kültürünün Endülüs'teki etkisini ve Morisko topluluğunun karşılaştığı zorlukları anlamak için kritik öneme sahiptir. Dolayısıyla, Morisko edebiyatı, tarihsel bağlamı ve kültürel içerikleriyle derinlemesine incelenmeyi hak eden bir alandır (Abdulkerim, ts, ss. 43-44).

Moriskolarda Nesir Çalışmaları

Morisko edebiyatı, Arapça edebi üretim açısından oldukça zengin ve çeşitlidir. Moriskoların edebi hazineleri arasında, önemli edebi örnekler olarak kabul edilen birçok hikâye bulunmaktadır. Bu Arapça hikâyelerden öne çıkanlar arasında *İskender'in Hikâyesi veya Kralın Sabbeti* ve *Umutsuzun Pişmanlığı veya Tövbe* yer almaktadır (Palencia, 1945, s. 2/512). Bu hikâyeler, XVI. yüzyıl İspanya'sının günlük yaşamını, *Büyük Vad'*nin sahnelerini, manzaralarını ve duygusal atmosferini yansıtmaktadır. Ayrıca, eski zamanlardaki danslar, festivaller, bayramlar ve kutlamalar da bu hikâyelerde betimlenmiştir. Bir diğer önemli eser ise *Paris ve Viyafa'nın Aşk Hikâyesi*'dir; bu eser, Baroja tarafından incelenmiş ve yayımlanmıştır. *Savaşlar Kitabı/Kitâbu'l-meârik* da Morisko edebiyatının önemli örneklerinden biridir ve atıcılık, şövalyelik gibi konularda heyecan verici, sürprizlerle dolu olayları konu almaktadır. Ayrıca, ilk İslam fetihlerini ele alan *Altın Saray Efsanesi* ve *Ali b. Ebû Talib'in Ejderha Hikâyesi* gibi eserler de bu döneme aittir. *Ali b. Ebû Talib'in Kırk Cariye ile Söyleşisi* gibi eserler de Morisko edebiyatının önemli parçalarındandır (Palencia, 1945, s. 2/506). Albaugh Gallems tarafından incelenip yayımlanan *Paris ve Viyafa'nın Aşk Hikâyesi* ise Avrupa'da büyük bir ün kazanmış olan önemli bir şövalye hikâyesidir. Gallems, aynı zamanda *Savaşlar Kitabı'nı* da incelemiş ve eserin anlamını yorumlamıştır. (Palencia, 1945, s. 2/506).

Morisko edebiyatı, XVI. yüzyıl İspanya'sında İslam kültürel mirasının devamını ve dönüşümünü yansıtan zengin bir edebi üretim sahasıdır. Bu döneme ait eserler hem İslâmî hem de yerel unsurları harmanlayarak kültürlerarası bir anlatı dili oluşturmuştur. Öne çıkan hikâyeler, dönemin sosyal, kültürel ve duygusal atmosferini betimlemekle kalmayıp aynı zamanda şövalyelik, aşk ve dini temaları işleyerek evrensel bir değer kazanmıştır. *Paris ve Viyafa'nın Aşk Hikâyesi* ve *Savaşlar Kitabı* gibi eserler, bu edebi çeşitliliğin ve Morisko kimliğinin edebi birer tezahürüdür. Bu anlatılar, geçmişe ışık tutmanın yanı sıra Morisko kimliğinin entelektüel direnişini de ortaya koymaktadır.

Moriskolarda Dinî Eserler

Özellikle son dönem Endülüs Müslümanları edebi anlamda Hz. Peygamber'in hayatına önem vermişlerdir. Bu bağlamda mevlid merasimleri, kasideler, Hz. Peygamber'e gönderilen mektuplar gibi türler bu dönemde yaygın olarak yazılmıştır. Arapça kültürel anlamda önemli bir yapı taşıdır ancak bu türler de kimlik bilincinin muhafazası açısından önem arz eder. Dini eserler arasında öne çıkanlar arasında Kur'an mealleri bulunmaktadır. Bu meallerde, orijinal Arapça metin korunmakta ve her sayfada Arapça metnin satır aralarında İspanyolca meali yer almaktadır. Bazı durumlarda tefsir niteliğinde izahlar da yapılmaktadır. Aljamiado literatürü içinde, meşhur hadis kitaplarının tercümelerine rastlanmamıştır. Ancak, Allah'a iman, kıyamet ve ahiret gibi fihhi konularla ilgili pek çok hadis, çeşitli eserlerin içine serpiştirilmiştir. Hadis metinlerinin Arapçaları korunmuş, satır aralarına bu hadislerin manaları yerleştirilmiştir. Moriskolar arasında yaygın olan Kırk Hadis geleneği, özellikle el-Acurî'nin *Kırk Hadis* kitabı ile öne çıkmaktadır. Ayrıca, Mısırlı âlim el-Kudâî'nin *Kitabu Şihâbi'l-abbâr* adlı kitabı da okunan eserler arasında yer almıştır. Ancak, bazı uydurma hadisler de yayılmış ve popüler hale gelmiştir. Bu durum, Moriskoların yaşadıkları zor durumu, Hz. Muhammed (s) tarafından önceden haber verilen bir kader olarak algıladıklarını göstermektedir.

Kur'an mealleri ve hadisler dışında, inanç esasları, ibadetler, ahlaki ilkeler ve fikhî konular üzerine birçok eser yazılmıştır. Ice (İsa)'nin *Breviario'su* ve Mancebo de Arevalo'nun *Tafçira* adlı eseri bu eserler arasında öne çıkmaktadır. En çok rağbet gören eserlerden biri, Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin *Tenbîhu'l-gâfilîn* adlı eseridir. Bu eserde tasavvufî öğretiler ve hikâyeler bulunabilir. Ancak, Moriskolar arasında doğrudan tasavvufla ilgili eserlere pek rastlanmaması dikkat çekicidir. Tasavvufun ve tarikatların Moriskoların yaşadığı zorlu koşullar içinde gizli olarak faaliyet gösterdikleri ve halk arasında İslami kimliği yaşattıkları düşünüldüğünde, bu durumun nedeni karmaşıktır. Tasavvuf ve tarikatların Endülüs'ten sonra diğer İslam coğrafyalarına yayılmış olabileceği ihtimali bulunmaktadır (Özdemir, 2021b, 363-365).

Moriskolarda Hikâye/Kıssa Çalışmaları

Morisko edebiyatında hikâye, şiirden daha önemli kabul edilmekte olup (Oliver, 1972, s. 251) oldukça zengindir. Kastilya dilinde, Arap kökenli konular, efsaneler ve ilgi çekici öyküler üzerine yazılmıştır. Bu hikâyeler, derin ruhani, dini, tarihi, sosyal ve psikolojik anlamlar taşır ve Arap-İslam edebiyatı ile Batı Avrupa edebiyatı arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koyar. Morisko masallarının izleri, Provençal öykülerinde ve dünya halk edebiyatında görülmektedir. Bu temalar, karşılaştırmalı edebiyat çalışmaları için zengin bir materyal sunar. Morisko edebiyatı, kültürel ve edebi etkileşimlerin anlaşılmasında önemli bir köprü vazifesi görmektedir (Abdulkerim, ts, 46). İspanyollar, Morisko hikâyelerine büyük ilgi göstermişlerdir.

Morisko edebiyatı, hikâye anlatımı üzerinden Arap-İslam ve Batı Avrupa edebiyatları arasında kültürel ve edebi etkileşimlerin bir aynası olarak dikkat çekmektedir. Kastilya dilinde yazılan ve Arap kökenli temalara dayanan bu hikâyeler, tarihî, dini ve psikolojik boyutlarıyla, sadece Morisko toplumunun değil, aynı zamanda Batı edebiyatının da biçimlenmesine katkıda bulunmuştur. Karşılaştırmalı edebiyat açısından, Morisko hikâyeleri, kültürlerarası diyalogu anlamak için önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

Bu hikâyelerden biri, Yusuf Peygamber'in hikâyesidir (Pidal, 1952, s. 2/431). Bir diğer önemli eser, *Doğunun İki Dostunun Efsanesi*'dir. Bu hikâye, Boccaccio'nun *Decameron* adlı eserinde ve *Karçayona'nın Kızı* adlı efsanede yer alan konuları içermektedir. Kral Nushirvan'ın kızı Karçayona ve güvercinle ilgili bu hikâye, evrensel halk hikâyelerindeki canlı temaları barındırmaktadır. Konusu, "Apolonio'nun Kitabı" ve "Kutsal Genoveva de Brabant Efsanesi"ne benzerlik göstermektedir; masum bir kızın haksız yere suçlanmasını ve elinin kesilerek ormana terk edilmesini anlatır. Her iki anlatıda da masum bir kızın haksız yere suçlanması ve elinin kesilerek ormana terk edilmesi geleneksel bir tema olarak ele alınmaktadır (Abdulkerim, ts, s. 46).

Bir diğer önemli hikâye, "Arap ve Kız"dır. Bu anlatı, küçük bir kızın annesinin ardından kılıç ayini gereği kurban edilmesi gereken üzücü bir olayı konu alır. Ancak bir adamın müdahalesiyle son anda kurtarılır. Fakat dedesi tarafından ormanda öldürülür. Daha sonra, Hz. Muhammed (s) onu diriltir ve bu mucize sonucunda ebeveynleri İslam'ı kabul eder. Talmudik bir hikâye olan "Temim ed-dehr" veya "Dinden Kaçırılan Temim'in Hikâyesi", Hz. Muhammed (s)'in sahabesinden birinin cinler tarafından kaçırılmasını ve onların dünyasında geçirdiği süreyi anlatır. Bu hikâye, *Binbir Gece Masalları*'ndan daha ilgi çekici bir şekilde kara ve denizdeki olağanüstü yolculukları ve gizemli diyarları tasvir eder. Rüya ile gerçeklik arasında geçen bu maceralar, yenilikçi bir edebi eser olarak kabul edilir. Bir diğer hikâye ise "Aydın Ayrılması Mucizesi/Şakku'l-kamer"dır. Bu anlatıda yazar, Hz. Muhammed'in (s) büyük mucizelerini detaylandırır. Ayrıca, "Mesih Deccal ve Kıyamet Günü" hikâyesi de Morisko edebiyatının önemli bir örneğidir (Abdulkerim, ts, s. 49).

Birçok Morisko el yazmasında tekrar eden "Kıyamet Günü" hikâyesi öne çıkmaktadır. Bu hikâye, aydınlık ve sevgi yolunu, karanlık ve zulüm yoluyla karşılaştırarak betimler. Ayrıca, Hz. Muhammed (s)'in Miraç ve İsrâ olayını konu alan hikâyeler de bulunmaktadır. Bu hikâyeler, hayal gücü bakımından zengin, estetik ve şiirsel olup aynı zamanda ruhani niteliklere sahiptir. Morisko edebiyatı çerçevesinde, Kur'an'da ele alınan İncil'deki dini şahsiyetleri tasvir eden ve Morisko unsurları eklenen birçok rivayet bulunmaktadır. Bu hikâyeler arasında İbrahim'in, Lût'un, İsa'nın ve Nuh'un oğlu Yafes'in hikâyeleri yer alır. Ayrıca, Hz. Peygamber'in, sahabelerinin ve takipçilerinin hayatını anlatan rivayetler de dikkat çekicidir. Bu tür eserlere örnek olarak *Kitab el-Edva ve Muhammed'in Debası, Hayatı, Doğumu ve Ölümü* gösterilebilir. Peygamber ile konuşan kertenkele hikâyesi, Bilal b. Rebah'ın Ölümü, Ömer'in Müslüman Oluşu ve Selman el-Farisi'nin Hikâyesi de bu türdendir. Bu hikâyeler, Morisko edebiyatının harika örnekleri olup dini İslami bir bakış açısıyla tarihlerini kaydetme çabalarını yansıtmaktadır (Abdulkerim, ts, s. 51).

Moriskolarda Tasavvuf ve Zühd Edebiyatı

Moriskolar, İslami mirası koruma ve yaşatma gayretiyle kutsal metinleri ve dini öğretileri titizlikle incelemişlerdir. En önemli metinleri Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an'ı okumuş, kopyalamış, ezberlemiş ve kendi dillerine çevirmişlerdir. Ayrıca birçok ayeti yorumlamışlardır. Hadis-i şeriflere ve dini farizalara da büyük önem veren Moriskolar, bu alanda geniş bir literatür oluşturmuşlardır. Mevsimlerle ilgili konuları ve İbn Sînâ gibi âlimlerden aldıkları tıbbi bilgileri de derleyip yazmışlardır. Eserlerde cennet ve cehennem, iyilik ve kötülük, anne babaya itaat, içki ve domuz etinden uzak durma, şefkat ve merhamet gibi konular işlenmiştir. Moriskolar, İspanyol Katolik otoriteleri tarafından dini baskı ve zulüm görmüşlerdir. Bu dönemde, Osmanlı İmparatorluğu'ndan umut beklemişler ve destek aramışlardır (de la Granje, 1987, ss. 45-50).

Moriskolar, İslam mirasını korumak amacıyla çeşitli mezhepleri ve İslam'ın temel inançlarını açıklayan eserler yazmışlardır. Bu eserler, İslami düşünceler, inançlar ve adetler hakkında derinlemesine bilgi sunar. Hüseyin Munis'e göre, bu eserlerde Gazâlî'nin etkileri belirgindir (Palencia, 1945, s. 80).

Moriskoların dini ve hukuki yazıları, onların İslami mirasını koruma ve yaşatma çabalarının bir göstergesidir. Bu yazılar, sadece dini inançlarını değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel yaşamlarını da kapsamaktadır. Bu nedenle, Moriskoların edebi mirası, dönemin İslami ve Hıristiyan dünyaları arasındaki etkileşimleri ve çatışmaları anlamak için büyük önem taşımaktadır. Moriskoların yaşamını düzenleyen hukuki metinler arasında en önemli kaynaklardan biri, Gianjos tarafından yayımlanan ve İspanyol araştırmacı Luis Floriano tarafından, Mubarujalms'in gözetiminde incelenip analiz edilen Los Moros de Ley adlı eserdir (Gayangos, 1853, s. 5/256).

Moriskolarda Seyahat Edebiyatı

Seyahat edebiyatı, Morisko edebiyatında önemli bir yer tutmakta olup, bu türde birçok değerli eser kaleme alınmıştır. Mercedes Sanz tarafından İspanya'dan Türkiye'ye Yolculuk başlıklı doktora tezine konu olan bir el yazması, bu türün önemli örneklerinden biridir. Bu el yazması, Morisko yolcuları için rehberlik, talimatlar ve tavsiyeler içermektedir. El yazmasında yer alan talimatlar, seyahat edenlerin temel ihtiyaçlarının ve erzaklarının temin edilmesini, seyahat sırasında karşılaşılabilecek zorluklar ve tehlikelere karşı önlemler alınmasını ele almaktadır. Ayrıca, yolculuk sırasında farklı şehirlerde Moriskoların nasıl karşılandığı, liman değişiklikleri ve dinlenme yerleri gibi pratik bilgilere de değinilmektedir. Bu rehberlik, seyahat edenlerin doğru yolu bulmalarına ve iyi davranışlar sergilemelerine yardımcı olacak önemli ipuçları sunmaktadır. Miguel Epalza, Arap seyahat edebiyatı türü içinde yer alan iki hacı hikâyesini incelemiştir. Bu hikâyelerden ilki, Turtûşe'den Mekke'ye giden bir hacının hikâyesini anlatmaktadır. Yolculuk sırasında Hıristiyanlar tarafından yakalanıp Mayorka Adası'na götürülen bu hacı, Moriskolar tarafından kurtarılmış ve Tarragona'ya geri getirilmiştir (Abdulkerim, ts, s. 59).

Morisko seyahat edebiyatı, sadece seyahat edenlerin deneyimlerini anlatmakla kalmaz, aynı zamanda dönemin toplumsal ilişkilerini, dini ve kültürel etkileşimlerini de yansıtır. Bu eserler, Moriskoların kültürel mirasını ve İslam dünyası ile olan ilişkilerini belgeleyen önemli kaynaklar olarak değerlidir (Ibera, 2005, s. 72).

Moriskolarda Şiir

Moriskolar, sabırlı bir halk olarak, Katolik Hıristiyanlardan çok acı çekmiş ve çeşitli zulümlere maruz kalmışlardır. Bu nedenle, onları teselli eden ve umut veren, duygusal ve ince bir zevke sahip yazılar büyük önem taşımıştır. Onlar, hem düzyazı hem de şiirsel eserlerinde, düşüncelerini ifade etmek için Aljamía veya Morisko Arapçası dilini kullanmışlardır. Moriskolar arasında yetenekli şairler de bulunmaktaydı ve bunlardan en ünlüsü Muhammed Rabadan adıyla şairdir. XVII. yüzyılda yaşamış olan Rabadan, Aragon'un Rotas Klamon bölgesindedir ve birçok şiiri ve dini temalı kasidesi bulunmaktadır. Morisko edebiyatının en önemli eserlerinden biri, Tevrat'ta ve Kur'an-ı Kerim'in 12. suresi olan Yusuf Suresi'nde anlatılan Yusuf kıssasından esinlenen "Yusuf Kasidesi"dir. İspanyol yazar ve tarihçi Menendez Pidal, bu eseri titizlikle inceleyip detaylı bir şekilde analiz etmiştir (Pidal, 1952, s. 2).

Rabadan'ın şiirleri, Yusuf'un kardeşlerinin babalarından izin alıp Yusuf'u yanlarına almalarıyla ilgili bir bölümde şairin anlatımı, duygusal derinliği ve şiirsel kalitesiyle dikkat çekmektedir. Rabadan gibi şairler, eserlerinde sadece dini konuları değil, aynı zamanda toplumsal adaletsizliklere ve zulme karşı direnişi de işlerler. Bu şiirler, Moriskolar'ın kültürel kimliğini koruma ve yaşatma mücadelesinin edebi birer belgesidir.

Bu şiirlerin en eskisi İsrâîlî rivayetlerden faydalanılarak yazılan Yusuf Peygamber'in kıssasının anlatıldığı Hadîsu Yusuf (El-Poema de Jose)'dir. Bununla ilgili olarak kısa bir örnek vermek yararlı olacaktır:

Şair Yusuf Peygamber'le ilgili şiirinde şunları ifade eder:

"Çok tatlı söz söylediler,

Ve çok tatlı vaatlerde bulundular,

Yakup yumuşadı ve çocuğu onlara verdi,

Ve dönüş saatini belirledi,

Ve Allah'a dua etti

Hilekârların ellerine düşürmemesi için” (Pidal, 1952, ss. 52-53).

Başka bir şiirinde;

“Şehrin hanımları Züleyha’yı kınadılar,

Kölesiyle arzularını tatmin etmek istediği için,

Züleyha bu kınamayı duyduğunda,

Onların hepsini yemeğe davet etti” (Chejne, 1983, s. 155).

Şiirin ortaya çıktığı aynı dönemde, başka bir önemli kaside de dikkat çekmektedir: Hz. Muhammed’i öven bir kasidedir. Bu kaside, Kur’an-ı Kerim’den alınan ayetlerle başlayarak Hz. Muhammed’i övmektedir ve Yusuf Kasidesi kadar önemli kabul edilmektedir. “Nebevî Medih Rubaileri” olarak bilinen bu kaside, XIV. yüzyıla tarihlenmektedir. “Nebevî Medih Rubaileri”, Victor tarafından tercüme edilmiştir. Kasidenin başlangıç kısmı, Kur’an’dan alınan ayetlerle Hz. Peygamber’e olan övgüyü ifade eder. Bu kaside, Morisko edebiyatının zenginliğini yansıtan önemli bir edebi eserdir. Örnek:

“Hamd, yüce Allah'a olsun.

O, yücelik ve mükemmellik sahibidir.

O, adaletli bir Rab’dir.

Her şeyin Rabbi, tek ve biricik olan,

Mutlak otorite sahibidir.

O, her şeyi hakkıyla bilir,

Onun her şeyin sahibi olduğunda şüphe yoktur” (Abdulkerim, ts, s. 61).

Bu kaside, Morisko şairlerinin dini ve edebi duygularını nasıl ifade ettiklerini göstermektedir. Yusuf Kasidesi gibi, Nebevî Medih Rubaileri de dönemin dini, sosyal ve kültürel bağlamını anlamamıza yardımcı olan önemli eserlerdir.

Muhammed Rabadan’ın 1620 yılında yazdığı bu eski şiir, Hasan-ı Basri’nin peygamber soyunu anlattığı kitabında yer alanları İspanyolca bir şiire dâhil etmiştir. Şiir, Allah’ın Hz. İbrâhim’i uyarmak için gönderdiği ölüm meleği Azrâil’i tasvir eder:

“İsmim anıldığında

Korktukları benim,

Yeryüzünün en alçak yerlerinden,

En yüksek ve parlak kulelere kadar.

Kimse benim acı arzumdan kaçamaz.

Herkesi eşit kılarım,

Büyük ile küçük arasında ayırım yapmam.

En basit çobanlardan

En yüksek krallara kadar.

Canlı olan hiçbir mahlûk,

Hiçbir şey benden saklanamaz.

Güçlü orduları yok eden benim.

Yok eden, dağıtan ve mahveden benim

Bedenleri sevgili ruhlarından ayıran benim”(Ticknor, 1856, s. 4/327).

Muhammed Rabadan, ayrıca “Hacı Puey’den Mektuplar (coplas)” adlı eseri kaleme almış ve bu eserde hacca yaptığı yolculuğu şiirsel bir dille anlatmıştır. Mariafo de Bano’nun yazdığı “Hacı Puey’in Yolculuğu” adlı eserden esinlenerek yazdığı bu şiirler, Rabadan’ın kasabasından başlayıp Banyas’a, oradan da deniz yoluyla Tunus’a kadar uzanan gerçek bir yolculuğu anlatmaktadır. Daha sonra Mısır’ı ziyaret eden Rabadan, kutsal toprakları görmüş

ve Mekke ile Medine'yi ziyaret etmiştir. Tüm bu seyahatlerini sade ve akıcı bir dille, coşku ve şiirsel hayallerle dolu bir şekilde tasvir etmiştir.

Muhammed Rabadan'ın şiirleri akıcılığı ve sadeliği ile öne çıkmaktadır. Aynı dönemde yaşamış ve eleştirmenliği ile tanınan başka bir önemli şair ise, XVII. yüzyılın başlarında Tunus'ta yaşamış olan ve İspanyol oyun yazarı Lope de Vega'nın eserlerini eleştiren Juan Alfonso'dur. O da Mudejar kökenli olup, Afrika'ya göç eden en iyi şairlerden biridir. Tetuán'da (Tétouan) İslam inançlarını ve ibadetlerini özgürce ve korkusuzca yerine getirmiştir. Katolik Hıristiyanlara ve İspanyol otoritelerine karşı sert eleştiriler içeren bir şiir yazmıştır (Özdemir, 2021b, s. 375).

“Ey lanetli İspanyol karga,
Ey lanetli efsanevi yaratık,
Üç başınla bekliyorsun,
Seni bekleyen cehennem kapısında.”
Moriskolar bazen İspanya'yı:

“Kendi kendine verdiği tüm sözleri tutmayan” sözleriyle eleştirirler
Ayrıca, İspanyol Katolik din adamlarını da şu sert ifadelerle suçlarlar:

“Merhametsizce hırsızlık yapan kurtlar,
Kibir, gurur, zina ve günah ile meşguller,
İnkâr ve küfür, lüks, zorbalık ve zulüm içindeler.”

XIV. ve XV. yüzyıllarda yaşamış Morisko şairimiz, Amir Don Diego de Mendoza'nın doktoru olan Muhammed et-Turtûşî (Mahamat aLXartosi) hatırlanabilir. Muhammed et-Turtûşî, kader ve özgür irade gibi konuları işleyen, güzel ve etkileyici sözcüklerle donatılmıştır. Bu bilgi, el Cancionero de Baena adlı eserin sahibinin ifadesine dayanmaktadır. Şairimiz Muhammed et-Turtûşî, Ferran Sanchez de Calavera'nın kader (determinism) üzerine sorduğu soruya şöyle yanıt vermiştir:

“Allah, sonu olmayan adaletin yaratıcısıdır,
Kutsaldır ve kötülüğü kabul etmez.
O halde bizi nasıl yargılayacak, zira bunu emreden O değil midir?
Bu, O'nun emri ve iradesi mi?
Yoksa Allah'ın insanlara gönderdiği peygamberlerin öğretileri midir?
Hiç şüphe yok ki, Allah adil, merhametli ve hikmet sahibidir” (Abdulkerim, ts. s. 65).

İslam dinini öven bazı şiirler bulunmaktadır. Bu şiirler, Arapça ve İspanyolca karışımı zeceller halinde aşağıdaki şekilde yazılmıştır (Abdulkerim, ts. s. 65):

“Rabbim Allah,
Rehberim Muhammed,
O, gerçek bir peygamberdir,
Arapların arasındandır.
Eşi benzeri yoktur,
Ve Muhammed onun elçisidir.
Allah gerçektir,
Dinim İslam'dır.
Rabbim Allah,
Rehberim Muhammed,
O, gerçek bir peygamber,

Arapların arasındandır.

Bu şiir, Allah'ın birliğini ve Muhammed'in peygamberliğini vurgulayan bir eserdir. Şairi bilinmeyen bazı şiirler var ki, bunların ana temaları peygamber sevgisidir. Şair bir şiirinde duygularını şöyle dile getirir:

Rabbimiz ona salat eyle,
Bizi onu seven kullar eyle,
Bizi onun ümmetine dâhil eyle,
Onun sancağı altında.
Ey sevgili! Ey Muhammed!
Salât sana ey Muhammed!
Kim dilerse iyi talihli olmak,
Ve yüce makama ulaşmak
Gecenin karanlığında çokça okusun
Hz. Muhammed'e salât u selam
Ey sevgili! Ey Muhammed!
Salât sana ya Muhammed! (Özdemir, 2021a, s. 373).

Arapça ve İspanyolca dillerinin bir arada kullanılması, Endülüs'ün kültürel ve tarihî çeşitliliğini yansıtmaktadır. Başka bir İspanyol Morisko şair de şöyle der:

"Hak uyudu,
İhanet uyandı.
Adalet kayboldu,
Kötülük yayıldı."

Bu dizeler, dönemin sosyal ve siyasi karışıklıklarını, adaletsizlik ve ihanetin yaygınlığını vurgulayan derin ve anlamlı bir şekilde ifade etmektedir.

XVI ve XVII yüzyıllardan başka Morisko şairleri de vardır, bunlar arasında şair İbrahim el-Bulgarî (Ebu'l-Fadl) da yer alır. Cezayir'de ikamet eden ve görme engelli olmasına rağmen kalbi ve zihni aydınlık olan bu şair, İslami inancı savunan bir risale yazmıştır. Bu risalede Allah'ın varlığını şu şekilde doğrular:

"Allah Sübhânehu ve Teâla,
Varlığının gerekliliğinin delili,
Yarattıkları varlığının kendisidir.
Renkler, çiçekler ve ölüm,
İnsan hayatında da,
Tüm yaratılanlarda görürüz.
Hiçbir fiil failsiz olmaz.
Buradan açıkça anlıyoruz ki,
Gördüğümüz tüm varlığın,
Bir yaratıcısı olması gerektiğini."

Bu beyitler, bu zor meselenin çözümünü bizlere açıklamaktadır.

"Öyleyse seçileni Allah sana verdi,
Sen ona vermediğin halde.
O, Akli yarattı
Ve sana mükemmel bir ahlak verdi,

Hangi yoldan gideceğini görmek için,
Ve hangisinin senin için daha uygun olduğunu,
Ya cennette sonsuz bir hayattan zevk alırsın,

Ya da cehennemde ebedi olarak cezalandırılırsın” (Abdulkerim, ts. ss. 66-67).

Morisko şairleri arasında, İspanya’da o dönemde yaygın olan İtalyan şiir türlerinde de yetkin olanlar vardı. İşte Morisko bir şairin, İspanyolların Moriskoları ülkeden kovması üzerine yazdığı bir “Sonet”ten bir parça:

“Ey Rabbim! Kullarının çektiklerini görürsün,

Onlar hayatta ölümlerdir ve bedenleri cehennem azabı çeker,

Vicdansız yaşayan babalarının günahları yüzünden acı çeken,

Sen onların neler çektiğini görürsün,

Öfkenin yakıcı kılıcını kaldır (Munis, 2005, s. 2/522).

Şairin derin acısını ve Allah'a olan yalvarışını ifade eden bu şiir, Morisko şairlerin yaşadığı zulmü ve acıları, dini ve kültürel bağlamda nasıl dile getirdiklerini açıkça göstermektedir. Bu ve benzeri şiirler, Morisko şairlerin İspanyol kültürü ile nasıl etkileşimde bulduklarını ve kendi trajedilerini nasıl ifade ettiklerini gösterir.

Morisko Edebiyatının Özellikleri

Morisko edebiyatında kendine has bir tarz hâkimdir, ancak bu, esneklik ve ifade zenginliğinden yoksun olduğu anlamına gelmez. Bu yazılar, kendine has özellikleri ve mükemmel üslubu ile dikkat çeker ve halk diliyle yazılmıştır. Yazarları, kolektif ruhu ön plana çıkarmayı amaçlar. Morisko edebiyatının doğasını anlamak için bireysel kişisel üslup ile geleneksel klasik kolektif üslup arasındaki farkı ayırt etmemiz gerekir. Ramon Menendez Pidal ve Alvaro Galmés’in belirttiği gibi, geleneksel metinler değişime ve uyarlamaya tabidir. İspanyol yazar Arcipreste de Hita da bu görüşü destekler ve ünlü eseri El Libro de Buen Amor’da geleneksel metnin özelliklerini vurgular.

Morisko edebiyatı, etkileyici, ciddi ve zarif bir üslupla karakterizedir. Bu edebiyat, basitliği ve ifade ruhu ile dikkat çeker ve bu da onun çekiciliğinin ve başarısının sırrıdır. Moriskolar, önceki Hıristiyan İspanyol edebiyatını da iyi biliyor ve okuyorlardı. Morisko edebiyatı, önceki İspanyol edebiyatının her aşamasından etkilenmiştir. Bu, Morisko şövalye hikâyeleri gibi örneklerle de görülmektedir. Mikdad ve Mayasa hikâyesi gibi eserler, Provençal hikâyelerinde olduğu gibi Paris ve Vifaya’nın Tarihi adlı eserde de yer alır. Ayrıca, el arrepentimiento del desdichado romanı da bu türün örneklerindendir ve geleneksel Arap edebiyatının altın çağından etkiler taşır (Abdulkerim, ts, s. 68). Bu edebiyatta, bilimsel eserlerde bulunan çeşitlilik veya karmaşıklığı bulamayız; ancak sadelik ve açıklık baskındır. Moriskolar, Hıristiyan edebiyatını biliyor ve yazılarında kullanıyorlardı. Arap mirasındaki bilge sözler, Fransızca ve İspanyolcadaki bilge sözlere benzer. Bu atasözlerinden birkaç örnek:

“Kendine bak.

Hayatı kadında ara.

Bu nasihatimi al.

Eğer hükmedersen, adil ol.

Üzüntünü göstermemeye çalış.

Anne babana nasıl davranırsan,

Çocukların da sana öyle davranır.

Eğer varsa paran,

İyilik satın al,

Onunla dostlar kazanırsın” (Abdulkerim, ts, s. 70).

Bu metin, Morisko edebiyatının sadeliğini ve bilgelik içeren sözlerin diğer kültürlerle olan etkileşimini ele almaktadır.

Sonuç

Moriskolar, Orta Çağ boyunca Endülüs'te Hristiyan krallıklar tarafından yavaş yavaş fethedilen Müslüman topluluklardır. 1492'de Gırnata'nın düşüşüyle birlikte, İspanya'daki son Müslüman krallık da Hristiyan egemenliği altına girmiş ve Müslümanlara yönelik yoğun baskılar başlamıştır. Zorla vaftiz edilen bu Müslümanlara "Morisko" denmiştir. İspanyolca "Moro" kelimesine "küçültme eki" olan "-isko" ekinin getirilmesiyle türetilen bu kelime, dini ve kültürel kimliğini korumaya çalışan bir topluluğun yaşadığı trajediyi ifade etmektedir. 1609-1614 yılları arasında, III. Philip'in emriyle başlatılan büyük bir sürgün dalgası sonucu yüz binlerce Morisko ülke dışına çıkarılmıştır. Bu sürgün, Morisko toplumunun sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını derinden etkilemiş ve İspanyol ekonomisine zarar vermiştir. Moriskoların sürgünü, sadece bir halkın yerinden edilmesi değil, aynı zamanda kültürel bir mirasın kaybı ve insanlık tarihindeki büyük trajedilerden biri olarak tarihe geçmiştir. Bu olay, dini ve etnik farklılıkların kabulü ve hoşgörünün önemini bir kez daha hatırlatmaktadır.

Moriskoların dil ve edebiyat sahasındaki varlığı, onların kimliklerini koruma ve yaşadıkları zorluklara karşı direnme çabalarının önemli bir yansımasıdır. Endülüs İslâm mirasının son temsilcileri olarak Moriskolar, Arapça ve İspanyolca arasında sıkışan bir kültürel yapı içinde varlıklarını sürdürmek zorunda kalmışlardır. Dil, yalnızca bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bir kimlik göstergesi olarak, Moriskoların Hristiyan yönetimi altında karşılaştıkları baskıların merkezinde yer almıştır.

Bu bağlamda, Moriskoların edebi üretimleri hem İslâm geleneğinin izlerini taşımış hem de yeni şartlara uyum sağlama çabasının bir tezahürü olmuştur. Arap harfleriyle yazılmış Aljamiado metinler, bu adaptasyonun en dikkat çekici örneklerinden biridir. Edebî eserlerde ve dini metinlerde görülen dil değişimleri, Moriskoların kimliklerini muhafaza etme gayretlerini açıkça ortaya koymaktadır.

Morisko edebiyatı, bu tarihsel bağlamda zengin ve çeşitli bir kültürel mirasın ifadesi olarak öne çıkar. Dini, manevi, sosyal ve kültürel temaları işleyen bu edebiyat, Moriskoların yaşadığı zulüm ve acıları, direniş ve umut dolu bir dille ifade eder. Geleneksel tarzıyla dikkat çeken Morisko edebiyatı, esneklik ve ifade zenginliğinden yoksun olmamakla birlikte, sadelik ve açıklıkla karakterizedir. Muhammed Rabadan gibi şairler, eserlerinde dini konuları işleyerek Morisko kimliğini koruma çabası göstermişlerdir. Morisko edebiyatı, Hristiyan İspanyol edebiyatıyla etkileşimde bulunmuş ve bu edebiyatın birçok aşamasından etkilenmiştir. Geleneksel metinlerin değişime ve uyarlamaya açık olması, bu edebiyatın canlılığını ve dinamizmini göstermektedir. Eğitici edebiyat da Morisko kültüründe önemli bir yer tutar ve Orta Çağ edebiyatıyla sıkı bir ilişki içindedir. Aziz Juan de la Cruz'un tasavvufu ve Morisko dini yazılar arasındaki ilişki, bu etkileşimin bir göstergesidir. Morisko edebiyatı, dini ve kültürel kimliğini koruma çabası içindeki bir halkın sesi olarak tarih boyunca büyük bir öneme sahiptir. Bu edebiyat, sadece tarihi bir belge olmanın ötesinde, kültürel ve edebi bir zenginlik sunar ve günümüzde de ilgiyle incelenmeye devam etmektedir.

Baskılar ve yasaklamalar sonucunda Moriskoların dil ve edebiyat mirası büyük ölçüde kaybolmuş olsa da günümüze ulaşan metinler onların tarih sahnesindeki mücadelesinin sessiz tanıklarıdır. Bu metinler, yalnızca bir dilin dönüşümünü değil, aynı zamanda bir medeniyetin karşı karşıya kaldığı asimilasyon sürecini anlamak açısından da büyük bir öneme sahiptir. Bu çerçevede, Moriskoların dil ve edebiyat çalışmaları üzerine yapılan araştırmalar, hem Endülüs sonrası İslâm medeniyetinin mirasını anlamamıza katkı sağlamakta hem de kültürel etkileşim süreçlerine ışık tutmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalede çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, yazar tarafından yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Moriskolarda dil ve edebiyat çalışmaları” adlı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi; bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Abdulkerim, C. (tsz). *El-Mûrîskîyyûn Târibubum ve Edebubum* (1. bs). Mektebetü nahdatü’ş-şark.
- Ali, Z. b. (2019). *El-Mûrîskîyyûn. Mecelletü 'l-hwâri'l-Mütevassıtî, Câmîatü'l-ceylâlî*, 10(1).
- Arenal, M. G. (2006). *Şetâte ehl-i Endelîs, Mubacirûne'l-Endelîs* (1.). el-Meclisü'l a'lâ li's-sekâfe.
- Bilgin, F. (2013). *Endülüs'te Kalan Son Müslümanların (Moriskolar) İspanya'dan Sürgünü*. 13(2), 37-61.
- Bulliet, R. W. (2004). *The Case for Islamo-Christian Civilization*. Columbia University Press.
- Carbajal, L. del M. (1797). *Historia de la Rebelion y Castigo de los Moriscos de Granada*. yy.
- Carr, M. (2009). *Blood and Faith: The Purging of Muslim Spain*. New Press.
- Chejne, A. G. (1983). *Islam and The West*. yy.
- de la Granje, F. de la. (1987). *Kitabu akevâl'l-acibe*. yy.
- M. A. B. Iberra & V. M. Cerrâr, Çev.). (2005). *El-Morîskîyyûn fi'l-fikri't-târîhî*, el-Meclisü'l a'lâ li's-sekâfe.
- Epalza, M. de. (2005). *El-Morîskîyyûn fi İsbânyâ ve fi'l-müneffâ* (C. Abdurrahman, Çev.). el-Meclisü'l a'lâ li's-sekâfe.
- Erdem, S. (1989). *Aljamiado. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 2). TDV Yayınları.
- Fonceca, D. (1612). *Justa Expulsión de Los Moriscos de España*, Jacobo Mascardo. yy.
- Fuentes, A. G. de. (1972). *El interes literario en los escritos Aljamiado-moriseos*. Gredos.
- Gökalp, H. (2023). *Moriskolar*. İnsan Yayınları.
- Harvey, L. P. (2005). *Muslims in Spain, 1500 to 1614*. University of Chicago Press.
- Hitti, P. K. (2011). *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*. İFAV.
- İmamüddin, M. (1990). *Endülüs Siyasi Tarihi* (Y. Yazar, Çev.). Rehber Yayınları.
- Kettânî, A. el-Muntasır. (2005). *İnbîâsü'l-İslâm fi'l-Endelîs. Câmîatü'l-İslâmiyyeti'l-Âlemiyye*.
- Lea, H. C. (1988). *El-'Arab ve'l-Müslimûn fi'l-Endelîs ba'de sukûti Gárnata*. Dâru Lübnân li't-tubaa'.
- Mayans, A. S. de B. y. (1998). *Benilloba Morisca y Cristiana Historia de Una Evolucion Social*. Universidad Complutense, Facultad de Geografia e Historia Departamento de Historia Moderna.
- Menocal, M. R. (2002). *The Ornament of the World: How Muslims, Jews, and Christians Created a Culture of Tolerance in Medieval Spain*. Readine Group Guide Inside.
- Oliver, L. M. (1972). *La Novela morisca de tema Granadino*. . Publicaciones de la Universidad Complutense Madrid.
- Özdemir, M. (2020). *Moriskolar. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (1. bs, C. 30, ss. 286-287). TDV Yayınları.
- Özdemir, M. (2020). *Müdeccenler. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 46). TDV Yayınları.
- Özdemir, M. (2021a). *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet*. TDV Yayınları.
- Özdemir, M. (2021b). *Endülüs Müslümanları Kültür ve Medeniyet* (6.). TDV Yayınları.
- Palencia, A. G. (1945). *Târîhu'l-fikri'l-Endelîsî* (H. Munis, Çev.). Mektebetü's-sakafeti'd-diniyye.
- Perez, J. (2012). *Târîhu'l-veçîz li mahâkimi't-teftîş bi'İsbânyâ* (1.). Heyetü Abudabi li's-seyâhati ve's-sekâfet.

- Pidal, R. M. (1952). *Poema de Yusuf*. Universidad de Granada.
- Razûk, M. (1991). *El-Endelüsîyyûn ve Hicretubum ilâ Mağrib hilâle'l karneyen 16-17, İfrîkiya eş-Şark*. yy.
- Şeyban, L. (2006). *Mudejares ve Sefarades*. İz Yayıncılık.
- Ticknor, G. (1856). *Historia de la literatura Española* (C. 4). Imperanta y Estereotipia de M. Rivadeneyra.
- Weigers, G. (1994). *Islamic Literature in Spanish and Aljamiado: Transmission, Dissemination, and Continuation*. Brill.

EXTENDED SUMMARY

The term "Morisco" originated in the late 15th century by adding the suffix "-isco" to the word "Moro," which had been used since the Middle Ages to refer to Muslims in Spain. It means "belonging to Muslims" or "remnants of Muslims." The name "Maurus," given by the Romans to North Africans, entered Latin and later evolved into "Moro" in Spanish and Portuguese. Due to the dark complexion of North Africans, the word also acquired the meaning "dark-skinned," influenced by the Greek adjective "amauros/mauros." Initially, the Spanish used the term "Moro" to refer specifically to Moroccans, as Arab-Berber armies came through Morocco. However, over time, it became synonymous with "Muslim" due to the religion of these conquerors. The Spanish initially equated "Morisco" with "Mudejar," referring to Muslims who remained under Christian rule after the reconquest of Andalusian cities. However, from the second half of the 16th century onward, the term was used specifically for former Muslims who had been forcibly converted to Christianity. The Moriscos, who had converted under duress, were referred to in Spanish sources as "cristianos nuevos" (new Christians). This newly formed community had a dual identity: a hidden Muslim identity practiced privately and a Christian identity displayed publicly. To ensure the Moriscos' complete assimilation into Christian society, Spanish authorities enacted numerous prohibitions. These included closing slaughterhouses and butcher shops that followed Islamic practices, banning Arabic names and titles, prohibiting the speaking of Arabic and the possession of Arabic books, outlawing circumcision, and forbidding women from wearing traditional Islamic clothing. Young children were taken from their families and placed in monasteries to be raised as Christians. Inquisitional courts were established in Morisco-populated areas to enforce these restrictions. During the reconquest of Andalusian cities, most wealthy and scholarly Muslims fled Spain, leaving the Moriscos primarily as small farmers and craftsmen. Forced to live dual lives, they had to blend into Christian society while secretly maintaining their Muslim identity. This duality sparked theological debates about the permissibility of such a lifestyle in Islam, particularly from 1501 onwards. To preserve their cultural and religious heritage, the Moriscos created books and libraries. Copying and safeguarding religious texts was a significant activity. These books covered subjects such as Islamic sciences, Arabic language, and literature. Libraries played a crucial role in both individual and communal education, facilitating knowledge-sharing among the Moriscos. However, under Christian oppression, many of these books and libraries were destroyed or had to be hidden. Aljamiado refers to texts written by Moriscos in Spanish or other local languages using Arabic script. This literary form served as a means to clandestinely preserve Islamic teachings and cultural values. Aljamiado texts included religious treatises, prayers, poems, and folk tales. These writings helped Moriscos maintain their religious identity and sustain their existence within society. While Arabic gradually lost its prevalence among Morisco children and youth, some Morisco communities retained Latin as their primary language. This linguistic shift made it challenging to pass down Islamic culture to new generations. In response, Morisco leaders wrote Spanish-language works that contained basic Islamic teachings, using Arabic script for these texts. These works are collectively known as "Aljamiado literature," defined as Spanish texts written in Arabic script. Morisco literature was produced by the last surviving Muslims of Spain, the Andalusian Spanish Muslims. They expressed their cultural and religious identity through poetry and folk literature. Poetry was a crucial medium for emotional and spiritual expression, helping to preserve Islamic values and cultural heritage. Morisco poets wrote in both Arabic and local languages, addressing themes such as religion, love, nature, and social issues. Folk literature consisted of stories and tales that reflected everyday struggles and social events. These narratives strengthened Morisco social solidarity and reinforced their cultural identity. Morisco literature included Islamic religious texts, historical accounts, legends, folk tales, and poetry. According to Alfonso Carmona González, a Spanish Orientalist from Murcia University, this body of work can be seen as "the literature of minority resistance." Morisco literature illustrates the deep interconnection between Spanish and Arabic literatures and had a significant impact on world folklore. The Moriscos made great efforts to preserve and pass on their cultural heritage, and their literary productions became an essential part of their resistance and identity struggle. Morisco literary activities represent a rich blend of Spanish and Arabic cultures, showcasing how cultural identity can be preserved even under oppression. Through language and literature, the Moriscos fought to maintain their cultural and religious identities. Using Arabic, Aljamiado texts, poetry, and folk literature, they kept Islamic values and their cultural heritage alive. Despite the oppressive rule of Christian authorities, the Moriscos managed to sustain their existence through these efforts. This literary and cultural legacy continues to provide valuable insights into Morisco culture and identity today.

TWITTER ÜZERİNDEN İDEOLOJİK SÖYLEMLER VE ETKİLEŞİMLER: AK PARTİ VE CHP'NİN SOSYAL MEDYA STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

IDEOLOGICAL DISCOURSES AND INTERACTIONS ON TWITTER: A STUDY ON AK PARTY AND CHP'S SOCIAL MEDIA STRATEGIES

Can Murat DEMİR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
Uzaktan Eğitim Merkezi
can.murat@uzem.omu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-9155-9672

Yeter DEMİR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi,
Ali Fuat Başgil Hukuk Fakültesi
yeter.demir@omu.edu.tr
ORCID: 0009-0005-8603-3536

ÖZ

Geliş Tarihi:
23.07.2024

Kabul Tarihi:
30.12.2024

Yayın Tarihi:
27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Twitter,
Sosyal Medya,
Etkileşim,
Söylem,
Dil.

Keywords

Twitter,
Social Media,
Interaction,
Discourse,
Language.

Sosyal medya, insan hayatının her alanında olduğu gibi ideolojik alanda da etkisini göstermektedir. Günümüzde Twitter, kişiler, siyasi partiler ve siyasi liderlere ait siyasi propagandanın oldukça yoğun olarak gerçekleştiği bir siyaset arenasına dönüşmüştür. Kişiler artık genel ve yerel seçimler gibi ülkenin gündemi ve geleceğini belirleyen önemli siyasi gelişmeleri sosyal medya platformları üzerinden takip eder konuma gelmiştir. Bu bağlamda sosyal medya platformları, kişi veya grup etkileşimine açık, kişilerin özgürce siyasi tercihlerini savunabildikleri demokratik bir mecrayı simgelemektedir. Bu çalışmanın amacı, farklı ideolojiye sahip iki siyasi partinin resmi Twitter (@Akp parti ve @herkesicinCHP) hesaplarındaki paylaşımlar ile hedef kitle kullanıcılarının nasıl ve niçin etkileşime girdiğini, paylaşılan, beğenilen, yorumlanan ve takip edilen içerikler üzerinden incelemek ve anlamaktır. Çalışmada Nitel araştırma yöntemi, desen olarak durum çalışması esas alınmıştır. Verilerin analizi ise içerik analiz yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Araştırmada her iki partinin, platformda etkili bir varlık sergilemek ve etkileşimi arttırmak için nasıl bir söylemle hareket ettiği, @Akp parti'nin genelde daha yüksek takipçi ve etkileşim sayılarına sahip olduğu gözlemlenmiştir. @herkesicinCHP'nin paylaşımları daha fazla alıntı ve cevaplama almıştır.

ABSTRACT

Social media has an impact on every aspect of human life, including the ideological sphere. Today, Twitter has turned into a political arena where political propaganda by individuals, political parties and political leaders is very intense. People now follow important political developments that determine the agenda and future of the country, such as general and local elections, on social media platforms. In this context, social media platforms symbolize a democratic medium that is open to individual or group interaction and where people can freely defend their political preferences. The aim of this study is to examine and understand how and why the target audience users interact with the posts on the official Twitter accounts of two political parties with different ideologies (@Akp parti and @herkesicinCHP) through the shared, liked, commented and followed content. The study is based on qualitative research method and case study as a design. The analysis of the data was carried out by content analysis method. In the research, it was observed how both parties acted with a discourse to exhibit an effective presence on the platform and increase interaction, and that @Akp parti generally has higher numbers of followers and interaction. @herkesicinCHP's posts received more quotes and replies.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1520926>

Atf/Cite as: Demir, C. M. & Demir, Y. (2025). Twitter üzerinden ideolojik söylemler ve etkileşimler: Ak Parti ve CHP'nin sosyal medya stratejileri üzerine bir inceleme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 413-434.

Giriş

Sosyal medya platformlarının gündelik hayatın ayrılmaz bir parçası haline geldiği günümüz koşullarında, siyasi gündem ve söylemler de bu ağlar aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler bireysel ve toplumsal hayatın her alanını etkilediği gibi siyasal alanı da etkilemeyi ve dönüştürmeyi başarmaktadır (Yaşar, 2022). Siyasi parti ve liderleri bu gelişmeleri okumuş, olabildiğince kendi lehlerine çevirebilmek için yoğun bir uğraş içine girmişlerdir. Twitter gibi bir platform, bir siyasi parti için kaçınılmaz bir siyasi propaganda malzemesi haline gelmektedir. Siyasi partiler, hedef kitlelerini etkilemek, yönlendirmek, siyasi söylemlerini dolayına sokmak, karşıt görüşlere cevap vermek gibi kaygılarla çalışmalarını yürütmektedirler (Silsüpür, 2016).

Görüleceği üzere sosyal medya kullanıcılarının ideolojik etkileşimi oldukça çok yönlü araştırmaların konusu olmaktadır. Şöyle ki, bahsi geçen araştırmaların oturduğu araştırma düzlemi —kültürel, siyasi, psikolojik birtakım süreçler ışığında oluştuğundan— alımlaması siyaset, psikoloji ve iletişim gibi disiplinler üzerinden gerçekleşmektedir. Bu denli çok aktörlü olan “sosyal medya” ve “ideolojik etkileşim” doğal olarak devasa bir literatürü beraberinde getirmektedir. Anduiza, vd. (2009)’a göre, sosyal medya, ideolojik söylemlerin yayılmasında ve kamusal tartışmaların zenginleşmesinde önemli bir araç olarak konumlanırken, araştırmanın sorunsalı olan sosyal medya ve ideolojik etkileşim bağlamı Türkçe literatürde yeterince değinilmemiştir.

Güngör’e (2021) göre, sosyal medya hızlı oluşu ve çift yönlü iletişime imkân sağlayan yapısı ile toplum, siyaset ve medya üçgeninde bir denge unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu denge unsurunun birçok ideolojiyi ve siyasal kimliği temsil ettiğini söylemek hiç de zor olmasa gerek. Bu haliyle sosyal medya türlü siyasi görüşün temsil edildiği bir mecra olarak geleneksel medyadan ayrılmaktadır. Bu ayrımın odağında kullanıcıların “içerik oluşturabilme” ve “etkileşimde bulunabilme” gibi yetenekleri bulunmaktadır (Scott, 2010, Akt. Vatandaş, 2018). Bu yetenekleri bünyesinde barındıran Twitter, tipik bir “ideolojiler temsili” ve “sunumu” olarak karşımıza çıkmakta, ürettiği hastag ve trend-topic algoritmaları sayesinde ideolojik görüşler birbirinden etkilenip dönüşmektedir. Şahin’e (2021) göre sosyal medya, insanların, ideolojik anlamda birbirleriyle karşılaştığı, gruplaştığı, çatıştığı ya da [sözselsel] birliğe geldiği mecra olarak tanımlanmıştır.

Araştırmanın sınırlılıklarına ve kapsamına baktığımızda karşımıza birden fazla olumsuz etken çıkmaktadır. Twitter’da dolaşan sahte haberler, asılsız manşetler, geliş güzel sloganlar, yapay zekâ ile üretilmiş video kesitleri, troller, sahte hesaplar, filtre balonları vs. gibi yanıltıcı içerikler çalışmanın gidişatını negatif yönde etkileyen bileşenlerdir. Bu olumsuz etkenlerin ortaya çıkışında, kullanıcıların sosyo-kültürel, sosyo-psikolojik nitelik ve çeşitlilikleri de etkilidir (Dursunoğlu, 2017).

Konuyla ilgili Türkçe literatüre bakıldığında araştırmaya en yakın tematik bağlantının “sosyal medya” ve “siyasal iletişim” bağlamı olduğu görülmekte ancak çalışmanın içeriğini tam anlamıyla karşılamamaktadır. Bu konuda tasnif yapıp ayrıma giden Sa’fa (2023) göre, sosyal medyada siyasal iletişimin nasıl yer aldığı bir başka araştırma konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmanın ana problemini oluşturan “nasıl” sorusunun yanı sıra, “niçin” sorusu da araştırmanın önemli bir bileşenini teşkil etmektedir.

Literatürde, 2011 Genel Seçimlerinde Twitter kullanımını araştıran Binark ve arkadaşlarının (2014) çalışmaları, AKP, CHP, MHP, EDÖB ve Bağımsız Parti milletvekillerinin Twitter hesaplarına ait içerikleri analiz ettiklerini göstermektedir. Çalışmada bu siyasi partilerin 2011 Genel Seçim döneminde attıkları toplam tweet sayıları tespit edilmiş, bu tweetler mercek altına alınmıştır. Siyasi liderlerin söylemlerinin ve kullanıcıların içerik üretimlerinin etkileşime girerek siyasi gündemi oluşturduğu görülmektedir. Bu etkileşim ve kendini konumlandırmanın altındaki dinamikler Twitter’ın demokratik¹ duruşu olarak görülmektedir. Böylece kullanıcıların ideolojik eğilimlerinin özgürce temsiline olanak sağlamak ve ideolojik söylemlerin etkileşimine imkân tanımaktadır. Twitter’ın hem ideolojik hem de felsefi kökenine değinen Bozkurt (2021), varoluşsal bir mekân olarak nitelendirdiği Twitter’ı enformatik ve ideolojik bir iletişimsel alan olarak tanımlamaktadır.

Literatürde “sosyal medya” ve “ideolojik etkileşim” konusuna ilişkin çok fazla çalışmanın yer almadığı, daha çok sosyal medya ve siyasal iletişim bağlamının çalışılmış olduğu görülmektedir. Siyasal iletişim ve sosyal medya bağlamı dışında yer alan çalışmalara bakıldığında ise, değişen ve dönüşen sosyal medya çağında Twitter ve yurttaş

---

¹ Burada bahsi geçen demokrasi kavramı *tele-demokrasi* kavramı ile karşılanmalıdır. Tele-demokrasi egemenliği kullanım açısından temsili demokrasinin uygulanabilir alanını belirtmektedir. Kullanıcıların (kişilerin) elektronik, sanal platformlarda kamu politikalarıyla ilgili bilgi alması, gözlem yapması ve oy verme hareketi olarak kişisel görüşüne yakın siyasilere temsil yetkisinin tanınmasını ifade eder (Demir, O.B., 2021).

gazeteciliği (Arık, 2013), Twitter algoritmalarının cinsiyet ve ilgi alanı ile olan ilişkisi (Günçe & Carus, 2020) gibi konuların işlendiği görülmektedir.

Uluslararası literatürde, Twitter kullanıcılarının ideolojik etkileşimlerini inceleyen benzer içerikli çalışmaların varlığı dikkat çekmektedir. Örneğin, Guimaraes, Figueira & Torgo (2021) Twitter'da beş farklı siyasi görüşe ait içerik yayınlayan hesapların analizini yapmış, Twitter'da önyargı oluşturmaya yönelik içerik paylaşan çok sayıda hesap ve kullanıcı olduğunu ortaya koymuş, bu hesap ve kullanıcılar incelendiğinde, ezici çoğunluğunun (merkez) sağ görüşe ait oldukları tespit edilmiştir. Twitter'ın 2020 yılı esas alınarak yapılan bir çalışma (Lopez, 2023), siyah ırka mensup insanların Twitter'daki görünme ve etkileşim oranlarının Twitter'ın görüntü kırpma algoritmalarıyla olan yanlı ilişkisini incelemektedir. Lopez, (2023)'in çalışması, toplumsal etkileşimin sosyal medyadaki birebir yansımalarının takip edilmesi açısından önem arz etmektedir. Morales, Borondo, vd. (2013) yaptıkları araştırmada Twitter'da her ne kadar heterojen bir yapı arza etse de platformda yer alan politikacılar ve medya kuruluşları gibi geleneksel ajanların, katılımcılar arasında önemli bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Görüleceği üzere yapılan bu çalışmalar Twitter'ın gelecekte yapılacak olan siyasal iletişim çalışmalarındaki önemine dair ipuçları vermektedir (Yaşar, 2022).

Çalışmanın amacı, farklı ideolojiye sahip iki siyasi partinin resmi Twitter (@Akparti ve @herkesicinCHP) hesaplarındaki paylaşımlar ile hedef kitle kullanıcılarının nasıl ve niçin etkileşime girdiğini, paylaşılan, beğenilen, yorumlanan ve takip edilen içerikler üzerinden incelemek ve anlamaktır.

Çalışmanın araştırma soruları:

1. @Akparti ve @herkesicinCHP hesaplarından atılan içeriklerde hedef kitle hangi söylem türlerine ilgi gösterir, tepki verir?
2. @Akparti ve @herkesicinCHP hesapları hedef kitlelerine yönelik içerik oluştururken hangi söylem ve dil özelliklerini kullanır?

Sosyal Medya ve Twitter

Modern toplum 18.yy'dan beri üçlü bir yapıda seyretmektedir, bunlardan biri *bireysel* alan, diğeri ise *devlet* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu ikisi arasında bir üçüncü alan medya yer almaktadır (Kıyan, & Kocager, 2020). 1990'lı yılların ortalarından itibaren internetin de yaygınlaşmasıyla birlikte internet önemli bir kamusal alanı oluşturmaktadır (Lunt & Livingstone, 2013). İnternet ile birlikte ortaya çıkan kamusal alan tartışmaları kullanıcılar bağlamında fikir beyan etme ve gündem belirleme gibi birçok süreci de kapsayarak daha demokratik bir ortamı ve yeni iletişim teknolojilerini beraberinde getirmiştir (Lunt & Livingstone, 2013). Bu bağlamda, internet, yeni iletişim teknolojilerini güçlendiren ve kamusal tartışmaları teşvik eden bir rol oynamaktadır (Loader & Mercea, 2011).

En basit tanımıyla sosyal medya; Web 2.0 teknolojilerinin kullanıldığı iletişim ortamlarıdır (Silsüpür, 2016). Varış ve Avşar'a (2022) göre, sosyal medya internete erişimi olan her bireyi potansiyel bir kitle iletişim aracına dönüştüren bir yapı olarak tanımlanmaktadır. Her iletişim eyleminin etkileşim potansiyeli taşıdığı göz önüne alındığında, sosyal medyanın bireylerin seslerini duyurabilmeleri ve kendilerini ifade edebilmeleri açısından ne denli kritik bir rol oynadığı daha belirgin bir şekilde anlaşılmaktadır. Toplumsal planda medyanın halkı etkileme konusunda güçlü bir etkisinin olduğu bilinmektedir (Varış & Avşar, 2022). Dolayısıyla sosyal medya uygulamaları siyasi gündemin güncelliğini etkileyip korumakta hatta sosyal politikaların belirlenmesinde oldukça etkin bir rol oynamaktadır (Coşan, 2023).

Karabulut ve Küçükşille'ye (2018) göre, Twitter en büyük sosyal medya platformlarından biri olup, kısa cümlelerle düşünce ve ifade paylaşımına olanak tanıyan bir mikro blog sosyal ağ sitesi olarak adlandırılmaktadır. Twitter, platformunda #hashtag uygulamasını geliştirerek dünya çapında bir ilke imza atmıştır. Bu yenilik sayesinde, kullanıcılar söylem ve görüşlerini kategorize edebilmekte ve benzer görüşlere sahip bireylerle bir araya gelebilmektedir. Ayrıca #etiket uygulaması ilgi alanlarını belirlemede, siyasi görüş beyanında oldukça önemli bir işleve sahip olmaktadır (Karabulut & Küçükşille, 2018).

Sosyal medyanın etkileşimsel boyutuna bakıldığında, insanların birbirleri ve medya ile karşılaşarak tartıştıkları kullanım ve tüketimin gerçekleştiği mecralar akla gelmektedir (Dahlgren, 2005). Buradan hareketle sosyal medyanın, karşılaşma ve etkilenme olanağıyla birlikte, insanların ütöpik ve distöpik anlamda "söylem" ve

“temsil” yeteneğine de imkân yarattığını söylemek mümkündür. Sosyal medyanın insanlara sunduğu bu olanaklar sayesinde Twitter ve Facebook gibi platformlar kamusal alanlara kullanıcıların demokratik bir şekilde katılımını mümkün kılmakta, etkileşim süreciyle birlikte kullanıcılar iletişim şekillerini farklılaştırıp dönüştürmektedir (Freeman, 2016). Bu dönüşüm ve çeşitlenme, sosyal medya platformları, özellikle Twitter, demokratik bir tartışma ortamının gelişimini desteklerken, öznenin inşasına da önemli katkılarda bulunmaktadır. Anduiza, Cantijoch & Gallego (2009) tarafından vurgulanan süreç, ideolojik söylemlerin ve temsillerin sosyal medya aracılığıyla ifade edilmesine olanak tanımaktadır. Twitter, çeşitli ideolojilerin ve bireysel görüşlerin serbestçe ifade edilebildiği, farklı seslerin duyurulabildiği alternatif bir kamusal alan yaratmaktadır. Bu platform, ideolojik çeşitliliğin ve farklı bakış açılarını içeren tartışmaların yer aldığı bir ortam sunarak, demokratik süreçlerin derinleşmesine ve öznelliklerin daha fazla görünür hale gelmesine zemin hazırlamaktadır.

İdeoloji Kavramı

İdeoloji sözcüğü, Fransız Devrimi’nden sonra ortaya çıkan sorunlara yanıt olarak ilk kez işlevsel bir anlamda kullanılmış ve dile getirilmiş, toplumun devrim sonrasında metafizik ve irrasyonel inançlarına şekillendirmek isteyen düşünürler tarafından ortaya atılmıştır (Tunç Subaşı, 2018).

İdeoloji, çok boyutlu bir yapıya sahip olup, insan, kültür ve değişken yaşam deneyimleri ile ilgilenmektedir. Bu bağlamda ideoloji kavramını, yöntem, bilim, hatta sosyal bir felsefe türü olarak adlandıranlar bulunmaktadır. Sayın’a (1999) göre ideoloji, zaman ve mekânın tüm boyutlarında, insanın evrendeki yaşamını anlamlandıran bir simgeler sistemini oluşturmaktadır. İdeolojinin tipik bir Fransız felsefesi olduğunu aktaran Meriç (1999), ideolojinin bazı felsefe tarihçileri tarafından doktrinden çok bir yönetime benzetildiğini, hatta ideolojinin insanı inceleme sanatı olduğunu da aktarmaktadır. İdeoloji tarih boyunca birçok anlama gelmiştir; bazıları olumsuz bazıları olumlu tanımlamalar içermektedir. “İdeolojinin sosyal bir niteliği vardır” diyen Sayın (1999), ideolojinin birlikte yaşanan gruplar içinde sosyal ilişkiler ağında serpiildiğini ve toplumsal birliğin içinde yaşam bulduğunu dile getirmektedir. Twitter ve ideoloji etkileşimi bağlamında en uygun tanım, Sayın (1999) tarafından yapılmıştır.

Karl Marks’ın ideoloji konusundaki görüşleri sosyal bilimlerde oldukça etkili bir söyleme sahiptir, öyle ki geliştirdiği metodoloji ve sosyo-ekonomik çözümler kendisinden sonra gelen tüm düşünürleri derinden etkilemiştir (Oçak, 2018). Marks’ın geliştirdiği çatışma teorisi onun ideoloji kavramına bakışıyla yakından ilgili olduğu görülmektedir. Marks bir yandan burjuva ideolojisini eleştirirken, bir yandan da proletaryanın ideolojik bilinçlenmesiyle ilgilenmektedir. Tarihselliğin ön planda olduğu bu çatışma teorisinin altında yatan ve Marks’ın eleştirisinin merkezinde burjuva ideolojisinin bizatihi kendisi yer almaktadır. Marks ideolojiyi, burjuva sınıfının egemenliğini tesis edip onaylayan ve tüm üretim ilişkilerinin içine sızmış maddi güçlerin provakatif bir yansıması olarak tanımlamaktadır (Oçak, 2018). Marks’ın çatışma teorisinin izlerini taşıyan bu tanımlama oldukça tarihsel ve materyalist bir söylemi de içermektedir.

Antonio Gramsci ve Louis Althusser, Marks’ın tanımladığı ideoloji kavramını ve tarihsel uzantılarını yalnızca sosyo-ekonomik bağlamda değil, aynı zamanda insan kültürünün çeşitli eylemleriyle ilişkilendirerek ele almaktadırlar. Althusser, ideoloji tanımını Marks’ın “Alman İdeolojisi” adlı kitabından esinlenerek oluşturmaktadır. Althusser’e göre ideoloji, bir özneleşme çağrısı olmakla birlikte, toplumsal bütünlüğün ve yaşantının doğal bir unsurudur, toplumların devamı için gerekli olan temel bir yapıdır ve bu temel yapı ne fazla ne de eksiktir, tam aksine ideoloji toplumların yaşamsal bir ögesine denk düşmektedir (Çelik, 1999). Althusser ideolojiyi, toplumsal yaşantının doğal bir unsuru olarak nitelemektedir. Bir diğer Marks yorumcusu Gramsci ise ideolojiyi “hegemonya” kavramıyla açıklamaktadır. Hegemonya, yönetilen-yöneten arasındaki çatışmanın kodlarını veren, yönetimin ele geçirilme planlarının yani “çatışma”nın bir metodu olarak karşımıza çıkmaktadır (Gramsci, 1971). Gramsci’nin perspektifinden ideoloji, burjuva ideolojisinin egemenliğine karşı bir alternatif sunan ve sivil toplumun yönetimini ele geçirmeye yönelik taktiklerin bütününe ifade eden bir kavram olarak tanımlanmaktadır (Oçak, 2018).

Sosyal Medya ve Siyasal İletişim

Sosyal medya platformlarının varlığı ile beraber iletişim çok yönlü bir boyuta ulaşmaktadır (Yaşar, 2022). Siyasal iletişimin yapısıyla oynayan sosyal medya olgusu çift yönlü etkileşimlerin yaşandığı çok yönlü bir yapıyı beraberinde getirmektedir. Sosyal medya platformları siyasal iletişimin tek düzeyliğini alt üst ederken bireyin

doğrudan siyasal iletişimin içinde bir özne olarak konumlanmasına olanak tanımaktadır (Shirky, 2011). Bu bağlamda, siyasi tercihini ve temsilini kendi üzerine alan birey, sosyal medya platformlarında kendisini ifade etmeye başladıktan sonra, rakip söylemlerle karşılaşarak ve siyasi olaylarla gündemin içinde gerçek zamanlı bir aktör olarak kendini görmeye başlamıştır. Sosyal medya platformlarının ortaya çıkışı ve yaygın kullanımı, iletişim dinamiklerini kökten değiştirmektedir. Aarts (2012), bu dönüşümün iletişimi çok yönlü bir boyuta taşıdığını vurgulamaktadır. Geleneksel tek yönlü siyasal iletişim yapısını alt üst eden sosyal medya, çift yönlü etkileşimlerin yaşandığı çok katmanlı bir yapı sunmaktadır.

Sosyal medyanın siyasal iletişim ve siyasi karar alıcılar üzerindeki etkisi büyüktür (Yaşar, 2022). Bu etki alanı, siyasi aktörlerin kendileri hakkında ortaya atılan söylemlere karşılık vermeleri ile ilgilidir. Bu bağlamda, siyasi söylemlerin (online expression) merkezde olduğu ve diğer sosyal medya platformlarına kıyasla daha fazla siyasallaşma fırsatı sunduğu Twitter, akademik anlamda siyasal iletişim araştırmalarına önemli bir kaynak sağlamaktadır. Twitter, sosyal medya ve siyaset bağlamı düşünüldüğünde akla ilk gelen sosyal medya platformu olarak değerlendirilmektedir (Yaşar, 2022).

Kietzmann vd. (2011) göre, sosyal medyanın ideolojik söylemler ve etkileşimler üzerindeki etkisi, siyasi aktörlerin kendileri hakkında ortaya atılan söylemlere hızla karşılık verebilmeleriyle doğrudan ilişkili görünmektedir. Bu bağlamda, siyasi söylemlerin merkezde olduğu ve diğer sosyal medya platformlarına göre daha siyasallaşmış bir içerik sunan Twitter, akademik çalışmalarda önemli bir kaynak olarak değerlendirilmektedir. Enli & Simonsen (2018), Twitter'ın sosyal medya ve siyaset ilişkisi bağlamında akla ilk gelen platform olduğunu ve bu nedenle siyasi iletişim çalışmalarında yoğun olarak kullanıldığını ifade etmektedir. Twitter, siyasi aktörlerin ve kullanıcıların etkileşimde bulunduğu bir arena sunarak, siyasi iletişimin doğasını ve dinamiklerini derinlemesine inceleme fırsatı sağlamaktadır. Twitter'ın siyasal iletişimdeki bu önemli rolü, platformun kendine özgü özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Boyd & Ellison (2007), sosyal medya platformlarının kullanıcılarına sağladığı ağ kurma ve içerik paylaşma imkanlarının, bireylerin ve kurumların siyasi katılımını ve etkileşimini artırdığını belirtmektedir. Ayrıca, Jungherr (2016), Twitter'ın gerçek zamanlı bilgi akışı ve etkileşim olanakları sayesinde, siyasi aktörlerin seçmenleriyle doğrudan iletişim kurabildiğini ve bu yolla kamuoyu oluşturma süreçlerine aktif olarak katıldığını vurgulamaktadır. Bruns & Highfield (2013), hashtag kullanımı gibi araçların, siyasi tartışmaların organize edilmesine ve geniş kitlelere ulaşmasına olanak tanıdığını ifade etmektedir. Bu özellikler, Twitter'ı siyasi iletişimde stratejik bir araç haline getirirken, aynı zamanda platformun demokratik katılımı ve siyasi söylem çeşitliliğini teşvik eden bir mecra olarak işlev görmesini sağlamaktadır.

Yöntem

Nitel araştırmalar toplum ve insan odaklı konuların çalışıldığı araştırmalara tekabül etmektedir. Bu çalışmada, insan davranışları ve eylemlerinin altında yatan nedenleri ve bu nedenlerin derinine inme gibi yetenekleri bünyesinde bulunduran nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, belirlenmiş tarih aralıklarında “12.12.2023 — 19.12.2023” üretilmiş veriler kullanılarak, seçilen örnekleme kısıtlı kalınmıştır. Çalışmanın analiz kısmına hâkim olan ‘doğal ortamdaki verileri müdahalesiz yorumlama’ kaygısı nitel araştırmanın “yorumsayıcı” doğasına uygun olduğu görülmüştür (Karataş, 2015). Çalışma bu bağlamda nitel araştırma sistematigi içinde, insan davranışlarının “nasıl”ını ve “niçin”ini anlamaya çalışmaktadır (Tutar, 2022).

Bu çalışmanın analiz süreci, sosyal medya içeriklerinin çok yönlü ve disiplinlerarası bir perspektifte ele alınmasını temsil etmektedir. Bu bağlamda, Twitter üzerinden ideolojik söylemler ve etkileşimlerin incelenmesinde kullanılan *söylem türleri*, *dilsel* ve *dilsel olmayan birimler*, verilerin çerçevelenmesi ve sınıflandırılması kapsayacak şekilde dikkatlice tasarlanmıştır (Çimen, 2024). Twitter içeriklerinin analizinde, söylemlerin ideolojik mesajların çerçevelendiği çeşitli temalar üzerinden kategorize edilmesi esas alınmıştır. Bu söylem türlerinden birinci sırada *siyasi söylemler*, siyasi partilerin, liderlerin veya destekçilerin politik mesajlarının yer aldığı ve genellikle polemik yaratmaya yönelik içeriklerine karşılık olarak değerlendirildiği kategori olarak tercih edilmiştir. İkinci sırada *resmi olaylar*, törenler, toplantılar, kutlamalar veya önemli siyasi gelişmeler gibi resmi etkinlikleri kapsayan söylemlere karşılık olarak değerlendirilmiştir. Üçüncü sırada, *başsağlığı mesajları*, insani veya duygusal yaklaşımların öne çıktığı, kayıpları veya trajedileri ele alan mesajların dikkate alındığı durumları içermektedir. Dördüncü sırada, *eleştiri ve analiz*, karşıt parti veya kişilerin davranışlarına yönelik eleştiriler ya da politik durumlara dair yorumların yer aldığı söylemler olarak ele alınmıştır. Son olarak, *diğer konular ve toplantılar*, yukarıdaki belirtmiş olduğumuz kategorilere girmeyen genel sosyal medya etkileşimlerini kapsayan içeriklerin yer aldığı söylemleri kapsamaktadır. *Dilsel*

birimler, kelime ve cümle yapıları (metinsel özellikler, metaforlar ve sözcükler), retorik özellikler, duygusal çağrışımlar ve içsel metin analizini kapsarken, dilsel olmayan birimler, görsel ve sembolik öğeler olarak hashtag, emoji, video ve görsel materyaller metin dışı unsurları içerirken, bu çalışmada dilsel olmayan birimlerle ilgili içeriklerde bulunmadığından dolayı analiz sürecine dâhil edilmemiştir.

Tablo 1. Çalışmada Kullanılan İçerik Analizini Deseni (Çimen, 2024).

Analiz Kategorisi	Analiz Birimi	Dilsel Birimler	Dilsel Olmayan Birimler
Konu (Twitter üzerinden ideolojik söylemler ve etkileşimler)	İçerikler (Twitter İçerikleri)	Siyasi söylemler Resmi olaylar Başsağlığı mesajları Eleştiri ve Analizler Diğer konular ve Toplantılar	Hashtag Emoji Video Görsel Materyaller

Araştırmanın Modeli/Deseni

Bu çalışmada araştırma deseni olarak durum çalışması kullanılmıştır. Bir olay veya durum karşısında insan deneyimlerinin (davranışlarının) neden o şekilde oluştuğunu derinlemesine incelemek amacıyla durum deseni tercih edilmiştir (Subaşı & Okumuş, 2017). Durum çalışması, araştırmacının belirli bir süre zarfında sınırlı sayıda durumu, (gözlem, görüşme, görsel-ışitsel materyaller, dokümanlar, raporlar) derinlemesine incelediği, durumlar ve duruma özgü temaların belirlendiği nitel bir araştırma desendir (Creswell, 2007). Çalışmada, @herkesicinCHP ve @Akpatri hesaplarının oluşturduğu içeriklerin hedef kitlede hangi düzeylerde etkileşim yarattığı ve bu içeriklerin hangi dil ve söylem türleriyle oluşturdukları araştırıldığından durum deseni seçilmiştir.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Çalışmanın evreni, Türkiye'de faaliyet gösteren tüm siyasi partilerin resmi Twitter hesaplarını kapsamaktadır. Örneklem ise, @herkesicinCHP ve @Akpatri hesaplarından yapılan tweetler ile bu tweetlerle etkileşime giren Türk Twitter kullanıcılarından oluşmaktadır. Örneklem 12.12.2023-19.12.2023 tarihleri arasında @herkesicinCHP ve @Akpatri hesaplarından atılmış ve rastgele seçilmiş 25 tweetten oluşmaktadır. Örneklemen rastgele seçilmesi, araştırmacının tarafsızlığını sağlayıp, önyargısız ve nesnel bir şekilde araştırmayı devam ettirebilmesi açısından önemlidir. Twitter'daki veri boyutunun devasılığı düşünüldüğünde, belli bir zaman aralığının esas alınması araştırmacının zamandan tasarruf etmesini mümkün kılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Veri toplama süreci temasal örüntü tekrar edinceye değin *APIFY* masaüstü yazılımı ile gerçekleştirilmiştir. *APIFY* platformu Jan Čurn ve Jakub Balada tarafından 2015 yılında Mountain View, California'daki Y Kombinator Bursu ile başlatılmış bir projedir. Proje, tarayıcı teknolojisi sayesinde geliştirilen JavaScript uygulamalar ile esnek ve ölçeklenebilir web kazıma işlemlerini kolaylaştırmayı amaçlamaktadır. *APIFY*, kullanıcıların ücretsiz olarak web ve sosyal medya platformlarından veri kazınmasına olanak tanıyan kurumsal bir platformdur.²

Verilerin Analizi

Çalışmada veri analizi yöntemi olarak içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, iletilerin açık içeriğinin nesnel, ölçülebilir ve doğrulanabilir bir açıklamasını yapabilmek amacıyla uygulanmaktadır (Fiske, 1996, s. 176, Akt. Metin & Ünal, 2022). Bu yöntem, 'kitle iletişim araçlarıyla gerçekleşen iletişim süreçlerine yönelik bir analiz olarak' tanımlanmaktadır (Babbie, 2004, s. 314, Akt. Öztürk vd., 2016). Çalışmada, içerik analizinin sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için elde edilen tüm verilerin yüzde değerleri hesaplanmış ve tablolar halinde sunulmuştur (Büyüköztürk vd., 2008). Veriler, beğeni, alıntı, cevaplama ve tekrar paylaşım oranlarını içeren

² Ayrıntılı bilgi için bakınız: <https://apify.com/enterprise>

çeşitli söylem türlerine (Siyasi Söylemler, Resmi Olaylar, Başsağlığı Mesajları, Eleştiri ve Analiz, Diğer Konular ve Toplantılar) göre sınıflandırılmış; her bir söylem türü için Twitter'ın sunduğu etkileşim seçeneklerinin (beğeni, alıntı, cevaplama, tekrar paylaşım) yüzdelik oranları hesaplanmıştır.

Bulgular

Hesaplara İlişkin Genel Bilgiler

Çalışmaya konu olan AK Parti ve CHP siyasi partilerinin resmi Twitter hesaplarına ait genel bilgiler aşağıdaki gibidir:

Tablo 2. Twitter Hesap Bilgileri (25.02.2024 Tarihi İtibariyle)

	AK Parti	CHP
Adresi	@Akparti	@berkesicinCHP
Katılma Tarihi	Temmuz 2013	Şubat 2011
Takipçi Sayısı	3.4 Milyon	2.6 Milyon
Takip Edilen Sayısı	403	5

İki siyasi partinin Twitter hesapları platforma katılım bağlamında incelendiğinde CHP'nin daha önce katılım sağladığı görülmektedir. CHP, 2011 Şubat tarihinden itibaren Twitter kullanıcısı olarak görülmektedir. AK Parti ise Temmuz 2013 tarihinden bu yana Twitter kullanmaktadır. Twitter kullanımı açısından AK Parti'nin geç katılımı ilginç karşılanabilir zira AK Parti 2001 tarihinde kurulan CHP'ye göre daha genç bir partidir (Yaşar, 2022). Bu bağlamda iki partinin yeni iletişim olanaklarını değerlendirme açısından birbirlerinden oldukça farklı oldukları görülmektedir. Dolayısıyla AK Parti CHP'ye nazaran Twitter'ın etkisini daha geç kavramış bir parti olarak karşımıza çıkmaktadır.

AK Parti'nin Twitter'a CHP'den daha geç katılmasına rağmen, takipçi sayısında önemli bir üstünlük sağlamış olması, partinin sosyal medya stratejisinin etkili bir şekilde yürütüldüğünü ve geniş bir takipçi kitlesi oluşturduğunu göstermektedir. AK Parti'nin 3 milyonu aşkın takipçisi ile lider konumda olması, partinin sosyal medya yönetiminde başarılı olduğunu ve geniş bir etkileşim ağı kurduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık, CHP'nin daha erken bir tarihte Twitter'a katılmış olmasına rağmen, 2.6 milyon takipçi ile AK Parti'nin gerisinde kalması, partinin sosyal medya kullanımında etkinlik sorunları yaşadığını veya seçmenin sosyal medyaya olan uzaklığının bir göstergesi olabileceğini işaret etmektedir. Bu fark, CHP'nin Twitter hesabını yeterince etkili bir şekilde yönetip yönetmediği hakkında ipuçları sunmakta ve iki partinin sosyal medya stratejilerinin karşılaştırılmasına yönelik bazı bulgular sağlamaktadır. Dolayısıyla, takipçi sayılarına yansıyan bu farklar, sosyal medya kullanımındaki stratejik farklılıkları ve etkinlik düzeylerini anlamak açısından önemli veriler sunmaktadır.

Paylaşılan İçeriklerin Etkileşim Oranları

Bu bölümde iki siyasi partinin (AK Parti ve CHP) resmi hesaplarından attıkları tweetlerin kullanıcılarla olan etkileşim oranları (Beğeni, Alıntı, Cevaplama, Tekrar paylaşım yüzdeleri) rastgele seçilmiş "25 tweet" üzerinden incelenecektir.

Tablo 3. AK Parti Rastgele Atılmış 25 Tweet ve Etkileşim Oranları

@Akparti	Beğeni	Alıntı	Cevapla ma	Tekrar paylaşım	Beğeni %	Alıntı %	Cevapla ma %	Tekrar Paylaşım %
SS01	4460	28	836	1057	6.79	10.04	11.08	5.24
SS01	4415	22	441	1311	6.72	7.89	5.84	6.50
SS01	3812	18	461	958	5.80	6.45	6.11	4.75
RO02	3781	15	462	913	5.75	5.38	6.12	4.53
RO02	3663	12	393	1282	5.57	4.30	5.21	6.36
BM03	3596	18	511	1135	5.47	6.45	6.77	5.63
BM03	3196	6	265	850	4.86	2.15	3.51	4.21
EA04	2892	15	212	960	4.40	5.38	2.81	4.76
EA04	2653	16	387	934	4.04	5.73	5.13	4.63
DK05	2607	6	241	770	3.97	2.15	3.19	3.82
DK05	2349	13	340	852	3.58	4.66	4.51	4.22
SS01	2336	7	489	719	3.56	2.51	6.48	3.57
SS01	2335	8	193	731	3.55	2.87	2.56	3.62
RO02	2195	7	277	816	3.34	2.51	3.67	4.05
BM03	2168	5	148	578	3.30	1.79	1.96	2.87
EA04	2112	15	227	740	3.21	5.38	3.01	3.67
DK05	2094	6	151	595	3.19	2.15	2.00	2.95
DK05	2036	14	313	635	3.10	5.02	4.15	3.15
SS01	2029	8	179	658	3.09	2.87	2.37	3.26
RO02	1989	4	169	592	3.03	1.43	2.24	2.94
BM03	1920	13	187	672	2.92	4.66	2.48	3.33
EA04	1851	5	145	631	2.82	1.79	1.92	3.13
DK05	1814	12	239	671	2.76	4.30	3.17	3.33
SS01	1763	2	151	516	2.68	0.72	2.00	2.56
RO02	1640	4	128	591	2.50	1.43	1.70	2.93
Toplam:	65706	279	7545	20167				

AK Parti'nin beğeni ve alıntı oranları, partinin sosyal medya stratejisinin hem olumlu karşılandığını hem de geniş bir kitle üzerinde tartışma yarattığını göstermektedir. Bu etkileşimler, partinin ideolojik mesajlarının geniş çapta yayıldığını ve kullanıcılar arasında etkili bir şekilde tartışıldığını ortaya koymaktadır.

Tablo 3'de yer alan verilere göre, en yüksek beğeni ve alıntı oranı %16.83 oranla SS01'e aittir. Bu oran, bu tweet'in sosyal medya kullanıcıları tarafından en çok referans alınan ve tartışılan içerik olduğunu göstermektedir. Tweet³ (SS01), Erdoğan'ın ve Fatih Erbakan'ın görüşmesinin sosyal medya kullanıcıları tarafından dikkatle

³ "Genel Başkanımız ve Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan, Parti Genel Merkezimizde Yeniden Refah Partisi Genel Başkanı Fatih Erbakan'ı kabul etti."

izlendiğini ve geniş çapta tartışıldığını ifade etmektedir. Tweet (SS01), siyasi bir gelişmeyi duyurarak, AK Parti'nin politik ilişkilerini ve stratejik ittifaklarını kamuoyuna aktarmaktadır. İdeolojik etkileşim bağlamında, bu tür içerikler partinin stratejik hamlelerinin ve ittifaklarının sosyal medya üzerindeki yansımalarını da göstermektedir.

En yüksek tekrar paylaşım oranına sahip tweet, %6.36 ile RO02⁴ iken, en yüksek cevaplama oranına sahip tweet, %6.48 ile SS01'e⁵ aittir. Cevaplama ve tekrar paylaşım oranlarının yüksek olduğu tweetler, parti tabanının ve karşıt grupların etkileşimlerini yansıtmaktadır. Bu etkileşimler, ideolojik bağlılık seviyelerini ve kullanıcıların partinin mesajlarına nasıl ve niçin tepki verdiğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Yüksek etkileşim oranları, partinin mesajlarının etkili bir şekilde yayıldığını ve tartışma yarattığını göstermektedir. Dolayısıyla, partinin sosyal medyadaki etkinliğini ve söylemlerinin ideolojik yankılarını anlamak açısından kritik öneme sahip olmaktadır. Yüksek cevaplama oranlarının daha fazla tartışma ve katılım gerektiren içeriklerle, yüksek tekrar paylaşım oranlarının ise platform kullanıcılarının mesajı yaymak istedikleri içeriklerle ilişkilendirilmektedir. Bu tür analizler, parti söylemlerinin ve ideolojik etkilerinin sosyal medya üzerindeki yansımalarını anlamak için önemli bir bulgu oluşturmaktadır.

Tablo 4. CHP Rastgele Atılmış 25 Tweet ve Etkileşim Oranları

@herkesicinC HP	Beğeni	Alıntı	Cevaplama	Tekrar Paylaşım	Beğeni %	Alıntı %	Cevaplama a%	Tekrar Paylaşım %
SS01	1233	9	185	153	6.44	5.66	7.16	5.11
SS01	1023	20	210	160	5.34	12.58	8.13	5.35
SS01	1009	5	110	142	5.27	3.14	4.26	4.75
SS01	985	6	99	164	5.14	3.77	3.83	5.48
SS01	972	14	161	126	5.08	8.81	6.23	4.21
SS01	890	7	207	90	4.65	4.40	8.01	3.01
RO02	835	1	117	86	4.36	0.63	4.53	2.87
DK05	835	14	46	186	4.36	8.81	1.78	6.22
EA04	797	6	65	117	4.16	3.77	2.52	3.91
SS01	755	5	133	115	3.94	3.14	5.15	3.84
BM03	740	5	35	95	3.87	3.14	1.36	3.18
RO02	698	8	113	129	3.65	5.03	4.37	4.31
DK05	682	11	90	191	3.56	6.92	3.48	6.38
SS01	681	2	61	74	3.56	1.26	2.36	2.47
EA04	670	10	265	154	3.50	6.29	10.26	5.15
RO02	657	0	40	67	3.43	0.00	1.55	2.24
SS01	657	3	49	99	3.43	1.89	1.90	3.31
EA04	657	4	80	159	3.43	2.52	3.10	5.31
DK05	654	4	60	134	3.42	2.52	2.32	4.48

⁴ "Cumhurbaşkanımız Erdoğan, açıklamalarda bulunuyor."

⁵ "Vatandaşın önüne birkaç ay evvel büyük iddialarla çıktılar, Türkiye'de iktidar olacaklarını söylediler... Son derece absürt, hiçbir şekilde, hiçbir kurumu yönetemeyecek bir sistem ürettiler. Şimdi de neredeyse iyi ki kazanamamışız, yoksa kendi başımıza da, Türkiye'nin başına da ne işler açardık noktasına geldiler. Bu, partilere gönül vermiş vatandaşlarımıza karşı da çok büyük bir sorumsuzluktur. Vatandaşa bu kadar söz söylediniz, vatandaşa bu kadar vaatte bulundunuz, bu kadar şeyden bahsettiniz, bununla ilgili bir hesap vermek gerekmiyor mu? Geline nokta, bir siyasi iflas tablosudur."

SS01	650	5	150	100	3.39	3.14	5.81	3.34
DK05	627	4	66	99	3.27	2.52	2.56	3.31
SS01	622	9	122	98	3.25	5.66	4.72	3.28
RO02	613	4	28	87	3.20	2.52	1.08	2.91
BM03	608	1	28	69	3.18	0.63	1.08	2.31
SS01	596	2	63	98	3.11	1.26	2.44	3.28
Toplam:	19146	159	2583	2992				

CHP'nin sosyal medya içerikleri genellikle siyasi ve ideolojik temalar içermektedir. Beğeni, alıntı, cevaplama ve retweet oranlarındaki farklılıklar, çeşitli tweet'lerin sosyal medya kullanıcıları tarafından nasıl algılandığını ve ideolojik olarak nasıl değerlendirildiğini yansıtmaktadır. Özellikle yüksek alıntı ve cevaplama oranlarına sahip tweet'ler, kullanıcılar arasında geniş çaplı tartışmalara ve ideolojik etkileşimlere yol açmaktadır. Bu tweet'ler, CHP'nin ideolojik duruşunu ve siyasi mesajlarını tartışmaya açarak kullanıcılar arasında ideolojik etkileşim ortamı yaratmaktadır.

Tablo 4'te yer alan verilere göre, en yüksek beğeni ve alıntı oranı %17.92 oranla SS01'e aittir. Bu tweet'in yüksek alıntı oranı, CHP'nin ideolojik mesajlarının, sosyal medya platformunda geniş çaplı tartışmalar başlatarak ve kullanıcılar tarafından referans alınarak ideolojik etkileşimler yarattığı, böylece platform kullanıcıları arasında dikkate değer bir etki sağladığı anlaşılmaktadır. Tweet⁶ (SS01), Özgür Özel'in MHP ve Erdoğan'a yönelik eleştirilerini ve CHP'nin karşıt siyasi figürlere karşı tutumunu vurgulayan bir içerik olarak analiz edilebilmektedir. Bu tür söylemler, sosyal medya platformlarında geniş çaplı tartışmalar ve ideolojik etkileşimler yaratma potansiyeline sahiptir. Eleştirilen konuların tartışmaya açılması, kullanıcıların siyasi ve ideolojik meseleler üzerine yorum yapmalarını teşvik etmekte ve bu bağlamda dikkat çekici bir etki oluşturmaktadır.

Cevaplama ve tekrar paylaşım oranları, tweetlere verilen yanıtların miktarını ve etkileşimin boyutuna işaret ederken, EA04, %15.41 oranla en yüksek cevaplama ve tekrar paylaşım oranına sahiptir, dolayısıyla EA04'ün sosyal medya kullanıcıları tarafından en çok etkileşim alan tweet olduğunu göstermektedir. Bu tweet, Özgür Özel'in Candaş Tolga Işık'ın programına katılacağını ve bu bağlamda CHP'nin medya stratejisini ve kamusal görünürlüğüne destekleyen bir duyuru olarak görülmektedir. Medya programları, CHP'nin ideolojik mesajlarını ve siyasi görüşlerini geniş bir kitleye ve parti tabanına ulaştırmak için önemli bir fırsat olarak görülmektedir. Bu tür etkinliklerin sosyal medyada duyurulması, izleyicinin ilgisini çekme ve ideolojik etkileşim yaratma açısından etkili bir strateji olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 5. @Akpanti Söylem Türüne Göre Tweet Dağılım ve Ortalamaları

Söylem Türleri ve Tweet Dağılımı	Beğeni %	Alıntı %	Cevaplama %	Tekrar Paylaşım %
Siyasi Söylemler	17.01	11.47	23.66	13.79
Resmi Olaylar	14.4	13.62	14.61	14
Başsağlığı Mesajları	13.36	10.39	12.76	13.25
Eleştiri ve Analiz	10.44	12.54	5.81	8.42
Diğer Konular ve Toplantılar	9.95	13.62	18.04	15.24

⁶ “Genel Başkanımız Özgür Özel: “MHP'nin başkanvekilleri arkada DEM Parti'nin Meclis Başkanvekili'yle yemek yer, şakalaşırlar bir şey yok... Erdoğan'a zaten her şey mübah, oturur günlerce görüşürler, mutabakat yaparlar. Ama bize mekruh...”

Tablo 5'te Siyasi Söylemler özellikle cevaplamalar (%23.66) ve beğeniler (%17.01) açısından dikkat çekmektedir. Bu durum, siyasi söyleme sahip iletilerin ve etkileşimin yüksek olduğunu göstermektedir. Resmi olaylarla ilgili içerikler, beğeni (%14.4) ve tekrar paylaşım (%14) açısından benzer oranlara sahip olduğu görülmektedir. Bu kategorideki söylem ve içeriklere genel olarak ilgi gösterilmektedir. Başsağlığı mesajları, beğeniler (%13.36) ve tekrar paylaşımlar (%13.25) açısından öne çıkmaktadır. Eleştiri ve Analiz söylemine sahip iletiler özellikle alıntı (%12.54) ve beğeni (%10.44) üzerinden dikkat çekmektedir. Ancak, cevaplamalar (%5.81) daha düşük bir orana sahip olduğu görülmektedir. Diğer Konular ve Toplantılar, özellikle cevaplama (%18.04) ve tekrar paylaşım (%15.24) açısından yüksek ilgi görmektedir. Bu ilginin sebebi parti etkinliklerinin hedef kitle tarafından paylaşıldığını ve tartışıldığını göstermektedir.

Tablo 6. @HerkesicinChp Söylem Türüne Göre Tweet Dağılım ve Ortalamaları

Söylem Türleri ve Tweet Dağılımı	Beğeni	Alıntı	Cevaplama	Tekrar
	%	%	%	Paylaşım
Siyasi Söylemler	30.79	36.48	30.81	32.66
Resmi Olaylar	20.29	18.24	20.61	18.59
Başsağlığı Mesajları	15.78	13.84	25.36	14.35
Eleştiri ve Analiz	15.89	15.72	11.01	16.22
Diğer Konular ve Toplantılar	17.17	15.72	12.16	17.96

Tablo 6'da siyasi söylemler, özellikle alıntılar (%36.48) ve tekrar paylaşımlar (%32.66) açısından oldukça yüksek bir etkileşime girmiştir. Bu, takipçilerin bu tür içerikleri tekrar paylaşım yapmaya ve alıntıya daha meyilli olduklarını göstermektedir. Resmi olaylar, diğer söylem türlerine kıyasla daha dengeli bir etkileşim profiline sahip olduğu görülmektedir. Bu durum resmi olaylara dair içerik ve söylemin genel olarak takipçiler arasında yüksek etkileşime ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Başsağlığı mesajlarının, özellikle cevaplama (%25.36) açısından yüksek bir etkileşim aldığı görülmektedir. Bu durum, duygusal ya da empatik kaygıyla oluşturulmuş içeriklerin hedef kitle arasında güçlü bir bağ kurmada etkili olduğunu göstermektedir. Eleştiri ve analiz söylemleri, alıntı (%15.72) ve tekrar paylaşım (%16.22) açısından diğer söylem türlerine kıyasla daha dengeli bir ilgi düzeyine işaret etmektedir. Bu durum, hedef kitlenin eleştirel ve analitik söylemlere genellikle katılım gösterdiğini göstermektedir. Diğer Konular ve Toplantılara ait içerik ve söylemler, alıntı (%15.72) ve tekrar paylaşımlar (%17.96) açısından yüksek bir ilgi çektiği görülmektedir. Bu, çeşitli konuların ve etkinliklerin geniş bir kitle tarafından paylaşıldığını ve tartışıldığını göstermektedir.

Tablo 5 ve Tablo 6 karşılaştırıldığında, siyasi söylemler, alıntı ve tekrar paylaşımlar esas alındığında yüksek oranda etkileşim alırken, resmi olayların daha dengeli etkileşim düzeyine sahip olduğu görülmektedir. Başsağlığı mesajları, duygusal bağ kurma açısından yüksek etkileşim oluştururken, eleştiri ve analiz içerikli iletiler hedef kitlenin eleştirel düşüncelerine hitap etmektedir. Diğer konular ve toplantılar türüne ait içeriklerin ise geniş bir kitle tarafından paylaşılıp tartışıldığı görülmektedir. Bu veriler, siyasi partilerin sosyal medya stratejilerini belirlerken hangi tür içeriklerin daha fazla etkileşim aldığını göz önünde bulundurmaları gerektiğini göstermektedir.

Kullanılan Söylem ve Dil Özellikleri

Bu bölümde @Akpatri ve @herkesicinCHP hesaplarından atılan içeriklerin söylem ve dil özellikleri incelenecektir. İncelemede her iki partinin Twitter hesaplarından atılan ve etkileşim (beğeni, alıntı, cevaplama, tekrar paylaşım) oranları yüksek içerikler seçilerek @Akpatri ve @herkesicinCHP hesaplarından atılan içeriklerin söylem tonu ve dil analizi yapılmıştır. Alıntılanan içeriklerde sadece noktalama ve imla yanlışları temizlenmiş, bunun dışında herhangi bir müdahale yapılmamıştır.

@Akp parti İçeriklerinin Söylem ve Dil Analizi

Kesit 1. “Vatandaşın önüne birkaç ay evvel büyük iddialarla çıktılar, Türkiye’de iktidar olacaklarını söylediler... Son derece absürt, hiçbir şekilde, hiçbir kurumu yönetemeyecek bir sistem ürettiler. Şimdi de neredeyse iyi ki kazanamamışız, yoksa kendi başımıza da, Türkiye’nin başına da ne işler açardık noktasına geldiler. Bu, partilere gönül vermiş vatandaşlarımıza karşı da çok büyük bir sorumsuzluktur. Vatandaşa bu kadar söz söylediniz, vatandaşa bu kadar vaatte bulundunuz, bu kadar şeyden bahsettiniz, bununla ilgili bir hesap vermek gerekmiyor mu? Gelinek nokta, bir siyasi iflas tablosudur” [Tablo 5., SS01].

Kesit 1’de sert eleştirel bir ton hâkim. “Son derece absürt”, “hiçbir şekilde, hiçbir kurumu yönetemeyecek bir sistem” ifadeleri, söylemin ve eleştirinin sert ve eleştirel olduğunu göstermektedir. Ayrıca, “iyi ki kazanamamışız” ve “ne işler açardık” ifadeleri, bir miktar ironi içermektedir. Ana muhalefet (CHP) partisinin eleştirildiği bu içerik, CHP’nin vaat ve sözlerine dikkat çekerek hedef kitlenin ilgi odağını oluşturmaktadır. Ana muhalefet partisinin iktidara gelme iddialarını gülünç bulan bir içerik ortaya konmaktadır. Ana muhalefetin önerdiği sistem, parti tabanına bir gönderme de içermektedir. Oldukça sert bir eleştiri dile getirilmektedir. Bu içerik, ana muhalefetin mevcut durumunu “siyasi iflas” olarak özetlemekte ve bu iflasın ayrıca “sorumsuzluk” içerdiğini özellikle belirtmektedir. Bu bağlamda, içerik hedef kitleyi incitebilmektedir. Diğer taraftan, “bununla ilgili bir hesap vermek gerekmiyor mu?” ifadesi, hedef kitleye düşünceleri ve siyasi sorumluluklarını değerlendirmeleri hususunda çağrıda bulunabilmektedir. Duygusal tonun ağır bastığı içerikler, hedef kitleyle duygusal etkileşime imkân veren bir mecra yaratmaktadır.

Kesit 2. Cumhurbaşkanı @RTErdogan: Bir gün davasını güttüğümüz medeniyetin ışığını en yükseğe çıkartacak ilim insanlarımızla gurur duyacağımız günler büznillah gelecektir [Tablo 5., EA04].

Kesit 2’de motive edici olumlu bir ton hâkim. Gurur ifadelerinin yer aldığı bu içerik, hedef kitle açısından olumlu bir etkileşim yaratabilmektedir. Gelecek tasavvurunun ön plana çıktığı umut verici bir söylem dikkat çekmektedir. Bir yönüyle halka sesleniş gibi bir söylem yapısına sahip olup, bu yönüyle resmi ve kamusal bir bağlama sahiptir. Düşünmeye ve sorumluluğa davet algısı yaratabilmektedir. Hedef kitlenin cevaplama etkileşimini harekete geçirdiği söylenebilmektedir. @RTErdogan’ın vizyoner liderliğini ve ‘gelecek günler’ vurgusunu öne çıkaran bir içerik olarak değerlendirilebilmektedir.

Kesit 3. “Cumhurbaşkanımız @RTErdogan: Uluslararası toplumun, İsrail’e doğru mesajların verilmesi ve yaşanan katliamın sona erdirilmesi noktasında asli bir sorumluluğu bulunuyor” [Tablo 5., RO02].

Kesit 3’te ciddi bir ton hâkim. Cumhurbaşkanı, uluslararası topluma ve İsrail’e doğru mesajlar verilmesi ve yaşanan katliamın sona erdirilmesi konusunda asli ve insani bir sorumluluk yüklemek istemektedir. Bu ifade, bir liderin sorumluluk taşıyan bir konuda ciddiyetle konuştuğunu göstermektedir. Cumhurbaşkanı, duygusal tonla endişeyi harmanlayarak uluslararası farkındalık duygusu yaratmak istemektedir. Siyasal Muhafazakârlık geleneğinden beslenen AK Parti ve kurucusu @RTErdogan’ın İsrail düşmanlığı, tüm dünya Müslümanlığının kalbine dokunan bir anlama sahip olmaktadır. Bu anlamda, içerikte geçen katliam ve İsrail sözcüklerinin birlikteliği, anlamı daha da sertleştirmektedir.

Kesit 4. “Cumhurbaşkanımız @RTErdogan: Tek parti faşizmi döneminde yasakların ve baskıların altında ezilen milletimiz, Demokrat Parti iktidarıyla adeta yeniden kendini bulmuştur” [Tablo 5., DK05].

Kesit 4’te tarihsel bağlama oturan olumlu bir ton hâkim. @RTErdogan, Tek Parti faşizan yönetimini eleştirmektedir. Liberal düşünceden referans alınmış gibi, bu bağlamda metnin (yan anlamında) demokrasi vurgusu dikkat çekmektedir. @RTErdogan, Türk siyasi tarihinde milat saydığı Demokrat Partinin iktidara gelişini demokrasinin yerleşmesiyle bağdaştırmaktadır. İçerik, hedef kitleye tarihsel-politik bir mesaj içermektedir. Ayrıca, bu içerik ideolojik düzlemde de birçok ipucu içermektedir. Örneğin, @RTErdogan kendisini liberal özgürlükçü bir lider olarak tanıtırken, muhalefet partisini daha faşizan ve despot olarak sunmaktadır.

Kesit 5. “Geçirdiği kalp krizi sonucu vefat eden Saadet Partisi Kocaeli Milletvekili Sayın Hasan Bitmez’e Allah’tan rahmet diliyoruz. Değerli ailesine ve Saadet Partisi camiasına başsağlığı diliyoruz” [Tablo 5., BM03].

Kesit 5’te “duygusal” bir ton hâkim. “Allah’tan rahmet diliyoruz” ve “başsağlığı diliyoruz” ifadeleri, duygusal bir ton oluşturmaktadır. Bu sayede hedef kitleyle duygusal etkileşim kurmaktadır. Dolayısıyla, bu içerik hedef kitle

ile empati kurma ve duygusal bir iletişim kurma çabasının ürünü olabilir. İçerikte naif bir dil kullanıldığı dikkat çekmektedir. Bu naifliğin ardında @RTErdogan'ın geçmişte üyesi olduğu Saadet Partisi'ne sempatik ve vefakâr görünme çabası olduğu ileri sürülebilmektedir. Bu sayede, ittifak kurduğu Saadet Partisi seçmeninin de kalbini kazanmak istemektedir.

@herkesicinCHP İçeriklerinin Söylem ve Dil Analizi

Kesit 1. “Genel Başkanımız Özgür Özel: İttifak ya da iş birliği diyelim, parti adları analım, en iyi ismi bulalım fark etmez, hiçbiri şu ismin önüne geçemez: İstanbul İttifakı! Kazanan o ittifakı İstanbullular gönülleriyle, akıllarıyla kurdular. O ittifakın neler yaptığını görüyoruz” [Tablo 6., SS01].

Kesit 1’de ikna tonu hâkim. Genel Başkan, İstanbul İttifakı'nı öne çıkaran ve ona duyulan güveni vurgulayan bir dil kullanmaktadır. İçerik, hedef kitleyi (seçmen kitlesini) ikna etmeye yönelik olabilir; içerik bu bağlamda siyasi başarı ve ittifaklardan referans almaktadır. Genel Başkan Özgür Özel, parti içinde birlik ve uyum sağlamak amacıyla bu tarz bir söylemi öne çıkarmaktadır.

Kesit 2. “Genel Başkanımız Özgür Özel: “MHP'nin başkanvekilleri arkada DEM Parti'nin Meclis Başkanvekili'yle yemek yer, şakalaşırlar bir şey yok... Erdoğan'a zaten her şey mübah, oturur günlerce görüşürler, mutabakat yaparlar. Ama bize mekruh...” [Tablo 6., EA04].

Kesit 2’de eleştiri ve karşıtlık tonu hâkim. Genel Başkan, bir yemek buluşmasını eleştirmekte ve bu durumu Erdoğan ile karşılaştırarak karşı tarafın bir tutarsızlık sergilediğini ima etmektedir. Hedef kitleyi eleştirel bir tonda yakalamayı hedefliyor olabilir. Bu hedef, kendi içinde bir ikna çabası da taşımaktadır. Genel Başkan, iddialarını desteklemek için benzer durumları karşılaştırarak bir çelişki ortaya koymaktadır. Genel Başkan, bu içerikle muhalif kitleyi etkilemeye çalışmaktadır.

Kesit 3. “Genel Başkanımız Özgür Özel: “Saldırganın iktidar partisinden milletvekilliği yapmış olması, Erdoğan'ın ev sahibi olması... Benzer durumlarda konu gündemden düştükten sonra kişilerin kayrılmasını çok gördüğümüz için endişeliyiz. Bu yapılan cezasını bulmalıdır” [Tablo 6., SS01].

Kesit 3’te eleştiri ve endişe tonu hâkim. Genel Başkan, saldırganın iktidar partisinden milletvekilliği yapmış olmasını eleştirmekte ve bu durumun ardından konunun gündemden düştükten sonra kişilerin kayrılmasından endişe duymaktadır. İçerik, genel olarak kamuoyuna hitap etme amacını taşımaktadır. Genel Başkan, adalet talebinde bulunmakta ve kamuoyunu bilgilendirmeye çalışmaktadır. Bir kanaat önderi gibi duyarlılık söylemi geliştirmekte olabilir. İçerik, kamusal bir söyleme sahip olmakla birlikte dil olarak oldukça sert ve eleştireldir.

Kesit 4. “Genel Başkanımız Özgür Özel: “CHP'nin Genel Başkanı, geçmiş bir kurultaydan önce kendisi hakkında söylenen iyi şeyleri hatırlamakla, kötü şeyleri unutmakla mükelleftir. Bir fazla belediye, bir fazla belediye meclis üyeliği nasıl kazanılır, gereken doğruları yapacağız” [Tablo 6., SS01].

Kesit 4’te hem kapsayıcı hem de motive edici bir ton hâkim. Özgür Özel, geçmişteki olumlu ve olumsuz deneyimlere değinerek, partinin hatalardan ders alması gerektiğini ve gelecekte doğru adımları atarak başarıya ulaşma hedefini vurgulamaktadır. Bu ifade, geçmişi geride bırakma ve ileriye dönük hareket etme çağrısını içermektedir. Genel Başkan'ın, “gereken doğruları yapacağız” ifadesi, kararlılık ve güven hissi uyandırmakta ve parti tabanına moral vermeye amaçlamaktadır. Ayrıca, “bir fazla belediye, bir fazla belediye meclis üyeliği nasıl kazanılır” söylemi, somut hedefler ortaya koyarak parti üyelerini motive etmekte ve stratejik bir yaklaşım sergilemektedir. Bu ton, birlik ve beraberlik duygusunu pekiştirerek partinin hedeflerine ulaşmada kararlılığını ifade etmektedir.

Kesit 5. “Genel Başkanımız Özgür Özel: “İşin peşini birlikte bırakmadık, Adalet Bakanı sonunda gereken açıklamayı yapmak zorunda kaldı. Sayın Bakan, bundan sonra böyle sorumsuzluk yaparsanız biz CHP Gençlik Kolları'yla birlikte bir daha sizin yakanızı bırakmayız, bunu böyle bilin” [Tablo 6., RO02].

Kesit 5’te kararlı, tehditkâr ve sert bir ton hâkim. Açıklama, Adalet Bakanı'na yönelik doğrudan bir uyarı ve eleştiri içermektedir. Özel, “işin peşini birlikte bırakmadık” ifadesiyle CHP'nin ısrarlı ve tutarlı duruşunu vurgulamakta ve bakanın açıklama yapmak zorunda kaldığını belirtmektedir. Bu, CHP'nin etkili ve baskıcı bir tavır sergilediğini göstermektedir. “Sayın Bakan, bundan sonra böyle sorumsuzluk yaparsanız biz CHP Gençlik Kolları'yla birlikte bir daha sizin yakanızı bırakmayız, bunu böyle bilin” ifadesi, tehditkâr bir uyarı tonu taşımaktadır. Burada, Özel, Adalet Bakanı'nı gelecekte benzer sorumsuzluklardan kaçınması konusunda

uyarmakta ve aksi takdirde daha büyük bir baskı uygulayacaklarını ima etmektedir. Bu dil tonu hem bakanı hem de kamuoyunu ciddiyetle uyararak, muhalefetin kararlılığını ve mücadele azmini ortaya koyan bir üslup taşımaktadır. Bu sert ve tehditkâr ton, partinin hak arayışındaki kararlılığını ve mücadeleciliğini pekiştirmekte ve hedef kitlesine güçlü bir mesaj iletmektedir.

Sonuç

Twitter, siyasi angajmanların ve tartışmaların oldukça yoğun olduğu bir sosyal medya platformu olarak bilinmektedir (Silsüpür, 2016). Bu nedenle, Twitter'ın modern demokratik süreçler üzerindeki etkisi literatürde sıkça tartışılan bir konu haline gelmiştir. Diğer sosyal medya platformlarından farklı olarak, Twitter'ın karakter sınırı kullanıcıları mesajlarını kısa ve öz bir şekilde iletmeye zorlar. Bu durum, hızlı bilgi paylaşımı ve yayılımını teşvik ederken, bazı eleştirilenler tarafından yüzeysel tartışmalara ve yanlış bilgilendirmeye yol açabileceği endişesiyle eleştirilmektedir (Bruns & Burgess, 2012). Öte yandan, Twitter'ın sağladığı gerçek zamanlı iletişim olanağı, politik olaylar ve toplumsal hareketler sırasında anlık bilgilendirme ve organize olma süreçlerini desteklemektedir (Gerbaudo, 2012). Siyasi partiler ve liderler, platformu kampanyalarını yürütmek, politik mesajlarını yaymak ve seçmenlerle doğrudan etkileşim kurmak amacıyla kullanmaktadır (Enli & Skogerbo, 2013). Platform kullanıcıları da farkındalık yaratmak ve toplumsal değişim için harekete geçmek amacıyla Twitter'ı etkin bir araç olarak görmektedir. Dolayısıyla, Twitter'ın demokratik katılımı ve siyasi temsilin dinamiklerini nasıl şekillendirdiğine dair kapsamlı bir literatür bulunmaktadır. Bu bağlamda, çalışma @Akparti ve @herkesicinCHP Twitter hesaplarının incelenmesi sonucu, siyasi söyleme sahip iletilerin ve etkileşimin Twitter üzerindeki merkezi dinamikleri nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktadır. Bu hesaplar aracılığıyla paylaşılan içeriklerin çoğunlukla stratejik seçim taktikleri doğrultusunda şekillendiği ve sert bir söylem dilini barındırdığı görülmektedir (bkz. Tablo 4, Tablo 5). Bu tür söylem barındıran içerikler, sadece parti tabanının değil, aynı zamanda muhalif seçmen kitlesinin de etkileşime girmesine olanak tanımaktadır. Twitter'ın siyasi etkileşim olanakları açısından kamusal bir alana tekabül etmesi, ideolojik etkileşimin kurucu unsurları arasında sayılmaktadır (Loader & Mercea, 2011). Dolayısıyla, Twitter'ın kamusal alan işlevi görmesi, siyasi etkileşim ve tartışmaların doğasını derinlemesine etkilemektedir.

Söylem türlerine bakıldığında, etkileşimi tetikleyen veya artırarak sürdüren üç söylem türü öne çıkmaktadır: i. Siyasi Söylemler, ii. Resmi Olaylar iii. Diğer Konular ve Toplantılar. Bu kategoriler altında yer alan paylaşımların büyük çoğunluğu muhalif gruplara yönelik karşıtlık ve eleştiri diline dayanmaktadır. Bu durum, hedef kitlenin etkileşime girmesinde siyasi temsil ve ideolojik etkileşimin temel etmenler olduğunu göstermektedir. Twitter'ın, siyasi partiler ve liderler tarafından nasıl ve niçin kullanıldığı ve bu kullanımın seçmen davranışları üzerindeki etkileri geniş çaplı akademik tartışmalarda yer almaktadır.

AK Parti'nin, CHP'ye kıyasla Twitter'da daha fazla etkileşim sağladığı görülmektedir. AK Parti'nin liberal demokrat bir söylemden ilham alarak daha özgürlükçü bir muhafazakârlık geliştirdiği ve bu duruşun tabanında karşılık bulduğu gözlemlenmektedir. Buna karşın, CHP'nin daha müdahaleci ve despotik bir tutum sergilediği, bunun da etkileşim oranlarını olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır. Her iki parti açısından, etkileşim oranlarının söylem türlerine göre farklılık göstermesi, hedef kitlenin çeşitli ilgi alanlarına sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bazı kullanıcılar parti içi mesajlara veya taziye içeriklerine ilgi gösterirken, diğerleri Türkiye'nin sosyo-ekonomik durumunu belirleyen güncel siyasi söylemlere daha fazla ilgi duymaktadır.

Bu bağlamda, hedef kitlenin etkileşimini belirleyen ana faktörlerin, söylem türü ve kullanılan dil olduğu anlaşılmaktadır. Partilerin, çeşitli içerik stratejileri kullanarak farklı ilgi alanlarına hitap etmeye çalıştıkları ve böylece çeşitli siyasi eğilimlere sahip kullanıcıları etkileşime çekmeye çalıştıkları fark edilmiştir.

Araştırmanın Twitter etkileşimine odaklanması, çalışmanın bulgularını ve genelleştirilebilirliğini sınırlayan önemli bir faktördür. Sosyal medya ekosisteminin genişliği göz önüne alındığında, sadece Twitter üzerinden veri toplamak, diğer platformlardaki (Facebook, Instagram, WhatsApp gibi) farklı dinamikleri ve etkileşim biçimlerini göz ardı etmek anlamına gelmektedir. Literatürde, sosyal medya platformlarının kullanıcı davranışları ve etkileşim dinamikleri açısından farklılıklar gösterdiği sıkça vurgulanmaktadır (Ellison & Boyd, 2013; Kaplan & Haenlein, 2010). Örneğin, Facebook'un daha geniş ve çeşitli kullanıcı tabanı, Instagram'ın görsel odaklı yapısı ve WhatsApp'ın anlık mesajlaşma özellikleri, her bir platformun kendine özgü etkileşim modelleri sunduğunu

göstermektedir. Bu nedenle, Twitter'a odaklanan bir çalışmanın bulguları, diğer platformlardaki kullanıcı davranışlarını tam olarak yansıtmayabilir.

Gelecekte yapılacak çalışmaların, farklı sosyal medya mecralarını da içerecek şekilde genişletilmesi, daha çeşitli ve kapsamlı veri setleri elde edilmesine olanak tanıyacaktır. Böylece, sosyal medya üzerindeki siyasi etkileşim ve katılım dinamiklerinin daha genel geçer sonuçlarla analiz edilmesi mümkün olacaktır. Bu tür geniş kapsamlı araştırmalar, sosyal medya platformlarının demokratik süreçler üzerindeki etkilerini daha bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirmeye katkı sağlayacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar(lar) olarak, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

Mali Destek

Yazar(lar) olarak, bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almadığımızı beyan ederiz.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Twitter üzerinden ideolojik söylemler ve etkileşimler: Ak Parti ve CHP'nin sosyal medya stratejileri üzerine bir inceleme” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımızı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımızı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimizi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimizi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederiz.

Kaynakça

- Anduiza, E., Cantijoch, M. ve Gallego, A. (2009). Political participation and the internet: a field essay. *Information, Communication & Society*, 12(6), 860-878. DOI: 10.1080/13691180802282720.
- Arık, E. (2013). Yurttaş gazeteciliğinin günümüzdeki görünümü: twitter gazeteciliği örneği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 0(36), 273-287.
- Aarts, N. (2013). Networks of outrage and hope - social movements in the Internet age. *International Journal of Public Opinion Research*. 25. 398-402. 10.1093.
- Bayraktutan, G., Binark, M., Çomu, T., Doğu, B., İslamoğlu, G. & Aydemir, A. T. (2014). Siyasal iletişim sürecinde sosyal medya ve türkiye'de 2011 genel seçimlerinde twitter kullanımı. *Bilig*, (68), 59-96. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/bilig/issue/25408/268135>.
- Bruns, A. & Burgess, J. (2012). Notes towards the scientific study of public communication on twitter. *International Journal of Internet Science*.
- Bozkurt, M. (2021). Fantazmagorik bir mekân olarak twitter ve simülatik flâneurler. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (17), 455-480. DOI: 10.16947/fsmia.957109.
- Boyd, D., & Ellison, N. (2008). Social network sites: definition, history, and scholarship. *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13, 210-230.

- Bruns, A. & Highfield, T. (2013) Political networks on twitter. *Information, Communication & Society*, 16:5, 667-691, DOI: 10.1080/1369118X.2013.782328.
- Büyüköztürk, Ş. (2008). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Coşan, B. (2023). Twitter kullanıcılarının gündem belirleme aracı olarak sosyal politikadaki gizli rolü: yemeksepeti ve migros örneği. *İstanbul İktisat Dergisi*, 72(2), 975-999. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2022-1089767>.
- Creswell, J. W. (2007). *Qualitative inquiry & research design: choosing among five approaches*. USA: SAGE Publications.
- Çelik, N. B. (1999). İdeoloji kuramlarında özne: althusser ve gramsci. *Kültür ve İletişim*, 2(2)(4), 101-128.
- Çimen, Ü., (2024). İtiraf toplumunda mahremiyetin kamusallaşması ya da akışkan modern dünyada mahremiyetin anlam yitimi. *Marmara İletişim Dergisi*, no.45, 29-51.
- Dahlgren, P. (2005). The internet, public spheres, and political communication. *Political Communication*, 22(2), 147-162. DOI: 10.1080/10584600590933160.
- Demir, O. B., (2021) *Sosyal medya ve siyaset ilişkisi: örnek olaylar üzerinden bir analiz*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.
- Dursunoğlu, İ. (2017). Sosyal medya ve siyasal davranış ilişkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Kayfor 15 Özel Sayısı, 1579-1585. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sduibfd/issue/53208/706749>.
- Enli, G. S., & Simonsen, C. A. (2017). 'Social media logic' meets professional norms: twitter hashtags usage by journalists and politicians. *Information Communication and Society*, 21(2):1-16.
- Enli, G. & Skogerbo, E. (2013). Personalised campaigns in party-centered politics: twitter and facebook as arenas for political communication. *Information Communication and Society*.
- Ellison, N.B., & Boyd, D. (2013). *Sociality Through Social Network Sites*.
- Fiske, J. (1996). *İletişim çalışmalarına giriş*. (S. İrvan, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Freeman, J. (2016). *Digital civic participation in australian local governments*. M. Z. Sobaci (Der.). *Social Media and Local Governments: Theory and Practice* (pp. 195-218). New York: Springer.
- Gerbaudo, P. (2012). *Tweets and the streets: social media and contemporary activism*. Pluto Press. <https://doi.org/10.2307/j.ctt183pdzs>.
- Gramsci, A. (1971). *Selections from the prison notebooks*. (Q. Hoare & G. N. Smith). New York: International Publishers.
- Günçe, E., & Carus, A. (2020). Twitter platformunda makine öğrenmesi algoritmalarıyla cinsiyet ve ilgi analizi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (Özel Sayı), 187-194.
- Güngör, A. (2021). Gündem belirleme kuramı bağlamında sosyal medya ile siyaset gündeminin karşılaştırmalı analizi. *GNGE- Dergi*, 6(2), 75-91.
- Jungherr, A. (2016). Twitter use in election campaigns: a systematic literature review. *Journal of Information Technology & Politics*, 13(1), 72-91.
- Karabulut, Y. E., & Küçüksille, E. U. (2018). Twitter profesyonel izleme ve analiz aracı. *Teknik Bilimler Dergisi*, 8(2), 17-24.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kaplan, A. M. & Michael, H. (2010). Users of the world, unite! The challenges and opportunities of social media. *Business Horizons*, Vol. 53 No. 1, pp. 59-68.
- Kıyan, Z. & Kocager, U. (2020). Türkiye'de twitter'ın kamusal tartışmalardaki rolü üzerine bir araştırma. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 34, 464-489. DOI: 10.31123/akil.781854.
- Kietzmann, J., Hermkens, K., McCarthy, I. P., & Silvestre, B. (2011). Social media? Get serious! Understanding the functional building blocks of social media. *Business Horizons*, 54(3), 241-251.

- Loader, D. B. & Mercea, D. (2011). Networking democracy? Social media innovations and participatory politics. *Information, Communication & Society*, 14(6), 757-769. DOI: 10.1080/1369118X.2011.592648.
- Lopez, P. (2023). *Power and resistance in the twitter bias discourse*. In Proceedings of the 2023 ACM Conference on Computer Supported Cooperative Work and Social Computing (pp. 1-12). ACM. <https://doi.org/10.1145/3593013.3594027>.
- Lunt, P. & Livingstone, S. (2013). Media studies' fascination with the concept of the public sphere. *Media, Culture & Society*, 35(1), 87-96. DOI: 10.1177/0163443712464562.
- Meriç, C. (2014). İdeoloji. *İstanbul University Journal of Sociology*, 2(21-22), 119-142.
- Metin, O. & Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, AÜSBD Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri Özel sayısı, 273-294. DOI: 10.18037/ausbd.1227356.
- Morales, A. J., Borondo, J., Losada, J.C. & Benito. R. M., (2013). Characterizing and modeling collective behavior in complex events on twitter. 643-649. doi: 10.1007/978-3-319-00395-5_78.
- Oçak, Z. (2018). İdeoloji kavramına marksist ve post marksist yaklaşımlar: karl marks, antonio gramsci ve louis althusser. *Dördüncü Kuvvet Uluslararası Hakemli Dergi*, 1(2), 56-74. <https://doi.org/10.33464/dorduncukuvvet.480148>.
- Öztürk, E., Şener, G., & Süher, H. K. (2016). Sosyal medya çağında ürün yerleştirme: instagram ve instabloggerlar üzerine bir içerik analizi. *Global Media Journal TR Edition*, 6 (12).
- Nuno, G., Álvaro, F., & Luís, T. (2021). Profiling accounts political bias on twitter. In 2021 16th Iberian Conference on Information Systems and Technologies (CISTI) (pp. 1-6). IEEE. <https://doi.org/10.23919/CISTI52073.2021.9476652>.
- Rubin, A. & Babbie, E. (2014). Research methods for social work. (8. Baskı). Brooks/Cole: Belmont. Saf, H. H. (2023). Siyasal iletişim ve sosyal medya konularını içeren çalışmaların bibliyometrik analiz ile incelenmesi. *Selçuk İletişim*, 16 (1), 90-118. DOI: 10.18094/josc.1204119.
- Shirky, C. (2011). The political power of social media: Technology, the public sphere, and political change, foreign affairs, 90 (1), 28-41.
- Silsüpür, Ö. (2016). Siyasal iletişim aracı olarak twitter'ın kullanımı: 07 Haziran 2015 genel seçimi üzerine bir çalışma. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4(2). <https://doi.org/10.19145/gujofoc.77651>.
- Scott, D.M., (2010). *The new rules of marketing and PR*. New Jersey.
- Subaşı, M., & Okumuş, K. (2017). Bir araştırma yöntemi olarak durum çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21(2), 419-426.
- Şahin, Z. B. (2021). Sosyal medyaya eleştirel bir yaklaşım: ekonomik ve siyasi bir güç olarak sosyal medya. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi*, (6), 1317-1338. DOI: 10.47994/usbad.948222.
- Tunç Subaşı, S. (2018). Marx'ta ideoloji eleştirisi ve kavramın farklılaşan görünüşleri. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 147-164. <https://doi.org/10.26468/trakyasobed.437662>.
- Tutar, H. (2022). Nitel araştırmalarda geçerlilik ve güvenilirlik: bir model önerisi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(Özel Sayı 2), 117-140. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1227323>.
- Variş, M., & Avşar, B. (2022). Sosyal medyada nefret söylemi. *TRT Akademi*, 7(14), 348-359. <https://doi.org/10.37679/trta.1064003>.
- Vatandaş, S. (2018). Farklı ideolojik kimlikler açısından sosyal medyanın anlam ve önemi. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi Özel Sayısı*, 414-434. DOI: 10.31123/akil.454219.
- Yaşar, İ. H. (2022). Siyasal iletişim aracı olarak twitter platformu: siyasi partiler üzerine bir inceleme. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 14-33. <https://doi.org/10.17336/igusbd.783137>.
- APIFY *Build reliable web scrapers. Fast.* <https://apify.com/> Erişim: 19.12.2023.

EXTENDED SUMMARY

Social media has become an important space where individuals, political parties and leaders interact with politics. Especially platforms such as Twitter stand out as socio-digital spaces where ideological conversations, presentations and interactions take place intensively. This transformation has made the role of social media in political communication even more prominent. In this context, this study aims to analyze in detail the official Twitter accounts of two political parties with different ideologies, the Justice and Development Party (AK Party) and the Republican People's Party (CHP), @Akparsi and @herkesicinCHP, and their interactions with their target audiences.

The main purpose of the study is to understand how and why the target audience interacts with the content shared, liked, commented and followed on the official Twitter accounts of AK Party and CHP. The research questions are as follows:

1. What kind of conversations does the target audience engage in, respond to or comment on the content of @Akparsi and @herkesicinCHP accounts?
2. Which discourse and language features do @Akparsi and @herkesicinCHP accounts use when producing content for their target audiences?

The research was conducted using a case study design within the scope of qualitative research method. This method allows us to understand the strategic moves that both parties have implemented to develop an effective presence and interaction on the Twitter platform. Data analysis was conducted using the content analysis method, focusing on the levels of interaction between shared content and language and speech.

The population of the study includes the official Twitter accounts of all political parties operating in Turkey. The sample consists of tweets from @herkesicinCHP and @Akparsi accounts and Turkish Twitter users who interacted with these tweets. The sample consists of 25 randomly selected tweets from @herkesicinCHP and @Akparsi accounts between 12.12.2023-19.12.2023. The random selection of the sample is important in terms of ensuring the impartiality of the researcher and continuing the research in an unbiased and objective manner. Considering the enormity of the data size on Twitter, taking a certain time interval as a basis made it possible for the researcher to save time.

The data collection process was carried out using APIFY desktop software until the thematic pattern was repeated. APIFY is a corporate platform that allows users to pull data from web and social media platforms.

The findings of the research show that @Akparsi has higher followers and engagement in general. This can be considered as a reflection of the party's adoption of an effective communication strategy. On the other hand, @herkesicinCHP's posts received more quotes and responses, indicating that the party followed a strategy of generating more discussion and interaction.

The most striking category or thematic context in the mass interaction behaviors analyzed through the narratives of AK Party and @herkesicinCHP is "political and critical". Especially in the light of the strategic electoral tactics developed by political parties towards their voters, the content, which has a very harsh vocabulary, enables ideological interaction not only with the party base but also with opposition voters. The factors that determine this ideological interaction include participation and accessibility of the relevant audience. The fact that Twitter corresponds to a public space in terms of political interaction is one of the constitutive elements of ideological interaction. It can also be said that the liberal democratic discourse of the AK Party has brought more interaction to the CHP. Developing a more liberal conservatism, the AK Party and its base have a more liberal profile than the CHP. In this context, CHP's interventionist despotism has a negative impact on the target audience and decreases interaction.

The difference in interaction rates for both parties according to the type of speech indicates that the parties have different interests towards the target audience. While some users are more interested in intra-party messages or oppressive content, others are more interested in current political discourses that determine Turkey's socio-economic situation. In this context, the main factors determining audience engagement are the type of speech and the language used. It was observed that the parties tried to appeal to different interests by using different content strategies, thus aiming to attract users with different political leanings.

The findings show that the engagement strategies between the two parties are closely linked to the level of engagement the target audience receives on Twitter, the types of speech adopted by the parties, the language features they use and the content they share. These findings provide an important contribution to our efforts to understand the complexity of political communication and the dynamics of interaction through social media.

Ekler

Ek 1. @herkesicinCHP hesabından 12.12.2023 - 19.12.2023 tarihleri arasında atılmış rastgele 25 tweet

t1 “Genel Başkanımız Özgür Özel: İttifak ya da iş birliği diyelim, parti adları analım, en iyi ismi bulalım fark etmez, hiçbiri şu ismin önüne geçemez: İstanbul İttifakı! Kazanan o ittifakı İstanbullular gönülleriyle, akıllarıyla kurdular. O ittifakın neler yaptığını görüyoruz.”

t2 “Genel Başkanımız Özgür Özel: “MHP'nin başkanvekilleri arkada DEM Parti'nin Meclis Başkanvekili'yle yemek yer, şakalaşır bir şey yok... Erdoğan'a zaten her şey mübah, oturur günlerce görüşürler, mutabakat yaparlar. Ama bize mekruh...”

t3 “Genel Başkanımız Özgür Özel: Saldırganın iktidar partisinden milletvekilliği yapmış olması, Erdoğan'ın ev sahibi olması... Benzer durumlarda konu gündemden düştükten sonra kişilerin kayrılmasını çok gördüğümüz için endişeliyiz. Bu yapılan cezasını bulmalıdır.”

t4 “Genel Başkanımız Özgür Özel: “Öğrencilerin barınma sorunu AK Parti'nin kafasından çıktı. ‘Yurt olmasın ki’ diyorlar, ‘Cemaat, tarikat yurduna gitsinler, arka bahçemizde toplansınlar, hep beraber Cumhuriyet'e meydan okuyalım...’ Bu anlayışa bütün gençlerle karşı duruyoruz.”

t5 “Genel Başkanımız Özgür Özel: “Türkiye Cumhuriyeti AB'ye layık bir ülkedir. Bu yürüyüşü ancak kendisine Avrupa'nın gelişmişlik düzeyini hedef alan sosyal demokrat bir parti hayata geçirebilir. Göreceksiniz hep birlikte çok başka bir yolu çok başka bir motivasyonla yürüyeceğiz.”

t6 “Genel Başkanımız Özgür Özel: Ekrem İmamoğlu ve ekibi İstanbul'a iyi gelmiştir. Haziran 2019'da farkı 806 bin oya çıkararak vicdanlı İstanbullular, gördükleri hizmeti ödüllendirecek, görevi bir 5 yıl daha kendisine teslim edeceklerdir.”

t7 “Genel Başkanımız Özgür Özel, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanımız Ekrem İmamoğlu'nu ziyaret etti.”

t8 “Özgür ve mutlu bir yaşam diliyorum.”

t9 “Parti Sözcümüz Deniz Yücel: “Somali Cumhurbaşkanı'nın oğlu elini kolunu sallayarak kaçmış, Adalet Bakanı ‘Gündem Filistin’ deyip geçiştirmeye çalışıyor. İyi de o sırada AK Partili vekillerin gündemi mangal partisi... Hiç mi vicdanınız yok, empati, adalet duygunuz yok sizin?”

t10 “Genel Başkanımız Özgür Özel: “CHP'nin Genel Başkanı, geçmiş bir kurultaydan önce kendisi hakkında söylenen iyi şeyleri hatırlamakla, kötü şeyleri unutmakla mükelleftir. Bir fazla belediye, bir fazla belediye meclis üyeliği nasıl kazanılır, gereken doğruları yapacağız.”

t11 “Genel Başkanımız Özgür Özel, öldürülen motokurye Yunus Emre Göçer'in ailesini ziyaret ederek başsağlığı diledi.”

t12 “Genel Başkanımız Özgür Özel, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanımız Ekrem İmamoğlu'nu ziyaret ediyor.”

t13 “Genel Başkan Yardımcımız ve Parti Sözcümüz Deniz Yücel, basın toplantısı düzenliyor.”

t14 “Genel Başkanımız Özgür Özel: “İşin peşini birlikte bırakmadık, Adalet Bakanı sonunda gereken açıklamayı yapmak zorunda kaldı. Sayın Bakan, bundan sonra böyle sorumsuzluk yaparsanız biz CHP Gençlik Kolları'yla birlikte bir daha sizin yanınızı bırakmayız, bunu böyle bilin.”

t15 “Genel Başkanımız Özgür Özel, gazeteci Candaş Tolga Işık'ın sorularını yanıtlayacak. 12 Aralık Salı (bugün) 20:00 tv100”

t16 “Genel Başkanımız Özgür Özel, bugün hayatını kaybeden 28. Dönem Saadet Partisi Kocaeli Milletvekili Hasan Bitmez için TBMM'de düzenlenen cenaze törenine katıldı.”

t17 “Genel Başkanımız Özgür Özel: Birileri bu bakanın yaptıklarıyla övünmek istiyorsa önceki bakanın yaptıklarıyla yüzleşmeyi de göze almalıdır. Bir soruşturma başlatırsınız, varacağı yere varır. Aklanırsa aklanır, aklanmazsa da bu utancı hep birlikte üstlenmezsiniz.”

t18 “Genel Başkanımız Özgür Özel, tv100'de gazeteci Candaş Tolga Işık'ın sorularını yanıtıyor.”

t19 “Genel Başkanımız Özgür Özel: “Mehmet Şimşek daha geçen hafta ‘Vergiye tabana yaymak durumundayız’ dedi. Bir ezberden kurtulmanın, yüzde 89'unu garibanların, yüzde 11'ini kodamanların verdiği bu vergi sistemini artık tabana değil, tavana yaymanın zamanı gelmiştir.”

t20 “Genel Başkanımız Özgür Özel: “2023 için ilk 10 ekonomi hedefi koydular, ilk 20 içinde tutunmaya çalışıyoruz. 25 bin dolar kişi başı gelir dediler, 10 bin dolarlardayız. Ve artık, 2053’ü, 2071’i referans gösterecek kadar kendinden ümidi kesmiş bir iktidarla karşı karşıyayız.”

t21 “Grup Başkanvekilimiz Gökhan Günaydın: Bir arkadaşımız can çekişirken Meclis bahçesinde kebab yapmak ne demektir? Bunun Anadolu kültürüyle açıklanabilecek hangi tarafı vardır? Diyelim ki hiç böyle elim bir olay da yok, Meclis kokularını yaya yaya ciğer kebab yapma mekânı mıdır?”

t22 “Genel Başkanımız Özgür Özel, CHP Gençlik Kolları İl Başkanları Toplantısı’nda konuştu. İktidara geldiğimizde, buradan çıkmış bakanlarımız varsa... Tıpkı 100 yıl önce olduğu gibi 34, 35, 38 yaşındaki gençlerle kabine kurabiliyorsak, işte o zaman başardık demektir.”

t23 “Meclis kürsüsünde fenalaşması sonrası tedavi gördüğü hastanede hayatını kaybeden Saadet Partisi Milletvekili Hasan Bitmez’e Allah’tan rahmet; ailesine, Saadet Partisi camiasına başsağlığı ve sabır diliyoruz.”

t24 “Genel Başkanımız Özgür Özel, öldürülen motokurye Yunus Emre Göçer’in evini ziyareti sonrası açıklama yaptı. “Kapıdan girdiğinizde başka felaketlerle karşılaşıyorsunuz. Lise çağında bir genç kız var. Otizmlili küçük bir çocuk var. Bu meseleyi gündemde tutmaya devam edeceğiz.”

t25 “Parti Sözcümüz Deniz Yücel: “Hükümetin derdi, sıcak para getirmek, bunu herkes görüyor. Söz konusu olan vatan toprağı, batsın sizin para sevdanız! İsrail’e sevkியatın devam etmesinden de anlıyoruz ki AK Parti’nin gittiğı yol, yerli ve milli bir yol değil.”

Ek 2. @Akp parti hesabından 12.12.2023 - 19.12.2023 tarihleri arasında atılmış rastgele 25 tweet

t1 “Genel Başkanımız ve Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan, Parti Genel Merkezimizde Yeniden Refah Partisi Genel Başkanı Fatih Erbakan’ı kabul etti.”

t2 “Cumhurbaşkanımız @RTErdogan: İnşallah Aralık ayının sonuna doğru birinci derecede büyük şehirlerimizin adaylarını açıklamaya başlayacağız.”

t3 “Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan, cuma namazını Üsküdar’daki Hz. Ali Camisi’nde kıldıktan sonra basına açıklamalarda bulundu.”

t4 “Genel Başkanımız ve Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan, Parti Genel Merkezimizde HÜDA PAR Genel Başkanı Zekeriya Yapıcıoğlu’nu kabul etti.”

t5 “Cumhurbaşkanımız Erdoğan, açıklamalarda bulunuyor...”

t6 “Genel Başkanımız ve Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan, Genel Merkez’de düzenlenen MKYK toplantımıza başkanlık etti.”

t7 “Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) Cumhurbaşkanı Ersin Tatar ile bir araya geldi.”

t8 “Cumhurbaşkanımız @RTErdogan: Zalim İsrail yönetiminin, Batı devletlerinden aldığı destekle sürdürdüğü Gazze’deki katliamlarının, Kudüs’teki mütecaviz eylemlerinin önüne geçeceğimiz günler de endişe etmeyin, Allah’ın izniyle yakındır.”

t9 “Cumhurbaşkanımız @RTErdogan: Saadeti ailesinde, refahı da işletmesinde aramayan toplumlar bozulmaya ve nihayetinde yıkılıp gitmeye mahkûmdur.”

t10 “Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan, Atatürk Kültür Merkezi’nde düzenlenen “İlim Yayma Ödülleri” törenine katıldı.”

t11 “Cumhurbaşkanımız Erdoğan, İlim Yayma Ödülleri Takdim Töreni’nde konuşuyor...”

t12 “Vatandaşın önüne birkaç ay evvel büyük iddialarla çıktılar, Türkiye’de iktidar olacaklarını söylediler... Son derece absürt, hiçbir şekilde, hiçbir kurumu yönetemeyecek bir sistem ürettiler. Şimdi de neredeyse iyi ki kazanamamışız, yoksa kendi başımıza da, Türkiye’nin başına da ne işler açardık noktasına geldiler. Bu, partilere gönül vermiş vatandaşlarımıza karşı da çok büyük bir sorumsuzluktur. Vatandaşa bu kadar söz söylediniz, vatandaşa bu kadar vaatte bulundunuz, bu kadar şeyden bahsettiniz, bununla ilgili bir hesap vermek gerekmiyor mu? Gelinek nokta, bir siyasi iflas tablosudur.”

- t13 “Geçirdiği kalp krizi sonucu vefat eden Saadet Partisi Kocaeli Milletvekili Sayın Hasan Bitmez'e Allah'tan rahmet diliyoruz. Değerli ailesine ve Saadet Partisi camiasına başsağlığı diliyoruz.”
- t14 “Genel Başkan Yardımcımız ve Parti Sözcümüz Sayın @omerrcelik basın toplantısı düzenliyor...”
- t15 “Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan, Macaristan Cumhurbaşkanı Novak ile Sandor Sarayı'nda görüşme gerçekleştirdi.”
- t16 “Cumhurbaşkanımız @RTErdogan: Bir gün davasını güttüğümüz medeniyetin ışığını en yükseğe çıkartacak ilim insanlarımızla gurur duyacağımız günler biünzillah gelecektir.”
- t17 “Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan, resmi temaslarda bulunmak üzere geldiği Macaristan'ın Başkenti Budapeşte'de Macar mevkidaşı Katalin Novak tarafından Kahramanlar Meydanı'nda resmî törenle karşılandı.”
- t18 “Genel Başkan Yardımcımız ve Parti Sözcümüz Sayın @omerrcelik saat 17.00'de AK Parti Genel Merkezi'nde basın toplantısı düzenleyecek.”
- t19 “Cumhurbaşkanımız @RTErdogan: Uluslararası toplumun, İsrail'e doğru mesajların verilmesi ve yaşanan katliamın sona erdirilmesi noktasında asli bir sorumluluğu bulunuyor.”
- t20 “Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan, resmi temaslarda bulunmak üzere geldiği Macaristan'ın Başkenti Budapeşte'de Macaristan Başbakanı Viktor Orban ile bir araya geldi.”
- t21 “Genel Başkan Yardımcımız ve Parti Sözcümüz Ömer Çelik: AK Parti her zaman olduğu gibi önümüzdeki yerel seçimlere her bakımdan hazırlıklı bir partidir. Vatandaşımızın oyuna sahip çıkma konusundaki hassasiyetimiz ve bu hassasiyetimizi hayata geçiren sistemlerimiz son derece yetkindir. Arkadaşlarımız en güçlü şekilde çalışmalarını sürdürüyorlar.”
- t22 “Cumhurbaşkanımız @RTErdogan: Sözlerimin hemen başında, bugün vefat haberini derin bir teessürle öğrendiğimiz aziz kardeşim Kuveyt Emiri Şeyh Nevvaf'a Allah'tan rahmet ve mağfiret diliyorum.”
- t23 “Cumhurbaşkanımız @RTErdogan: Tek parti faşizmi döneminde yasakların ve baskıların altında ezilen milletimiz, Demokrat Parti iktidarıyla adeta yeniden kendini bulmuştur.”
- t24 “Cumhurbaşkanımız Recep Tayyip Erdoğan, Macaristan Başbakanı Viktor Orban ile ortak basın toplantısı düzenledi.”
- t25 “Genel Başkan Yardımcımız ve Parti Sözcümüz Ömer Çelik: AK Parti heyetiyle MHP heyeti arasında anlayış içerisinde birçok görüşme yapıldı. Cumhurbaşkanımızla Sayın Bahçeli arzu edildiği zaman, ihtiyaç duyulduğu zaman her an rahatlıkla bir araya gelip meseleleri görüşüyor. Sayın Cumhurbaşkanımız bu ayın 3'üncü haftasından itibaren açıklamalar yapmaya başladılar dedi, dolayısıyla son noktanın koyulacağı bir aşamaya gelmiş olduk.”

Ek 3. Kodlama Cetveli

Kod Kategorisi	Açıklama	Kod Sembolü
Siyasi Söylemler	Politik mesaj içeren, ideolojik tartışmalara açık içerikler.	SS01
Resmi Olaylar	Törenler, kutlamalar, toplantılar gibi resmi etkinlikleri kapsayan içerikler.	RO02
Başsağlığı Mesajları	Duygusal ve insani yaklaşımları yansıtan içerikler.	BM03
Eleştiri ve Analiz	Karşıt görüşlere dair eleştiri veya yorum içeren içerikler.	EA04
Diğer Konular ve Toplantılar	Yukarıdaki kategorilere girmeyen genel sosyal medya içerikleri.	DK05

HOLLYWOOD SİNEMASINDA “BRANDO” FENOMENİ VE AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ’NDE TOPLUMSAL DÖNÜŞÜME ETKİLERİ¹

THE “BRANDO” PHENOMENON IN HOLLYWOOD CINEMA AND ITS EFFECTS ON SOCIAL TRANSFORMATION IN THE UNITED STATES

İbrahim SARITAŞ

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Radyo, Televizyon ve Sinema Bölümü
isaritas@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-2841-0787

Utku KOÇAK

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Rektörlük
utku.kocak@hbv.edu.tr
ORCID: 0000-0002-0011-4257

ÖZ

Geliş Tarihi:
08.12.2024

Kabul Tarihi:
17.03.2025

Yayın Tarihi:
27.03.2025

Anahtar Kelimeler
Sinema, Hollywood,
İdeoloji, Propaganda,
Marlon Brando

Keywords
Cinema, Hollywood,
Ideology, Propaganda,
Marlon Brando.

Tarihsel süreç boyunca sinema, kitlesel hegemonyaların inşasında önemli bir araç olarak kullanılmış ve özellikle iki dünya savaşında da iktidar sahiplerinin savaş gereçlerini halk nezdinde meşrulaştırmak için güçlü bir ideolojik aygıt haline gelmiştir. Bu çalışmanın amacı, Amerika Birleşik Devletleri’nin Soğuk Savaş döneminde (1947-1957) sinemanın bu ideolojik gücünü nasıl kullandığını incelemek ve aynı dönemde Hollywood’da ortaya çıkan başkaldırı temsillerinin sosyal ve siyasal nedenlerini anlamaktır. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar, örnek olarak seçilen filmin sosyolojik ve ideolojik analizleriyle desteklenmiştir. Nitel bir araştırma deseni izleyen bu çalışmada, döneme muhalif bir duruş sergilediği düşünülen yönetmen Elia Kazan’ın, Marlon Brando’yu bir başkaldırı sembolü haline getirdiği *On the Waterfront* (Kazan, 1954) filmi söylem analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bulgular, sinemanın egemen güçlerin ideolojik hegemonyasına hizmet etmesinin yanı sıra, iktidara yönelik eleştirileri mümkün kılan bir muhalif iletişim aracı olduğunu da ortaya koymuştur. Çalışmanın sonunda, McCarthy döneminin Hollywood’u ideolojik bir propaganda aracı olarak kullanma çabalarına rağmen, Marlon Brando gibi başkaldırı figürlerinin önünü kesemediği ve bu figürlerin dönemin toplumsal değişiminde önemli rol oynadığı sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

Throughout history, cinema has served as a key instrument in constructing mass hegemony and was particularly utilized during the two World Wars as a powerful ideological tool to legitimize war efforts. This study explores how the United States employed cinema’s ideological power during the Cold War (1947-1957) and investigates the social and political reasons behind the rebellion narratives emerging in Hollywood at the time. The findings are supported by sociological and ideological analyses of a selected film. Following a qualitative research design, the study uses discourse analysis to examine Elia Kazan’s *On the Waterfront* (1954), where Marlon Brando becomes a symbol of rebellion. The film is interpreted as reflecting opposition to the dominant ideologies of the period. The results demonstrate that cinema not only reinforces ideological hegemony for dominant powers but also acts as a medium for dissent, enabling critiques of authority. Despite McCarthy-era efforts to use Hollywood for ideological propaganda, rebellious figures like Marlon Brando could not be silenced and played a pivotal role in shaping social change during this period.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1598079>

Atf/Cite as: Saritaş, İ. & Koçak, U. (2025). Hollywood sinemasında “Brando” fenomeni ve Amerika Birleşik Devletleri’nde toplumsal dönüşüme etkileri. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 435-451.

¹ Bu Makale 2022 yılında, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi bünyesinde Doç. Dr. İbrahim Saritaş danışmanlığında yapılan “Soğuk Savaş Dönemi Hollywood Sinemasında Başkaldırı Figürleri” başlıklı ve 748917 numaralı Yüksek Lisans tezinden türetilmiştir.

Giriş

Sinema, ideolojilerin kitlelere aktarılmasında etkili bir araç olarak işlev görmektedir. Bu süreçte ideolojik mesajlar, sinemasal anlatım teknikleri ve ikna edici görsel unsurlar aracılığıyla izleyicilere iletilmekte ve böylece sinema, izleyicilerin sorgulamadan içselleştirdiği toplumsal normları pekiştirmede önemli bir rol oynamaktadır (Horkheimer ve Adorno, 2014, ss. 182-196). Özellikle Birinci Dünya Savaşı sonrasında yükselişe geçen Hollywood sineması, küresel ölçekte en güçlü film endüstrisi haline gelmiş ve uzun yıllar boyunca film sektörüne yön vermiştir (Yılmaz, 2008, s. 57). Hollywood, yalnızca bir eğlence sektörü olarak kalmamış, Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin “yumuşak güç” stratejisinin de parçası olarak, ideolojik mesajlar taşıyan bir platform haline gelmiştir. ABD bu platformu kullanarak küresel düzeyde kendi değerlerini ve çıkarlarını yaymayı başarmıştır (Nyre, 2003, s. 14). Bahsedilen ideolojik atmosferin şekillenmesinde İkinci Dünya Savaşı sonrası gelişen Soğuk Savaş dönemi de kritik bir rol oynamıştır. Savaşın oluşturduğu psikolojik gerilim ve Senatör Joseph Raymond McCarthy'nin komünizm karşıtı söylemleri, ABD'li hukukçu Brennan'ın “Cadı Avı” olarak nitelendirdiği soruşturmaların da etkisiyle Amerikan toplumunu muhafazakâr bir yapıya doğru sürüklemiştir.

Bu dönemde, Marlon Brando'nun başrol oynadığı *A Streetcar Named Desire* (Kazan, 1951) ve *The Wild One* (Benedek, 1953) filmleri, muhafazakâr ve baskıcı tutumlara karşı bir eleştiri niteliği taşımıştır. Brando'nun canlandırdığı asi ve kural tanımayan karakterler, özellikle Amerikan gençliği arasında büyük yankı uyandırmış, onu dönemin isyan eden gençliğinin simgesi haline getirmiştir. Bununla birlikte Elia Kazan'ın yönettiği ve Brando'nun başrolünde oynadığı *On the Waterfront* (Kazan, 1954) filmi de bu algıyı güçlendirmiştir. Film, işçi sınıfının sorunlarına dikkat çekerken, diğer yandan Kazan'ın “Cadı Avı” sürecindeki tutumuna dolaylı göndermelerde bulunarak, dönemin toplumsal yapısına güçlü bir eleştiri sunmuştur. Brando'nun bu asi karakterleri canlandırarak gençlik isyanının bir simgesi haline gelmesi, sinemanın toplumsal dönüşümler üzerindeki etkisinin önemli bir örneği olarak değerlendirilmiştir. Nitekim sinema, bu dönemde eğlence aracı olmanın ötesine geçmiş ve toplumsal başkaldırının bir sembolü haline gelmiştir. İşte bu doğrultuda, çalışmamızın odak noktası olan Soğuk Savaş'ın ilk 10 yılında, Amerika Birleşik Devletleri'nin ideolojik stratejilerine karşı gelişen muhalif atmosfer devreye girmiştir. Özellikle McCarthy dönemi baskılarına karşı üretilen filmler, Marlon Brando gibi oyuncuların toplumsal başkaldırının temsilleri haline gelmesine katkı sağlamıştır. Evlerden eğitim kurumlarına ve sosyal yaşamın hemen her alanına yayılan bu gençlik isyanı, ülkedeki toplumsal yapı parametrelerinde önemli ölçüde değişiklikler meydana getirmiştir. Bu özgün olayın çalışılması, literatürde göz ardı edildiği düşünülen bu konunun özellikle eleştirel söylem analizi ile incelenmesi noktasında mevcut çalışmaların bütününe katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Hollywood sinemasında karşılaşılan “Brando” fenomeni ile toplumsal dönüşümün bir arada incelenmesi hem sosyolojik olayların hem de sinema ilişkisinin açığa çıkartılması yönüyle önemli bir inceleme konusu olarak değerlendirilmiştir. Çalışma, Soğuk Savaş döneminde Hollywood sinemasının ideolojik işlevini incelerken, mevcut literatürdeki hâkim yaklaşımların ötesine geçerek, sinemanın yalnızca iktidarın hegemonik aygıtı olma rolünü değil, aynı zamanda muhalif söylemler üretme kapasitesini de detaylı bir şekilde analiz etmektedir. Mevcut çalışmalar genellikle Hollywood'un McCarthy dönemi baskıları altındaki otoriter propagandasına odaklanırken bu araştırma, *On the Waterfront* (Kazan, 1954) filmi özelinde, bireysel başkaldırı figürlerinin sistem içindeki dönüşüm süreçlerini ve bu figürlerin kolektif bilinç üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. Elia Kazan'ın sinemasının hem otoriteyle iş birliği içinde olduğu hem de muhalif sesleri görünür kıldığı ikili yapısı, çalışmayı özgün kılan temel unsurlardan biridir. Ayrıca, başkaldırının yalnızca politik bir karşı duruş olarak değil, sinemanın estetik ve anlatısal yapısı içinde nasıl şekillendiği, filmdeki karakter inşası ve görsel kodlar üzerinden söylem analizi yöntemiyle irdelenmiştir. Böylece bu çalışma, dönemin ideolojik dinamiklerini sinema üzerinden anlamaya yönelik klasik yaklaşımları aşarak, bireysel ve kolektif başkaldırı pratikleri arasındaki ilişkiye dair yeni bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, uluslararası alanyazındaki mevcut çalışmalar genellikle Hollywood'un ideolojik yönlendirmelerini yapısal düzeyde ele alırken bu araştırma, bireysel temsillerin ve “yıldız” figürlerinin toplumsal değişimdeki rolünü vurgulayarak ideoloji, bireysellik ve sinema arasındaki kesişimleri daha derinlemesine incelemektedir. Böylece, sinemanın hem hegemonya üretiminde hem de bu hegemonyaya direnç gösteren alternatif anlatılar oluşturmadaki çift yönlü işlevi, yeni bir çerçevede içinde değerlendirilmiş ve alan yazına özgün bir katkı sunulmuştur.

Bu araştırma nitel bir metodolojiye dayanmakta olup, olayların ve algıların doğal bağlamlarında bütüncül bir şekilde incelenmesine odaklanmıştır. Bu metodoloji kapsamında Van Dijk (2015) tarafından ileri sürülen eleştirel söylem analizi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında, Elia Kazan'ın *On the Waterfront* (Kazan, 1954) filmi, ideolojik yapıların ve toplumsal dinamiklerin anlaşılmasına yönelik olarak tercih edilen eleştirel söylem analizi

yöntemi ile incelenmiştir. Filmde yer alan temalar, toplumsal dönüşümleri anlamlandırmak açısından değerlendirilmiş, McCarthy dönemi baskılarına karşı geliştirilen eleştirel söylemlerin nitelikleri üzerine çıkarımlar yapılmıştır. Araştırma boyunca elde edilen bulgular, bu çözümlemeyle desteklenerek daha geniş bir çerçevede, toplumsal başkaldırının sinemadaki yansımalarıyla ilişkilendirilmiştir.

Propaganda Sineması ve Hollywood İdeolojisi

İdeoloji, birçok disiplin tarafından farklı biçimlerde ele alınan ve üzerinde ortak fikir birliğine varılamamış geniş bir kavramdır. Her disiplin, ideolojiyi kendi perspektifine göre yorumlayarak kavrama farklı anlamlar yüklemiş ve onu düşünsel alanın merkezine yerleştirmiştir. Ryan ve Kellner'a (2016, ss. 33-35) göre ideolojinin önemli bir işlevi, toplumsal düzendeki adaletsizliklere karşı geliştirilen tepkileri düzenleyici rolüdür. Karl Mannheim da ideolojiyi, toplumsal sınıfların çıkarları doğrultusunda şekillenen düşünce sistemleriyle ilişkilendirir. Ona göre, liberalizm burjuva sınıfının çıkarlarını yansıtırken, sosyalizm proleter sınıfın ideolojisi olarak gelişir, muhafazakârlık aristokrasinin değerlerini ve çıkarlarını savunur. Mannheim, ideolojilerin salt olarak düşünceler bütünü olmadığını, sınıfsal konumları koruma ve sürdürme aracı da olduğunu savunur. Ona göre her sınıf, kendi egemenliğini sağlamlaştırmak amacıyla ideolojisini şekillendirir ve topluma sunar (Mannheim, 1984, s. 60). Althusser ise ideolojiyi, yanlış ya da mantıksız olduğu için değil, toplumsal düzeni yeniden üretme sürecine katkı sağladığı için önemli bulur. Dahası toplumsal düzenin baskınlığı, ideolojiyi sorgulanamaz hale getirir ve bireyler bu sistemin bir parçası haline gelir (1995, s. 280). Althusser'in ideoloji anlayışında, devletin toplumu kontrol etme işlevi yalnızca baskı aygıtları ile sınırlı değildir; bu işlevi yerine getiren başka araçlar da vardır. Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA) olarak tanımlanan kurumlar, bireylerin düşünce ve davranışlarını şekillendiren, genellikle özel alanda faaliyet gösteren kurumlardır. DİA'lar arasında siyasal partiler, medya, kiliseler, okullar, aile, sendikalar ve kültürel kurumlar (sanat, spor, edebiyat) yer alır (Althusser, 1989, ss. 33-35). Bu ideolojik aygıtlar, toplumsal uyumu sağlayarak devletin ideolojik hegemonyasını pekiştirir.

İdeolojinin topluma aktarılmasında en güçlü araçlardan biri de sinemadır. Sinema, geniş kitlelere ulaşabilme kapasitesiyle ideolojik içeriklerin etkin bir şekilde yayılmasına zemin hazırlayarak, kitlesel hegemonya inşasında merkezi bir işlev üstlenir. Bu bağlamda, medya endüstrisinin sermaye ve iktidar ilişkileri doğrultusunda şekillenen yapısı, sinemayı egemen sınıfların toplumsal bilinç üzerindeki hâkimiyetini pekiştiren bir araç olarak konumlandırır. Böylelikle, sinema yoluyla yeniden üretilen ideolojik söylemler, izleyici kitlesinin pasif tüketimiyle sistematik bir biçimde meşrulaştırılır ve hegemonik normlar görünmez bir hâle getirilir. Özellikle Hollywood sineması, bu sürecin merkezinde yer alarak ideolojik üretimin önemli bir aracı haline gelmiştir. Hollywood filmleri Amerikan ideolojisini dünya genelinde yaymakla kalmaz, bu ideolojinin farklı coğrafyalarda yeniden üretilmesine de hizmet eder (Medin ve Kaymak, 2021, s. 156).

Öte yandan Hollywood sineması, toplumsal yaşamın biçimlerini ve normlarını kodlayan bir kültürel temsil sistemi olarak görev üstlenir. Bu yönüyle, bireylerin algılarını yönlendirme işlevi de görmektedir. Bunu film karakterleri vasıtasıyla gerçekleştirir. Filmlerdeki kahramanlar, anti-kahramanlar ve diğer karakterler, ait oldukları toplumdan beslenir ve izleyici tarafından içselleştirilir. Dahası, kültürel temsillerin toplumsal normların oluşumunda belirleyici rol oynadığı anlamına gelir. Kültürel temsillere hâkim olmak, egemen iktidarların kendi güçlerini sürdürmeleri açısından büyük bir önem taşır (Ryan ve Kellner, 2016, ss. 33-35). Dolayısıyla, sinemanın baskın toplumsal söylemleri çözmeye potansiyeli taşıdığı düşünülebilir; ancak film teorisindeki yaygın ideolojik yaklaşımlar, bu potansiyelin sınırlı olduğunu savunur (Ryan, 2015, s. 88). Bu teorilere göre, ideoloji tüm popüler filmlerde var olan temel bir bileşendir ve bu filmler, izleyicilerin gerçek dünyayı algılayış biçimlerini çarpıtarak hayali bir gerçeklik inşa ederler. İdeoloji, bu anlamda, toplumun her kesimine tahakküm eden, ayırım gözetmeyen bir pratik olarak işlev görür. Sinema ise, toplumsal analiz yapma amacıyla bir araç niteliğiyle kullanıldığında, bireylerin sosyal kimliklerini ve sosyal kontrol mekanizmalarını tanımlayan bir toplumsal bilinçdışı oluşturur. Bu nedenle, ideoloji ve sinema arasında önemli bir ilişki mevcuttur. Althusser tarafından özellikle kilise ve okul, Devletin İdeolojik Aygıtları (DİA) arasında en önemli araçlar olarak nitelendirilmiş olsa da günümüz dünyasında sinema da bu aygıtların arasında yer alması gereken bir yapı haline gelmiştir.

Sinemanın bu denli etkin bir ideolojik araç olarak görülmesinin temel nedenlerinden biri, toplumun gerçekliğini yeniden inşa eden bir mecra olmasıdır. Sinema, izleyicilere toplumu "olduğu gibi" değil, kurgusal bir biçimde sunar. Bu durum, izleyicilerin toplumla ilgili algılarını şekillendirir ve gerçek ile kurgu arasındaki sınırı bulanıklaştırır (Diken ve Laustsen, 2011, s. 36). Kurgu, görsel-işitsel anlatıların özdeşleşme yoluyla gerçeklik gibi

algılanmasına da yol açabilecek niteliktedir. Bu anlatılara maruz kalma sırasında oluşan tepkiler, gerçek hayatta benzer deneyimlerle ortaya çıkan duygusal süreçlere oldukça benzer olabilir (Özbulduk Kılıç, 2024, s. 610). Batılı ülkeler, teknolojik gelişmeleri erken dönemde benimseyerek, propaganda ve ideoloji alanında büyük adımlar atmışlardır. Özellikle savaş dönemlerinde, sinemanın bir propaganda aracı olarak kullanımı yaygınlaşmış ve bu araç, halkı psikolojik olarak güçlendirmek ve savaşı meşrulaştırmak amacıyla etkin bir biçimde kullanılmıştır. Sovyet Rusya örneği, bu kullanımın en belirgin örneklerinden biridir. Lenin, Birinci Dünya Savaşı sonrası sinemayı önemli bir propaganda aracı olarak görmüş ve Bolşevik devrimi sonrasında sinema, Sovyet halkına siyasal ideolojiyi yaymanın bir aracı olarak kullanılmıştır. Kitlelerin eğitimi için sinema kentlerden köylere kadar yaygınlaştırılmış ve Sovyet toplumunun siyasal bilincini şekillendirmeye yönelik ideolojik mesajlar sinema yoluyla aktarılmıştır (Eisenstein, 1993, s. 25).

Sinemanın ideolojik araç olarak kullanıldığı bir diğer örnek, Nazi Almanyası'dır. Hitler iktidara geldiğinde, Nazi Partisi sinemanın kitlesel etki gücünü fark ederek bu aracı siyasi gücünü pekiştirmek ve toplumun ırkçı bir ideoloji etrafında birleşmesini sağlamak için kullanmıştır. Bununla beraber propaganda Bakanı Joseph Goebbels, Nazi propagandasının etkin bir biçimde yayılabilmesi için sinemanın gücünden faydalanarak kitlelere ulaşmanın yollarını aramıştır. Ancak Goebbels, doğrudan propaganda filmleri üretmektense, halkın ilgisini çekecek eğlence filmleri içine ideolojik mesajlar yerleştirerek daha geniş kitlelere ulaşmayı tercih etmiştir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sırasında, Almanya'nın aldığı yenilgiler karşısında halkın moralini yüksek tutmak için bu tür eğlence odaklı filmler kullanılmıştır. Nazi sinema endüstrisi, 1942 yılında bütünüyle kamulaştırılarak devletin himayesine geçti ve bu dönemde Hitler'in liderliğini kutsayan mitolojik propaganda filmleri üretilmiştir (Çakı, Gazi ve Çakı, 2019, s. 160).

İngiltere ve İtalya da sinema sektörlerini propaganda aracı olarak etkili bir şekilde kullanan ülkeler arasındadır. Özellikle İngiltere'de belgesel filmler, diğer türlerden daha güçlü bir propaganda aracı olarak öne çıkmıştır. John Grierson liderliğinde başlatılan "İngiliz Belgesel Film Hareketi", 1939'da savaşın patlak vermesiyle büyük bir ivme kazanmış ve bu doğrultuda birçok belgesel film üretilmiştir (Akarcalı, 2003, s. 212).

Bu çalışmanın temel konusunu oluşturan Hollywood sineması ise, ekonomik büyüklüğü ve küresel etkisiyle dünya sinema endüstrisinin önemli merkezlerinden biri olarak nitelendirilmektedir. Hollywood'da üretilen filmlerin büyük bir kısmı, dev yapım stüdyoları tarafından dağıtılmakta ve bu geniş ekonomik yapı, Hollywood'un toplumsal etkisinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Erus, 2007, s. 7). Amerika Birleşik Devletleri'nde her hafta binlerce kişinin sinema salonlarını doldurması ve dijital dönüşüm süreçlerinin etkisiyle sinema; sanat dalı ve büyük bir ticari sektör olarak genişlemeye devam etmektedir. Hollywood, eğlence üretmekle kalmayıp, filmler aracılığıyla moda, stil ve karakter fenomenlerini de topluma sunarak Amerikan toplumunun düşüncelerini ve duygularını derinden etkilemektedir. Hollywood filmlerinde yer alan kostümler, ertesi gün binlerce Amerikalı tarafından benimsenmekte, filmlerde görülen yaşam tarzları ve imgeler hızla halk tarafından özümşenerek günlük hayata uyarlanmaktadır (Akarcalı, 2003, s. 253). Bu bağlamda, Amerikan sineması dünya genelinde ulusal değerlerini ve yaşam biçimlerini inceliklerle işleyerek bir tür kültürel yansıma meydana getirmektedir. Sinema, bu kültürel yansıma sayesinde her toplumun portresine ulaşmakta ve bu toplumları kendine özgü bir düzene sokmaktadır (Scognomillo, 1997, s. 175). Hollywood sinemasının anlatı yapısı, muhafazakâr bir temele dayanmaktadır. Bu yapı içinde genellikle aile kavramının önemi vurgulanmakta, kadınlara toplumsal düzende ikincil roller verilmekte ve heteroseksüel erkek egemenliği desteklenmektedir (Yılmaz, 2008, ss. 72-74). Hollywood'un bu muhafazakâr değerleri yaymakta gösterdiği etkinlik, sinemayı Amerikan ideolojilerini kitlelere ulaştırmanın en güçlü araçlarından biri haline getirmiştir.

Amerika Birleşik Devletleri'nin küresel siyasi arenada kendisini "dünyanın savunucusu" olarak nitelendirmesi, Hollywood sinemasının bu siyasi tasarımları destekleme işlevi ile doğrudan ilişkilidir. Sıklıkla, Amerikan askerî müdahalelerinden önce bu tür eylemleri meşrulaştırmaya yönelik filmler yapılmakta, adeta bir "Hollywood harekâtı" yürütülmektedir (Öztürk, 2017, s. 219). Günümüzde de Hollywood, yıllar içinde profesyonelce geliştirdiği propaganda temelli dili kullanarak, Amerikan ideolojisini dünya genelinde yaymaya devam etmektedir. Hollywood yapımları, özellikle savaş, afet ve ulusal güvenlik gibi temaları ele alan filmler aracılığıyla, Amerikan söylemini küresel ölçekte kitlelere ulaştırmakta ve bu ideoloji filmdeki tema, kurgu, mekân tercihi, kamera hareketleri, oyunculuk ve diyaloglar gibi unsurlar yoluyla başarılı bir şekilde aktarılmaktadır. Yönetmenin, sahne anlatımında bir tutum sergilemesi, doğru müziği seçmesi ve sahneyi kodlaması gibi unsurlar da rastlantısal değil, belirli bir ideolojik sistem içinde bilinçli olarak tasarlanmaktadır (Solanas ve Gettino, 2008, s. 176).

Hollywood sineması denilince akla gelen en önemli kavramlardan biri de “star” (yıldız) oyuncu olgusudur. Yıldız oyuncuların varlığı, Hollywood’un yapı taşlarından biridir ve bu sistem olmadan Hollywood’un etkisini ve gücünü anlamak zordur. Yıldız oyuncular, doğal bir gelişim sürecinden ziyade, planlı biçimde oluşturulmuş simgeler olarak kabul edilmektedir. En belirgin özellikleri, izleyiciyi sinema salonlarına çekmeleridir. Hollywood sineması tam anlamıyla şekillenmeden önce, sinema oyuncuları geniş kitlelerce tanınmıyordu. Yapımcılar da belirli oyuncuları seçerek halkın gözünde ulvileştirmeyi amaçlamışlardı. Böylece yıldız kavramının oluşturulmasıyla oyuncular, filmin ticari başarısının anahtarı haline gelmiştir. Halkın, yıldız oyuncuların yer aldığı filmleri tercih etmesi de ticari başarı ve ideolojik yapıların kitlelere benimsetilmesi açısından önemli bir araç olmuştur (Armes, 1975, s. 136). Nitekim yıldız oyuncular, toplumsal idealleri ve arzuları temsil eden karakterlerle özdeşleşir ve izleyiciler, bu karakterlerle kurdukları bağ üzerinden toplumsal normları içselleştirir. Hollywood sineması, bu süreçte psikolojik kalıplar oluşturarak, karakterlerin ve kahramanların toplumsal algı üzerindeki etkisini derinleştirir. Marlon Brando, James Dean, Rita Hayworth, Clark Gable, Humphrey Bogart, Ava Gardner, Marilyn Monroe ve Brigitte Bardot gibi isimler, bu sistemin üretmiş olduğu ve toplumda büyük yankı uyandıran yıldızlardan sadece birkaçıdır (Monaco, 2001, s. 251).

Popüler bir yıldız olmanın yanı sıra, bu unvanı koruyabilmek için sanatçılar, politik ve kültürel koşullar içinde dikkatli adımlar atmak zorundadırlar. Yıldızların, kamuoyunun gözünde sıklıkla görünmeleri, onların toplumsal algı üzerindeki etkisini artırsa da radikal veya sıra dışı politik duruşlar sergilemeleri durumunda bunun bedelini ağır ödemek zorunda kalabilirler. Örneğin Jane Fonda, Vietnam Savaşı’na karşı sergilediği muhalif duruş nedeniyle şöhretini büyük ölçüde kaybetmiş, hatta Hollywood’da kara listeye alınarak uzun süre film endüstrisinde çalışmamıştır (Seçkin, 1996, s. 25).

Bu olgular ışığında Hollywood’un propaganda faaliyetleri ise diğer totaliter rejimlerde görülen doğrudan ideolojik yansımalarından farklı olarak, daha incelikli bir biçimde sinema aracılığıyla halka sunulmuştur. Amerika Birleşik Devletleri, özgürlük, adalet ve Amerikan rüyası gibi simgesel değerlerini, sinema aracılığıyla tüm dünyaya yaymaya devam etmektedir. Sinema, Amerikan kültürünü ve ideallerini evrensel bir düzene sokarak, farklı toplumlar arasında bir köprü işlevi görmektedir. Her ne kadar Hollywood sineması temelde eğlence ve komedi gibi türlerde film üretse de bu yapımlar Amerikan politik çıkarlarını destekleyen mesajlar da içermektedir (Altay ve Uğur, 2018, s. 23). Bu anlamda, Amerikan sineması eğlence aracı olarak nitelendirilmekle birlikte, ideolojik bir silah haline de dönüşmüştür.

Öte yandan sinemanın egemen ideolojilere hizmet eden bir araç olması, iktidarın topluma dayattığı mitlere karşı bir eleştiri mekanizması olabileceği gerçeğini de unutturmamalıdır (Arın, 2020, s. 83). Douglas Kellner, Hollywood sinemasında bu tür eleştirel örneklerin bulunduğunu belirtmekte ve belgesel, bilim kurgu, komedi gibi türlerin, ideolojik yapıların eleştirisine yer veren çok sayıda yapıyı içerdiğini vurgulamaktadır (Kellner, 2011, s. 56). Yukarıda da bahsedildiği üzere sinema, bir yandan egemen ideolojileri yaygınlaştıran bir araç olurken, diğer yandan bu ideolojilere karşı eleştirel bakış açılarını da içinde barındırabilecek kadar esnek bir yapıya sahiptir (Gezmen ve Gürkan, 2016, s. 199). Özellikle siyasi gerginliklerin yoğun olduğu dönemlerde, bu işlevi daha belirgin hale gelir. Nitekim Soğuk Savaş dönemi; ideolojilerin çatıştığı, kültürel ve sanatsal üretimlerin bu çatışmalardan etkilendiği bir süreç olmuştur. Sinemanın bu dönemde nasıl bir ideolojik araç veya eleştiri mekanizması olarak kullanıldığını anlamak, McCarthy dönemiyle başlayan “Cadı Avı” sürecini değerlendirmek için önemli bir zemin sunmaktadır.

Soğuk Savaş Döneminde McCarthy’nin “Cadı Avı” Süreci

Soğuk Savaş, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD ile SSCB (Sovyetler Birliği) arasındaki gerginlikleri ve ideolojik mücadeleleri tanımlayan bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu mücadele, doğrudan askerî çatışmalardan ziyade ekonomik baskılar, propaganda savaşları ve silahlanma yarışları şeklinde kendini göstermiştir. Soğuk Savaş dönemi, büyük güçlerin, ideolojik nüfuz alanlarını genişletmek veya stratejik üstünlük sağlamak amacıyla daha zayıf devletlerin iç işlerine müdahale etmeleriyle karakterize edilmiştir (Gönlübol, 2000, s. 384).

İkinci Dünya Savaşı’nın yıkıcı etkilerinin ardından, dünya sahnesinde ABD ve SSCB, küresel siyasetin iki baskın gücü olarak ön plana çıkmıştır. Her iki devlet, ideolojik çıkarlarını koruma ve küresel nüfuzlarını artırma arayışında farklı politikalar izlemeye başlamışlardır. Daha önce, ABD 1823 yılında ilan edilen Monroe Doktrini

ile yalnızlık politikasını benimsemiş, kendi kıtası dışındaki meselelere müdahil olmamayı tercih etmiştir. Ancak savaş sonrası dönemde, ABD bu politikayı terk ederek, dünya siyasetine daha etkin bir aktör olarak katılmaya karar vermiştir (Uçarol, 2015, s. 943). Öte yandan, Sovyetler Birliği de bu dönemde yayılcı bir dış politika izleyerek ABD ile kıyasıya bir rekabete girmiş, bu rekabet özellikle teknoloji ve silahlanma yarışında belirginleşmiştir. Komünizmin yayılmasına karşı çıkan ülkeler ise Sovyetler Birliği'ne karşı birleşme çabalarına hız vermiştir. Bu ideolojik ve politik çatışma, dünyayı ikiye bölmüş ve Doğu Bloğu ile Batı Bloğu arasındaki kutuplaşmayı derinleştirmiştir (Çelik, 2018, s. 114).

Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasında yükselen etkisi, özellikle kapitalizme alternatif olarak sunduğu ekonomik ve politik sistemle birçok ülkeyi etkisi altına almıştır. Bu durum, dünya genelinde kutupsal bir bölünmeyi hızlandırmış ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki mücadele, geniş bir coğrafyada sosyo-politik çatışmalarla kendini göstermiştir. Sovyetler Birliği'nin yayılma politikalarına karşı ABD, Avrupa'da komünist hükümetlerin iktidara gelmesini engellemek için bir dizi ekonomik ve askerî önlem almıştır. Bu kapsamda, Marshall Planı devreye sokularak Batı Avrupa'nın kalkınması hedeflenmiş, aynı dönemde Truman Doktrini ve NATO gibi stratejik hamleler Batı bloğunun etkisini artırmak için uygulanmıştır. Doğu Avrupa'da ise Sovyetler Birliği'ne yakın hükümetler kurulmuş ve bu süreçte Varşova Paktı kurularak karşı hamle geliştirilmiştir. Böylece Soğuk Savaş, kıtalararası bir yayılım göstererek dünya siyasetinin temel belirleyici unsuru haline gelmiştir (Çağlar, 2006, s. 22).

Soğuk Savaş'ın gerek duyduğu politikaların yurt içinde ve dışında etkin olabilmesi için Amerikan aydınlarının bir kısmının desteği, bu politikaların meşruiyet kazanmasında kilit bir görev üstlenmiştir. Komünizmle mücadelede devlet ile aydınlar arasında kurulan iş birliği, ideolojik bir meşruiyet yaratmakla kalmamış, uygulamaya yönelik pratik bir işlev de kazanmıştır. Özellikle üniversiteler, devletin yürüttüğü politikaların bilgi altyapısını sağlayan önemli kurumlar haline gelmiştir (Örnek, 2010, s. 61). 1945 sonrasında hızla değişen iç ve dış koşullar, toplumda büyük bir belirsizlik ve endişe yaratmıştır. 1940'ların sonlarına doğru basında çıkan manşetler, "her yere sızan ve devleti ele geçirmeyi hedefleyen yıkıcı güçler" hakkında korku dolu ifşaatlar ortaya koymuş ve Amerikan toplumunda derin bir psikolojik travma etkisi yaratmıştır. Özellikle 1946-1948 yılları arasında toplumda hâkim olan tedirginlik ortamı, Soğuk Savaş'ın şekillendirdiği politik ve ideolojik yeniden yapılanma sürecine zemin hazırlamıştır. Toplum geniş ölçüde korku ve endişe içine girmiş ya komünizm tehlikesine inanmış ya da bu tehdit karşısında sessiz kalmıştır. Senatör McCarthy'nin başlattığı anti-komünist hareketin yaptırımlarından önce, halk ve aydınlar arasında güçlü bir ikna sürecinin yaşandığı vurgulanmalıdır (Örnek, 2010, s. 67).

Bu doğrultuda, ABD hükümeti komünizmi itibarsızlaştırmak için basın ve haberleri aktif bir şekilde kullanmış, toplumda olumsuz çağrışımlar oluşturmaya çalışmıştır. Başkan Truman, Soğuk Savaş'ın başlarında, Nazi Almanyası'na karşı birlikte savaşmış olan Stalin'in görece olumlu imajını tersine çevirmek ve Sovyet liderini Amerikan toplumunda bir tehdit unsuru olarak sunmak istemiştir (Özçağlayan ve Apak, 2017, s. 115). ABD'nin diğer ülkelerden farklı olarak savaştan ekonomik kazanç sağlamış olması da bu dönemin politik ve toplumsal yapısını şekillendirmiştir. 1941-1945 yılları arasında ABD'nin gayri safi milli hasılası iki katına çıkmış, reel ücretler yükselmiş ve halk bol ve ucuz tüketim mallarına erişim sağlamıştır (McMahon, 2013, s. 15). Amerikan toplumunun, savaş sürecinin getirdiği yoksulluk ve kaos ortamından endişe duyması, sosyal ve ekonomik davranışlarını değiştirmiştir. Böylece, İkinci Dünya Savaşı sonrası Amerikan halkı için savaş, refahı artıran bir olgu olarak algılanmıştır. Ancak bu dönemde başlayan silahlanma yarışı, ABD ve SSCB arasında gerginliği tırmandırmış ve güvenlik politikalarının merkezine askeri güç yerleştirilmiştir (Bekar, 2019, s. 182).

Soğuk Savaş'ın Amerikan toplumu üzerindeki etkilerine bakıldığında, bu dönemde toplumun ciddi güvenlik kaygıları ve korkular yaşadığı anlaşılmaktadır. Hayati güvenliğinden emin olamayan Amerikan halkı, neredeyse sürekli bir ölüm korkusuyla yaşamak zorunda kalmıştır. Özellikle 1950-1965 yılları arasındaki dönemde Soğuk Savaş'ın en yoğun hissedildiği bu ortam, Amerikan toplumunun davranışlarının değişmesine ve tekrar şekillenmesine zemin sağlamıştır. Bu süreçte, sivil toplum ölüm düşüncesiyle sıkça karşı karşıya kalmış ve bu kaygı, bireylerin tüketim alışkanlıklarına da yansımıştır. Toplum, tüketim davranışlarını hayatta kalma ve kaygıyı azaltma güdüsüyle dönüştürmeye başlamış, temel ihtiyaçlara yönelik bir "istifleme" ve "sığınma" mantığıyla hareket etmiştir (Dündar, 2020, s. 63). Soğuk Savaş'ın toplum üzerindeki bu etkileri sürerken, 1947 baharında Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi (HUAC), Hollywood film endüstrisinin doğrudan sorgulanmasına başlamıştır. Komite, Washington'a 41 Hollywood çalışanını çağırarak, bu kişilerin Komünist Parti ile olası bağlantılarına dair sorgulamalar yapmıştır (Teksoy, 2005, s. 357). Bu soruşturmalar yoğunlaştıkça, Wisconsin

Senatörü Joseph R. McCarthy, 9 Şubat 1950 tarihinde elinde devlet için çalışan ve Komünist Parti üyesi olan 205 kişilik bir liste bulunduğunu iddia ederek kamuoyunun dikkatini çekmiştir. McCarthy'nin bu iddiaları, onun büyük bir toplumsal destek kazanmasına zemin hazırlamış ve Amerikan toplumundaki anti-komünist histeriyi körüklemiştir (Alpteki, 2009, s. 20).

Bu gelişmeler ışığında, McCarthy'nin "Cadı Avı" olarak bilinen kampanyası, birçok kişinin sorgulanmasına ve baskı altına alınmasına yol açmıştır. Tanıklık eden kişilerden Komünist Parti üyeliğiyle ilgili itiraflar istenmiş; diğer üyelerin isimleri açıklanarak tövbe etmeleri beklenmiştir. Bu soruları yanıtlamayı reddeden onlarca Hollywood çalışanı ise hapse atılmış ya da sürgüne gönderilmiştir. Komünistlerle iş birliği yaptığı düşünülen birçok sanatçı ve sinema emekçisi, bu dönemin baskıcı atmosferinde büyük bir kariyer çöküşü yaşamıştır.

1951 yılına gelindiğinde, Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi (HUAC) ve Senatör McCarthy'nin listelerindeki şüpheli isimlerin sayısı 400'ü aşmış, ihbarcılık adeta bir kahramanlık göstergesi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Örneğin, bir panelde yaptığı konuşmada John Wayne, insanları "gerçek bir Amerikan vatandaşı olduklarını kanıtlamak" adına, tanıdıkları Komünistleri açıklamaya davet etmiştir. HUAC'ın Hollywood'a yönelik ikinci büyük soruşturması sırasında ifade verenler arasında ünlü yönetmen Elia Kazan da yer almaktadır. İlk ifadesini kapalı kapılar ardında veren Kazan'ın toplantı tutanakları açıklanmamış; ancak dört ay sonra kendi isteğiyle tekrar ifade verdiğinde, bu tutanaklar ertesi gün kamuoyuna açıklanmıştır. Tutanaklardan, Kazan'ın parti faaliyetleri hakkında bilgi verdiği ve ilk ifadesinde bazı isimleri açıkladığı anlaşılmaktadır. Kazan, ikinci oturumda, komitenin istediği eserler ve tanıdığı diğer isimler hakkında daha fazla bilgi sunmuş, ifadesini ise "komünist felsefeden tiksindiğini" belirterek bitirmiştir. Ayrıca, gerektiğinde her zaman tanıklık yapmaya hazır olduğunu ifade etmiştir (Teksoy, 2005, ss. 359-360).

Bu dönemde "Cadı Avı" boyunca, başta Hollywood olmak üzere sanat dünyasında siyasi görüşlerinden şüphe duyulan birçok kişi kara listeye alınmış ve ağır baskılara maruz kalmıştır. Bu kara listeye alınanlar arasında film endüstrisinin önde gelen oyuncular ve yönetmenleri de bulunmaktadır. Charlie Chaplin, Orson Welles, Bertolt Brecht, Arthur Miller ve Pete Seeger gibi sanat dünyasının önemli isimleri bunlara örnektir. McCarthy'nin bu sert politikaları, birçok kesime göre Amerika'da kanun ve standartların yerini keyfi baskılara bırakması olarak görülmüştür. Böylece Amerikan toplumunda yeni bir korku iklimi oluşmuş; halk, kendi yaşamlarına yönelik potansiyel tehditlerden de endişe duymaya başlamıştır (Günar, 2014, s. 64).

"Brando" Fenomeni Etkisiyle Hollywood Başkaldırısı ve ABD Toplumuna Yansıması

Soğuk Savaş döneminde McCarthy'nin başlattığı "Cadı Avı" operasyonları ve bu operasyonlar sonucunda ortaya çıkan soruşturmalar, Hollywood sinema endüstrisinde ve Amerikan toplumunda güçlü bir karşı ideolojinin doğmasına neden olmuştur. Bu dönemde çekilen bazı filmler, hükümetin baskıcı politikalarına karşı açık bir başkaldırı olarak okunmuş ve Hollywood'un diğer yüzünü temsil eden eleştirel yapımlar dönemin ideolojik tartışmalarında önemli bir rol oynamıştır.

Bu araştırmada daha önce ele alındığı gibi, Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi (HUAC) tarafından yürütülen soruşturmalarda Hollywood çalışanlarının "yandaş" ve "yandaş olmayanlar" olarak sınıflandırıldığı gözlemlenmiştir. 19 "yandaş olmayan" tanıktan 10'u, Komünist Parti üyeliğiyle ilgili sorulara yanıt vermemeyi tercih etmiştir. Bu kişiler arasında yer alan Senarist John Howard Lawson önderliğindeki grup, komisyonun varlığını anayasal haklara aykırı bularak, ifade vermemek adına anayasal vatandaşlık haklarına güvenmiştir. Lawson, sorgu sırasında komiteye karşı cesur bir çıkış yaparak, "Beni yargılamıyorsunuz, Amerikan halkı sizin komitenizi yargılıyor" şeklinde tepki göstermiştir. Daha sonra bu 10 kişi, "Hollywood On'lusu" olarak anılmaya başlanmış ve Amerikan Kongresi'ne hakaret suçlamasıyla yargılanmışlardır. Sonucunda, sanıklar bir yıl hapis ve bin dolar para cezasına çarptırılmış; itirazlarının Yargıtay tarafından reddedilmesinin ardından (10 Nisan 1950) cezaevine gönderilmişlerdir (Teksoy, 2005, s. 357).

Birleşik Devletler'deki muhalif sesleri susturma politikası, hükümet, medya ve eğlence sektörü de dâhil olmak üzere birçok alanda, çok sayıda insanın komünist olduğu iddiasıyla tasfiyesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Söz konusu ortam, anti-Sovyet ve anti-komünist bir uzlaşma ile desteklenmiş; liberal ve muhafazakâr entelektüellerin büyük çoğunluğu bu uygulamaları ya sessizce kabul etmiş ya da aktif olarak desteklemiştir. Bu grupların desteği, tasfiye kampanyasının meşrulaştırılmasına katkı sağlamış, ancak yapılanlara karşı çıkan çok az sayıda kişi, sonuçlarına katlanma cesareti göstermiştir. Amerikalı oyun yazarı ve entelektüel Arthur Miller, bu muhaliflerden

biri olmuştur. Miller, 1692 Salem cadı mahkemeleri ile McCarthy döneminin komünizm karşıtı davaları arasında kurduğu benzetmeyle, alegorik oyunu “The Crucible” aracılığıyla bu davaları açıkça kınamıştır. Bu tutumu, Miller’ı hızla HUAC’ın hedefi haline getirmiş ve yurt dışına çıkmak için yaptığı pasaport başvurusu reddedilmiştir. Öte yandan, Miller’ın aksine, eski dostu Elia Kazan, HUAC’a isimler vererek kendisini korumayı başarmış ve Hollywood’un zarar görmeyen yönetmenlerinden biri olarak kariyerine devam etmiştir (Örnek, 2010, s. 68). Kazan, arkadaşları hakkında bilgiler vererek çalışma özgürlüğünü korumuş, ancak bu durum ona “hain” damgası vurulmasına yol açmıştır. Buna rağmen Kazan, sonrasında birbiri ardına önemli filmler çekmeye devam etmiştir.

Bu dönemde Kazan’ın yaptığı ilk büyük film, Tennessee Williams’ın oyun uyarlaması olan *A Streetcar Named Desire* (Kazan, 1951) olmuştur. Marlon Brando, Vivien Leigh ve Karl Malden gibi oyuncuların güçlü performanslarıyla bu film, tiyatro ve sinema arasındaki bağı güçlendiren en önemli yapımlardan biri haline gelmiştir. Kazan’ın bir diğer önemli filmi olan *Viva Zapata!* (Kazan, 1952), başrolde yine Marlon Brando’nun yer aldığı, senaryosunu John Steinbeck’in yazdığı ve Emiliano Zapata’nın Meksika’da gerçekleştirdiği ayaklanmayı ele alan bir yapımdır. Film, gücün bireyleri yozlaştırmasının kaçınılmazlığına vurgu yaparken, halkın yöneticilere karşı başkaldırısını yüceltmiş ve tarihe karşı güçlü bir eleştiri sunmuştur. Özellikle Amerika’nın yayılmacı siyasetine yönelik bir karşı duruş olarak okunabilecek bu filmde, Zapata, tarımsal reform ve ulusal birliği sağlama çabası içinde olan, ancak gücü ele geçirmekten korkan bir figür olarak resmedilmiştir. Ayrıca filmde, Zapata’nın çatılardan çıkan yangında mahsur kalıp öldüğü sahnenin Eisenstein sinemasını hatırlattığı söylenmektedir (Teksoy, 2005, s. 367). Bu dönem, Kazan’ın eski dostu Arthur Miller’ın yazdığı “The Crucible” oyununa bir yanıt niteliği taşıyan *On the Waterfront* (Kazan, 1954) filmi ile daha da anlam kazanmıştır. Bu film, bazı durumlarda ihbar etmenin gerekli olduğu mesajını vererek, ihbarcılığın etik boyutunu tartışmaya açmıştır (Örnek, 2010, s. 68).

İkinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Hollywood’da yaşananlar, Amerikan sinemasının geleneksel çizgisinden giderek uzaklaşmasına neden olmuştur. Komedi, dram ve macera gibi geleneksel türlerde üretilen çok sayıda filmde bile, bu türlerin kurmaca yapısına gerçekçilik unsurlarının eklenmeye başladığı görülmüştür. Savaş döneminde ve sonrasında film endüstrisine giren genç yönetmenler, sinemada kurmaca ile gerçeklik arasındaki sınırları yeniden şekillendirmeye başlamışlardır. Hollywood sinemasında yönetmenlerin yaratıcılığı genellikle sınırlı olmakla birlikte, bu genç kuşak, üretim sistemine rağmen yeni ifade olanakları geliştirmiştir. Genç yapımcıların önemli temsilcilerinden biri olan Stanley Kramer, yönetmenliğe başlamadan önce *The Moon and Sixpence* (Lewin, 1942), *Death of a Salesman* (Benedek, 1951), *High Noon* (Zinnemann, 1952) ve *The Wild One* (Benedek, 1953) gibi önemli yapımlara imza atmıştır (Teksoy, 2005, s. 362).

Bu dönemde, yeni ifade biçimleri keşfeden yönetmenlerin filmleri, bu keşiflere rağmen ideolojik çelişkiler nedeniyle politik olarak kusurlu bulunmuştur. Her ne kadar bazı yapımlar kabul edilir hale gelmiş olsa da bu filmlerin içinde buldukları sosyal koşulların dayattığı ekonomik bağımlılığı kırmayı başardığı iddia edilmektedir. Bu bağlamda, McCarthy dönemindeki “Cadı Avı” ve Amerikan toplumunun bu tehdide karşı duyarsızlığı, *High Noon* (Zinnemann, 1952) filmi üzerinden eleştirilmiştir. Yönetmen Fred Zinnemann, bu filmle McCarthy dönemine güçlü bir eleştiri getirmiştir (Kılınç, 2012, s. 70).

High Noon (Zinnemann, 1952) filmi, Gary Cooper, Grace Kelly ve Katy Jurado’nun başrollerini paylaştığı, Carl Foreman tarafından yazılmış bir yapım olarak, McCarthy döneminin Amerikan sinemasında bıraktığı izleri yansıtır. Foreman, filmin çekimleri sırasında Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi (HUAC) tarafından ifade vermeye çağırılmış, soruları yanıtlamayı reddetmesi üzerine kara listeye alınarak İngiltere’ye yerleşmek zorunda kalmıştır. Filmin sonunda Gary Cooper’ın canlandırdığı şerifin, göğsündeki şerif yıldızını çıkarıp fırlatması, Foreman’ın yaşadıklarına bir gönderme olarak kabul edilmektedir. Kasaba halkının yaklaşan tehlikeye karşı duyarsızlığı ise, Amerikan toplumunun McCarthyçilik karşısındaki sessizliğine işaret eder. Bu filmdeki performansıyla Gary Cooper, Oscar ödülünü kazanmıştır (Teksoy, 2005, s. 364). *High Noon* (Zinnemann, 1952), McCarthy döneminin eleştirisini yaparken, Şerif Marshall karakteri aracılığıyla komünizm yanlısı sanatçıların yalnız bırakılmasını ve mesleklerinden uzaklaştırılmalarını güçlü bir şekilde simgelemiştir (İşlek, 2018, s. 103).

Bu dönemde McCarthy yönetimi altında Amerika’da toplumsal ve politik bölünmeler derinleşmiş, McCarthy’nin soruşturmaları medya desteğiyle geniş bir kitleye ulaşmıştır. McCarthyçilik’in bu kadar etkili olmasında, McCarthy’nin demagoji yeteneklerinin medya aracılığıyla yayılmasının büyük bir payı vardır. Ancak McCarthy’nin medya ile yaşadığı çatışmalar da dikkat çekicidir. Özellikle CBS’de çalışan gazeteci Edward

Murrow, McCarthy'ye karşı televizyon programında verdiği mücadele ile senatörün kamuoyundaki itibarını zedelemiştir. Murrow'un McCarthy'nin yöntemlerini sert şekilde eleştirdiği program, McCarthy'nin kendisini savunmasıyla devam etmiş; McCarthy, Murrow'u ABD'deki komünistlerin lideri olmakla suçlamıştır. Ancak bu medya çatışması, ordu soruşturması ile McCarthy'nin siyasi kariyerini sona erdirmiş ve senatör, Amerikan siyasi hayatından çekilmek zorunda kalmıştır (Medhurst, 1984, s. 81).

Bu gelişmeler ışığında 1950'lerde Amerika'da gençlik hareketleri yükselişe geçmiş, Beat Kuşağı'nın öncülüğünde Jack Kerouac, J.D. Salinger ve Allen Ginsberg gibi yazarlar, rock'n'roll müziği ve yeraltı edebiyatıyla birlikte Amerikan ana akım kültürüne meydan okuyan alternatif ifade biçimleri geliştirmişlerdir. Bu kültürel değişim, gençlerin materyalizmi ve banliyö yaşamının sıkıcı düzenini reddetmesiyle şekillenmiş, Soğuk Savaş döneminin güç gösterisini anlamsız bulduklarını göstermiştir. Bu gençler, ana akım kültürün sunduğu çözümlerden tatmin olmayarak, eşitsizliklere alternatif yaşam biçimleriyle karşı durma ihtiyacı hissetmişlerdir (Yılmaz, 1997, s. 19).

Bu yeni gençlik kültürü, İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş döneminin egemen ideolojisinin, Amerikan toplumu üzerinde oluşturduğu korku hegemonyasına bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. McCarthy dönemi boyunca uygulanan baskıcı yaptırımlar, yeni neslin isyankâr ruhunu beslemiş ve Amerikan gençliğinde önemli bir kültürel dönüşüme yol açmıştır. Bu atmosferde Hollywood, ülkenin muhafazakâr baskılarından bunalan ve sosyal bağlamda başkaldıran gençliği konu alan filmler üretmeye başlamıştır. Bu dönemde, Laslo Benedek'in yönettiği ve Marlon Brando'nun başrolde oynadığı *The Wild One* (Benedek, 1953) filmi, dönemin gençliğinin isyanını güçlü bir şekilde yansıtmıştır. Aynı dönemde, Nicholas Ray'in yönettiği ve James Dean'in başrolde yer aldığı *Rebel Without a Cause* (Ray, 1955) filmi de bu başkaldırının somut bir göstergesidir (King, 2002, s. 18).

Hollywood'un gençlik içinde başlayan isyan hareketlerine dair bu yapımları, dönemin toplumsal dönüşümünün sinemadaki yansımalarıdır. Bu isyanın arka planında ise Elia Kazan'ın etkisi büyüktür. Yale Drama Okulu'ndan mezun olduktan sonra Kazan, Lee Strasberg'in yönettiği Grup Tiyatrosu'na katılmış, burada oyunlar yönetmiş ve oynamıştır. Kazan'ın kariyeri, Arthur Miller ve Tennessee Williams'ın eserlerini yönetmesiyle daha da parlamış, sonrasında "Actor's Studio"yu kurarak Marlon Brando, James Dean ve Montgomery Clift gibi oyuncuların yetişmesine katkıda bulunmuştur. Kazan'ın filmlerinde tiyatro eğitiminin izleri ve özellikle Stanislavski'nin metot oyunculuk anlayışının etkisi açıkça görülmektedir. Ancak Kazan'ın sineması sadece tiyatro eğitimiyle sınırlı kalmamış, toplumsal sorunlara kayıtsız kalmayan bir yönetmen olarak da öne çıkmıştır (Teksoy, 2005, s. 367).

"Cadı Avı" soruşturmalarındaki ihbarları nedeniyle eleştirilse de Elia Kazan, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan isyankâr gençliği sinemasına yansıtan ilk yönetmenlerden biridir. Yukarıda kısaca bahsedilen ve Marlon Brando'nun başrol oynadığı *On The Waterfront* (Kazan, 1954) filmi, Kazan'ın en etkili yapımlarından biridir. Film, yozlaşmış bir sendika liderine karşı çıkan bir liman işçisinin (Brando) ihbarcılık yoluyla adaleti sağlamasını konu edinmiştir. Bu film, hükümetin New York'taki liman işçileri üzerinde baskı kurduğu ve sendika denetimi yasaının tartışıldığı bir dönemde çekilmiştir. Kazan'ın bir diğer önemli eseri, John Steinbeck uyarlaması olan *East of Eden* (Kazan, 1955) olup, bu filmde James Dean'in sinemadaki kariyeri başlamıştır. Habil ve Kabil'in modern bir yorumunu içeren bu yapıım, Kazan'ın sinema dünyasında yarattığı etkiyi perçinlemiştir (Teksoy, 2005, s. 368).

Bu filmlerin yayınlandığı 1950'li yıllar, Soğuk Savaş'ın en yoğun hissedildiği dönem olarak tarihe geçmiştir. Dolayısıyla bu filmler, klasik Hollywood hikâye yapısını yansıtmakla birlikte dönemin aile ve toplumsal yapılarının, değerlerinin ve sistemlerinin derinlemesine sorgulanmasına da olanak tanımıştır. Filmler aracılığıyla, Soğuk Savaş sürecinde orta sınıf Amerikan aileleri ve bu ailelerin fertleri arasındaki ilişkilerin zayıfladığı, sosyal normlarla bağların kopuk olduğu bir toplum yapısı tasvir edilmiştir. Bu filmler aynı zamanda, dönemin toplumsal yapısında henüz yeni beliren "suçlu gençlik" olgusunu gündeme getirmiş ve gençlerin suça yatkınlıklarını vurgulamıştır. Ancak, Elia Kazan ve Nicholas Ray gibi yönetmenlerin filmlerinde gençlerin bu suçları işlemeye iten sebepleri derinlemesine irdelemeleri, bu suçlamaların geçersiz olduğunu ortaya koymuştur (Serter, 2016, s. 388). Başka bir deyişle bu filmlerle, muhalif güçlerin ideolojilerini sinema yoluyla topluma sundukları bir dönem oluşmuştur. Bu bağlamda, 1950'li yılların gençliğinin asi tutumlarının oluşumunda, bahsedilen yönetmenler ve filmlerinin büyük bir etkisi olduğu söylenebilir. Hollywood sineması, gençlerin isyankâr ruh halini yansıtarak, bu dönemin toplumsal atmosferine ayna tutmuştur. Aynı dönemin gençleri arasında yer alan, Soğuk Savaş'ın baskı ve korku atmosferini derinden solumuş olan Marlon Brando ve James Dean, Hollywood sinemasındaki bu başkaldırının temsilcileri haline gelmiştir. Bu iki oyuncunun sinemadaki başarıları ve toplumsal sembollere

dönüşmeleri; dönemin tiyatro okulları arasında önemli bir yere sahip olan “Actors Studio”nun öğretileri ve bu okulda öğrendikleri “metot oyunculuğu” ile bağlantılıdır. James Dean ile Marlon Brando’nun uyguladığı bu oyunculuk yöntemi, halkla aralarında güçlü bir bağ kurulmasına olanak tanımış ve onları dönemin gençlik idolleri haline getirmiştir.

Elia Kazan, yıllar sonra Marlon Brando’yu, filmlerinde burjuva ahlakına karşı çıkan ve mevcut düzen içinde başkaldıran bir kişilik olarak tanımlamıştır. Özellikle 1953 yılında çekilen *The Wild One* (Benedek, 1953) filminde, Brando’nun canlandığı kot pantolon ve deri ceketli, motosiklet süren asi genç karakteri, o dönemin tüm öfkeli genç erkeklerine bir ayna tutmuş ve onları baskıya, düzene, eski nesillere ve yerleşik değerlere karşı başkaldırmaya teşvik etmiştir (Dorsay, 2005, ss. 298-300). Brando, bu filmdeki performansı ile bir anda isyanın sembolü haline gelmiştir. Kendisi, bu sembole dönüşmesinden şaşkınlık duymuş, filmin üniversite kampüslerinde ortaya çıkan ve akabinde Amerika’nın geneline yayılan sosyal ve kültürel çalkantıların bir aynası olduğunu iddia etmiştir (Lindsey, 1995, ss. 172-175).

Marlon Brando, özellikle *On The Waterfront* (Kazan, 1954) filminde canlandığı Terry Malloy karakteriyle, McCarthy döneminde yaşanan olaylara sessiz kalanlara meydan okuyan bir başkaldırı figürüne dönüşmüştür. Brando’nun liman işçisi olarak canlandığı bu karakter, toplumun sessizliğini ve pasifliğini eleştiren bir simge olarak değerlendirilmiş ve film, Kazan’ın “günah çıkarma” filmi olarak da yorumlanmıştır.

Brando’nun sinema tarihine geçtiği bu dönemde, o dönemin baskıcı atmosferine karşı sembol olarak yükselmesi, bir sürecin ürünüdür. Brando, 1950’li yılların gençliğinin baskıcı dünyaya, Soğuk Savaş’a, komünizm korkusuna ve muhafazakâr değerlere karşı bir toplum temsili haline gelmiştir. Onun oyunculuk sanatı, bir neslin sesi olma niteliğine bürünürken Elia Kazan, McCarthy dönemini eleştiren ve bu sürece damga vuran filmler yapmaya devam etmiştir (Dorsay, 2005, ss. 298-300). Özellikle *On The Waterfront* (Kazan, 1954) filmi, bu bağlamda Kazan’ın tartışmalı sürecinin otobiyografik bir değeri niteliği taşıırken, aynı zamanda Brando fenomenini de yaratan bir yapıt olarak görülmektedir.

İdeoloji Ekseninde *On The Waterfront* (Kazan, 1954) Filminin Söylem Analizi

1954 yılında Columbia Pictures tarafından sunulan *On The Waterfront* (Kazan, 1954), yapımcılığını Sam Spiegel’in üstlendiği ve senaryosunu Budd Schulberg’in yazdığı bir Amerikan sinema klasığıdır. Elia Kazan’ın yönetmenliğinde hayata geçirilen bu film, başrollerinde Marlon Brando, Karl Malden, Lee J. Cobb, Eva Marie Saint ve Rod Steiger gibi dönemin önemli oyuncularını barındırmaktadır. Film, sinematografik ve ideolojik açıdan sinema tarihine damga vuran eserlerden biri olarak kabul edilmektedir.

On The Waterfront (Kazan, 1954), Amerikan sinemasında Soğuk Savaş döneminin etkilerini en güçlü şekilde yansıtan filmlerden biridir. Bu film, Hollywood’daki ideolojik temsiller, toplumsal değişim ve bireysel hesaplaşma açısından büyük bir öneme sahiptir. Kazan’ın McCarthy dönemi ve “Cadı Avı” soruşturmaları sırasında üstlendiği muhbirlik rolü, filmi daha derin bir düzlemde ele almayı gerektirir. Filmin merkezinde, Kazan’ın bu dönemde yaşadığı ahlaki ve ideolojik çatışmaların sinemasal bir tezahürü yatmaktadır.

Filmin ana karakterlerinden Terry Malloy, yozlaşmış sendika liderlerine karşı bireysel bir başkaldırının sembolü olarak tasvir edilmiştir. Malloy’un yaşadığı içsel çatışmalar, Kazan’ın kendi hayatındaki karmaşık durumu simgeler niteliktedir. Özellikle McCarthy soruşturmaları sırasında komünist olduğunu bildiği meslektaşlarını ifşa etmesi, Kazan’ın toplum ve meslek camiası içindeki konumunu sorgulayan bir tavır geliştirmesine yol açmıştır. Bu bağlamda, *On The Waterfront* (Kazan, 1954) filminin bir işçi sınıfı mücadelesini anlatmanın ötesinde, Kazan’ın kendi vicdanıyla yüzleşmesini de ele aldığını söylemek mümkündür.

Film, söylem bakımından iki ana temayı işlemektedir. İlk olarak, Amerikan toplumundaki baskıcı ve yozlaşmış güçlerin işçi sınıfı üzerindeki tahakkümü gözler önüne serilmektedir. Bu bağlamda, Terry Malloy’un karakteri, sistem karşısında dik duran bir bireyi temsil eder. Diğer taraftan, Rahip Barry karakteri ise ahlaki bir lider olarak toplumun baskılara karşı nasıl mücadele edebileceğini sembolize eder. Filmin bu iki karakter aracılığıyla verdiği mesaj, dönemin Amerikan toplumunda işçi sınıfının hak arayışıyla örtüşmektedir. Terry Malloy, cesareti ve vicdanıyla mücadele eden bir figür olarak, toplumsal değişimin gerekliliğini savunur.

Marlon Brando’nun Malloy karakterine hayat vermesi, onun sinema tarihindeki başkaldırı figürlerinden biri olma niteliğini güçlendiren bir etki yaratmıştır. Brando, bu filmdeki performansı ile işçi sınıfının haksızlığa karşı direnişini dramatik bir biçimde sunarken, Kazan’ın sinemada oluşturmak istediği ideolojik hesaplaşmanın da

temsilcisi haline gelmiştir. Film, yalnızca bir bireysel mücadeleyi değil, toplumsal ve ideolojik bir başkaldırıyı da görselleştirir. Bu bağlamda, *On The Waterfront* (Kazan, 1954) dönemin Amerikan sinemasında toplumsal değişimin sinematografik bir anlatımı olarak dikkat çeker.

Film, dönemin sosyal koşullarına ve işçi sınıfı üzerinde yükselen mafyatik örgütlenmelere odaklanan güçlü bir eleştiri de sunmaktadır. Bu anlamda emperyalizme yönelik örtük bir eleştiri niteliği taşır. Filmin merkezinde, sendikanın başındaki Johnny Friendly karakteri, egemen güçlerin sembolü olarak karşımıza çıkar. Johnny, yıllardır yönetimini sürdürdüğü işçilerin üzerinde korkuya dayalı bir hegemonya kurmuştur. Bu baskıcı düzen, işçilerin maddi ve manevi olarak ezilmesine yol açarken, sistemin derinliklerinde kapitalizmin acımasız işleyişi yatmaktadır.

Filmin henüz başında, Joey karakterinin bir çatıda ölümüyle açılan sahne, bu korku ikliminin ne kadar derin olduğunu gözler önüne serer. Joey'nin annesi, oğlunun ölümüne dair her şeyi polise anlatmaya niyetlenir, ancak Joey'nin babası Pop, karısını bu niyetinden vazgeçirir. Pop, Johnny Friendly ve adamlarının zulmünden korkmakta ve işini kaybetmekten endişe etmektedir. Bu sahne, McCarthy döneminde işlerini kaybetme korkusuyla muhbirlik yaparak otoriteye boyun eğenlerin psikolojisiyle benzerlik taşır. İşçilerin, her gün çalışabilmek için rüşvet vermek zorunda kaldığı bu düzen, sistemin adaletsizliğinden herkesin rahatsız olmasına rağmen, kapitalist düzenin kurduğu korku hegemonyası nedeniyle kimsenin ses çıkaramamasını simgeler. Bu baskıcı yapı, işçileri devam etmeye zorlar, tıpkı McCarthy dönemi Amerika'sında olduğu gibi. Bu noktada filmin iki ana karakteri öne çıkar: eski boksör Terry Malloy ve cesur Rahip Barry. Terry, birkaç yıl önce başarılı boks kariyerine sahip olan bir isimken, Johnny ve çetesinin bahis oyunları nedeniyle şampiyonluk maçını bilerek kaybetmiş ve kariyeri sona ermiştir. Bu olay, Terry'nin hayatında derin bir pişmanlık bırakmıştır. Kazandığı para, onu maddi anlamda kısa süreli tatmin etse de itibarı ve onuru kaybolmuş, içinden çıkılmaz bir vicdan muhasebesine sürüklenmiştir. Joey'nin ölümüne dolaylı olarak sebep olması ise Terry'i daha da büyük bir içsel çatışmaya sürükler. Edie ile yaptığı konuşmada, Edie'nin kendisine sendikanın kirli işlerine neden bulaştığını sorması üzerine önce öfkeyle karşılık veren Terry, sonra ikilem içinde kalarak elinden bir şey gelmediğini ima eder. Ancak haksızlık karşısındaki duruşunu sorgulamaya başlaması, onu kaçınılmaz bir şekilde taraf değiştirmeye doğru iter. Terry, zamanla sendikayı, ağabeyini ve kapitalist sistemi sorgulamaya başlar; bu da her baskı rejiminin kendi içinde doğurduğu bir başkaldırının göstergesi olarak görülebilir.

Diğer yandan Elia Kazan, bu filmle dönemin New Jersey'sini çok daha büyük bir *Potemkin Zirhlısı* (Eisenstein, 1925) metaforu üzerinden tasvir etmektedir. Limandaki işçilerin kullandığı kanca, Sovyetler Birliği bayrağındaki orak sembolünü andırmakta ve işçilerin içinde bulunduğu durumu simgelemektedir. Terry ve Rahip Barry, bu yapı içinde isyanı başlatan kilit karakterlerdir. Filmde Dogan'ın öldürülmesinden sonra Rahip Barry'nin sahneye çıkışı ise filmin en etkileyici anlarından biridir. Rahip, Dogan'ın cansız bedeni başında dikilerek işçilere gerçekleri anlatmalarını ve haksızlığa boyun eğmemelerini söyler. Bu sahnede kamera açısı büyük önem taşır: işçiler, limanın alt katında yer alırken Johnny ve adamları yukarıdan, siyah silüetler halinde görülmektedir. Bu sahne, kameranın Tanrısal bir bakış açısını simgeleyen kuş bakışıyla çekilmiştir ve Rahip Barry'nin sözleriyle birlikte emperyalist güçlerin işçileri nasıl izlediği düşüncesini pekiştirir.

Rahip Barry'nin konuşması ilerledikçe, işçilerin yüzlerinde bir farkındalık ifadesi belirmeye başlar ve kamera yavaşça alçalarak Rahip'i alt açıdan çekmeye başlar. Bu açı, Rahip Barry'yi Tanrısal bir figür olarak yansıtır. Sahnenin sonunda, Rahip'in çarmıha gerilen İsa'yı andıran bir şekilde asansörle çıkışı, gücün el değiştirmesi ve insanların taraf değiştirebileceği mesajını taşır. Bu, aynı zamanda Elia Kazan'ın "Cadı Avı" döneminde yaşadığı ahlaki hesaplaşmayı da sembolize eden güçlü bir sinematografi ortaya koyar.

Kazan'ın yönetmenlik anlayışı, bireyin sistemle olan çatışmasını ve bu süreçte yaşadığı dönüşümü anlatırken, izleyiciye güçlü ideolojik mesajlar verir. Filmde Terry'nin taraf değiştirmesi ve işçi sınıfının liderliğini üstlenmesi, kişisel bir vicdan muhasebesinden fazlasına işaret eder. Bahsi geçen değişim, baskıcı yapıların ve kapitalizmin işleyişine karşı sessizce süregelen bir başkaldırının sembolüdür. Kazan, izleyiciyi Terry'nin mücadelecisi ruhuyla özdeşleştirerek, baskılara boyun eğmemek gerektiğini açıkça vurgular. Seyirci, Terry'nin geçmişteki hatalarını affederek, onun daha büyük bir ideal uğruna değişimini kucaklar. Bu anlatı, Kazan'ın kendi geçmişine ve Hollywood'daki entelektüel çevrelerle olan mücadelesine dair önemli bir yansımadır.

Filmin final sahnesinde, Terry'nin işçilerin lideri olarak öne çıkması, izleyiciye bireysel bir zaferden öte kolektif bir direnişin gücünü gösterir. Johnny Friendly'nin yozlaşmış yönetimine ve işçileri sömüren kapitalist sisteme karşı verilen bu mücadele, toplumsal bir uyanışın sinematik bir ifadesi olarak güçlüdür. Terry'nin limandaki yaralı

yürüyüşü, işçi sınıfının gücünü ve dayanıklılığını sembolize ederken, kapitalizmin çürümüş yapısına karşı bir zafer kazanıldığını da ilan eder.

Kazan, bu sahnede de kameranın açısı ve karakterlerin yerleşimiyle de sembolik bir anlatı kurar. Johnny'nin sendika binasındaki konumunu kaybetmesi, kapitalizmin sadece yüzeyde değişikliklere gittiğini, ama özünde aynı sömürü düzenini sürdürdüğünü ima eder. Terry'nin liderlik rolünü üstlenmesiyle izleyici, onun fiziksel acısına rağmen kararlılığını, işçi sınıfının mücadelesi adına sergilediğini görür. Bu noktada, Kazan'ın filmi iki farklı düzlemde işlediği daha da belirginleşir: bir yanda sistem eleştirisi ve toplumsal mücadele, diğer yanda ise yönetmenin kendi içsel hesaplaşması ve ideolojik meşruiyet arayışı vardır.

Kazan, film boyunca kullandığı sembollerle bireyin ve toplumun mücadelesini bir araya getirir. Terry, işçi sınıfının sözcüsü haline gelirken, onun elindeki kanca sembolik olarak bir işçinin emeğini ve mücadelesini temsil eder. Aynı zamanda, Kazan'ın *Potemkin Zirhlisi* (Eisenstein, 1925) benzetmesiyle, bu mücadele daha geniş bir tarihsel çerçeveye oturtulur. İzleyici, bu semboller aracılığıyla tarihsel bir direnişin ve kapitalist sömürünün farkına varır. Kazan, böylece sinema sanatı aracılığıyla bir politik tavır alırken, Hollywood'daki entelektüel çevrelerle olan tartışmasına dair kendi duruşunu da ortaya koyar.

Filmin ideolojik katmanları, Kazan'ın muhbirlik geçmişiyile de doğrudan ilişkilidir. McCarthy dönemi Amerika'sında Komünist Parti üyelerini ihbar etmesiyle kazandığı itibarsızlık, yönetmenin sinemada kendini ifade etme ihtiyacını daha da artırmıştır. Film, bu bağlamda Kazan'ın toplumla, sinemayla ve kendi vicdanıyla olan hesaplaşmasını yansıtır. Terry'nin yolculuğu, bireyin doğru bildiği uğruna topluma karşı çıkabilmesinin, haksızlıklara sessiz kalmamasının ve kendi vicdanıyla barışmasının bir anlatısıdır. Bu durum, Kazan'ın muhbirlik eylemini izleyiciye dolaylı olarak gerekçelendirme çabası olarak da yorumlanabilir.

Film, ilk perde incelemesinde işçi sorunlarına odaklanmış gibi görünse de işçilerin çalışma koşulları, sosyal ve kültürel bağlamı derinlemesine ele almamıştır. Kapitalizm eleştirisi açısından bakıldığında, işçi sınıfının karşılaştığı sorunların ekonomik ve sosyal kökenleri incelenmesi gereken temel parametrelerdir. Ancak film bu derinlikten yoksundur. Bunun yerine, yüzeysel bir mücadele anlatısı üzerinden ilerler. Kazan, özellikle Rahip Barry karakteri üzerinden kapitalizmin çağdaşlaştırdığı teokratik değerleri ve bu değerlerin toplum üzerindeki etkisini gözler önüne serer. Barry, geleneksel rahip figüründen farklıdır; içki içip yumruk atmakta ve sistemi sorgulayan bir karakter olarak resmedilmektedir. Bununla birlikte bir devlet kurumu olan suç komisyonuna destek verir ve bunu halkın seviyesine inerek, kapitalizmin halkla kurduğu manipülatif ilişkiye benzer bir şekilde yapar. Bu açıdan bakıldığında Barry, Althusser'in "Devletin İdeolojik Aygıtları" kavramında yer alan "kilise"yi temsil eder. Terry'nin suç komisyonuna muhbirlik etmek konusunda kararsız kaldığı bir sahnede, Rahip Barry ile karşılaşması bu temayı daha da pekiştirir. Terry, içinde taşıdığı ağır yükten ve ağabeyini suçlamasının istenmesinden bahsederken, bunun kabulü halinde hayatının değersizleşeceğini belirtir. Barry ise ona bunun bir irade meselesi olduğunu ve eğer kabul etmezse zaten ruhunun bir değerinin kalmayacağını söyler. Nitekim Barry, bu ikna sürecinde başarılı olur ve Terry'yi harekete geçirir. Barry, daha da ileri giderek Terry'nin, Edie'ye ağabeyinin ölümünde payı olduğunu itiraf etmesini ister. Bu, Kazan'ın sinematografik anlamda bir "günah çıkarma" sahnesidir. Terry itirafını yaparken tren sesi, seyircinin bu itirafı duymasını engeller; Terry konuşmaktadır, ancak izleyici yalnızca trenin sesini duyar. Bu sahne, Kazan'ın muhbirlik geçmişine dair duyduğu rahatsızlığı ve bir yandan da büyük resimde bunun ne denli küçük bir olay olarak görüldüğünü simgeler.

Final sahnesine gelindiğinde Terry'nin limana giderek hesaplaşma anı, Kazan'ın komünizme yönelik örtük eleştirisinin en belirgin hale geldiği andır. Terry, daha önce bahsettiğimiz gibi Sovyet bayrağındaki "orak" sembolüne benzer bir kanca ile mafyatik sendika liderlerine karşı mücadeleye girer. Kavga sona erdiğinde, Terry bir lider edasıyla limana, yani işinin başına doğru yürümeye başlar ve kancayı (orak) yeniden eline alır. Her şeye rağmen, patrona (kapitalizme) doğru yürümekten vazgeçmez. Patronun, başlangıçta belli belirsiz görülen silueti, Terry ona yaklaştıkça netleşir ve patron, işçileri işlerinin başına dönmeye çağırır. Terry ve diğer işçiler, bu çağrıya uyarak işlerine geri dönerler. İlk bakışta işçi sınıfının haklarını geri kazanması olarak görülebilen bu sahne, ikinci bir perspektiften bakıldığında direnişin (komünistlerin) kapitalizme boyun eğmesi olarak yorumlanır. Sonuçta, ne olursa olsun egemen ideoloji galip gelmiştir.

Kazan, bu film aracılığıyla kendi yaşamının yanı sıra Amerikan toplumunun yaşadığı baskıcı tutumlara bir tepki göstermeye çalışmıştır. Film, bir yandan Kazan'ın muhbirlik yapmasının nedenlerini açıklama ve topluma anlatma girişimi olarak okunabilir. Ancak burada Kazan'ın iki önemli öngöründe bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Birincisi, hiçbir zaman entelektüel camia tarafından affedilmeyeceği gerçeğidir. İkincisi ise, bu filmle

birlikte sinema tarihinin en güçlü başkaldırı figürlerinden birini, yani “Brando” fenomenini ortaya çıkarmış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle Kazan günah çıkarırken, başka bir açıdan da Amerikan sinemasının en büyük isyan sembollerinden birini topluma sunmuştur.

Sonuç

Sinemanın ideolojik işlevi, tarihsel bağlamlar içinde değişkenlik gösterse de her dönemde hegemonik söylemlerle belirli bir ilişki içinde şekillenmiştir. Özellikle Hollywood sineması, 20. yüzyılın çeşitli politik atmosferlerinde hem ideolojik yeniden üretim aracı hem de eleştirel bir sahne olarak işlev görmüştür. McCarthy dönemi, sanatsal ifade özgürlüğünün ciddi baskılar altında olduğu ve sinemanın bu baskılara karşı verdiği tepkilerin ideolojik ve estetik biçimlerde tezahür ettiği kritik bir zaman dilimi olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, Elia Kazan’ın *On the Waterfront* (1954) filmi üzerinden, McCarthy döneminde Hollywood sinemasının ideolojik çerçevede nasıl bir dönüşüm geçirdiğini ve bu dönüşümün bireysel etik ile toplumsal ideoloji arasındaki gerilimleri nasıl yansıttığını eleştirel bir perspektifle incelemektedir.

1947-1957 yılları arasında ABD’de, özellikle Hollywood üzerinde yoğunlaşan McCarthy baskıları, sinema sektöründe ciddi dönüşümlere neden olmuştur. Bu dönemde, Amerikan Karşıtı Faaliyetleri İzleme Komitesi (HUAC) tarafından yürütülen soruşturmalar neticesinde birçok sanatçı kara listeye alınmış, bazıları mesleklerini kaybetmiş, bazıları ise tanıklık yaparak sektörde kalmayı sürdürmüştür. Elia Kazan, bu dönemin en tartışmalı figürlerinden biri olarak, 1952 yılında HUAC önünde ifade vermiş ve bazı meslektaşlarının komünist parti bağlantılarını ifşa etmiştir (Navasky, 1980). Kazan’ın bu eylemi, entelektüel çevrelerde büyük yankı uyandırmış ve onun sanatsal mirası üzerinde kalıcı izler bırakmıştır.

Bu bağlamda, sinema yalnızca bir eğlence aracı olarak değil, aynı zamanda ideolojik mücadelelerin sürdürüldüğü bir alan olarak da değerlendirilebilir. Althusser’in (1995) Devletin İdeolojik Aygıtları kavramı çerçevesinde ele alındığında da sinemanın, yalnızca ideolojik tahakküm sağlayan bir araç olmadığı, aynı zamanda hegemonik söyleme karşı direnişin de üretildiği bir alan olduğu görülmektedir.

Bu çalışma, *On the Waterfront* (Kazan, 1954) filmi, ideolojik bir metin olarak incelemek amacıyla Van Dijk (2015) tarafından geliştirilen Eleştirel Söylem Analizi yöntemiyle değerlendirmektedir. Film, bireysel etik ile toplumsal baskılar arasındaki gerilimi anlatan bir yapıdadır ve Kazan’ın tanıklık sürecinin bir hesaplaşması olarak okunabilir. Araştırmanın bulguları, filmin iki temel ideolojik eksen etrafında şekillendiğini göstermektedir:

Filmin ana karakteri Terry Malloy (Marlon Brando), sendikal baskılar altında ezilen bir işçi olarak, muhbirlik yapmaya karar vermektedir. Bu karakter, Kazan’ın kendi hayatındaki ihbarcılık sürecini dramatize eden bir figür olarak okunabilir. Terry’nin yaşadığı ahlaki ikilemler, Kazan’ın HUAC karşısındaki duruşunun sinemasal bir temsili olarak değerlendirilebilir. Film, bireysel etik çatışmalarını vurgularken, ihbarcılığı toplumsal dönüşüm için bir araç olarak meşrulaştırmaktadır.

Filmde tasvir edilen liman işçilerinin karşı karşıya kaldığı sendikal baskılar, McCarthy dönemi atmosferi ile benzerlik taşımaktadır. Sendika liderlerinin otoriter tutumu, McCarthy’nin “Cadı Avı” ile paralel bir yapı sergilemektedir. Bu durum, sinemanın ideolojik anlatılar inşa ederken tarihsel bağlamları nasıl yeniden kurguladığını göstermesi açısından önemlidir. Filmde, sistemin adaletsizliklerine karşı bireysel bir başkaldırı sergilenirken, bu direnişin sistem içinde bir çözüme ulaştığı mesajı verilmektedir. Bu bağlamda film, sınıf mücadelesinden çok bireysel etik çatışmalarına odaklanmaktadır. Nitekim Ryan ve Kellner (2016), Hollywood sinemasının ideolojik hegemonya aracı olarak konumlandırıldığını belirtmektedir. Ancak, *On the Waterfront* (Kazan, 1954) filmi, bu çerçevenin ötesine geçerek, bireysel başkaldırının ve etik hesaplaşmanın sinemasal bir tezahürü olarak değerlendirilmelidir.

Filmin ideolojik çerçevesi, bireyin sisteme karşı mücadelesinin nihayetinde mevcut sistem içinde çözüme ulaşması gerektiği mesajını vermektedir. Kazan’ın anlatısı, bireysel etik vurgusunu ön plana çıkarırken, sinemanın toplumsal bilinç üzerindeki etkisini anlamaya yönelik önemli bir perspektif sunmaktadır.

Bu çalışmanın sınırlılıkları şunları içermektedir: Analiz, yalnızca belirli bir örneklem üzerinden *On the Waterfront* (Kazan, 1954) filminin ideolojik işlevine odaklanmakta olup, daha geniş bir sinema tarihi perspektifi sunamamaktadır. McCarthy dönemi ile sınırlı kalan inceleme, farklı dönemlerde ve bağlamlarda benzer ideolojik dönüşümlerin nasıl gerçekleştiğine dair doğrudan bir karşılaştırma yapılmamaktadır. Ayrıca, çalışma, yalnızca

söylem analizi yöntemi ile sınırlandırıldığı için, görsel-ışitsel anlatım tekniklerinin ideolojik mesajları nasıl şekillendirdiğine dair detaylı bir sinematografik analiz içermemektedir.

Gelecekte yapılacak çalışmalar, eleştirel söylem analizinin farklı sinema akımları, dönemler ve oyuncu figürleri üzerinden uygulanmasıyla sinema ve toplumsal dinamikler arasındaki ilişkiye dair daha kapsamlı ve karşılaştırmalı bir bakış açısı geliştirilmesine katkı sağlayabilir. Özellikle, Hollywood sinemasının hegemonik ideolojilere karşı nasıl bir direnç alanı sunduğunu araştırmak, sinema çalışmalarına yeni bir perspektif kazandıracaktır. Ayrıca, farklı sinema türlerinin ideolojik işlevlerini karşılaştırmalı bir çerçevede ele almak, sinema ve ideoloji arasındaki dinamikleri daha derinlemesine inceleme fırsatı sunacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar(lar) olarak, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

Mali Destek

Yazar(lar) olarak, bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almadığımızı beyan ederiz.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Hollywood sinemasında “brando” fenomeni ve Amerika Birleşik Devletleri’nde toplumsal dönüşüme etkileri” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederiz.

Kaynakça

- Adorno, T.W. ve Horkheimer, M. (2014). *Aydınlanmanın diyalektiği* (N. Ülner ve E. Öztarhan Karadoğan, Çev.). İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Akarcalı, S. (2003). *İkinci dünya savaşında iletişim ve propaganda*. Ankara: İmaj Yayınları.
- Alpteki, N. (2009). *Tennessee Williams’ın söylenmemiş bir şey oyunu’nun dramaturji dosyası ve rejî defteri* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Kadir Has Üniversitesi.
- Altay, S. ve Uğur, U. (2018). Sinemanın propaganda aracı olarak kullanılması: Ben Küba filmi. *Aydın Sanat Yılı*, 4(8), 13-32.
- Althusser, L. (1989). *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Althusser, L. (1995). *Kapital’i okumak* (C. A. Kanat, Çev.). Belge Yayınları: İstanbul.
- Arın Karaçay, E. (2020). İdeoloji ve ideolojik eleştiri paradoksunda sinema. *Egemia*, 6, 70-90.
- Armes, R. (1975). *Film and reality*. Penguin Books Press.
- Bekar, N. (2019). Güvenlik kavramının değişimi ve Türkiye’nin barışı koruma faaliyetlerine katkısı. *Avrasya Etüdüleri*, 25(56), 179-202.
- Çağlar, D. (2006). *Kamuoyu oluşturulmasına bir örnek: 1945-1955 yılları arasında gazetelerde antikomünizm* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi.

- Çakı, C., Gazi, M.A., Çakı, G. ve Almaz, F. (2019). Goebbels liderliğinde Nazi Almanyası'nda propaganda sineması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(4), 1-14.
- Çelik, A. (2018). *Soğuk Savaş süreci ve Türkiye'ye etkileri* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Fırat Üniversitesi.
- Diken, B. ve Laustsen, C. B. (2011). *Filmlerle sosyoloji*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Dorsay, A. (2005). *100 yılın 150 oyuncusu*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Dündar, A. (2020). *Ölüm kaygısının tüketici davranışları üzerindeki etkisi: Soğuk Savaş döneminde ABD toplumu* [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi]. Başkent Üniversitesi.
- Eisenstein, S. (1993). *Sinema sanatı* (N. Sarman, Çev.). İstanbul: Payel Yayınevi.
- Erus, Z. Ç. (2007). Film endüstrisi ve dağıtım: 1990 sonrası Türk sinemasında dağıtım sektörü. *Selçuk İletişim*, 4(4), 6-10.
- Gezmen, B. ve Gürkan, H. (2016). V for Vandetta filmi üzerinden ideolojik bir okuma. *Anadolu Üniversitesi İletişim Fakültesi Uluslararası Hakemli Dergisi*, 24(2). 198-213.
- Gönlübol, M. (2000). *Uluslararası Politika (İlkeler-Kavramlar-Kurumlar)*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Günar, A. (2014). Amerika Birleşik Devletleri'nde McCarthy dönemi ve dış politika üzerindeki etkileri. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 62-78.
- İşlek Tolunay, S. (2018). Biz bu kasabada yabancıları sevmeyiz. *SEKANS Sinema Kültürü Dergisi*, 9, 102-119.
- Kazan, E. (Yönetmen). (1954). *On the Waterfront* [Film]. ABD: Columbia Pictures
- Kellner, D. (2011). *Medya Gösterisi* (Z. Paşalı, Çev.). İstanbul: Açılım Kitap.
- Kılınç, B. (2012). *Sinemada politik eleştiri: marksist kuram ve sinema* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Anadolu Üniversitesi.
- King, G. (2002). *New Hollywood cinema: an introduction*. London: IB Tauris & Co.
- Lindsey R (1995). *Brando annemin öğrettiği şarkılar* (G. Koca, Çev.). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Mannheim, K. (1984). *Konservatizmus*. Frankfurt: Ein Beitrag zur Soziologie des Wissens.
- McGowan, T. ve Kunkle, S. (2014). *Lacan ve çağdaş sinema* (Y. Ertuğrul ve C. Turan, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- McMahon, R. J. (2013). *The Cold War in the third world*. New York: Oxford University.
- Medhurst, M. J., Ivie, R. L., Wander, P., Scott, R. L. (1984). *Cold War rhetoric, strategy, metaphor and ideology*. Michigan: Michigan State University Press.
- Medin, B. ve Kaymak, A. (2021). İdeolojik bir aygıt olarak sinema: American Sniper filmi bağlamında başat ideolojinin imaja ve söyleme tezahürü. *Erciyes İletişim Dergisi*, 8(1), 153-175.
- Monaco, J. (2001). *Bir film nasıl okunur* (E. Yılmaz, Çev.). İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Nyre, J. S. (2003). *Amerika'nın gücünün paradoksu* (G. Koca, Çev.). İstanbul: Literatür Yayınları.
- Örnek, C. (2010). *1950'li yıllarda ABD ile buluşma: anti-komünizm, modernleşmecilik ve maneviyatçılık* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Marmara Üniversitesi.
- Özçağlayan, M. ve Apak, D. (2017). Soğuk Savaş yıllarında algı yönetimi, haber ve propaganda ilişkisi. *Marmara İletişim Dergisi*, 28, 107-130.
- Öztürk, S. (2017). *Sinema ve ideoloji ilişkisi bağlamında Slumdog Millionaire filminin politikası* (E. Özsayar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Ruetz, B. (2000). *Der preussische Konservatismus im Kampf gegen Einheit und Freiheit. Duncker&Humb-lot*. Verlag: Berlin.
- Ryan, M. (2015). Sinema politikaları: söylem, psikanaliz, ideoloji (H. Erkılıç, Çev.). *Sinecine*, 6(2), 77-90.
- Ryan, M., ve Kellner, D. (2016). *Politik kamera* (E. Özsayar, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Scognamillo, G. (1997). *Dünya sinema sanayii* (H. İbeyi, Ed.). İstanbul: Timas Yayınları.
- Seçkin, G. (1996). Medya: ekonomik ve politik elit iktidar grubu. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, İstanbul.
- Serter, S. (2016). Sinemada yıldız imgesi: James Dean ve Asi Gençlik (Rebel Without a Cause, 1955). *Gümüşhane Ü. İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 4(1), 371-391.

- Solanas, F., ve Gettino, O. (2008). Üçüncü bir sinemaya doğru. B. Bakır, Ü. Yörükhan, & S. Saliji (Dü) içinde (s. 167-195). *Sinema ideoloji politika*, Ankara: Orient.
- Teksoy, R. (2005). *Sinema tarihi*, 1. İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar.
- Uçarol, R. (2015). *Siyasi tarih (1879-2014)* (10. bsk). İstanbul: Der Yayınları.
- Yılmaz E. (2008). Sinema ve ideoloji ilişkileri üzerine (Der.). *Sinema, İdeoloji, Politika*. Ankara: Orient.
- Yılmaz, E. (1997). *1968 ve sinema*. Ankara: Kitle Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Cinema, as a powerful tool of mass communication and cultural influence, has significantly impacted the formation of mass hegemony throughout history. Particularly during both World Wars, it emerged as a vital ideological tool used by those in power to legitimize war reasons within society. Cinema transcended its role as mere entertainment, becoming an effective means for the dissemination of societal and political ideologies. This transformation underscores the increasing power and influence of cinema in profoundly shaping the intellectual structures of societies.

Especially in influential nations like the United States, cinema was utilized during the Cold War era (1947-1957) to propagate their ideologies and political views to the masses. During this period, Hollywood evolved from being just a source of entertainment to a reflection of ideologies and propaganda tools. The potential of cinema to influence the masses became pivotal in legitimizing certain ideologies and guiding societies.

The primary objective of this study is to understand how the United States utilized the influence of cinema during the Cold War. Additionally, uncovering the social and political justifications for this usage is a crucial aim. Analyzing the representations of rebellion that emerged in Hollywood during the Cold War period and delving into the intellectual framework behind these representations will shed light on these justifications.

In this context, the aim is to reinforce sociological and ideological analyses through a specific film selected at the end of the study. The method employed in this qualitative research is discourse analysis, based on the film *On the Waterfront* (Kazan, 1954), directed by Elia Kazan, who is perceived to have displayed a dissenting stance during that period. The analysis of this film, in which Kazan is believed to have transformed Marlon Brando into a figure of rebellion, is conducted to corroborate the results of the study.

In light of the findings, it is evident that cinema serves not only to aid dominant powers in establishing hegemony through ideological perceptions but also as a communicative medium that allows criticism of authority. Cinema proves to be a significant tool that enables society to be receptive to various perspectives and criticisms. This showcases how cinema has the potential not only to endorse a particular ideology but also to influence societal change and transformation.

In conclusion, despite the efforts during the McCarthy era (1947-1957) to shape Hollywood according to its ideology, it could not prevent the emergence of figures of rebellion like Marlon Brando, idolized by the youth. It is apparent that these figures were effective in the societal transformation of that era and emphasized that cinema is a crucial tool in societal change. Cinema has the capacity to be more than a means of spreading ideologies; it can also serve as a platform for diverse voices within society. Therefore, the importance and role of cinema in political and social contexts are increasingly growing.

In the post-World War II period, cinema emerged as a potent means for the United States to propagate its ideologies and lifestyle worldwide. This influence and power were further amplified during the Cold War era. During this time, Hollywood effectively conducted the ideological battle of the United States through cinema, defending its values and way of life. Hollywood productions were a reflection of the United States' Cold War policies, attempting to instill these policies within society. This article explores the political and ideological impacts of Hollywood cinema during the Cold War era. The analysis conducted through the film *On the Waterfront* (Kazan, 1954), a significant film of that period, aims to illuminate the political and societal context of the time and the role of cinema within it. Additionally, this study examines the effects of the McCarthy era on Hollywood and cinema. Understanding the effects of this era on American cinema is vital for comprehending the cultural and political dynamics of that period. This article emphasizes that cinema is more than just a means of entertainment; it is a powerful tool that shapes society and conveys ideologies. Understanding the impact of cinema on society is crucial in cultural studies, communication, and political science, and research in this field should continue. This study not only presents an in-depth analysis of the relationship between cinema and society but also serves as a significant starting point to understand the effects of cinema on politics and ideology. Examining cinema during this period can also contribute to understanding contemporary cultural and political changes. In conclusion, investigating these complex interactions between cinema and politics establishes a significant research area in cultural studies and social sciences. This article aims to take a step towards understanding the political and ideological dimensions of Hollywood cinema during the Cold War era and aims to shed light on future research in this field.

TAŞRA SIKINTISINI SOSYOLOJİK OLARAK ANLAMAK: ARDAHAN'DA TAŞRA DENEYİMİ UNDERSTANDING PROVINCIAL BOREDOM SOCIOLOGICALLY: PROVINCIAL EXPERIENCE IN ARDAHAN

Burak ŞAHİN

Ardahan Üniversitesi,

İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

buraksahin@ardahan.edu.tr

ORCID: 0000-0001-9051-6841

ÖZ

Geliş Tarihi:

09.07.2024

Kabul Tarihi:

19.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Taşra

Taşra Sıkıntısı

Ardahan

Keywords

Province

Provincial Boredom

Ardahan

Taşra, Türkiye'deki toplumsal tartışmalarda önemli bir yere sahiptir. Taşra coğrafi ve idari betimlemelerin ötesine geçmiştir. Merkez ve çevre, kentli ve köylü, eğitilmiş ve eğitimsiz karşıtlıklarında taşra her zaman konu edinilmektedir. Taşra sıkıntısı, Türk edebiyatında ve Türk sinemasında yer alan bir temadır. Taşranın tekdüze hayatı içerisinde duyulan yalıtılmışlık, yabancılaşma ve hareketsizlik duygusunu ifade etmektedir. Bu araştırma, nüfus bakımından Türkiye'nin en küçük üçüncü ili olan Ardahan'daki taşra sıkıntısı deneyimini ortaya koymaktadır. Araştırmanın örneklemini Ardahan'a iş nedeniyle yerleşen kamu personeli oluşturmaktadır. Katılımcılarla derinlemesine görüşme yapılmıştır. Araştırmada fenomenolojik yaklaşım kullanılmıştır. Bu çalışmada, taşra sıkıntısı deneyimi ön planda yer almaktadır. Elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. Tekrarlanan kodların tespiti için MAXQDA 2020 programı kullanılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, Ardahan'da yaşayan kamu personeli taşra sıkıntısını deneyimlemektedir. Bazı hizmetlerdeki aksaklıklar ve zor iklim koşulları, eve ile iş arasında sabitlenmiş bir hayata mecbur bırakmaktadır. Sosyal ve kültürel etkinliklerin yetersizliği boş zamanların evde geçmesine neden olmaktadır. Ardahan'dan ayrılıp başka ile yerleşme konusunda genel bir eğilim gözle çarpmakta; bu eğilimin temel nedeninin kentin az gelişmişliği olduğu anlaşılmaktadır.

ABSTRACT

The province (taşra) has an important place in social discussions in Türkiye. The province has gone beyond geographical and administrative descriptions. The provinces are always the subject of the contrasts between center and periphery, urban and rural, educated and uneducated. Provincial boredom (taşra sıkıntısı) is a theme in Turkish literature and Turkish cinema. It expresses the feeling of isolation, alienation and inactivity felt in the monotonous life of the countryside. This research reveals the provincial boredom experience in Ardahan, Türkiye's third smallest province in terms of population. The sample of the research consists of public employees who settled in Ardahan for work reasons. In-depth interviews were conducted with the participants. A phenomenological approach was used in the research. In this study, the experience of provincial boredom is at the forefront. The data obtained was subjected to content analysis. MAXQDA 2020 program was used to detect repeated codes. According to the findings of the research, public employees living in Ardahan experience provincial boredom. Disruptions in some services and difficult climatic conditions force a life fixed between home and work. The lack of social and cultural activities causes free time to be spent at home. There is a general tendency to leave Ardahan and settle elsewhere; it is understood that the main reason for this tendency is the underdevelopment of the city.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1513516>

Atf/Cite as: Şahin, B. (2025). Taşra sıkıntısını sosyolojik olarak anlamak: Ardahan'da taşra deneyimi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 1-55. 452-471.

Giriş

Taşra, Türk edebiyatında ve sinemasında en çok işlenen temalardan biridir. Taşra modernleşme çabasının ve modernitenin Türkiye'deki etkisinin arttığı 19. yy.'ın ikinci yarısından itibaren devletin ve aydınların odak noktalarından biri haline gelmiştir (Alkan, 2005: 68). Bürokratların taşrayla etkileşimi edebiyatta da kendine yer bulmuştur. Taşra, yalnızca coğrafi bir tanım olmanın ötesine geçerek değer yüklü bir kavrama dönüşmüş ve geri kalmışlıkla özdeşleştirilmiştir. Aydınlar için ise taşra, ilerleme projesinin zayıf halkası olarak görülmüştür. Kimi zaman modernleşme ülküsünün hayata geçirileceği bir alan olarak değerlendirilmiş; ancak çoğunlukla umutsuzlukla yaklaşmıştır (Argın, 2005).

Taşra sıkıntısı öncelikle edebiyatta, ardından da sinemada bir deneyimleme tarzı olarak betimlenmiştir (Konak, 2021; Lekesiz, 2021; Narlı 2013). Dışarıdan gelenlerin küçük yerleşim yerlerinde üstlerine çöken yabancılaşma halidir. Nurdan Gürbilek, taşra sıkıntısının her yerde yaşanabileceğini ifade etmekle birlikte, en yalın halinin yine taşrada görülebileceğini belirtmiştir (Gürbilek, 1994). Taşraya yönelik yaygın bakış açısı taşrayı, tekdüze hayat, değişimin bulunmayışı ve her günün birbirine benzemesi ile özdeşleştirmektedir. Bu bakış açısına göre, taşranın bireylerin gelecek tasavvurlarını kısıtladığı ve onları kıpırtısız bir hayatın içine hapsedtiği ileri sürülmektedir (Bora, 2005; Türkeş, 2005). Taşrayla ilgili yaygın bakış açısının, küçük yerleşim yerlerine görevleri nedeniyle yerleşen memurların bakış açılarına dayandığını söylemek mümkündür (Alkan, 2005).

Ardahan, nüfus bakımından Türkiye'nin en küçük üçüncü ilidir. Ardahan üzerine hazırlanan bazı raporlarda, Ardahan'ın gelişmişlik indeksinde alt sıralarda yer aldığı ve kamu personelinin memnuniyet düzeylerinin düşük olduğu görülmektedir (Acar vd., 2019; Çaha ve Tutar, t.y.). Bu bilgiler ışığında, ilk atama ve zorunlu görev nedeniyle Ardahan'da ikamet eden kamu personelinin "taşra sıkıntısı" ile ilişkisinin sosyolojik bir nitelik kazandığı görülmektedir. Bu araştırma, kamu personelinin Ardahan deneyimini taşra sıkıntısı kavramı etrafında ele almayı konu edinmektedir. Araştırmanın amacı, küçük yerleşim yerlerinde yaşanan bir duygu olarak tanımlanan taşra sıkıntısını sosyolojik bir araştırmaya tabi tutmaktır. Bu amaç doğrultusunda, taşra sıkıntısının bir aktörü olan kamu personeli ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Taşra sıkıntısının tanımlanmasında kullanılan duyguların karşılıkları Ardahan'da işleri nedeniyle ikamet eden kamu personellerine sorulmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde, taşra ve taşra sıkıntısına yönelik sosyolojik tanımlamalara yer verilmiştir. İkinci bölümde araştırmanın metodolojisi açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise araştırmanın bulgularına yer verilmiştir. Son olarak da genel bir sonuca ulaşılmıştır.

Sosyolojik Yönleriyle Taşra ve Taşra Sıkıntısı

Türk Dil Kurumu sözlüğünde taşra; "bir ülkenin başkenti veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi; dışarılık, dışarılık" olarak tanımlanmaktadır ("Taşra", t.y.). Taşra kavramı coğrafi olarak tanımlansa da farklı anlamlar barındırmaktadır. Taşra üzerine çalışmalar, geleneksel-modern, merkez-çevre, eğitim düzeyi yüksek-egitimsiz, aydın ve köylü dikotomileri üzerine kurulmuştur (Değirmen ve Kırel, 2021). Merkez-çevre ayrımında, çevre metropoldeki yaşam tarzının bir uzantısı ve yer yer daha yalın bir prototipi olarak görülebilirken, taşra tamamen merkezden uzakta yer alan, merkeze yabancı kalan, kimi zaman merkez tarafından ezilen ve bazı durumlarda merkezin karşısında edilgen bir konumda kalan bir yapıdır (Laçiner, 2005: 14-15).

Türkeş'e göre, taşra, nüfus, maddi zenginlik veya coğrafi sınırlarla belirlenemeyen; ancak tarifler aracılığıyla anlaşılabilen, değişken ve belirsiz bir kavramdır. Taşra, kendi içinde duygusal ve sosyal çelişkiler barındırdığı gibi, merkeze karşı hem çatışmacı bir tutum sergilemekte hem de ona öykünmektedir (Türkeş, 2005). Çiğdem ise, taşra ile merkez arasında çekimsel bir ilişki bulunduğunu; çekim gücü düşük olan taşrada derin bir yoksunluk duygusu hissedildiğini belirtmektedir. Ona göre bu durum, merkeze kıyasla sürekli ikincil konumda olmanın ve yenik düşmenin getirdiği bir duygu durumudur. Zamansal açıdan da taşra, adeta hep aynı yerde kalmış gibi görünerek kapitalizm ve modernite öncesi bir dünya imgesiyle somutlaşmaktadır. Premodern bağlamda taşra, kasveti çağrıştıran bir yapıya sahiptir; insanlar, mekânlar, ilişkiler ve nesnelere açısından bir "yaşlılık" hissi barındırmaktadır. Bu "yaşlılık" ise, kendini tekrar eden bir yaşam döngüsünden kaynaklanan huysuzluk, engellenmişlik ve yoksunluk duygularının bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır (Çiğdem, 2005: 104-105). Taşra denildiğinde, genellikle birincil ilişkilerin hâkim olduğu, herkesin birbirini tanıdığı, muhafazakâr düşüncenin yaygınlaştığı ve buna bağlı olarak muhafazakâr bir yaşam tarzının egemen olduğu bir mekân tasvir edilmektedir (Bayraktar ve Kaynar, 2023: 560). Taşra, geleneklerle ve ahlaki normlarla korunmaya çalışılan bir yaşam biçimidir.

Taşrada yaşam basit ve durağandır; sürpriz, macera ve bilinmeyen bir şey yoktur. Gelecek tasavvuru soluktur; yarının dünden ve bugünden farklı olması beklenmemektedir. Zaman çizgisel değil, döngüseldir (Ulusoy, 2021). Literatürde, taşra deneyimine ilişkin çalışmalar bulunmaktadır. Çelik ve Altınöz (2023), Kilis’te kadın esnafların çalışma hayatlarına odaklanmıştır. Kineşçi (2016), doktora tezinde taşrada eşcinsellerin “görünmeme” çabası ile kabul edilme pratikleri üzerinde durmaktadır. Demir (2019), taşrada eşraf olmak temalı çalışmasında eşrafın “diğerlerinden ayrışma” tutumu üzerinden hareket ettiği sonucuna ulaşmıştır. Meşe (2019), “taşra üniversiteleri”nde akademisyenlerin karşılaştığı problemleri yazısına taşımıştır. Şahin (2020), kadın akademisyenlerin taşra üniversitesinde yaşadıkları akademik ve idari sorunlar, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri açısından ele almıştır.

Sanatsal eserlerde taşra kentten ayrılan imgelerle karşımıza çıkmaktadır. Taşra hep kentin dinamizmi karşısında bir tek düzelik ile çizilmektedir; kasabanın girişi, evler, oteller, davranışlar ve giyinimler kentin zıttıdır (Türkeş, 2005). Taşra kahreden bir yeknesaklık, dar ufuklar, boğucu bir taassup, iletişimin daralması, yabanilik ile birlikte anılmıştır (Bora, 2005). Bu eserlerde, merkezlerden gelen memurlar taşrayı bir bunalım olarak yaşamakta ve taşrada mutsuzluk içinde debelenmektedir. Geçmişte kalan modernleşmeci aydınlatma şiarından da pek bir eser yoktur. Bu açıdan kasveti telafi eden bir dava ve mücadele bulunmamaktadır. Taşraya yalnızca katlanılmaktadır; bu eserlerde karakterler kendi içlerine gömülmektedir. Ferit Edgü’nün “Kimse” romanında karın esareti altındaki köy evinde kendisiyle konuşan roman kişisi ya da “Anayurt Otel”nde yurtsuzluk ile cebelleşen Zebercet, taşranın karanlık hale bürünmüş yüzünü göstermektedir (Narlı, 2013). Taşrayı ele alan romanlar, farklı dünya görüşleri, üsluplar ve türler barındırmasına karşın, taşra betimlemelerinde belirli bir ortaklık bulunmaktadır. Kasabadaki sokak lambaları sarı ve cılızdır, evler sıvasız ve harabe görünümündedir, evlerin pencerelerinden bakan biri ise ıssızlığı derinden hisseder (Türkeş, 2005: 165-167). Filmlere ve edebiyata konu edinilen taşra; birçok kitapta ve filmde geri kalmışlık, merkezin sahip olduklarına duyulan hiddet ve merkezdekilerin taşraya gittiklerinde yaşadıkları hüsrana ve dışlanmışlık hissi ile aktarılmaktadır. Toplumsal kontrol mekanizmaları taşranın her yerini kuşatmıştır. Taşradaki homojenleştirme süreci, ayrıca merkezden gelenlerin ötekileştirilmesine yol açabilmektedir (Bayraktar ve Kaynar, 2023: 560).

Yusuf Atılğan’ın kitaplarından yola çıkan Nurdan Gürbilek, “taşra sıkıntısı” kavramını 1994 tarihinde “Defter” dergisine yazdığı makale ile tasarlamıştır. Nurdan Gürbilek’e göre, Yusuf Atılğan’ın edebiyatında dar, kuşatılmış, sıkıştırılmış bir dünya bulunmaktadır. Bu dünya, yoksunlukla akrabadır. Bu dünyanın içindeki sıkıntı, kasabadan köye gelin geldiği için köylü kadınların düşmanlığını kazanan, sırf onlar dumanı görsün diye her sabah ocağı yakan kadının sıkıntısıdır. Sabahdan akşama kadar sıkıştığı daracık dükkânda saatlerin tıkırtısında çalışan saatçinin sıkıntısıdır. Yaşlı bir anneye paylaşılan bir hayatın, “evde kalan” bir kadının, hep aynı yatakta mecbur kaldığı için istenmeyen bir eş ile yatmanın, hiç konuşmadan yenilen akşam yemekleridir. Küçük bir pencereden sokaktan geçenleri seyrederek, uzayıp giden dedikodularla, suyun üstünde sektirilen taşlarla, kahveye takılarak, yer yer zihni meşgul eden cinsel düşler ile dizginlenebilir. Taşrada her gün yaşanan; şehirlilerin ise pazar öğleden sonraları hissettikleri bir duygudur. O duyguya en yakın şey çocukluktur. Çocukluk tıpkı taşra gibi uzakta yanıp sönen, parlayıp yiten ışığın vadiyle yaşanmaktadır. Çocuk anlamı henüz yakalayabilecek bir erişkinlikte olmadığı için simgesel armağanlara sarılmaktadır. Atılğan’ın eserlerinde de kahramanlar çocuktur. Örneğin, Anayurt Otel’nde Zebercet hayatı boyunca yedi aylık olarak dünyaya gelmenin sıkıntısını çekmiştir. Ayrıca bedeni bir çocuk çelimsizliğindedir (Gürbilek, 1994: 80-81).

Nurdan Gürbilek’e göre, Atılğan’ın kahramanları iç sıkıntısına ve evde kalmaya hep mahkûmdur. Gürbilek, taşra sözcüğü ile mekâna yönelik bir anlam yüklemeyen, yalnızca küçük yerleşim yerlerini kast etmeyen, büyük bir kentin ortasında da yaşanabilecek bir daralma, bunalma, boğulma, evde mahsur kalma deneyiminden söz ettiğini vurgulamaktadır. Ancak Gürbilek, yoksunluk ile akraba bu deneyimin yine de en iyi taşrada gözlemlenebileceğini ifade etmiştir (Gürbilek, 1994: 79-80).

Taşra sıkıntısı temasının yaygınlık kazanmasında Nuri Bilge Ceylan filmlerinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Türk sinemasında Nuri Bilge Ceylan, taşranın betimlenmesinde öne çıkan bir yönetmendir. Ceylan’ın sinemasında taşra ilişkiler ağına yetişmiş bireyler; inançsızlık, memnuniyetsizlik, hayal kırıklığı arasında debelenmektedir (Satır, 2023). Nuri Bilge Ceylan’ın Kasaba (1998) ve Ahlat Ağacı (2017) gibi filmlerinde bazı karakterler, yaşadıkları toprakları dar kafalı ve hoşgörüsüz olarak tanımlamaktadır. Taşra, kökeni taşra olan karakterler için bile bir an önce gidilmesi, uzaklaşılması gereken bir yerdir. Ahlat Ağacı’nda Hatice, aynı Sinan gibi yaşadığı yerden memnun değildir. O da kalabalık caddede kaybolmak istemektedir. Evliliği sadece

erişemediği hayatın muadili olabilecek bir kaçış planı olarak görmektedir. Ama bir yandan da istemediği bir kişi ile evleneceği için de üzgündür (Lekesiz, 2021). Kasaba’da Saffet, gençliğinin en verimli çağında kasabaya kısılp kaldığını; kasabanın doğasını ve havasını sevdiğini, ancak insanların ruhuna yabancı ve boğucu bulduğunu dile getirmiştir (Girgin, 2019). Bir Zamanlar Anadolu’da (2011) filminde taşra sıkıntısı, karakterlerin iç dünyalarıyla yüzleşmelerini sağlayan bir motif olarak kullanılmıştır (Kale, 2018).

Taşra sıkıntısının toplumsal kaynaklarını incelediğimizde, büyük kentler ile taşra arasındaki ayrımın belirginleştiği göze çarpmaktadır. Taşra ve kırsal toplumlar, köklü ve yerleşik rutinler içinde şekillenirken, kent yaşamı olay çeşitliliği ve hızıyla öne çıkar. Kentin yaşam tarzı, durup düşünmekten çok, ilişki kurma ve nesnelere elde etmeye yöneliktir (Moretti, 2005). Taşra, genellikle yoksunluklar ve imkânsızlıklarla anılan bir mekân olduğundan, taşrada zamanla yarışma durumu söz konusu değildir (Pekdemir, 2005: 86-87). Taşra sıkıntısı, taşranın mekânsal olarak sunduğu olanakların sınırlı olmasından kaynaklanabilmektedir. Taşrayı bir sıkıntı kaynağı olarak gösteren unsur, taşranın kentler gibi sakinlerine sürekli yeni imkânlar sunma çabasında olmamasıdır. Ancak büyük şehrin parlaklığı ve cazibesi karşısında taşra sıkıntısı fark edilebilir. Taşrayı sıkıcı kılan, aslında büyük şehrin varlığı ve onun yarattığı gölgedir (Zengin, 2009: 268-269).

Alkan’a göre, taşra, Türkiye’nin Tanzimat ile birlikte zirveye ulaşan modernleşme projesinin bir yansımasıdır. Taşranın yol açtığı sıkıntı, ülkenin ücra köşelerine giden batılı tarzda yetişmiş bürokratların yaşadıkları hayal kırıklığı ve içlerine sindiremedikleri bir modern vakadır (Alkan, 2005: 70). Girgin’e göre, tüm kalkındırma planlarının hedeflerine ulaşmaması taşra sıkıntısını doğurmuştur. Her dönemde, aydının taşrada hissettiği temel ruh hali “sıkıntı” olmuştur. Başka bir ifadeyle, “taşra sıkıntısı”nın önce bir üslup, ardından bir kavram olarak şekillenmesi, şehirden taşraya giden aydının deneyimlerinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Girgin, 2019: 40). Ergülen, taşra sıkıntısını ele alırken taşra insanının yalnızlığı ve bunalımından ziyade, taşrayı geçici bir mekân olarak deneyimleyen bireylerin taşıdığı endişeleri ve içsel huzursuzluklarını ön plana çıkarmaktadır (Ergülen, 2005: 219).

Taşra, sakinleri için bunaltıcı derecede küçük bir yerdir ve bu durum iki şekilde kendini göstermektedir. Bir yandan, bireyler birbirini sürekli gözlemediği ve bu yolla davranışları denetlediği için sıkıcıdır. Öte yandan, bireylerin dış dünyaya açılacağı alanların sınırlı olması da bu sıkıcılığı artıran bir etkidir (Zengin, 2009: 272). Taşra sessizliği, taşra sıkıntısıyla birlikte en sık kullanılan metaforlardan biridir. Her iki metafor da taşrada hâkim olan gündelik yaşamın ağır ritminden ve tekdüzelikten beslenmektedir. Taşra sıkıntısının temelinde “yoksunluk” yatmaktadır. Bu yoksunluk hem içinde bulunulan yaşam koşullarında hem de hayal edilen yaşama ulaşmayı sağlayacak imkânların eksikliğinde kendini göstermektedir (Erdoğan, 2024: 98-100). Taşra sıkıntısını, bu bağlamda, yaşam koşullarının zorluğu, yaşanan yerin gelişmemişliği ile bireylerin bir kentten beklentilerinin uyumsuzluğunun doğurduğu ilişkisel bir duygu olarak da tanımlamak mümkündür. Özarlan da taşranın, yalnızca kırsal bir coğrafi bölge olarak değil, aynı zamanda sıkıntı duygusuyla özdeşleşen bir hissiyat biçimini de çağırtdığını belirtmektedir. Bu durum, “burada ne yapılır ki?” veya “burası çok sıkıcı” gibi ifadelerde belirginleşen bir duyguyu yansıtmaktadır (Özarlan, 2016: 14).

Yöntem

Araştırmanın Konusu

Bu araştırmanın konusunu, kamu personellerinin Ardahan’daki taşra sıkıntısı deneyimleri oluşturmaktadır. 2017 tarihli illerin ve bölgelerin sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralamasına göre Ardahan 81 il içinde 67. sıradadır. Ardahan’ın içinde bulunduğu Kars, Iğdır ve Ağrı’yı da kapsayan TRA2 bölgesi 26 bölge içinde 24. sıradadır. SEGE raporundaki sıralamalar belirlenirken demografi, şehirleşme, erişilebilirlik, ulaşım, eğitim düzeyi, sağlık hizmetleri gibi değişkenler hesaplanmaktadır (Acar vd., 2019). Şehirleşme oranı ilin şehirleşmiş bölgelerinde yaşayan nüfusunun o ilin toplam nüfusa oranını ifade etmekte ve bu oran, gelişmişlik endekslerinde kullanılmaktadır. Ardahan’ın şehirleşme oranı TRA2 bölgesinin ortalamasının da altındadır (Tutar vd., 2013: 9). 2022 verilerine göre, kır olarak sınıflandırılan yerleşim yerlerinde ikamet eden nüfusun oranının en yüksek olduğu il %68,4 ile Ardahan’dır (“Kent-Kır Nüfus”, 2023). Ardahan göç veren illerimizdendir. Daha iyi yaşam arayışı, iş imkanlarının azlığı, sağlık hizmeti talepleri, iklim koşulları Ardahan’da göçün en temel nedenleridir (Tutar vd., 2013). Ardahan il merkezinin toplam nüfusu 2022’ye göre 41.762’dir. Bu nüfusun önemli bir kısmının merkeze bağlı köylere dağıldığı düşünülecek olursa, Ardahan Türkiye’nin en küçük il merkezlerinden birine sahiptir. Ardahan’da uzun süre görev almayı teşvik edecek değişkenlerin azlığı nedeniyle, görev süresini dolduran ya da

görev yeri değişikliği hakkı elde eden kamu personellerinin şehri hızla terk etmesi kaçınılmazdır (Çaha ve Tutar, t.y.: 49). Bu bilgiler ışığında, ilk atama ve zorunlu görev nedeniyle Ardahan'da ikamet eden kamu personelinin “taşra sıkıntısı” ile ilişkisinin sosyolojik bir nitelik kazandığını söylemek mümkündür. Araştırma, kamu çalışanlarının Ardahan deneyimini taşra sıkıntısı kavramı etrafında ele almaktadır.

Bu çalışma, taşrada görev yapan memurların yaşantılarını inceleyerek taşra sıkıntısı deneyimini anlamayı ve bu memurların taşra deneyimlerine ilişkin öznel ifadelerini yakalamayı amaçlamaktadır. Her bireyin bu sıkıntıyı hissetme yoğunluğu; beklentileri, sosyal ilişkileri ve çalışma hayatındaki yaklaşımları doğrultusunda farklılık gösterebilmektedir. Sosyal ve kültürel etkinliklerin azlığı, alışveriş imkânlarının kısıtlılığı, altyapı hizmetlerindeki sorunlar ve Ardahan'ın büyükşehirlere uzaklığı, memurların ortak şikâyetleri arasında bulunmaktadır. Kentin kapalı mekân merkezli bir yaşantıya sahip olduğu anlaşılmaktadır.

Atanan memurların ve eğitimcilerin Ardahan'a “mahrumiyet bölgesi” olarak bakmaları, kamu personellerinin atandıkları yer ile ilgili tutumlarını da belirleyebilmektedir. Taşrada bireyler, sıkıntının taşraya özgü bir özellik olduğunu kabul edebilmekte ve eğlenceyi kentlerle özdeşleştirebilmektedir. Modern dünyanın kent imgesi, eğlenceyi adeta kolonize etmiştir (Özarlan, 2016: 60). Ardahan'daki kamu personelleri de memleketlerini, üniversite eğitimini aldıkları kentleri ve gezdikleri yerleri Ardahan ile kıyaslayarak birtakım değerlendirmelerde bulunmuşlardır. Büyük kentlerde yaşanan bazı sorunlar (örneğin, tiyatro bileti için sıra beklemek, hıncahınc dolu belediye otobüsünde kentin başka bir noktasına seyahat etmek, kalabalık bir sokakta yürümekte zorlanmak) bile özlem duygusuyla bir arada anılmıştır.

Bu duygunun bireyler tarafından “teyit edilmesinde” Ardahan'daki yaşam koşullarının zorluğu rol oynamaktadır. Bu bağlamda, katılımcıların yaşadıkları sıkıntı birden fazla faktörün iç içe geçmesinin bir sonucudur. Katılımcılara, taşra sıkıntısını bu ilişkileri ortaya koyabilecek sorular yöneltilmiş, bulgular kısmında kategoriler de buna uygun olarak oluşturulmuştur.

Araştırmanın Örnekleme

Bu araştırmanın evrenini Ardahan'a görevleri nedeniyle yerleşmiş kamu personeli oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklem tekniği ölçüt örneklemedir. Ölçüt örnekleme, araştırmanın problemleriyle ilgili olarak tespit edilen özellikleri taşıyan kişilerin bulunmasına dayanmaktadır (Büyüköztürk, vd., 2012). Önceden belirlenmiş belirli ölçüt özelliklerini sergileyen tüm durumlar, derinlemesine analiz için tanımlanmaktadır (Patton, 2015). Ölçüt örnekleme teori kaynaklı olabilmektedir. Teorik arka plana uygun bir örneklemin seçilmesine sevk etmektedir (Marshall ve Rossman, 2014). Bu bağlamda, evrene ve örnekleme tekniğine uygun olarak Ardahan'a işi nedeniyle yerleşmiş ve en az 1 yıldır Ardahan'da ikamet eden 20 kamu personeli oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri 15 Nisan-15 Mayıs 2024 tarihleri arasında toplanmıştır.

Araştırmanın Deseni, Veri Toplama Tekniği ve Veri Analizi

Bu çalışmada, edebiyat ve sinema tartışmalarında yer alan “taşra sıkıntısı” olgusunun bireylerdeki karşılıklarının anlaşılması hedeflenmektedir. Bu doğrultuda yapılmış bir çalışma, sosyoloji literatüründe henüz yer almamaktadır. Ayrıca, katılımcıların değerlendirmeleri aracılığıyla Ardahan'daki sorunlara ilişkin yorumlar yapmak da mümkün hale gelmektedir.

Katılımcıların taşra deneyimlerini anlamak için fenomenolojik yaklaşım tercih edilmiştir. Sosyal dünyayı anlamak, bireylerin ona yüklediği anlamlar sistemini kavramakla mümkündür, tezini öne süren fenomenolojik yaklaşım, sosyal bilimcinin görevini, günlük hayatın içinde bu anlam sisteminin nasıl oluşturulduğunu ve devam ettirildiğini ortaya koymak olarak tanımlar. Fenomenolojik yaklaşım, bireylerin sosyal çevreleri ve kurdukları ilişkiler içinde anlamlar ürettiklerini, bireyleri kendi öznellikleri ile sosyal dünyalarını yeniden yaratanlar olarak değerlendirmek gerektiğini ileri sürmektedir (Kümbetoğlu 2008).

Bu çalışmada katılımcılarla “görüşme” yapılmıştır. Görüşme kişilerin düşüncelerini, yorumlarını, tutumlarını anlamaya yönelik bir nitel veri toplama tekniğidir (Sevencan ve Çilingiroğlu, 2007). Hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formunda Ardahan'daki yaşam memnuniyeti, Ardahan'da yaşamın olumlu ve olumsuz yanları, sosyal çevre, çalışma hayatı, yerli nüfus, sosyal ve kültürel yaşam konularında 10 tane soru yer almıştır. Görüşmeler, katılımcıların uygun gördükleri yerde gerçekleşmiştir.

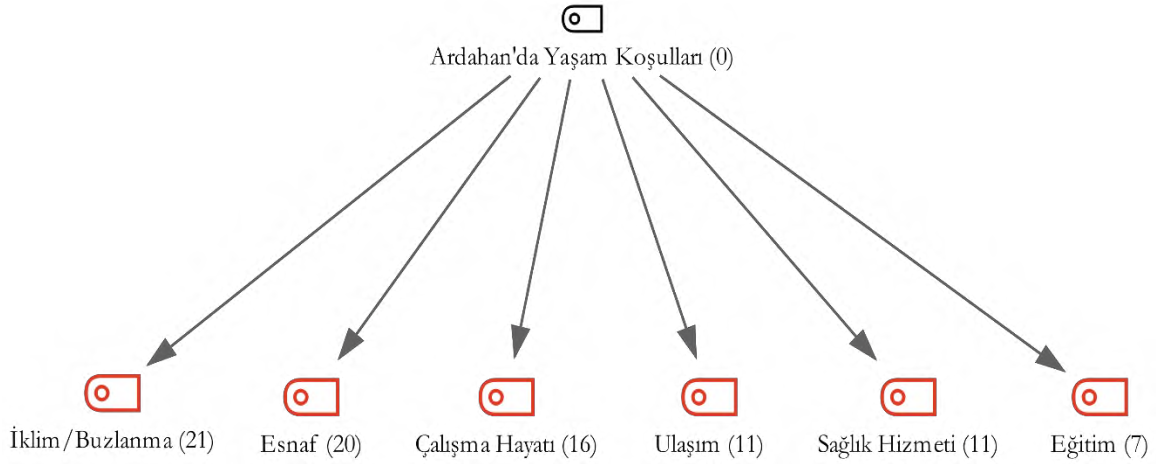
Bu çalışmada odaklanılan fenomen olan “Ardahan’da taşra sıkıntısı” üzerine elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmaktadır. İçerik analizi tekniğiyle elde edilen verilerin kodlanarak analiz edilmesi sağlanmaktadır (Metin ve Ünal, 2022). Veriler 2 ana kod ve 10 alt kod ile sınıflandırılmıştır. Verilerin kodlanabilmesi maksadıyla çalışmada MAXQDA 2020 programı kullanılmıştır. Bu program aracılığıyla, tekrarlanan kodların sıklığı tablolar halinde gösterilmiştir. Önemli alıntılara yer verilmiş ve bu alıntılarının ardından değerlendirmeler yapılmıştır. Alıntılar verilirken katılımcıların yaşı, cinsiyeti ve mesleği aktarılmıştır.

Araştırmada İzin ve Etik

Çalışma Ardahan Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu’nun 04.04.2024 tarihli ve 2024-2ÖNP-0016 numaralı onay kararı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcıların rızası ile gerçekleşmiş, kişisel bilgilerin gizli tutulacağı taahhüt edilmiş ve katılımcıların onamları alınmıştır.

Bulgular

Ardahan’da Yaşam Koşulları

Şekil 1. Katılımcıların “Ardahan’da Yaşam Koşulları”na Yönelik Sorulara Verdikleri Cevapların Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

Ulaşım. Araştırmada katılımcıların tamamı ulaşımı Ardahan’da yaşamayı en çok zorlaştıran faktörlerden biri olarak dile getirmiştir. Şehir içi ve şehir dışına ulaşımaya yönelik sorunlar Ardahan’da yaşamı zorlaştırmaktadır. Şehir içindeki önemli yerlere bile minibüs seferinin olmadığı, minibüs kooperatifinin ve şoförlerinin keyfi hareket ettiği, ulaşım ücretlerinin yüksek olduğu, belediye otobüsünün bulunmaması nedeniyle ulaşımın düzensiz yürütüldüğü ifade edilmiştir.

Ulaşım büyük problem. Şehrin içinde bile bir yerden bir yere ulaşılmıyor. Keyfi kural uygulanıyor, kaide namına hiçbir şey yok, tamamen kafasına göre. Oysa benim çalıştığım yer okullar bölgesi. Buraya sürekli araç gelmesi lazım. Yine de yok. Eksi otuzlarda bile yeri geliyor yürüyoruz (25, Öğretmen, Erkek).

Ulaşım bir sorun. Bir şehrin belediyesi her şeyi özele terk etmemeli. Biz birilerinin para kazanıp kazanmamasına göre hizmet alamayız. Kamu hizmeti diye bir şey var. Burada dolmuş keyfi hareket ediyor. Okul kapanınca dolmuşu bitiriyor. O adamlar dört ay çalışmayınca öğrenciden para çıkartmaya çalışıyor. Öğrenci bir para kaynağı değil, olamaz (33, Erkek, Akademisyen).

Burada öğrenci olmak da memur olmak da çok zor. Ulaşım fiyatları çok yüksek. Mubakkak belediye otobüsü lazım. Varlığını da duymadım, vaadini de (35, Erkek, Mühendis).

Ulaşım hizmetleri kentteki sınırlı sayıda sosyal ve kültürel aktivitelerden yararlanmayı da engelleyebilmektedir. Bir katılımcı akşam saatlerinde sefer bulunmadığı için üniversitedeki sinemaya ikinci kez gitmediğini belirtmiştir.

Şehirde bir tane sinema var. O da üniversitede açılmış. Üniversite de merkezden 7-8 km uzakta. Akşam filme gittik, geri dönemedik çünkü minibüs yoktu. Mecburen taksi çağırdık. Taksinin fiyatı da almış başını gitmiş. Üç-dört sinema bileti fiyatı. Daha da gitmedik doğal olarak (27, Kadın, Mühendis).

Minibüs güzergâhlarının kısıtlı olması çalışanları ve öğrencileri zor duruma sokabilmektedir.

Bir gün hiç unutmuyorum. Burada insanlar yardımseverdir kesinlikle. Soğukta, ayazda bekliyorum. O sırada çalıştığım yükseköğretim kurumunun bulunduğu yerde. Bir tane bile araç yok, üstelik şu anda bile yok. Bankanın önünde biri geçer de beni fark eder, okula götürür diye bekliyorum. Bir gün at arabası durdu. Geç hocam arkaya, dedi. Kendime üzüldüm, artık at arabasına da binmeyeyim dedim (32, Kadın, İdari Personel).

Katılımcılar, şehir dışına ulaşımın zorluklarını da vurgulamıştır. Yolcular varış noktalarına göre aktarma yapılabilmektedir. Firmaların sefer saatlerine uymadığı dile getirilmiştir. Bunun en temel nedeni yolcu sayısı olabilmektedir.

Ardahan'dan çıkmak da zor. Yani zaten şehir içinde biraz uzak bir yere de ulaşamıyorsun, şehir dışına da çıkmak meşakkatli. Memlekete giderken üç dört kez otobüsün iptalini yaşadım. Birkaç sebep söylediler, ama bütün sebep yeterince yolcu bulamamış olmaları. Yani para kazanamayacağına eminse buradan ayrılmazsın diyor. Maaşallah, cenaze durumu olsa ne olur bilmiyorum. Yakın akrabasının cenazesine bile gidemem galiba (28, Kadın, Öğretmen).

Ulaşım çok zor. Hiçbir yere tek seferde gidemiyorsunuz. Bir yerlerden aktarma yapmanız lazım. Belirli noktalara doğrudan gidebiliyorsunuz, ama onun haricinde aktarmasız olmuyor (32, Kadın, Bilgisayar İşletmeni).

Ulaşım büyük problem. Aktarmalı ulaşım var. Vefat vardı, araba bulamadım gidecek. Çok uç noktada, nüfus da az, o yüzden çok ilgi göstermiyorlar. Batman'a direkt yok (35, Kadın, Mühendis).

Bu araştırmaya göre, Ardahan'da ulaşım, yaşamı zorlaştıran en önemli faktörlerden biridir. Şehir içi ulaşımında minibüs seferlerinin yetersizliği, yüksek ücretler ve belediye otobüslerinin olmaması, ulaşım hizmetini aksatmakta ve kısıtlı sayıdaki sosyal ve kültürel etkinliklere katılımı engellemektedir. Şehir dışına ulaşımında da zorluklar yaşanmaktadır. Katılımcılar, bir yere ulaşmada aktarma yapma zorunluluğu ve firmaların sefer saatlerine uymaması gibi sorunları dile getirmiştir. Kış aylarında kar ve buz temizliğinin yetersizliği ve aşırı soğuklar nedeniyle araç kullanımı da zorlaşmaktadır.

İklim/Buzlanma. Katılımcıların tamamı, Ardahan'ın iklim koşullarının zorluğuna dikkat çekmiştir. Doğal koşulların yanında en çok hizmetlerin yetersizliğinden ve kar ile mücadelenin eksikliğinden bahsedilmiştir. *Memleketimde yerler bu kadar buzlu kalmıyor. Burada ara mahallelerde araçlar kıpırdıyamıyor bile. Bazı yerlerde kaldırımlar da temizlenmiyor. Biz eze eze erittik karı. İş arkadaşlarıma iş yerine gelirken kaldırımdaki karı ezmeye çalışalım dedim, sağ olsun yardımcı oldular. Dört ay kaldırımları doğru düzgün kullanamadık (35, Öğretmen, Erkek).*

Sarıkamış anma törenlerine gittiğimde askerlerin zorluklarını iliklerime kadar yaşadım. İşten eve gelince o soğuğu yediğimde bitkinlikten hemen uyuyorum. İlk yıl iklim beni mahvetti. Sağlığım ve psikolojim bozuldu (32, Kadın, İdari Personel).

Buzlanma nedeniyle dikkatli yürünmekte ve yaralanmamak için büyük çaba harcanmaktadır.

Çok dikkatli yürüyorum, penguen gibi, o yüzden düşmedim. Bu derdin çözülmesi lazım. Çok düşüp kolunu bacağını kalçasını kıran oldu. Kaçırıyor insanları bu durum (33, Erkek, Akademisyen).

Buzlanma, düşme tehlikesi çok fazla. Buz bitiyor, bu sefer de çamurlar başlıyor. Çok yavaş yürüyorsunuz, minik minik temkinli adımlarla. İnsan dümdüz yürümeyi özleniyor (Kadın, 29, Bilgisayar İşletmeni).

İklim çok zorlayıcı. Özellikler buzlanma kabusum. Aylarca yolda yürüyemiyorsunuz, penguen gibi yürümek zorunda kalıyoruz. Sarkıntılar büyük bir problem. Kaldırımlar da ısıtılmalı, aylarca buz kalmamalı (27, Kadın, Sosyal Hizmet Uzmanı).

Buzlar hep var. Bence halk sağlığı sorunu. Kaç kişinin yere kapaklanmasını gördüm. Yaralanan çok fazla var (27, Kadın, Mühendis).

Hizmetlerin kısıtlılığı sebebiyle kaldırım kapalı kalmakta; yayalar bu nedenle yola çıkabilmektedir.

Önümde defalarca kayıp düşüldü. Yollar açılmıyor, çok geç açılıyor. Kürenen kar kaldırma atılıyor, bu sefer yaya yolu kalmıyor. Kendinizi trafiğin içinde buluyorsunuz her seferinde (28, Kadın, Öğretmen).

Tedbir yok. Yollar buzlu, temizlenmiyor. Kaldırımlar karlı olduğundan yolda yürüyorsunuz (35, Erkek, Mühendis).

Uzun ve sert geçen kış eğitimin evde süren kısmını olumsuz etkileyebilmektedir.

Kış şartları köylerde daha zor. Bu da çocukları etkiliyor. Köylerde tek bir oda var ısınan. Onlar da orada ısınmaya çalıştıkları için ders çalışacak özel alanları olmuyor (28, Kadın, Öğretmen).

İklim koşulları, Ardahan'da yaşayanları ekonomik olarak etkilemektedir.

Ardahan çok soğuk. Doğalgaz da yetmeyebiliyor ve elektrikli soba açabiliyorum. Bu da büyük masraf demek (29, Erkek, Psikolog).

Uzun ve sert kış koşulları, insanları kapalı mekânda kalmaya zorlamaktadır. Bu durum, Ardahan sakinlerini ruhsal olarak etkileyebilmektedir.

Yaza özlem duyuyorsun sürekli. Psikolojik durumunu çok etkiliyor. Diğer illere yaz gelmiş, piknik var. Sen ise burada kar yağmur, sürekli kapalı. Şu anda alıştım, ama kışı yine de tabammül edilemez. Yazı kısa ve çok güzel. Cennet gibi oluyor. Burayı da seviyorum (29, Kadın, İdari Personel).

İklim koşulları Ardahan'daki yaşamı zorlaştırmaktadır. Doğal koşullar uzun süren kış boyunca dışarı çıkma konusunda caydırıcıdır. Katılımcılar, belediye hizmetlerinin yetersizliğinin de kendilerini ev merkezli bir yaşama sürüklediğini belirtmişlerdir. İklim üzerine yapılan değerlendirmelerin “taşıra sıkıntısı” temasıyla örtüştüğü söylenebilir.

Eğitim. Katılımcılar, Ardahan'ın önemli sorunlarından biri olarak eğitimi vurgulamıştır. Başlıca sorunlar arasında, Ardahan'ın öğretmenler için ilk atama yeri olması ve tayin hakkı kazanan öğretmenlerin kısa sürede şehirden ayrılması yer almaktadır. Buna ek olarak, Ardahan'da ilköğretim ve ortaöğretim düzeyinde özel okul bulunmaması da önemli bir eksiklik olarak belirtilmiştir.

Özel okul yok. Devlet okullarındaki kalite için olumsuz yorumum yok. Öğretmenler ellerinden geleni yapmaya çalışıyor, ama genelde ilk atamalar. Çok gençler ve gelir gelmez hedefleri buradan ayrılmak. Böyle olunca ne kadar kendilerini geliştirebilirler bilmiyorum. Gitme istekleri işlerine yansiyabilir. Tecrübe edinir edinmez gidiyorlar (45, Kadın, Şube Müdürü).

Ardahan kimseye bir şey sunmuyor. Kreş yok mesela. İki seçenek var. Oralar da çok kalabalık. Bütün memurlar bir yerde. Fiyatları da ona göre tekelcilik oluşturuyor. Rekabet ortamı yok (35, Erkek, Öğretmen).

Görüşme yapılan bir öğretmen aile içindeki eğitimin öğrencilerini okuldan uzaklaştıracak zayıflıkta olduğunu vurgulamıştır.

Dışarıdan gelen insanlara karşı yardımseverler. Saygılılar bize, ama çocuklara gerekli ilgiyi gösterdiklerine inanmıyorum. Sevgi ve ilgi konusunda eksikler. Evden kaçma olayı ailenin ilgisizliği ile ilgili. Çocuklar da sonuç olarak ilgi gördüklerini düşündükleri yere gitmeye çabalyor. Bir zehirlenme olayı yaşanmıştı, bir tane bile veli gelmemişti. Çocuklar okulun son zamanları köyde iş var deyip gelmiyorlar (28, Kadın, Öğretmen).

Ardahan'daki eğitimdeki eksiklikler de dile getirilmiştir. Öğretmenlerin ilk atama yeri olması ve özel eğitim kurumlarının bulunmaması, gündeme gelen konular arasında yer almaktadır. Ancak, Ardahan'ın küçük bir yer olması nedeniyle okulda yaşanan problemlerin hızla çözülebileceğini belirten katılımcılar da olmuştur.

Burası küçük bir yer olduğundan okul ile içli dışlıyız. Etkinlikler düzenliyoruz. Özellikle memur aileler birbirlerine daba bir destek oluyor (29, Erkek, Güvenlik Görevlisi).

Sağlık Hizmeti. Görüşmelerde, Ardahan'da sağlık hizmetleriyle ilgili en çok Ardahan Devlet Hastanesi'ndeki poliklinik sayısının azlığı, doktorların tecrübesizliği ve sayılarının yetersizliği ile teçhizat eksikliğinden söz edilmiştir. Olumlu olarak ise sadece randevu bulmanın kolaylığı ve bekleme süresinin kısa olması dile getirilmiştir.

Ciddi bir doktor problemi var. İnsanlar da genel olarak burada yaşamak istemiyor. Doktor neden istesin? Gününü doldurur dolduramaz gidiyor. Sonuçta her yerden talep gören bir meslek. Devlet hastanesinde bir tane çocuk doktoru var (35, Erkek, Öğretmen).

Yeni atanmış uzman doktor değil de tecrübeli kimseler atanmalı. Buraya gelen doktorlar yeni TUS'u geçmiş doktorlar. Binasını yenileyebilirler. İçeri küf ve çatlak dolu. Ardahan ve ilçeleri bu hastaneden yararlanıyor. Olmayan poliklinikler açılabilir. Buranın balkı bir poliklinik için Kars'a ve Erzurum'a gitmez böylece (32, Kadın, Bilgisayar İşletmeni).

Sağlık hizmeti büyük sorun. Memlekette alyorum randevuları. Buradaki doktorların sayısı yetersiz ve uzman yok (33, Erkek, Akademisyen).

Hastane aşırı kalabalık olmuyor, zorluk çekemedim. Yaklaşımları gayet iyi. Herkes nazik ama hizmet çok sınırlı. Burada tedavi olmama riski insanı da korkutuyor, basta olmamalıyım diye kendine telkin etmeye çalışıyorsun (28, Kadın, Öğretmen).

Hastanedeki yetersizlikler nedeniyle hastalar başka illere sevk edilmekte; bu durum da hastaları ve hasta yakınlarını zor duruma sokmaktadır.

Alerjik rahatsızlığı olan çocuğum var. Burada o alanda bir doktor bulmak mümkün değil. Sürekli Erzurum'a git gel yapamazsın. Başka şehirde her yere gidip gelebilirsin rahatlıkla. Sağlık konusunda ortalama bir ile göre bile büyük farklılık var (32, Kadın, Bilgisayar İşletmeni).

Kötü bir şey olduğunda Erzurum'a gidene kadar hayatını bile kaybedebilirsin. Doktorlar 24-25 yaşlarındalar, henüz tecrübeleri yok. Cesaret de edemiyorlar müdahale etmeye, sorumluluktan kaçınıbiliyorlar (35, Kadın, Mühendis).

Katılımcılardan biri, Ardahan'da evcil hayvan sağlığına yönelik hizmet alamamaktan şikâyet etmiştir.

Zaten hayvan hastanesi diye bir şey yok. Veterinerler var, ama ben çoğu evcil hayvandan pek anlamıyor. Hem de cerrahi müdahale yapılamıyor (27, Kadın, Mühendis).

Ardahan'da sağlık hizmeti çeşitli sorunlar barındırmaktadır. Katılımcılar, doktorların tecrübesiz olmasından, imkân bulur bulmaz Ardahan'dan ayrılmalarından ve hastanenin yetersizliğinden şikâyet etmişlerdir.

Çalışma Hayatı. Katılımcılar, iş hayatlarıyla ilgili en çok personel azlığı, personelin kısa sürede Ardahan'dan ayrılmaya çalışması ve tecrübesizliği konularını dile getirmiştir.

Genellikle dost canlısı herkes. İşimi seviyorum ama personel azlığından dolayı her şeye koşturabiliyorum. Birçok görevi yerine getiriyorum (32, Kadın, İdari Personel).

Bulduğum yerin nüfusuna göre personel veriliyor. Toplam 12 kişi. Ama benim alanımda 6 kişi var. Kalabalık olsa, özellikle tatilde daha iyi olurum. Gidince sürekli aramalara, mesajlara yanıt vermek zorundayım (30, Kadın, Sosyal Hizmet Uzmanı).

İş yoğunluğum azaldı diyemem, ama iş stresim azaldı sadece. Farklı birimler de bana verildi. Görevimle ilgili olmayan yerlere bakıyorum. Çünkü personel yetersizliği var. Yeterli derecede ve tecrübeli eleman gönderilmiyor (45, Kadın, Şube Müdürü).

Zor da değil kolay da değil. Çok fazla personel hareketliliği olduğundan zorluk çekiyorum. Özel sektördeydim ama iş güvencesi için bu işi tercih ettim (35, Erkek, Mühendis).

Ardahan'ın küçük bir kent oluşu mesleki performansla bir bahane olarak ortaya konulabilmektedir.

Burada küçük yer olduğundan önde olmaya çabalayanlar çok fazla. Çabalayanlar, çalışanlar daha çok çalıştırılıyor. Nitelikli iş gücü az. Çok uğraşmıyorlar. Zaten burası Ardahan diye rahatlarına bakabiliyorlar. Kişiye göre çok değişir. Güzel şeylere insanların tahammül yok. Alışkanlık mı boyratlık mı bilmiyorum. Güzel şeylerden mutlu olmuyorlar, yapmaya da yeltenemiyorlar. Çıkarlarına hele ters geliyorsa (35, Kadın, Mühendis).

Kamu dairelerinde yoğunluk olmamasını bir avantaj olarak görmek mümkündür. Ancak katılımcılar yoğunluğun azlığını verimsiz geçen bir mesai olarak yorumlamaktadır.

Günlerce boş geçtiği oluyor. Çünkü genelde denetleme için sabaya çıkıyoruz, yoksa iş yerindeyiz. Küçük bir il olduğundan iş yoğunluğu yok. İş olursa daha verimli hissediyorum (27, Kadın, Sosyal Hizmet Uzmanı).

Türk edebiyatında ve sinemasında, taşra hayatının tekdüzeliğinden kaynaklanan can sıkıntısı ve bu duygudan kurtulma isteği nedeniyle dedikodu gibi hikâyeler uydurma eğilimi söz konusudur (Balık, 2023). Bir katılımcı, işi yoğun olmayan birimlerde vaktin verimsiz geçtiğini ifade etmiştir.

Kendi birimimde iş yoğun, ama diğer yerlerde iş yok. Çay, kahveyle geçiyor hayatları. Dedikodu da fazla oluyor. Haset duyguları gelişiyor. Çalışkanları çekemiyorlar (35, Kadın, Mühendis).

Katılımcılar, Ardahan'daki memurların tayin kovaladıklarını, tayin hakkı olan memurların süreleri gelir gelmez başka il ve ilçelere gittiklerini belirtmişlerdir.

Zamanı gelen durmuyor. Eğer tayin şansı varsa süresinin dolmasını bekliyorlar. İlk başta da öğretmenler. Bence burayı akıllarında geçici ve gidilecek bir yer olarak kodlamışlar (29, Erkek, Psikolog).

Tüm kamu çalışanlarının tayin bakıcı olsaydı, bence kalmazlardı. Bunun sorumlusu Ardahan da değil. Sonuçta insanlar daha canlı ve daha fazla imkân olan bir yerde yaşamayı isteyebilirler. Burada hemen herkes Ardahan'da yaşamayı hayatı kaçırmak olarak değerlendiriyor (26, Kadın, Mühendis).

Taşrada, memur; devletin halka en yakın temsilcisi ve devletle en sık ilişki kurulan kişidir. Bu sebeple sıklıkla “bul şu işin bir çaresini” tutumuyla karşılaşabilmektedir. Ama diğer taraftan, memur taşrada bugün vardır ve yarın yoktur. Memurların, taşra hayatında tam anlamıyla benimsenmediği de görülebilmektedir (Ulutaş, 2017:

243). Personel hareketliliğinin sonuçlarından biri de yöneticilerin yerli nüfustan oluşmasıdır. Bu durum, çalışma hayatında tanıdık ilişkisinin gelişmesini doğurabilmektedir.

Burada kurallara uygun olarak işinizi yürütmeniz pek olanaklı değil. Herkes bir şekilde işini görme peşinde. Tepedekiler de hep yerliler olduğu için vatanında da hemen tanıdık sokuyor. Alıştıkları için aynı tavrı sizden de bekliyorlar (35, Erkek, Mübendis).

Katılımcılar arasında yer alan bir öğretmen, Ardahan'daki öğrencileriyle özel bir bağ kurduğunu ifade etmiştir.

Ardahan'da imkânlar sınırlı. Onların bunu fark etmesi ve gözlerinin ışıldaması mesleki tatmini artırıyor. İnsanın mental yorgunluğu olsa da çocuklarla olmak, onlara dokunmak çok önemli. Onlara en ufak yardımda bulunmak bile beni mutlu ediyor. Ergenlik döneminde oldukları için her konuda yardıma ihtiyaçları olabiliyor. Ben de bunu seve seve yerine getiriyorum (28, Kadın, Öğretmen).

Çevre mühendisi bir katılımcı, Ardahan'daki çevre sorunlarının çözümüne yönelik özel bir çaba harcadığını, bu çabanın mesleki tatminini artırdığını, ancak bazı sorunları çözmeye gücünün de yetmediğini ifade etmiştir.

Burada ciddi bir çevre sorunu var. Çöpler her yere atılabiliyor. Atıklar da nebre atılıyor. Bu konuda hem müdabalede bulunuyoruz hem de halkı bilinçlendirmeye çalışıyoruz. Sonuçlar almak beni daha mutlu ediyor. Ama birkaç kişiyle olacak şeyler değil. Sonuçlar istediğim düzeyde değil. Herkes elini taşın altına koymalı (35, Kadın, Mübendis).

Bir katılımcı, küçük bir şehirde çalışmanın avantajlarını dile getirmiştir. Ev ile iş yeri arasında ulaşımın rahat olmasının çalışma performansını artırdığını ifade etmiştir. Ancak bir diğer katılımcı ise yaya ulaşımın kışın sorun oluşturabileceğini aktarmıştır.

İş yeri ile ev arasında bir mesafe olmaması büyük rahatlık. Arkadaşlarımla konuşuyoruz, işe gidene kadar bitkin düşüyoruz zaten diyorlar. Hem işe daha fazla odaklanabiliyorsun, hem de insanın kendisine ayıracak vaktinin çok olmasını sağlıyor (32, Kadın, İdari Personel).

Burada işe ulaşmak çok kolay. Örneğin, İstanbul'daki gibi yollarda telef olmuyorsun. Büyük bir konfor. Fakat kışın çok çileli. Sabahın o saatinde her yer buz pisti gibi oluyor. Arabaların çalışmadığı oluyor. Kışın yaya da gitmek, arabayla da gitmek sıkıntılı çoğu zaman (29, Erkek, Güvenlik Görevlisi).

Ardahan'da çalışma hayatının stressiz olduğu söylenebilir. Ancak, personel yetersizliği ve yetişen personelin hızlıca ayrılması en sık dile getirilen şikâyetler arasındadır. Katılımcılar ayrıca, çalışanların performans düşüklükleri için şehrin küçüklüğünü bahane ettiklerini bildirmişlerdir. Bir diğer önemli konu da tanıdık ilişkisinin çalışma hayatına yansımalarıdır.

Esnaf. Esnaf, taşra imgelerinde önemli bir figür olarak yer almaktadır. Bulunduğu yerin gözü ve kulağı olabilmektedir. Özellikle dışarıdan gelenlerin en sık karşılaştıkları aktör konumundadır. Bu bağlamda esnaf için “muhitin vitrini” demek mümkündür (Ulutaş, 2017: 238-239). Katılımcılar, Ardahan'da seçeneklerin azlığı nedeniyle esnafın müşteri memnuniyetine öncelik vermediğini düşünmektedir. Ürün kalitesi ve fiyatlar konusunda şikâyet etmektedirler. Ardahan'da görev yapan kamu personellerinin, yerel mağazalardan alışveriş yapmak yerine öncelikle alışveriş sitelerini tercih ettiği görülmüştür.

Yeri geldiğinde hızlıca bir şey almamız da lazım, her şeyi internetten almıyoruz. Rekabet olmadığı için mecbursun anlayışı var bence. Bu duygusu çok kabul edilmez geliyor bana. Müşteri velinimetir anlayışı yok kesinlikle. Bir iki kurumsala yakın dışında bir vizyon da yok (35, Erkek, Öğretmen).

Esnaf kültürü zayıf. Çoğu kimse esnaftan şikâyetçi. Mecbur olduğumuzu düşündükleri için pahalı ve kalitesi düşük ürün veriyorlar. Meze bile koymuyor yanına yemeğin, garnitür yok. Her şeyden kısmaya çalışıyor (33, Erkek, Akademisyen).

İletişim yönünden sorun var. Güler yüz zor geliyor. İzlenimim olumlu değil. İnternette almaya özen gösteriyorum (29, Erkek, Psikolog).

Ardahan'da zincir mağaza şubesi az sayıda bulunmaktadır. Katılımcıların bazılarına göre, bu durum esnafın fırsatçılık yapmasına neden olabilmektedir. Bir katılımcı ise bu durumu müşteri sayısının azlığına bağlamaktadır.

İlk geldiğimde eşya ararken büyük çile çektim. Zaten az şey var, onlar da fırsatçılık yaptı. Fahiş fiyatlar var. Mecbur kalmadıkça asla bir şey almıyorum. Gratis geldiğinde çok sevinmişim. İkinci Migros açıldığında ayrıca sevindim (39, Kadın, Akademisyen).

Çok şey buraya ulaşmıyor. O yüzden esnaf bunu fırsatçılık olarak kullanabiliyor. Verdiğim kiraya değmeyecek bir hizmet alıyorum. Bizî kazanç kapısı, yağlı kapı olarak görmemeliler (45, Kadın, Şube Müdürü).

Sürümden kazanacak olsalar fırsatçılık yapmazlardı. Az müşteriden dolayı mal kalitesi de zayıf (38, Kadın, Akademisyen).

Yapılan görüşmelerde ustalık ve zanaat gerektiren işlerde de nitelikli hizmet alınmadığı ifade edilmiştir.

Yardımcı severler, ama alanlarında yetkin değiller. Usta değiller, işleri hep yarım bırakıyorlar. Geçici çözümlerle oyalıyorlar. Üç ustanın yapamadığı işi alt komşum yaptı. Fiyatları da şişiriyorlar. Başka yerlere göre iki kat fiyat olabiliyor (28, Kadın, Akademisyen).

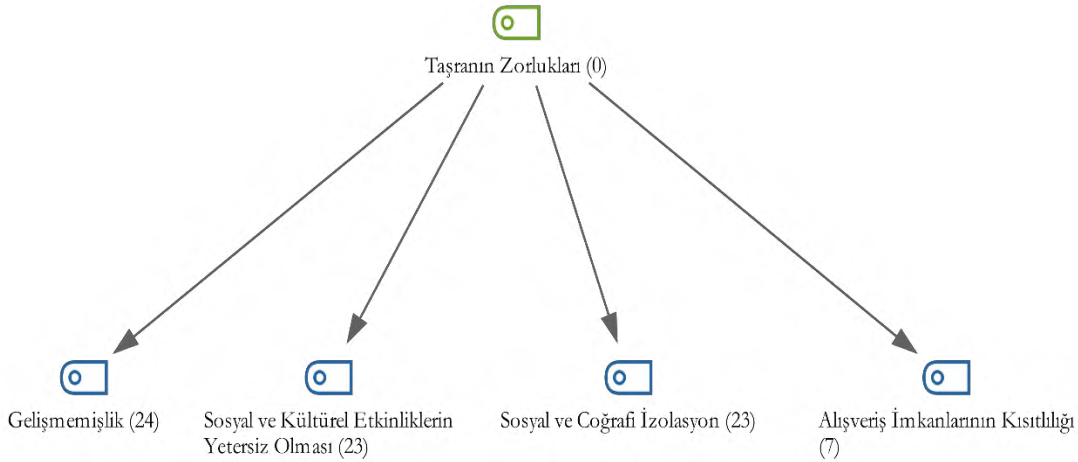
Profesyonel değiller. Ustalaşmamışlar. Evimizdeki bir tamirat işi için bile Kars'tan usta getirttik. Araya tandık sokmasak o da gelmezdi. Bu konuda hiçbir hizmet alamıyoruz (27, Kadın, Mühendis).

Araştırmanın bulgularına göre, Ardahan'daki esnaf ile ilgili bir memnuniyetsizlik bulunmaktadır. Kamu personelinin satılan ürünlerin ve verilen hizmetin kalitesini beğenmedikleri görülmektedir. Seçeneğin olmayışı nedeniyle esnafın kendini geliştirmediği ve hizmet kalitesine önem vermediği söylenmiştir. Ancak esnaf ile ilişkileri olumlu bulan iki katılımcı bulunmaktadır. Katılımcılar, esnaf ile birincil türden ve saygıya dayalı bir iletişimlerinin olduğunu belirtmişlerdir.

Bence çok saygılılar. İçeri girer girmez "hocam" diyerek karşıyorlar. Dışarıdan gelenlere karşı saygı üst seviyede. Asla çıkarıcı olduklarını düşünmüyorum. Mesela fiyat sorunca "varsa 100 lira hocam" diyorlar. Başka yerde böyle bir tavır ile karşılaşmazsınız (Kadın, 28, Öğretmen).

Büyük şehirlerde kim kime dum dumadır. Burada esnaf güler yüzünü gösterir, hemen hürmetle karşılar. Başka yerde herkes için yabancısın, burada ise her yerde iyi ağırlanıyorsun (30, Kadın, Sosyal Hizmet Uzmanı).

Taşranın Zorlukları

Şekil 2. Katılımcıların "Taşranın Zorluklarına"na Yönelik Sorulara Verdikleri Cevapların Hiyerarşik Kod-Alt Kod Modeli

Gelişmemişlik. Taşra, taşralılar ve taşradaki gündelik hayat Türkiye'de sayısız romana ve filme konu olmuştur. Bu roman ve filmlerde, taşra yaşamının merkezdeki yaşamdan farklılıkları, taşralıların yoksulluğu, geri kalmışlığı; merkezdekilerin ilericiliği ile merkezden taşraya gidenlerin yaşadığı hayal kırıklığı gibi temalar ele alınmıştır (Bayraktar ve Kaynar, 2023). Bu çalışmanın verilerine göre de katılımcıların tamamı Ardahan'ı gelişmemiş bulmaktadır. Türkiye'nin farklı illerinden gelen kamu personeli Ardahan'ın daha önce yaşadıkları illere benzemediğini dile getirmişlerdir. Kentin az gelişmişliği üzerine yapılan değerlendirmeler "taşra sıkıntısı" betimlemeleriyle örtüşmektedir.

1988 yılında yaşamak gibi. Gelişmemiş. İklim açısından zorlayıcı bir şehir, ama gelişmemişlik ondan daha da zorlayıcı, o yüzden hiç önceliğim iklim sorunu diyemem. Hiçbir şeyin alternatifi yok. Her şeyden varsa bir tane var, o da gelişmemiş olarak var. Hastanenin hizmetine güvenmemek buzlanmadan daha büyük bir sorun bence. Arkadaşlarıyla şehirdeki tek restoranda buluşmak dışında hiçbir alternatif yok (39, Kadın, Akademisyen).

Babam geldiğinde burası bizim memleketin 40 sene önceki hali demişti. Üstelik memleketimiz büyük şehir de değil. Bir Erzurum ile bile kıyaslamamız olanaksız, kaldı ki İzmir ile falan kıyaslayın. Çok geri kalmış (27, Kadın, Mühendis).

Gelişmişlik açısından ilçe düzeyinde. İnsan büyük şehirlerdeki tiyatro bileti kuyruğunu bile özleyebiliyor. Sosyal medyada sürekli farklı hayatları gören birisi için de ayrı bir zorlayıcı (33, Erkek, Akademisyen).

Ardahan'ın gelişmişlik ölçütünün çoğuna sahip olmadığı vurgulanmıştır.

Gelişmiş yerlere göre köy gibi kalıyor. Sosyal alanları çok kısıtlı. Eğlence hayatı hiç yok. Aşırı sessiz ve ıssız. Tam bir mahrumiyet bölgesi bence (28, Kadın, Öğretmen).

İş yerine yürüyerek gidip gelmek önemli bir avantaj ama bunun dışında hiçbir şey olumlu değil. Yani bugün İstanbul'da birine gelişmemiş yer deseniz aklına burası gelmez. Ardahan'ı bilmediğinden dolayı. Muhtemelen Kars der, ama Kars bile buradan 25 yıl önde. Saçma gelecek ama dolu belediye otobüslerini bile arıyor insan. Hiç olmazsa, gidilecek yer çok demektir bu (45, Kadın, Şube Müdürü).

Bence Ardahan gibi üç dört il sayabiliriz. Onun dışında hiçbir yer bu kadar geri kalmış değil. Bir şey temin etmek çok zor. Her açıdan temin edememek söz konusu (29, Erkek, Psikolog).

Ardahan'ın az gelişmişliği yerel nüfusun tutumlarıyla bir arada değerlendirilmiştir. Ardahanlıların bu hususta çok çaba harcamadığı düşünülmektedir.

Yaşam tarzının değişmesi lazım. Böyle gelmiş böyle gider denilemez. İnsanların ev hayatına alışmasının değişmesi gerekiyor. Farklı yerlerde geçirilen bir hayata dönüşülecek ki canlansın. İnsanları sokakta, caddede yürümeye teşvik edecek gelişmeler olması lazım (39, Kadın, Akademisyen).

Buradaki halkta boş vermişlik var. Umursamazlık içindeler, hiçbir şeye karışmıyorlar. En ufak bir gayret görmüyorum. Herkes buradan ayrılma beyecanıyla yaşamını sürdürüyor. Ardahanlılar da gitme peşinde (35, Kadın, İdari Personel).

Taşra, söylemsel düzeyde merkezin “medenileştirmeye” çabaladığı bir uzvu olarak görülmüştür. Tedaviye muhtaçtır ve iyileştirilmesi gerekir. Modernleşmeci söylem taşraya ilerlemeci perspektiften bakmaktadır. Bu bağlamda, taşra siyasal ve toplumsal bir projenin imgesine dönüşmüştür. Bilinçlendirme, kalkındırma, zenginleştirme ve geliştirme gibi hedeflerin laboratuvarına dönüşmüştür (Alver, 2017). Bir katılımcı, Ardahan'ın değişimi için gerekli çabanın harcanmadığını düşünmemektedir.

Çok kapalı insanlar değil, ama şehri değiştirmeye yönelik hiç çabaları da yok. Değişmesi için Ardahanlıların daha çok çaba harcaması lazım. Bence dışarıdan gelenler bu konuda daha kaygılı (45, Kadın, Şube Müdürü).

Edebiyatın ve sanatın dili açısından taşranın zaman, mekân ve birey bakımından tek tip değerlendirilmesi mümkündür. Bunlar arasında en yaygın olan kod taşradaki kaderciliktir (Nacak, 2017: 64-65). Birçok katılımcının kadercilik olarak tanımladığı tutumla farklı biçimlerde karşılaşabilmektedir.

Bir keresinde otobüste eşyalarım kayboldu Her yere başvurdum. Her seferinde burası doğu, burada olur böyle şeyler denildi (27, Kadın, Mübendis).

Çağdaş Türk edebiyatında ve sinemasında, merkezlerden taşralara gelen memurlar, taşrayı bir sıkıntı olarak yaşarlar ve mutsuzdurlar. Eskiden olduğu gibi taşrayı aydınlatma, gelişmemişlikten kurtarma ve kalkındırma gibi ülküler de kalmamıştır. Kendilerini tamamlanmış bir modernitenin içinden gelmiş olarak tanımlayan memurlar, taşrada içtenlikli sohbetler değil, sadece katlanılması zorunlu bir kasvet görmektedirler. Memurlar, zaman içerisinde yaşadıkları yere yabancılaşmakta ve idealizmlerini kaybetmektedirler (Narlı, 2013). Bir katılımcı da bu yoruma benzer bir değerlendirme yapmıştır.

İnsanlar idealist olarak başlayıp sonra da bıkeyyorlar her şeyden. Sosyal kültürel aktivite olmayışı ve şehirdeki kadercilik bu duruma sürüklüyor denilebilir. Başkalarının olumsuz düşünceleri var ve o beni de etkiliyor. Çok fazla mutsuzluk var etrafta (45, Kadın, Şube Müdürü).

Bir katılımcı, Ardahan'ın doğasını övmekle birlikte, “taşra sıkıntısı” temasında vurgulanan karanlık sokakların kentin önemli bir sorunu olduğunu belirtmiştir.

Memnun değilim. Doğası dışında hiçbir çekiciliği yok. Bir de her yerin yakın olması avantaj olarak görülebilir. Başboş köpek sorunu çok büyük. Bir de özellikle ara sokaklar hep loş ve karanlık. Bu da büyük bir sorun, hele bir kadın için. Küçük bir yere sıkıştırılmış bir şehir (28, Kadın, Bilgisayar İşletmeni).

Ardahan'ı diğer illerden ayıran geçim kaynaklarının ve potansiyellerinin hiç geliştirilmediği düşünülmektedir.

Ülke ekonomisine etkileri zayıf. Hayvancılık da profesyonel değil. 300 yıl önce nasıl hayvan satılıyorsa aynı şekilde pasta satmaya çalışıyor. Yenilikten çok uzaklar. Bu konuda Ardahanlılar özel bir çaba harcamak zorundalar (33, Erkek, Akademisyen).

Buranın yatırım çekmesi gerekiyor. Ama bence tamamen kaderine terk edilmiş. Sahipsiz kalmış gibi. Yerli halk Ardahan sahipsiz der, ama bence esas kendileri bu şehri sahipsiz bırakmış (35, Erkek, Mübendis).

Görüşmelerin birinde ise katılımcı doğup büyüdüğü ilçenin daha gelişmemiş olması nedeniyle Ardahan'da yaşamakta zorluk çekmediğini belirtmiştir.

Yaşadığım ilçe çok küçüktü. Üniversitede sosyalleştim. O yüzden Ardahan'ı imkânlar açısından kıt bulmuyorum. En azından burada Migros ve Gratis var (27, Kadın, Sosyal Hizmet Uzmanı).

Taşra, tekinsiz mekân ve kimliklerden farklı olarak, uzaktaki sükûnete de işaret edebilmektedir (Argın, 2005: 279). Bir katılımcı, gelişmemiş bir yerde yaşamının avantajları olduğunu dile getirmiştir. Fakat uzun süre değil, kısa süreli bir plan yapılabileceğini belirtmiştir.

Özellikle yazları çok güzel bir buhur var. Her taraf da yemyeşil oluyor. Etrafta buz, kar da yok. Gürültü yok, trafik yok, hava kirliliği yok. Bütün dünya seninmiş gibi hissediyorsun. Uzun süre burada yaşamak zor oluyor. Ama bence İstanbul'da yaşayan birisi, yolda bir iki haftalığına gelip Ardahan'da kalabilir. Ruhu tazelenektir (38, Kadın, Akademisyen).

Ardahan, Türkiye'deki gelişmemiş şehirler arasında yer almaktadır (Acar vd., 2019; Çaha ve Tutar, t.y ;Tutar vd., 2013). Bu araştırmanın bulgularına göre, Ardahan'daki kamu personeli de bu olguyu onaylamaktadır. Az gelişmişlik, katılımcıların "kasvet" duygusuyla birlikte andıkları bir olgudur. Gelişmemişlik kamu personellerinin Ardahan'da bir gelecek planlamalarına engel olabilmektedir.

Sosyal ve Kültürel Etkinliklerin Yetersiz Olması. Taşra sıkıntısını merkeze alan eserlerde taşra; sıradanlığın, darlığın, esaretin ve boşluğun mekânı olarak ele alınmaktadır (Alver, 2017). Bu eserlerdeki taşra görünümüne göre, yaşam son derece basit ve alışılmıştır; maceralara, sürprizlere, bilinmeyenlere yer ayrılmamıştır. Gelecek kavramsallaşmamıştır; yarın bugünün ve dünün aynıdır. Çizgisellik değil, döngüsellik egemendir (Ulusoy, 2021). Ardahan'da sosyal ve kültürel etkinliklerin yetersiz oluşunun sıkıcı bir yaşama neden olduğu ifade edilmiştir. Diğer kentlerde sıradan görülen şeylerin Ardahan'da bulunmadığından şikâyet edilmiştir.

Bir kere, orta ölçekli Sivas gibi şehirlerle bile kıyas yapılamaz. Bir yemek yiyecek kurumsal yer yok. Sadece bir restoran var, onun da yemek kalitesi tartışılabilir. Sosyal kültürel etkinlik yok. Başka yere alışan biri burada büyük zorluk çeker. Her hafta sonu etkinliğe gitmeye alışan biri boşluğa düşer. Oralarda yaşarken başka bir şehri göreyim diye bir ihtiyacın olmaz. Burada sürekli Kars'a ve Erzurum'a gitmek istiyorsun (35, Erkek, Öğretmen).

Zaten kafe insanı falan değilim. Ama insan sosyal kültürel etkinlik arıyor ve yoksunluğunu çok hissediyor (35, Kadın, Mühendis).

Yapacak bir şey olmadığı için insanlar markette vakit geçiriyor. O yüzden çok fazla market var (39, Kadın, Akademisyen).

Küçük yerleri sensen de burada yaşamda çok fazla olumsuz yönü var. Bu durum o sevgiyi azaltabiliyor. Tek avantajı bir şeyde sıra beklememek olabilir. O da devde kulak diyelim. Çok şeyi etkilemiyor (35, Erkek, Mühendis).

Taşra sıkıntısı, beden kaynaklı da ortaya çıkmaktadır. Bir yerde aşırı derecede kapalı kalmak kendisini fiziksel olarak ortaya koyabilmektedir. Asıl neden memurların estetik zevklerini ve hazlarını karşılayacak ortamlar ve hareketliliğin olmayışdır (Şen, 2022). Katılımcılar, yaşadıkları yerde etkinlikler ile karşılaşmadıkları için fiziksel bir yıpranma yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Sosyal kültürel aktivite olmaması büyük bunalım nedeni. İnsanlar bir şehirde yaşadıklarını düşünmüyor. Bedenen de paslandığımı düşünüyorum. Uzun yürüyüşler yapabileceğiniz bir yer, ama uyusukluk hali içinden çıkamıyorum (33, Erkek, Akademisyen).

Sosyal hayatı yok, aktivite yok. Sadece evden işe, işten eve yapabilirsiniz. İşin yorgunluğu bir yana, bedenen enerjiyi tam atamama durumu da var (43, Erkek, Astsubay).

Bir katılımcı, Ardahan'da birtakım etkinliklerin olduğunu; ancak bunların tek biçimli olduğunu söylemiştir.

Hep halay çekiliyor. Farklı aktiviteler olmalı. Karmaşık figürleri olan bir şey de değil halay. Hep türkü ya da Türk sanat müziği var. Ama öğrencilerin yaş grubuna hiç uygun değil. Güncel şarkılar ve şarkıcılar olmalı (38, Kadın, Akademisyen).

Bir diğer katılımcı ise Ardahan'ın "sakin" yaşantısını avantaja çevirdiğini dile getirmiştir.

Hiç memnun değilim. Ama mutsuz da değilim. Çünkü kadere inandığım için her şeye pozitif bakmaya çalışıyorum. Eğer bir olumsuzluk varsa onu nasıl fırsata çevirim diye düşünürüm. Onu da eğitimle sağlıyorum. Eğer bir filmle yaşayacaklarımı göstereleirdi asla gelmezdim. Lisans ve yüksek lisans okudum çalışırken yine de. Başka üniversitede olmazdı (32, Kadın, İdari Personel).

Ardahan, sosyal ve kültürel etkinlikler bakımından sakinlerini memnun etmemektedir. Daha önce yaşadıkları şehirlere kıyasla etkinlik açısından kısıtlı bir ortam bulan kamu görevlileri, Ardahan'da sıkıcı bir yaşam sürdüklerini ifade etmektedir. Katılımcılar, bu sorunun çözümüne yönelik öneriler sunarak yaşadıkları yerin gelişmesini istediklerini belirtmişlerdir.

Alışveriş İmkânlarının Kısıtlılığı. Ardahan’da alışveriş merkezi bulunmamaktadır. Perakende zinciri şubesi ise az sayıda bulunmaktadır. Katılımcılar, yerel mağazaların hizmetinden de memnun değildir.

Kısıtlı imkân var. Kurumsal marka bile yeni açıldı. Bir tek Ardahan’da LCW yoktu. Her ihtiyacımızı internette karşıyoruz. Ufak bir parça bile sanayide bulunmuyor. Araç tamir ettirilmiyor. Büyük bir masraf olsa araçsız kalıyoruz (35, Erkek, Öğretmen).

Hiçbir ihtiyacımı doğrudan gideremiyorum. İnternette gidermek zorundayım (28, Kadın, Öğretmen).

Alışveriş için yer yok. Mağazalardan bir şey almıyoruz. İnternet alışverişi olmasaydı ne yapardık bilmiyorum. Yemek yeri az ve çok kalitesiz (28, Kadın, Mübendis).

Sosyal ve Coğrafi İzolasyon. Edebiyatta ve sinemada ifade edilen taşra sıkıntısı insanın içinde taşıdığı, mekândan bağımsızlaşan ve içinde yaşayanlara nüfuz eden sıkıntılı, daralmış, sıkışmış ruh hâlleri ile özdeşleşen bir deneyimdir (Oktay, 2022). Çalışmanın verilerine göre, katılımcıların çoğunluğu, Ardahan’ın gelişmemişliği ve coğrafi konumu nedeniyle kendilerini izole hissetmektedir. Kentleşmenin yetersizliği, ulaşım sorunları, sert iklim koşulları, sosyal ve kültürel etkinliklerin azlığı ve ev merkezli bir yaşam tarzı, çalışma amacıyla Ardahan’a gelen kamu personeline “sıkıntıya” neden olabilmektedir.

Temel ihtiyaçlar karşılanmıyor. Ayrıca psikolojik olarak da çok büyük sorun var. Şehir ruhu yok. Şurada dibimizdeki Kars’a gidince tam anlıyorsun. Yani ücra bir yerde, kasabada gibisin (35, Erkek, Öğretmen).

Memnun değilim. Yalnızlığı severim, ama bu kadar sıkıcı ve monoton bir hayat insanın tabammül sınırlarını zorluyor. Ev ve iş arası mekik dokumaya dayalı bir hayat yaşıyorum. Yapılabilecek başka hiçbir şey yok. Sanki zaman havada asılı kalmış gibi (28, Kadın, Öğretmen).

Bakhtin, döngüsel zamanın hâkim olduğu yerlerde yeni bir olaya rastlanmadığını, sürekli tekrarlanan etkinliklerin bulunduğunu, insanın ve mekânın her yeni günde aynı biçimde sürdüğünü ifade etmektedir (Bakhtin, 2001: 321). Katılımcılar, Ardahan’daki tekrarlayan günlerin kendilerinde ve çalışma hayatlarında neden olan etkilerinden söz etmişlerdir.

Pandemide alıştığımız hayatı burada hala sürdürüyorum. Yani başka iller pandemiden, karantinadan çıktı, ama burada devam ediyor sanki (39, Kadın, Akademisyen).

7 ay her daim evdeyiz. Kardan, buzdan yürüyemiyoruz. Sürekli evde olma zorunluluğu depresyona itebiliyor. İş ile ev arasında mekik dokunulan bir hayat var. Açık hava etkinliği yalnızca birkaç ay yapılabilir. O da üstünüze bir şey almadan asla uzun süre durulmaz. Güneşi nadir görmek büyük bunalım nedeni (30, Kadın, Sosyal Hizmet Uzmanı).

Burada olmak işe yansıyor. Buraya gelip psikolojisi bozulup ücretsiz izne ayrılan var. Ruhsal nedenlerden izin isteniyor. Gerçekten buraya tabammül etmek bazen çok zor oluyor. Burada bunalıma giren çoktur. Böyle bir durumda iş savaşılanabiliyor. Dalgın olmaya yol açıyor. İnsan hipnotize oluyor sanki (35, Kadın, İdari Personel).

Katılımcılara göre, yalnızca ev merkezli hayatta sıkılmayan, iş yoğunluğuna kendini bırakabilen, bireysel hobilere ilgi duyan kişiler Ardahan’da verimli bir hayat sürdürebilir.

Sosyal bir hayat değil de mütevazı ve çalışmaya odaklı bir hayat istiyorsanız gayet ideal. Kendine yetiyorsanız sorun yaşamazsınız. Ama aksi takdirde çileli bir hayat var. Kendinizi geliştirmek istediğinizde de spor ve sanatsal açıdan bir şey bulamazsınız ama. Sosyal bir insanın yaşayacağı bir yer değil. Ancak evcimen insanlar yaşar. Onlara ideal. Aile ile de yaşanır (29, Erkek, Psikolog).

İş yoğunluğu olmasından memnuniyet duyuyorum, yoksa kendinizle baş başa kalıyorsunuz (30, Kadın, Sosyal Hizmet Uzmanı).

Bir katılımcıya göre, izolasyonun bir tarafı toplumsal etkileşimin azlığı ise diğer tarafı da anonimleşememe ve insanların dikkatini çekmektir. Bu durum sürekli dikkatli olmaya neden olabilmekte ve izolasyon halini artırabilmektedir.

Herkes sizi biliyor. Ben de herkesi tanıyorum artık. Simalardan ben de herkesi tanıyorum. Buna alışkın değilim. Büyük şehirde geyiminize, kuşamınıza, hareketinize dikkat etmiyorsunuz. Burada dikkat etmek gibi bir baskı hissediyorsunuz. Kalabalık sokaklarda kaybolmaya hasret duyuyorsunuz (35, Erkek, Öğretmen).

Taşra üzerine edebiyatta dışarıdan taşraya gelenler dayanılmaz bir can sıkıntısını yaşamaktadırlar. Memurlar, taşra hayatının sadece hayatta kalmaya indirgenliğini düşünmektedirler. Memurlar genellikle bir evde ya da mekânda bir araya gelip vakit geçirirler (Şen, 2022). Ardahan’daki yaşamın seçeneklerinin azlığı kamu personellerinin sadece birbirleriyle yakın ilişki kurmalarına sevk edebilmektedir.

Ardahan'da arkadaş olacak çok kimse yok. Seçenek yok diye de herkes ile konuşamazsın. Arada takıldığım birkaç kişi var. Sadece iki tane var. Onlar da memur (35, Kadın, Mübendis).

Yapacak bir şey olmayınca her hafta sonu muhakkak bir kahvaltı yapılıyor. Eğer banalar iyiyse kafeye de gidiyoruz. Etrafta ne var ne yoksa geçtik. Tabiri caizse geçecek yer bulmak için sineğin yağını çıkartıyoruz (29, Kadın, İdari Personel).

Taşra kentin telaşına karşıt olarak yavaşlığı vaat etmektedir. Kentin koşuşturmasından uzak, daha sakin bir yaşam, bireyin tefekküre dalmasını; böylece varoluşunu ve kalabalıkta unutulmasını hatırlamasını mümkün kılmaktadır. Modern hayatın telaşlı akışı içinde kaybolan bellek, taşranın tekdüzeliği içinde sürekli hatırlamaya yönelmektedir (Özçınar, 2020). Son dönem Türk sinemasının bazı örneklerinde büyük kentlerdeki hız ve karmaşadan bunalan ve kendi benliğini de kaybetme eşliğinde olan kahramanlar, taşradaki zamanın ağır temposunda ve pastoral manzarasında huzuru arayabilmektedir (Akbal Süalp, 2010: 97). Katılımcılardan ikisi, Ardahan'daki sakin yaşamın kişisel gelişimlerinde etkilerinin olduğunu ifade ederek olumlu bir taşra betimlemesi yapmışlardır.

Bu süreçte kendimi tanıdım, çünkü kendimle çok baş başa kaldım. Kendimi keşfettim. Sabretmeyi öğrendim burada (35, Kadın, İdari Personel).

Kitap okumamı artırdı. 2 günde kitap bitirebiliyorum. Bu açıdan, kişisel gelişimime çok faydalı buluyorum burada yaşamayı. Kitaplarımı bakmak bana huzur veriyor. Film arşivim genişledi. Çok fazla film izliyorum. Ufkumun genişlediğini fark ediyorum. El zanaatlarıyla uğraşıyorum, hobilerim de genişledi. Bir diğer faydası da hayattan korkmuyorum. Buradaki yalıtılmışlık haline alıştıysam, her şeyle başa çıkabilirim diye düşünüyorum (30, Kadın, Sosyal Hizmet Uzmanı).

İki katılımcı, Ardahan'ın sosyal ve coğrafi izolasyonunun Ardahan'ı güvenli bir şehir yaptığını belirtmişlerdir. Bu katılımcılara göre, izolasyon, nüfusun azalmasına neden olabilmektedir; ama diğer taraftan korunma da sağlayabilmektedir.

Yaşam koşullarının zorluğuna karşı güvenli olduğuna inanıyorum. Kapımı kilitlemeden yattığım oluyor, sabah panikle uyanmıyorum. Bana kalırsa bunun nedeni ayakta bir yer olmayışı. Elbette balkının tutumu da belirleyicidir. İnsanlar her şey uzaklar diye göç ediyorlar, ama güvenliği sağlayan da bence bu uzaklık (32, Kadın, İdari Personel).

Burada kendini korku altında hisseden yoktur. İklim, her yere uzaklık, geri kalmışlık büyük bir problem, ama güvenli olması avantaj. Sırf bu nedenlerden korunmaklı olduğunu da düşünüyorum (29, Erkek, Güvenlik Görevlisi).

Ardahan'ın coğrafi olarak uzaklığı, ulaşım imkanlarının kısıtlılığı, iklimin çetin olması, büyük şehirlerin etki alanının dışında kalması, nüfusun azlığı, kırsal nüfusun fazlalığı gibi unsurlar Ardahan il merkezinde yaşayan kamu personellerini sosyal ve coğrafi izolasyon duygusuna sevk edebilmektedir. Katılımcılar, Ardahan'da ev merkezli bir hayat bulunduğunu, kimi zaman yoğun bir sıkıntı hissedebildiklerini, bu koşullara uygun bir yaşam tarzına uyum sağlayamayan kişilerin çok zorlandıklarını belirtmişlerdir. Bazı katılımcılar ise durgun ve sakin hayatın kendilerini geliştirmelerini sağladığını ifade etmişlerdir.

Sonuç

Bu çalışmada, gelişmişlik indekslerinde alt sıralarda yer alan Ardahan'da (Acar vd., 2019; Tutar vd., 2013), taşra sıkıntısı deneyimi üzerinde yoğunlaşmıştır. Ardahan'a atama ya da tayinleri nedeniyle yerleşmiş kamu personelleriyle görüşmeler yapılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre, Ardahan'da taşra sıkıntısı deneyimi yaşanmaktadır.

Memurlar, Ardahan'da idealist duygularla görevlerine başlasalar da zamanla çalışma hayatının tekdüze akışına kapılmaktadırlar. Yapılan görüşmelerde, katılımcıların büyük bir kısmının tayin hakları elde ettiklerinde kenti terk etmeyi düşündükleri anlaşılmaktadır. Bu durumun en temel nedenleri arasında, kentin gelişmemiş olması ve yaşam koşullarının zorluğu yer almaktadır. Diğer yandan, ev ile işten ibaret bir hayat sürmelerinin kendilerinde durgunluğa yol açtığını dile getirmişlerdir. Bununla birlikte, kamu çalışanlarının sosyal çevrelerinin de etkisi altında oldukları tespit edilmiştir. Sosyalleştikleri gruplarda ve günlük çalışma rutinlerinde, sık sık Ardahan'dan ayrılmayı düşündükleri ve burada yaşamaya devam etmenin bir tür "vakit kaybı" ya da "hayatı kaçırmak" anlamına geldiğini ifade ettikleri görülmektedir. Bu durum, memurların tutumlarının psikolojik yönünü ve "sıkıntı" hissiyle olan ilişkisini ortaya koymaktadır. Sıkıntı hissi, zamanı verimli kullanılmamasına da yol açabilmektedir. Katılımcıların, büyük şehir sıkıntısı olarak tanımlanabilecek unsurları (örneğin, kalabalık sokaklar

ve otobüsler ile anonimlik) özlemle andıkları ve büyük şehrin “nimetlerinden” yararlanma arzusu taşıdıkları görülmektedir. Sıkıntı, aynı zamanda kentten az gelişmişliğiyle de bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır.

Taşra, çoğu zaman durağan bir yapı sergileyen, ekonomik ve kültürel anlamda büyük ölçekli değişimlerin nadiren yaşandığı bir mekânsal deneyim sunmaktadır (Türkeş, 2005). Araştırmanın katılımcıları için bu durum, bireysel ve toplumsal ilerleme beklentileriyle çelişen bir gerçeklik yaratabilmekte ve onları varoluşsal bir sorgulama sürecine itebilmektedir. Özellikle fark edilebilir bir değişimin olmaması, bireylerin zaman algısını derinden etkileyerek yaşamlarını bir tür döngüsellik içinde hissetmelerine neden olmaktadır. Büyük şehirlerde değişim daha belirgindir; yeni açılan mekânlar, değişen sokaklar, farklı sosyal çevrelerin hareketliliği gibi unsurlar, bireylerin yaşadıkları yerin dinamizmini fark etmelerini sağlamaktadır (Zengin, 2009). Oysa taşrada, “zamanın havada asılı kalması” (28, *Kadın, Öğretmen*), bireylerin mekâna aidiyet duygusunu zayıflatırken, aynı zamanda yaşamın monotonlaştığı algısını pekiştirmektedir.

Ardahan’daki az gelişmişlik algısı da bireylerin yaşadıkları yerle kurdukları duygusal bağları etkilemektedir. Gelişmişlik, yalnızca ekonomik veya altyapısal göstergelerle sınırlı değildir; kültürel ve sosyal olanakların yetersizliği de bireylerin mekân algısını şekillendirmektedir (Geray, 1998). Kamu personeli, büyük şehirlerdeki kültürel hareketliliği, eğlence olanaklarını ve sosyal çeşitliliği deneyimledikleri için, taşranın sunduğu sınırlı imkânlar karşısında bir tür kültürel yoksunluk hissine kapılabilmektedir.

Katılımcıların Ardahan’daki taşra deneyimi, kaderine terk edilmişlik duygusu, sosyal hareketliliğin eksikliği ve yaşamın bir tür “bitmeyen karantina” (39, *Kadın, Akademisyen*) gibi hissedilmesi üzerinden şekillenmektedir. Çalışmaya katılan bireylerin anlatıları, taşrayı yalnızca fiziki bir mekân olarak değil, aynı zamanda ruhsal ve duygusal bir atmosfer olarak deneyimlediklerini göstermektedir. Taşrada her şeyin “oluruna bırakıldığı” ve kentten gelişimi konusunda belirgin bir çaba harcanmadığı düşüncesi, bireylerde umutsuzluk ve durağanlık algısı yaratmaktadır. Karantina, bireylerin hareket serbestisinin kısıtlandığı, sosyal etkileşimin minimuma indiği ve zamanın belirsiz bir şekilde akıp gittiği bir deneyimdir (Bahar vd., 2020). Sosyal hayatın durağanlığı, bireylerin mekânsal hareketliliğinin sınırlı olması ve kültürel aktivitelerin eksikliği, kent yaşamını adeta bir tür tecrit hâline getirmektedir. Büyük şehirlerde yaşanan sosyal akışkanlık ve kültürel çeşitlilik, taşra ile kıyaslandığında, Ardahan’da yaşayan bireyler için nostalji ve özlem kaynağı hâline gelebilmektedir. Ayrıca bu duygular büyük şehirlere taşınma hedefini de beslemektedir.

Kamu personeli için kamusal alanların sınırlılığı, dışarıda vakit geçirebilecekleri alternatiflerin azlığı ve sosyal etkileşim eksikliği, boş zamanın nasıl değerlendirileceği konusunda belirsizliğe neden olabilmektedir. Bu durum, bireyleri eve kapanmaya, içe dönük bir yaşama yönlendirebilmekte ve sonuç olarak taşra sıkıntısını pekiştirebilmektedir. Bireylerin mekâna aidiyet hissetmelerini zorlaştırabilmekte ve taşra deneyimini sonraki aşamayı bekleme hâline dönüştürmektedir. Kamu görevlileri için taşra, atandıkları süre boyunca katlanılması gereken bir “ara dönem” gibi algılanabilmektedir.

Taşra sıkıntısını yalnızca mekânsal izolasyon ya da kültürel faaliyetlerin eksikliği üzerinden değil, aynı zamanda yaşam koşullarının zorluğu, mekânın gelişmemişliği ve bireylerin bir kentten beklentilerinin karşılanmamasıyla doğan ilişki bir duygu olarak ele almak mümkündür. Özellikle altyapı ve temel hizmetlerin yetersizliği, taşra sıkıntısının yalnızca bir hissiyat değil, aynı zamanda somut bir deneyim haline de dönüştürmektedir. Örneğin, sağlık hizmetleri, taşrada yaşayan bireylerin gündelik yaşamını zorlaştıran ve büyük şehirlerle taşranın arasındaki gelişmişlik farkını keskinleştiren en temel alanlardan biridir. Hastanelerde yeterli doktorun ve uzman kliniğin bulunmaması, hastaların Erzurum gibi daha büyük kentlere sevk edilmesini zorunlu kılmakta ve böylece taşrada yaşayan bireyleri çift yönlü bir sıkışmışlık içinde bırakmaktadır. Kentten sunduğu hizmetlerin sınırlılığı nedeniyle bireyler ihtiyaçlarını yaşadıkları şehirde karşılayamamakta, büyük şehirlere gitme zorunluluğu doğmaktadır. Büyükşehirlere gitmenin kolay olmaması, özellikle sağlık gibi aciliyet gerektiren durumlarda bireyleri yetersiz ulaşım imkânlarıyla baş başa bırakmaktadır. Erzurum’a yeterli araç seferinin olmaması, taşrada yaşayan bireylerin yalnızca coğrafya olarak değil, aynı zamanda hizmet ve erişim açısından da dezavantajlı konumda olduklarını hissetmelerine neden olmaktadır. Bu olgu, ayrıca taşrayı dış dünyaya erişimin kısıtlandığı, zorunlu hareketliliğin bile sekteye uğradığı bir mekân hâline getirmektedir. Taşranın, bireyin temel ihtiyaçlarını bile karşılamakta yetersiz kalan bir alan olması, bu geçicilik duygusunu artırmaktadır.

Bazı katılımcılar, Ardahan’daki sakin yaşamı bir arınma, terapi ya da kendine dönme fırsatı olarak görmektedir. Bu bakış açısı, taşra yaşamını, bireyin kendisiyle baş başa kalabileceği, dış dünyadan uzaklaşıp içsel huzurunu bulabileceği bir alan olarak değerlendiren bir anlayışa dayanmaktadır. Bu bağlamda, taşra yaşamı, günlük yaşamın

karmaşasından ve stresinden kaçıp daha huzurlu, sade bir yaşam sürmeye olanak tanımaktadır. Taşradaki bu sakinlik, bireylerin içsel arınmalarına ve kendilerini yeniden keşfetmelerine fırsat sunabilmektedir. Ancak, katılımcılar bu arınma sürecinin uzun vadede yalnızlık ve hareketsizlik duygusuna da neden olabileceğini ifade etmişlerdir. İlk başta olumlu bir deneyim olarak görülen kendine dönme, uzun sürdüğünde bireylerde taşranın dar çevresinde sıkışıp kalma hissini artırabilmektedir.

Çalışmanın bulguları doğrultusunda, Ardahan'da memurların sosyal ve coğrafi bir izolasyon yaşadığı, bu tür bir yaşamın ev ve iş arasında mekik dokumakta zorlanmayan bireyler tarafından sürdürülebileceğini, taşra sıkıntısıyla özdeşleşen betimlemelerin Ardahan'da fiilen deneyimlendiği sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca kamu personelinin bu "sıkıntı"ya rağmen kentten değişimi için çaba gösterdiği, ancak istedikleri hızda bir değişim gerçekleşmeyince bu çabadan vazgeçtikleri, buldukları yere yabancılaştığı ve tayin yoluyla kentten ayrılma arayışına girdiği anlaşılmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek bir araştırmacı tarafından yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Çalışma Ardahan Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar ve Yayın Etik Kurulu'nun 04.04.2024 tarihli ve 2024-2ÖNP-0016 numaralı onay kararı doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler katılımcıların rızası ile gerçekleşmiş, kişisel bilgilerin gizli tutulacağı taahhüt edilmiş ve katılımcıların onamları alınmıştır.

Kaynakça

- Acar, S., Kazancı, L. B., Meydan, M. C., & Işık, M. (2019). İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması Sege-2017. Ankara: Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü Yayını.
- Akbal Süalp, Z. T. (2010). Taşrada saklı zaman-geri dönülemez.. Z. T. Akbal Süalp ve A. Güneş (Der.), *Taşrada Var Bir Zaman* içinde (ss. 87-116). Çitlenbik Yayınları.
- Alkan, A. T. (2005). Memleketin taşra hali. T. Bora (Der.), *Taşraya Bakmak* içinde (ss. 68-77). İletişim Yayınları
- Alver, K. (2017). Taşra halleri. K. Alver (Ed.), *Taşra Halleri* içinde (ss. 9-26). Çizgi Kitabevi
- Argın, Ş. (2005). Taşraya içeriden bakmak mümkün müdür? T. Bora (Der.), *Taşraya Bakmak* içinde (ss. 271-297). İletişim Yayınları.
- Bahar, A., Çuhadar, D., ve Bahar, G. (2020) Covid-19 pandemisi: karantina ve izolasyon sürecinde ruh sağlığı. *ERÜ Sağlık Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 7(2), 42-48.
- Bakhtin, M. (2001). *Karnavaldan romana: Edebiyat teorisinden dil felsefesine seçme yazılar*. (C. Soydemir, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Balık, M. (2023). Boş Zamanlar'ın dedikodusu: Cemil Kavukçu'nun öykülerinde bellek, taşra ve can sıkıntısı. *folklor/edebiyat*, 29 (115), 729-746.
- Bayraktar, Ö., & Kaynar, M. K. (2023). Taşrada öteki olmak, milliyetçi-muhafazakâr çerçevenin dışında kalanlar: Karaman örneği. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 25 (44), 556-583.

- Bora, T. (2005). Taşralaşan ve taşrasını kaybeden Türkiye. T. Bora (Der.). *Taşraya Bakmak* içinde (ss. 37-66). İletişim Yayınları.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, E. K., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. (2012). *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Pegem Akademi Yayınları
- Çaha, Ö., & Tutar, H., (t.y.). *TR42 bölgesi'nde yoğun kamu çalışanı göçü: Sorunlar ve çözüm önerileri*. T.C. Serhat Kalkınma Ajansı.
- Çelik, İ. & Altınöz, Ö. (2023). Taşradaki kadın esnafın çalışma deneyimleri. S. Sarıbaş ve T. Akkuş (Ed.), *Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Yenilikçi Çalışmalar* içinde (ss. 417-442). Duvar Yayınları.
- Çiğdem, A. (2005). Taşra karalaması, küçük bir sosyolojik deneme. T. Bora (Der.). *Taşraya Bakmak* içinde (ss. 101-114). İletişim Yayınları.
- Değirmen, F., & Kırrel, S. (2021). Komik tekrar: Türkiye'de 2000 sonrası üretilen komedi filmlerinde nostaljik taşra semptomu. *Sinefilozofi Dergisi, Özel Sayı (3)*, 472-490.
- Demir, G. (2019). Taşra'da eşraf olmak. *Toplum ve Kültür Araştırmaları Dergisi, 4*, 1-16.
- Erdoğan, A. Ö. (2024). *Temsil mekânı olarak taşra ve taşrada kimliğin yeniden üretimi (Milas örneği)*. [Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Ergülen, H. (2005). Şiir taşraya aittir. T. Bora (Der.). *Taşraya Bakmak* içinde (ss. 213-244). İletişim Yayınları.
- Geray, C. (1998). Kentsel yaşam kalitesi ve belediyeler. *Türk İdare Dergisi, 70(421)*, 323- 345.
- Girgin, İ. (2019). *Nuri Bilge Ceylan sinemasında taşra ve sıkıntı*. [Yüksek Lisans Tezi, Galatasaray Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Gürbilek, N. (1994). Taşra sıkıntısı. *Defter, 22*, 74-92.
- Kale, E. (2018). Yeni Türk sinemasında anlatı bağlamında sinemasal bir mekân olarak taşra: "Bir Zamanlar Anadolu'da" örneği. *Turkish Studies Social Sciences, 13 (10)*, 857-874.
- Kent-Kır Nüfus İstatistikleri, 2022. (2023). 3 Haziran 2024 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Kent-Kir-Nufus-Istatistikleri-2022-49755> adresinden erişilmiştir.
- Kineşçi, E. (2016). *Taşrada Kuir olmak: Konya ve Diyarbakır örnekleri*. [Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Konak, A. (2021). Mikhail Bakhtin'in kronotop kavramı bağlamında Kalandar Soğuşu (2015) filmi. *SineFilozofi Dergisi, 6 (12)*, 1143-1160.
- Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve Antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. Bağlam Yayınları.
- Laçiner, Ö. (2005). Merkez(ler) ve taşra(lar) dönüşürken. T. Bora (Der.), *Taşraya Bakmak* içinde (s.13-36). İletişim Yayınları.
- Lekesiz, F. (2021). Taşra mekânı özelinde 2000 sonrası politik Türk sinemasına bakmak: Sonbahar (2008) ve Ahlat Ağacı (2018). *Orta Karadeniz İletişim Çalışmaları Dergisi, 6(2)*, 82-96.
- Marshall, C., & Rossman, G. B. (2014). *Designing qualitative research*. Sage Publications.
- Meşe, İ. (2019). Bir mekân olarak 'taşra üniversitesi' ve sosyolojinin taşrası: Eleştirel bir deneyim analizi. *Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi, 6(1)*, 209-226.
- Metin, O., & Ünal, Ş. (2022). İçerik analizi tekniği: İletişim bilimlerinde ve sosyolojide doktora tezlerinde kullanımı. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22 (2)*, 273-294.
- Moretti, F. (2005). *Mucizevi göstergeler*. Metis Yayınevi.
- Nacak, İ. (2017). Taşra ve ötekileştirme. K. Alver (Ed.), *Taşra Halleri* içinde (ss. 43-80). Çizgi Kitabevi
- Narlı, M. (2013). Romanlar ve taşralar: Türk romanında taşra algıları üzerine bir değerlendirme. *Bilgi, 64*, 285-316.
- Oktay, N. (2022). Ayfer Tunç'un "Cinnet Bahçesi" öyküsüne yansıyan taşra hâlleri: Kadınlıklar, erkeklikler. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 31*, 330-350.
- Özarslan, O. (2016). *Hovarda alemi-Taşrada eğlence ve erkeklik*. İletişim Yayınları.

- Özçınar, M. (2020). Yeni Türk sinemasında yersiz yurtsuzluk olarak taşra. *Turkish Studies*, 15(3), 1993-2015.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods : Integrating theory and practice*. SAGE Publications.
- Pekdemir, M. (2005). Taşranın “taşı toprağı altın”da ne vardır?”. T. Bora (Der.). *Taşraya Bakmak* içinde (ss. 77-99). İletişim Yayınları.
- Satır, M. E. (2023). Yeni Türk sinemasında taşra nostaljisi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 61, 1-19.
- Sevencan, F., & Çilingiroğlu, N. (2007). Sağlık alanındaki araştırmalarda kullanılan niteliksel veri toplama yöntemleri. *Toplum Hekimliği Bülteni*, 26(1), 1-6.
- Şahin, E. Y. (2020). Bir taşra hikâyesi daha: Taşra üniversitesinde kadın akademisyen olmak. *Çalışma ve Toplum*, 64, 229-268.
- Şen, N. (2022). Cemal Hurşid’in Sırtlan adlı romanında taşra sıkıntısı. *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, 14 (27), 91-118.
- Taşra. (t.y.). Türk Dil Kurumu Güncel Sözlük. 03 Haziran 2024 tarihinde <https://sozluk.gov.tr/> adresinden erişilmiştir.
- Tutar, H., Elyıldırım, G., Sever, N. F., & Sarışen, M., (2013). *Ardahan'ın sosyo-ekonomik durumu ve uygun yatırım alanları*. T.C. Serhat Kalkınma Ajansı Ardahan Yatırım Destek Ofisi
- Türkeş, Ö. (2005). Orda bir taşra var uzakta. T. Bora (Der.). *Taşraya Bakmak* içinde (ss. 157-212). İletişim Yayınları.
- Ulusoy, E. (2021). Doğu’da modernleşme sürecinde taşra-kent çatışmasının yarattığı etkilerin laiklik ekseninde bir değerlendirmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 44, 115-129.
- Ulutaş, E. (2017). Taşradan insan manzaraları. K. Alver (Ed.), *Taşra Halleri* içinde (ss. 209-250). Çizgi Kitabevi.
- Zengin, H. S. (2009). *Modernleşme sürecinde iktidar-taşra ilişkileri: Türk edebiyatında taşra*. [Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

EXTENDED SUMMARY

Over time, the provinces in Türkiye have gone beyond just a geographical and administrative designation and become loaded with value. The province (taşra), which has become the meaning of underdevelopment, has become the focus of the modernization approach. Public employees who moved from the center to the provinces experienced alienation in their new places of duty. The lives of public employees who are incompatible with the local people, their colleagues, and the underdeveloped city took place as a motif first in literature and then in cinema.

This study aims to identify “the provincial boredom” (taşra sıkıntısı), which is used as a theme in art and literature, as a social experience. . It expresses the feeling of isolation, alienation and inactivity felt in the monotonous life of the countryside. Moreover, provincial boredom means that yesterday and today are the same. It describes the absence of vision of the future. Ardahan, which is ranked at the bottom of the indexes in Türkiye, is the third smallest province of Türkiye in terms of population, with a population of 92,481 (2024). It is aimed to reveal that provincial boredom is not just a scenario and story, but can be experienced in small settlements in Turkey.

The problem of the research is to understand how and with what factors the public employees living in Ardahan experience the provincial boredom. The study has a qualitative research method. A phenomenological approach was preferred in order to understand the provincial experiences of the participants. This approach explains the system of meanings of the world in which the individual lives. The sampling technique of the research is criterion sampling. The criterion of the sample consists of 20 public employees who settled in Ardahan for their work and have been residing in Ardahan for at least one year. In-depth interviews were conducted with the participants. The questions in the semi-structured interview form were asked. The questions focused on life, social environment and working life in Ardahan. The data obtained from the interviews were subjected to content analysis. Data were analyzed with two main codes and ten sub-codes. MAXQDA 2020 program was used to code the data.

According to the findings of the study, participants experience difficulties due to some problems in Ardahan. It is seen that transportation is carried out irregularly and transportation fees are high. It is seen that Ardahan does not meet the needs for intercity transportation. The climate paralyzes life in Ardahan during the winter. In addition to extreme cold, pavements that are not cleared of ice make it impossible to leave indoor spaces. Participants complained about not being able to walk outside for five months of the year. Problems regarding health care attract attention. Participants described their situation as being afraid of getting sick.

Public employees in Ardahan may lose interest in their jobs over time. Due to employee mobility, positions may be taken away from job descriptions. The lack of product and store variety limits shopping opportunities in Ardahan. Public employees living in Ardahan are surprised to encounter a very small city compared to the places they lived before. It was stated that the dark streets, which we encountered under the theme of the provincial boredom, is an important problem of the city. It is thought that the livelihood resources and potentials that distinguish Ardahan from other provinces have never been developed. Ardahan’s lack of change is attributed to the fatalism of the local population. The lack of social and cultural activities further increases the home-centered life. One of the comments frequently encountered in interviews is; it is believed that Ardahan remains far from the influence of other cities and this situation is reflected in the character of the people. When all these factors come together, it is possible to say that the participants feel a sense of social and geographical isolation.

Life in Ardahan has been described as a never-ending quarantine situation. The general opinion about social and cultural events is negative. It is seen that the inadequacy of activities causes an inanimate life in Ardahan. Monotonous life, one of the elements of provincial boredom, is encountered in Ardahan. Lack of urbanization, transportation problems, climate, lack of social and cultural activities, and home-centered life cause “distress” for public employees who settled in Ardahan for work purposes. In this regard, in the light of the findings of the study, it is concluded that public employees in Ardahan experience social and geographical isolation, that such a life can be maintained by individuals who do not have difficulty in shuttling between home and work, and that the descriptions identified with provincial boredom are actually experienced in Ardahan.

SOSYAL MEDYADA SİBER SUÇLAR: ÜNİVERSİTE GENÇLİĞİ ÜZERİNE UYGULAMA CYBER CRİMES on SOCIAL MEDIA: APPLICATION UNIVERSITY YOUTH

İbrahim AKKAŞ

EBYÜ İ.İ.B.F.Sosyal Hizmet Bölümü

iakkas@erzincan.edu.tr

ORCID: 0009-0006-1381-2982

ÖZ

Geliş Tarihi:

18.01.2025

Kabul Tarihi:

20.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Sosyal medya,
Suç,
Siber Suç,
İnternet.

Keywords

Social Media,
Crime,
Cyber Crime,
Internet.

Gelişen teknolojik çağda internet, özellikle sosyal medya hayatımızda önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü sosyal medya sayesinde herkes yakınları ve sevdikleriyle kolaylıkla iletişim kurabilmektedir. Instagram, Twitter, Facebook, Youtube ve LinkedIn gibi kullanıcıların günlük olarak kullandıkları, aileleri, arkadaşları ve akrabaları ile kolayca iletişim kurabildikleri ve verilerini paylaşabildikleri birçok ağ bulunmaktadır. Sosyal medya, internet bağlantılı dünyada yeni iletişim yollarını açmıştır. Bu iletişim, dünyanın her yerindeki insanlar arasında tweet'leri, fotoğraf, resim, beğeni ve yorum vb. paylaşmayı içerir. Geçtiğimiz yıllarda internet kullanım istatistiklerini incelediğimizde çevrimiçi sosyal ağ sitelerinin, Twitter, Facebook, LinkedIn, MySpace, YouTube, Tiktok, whatsapp gibi sosyal medyayı kullanarak kullanıcıların aileleri, arkadaşları, profesyonel grupları ve diğer topluluklarla iletişim kurmaları için önemli rol oynadığını görmekteyiz. Bununla birlikte, sosyal medya siteleri kullanıcılar için çeşitli ciddi güvenlik riskleri ve tehditleri oluşturmaktadır. Siber suçun artan oluşumuyla birlikte sosyal medyanın kullanımı, günümüzün dijital çağında yükseköğretim kurumları için önemli avantajlar ve dezavantajlar sunmaktadır. Bu çalışma, özellikle üniversite öğrencilerinde sosyal medya kullanımı ile siber suç farkındalığını belirlemeyi öngörmektedir. Bu çalışmanın amacı, sosyal medyayı aktif olarak kullanan üniversite öğrencileri arasında sosyal medya kullanım modellerini, siber suçun yaygınlığını ve bu zorlukları ele almak için etkili stratejileri analiz etmektir. Bu araştırma, eğitim kurumlarındaki dijital teknolojilerin gelişen manzarasına dair değerli içgörüler sunarak, etkili müdahaleler ve politika çerçeveleri üzerine gelecekteki araştırmalar için temel oluşturmaktadır. Araştırma sonucunda öğrencilerin sosyal medyada yaşanabilecek siber suçlar hakkında bilgi sahibi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

In the developing technological age, the internet, especially social media, plays an important role in our lives. Because thanks to social media, everyone can easily communicate with their relatives and loved ones. There are many networks such as Instagram, Twitter, Facebook, Youtube and LinkedIn that users use daily, where they can easily communicate with their families, friends and relatives and share their data. Social media has opened up new ways of communication in the internet-connected world. This communication includes sharing tweets, photos, pictures, likes and comments, etc. between people all over the world. When we examine the internet usage statistics in the past years, we see that online social networking sites play an important role for users to communicate with their families, friends, professional groups and other communities using social media such as Twitter, Facebook, LinkedIn, MySpace, YouTube, Tiktok, WhatsApp. However, social media sites pose various serious security risks and threats for users. With the increasing occurrence of cybercrime, the use of social media offers significant advantages and disadvantages for higher education institutions in today's digital age. This study investigates the use of social media and cybercrime awareness, especially among university students. The purpose of this study is to analyze social media usage patterns among university students who actively use social media, the prevalence of cybercrime, and effective strategies to address these challenges. This research provides valuable insights into the evolving landscape of digital technologies in educational institutions, laying the groundwork for future research on effective interventions and policy frameworks. The study concluded that students are knowledgeable about cybercrimes that can occur on social media.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1622545>

Atıf/Cite as: Akkaş, İ. (2025). Sosyal medyada siber suçlar: Üniversite gençliği üzerine uygulama. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 472-488.

Giriş

Teknolojinin gelişmesine bağlı olarak artık insanların haberleşme şekilleri de değişmiştir. Günümüzde aktif olarak kullanılan sosyal medya iletişim ve sosyalleşmenin bir aracı olmuştur. İnsanlar, sosyal medya platformlarında paylaşımlar yaparak, iletişim kanalları yoluyla hiç tanımadığı insanlara da ulaşabilmektedirler. Sorun burada ortaya çıkmaktadır. Çünkü kişiler kimlik bilgileri dahil olmak üzere birçok kendine ait özel bilgileri bu platform aracılığıyla daha fazla insanın eline ulaşmasına neden olmaktadır. Burada karşımıza yeni bir suç türü çıkmaktadır. Siber suç olarak adlandırılan yeni suç türü özellikle internetin ve sosyal medyanın kullanımının artmasıyla birlikte hız kazanmış ve yeni suçların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir.

Sosyal medyaya olan ilgi 2000'li yılların başında başlamış ve günümüze kadar geçen sürede popülerliği artarak devam etmiştir. Facebook, YouTube, Twitter, Instagram ve Snapchat gibi sosyal ağlar dünya çapında milyarlarca aktif kullanıcıya sahiptir. Sosyal medya, bilgi ve medyayı paylaşmanın kolaylığı ve belirli ilgi kitlelerine ulaşma ve onlarla etkileşim kurma yeteneği nedeniyle hem kuruluşlar hem de bireyler için paha biçilmez bir araç olmaya devam etmektedir. Devasa kullanıcı tabanı, iletişim kolaylığı ve veri paylaşımı nedeniyle sosyal medya, siber suçların işlenmesi için uygun bir zemin sunmaktadır. Siber suçlular sosyal medya kullanıcılarını aktif olarak hedef alarak siber suç faaliyetlerini kolaylaştırmak için sosyal medyayı kullanmaktadırlar (Umeugo, 2023: 23).

21. yüzyılın ardından dünya, internet kullanımında ve ilgili teknolojilerde benzeri görülmemiş bir genişlemeye tanık olmuştur. Bu artış topluluklara, işletmelere ve bireysel yaşamlara nüfuz ederek iletişim kurma, çalışma ve öğrenme biçimimizi hızlı bir şekilde değiştirmiştir. Küresel olarak alışveriş, bankacılık, eğlence ve hatta sosyalleşme gibi geleneksel etkinlikler hızla çevrimiçi ortama sosyal medyaya taşınmıştır. Ancak internet ve sosyal medya küresel bağlantı ve bilgi paylaşımı için sayısız fırsat sunarken, aynı zamanda yasadışı faaliyetler için de bazı riskleri beraberinde getirmiştir. Bu yeni bulunan dijital ortam, yenilikçi suç yollarının ortaya çıkmasına, yeni suç biçimlerinin yaratılmasına ve geleneksel suçların sanal aleme ustalıklı uyarlanmasına yol açmıştır (Mwiraira vd., 2023: 35).

Gelişen teknolojiye bağlı olarak günümüzde tek bir tıklama ile dünyanın diğer ucunda siber saldırı gerçekleşmektedir. Dolayısıyla siber suçun, elektronik bilgi işlem kayıtlarına yasadışı yollarla erişilmesi veya bu kayıtların kanuni olmayan şekilde değiştirilmesi, silinmesi veya bilginin elde edilmesi için hazırlık yapılması olarak tanımlandığı görülmektedir (Sandilaç, 2022: 142).

Sosyal medya kullanıcılarının sayısının artması nedeniyle siber suçların sayısı, her geçen gün önemli ölçüde artmaktadır. Bu makalede, çeşitli siber suç türlerini açıklayarak sosyal medyadaki siber suçlara genel bir bakış sunulmaktadır. Ardından sosyal medyayı en yaygın kullanan üniversite öğrencilerinin sosyal medyada ortaya çıkabilecek siber suç türleri hakkında bilgi sahibi olup olmadıklarını araştırmaktadır.

Literatür İncelemesi

Sosyal medya, Facebook, LinkedIn, Twitter, Instagram vb. aracılığıyla dünya çapındaki insanlarla bağlantı kurmak ve ağ oluşturmak için kullanılır. Ağ oluşturma, içerik, hikâye, fotoğraf, video mesajı vb. paylaşımı yoluyla farklı sosyal medya platformları aracılığıyla profesyonel ve kişisel bağlantıları içerir (Kaur vd., 2024: 1).

Sosyal medya insanların kültürel, ekonomik ve sosyal hayatını etkilemiş ve herkesin hayatının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir. Sosyal medya, kullanıcıların bir web sitesi veya uygulama ortamı aracılığıyla metin, ses, video, resim, grafik ve animasyon gibi multimedya içeriğine katılmasını ve paylaşmasını sağlayan bir platformdur (Soomro ve Hüseyin, 2019: 9). We Are Social ve Hootsuite ortaklığında yayınlanan yeni "Dijital 2022 Küresel Genel Bakış Raporu"na göre Dünyada 4,62 milyar sosyal medya kullanıcısı bulunmaktadır. Sosyal medya kullanıcılarının nüfusa oranı ülkemizde % 80'dir (recrodigital, 2022). Sosyal medya, birbirleriyle ilişkiler, karşılıklı çıkarlar ve bilgi alışverişi ile birbirine bağlı olan bireylerden oluşan bir ağ olarak tanımlanabilir. İnternet kullanımının artmasıyla birlikte insanlar sevdikleriyle iletişim kurmak için çoğunlukla sosyal paylaşım sitelerini tercih etmektedir (Maitlo vd., 2021: 2421).

Sosyal medya sitelerinin popüleritesini göz önünde bulundurarak, her türden kullanıcı, arkadaşları ve aileleriyle tanışmak, günlük rutinlerini sevdikleriyle paylaşmak ve yeni tanıdıklar bulmak için sosyal medya sitelerini kullanmaktadır. Sosyal medya siteleri, hayatın her kesiminden kullanıcıları kendine çekmektedir (Miquel vd., 2020: 124).

Dijilopedia'nın Ocak 2023 itibarıyla sosyal medya kullanıcılarına ilişkin verilerine göre dünyanın "favori" sosyal medya platformlarında Facebook hala ilk sıradadır. Instagram dördüncü sırada olmasına rağmen küresel internet kullanıcılarının yüzde 14,8'i Instagram'ı favori platformları olarak tanımlarken, bu oran Facebook için yüzde 14,5'tur. YouTube, platformun izleyicisinin Facebook'tan neredeyse iki kat daha hızlı büyümesiyle, geçen yıl Facebook ile arasındaki farkı kapatmıştır. YouTube'un şu anda en az 2,56 milyar aktif kullanıcısı bulunmaktadır. Bu durum en son Facebook kullanıcı toplamının kabaca yüzde 88'ine denk gelmektedir. Bununla birlikte, başka bir medya platformu olan WhatsApp internet kullanıcılarının yüzde 15,7'sinin en sevdikleri mesajlaşma uygulaması olarak seçilmiştir. Instagram, küresel düzeyde dördüncü sırada yer almaktadır (dijilopedia, 2023). Sosyal medyanın yaygın kullanımı bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Bu risklerin başında sosyal medyada işlenen suçlar gelmektedir.

Suç, kanunla yasaklanan fiil veya ihmalin eşlik ettiği ve sonuç olarak ihlali cezai yaptırımlar içeren herhangi bir davranıştır. Siber suç, siber dünyadaki en son ve belki de en karmaşık sorundur. "Siber suçun, türü konvansiyonel suç olan ve bilgisayarın suç oluşturan davranışın bir nesnesi veya öznesi olduğu türlerdir" (Dashora, 2011: 242). Siber suçun genelleştirilmiş tanımı, "bilgisayarın bir araç veya hedef veya her ikisi olduğu yasa dışı eylemler" olabilir. Pornografi, çevrimiçi kumar, fikri mülkiyet suçları, e-posta sahteciliği, sahtecilik, siber iftira, siber taciz bilgisayara/bilgisayar sistemine/bilgisayar ağlarına yetkisiz erişim, elektronik formda yer alan bilgilerin çalınması, veri dolandırıcılığı, bilgisayar sistemi hırsızlığı, bilgisayar sistemine fiziksel olarak zarar verme olarak sıralanabilir (Dashora, 2011: 243). Suç, şeklini gelenekselden elektroniğe doğru değiştirmektedir. Bir yandan sosyal medya kullanımı artarken, diğer yandan elektronik ortam suçları da artmaktadır. Suçlular suçu planlamak, yürütmek veya işlemek için gerçek zamanlı sosyal medyayı kullanmaktadır. Bununla birlikte kolluk kuvvetleri de sosyal medyayı suçu kontrol etmek, önlemek, korumak ve soruşturmak için kullanmaktadır (Soomro ve Hüseyin, 2019: 11). Siber suç, bilgisayar tabanlı sistemler kullanılarak siber uzayda gerçekleştirilen bir suç faaliyetidir. Kişisel bilgisayarlar, tabletler, akıllı telefonlar gibi bilgisayar tabanlı sistemler suç işlemek için kullanılabilir gibi mağduru olmak için de kullanılabilir. Siber suç, son zamanlarda sosyal medyanın artan kullanımı ile artmıştır (Arpacı ve Aslan, 2022: 1). Suç, bir toplumda yasalarca belirlenen kuralların ihlal edilmesidir (Zencirkıran, 2020: 245). Yasaların suç saydığı cezai yaptırımlara bağladığı, hukuka aykırı davranış olarak nitelendirilen suç kavramı ve yaptırımları ancak yasalar tarafından konular veya kaldırılır bu nedenle bir eylem yasalar tarafından suç olarak tanımlanmamışsa hukuka aykırı bir hareket olsa bile suç olarak kabul edilmemektedir (Burkay, 2008: 3).

Suç, topluma, mekâna ve zamana göre farklı anlamlar barındırmaktadır. Herhangi bir zamanda veya herhangi bir yerdeki toplum tarafından suç olarak görülmeyen bir eylem farklı zamanda veya başka yerdeki toplum tarafından suç olarak kabul edilmektedir (Sandılaç, 2022: 152).

Bir gruba göre suç olarak görülen davranış başka bir gruba göre suç olmayabilir. Bu grubun içinde bulunduğu kültüre bağlıdır. Kültüre bağlı olarak nesiller boyu içeriği de farklılık göstermektedir (Çalış ve Karataş, 2020: 113). Suç dinamik bir yapıya sahiptir ve sürekli değişim göstermektedir. Örneğin teknolojinin gelişmesi ve bilgisayar sistemlerinin yaygınlaşması beraberinde bilgisayar ile suç işlemeyi getirmiş böylece bilgisayar suçları adı altında yeni bir suç türü ortaya çıkmıştır (Burkay, 2008: 4).

İnternette geleneksel suçların yanı sıra siber suçlar da görülmektedir. Bu, bir suçlu tarafından yeni suç biçimleri keşfedildiğinden ve elektronik iletişimi kullanan toplum tarafından daha az farkındalık olduğundan, erken dönemde bir suçlu için 'güvenli sığınaklara' yol açar. Sosyal medya, günümüzün topluluk iletişiminin yanı sıra her türlü internet tabanlı suç için bir ortamdır. Bu sosyal büyük veri, örneğin, tweet'ler, bloglar, SMS ve telefon görüşmeleri dahil olmak üzere sohbet mesajları, suçu önlemek için gerçek zamanlı olarak veya suçu araştırmak için çevrimdışı olarak kullanılabilir. Sosyal medya yalnızca topluluk için bir iletişim ortamı değil, aynı zamanda bu ortamdaki yanıt süresi çok hızlı olduğundan (gerçek zamanlı) suç topluluğu için de bir ortamdır. Şu anda sosyal medya, kolluk kuvvetlerinin suçu önleme aracı haline gelmiştir. Kolluk kuvvetleri, internet üzerinden iletişim faaliyetlerini izleyerek suçu önlemek için azami çabayı göstermektedir (Soomro ve Hüseyin, 2019: 10). Siber suç terimi, bilgisayarlar, dizüstü bilgisayarlar, tabletler, internet özellikli televizyonlar, oyun konsolları ve akıllı telefonlar aracılığıyla internet kullanılarak çevrimiçi olarak gerçekleştirilen çeşitli suçları ifade eder. Ayrıca teknoloji destekli suç, bilişim suçu, dijital suç, elektronik suç, sanal suç, net suç ve yüksek teknoloji suçu olarak da tanımlanmaktadır (Giri, 2020: 664).

Sosyal Medya ve Siber Suçlar

Sosyal medya aracılığıyla sosyal etkileşim hızla yüz yüze iletişimi geride bırakmaktadır. İnternetin günlük yaşamda artan yaygınlığıyla birlikte pek çok kişi Facebook, Twitter ve Instagram gibi sosyal medyadaki suçların mağduru olmuştur. Çevrimiçi suçlar, siber zorbalık, bilgisayar korsanlığı, kimlik hırsızlığı ve siber taciz gerçekleştirmek için bu siteleri hedefler (Miquel vd., 2020: 123).

Facebook, Twitter ve YouTube gibi sosyal medya sitelerinin milyonlarca aktif kullanıcısı vardır. Bu web sitelerini kullanarak insanlar birbirleriyle anında ve rahatlıkla iletişim kurarlar. Sosyal medya siteleri, insanlar tarafından birbirleriyle iletişim kurmak, kamu sektörü tarafından ise reklam ve yeni eleman alımı için kullanılmaktadır (Soomro ve Hüseyin, 2019: 11). Gerçekten de internet, siber zorbalık, siber kimliğe bürünme ve kimlik hırsızlığı gibi yeni suç faaliyetleri biçimlerinin önünü açmıştır. Bu faaliyetler internetin çeşitli işlevlerinde gerçekleşmekte ve Twitter, Instagram ve Facebook gibi sosyal medya siteleri muaf tutulmamaktadır (Miquel vd., 2020: 124). Sosyal medya ve siber suçlarla ilgili çeşitli literatür göz önüne alındığında, sosyal medya forumları, verilerin, kişisel bilgilerin, kişisel görüntülerin, mesajların, görüntülü görüşmelerin, düşüncelerin paylaşılmasını sağlayan en popüler iletişim araçları haline gelmiştir (Almadhoor vd., 2021: 2973).

Sosyal medyanın yaygınlaşması ve siber suçun artan yaygınlığı, özellikle çevrimiçi üniversite ortamlarında yüksek öğrenim ortamı için önemli zorluklar oluşturmaktadır. Sosyal medyanın iletişimi ve iş birliğini kolaylaştırmada sunduğu sayısız faydaya rağmen, öğrenciler arasında akademik performans ve ruh sağlığı üzerindeki olumsuz etkileri konusunda artan bir endişe bulunmaktadır. Ayrıca, siber zorbalık ve bilgisayar korsanlığı da dahil olmak üzere siber suçun artışı, çevrimiçi eğitim topluluğundaki bireylerin güvenliğini ve refahını tehdit etmektedir (Akrami vd., 2024: 23). Siber suç, bilgisayar cihazları ve teknoloji sistemleri kullanılarak işlenen çeşitli yasadışı eylemler için kullanılan bir terimdir (Bossler ve Berenblum, 2019: 495). Siber suçlar, bilgisayar sistemleri ve siber uzay bilgisi kullanılarak işlenir. Siber suçları işlemek için kullanılan cihazlar bilgisayarlarla sınırlı değildir, ayrıca tabletler, akıllı telefonlar, akıllı cihazlar ile de siber suçlar işlenmektedir (Umeugo, 2023: 25).

Siber suçlar, bir bireye veya bir grup kişiye karşı internet, e-posta, sohbet odaları veya sosyal medya gibi bilgisayar tabanlı teknolojileri kullanarak mali, hukuki, zihinsel, duygusal veya kasıtlı olarak zarar verme amacıyla işlenen suçlardır. Siber suçlar genellikle bir bireye karşı bilgisi olmadan işlenir; çünkü siber suçlar genellikle bu tür eylemlerin keşfedilmesini zorlaştırır. Siber zorbalık ve taciz, siber gasp, bilgisayar korsanlığı, telif hakkı ihlali, çevrimiçi aşk dolandırıcılığı, kimlik hırsızlığı ve çevrimiçi dolandırıcılık gibi birçok siber suç türü vardır. Siber zorbalık, bir birey veya bir grubun elektronik teknolojiyi kasten kullanarak rahatsız edici fotoğraflar, metinler, grafikler veya bu tür bilgileri başkalarına göndererek başkalarını tekrar tekrar taciz etmesi veya tehdit etmesidir (Miquel vd., 2020: 125).

Literatür, bilgisayarın suçla ilişkisine göre dört genel siber suç türünü sınıflandırmıştır (Jahankhani vd., 2017: 154):

- a. Bilgi (örn. müşteri listesi, fiyatlandırma verileri veya pazarlama planı) ve bilgisayarlı dosyalardan elde edilen bilgilere (örn. tıbbi bilgiler, kişisel geçmiş veya cinsel tercih) dayalı şantaj.
- b. Hedef Olarak Bilgisayar: Fikri mülkiyet hırsızlığı, pazarlama hırsızlığı.
- c. Suç Aracı Olarak Bilgisayar: Otomatik para çekme makinesi (ATM) kartlarının ve hesaplarının hileli kullanımı, tahakkuk, dönüştürme veya transfer hesaplarından para çalınması, kredi kartı dolandırıcılığı, bilgisayar işlemlerinden (hisse senedi transferi, satış veya faturalama, dolandırıcılık) ve telekomünikasyon dolandırıcılığı.
- d. Bilgisayar Diğer Suçlarla Tesadüftür: Kara para aklama ve yasa dışı bankacılık işlemleri, organize suç kayıtları veya defterleri ve bahisçilik.
- e. Bilgisayarların Yaygınlığıyla İlişkili Suçlar: Yazılım korsanlığı/sahtecilik, bilgisayar programlarının telif hakkı ihlali, sahte ekipman, karaborsa bilgisayar ekipmanı ve programları ve teknolojik ekipman hırsızlığı.

Sosyal medya sadece bir iletişim aracı değil, aynı zamanda bu ortamdaki etki tepki süresinin hızlı olmasından dolayı suç dünyası için de önemli araç hâline gelmiştir. Diğer taraftan, sosyal medya, kolluk kuvvetlerinin suçu önlemesi içinde başvurulan araçtır. Facebook, Twitter ve YouTube gibi sosyal medya sitelerinin milyonlarca aktif kullanıcısı vardır ve bu web sitelerini kullanarak insanlar birbirleriyle anında iletişim sağlamaktadırlar. Ulusal Beyaz Yaka Suçları Merkezi'nin "Sosyal Medyanın Suçlu Kullanımı" raporuna göre sosyal medya bağlamında; sosyal

medya üzerinden hırsızlık, sosyal medyada sahtekarlık ve kimlik avı, kötü amaçlı yazılım, kimlik hırsızlığı, siber taciz, siber yer tespiti olmak üzere altı suç türü bulunmaktadır (Cengiz, 2021: 415).

Sosyal Medyada Siber Suç Türleri

Bilişim teknolojileri yeni suç türlerinin ortaya çıkmasının yanı sıra var olan suçların daha kolay işlenmesine neden olmuştur (Kolukıncık ve Gün, 2020: 324). Bilişim teknolojilerinin yaygın kullanım alanı olan sosyal medyada ortaya çıkan suç türleri de bireyler ve kurumlar açısından ciddi güvenlik zafiyetine yol açmaktadır.

Sosyal medyada suç türleri tablo 1 de gösterilmiştir.

Tablo 1. Sosyal Medyada Suç Türleri

Siber Suç	Önleme ipuçları	Önleme teknikleri
Sosyal medya aracılığıyla hırsızlık	Konum paylaşmayın Ev adresini paylaşmayın Kişisel bilgileri arkadaşlarınızın arkadaşlarıyla paylaşmayın Bağlantınızı yalnızca tanıdığınız kişilerle sınırlayın Gizlilik ayarınızı kontrol edin ve başkalarının sizi nasıl etiketleyebileceğini kontrol edin Uygulama izinlerinizi sınırlayın	Güvenlik kameraları, kapı kilitleri, monitörlü kör noktalar, hareketle Etkinleştirilen projektörler ve/veya rastgele zamanlayıcı iç mekân lambaları vb. gibi gerekli fiziksel güvenlik tekniklerini kullanın
Sosyal Sahtekarlık ve E-dolandırıcılık	Bir web sitesinin güvenliğini kontrol etmeden önce hassas bilgileri internet üzerinden göndermeyin Kişisel veya mali bilgiler için istenmeyen aramalara, e-postalara veya ziyaretlere yanıt vermeyin Doğrudan şirketle iletişime geçerek şüpheli bir e-postanın meşruiyetini doğrulayın	Tek seferlik şifre (OTP) CAPTCHA Dijital sertifikalar Genetik ve nitelik tabanlı kimlik avı önleme algoritmaları Teknikler: Sınır ağı
Kötü amaçlı yazılım	Güncellenmiş antivirüs yükleyin Kullanıcının dikkatli olması gerekir Bir web sitesinin tek tip kaynak bulucusuna (URL) dikkat edin. Kötü amaçlı web siteleri meşru bir siteyle aynı görünebilir	İmza tabanlı kötü amaçlı yazılım tespiti. Anomali tabanlı kötü amaçlı yazılım tespiti. Teknikler:N-gramlar, API/sistem çağrıları, montaj talimatları ve hibrit özellikler
Kimlik Hırsız	Sahibi, süresi dolmuş ehliyet gibi (süresi dolmuş) kimlik belgelerini imha etmelidir. Sosyal medyada, örneğin biniş kartı vb. kimlik belgelerinin paylaşılmasını kısıtlayın. Kredi kartı vb. kimlik belgelerini sistemde bulundurmeyin/saklamayın	Üç faktörlü kimlik doğrulama (3FA) Biyometri Symantec'ten Life Lock gibi kimlik hırsızlığı önleme yazılımı Teknikler: SD ve CD algoritmaları
Siber Takip	İş ve sosyal ağ e-posta adreslerini ayrı tutun. Doğum tarihi veya	Mümkün olduğu kadar çok kanıt toplayın ve belgeleyin Siber

	<p>çalışma geçmişi gibi tüm bilgileri çevrimiçi olarak koymayın</p> <p>Konumu tanımlamayan fotoğraflar kullanın. Sosyal medyada yasal isim kullanmayın; takma ad kullan</p> <p>Facebook, Twitter ve diğerleri gibi çeşitli platformlarda bulunan gizlilik ayarlarından yararlanın</p>	<p>takipçilere karşı bloke edin ve yetkililere bildirin</p> <p>Teknikler: birliktelik kuralı madenciliği, metin madenciliği, siber takip algılama çerçevesi ve imza tabanlı veri madenciliği</p>
Siber Muhafaza	<p>Akıllı telefonda GPS'inizi kapatın</p> <p>Siz dönene kadar tatil durumunu veya fotoğrafları herkese açık olarak yayınlamayın</p> <p>Çevrimiçi pazar yerlerinde ürün satarken evde müsait olacağınız zamanlardan bahsetmeyin</p>	<p>Bir görüntünün coğrafi konum içerip içermediğini kontrol etmek ve kaldırmak için tool.geoimgr.com gibi çevrimiçi araçları kullanın.</p>
Kredi Kartı Dolandırıcılığı	<p>Kasaların sürekli gözetimi</p> <p>Düzenli ve ciddi malzeme muhasebesi</p> <p>İmzalamak için kritik malzemeye dokunan çalışan günlüğü</p> <p>Kritik mülke erişmek için iki kişi kuralı uygulayın</p> <p>Çalışmanın dikkatini güvenliğe teşvik edin</p>	<p>Anormallikleri izleme</p> <p>Teknikler: adres doğrulama hizmeti (AVS), kart doğrulama değeri (CVV), karar ağ acı, sinir ağ 1, k-ortalama kümeleme,</p>
Siber Saldırı ve Veri İhlalleri	<p>Son kullanıcı bilinçlendirme kampanyası tasarlayın ve yürütün</p> <p>Bilgisayar güvenlik ilkesini oluşturun ve uygulayın</p> <p>Verileri yalnızca ihtiyacınız olduğu sürece saklayın</p> <p>Bir olay müdahale planı hazırlayın</p> <p>İzinsiz giriş tespit ve önleme sistemini devreye alın</p> <p>Rutin güvenlik açığı değerlendirmesi yapın</p> <p>Tüm oturum açma kimlik bilgilerinin süresinin dolmadığından emin olun</p>	<p>Doğrulama ve onaylama</p> <p>Kişisel kimlik numarası (PIN) veri tabanı (CVE), ortak zayıflık sıralama veri tabanı</p>

Kaynak: (Soomro ve Hüseyin, 2019: 14-15).

a. Sosyal Medyada Hırsızlık

Sosyal medya yoluyla hırsızlık yapan suçlular, sosyal medyada hırsızlık için potansiyel bir hedef ararlar. Sosyal medya kullanıcıları genellikle kişisel aktivitelerini yayınladıkları için bu tür bilgileri ararlar. BBC'nin haberine göre, geçen yıl Kim Kardashian'a ait 10 milyon dolarlık mücevherin çalınması bu tür suçların en belirgin örneğidir (Soomro ve Hüseyin, 2019: 11). Suçlular potansiyel hırsızlık hedefleri için sosyal medyaya yönelmektedir. Sosyal medya kullanıcıları genellikle yenilen akşam yemeği veya gidilen tatil yerleri gibi kişisel aktivitelerini takipçileri ile paylaşmaktadırlar. Bu paylaşımlar hırsızları hareket geçirmekte ve hedeflerine yönelmeyi kolaylaştırmaktadır (Cengiz, 2021: 416).

b. Sosyal Sahtekarlık ve Kimlik Avı

Müşterileri kandırarak kişisel güvenlik bilgilerini ifşa etme girişimidir; kredi kartı numaralarını, banka hesap bilgilerini veya diğer hassas bilgilerini bir e-postada güvenilir işletmeler gibi göstererek ifşa ederler. Mesajları, alıcılardan hesap bilgilerini "güncellemelerini", "doğrulamalarını" veya "onaylamalarını" isteyebilir. Birinci adımda, bilgisayar korsanı bir kuruluşun kimliğini çalar ve benzer bir web sitesi oluşturur. Bu, hedeflenen sitenin kaynak kodunu görüntüleyerek ve ardından o gerçek web sitesinden tüm grafikleri ve HTML satırlarını kopyalayarak kolayca yapılabilir. Bu taktik nedeniyle, deneyimli bir kullanıcının bile farklılıkları fark etmesi gerçekten çok zor olacaktır. Mimik web sitesinde, genellikle kullanıcıdan gizli kişisel verileri girmesini isteyen bir oturum açma formu olacaktır. Veriler buraya girildikten sonra, sunucu taraflı bir komut dosyası gönderimi işleyecek, verileri toplayacak ve bilgisayar korsanına gönderecek, ardından kullanıcıları gerçek web sitesine yönlendirerek her şeyin şüpheli görünmesini sağlayacaktır. Kimlik avı (sahtekarlık olarak da adlandırılır) terimi, İnternet dolandırıcılarının, kullanıcının finansal bilgilerini ve parola verilerini "avlarken" giderek daha karmaşık yemler kullanmalarından kaynaklanmaktadır (Jahankhani vd., 2017: 156).

Sosyal sahtekarlık, kişisel bilgileri elde etmek için psikolojik manipülasyon kullanır. Sosyal ağ sitelerini kullanan kişiler, arkadaşlarından acil mali yardım talep eden mesajlar alırlar. Aslında bu mesajlar arkadaşları tarafından değil, arkadaşlarının e-postalarını ve şifrelerini çalan suçlu tarafından gönderilmiştir. Doğasındaki kolaylığı nedeniyle, bilgisayar güvenlik firması Trend Micro, Facebook'u "dolandırıcılık mayın tarlası" olarak adlandırıyor. 2019/24 Huzurlu bir toplum ve huzurlu bir dünya her ülkenin, her insanın ve her araştırmacının hayalidir ama toplum varsa suç işleme olasılığı da vardır. Suç, şeklini gelenekselden elektroniğe doğru değiştiriyor. Bir yandan sosyal medya kullanımı artarken, diğer yandan elektronik ortam suçları da artıyor. Suçlular suçu planlamak, yürütmek veya işlemek için bu hızlı yanıt gerçek zamanlı sosyal medyayı kullanıyor ve kolluk kuvvetleri aynı sosyal medyayı suçu kontrol etmek, önlemek, korumak ve soruşturmak için kullanıyor. Siber suçlular, sosyal mühendislik hileleri ve taktikleri ile potansiyel hedef bilgilerini elde etmek için çeşitli yöntemlerden yararlanır. Kimlik avı e-postaları, çalışanlardan oturum açma kimlik bilgilerini isteyen patronlardan veya kişinin bankasından gelmiş gibi görünebilir. Siber suçlular, rasyonel düşünmek yerine talimat verildiği gibi yapmak için hedeflerini korkutmayı garanti eder. Bu tekniği kullanan suçlu, yararlı bilgiler alma umuduyla milyonlarca e-posta gönderir. Kimlik avının en yaygın biçimi, Facebook veya Banka benzeri bir sayfa oluşturmaktır (Soomro ve Hüseyin, 2019: 11).

c. Kötü Amaçlı Yazılım

Sosyal medya, virüsleri ve kötü amaçlı yazılımları yaymak için harika bir platform sağlar. Reklam yazılımı, kötü amaçlı yazılım ve virüs geliştiricileri, yıkıcı programlarını herhangi bir sosyal ağ web sitesinde normal bir görev olan bağlantılarda, eklerde ve mesajlarda gizler. Kullanıcılar yanıt verdiğinde, kötü amaçlı yazılım onların bilgisi olmadan bilgisayarlarına bulaşır. Sophos antivirüs geliştiricisine göre, sosyal medya aracılığıyla kötü amaçlı yazılım kurbanları, kullanıcılarının %40'ını oluşturmaktadır. Microsoft, 19 milyon PC'ye haydut bir virüs bulaştığını bildirdi. Ayrıca iş dünyası, çalışanları tarafından sosyal medya kullanımını bir ağ güvenliği riski olarak görmektedir (Soomro ve Hüseyin, 2019: 12).

d. Kimlik Hırsızlığı

Kimlik hırsızlığı, suç faaliyeti için bir bireyin kişisel bilgilerini alma girişimi olarak tanımlanmaktadır. Kimlik hırsızlığını, kurbanın kişisel bilgilerinin herhangi bir yasal yetki olmadan, suç işleme niyetiyle kasıtlı olarak kullanılması olarak algılamaktadır. FBI'ın İnternet Suçları Şikâyet Merkezi'nin (IC3) İnternet Suçları Raporu 2016'ya göre, kimlik hırsızlığı 16.878 kurbanla yedinci sırada yer aldı ve sadece ABD'de 58.917.398 USD kayıp kaydedildi (Soomro ve Hüseyin, 2019: 12).

Kimlik hırsızlığı, başka bir kişi hakkında onun bilgisi dışında hassas bilgiler edinme ve bu bilgileri hırsızlık veya dolandırıcılık yapmak için kullanma eylemidir. İnternet, siber suçlulara bu tür bilgileri savunmasız şirketlerin veri tabanından alma fırsatı verdi. Ayrıca mağdurları, hassas kişisel bilgileri meşru bir işletmeye ifşa ettiklerine inandırmalarına da olanak sağlamıştır; bazen fatura veya üyelik bilgilerinin güncellenmesini isteyen bir e-postaya yanıt olarak; bazen (sahte) bir İnternet iş ilanına başvuru şeklini alır. Tüm Parti Parlamento Grubuna göre hem Birleşik Krallık'ta hem de küresel olarak mevcut araştırmalar, kişisel bilgileri edinme ve kullanma yöntemlerinin

artması ve gelişmesi nedeniyle kimlik sahtekarlığının büyük ve büyüyen bir sorun olduğunu gösteriyor. Ardından, önümüzdeki yıllarda daha da artması bekleniyor (Jahankhani vd., 2017: 159).

e. Hacklemek

Bilgisayar korsanlığı, siber suç faaliyetinin en geniş çapta analiz edilen ve tartışılan biçimlerinden biridir ve bu tür faaliyetlerin toplum için oluşturduğu tehdide ilişkin kamu kaygıları için yoğun bir odak noktası görevi görür. Bilgisayar korsanlığının net tanımı, “diğer kişilerin bilgisayar sistemlerine yetkisiz erişim ve ardından kullanım”dır (Jahankhani vd., 2017: 157). Saldırıları, bilgi toplama veya keşif, tarama ve nihayet hedef sisteme girme gibi birkaç aşamada gerçekleşir. Bilgi toplama, bilgi edinme veya güvenlik açıkları açma yöntemlerini içerir. Tıpkı geleneksel soygun türünün gerçekleştirilme şekli gibi. Soyguncu, girişimde bulunmadan önce soymak istediği yerle ilgili tüm bilgileri öğrenecektir. Tıpkı bunun gibi, bilgisayar saldırıyı hedef hakkında bilgi bulmaya çalışacaktır. Sosyal Mühendislik, bir saldırgan tarafından bilgi almak için kullanılan böyle bir yöntemdir (Jahankhani vd., 2017: 158).

f. Siber Taciz ve Zorbalık

Siber taciz veya zorbalık, e-posta, anlık mesajlaşma, kısa mesajlar, bloglar, cep telefonları, çağrı cihazları, anlık mesajlar ve iftira niteliğindeki web siteleri gibi elektronik bilgi ve iletişim araçlarının bir bireyi veya grubu kişisel yollarla zorbalık veya başka bir şekilde taciz etmek için kullanılmasıdır. "En azından fiziksel bir kavgada bir başlangıç ve bir son vardır, ancak alaylar ve aşağılamalar bir çocuğu evine kadar takip ettiğinde, bu bir 'işkencedir' ve bitmez" (Early, 2010). İnternet üzerinden veya cep telefonlarından gönderilen kısa mesajlar üzerinden siber zorbalık, alay etme, hakaret ve taciz, bazı durumlarda trajik sonuçlarla birlikte gençler arasında yaygın hale geldi (Jahankhani vd., 2017: 159).

Materyal ve Metot

Anket soruları hazırlanırken demografik özelliklere ilişkin sorular ile Arpacı ve Aslan tarafından geliştirilen “Sosyal Medyada Siber Suç Farkındalığı Ölçeği”nden kullanım izni alınmak suretiyle yararlanılmıştır (Arpacı ve Aslan, 2022: 1-11). Ana kütledeki veri sayısı N ve örneklem sayısı da n olmak üzere örneklem büyüklüğü hesaplanırken N (Erzincan Binalı Yıldırım Üniversitesi Sosyal Hizmet Bölümü Öğrencileri) =612’dir. Örneklem sayısı (n)=346 kişi olur (Karagöz, 2019: 308). Yapılan çalışmada 0,05 anlamlılık düzeyinde basit tesadüfi örnekleme yoluyla seçilen 346 kişi örnekleme dahil edilmiştir. Sosyal medyada siber suç farkındalığı ölçeğinin güvenilirlik analizi ,955 çıktığından uygulanan anketin sonuçları oldukça güvenilirdir. Arpacı ve Aslan’ın (2022) çalışmalarında da ölçeğin Cronbach Alfa değeri ,957’dir (Arpacı ve Aslan, 2022: 6).

Araştırmanın Hipotezleri ve Alt Hipotezleri: Üniversite öğrencilerinin sosyal medyada siber suç farkındalığı demografik özelliklerine göre farklılaşmaktadır.

H₁: Üniversite öğrencilerinin cinsiyeti ile sosyal medyada siber suç farkındalığı arasında bir fark vardır.

H₂: Üniversite öğrencilerinin sınıfı ile sosyal medyada siber suç farkındalığı arasında bir fark vardır.

H₃: Üniversite öğrencilerinin sosyal medyada geçirdikleri süre ile sosyal medyada siber suç farkındalığı arasında bir fark vardır

H₄: Üniversite öğrencilerinin sosyal medyayı kullanım amacı ile sosyal medyada siber suç farkındalığı arasında bir fark vardır.

Bulgular

Bu bölümde araştırma sonucunda ortaya çıkan sonuçlar açıklanmaktadır.

Güvenilirlik Analizi

Tablo 2. Sosyal Medyada Siber Suç Farkındalığı Ölçeğinin Güvenilirlik Analizi

Ölçek	İfade Sayısı	Cronbach's Alfa
Sosyal Medyada Siber Suç Farkındalığı Ölçeği	22	,955

Araştırma sonucumuzda Cronbach's Alpha değeri 0.95 çıkmıştır.

Katılımcıların Demografik Profili ve Betimsel İstatistikler

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Tablo

Demografik Özellikler		Kişi Sayısı	Yüzde
Cinsiyet	Kadın	284	82,1
	Erkek	62	17,9
Sınıf	1.sınıf	90	26,0
	2.sınıf	98	19,1
	3.sınıf	66	8,2
	4.sınıf	92	26,6

Katılımcıların %82,1'i 284 kişi kadın, %17,9'u 62 kişi erkektir. Sınıf açısından değerlendirdiğimizde en çok katılımı %26,6'lık oranla 92 kişiyle 4.sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. En az katılımı %8,2'lük oranla 66 kişiyle %8,2 oranla 3. Sınıf öğrencileri oluşturmaktadır.

Tablo 3. Katılımcın Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Sorular

Sosyal Medya Kullanımına İlişkin Sorular		Kişi Sayısı	Yüzde	
Sosyal medya hesabınız var mı?	Evet	330	95,4	
	Hayır	16	4,6	
Sosyal medyaya hangi cihazı kullanarak katılıyorsunuz?	Bilgisayar	6	1,7	
	Cep telefonu	340	98,3	
Hangi sosyal medya uygulamasını kullanıyorsunuz?	Twitter	26	7,5	
	Youtube	14	4,4	
	Instagram	204	59,0	
	Tiktok	2	,6	
	Pinterest	2	,6	
	Whatsapp	82	23,7	
	Snapchat	14	4,0	
	LinkedIn	2	,6	
		4 saatten az	152	43,9

Ortalama günlük kaç saat sosyal medyada zaman geçiriyorsunuz?	4-5 saat	124	35,8
	6-7 saat	44	12,7
	7 saat ve üzeri	26	7,5
Sosyal medyayı kullanım amacınız	Arkadaşlarım ve ailemle iletişim kurmak	92	26,6
	Fotoğraf ve video paylaşmak	18	5,2
	Boş zaman değerlendirmek	172	49,7
	Video izlemek	16	7,5
	Alışveriş yapmak	2	,6
	Duygusal boşluk, sorun ve problemlerden kaçmak	36	10,4

Katılımcıların %95,4'ünün sosyal medya hesabı bulunmaktadır. Katılımcıların %98,3'ü cep telefonundan sosyal medya uygulamalarına katılmaktadır.

Ahmead ve arkadaşlarının 2024 yılında yapmış oldukları çalışmada Al Quds Üniversitesi'ndeki lisans öğrencilerinin % 91'i mobil cihazlardan internet erişimini sağlamaktadır (Ahmead vd., 2024: 16). En çok kullanılan sosyal medya uygulaması %59,0'lık oranla 204 kişi Instagram kullanmaktadır. En az kullanılan sosyal medya uygulamaları ise Tiktok, Pinterest ve LinkedIn olmuştur. Ortalama günlük sosyal medyada kullanılan zamana baktığımızda katılımcıların %43,9'u 4 saatten az, %35,8'i 4-5 saat, %12,7'si 6-7 saat ve %7,5'u 7 saatten fazla sosyal medyada zaman geçirmektedirler.

Arpacı ve Aslan'ın (2022) çalışmalarında katılımcıların %86,6'sı öğrencilerden oluşmaktadır. Sınıf seviyeleri %42,9'u birinci sınıf, %23,3'ü ikinci sınıf, %9,5'i üçüncü sınıf, %7,9'u dördüncü sınıf öğrencisiydi. Katılımcıların %20,7'si sosyal medyayı günde 1-2 saat, %42,8'i sosyal medyayı 3-4saat, %24,8'i sosyal medyayı 5-6 saat, %6,4'ü sosyal medyayı 7-8 saat kullanmaktadır (Arpacı ve Aslan, 2022: 5). Katılımcılar Youtube, Twitter, Instagram ve Whatsapp en çok kullanılan sosyal medya uygulamalarıdır (Arpacı ve Aslan, 2022: 6).

Hamzah ve arkadaşlarının 2021 yılında Malezya'da yapmış oldukları çalışmada sosyal tüm katılımcıların kendi sosyal medya hesapları olduğu ve kullanılan en popüler sosyal medyalar Instagram, Youtube, Facebook ve Twitter olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çoğu katılımcı günde 3-6 saatini (%32) sosyal medyayı kullanmaktadır (Hamzah vd., 2021: 696).

Katılımcıların sosyal medyayı kullanım amacına baktığımızda ise; katılımcıların %49,7'si 172 kişi sosyal medyayı boş zaman değerlendirmek için kullanmaktadır. %26,6'sı arkadaşları ve ailesiyle iletişim kurmak için kullanmaktadır. Alışveriş yapmak amacıyla sosyal medyayı kullananların sayısı ,6 oranla en düşüktür.

Tablo 4. Sosyal Medyada Siber Suç Farkındalığı Ölçeği Normallik Testi

Descriptives	Statistic	Std. Error
--------------	-----------	------------

sosyalmedyadasibersuçfarkın dalığıölçeği	Mean		1,3016	,02220
	95% Confidence Interval for Mean	Lower Bound	1,2580	
		Upper Bound	1,3453	
	5% Trimmed Mean		1,2569	
	Median		1,0909	
	Variance		,171	
	Std. Deviation		,41293	
	Minimum		1,00	
	Maximum		2,91	
	Range		1,91	
	Interquartile Range		,55	
	Skewness		1,510	,131
	Kurtosis		1,700	,261

Tabachnick and Fidell, (2013)' e göre normal dağılım testinde Skewness ve Kurtosis değerlerinin +1,5 ile -1,5 arasında ise veriler normal dağılıma uygundur. Sosyal Medyada Siber Suç Farkındalığı Ölçeği'nin normallik testi sonucunda ölçeğin minimum değeri 1,00 maksimum değeri 2,91'dir. Ölçeğin Skewness değeri 1,510 ve Kurtosis değeri 1,700'dür. Veriler normal dağılıma uygun olmadığından nonparametrik hipotez testleri kullanılacaktır. Veriler normal dağılıma uygun olmadığından nonparametrik hipotez testleri başlığı altında Kruskal-Wallis ve Mann-Whitney U testleri kullanılacaktır.

Cinsiyet Değişkenine Göre Sosyal Medyada Siber Suç Farkındalığı Düzeyi

Tablo 5. Cinsiyet Değişkenine Göre Sosyal Medyada Siber Suç Farkındalığı

Bağımsız Değişken	N	Sıra Ortalaması	U	P
Kadın	284	171,96	8366,000	,529
Erkek	62	180,56		

Katılımcıların cinsiyete göre sosyal medyada siber suç farkındalığı arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($P = 0,529 < = \alpha 0,05$). Diğer bir ifadeyle H_1 hipotezi reddedilmiştir.

Sınıf Değişkenine Göre Sosyal Medyada Siber Suç Farkındalığı Düzeyi

Tablo 6. Sınıf Değişkenine Göre Sosyal Medyada Siber Suç Farkındalığı

Bağımsız Değişken	N	Sıra Ortalaması	χ^2	sd	p
1.sınıf	90	181,08	3,340	3	,342
2.sınıf	98	176,91			

3.sınıf	66	179,98
4.sınıf	92	157,80

Katılımcıların sınıfına göre sosyal medyada siber suç farkındalığı arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($P = 0,342 < = \alpha 0,05$). Diğer bir ifadeyle H_2 hipotezi reddedilmiştir.

Sosyal Medyada Geçirilen Süre Değişkenine Göre Sosyal Medyada Siber Suç Farkındalığı Düzeyi

Tablo 7. Sosyal Medyada Geçirilen Süre Değişkenine Göre Sosyal Medyada Siber Suç Farkındalığı

Bağımsız Değişken	N	Sıra Ortalaması	χ^2	sd	p
4 saatten az	152	180,82	1,930	3	,587
4-5 saat	124	167,42			
6-7 saat	44	174,05			
7 saat ve üzeri	16	158,81			

Sosyal medyada geçirdikleri süre ile öğrencilerinin sosyal medyada siber suç farkındalığı arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır ($P = 0,587 < = \alpha 0,05$). Diğer bir ifadeyle H_3 hipotezi reddedilmiştir.

Sosyal Medyada Kullanım Amacı Değişkenine Göre Sosyal Medyada Siber Suç Farkındalığı Düzeyi

Tablo 8. Sosyal Medyada Kullanım Amacı Değişkenine Göre Sosyal Medyada Siber Suç Farkındalığı

Bağımsız Değişken	N	Sıra Ortalaması	χ^2	sd	p
Arkadaşlanım ve ailemle iletişim kurmak	92	170,48			
Fotoğraf ve video paylaşmak	18	234,72	10,018	5	0,75
Boş zaman değerlendirmek	172	169,59			
Video izlemek	26	174,65			
Alışveriş yapmak	2	63,50			
Duygusal boşluk, sorun ve problemlerden kaçmak	36	174,56			

Katılımcıların sosyal medyayı kullanım amacı değişkeni açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların sosyal medyayı kullanım amacı ile öğrencilerinin sosyal medyada siber suç farkındalığı arasında %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($P = 0,075 < \alpha 0,05$). Yani H_4 hipotezi kabul edilmiştir.

Sonuç

Gelişen bilgi iletişim teknolojileri ve internetle birlikte insanların iletişim kurma ve ihtiyaçlarını karşılama alanları da değişime uğramıştır. Sosyal medyanın bugün insanların hayatında önem bir yer tuttuğu bilinmektedir. Boş zaman faaliyetlerinin değerlendirilmesi, iletişim ve etkileşim kurmanın yanında resim ve video paylaşımı gibi birçok uygulamaya sahip olan sosyal medya insanlar için bazı risk ve tehlikeleri de beraberinde getirmektedir. Dijital bir kimlik ya da kullanıcı adıyla bir şifre aracılığıyla girilen sosyal medya uygulamaları kullanıcılarının çeşitli suç gruplarının hedefi haline gelmesine yol açmaktadır. Geleneksel anlamda suçun ortaya çıkışı, işlenen suçun türleri ve sonuçları sosyal medya alanına da taşınmıştır. Bu anlamda sosyal medyayı en çok kullanan kesim olarak üniversite öğrencilerinin sosyal medyada işlenen siber suçlar hakkında bilgi düzeyinin ve farkındalığının olup olmadığı amacıyla bu makale çalışması yapılmıştır. Araştırmada, üniversite öğrencilerinin sosyal medyada siber suçlara yönelik bilgi sahibi olup olmadıklarını belirlemek amacıyla hazırlanan anket soruları öğrencilere uygulanmıştır. Anket yoluyla elde edilen verilerin SPSS programında analiz edilmiştir.

Araştırma sonucunda, öğrencilerin sosyal medyadaki siber suçlar konusundaki bilgilerine yönelik farkındalık düzeylerinin yüksek düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Araştırma sonucunda araştırmaya katılan öğrencilerin %95'inin sosyal medya hesabı olduğu sosyal medyaya %98 oranında cep telefonlarından katıldıkları belirlenmiştir. Öğrencilerin en çok kullandıkları sosyal medya hesabı Instagram'dır. Bu sonuçlar 2023 dijilopedia sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Veriler normal dağılmadığı için nonparametrik testler yapılmıştır. Bu testler neticesinde; H_1 , H_2 ve H_3 hipotezlerimiz reddedilirken H_4 hipotezimiz kabul edilmiştir. Üniversite öğrencileri siber suç konusunda bilgi sahibi oldukları gibi sosyal medyanın kullanım amacına bağlı olarak siber suçların ortaya çıkabileceği konusunda bilgi sahibidirler. Bu çalışma, üniversite öğrencileri arasında siber suç riskleri farkındalık düzeyini, internete yönelik tutum gerçekliğini ve bunlar arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle öncelikle siber suçlara karşı en savunmasız gruplardan biri olan üniversite öğrencilerine odaklanmıştır. Öğrencilerin siber suçlar konusunda daha olgun ve bilinçli oldukları ve şüpheli web sitelerini veya bağlantıları takip etmekten veya bunlarla etkileşime girmekten kaçınmak için yeterli bilgiye sahip oldukları sonucuna varılmıştır. Siber suçun ortaya çıkışı ve etkileri konusunda araştırmaya konu olan üniversite öğrencileri arasında her zaman siber suçlarla mücadele etme zorunluluğu olacaktır. Ancak bunu yalnızca bireylerin ve siber suçlarla mücadele konusunda ilgili kurumların ortaklığı ve iş birliğiyle başarılı bir şekilde yapılabilir. Güvenli, emniyetli ve güvenilir bir bilgi işlem ortamı sağlamak için etkili mücadele yöntemi geliştirilmelidir. Sonuç olarak, bu çalışmadan elde edilen bulgular, sosyal medyanın ve siber suçun yüksek öğrenimdeki olumsuz etkilerinin daha derin bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmaktadır. Öğrencilerin algılarını ve davranışlarını inceleyerek ve bu zorlukları ele almak için etkili önlemleri belirleyerek, bu araştırma çevrimiçi yüksek öğrenim ortamlarındaki eğitimciler, politikacılar ve paydaşlar için değerli öngörüler sunmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, yazar tarafından yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Sosyal medyada siber suçlar: Üniversite gençliği üzerine uygulama” adlı bu çalışma için ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ İNSAN ARAŞTIRMALARI SOSYAL VE BEŞERİ BİLİMLER, Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 25/12/2024 tarih ve 11/5 sayılı kararı ile etik kurul onayı alınmıştır.

Kaynakça

- Ahmead, M., El Sharif, N. & Abuiram, I. (2024). Risky online behaviors and cybercrime awareness among undergraduate students at Al Quds University: a cross sectional study. *Crime Science*, 13(29), 1-19.
- Akrami, K., Akrami, M., Ahrari, Hakimi, M. & Fazil, A.W. (2024). Investigating the adverse effects of social media and cybercrime in higher education: a case study of an online university, studies in media. *Journalism and Communications*, 2(1), 20-34.
- Almadhoor, L., Alserhani, F. & Humayun, M. (2021). Social media and cybercrimes. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education*, 12(10), 2972-2981.
- Arpaci, I., & Aslan, O. (2022). Development of a scale to measure cybercrime-awareness on social media. *Journal of Computer Information Systems*. <https://doi.org/10.1080/08874417.2022.2101160>.
- Bossler, A.M. & Berenblum, T. (2019). Introduction: new directions in cybercrime research. *Journal of Crime and Justice*, 42(5), 495–499.
- Burkay, S. (2008). Teorik çerçevede suç. *Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 2(4), 2-3.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı: İstatistik Araştırma Deseni SPSS Uygulamaları ve Yorum*, Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Cengiz, G. (2021). Siber suçlar, sosyal medya ve siber etik. *İletişim Çalışmaları Dergisi*, 7(3), 407-424.
- Çalış, N. & Karataş, Z. (2020). Kavramsal ve güncel boyutlarıyla sosyal sorunlar. (Ed. Nurullah Çalış ve Zeki Karataş), İstanbul: Efe Akademi.
- Dashora, K. (2011). Cyber crime in the society: Problems and Preventions. *Journal of Alternative Perspectives in the Social Sciences*, 3(1), 240-259.
- George, D., & Mallery, M. (2010). *SPSS for Windows step by Step: A simple guide and reference, 17.0 update (10a ed.)* Boston: Pearson.
- Giri, S. (2020). Cyber crime, cyber threat, Cyber Security Strategies and Cyber Law in Nepal. *Pramana Research Journal*, 9(3), 662-674.
- Hamzaha , S., Fauziah, A. & Ramelic, N. (2021). Level of awareness of social media users on cyber security: case study among students of university tun hussein onn malaysia. *Turkish journal of computer and mathematics education*, 12(2), 694- 698.
- Jahankhani, H., Al-Nemrat, A. & Hosseinian-Far, A. (2014). Cybercrime classification and characteristics in *Cyber Crime and Cyber Terrorism Investigator's Handbook*, Amsterdam, The Netherlands:Elsevier, sh.149-166.
- Karagöz, Y. (2019). *SPSS AMOS META Uygulamalı İstatistiksel Analizler*. Nobel Yayınları, Ankara.
- Kaur, G., Bonde, U., Pise, K. L., Yewale, S., Agrawal, P., Shobhane, P., Maheshwari, S., Pinjarkar, L., & Gangarde, R. (2024). Social media in the digital age: a comprehensive review of impacts, challenges and cybercrime. *Engineering Proceedings*, 62(1), 1-12.
- Kolukırcık, S., & Gün, E. (2020). Bilişim teknolojilerinin suç eylemi üzerindeki etkisi: internet haberlerinde dijital suç örneği. *Journal of World of Turks/ Zeitschrift für die Welt der Türken*, 12(3), 8-10.
- Maitlo, A., Shoro, S., Nawaz, Haque & Soomro, I. (2021). Cyber attacks impacting on communication using social media: systematic review using data cluster ball. *International journal of advanced trends in computer science and engineering*, 10(3), 2421 – 2429.
- Miguel, C.S., Morales, K. & Ynalvez, M.A. (2020). Online victimization, social media utilization, and cyber crime prevention measures. *Asia-pacific social science review* 20(4), 2020, pp. 123–135.

- Mwiraria, D., Ngetich, K., & Mwaeke, P. (2024). Exploring Individual Factors Associated with the Prevalence of Cybercrime Victimization Among Students at Egerton University, Kenya. *European Journal of Humanities and Social Sciences*, 4(5), 35–40.
- Sandilaç, N. (2022). Siber suç, siber terör ve siber savaş üçgeninde siber dünya. *Bilişim Hukuk Dergisi*, 4(1), 81-140.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using Multivariate Statistics (6th ed.)*. Boston, MA: Pearson.
- Umeugo, W. (2023). Cybercrime awareness on social media: A comparison study. *International Journal of Network Security & Its Applications*, 15(2), 23-35.
- <https://recrodigital.com/dunyada-ve-turkiyede-internet-sosyal-medya-kullanimi-2022/>

EXTENDED SUMMARY

In the developing technological age, the internet, especially social media, plays an important role in our lives. Because thanks to social media, everyone can easily communicate with their relatives and loved ones. Its use is increasing day by day, which makes it easier for cybercriminals to carry out cyber activities using these networks. There are many networks such as Instagram, Twitter, Facebook, Youtube and LinkedIn that users use daily, but can easily communicate with their families, friends and relatives and share their data. Social media has opened up new ways of communication in the internet-connected world. This communication includes sharing tweets, photos, pictures, likes and comments, etc. between people all over the world. In the past few years, online social networking sites have played an important role for users to communicate with their families, friends, professional groups and other communities using social media such as Twitter, Facebook, LinkedIn, MySpace, YouTube, Tiktok, WhatsApp. However, social media sites pose various serious security risks and threats to users. This article investigates whether the students of Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Social Work are aware of the threats and security risks that may arise in terms of cybercrime on social media. As a result of the research, it was concluded that the students are aware of the cybercrimes that may occur on social media.

Social media has affected people's cultural, economic and social life and has become an indispensable part of everyone's life. Social media is a platform that allows users to participate and share multimedia content such as text, audio, video, images, graphics and animations through a website or application environment. According to the new "Digital 2022 Global Outlook Report" published in partnership with We Are Social and Hootsuite, there are 4.62 billion social media users in the world. The ratio of social media users to the population is 80% in our country (recrodigital, 2022). Social media can be defined as a network of individuals connected to each other through relationships, mutual interests and information exchange. With the increase in internet use, people mostly prefer social networking sites to communicate with their loved ones. Considering the popularity of social media sites, users of all types use social media sites to meet their friends and family, share their daily routines with their loved ones, and find new acquaintances. Social media sites attract users from all walks of life.

While preparing the survey form, questions about demographic participation and the "Cyber Crime Awareness Scale in Social Media" recorded by Arpacı and Aslan were used to obtain permission for use. When calculating the totals, where N is the data number in the main mass and n is their number, N (Erzincan Binali Yıldırım University Social Work Department students) = 612. The sample size (n) = 346 people . 346 people selected through simple random application at a significance level of 0.05 were included in the manual operation. When the publication analysis of social media cyber game performance is applied, 955 the results of the applied survey are quite reliable. The Cronbach Alpha value, which was also observed in the studies of Arpacı and Aslan (2022), is .957. With the developing information and communication technologies and the internet, the areas where people communicate and meet their needs have also changed. It is known that social media has an important place in people's lives today. In addition to evaluating leisure activities, communicating and interacting, social media, which has many applications such as sharing pictures and videos, also brings some risks and dangers for people. Social media applications, which are entered through a digital identity or username and a password, cause their users to become targets of various criminal groups. The emergence of crime in the traditional sense, the types of crimes committed and their consequences have been transferred to the social media area. In this sense, this article was conducted to determine whether university students, who use social media the most, have the level of knowledge and awareness about cybercrimes committed on social media. As a result of the research, it was determined that the students' awareness levels regarding their knowledge about cybercrimes on social media are high. As a result of the research, it was concluded that 95% of the students participating in the research have social media accounts and 98% of them participate in social media from their mobile phones. It was concluded that the most used social media account is Instagram. These results are similar to the 2023 dijilopedia results. Since the data was not normally distributed, nonparametric tests were performed. As a result of these tests; our H1, H2 and H3 hypotheses were rejected, while our H4 hypothesis was accepted. University students are knowledgeable about cybercrime, as well as the fact that cybercrimes can occur depending on the purpose of using social media. There will always be a need to combat cybercrime among undergraduate students who are the subject of research on the emergence and effects of cybercrime. However, we can only do this successfully with the partnership and cooperation of individuals and relevant institutions in combating

cybercrime. An effective combat method should be developed to provide a safe, secure and reliable computing environment.

1924'TEN BUGÜNE BİLGİ YURDU: AKSARAY İL HALK KÜTÜPHANESİ KNOWLEDGE HOUSE FROM 1924 TO TODAY: AKSARAY PROVİNCİAL PUBLIC LIBRARY

Ali KUŞCALI

Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Tarihi
ve Sanatları Bölümü, İslam Tarihi Anabilim Dalı
alikuscali@hotmail.com
ORCID: 0000-0003-3610-4453

Mert KOCAMAN

Aksaray Üniversitesi, Güzelyurt Meslek Yüksekokulu,
Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü
mertkocaman@aksaray.edu.tr
ORCID No: 0000-0001-8028-264X

ÖZ

Geliş Tarihi:

20.07.2024

Kabul Tarihi:

22.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Aksaray,
Kütüphane,
Ulusal Mimarlık,
Matbaa,
Kitabe,

Keywords

Aksaray,
Public Library,
National
Architecture,
Printing House,
Inscription,

Halk kütüphaneleri, kullanıcılara kitap okuma ve araştırma yapma imkânları sunarak bulunduğu bölgenin kültürel ve sosyal yönden gelişmesine katkı sağlayan kurumlardır. Türkiye’de her yaş ve düzeyde kadın ve erkeğin bilgi edinme ihtiyaçlarını karşılayan halk kütüphaneleri, Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulmasıyla birlikte ülkenin çeşitli yerlerinde açılmaya başlamıştır. Bu kapsamda Aksaray’da da Cumhuriyet’in ilanından hemen sonra bir halk kütüphanesi inşa edilmiştir. 1924 yılında inşasına başlanan ve 1926 yılında hizmete açılan bu tarihi yapı, Aksaray’daki Ulusal Mimarlık üslubunda inşa edilen yapıların en güzel örneklerinden birisidir. Bodrum ve zemin kattan oluşan Aksaray İl Halk Kütüphanesi, bir dönem matbaa olarak hizmet vermiş, duvarlardaki süslemeleri, kitabeleri ve kabareleriyle estetik bir yapı görünümüne sahip olmuş, çeşitli toplantı ve merasimlere ev sahipliği yapmıştır. Günümüzde kullanıcılara bilgiye erişim imkânı sağlamaya devam eden kütüphane özellikle ilk, orta ve lise düzeyindeki öğrenciler tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Cumhuriyet döneminin mimarisinin ilk örneklerinden olması nedeniyle bu çalışmada, Aksaray İl Halk Kütüphanesi’nin tarihi ve mimari özellikleri, verdiği temel hizmetleri ile şehrin sosyal ve kültürel hayatına katkıları incelenmeye çalışılacaktır.

ABSTRACT

Public libraries are institutions that contribute to the region’s cultural and social development by allowing users to read books and conduct research. Public libraries in Turkey, which meet the information needs of men and women of all ages and levels, started to be opened in various parts of the country with the establishment of the Republic of Turkey. In this context, a public library was built in Aksaray immediately after the proclamation of the Republic. Started in 1924 and opened in 1926, this historical building is one of the most beautiful examples of buildings built in the National Architecture style in Aksaray. Aksaray Provincial Public Library, consisting of a basement and ground floor, served as a printing house for a period and an aesthetic building appearance with its decorations, inscriptions, and cabarets on the walls, and hosted various meetings and ceremonies. Today, the library provides users with access to information and is frequently used by primary, secondary, and high school students. Since it is one of the first examples of the architecture of the Republican period, this study will examine the historical and architectural features of Aksaray Provincial Public Library, its essential services, and its contributions to the city’s social and cultural life.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1519643>

Atf/Cite as: Kuşçalı, A., & Kocaman, M. (2025). 1924’ten bugüne bilgi yurdu: Aksaray İl Halk Kütüphanesi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 489-509.

Giriş

Tarihi yapıları araştırmak, kültürel mirası koruma açısından kritik bir rol oynar. Bu yapılar, geçmişin izlerini taşıyan önemli simgelerdir ve bu simgelerin korunması, gelecek nesillere aktarılması önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra tarihi yapılar, bir toplumun kimliğini ve tarihini anlamak açısından da önemlidir. Çünkü, insanların tarihleriyle güçlü bir bağ kurmalarına ve kimliklerini oluşturmalarına imkân sağlamaktadır. Bu nokta da bir ülkenin veya şehrin eğitim ve kültür tarihi hakkında kütüphane binaları önemli verileri barındırmaktadır. Bu nedenle, bu binaları inceleyen araştırmalarda, yapıların bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Kütüphaneler, bilgi değeri taşıyan basılı ya da basılmamış dokümanların toplandığı, arzu edildiğinde bu dokümanların kolayca bulunacak şekilde tanzim edildiği, hizmete sunulduğu ve ödünç verildiği kurumlardır. Kütüphaneler bilgi kaynaklarını toplamasının, korumasının, organize etmesinin ve toplumun yararına sunmasının yanı sıra toplumsal iletişimin gerçekleşmesinde, kültürel aktarımın sağlanmasında, bireysel bilginin toplumsal bilgiye dönüştürülmesinde köprü görevi üstlenerek önemli bir rol oynarlar (Alar, 2001, s. 297; Yılmaz, 2003, s. 26-27). Toplumda en yaygın ve en çok bilinen kütüphane çeşitlerinden birisi olan halk kütüphaneleri ise (Keseroğlu, 2018, s. 11), halkın yaşam boyu öğrenimlerini desteklemek amacıyla çeşitli hizmetleri okuyucuya sunarak halkın her yönden kalkınmasına katkı sağlamayı amaçlayan kurumların başında gelmektedir (Alaca, 2017, s. 29). Halk kütüphaneleri, her yaş ve düzeyden çeşitli mesleklere sahip kadın ve erkek okuyucuların farklı konularda kaleme alınan fikir ürünü eserlerden serbest ve ücretsiz faydalanmasına imkân veren, bölgenin sosyal, kültürel ve teknik yönden kalkınmasına katkı sağlayan kurumlardır (Ersoy, 1966, s. 1; Çapar, 1987, s. 55).

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu olan 1923 yılından itibaren, ülkede kültür ve eğitim alanında bir dizi reform gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde kültür ve eğitim alanındaki reformların geniş halk kitlelerine ulaştırılması için kütüphanelere özel önem verilmiş ve ülkenin çeşitli yerlerinde kütüphane binaları inşa edilmeye başlanmıştır. Bu bağlamda Aksaray İl Halk Kütüphanesi hem mimarisi hem de işlevi açısından Anadolu'daki erken örneklerden birisidir. Aksaray Valisi Yusuf Ziya Günar döneminde (1923-1931) inşa edilen kütüphane, I. Ulusal Mimarlık üslubunda inşa edilmiştir.¹ Kentin simge yapılarından birisi olan yapı, inşa edilmiş amaçlı doğrultusunda halkın kitaplara ulaşmasını sağlamıştır. Bir dönem Vilayet Matbaası olarak da kullanılan bu tarihi yapı, insanların kitaplar ile bulunduğu bir mekân olmasının yanı sıra toplantıların, konferansların, nişan ve düğün törenlerinin yapıldığı ve baloların düzenlendiği bir yer olarak da hizmet vermiştir (Tekeli, 2008, s.79-80; Gül a, 2021, s. 57).

Yapılan literatür taramasında Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin tüm yönleriyle ele alındığı müstakil bir makale çalışmasının olmadığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte konuyla alakalı bazı araştırmacıların tezlerinde, ansiklopedik kitap çalışmalarında ve sempozyum bildirimlerinde, bina hakkında bazı bilgiler sundukları saptanmıştır. Ancak bu çalışmalarda, yapı ile ilgili genel bilgilere odaklanıldığı ve sadece mimarisine vurgu yapıldığı gözlemlenmiştir.² Bu sebeple, eksik olduğu düşünülen bazı kavramlarla birlikte, Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin kuruluş amacı, verdiği temel hizmetleriyle şehrin sosyokültürel hayatına katkıları ve günümüze kadar olan süreçte kütüphane binasındaki mimari değişimleri, bu çalışmada detaylı bir şekilde ele alınmaya çaba gösterilmiştir.

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmada, yapıyla ilgili kesin verilere ulaşmak amacıyla, bu tarihi yapının yerinde incelenmesi için saha çalışmaları gerçekleştirilmiş ve yapı üzerinde detaylı gözlemler yapılarak fotoğraflar çekilmiştir. Ayrıca, kütüphane görevlilerinden alınan bilgilerle günümüzdeki kütüphanenin faaliyetleri hakkında güncel bilgilere ve verilere de ulaşılmıştır.

¹ "Osmanlıların son dönemi (1910) ile Cumhuriyetin erken dönemlerinde (1930) inşa edilen yapılar, o dönemki alan uzmanları tarafından Milli Mimari Rönesansı olarak isimlendirilirken daha sonraki mimarlık tarihçileri tarafından Birinci Milli Üslup (I. Ulusal Mimarlık) şeklinde adlandırılmıştır. Milli Mimari Rönesansı dedikleri bu eklektik mimari Osmanlı canlandırmacılığı olarak da bilinmektedir. Temel fikri, klasik Osmanlı mimarisinden alınan dekoratif unsurlar ile betonarme ve çelik gibi yeni inşaat tekniklerini birleştirilmesidir. Bu akım, Türkiye'deki mimarlık alanındaki söylem ve pratiğe 1908'den 1930'lara kadar egemen olmuştur" (Bozdoğan, 2012: 31).

² bk. (Konyalı, 1974, s. 1179, 1225; Yüksel, 1979, s. 45-58; Yüksel, 1981, s. 13-14; Eroğlu, 1990, s. 105-113; Eroğlu, 1998, s. 104-105, 230-232, 323-325; Tekeli, 2008, s. 79-80; Erdal, 2014, s. 419-424, Çizim No: 248-251, Fotoğraf No: 2126-2169; Tekdaş, 2018, s. 135-141; Özer, 2019, s. 125-138).

Cumhuriyet Dönemi Kütüphanecilik Faaliyetlerinin Başlaması

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından her alanda olduğu gibi özellikle kültürel alanda da reformlar gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Kültürel reformların kalıcılığının ve sürekliliğinin sağlanması için yapılan yasal düzenlemeler, Türk kütüphaneciliğini bugünlere kadar getiren geleneğin de yasal alt yapısını oluşturmuştur (Avcı, 2017, s. 82-83). Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile daha önceleri Evkaf Nezareti'ne bağlı olan okul, medrese ve kütüphane gibi yapılar, Maarif Vekâleti'ne (Eğitim Bakanlığı) bağlanmıştır (Şenalp, 1974, s. 39-40). O tarihe kadar vakıf girişimi olarak faaliyet gösteren kütüphaneler, alınan bu kararlar birlikte eğitim politikasında resmi bir kamu görevi kimliğine sahip olmuştur (Soysal, 1987, s. 21).

Cumhuriyet'in ilanından sonra, devletin temel kurumlarına ek olarak kütüphanecilik hizmetlerinin geliştirilmesini içeren yeni düzenlemeler uygulamaya konulmak istenmiştir. Eğitim alanında yapılan düzenlemelerde, milli devlet politikalarının yanı sıra Batı ülkelerinin eğitim sistemleri de referans alınmıştır. Bu bağlamda, yurt dışına öğrenci gönderme ve aynı zamanda Batı ülkelerinden uzmanların görüş ve raporlarına başvurma yoluna gidilmiştir. 1924 yılından 1938 yılına kadar olan dönemde, Türkiye'ye çeşitli amaçlarla birçok yabancı uzman getirilmiş ve bunlardan Türk eğitim sistemi için raporlar hazırlamaları talep edilmiştir. Aynı zaman dilimi içinde, dört kişi kütüphanecilik eğitimi almak üzere yurt dışına gönderilmiştir (Tangülü, Karadeniz ve Ateş, 2014, s. 1985-1987; Avcı, 2017, s. 106-107).

Uzmanların hazırladıkları raporlarda, ülkede kütüphane ve kütüphane hizmetlerinin yaygınlaştırılması ve mevcut hizmetlerin iyileştirilmesine dair önemli önerilere vurgu yapılmıştır. Maarif Vekâleti'nin daveti üzerine 1924 yılında Türkiye'ye gelen Amerikalı Profesör John Dewey, yurt dışından çağrılan yabancı uzmanların ilki olmuştur (Oğuz, 2017, s. 144). Dewey, İstanbul, Ankara ve Bursa'ya giderek incelemelerde bulunmuş ve bu çalışmasını bir rapor haline getirerek "Türk Maarifi Hakkında Rapor" adıyla Maarif Vekâleti'ne sunmuştur (Avcı, 2017, s.109). Dewey raporunda, okur yazar oranının yükseltilmesi ve halk arasında okuma alışkanlığının kazandırılması gerektiğine dikkat çekilmiştir (Dewey, 1939, s. 2; Oğuz, 2017, s. 144). Bunu gerçekleştirmek için seyyar kütüphanelerini kurulmasına ve kütüphanelerin faaliyetlerini sürdürebilmeleri içinde mesleki bilgiye sahip kütüphane memurlarının yetiştirilmesine ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır. Bunun gerekçesi olarak da okuma yazma öğrenen çocukların evlerinde okuyabilecekleri kaliteli kitapların olmamasını göstermiştir. Bu noktada çocukların ilgisini çekecek çeşitli konulara dair hazırlanacak olan kitapların olduğu seyyar kütüphanelerin tertip edilmesini ve bu seyyar kütüphanenin okuldan okula dolaştırılarak öğrencilere ödünç kitaplar vermesini önermiştir. Böylece hem çocuklar hem de onların ebeveynleri bu kitapları okuyacak ve okur yazar oranı da arttırılacaktır. Buna ek olarak Dewey, halkın kitaplara serbestçe erişebilmesi için her okul binasında bir kütüphane odası tahsis edilmesini ve ayrıca şehirlerde müstakil kütüphane binaları inşa edilmesini de teklif etmiştir (Dewey, 1939, s. 2-5).

John Dewey'in ardından 1925 yılında Hars (Kültür) Dairesi Müdürü Hamit Zübeyir Koşay, ülke sınırları içerisindeki kütüphanelerin hakkında bir rapor hazırlamıştır. Bu raporun, Türk kütüphaneciliği açısından anıtsal bir belge özelliği taşıdığı söylenebilir. Koşay'ın raporunun dikkat çeken bir yönü, 1925 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin 64 il ve 395 ilçesi içerisinde, 45 İl merkezi ve 366 İlçesinde genel kütüphanenin olmamasını belirtmesidir (Koşay, 1960, s. 36; Şenalp, 1974, s. 40). Bu durum, ülkedeki kütüphane eksikliğine dair çarpıcı bir tespiti ortaya koymaktadır.

Koşay, ülkedeki kütüphanecilik faaliyetleri hakkında yaptığı durum tespitinden sonra konuyla ilgili eksikliklerin giderilmesine yönelik şu önerilerde bulunmuştur:

- Tüm il merkezlerinde ve taşra bölgelerde halk kütüphanelerinin yaygınlaştırılması,*
- Seyyar kütüphanelerin kurulması,*
- Yazma ve eski basma eserlerin ülke dışına çıkmasını önlemek için tedbirler alınması,*
- Milli kütüphanenin tesis edilmesi,*
- Kütüphanecilerin yaşam ölçütlerinin iyileştirilmesi,*
- Kütüphanecilik tekniğine ve bilgisine sahip elemanların yetiştirilmesi,*
- Kütüphanecilikle ilgili yayınların yayımlanması,*
- Toplu katalogların oluşturulması,*

Üniversite seviyesinde kütüphanecilik eğitiminin başlatılması,

Kütüphanecilik kurslarının açılması. (Koşay, 1960, s. 37-39)

Koşay'ın raporundan yaklaşık bir yıl sonra, Aksaray'da İl Halk Kütüphanesi binası faaliyete geçmiştir. Bu bağlamda, Cumhuriyet'in ilanından sonra Aksaray'ın, Türkiye'de birçok ilden önce bir kütüphane binasına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu durum, Aksaray özelinde kütüphane hizmetlerinin erken ve etkili bir şekilde başlatıldığını da göstermektedir.

Dewey ve Koşay'ın hazırladığı bu iki raporun dışında Helmut Ritter (1935), Joseph Stummvoll (1935), Yaşar Nabi Nayır (1937), Nahid Sırrı Örik (1939) ve Yaşar Karayalçın (1952) tarafından da raporlar hazırlanmıştır (Oğuz, 2017, s. 144). Ancak bu raporlar, Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin inşa ve hizmete giriş tarihine uzak olduğu için çalışmada sadece Dewey ve Koşay'ın raporlarına yer verilmiştir. Netice olarak Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra kütüphane ve kütüphanecilik sorunları büyük bir ciddiyetle ele alındığı söylenebilir (Şenalp, 1974, s. 40). Bundan sonraki başlıkta Cumhuriyet dönemi kütüphaneciliğinin ilk örneklerinden biri olan Aksaray İl Halk Kütüphanesi binasının inşa sürecine ve sahip olduğu mimari özelliklere değinilecektir.

Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Tarihi ve Mimari Özellikleri

Aksaray İl Halk Kütüphanesi, Aksaray'ın eski şehir merkezinde kale sınırları içinde Hacı Hasanlı Mahallesi'nde yer almaktadır. Müstakil bir bina olarak inşa edilen bu kütüphane Ulu Camii'nin ise hemen kuzey bitişiğinde bulunmaktadır³. 20. yüzyılın başlarında Gertrude Bell tarafından çekilen resimlerde caminin kuzeyinde farklı bir yapının bulunduğu görülmektedir. Konyalı kitabında, caminin yakınında imarethanesinin olduğunu düşünülmesini ve kütüphanenin de bu yapının yerine yapılmış olabileceğini ifade etmektedir (Konyalı, 1974, s. 1225, 1778-1779). Yüksel ise, kütüphane ile ilgili olarak bir tapu senedinde arsa istimlakine 28 Haziran 1921 tarihinde İl İdare Meclisi kararı ile başladığını aktarmaktadır (Yüksel, 1981, 14). Bu durumda eski fotoğrafta görülen yapının Aksaray Valisi Abdullah Sabri Karter zamanında yıkıldığı, bir diğer Aksaray Valisi Yusuf Ziya Günar tarafından ise Mimar Galip Bey'e günümüzde de kullanımına devam eden Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin inşa ettirildiğini göstermektedir⁴. Sonuç olarak inşasına 1924 yılının Haziran ayında başlanılan yapı, 1926 yılının Mayıs ayından tamamlanarak halkın kullanımına açılmıştır (Erdal, 2014, s. 419; Şekil 1-2).

Şekil 1. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Temel Atma Töreni⁵.

³ Cunbur, kütüphane yapılarının müstakil bir bina olarak inşa edilebildikleri gibi bir külliye içinde bağımsız bir bölüm olarak halka hizmet sunduklarını aktarmaktadır (Cunbur, 1963, s. 115). Eroğlu da Anadolu ve İstanbul'daki kütüphanelerin şehrin merkezi sayılabilecek bir Ulu Camii'nin hemen yakınına ya da külliye bir parçası olarak müstakil veya yarı müstakil olarak inşa edilebildiklerini söylemekle birlikte bu tarzda inşa edilen yapıların örnekleri de belirtmektedir (Eroğlu, 1998, s. 106-107).

⁴ Kütüphanenin inşası ile ilgili T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivlerinde bir belge bulunmaktadır. 21.05.1925 tarihli bu belge Aksaray Vilayetinden, Ma'ârif Vekâlet-i'ne (Milli Eğitim Bakanlığına) yazılmış olup, kütüphanenin inşasının başladığı dönem (1921) ve mimari özelliklerinden bahsedilmesi açısından önem taşımaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 180-9-0-0/53-269-2/21.05.1925.

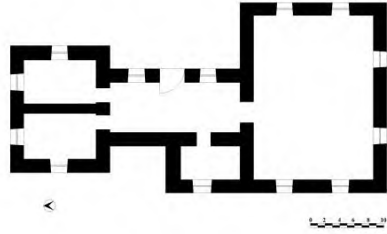
⁵ Kültür ve Turizm Bakanlığı, "Aksaray İl Halk Kütüphanesi" (Erişim 14 Mart 2024).

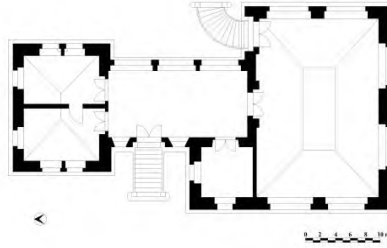
Şekil 2. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Batı Cephesi⁶.

Kütüphane binası kuzey-güney doğrultulu olup, asimetrik bir plan düzeninde bodrum ve zemin kattan meydana gelmektedir. Yapının büyük bölümünde bosajlı kesme taşlar kullanılırken cephenin bazı kısımlarında sarı renkli mermer kullanımıyla da karşılaşmaktadır. Kütüphanenin örtü sisteminde ise alaturka kiremitlerin kullanıldığı bilinmektedir. Bu alaturka kiremitlerin ise 1990'lı yıllarda yapılan onarımların ardından Marsilya kiremidine dönüştürüldüğü görülmektedir.

Kütüphane binasının zemin katına biri batı cephesinin orta bölümünde diğeri ise doğu cephenin kuzey kısmına yerleştirilen merdivenlerle ulaşılan iki kapı açıklığında geçilerek girilebilmektedir. Bu merdivenlerin korkuluklarının da zaman içerisinde büyük bir değişime uğradığı ve değiştirildiği bilinmektedir. Ayrıca doğu cephede yapının bodrumuna girişi sağlayan bir kapıya daha yer verilmiştir. Her iki katta da benzer bir plan kurgusunun görüldüğünü söylemek mümkündür (Şekil 3-5).

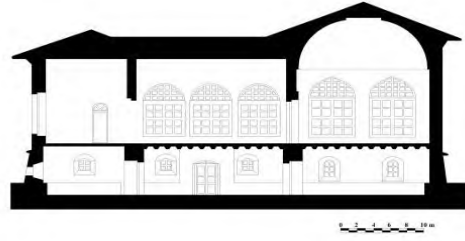

Şekil 3. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Bodrum Kat Planı (Erdal, 2014, s. 833).

Şekil 4. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Zemin Kat Planı (Yüksel, 1981, s. 17).

⁶ Kültür ve Turizm Bakanlığı, "Aksaray İl Halk Kütüphanesi" (Erişim 14 Mart 2024).

Şekil 5. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Kesit Görünümü (Yüksel, 1981, s. 17).

Yapının orta bölümünde bir hol, kuzeyde personele ait hacim ve depo alanları, güneyde ise kitaplıklar ve okuma salonları bulunmaktadır. Kütüphane binasının bodrum ve zemin katı arasında volta döşeme, zemin kattaki okuma salonunun üzerinde ise teknetonoz⁷ kullanılmıştır. Diğer hacimlerin üzeri ise düz tavanla geçilmiştir. Günümüzde geçirdiği onarımlardan dolayı bu düzenlemeyi içten görebilmek mümkün olmasa da dıştan yapıyı örten dört omuzlu kırma çatıların farklı kotlarda yer alarak iç örtü kısmındaki düzenlemeleri ve plandaki asimetrik kurguyu bu bölümde de devam ettirdiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Yapının batı cephesindeki giriş açıklığının merkeze değil de kuzeye kaydırılarak içeriye çekildiği görülmektedir. Her iki yandaki hacim ise beden duvarında dışarıya doğru taşıntı yapmaktadır. Kapı açıklığının kuzeyinde kalan personele ayrılan bölümün cephenin güneyinde yer alan okuma salonu ve diğer birime göre daha az taşıntı yaptığı izlenmektedir. Bu durumda cepheden bakıldığında parçalı bir görünüm elde edilmesini sağlamaktadır. Hatta cephenin güneyinde yer alan birimlerinde arasındaki kot farkından dolayı farklı çatıların altında kaldığı görülmektedir. Yapının batı cephesindeki bir diğer önemli detay kat ayrımının hem bu cephede hem de diğer cephelerde bosajlı kesme taş duvar sırasının en alt kısmına yerleştirilen bir silme hattı ile belirginleştirilmiş olmasıdır. Bu hattın altında da küçük basık kemerli beş adet pencereye yer verilmiştir. Pencerelemin dördü, yapının batı cephesinde bir tanesi ise cephenin güneyinde beden duvarından dışarı taşıntı yapan kısmın alt kotunda yer almaktadır. Analı-kuzulu rustik bir taş sırası ile çevrili bu pencereler yardımıyla yapının bodrum katının ışık alması sağlanmaktadır.

Batı cephedeki en dikkat çeken kısmı ise giriş açıklığının bulunduğu bölümdür. Taç kapı formunda düzenlenen bu kısma merdivenle çıkılarak kütüphanenin holüne ulaşılabilir. Kapı açıklığı yarım daire kemerli olup, sağır sivri bir kemerle çevrelenmiştir. Kapı açıklığının her iki yanında da birer adet yarım daire kemerli pencereye yer verilmiştir. Pencerelemin ve kapı açıklığı yanlarda silmelerle hareketlendirilmiştir. Bu bölümün alt kotunda ise geometrik formlar içerisine yerleştirilen kıvrım dal, yaprak ve çiçeklerden oluşan bir süslemeye yer verilmiştir. Kapı açıklığının üzerindeki sağır sivri kemerin hemen üzerinde ise sırasıyla simetrik olarak konumlandırılan geometrik geçmelerden meydana gelen bir kompozisyon ve bitkisel formlu kabalar⁸ görülmektedir. Kabaların arasında da dikdörtgen pano içerisine yerleştirilen Osmanlıca sülüs hat ile yazılan bir kitabe ve kitabenin hemen üzerinde ise bir Türk bayrağı bulunmaktadır. Bahsi geçen bu bölüm en dıştan bir silme kuşağı ile çevrelenmektedir (Şekil 6-7).

⁷ Teknetonoz: Tekne ve tonoz kelimelerinden oluşan bu mimari kavramı daha somutlaştırmak için hem tekne hem de tonoz kelimelerinin öncelikle somutlaştırılmasına ihtiyaç vardır. Tekne, kimi ahşap tavanların ortasındaki girgin bölümün adı iken tonoz ise biçimi alttan içbükey olmak üzere taş ya da tuğla ve harçla örülmüş yarım silindir biçimindeki tavanın ismidir. Teknetonoz ise dikdörtgen planlı bir mekânı örten bir beşiktonozun dar kenarlarına paralel eğimli birer düzlemle kesilmesiyle oluşan tonozla verilen adıdır bk. (Hasol, 1975, s. 493, 504; Sözen ve Tanyeli, 2011, s. 298).

⁸ Kabara: Eski yapılarda iki kemer arasında meydana gelen üçgen yüzeyleri süslemek için, sütunların ekseni hizasına yüzleri kemer tablalarıyla aynı düzeyde olacak şekilde yerleştirilen, daire biçimindeki taş kursu adı verilirken bunların yarım küre şeklinde ileriye doğru taşkın yani çıkıntılı olanlarına ise kabara adı verilir bk. (Hasol, 1975, s. 250, 315).

Şekil 6. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Batı Cephesi.

Şekil 7. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Batı Cephesinde Yer Alan Kitabe.

Batı cephedeki kapı açıklığının üzerindeki kitabede aşağıdaki şiir bulunmaktadır:

ای بوجہ ترک	Ey Yüce Türk
قوش گل آرا بو ایشته سنڭ ایسته‌دیگنڭ نور	Koş gel ara bul işte senin istediğin nûr
نورگله وطن اولمایدیر گلشن معمور	Nûrunla vatan olmalıdır gülşen-i ma'mûr
ایتدکجه ضیاء اثرک هرکسی مسرور	Ettikçe ziyâ-ı eserin herkesi mesrûr
پیشانی عظیمیڭ یوروسون فاخرو مغرور	Pîşânî azmin yürüsün fahr u mağrur
ساری شیخ	Sarı Şeyh
اوسته مصری	Usta Mısri

Batı cephenin kuzey kanadında yarım daire kemerli sağır bir silme içerisine yerleştirilen ve bitişik nizamda düzenlenen iki adet pencereye yer verilmiştir. Bu pencerelerin arasında ve yanlarında silmelerle hareketlendirilen

birer sütunçe⁹ bulunmaktadır. Sütunçelerin alt kotunda vazodan çıkar vaziyette betimlenen iri yapraklı çiçekler görülmektedir. Sütunçelerin üst kotunda sütun başlığının bulunması gereken bölümde yine bitkisel formlu bezemelere yer verilmiştir. Yarım daire kemerli pencerelerin hemen üzerinde bir kabara, kabaranın üzerindeki sağır yarım daire kemerin üst bölümünde silmeler ile çevrelenen pano içerisinde ise makili hat ile Arapça olarak kelime-i tevhid yazmaktadır (Şekil 8).

Şekil 8. Akşaray İl Halk Kütüphanesi'nin Batı Cephesinin Kuzey Kanadında Bulunan Kelime-i Tevhid.

Bu bölümün en dış kısmının ise testere dişi formlu bir silme bordürü tarafından çevrelendiği görülmektedir. Bordür cephede yer alan pencerelerin her iki yanındaki sütunçelerin yaklaşık olarak orta kısmına dik olarak devam etmekte ve pencerelerin sağır yarım daire formlu kemeri ile birleşerek sonlanmaktadır.

Kütüphanenin batı cephesinin güney kanadında ise dört adet pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerden üçü batı cephe duvarı üzerinde biri ise güney kanadın batıya doğru taşıntı yaptığı ve batı cephedeki ana giriş kapısına bakan kuzey cephe üzerinde yer almaktadır. Bahsi geçen pencereler batı cephenin kuzey kanadındaki pencerelerden farklı olarak sivri kemerli olarak tasarlanmıştır. Bu kısımda bulunan pencerelerden okuma salonuna denk gelen iki pencere büyük tutulurken, diğer iki pencere ise cephenin kuzey kanadında yer alan pencerelerle yaklaşık olarak eş büyüklüklere sahiptir. Ayrıca bu bölümde biri okuma salonuna denk gelen pencerelerin diğeri ise aynı cephede bulunan daha küçük ölçekli pencere olmak üzere iki adet kabara yer verilmiştir. Bu bölümde batı cephenin kuzey kanadında görüldüğü üzere pencere sövelerine dik uzanarak, sivri kemerli pencere silmeleri ile birleşerek sonlanan testere dişli bir silme bordürü ile çevrelenmektedir.

Kütüphane binasının Ulu Cami'ye bakan güney cephesi bodrum ve zemin kat ayrımını gösteren bir kaval silme ile iki bölüme ayrılmıştır. Bu silmenin altında kalan kısımda yer alan bodrumda iki adet basık yarım daire kemerli mazgal pencereye yer verilmiştir. Pencerelerin etrafında ise farklı uzunluklara sahip olan rustik taşlarla yapılan analı-kuzulu bir düzenleme görülmektedir. Silme hattının üzerinde ise okuma salonuna denk gelen bölümde batı cephenin güney kanadında yer alan büyük ölçekli ve sivri kemerli pencerelerin benzerleriyle karşılaşılmaktadır. Cephede pencerelerin sivri kemerli silmeleriyle birleşerek sonlanan testere dişi formlu bir bordür dikkati çekmektedir (Şekil 9).

⁹ Sütunçe: Yüksekliğine göre çapı çok az olan ince ve küçük sütunun ismidir. Bu tür sütunlar gotik mimaride deste sütunlar halinde bir ayak meydana getirmek üzere kullanılmışlardır. Türk mimarisinde kapı ve hücre ayaklarının köşelerine konulmuş olan ve kum saati denilen ince sütunlar, birer köşe sütunçesidir. bk. (Hasol, 1975, s. 474; Sözen ve Tanyeli, 2011, s. 287).

Şekil 9. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Güney Cephesi.

Kütüphane binasının doğu cephesinde de batı cephesinde görülen düzenlemelerin büyük ölçüde bir benzeriyle karşılaşılmasına rağmen plandan ve cephe düzenlemesinden kaynaklı birtakım farklılıklar görülmektedir. Benzer olan düzenlemelerin başında kütüphanenin güney kanadının batı kanadına göre beden duvarından daha fazla taşıntı yapmış olmasıdır. Ortada yer alan hol kısmının da her iki kanada göre daha batı cephede görüldüğü üzere içeri çekilmiş bir vaziyettedir. Ayrıca süsleme programı, kullanılan kemer formları ve yapıyı belirli bölümlerde çevreleyen testere dişli silme kuşakları ile bodrum ve zemin kat ayrımını gösteren kaval silmede benzer diğer örnekler arasında ele alınabilir.

Batı cepheden farklı olarak doğu cephede kütüphane binasına girişi sağlayan kapı açıklığı güney kanadın beden duvarından taşıntı yapan kuzey cephesi üzerinde yer almaktadır. Taç kapı şeklinde düzenlenen bu kapı açıklığına dönerli bir merdiven yardımıyla ulaşılmakta olup, yarım daire kemerli bu kapıdan geçilerek kütüphanenin okuma salonuna girilebilmektedir. Yarım daire kemerli bu kapının üzeri sağır sivri bir kemerle çevrelenmiştir. Hem yarım daire hem de sivri sağır kemer yüzeyleri ile kapı sövelerinin yüzeysel basit silmelerle hareketlendirildiği görülmektedir. Sağır sivri kemerin hemen üzerinde yine basit bir silme ile çevrelenen ve batı cephedeki kapı açıklığında da görüldüğü üzere sarı mermer üzerine işlenen geometrik formlu geçmelerden meydana gelen kompozisyon yerleştirilmiştir. Geometrik formlu bu kompozisyonların arasında da bir kabarıya yer verilmiştir. Bu düzenlemenin hemen üzerinde ortada bir Türk bayrağı ve her iki yanında Osmanlıca kitabe kuşağı bulunmaktadır (Şekil 10-11).

Şekil 10. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Doğu Cephesindeki Giriş Açıklığının Üzerindeki Kitabe.

Bu kitabe kuşağında şu bilgiler yer almaktadır:

بیلگی یوردی
آقسرائی والیسی
یوسف ضیا
۱۹۲۶ - ۱۹۲۴

Bilgi yurdu
Aksaray Valisi
Yusuf Ziya
1924-1926

Şekil 11. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Doğu Cephesi.

Kapı açıklığının bulunduğu bu cephe en dışta kapının sivri sağır kemerinde sonlanan testere dişi formunda bir bordürle çevrelenmektedir. Doğu cephenin güney kanadında ise dört adet pencere görülmektedir. Bu pencerelerden ikisi yatay kat ayrımı silmesinin altında kalarak bodrum kata denk gelmektedir. Basık yarım daire kemer formlu bu mazgal pencerelerin çevresinin rustik taşlarla yapılan analı-kuzulu bir düzenleme ile hareketlendirildiği görülmektedir. Yatay kat ayrımının üzerinde ise batı cephenin güney bölümü ve güney cephede de görüldüğü üzere sivri kemerli iki büyük pencereye yer verilmiştir. Pencerelerin hemen üzerinde ise iki adet kabara bulunmaktadır. Cephe en dışta pencere açıklıklarının sivri kemerleri seviyesinde testere formlu bir bordür ile çevrelenmiştir.

Doğu cephenin içeriye çekilen orta kısmında ise alt kotta birbirine simetrik olarak konumlandırılan basık kemerli iki pencere ve pencerelerin arasında da yine basık kemerli bir kapı açıklığı yer almaktadır. Bu pencere ve kapıların çevresinin rustik taşlarla çevrelediği görülmektedir. Bu bölümdeki kapıdan geçildiğinde kütüphanenin çocuk bölümüne girilebilmektedir. Yapının zemin kotunun günümüzde yükselmesinden ötürü bu kapı açıklığına bir basamak inilerek ulaşılabilmektedir. Kapı açıklığının hemen üzerinde ise bir bölümü kazınmış olmasına rağmen okunabilen ve kütüphanenin bodrum katının matbaa olarak eski kullanıma yönelik bir kitabe yer almaktadır (Şekil 12-13)¹⁰.

Şekil 12. Yapının Doğu Cephesindeki Bodrum Katın Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan Matbaanın Kitabesi.

¹⁰ Aksaray'ın, TBMM'nin 20 Mart 1933 tarih ve 2197 sayılı kararı ile Niğde İl'ine bağlı bir kaza haline gelmesi, matbaanın ve Aksaray Vilayet Gazetesi'nin faaliyetlerinin sona ermesine neden olmuştur. Dahası matbaanın parçaları da sökülerek Niğde'ye taşınmıştır (Tekeli, 2008, s. 25, 80). Gül, matbaanın sonraki yıllarda bir süre kullanıldıktan sonra hurdaya çıkarıldığı, 2014 yılında terminal karşısındaki bir depoda bulunduğunu ve dönemin yetkililerinden bu tarihi makinanın kurtarılmasını teklif ettiğini belirtmektedir (Gül b, 2021, s. 271). Bu durumda Niğde'ye taşınan matbaa aletlerinin daha sonra tekrar Aksaray'a getirildiği anlaşılmaktadır.

Bu kitabede aşağıdaki bilgiler bulunmaktadır:

ولاية مطبعية
تاريخ تأسيسي ١٩٢٦

Vilâyet Matbaası
Târih-i tesisi 1926

Şekil 13. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Doğu Cephesindeki Bodrum Kata Giriş Kapısı.

Yapının doğu cephesinin orta kısmın üst kotunda ise yarım daire kemeri silmeyle belirginleştirilen üç adet pencereye bulunmaktadır. Pencerele arasında ve benden duvarından dışarı taşıntı yapan kuzey ve güney hacimlerin kesişim noktalarında yarım daire formulu kemerlerin oturduğu silmelerle hareketlendirilen sütunçelere yer verilmiştir. Sütunçelerin alt kotunda vazodan çıkar vaziyette betimlenen iri yapraklı çiçekler görülürken sütunçelerin sütun başlıklarında da kıvrım dal, iri yaprak ve çiçeklerden oluşan bitkisel formulu bir düzenlemeyle karşılaşılmaktadır.

Yapının doğu cephesinin kuzey kanadında da üç adet pencereye yer verildiği görülmektedir. Bu pencerelerden birisi bodrum kata denk gelmekte olup, yatay kat silmesinin altında yer almaktadır. Basık yarım daire kemerli olan bu mazgal pencere düzenleme açısından bodruma açılan diğer pencerelerle benzer özelliklere sahiptir. Yatay kat silmesinin üzerinde yer alan diğer iki pencere ise simetrisinde yer alan batı cephenin kuzey kanadıyla aynı özellikleri göstermektedir. Bu açıdan yarım daire kemerli sağır bir silme içerisine bitişik nizamda yerleştirilmiştir. Pencerele arasında ve yanlarında silmelerle hareketlendirilen birer adet sütunçeye yer verilmiştir. Sütunçelerin alt kotunda vazodan çıkar vaziyette betimlenen iri yapraklı çiçekler, üst kotunda ise sütun başlığının bulunması gereken bölümde iri yapraklı bitkisel formulu bezemelere yer verilmiştir. Yarım daire kemerli pencerelerin hemen üzerinde bir kabara, kabaranın üzerindeki sağır yarım daire kemerin üst bölümünde silmeler ile çevrelenen pano içerisinde ise makili hat ile Arapça olarak kelime-i tevhid yazmaktadır (Şekil 14).

Şekil 14. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Doğu Cephesinin Kuzey Kanadının Üst Kotunda Yer Alan Kelime-i Tevhid.

Bu kısımda da cephenin bir bölümünde en dıştan başlayarak, her iki yanındaki sütunçelerin yaklaşık olarak orta kısmına dik olarak devam eden ve pencerelerin sağır yarım daire formulu kemeri ile birleşerek sonlanan testere dişi formulu bir silme bordürü tarafından çevrelediği görülmektedir.

Son olarak, yapının kuzey cephesinde dört adet pencerenin görüldüğünü söylemek mümkündür. Bu pencerelerin ikisi alt kotta bodrum kata denk gelirken, diğer iki pencere ise üst kotta ve zemin kata açılmaktadır. Birbirine simetrik ve paralel olan bu pencereler yatay kat silmesi ile birbirlerinden ayrılmaktadır. Alttaki pencereler mazgal tarzında olup, basık kemerli ve rustik tarzda uygulamalara sahiptir. Üstteki pencereler ise sivri kemerlidir. Pencerelerin üzerinde çatı saçağının ise hemen altında üst kısmı üçgen formlu dikdörtgen bir kartuşun yerleştirildiği görülmektedir. Bu kartuş silmeler ile sınırlandırılırken, içerisinde makili hat ile Arapça olarak yazılan İhlâs Sûresi görülmektedir (Şekil 15, 16).

Şekil 15. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Kuzey Cephesindeki İhlâs Sûresi'nin Yazılı Olduğu Kitabe.

Şekil 16. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Kuzey Cephesi.

Bu cephede de diğer cephelerde olduğu gibi en dıştan başlayarak kemer silmelerine bağlanan testere dişi formlu bir silme bordürü tarafından çevrelendiği görülmektedir.

Genel itibarıyla Aksaray İl Halk Kütüphanesi özellikle dış görünümüyle I. Ulusal mimarlığın genel özelliklerini taşıdığını söylemek mümkündür. Hem kütüphane binası olarak hem de ulusal mimarlık anlayışında Cumhuriyetin ilk yıllarında inşa edilmiş olması yapının değerini arttırmaktadır. Ülkemizde Ulusal mimarlık anlayışının etkin olduğu 1910-1930'lu yıllarda özellikle yapıların dış cephelerinde Anadolu Selçuklu ve Osmanlı mimari süsleme geleneğini yansıtan çok sayıda yapı inşa edilmiştir. Bu yapıların ortak özellikleri ise cephelerinde görülen taç kapıları, kemer formları, kitabelikleri, çinileri, kabara, sütun ve sütüncü detaylarının yanı sıra geometrik ve bitkisel formlu tasarımlarında görülebilmektedir. Bahsi geçen her detayı yapıların cephelerinde görmek mümkün olmamakla birlikte, üslupsal açıdan eski süsleme geleneklerin dönemin önemli mimarları ve yerel ustaları tarafından yaşatılmaya çalışıldığı söylenebilir. En güzel örneklerini İstanbul, Ankara, Konya gibi büyük şehirlerde gördüğümüz I. Ulusal Mimarlık anlayışında inşa edilen yapıların örneklerini Aksaray gibi görece daha küçük bir yerleşim yerinde görülmesi de oldukça önemlidir. Aksaray kent merkezinde İl Halk Kütüphanesi dışında, Hükümet Konağı, Defterdarlık Binası, Adliye ve Jandarma İdare Binası, Aksaray Lisesi ve Vali Konağı I. Ulusal Mimarlık anlayışıyla inşa edilen diğer yapı örnekleridir. Farklı işlev ve planlarda tasarlanarak inşa edilen bu yapıların benzer ve farklı yönleri dikkat çekicidir.

Aksaray Lisesi ve Vali Konağı ile bosajlı (rustik) duvar örgü tekniği ve cephenin belirli bölümlerinde görülen kaval silmeler açısından İl Halk Kütüphanesi ile benzer özellikler göstermektedir. Ayrıca bazı yapıların cephelerinin muhtelif yerlerinde yer alan bitkisel formlu bezemeler ile kabara tasarımlarının da İl Halk Kütüphanesi ile benzer nitelikleri taşıdığı söylemek mümkündür. Hükümet Konağı'nın doğu cephesinin üst kotunda bulunan çinilerle yapılan süslemelerin İl Halk Kütüphanesi'nde görülmemekle birlikte bazı düzenlemeleri ile diğer yapılardan ayrılmaktadır. Bu düzenlemelerin ilki taç kapı formunda düzenlenen ve kütüphane binasına girişi sağlayan kapı açıklıklarındadır. Bir diğer düzenleme ise İl Halk Kütüphane binasının üç cephesinde görülen Osmanlıca olarak sülüs hat ile yazılan yapı kitabeleri ile Arapça olarak makili hat ile yazılan İhlâs Sûresi ve kelime-i tevhidlerdir. Bu kitabelerden birisi matbaa ile ilgilidir. Bu da yapının sadece kütüphane binası olarak kullanılmadığını aynı zamanda bir dönem matbaa olarak da birden fazla işlevde hizmet vermesi için inşa edildiğini göstermektedir.

İnşa edildiği günden günümüze kadar büyük ölçüde özgünlüğünü koruyabilen kütüphane binasının cephe duvarlarının belirli kısımlarında çatlama ve aşınmaların dikkat çekici boyutlara ulaştığı görülmektedir. Bu durum yapının bulunduğu konum ve zemin kotunun yüksek olması nedeniyle doğu cephesindeki eğimli araziye doğru kaymasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin zaman içerisinde günümüz kullanımına yönelik olarak bazı değişikliklere uğradığı görülmektedir. Zaman içerisinde çatı kiremitleri değişmiş, güneydeki büyük okuma salonunun tektonozunun altına düz tavan eklenmiş ve ihtiyaca yönelik basit düzenlemeler yapılmıştır. Ama en çok dikkati çeken durum her iki cephede kütüphanenin zemin katına girişi sağlayan kapılara ulaşımı sağlayan merdivende izlenmektedir. Eski fotoğraflarda taş korkuluk ve babalara sahip olan bu merdivenlerin günümüzde demir ferforje korkuluklarla yenilediği ve eski korkuluk babalarının gelişmiş güzel bir şekilde kapı açıklıklarının her iki yanına yerleştirildiği görülmektedir. Aksaray Hükümet Konağı, Defterdarlık Binası, Adliye ve Jandarma İdare Binası ile Vali Konağı gibi yapılarda da benzer taş korkuluk ve babaların bulunduğu eski fotoğraflarda görülebilmektedir. Ne yazık ki Vali Konağı dışındaki diğer yapıların İl Halk Kütüphanesi ile aynı kaderi paylaşarak benzer tarzda ferforje korkuluklarla yenilediği anlaşılmaktadır. Şehir merkezinde bulunan ve I. Ulusal Mimarlık üslubunda inşa edilen bu tarihi kütüphane binasının özgünlüğünün korunması ve gelecek kuşaklara aktararak kullanımına devam edilmesi önem arz etmektedir.

Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Temel Hizmetleri

Faaliyete geçtiği 1926 yılından itibaren sağladığı hizmetlerle şehre önemli katkılarda bulunan Aksaray İl Halk Kütüphanesi, günümüzde de bu katkılarına devam etmektedir. Kütüphane, temel hizmetlerinin yanı sıra dönemin değişen ihtiyaçlarına uygun olarak çeşitli amaçlarla kullanılarak şehrin çeşitli taleplerini karşılamıştır. Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin hizmete girdiğinde alt katının vilayet matbaası olarak kullanıldığını bilinmektedir. Kütüphanenin doğu cephesinde yapının alt katının giriş kapısının üzerindeki kitabe ve 29 Aralık 1926 tarihli Aksaray Vilayet Gazetesi'nin 11. sayısında çıkan haberde, bunu teyit etmektedir (Özer, 2019, s. 128, 137). Kütüphanenin alt katının matbaa olarak düzenlenmesi, binanın inşa edilme sürecinde önceden belirlenmiş bir plana göre gerçekleştirildiğini göstermektedir. Bu bağlamda, bina o dönemde hem kütüphane hem de matbaa olarak işlev gören ilk örneklerden biri olarak öne çıkmaktadır.

Matbaa, faaliyette olduğu yıllarda oldukça aktif kullanılmıştır. Örneğin o dönem resmî gazete olan "*Aksaray Vilayet Gazetesi*" burada basılmıştır. Her hafta çarşamba günü basılan gazetenin ilk sayısı, 19 Ekim 1926'da çıkmıştır (Tekeli, 2008, s. 80; Gül b, 2021, s. 16). Yedi yıl yayım yapan gazete, matbaanın çalıştığı 1926-1933 yılları arasında toplam 325 sayı çıkarmıştır (Demiray, 2023, s. 46). Gazete, Latin alfabesinin kabulünden birkaç ay önce halkı yeni yazıya alıştırmak için 107. ve 112. sayıları arasında Osmanlı Türkçesi ve Latin alfabesi ile yazılan Türkçe'nin bir arada kullanıldığı bir basım gerçekleştirmiştir. Harf inkılabından sonra da 113. sayıdan itibaren tamamen günümüz Türkçesiyle basılmaya başlanmıştır. Şehrin yakın dönem hafızası olan Aksaray Vilayet Gazetesi, yayında olduğu 1926-1933 yılları arasında Aksaray'da yaşanan sosyal, kültürel, ekonomik değişimleri ve gelişmeleri incelemek ve değerlendirmek açısından önemli bir kaynak olarak kabul edilmektedir (Gül b, 2021, s. 16-17). Matbaada gazetenin basılmasının yanı sıra kitaplar, el ilanları, resmî kurumların ihtiyacı olan evraklar, broşürler ve makbuzlar da basılmıştır (Tekeli, 2008, s.80).

Aksaray İl Halk Kütüphanesi açıldığı ilk yıllarda halkı aydınlatmak amacıyla öğretmenlerin, doktorların ve Aksaray'ın mülki amirlerinin konferans verdikleri, çeşitli toplantıların ve törenlerin düzenlendiği bir kültür

merkezi olarak da hizmet vermiştir. Buna ek olarak nişan ve düğün merasimlerinin yapıldığı bir salon, misafirlerin ağırlandığı bir misafirhane işlevi de görmüştür (Tekeli, 2008, s. 80).

Kütüphanenin ilk açıldığı dönemde matbaa olarak hizmet veren bodrum katı, günümüzde çocuk kullanıcı bölümü hizmet vermektedir. Bunun yanı sıra bodrum katında internet erişim merkezini de bulunmaktadır. On adet bilgisayardan oluşan internet erişim merkezi, kullanıcıların elektronik ortamda ihtiyaç duydukları bilgiye ulaşabilmelerini sağlamak amacıyla günümüzde hizmet vermektedir (Şekil 17-18).

Şekil 17. Yapının Bodrum Katındaki Çocuk Kitaplığı ve İnternet Erişim Merkezinin Genel Görünümü.

Şekil 18. Yapının İnternet Erişim Bölümünden Detay.

Binanın zemin katın ise yetişkin kullanıcı bölümü olarak kullanılmaktadır. Bununla birlikte kullanıcı hizmetler, teknik hizmetler ve yönetsel hizmet birimleri de aynı katta bulunmaktadır. Bu birimler faaliyetlerini yürütürken kullanıcıları olan halka en iyi şekilde sunabilmeyi amaçlamaktadır (Şekil 19-20).

Şekil 19. Yapının Zemin Katındaki Yetişkin Okuma Salonu.

Şekil 20. Yapının Zemin Katındaki Danışma ve İdareye Ait Odaların Genel Görünümü.

Kütüphanenin kullanıcı hizmetleri de danışma, ödünç verme işlemleri ve gezici kütüphane hizmetleri gerçekleştirmektedir. Kullanıcı hizmetleri kapsamındaki danışma hizmetleri, kütüphaneye gelen okuyucuların taleplerini dinleyerek kaynaklara ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. Ödünç verme birimi ise kütüphaneye üye olan okuyucunun talep ettikleri kaynakları on beş günlük süre içerisinde iade etmek koşuluyla verilmesine yardımcı olmaktadır (Tablo 1).

Tablo 1. Aksaray İl Halk Kütüphanesi, 2024 Yılı İstatistikleri

Kitap Sayısı	Üye Sayısı	Ödünç Verilen Kitap Sayısı	Toplam Kullanıcı Sayısı
39232	31572	29864	100353

Aksaray İl Halk Kütüphanesi 2018 yılından itibaren bir kütüphane memuru ve bir şoförün görevli olduğu, gezici bir kütüphaneyi bünyesinde barındırmaktadır. Gezici kütüphane şehir merkezine uzak yerleşim yerlerinde, dönüşümlü olarak on beş günde bir olmak üzere on ayrı durakta kullanıcılara hizmet vermektedir. Buna ek olarak araç, duraklarda bulunduğu süre zarfında kullanıcılara internete erişim imkânı da sağlamaktadır (Tablo. 2-3, Şekil. 21-22).

Tablo 2. Aksaray İl Halk Kütüphanesi Gezici Kütüphane Aracı 2024 Yılına Ait Bazı Veriler

Gezici Kütüphanedeki kitap sayısı:	4212
Gezici Kütüphanenin üye sayısı:	3932
Gezici Kütüphanenin ödünç verdiği kitap sayısı:	1173
Gezici Kütüphanenin toplam okuyucu sayısı:	1050

Tablo 3. Aksaray İl Halk Kütüphanesi Gezici Kütüphane Aracı 2024 Yılı Durak Programı

SIRA NO	GÜN	SAAT	GÖREV YERLERİ
1	Pazartesi	10.00-16.00	Saratlı Kasabası
2	Salı	10.00-16.00	Akin Köyü
3	Çarşamba	10.00-16.00	Bağlıkaya Kasabası
4	Perşembe	10.00-16.00	Aratol Mahallesi
HAFTA SONU TATİLİ			
1	Pazartesi	10.00-16.00	Hamidiye Mahallesi
2	Salı	10.00-16.00	Anadolu İHL
3	Çarşamba	10.00-16.00	Yeşilova Kasabası
4	Perşembe	10.00-16.00	Hırkatol Köyü

Şekil 21. Gezici Kütüphane Aracını, Durak Noktalarından Birinde Gösteren Görsel.

Şekil 22. Gezici Kütüphane Kullanıcılarının Genel Görünümü.

Kütüphanenin teknik hizmetler birimi, kullanıcılara sunulacak materyallerin düzenlenmesini, işlenmesini ve raflamasını gerçekleştirmektedir.

Kütüphanenin yönetsel hizmetlerinde idari bölüm, personel hizmetleri, iç hizmetler ve mali işler birimleri bulunmaktadır. İdari bölüm kütüphanenin resmî kurumlarla yazışmalarını yürütmektedir. Personel hizmetleri de kütüphane personelinin özlük işlemlerinin takibini yapmaktadır. İç hizmetler birimi ise, kütüphanenin genel bakım ve temizliğini yapmaktadır. Kütüphane hizmetleri için temin edilen ödeneklerin ilgili yasalara uygun bir şekilde gerekli harcamaların yapılması ve denetlenmesi de mali işler birimi tarafından gerçekleştirilmektedir.

Kütüphane görevlilerinden alınan bilgilere göre, kütüphanede bir müdür, beş kütüphaneci, üç kütüphane memuru ve bir hizmetlinin görev yapmaktadır. Kütüphane bünyesindeki bu görevliler, yukarıda bahsi geçen kullanıcı hizmetleri, teknik hizmetler ve yönetsel hizmetler birimlerinde vazifelerini icra etmektedirler. Ayrıca, kütüphanede 2015 yılına kadar 1300 adet el yazması eserin bulunduğu ancak bu değerli eserlerin bakım ve onarımı için mevcut imkânların yetersiz olması nedeniyle, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne nakledildiği bilgisi de elde edilmiştir.

Sonuç

Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından eğitim ve kültür alanında gerçekleştirilen reformların halk tabanına yayılmasını sağlamak için gerek yurt içindeki gerekse yurt dışındaki uzmanların görüşlerine başvurulmuştur. Bu uzmanların, eğitim alanındaki diğer önerilerine ek olarak özellikle ülkedeki kütüphanecilik faaliyetlerinin yetersizliğine yönelik raporlar sundukları görülmektedir. Bu nedenle kütüphanecilik faaliyetlerinin hız kazanması içinde bazı yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu kapsamda 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Evkaf Nezareti bünyesindeki eğitim kurumlarıyla birlikte kütüphaneler de Maarif Vekâleti'ne bağlanarak resmi bir hüviyete sahip olmuştur. Bu düzenlemelerin akabinde ülkenin çeşitli yerlerinde kütüphane binaları inşa edilmeye başlanmıştır. Araştırmaya göre, Aksaray'ın 1926 yılında hizmete giren müstakil kütüphane binasıyla birlikte birçok ilden önce kütüphane binasına sahip olan illerden biri olduğu tespit edilmiştir.

Aksaray İl Halk Kütüphanesi, şehir merkezindeki Ulu Cami'nin yanına konumlanmış olup I. Ulusal Mimarlık üslubunda inşa edilmiştir. Binanın dış cephesinde etkileyici bosajlı duvar örgüleri dikkati çekmektedir. Süslemeleri ve bitkisel formlu bezemeleri, binanın özenle tasarlandığı göstermektedir. Bununla birlikte yazıtlar, kabaralar ve kaval silmeleri gibi detaylar, binanın mimari zenginliğini vurgulayan unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, şehrin kültürel dokusuna uygun olarak tasarlanan kütüphanenin iç mekân düzenlemesi, mimari detayları, kullanıcılara ve ziyaretçilere tarihi bir atmosfer sunmaktadır.

Kütüphanenin hizmete girdiği 1926'dan bugüne çok amaçlı kullanıldığı saptanmıştır. Binanın zemin katı kütüphane hizmetlerini verirken bodrum katı ise matbaa olarak kullanılmıştır. Kütüphanenin iki yönlü kullanımı,

önemli bir örnek teşkil etmektedir. Dönemin ilk resmî gazetesi Aksaray Vilayet Gazetesi yedi yıl, haftada bir gün bu matbaada basılmıştır. Ancak 1933 yılında Aksaray'ın il hüviyetini kaybetmesiyle birlikte matbaa da kapatılmıştır. Matbaanın kapatılmasıyla gazetenin de yayın hayatı sona ermiştir. Gazetenin kapanması, Aksaray'ın sosyal, siyasal, kültürel ve ekonomik gelişim ve değişimlerini aktaran önemli bir kaynağın kaybedilmesi anlamına gelmektedir. Aynı zamanda bu durum, halkın yaşanan olaylara dair güncel bilgilerden yoksun kalması, gelişmeleri takip edememesi ve kültürel etkinliklerden haberdar olamaması gibi sonuçları beraberinde getirmiştir.

Aksaray İl Halk Kütüphanesi, açıldığı ilk yıllarda çeşitli etkinliklere ev sahipliği yapan bir kültür merkezi ve misafirhane olarak da hizmet vermiştir. Ancak günümüzde sadece kütüphane olarak faaliyet göstermektedir. Her yaş grubundan kent halkına, bünyesinde barındırdığı zengin kitap koleksiyonunu belli bir süreyle ücretsiz olarak kullanımına sunarak bilgiye erişimi teşvik etmekte ve okuma alışkanlığını desteklemektedir. Ayrıca kullanıcıların toplumsal, eğitimsel, kültürel ve bireysel gelişimine imkân sağlamaktadır. Herkese açık olmasına rağmen daha çok öğrenciler tarafından ders çalışma mekânı olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu yönüyle Aksaray İl Halk Kütüphanesi, öğrencilerin eğitim ve öğrenme sürecinde destekleyici bir rol oynamakta, kullanıcıların informal eğitim sürecinde pay sahibi olmaktadır. Ayrıca kullanıcıların sosyalleşebildikleri bir merkez hüviyetinde olan kütüphane, yerel kültürün korunması ve sonraki nesillere aktarılmasına da önemli katkılar sunmaktadır.

Bunun yanı sıra kütüphane, merkezdeki kütüphane binasını kullanma imkanına sahip olmayan kullanıcılara yönelik olarak gezici kütüphanesi aracılığıyla hizmet sunmaktadır. Bu gezici kütüphane, belirli duraklarda mobil bir şekilde hizmet vererek okuma materyallerini hemen yanı başlarına getirmekte ve böylece kütüphane hizmetlerine erişimi daha geniş bir kitleye ulaştırmaktadır. Bu uygulama, kütüphane hizmetlerinin sadece belirli bir mekanla sınırlı kalmayarak toplumun farklı bölgelerindeki kullanıcılara da ulaşmasını sağlamaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“1924'ten bugüne bilgi yurdu: Aksaray İl Halk Kütüphanesi” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Alaca, E. (2017). *Halk Kütüphanelerinde Yenilikçi Hizmet*. İstanbul, Hiperyayın.
- Alar, H. (2001). Kütüphaneciliğin Tarihçesi ve İlk Kütüphaneler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 16, 295-308.
- Avcı, B. (2017). *Atatürk Dönemi Kütüphanecilik Faaliyetleri*. [Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü].
- BCA, 180-9-0-0/53-269-2/ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA), 180-9-0-0/53-269-2.

- Bozdoğan, S. (2012). *Modernizm ve Ulusun İnşası (Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür*, İstanbul, Metis Yayınları.
- Cunbur, M. (1963). Türk Kütüphaneciliğinin Tarihsel Kökleri. *Türk Kütüphaneciliği*, 12 (3-4), 105-116.
- Çapar, B. (1987). Halk Kütüphanesi Hizmetinin Yaygınlaştırılması ve Planlanması. *Türk Kütüphaneciliği*, 1 (2), 55-61.
- Demiray, O. (2023). *1926-1980 Yılları Arasında Aksaray Basını*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü], Ulusal Tez Merkezi.
- Dewey, J. (1939). *Türkiye Maarifi Hakkında Rapor*. İstanbul, Maarif Vekilliği Devlet Basımevi.
- Erdal, Z. (2014). *Aksaray'da Türk Devri Mimarisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü], Ulusal Tez Merkezi.
- Eroğlu, B. (1990). *Bazı Örnekleri ile Anadolu'da Tarihi Türk Kütüphane Mimarlığı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü], Ulusal Tez Merkezi.
- Eroğlu, B. (1998). *XVII-XIX. Yüzyıllarda İç, Batı ve Güneybatı Anadolu'da Kütüphane Mimarisi*. [Yayımlanmamış doktora tezi, Konya Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü], Ulusal Tez Merkezi.
- Ersoy, O. (1966). *Halk Kütüphaneleri Üzerine Bir Araştırma*. Ankara. Güven Matbaası.
- Gül, M. F. (2021a). *Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Aksaray (1908-1933)*. Konya, Adım Matbaacılık ve Ofset.
- Gül, M. F. (2021b). *Aksaray Vilâyet Gazetesi'nden Seçme Haberler*. Konya, Adım Matbaacılık ve Ofset.
- Hasol, D. (1975). *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. İstanbul, Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.
- Keseroğlu, H. S. (2018). Halk Kütüphanesi Tarihi. Hüseyin Odabaş - Mehmet Ali Akkaya (Ed.). *Halk Kütüphaneleri Geçmişten Geleceğe Yönelimler ve Yeni Roller*. 11-33. İstanbul, Hiperyayın.
- Konyalı, İ. H. (1974). *Âbideleri ve Kitabeleri ile Niğde Aksaray Tarihi*. İstanbul: Fatih Yayınevi Matbaası.
- Koşay, H. Z. (1960). Kütüphanelere Dair (I). *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*. 9 (1-2), 36-40.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. *Aksaray İl Halk Kütüphanesi*. <https://aksaray.kutuphane.gov.tr/TR-205165/-tarihce.html>.
- Oğuz, E. S. (2017). *Türkiye'de Kültür Politikaları ve Kütüphaneler*. İstanbul, Hiperyayın.
- Özer, M. (2019). *Aksaray İl Halk Kütüphanesi'nin Mimari Özellikleri ve Önemi*. 4. Uluslararası Aksaray Sempozyumu, Aksaray. s. 125-138.
- Soysal, Ö. (1987). Cumhuriyet ve Kütüphaneciliğimiz 1923'ten 1963'e. *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi*, Sayı 1'den ayrı basım, s. 17-78.
- Sözen, M., & Tanyeli, U. (2011). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şenalp, L. (1974). Cumhuriyet Döneminde Kütüphaneciliğimiz. *Türk Kütüphaneciliği*, 23 (1), s. 38-47.
- Tangülü, Z., Karadeniz, O., ve Ateş, S. (2014). Cumhuriyet Dönemi Eğitim Sistemimizde Yabancı Uzman Raporları (1924-1960). *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(5), 1895-1910.
- Tekdaş, E. (2018). *Geç Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemlerinde Aksaray Kenti ve Mimarlığı*. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü]. Ulusal Tez Merkezi.
- Tekeli, O. (2008). *Aksaray Vilayeti Tarihi 1926-1933*. Aksaray, Yeni Aksaray Ofset.
- Yılmaz, B. (2003). Toplumsal İletişim ve Kütüphane. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 20(2), 11- 29.
- Yüksel, E. U. (1979). *Aksaray I. Ulusal Mimari Örneklerinden İdari ve Kültürel Yapılar*. [Yeterlilik Çalışması, Konya, Devlet Mühendislik ve Mimarlık Akademisi].
- Yüksel, E. U. (1981). Niğde-Aksaray Kütüphanesi. *İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Mimarlık Tarihi ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni*, s. 13-20.

EXTENDED SUMMARY

Following the establishment of the Republic of Turkey, the cultural reforms encompassed library services as well. With the enactment of the Tevhid-i Tedrisat Law (The Law of Unification of Education) in 1924, institutions such as schools, madrasas, and libraries were brought under the jurisdiction of the Ministry of Education. Subsequently, between 1924 and 1938, the government invited foreign experts to Turkey. These experts prepared a series of reports covering the Turkish education system and library services. Notably, in his report, American Professor John Dewey emphasized the need for a library room in every school building and the construction of independent library buildings in cities. Additionally, he recommended the establishment of mobile libraries to instill reading habits in children and their parents. Acting on these reports, the state placed special importance on libraries and began constructing library buildings across various parts of the country.

In this context, the Provincial Public Library was constructed in Aksaray, adjacent to the Ulu Mosque in the old city center, between 1924 and 1926 under the leadership of the then-governor Yusuf Ziya Günar. Built in the First National Architectural Style, the library building is one of the early examples in Anatolia in terms of its architecture and function. The structure features an asymmetrical plan in the north-south direction, including a basement and a ground floor. The building, notable for its use of bossage-cut stone and yellow marble, has a roof system made of traditional Turkish tiles. The ground floor is accessed via two doors found on the west and east facades, which are reachable by stairs. The central section of the building houses a hall, with rooms and storage areas for staff on the north side and libraries and reading rooms on the south side. The entrance on the west facade is designed in the form of a monumental gate, with a semi-circular arch surrounded by a blind pointed arch. The decorations and Ottoman inscriptions above the entrance are noteworthy. The arrangements on the east facade resemble those on the west facade, with the entrance also designed as a monumental gate with similar decorations and inscriptions. The windows on the facade feature different arch forms and sawtooth borders.

Since its opening, the Aksaray Provincial Public Library has provided various services to both the city and its users. It is known that the basement of the building, which came into service in 1926, was used as a printing press. The use of the basement as a printing press from the beginning suggests that this use was considered during the planning phase of the building. The printing press, operational between 1926 and 1933, not only provided various printing services but also printed the Aksaray Provincial Newspaper of the period. Published once a week on Wednesdays, the newspaper completed its run with a total of 325 issues. The newspaper, which was published for seven years, is considered an important data source for those researching the social, cultural, and economic developments of the period. Today, the part of the building that served as a printing press is used as a children's section and internet access center, while the ground floor serves adult users. The administrative units of the library are also located on this floor.

This historic building, which has provided multifaceted contributions to the city since its construction, also served as a venue for various social and cultural events such as meetings, conferences, engagement, and wedding ceremonies, thus becoming an important part of social life. As a result, it has become a meeting point for city residents, functioning not only as an information center but also as a social and cultural hub. It is known that until 2015, the library housed 1,300 manuscripts, but these valuable works were transferred by the officials to the Konya Yusuf Ağa Library due to insufficient facilities for their maintenance and repair.

Today, the Aksaray Provincial Public Library continues to serve the city's residents by providing access to information to people of all ages and professions. In addition to serving the city center, the library has expanded its service area since 2018 with a mobile library vehicle staffed by a librarian and a driver. This vehicle makes regular visits to ten different stops in remote settlements every fifteen days, bringing books to users in these areas. Furthermore, the vehicle provides internet access to users during its stay at these stops. In this way, the library extends access to information to both central and peripheral populations, significantly contributing to the cultural development of the community.

A literature review revealed that there is no standalone article that comprehensively examines the Aksaray Provincial Public Library in all its aspects. This research goes beyond general information by thoroughly examining the architectural features and history of the Aksaray Provincial Public Library. The study details the library's sociocultural contributions and architectural transformations. Using qualitative research methods, field studies were conducted, and detailed observations of the building were made.

Researching and preserving historical structures is crucial for transmitting cultural heritage to future generations. The preservation of these structures plays a critical role in helping societies understand their identity and history. People prove a strong connection to their history, forming their identity, with historical buildings playing an important role in this process. Library buildings stand out as structures holding significant information about a country's or city's educational and cultural history. Therefore, it is essential that such studies examining library buildings consider the structures from all perspectives and with a holistic approach. Such research should comprehensively evaluate not only the architectural features of the buildings but also their sociocultural contributions. In this way, the impact of libraries on society can be better understood, and these valuable structures can be more effectively passed on to future generations.

SOĞD ESKİ MEKTUPLARI VE BU MEKTUPLARIN; İPEK YOLU, SOĞD, ÇİN VE TÜRK TARİHİ HAKKINDA VERDİĞİ BİLGİLER

THE SOGDIAN ANCIENT LETTERS AND THE INFORMATION THESE LETTERS GIVE ABOUT THE SILK ROAD, SOGDIAN, CHINESE AND TURKISH HISTORY

İbrahim ONAY

Çankırı Karatekin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Tarih Bölümü öğretim Üyesi
ibrahimonay@karatekin.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5277-4807

ÖZ

Geliş Tarihi:
05.01.2025

Kabul Tarihi:
01.03.2025

Yayın Tarihi:
27.03.2025

Anahtar Kelimeler
Soğd,
Eski Mektuplar,
İpek Yolu,
Ticaret.

Keywords
Sogd,
Ancient Letters,
Silk Road,
Trade.

Bu çalışma İpek Yolu ticaretinin önemli unsurlarından biri olan Soğdların, Çin'de oluşturdukları ticari kolonilerin 4. yüzyıl başlarındaki durumunu ve onlara ait "Eski Mektupların" içeriğinin değerlendirilmesini konu edinmektedir. Soğdlar genel olarak Sirderya ve Amu-derya Nehirleri arasında kalan bölgede yaşamaktaydılar. Yaşadıkları coğrafyanın özellikleri nedeniyle ziraat ve ticaretle uğraştıkları bilinmekteydi. Ticaret yapmak için uzun ve zorlu yolculuklar yaptılar ve farklı coğrafyalara ulaştılar. Soğdların, vatanları olan Sogdiana bölgesi dışına çıkarak ticari koloniler kurdukları bilinmektedir. Bu koloniler ile kendi vatanları arasında posta yoluyla iletişim kurdukları anlaşılmıştır. Soğdlara ait "Eski Mektuplar" bununla ilişkilidir. Mektupların yazıldığı tarih konusunda görüş ayrılıkları mevcut olmasına rağmen genel kanaat MS 311-314 yılları arasına ait olduklarıdır. Mektuplarda bulunan isimler, yazarların kimliği, Çin'de yaşayan Soğdlu insan nüfusu hakkında verilen sayılar, ticaretle ilgili olarak bahsedilen ürünler, gerek Soğd gerekse İpek Yolu tarihi için son derece önemlidir. Yine mektuplarda o dönem gerçekleşen siyasi ve askerî hadiselerle dair bilgiler de bulunmaktadır. Mektuplardan birinin Türklerden bahsettiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle Mektuplar, 4. yüzyıl başlarındaki Türk ve Çin tarihi bakımından da önemli ipuçları barındırmaktadır.

ABSTRACT

This study aims to evaluate the status of trade colonies formed by the Sogdians, important elements of the Silk Road trade, in the 4th century and the content of their "Ancient Letters". Sogdians generally lived between the Syr-Darya and Amu Darya rivers. It is known that they were engaged in agriculture and trade due to the characteristics of the geography they lived in. They made long and difficult journeys to trade and reached different geographies. It is known that Sogdians went outside their homeland, the Sogdiana region, and established commercial colonies. It was understood that they communicated between these colonies and their homeland by postal service. The Ancient Letters of the Sogdians are also related to this. Although there are disagreements about the date of writing of the letters, it is widely believed that they belong to the years between 311-314 AD. The names mentioned in the letters, the identity of the authors, the numbers given about the Sogdian human population living in China, and the products mentioned concerning trade are extremely important for both the Sogdian and the Silk Road history. In addition, the "Ancient Letters" contain information about the political and military events that took place at that time. It is understood that one of the letters mentions the Turks. Therefore, the "Ancient Letters" include significant clues regarding the early 4th-century Turkish and Chinese history.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1613517>

Atıf/Cite as: Onay, İ. (2025). Soğd eski mektupları ve bu mektupların; ipek yolu, soğd, çin ve türk tarihi hakkında verdiği bilgiler. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 510-525.

Giriş

Geçmişte Çin'den başlayan ve Batı dünyasına doğru yol alan ticari yollar, 19. yüzyılın sonlarına doğru bilim adamları tarafından "İpek Yolu" olarak tanımlanmıştır. Bu tarifin isabeti ve yeterliliği konusuna itirazlar olurken, gerekçe olarak ürün çeşitliliği ve güzergâhların farklılığı öne sürülmüştür. Bununla birlikte genel olarak bu ticari rotalarda en aktif tüccar topluluklarından birinin, İranlı bir halk olan Soğdlar olduğu değerlendirilmektedir.

Esasen milattan önceki dönemde, Çin ve batı dünyası arasındaki ticaret konusunda aracı rolü konargöçer topluluklar üstlenmişlerdi fakat bu değiş tokuşun hacmi çok önemli miktarlarda değildi. "Batı Bölgelerinin" Çin tarafından ele geçirilmesinden sonra ticari aktiviteler canlandı ve daha sonraki yüzyıllarda Çin mallarının düzenli tedariki ve Soğdların bilgisi sayesinde ticari gelişme sağlandı. Bu da Soğdların doğu-batı yönündeki ticari ağların hâkimi olmasıyla sonuçlandı (Cosmo, 2009: 204-205). Esasen Soğdlar açısından bu gelişim, asırlar boyu devam eden tarihî ve iktisadi devamlılığın bir sonucu olmalıydı.

Tarihsel açıdan, Soğdların İpek Yolu üzerindeki etkinlikleri konusunda Türklerle kurdukları yakın temasın büyük bir rolü vardır. Akhunlar (IV-VI) ve özellikle Gök-Türk Hakanlığı Döneminde (VI-VIII. yüzyıllar) İpek Yolu'nun önemli bir unsuru haline gelen ve bu ticari ağı son derece başarılı bir biçimde işleten Soğdların tarihsel gelişimini anlamak, Türk tarihi bakımından da kıymetlidir. Soğd ve İpek Yolu tarihi çalışmaları bakımından görülen önemli bir eksiklik, Soğdların MS IV. yüzyıla kadar olan tarihî süreçleriyle ilgili olan kısımdır. Esasen bu zamana kadar olan dönemde Soğdlar, Yuezhilerle yakın ilişkiler kurmuş, onların kurduğu Kuşan Devleti bünyesinde ticari faaliyetler yürütmüş olmalıydılar. Kuşan Döneminde Soğdlarla ilişkiler konusunda çok bilgi bulunmamasına rağmen, Soğdların İpek Yolu üzerindeki gelişimini anlamak için Kuşan Dönemi ve sonrasındaki sürecin değerlendirilmesi gerekmektedir. Soğdlara ait olduğu bilinen "Eski Mektuplar", IV. yüzyılın başında ticari kolonilerde yaşayan Soğdların tarihi ve yakın ilişki kurdukları Hintlilerle, Çinlilerle ve Türklerle olan temaslarının da anlaşılması noktasında yardım edecek imkânlar sunmaktadır.

Kuşan Dönemi ve Sonrasında Ticari Hayatta Soğdlar ve Hintliler

Eski Çin kaynakları, MÖ II ve I. yüzyıla ait olduğu bilinen kayıtlarında, Fergana'dan An-hsi (Part) ülkesine kadar uzanan geniş sahada ticaretin gelişmiş olduğu bilgisi vermekteydiler.¹ Bu coğrafi alan büyük ölçüde Soğdların yaşam sahası olan Sogdiana Bölgesini de içermekteydi. Esasen Soğd ticaretinin kökeni kesin olarak belirlenememekle birlikte, ticari faaliyetlerinin Ahemeniş Dönemine (MÖ VI - IV) kadar uzandığı düşünülmektedir (Vaissiere, 2005: 20-24). Benzer biçimde Sogdiana bölgesinin hemen yakınında bulunan Baktria bölgesinde de ticaret gelişmişti.

MÖ II. yüzyılın son çeyreğine doğru, daha önce yaşadıkları Kansu bölgesinden göç ederek Sogdiana ve Baktria bölgesine giden ve ticaret konusunda etkinlikleri bilinen Yuezhi'ler ile Soğdların ilişkileri de gelişme imkânı bulmuştu. MÖ I. yüzyılın ortalarında Baktria'da kurdukları Kuşan Devletiyle birlikte gelişmiş bir ticari ağı işleten Yuezhilerin, yaklaşık üç asır süren ve uluslararası ticareti geliştiren bu rolünün, Soğdlar üzerindeki muhtemel etkilerini göz ardı etmemek gerekir. Zira Kuşanlar, kurdukları ticari ağı sadece Doğu-Batı istikametinde değil Güney-Kuzey doğrultusunda da geliştirmişlerdi. Bu bağlamda Kuşanların etkinlikleriyle bağlantılı olarak, Hindistan ve Güneydoğu Asya'ya uzanan ticari ağları da işlettikleri ve bu konuda kısmen Soğdları da kendi hesaplarına kullandıkları düşünülebilir. Zira bu dönemde Soğdların, muhtemelen Kuşanlar vasıtasıyla Hint kültürü ve dinleri ile yakın temas kurduğu, özellikle Budizm'in yayılmasında aktif rol oynadıkları değerlendirilmektedir.

Bununla ilgili olarak; Çin'de bulunan Sogdiana kökenli K'ang chü (MS 187-199) ve K'ang Meng-hsiang (MS 190-220) gibi kişiler, ikinci ve üçüncü yüzyılda Budist metinlerini Çinceye çevirmişlerdir (Walter, 2006: 14) Xinru'ya göre (2011: 58) o dönemler Sanskrit dili ve Budist yazmalar konusunda Hindistan'da yalnızca bir merkez vardı. Bu nedenle en azından bazı Soğdlu tüccarlar, Budizm'i Hindistan'da öğrenmiş olmalıydı. Bu insanların yolları Çin'e düştüğünde, burada hem pratik yapmışlar hem de bu dini vaaz etmişlerdi. Dolayısıyla bu süreç, bazı Soğdların Hindistan'daki ticaret ve dini eğitimleriyle ilgili olmalıydı.

¹"[Ta-] yüen [Devletinin] batısından An-hsi Devletine kadar değişik diller konuşulmasına rağmen genellikle bu diller birbirine benzediğinden bu çevredeki insanlar birbirini anlayabiliyordu. Halkın hepsinin gözleri çukurdu, çoğu sakallı ve bıyıklıydı. İyi ticaret yaparlardı, bir shu için sıkı pazarlık ederlerdi." (Onat, 2012: 41; Ögel, 2015: 436).

Özellikle Budizm çağında, Partlar ve Soğdlar gibi İranlı tüccarlar, Hindistan-Çin ticaret yolunda baskın idiler. Yine bunlar, MÖ II. yüzyıldan itibaren ve miladi çağların erken dönemlerinde de İran ve Merkezi Asya'nın değişik parçalarında hâkim idiler. Kızıl Deniz bölgesine Hint ve Çin mallarını götürmek konusunda da Romalı tüccarlarla rekabet halindeydiler. Fakat MS II. yüzyılda yani Kuşan çağında, Soğdlular ve kısmen Hintli tüccarlar etkilerini giderek artırdılar (Dale, 2009: 86). MS 311-314 yılına tarihlenen Soğdlulara ait “Eski Mektuplar”, Çin ile Soğdlu beylikler ve Baktria arasındaki ara istasyonlarda var olan gelişmiş ticaret hakkında bilgi vermekteydiler. Esasen bu konuda Kuşan döneminde önemli gelişmeler yaşanmıştı. Bu durum, bu yolların tüccarlar tarafından tercih edilmesinin, sadece bölgenin ticaret için tek fiziki rota olmasıyla ilgili olmadığını, Merkezi Asya'daki coğrafik ve politik düzenin de ne kadar önemli olduğunu göstermekteydi (Frye, 1998: 156). Bununla birlikte MS III. yüzyılın ortalarına doğru Kuşan arazisinin kuzey bölümünün Sasani İran'ı tarafından ele geçirilmesi, İpek Yolu ticaretindeki siyasi desteği olumsuz etkilemişti.

Zira Kuşanların yıkılmasından sonra hükümet tarafından desteklenen ve korunan uzun mesafe ticareti, ya güvenilmez bir duruma gelmiş veya bazı bölgelerde tamamen ortadan kalkmıştı. Yine de şiddet ve çatışmanın ortasında dahi İpek Yolu ticareti yaşamaya ve gelişmeye devam etti. İmparatorluklar çökerken, çöl rotası üzerinde bulunan vahalar içerisinde yer alan kasabalar ve büyük şehirler gelişti. Buralarda derin kuyular kazarak suyu elde etme ve bunları kanallar vasıtasıyla ziraat alanlarına taşıma bilgisi de gelişmişti. O zaman bu vahalar, büyük şehirlerin oluşumunu ve ticari seyahatlerin artmasını destekledi (Xinru, 2010: 63). Yine Kuşanlar hâkimiyet alanlarının güney bölümünü, yani orta ve aşağı Ganj düzlüğünü yerli Hint rejimi olan Gupta Hanedanlığına kaybettiklerinde sadece siyasi değil iktisadi değişimler de yaşandı. Zira Kuşan Devletinden farklı olarak Gupta ekonomisi ticaretten ziyade ziraata dayanıyordu (Xinru, 2010: 84). Bu nedenle Soğdlar, geçmişte Kuşanların içinde yer aldığı ticari ağın üst bölümünde yani özellikle İpek Yolu rotalarında daha aktif olmaya başladılar. Bu durum zamanla bu bölgelerde ticari kolonilerin gelişmesine imkân sağladı.

Soğdlular, Doğu Türkistan ve Çin arasındaki ticari rota üzerinde bulunan şehirlere ve kasabalara yerleştiler. Curtin bunları; “ticari diaspora” olarak adlandırmaktadır. Bu tabir, tüccar toplumların ticari ağın var olduğu rota boyunca mevcut olan şehir ya da kasabalarda azınlık olarak yaşamalarını tarif etmektedir (Skaff, 2003: 481). Soğdların özellikle Doğu Türkistan ve Çin içlerine doğru giden güzergâhlardaki kolonileşme faaliyetlerine benzer biçimde, diğer milletlere mensup tüccarların da İpek Yolu üzerindeki etkinliği anlaşılmaktadır.

Soğdlara ait “Eski Mektuplar”, Hintli tüccarların Loulan'da (Kiroren) bulunduğu dair işaretler barındırmaktadır (Dale, 2009: 86-87). Böylece Soğdlu ve Hintli tüccarlar Merkezi Asya'nın doğusunda ticari koloniler kurmuşlardı. Hintliler, İpek Yolu'nun güney kolu boyunca; Yarkent, Hotan gibi doğuya uzanan güzergâhlarda etkin iken, Soğdlar daha çok Kuça ve Turfan gibi kuzey rotasında aktif oldular. Zamanla Soğdlar çok daha etkin hâle geldiler fakat Hintlilerin pek çoğu yerel nüfus tarafından absorbe edildi (Frye, 1998: 156). Bu bağlamda kendi ülkeleri dışında yerleşen ve buralarda ticari koloniler kuran Soğdların yaşamı ve diğer milletlerle ilişkileri hakkında da bilgi veren en eski kaynaklardan biri “Soğd Eski Mektupları” olmuştur.

Soğd dili uzmanları, bu mektupların verdiği bilgiler konusundaki çalışmalara devam etmektedir. Bu bilgiler Soğdların 4. yüzyıl başındaki hayatlarına dair ışık tutacaktır (Xinjiang, 2013: 63). Mektupların niteliği ve içerisindeki bilgilerin değerlendirilmesi konusunda, ülkemizde de son yıllarda bilimsel çalışmalar yapılmıştır.²

Soğd Eski Mektuplarının Bulunması ve İçeriği

“Eski Mektuplar”, Soğdlar hakkında elle yazılmış bulunan en eski belgelerdendir ve Çin kâğıtları üzerine yazılmış Soğd Mektuplarını ifade eder (Livshits, 2008: 289-290). Soğdlara ait bu mektuplar, 1907 yılında Sir Aurel Stein'in ikinci keşif seferi sırasında Doğu Türkistan'da, Dunhuang yakınlarında bulunmuştur (Harmatta, 1979: 157-159). Mektuplar, Çin sınırlarındaki XII. Gözetleme Kuleleri'nin yakınında bulunmuştu. Bu kule, Dunhuang'ın batısında “Yeşim Taşı Kapısı” yakınlarında konumlanmıştı. Geçmişte buranın askeri garnizonu, Dunhuang ve Loulan (Kiroren) arasındaki İpek Yolu'nun bu bölümünü korumakla görevli idi (Livshits, 2008: 289-290). Burası Dunhuang'ın batısındaki kompleksde, “Yeşim Taşı Kapısı'nın bir parçasını oluşturuyordu. 5 Soğd Eski Mektubu, diğer parçalarla birlikte gözetleme kulesinin harabelerinde bulundu (Grenet vd., 1998: 91). Esasen

² Bununla ilgili olarak bkz. Gamze Özdemir, *Türk Soğd ilişkileri*. (2019). (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi); Başak Kuzakçı (2022). *Soğd Türk ilişkileri (V-VIII. Yüzyıllar)*. [Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi].

Stein, bu ikinci keşif seferleri sırasında Dunhuang çevresindeki gözetleme kuleleri etrafında, İpek Yolu ticaretiyle ilgili başka önemli kalıntılar da bulmuştu.

Soğdlarla ilişkili metinler olan “Eski Mektuplar”, Kansu koridorunda yaşayan Soğdlar tarafından, batıda bulunan Soğdlara yazılmış metinlerdi (Skaff, 2003: 481). Eski Mektuplar oldukça önemliydi çünkü İpek Yolu tüccarları tarafından bizzat kaleme alınmışlardı. Mektupların anlattığına göre; Soğdların anavatan dışında yaşayan toplulukları yani diasporası; tüccar, çiftçi, hatta arazi kölesi olarak, kaos yıllarında dahi barış içerisinde yaşamaktaydılar. Soğdlar, Çin ile olan uzun mesafeli ticaretin bir parçası idiler (Hansen, 2012: 120). Mektuplar, Batı Jin Hanedanlığı'nın sonunda yazılmıştı (MS 312) ve bu dönemdeki İpek Yolu ticareti hakkında gerçek bilgiler sunmaktaydı. Öyle ki Soğd mektuplarının bir kısmı; Liang-chou ve Dunhuang'daki Soğdlu tüccarların, Semerkant'ta bulunan yüksek rütbeli kişilere yazdıkları metinlerdi (Xinjiang, 2013: 63).

Livshits'in ifadeleriyle; sanıyoruz ki mektuplar bir çantanın içerisine konulmuş ve ulaştırılacak kişi tarafından doğudan batıya doğru uzanan yol boyunca ya kaybedilmiş ya da atılmıştı (Livshits, 2008: 289-290). Xinjiang'a göre (2013: 63) Dunhuang yakınlarındaki büyük duvarın altında bilinmeyen bir nedenle gömülmüşler, Williams'a göre ise posta çantasının içindekiler Çin'den batıya doğru yapılan yolculuk esnasında kaybedilmiş, Harmatta'ya göre ise mektuplara Çinli askeri görevliler tarafından güvenlik gerekçesiyle el konulmuş olabilirdi (Walter, 2006: 1).

Mektuplardaki kayıtlardan; en azından iki tanesinin Dunhuang'da ve bir tanesinin de Guzang'da yazıldığı anlaşılmaktaydı (Xinjiang, 2013: 63). Mektup I ve III'ün yazarı aynı kişi idi. Bir bayandı ve Dunhuang'da yaşamaktaydı. Mektup V' in yazarı kesinlikle Guzang'da yaşamaktaydı. IV. Mektubun nerede yazıldığına dair herhangi bir ipucu bulunmamaktaydı (Grenet vd., 1998: 102).

II. IV. ve V. Mektuplar iş ile ilgili bilgiler içermekteydi. Bunları, Soğdlu tüccarların kendi ortaklarına yazdıkları anlaşılıyordu ve içerisinde Çinlilerle yapılan anlaşmalar, pazarlıklar da vardı (Livshits, 2008: 289-290). II. Mektup kahverengi ipeğe sarılmış ve kıyafetten kaba bir zarfa konmuştu. Adres Semerkant idi. Yani Dunhuang'ın yaklaşık olarak 3800 km batısı işaret ediliyordu (Xinjiang, 2013: 63).

Bu mektuplar, fiili olarak ticari bir ağı Semerkant temelinde var olduğunu ve bu ağa ait şubelerin de Çin'e giden ana terminaller üzerinde dağılarak bulunduğunu göstermekteydi. Başkent Luo-yang da bu ticari ağa dâhildi (Cosmo, 2009: 204-205). Yine, Soğdlu tüccarların kervanlarının Liang-chou temelli yapıldığını ve doğuda Luo-yang ile batıda Dunhuang arasında ticari operasyon icra ettiklerini göstermekte idiler. Soğdlar uzun mesafeli ticarete özelleşmişlerdi. Ürünleri arasında; altın, misk, biber, kâfur, keten ürünler, tahıllar ve Çin ipeği bulunmaktaydı (Xinjiang, 2013: 63). Anlaşılan Soğd ticari kolonileri Çin sınırlarında ve şehirlerinde bulunmaktaydılar. Mektuplardan anlaşıldığına göre; IV. yüzyılın başlarında; Dunhuang, Jiuquan, Guzang, Lanzhou ve Luo-yang'da olmak üzere en azından beş bölgede Soğd toplulukları mevcuttu. Soğdluların Eski Mektupları II, bu kolonilerin ya da yerleşimlerin büyüklüğü konusunda fikir veren tek kaynaktı (Skaff, 2003: 481).

I. ve III. Mektuplar: Mewnai'nin Mektupları

I. ve III. Mektup transkribe edildiğinde, “Mewnai” adında bir kadın tarafından yazdırıldığı anlaşılıyordu. O, kocası Nanai-dhat tarafından Dunhuang'da terkedilmişti (Livshits, 2009: 290). Kadın, Soğdlu bir tüccarın eşi idi (Williams, 2001: 169). Acil yardım talep ediyordu (Grenet vd, 1998: 102). Kocasını tarafından buraya terk edilmiş ve onun borçları yüzünden sıkıntı içerisindeydi (Hansen, 2012: 118).

I. Mektup, kadının annesi “Catis”e gönderilmişti. III. Mektuptaki hitabe Shayn (Sen) namına yazılmıştı. Sen, Mewnai ve Nanai-dhat'ın kızıydı. I. Mektupta tarih yoktu. III. Mektup Soğd takviminin 10. ayının 3. gününde yazılmıştı, bu da 313 ve 314'ün Nisanına uygun gelmekteydi (Livshits, 2009: 290-291). Bu Mektuplar, kadının kocasına ve kendi annesine gönderilmişti. Tam da Çin merkezi yönetiminin yıkıldığı, savaş ve kıtlık sonrası zamanlarında yazılmıştı. Bir zamanlar iyi işler yapan ve “özgür kadın” olan Mewnai, Çinlilere hizmetçi olmuş ve onun kızı olan Shayn; III. Mektuba bazı notlar eklemiştir. Shayn'ın, çalıştığı eve ait olan evcil hayvan sürülerini gözettiği anlaşılmaktadır (Williams, 2001: 169).

I. Mektupta Mewnai yardım sağlamak için, anavatandan uzakta yaşayan Soğdların müracaat ettiği bir erkeğe, daha sonra da müşavir- danışmana başvurmuştur (görünüşe göre resmî olarak vergileri toplayan kişi); kocası ile

ilgisi bulunmakta olan üçüncü adam ise görünüşe göre onun iş ortağıdır. Bu kişilerin hepsi de ona yardım etmeyi reddetmiştir çünkü bu onların değil kocasının zorunluluğudur. Sonunda Mewnai, tapınak rahibine başvurmuştur. Bu şahıs ona yolculuk için deve ve yardımcı erkek, yani ona eşlik edecek kimse sağlayacağına dair söz vermiştir (Hansen, 2012: 118). Kısaca I. Mektup kocası tarafından terk edilmiş bir kadının yaşadığı yerdeki zorluğu ve bunu çözmek için başvurduğu kişilerle, onların kendisine sunduğu çözüm yollarını içermektedir. Bu mektupta Mewnai'nin kendisini “özgür kadın” olarak tarif ettiği görülmekte ve başvurduğu rahibin onun güvenli bir şekilde ayrılabilmesi için sağladığı güvence hakkında bilgi bulunmaktadır. Böylece Mektuptan; Soğdlu tüccarların geride bıraktıkları ailelerinin, zor durumlarda kaldıklarında yardım için başvurabileceği bazı konsey üyelerinin olduğu anlaşılmaktadır (Özdemir, 2019: 67-68).

III. Mektup ise Mewnai'in eşi Nanai-dhat'a gönderilmiştir (Livshits, 2009: 290-291). Bu mektupta Mewnai, gönderdiği mektuba cevap vermediği ve ona para göndermediği için kocasından şikâyetçidir (Williams, 2001: 169). Mektuplardan anlaşıldığına göre; Mewnai ve kızı Shayn, üç yıl Dunhuang'a bağlı kalmışlar, burada sıkışmışlardır. Mewnai kervanlarla buradan ayrılmak için beş kez fırsat bulmuş fakat yolculuk için yeterli parası olmadığı için bunu gerçekleştirememiştir. Mewnai kocasına duyduğu kızgınlığı mektubunda dile getirir: “ben senin emirlerine uydum ve Dunhuang'a geldim, annemin ve erkek kardeşimin emirlerini, uyarılarını dikkate almadım. Kesinlikle tanrılar, senin emirlerini yerine getirdiğim gün bana kızdı. Senin eşin olmaktansa bir köpeğin veya domuzun eşi olmayı tercih ederdim” (Hansen, 2012: 118).

II. Mektup

Eski Mektuplardan üç tanesi Soğdlu tüccarların yaptıkları ticari konulardan bahsetmektedir. Bunlarda; keten, kaba pamuklu kumaş, ipek, maske, baharat, kâfur, buğday, deri ve altın objelerin satın alınmasından bahsedilir. Bunların bedeli olarak gümüş paralar verilmektedir. Bunların ağırlık ve değeri, Merkezi Asya'da aynı dönemdeki diğer paralara veya Çin bronz paralarına uygun orandadır (Livshits, 2009: 290).

II. Mektuptaki esas konulardan biri ticari meselelerdir fakat bununla da sınırlı değildir. Mektup II, Soğdlu zengin iş adamının bir temsilcisi tarafından yazılmış olup; ticari aktivite, Çin'in genel durumu ve yaşanan politik gelişmeler hakkında da bilgi vermektedir (Harmatta, 1979: 157-159). Bu Mektup Nanaivandak tarafından, bulunduğu yere 2.000 milden fazla mesafede yer alan Semerkant'taki iki ortağına hitaben yazılmıştır. Mektubu yazan kişi, batı Çin'de, belki de Jincheng'de yerleşik bir Soğdlu tüccardır (Kuzakçı, 2022: 112). Zira Nanaivandak, yani II. Mektubun yazarı, aktif oldukları rotayı yazarken Dunhuang'dan (kendisi burada yaşamıyor aslında, buraya bir temsilci gönderdiğini söyler.) Jincheng'e kadar olduğunu söylemektedir. Sonra da buradan Çin'e temsilci gönderildiği yazar. (Kervanlarla “Guzang'dan) Bu da Nanai-vandak'ın burada yani Guzang veya Jincheng'de yaşadığını göstermektedir. Jincheng ise Guzang ve Çin arasında bulunan bir ticaret yeridir (Grenet vd., 1998: 103).

Nanai-vandak mektubunda selamlama ifadelerinden sonra, Çin'deki mevcut kötü siyasi durum hakkında bir rapor ve Çin şehirlerindeki temsilcilerinden ve ortaklarından aldığı haberleri anlatmaktadır. Ayrıca İmparatorun başkentten kaçması hadisesi ve Ye şehrinin yağmalanmasına neden olan şiddetli kıtlık vakası, mektupta anlattığı diğer olaylardır (Kuzakçı, 2022: 112).

Mektupların Tarihi Meselesi ve II. Mektubun Önemi

Mektupların yazım tarihi hakkında çeşitli fikirler öne sürülmüşse de günümüz bilim adamları büyük ölçüde MS 311'den sonra yazıldıklarını düşünmektedirler (Grenet vd.,1998: 91).

Esasen Mektupları bulan kişi olan Aurel Stein, bu mektupların MS 105, 137 veya 153'de yazılmış olabileceğini düşünmüştü. Henning ise bu mektupların 4. yüzyılın başlarında yazıldığını değerlendirdi (Henning, 1948: 601). Mektupların yazı karakteri bakımından Soğdcanın MS 105 ve 400 yılları arasındaki gelişimine uygun olduğunu belirten Henning'e göre; mektupların içeriği bu limiti biraz daha daraltmak konusunda yardımcı oluyordu. Biz Soğdların Çin'e giden yollarda ve Çin'de kolonileri ne zaman kurduklarını tam olarak bilemiyoruz. Muhtemelen bu durum, kâğıdın bulunmasından önceki bir dönemde gerçekleşmişti ve bu koloniler en azından X. yüzyıla kadar da varlıklarını buralarda devam ettirmişlerdi. Hiç şüphesiz Sogdiana'nın tüccar prensleri ve Dunhuang veya Guzang'daki diğer kolonistler, uzun zaman boyunca vatanları olan Semerkant ve Buhara'ya mektuplar

gönderiyorlardı. Mektuplar; sıkıntılı zamanlardan ve postacılık yani gönderimle ilgili zorluklardan bahsediyordu. Ayrıca; hammadde fiyatları, gümüşün değerinin döviz değişimi, aileleri hakkında yeni haberler, arkadaşları hakkında dedikodular da mektuplarda bahsedilen diğer konular arasındaydı (Dale, 2009: 86-87). Henning'e göre; buradaki eski dil, kullanılan ideogramlar sonraları Soğdcadan kaybolmuştu. Mektuplarda; Budizm ve Manihaizm hakkında atıf da yapılmamıştı. Diğer taraftan eski İran inancına dair izler ve özellikle Tanrıça Nanai hakkında işaretler vardı. Yine mektuplar içerisinde Çinli aile isimlerinin yer almaması, görünüşte Shan shan'ın Hintlileri ile Soğdların kültürel ilişkilerinin bulunması gibi hususlar değerlendirildiğinde, mektupların II. ve IV. yüzyıllar arasında yazıldığını düşündürüyor fakat yine de veriler kesin tarihi belirlemek konusunda yetersiz kalıyordu (Henning, 1948: 602-604).

Neticede ise "Eski Mektuplar", W.B.Henning tarafından MS 312-313 yıllarına tarihlendirildi. Bu konuda özellikle II. Mektup esas alınarak bir tarihlendirme yapılmıştı. Zira bu mektup içerisinde, Çin'de o dönemde meydana gelen olaylar hakkında bilgiler bulunmaktaydı. Burada Hunlarla yapılan bir savaş söz konusuydu ve buna göre batı başkenti Luo-yang alevler içindeydi. Luo-yang ve Ye şehirlerinin yıkımı ile birlikte İmparatorun da kaçıışı söz konusuydu. Henning bu mektupların şehir olan Ye'nin ve başkent Luo-yang'ın Hunlar tarafından 307-311 yıllarındaki ele geçirilişlerinden sonra yazıldığını kanıtladı (Livshits, 2009: 290). Diğer bilim adamları da büyük ölçüde bu görüşü kabul ettiler. Grenet, Williams ve Vaissiere'ye göre de I. ve III. Mektuplar 313 ve 314 yılları arasında yazılmıştı (Grenet vd., 1998: 102). Mektuplar Soğdların IV. yüzyıl başındaki hayatları hakkında bilgiler içermektedir (Xinjiang, 2013: 63). Mektup V'de IV. yüzyılın başlarındaki Soğd ticareti hakkında eşsiz bilgiler vermektedir (Grenet vd., 1998: 101). Dolayısıyla, Mektuplar konusunda genellikle Henning'in tarihlendirmesi kabul edilmekle birlikte, farklı olarak J. Harmatta (1976) "Eski Mektupların" tarihini MS 196 yılı olarak niteledi (Livshits, 2009: 290). Tarihlendirme konusunda II. Mektup çok önemlidir.

II. Mektupta Bahsedilen Askeri ve Siyasi Olayların Tarihlendirilmesi

II. Mektup ticari faaliyetler hakkında bilgi vermesine rağmen, Çin'in siyasi ve askeri durumu ile Çin'deki yabancıların hayatı hakkında da bilgi vermektedir. En önemlisi bu mektup olayların zamanı hakkında ipuçları barındırmaktadır. Burada geçen ifadelerde; son imparatorun, söylendiğine göre Luo-yang'dan kaçtığı, sarayının ise yakılıp, şehrinin de yok edildiği söylenmektedir (Hansen, 2012: 117).

Peki tarihte Luo-yang ne zaman yok olmuştu? Henning'in tarifleriyle; Luo-yang tarihte belki birden çok defalar yıkıma uğramış ve felakete sürüklenmişti. Fakat Luo-yang'ın MS 105 ve 153 yılları arası bunları yaşamadığını biliyoruz. Luo-yang'ın geçmişte felakete uğradığı dönemler (MS 105 ile Tang Hanedanlığı öncesi dönemde) üç kez olmuştur. Bunların her birinde de süreç sonunda hanedanlığın yıkılışı izlenmiştir. MS 190'da Sonraki Han, 311'de Batı Jin ve 530-532-534-535' de Kuzey Wei Hanedanlıkları için de aynısı olmuştur. Fakat bu tarihlerden sadece bir tanesi Eski Mektuplarla ilgili olmalıdır (Henning, 1948: 605-607).

Henning, döneme dair bilgiler göz önüne alındığında hiç duraksamadan VI. yüzyılı bu seçeneklerden çıkarmış MS 190 ve 311 yıllarına dair seçenekleri düşünmüştür. Burada da seçim yapmak kolaydır çünkü MS 311 yılında Luo-yang'ı elinde tutan güç olan Jin Devleti, Hiung-nu'lar (Hunlar) tarafından yok edilmiştir. Soğd Mektupları içerisinde Hunlardan bahsedilmiş ve onların Çinlilerin düşmanı olduğu söylenmiştir.

II. Mektupta geçen ifadeler;

11-12-13 "İmparator – onun açlıktan, kılıktan dolayı Saraydan kaçtığı söyleniyor, Onun kuvvetlendirilmiş sarayı ve kuvvetlendirilmiş, takviye edilmiş şehri ateşe verildi. Evler yakıldı ve şehir yok edildi. Saray artık yok".

17.. "O zaman Efendim, Biz onların kalıp kalmayacağını veya Çinlilerin onları, Hunları çıkarabileceklerini bilmiyoruz. Khumdanı ve diğer yerleri işgal ettiler. Ve.....Thurwanda yüz soylu adam, Semerkanttan..... (Kacan) 40 ..adam.... sonunda; 37-38. Onlar Saraya vardığı zaman..., ... Hintliler ve Soğdlular orada, hepsi açlıktan öldüler. O zaman Nasyan'ı, Thurwan'a gönderdim" şeklinde bitmektedir (Henning, 1948: 605-607).

Eski Soğd Mektuplarında Chang'an'dan Kumdan diye bahsedilir. Bu fonetik transkripsiyon farklılığından kaynaklanır. Çinliler Xianyang'daki merkezleri MÖ 200 yıllarında terk etmişler ve merkez Chang'an olmuştur (Vaissiere, 2005: 22-23).

Belirttiğimiz üzere; tarihte Luo-yang'a olan büyük saldırılar MS 190, 311 ve 535 yıllarında gerçekleşmişti. Pek çok bilim adamı, II. Mektubun 311 yılı olaylarını refere ettiğini ve 313 ya da 314'te yazıldığını kabul etmektedir.

Mektubun yazarı da işgalci ordusu olarak Hunlara vurgu yapar. Zira onların lideri olan Shi Le (274-333) Hiung-nu'lara (Hun) mensuptur (Hansen, 2012: 117). Dolayısıyla Soğd Eski Mektupları, Çin'in ve Türklerin siyasi ve askeri tarihi hakkında da kıymetli bilgiler içermektedir.

Böylece II. Mektup, Hun (Soğdca “xwn”) ve Çinliler arasındaki korkunç bir savaştan bahsetmektedir (Walter, 2006: 1). Çin kaynaklarında yazılan biçimi Soğd “Xwn” dir (belki MS IV. yüzyıl başlarında; sonraki Soğdca biçimidir *qwm*) (Golden, 2002: 46). Soğd Eski Mektupları II içerisinde; 14, 16, 17 ve 18. satırlarda ve parçalı Mektubun 5. satırında, ayrıca Kuzey İndus Yazıtlarındaki bazı isimlerin önünde gördüğümüz “xwn” ifadesi, Hiung-nu yani Hunlarla ilişkilidir (Kuzakçı, 2022: 136).

II. Mektup ve Türk Tarihiyle İlişkisi

Mektup II' de bahsedilen bu büyük felaket MS 311 yılında gerçekleşmiştir. Başkent Luo-yang, ordu tarafından terk edilmiş ve Hunlar tarafından ele geçirilmişti. İmparator buradan ayrılmak istedi fakat fırsatı kaçırdı. 13 Temmuz'da Luo-yang'da fırtınalar koparıldı. İmparator Huai-di, Chang'an'da yeniden kuvvetleneceğini ümit ediyordu ve bu nedenle kaçmaya çalıştı ama hemen yakalanarak Pin-yang'a götürüldü. Sarayı yakılmış, şehri ise boşaltılmış ve tamamen yıkılmıştı (Henning, 1948: 612-613). Dolayısıyla mektubun yazarı olan Nanai-vandak'ın hadiseleri anlatımını Çin yıllıklarındaki veriler ile karşılaştırarak, bu dramatik olayların MS 307-311 yılları arasında gerçekleştiği anlaşılmaktadır (Kuzakçı, 2022: 112).

Esasen bu yıkım Henning'in belirttiği gibi Hunlarla ilgilidir fakat o dönem Hunların lideri Shi Le değil, Önceki Zhao Devletinin kurucusu Liu Yuan –hai'dir ve başkent Luo-yang'ı ele geçiren kişi de onun oğludur. Bu yönüyle Soğd Eski Mektupları, geçmişte Çin'e doğru göç eden ve buralarda yerleşen çeşitli Hun (Türk) topluluklarının tarihi hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Bahsedilen Liu Yuan-hai, Çin'de Shaansi ortalarında bir yer olan Hin-hing' den Mao-tun (Mete) evladından bir Hiung-nu (Hun) idi (Eberhard, 1942: 3). Ataları, resmî hanedanlık kayıtlarına göre Mao-tun'un (Mete) soyundan gelmekteydi. Erken dönemlerde Hanların ünlü ataları, imparatorluk evinden bir prensesi Mao-tun (Mete) ile evlendirmişlerdi. Bu suretle onunla kan bağıyla birleşmiş olmuşlardı (Honey, 1990: 617). Hiung-nuların eski meşhur asil kabilesine ve hükümdar ailesine mensup olması, ayrıca büyük bir teşkilatçı olması onun itibarını artırmıştı (Eberhard, 2007: 1378). O dönem Çin'deki istikrarsızlığı gören ve bunu değerlendiren Liu Yuan –hai bir bağımsızlık hareketi başlatmış ve Çin'de kendi devletini kurmuştu.

Sonraki süreçte Liu Yuan-hai, oğlu Liu Cong'a başkent Luo-yang'a saldırmak üzere emir vermiş fakat saldırılar istenilen sonuca ulaşmayınca, uygun zamanı beklemek için geri çekilmişlerdi. Bu esnada Liu Yuan-hai ağır bir hastalığa yakalandı ve Luo-yang'ın fethedildiğini göremeden öldü (Kara, 2015: 8). Hunlar, peş peşe askeri başarılar elde ediyordu ve Jin imparatoru askerlerini 20'den fazla kez yenilgiye uğratmışlardı. Böylece 30.000'den fazla asker öldürülmüş ve Luo-yang şehri de kuşatma altına alınmıştı. Bu durumda Jin imparatoru Huai-di, Luo Nehri (Luo shui) üzerinden güneye doğru kaçmak için kayıklar hazırlattı ise de Hun askerleri bu kayıkları ateşe verdiği için isteğini gerçekleştiremedi. Kuşatılmış Luo-yang'da artık açlık başlamış ve saray mensupları ise şehri terk etmişlerdi. Hun askerleri artık hiçbir engelle karşılaşmadan şehre girdi ve yağmalamaya başladılar. Hunlar, öldürülen Çin soylularının cenazelerini Luo Nehri'nin kenarına yığdılar. Bunların üzerini de kum yığınları ile örterek bir “Zafer tepesi” inşa ettiler. Esir alınan İmparator Huai-di ve karısı ise Pin-yang'a gönderildi (Kara, 2015: 10). Böylece Mektupların yazıldığı dönem, Çin tarihi açısından politik istikrarın olmadığı, bölünmelerin yoğun olarak yaşandığı bir zamana denk gelmekteydi. Bu dönem Çin'deki Soğd diasporası için de istikrarsız ve güvenilmez bir süreci ifade etmekteydi. Zira Jin Hanedanlığı'nın başkenti Luo-yang'ın 311 yılındaki yıkımından sonra bazı Soğdlular açlıktan ölmüştü (Skaff, 2003: 481).

Yine de J. Harmatta, Mektuplar üzerinde çalışan Henning'in, Çin kaynaklarında da çok iyi bilinen 311 olayları, yani Hunların Çin başkenti Luo-yang'ı ele geçirmesi ve Çin imparatorunu esir alarak götürmesi bilgisi üzerine hiç duraksamadan karar verdiğini ve kendisinin bu konuda şüpheleri olduğunu belirtti (Harmatta, 1979: 157-159).³ Fakat Harmatta'nın aksine genel olarak kabul gören görüş bu mektupların IV. yüzyılın başlarına ait olduğu şeklindedir.

³ Harmatta'ya göre; bu husustaki başlıca konulardan biri, MS 312 yılına ait Loulan (Kiroren) yakınlarında bulunan dokümanların ve bunlar üzerinde kullanılan tekniklerin Eski Mektuplar'da kullanılan tekniklerden çok daha geç bir döneme ait olmasıdır. Diğer bir husus Çin

II. Mektupta Geçen Soğd Kolonileri ve Ticari Ağ

Mektuplar Çin’de yaşayan ve özellikle ticaretle uğraşan Soğdların varlığı ve iktisadi hayatları hakkında önemli bilgiler barındırmaktaydı.

Eski Mektup II, Sogdiana’daki zengin tüccarların Doğu Türkistan ve Çin’deki temsilci veya temsilci vekilleri ile olan ilişkilerini göstermekteydi (Skaff, 2003: 509). Zira IV. yüzyılın başlarında Soğdlu ticaret şirketleri ve ortaklıkları, Çin’in kasaba ve şehirlerinde geniş bir dağılım göstermişlerdi. Bununla ilgili olarak “Eski Mektuplar”, “Semerkantlı yüz soylu-özgür adamdan” bahsetmekteydi. Bunlar şehirde kalıyordu fakat isimleri zikredilmemekteydi. Cucan’da ise kırk Soğdlu bulunmaktaydı. II. Mektup, Semerkant’a gönderilmek üzere yazılmıştı (Livshits, 2009: 290). Yani, menzili Guzang ile Semerkant arasındaydı ve bu da yaklaşık olarak 3700 km’ye işaret etmekteydi (Grenet vd., 1998: 101). Böylece Mektup II, Soğdların, Doğu Türkistan ve Çin içlerinde yerleşerek koloniler kurduklarını açıkça göstermekteydi. Yine bu Mektup, Soğdların ticari faaliyetleri konusunda bilgi verilen adres olarak Sogdiana’nın en önemli şehri ve merkezi olan Semerkant’ı işaret etmesi yönüyle de anlamlıdır.

Mektuptan anlaşıldığı üzere; Çin’deki Soğd kolonileri büyük bir güce işaret etmekteydi. Dunhuang’da Semerkant kökenli 100 soylunun varlığı, buradaki toplam Soğdlu nüfusun 1000 kişi kadar olduğunu düşündürmektedir (Kuzakçı, 2022: 165). Bu durum ise, o dönemde Soğd ticari ağının gelişmiş olduğunu göstermektedir. Zira Mektuplardan öğrendiğimize göre Soğdlu koloniler o zamanlar Çin’in önemli kentlerinde hazır bulunmakta idiler. Bunlar; Dunhuang’dan, Liyang, Jiuquan, Guzang ve Jincheng, Chang’an, Luoyang, Nanyang ve Huaiyang idi. Bunlar içindeki pek çok Soğdlu, soylu idi fakat aralarında yarı özgür insanlar da vardı. Bu insanlar Sogdiana’daki sahiplerinden, tüccarlar vasıtasıyla alınmış idiler ve kârdan veya faizden pay verilirdi (Harmatta, 1979: 165).

Yine Mektup II ve diğer mektuplardaki ifadelerden, ticareti yapılan pek çok ürün hakkında da bilgi sahibi olunmaktadır. Bunlar: çeşitli türlerde ipekler, kenevir kumaşlar, halı, parfümeri ürünleri, miskler, pirinç şarabı, kâfur, kokulu reçineler, ilaçlar şeklinde sayılabilir (Harmatta, 1979: 165).

II. Mektuptaki Soğd-Hintli Yakınlığı ve Ticari Ağ

Eski Mektuplar, Soğd ticari ağının ulaştığı yerlerde, Hintlilerle olan temaslara dair de izler barındırır. Zira II. Mektupta şu ifadeler bulunmaktadır: *37-38. Onlar Saraya vardığı zaman..., ... Hintliler ve Soğdular orada, bepsi açlıktan öldüler. O zaman Nasyan’ı, Thurwan’a gönderdim*” (Henning, 1948: 605-607).

Yine Mektuplarda geçen Catis (Mewnai’nin annesi) ismi Hintce bir isimdir. Bu isim III. yüzyıla ait Prakrit dokümanlarında da görülmektedir (Livshits, 2009: 290-291). Henning’ de Eski Mektupların tarihini belirlerken, Soğdlarla, görünüşte Shan shan’ın Hintlileri arasında kültürel ilişkilerin bulunması hususunu dikkate almıştır (Henning, 1948: 602-604). Zira Eski Mektuplar, Hintli tüccarların Loulan’da (Shan shan) bulunduğu dair ipuçları barındırmaktadır. Bu dönemde Taklamakan Çölü’nün kuzey doğusunda Hintli tüccarların Soğdlu tüccarlarla iş birliği içerisinde oldukları bilinir (Dale, 2009: 86-87).

Shan shan, İpek Yolu ticareti ve Hintlilerin varlığı bakımından önemli bir lokasyondur. Esasen Lobnor Gölü’nün güneyindeki Shan shan beyliği, “Güney yolu” ile Hindistan ticaretinin tek giriş ve çıkış kapısı konumunda olduğundan, milattan sonraki dönemlerde bu bölgelerde Hint kolonileri ile kültürünün yerleşerek geliştiği görülmektedir. Bu gelişme Budizm’in bölgede yayılmasında da önemli bir rol oynamıştır. Bu da Çarklık bölgesindeki beylerin, Hindistan köklü adlar kullanmaya başlamasına neden olmuştur (Ögel, 2015: 423-424). Belirttiğimiz gibi, Soğd ve Hintliler arasındaki bu ticarî-sosyal yakınlaşmanın sebeplerinden birini, muhtemel Yuezhi-Kuşan etkisi olarak değerlendirmek mümkündür. Kuşanlar Orta Asya üzerinde hâkim olma ve ticari ilişkileri geliştirme mücadelesi verirken, Hintli ve Soğdlu unsurların kısmen onlarla birlikte hareket ettiği söylenebilir. Zira Yuezhi ile Soğdlar arasındaki yakınlığa değinen Eberhard’ın çalışmasında belirttiği üzere;

---

kaynaklarının belirttiğine göre Hiung-nu’lar (Hunlar) II. yüzyılın sonunda Sonraki Han Hanedanlığının yıkılması döneminde önemli bir rol oynamışlardır. Böylece Harmatta, Eski Mektup II üzerindeki uzun çalışmaları sonrasında bu mektupları sadece MS 196-197 yılına tarihlendirmekle kalmadığını, Çin ile batı arasındaki ticaret hakkında da önemli bilgiler elde ettiğini belirtmektedir (Harmatta, 1979: 157-159).

Çinliler, “Soğd ülkesinin Yüceci halkları ile Hind halkları arasındaki en büyük benzerliği, her ikisinin de askerlik ve diğer bakımlardan zayıf, fakat buna karşı iyi tüccar olmalarında bulurlar. Mamefih bu bemen tek benzer cihettir.” (Eberhard, 1942: 178). Soğdlu ve Hintli tüccarların kesiştiği başka alanlar da vardır. İpek Yolu tarihi ve Soğdların ticari kolonileri bakımından Kansu bölgesinin önemli bir yer olduğu bilinmektedir.

Kansu bölgesinin merkezindeki Liang-chou gibi şehirler oldukça kozmopolit yerler olmuştur. Çinliler, Soğdlular ve Hintliler de burada bulunmuşlardır (Vaissiere, 2005: 136). İpek Yolu rotaları üzerinde oluşan Soğd ve Hint kolonilerinin gelişimi bakımından, zamanla Soğdlar çok daha aktif hale gelmiş ve Hintlilerin pek çoğu yerel nüfus tarafından asimile edilmiştir (Frye, 1998: 156).

II. Mektuptaki Yer Bilgileri ve Kansu’daki Soğd Ticareti

Soğd Eski Mektupları Doğu Türkistan ve Çin sınırlarındaki ticari faaliyetler hakkında önemli ipuçları barındırmaktadırlar.

Mektup içindeki bilgilere, verilen kent isimlerine odaklanan Henning’e göre; burada bahsedilen Thurwan: Dunhuang’dır. Şehirlerden birinin de önem olarak Dunhuang’a yakın olduğu anlaşılmaktadır. Zira Mektuplarda, Soğdlu tüccarlarla ilgili olarak değişik zamanlardan ve farklı mekânlardan bahsedilmektedir. Mesela Kc’n, Kc’n gibi ifadelerle değinen Reichelt, buranın Turfan vahesindeki Kao-ch’ang olabileceğini düşünmektedir (Henning, 1948: 609-610) Helfen’e göre de Eski Soğd Mektuplarında Kao-ch’ang’ın, Kc’an okunuşu K.Chân olarak gözükmektedir (Helfen, 1945: 76). Zamanla daha da gelişecek olan İpek Yolu ticareti ve Doğu Türkistan’daki Soğd kolonileri bakımından en önemli merkezlerden birinin Kao-ch’ang olacağını belirtmek gerekir. Üstelik burası, Kansu bölgesi ile yakın ilişki içerisinde olan bir yerdir.

Henning’e göre ise; Mektup V’de, Kc’n olarak ifade edilen yerin büyük bir ticaret merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Mektuplar, bahsedilen bu yerin Dunhuang’ın doğusunda konumlanmış olmasına işaret etmektedir. Bu nedenle, burası Çin başkentlerine uzanan büyük ticari rota üzerindeki bir yer olmalıdır (Henning, 1948, s. 609-610). Bu durum, o dönem Çin’deki Soğd ticari ağının Kansu merkezli şekillendiğini düşündürmektedir. Dolayısıyla Mektup II, Kansu ile Semerkant arasındaki rotalarda ticari bağın varlığını gösterdiği gibi, Kansu bölgesinin farklı noktalarında ve Luo-yang gibi önemli merkezlerde bulunan Soğdlu tacirlerin örgütlü davrandığını göstermektedir.

Soğd Eski Mektupları No: V

Mektuplardaki kayıtlardan, bir tanesinin Guzang’da yazıldığı anlaşılmaktadır (Xinjiang, 2013: 63) Bu kişi ise Mektup V’in yazarıdır (Grenet vd., 1998: 102). Bu mektupla ilgili metinlerde şu ifadeler bulunmaktadır:

“Soylu Lord, Tüccarların şefi Aspandbat....(gönderildi) sizin hizmetçiniz tarafından (Fri-kehwatan) ..... İçeride (Çinde) daha kötü, iyi değil (haberler) gün (by) gün ve .....

Yalnız başıma kaldım ve seyre diyorum, Burada Guzang da kaldım ve oraya buraya gidemiyorum, ve hiçbir karavan buradan ayrılmıyor.....

Ghâwtus, Guzang’dan ayrıldığı zaman ben de ondan sonra gittim ve Dunhuang’a geldim. Fakat burada sapmam, çıkmam engellendi dışına (Çin) ... Ghawtus görüldü (bulsaydı) bızlı rota, o zaman ben dışarıdakileri “siyah” ları getirebilirdim. Çok sayıda Soğdlu ayrılmak için hazır (fakat) onlar ayrılmıyorlar, Ghawtus gitti dağ sayesinde. Ben Dunhuang’da kalırdım, fakat onlar (yerleşik Soğdlar) muhtaç idi. Ben ise sadakatimize bağlı hizmet ediyorum....Guzang da.....Hizmetçiniz Fri-kehwatan tarafından gönderildi. Bu mektup Guzang da yazıldı, üçüncü ayın on üçünde” (Grenet vd, 1998: 93).

V. Mektupla İlgili Hususlardaki Değerlendirmeler

Mektup V içerisindeki ifadeler çok net olmasa da IV. yüzyıl başında diasporadaki Soğd toplumunun; iktisadi, sosyal ve dinî örgütlenmesi hakkında önemli ipuçları barındırmaktadır.

Bu mektuptan anlaşıldığına göre; Dunhuang’dakiler, Ghawtus’a, Batıya gitmeleri yolunda kolay bir rota bulabileceğine inanmışlar ve ona güvenmişlerdi. Burada Ghawtus çok sayıda Soğdlu gruba eşlik ediyordu ve bu Soğdlulara “Siyahlar” denmekte idi. “Siyahlar” ifadesi belki bir klan ismi olabilirdi fakat daha önce Soğd toplumu

arasında bu şekilde bir ifade bulunmamıştı. Bu tanım bahse konu kişileri küçümseyen bir lakap da olabilirdi. Bu hipotezi doğrulayacak biçimde İran dünyasında, Çin’de ve Tibet’te, siyah renk genel olarak köylü ve düşük insanları niteleyen bir tanımlama olmuştur (Grenet vd., 1998: 100).

Yine buradaki “Siyahlar” ifadesi Soğdluların çiftçi kolonileri de olabilirdi. Ayrıca bahsedilen ekonomik zorluklar Dunhuang bölgesine özel olabildiği gibi, genel olarak Çin yönetimi altında kötü durumda bulunan insanların batı yönüne doğru, Loulan (Kiroren) veya Hotan’a belki de Sogdiana’ya doğru gitmeleri de mümkündü. Zira daha sonraki dönemlere ait dokümanlardan öğrendiğimize göre, Soğdlu köylüler kolektif biçimde buldukları toprakları terk etmişlerdi. Mektuplarda bahsedilen olaylarda ise; “Siyahlar” Fri-khwatâv’ ismindeki kişiyi kendilerine kervan lideri olarak kiralamaya niyetli idiler fakat bu niyetleri başarısızlıkla sonuçlandı. Bu durum Ghawtus’un ayrılmasına ve ihanetine bağlandı. Zira Ghawtus onları kaynak bırakmaksızın terk etmişti (Grenet vd., 1998: 100).

V. Mektupta Ticari ve Sosyal-Dinî Bir Değer Olarak Sarthavaha

V. Mektuptaki ifadeler içinde en ilgi çekici olanlardan biri, mektubun gönderildiği kişinin ünvanında gizlidir. Burada Aspandhat’ı tanımlarken kullanılan ve “tüccarların şefi” anlamında olduğu değerlendirilen “s’rt’p’w” ve onun kökenini oluşturduğu değerlendirilen “sarthavaha” kelimesi önemlidir. Dien’e göre; kelime olarak Sârthavaha, görünüşe göre Hindistan’dan geçerek Merkezi Asya’ya gelmiştir. Burada Orta Parthian’da s’rtw, srtw’ şeklinde, Khotanese de E sâtāvāya, Agnean sârthavāhe ve Uygurca da sarthavahi ve s’rt’p’w şeklinde görülmüştür (Dien, 1962: 337-338).

Görünüşe göre Soğdcada bu kelime sârt’pâw (s’rt’p’w) olarak adapte edilmiştir. Bu adaptasyon, muhtemelen Baktria aracılığı ile gerçekleşmiştir. Soğd Eski Mektupları V’de geçen; “Soylu lord, s’rt’p’w Aspandhat”, ifadesindeki tarif, köken olarak Sanskritçe; sârthavāha yani “kervan lideri” demektir (Grenet vd., 1998: 98). Kelimedeki ilk unsur olan, “sârtha”, ilginç bir geçmişe sahiptir. Bu kelime erken dönemde Merkezi Asya’da kullanılmaya başlanmış ve Soğd Eski Mektupları içerisinde bulunan bu kelimeyi Henning; s’rth olarak “kervan, karavan” şeklinde transkribe etmiştir (Dien, 1962: 337-338).

Sarthava’nın bahsedilen başlıca anlamı yani “kervan lideri” yanında, Sankritçe sârthavāha; özellikle de şehirlerde “loncaların şefi” anlamında bir ünvan olarak da kullanılmıştır (Grenet vd., 1998: 98). Sârt’pâw (s’rt’p’w) görülen bu anlam belirsizliği, Çince sabao’da da bulunmaktadır. (Erken Orta Çağ Çincesinde sat paw olarak geçer) Bu kelime kesinlikle Soğdca s’rt’p’w’den transkribedir. Bu kelime de iki anlamda birden kullanılmaktadır. Birincisi kervan tüccarlarının varış yeri olarak (bu nedenle adı “sabao hui” “karavanlar nehri” burası Çin kaynağı Sui shu da Zereşan olarak gösterilmektedir.) ve Kuzey Qi, Sui Hanedanlıkları döneminde Çin’de yaşayan Soğd topluluklarının yönetici - lideri anlamlarına gelmektedir. Kitabeler Çin’de her iki anlamda da kullanıldığını göstermektedir (Grenet vd., 1998: 98). Zira Çin’deki Soğd yerleşimleri, özellikle de Turfan ve Dunhuang’da bulunanlar, Çin Hanedanlığına aday gösterilen yöneticiler tarafından idare edilirdi. Soğdlu yöneticiye de “sabao” denirdi. Bu kelime, Soğdca “rt’p” kelimesi ile aynıdır ve bir karavan lideri anlamına gelir (Kuzakçı, 2022: 55).

Soğdların Mektupları V’de, bu ünvan yani “Sabao” mektubun gideceği adres olarak gösterilmiştir. Eski Mektuplar dikkate alındığında Aspandhat bu ünvana sahip tek kişi olarak görülür. Böylece onun ünvanının yüksek değerinin ipuçları da görülmektedir. Yine bu durum, mektubun gideceği adresin tam olarak tarif edilmesiyle ilgili bir mesele de olmalıdır. Yani mektubun aynı isimdeki başka birine gitmesini önlemek gibi bir gerekçe de var olabilir (Grenet vd., 1998: 98). Bahse konu Sabao’ların dini yönleri de değerlendirilmiştir. Rahimov’a göre; Soğdlara ait bir yerleşim yeri belli bir büyüklüğe yani 40’tan fazla haneye ulaştığında, buranın sakinleri bir Zerdüş tapınağı inşa etmekteydiler. Yine Soğdlar içlerindeki soylu ve yetkili kişiler arasından bir önder seçerlerdi. Bu kişi toplumsal yaşamın düzenlenmesiyle ilgili çeşitli işlevleri yerine getirmekteydi. Ayrıca ekonomik sorunları çözer, dini ritüelleri de gerçekleştirirdi. Kaynaklarda bu kişi, önder “sabao” ünvanıyla veriliyordu (Rahimov, 2018: 7).

Bu ünvanın, Soğd toplumunun siyasi ve dinî liderini tanımlayan ruhani bir tariften, bürokratik bir değere dönüşmesi ise VI. yüzyılın ortalarında olmuştur (Kuzakçı, 2022: 55). Dolayısıyla Sarthavaha kavramının zamanla anlamsal değişimler yaşadığı açıktır. Dien çalışmasında; Henning’in MS 312-313 yıllarına tarihlendirdiği Soğd Eski Mektupları içerisinde geçmekte olan Sarthavaha, S’rt’p’w kelimesinin ilk kısmını, s’rth olarak; “kervan, karavan” olarak transkribe ettiğini fakat Kutadgu Bilig (1069) ve Mahmud al-Kaşgari’de ondan “tüccar” olarak

bahsettiğini belirtir. Bu kelime göçebeler tarafından etnolojik olmaktan ziyade sosyolojik anlamda kullanılmış ve Türkçe konuşan şehir halkını tarif etmiştir (Dien, 1962: 337-338). Bu durumun, Soğdcanın ve Soğdların Türk tarihi içerisindeki yeriyle ayrıca ilgisi olmalıdır.

Mektup V ile İlgili Diğer Unsurlar: Kansu Bölgesi ve Guzang

Mektup V, Soğd ticari ağının Kansu bölgesindeki etkinliğini göstermesi bakımından da önemlidir. Mektup V’de Fri-khwataw tarafından yapıldığı ifade eden ve 10-16 da geçen yolculuk: Guzang (bugün Wuwei) dan Dunhuang’a doğru Kansu koridoru boyunca gerçekleşmekte ve 720 km sürmektedir (Grenet vd., 1998: 98). Böylece Mektup V, IV. yüzyılın başlarındaki Soğd ticareti hakkında eşsiz bilgiler vermektedir. Bu dönemde Soğdlara ait şehirlerarası ticari ağın canlı ve çok iyi kurulduğu, bunun ise ilk iki asır boyunca kademe kademe gerçekleştiği düşünülmektedir. Sonuç olarak küçük Soğdlu tüccarlar, IV. yüzyıldaki Hun işgalinin Çin’den Merkezi Asya’ya kadar alanı süpürdüğü çalkantılı ve karmaşık dönemde, buradaki varlıklarını koruyabilmişlerdir. Özellikle Guzang yani V. Mektubun da yazıldığı yer, bu çalkantılı dönem sonrasında da Çinlilerin, Soğdlu tüccarların toplumundan bahsettikleri ilk yer olacaktır (Grenet vd., 1998: 101). Guzang ticari manadaki bu gelişime daha sonra da devam edecek ve Çin’deki Soğd ticari ağının merkez üslerinden olacaktır.

Guzang: Liang-chou-fu IV. yüzyılın başlarında Sarı Nehrin batısındaki önemli bir Çin şehri idi. Burası Liang eyaleti valisi (301-314) Cheng Kuei’nin kaldığı yer idi. O zamanlar Dunhuang ve Turfan vahası da bu valiliğe bağlıydı. Üstelik Guzang pek çok Liang hanedanlığının da başkenti olmuştu. (Önceki Liang 317-376, Sonraki Liang, 386-403), Bütün Soğdlular, buradan geçerek Çin’e girerdi. Çin kaynaklarında burasının Soğdlar tarafından sık sık ziyaret edildiği de bildirilir. Pei shi’ye göre; “*Sute (= Sogd) den tüccarlar büyük sayılarda Liang bölgesinin içine girerlerdi, fakat Guzang (439) ele geçirildiğinde onların hepsi hapse atıldı. Wencheng (452-465) saltanat devresinin başında Sute kralı elçi göndererek onların fidyesini sordu, bu fidye bakanlar tarafından verildi.*” (Henning, 1948: 609-610).

Yine Mektup V, Çin sınırlarında yerleşen Soğdların IV. yüzyılın başlarında belki de gündün güne bilgi değişimi yaptıklarını göstermektedir. Mektup V, eğer Aspadhat Loulan’da (Kiroren) yaşıyor ise yaklaşık olarak 1400 km’lik bir alanı kapsamaktadır çünkü Guzang ile Loulan arası 1400 km’dir. Mektup II ise bunun üç katıdır. Guzang ile Semerkant arasındadır ve neredeyse 3700 km ye işaret eder (Grenet vd., 1998: 101).

Mektuplarda Geçen Sosyal ve Dinî Hayata Dair Unsurlar

Soğd Eski Mektuplarında; Budizm ve Manihaizm hakkında atıf yapılmamışken, eski İran inancının unsurları ve özellikle Tanrıça Nanai hakkındaki izlerin varlığı dikkat çekicidir (Henning, 1948: 602-604). Soğd Eski Mektuplarında dikkat çeken hususlardan biri de burada bahsi geçen Soğdların isimleridir. Özellikle Tanrıça Nana ile ilgili isimlerin varlığı belirgindir. Örneğin II. Mektubun yazarı “Nanai-vandak”dır (Grenet vd., 1998: 103). Bu Mektup, Semerkant’a yollanmak üzere hizmetli Nanai-vandak tarafından Nanai-thavar ve oğlu Varzakk’a yazılmıştır (Özdemir, 2019: 71). I. Mektup Mewnai tarafından yazdırılmış (Dunhuang’dan) ve annesi Catis’e gönderilmişken, III. Mektup ise Mewnai’nin kocası “Nanai-dhat”a gönderilmiştir (Livshits, 2009: 290-291). Dolayısıyla Mektuplardan anlaşıldığına göre Nana ile ilgili isimler bu dönem Soğdlar arasında yaygın biçimde kullanılmaktadır.

Nana ve Nanaeophorous’un ismi farklı Soğd kaynaklarında ve paralarında da geçmektedir. Bu da İslam öncesi Soğd panteonunda bu tanrının önemini göstermektedir (Azarpay, 1976: 539).

Mezopotamyalı Nana Kültünün, Yuezhiler (Kuşanlar) Arasında Yayılımı.

Esasen Mezopotamya bölgesine dair olduğu bilinen Nana kültü zamanla yayılım göstermiştir.⁴ Sümer-Akkadca ilahilerinde bu tanrının dinsel görünümü bulunmaktadı. Bu tanrının, ruhani egemenliklerini yansıtan imajları

⁴ Nana veya Nanaia kültü hakkında, Mezopotamya kaynaklarının görüntüsüne göre o bağdaştırıcı bir kült idi. III. Hanedanlıkta Ur da, Tanrı İnanna ve İştâr’ın niteliklerinin karışımı biçiminde idi. Eski Babil ilahilerinde Nana’nın babası An’dır. Bu da onun pozisyonunun üstün tanrılar arasına yükseldiği anlamına gelir. Bunu onaylayan temsillerle sembolize edilmiştir. Sümer-Akkadca ilahilerinde farklı tanrıça isimleri altında da tarif edilmiştir. Geç Asur dönemine ait ilahilerde Nana simgeleri; İştâr olarak, ay tanrısı Sin’in kızı ve Güneş tanrısı Şamas’ın kızkardeşi gibi görülmüştür. Helenistik dönemde Nana, Mezopotamya da Grek Artemis ile kaynaştırılmıştır. Artemis-Nana

yüzyıllar boyunca da devam etmiştir (Azarpay, 1976: 536). Nana kültü Sümerliler vasıtasıyla; Akadlar, Elamlar, Aramiler, Helenistik Grekler, Mısırlılar, Suriyeliler ve pek çok İranlı grup arasında yayılmıştır. Bu alanda ona karşı derin bir saygı duyulmuştur. Merkezi Asya'daki çeşitli İran topluluğu; Baktrialılar, Soğdlular, Harezmîliler ve muhtemelen İranlı olmayan Yuezhiler de (Kuşan imparatorluğunu kurmuş) Nana'ya saygı duymuşlardı (Westenholz, 2014: 168). Zira Merkezi Asya'daki, Nana tapınımına dair ilk simge Yuezhilerin Baktria periyodunda aydınlığa çıktı (Westenholz, 2014: 188)

Yuezhiler, Kuzey Baktria'ya yerleştikleri zaman Nana'yı keşfetmiş olmalıydılar ve bu inanca göz atarak onu Kuşan Hanedanlığı'nın patron tanrısı haline getirdiler (Westenholz, 2014: 170). Böylece Nana kültü Kuşan çağında, II- IV. yüzyıl arasında Baktria'da yayıldı. Nana'nın sembolleri artık paralar üzerinde de görülmeye başlandı (Azarpay, 1976: 539). Batı Baktria'daki Yuezhi Kralı Sapadbizes'in paraları üzerinde bunu görmek mümkündür (Westenholz, 2014: 188). Esasen Kuşanlıların altın, gümüş ve bakır paraları üzerinde Kuşan kralları ve pek çok tanrı figürü yer alıyordu. Bu tanrılar arasında Sümer tanrısı Nana, Pers tanrıları Oado ve Atash, Hindu tanrıları Vasudeva ve Şiva, aynı zamanda Buda da yer almaktaydı (Xinru, 2010: 47). Kuşan hükümdarları, Kanişka ve Huviska'nın dönemindeki paralarda Nana, Artemis gibi resmedilmiş; fakat İştâr'ın birtakım fonksiyon ve niteliklerini de üzerine almıştı. Bu nedenle aslan ile bağlantılı gösterilirdi. Ayrıca o, Anahita'nın fonksiyonlarının tamamını da elinde tutabilmekteydi (Grenet, 2006: 88). Esasen İranlı olan Anahita ise en büyük nehir tanrıçası konumundaydı (Azarpay, 1976: 539).

Kuzey Afganistan'da Kuşanlarla ilgili olarak bulunan kanıtların, onların kutsalları ve tanrıları hakkında verdiği bilgilere göre; burada Nana, muhtemelen Orta Pers döneminin Anahita'sı ile eşit derecede önemli bir yer edinmiştir (Frye, 1998: 135). Kuşan döneminde Baktria bölgesinde Nana inancı, ikonografik prototip olarak Hint-İran Panteonuna ait pek çok tanrıçaya da model olmuştur (Azarpay, 1976: 539).

Sogdiana'da Nana Kültü ve İnancı

Nana tapınımının, sonunda Yakın Doğu ve İran platosuna, Baktria ve Sogdiana'ya (Ceyhun ve Seyhun arasındaki bölge) yayıldığı anlaşılmaktadır. Sogdiana'da, doğu İran dünyasının yerel tanrıları arasında bu tanrı lider rol oynamıştır. Nana kültü ve bunun temsili, görünümü burada oldukça yaygındır ve Mezopotamya tanrıları ile İran Tanrıları aynı derecede güce sahip olmuşlardır (Azarpay, 1976: 536-539).

Nana'nın düşüncesi-inancı mitlerle bağlantılıdır. Nana-İştâr bağılığı, Avesta'daki Ananahita (İran ile kimliklendirilen bir Tanrıça idi) ile olan bağılığından daha fazladır (Azarnoush ve Grenet, 2007: 160-162). Sonuçta Sogdiana'da Tanrıça Nana, lokal panteonun en önemli tanrıçası olmuştur (Marshak, 1999: 107). Soğdlar arasında ve Sogdiana bölgesinde Nana kültü çok yaygındır. Bu durum kısmen Kuşan döneminde Soğdların Baktria ve Hindistan bölgesiyle olan yakın ilişkileri ve Soğdiana bölgesindeki Kuşan etkileriyle de ilgili olabilir.

Sogdiana'da Aslan, Nana'nın hayvanı olarak düşünülmüştür (Marshak, 1999: 107). Yine buradaki dini tasvirlerde, örneğin Nana'nın görüntüleri ve aldığı biçimler gibi hususlarda Hindistan imgesel örnekleri de oldukça yaygındır. Bu hususta dört kollu tanrının, aslan tahtında oturması veya aslana biner biçimde tasvir edilmesi gibi özellikler sayılabilir. Aslan, İştâr'ın aracıdır, İştârın ise Mezopotamyalı Nana olduğu varsayılr (Azarpay, 1976: 539).

Sogdiana'da her bir tanrı bir hayvan ile ilişkilendirilmiştir. Tanrı bu hayvana biniyor biçiminde resmedilebildiği gibi, tanrının tahtı da sırtüstü yatan bu hayvana benzeyebilir veya değişik hayvanlarla da desteklenebilirdi. Her üç tür de Soğd sanatında görülmüştür. Hayvan şeklinde taht imgesi, Hindistan tanrılarının Vahana'sına (yani tanrıların kullandığı araçlara) benzer bir figür olarak düşünülebilir. Zira Soğdların diğer tanrıları da Hindistan tanrılarına eşittir. Örneğin Adbag; Shakra'ya (Indra) benzediği gibi Shakra'nın Vahanası da bir fil idi. Bu konuda mukayese edilecek pek çok örnek Soğdca Budist metinlere de yansımıştır. Soğd kenti olan Pencikentte tanrı Veshparkar, Mahadeva (Shiva) ile özdeşleştirilmiştir. Bu tanrılar Sogdiana'da, yerel olan fakat Budist olmayan ikonografiden etkilenmiştir (Marshak ve Rospapova, 1994: 197-198).

Bu durum Soğdlardaki Nana kültü ile Hint kültürü arasındaki muhtemel temas ve ilişkiyi de göstermektedir. Zira Soğdlar ticari tarihlerinin bir bölümünde Hindistan'la ilişki kurmuş ve Hint kültür unsurlarıyla Hindistan dışında da bir arada yaşama imkânı bulmuşlardır. Dolayısıyla Nana kültü, Mezopotamya ve kısmen Hint kültürünün

---

tapınağı Roma zamanında Duro-europos şehrinin ortasına dikilmiştir. Burada adanan kitabede Nana, şehrin baş tanrıçası olarak gösterilmiştir (Azarpay, 1976: 536).

Soğdlar üzerindeki etkilerini yansıtıyor olmalıdır. Soğd Eski Mektuplarında Nana'dan türetilmiş isimler, bu kullanımın Kuşan dönemi ve sonrasında da bağlantılı olabileceğini düşündürmektedir.

Soğdca “Nanaeophorous” isimler; örneğin “nnybntk” = “Nana'nın kölesi” anlamındadır ve Yukarı İndus vadisindeki 30'dan fazla yazıtta bulunmuştur. Bu da onun toplumda ne kadar saygın bir yer kazandığını göstermektedir (Zarshenas, 2011: 298). Bölgede Shatial sitesinde (Chilas'dan 30 mil (50 km) akıntı yönünde aşağıda) Soğdca yazıtlar bulunmuştur. Burada kullanılan dil Semerkantlı yerlilerin kullandığı dildir. Bu yazıtlardan biri okunduğunda “*Ben Nanai-Vandak, Narisafın oğlu, buraya onuncu günde geldim ve neşe, lütf altında ..*” denmektedir (Hansen, 2012: 31).

Tanrıça Nana'ya dair benzer imajların, VII. yüzyılda Harezmi bölgesine ait gümüş kap kacaklarda görülmesi, Nana kültürünün, erken orta çağda Sogdiana'da ne kadar yaygın olduğunu göstermektedir. Bu Nana formları, Hindistan biçimsel modellerinden etkilenmiş ve Mezopotamyalı Nana, diğer güçlü İran tanrıları üzerinde hâkim bir rol elde edebilmiştir. Nana kültürünün yerel İran tanrılarıyla kombinasyon oluşturduğu söylenebilir fakat İranlıların resimsel modelleri kayıpkın, Mezopotamyalı Nana ikonografileri Hindistanlı ve Merkezi Asyalı ikonografilerle dönüştürülmüştür (Azarpay, 1976: 539-540).

Sonuç ve Öneriler

MS 311-314 yılları arasında yazıldığı değerlendirilen Soğd Eski Mektupları, gerek Soğdlar, gerekse İpek Yolu'nun gelişimi konusunda olduğu gibi, Çin ve de Türk tarihi açısından da önemli bilgiler barındırmaktadır. Soğdların bu dönemde Çin'in giriş kapısı sayılan Kansu bölgesinde ticari kolonileri olduğu ve başkent Luo-yang ile Dunhuang arasında ticari faaliyetler icra ettikleri anlaşılmaktadır. Yine bu ticari ağın Doğu Türkistan üzerinden geçerek Soğdların anavatanı olan Sogdiana bölgesine ve hatta Baktria sahasına da ulaştığı görülmektedir. Çin'de yaşayan Soğd bireylerin, ticari veya insani gerekçelerle, akrabalarıyla ya da patronları ile iletişim kurdukları ve Semerkant'a kadar uzanan bir posta sisteminin var olduğu anlaşılmaktadır. Eski Mektuplar; o dönemki ticari ilişkiler, kullanılan ürün çeşitleri, ticari kolonilerde yaşayan Soğdların aile hayatı ve sayısı, akrabalık ilişkileri, siyasi ve dini hayatına dair de ipuçları barındırmaktadır. Mektuplarda bahsedilen siyasi-askeri hadiseler ise Soğd ve Çin tarihi bakımından, Hunların (Türklerin) etkisini göstermektedir.

Mektuplarda bahsedilen; Sarthavaha, Nana gibi sosyal, siyasi ve dini nitelikteki isimler ve ifadeler, Soğd kültürel hayatındaki muhtemel Yuezhi, Hint- Baktria etkisini de göstermektedir. Bu durumun özellikle Kuşan çağında geliştirilen İpek Yolu ticari ağının muhtemelen Soğd ve Hintlileri bir araya getiren uygun koşullarıyla ilgili olabileceği kanısına varılmıştır. Farklı coğrafyalarda Soğd kolonilerinin görülmeye başlanması, onlar açısından İpek Yolu üzerindeki lokasyonlarda örgütlü hayatın gerekliliğiyle açıklanabilir. Soğd Eski Mektupları, onların oluşturduğu tüccar örgütlenmelerinin, Çin'de ve özellikle Kansu bölgesinin muhtelif yerlerinde kurdukları ticari koloniler ve geliştirdikleri İpek Yolu ticareti hakkında bilgi veren çok önemli metinlerdir. Metinler üzerinde ifade edilen farklı görüşler ve değerlendirmeler, bu konuda daha çok çalışma yapılması gerektiğini göstermektedir.

Soğd tarihi konusundaki çalışmalar Türk tarihi bakımından da anlamlıdır. Soğd tüccarların İpek Yolu üzerindeki ticari faaliyetleri, uzun zaman boyunca bu yolların hâkimi olan çeşitli Türk topluluklarının tarihini anlamamıza yardım etmektedir. Bu nedenle Soğd koloni topluluklarının İpek Yolu rotaları üzerinde 5 ve 6. yüzyılda devam eden gelişimleri de ayrıca incelenmelidir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek/ Funding

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek yazarlı olarak yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Soğd eski mektupları ve bu mektupların; ipek yolu, soğd, çin ve türk tarihi hakkında verdiği bilgiler” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Azarnoush, S., & Grenet, F. (2007). Where the Sogdian Magi. *Bulletin of the Asia Institute*, S. 21, 159-177.
- Azarpay, G.(1976). Nana, the Sumeru-Akkadian goddess of transoxiana. *Journal of the American Oriental Society*, 96 (4), 536-542.
- Cosmo, Nicola D. (2009). Han frontiers; toward an integrated view. *Journal of The American Oriental Society*, 129 (2), 199-214.
- Dale, S. F. (2009). Silk Road, cotton road or...Indo-Chinese trade in pre-european times. *Modern Asian Studies*, 43 (1), 79-88.
- Vaissiere, E. (2005). *Sogdian Traders*. (Çev. James Ward, ed. Denis Sinor, Nicola Di Cosmo). Leiden-Boston.
- Dien, A. E. (1962). The Sa-pao problem re-examined. *Journal of The American Oriental Society*, 82 (3), 335-346.
- Eberhard, W. (1942). Çin kaynaklarına göre orta ve garbi Asya halklarının tarihi. *İÜ Türkiyat Mecmuası*, 7, 125-191.
- Eberhard, W. (1942). *Çin toprağında ilk Hiung-nu banedanının hükümdarları, Liu Yüan ve Liu Ts'ung'un Biyografileri*. (Çev. Şükrü Akkaya). Uzluk Yayınevi.
- Eberhard, W. (2007). *Çin tarihi*. TTK Yayınları.
- Frye, R. N.(1998). *Heritage of Central Asia, from antiquity to the Turkish expansion*, Princeton Series on The Middle East. (Ed. Bernard Lewis, Heath W. Lowry, Markus Wieners). Princeton.
- Golden, P. (2002). *Türk halkları tarihine giriş*. (Çev. Osman Karatay). Karam Yayınları.
- Grenet, F. (2006). Iranian gods in hindu garb: The Zoroastrian pantheon of the bactrians and sogdians second-eight centuries. *Bulletin of the Asia Institute*, 20, 87-99.
- Grenet, F., & Sims- Williams, N., Vaissiere, E. (1998). The Sogdian ancient letter V. *Bulletin of The Asia Enstitute*, 12, 91-104.
- Harmatta, J. (1979). Sogdian sources for the history of pre islamic central Asia. *Prolegomena To The Sources On The History Of Pre-Islamic Central Asia*, ed. J. Harmatta, Budapest, ss. 153-165.
- Hansen, V. (2012). *Silk Road*. Oxford University Press.
- Henning, W.B. (1948). The date of the Sogdian ancient letters. *Bulletin of Scholl of Oriental and African Studies*, 12 (4), 601-615.
- Helfen, O. M. (1945). The Yüeh-chih problem re-examined. *Journal of The American Oriental Society*, 65 (2), 71-81.
- Honey, D. B. (1990). Linage as legitimation in the rise of Liu Yüan and Shih Le. *Journal of the American Oriental Society*, 110 (4).
- Kara, G. (2015). Hunlar tarafından kurulan Önceki Zhao veya Han Zhao Devleti hükümdarlarının biyografileri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 216, 19-36.
- Kuzakçı, B. (2022). *Soğd Türk İlişkileri (V-VIII. Yüzyıllar)*. [Doktora Tezi, Yeditepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.

- Livshits, V. (2008). The Sogdian “Ancient Letters” (I,III). *Iran- The Caucasus*, 12 (2), 289-293.
- Marshak, B. I. (1999). A Sogdian silver bowl in the freer gallery of art. *Asia Orientalis*, 29, 101-110.
- Marshak, B.I., & Raspapova, V.I. (1994). Worshipers from the northern shrine of temple II, Panjikent. *Bulletin of the Asia Institute*, 8, 187-207.
- Onat, Ayşe. (2012). *Çin Kaynaklarında Türkler Han Hanedanı Taribinde “Batı Bölgeleri”*. TTK Yayınları.
- Ögel, B. (2015). *Büyük Hun imparatorluğu tarihi*. C. 2, TTK Yayınları.
- Özdemir, G. (2019). *Türk Soğd ilişkileri*. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Trakya Üniversitesi.
- Rahimov, N. T. (2018). Sogdiyskiye Staryye Pis'ma Kak Istochnik po İzüçaniyu Sogdiyskoy Kolonizatsii. *Uçenyeye Zapiski*, 56, (3).
- Skaff, J. K. (2003). The Sogdian trade diaspora in east turkestan during the seventh and eighth centuries. *Journal of The Economic and Social History of The Orient*, 46 (4), 475-524.
- Xinjiang, R. (2013). *Eighteen Lectures On Dunhuang*, Brill-Leiden.
- Xinru, L. (2010). *The Silk Road in World History*, New York.
- Xinru L. (2011). A Silk Road Legacy: The Spread of Buddhism and İslam, *Journal of World History*, (22), 55-81.
- Walter, M. N. (2006). Sogdians and Buddhism. *Sino-Platonic Papers*, ed. Victor H. Mair, Pennsylvania, 1-89.
- Westenholz, J. G. (2014). Trading the symbols of the goddess Nanaya. *Religions and Trade*, ed. Peter Wick, Volker Rabens, Leiden, 167-198.
- Williams, U. S. (2001). The Silk Road: trade, travel, war and faith. *Bulletin of the Asia Institute*, 15, 63-170.
- Zarshenas, Z. (2011). Woman in some sogdian writings. *Central Asiatic Journal*, 55 (2), 294-302.

EXTENDED SUMMARY

This study aims to evaluate the status of trade colonies formed by the Sogdians, one of the most important elements of the Silk Road trade, in the 4th century and the content of their "Ancient Letters". Sogdians generally lived between the Syr-Darya and Amu-Darya rivers. It is known that they were engaged in agriculture and trade due to the characteristics of the geography they lived in. It is known that the Sogdians had a developed culture in agricultural activities, but the geographical location of their region and the presence of suitable conditions for trade allowed the Sogdians to emerge as merchants. Particularly, the events that developed in the second century BC and the migration of the Yuezhi, known to have lived in the Gansu region, to the Sogdiana and Bactria regions due to Hun pressure, led to significant developments in this part of the Turkestan area. The Kushan state, which the Yuezhi communities later established in the Bactria region, contributed to the development of trade in the region for several centuries, and therefore, the Sogdians must have been affected by this as well. During the Kushan period (1st century BC to 3rd century AD), when they were active on trade routes to the south reaching India as well as on East-West trade routes, trade routes developed and merchant communities moved along these routes. The collapse of the Han Dynasty in China in the 3rd century AD, the significant loss of power and eventual fall of the Kushan state, which dominated the Bactria-India region, also had some effects on trade routes. Particularly, the beginning of the decline of the Kushan state's influence on the Silk Road allowed the Sogdians, inhabitants of the Sogdiana region, to become more active and visible on trade routes.

They made long and difficult journeys to trade and reached different geographies. It is known that Sogdians went outside their homeland, the Sogdiana region, and established commercial colonies. It was understood that they communicated between these colonies and their homeland by postal service. The Ancient Letters of the Sogdians are also related to this. The interpretation and content of the "Ancient Letters" found by Aurel Stein near Dunhuang in the Gansu region in 1907 is an issue that has not yet been fully resolved and there is no consensus in this regard. Although there are disagreements about the date of writing of the letters, it is widely believed that they belong to the years between 311-314 AD. The names mentioned in the letters, the identity of the authors, the numbers given about the Sogdian human population living in China, and the products mentioned concerning trade are extremely important for both the Sogdian and the Silk Road history. The Letters clearly show the presence of Sogdians in China's border region and cities for trade. Thus, the Letters contain important information about the commercial development of the Sogdians on the Silk Road. In addition, the "Ancient Letters" contain information about the political and military events that took place at that time. It is understood that one of the letters mentions the Turks. The events described in the II Letter point to the capture of Chinese capitals by the Huns. II Letter is important not only in terms of the subjects it mentions but also in terms of the dating of the letters. Therefore, the "Ancient Letters" include significant clues regarding the early 4th-century Turkish and Chinese history. When the letters are evaluated, it is seen that the influence of the Kushan era in the past and the developments it provided have a role in the relationship of the Sogdians living outside their homeland, that is, in the "Diaspora", with the Indian culture and Indians and their development in the Silk Road trade. As it is known, the Kushans were active in South-North trade as well as in East-West Trade. They established and developed commercial relations with the important states of their period. This situation contributed to the development of the Kushans not only economically but also culturally. Under the role of Kushans, the Sogdians were also affected by this process. It is possible to see the effect of this in different areas. Therefore, it can be stated that the commercial colonies of the Sogdians developed during and after the Kushan period. In the names and concepts used among the Sogdians, the use of words of Indian or Bactrian origin and the influence of the Goddess Nana seen in religious and social life can also be interpreted in connection with this past. The Cult of Nana was a powerful cult, not only in Bactria but also in the Sogdiana region. Traces of this belief are also clearly seen in the Ancient Letters. Letters allow us to evaluate the economic and cultural development of the Silk Road. The matters mentioned in the Sogdian Letters, the concepts and names used, provide clues for evaluating the possible effects of the political, commercial, and cultural contacts that the Sogdians had established up to the beginning of the 4th century AD. The letters also contain information about the Sogdians' relationship with Turkic communities. In particular, the letters express the Hun migrations towards China that began during the existence of the Asian Hun State, their activity in the Gansu region, and the activities of the Chao (Han) State founded by Li Yuan, who was of Hun descent and captured the Chinese capitals at the beginning of the 4th century AD. Thus Ancient Letters contain important information not only for Sogdian history but also for Turkish and Chinese history.

OSMANLI'NIN ENDÜSTRİ GEÇMİŞİNDEN BİR KESİT: ALTIN YILDIZ OSMANLI ANONİM ŞİRKETİ (1917-1924)

A GLIMPSE INTO THE OTTOMAN INDUSTRIAL PAST: THE ALTIN YILDIZ OTTOMAN JOINT-STOCK COMPANY (1917-1924)

Mustafa DAĞ

Harran Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
mustafadag@harran.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4571-8115

ÖZ

Geliş Tarihi:

05.01.2025

Kabul Tarihi:

21.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

İstanbul,
Endüstri,
Altın Yıldız Osmanlı
Anonim Şirketi,
Dokuma Sanayii,
Çuha Fabrikası.

Keywords

İstanbul,
Industry,
Altın Yıldız Ottoman
Joint-Stock Company,
Weaving Industry,
Broadcloth Factory.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Bizans, Anadolu Selçuklu ve Beylikler devrinden beslenen dokumacılık sektörü en fazla gelişen sanayi kolu olmuştur. Pamuklu, yünlü ve ipeklili kumaşların üretiminden oluşan bu sektör Anadolu'da yaygın olarak yapılmaktaydı. Özellikle Tanzimat dönemiyle birlikte dokumacılık sektöründe makineleşme sürecine yönelik politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Avrupa dokuma işletmelerindeki teknolojiye benzer makinelerle üretim yapmak amacıyla yeni işletmeler kurulmaya başlanmıştır. Bu işletmelerden biri de 22 Ocak 1918'de faaliyete geçen Osmanlı İmparatorluğu'nun geç dönem sanayileşme çabalarını yansıtan Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi'dir. Çalışma, bir grup yerel Müslüman tüccar tarafından, ekonomik ve sosyal dönüşüm süreçlerinin yaşandığı bir dönemde faaliyete geçen şirketin kuruluş süreci, işleyişi, şirkete bağlı olan Çuha Fabrikası ve faaliyetleri hakkında bilgi vermek amacıyla hazırlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan çalışmada arşiv belgeleri ile araştırma-inceleme eserlerden istifade edilmiştir. Bahsi geçen kaynaklardan yararlanılarak hazırlanmış olan çalışmanın pek çok bulgusu mevcuttur. Bunlardan önemli olanları şirketin Osmanlı hukukuna uygun olarak kurulduğu, dokumacılık sektöründe üretim ve ticari faaliyetler yürüttüğü, bir Çuha Fabrikası işlettiği, devlet kurumları ve halkın ihtiyaçları için kumaş ürettiğidir. İstanbul merkezli olarak örgütlenen ve modern üretim tekniklerini benimseyen şirketin, dönemin sanayileşme girişimlerinin önemli bir örneğini teşkil ettiğine dair özgün izahatta bulunulabilir. Ancak şirketin imtiyaz hakkının kesin olarak ne zaman sona erdiğine dair bilgilerin tespit edilememiş olması çalışmanın sınırlılığını oluşturmaktadır.

ABSTRACT

The weaving industry, which was nourished by the Byzantine, Anatolian Seljuk, and Beylik periods, became the most developed industrial sector in the Ottoman Empire. This sector, consisting of the production of cotton, wool, and silk fabrics, was widespread throughout Anatolia. Particularly during the Tanzimat period, policies aimed at the mechanization of the weaving industry began to be implemented. New enterprises were established to produce textiles using machines similar to those used in European weaving mills. One such enterprise was the Altın Yıldız Ottoman Joint-Stock Company, which began operations on January 22, 1918, reflecting the late Ottoman Empire's industrialization efforts. This study aims to provide information on the founding process, operations, and activities of the company, which was established by a group of local Muslim merchants during a period of significant economic and social transformation. The study relies on archival documents and research-examination works for its analysis. Several important findings emerge from this research. Notably, the company was established in accordance with Ottoman law, conducted production and commercial activities in the weaving sector, operated a broadcloth factory, and produced fabrics for both state institutions and the general public. The company, organized with its headquarters in Istanbul and adopting modern production techniques, can be seen as an important example of the industrialization initiatives of the period. However, a limitation of the study is the inability to determine the exact termination date of the privileges granted to the company.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1613602>

Atf/Cite as: Dağ, M. (2025). Osmanlı'nın endüstri geçmişinden bir kesit: Altın yıldız Osmanlı Anonim Şirketi (1917-1924). *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 526-545.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda gelişme gösteren sektörlerden biri dokumacılıktır (Halaçelik, 2005: 131). Dokumacılık sektörünün gelişmesinde Bizans, Anadolu Selçukluları ve Beylikler devri dokumacılığında meydana gelmiş olan gelişmeler etkili olmuştur (Yardımcı, 2016: 221; Yurt, 2020: 606). Dokumacılık sektörü; pamuklu, yünlü ve ipekli kumaşlar üzerinden gelişme göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kentler farklı türdeki dokumalarıyla ön plana çıkmışlardır. Buna göre Bursa ipekli ve kafide kumaşlarıyla, İstanbul lüks kumaşları ve diba adı verilen atlas kumaşlarıyla (Akpınar, Başaran, 2018: 23), Bergama, Soma ve Denizli pamuklu dokuma kumaşlarıyla, Ankara sof¹ adı verilen yünleriyle, Sakız adası atlas kumaşıyla, Amasya benek desenli kumaşlarıyla ünlenmiştir (Kütükoğlu, 2018: 424-426). Zira Bursa henüz 14. yüzyılın sonlarında dünyanın belli başlı ipek pazarlarından birine sahipti. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunun ilk yıllarında Orhan Gazi'nin Bursa Bedesteni'ni yaptırmış olması bu pazarın oluşmasında önemli etkidir (Ergenç, 1988: 504). Bu gibi kentlerin yanı sıra Şam, Halep, Bilecik ve Tokat kumaş üretiminin yoğun olarak yapıldığı yerlerdi (Kütükoğlu, 2018: 424-426). Uşak, Konya, Gördes, Kütahya, Demirci, Dazkırı gibi bölgelerde ise halı ve kilim imalatı yaygın olarak yapılmıştır (Aytaç, 2015: 2).

17. yüzyılda Bursa'da üretilen Bursa alacası, peştamal, elvan renk, çeşitli renklerde kadifeler, nefli, kemah denen havsız² kadifeler ve kutni³ denen pamuklu-ipekli kumaşlarla gelişme gösteren dokuma sanayiinde, 18. yüzyılın başlarından itibaren İstanbul'da üretilen ürünler de yer almaya başlamıştır. Özellikle İstanbul'da Saray için üretilen iyi kalitedeki ürünler ipekli dokuma sanayiinin hızlı şekilde gelişme göstermesini sağlamıştır (Tabakoğlu, 2015: 353). Zira 18. yüzyılın ilk yarısında Bursa'nın yanı sıra İstanbul, Edirne, Selanik ve Tokat gibi büyük merkezlerde kurulan fabrika veya atölyelerde yapılan üretimlerle dokuma sanayiinde büyük gelişmeler meydana gelmeye başlamıştır (Fevzi, 2024: 920).

Aynı tarihlerde maddi durumu iyi olmayan ve orta halli kesimin giyiminde kullanılan pamuklu ve yünlü kumaşların da üretimi yaygın olarak yapılmıştır. Bu üretim imparatorluğun çoğu bölgesinde, özellikle Balkan eyaletlerinde yaygın olarak imal edilmekteydi. Aba veya kebe olarak isimlendirilen bu ucuz yünler; maddi durumu iyi olmayanlar tarafından tercih edildiği gibi orta ve yüksek gelirli olanların da mesken ve mefruşatında kullanılmasından dolayı yoğun ilgi görmekteydi (Genç, 2021: 235). Hammaddesinin bol ile ucuz olmasından ve 18. yüzyılda iç tüketiminin ihtiyacından fazla üretilmiş olmasından dolayı üretilen ürünler yurtdışına satılmaya başlanmıştır. Bu satışlar İzmir'de bulunan limanlar üzerinden İtalya, Fransa, İspanya, Venedik ve Ceneviz gibi ülkelere ipekli, yün ve tiftik dokuma mamulleri olarak yapılmaktaydı. Gerçekleşen bu ticaretin artmasına bağlı olarak Osmanlı ekonomisi 18. yüzyılın sonlarına kadar çeşitli dokumalarda, çuha⁴ ve ipekli kumaşlarda Avrupa ülkelerine göre ticari üstünlüğünü devam ettirmiştir (İskefiyeli, 2015: 1117).

18. yüzyıl boyunca Osmanlı'dan Avrupa'ya yapılan hammadde ihracatında artış göstermiştir. Bu durum da Osmanlı Devleti'nin dokuma sanayisi geliştirmekte olan Avrupalı devletler için hammadde kaynağı haline gelmesini sağlamıştır. Yoğun olarak ihraç edilen ürünler arasında pamuk, yün ve ipek yer almıştır. Bu üç ürün yüzyılın başlarında kumaş, iplik ve hammadde olarak ihraç edilirken, yüzyılın sonlarına doğru sadece hammadde olarak ihraç edilmeye başlanmıştır (Elibol, 2005: 63). 18. yüzyılda görülen olumlu gelişmelere rağmen Osmanlı dokumacılık sanayiinde insan gücüne dayalı mekanik aletler kullanılmaya devam edilmiştir (Baş, 2018: 127). Bu durum ise aynı tarihlerde Avrupa'daki teknolojik gelişmeler üretim üstünlüğünün Avrupa dokuma sanayiine geçmesine neden olmuştur. Avrupa, özellikle 18. yüzyılda İngiltere ve Fransa dokuma tezgâhlarında hızlı bir şekilde makineleşmeye⁵ başlamıştır (Karabağ, 2010: 44).

Osmanlı Devleti, Avrupa'da dokuma tezgâhlarında meydana gelen teknolojik gelişmeleri yakalayabilmek adına Rami Mehmet Paşa liderliğinde çalışmalar başlatmıştır. Bu kapsamda 1703 yılında Selanik'in ünlü dokumacılarını Edirne'ye getirmiştir. Ayrıca Avrupa'dan dokuma ustalarının getirilmesi için girişimlerde bulunmuştur. Gelecek

¹ Sof kumaşı tiftik keçisinden yapılmaktadır. Ankara ise tiftik keçisinin yetiştiriciliğinde uzmanlaşmış bir Osmanlı kentidir (Hazel Kaya, 2021: 84).

² Kemha olarak da isimlendirilen bu kumaş Osmanlı'da genellikle padişah kaftanının yapımında kullanılmıştır. Kalın ve ağır ipekli kumaş türüdür (Çelik, 2015: 58).

³ Kutni özellikle 1840'lı yıllarda Şam'ın önde gelen tekstil ürünlerindedir. Kutni, düğüm tekniğiyle boyanmış ipek-pamuk karışımı lüks kumaşlardır (Quataert, 2017: 57).

⁴ Çuha bir çeşit yünlü dokuma türü olup, askerlerin elbise ihtiyacını karşılamada kullanılmaktadır (Uzun, 1999: 77).

⁵ İpek sanayiinde ilk makine 1910 yılında Bursa'da kullanılmıştır (Çatalkaya Gök, 2020: 296).

olan bu dokumacılar çuha üretimini yapmakla görevlendirileceklerdi. Aynı tarihlerde yurtdışına çuha hammaddesi satışı yasaklanmıştır. Böylece yerli hammaddenin ülke dışına çıkması önlenecek ve üretim arttırılacaktı. Bursalı kumaş dokuyucularına gerekli olan destekler sağlanarak Avrupa kalitesinde kumaş üretmeleri doğrultusunda teşvik edilmişlerdir. Böylece Osmanlı dokumacılık sektörünün modernleşmesi sağlanacak ve azalan yerli üretim arttırılacaktı. Ulusal ve uluslararası pazarlarda kaybedilen pazar alanı tekrar kazanılacaktı. Ancak Rami Mehmet Paşa'nın sadrazamlık görevinin sona ermesinden dolayı çalışmalar kesintiye uğramış ve istenilen hedefe ulaşamamıştır (Kırlı, 2015: 27).

Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa liderliğinde başlatılan çalışmalar neticesinde 1721 yılında Mirî Hatâyî Kârhanesi (Devlet İpekli Dokuma Atölyesi) adıyla bir ipekli dokuma fabrikası kurulmuştur. Bu fabrika askeri personelin ihtiyacını karşılamak için faaliyetler yürütmüştür (Giz, 1968: 22-23; Dölen, 2015: 246). 1757 ile 1774 yılları arasında padişahlık yapmış olan III. Mustafa döneminde de kalitesiz ucuz Avrupa mallarının iç pazarlarda dolaşımına girmesini önleyerek, daha çok benzer ürünlerin yurt içinde üretilmesine yönelik politikalar hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu politikalara rağmen pahalı ve kaliteli olan Osmanlı yerli mallarına karşı ucuz fakat kalitesiz olan Avrupa mallarına ilgi 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artmaya başlamıştır. Bu yönelim ise Osmanlı halkının alım gücünün düştüğünü göstermektedir (Beydilli, 2006: 280-283).

Yürütülen tüm çalışmalara rağmen 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı dokumacılığında iktisadi daralma ve gerilemenin başlamasının önü alınamamıştır. Bu gerilemeye bağlı olarak Ankara'nın sof ve şal üretiminde, Bursa'nın pamuklu ve ipekli üretiminde, Sakız'ın ipekli üretiminde ciddi azalmalar meydana gelmeye başlamıştır. Bu durum ise gerek iç gerekse dış piyasada Osmanlı dokumacılık sektörünün gerilemesine ve pazar alanının daralmasına neden olmuştur. Ayrıca ülke içerisinde işsizlik oranının da artmasına yol açmıştır (İskefiyeli, 2015: 1118). Zira 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin özellikle Avrupa ülkelerine iplik ihracı bir daha başlamamak üzere sona ermiştir. Bu durum ise makine ipliği ithalatının artmasına yol açmıştır. Şöyle ki 1810 yılında ipek ithalatı 250 ton iken bu rakam 1840'larda 2.650 tona çıkmıştır. Netice olarak Osmanlı İmparatorluğu'nda yabancı ipliğinin kullanımı otuz yıl içerisinde 10 kat artış göstermiştir (Quataert, 2020: 65).

Söz konusu ipek ihracatının tekrar başlatılması ve üretim düşüklüğünün önüne geçmek amacıyla Tanzimat Dönemi'nde yeni adımlar atılmıştır. Buna göre Tanzimat'la birlikte Fabrika-ı Hümayunlar adı verilen büyük fabrikalar devlet eliyle kurulmaya başlanmıştır. Bu fabrikalar her ne kadar ordunun ihtiyacını karşılamak için kurulmuş olsalar da sarayın ve halkın birtakım ihtiyaçlarını karşılamak için de faaliyetlerde bulunmuşlardır (Yazıcı, Oktay, Akbaş, Bozkurt, 2020: 44). Devlet desteği ile kurulan bu fabrikalar, pazar göstergelerinden uzak, maliyet kaygısı olmayan, devlet siparişleri ile çalışan işletmelerdi (Kurt, Kuzucu, Çakır, Demir, 2016: 249). Bu fabrikaların verilen siparişler doğrultusunda üretim yapması ve kâr marjını arttırma gibi bir politikası olmamasından dolayı rekabetçi piyasanın oluşmamasına neden olmuştur. Ayrıca kaybedilen pazar alanının kazanılmasında tetikleyici unsurlar olmaktan çok uzakta kalmışlardır.

Kurulan bu fabrikalardan ilki 1829 yılında faaliyetlerine başlayan ve 1833 yılında tam anlamıyla bir fabrikaya dönüşen Feshâne-i Amire olmuştur (Köse, Abdioğlu, 2021: 68). Bu fabrika yünlü ve pamuklu dokumaların imali için faaliyet yürütmüştür (Eldem, 1994: 74). 1842 yılında fabrikaya bağlı olarak çuha tezgâhları kurulmaya başlanmıştır. Böylece yünlü kumaş üretimine geçen fabrika, dokuma fabrikası işlevi görmeye programlanmıştır. Bu yeni tezgâhlar modern teknolojik makinelerle donatılmaya çalışılmıştır (Güran, 1995: 426-427). Fabrikaya bağlı olarak çuha tezgâhının faaliyete geçmesinden sonra birçok çuha fabrikası kurulmaya başlanmıştır. Örnek olarak 1842'de İslimiye ve Balıkesir Çuka Fabrikaları, 1843'te İzmit Çuha Fabrikası (Seyitdanlıoğlu, 2009: 64), 1850'de Bakırköy Veliefendi Basma Fabrikası ve 1852'de Bursa İpek Fabrikası gösterilebilir. Bu gibi kuruluşlarla yerli dokuma sanayiinin çekirdeği oluşturulmaya çalışılmıştır (Kurt, Çakır, Demir, 2016: 157).

İmparatorlukta köklü geçmişe sahip olan dokumacılık sektöründe⁶ devlet kurumlarının yanı sıra özel teşebbüslerle kurulmuş fabrikalar da faaliyet göstermekteydi. Bu fabrikaların büyük çoğunluğu ise yabancı sermaye veya gayrimüslim özel teşebbüsler aracılığıyla kurulmuştur (Seyitdanlıoğlu, 2009: 65-66). Bu sektördeki özel işletmelerin yerli sermayedarlar tarafından kurulup işletilmesi için 1864-1873 yılları arasında faaliyet gösteren İslahat-ı Sanayi Komisyonu tarafından yoğun çaba sarfedilmiştir (Satış, 2012: 419, 427). Komisyon'un çalışmaları

⁶ Bu köklü geçmişin temel nedeni Osmanlı ahalisinin çoğunluğunun hayvancılık ile geçimini sağlamasından kaynaklanmaktaydı. Zira çuha dokumacılığının önemli hammaddesi olan yünlerin karşılandığı koyunlar yaygın olarak yetiştirilmekteydi (Öznel, 2013: 151).

kapsamında 1873 yılında yapılan yeni düzenlemelerle birlikte fabrika kuracaklara gümrük ve vergi muafiyeti getirilmiştir. 1888 yılında bu muafiyetler fabrika inşasında kullanılan temel malzemeler için de uygulanmaya başlanmıştır. Bu muafiyet kararı ise imalathanelerin inşasında kolaylaştırıcı adımların en iyi örneği olarak değerlendirilebilir. 1897 yılında üretim ve imalat tesisleri için 10 sene müddetle vergi muafiyeti getirilmiştir (Bülbül, 2010: 43). Osmanlı İmparatorluğu, gerek devlet fabrikalarına gerekse özel sermaye girişimlerine sağlamış olduğu desteklerle dokuma sanayiini geliştirmeye çalışmıştır. Özellikle Müslüman girişimciler teşvik edilerek kurulan bu kurumların yerel işletmeler olmasına büyük önem vermiştir. Böylece dokuma sanayiinde kaybedilmiş olan pazar alanının yerel sermayeyle kazanılması sağlanacaktı. Bu çerçevede yürütülen politikalar doğrultusunda kurulan yerel işletmelerden biri de Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi olmuştur.

Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi ile ilgili literatür taraması yapıldığında Şirketi tüm yönleriyle ele alan müstakil bir çalışmanın olmadığı tespit edilmiştir. Ancak özellikle Şirket'in kuruluşunun ilk yıllarında Çuha Fabrikası için daha önce Osmanlı Hükümeti tarafından Oltanya Fabrikası'ndan alınan makinaların Osmanlı Hükümeti ile yapılan görüşmeler neticesinde 1918'de satın alınmasından sonra yaşanan iade sorununu ele alan bir çalışma tespit edilmiştir. Nurten Çetin tarafından "*I. Dünya Savaşı'nda Romanya'dan Türkiye'ye Getirilen Dokuma Makinalarının İadesi Sorunu*" başlığı ile ele alınan bu çalışmada araştırmacı Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi'nde bulunan bu makinaların I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Romanya'nın makinalarının geri iade edilmesini talep etmesi neticesinde 1922 yılına kadar süren iade süreci tüm ayrıntılarıyla ele alınmıştır (Çetin, 2020: 167-187). Şirket'in satın almış olduğu dokuma makinalarının iade sorununu ele alan bu araştırmadan farklı olarak Şirket'in kuruluş süreci, Şirket'in işleyişi, Şirket'e bağlı olarak kurulacak olan Çuha Fabrikası'nın kuruluş süreci ve Şirket'in 1924 yılına kadar yürütmüş olduğu faaliyetler tespit edilebilen bilgiler çerçevesinde tüm yönleriyle ele alınmaya çalışılmıştır.

Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi'ne dair yapılan bu çalışmada birtakım sorulara cevap aranmıştır. Buna göre Şirket'in kuruluş sürecinin nasıl seyrettiği? Şirket'in kuruluşunda aktif görev üstlenen sermaye sahiplerinin kimler olduğu? Şirket'in işleyiş sürecinin nasıl şekillendirildiği? Çuha Fabrikası'nın kuruluş sürecinde meydana gelen gelişmelerin neler olduğu? Şirket ile fabrikanın faaliyet gösterdiği sektörün ne olduğu ve son olarak Şirket'in faaliyetlerinin neler olduğu? sorularına cevap aranmıştır. Bu soruların cevaplanması doğrultusunda hazırlanan çalışmada ana kaynak olarak arşiv belgeleri kullanılmıştır. Arşiv belgelerinde tespit edilen bilgiler araştırma-inceleme eserlerle desteklenmeye çalışılmıştır. Bu çalışma üç ana bölümden oluşturulmuştur. Birinci bölümde Şirket'in kuruluş süreci, ikinci bölümde Şirket'in işleyişi ve üçüncü bölümde ise Şirket'in ticari ve üretim faaliyetleri değerlendirmeye tabi tutulmuştur.

Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi

Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi'nin kuruluşuna dair 25 Aralık 1917 tarihinde Divaniye Mebusanı Halit Süleyman Bey ile Tokat Mebusanı Alamdar-zade Tahsin Rıza Bey tarafından verilen dilekçe ile kuruluş süreci başlatılmıştır. Bu bilgilerden hareketle şirketin ortak sermaye ile kurulduğu söylenebilir. Yapılan yazışmalar ve bürokratik işlemlerin tamamlanmasıyla birlikte Şirket'in resmî kuruluş tarihi 22 Ocak 1918 olarak kayıtlara işlenmiştir.

Şirket'in Kuruluş Süreci

Şirket'in kuruluşu için Divaniye Mebusanı Halit Süleyman Bey ve Tokat Mebusanı Alamdar-zade Tahsin Rıza Bey 25 Aralık 1917 tarihinde Harbiye Nezareti'ne dilekçe ile başvuru gerçekleştirmişlerdir. Yapılan başvuruda yılda bir milyon kalın ve ince kumaş imal etmek amacıyla bir şirket kurmak için izin talep ettiklerini ifade etmişlerdir. Avusturya ve Almanya fabrikalarından kumaş imal etmede kullanabilecekleri makinelerin sipariş edilmesini ve bu makinelerin nakillerinde yardım edilmesini talep etmişlerdir. Ayrıca fabrikanın inşa edilmesinde kullanılacak olan malzemelerin alımında hükümetin askeri kurumlara olduğu gibi kendilerine de fiyat konusunda yardımcı olunmasını istemişlerdir (BOA. Bâb-ı 'Ali Evrak Odası, (BEO): 4685-351321). Halit Süleyman Bey ile Alamdar-zade Tahsin Rıza Bey'in ilettiği dilekçede yer alan bilgilerden hareketle 1873, 1888 ile 1897 yıllarında yapılan düzenlemelere atıfta bulunarak gümrük ve vergi muafiyeti talep etmişlerdir. Ayrıca şirketin özel sermaye teşebbüsüyle kurulmasının yanı sıra özel sektöre hitaben ürün üreteceği anlaşılmaktadır.

Harbiye Nezareti'ne yapılan bu başvurunun Maliye Nezareti ile Nafia Dairesi'nde incelenmesi neticesinde Maliye Nezareti ile Nafia Dairesi'nde alınan karar doğrultusunda 22 Ocak 1918 tarihinde yün, pamuk, ipek, mensucat ve her çeşit ip ile iplik imal etmek amacıyla Şirket'in kurulmasına onay verilmiştir. Kurulacak olan Şirket, bünyesinde fabrikalar açarak ürettiği ürünlerin ticaretini yapma yetkisi olacaktır (Çakır, Akkuş, 2015: 197). Şirket bünyesinde dokuma fabrikalarının kurulmasına izin verilmiş olması müessesenin ticari faaliyetlerinin yanı sıra üretim kapasitesinin de olduğunu göstermektedir. Bu durum ise Şirket'in Osmanlı dokuma sanayiine üretim anlamında katkı sağlayacağını göstermektedir.

Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi (Société Anonyme Ottomane de Tissus Altınyıldız) (Gökatalay, 2015: 116) adıyla kurulacak olan bu müessesenin merkezi İstanbul olacaktır (Yılmaz, 2011: 117). Şirket'in konumu Eyüp olarak belirlenmiştir (Köksal, 2005: 245). 50 yıl olarak faaliyet göstermesine ve 150.000 Osmanlı lirası sermayesi ile kurulmasına izin verilen Şirket'in ruhsatı Divaniye Mebusanı Halit Süleyman Bey ile Tokat Mebusanı Alamdar-zade Tahsin Rıza Bey adına düzenlenmiştir (BOA, BEO, 4498-337304). Şirket, Ticaret ve Ziraat Nezareti'nin denetiminde olup Şirket ile ilgili her türlü işlemler ilgili nezaret tarafından icra edilecektir. Ayrıca Şirket'in yetkileri ile işleyişini belirleyen hükümlerin hazırlanmasından sonra onaylanması ve Şirket'in bu hükümlere göre işleyip işlemediğinin denetlenmesi görevi Ticaret ve Nafia Nezareti'ne ait olduğu belirtilmiştir. Böylece Şirket'in olası keyfi uygulamalarının önüne geçmek ve Osmanlı hukukuna göre işleyişini sağlamak için denetim mekanizması oluşturulmaya çalışılmıştır. Şirket üzerinde denetleyici mekanizmanın aktif tutulması Şirket'in şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda hareket etmesini sağlamıştır.

Şirket yöneticilerinin hazırlamış olduğu nizamname layihası, 18 Ağustos 1918 tarihinde Şûrâ-yı Devlet, Maliye Nezareti ve Nafia Dairesi tarafından inceleme altına alınmıştır. İlgili kurumlar tarafından yapılan incelemeler neticesinde nizamnamenin bazı maddelerinde değişikliğe gidilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, MV, 249-145). Buna göre nizamnamenin ikinci, beşinci, on ikinci, on üçüncü, on dokuzuncu, yirmi altıncı ve otuz beşinci maddelerinde düzeltmelere gidilmesine (BOA, BEO, 4532-339830), birinci maddeye ise ek ilavelerin yapılmasına karar verilmiştir (BOA, BEO, 4569-342623). İlgili maddelerde yapılan değişiklikler ile eklenen ek maddenin Ticaret ve Ziraat Nezareti memuru tarafından denetlenip uygun bulunması üzerine Şirket layihası onaylanmıştır. Şirket'in hukuki olarak kurulduğu devlet makamlarınca onaylandıktan sonra (BOA, MV, 250-127) Şûrâ-yı Devlet ile Vükela Meclisi'nin ortak kararı doğrultusunda Şirket, faaliyetlerine başlamıştır (BOA, Meclis-i Vükela Mazbataları (MV): 248-69). Böylece Şirket'in yetkileri, üstlendiği imtiyazlar ve işleyiş hukuksal zemine oturtulmuştur.

Şirket'in işleyişine ve yetkilerine dair bütün hükümler 18 Ağustos 1918 tarihinde onaylanan nizamname layihasında ele alınmıştır. Şirket, nizamnamenin hazırlanıp Osmanlı Hükümeti tarafından onaylanmasından en geç bir ay içerisinde İstanbul'da Takvim-i Vakayi, Ceride-i Resmîye veya diğer gazetelere ilan verilecektir. Ayrıca bu ilanda Şirket'in amacı, faaliyetleri ve diğer bölgelerde bulunan şubeleri hakkında bilgi aktararak faaliyete geçtiği ilan edilecektir. Ayrıca her sene Heyet-i Umumiyye tarafından onaylanmış olan senelik bilançolarını da İstanbul ve şube bulundurduğu diğer vilayetlerdeki gazetelerde ilan vererek halka duyurusunu yapacaktır. Aynı şekilde Şirket ihraç edeceği hisselerle dair ilan da verecektir. Bu ilanda Şirket'in kuruluş amacını, sermayesinin miktarını, mümessillerin isimlerini, mümessillere ve Heyet-i İdare azalarına verilecek hisse miktarlarını duyurmak zorundadır. Şirket'in her türlü faaliyetleri ile ilgili gelişmeleri gazete ilanları aracılığıyla kamuoyuna duyurmasının zorunlu kılınmış olması şeffaflık ilkesi doğrultusunda teşkilatlandırılmaya çalışıldığını göstermektedir (BOA, İrade-Dosya Usulü (İ. DUİT): 121-36). Hazırlanmış olan nizamnameyi talep eden herkese Şirket, nizamname nüshasını iletme zorundadır. Böylece Şirket'e dair bilgi talep eden herkesin bu hakkını kullanması hukuki olarak güvence altına alınmıştır. Bu güvencenin ihlal edilmesi halinde ise Şirket hakkında yasal işlemler başlatılarak hukuki yaptırımlara maruz bırakılacağı belirtilmiştir. Ayrıca nizamname bir defalığına mahsus olmak üzere 50 nüsha bastırılarak Ziraat ve Ticaret Nezareti'ne teslim edilecektir. Her sene düzenli olarak Şirket'in hesaplarına ve faaliyetlerine dair İstatistik Dairesi tarafından istatistik cetveli hazırlanacaktır. Bu cetvel Ziraat ve Ticaret Nezareti'ne iletilecektir. Böylece Nezaret, Şirket'in gelir ile gider hesaplarını denetleyebilecektir (BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD): 1260-8).

Üç fasıl ve kırk yedi maddeden oluşan nizamnamede ele alınan ilk konu Şirket'in kuruluşu, amacı, ismi ve merkezi olmuştur. Buna göre Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi adıyla kurulacak olan bu müessesenin merkezi İstanbul olarak belirtilmiştir. Şirket; ipek, tiftik, pamuk, mahlut mensucat, her türlü ipek işlemek ve imal etmek üzere fabrikalar açmak ve bu fabrikalarda üretilen ürünlerin ticaretini yapmak amacıyla kurulmuştur. Şirket'in

kurucuları daha önce de belirtildiği gibi Divaniye Mebusanı Halit Süleyman Bey ile Tokat Mebusanı Alamdarzade Tahsin Rıza Bey'dir. Şirket, Osmanlı hukukuna tabi olup İstanbul dışında Osmanlı Devleti'nin sınırları içerisinde bulunan herhangi bir bölgede kanunlar çerçevesinde sorumluluğunu yerine getirmek koşuluyla şube açabilecektir. Osmanlı Devleti'nin sınırları dışında bulunan bölgelerde de şubeler açabilecektir. Bu gibi şube açma girişimlerinin gerçekleşmesi halinde şubenin açılacağı ülke ile Osmanlı arasındaki ticari hukuka göre işlemler icra edilecektir. Şirket'in gerek imparatorluğun sınırları içerisinde gerekse yabancı devletlerde şube açabilmesi için Ticaret ve Ziraat Nezareti'nden ruhsat alması zorunlu tutulmuştur. Şirket'in faaliyet süresi 50 yıl olarak belirlenmiştir. Ancak koşulların değişmesi halinde bu sürenin kısa tutulabileceği gibi Şirket'in şartları yerine getirmesi halinde uzatılabileceği de belirtilmiştir. 1918'de faaliyete geçen Şirket'e tanınan imtiyaz süresinden hareketle 1968 yılına kadar faaliyetlerini icra etmesinin planladığı anlaşılmaktadır (BOA, Sadaret-Mukavelenameleri (A.) DVN. MKL): 66-11).

Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi'nin İşleyişi

Şirket'in işleyişi hakkında nizamname layihasında teferruatlı bilgilere yer verilmiştir. Üzerinde durulan konulardan biri Şirket'in sermayesi olmuştur. Buna göre Şirket'in kuruluş sermayesi 150.000 Osmanlı lirasıdır (Aslantepe, 1993: 115). Ancak Şirket'in işleyişine göre Heyet-i Umumiye İdaresi, bu sermayeyi arttırma yetkisi olduğu gibi düşürebilecektir. Heyetin sermaye arttırımına gitme doğrultusunda karar alması halinde Osmanlı Hükümeti'ne bilgi aktarma ve onay alması gerekmektedir. Bu bilgidен hareketle Şirket sermayesinin arttırımı veya azaltılmasında son karar merciinin Osmanlı Hükümeti olduğu anlaşılmaktadır. Bu sermaye, her biri 100 Osmanlı lirası⁷ olmak üzere 1.500 hisseye bölünmüştür. Bu hisseler dışında ilk beş sene zarfında satılmamak şartıyla 100 adet kurucu hisse bulunmaktadır. Bu hisselerin birer nüshası ise Ticaret ve Ziraat Nezareti'nde muhafaza edilecektir. Hisseler nama yazılmış olup, en az %75'i Osmanlı uyruklu vatandaşlara satılmaktadır. Şirket sermayesini oluşturan hisselerin en az %75'inin Osmanlı vatandaşlarına verilmesinin zorunlu koşulmuş olması Şirket'in yönetiminde yerli sermayenin etkili kılınmaya çalışıldığını göstermektedir (Balcı, Sırma, 2012: 321).

Şirket sermayesinin belirlenmesi ve %10'unun hissedarlardan alınarak Şirket sandığına teslim edilmesi üzerine Şirket kurulmuş sayılacaktır. Hissedar olarak isim yazdırmış olan şahıslara ise vermiş oldukları taksitler ölçüsünde geçici hisse senetleri verilecektir. Sermayenin yarısına tekabül edecek olan miktarın toplanması halinde geçici senetler yerine asıl senetler hissedarlara verilecektir. Hazırlanacak olan senetlerin bir tarafı Türkçe yazılırken diğer tarafı ise Fransızcaya tercüme dilecektir. Senetlerin bir tarafı Türkçe yazılırken diğer tarafının Fransızca yazılmış olması Şirket'in uluslararası sermaye sahiplerine açık olduğunu göstermektedir. Hisselerin satış işlemleri İstanbul veya diğer bölgelerde yayımlanmakta olan resmî veya resmî olmayan gazetelere ilan verilerek halka duyurulacaktır. Bu duyuru üzerine başvuruların gerçekleşmesinden sonra hisseler satışa sunulmaktadır. Satış işleminin gerçekleştirilmesinden 30 gün önce gazetelere ilan verilmektedir (BOA, İ. DUİT, 121-34).

Toplanmış olan hisse senetlerinin %70'i Osmanlı Bankası'na ait olacaktır. Bu senetlerin %10 bedeli bankaya teslim edilmediği müddetçe senetlerin havalesi başka birine devredilmeyecektir. Bu değişikliğe dair kayıtlar Şirket'in defterlerine işlenerek senedi satan, alan ve Şirket müdürünün imzası yer alacaktır. Bu defterler Şirket bünyesinde muhafaza edilecektir. Şirket'e ait hisse senetleri Meclis-i İdare'nin yetkisi altındadır. Meclis-i İdare'nin izin vermesi halinde satış işlemleri gerçekleştirilmektedir. Devri, meclis tarafından uygun görülmeyen senetlere Meclis-i İdare tarafından el koyulmaktadır. Bunları daha sonradan borsadaki fiyatı veya belirlenen bir değer üzerinden satışa çıkaracaktır. Satıştan elde edilen gelir ise Şirket sandığına teslim edilmektedir. Devredilmesi onaylanmayan senetlerin piyasa değeri Şirket, tarafından ödenerek satın alınmaktadır. Satış değeri ise Şirket sandığından karşılanmaktadır. Hisse senetleri Şirket sandığında bulunmayıp her hisse senedi için ayrı bir hesap açılmaktadır. Ayrıca hisse senetlerine sahip olan şahısların veya onların alacakları ya da varisleri Şirket'in hiçbir mal ve mülkünde hak sahibi olmayacaktır. Bu hükümle Şirket'in mal ve mülkleri güvence altına alınarak Şirket'in devamlığının sağlanmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Yine bu şahıslar Şirket'in işleyişine müdahalede bulunamayacaklardı. İşleyişe müdahalenin önlenmesi ise Şirket işleyişinin sektöre uğratılmaması amacıyla alınmış bir önlem olarak yorumlanabilir. Bu şahıslar Şirket'in muhasebe defterlerinde tutulan kayıtlar ile Heyet-i Umumiye İdaresi'nin kararlarını kabul etmek mecburiyetindedirler (BOA, İ. DUİT, 121-34).

⁷ 100 Osmanlı lirası değerinde olan hisse senedi için Bkz. Ek-1.

Belirlenen zaman diliminde taksitleri ödenmeyen hisse senetlerinin sahiplerine ihtarname gönderme gereği duymadan taksit ödemesinin son gününden itibaren senelik %9 oranında faiz uygulanarak belirlenen tutar hisse sahibinden tahsil edilmektedir. Hisse senet taksitlerinin zamanında ödenmemesi halinde Şirket, senet sahipleri hakkında dava açabilmekte ve bu senetleri satışa çıkarabilmektedir. Açılan davada Şirket'i temsilen Şirket müdürü görev üstlenmektedir. Satılması düşünülen hisse senetlerinin numaraları gazetelerde ilan olarak duyurulmaktadır. Bu duyurunun gerçekleştirilmesindeki temel hedef hisselerle sahip olan şahsın bu gelişmelerden haberdar olmasını sağlamaktır. İlan edilen bu senetler 15 günün tamamlanmasından sonra Şirket eski sahiplerine hiçbir ihtarname vermeksizin satışa çıkarabilmektedir. Satış işlemleri sırasında oluşacak zarar ise eski hisse sahibinden karşılanmaktadır. Hisseler İstanbul ve diğer yerel borsalarda, borsalarda henüz alınıp, satılması kabul edilmemiş olan hisse senetlerinin satış işlemleri ise müzayede yoluyla gerçekleştirilmektedir. Satışı gerçekleştirilecek olan senedin eski nüshası iptal edilmektedir. Hisse senetlerini satın alan kişiye ise eski numaralardan oluşan iki senet nüshası verilmektedir. Satışı gerçekleştirilen hisseden elde edilecek bedelden zararlar karşılanıp, Şirket'e olan borç ödendikten sonra arta kalan miktar eski hisse sahibine verildiği gibi yetmemesi halinde ise eksik olan miktar eski hisse sahibinden tahsil edilmektedir. Bu tahsilin icrasında Şirket Osmanlı hukuku çerçevesinde hareket edecektir (BOA, İ. DUİT, 121-34).

Nizamnamede üzerinde durulan bir diğer konu Şirket'in yönetim yapısı olmuştur. Buna göre Şirket'in birinci dereceden yönetim merkezi Heyet-i Umumiyye'dir (Yönetim Kurulu). Bir diğer ifade ile en üst yönetim organıdır. Bu heyet beş ile dokuz arasında sayıları değişen üyelerden oluşmaktadır (Yılmaz, 2011: 406-407). Meclis-i İdare, Şirket'in ikinci dereceden yönetim organıdır. Bu yönetim organı doğrudan Heyet-i Umumiyye'ye bağlı olarak faaliyetlerini icra etmektedir. İlk üç yıl süreyle görev icra edecek olan üyeler mümessiller tarafından tayin olunmaktadır. Belirlenen bu azaların üç senelik görev süresinin sona ermesinden sonra görevi sona eren azanın yerine ilk atamalar kura yoluyla gerçekleştirilmektedir. Daha sonraki her sene yenilenecek olan azalar kademe derecelerine göre yapılmaktadır. Kademe derecelerinin Şirket'e üyelik süresiyle doğrudan bağlantılı olmasından dolayı daha uzun süre Şirket'te sermaye sahibi olanların aza olarak belirlenmesinin öncelendiği anlaşılmaktadır. Yine uzun süre Şirket hissesine sahip olmuş olması daha fazla deneyim kazanmasını sağlamaktaydı. Aza üyeliğinde kademe derecelerinin dikkate alınmasının bir diğer temel nedeni ise tecrübeli olan hisse sahiplerinin aza olarak belirlenmeye çalışılmasıdır. Görev süresi sona eren azanın tekrar üye olarak meclise katılma hakkı bulunmaktaydı (BOA, İ. DUİT, 121-34).

Meclis-i İdare haftada bir defa Şirket merkezinde toplantı düzenlemektedir. Ancak 20 Ağustos 1918'de yapılan bir değişiklik ile meclisin toplanma periyodu bir aya çıkartılmıştır. Aynı yılın ocak ayından ağustos ayına kadar Şirket'in haftada bir defa toplantı gerçekleştirilmesinin ağustos ayından sonra toplantı süresinin bir aya çıkartılmış olması Şirket gündeminin yoğunluğunda düşüşün meydana geldiğini göstermektedir. Şirket yönetimi, yapmış olduğu bu değişiklik ile meclise girebilmek için aranan hisse senet oranını yirmi beşten elliye, genel kurul üyeliğinde aranan hisse senedinin oranını beşten ona çıkarmıştır (Akyıldız, 2001: 282-283). Olumlu veya olumsuz yönde alınacak kararın geçerli olabilmesi için üyelerin en az yarısından bir fazlasının toplantıya katılması gerekmektedir. Kararlar toplantıya katılan azaların kullanmış olduğu oylarla alınmaktadır. Kararın alınmaması halinde ise toplantılar daha sonraki güne ertelenmektedir. Bir sonraki toplantıda da karar alınmaması halinde teklif edilen konu reddedilmiş sayılmaktadır. Bu durum görüşülen konu hakkında verilen oyların eşit olması halinde gerçekleşmektedir. Meclis-i İdare'de görüşülen tüm konular zabıt defterlerine işlenmekte ve daha sonra toplantı başkanı, başkan vekili ve katılım sağlayan azalar tarafından mühürlenerek imzalanmaktadır. Bu defterler Şirket tarafından muhafaza altına alınarak Ticaret ve Ziraat Nezareti veya hissedarlarından herhangi birinin talep etmesi halinde ilgili kişi ve kurumlara gösterilmektedir. Meclis-i İdare üyelerinden her biri Şirket'in 25 hisse senedine sahip olması gerekmektedir. Senetler daha sonra Şirket sandığına teslim edilmektedir. Hisse sahibi memur olduğu müddetçe bu senetleri satamayacaktır. Bu nedenle senetlerin üzerine satılması caiz değildir damgası vurulmaktadır (BOA, İ. DUİT, 121-35). Böylece hisse sahiplerinin hisse senetleri üzerinden ticaret yapma imkânının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Meclis-i İdare azalarından birinin veya birkaçının vefatı, istifası ya da farklı sebeplerden dolayı görevden ayrılması halinde Meclis-i İdare boşalan üyelik koltuğuna geçici olarak üye tayin etmektedir. Daha sonra ise daimî üyeler yukarıda belirtilen şartlar doğrultusunda Heyet-i Umumiyye tarafından atanmaktadır. Meclis-i İdare, her sene kendi üyeleri içerisinde bir başkan, başkan vekili veya başkan ile vekil bulunmadıkları durumlarda onların giyabında görev icra edecek olan bir aza seçmektedir. Bu görevliler azalar arasından seçilmektedir. Meclis-i İdare

azalarından yabancı devletlerde ikamet eden veya geçici olarak Osmanlı Devleti'nden ayrılanlar, yerlerine diğer azalar arasından vekil belirleyerek bırakmak zorundadırlar. Vekâleti üstlenen azanın ise kendi oyu dâhil olmak üzere iki oy kullanma hakkı bulunmaktadır. Böylece azaların temsilindeki olası problemlerin ortadan kaldırılmasının hedeflendiği gibi temsil oranının da düşmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Meclis-i İdare Şirket'in yönetiminde en üst idare merkezidir. Heyet-i Umumiyye'ye sunulacak olan hesap kayıtlarını tutmak ve hazırlamaktadır. Alınacak veya verilecek olan temettü miktarını teklif etme yetkisine sahiptir. Şirket ile ilgili denetlemeler Meclis-i İdare tarafından icra edilmektedir. Bu denetimler için üyelerin tamamı meclis azaları arasından seçileceği gibi meclis dışında da denetleyiciler görevlendirebilmektedir. Denetleme yapmak için meclis azalarının dışında denetleyicilerin de atanabileceğinin belirtilmiş olması azaların da denetime tabi tutulabileceğini göstermektedir. Meclis-i İdare azaları, Şirket'in elde etmiş oldu kâr oranından başka mecliste hazır bulunacakları günler için Heyet-i Umumiyye'nin belirleyeceği bir ücret almaktadırlar (BOA, İ. DUİT, 121-36).

Heyet-i Umumiyye, her sene düzenli olarak nisan ayında Şirket merkezinde toplantısını gerçekleştirmektedir. Bunun dışında Meclis-i İdare'nin talep etmesi halinde olağanüstü toplantı düzenlemektedir. Heyet-i Umumiyye olağan veya olağanüstü şekilde düzenleyeceği toplantıdan 20 gün önce toplantıyla ilgili bilgileri Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne aktarmaktadır. Nezareti, temsilen toplantılarda bir komiser bulunmaktadır. Nezaret, toplantılardaki görüşmeleri görevlendirdiği komiser aracılığıyla takip edebilmektedir. Her sene düzenli olarak raporlar hazırlanarak Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne sunulmaktadır. Bu raporlarda senelik bilanço, Heyet-i Umumiyye zabıtları, hissedarların isim ve sahip oldukları hisse miktarlarına dair kayıtlar bulunmaktadır. Bu raporlar dört nüsha şeklinde hazırlanmaktadır. Bu nüshalardan biri Ticaret ve Ziraat Nezareti'ne, diğeri Maliye Nezareti'ne teslim edilirken geri kalanları ise Şirket bünyesinde muhafaza edilmektedir. Heyet-i Umumiyye'de vekâleten veya asaleten üye olacak hissedarların en az beş hisseye sahip olmaları gerekmektedir. Sahip oldukları her beş hisse için bir oy hakları bulunmaktadır (BOA, İ. DUİT, 121-36).

Her hissedarın en fazla kullanabileceği oy beş olarak belirlenmiştir. Heyet-i Umumiyye toplantısını gerçekleştirmeden önce gazeteler aracılığıyla davetnamelerini duyurmaktadır. Toplantı sermayenin dörtte birine sahip olan hissedarların katılım sağlaması halinde başlamaktadır. Meclis-i İdare, toplantının gerçekleştirilmesinden 10 gün önce toplantıya katılacak olan hissedarların senetlerini toplayarak hesaplamaktadır. Bu nedenle gazetelere verilen ilanlarda bu hususa da dikkat çekilerek hissedarların haberdar olmaları sağlanmıştır. Böylece toplantıya katılmayı planlayan hissedarlar hisse miktarlarını önceden Şirket'e bildirmeleri sağlanmaktadır. İlk toplantının sağlanması için yeterli hissedarın katılmaması halinde ikinci toplantı için çağrıya çıkılmaktadır. İkinci toplantının gerçekleştirilebilmesi için hisse miktarı şartı aranmamaktadır. Katılan hissedarların hisse miktarı ne kadar olursa olsun toplantının düzenlenmesi gerçekleştirilmektedir. İkinci toplantıda toplanamayan birinci toplantıda görüşülmesi kararlaştırılan konular müzakere edilmeye başlanmaktadır. Birinci toplantı ile ikinci toplantı arasındaki zaman dilimi 20 günden az 30 günden fazla olmamasına dikkat edilmesi belirlenmiştir. 20 gün şartının koşulmuş olmasında hissedarların haberdar edilmesi ve hisse miktarlarının hesaplanması için zamana ihtiyaç duyulması etkili olmuştur. Zira ikinci toplantının gerçekleştirileceğine dair davetname 10 gün önce gazetelere ilan verilmektedir (BOA, İ. DUİT, 121-36).

Heyet-i Umumiyye toplantısında başkanın hazır bulunmaması halinde yerine toplantı başkanlığını Meclis-i İdare azası içlerinden biri bu görevi icra etmektedir. Görevi icra edecek olan kişinin belirlenmesi ise azalar arasında yapılan oylamayla gerçekleşmektedir. Heyet-i Umumiyye toplantısında hazır bulunan azalardan en fazla hisseye sahip olan iki üye diğer üyelerin kullanmış olduğu oyları toplamakla görevlendirilmektedirler. Kâtiplik görevini icra eden isim ise reyleri toplamakla görevlendirilmiş olan üyeler tarafından belirlenmektedir. Heyet-i Umumiyye toplantısında görüşülecek konular Meclis-i İdare tarafından belirlenmektedir. Konuşulacak konu Meclis-i İdare azaları arasında bulunan ve en az Şirket sermayesinin %20'sine sahip olan hissedarların oy kullanması ile konu belirlenmektedir. Toplantının gerçekleştirilmesinden 10 gün önce görüşülecek olan konular teklif edilmektedir. Yapılan tekliflerin değerlendirilmesi neticesinde toplantı gündemine alınacak olan konular belirlenmektedir. Heyet-i Umumiyye genel hesapların denetlenmesi için gerek hissedarlardan gerekse Şirket dışından müfettişler görevlendirebilmektedir. Heyet-i Umumiyye toplantısında, her sene Şirket'in genel işleri ile hesaplarına dair Meclis-i İdare tarafından tutulan kayıtlar incelenmektedir. Buna dair hesaplar incelendikten sonra reddedilmesi veya kabul edilmesi amacıyla oylama yapmaktadır. Temettü miktarını oylamaya sunmaktadır (BOA, İ. DUİT, 121-36).

Meclis-i İdare, üyelerinden süresi dolanların yerine yeni üyeler tayin etmektedir. Meclis-i İdare, Şirket'in her türlü işleriyle ilgili son karar mercii olarak görev icra etmektedir. Şirket sermayesinin arttırımını oylamaya sunmaktadır. Arttırımın gerçekleştirilebilmesi için hissedarlardan asaleten veya vekâleten katılmış olan üyelerden sermayenin en az üçte birine sahip olan hissedarların oyuyla karar alınmaktadır. Heyet-i Umumiyye toplantısında görüşülen tüm konular zabıt defterlerine kaydedilmektedir. Bu defterler Heyet-i Umumiyye başkanı, oyları toplayan iki aza ve kâtip tarafından mühürlenerek imzalanmaktadır. Toplantıya katılan hissedarların isimleri, ikametgâh adresleri ve hamil oldukları hisselerin miktarı kaydedilerek bu defterlere işlenmektedir. Buna dair kayıtlar da katılan hissedarlar tarafından mühürlenerek imzalanmaktadır. Daha sonra Şirket tarafından muhafaza altına alınmaktadır. Heyet-i Umumiyye tarafından alınan kararlar toplantıya katılmayan veya olumsuz oy kullanan üyeleri de bağlamaktadır. Bu durum ise toplantıda alınan kararların, hazır olup olmaması veya olumlu oy kullanıp kullanmamasına bakılmaksızın tüm azaları ve üyeleri bağlayıcı özellik taşıdığını göstermektedir (BOA, İ. DUİT, 121-36).

Şirket'in seneyi maliyesi ocak ayının ilk gününde başlamakta, aralık ayının son günü ise son bulmaktadır. Bu gelişme Şirket'in mali yıl başlangıcı ve bitişi açısından Osmanlı maliyesi ile uyumlu şekilde hareket ettiğini göstermektedir. Ancak birinci sene müstesna tutularak Şirket'in kuruluş tarihi mali yılın başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Bitişi ise aralık ayının sonu olarak belirlenmiştir. Meclis-i İdare her sene sonu Şirket hesaplarına dair bir defter hazırlamaktadır. Bu defter müfettişler tarafından Heyet-i Umumiyye toplantısının gerçekleştirilmesinden kırk gün önce teslim alınarak incelenmektedir. İncelemelerin bitmesinden sonra defterler Heyet-i Umumiyye'ye takdim edilmektedir. Heyet-i Umumiyye üyeliği hakkını elde eden her hissedar bu hesap defterlerini inceleme hakkına sahiptir. Bu durum da Şirket'in hissedarlara hesap verebilirliğini göstermektedir (BOA, İ. DUİT, 121-36).

Safî temettüden bedeli ödenmiş sermayeye maktu temettü olarak %6 ödemeye yetecek miktar ile ihtiyat akçesi için temettünün %10'u ayrıldıktan sonra geri kalandan %15'i kurucu hisselerine, %15'i Meclis-i İdare üyelerine, %10'u müdürler ile çalışanlar arasında başarı gösterenlerin ödüllendirilmesine⁸ ve %60'ı hissedarlara dağıtılmaktadır. Şirket'in ihtiyat akçesi temettü gelirlerinden %10'u alınarak oluşturulmaktadır. Bu akçe Şirket sandığında tutulmaktadır. Olağanüstü durumlarda veya Şirket'in feshedilme sürecinde kullanılmaktadır. Şirket sermayesinin üçte birine denk gelmesi halinde ihtiyat akçesi olarak alınan paranın toplanmasına son verilmektedir. Ancak belirlenen oranın altına tekrar düşmesi halinde temettü gelirlerinden tahsil edilmeye başlanmaktadır. Elde edilen hasılatın senelik hisse başına %6 oranında gelir sağlayamaması halinde eksik olan miktar ihtiyat akçesinden karşılanmaktadır. Bu durum ise hissedarların senelik hisse başına en az %6 oranında kâr sağladıklarını göstermektedir. Şirket'in görev süresinin sona ermesi halinde ise ihtiyat akçesi hissedarlar arasında pay edilmektedir (BOA, İ. DUİT, 121-36). Elde edilen kâr oranından %10'u müdür ile çalışanlardan başarı gösterenlerin ödüllendirilmesine ayrılmış olması Şirket'in çalışanların motivasyonunu yüksek tutmak için para ödülüne sıklıkla başvurulduğunu göstermektedir. Böylece Şirket personelinin özverili çalışmasıyla gelirler arttırılmaya çalışılmıştır.

Nizamnamede üzerinde durulan son konu Şirket'in feshedilme sürecidir. Buna göre Meclis-i İdare, istediği zaman gerekçesini beyan etmek şartıyla Şirket'in feshini, başka bir şirket ile birleşmesini ve başka bir şirkete devredilmesini Heyet-i Umumiyye'ye teklif olarak sunabilmektedir. Meclis-i İdare, Şirket sermayesinin dörtte üçünün yok olması halinde Şirket'in feshine, başka bir şirket ile birleşmesine veya devam etmesine karar verilmesi için Heyet-i Umumiyye'yi toplantıya davet etmektedir. Heyet-i Umumiyye'nin, Şirket'in geleceği ile ilgili alacağı kararın ise Osmanlı Hükümeti tarafından onaylanması gerekmektedir. Fesih veya birleşme için Osmanlı Hükümeti'nin onayına ihtiyaç duyulmuş olması Şirket'in geleceği ile ilgili son karar mercii Osmanlı Hükümeti olduğunu göstermektedir. (BOA, İ. DUİT, 121-36).

Şirket'e tanınan 50 yıllık imtiyaz süresinin dolması halinde, Şirket'in akıbetinin görüşülmesi için Heyet-i Umumiyye, Meclis-i İdare ve hissedarları toplantıya katılmaları amacıyla çağrıda bulunmaktadır. Toplanan Heyet-i Umumiyye gerek zamanı dolmadan gerekse zamanı dolduktan sonra Şirket'in tasfiye edilmesine karar vermesi

⁸ Osmanlı Devleti Fabrikalarında ve kurumlarında ödüllendirme uygulamasına sıklıkla gitmiştir. Bu ödüllendirme oranı genel itibarıyla saf gelirin %2, %3, %5, %7, %10 ve %10 olarak verilmektedir. Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi'nde de verilmesi ön görülen oran %10 olarak belirlenmiştir. Bu ödüllendirme uygulaması çalışanların verimli şekilde çalıştırılmasına dönük önlemlerden biri olarak değerlendirilebilir. (Kurt, Demir, Çakır, Özcan ve Aygün, 2014: 60).

halinde tasfiye sürecinin ne şekilde yapılacağını belirlemektedir. Bu doğrultuda tasfiye hesaplarının yapılması için birkaç memur görevlendirmektedir. Heyet-i Umumiye tasfiye işlemleri gerçekleştirildiği süreçte de faaliyetlerini yürütmeye devam etmektedir. Hesapların yapılıp bitirilmesi ve Heyet-i Umumiye'nin onayını aldıktan sonra Osmanlı Hükümeti'nin de izniyle Şirket'in başka bir şirket ile birleşmesi, tasfiye edilmesi veya devredilmesi süreci başlatılmaktadır. Tasfiyesine karar veren Heyet-i Umumiye üyeleri toplantıya davet edilmektedir. Karar Şirket sermayesinin en az yarısına sahip olan üyelerin katılması halinde alınabilmektedir (BOA, İ. DUİT, 121-36).

Şirket'in Ticari ve Üretim Faaliyetleri

Şirket'in tespit edilebilen ilk faaliyeti Çuha Fabrikası'nın inşası için arsa alım girişimi olmuştur. Arsanın tahsis edilmesi için Şirket tarafından devlet makamlarına yapılan ilk başvuru 20 Mart 1918 tarihinde gerçekleşmiştir. 11 Nisan 1912 tarihli Emlak-ı Kaydiye Hakani'den Mahaller Hakkında Nizamnamesi'nin birinci maddesinde devir işlemlerinin gerçekleştirilebilmesi için bazı şartların oluşması gerektiğine dair hükümler eklenmiştir. Şöyle ki arsanın hiçbir devlet kurumu tarafından kullanılabilir durumda olmaması ve Hazine-i Hassa'nın araziden gelir elde edememesi halinde devrine dair karar alınabilmektedir. Bu şartların sağlanması halinde satışı gerçekleştirilecek olan arsanın İstanbul'da bulunması halinde Defter-i Hakani Nezareti, Şehremaneti ve Hazine-i Hassa-i Müdüriyet-i Umumiye, taşra da ise yerel yöneticiler ile Hazine-i Hassa-i Müdüriyet-i Umumiye tarafından yapılan müzakereler neticesinde fiyatın belirlenmesi için muhamminler atanmaktadır (BOA, İ. DUİT, 13-89).

Satıştan elde edilecek gelirler ile yerlerine yeni mülk alınabileceği gibi yeni alınacak olan mülklerin devri Emlak-ı Hakani'ye gerçekleştirilecektir. Satışın gerçekleştirilebilmesi için ise Meclis-i Vükelanın iznine ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak yukarıdaki şartları sağlamaması halinde satış işlemi gerçekleştirilememektedir. Hazine-i Hassa Dairesi'nin aktardığı bilgiye göre arsa 25.200 arşın miktarında olup her bir arşını yarımşar lira değerindedir. Devlet kurumlarınca yapılan ilk değerlendirme neticesinde arsanın devlet hazinesine zarar oluşturmaması, havasının kötü olmaması ve memleketin ticari faaliyetlerine katkı sağlamayacak kurumlara devredilmemesi doğrultusunda karar almıştır. Ancak arsanın ticari amaçlı kullanılacağından dolayı değerinde bir fiyatla devir işlemlerinin yapılmasının uygun olduğu belirtilmiştir. Netice olarak arsanın devlet hazinesine zararı olmamasına rağmen ülke ticaretine katkı sağlamak amacıyla Şirket'e satılması kararlaştırılarak Hükümet ile Şirket yöneticileri arasında görüşmeler başlatılmıştır (BOA, İ. DUİT, 13/89).

Şirket yöneticileri ile devlet makamları arasında 21 Nisan 1918 tarihinde yapılan yazışmalarda ilgili arsanın karşılıksız Şirket'e devredilemeyeceğine karar verilmiştir. Bu nedenle arsanın değerinin belirlenmesi amacıyla Hazine-i Hassa tarafından muhamminlerin görevlendirilmesi doğrultusunda karar alınmıştır (BOA, MV, 212-8). Fiyatı belirleme konusunda görev üstlenecek olan muhamminlerin kanunlar gereğince devlet kurumlarında çalışan memurlar olmasına dikkat çekilmiştir. Ayrıca muhamminler tarafından belirlenecek olan bu miktarın Hazine Dairesi tarafından da uygun bulunması halinde satış işleminin gerçekleştirilebileceği belirtilmiştir (BOA, Hazine-i Hassa-İradeleri (HH.İ): 246-99).

11 Mayıs 1918 tarihinde fiyatın belirlenmesi için bir araya gelen muhammin heyetinin fiyat değerini belirlemeden önce Şirket'in araziye hangi amaçla kullanacağına dair araştırmalar yapmıştır (BOA, BEO, 4518-338806). Zira devlet arazisi olduğundan dolayı arsanın devredilmesi halinde amacına uygun olarak kullanılması gerekmektedir. Taraflar arasında yapılan görüşmeler neticesinde arsanın amacına uygun olarak kullanılacağına dair raporun hazırlanması ve imzalanması üzerine fiyat belirleme çalışmalarına başlanmıştır. Rapora göre arazi Şirket bünyesinde faaliyet yürütmek üzere kurulacak olan Çuha Fabrikası'nın alanı olarak kullanılacaktı. Bu vesileyle ülke ticaretine katkı sağlayacaktı (BOA, İ. DUİT, 13-90).

11 Haziran 1918 tarihinde Emlak-ı Hakani ile Hazine-i Hassa-i Şahane Müdüriyet-i Umumiye arasında yazışmalar gerçekleşmiştir. Buna göre muhammin heyeti tarafından yapılan değerlendirme ve araştırmalar neticesinde arsanın değeri 9.018 lira 60 kuruş olarak belirlenmiştir. Arsanın ise 18 buçuk dönüm 1.261 arşından ibaret olduğu etrafı tuğla ile çevrilmiş olarak belirlenen değer ile Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi'ne devredilmesi doğrultusunda Meclis-i Vükela karar alarak ruhsat vermiştir (BOA, MV, 249-116). Arsanın bir tarafı deniz kenarı ile çevrili, kara tarafı ise bostan ile tuğlayla çevrilidir. İlgili arsanın devredilmesine dair alınan karar Dâhiliye Nezareti ile Maliye Nezareti'ne iletilmiştir (BOA, BEO, 4521-339009). Arsanın her arşını 30 kuruş değerinde kararlaştırılmıştır. Arsanın sahil kısmı Kâğıthane'ye bakmaktadır (BOA, İ. DUİT, 13-91). 20 Haziran

1918 tarihinde devir işlemlerinin yapılması için yetki İrade-i Seniyye tarafından Maliye Nezareti'ne verilmiştir (BOA, Dâhiliye-İdare-i Umumiye Evrakları (DH. İ. UM. EK): 111-50).

Kurulacak olan Çuha Fabrikası için Bahariye Mevlevihane'sinin⁹ yanında yer alan ve Devlet Hazine'sine ait olan arsanın alınması üzerine Şirket, Hazine-i Hassa-i Şahane Müdüriyet-i Umumiye'ye 26 Şubat 1918 tarihinde telgraf iletilmiştir. Talebin değerlendirilmesi üzerine ilgili arazinin Şirket'e devredilmesinin uygun bulunduğu belirtilmiştir (BOA, MV, 211-129). Çuha Fabrikası'nın inşası amacıyla satışı gerçekleştirilen arsanın değeri olan 9.018 lira 60 kuruşun Şirket tarafından Hazine-i Hassa'ya verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, Mabeyn-i Hümayun Evrakı-İradeleri (MB. İ): 195-60). Ancak belirtilen ödemenin ne şekilde teslim edildiği ve arsanın devredilme işlemlerine dair ayrıntılı bilgiler tespit edilmemiştir.

Çuha Fabrikası için tahsis edilen bu arazide kısa süre içerisinde inşa edilmiş olup faaliyete geçmiş olmalı ki 13 Ağustos 1922 tarihinde fabrikanın Konya'ya taşınmasına dair bir girişim meydana gelmiştir. Şirket Meclis-i İdare başkanı Tahsin Rıza Bey ile Tokatlı Halit Süleyman Bey¹⁰ başkanlığında toplantı gerçekleştirmiştir. Gerçekleştirilen bu toplantının gündemi Çuha Fabrikası'nın Anadolu'ya taşınmasının görüşülmesi olmuştur. Tüm azaların da hazır bulunduğu mecliste yapılan müzakereler neticesinde Şirket'e ait olan makineler ile Çuha Fabrikası'nın Konya'ya taşınması doğrultusunda ortak karar alınarak imza altına alınmıştır. Fabrika için yeni yer olarak Konya'nın belirlenmesinde etkili olan birkaç neden bulunmaktaydı. Zira Meclis'te yapılan oylamalar sırasında Fabrika'nın başka bir vilayete taşınma işlemlerinin maliyetli olmasından dolayı azanın bu konuda ikna edilmesi için geçerli sebeplerin ortaya konulması gerekmektedir. Buna göre Konya'nın Anadolu ticaretinin önemli bir merkezi olmasından dolayı fabrikanın burada açılması halinde ticari faaliyetlerin daha da artacağı düşünülmüştür. Bir diğer neden ise Şirket'in ihtiyaç duymuş olduğu hammadde olan mensucat ürünlerine Konya'da daha kolay şekilde ulaşılmasıydı. Şirket fabrikasını buraya taşıyarak hammadde sevkiyatındaki maliyetini azaltmaya çalışmıştır. Ayrıca fabrikanın Konya'ya taşınması halinde Şirket'e olumlu yansımalarının yanı sıra memleketin ticaretine de büyük katkıları olacağı belirtilmiştir. Taşıma işlemlerinin maliyetli olmasına rağmen hammaddenin temini için ayrılan bütçede ciddi manada kâr sağlanması ve üretimin artacak olmasından dolayı taşıma işlemleri için olumlu yönde oy kullanılmıştır (BCA, Başbakanlık-Muamalat Genel Müdürlüğü: 30.10.0.0-171-187-2).

İstanbul'da Kağıthane civarında Bahariye Mevlevihanesi'nin yanında bulunan mevcut fabrika günlük 750-1000 metre kadar kaba kumaş, 400-1000 metre kadar da ince kumaş imal etmekteydi. Fabrikanın buradan alınarak Anadolu'ya taşınması halinde bu üretimin ciddi artış göstereceğine dikkat çekilmiştir. Zira hammadde temini kolaylaşmış olacaktı. Taşıma işlemleri ve üretimin artırılması için yeniden inşa edilecek olan yeni fabrikaya mevcut olan makinalara ek olarak yeni makinelerin alınması için 150.000 lira bütçeye ihtiyaç duyulmuştur. Şirket belirtilen bu tutarı Maliye Nezareti'nden avans olarak talep etmiştir. Maliye Nezareti'ne belirtilen bu ücretin geri ödemesi taksitler şeklinde ve fabrikanın faaliyete geçmesinden sonra bir yıl içerisinde ödeneceği belirtilmiştir. Planlara göre fabrika Konya'nın İstasyon köyünde altı ay içerisinde inşa edilerek faaliyete geçecekti. Fabrika'nın inşa edilecek olan yeni alanının İstasyon Köyü olarak belirlenmesinde demiryolu ağına yakın olmasından kaynaklanmaktaydı. Zira burada üretilecek olan ürünler demiryolu ağıyla İstanbul ve diğer bölgelere kolayca sevk edilebilecekti. Ayrıca ithal edilecek olan makine, alet ve edevattan da vergi alınmaması talep edilmiştir. Şirket bu talepte bulunurken 1888 yılında Osmanlı Hükümeti tarafından yerli sermayenin desteklenmesi amacıyla fabrika malzemelerinin satın alınması veya ithal edilmesinde vergi muafiyetlerinin uygulanacağına dair alınmış olan kararı dayanak olarak göstermiştir (BCA, 30.10.0.0-171-187-2).

Şirket bünyesinde istihdam edilmiş yerli veya yabancı personel arasında bulunan şahısların askerlik vazifesinin olması halinde terhislerine müsaade edilmesi istenmiştir. Böylece Şirket üretiminin aksamasının önüne geçilmesi hedeflenmiştir. İstanbul'da bulunan fabrikanın üretmiş olduğu kumaşların metresi 230 kuruş ile 280 kuruş

⁹ Mevlevihane, 1622'de Ohrili Hüseyin Paşa'nın Çırağan Sarayı'nın bulunduğu yerde inşa etmiş olduğu Beşiktaş Mevlevihane'sinin devamı niteliğindedir. 1867'de Mevlevihane yıktırdıktan sonra önce Fındıklı'daki Karacehennem İbrahim Paşa'nın konağına, daha sonra ise 1871'de Maçka'daki yeni binasına taşınmıştır. 1874'te bu bina da yıkılınca Eyüp'ün Bahariye kıyısında Hatap Emini Mustafa ve Hüseyin Efendilere ait olan yalılara taşınmıştır. 1877'de kıyıda Bahariye Kasrı'nın bulunduğu arsada yeni bir bina inşa edilmiştir. 1925 yılına kadar Mevlevihane için bu bina kullanılmıştır (Mert, 2002: 85; Demiral, 2017: 507; Tanman, 1991: 471-473).

¹⁰ Tahsin Rıza ile Halid Süleyman Beyler Ankara'da bulunan meşrutiyet otelinde oturmaktadırlar (BCA, Başbakanlık-Muamalat Genel Müdürlüğü: 30.10.0.0-171-187-2).

arasında değişiklik gösteren fiyatla satılırken, fabrikanın Konya'ya taşınması halinde bu kumaşın metresinin 180 kuruştan satılabileceği belirtilmiştir. Bu fiyat düşüklüğün meydana gelmesinde, hammadde temini için ayrılan bütçenin düşmüş olması etkili olmuştur. Şirket'in yapmış olduğu planlamaya göre yıllık 250 ile 300 bin metre kumaş üretmesinden yola çıkılarak hükümete 200.000 lira ek gelir sağlayacağı belirtilmiştir. Ayrıca hükümetin her yıl düzenli olarak jandarma ve askerler için almış olduğu kumaşların fiyatlarında da indirimle gidilerek almış olduğu kumaşlar için ödeyeceği tutar azaltılmış olunacaktır. Bu bilgiden hareketle Şirket'in üretmiş olduğu ürünlerin serbest piyasadaki alıcıların yanı sıra ordu personelinin ihtiyacını karşılamak amacıyla Osmanlı Hükümeti'ne de satıldığı söylenebilir. İstanbul'da 100.000 lira değerinde inşa edilmiş olan fabrika ile şirket binalarının Osmanlı Hükümeti'ne terk edilerek devam eden istiklal mücadelesine katkı sağlanmak istendiğini de aktarmıştır (BCA, 30.10.0.0-171-187-2). Fabrika'nın taşınmasıyla ilgili meydana gelen tüm bu gelişmelere rağmen taşınma işlemlerinin gerçekleşip gerçekleşmediğine dair bilgiler tespit edilememiştir.

Şirket ile ilgili meydana gelen bir diğer önemli gelişme Çuha Fabrikası'nda bulunan makinalarla ilgili olmuştur. Buna göre Osmanlı Hükümeti, Krayova şehrinde bulunan Oltanya Dokuma Fabrikası'nda bulunan bazı makinaları satın alarak İstanbul'a getirmiştir (BOA, BEO, 4663-349680). Daha sonra ise Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi'ne devretmiştir (BOA, MV, 221-221; BOA, BEO, 4688-351598). Gaspar ve Herbert'e ait olan Oltanya Fabrikası'ndaki makinaları satın almak için 1 Ocak 1918 tarihinde harekete geçilmiştir. Satın alınan bu makinaların bedeli 436.477 ley 23 santim ile 22.350 marktır (BOA, BEO, 4688-351534). Bu bedel Şirket tarafından Osmanlı Askeri Valiliği aracılığıyla Alman Askeri İdaresi Makine Şubesi'ne teslim edilmiştir. Şirket'e teslim edilmişse de açılmamıştır. Çünkü Harbiye Nezareti, makinelerin iade edileceğini açıklamıştır (BOA, BEO, 4699-352353).¹¹

I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Romanya Hükümeti bu makinaları geri almak için harekete geçmiştir. Osmanlı Hükümeti, 20 Kasım 1919 tarihinde aldığı karar ile bu makinelerin iade edilmesi yerine Defterdar Mensucat Fabrikası'ndaki aynı cins makinelerin verilmesi doğrultusunda karar almıştır (BOA, MV, 223-131). Ancak Şirket 28 Ekim 1920 tarihinde makinelerin iadesini kabul etmemiştir. Netice olarak 21 Kasım 1920 tarihinde hükümet ile Şirket arasında anlaşma yapılmıştır (Çetin, 2020: 175-176). Buna göre Şirket, Bahariye'de bulunan makinaları hükümete teslim edecek bunun karşılığında Almanya'dan alınmış olan Hartman marka makinelerin verilmesi kararlaştırılmıştır (BOA, MV, 221-263). 7 Haziran 1921'de Hariciye Nezareti ile Meclis-i Vükela'nın görüşmeleri sonucunda makinelerin sahiplerine iade edilmesi kararı alınmıştır (BOA, BEO, 4689-351668).

Şirket zararının karşılanması için ise Hartman marka makineler verilecektir (BOA, MV, 221-180). Alınan bu karara rağmen 4 Ekim 1921 tarihinde makinelerin henüz teslim edilmediği belirtilmiştir (BOA, BEO, 4695-352071; BOA, BEO, 4697-352208) Oltanya Fabrikası vekili 9 Ekim 1921 tarihinde Sadrazam Tefvık Paşa'ya telgraf çekerek makinelerin iadesine yönelik alınan kararın uygulanmasını istemiştir (BOA, BEO, 4711-353259). Nitekim 3 Kasım 1921 tarihinde sözleşme imzalanarak makinaların teslimi sağlanmıştır (BOA, MV, 222-151; BOA, BEO, 4705-352845). Makinelerin değeri Mösyö Gaspar tarafından Maliye Nezareti'ne ödenecektir. 11 Şubat 1922 tarihinde yapılan sözleşmeler gereğince makinelerin teslim süreci başlatılmıştır. Şirket 90 sandık göndermiştir. Ancak makinelerin bazı parçaları gönderilmemiştir (BOA, BEO, 4702-352619).

Şirket'in faaliyetlerine dair tespit edilebilen son gelişme 1924 senesinde meydana gelmiştir. Buna göre Şirket'e dair 14 Ağustos 1924 tarihinde tutulan kayıtlara göre jandarma neferleri için teslim edilmesi gerekli olan 3.500 metre kumaştan ancak 777 metresi teslim edilmişti. Geri kalan 2.723 metre ise hala teslim edilememiştir. Teslim edilememesinin nedeni ise Sanayi Müdüriyeti'nin raporuna göre fabrikanın boya kazanında meydana gelen arızadan kaynakladığı belirtilmiştir. Raporun devamında şimdiye kadar teslimatı gerçekleştiren üç partinin olduğu dördüncü partide boya kazanında meydana gelen arızadan dolayı eksik gönderildiği ve teslimatı yapılacak olan beşinci partinin de biraz gecikebileceği belirtilmiştir. Tamiratın bir an önce giderilerek jandarma neferinin giyim konusunda sorun yaşamaması için tamirat işlerinin kısa sürede giderilerek, anlaşıldığı gibi gerekli teslimatların planlandığı şekilde yapılacağı belirtilmiştir (BCA, Başbakanlık-Kararlar Daire Başkanlığı: 30.18.1.1-12-65-11). Ancak bu teslimat sürecinin ne şekilde cereyan ettiğine dair bilgiler tespit edilememiştir.

¹¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Nurten Çetin, I. Dünya Savaşı'nda Romanya'dan Türkiye'ye getirilen dokuma makinelerinin iadesi sorunu. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 38, (2020), 167-187.

Sonuç

Osmanlı dokumacılığının gelişiminde Bizans, Selçuklu ve Beylikler devrinde meydana gelen gelişmeler etkili olmuştur. Dokumacılık sektörü pamuklu, yünlü ve ipeklî kumaşlar alanında gelişme göstermiştir. 18. yüzyılın başlarından itibaren Tokat, Selanik, Edirne, Bursa ve İstanbul'da dokumacılık sektörü önemli gelişmeler kaydetmiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde Osmanlı dokumacılık tezgâhlarında modernleşmenin sağlanması adına Rami Mehmet Paşa, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ve III. Mustafa döneminde önemli adımlar atılmıştır. Bu adımların ucuz ve kalitesiz olan Avrupa ürünlerine karşı kaliteli ve pahalı olan Osmanlı ürünlerinin tüketilmesine yönelmesi için yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Osmanlı dokumacılığında yaşanan gerilemenin önlenmesi için Tanzimat Dönemi'yle birlikte devlet eliyle desteklenen fabrikalar kurulmaya başlanmıştır. Bu tür fabrikaların çoğunluğu yabancı veya gayrimüslim sermaye tarafından kurulmuştur. Yerli ve Müslüman sermayenin bu sektörde yaygınlaştırılması için İslahat-ı Sanayi Komisyonu çalışmalar yürütmüştür.

Müslüman sermayedarların dokumacılık sektöründeki etkisinin artırılması kapsamında yerli ve Müslüman yatırımcılara tanınan imtiyazlar çerçevesinde kurulan işletmelerden biri de Altın Yıldız Osmanlı Anonim Şirketi olmuştur. Şirket, 22 Ocak 1918 tarihinde Divaniye Mebusanı Halit Süleyman Bey ile Tokat Mebusanı Alemdar-Zade Tahsin Rıza Bey tarafından yün, pamuk, ipek, mensucat ve her çeşit ipek, iplik imal etmek için İstanbul merkezli kurulmuştur. Şirket'in ömrü 50 yıl olarak belirlenmiş olup kuruluş sermayesi 150.000 Osmanlı lirasıdır. Bu sermaye her biri 100 Osmanlı lirasından oluşan 1.500 hissedenden oluşmaktadır. Şirket'in işleyiş, imtiyaz ve yetki hukukunu belirleyen nizamname 18 Ağustos 1918 tarihinde Ticaret ve Ziraat Nezareti tarafından onaylanmıştır. Şirket'in işleyiş Heyet-i Umumiyye ve Meclis-i İdare tarafından icra edilmiştir. Meclis-i İdare, Şirket ile ilgili her türlü gelişmenin görüşüldüğü ve kararın alındığı yönetim birimidir. Şirket'in faaliyetleri neticesinde elde etmiş olduğu kâr dağılımına bakıldığında maktu temettü olarak %6 oranında ve ihtiyat akçesi olarak %10 oranında miktar ayrıldıktan sonra geri kalan miktarın %15'i kurucu hissedarlara, %15'i Meclis-i İdare üyelerine, %10'u müdür ve çalışanların ödüllendirilmesine ve %60'ı ise hissedarlara dağıtılmak üzere pay edilmiştir. Şirket'in feshedilmesi, görev süresinin uzatılması, başka bir şirkete devredilmesi ya da başka bir şirket ile birleştirilmesi gibi önemli kararlar Meclis-i İdare tarafından Heyet-i Umumiyye'ye teklif edilmektedir. Bu teklifin görüşülmesi için Heyet-i Umumiyye'de yapılan oylama neticesinde karar alınmaktadır. Alınan karar Osmanlı Hükümeti tarafından onaylanarak yürürlüğe girmektedir.

Şirket'in tespit edilebilen ilk faaliyeti 20 Mart 1918'de Çuha Fabrikası'nın kurulması için gerekli olan arazinin satın alınmasına dair olmuştur. 25.200 arşın olan ve Bahariye Mevlevihane'sinin yanında yer alan arazinin 9.018 lira 60 kuruşa satın alındığı tespit edilmiştir. Fabrika'nın kuruluşuna dair her ne kadar bilgi tespit edilememiş olsa da 13 Ağustos 1922'de Çuha Fabrikası'nın Konya'da İstasyon bölgesine taşınmasıyla ilgili bir gelişme meydana geldiği tespit edilmiştir. İstanbul'da bulunan fabrika ortalama yıllık 750-1000 metre kaba kumaş, 400-1000 metre ince kumaş üretimi yapmıştır. Taşıma işlemleri ve fabrikaya yeni alınacak olan makineler için gerekli olan 150.000 Osmanlı lirası bütçeyi Maliye Nezareti'nden talep etmiştir. Ancak taşınmanın gerçekleşip gerçekleşmediğine dair bilgiler tespit edilememiştir. Çuha Fabrikası ile ilgili meydana gelen bir diğer gelişme 1918 yılında Osmanlı Hükümeti'nden satın alınmış olan makinelerdir. Osmanlı Hükümeti bu makineleri daha önce Romanya'nın Krayova şehrinde faaliyet gösteren Oltanya Dokuma Fabrikası'ndan satın almıştır. I. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Romanya Hükümeti kendisine ait olan makinelerin teslim edilmesini istemiştir. Şirket ile Osmanlı Hükümeti arasında yapılan müzakereler neticesinde 1922'de 90 sandık şeklinde bütün makineler olmasa da çoğunluğunu Oltanya Dokuma Fabrikası'na teslim etmiştir. Fabrikayla ilgili tespit edilebilen son gelişme 1924 yılında jandarma neferleri için sipariş verilen kumaşların zamanında tam olarak teslim edilememesinden dolayı meydana gelmiştir. Buna göre 3.500 metre olan kumaşın 777 metresi teslim edilmişken, henüz 2.733 metresi teslim edilmemiştir. Teslimatın zamanında yapılamamasının temel nedeninin fabrikanın boyama kazanında meydana gelen arızadan kaynaklandığı anlaşılmıştır. Arızanın en kısa sürede giderilerek kumaşların hızlı bir şekilde teslim edileceği ifade edilerek sorun giderilmeye çalışılmıştır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek yazarlı olup yazarın katkı oranı %100'dür.

Etik Kurul İzni

“Osmanlı'nın endüstri geçmişinden bir kesit: Altın yıldız Osmanlı Anonim Şirketi” adlı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Akpınarlı, H. F. Başaran, F. N. (2018). Geleneksel kumaşların özellikleri ve kullanım alanları: Çankırı örneği. Hacer Arslan Kalay (Ed.), *International Symposium on Multidisciplinary Studies (ISMS)* içinde (ss. 21-39). Paris.
- Akyıldız, A. (2001). *Osmanlı dönemi tahrir ve hisse senetleri - Ottoman securities*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Vakfı Yayınları.
- Aslantepe, C. (1993). *Eski tabviller ve hisse senetleri (Osmanlı İmparatorluğu dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yılları)*. Türkiye Kalkınma Bankası Yayınları.
- Aytaç, A. (2015). Osmanlı döneminde bursa ipekçiliği, dokumacılığı ve bazı arşiv belgeleri. *Tarihin Peşinde – Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(13), 1-11. https://www.tarihinpesinde.com/dergimiz/sayi13/M13_01.pdf.
- Balcı, R. Sırma, İ. (2012). *Ticaret ve Ziraat Nezâreti Memalîk-i Osmaniye'de Osmanlı anonim şirketleri*. Ekonomi ve Sosyal Tarih Yayınları.
- Baş, Y. (2018). III. Ahmed devrinde İstanbul çuha fabrikasının kuruluşu ve işleyişi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 123-146. <https://doi.org/10.29029/busbed.376489>.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık-Kararlar Daire Başkanlığı 30.18.1.1-12-65-11.
- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Başbakanlık-Muameleat Genel Müdürlüğü, 30.10.0.0-171-187-2.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Bâb-ı 'Ali Evrak Odası (BEO), 4498-337304 4518-338806, 4521-339009, 4532-339830, 4569-342623, 4663-349680, 4685-351321, 4688-351598, 4688-351534, 4689-351668, 4695-352071, 4697-352208, 4699-352353, 4705-352845, 4702-352619, 4711-353259.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Dâhiliye-İdare-i Umumiye Evrakları (DH. İ. UM. EK), 111-50.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Hazine-i Hassa-İradeleri (HH.İ), 246-99.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İrade-Dosya Usulü (İ. DUİT), 13-89, 13-90, 13-91, 121-34, 121-35, 121-6.

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Mabeyn-i Hümayun Evrakı-İradeleri (MB. İ), 195-60.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Meclis-i Vükelâ Mazbataları (MV), 211-129, 212-8, 221-180, 221-221, 221-263, 222-151, 223-131, 248-69, 249-116, 249-145, 250-127.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Sadaret-Mukavelenamereleri (A.) DVN. MKL), 66-11.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 1260-8.
- Beydilli, K. (2006). III. Mustafa. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde. Cilt: 31. (ss. 280-283), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bülbül, Y. (2010). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Özel girişimcilğe yönelik devlet politikaları*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Çakır, C., Akkuş, Y. (2015). İstanbul'da Kurulan Anonim Şirketler (1887-1918). Coşkun Yılmaz (Ed.), *Antik Çağ'dan XXI. yüzyıla büyük İstanbul tarihi* içinde (ss. 191-197). İstanbul Büyükşehir Belediyesi (Kültür A.Ş.) Yayınları.
- Çatalkaya Gök, E. (2020). Geleneksek kumaş örneklerinden ağbani/abani/ağbani. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(29), 294-307. <https://doi.org/10.12981/mahder.687924>.
- Çelik, M. F. (2015). Klâsik şürde bâdem. *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (14), 47-66. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3169859>.
- Çetin, N. (2020). I. Dünya Savaşı'nda Romanya'dan Türkiye'ye getirilen dokuma makinelerinin iadesi sorunu. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, 38, 167-187. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/58974/807616>.
- Demiral, O. (9-10 Aralık 2013). *Yeniden kültür ve medeniyet ocağı olarak Babariye Mevlevihanesi* (Sözlü Sunum). *Günümüzde Yurt İçi Mevlevihanelerinin Durumu ve Konumları Sempozyumu*, Konya.
- Dölen, E. (2015). İstanbul'daki sanayi kuruluşları: dokuma, kâğıt, cam. *Büyük İstanbul tarihi – Osmanlı İstanbul'unda ticaret, sanayi ve finans*. 6, 246-259. <https://istanbultarihi.ist/assets/uploads/pdf/istanbuldaki-sanayi-kuruluslaridokuma-kagit-cam-205.pdf>.
- Eldem, V. (1994). *Osmanlı İmparatorluğu'nun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Elibol, N. (2025). XIII. Yüzyıl Osmanlı Dış Ticaretiyle İlgili Bazı Değerlendirmeler. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 6(1), 61-76. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ogusbd/issue/10986/131477>.
- Ergenç, Ö. (1988). XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler. *Belleten Dergisi*, 52(203), 501-534. <https://doi.org/10.37879/belleten.1988.501>.
- Feyiz, F. (2024). XVIII. yüzyıl Edirne Gümrüğü'ne konu olan mensucat ticareti (yünlü, pamuklu ve ipeklî). *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 919-938. <https://doi.org/10.56597/kausbed.1513350>.
- Genç, M. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi I*. Ötüken Yayınları.
- Giz, A. (1968). 1721 yılında bir ipeklî dokuma fabrikasının kuruluşu. *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, 3(31), 22-23.

- Gökatalay, S. (2015). *The political economy of corporations in the late Ottoman empire and early Turkish republic (1908 – 1929)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Middle East Technical University.
- Güran, T. (1995). Feshâne. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, Cilt: 12. (ss. 426-427). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gürcan Yardımcı, K. (2016). Osmanlı Dönemi dokuma sanatı ürünlerindeki örnekler. *International Journal of Cultural and Social Studies (IntJCSS)*, 2(1), 219-241. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/intjcss/issue/25850/272511>.
- Halaçeli, H. (2005). 15. ve 16. yüzyıl Osmanlı dokumacılık sanatı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 131-146. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sbe/issue/23213/247902>.
- İskefiyeli, Z. (2015). *Karamürsel mensucat fabrikası (1890-1921)* (Sözlü Sunum). Uluslararası Karamürsel Alp ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu, Cilt: 2, Kocaeli.
- Karabağ, K. (2010). Bir endüstri mirası olarak Antalya dokuma fabrikası. *Online Journal of Art and Design*, 8(2), 43-56. https://www.researchgate.net/publication/340385948_Bir_Endustri_Mirasi_Olarak_Antalya_Dokuma_Fabrikasi.
- Kaya, P. H. (2021). Ankara'nın sof üretiminin Osmanlı devleti ticaretindeki yeri ve önemi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 24(1), 83-91. <https://doi.org/10.29249/selcuksbmyd.872152>.
- Kırlı, E. (2015). Veliefendi basma fabrikası örneği bağlamında Fabrika-yı Hümayunlarda Avrupalı ustaların yeri ve önemi. *Mavi Atlas Dergisi*, 5, 21-42. <https://doi.org/10.18795/ma.28455>.
- Köksal, G. (2005). *İstanbul'da endüstri mirası için koruma ve yeniden kullanım önerileri*. (Yayımlanmamış doktora tezi) İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Köse, İ., Abdioğlu, H. (2021). Osmanlı Devleti'nde Feshane-i amire ve muhasebe işleri. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı, 6-88. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/muftad/issue/67792/1011005>.
- Kurt, M., Çakır, B., Demir, K. (2016). Türkiye'de modern yönetimin erken dönemleri: geç-Osmanlı döneminde fabrikalar, sanayi mektepleri ve yabancı uzamanlar. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45(Özel Sayı), 154-165. <https://dergipark.org.tr/en/pub/iuisletme/issue/30531/330292>.
- Kurt, M., Demir, K., Çakır, B., Özcan, U. ve Aygün, Y. (22-24 Mayıs 2014). *Geç Osmanlı dönemi devlet fabrikalarında yönetim anlayışı ve uygulamalarına ilişkin arşiv belgelerine dayalı bir araştırma: ilk bulgular* (Sözlü Sunum). 22. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Konya.
- Kurt, M., Kuzucu, K., Çakır, B., Demir, K. (2016). 19. yüzyılda Osmanlı sanayileşmesi sürecinde kurulan devlet fabrikaları: bir envanter çalışması. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 40, 245-278. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/otam/issue/67189/1048844>.
- Kütükoğlu, M. S. (2018). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisadi Yapısı*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Mert, T. (2002). *Bahariye Mevlevihanesi* (Sözlü Sunum). V. Eyüpsultan Sempozyumu, İstanbul.
- Satış, İ. (2012). İslah-ı Sanayi Komisyonu ve şirketlerin teşekkülü: Debbağ şirketi örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 417, 429. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mkusbed/issue/19552/208344>.

- Seyitdanlıoğlu, M. (2009). Tanzimat d6nemi Osmanlı sanayii (1839-1876). *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 28(46), 53-69. https://doi.org/10.1501/Tarar_0000000440.
- Tabakoğlu, A. (2015). *Türk iktisat tarihi*, Dergâh Yayınları.
- Tanman, M. B. (1991). Bahariye Mevlevihanesi. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde, Cilt: 4. (ss. 471-473). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uzun, A. (1999). *İslimiye çuķa fabrikası. İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 21-22, 77-84. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuşişyasal/issue/616/6219>.
- Yazıcı, K., Oktay, S., Akbaş, H. E., Bozkurt, S. (2020). Fabrika-i Hümayunların yönetim, muhasebe ve denetim uygulamaları. *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 19, 41-58. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1200958>.
- Yılmaz, C. (2011). *Osmanlı anonim şirketleri*, Scala Yayıncılık.
- Yılmaz, D. (2011). *Osmanlı d6nemi 19. yüzyıl modası ve değişimi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Haliç Üniversitesi.
- Yurt, D. (2020). Osmanlı kumaş sanatında ahşap kalıp baskı tekniği. *The Journal of Social Science*, 4(8), 605-616. <https://doi.org/10.30520/tjsosci.734940>.
- Quataert, D. (2015). *Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler (1839-1950)*. İletişim Yayınları.
- Quataert, D. (2020). *Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü*. İletişim Yayınları.

EXTENDED SUMMARY

Subject and Scope of the Research: The subject of this study encompasses all developments related to the Altın Yıldız Ottoman Joint-Stock Company, which operated in the field of weaving during the late Ottoman period. Within this framework, the company's establishment process, organizational structure, governing bodies, duties and authorities, the Çuha Factory, and the activities of both the factory and the company are examined.

Purpose and Method of the Study: The company's charter, which provides information on the establishment, administrative, and organizational structure of the company whose founding efforts began on December 25, 1917, has been examined. In line with this charter, the aim of this study is to determine who the founders of the company were, how the establishment process was carried out, the scope of duties and authorities, how the organizational and administrative structure was formed, the company's capital structure, the dissolution process, the establishment of the Çuha Factory, and the activities of both the factory and the company. The study consists of an introduction and three sub-sections.

Sources of Research: The primary source for this study is the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey. In particular, archival documents from the Bâb-ı Âli Evrak Odası, Meclis-i Mahsusa, Meclis-i Vükelâ Mazbataları, Sadaret Mukavelenameri, and Şûrâ-yı Devlet folders, which include the company's charter, have been utilized. Additionally, the study has been supported by research and analysis works, incorporating copyrighted sources to strengthen the research.

Findings: The findings obtained from this study indicate that the Altın Yıldız Ottoman Joint-Stock Company was one of the enterprises established within the framework of privileges granted to local and Muslim investors to increase the influence of Muslim capitalists in the weaving sector during the late Ottoman period. The first initiative for the company's establishment took place on December 25, 1917, when Divaniye Deputy Halit Süleyman Bey and Tokat Deputy Alemdar-Zade Tahsin Rıza Bey submitted a petition to the Ministry of War. Upon reviewing this petition, permission for the company's establishment was granted on January 22, 1918. The company was founded in Istanbul to manufacture wool, mohair, cotton, silk, textiles, and all types of silk and thread. The company's lifespan was set at 50 years. The company's charter, which defined its operational, privilege, and legal framework, was reviewed by the Ministry of Trade and Agriculture on August 18, 1918. After some modifications, it was approved, allowing the company to commence its activities.

The company was established with a capital of 150,000 Ottoman lira, divided into 1,500 shares, each valued at 100 Ottoman lira. The company's operations were carried out by the Heyet-i Umumiyye (General Assembly) and the Meclis-i İdare (Administrative Council). The Heyet-i Umumiyye consisted of members whose numbers ranged between five and nine. The Meclis-i İdare served as the administrative body where all developments related to the company were discussed and decisions were made. The members of this council were shareholders, and any shareholder owning fifty shares was considered a natural member of the council. Regarding the distribution of profits, a fixed dividend of 6% and a reserve fund of 10% were first allocated. The remaining amount was then distributed as follows: 15% to the founding shareholders, 15% to the members of the Meclis-i İdare, 10% as bonuses for the directors and employees, and 60% to the shareholders. Decisions on significant matters such as the dissolution of the company, the extension of its operational period, its transfer to another company, or its merger with another company were proposed by the Meclis-i İdare to the Heyet-i Umumiyye. After a vote within the Heyet-i Umumiyye, the decision was executed upon approval by the Ottoman government.

Regarding the company's activities, it has been determined that its first initiative was the purchase of land necessary for the establishment of the Çuha Factory on March 20, 1918. The land, measuring 25,200 arşın (equivalent to 18.5 dönüm and 1,261 arşın), was purchased for 9,018 lira and 60 kuruş. This land was located

next to the Bahariye Mevlevihane. Although no specific information on the establishment of the factory has been identified, a significant development occurred on August 13, 1922, when plans were made to relocate the Çuha Factory to the İstasyon district in Konya. The factory in Istanbul produced an average of 750–1,000 meters of coarse fabric and 400–1,000 meters of fine fabric annually. To cover transportation expenses and the purchase of new machinery, a budget of 150,000 Ottoman lira was requested from the Ministry of Finance. However, there is no available information confirming whether the relocation was ultimately carried out.

Another significant development regarding the Çuha Factory was the purchase of machinery from the Ottoman Government in 1918. These machines had originally been acquired by the Ottoman Government from the Oltanya Weaving Factory, which had previously operated in Craiova, Romania. After the end of World War I, the Romanian Government demanded the return of its machinery. Following negotiations between the company and the Ottoman Government, in 1922, a total of 90 crates—though not the entirety of the machinery but the majority—were returned to the Oltanya Weaving Factory.

The last identifiable development regarding the factory occurred in 1924 due to the delayed delivery of fabrics ordered for the gendarmerie soldiers. Of the 3,500 meters of fabric ordered, only 777 meters had been delivered, while 2,733 meters remained undelivered. Following discussions between the company and the military unit, it was determined that the primary reason for the delay was a malfunction in the factory's dyeing vat.

Ekler

EK-1. 100 Osmanlı lirası Değerinde Bir Adet Hisse Senedi (31 Aralık 1917)

Kaynak: Mustafa Dağ, Kişisel Arşiv, Tarih: 12.12.2024.

ADALET AĞAOĞLU'NUN *FİKRİMİN İNCE GÜLÜ* ROMANINDA SELF-ORYANTALİZM VE KİMLİK BUNALIMI

SELF-ORIENTALISM AND IDENTITY CRISIS IN ADALET AĞAOĞLU'S NOVEL *FİKRİMİN İNCE GÜLÜ* (THE DELICATE ROSE OF MY MIND)

Faruk DÜNDAR

Necmettin Erbakan Üniversitesi

Ereğli Eğitim Fakültesi

faruk.dundar@erbakan.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2524-4776

ÖZ

Geliş Tarihi:
05.01.2025

Kabul Tarihi:
12.03.2025

Yayın Tarihi:
27.03.2025

Anahtar Kelimeler
Adalet Ağaoğlu
Fikrimin İnce Gülü
Self-oryantalizm
Kimlik bunalımı

Keywords
Adalet Ağaoğlu
Fikrimin İnce Gülü
Self-Orientalism
Identity crisis

Bu çalışma, Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Gülü* adlı romanını self-oryantalizm kavramı çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Self-oryantalizm, Batı merkezli söylemlerin Doğu toplumları tarafından içselleştirilerek kendi kültürlerini geri kalmış olarak algılama eğilimini ifade eder. Çalışmada, nitel araştırma yöntemi olarak doküman incelemesi kullanılmış; romanın karakterlerinin diyalogları, iç monologları ve romanın olay örgüsü self-oryantalist bakış açısıyla analiz edilmiştir. Roman, Türkiye'den Almanya'ya işçi olarak giden Bayram karakterinin dönüş yolculuğundaki kimlik bunalımı üzerinden ele alınmıştır. Bayram, Almanya'daki deneyimleriyle Batı'yı mutlak bir gelişmişlik modeli olarak görmeye başlamış, kendi toplumunu ise "geri kalmış" olarak değerlendirmiştir. Roman, onun Batı ile Doğu algılarını ve kendi toplumuna yabancılaşmasını anlatmaktadır. Bayram'ın, Almanya'da bir statü kazanırken memleketine döndüğünde yaşadığı uyumsuzluk, romanın ana çatışmalarından biridir. Roman, bireyin kendi toplumuna yabancılaşmasını anlatırken, toplumsal dönüşümlere dair eleştirel bir perspektif sunmaktadır. Bu çalışma, self-oryantalizmin birey üzerindeki etkilerini kimlik inşası ve aidiyet kavramları bağlamında ele almaktadır. Ayrıca, Türkiye'nin göç tarihiyle şekillenen kimlik ve aidiyet temalarının edebiyatta self-oryantalizm perspektifinden nasıl yorumlanabileceğini ortaya koyması açısından önem taşımaktadır.

ABSTRACT

This study aims to examine Adalet Ağaoğlu's novel *Fikrimin İnce Gülü* (The Delicate Rose of My Mind) within the framework of the concept of self-Orientalism. Self-Orientalism refers to the tendency of Eastern societies to internalize Western-centric discourses and perceive their own culture as backward. In this study, document analysis was used as a qualitative research method, and the dialogues of the novel's characters, their inner monologues, and the plot were analyzed from a self-Orientalist perspective. The novel was examined through the identity crisis of the character Bayram, who returns from Germany, where he worked as a laborer, to Turkey. Through his experiences in Germany, Bayram begins to see the West as an absolute model of development while considering his own society as "backward". The novel portrays his perceptions of the West and the East and his alienation from his own society. One of the main conflicts of the novel is Bayram's struggle with adaptation, as he gains a certain status in Germany but experiences discord upon returning to his homeland. While depicting the individual's alienation from their own society, the novel presents a critical perspective on social transformations. This study examines the effects of self-Orientalism on the individual in the context of identity construction and belonging. Furthermore, it is significant in demonstrating how the themes of identity and belonging, shaped by Turkey's migration history, can be interpreted in literature from a self-Orientalist perspective.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1613609>

Atıf/Cite as: Dündar, F. (2025). Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Gülü* romanında self-oryantalizm ve kimlik bunalımı. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 546-558.

Giriş

Self-oryantalizm kavramı, Batılı bir gözün Doğu'yu nasıl konumlandığına odaklanan oryantalizm kuramının (Said, 1978) içeriden yeniden üretilmesi olarak tanımlanabilir. Yani bireyin, kendi kültürüne ve toplumsal değerlerine, Batı'nın üstünlüğünü içselleştirmiş bir bakışla yaklaşarak, kendi toplumunu “geri” veya “eksik” olarak görececek biçimde algılamasıdır (Yegenoglu, 1998). Self-oryantalizm kavramının kökeni, en temelde Said'in (1978) *Oryantalizm* çalışmasıyla bağlantılıdır. Said'in ana tezine göre, Batı merkezli bir söylem, Doğu'yu öteki olarak inşa ederek kendi kimliğini tanımlamaktadır. Bu söylem, zaman içinde Doğulu toplumlar tarafından da benimsenerek onların benlik algılarını etkileyebilir (Bhabha, 1994, s.73). Bu bağlamda, self-oryantalizm yalnızca dışarıdan dayatılan bir söylem değil, aynı zamanda bireylerin ve toplumların kendi kimliklerini algılama biçimlerine de nüfuz edebilir (Bezci & Çiftci, 2012). Kültürel etkileşim sürecinde, yerel kimlikler bu oryantalist çerçeveyi içselleştirebilir ve ona uygun bir kendilik kurgusu geliştirebilir (Hall, 1996). Günümüzde self-oryantalizm, modernleşme projeleri ve küreselleşme süreçlerinin etkisiyle çeşitli coğrafyalarda farklı biçimlerde tezahür etmektedir (Todorova, 2009). Kişinin, kendi iç dünyasında Batı ideallerini ve düşünce biçimlerini mutlak doğru olarak kabul etmesi, bir yandan bireyin kendi kültürünü değersizleştirmesine, diğer yandan da sürekli bir ötekileştirme döngüsüne neden olmaktadır.

Edward Said'in oryantalizm kavramı temel alınarak farklı bilim adamları tarafından farklı yorumlar ve yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu çerçevede, self-oryantalizm, gizli oryantalizm, öz oryantalizm, ideolojik oryantalizm, oto oryantalizm, oryantalizmin ters yüzü, resmi oryantalizm, stratejik oryantalizm, neo oryantalizm, dâhili oryantalizm, modern oryantalizm, suça dâhil olan oryantalizm, çoğalan oryantalizmler, iç oryantalizm, iradi oryantalizm, yerel oryantalizm, içselleştirilmiş oryantalizm, Osmanlı oryantalizmi ve küçük oryantalizm gibi çeşitli kavramsallaştırmalar ortaya çıkmıştır (Bezci & Çiftci, 2012, s. 142). Uluslararası akademik literatürde daha yaygın olarak “self-oryantalizm” kavramı kullanılmaktadır. Diğer alt kavramların çoğunu kapsayan geniş bir çerçeve sunduğu için bu çalışmada da “self-oryantalizm” kavramı kullanılacaktır.

Türk edebiyatında oryantalizm ve self-oryantalizm konularına ilişkin alanyazında pek çok lisansüstü çalışma bulunmaktadır. Bilgin (2021), Osmanlı oryantalizminin İngiliz ve Fransız oryantalizmiyle ilişkisini, 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinden seçilmiş seyahat anlatıları üzerinden inceleyerek, Osmanlı'nın kendi Doğu'sunu inşa etme süreci ve Batılı oryantalist kalıpları yeniden üretme biçimini Ussama Makdisi ve Sadık Celal Al-Azm gibi akademisyenlerin düşünceleri çerçevesinde ele almıştır. Özakman (2025), 19. yüzyıl Türk gezi edebiyatında, 1869-1901 yılları arasında yazılmış on iki seyahatnameyi değerlendirerek, Batı'nın Doğu'yu anlamaya yönelik bakış açısıyla Osmanlı'nın kendi oryantalist yaklaşımını nasıl şekillendirdiğini tartışmıştır. Başeğmez Çetin (2015), Tanzimat ve Servet-i Fünûn dönemi Türk edebiyatında oryantalizmin etkilerini, modernleşme, aydın ve yabancılaşma gibi kavramlar bağlamında ele almış; dönemin sanatçılarının Batı algısını ve toplumu dönüştürme çabalarını değerlendirmiştir. Güneş (2016), Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında oryantalizmin etkisini inceleyerek, Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Nurullah Ataç gibi aydınların batılılaşma ideolojisini benimsemelerini ve bu ideolojiyi edebiyat aracılığıyla topluma aşlamaya çalışmalarını ele almıştır. Erdem (2012), Osmanlı-Türk romanında Anadolu'nun oryantalize edilme sürecini ve erken Cumhuriyet dönemindeki uluslaşma politikalarıyla ilişkisini analiz etmiş; Edward Said'in kuramından hareketle, Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve modernleşme süreçlerindeki ideolojik motivasyonları tartışmıştır. Özdem (2012), Batıcılık, Türkçülük ve İslamcılık akımlarının oryantalizmden etkilenme biçimlerini kadın yazarların eserleri üzerinden incelemiştir; Fatma Aliye, Halide Edip Adıvar ve Nermin Abadan Unat'ın eserlerinde kadın temsili ve İslam ile ilişkisini ele almıştır. Şahin (2015), Orhan Pamuk'un romanlarında Doğu-Batı karşıtlıklarını ve oryantalist söylemleri inceleyerek, Türkiye'nin oryantalistleşme sürecini analiz etmiş ve Pamuk'un edebi kimliği ile eserlerindeki Doğu-Batı ilişkilerini detaylı şekilde tartışmıştır. Eren (2020), Nedim Gürsel'in hikâye ve romanlarındaki oryantalist unsurları Edward Said ve diğer kuramcılarının görüşleri çerçevesinde değerlendirmiştir. Ayan (2018), postmodern Türk romanlarında Doğu'ya ilişkin temsilleri ele almış; İhsan Oktay Anar, Hasan Ali Toptaş, Elif Şafak ve Orhan Pamuk'un eserlerini oryantalist söylem bağlamında değerlendirerek bu temsillerin postmodern anlatıda nasıl yeniden üretildiğini tartışmıştır. Akkaya (2020), Türk romanında 1870-1980 yılları arasında self-oryantalizm olgusunun yansımalarını, bu kavramın tarihsel gelişimini ve modernleşme ile ilişkisini kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Ekici (2022), 1971-2021 yılları arasında üretilen kadın temsillerini self-oryantalizm bağlamında incelemiştir ve oryantalist söylemin bir Doğulu tarafından Batılı bakış açısıyla yeniden üretilerek kadın temsilleri üzerinden nasıl şekillendiğini tartışmıştır.

Adalet Ağaoğlu'nun 1976 yılında yayımlanan *Fikrimin İnce Güllü* adlı romanı, Türkiye'den Almanya'ya işçi olarak giden Bayram karakterinin dönüş yolculuğunun anlatıldığı bir eserdir. Roman, gurbet kavramını, Batı karşısında Doğu'yu algılama biçimlerini ve modernleşme söyleminin birey üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Güllü* romanı, Türk toplumunda 1960'larda başlayan Almanya'ya Türk göçü ekseninde, yazılmış bir romandır. Romanın başkarakteri Bayram, Almanya'da edindiği maddi kazanç ve farklı kültürel deneyimlerle Türkiye'ye döndüğünde, kendisini Batı'nın değerleriyle özdeşleştirirken kendi toplumuna karşı küçümseyici bir tavır takınır. Bu durum, klasik oryantalizmin dışsal bakışından farklı olarak, self-oryantalizmin içeriden inşa edildiği bir sürece işaret etmektedir.

Türk edebiyatında gurbet teması, 1960'lardan itibaren pek çok roman ve öyküde işlenmiş olsa da *Fikrimin İnce Güllü*, özellikle bir gurbetçinin dönüş hikâyesini merkeze alarak bu sürecin bireysel ve toplumsal yansımalarını kapsamlı şekilde okuyucuya aktarmaktadır. Bayram'ın yolculuğu hem toplumsal önyargıları hem de bireyin içsel çatışmalarını bir arada inceleme fırsatı sunmaktadır. Roman, karakterin kendi kültürüne karşı mesafe alarak onu "geri", "ilkel" gibi sıfatlarla nitelendirmesi sebebiyle, self-oryantalist bir çerçeveyi barındırmaktadır. Romanın, toplumsal dönüşümleri ve modernleşme sancılarını ele alan gerçekçi bir anlatı olması, self-oryantalist eğilimlerin karakterlerin iç dünyasında nasıl karşılık bulduğunu göstermektedir. Özellikle Bayram'ın Batı'yı örnek aldığı hâlde, Batı'da da yeri geldiğinde bir öteki olduğunu fark etmesi; buna rağmen kendi ülkesini sürekli eksik ve yetersiz bulma çelişkisi, self-oryantalizmin bireylerdeki yansımalarını göstermesi bakımından önemlidir.

Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Güllü* romanı, Almanya'da işçi olarak çalışan Bayram'ın, Mercedes marka arabasıyla memleketine dönüş yolculuğunu ve bu süreçte yaşadığı içsel çatışmaları konu alır. Roman, Bayram'ın Mercedes'ine olan takıntılı sevgisi ve bu araba üzerinden kurduğu hayallerle, köyüne döndüğünde karşılaşıcağı gerçeklikler arasındaki çelişkiyi işler. Bayram, Mercedes'ine "Balkız" adını verir ve ona bir insan gibi bağlanır. Bu araba, onun için sadece bir ulaşım aracı değil, aynı zamanda statü sembolü, hayallerinin ve Almanya'da kazandığı başarının bir göstergesidir. Bayram, köyüne doğru yol alırken, geçmişiyile ve köyde bıraktığı insanlarla yüzleşir. Özellikle, köyde bıraktığı eski sevgilisi Kezban ve onunla olan ilişkisi, Bayram'ın içsel çatışmalarının merkezinde yer alır. Kezban, Bayram'ın hayallerinde idealize ettiği bir karakterdir, ancak köye vardığında Kezban'ın başka birine gittiğini öğrenir. Bu durum, Bayram'ın hayallerinin gerçeklikle çeliştiğini ve geçmişte bıraktığı şeylerin artık eskisi gibi olmadığını anlamasına neden olur. Yolculuk boyunca Bayram, Batı ve kendi kültürüne aidiyet duygusu arasında sıkışmış bir birey olarak okuyucuya sunulur. Mercedes'iyile olan ilişkisi, onun modernleşme ve statü arayışını simgelerken, köydeki insanlar ve eski sevgilisiyle olan bağları, onun geçmişine ve köklerine olan aidiyetini temsil eder. Ancak Bayram, köyüne vardığında hayal ettiği karşılamayı bulamaz. Köydeki insanlar, onun Mercedes'ine ve Almanya'daki başarısına hayranlık duysalar da Bayram'ın beklediği saygıyı ve sevgiyi ona göstermezler. Bu durum, Bayram'ın hayallerinin yıkılmasına ve kendisiyle yüzleşmesine yol açar.

Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Güllü* adlı eseri üzerine yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde, eserin farklı yönlerden ele alındığı görülmektedir. Eronat (2005), eserin tematik ve yapısal özelliklerini detaylı bir şekilde incelerken, Polat (2016) göç teması bağlamında bireyin kimlik arayışını ve toplumsal aidiyet sorunlarını değerlendirmiştir. Akgül (2016) psikanalitik bir perspektiften yaklaşırken, Çağlayan (2018) yolculuk/aşama arketipi çerçevesinde çözümleme yapmıştır. Karatekin (2019), bilinç akışı tekniğine odaklanmış; Aslan Ayar (2020), bireyi şekillendiren sistemlerin eleştirisini yapmıştır. Tan (2021), aşāğılık duygusu ve yabancılaşma temalarına odaklanarak toplumsal statü arayışındaki psikolojik çatışmaları analiz etmiş, Dede (2022) ise karakter aşınması kavramını ele almıştır. Son olarak Sevim (2024), yoksulluk sarmalında otomobil nesnesi üzerinden statü kazanma çabasını ve fetişizmi incelemiştir. Bu çalışmalar, eseri edebî, toplumsal ve psikolojik boyutlarıyla ele alarak farklı yönlerini ortaya koymaktadır. Literatürdeki mevcut araştırmalar farklı açılardan değerlendirme yapmış olsa da bu çalışmada kullanılan self-oryantalizm perspektifi, Batı'nın değerleri ile bireyin kendi kültürel kimliği arasındaki çatışmayı analiz etmek için yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Bu bağlamda, self-oryantalizm çerçevesinde yapılacak bir inceleme hem eserin hem de modernleşme sürecindeki birey-toplum ilişkilerinin daha kapsamlı anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Doküman incelemesi yöntemiyle gerçekleştirilen bu çalışmada, Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Güllü* romanı self-oryantalizm bağlamında ele alınmıştır. Metin içerisindeki söylemler ve karakterlerin içsel çatışmaları analiz edilecektir. 1976 yılında yayımlanan roman, Türkiye'den Almanya'ya işçi olarak giden Bayram'ın dönüş yolculuğunda yaşadığı kimlik bunalımı ve self-oryantalist söylemler çerçevesinde değerlendirilecektir. İnceleme

sürecinde, karakter diyalogları, iç monologlar, olay örgüsü ve anlatıcı betimlemeleri temel alınarak, metindeki belirli ifadeler ile karakter tutumları öne çıkarılacaktır. Nitel içerik analizi yöntemi kullanılarak, metinde yer alan söylemler, anlatı yapısı ve karakter eylemleri self-oryantalizm perspektifinden yorumlanacaktır. Özellikle Bayram'ın içsel çatışmaları, Batı ve Doğu'ya yönelik algıları ve self-oryantalist söylemi yeniden üretme biçimi, romandan örneklerle desteklenerek incelenecektir.

Bulgular

“Öteki”nin İnşası ve Kimlik Algısı

Fikrimin İnce Güllü, Türkiye'den Almanya'ya işçi olarak giden Bayram'ın, yeni kazandığı maddi olanaklar ve statünün arka planında yaşadığı kimlik bunalımını, içsel çatışmalarıyla birlikte okuyucuya sunmaktadır. Özellikle roman kahramanının geri dönüş yolculuğu, “öteki” kavramını dile getirmektedir. Öteki, yalnızca Batı'nın Doğu'yu konumlandırma biçimiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda Bayram'ın kendi toplumuna, köyüne ve çevresine bakışında da ortaya çıkar.

Romanın başlangıç bölümlerinden itibaren Bayram'ın zihninde, kendi ülkesini geçmişte bıraktığı yoksulluk ve yetersizlik üzerinden tanımlayan bir bakış açısı belirginlik kazanmaktadır. Batı'da (Almanya'da) geçirdiği işçilik yılları, ona belli bir ekonomik rahatlama sağlasa da Türkiye'de kaldığı yerden “öteki” olma halini yeniden üretir. Burada, Bayram'ın köye ve kendi köylülerine yönelik dışlayıcı ya da alaycı tutumu önemlidir. Örneğin, roman boyunca Bayram, köydeki insanları, koşulları ya da yolları gördükçe içinden yükselen bir “Binbir güçlülük paramı kazandım” duygusuyla üstünlük hissetmektedir: “Bütün kör talihimi yine yine... Delik kovuklardan sıyrıla geçe...” (Ağaoğlu, 1976, s. 210) Bu bağlamda, Bayram'ın kendini üstün, çevresini ise eksik, yetersiz sayması, self-oryantalizm göstergesidir. Self-oryantalizm, kişinin kendi kültürünü değersizleştirilmesi, geri kalmış ve “Batı medeniyeti” karşısında aşağı görmesi biçiminde tezahür etmektedir. Romanda Bayram kimliğinin inşası, self-oryantalizme yaslanmaktadır. Almanya'da “Gastarbeiter” (misafir işçi) konumunda ötekileştirilen Bayram, Türkiye'ye dönerken bu kez kendi ülkesine yönelik bir “ötekileştirme” yaklaşımını geliştirir; böylelikle Bayram'ın bir kimlik bunalımına sürüklendiği söylenebilir.

Bayram'ın, Türkiye sınırından geçtikten sonra yaptığı iç konuşmalar self-oryantalizmin ipuçlarını barındırmaktadır. Romanda Bayram'ın iç sesi şöyle demektedir: “Ayağının altında karınca ezmekten korkuyor sanki. Yürüsene ulan! Ulan siz ne uyuşuk milletsiniz be! Sizin yüzünüzden adam olmuyoruz zaten . . .” (Ağaoğlu, 1976, s. 233) Bu ifade, Bayram'ın kendi toplumunu uyuşuk ve geri diye nitelendirmesi dikkat çekicidir. Bu sözleriyle Bayram, Avrupa'da çalışmış olmayı bir üstünlük mertebesi olarak görmekte ve kendi insanını öteki konumuna itmektedir. Böylelikle, Said'in (1978) Oryantalizm kuramında işaret ettiği Doğu-Batı ayrımı, burada bireyin kendi zihin dünyasında yeniden üretilir; dıştan gelen bir oryantalist bakıştan ziyade, içeriden doğan bir self-oryantalizm söz konusudur.

Bayram'ın iç monologlarında, geçmişte köy yaşamında yoksulluk içinde büyümüş olması, Almanya'da yaşadığı kişisel deneyimlerle kıyaslandığında gittikçe küçülen, değersizleşen bir gerçeklik gibi konumlandırılmaktadır. Öte yandan, Bayram kendi kimliğini de Almanya'da tam olarak bulamaz; çünkü orada da “öteki”dir, yabancı işçidir. Dolayısıyla roman, Bayram'ın kendi kültürüne yabancılaşma ile Batı'daki ötekileştirilme gerçekliğinin iç içe geçtiği bir kimlik bunalımını anlatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, Bayram'ın kendi memleketine dönüş yolculuğu, aynı zamanda kültürel ve psikolojik bir çatışmanın izdüşümü olarak okuyucuya sunulmaktadır.

Bayram'ın Almanya'da edindiği deneyimler, onun kendi toplumuna ve geçmişine yönelik algısını değiştirirken, bireyin aidiyet duygusunun değişken olduğunu da göstermektedir. Hem Batı'da bir yabancı olarak ötekileştirilmesi hem de kendi ülkesine döndüğünde çevresine karşı geliştirdiği üstünlük hissi, Bayram'ın kimliğinde bir parçalanmaya yol açmıştır. Bayram'ın kendi memleketine dönüş yolculuğu, kendi benliğiyle hesaplaştığı, geçmişi ve bugünü arasında sıkıştığı bir anlatı olarak anlam kazanmaktadır. Roman, bireyin kimlik inşasında dış koşulların ve iç dinamiklerin nasıl bir bunalım yarattığını dile getirmektedir.

Batı Karşısında Kendi Kültürüne Bakış: Self-Oryantalist Söylem

Fikrimin İnce Güllü, self-oryantalist söylemin, Türk toplumunun kendi içinde nasıl yeniden üretildiğini, Bayram karakteri üzerinden göstermektedir. Almanya'yı medeniyet ve zenginlik ile özdeşleştiren Bayram, kendi ülkesini

geri kalmışlık ve düzensizlik kavramlarıyla tanımlamaktadır. Bu tutum, Bayram'ın gözünde memleketini "ikinci sınıf" bir yere dönüştürmektedir.

Bayram, yolculuğu boyunca karşılaştığı aksilikleri ülkesinin çaresizliğine, geri kalmışlığına yorarak farkında olmadan kendisinin de içselleştirdiği oryantalist klişeleri yeniden seslendirir. Okuyucu, Bayram'ın Batı'ya yönelik tutumu ile ilgili ipuçlarını giderek daha net anlamaya başlar. Bayram, Almanya'daki düzgün yolları ve bakımlı şehirleri aklına getirir. Bu tür Türkiye-Almanya karşılaştırması, metinde sık tekrarlanır ve Bayram'ın dünyasında ortaya çıkan Batı idealizasyonunu vurgulamaktadır.

Yine romanın çeşitli bölümlerinde, Bayram'ın iç sesi, ülkenin modernleşme çabalarını yetersiz bularak şu tip genellemeler yapar: "Biz memleketi araba ovmaya mı geldik? Neyine gerek bu yolların Mercedes, desene..." (Ağaoğlu, 1976, s. 207) Bu alıntıda, "Neyine gerek bu yolların Mercedes" ifadesiyle Bayram, Türkiye'deki yolların lüks bir otomobili kirlettiğine dair sitemi dile getirmektedir. *Fikrimin İnce Güllü*, böylece, self-oryantalist söylemi tek boyutlu sunmaz; karakterin kendi içinde çelişkilerle dolu bir yabancılaşma süreci yaşadığını da gösterir. Zira Bayram, yeri geldiğinde de memleketine dair nostaljik duygular taşır; fakat bu duygular, toplumsal pratiklerle ve modernleşme dinamikleriyle hemen çatışır. Sonuçta ortaya çıkan tablo, kendi coğrafyasını değersizleştiren, orada tam anlamıyla yabancılaşan bir bireyin trajedisini yansıtmaktadır. Üstünlük duygusunu kanıtlama gereksinimi, romanın tipik çatışma unsurlarından biridir. Metin üzerinden bakıldığında, Bayram'ın kendi ülkesini, insanlarını ve koşullarını eleştirmesi, Bayram'ın, Batılı göz gibi kendisine ve ülkesine bakmayı sürdürür hale geldiğini göstermektedir.

Bayram'ın Almanya'da edindiği deneyimlerin, onun kendi ülkesine ve kültürüne yönelik algısını nasıl dönüştürdüğü, romanın temel çatışma noktalarından birini oluşturmaktadır. Batı'yı idealize eden ve kendi memleketini değersizleştiren bu bakış açısı, Bayram'ın hem kendi kimliğine hem de toplumsal aidiyetine yabancılaşmasına neden olur. Ancak bu yabancılaşma, yalnızca bir eleştiri ya da üstünlük duygusuyla sınırlı kalmaz; aynı zamanda Bayram'ın içsel çelişkilerini ve nostaljik özlemlerini de açığa çıkarır. Roman, bireyin kendi kültürüne dışarıdan bir gözle bakmaya başladığında yaşadığı kimlik bunalımını ve bu sürecin yarattığı trajediyi yansıtarak, self-oryantalizmin bireysel ve toplumsal boyutlarını göstermektedir.

Kadın Karakterlerin Temsili ve Toplumsal Beklentilerin Yansıması

Fikrimin İnce Güllü romanında kadın karakterler, özellikle Kezban ve Ayfer gibi tipler üzerinden, geleneksel toplumun baskıladığı arzular, hayaller ve çalışma yaşamının gerçekleriyle okuyucuya aktarılmaktadır. Kezban'ın kırsal kökenden gelip Ankara'da tutunmaya çalışması ve ekonomik ve duygusal bağımsızlığını kazanma çabası, metinde kadının iç dünyasını ve toplumun kadından beklentilerini yansıtmaktadır. Kezban, kendi ifadesiyle hem aile içindeki sorumlulukları hem de geçim kaygısı nedeniyle farklı işlerde çalışsa da kişisel onur ve gelecek hayalleri arasında bocalamaktadır. Kezban'ın şu ifadeleri bu ikilemi ifade etmektedir:

"Hiç soluk almadan anlatıyor Kezban: Yengesinin çocuklarına nasıl baktığını, nerde nasıl gündelikçilik ettiğini, böyle böyle ince işi de öğrendiğini, ütü yapmayı, yer cilalamayı, sofrayı kurmayı nasıl bir bir öğreniverdiğini, derken gündelikçilikten aylıklı hizmetçiliğe nasıl terfi ettiğini, aylıklı hizmetçiye eline altı yüz lira geçtiğini, ev kirasında, bakkal borcunda abisigile nasıl destek olduğunu hep sayıp döktü. Gecekinduda dikiş kurslarına bile gitmiş de, etek nasıl bastırılır, dikiş makinesinde nasıl ilik açılır, onları bile öğrenmiş." (Ağaoğlu, 1976, s. 164)

Kezban'ın ev içi roller ile çalışma hayatı arasında sıkışan konumu, toplumsal dayatmayı vurgulamaktadır. Kadının ev içerisindeki bakım ve hizmet işlerine koşulsuz hazır olması beklentisi, bireysel özgürlük alanını kısıtlamaktadır. Kezban bu sınırlara rağmen ekonomik bağımsızlığını kısmî de olsa kazanmak için direnir: Kezban'ın "Yeniden bir iş buluverdi yengem. Yeniden başladım. Derken, derken... Bu konfeksiyon işi olmasın mı? Borçlarımızı ödemedem ayak kabı almayım diyorum. Çok sürmez, alırım her halde. Elime sekiz yüz lira geçecekmiş şimdi..." (Ağaoğlu, 1976, s. 165) şeklindeki sözleri, onun kendi emeğine değer atfetmek istediğinin somut göstergesidir.

Kezban, hayatında toplumsal kalıpların baskısını hissetmektedir. Bayram'la birlikteliği, erkeğin ekonomik gücüne endekslenmiş bir ilişkiyi göstermektedir. Romanda bu durum, Kezban'ın "Ben ona anlatırsam ki, taksisiz bir Bayram da benim kabulüm . . . Ben ona belli edersem ki, gözüm yukarlarda, aklım havalarda değil. . . Taksiyi ben de isterim. Ama önce başımı sokacak bir ev isterim. Buncacık şeyi düşünemez mi?" (Ağaoğlu, 1976, s. 261) şeklindeki düşüncelerinde görünmektedir.

Romadaki Ayfer karakteri ise, daha kentli ve gösterişli bir kadın profilidir. Ancak onun da toplumun cinsiyetçi kalıpları içinde sıkışıp kaldığı görülmektedir. Bayram'la tesadüfi karşılaşmasında, kadının fiziksel görünüşüne duyulan ilgi, hem erkeğin kadını bir hedef olarak görmesini hem de kadının toplumda maruz kaldığı tehdidi ifade etmektedir. Ayfer'in "Ben sizin eğlenmeniz değilim..." (Ağaoğlu, 1976, s. 182) şeklindeki çıkışı, erkek egemen bakışın kadını nesneleştiren tavrına doğrudan bir tepkidir. Bu tepki, kadın bedeninin metalaştırılmasına karşı bir itiraz olarak okunabilir.

Ayfer karakteri, tüm çekiciliğine rağmen, toplumsal yargıların ve ekonomik gerçeklerin gölgesinde hareket etmektedir. Avrupa görmüş Bayram'ı (arabasının prestijiyile birlikte) kısa süreli de olsa bir fırsat gibi değerlendirmeye çabalasa da roman boyunca toplumsal ahlak, aile denetimi ve ekonomik olanaklar yine kadının hareket alanını daraltır. Nitekim Bayram'ın otomobil içinde Ayfer'e yönelik fiziksel yaklaşma girişimi karşısında kadının "Çekil be! Hırt!" (Ağaoğlu, 1976, s. 190) diye isyan etmesi, hem kadının rızasını hiçe sayan ataerkil bakışı hem de sistematik hale gelmiş toplumsal bir zorbalığı göstermektedir.

Hem Kezban hem de Ayfer örneğinde, kadın karakterlerin toplumun farklı tabakalarından gelseler dahi benzer baskılara maruz kaldığı görülmektedir. Romanın self-oryantalist arka planı, kadınları Batılı bir bakış açısıyla ele alarak, onları himaye edilmesi gereken, erkeğin gücüne (otomobil, Avrupa tecrübesi vb.) bağımlı figürler olarak konumlandırmaktadır. Edward Said'in (1978) Doğu'nun cinsiyetiyle ilgili görüşleriyle de örtüşen bu bakış açısı, Doğu toplumlarında kadının pasif, korunmaya muhtaç ve bağımlı olduğu yönündeki Batılı önyargıları pekiştirmektedir. Kadınların kendi kaderlerini belirleme çabaları, roman boyunca ekonomik ve ahlaki engellerle sınırlandırılırken, bireysel varoluş mücadeleleri de kültürel önyargılar ve toplumsal dayatmalarla kesintiye uğramaktadır.

Kadın karakterlerin temsilinde, geleneksel normlarla iç içe geçmiş bir modernleşme arayışı görülür ve bu bağlamda self-oryantalizm kavramının işaret ettiği kültürel ikilik belirginleşir: Kadınlar, geleneksel örüntü içinde hapsolmüşken, bir yandan da Batılı ya da modern arzu nesnelereyle (otomobil, giyim tarzı, şehir yaşantısı) bütünleşmeye çalışırlar. Her iki kadın da (Kezban ve Ayfer), kendi çıkarlarını ve gelecek planlarını, erkeğin ekonomik varlığına bağlı olarak kurmak zorunda bırakılır.

Adalet Ağaoğlu, kadın karakterler üzerinden self-oryantalizmi, kadının kendi toplumuna ve erkek karakterlere koşullu aidiyeti yoluyla somutlaştırmaktadır. Bu durum, romanın genelinde yer yer ironik, yer yer trajik anlarla yansıtılırken, toplumsal cinsiyet rollerini sorgulayan bir anlatı olarak okura sunulmaktadır.

Kezban'ın kırsaldan gelip şehirde kendine bir yer edinme mücadelesi, Ayfer'in daha kentli görünmesine rağmen yine de benzer baskılara maruz kalışı, romanın self-oryantalizm bağlamında kadın kimliğinin toplumsal beklentilerle nasıl kuşatıldığını örneklemektedir. Adalet Ağaoğlu, kadın karakterleri ayrıntılı iç monologlar, yaşam koşulları ve toplumsal baskılar üzerinden anlatarak hem kadına dair egemen kalıpları hem de bu kalıplara direnen bireysel çabaları okuyucuya sunmaktadır.

Kahramanın İçsel Yolculuğu ve Kimlik Bunalımı

Fikrimin İnce Güllü'nde Bayram, Almanya'da işçi olarak geçirdiği yıllar sonrası köyüne ve ülkesine dönüş yapar. Bir yandan Avrupa'nın modern normlarına imrenirken, öte yandan içinde yetiştiği kültürü geri kalmış bir yapı olarak görmeye başlar. Bu çelişkili tavır, romandaki self-oryantalizmin de temel kaynağını oluşturur. Geleneksel oryantalizmin "Doğu'yu tembel, Batı'yı çalışkan" (Çoruk, 2007, s. 194) görme klişesi, burada Bayram'ın kendi bakışından yeniden üretilir. Bayram, Almanya'dan dönmüş olmayı bir ayrıcalık gibi görmektedir.

Roman, anlatıcının diliyle Bayram'ın iç sesi arasında gidip gelen bir anlatım yapısına sahiptir. Bayram'ın iç monologlarında yer yer argo, günlük konuşma kalıpları, Almanca kelime ve ifadelerin karıştığı melez bir dil görülmektedir. Bu, karakterin ne tam olarak Batı'ya uyum sağlayabildiğini ne de kendi kültüründe huzurlu hissedebildiğini gösteren önemli bir ipucudur.

Metnin dilsel çeşitliliği hem Bayram'ın zihinsel gelgitlerini hem de toplumsal çatışmaları canlı tutar. Bayram'ın aile, köy ve kendisi gibi gurbetten dönmüş başka karakterlerle çatışmaları, çoğu zaman onun üstenci tavrı ve tahammülsüzlüğü üzerinden yansır. Bayram'ın çevresindekilere karşı takındığı küçümseyici tutumu "Cıva gibi fırlardım ben. Araba beş dakikada fabrikadan çıkmış gibi. Bir de şuna bak. Ayağının altında karınca ezmekten korkuyor sanki. Yürüsene ulan! Ulan siz ne uyuşuk milletsiniz be ! Sizin yüzünüzden adam olmuyoruz zaten . . !" (Ağaoğlu, 1976, s. 232) sözlerinden anlaşılmaktadır. Bu sözler, Bayram'ın "Batı'dan gördüğüm, edindiğim her

şey üstündür” inancıyla hareket ettiğini ve kendi toplumuna dönük sabırsız, hatta aşağılayıcı bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Bu self-oryantalist söylem, kendi kültürünü, Batı’nın kıstaslarına göre yargılamak ve değersiz görmek olarak romanda tezahür etmektedir.

Almanya deneyimini bir övünç kaynağı gibi dile getirerek kadını etkileyebileceğini düşünmesi, Bayram’ın dilinde gurbetçi üstünlüğünü açığa vurmaktadır: “Canım iki çift laf etsek ne olur genç bayan? Taa Alamanya’lardan sürüp geliyorum da ben. . . Tek başıma haa . . . Bir arabam, bir ben . . .” (Ağaoğlu, 1976, s. 182) Bayram’ın içsel yolculuğu, Türkiye toplumuna ait değerlerle Almanya’da kazandığı bakış açısı arasında gidip gelmenin getirdiği bir arada kalma durumunu yansıtmaktadır. Bu ikilemi aşmaya çalışırken, self-oryantalist bir tutum geliştirir: Batılı nesnelere (araba, giyim tarzı, müzikli gömlek, Almanca ifadeler) onun gözünde medeniyet ölçütüdür. Kendi çevresini ise bu ölçütlere göre sürekli yetersiz bularak eleştirir.

Adalet Ağaoğlu’nun romanında modernleşme sancısı ve bunun birey üzerindeki etkileri, self-oryantalizm ile birlikte sunulmaktadır. Bayram, kendine has bir üstünlük duygusuyla geri döndüğü memleketinde, söz konusu üstünlüğü ne tam olarak kanıtlayabilir ne de eski kimliğine rahatlıkla sığabilir. Bir tarafta “Fikrimin İnce Gülü” kasetlerini çalan teybinden gelen romantik Türkçe şarkılar, diğer tarafta Franz Lehar gömleği ve Avrupa’dan getirdiği üstün adam duygusu ile kendini gösteren Bayram’ın arada kalma durumu, onun dilinde ve davranışlarında sürekli çatışma, öfke ve tatminsizlik üretmektedir.

Roman boyunca Bayram’ın içsel yolculuğu, self-oryantalizm bağlamında kendi toplumuna yabancılaşmasını anlatmaktadır. Bu yabancılaşma, Bayram’ın ne Almanya’da eksiksiz bir Batılı kimliğe dönüşebilmesini sağlar ne de köklerine tam anlamıyla dönmesine izin verir. Romandaki yapı ve iç monologların çelişkili sesi de Bayram’ın bölünmüş kimliğine işaret etmektedir.

Bayram’ın Mercedes’i: Modernleşme ve Statü Sembolü

Fikrimin İnce Gülü’nün merkezinde yer alan unsur, Bayram’ın Mercedes marka arabasıdır. Roman boyunca “Balkız” diye adlandırılan bu otomobil, Bayram’ın hem en büyük övünç kaynağı hem de modernleşme sevincinin ve statü hirsının sembolüdür. Bayram için Mercedes, yalnızca bir ulaşım aracı değildir. Roman boyunca, Bayram arabasının en ufak çizik ya da arızasına katlanamaz. Balkız’ın aldığı darbeler, Bayram’ın içindeki yaralarını nitelemektedir.

Mercedes sembolü, Batı’nın ve özellikle Almanya’nın teknolojik üstünlüğünü temsil etmektedir. Bayram, Türkiye’ye dönerken bu arabayla adeta zafere dönüş yapacağına inanır. Oysa yol boyunca çeşitli kazalar, cam kırılmaları, çizikler ve stop lambası kırılmaları yaşanır. Bu durum, self-oryantalist bakış açısının dayandığı “Batı’dan getirilen her şey mükemmeldir” inancını da sarsar. Çünkü Bayram’ın gözünde bozulmaması gereken kusursuz Mercedes, Türkiye yollarında yıpranır. Bayram’ın arabasıyla adeta özdeşleşir. “Canım Mercedes’i de yaraladın” (Ağaoğlu, 1976, s. 182) ifadesinde görüldüğü gibi, Balkız’ın zarar görmesi, Bayram için neredeyse kişisel bir travmadır; zira uzun süre çalışıp biriktirdiği parasının büyük bir kısmını bu arabaya yatırmış, onu bir “gurur kaynağı” olarak görmüştür.

Romanda, Mercedes’in rengi, koltuk kılıfları, yıldız sembolü gibi ayrıntılar da self-oryantalizmin önemli göstergelerindedir. Örneğin, Bayram’ın arabasının önündeki Mercedes yıldızının çalınması, sadece bir aksesuar kaybı değildir; Bayram bunu kimliğinin ve gururunun çalınması gibi algılamaktadır: “Gözü görmeyince kapıdaki çizici, düşen stop lambası camını, arka tampondaki küçük göçüğü unuttur gibi oluyordu. En zor alıştığı, hayır, hiç alışmadığı ise arabanın önündeki Mercedes yıldızının yokluğu idi. Orası hep gözünün önünde.” (Ağaoğlu, 1976, s. 208) Bayram, arabayı sürekli temiz tutmaya, en ufak hasarı bile onarmaya çalışır. Almanya’dan getirdiği orijinal parçaları kaybetmek ya da hasar görmek, ona göre statüsünün de zarar görmesi anlamına gelmektedir: “Ön cam. Tam Bayram’ın burnunun dibi. Başkalarının da ilkin gözüne çarpacak bir çatlama. Örümcek ağı. Silmekle, sıyırmakla giderilemeyecek bir örümcek ağı.” (Ağaoğlu, 1976, s. 208) Bu örümcek ağı gibi cam çatlağı, modernleşme sürecindeki kırılmalarla da metaforik bir paralellik gösterir. Batı’dan ithal edilen teknolojik ve kültürel öğeler, Türkiye’nin sosyo-ekonomik gerçekleriyle buluştuğunda içsel ve dışsal dirençlerle karşılaşır. Nitekim Bayram’ın tatil dönüşü tasarladığı zafer, defalarca sekteye uğrar. Bayram, Mercedes’le köyde bir kahraman gibi karşılanacağını hayal etmektedir: “Gerçi Mercedes’le ben köyün ortasında krallar gibi... Ah be, yıldızı çaldırdık, camı çatlattırdık yoksa... Yine de düşün. Ballıhisar’ın göbeğinde balrengi bir Mercedes’le sen...” (Ağaoğlu, 1976, s. 239) Bu heyecan, aynı zamanda modernliğin bir yabancı mal (Mercedes) üzerinden temsiline

de dayanmaktadır. Dolayısıyla romanda, modernlik algısının büyük ölçüde toplumsal yüceltme araçları ve statü sembolleri aracılığıyla kurgulandığı görülmektedir. Kimi yerde arka tampondaki küçük göçük, kimi yerde ön camdaki çatlak, kimi yerde de Mercedes yıldızının eksikliği Bayram'ın hevesini kursağında bırakır. Oysa Almanya'daki sistemde, bu tür hasarların daha kolay tamir edilebileceğini, hatta belki de hiç yaşanmayacağını düşünmektedir.

Romanın sonunda, Bayram'ın Mercedes ile köye gelişinin kendisi için bir zafer olmaktan çok, büyük bir hayal kırıklığına dönüştüğü görülmektedir. Köyde kimsenin beklediği kadar onu yüceltmemesi, bir kısmının göçle, bir kısmının da şehirdeki iş kovalama süreciyle meşgul olması, Bayram'ın hayalini suya düşürür.

Bayram roman boyunca Mercedes'e sarsılmaz bir tutku ile bağlanır. Bu tutku, Türkiye'deki sosyal statüsünü yükseltmek isteyen bir gurbetçinin dramını simgelemektedir. Dolayısıyla modernliğe, statüye ve toplumsal yükselişe dair hayallerin nesnel karşılığı, Mercedes'le somutlaşmıştır. Roman, bir yandan bu tutkunun psikolojik ve maddi boyutlarını gösterirken, diğer yandan arabaya geçirilen kıfları, radyosunu, antenini, yastıklarını anlatarak, modernleşme arzusunun tuhaf boyutlarda sergilenebileceğini de ifade etmektedir. Köye vardığında ne Mercedes beklediği mükemmelliği koruyabilir ne de Bayram, hayalindeki ihtişamlı dönüşü yaşayabilir. Hem araba hasar alır hem de Bayram'ın özlemini çektiği toplumsal onay, kimlik karmaşası nedeniyle tam olarak gerçekleşmez.

Bayram'ın Mercedes'i, *Fikrimin İnce Güllü*'nde hem modernleşme rüyalarının hem de self-oryantalist çelişkilerin en somut sembolüdür. Ağaoğlu, bu sembol üzerinden Türkiye'nin Almanya işçi göçüyle birlikte yaşadığı kültürel değişimi, ekonomik umutları, toplumsal hiyerarşileri ve kimlik çatışmalarını romanında ele almaktadır. Okuyucu Mercedes'in uğradığı her hasarda Bayram'ın ruh halindeki sarsıntıya tanık olur. Roman, self-oryantalizmi yalnızca söylem olarak değil, aynı zamanda karakterlerin içsel çatışmaları, toplumsal roller ve modernleşme olgusunun sembolü olan nesnelere (örneğin Mercedes) aracılığıyla da görünür kılmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Güllü* adlı romanını self-oryantalizm perspektifinden ele alarak, modernleşme sürecinde bireyin kendi kültürüyle kurduğu ilişkiyi, toplumsal ve psikolojik yansımalarıyla birlikte incelemiştir. Roman, 1960'lardan itibaren Türkiye'den Almanya'ya yönelen göç dalgasının bir sonucu olarak ortaya çıkan toplumsal dönüşümün, özellikle bireysel kimlik sorunlarıyla nasıl bağlantılı olduğunu yansıtmaktadır. Çalışma kapsamında incelenen verilerden hareketle, Bayram karakterinin kişisel çıkmazları, Batı ve Doğu karşıtlığının içeriden yeniden üretilmesi ve toplumsal tabakalarda süregelen modernleşme arayışı, self-oryantalizmin kavramsal çerçevesiyle bir arada değerlendirilmiştir.

Araştırma bulguları, romandaki göç, yabancılaşma ve kimlik inşasının self-oryantalist eğilimlerle doğrudan ilişki kurduğunu göstermektedir. Bayram'ın Almanya'da "Gastarbeiter" olarak geçirdiği yılların ardından memleketine dönüş yapması, sosyal ve psikolojik açıdan büyük bir değişimi beraberinde getirmektedir. Bir yandan Batı'yı idealize eden, modernliğin araçlarını (Mercedes otomobil, Almanca dil kalıpları, Batılı giyim tarzı vb.) üstün görme eğilimi, Bayram'ın dönüş yolculuğunda sık sık vurgulanmaktadır. Diğer yandan Bayram'ın memleketiyle kurduğu bağı sürekli olarak zayıflatan ve kendi toplumuna üstenci bir bakış açısıyla yaklaşmasına yol açan self-oryantalist bir bakış da roman boyunca belirgin olarak sunulmaktadır. Söz konusu bakış, Bayram'ın kendi insanına yönelik kullandığı aşağılama içeren ifadelerde, köy yaşamını gerilik olarak tanımlamasında ve Alman teknolojisine koşulsuz bir hayranlık duymasında görülmektedir. Romanda yer alan self-oryantalist bakış, Said'in (1978) oryantalizm kuramında vurgulanan Doğu-Batı ayrımını yeniden üretmektedir. Dışarıdan "öteki" olarak konumlandırılan Doğu'nun, söz konusu söylemi benimseyerek kendisini de geri ve yetersiz olarak görmesine neden olmaktadır. Bu durum, romanın temel çatışma zeminini oluşturmaktadır. Bayram, Almanya'da bulunduğu süre boyunca yabancı işçi olmanın getirdiği zorluklara rağmen, Türkiye'deki toplumsal koşulları daha geride ve bakımsız görerek memleketine dönmenin kendisine zafer getireceğini varsayar. Ancak roman ilerledikçe, bu zaferin gerçekleşmediği, Bayram'ın beklediği toplumsal övgü ve takdiri elde edemediği anlaşılmaktadır. Üstelik kendi ülkesinden de kültürel olarak uzaklaştığı için, memleketindeki insanlarla sağlıklı bir bağ kuramaz. Batı'da kalıcı olarak kabul görmediği, ancak kendi kültürüne de yabancılaştığı "arada kalmışlık" konumunda sıkışması, Bayram'ın kimlik bunalımını arttırmaktadır.

Bayram'ın kimlik bunalımını büyüten diğer bir önemli anlatı unsuru, Mercedes otomobildir. Bu otomobil, özünde Batı'nın teknolojik ve ekonomik üstünlüğünü sembolize ederken, Bayram'ın kişisel prestij kaynağını da temsil etmektedir. Roman boyunca Mercedes'e gösterdiği abartılı özen, onun sadece bir araç olmadığını, aynı zamanda Bayram'ın modernleşme rüyasının temsili olduğunu göstermektedir. Bayram, memleket yollarında arabasının zarar görmesinin ya da beklediği hayranlığı uyandıramamasının kendisi için bir kişisel yenilgi anlamına geldiğini düşünür. Bu durum, modernleşme algısının nesnelere üzerinden inşa edildiği, semboller aracılığıyla toplumsal saygı ve kabul görme çabasının öne çıktığı bir kültürel gerçekliği de yansıtır. Mercedes'in sürekli çizilmesi, çalınan ön yıldız, kırılan cam ve benzeri hasarlar, self-oryantalizmin dayandığı "Batı kusursuzdur" mitinin de bir türlü gerçeklikle örtüşmediğini göstermektedir. Batı'dan ithal edilen öğeler, Türkiye'nin sosyo-ekonomik koşullarında kusursuz işleyememekte ve Bayram'ın idealinde tasarladığı ihtişamlı dönüş hikâyesi büyük ölçüde gerçekleşmemektedir.

Araştırmada incelenen bir başka önemli boyut ise, romandaki kadın karakterlerin self-oryantalist söylem ve modernleşme baskısı altında nasıl temsil edildiğidir. Kezban ve Ayfer gibi karakterler, roman boyunca hem erkek egemen düzenin sıkı denetimi hem de Batılı yaşam biçimine öykünme kaygısı arasında bocalamaktadır. Özellikle Kezban, kırsal kökenden gelen bir kadın olarak büyük şehirde tutunma, ekonomik bağımsızlık elde etme ve aile baskısıyla yüzleşme gibi konularda çaba sarf etmektedir. Bu çabalar, kadının toplumsal olarak taşıdığı cinsiyet rollerini ve geleneksel değerlerden beslenen beklentileri göz önüne alındığında, bireylerde ciddi bir gerilim yaratmaktadır. Benzer şekilde, Ayfer karakteri de daha kentli bir profile sahip olmasına rağmen, erkek egemen bakışın nesneleştirici tutumuna ve erkeğin ekonomik gücünden kaynaklanan zorbalığa maruz kalmaktadır. Böylece, kadın karakterler aslında self-oryantalizmin başka bir boyutunu da göstermektedir. Hem Doğu kültürünün geleneksel normlarına sıkışan hem de Batı'nın modernleşme kriterlerine göre var olmaya çalışan kadınlar, iki yönlü bir kısılcın içinde konumlanmaktadır.

Roman, aynı zamanda bir modernleşme eleştirisini de barındırmaktadır. Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Güllü* adlı romanında birey-toplum ilişkisindeki gerilimleri, göç deneyimini ve ekonomik dönüşümleri ele alarak okuyucuyu düşündürmeye yönelmektedir. Araştırmadaki en somut bulgulardan biri, Bayram'ın yaşadığı self-oryantalist eğilimin, yalnızca bireyin iç çatışmalarıyla veya karakter zaafıyla açıklanamayacağıdır. Tam tersine, bu eğilim, Türkiye'nin 1960'lerden itibaren Almanya'ya göç sonrası yaşadığı ekonomik, politik ve kültürel dönüşümlerin doğal bir uzantısı olarak ortaya konmaktadır. Bireysel hikâye, toplumsal dönüşümün bireydeki yansıması olarak belirginleşmektedir. Almanya'ya işçi olarak gitmek, döviz kazandırma amacıyla devlet politikalarınınca da teşvik edilmiştir ve bu durum, gurbetçiye ülkesinde ayrıcalıklı bir statü sağlayabileceğine dair inancı beslemiştir. Ancak Bayram, döndüğünde hayalleriyle karşılaştığı gerçekler arasındaki çelişkilerle yüzleşmek zorunda kalır.

Self-oryantalizm, *Fikrimin İnce Güllü*'nde sadece bir Batı hayranlığı şeklinde kalmaz. Doğu'nun geriliği, bastırılmışlığı, kültürel eksikliği gibi konuların, başkarakterin diline ve bakış açısına yerleşmesi şeklinde okuyucuya sunulur. Bu da self-oryantalizmin romandaki yansımasıdır. Batı'da tam anlamıyla kabul görmeyen Bayram, kendi ülkesine döndüğünde çelişkili bir Batılı bakış takınarak kendi toplumuna yabancılaşmaktadır. Bu yabancılaşma, köyünü hor gören, eski sevgilisini ekonomik ve toplumsal çıkarlar temelinde değerlendiren, sabırsız ve agresif bir tutum geliştiren bir özne portresi çizmektedir. Dolayısıyla, araştırmanın ortaya koyduğu veriler, Bayram'ın iç sesinde belirginleşen ve roman genelinden yansıyan self-oryantalist imgelerin, Türkiye'nin modernleşme serüvenine ilişkin eleştirel bir okuma sunduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, bu araştırmanın, romanın self-oryantalist söylemini ortaya koyarak edebiyat ve sosyoloji kesişiminde yeni tartışma alanları açmaya katkı sağladığı söylenebilir. Özellikle Türkiye'de modernleşme ve göç olgularını farklı boyutlarıyla yeniden ele almayı mümkün kılan bu yaklaşım, gelecekteki çalışmalara da yol gösterici bir perspektif sunabilir. Bir toplum, kendi içindeki çelişkileri ve "öteki"ye dair söylemleri yalnızca dış bir otoritenin dayatmasıyla değil, aynı zamanda kendi iç dinamikleri ve mekanizmaları aracılığıyla da yeniden üretebilir. *Fikrimin İnce Güllü*, bu yeniden üretim sürecini Bayram'ın hikâyesi üzerinden somut bir şekilde anlatmaktadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar, bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederim.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, tek yazarlıdır.

Etik Kurul İzni

“Adalet Ağaoğlu’nun *Fikrimin İnce Güllü* romanında self-oryantalizm ve kimlik bunalımı” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Ağaoğlu, A. (1976). *Fikrimin ince güllü*. Remzi Kitabevi.
- Akgül, A. (2016). Yıpranan nesne, kaybolan benlik: *Fikrimin İnce Güllü* üzerine psikanalitik bir inceleme. *Monograf*, 5, 51-171. <http://monografjournal.com/sayilar/5/yipranan-nesne-kaybolan-benlik-monograf-sayi-5.pdf>
- Akkaya, S. N. (2020). *Türk romanında self-oryantalizm (1870-1980)* [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Aslan Ayar, P. (2020). Adalet Ağaoğlu’nun *Fikrimin İnce Güllü* romanında insanı yapılandıran sistemin eleştirisi. *Journal of Turkology*, 30(1), 25-49.
- Ayan, E. (2018). *Edward W. Said’in oryantallizm kuramından hareketle postmodern Türk romanlarında oryantallist temsiller üzerine bir inceleme* [Doktora tezi, Çukurova Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Başegmez Çetin, A. (2015). *Türk Edebiyatı’nda oryantallizm* [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Bezci, B., & Çiftci, Y. (2014). Self Oryantalizm: İçimizdeki modernite ve/veya içselleştirdiğimiz modernleşme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(1), 139-166.
- Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.
- Bilgin, G. (2021). *Karşılaşan oryantallizmler: Osmanlı, İngiliz ve Fransız şarkiyatçılığın seyahat anlatıları üzerinden okumak* [Yüksek lisans tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Çağlayan, A. (2018). Adalet Ağaoğlu’nun *Fikrimin İnce Güllü* romanının yolculuk/aşama arketipi bağlamında çözümlemesi. *Edebi Eleştiri Dergisi*, 2(1), 20-39. <https://doi.org/10.31465/eeder.407416>
- Çoruk, A. Ş. (2007). Oryantalizm üzerine notlar. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 193-204.
- Dede, K. (2022). Karakter aşınması bağlamında Adalet Ağaoğlu’nun *Fikrimin İnce Güllü* adlı romanı. *Küllüye*, 3(2), 108-124. <https://doi.org/10.48139/aybukulliye.1037201>
- Ekici, A. B. (2022). *Türk romanında self-oryantalizm bağlamında kadın temsilleri (1971-2021)* [Yüksek lisans tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Erdem, S. (2012). *Osmanlı-Türk romanında ulusal oryantallizm ve oryantallist uluslaşma* [Yüksek lisans tezi, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Eren, Y. (2020). *Nedim Gürsel’in hikâye ve romanlarında oryantallizm* [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Eronat, K. (2005). Adalet Ağaoğlu’nun *Fikrimin İnce Güllü* adlı romanının incelenmesi. *Türk Dili Araştırmaları Yılığ - Belleten*, 53(2005/1), 93-106.

- Güneş, İ. (2016). *Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatında oryantalizm etkisi: Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve Nurullah Ataç örneği* [Yüksek lisans tezi, Karabük Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Hall, S. (1996). Introduction: Who needs 'identity'? S. Hall & P. du Gay (Ed.), *Questions of Cultural Identity* içinde (ss. 1–17). SAGE Publications.
- Karatekin, T. (2019). *Fikrimin İnce Gülli* romanında bilinç akışı tekniği. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 215-230.
- Özakman, İ. (2025). *19. yüzyıl Türk gezi edebiyatında oryantalizm* [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Özdem, E. (2012). *Fatma Aliye, Halide Edip Adıvar ve Nermin Abadan Unat'ın eserlerinde oryantalizmin etkisi ve kadın* [Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Polat, M. E. (2016). Adalet Ağaoğlu'nun bir göç romanı: *Fikrimin İnce Gülli*. *Göç Dergisi*, 3(2), 225-238. <https://doi.org/10.33182/gd.v3i2.580>
- Said, E. W. (1978). *Orientalism*. Pantheon Books.
- Sevim, G. (2024). Yoksulluk sarmalında otomobil nesnesi ile statü kazanma çabası ve fetişizm: *Fikrimin İnce Gülli*. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*(15), 284-294. <https://doi.org/10.51531/korkutataturkiyat.1438731>
- Şahin, B. (2015). *Orhan Pamuk romanlarında oryantalizm* [Yüksek lisans tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi]. Ulusal Tez Merkezi.
- Tan, C. (2021). Adalet Ağaoğlu'nun *Fikrimin İnce Gülli*'nde aşağılık duygusundan yabancılaşmaya. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 61(2), 689-707. <https://doi.org/10.26650/TUDED2021-971136>
- Todorova, M. (2009). *Imagining the Balkans*. Oxford University Press.
- Yegenöglü, M. (1998). *Colonial fantasies: Towards a feminist reading of Orientalism*. Cambridge University Press.

EXTENDED SUMMARY

Adalet Ağaoğlu's novel *Fikrimin İnce Güllü* (The Delicate Rose of My Mind), addressed in this study from the perspective of self-Orientalism, examines the transformation created by the labor migration that started from Turkey to Germany in the 1960s, particularly within the framework of identity and belonging. The main protagonist of the novel, Bayram, decides to return to his homeland with his Mercedes after working for years in Germany as a laborer and gaining financial earnings and status. The condescending attitude Bayram displays toward his own culture demonstrates his self-Orientalist approach. By adopting a viewpoint that compares the modernity and superiority of Germany with the backwardness of his own country, Bayram continually idealizes the West and regards the East as inadequate and lacking. The aim of this research is to analyze the novel in the light of self-Orientalism theory and to reveal Bayram's inner conflicts, the effects of modernization projects on the individual, and the psychological dimensions of social change. Accordingly, the study was conducted using a qualitative method known as document analysis: the statements, inner monologues, social relationships, and plot in the novel were interpreted within the framework of Orientalism theory, especially self-Orientalism.

The examination carried out showed that, although Bayram tries to free himself from the "other" position he experiences in Germany, he adopts that same othering discourse when looking at his own society. As soon as he steps into Turkey's borders, he accuses his village and its people of backwardness; he constantly compares his country's roads, lifestyle, and work habits with the German system, revealing that he effectively views his own culture as inferior through a Western lens. The East–West duality emphasized in Said's Orientalism theory is internalized and presented to the reader in this novel. Although Bayram is never fully accepted in Germany, he uses the experiences, economic comfort, and manifestations of technological superiority he acquires there to criticize Turkey's backwardness. On the other hand, Bayram's journey back also triggers a major identity crisis. Bayram has neither fully adapted to Western norms nor remained in harmony with the values of his own society. Research findings show that he becomes disappointed by not receiving the grand reception he expected at home, leaving him feeling completely isolated with a sense of confused identity.

Another focus of the novel is Bayram's Mercedes, which he calls "Balkız." This car symbolizes Bayram's quest for status and desire for modernization. In Bayram's eyes, the Mercedes, purchased with the money he earned in Germany, represents flawlessness and prestige. Yet along the way, damages such as the cracking of the Mercedes' window and the theft of its hood ornament fundamentally shake this image of perfection that Bayram has brought back from the West. Both the society's reaction to him and the repeated blows his ideal from the West suffers under Turkish conditions sharpen his self-Orientalist outlook and simultaneously intensify his inner conflict. Bayram's mounting impatience and aggressive behavior reflect the psychological impact on an individual who perceives Germany as superior while becoming alienated from his own culture. Thus, the novel shows that neither material wealth nor modern vehicles alone can transform identity; cultural and social dimensions operate in a far more complex way.

In this study, female characters like Kezban and Ayfer were also examined, emphasizing how they are oppressed both by traditional norms and modernization processes. Kezban's efforts to gain economic independence by moving from the village to Ankara clash with the boundaries prescribed for women by social roles. Although Ayfer appears urban, she likewise encounters an objectifying attitude rooted in the same male-dominated view. Through these female characters, the novel draws attention to the gender aspect of self-Orientalism; for a woman who remains within an Eastern society, it becomes necessary to struggle both with Western values and with the male dominance in the traditional structure. Findings from the study reveal that such duality makes women's emancipation even more difficult.

Fikrimin İnce Güllü (The Delicate Rose of My Mind) is not merely a story of a journey; at the same time, it depicts the identity fragmentation experienced by the individual at the intersection of dreams of modernization, economic pursuits, and cultural transformations. By centering on the concept of self-Orientalism, this analysis highlights that Bayram's disparaging attitude toward his country is linked not to an external Western imposition but to an internalized foreign gaze. The novel illustrates, through Bayram's mental turmoil, the contradiction between the comfort and approval expected from the West and the realities of Turkey. Thus, it offers readers an opportunity not only to see a simple narrative of longing for the West in the context of modernization but also to question the notion of backwardness recreated within Eastern society itself. While reflecting the

sociological and psychological realities of the period through the characters' inner monologues, the plot, and spatial descriptions, Adalet Ağaoğlu also brings a critical perspective to the manifestations of self-Orientalism at the individual level.

This study reveals that *Fikrimin İnce Gülü* (The Delicate Rose of My Mind) presents a profound questioning of identity and society, and shows how the Orientalist thought advocated by theorists like Said is blended with an internal perspective, namely the concept of self-Orientalism. At the end of the novel, Bayram has neither truly found himself in the West nor received the social recognition he had hoped for at home. Bayram's state of being caught in between is significant in demonstrating how the tension created by self-Orientalism can manifest in an individual's life. Hence, this research, by presenting the self-Orientalist tendencies observed in *Fikrimin İnce Gülü* (The Delicate Rose of My Mind), the effects of modernization efforts on the individual, and the literary reflection of social transformation shaped by migration within an integrated framework, contributes to literary studies, sociology, and cultural studies alike.

EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ BAĞLAMINDA ALİ DEŞTİ'NİN İKİ MEKTUP HİKÂYESİ

THE TWO EPISTOLARY STORIES OF ALI DASHTI IN THE CONTEXT OF SOCIOLOGY OF LITERATURE

Esengül UZUNOĞLU SAYIN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
esengul.uzunoglu@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5338-8067

Pelin Seval ESEN
Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi
Yabancı Diller Yüksekokulu
pegin.caglayan@gop.edu.tr
ORCID: 0000-0002-5922-5613

ÖZ

Geliş Tarihi:

18.01.2025

Kabul Tarihi:

24.03.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Edebiyat sosyolojisi, Ali
Deşti,
Çağdaş İran nesri,
İki Mektup.

Keywords

The sociology of literature,
Ali Dashti,
Contemporary Iranian
prose,
Two Epistolary stories.

Edebiyat ile toplum arasındaki ilişkiyi inceleyen bir disiplin dalı olarak edebiyat sosyolojisi, edebi eserlerin yalnızca estetik değerlerini değil aynı zamanda toplumsal işlevlerini ve etkilerini de araştırmaktadır. Edebiyat sosyolojisi, edebiyatın toplumla kurduğu ilişkiyi anlamayı amaçlamakla birlikte bir hikâyenin yazıldığı dönemin toplumsal yapısını, değerlerini ve bireylerin içsel çatışmalarını incelemektedir.

Çağdaş İran nesrinin önde gelen isimlerinden biri olan Ali Deşti; yazar, gazeteci ve devlet adamıdır. Ali Deşti'nin "İki Mektup" adlı hikâyesi bireylerin içsel çatışmalarını toplumsal bağlamda ele alan güçlü bir edebi metindir. Bireysel duygular ile toplumsal normlar arasındaki çatışmayı etkileyici bir şekilde yansıtan bu hikâye, bir erkeğin derin aşkını ve sevdiğine kavuşamamanın yarattığı hayal kırıklığını ve kendi duyguları ile toplumun beklentileri arasında sıkışıp kalan bir kadının çaresizliğini gözler önüne sermektedir.

Bu çalışmada edebiyat sosyolojisi hakkında bilgi verildikten sonra Çağdaş İran Edebiyatının önemli isimlerinden biri olan Ali Deşti'nin hayatına kısaca değinilmiş ve "İki Mektup" isimli hikâyesi edebiyat sosyolojisi bakımından analiz edilmiştir. Başlıklara uygun örnekler verilirken yazarın bu hikâyesiyle birlikte on bir hikâyesinden oluşan *Fitne* isimli hikâye mecmuası kaynak olarak gösterilmiştir.

ABSTRACT

As a disciplinary field that examines the relationship between literature and society, the sociology of literature explores not only the aesthetic value of literary works but also their social functions and impacts. While aiming to understand the connection between literature and society, the sociology of literature also analyzes the social structure, and internal conflicts of individuals during the period in which a story was written.

Ali Dashti one of the leading figures of contemporary Iranian prose, was a writer, journalist and statesman. His story *Two Epistolary* is a powerful literary work that addresses individuals' internal conflicts within a social context. This story, which effectively reflects the struggle between personal emotions and societal norms, portrays a man's deep love and the disappointment of not being able to reunite with his beloved, as well as a woman's helplessness as she finds herself torn between her own feelings and societal expectations.

In this study, after providing information about the sociology of literature, a brief overview of Ali Dashti's life as an important figure in contemporary Iranian literature is presented. "Story *Two Epistolary*" is then analyzed within the framework of literary sociology. While offering examples relevant to the topics discussed, *Fitna*, a collection of ten other stories by the author, is used.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1622488>

Atıf/Cite as: Uzunoglu Sayin, A., & Esen, P., S. (2025). Edebiyat sosyolojisi bağlamında Ali Deşti'nin iki mektup hikâyesi. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 559-571.

Giriş

Duygu, düşünce ve hayallerin dil aracılığıyla estetik bir biçimde ifade edilmesini sağlayan edebiyat, insanların deneyim ve toplumsal yargılarını, değerlerini, kültürel norm ve bireysel duygularını yazılı veya sözlü metinler yoluyla aktararak okuyucuya yansıtır (Wellek-Warren, 1983: 135; Sapiro, 2019: 31; Bulduker, 2020: 31; Koçak, 2023: 222). Roman, hikâye, öykü, şiir, tiyatro ve diğer edebi türler, toplumsal yapının çeşitli yönlerini etkileyici ve akıcı bir dille ele alarak sosyal gerçekliği ortaya koyar ve bu sayede sosyolojiye önemli bir kaynak oluşturur. Bu edebi metinler yazıldığı toplumun sosyolojik özelliklerini yansıttığı için yazar ve şairler bir sosyolog gibi bilimsel teknikler yoluyla toplumdan veri ve bilgi toplar; eserlerini toplumun beğenisine sunar. Zira edebiyat ve sosyoloji birbirini tamamlayan bilim dallarıdır ve birbirinden ayrı tutulamaz (Jusdanis, 1998: 76; Michaud, 2018: 65; Bulduker, 2020: 32-33).

Edebiyat sosyolojisi, edebi eserlerin toplumsal etki ve değerlerini inceleyen bir disiplin olmakla birlikte edebiyat ile toplum arasındaki etkileşimi araştırır ve edebi metinlerin toplumsal yapı, normlar, değerler ve değişimler üzerindeki rolünü analiz eder (Kerrigan, 1995: 41; Coşkun, 2006: 405; Aydın, 2009: 360-361; Yalçınkaya 2020: 58,60). Bu disiplin, edebi eserlerin sadece estetik değerlerini değil aynı zamanda toplumsal işlevlerini ve etkilerini de anlamayı hedefler. Ayrıca edebiyat ve toplum arasındaki karmaşık ilişkiyi daha derinlemesine anlamak için önemli bir araç olup edebi eserlerin yazıldığı toplumla arasındaki bağı araştırır. Eserler kurgu olsun ya da olmasın yazarın toplumsal ve kültürel birikimlerini yansıttığı için yazıldığı toplumdan izler taşımaları kaçınılmazdır. Sosyal ve toplumsal yaşamı yansıtan edebi metinler, toplumların sosyolojik yönleriyle daha yakından tanınmasına yardımcı olur ve bu eserler sayesinde bir toplumun sanat ve estetik anlayışı, tarihi, ekonomik, sosyal ve siyasal birikimleri anlaşılır (Kösemeihal, 1967: 10; Moran, 2018: 83; Yalçınkaya, 2020: 58,60; Karacar, 2023: 385). Nitekim öykü, roman ve şiir bir toplumun siyasi tarihiyle ilişkilidir. Bu eserlerde kullanılan dil üslup özellikleri, konusu, şahıs kadrosu ve toplumsal zemin ve mekân, o toplumun siyasi görüş ve ideolojisi hakkında okuyucuya bilgi verir (Meriç, 2006: 448; Aydın, 2009: 359-360; Kösemeihal, 1967: 10; Moran, 2018: 83; Karacar, 2023: 385).

Ali Deştî'nin on bir hikâyeden oluşan *Fitne* adlı eseri, edebiyat sosyolojisi bağlamında ele alındığında, genel olarak yazıldığı dönemin toplumsal ve siyasi yapısını gözler önüne seren önemli bir metin olarak öne çıkmaktadır. Edebiyatın yalnızca bireysel bir sanat dalı değil aynı zamanda toplumsal bir ifade biçimi olduğu düşünüldüğünde *Fitne*'nin İran'ın dîni ve siyasal yapısını sorgulayan eleştirel tavrı eserin değerini daha da artırmaktadır. Deştî'nin kaleme aldığı bu eser, İran'da modernleşme girişimleri ile geleneksel yapılar arasındaki çatışmanın belirginleştiği bir dönemde ortaya çıkmış; dinî ve siyasi yapının toplum üzerindeki etkisi ve bireysel özgürlüklerin sınırları gibi tartışmalı konulara cesurca değinmiştir. Yazarın hâkim ideolojilere karşı geliştirdiği eleştirel perspektif eseri yalnızca edebi bir metin olmaktan çıkarıp aynı zamanda sosyo-politik bir manifesto hâline getirmiştir. Bu bağlamda *Fitne*, edebiyatın toplumsal değişim ve dönüşüm üzerindeki etkisini gözler önüne sererken yazarın entelektüel kimliği de eserin içeriğini şekillendiren belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Yayınlandığı dönemde yalnızca bir edebiyat eseri olarak değil; düşünsel alanda büyük yankılar uyandıran bir metin olarak da değerlendirilen *Fitne*, reformist ve aydınlanmacı bakış açısıyla geniş bir okuyucu kitlesi üzerinde derin bir etki bırakmıştır. Toplumun değişen değer yargılarıyla hesaplaşan, mevcut düzeni sorgulayan ve edebiyatın eleştirel gücünü ön plana çıkaran bu eser, yaşanan dönemin toplumsal, siyasal, kültürel özellikleri göz önüne alındığında edebiyat sosyolojisi açısından incelenmeye değer önemli bir çalışma olarak kabul edilebilir. Eserin yazıldığı döneme ışık tutması açısından bu edebiyat kuramı ile incelenmesi uygun görülmüştür.

Ali Deştî

Asıl adı Şeyh Ali b. Şeyh Abdilhüseyin-i Deştî olan Ali Deştî 1896 yılında Kerbela'da, orta halli dindar bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası, dönemin ünlü alimlerinden Şeyh Abdül-Hüseyin Deştî'dir. Deştî'nin babası aynı yerde uzun süre kalmamış, Atebat (Kerbela ve Necef), Deştistân ve Bûşehr'de ikamet etmiş bu sebepten ötürü de Ali Deştî eğitimini önce Kerbela sonra Necef ve Bağdat'ta almıştır. Ayrıca zamanın büyük bilginlerinden Hacı Seyyid Hüseyin Fişârekî ve Hacı Şeyh Abdül-Kerîm Yezdî'den fıkıh öğrenmiştir (Destgayb, 1339: 14-15; Abidinî, 1368: 79; Tahrânî, 1376: 40-41; Aryânpuş, 1376: 42; Bilgen, 2000: 42; Kanar, 2020: 322).

Ali Deştî babası vefat ettikten sonra 1916 yılında Bûşehr'e doğru yola çıkmış daha sonra Borazcân'da ikamet eden eniştesi Şeyh Muhammed Hüseyin Borazcânî'yi ziyaret etmiştir. I. Dünya Savaşı başladığında önce Deştistân daha sonra Şîrâz ve oradan da İsfahan'a giderek orada bir süre kalmıştır. 1919 yılında Tahran'a gelmiş o sırada da Tahran'da iç karışıklıklar meydana gelince kendini siyasi karışıklıkların içinde bulmuştur. Hayatını

olaylardan uzak ve sakin bir şekilde geçiren Deştî artık olaylar karşısında seyirci kalmak istememiş, genç özgürlükçüler diye adlandırılan Ferrûh-i Yezdî (ö. 1939), Fedâyî-i Alevî (ö. 1940) ve Şeyh Hüseyin Tahrânî (ö. 1908) gibi dönemin muhalif isimlerinin yanında olmayı ve onlarla birlikte mücadele etmeyi tercih etmiştir (Destgayb, 1339: 14-15; Abidînî, 1368: 79; Tahrânî, 1376: 40-41; Aryân-pûr, 1376: 42; Mâhûzî, 1382: 239-241; Bilgen, 2000: 42; Kanar, 2020: 322-323).

Deştî bu dönemde edebi ve siyasi makaleler yazarak birçok gazete ve dergide yayınlamış, iktidar aleyhine yayınladığı bu makaleler ve faaliyetleri sebebiyle 1920 yılı yazında göz altına alınmıştır. İki gün göz altında kaldıktan sonra Tahran'dan sürülmüştür. Deştî bu olay üzerine Kirmanşah'a yerleşmiş, orada bir süre ikamet ettikten sonra tekrar Tahran'a geri dönmüş, siyasi makaleler yayınlamaya devam etmiştir. Bunun üzerine hapsedilmiş ve Şîî lideri Seyyid Muhammed Sadık Tabâtabâî (ö. 1339-1340/1921) sayesinde özgür bırakılmıştır. Bütün bunlara rağmen muhalefet yanlısı olmaktan asla vazgeçmemiştir (Âzerneğ, 1382: 92-95; Şahbâzî, 1383: 9-10; Âbâdiyân, 1384: 121-123; İlhâmbahş-Ramazânî, 1387: 200-205; İttihâd, 1383: 1-5).

Devam eden muhalif faaliyetlerinden ötürü Deştî, 1920 yılında Seyyid Ziyâü'd-din döneminde üçüncü kez hapse atılmıştır. Hapiste bulunduğu süre zarfında ünlü eseri *Eyyâm-i Mahbes'i* (Hapishane Günleri) oluşturan notları kaleme almıştır. 1921 darbesinden sonra siyasi hükümlülerin tahliye edilmesiyle Deştî'de serbest bırakılmış daha sonra basın dünyasına adım atmıştır. İlk olarak "*Sitâre-yi İrân*" gazetesinde yaklaşık üç ay boyunca başyazarlık yapmış, bu dönemde iktidar aleyhine siyasi ve politik makaleler kaleme almıştır. Daha sonra bu gazete kapatılmış, Deştî "*Şafak-i Sorî*" (Kırmızı Şafak) gazetesinde gazetecilik hayatına devam etmiş, 1930 yılına kadar aynı gazetede editörlük görevini üstlenmiştir. Bir süre sonra "*Sitâre-yi İrân*" gazetesi 1935 yılında kapatılmış, gazete müdürü kırbaç cezası almıştır ve Deştî bir kez daha hapse düşmüştür. Deştî gazetesi hapisteyken şu notu kaleme almıştır: "*Zaaf ve anarşinin darmadağın ettiği, fakirliğin ve işsizliğin güçsüz ve karanlık bir hale getirdiği vatan, fedakârlık, tedbir ve vatan evlatlarının iradesinin kuvvetiyle ağır bir uykudan uyanmak istiyor, kadınlarkendi haklarına ve sosyal konumlarına ulaşıyorlar, eğitim genel ve mecburi oluyor.*" (Kanar, 2020: 322-323).

Deştî, beş altı ay sonra hastalık sebebiyle hapisten çıkınca tekrar siyasete geri dönmüş, 6, 7, 8, 9. dönemlerde Bûşehr, 12 ve 13. dönemde Demâvend, 14. dönemde Tahran milletvekili olarak seçilmiştir (Destgayb, 1339: 14-15; Abidînî, 1368: 79; Tahrânî, 1376: 40-41; Aryân-pûr, 1376: 42; Mahûzî, 1382: 239-241; Bilgen, 2000: 42; Kanar, 2020: 322-323). 1941-1946 yıllarında faaliyet gösteren, aynı görüşe sahip arkadaşlarının bir araya gelerek oluşturduğu özel bir topluluk olma kimliği taşıyan Hizb-i Adalet'i kurmuştur. 1946'da Sovyetler Birliği yanlısı siyaset uygulaması ve Tudeh Partisine kabinde yer vermesinden ötürü Başbakan Kıvâmü's-saltana'ya muhalif faaliyetlerinden ötürü tekrar hapsedilmiştir. Altı ay sonra hapisten çıkan Deştî yaklaşık yirmi ay Fransa başta olmak üzere Avrupa ülkelerinin çoğunu dolaşmış, bu sayede Batı düşünce yapısı ve edebiyatını tanıma fırsatı yakalamıştır. 1948'de Tahran'a geri dönmüş, 1948-1951 yılları arasında İran Kahire Büyükelçisi olarak görev yapmıştır. 1953 Şah Musaddık Hükümetini yıkınca Deştî, senato üyeliği görevine tayin edilmiş, 1963'te Lübnan'da elçilik yapmıştır. Senato üyeliği görevini 1979 İran İslam Devrimine kadar devam ettirmiştir. İslam devriminden sonra iki defa daha hapsedilmiş; ancak kısa süre sonra serbest bırakılmıştır. 16 Ocak 1982'de Tahran'da vefat etmiştir (Destgayb, 1339: 14-15; Abidînî, 1368: 79; Tahrânî, 1376: 40-41; Aryân-pûr, 1376: 42; Mâhûzî, 1382: 239-241; Bilgen, 2000: 42; Kanar, 2020: 322-323).

Ali Deştî'nin Edebi Kişiliği

Deştî'nin yazarlıkla olan ilişkisi Şîrâz gazetelerinde sosyal ve edebi konularda kaleme aldığı makalelerinden ibarettir. Kendisinin hayat çizgisini değiştiren en önemli etkenin başbakan Vûsuku'd-devle olduğunu ifade etmiştir. Kendisini, iş bulmak için memleketini değiştiren ve Tahran'a bu kaygıyla yerleşen bir genç olarak tanıtmış, gazete yazarı ve siyasetçi olacağını hiç düşünmediğini; ancak başbakan Vûsuku'd-devle'nin onun millî duygularını canlandırdığını, yazmaya, siyasete yönlendirdiğini söylemiştir (Destgayb, 1339: 14-15; Abidînî, 1368: 79; Tahrânî, 1376: 40-41; Aryân-pûr, 1376: 42; Mâhûzî, 1382: 239-241; Bilgen, 2000: 42; Kanar, 2020: 322-323).

Ali Deştî'yi Muhammed Hicâzî (ö. 1393/1974), Sadık Hidayet (ö. 1370/1951) ve Bozorg Alevî (ö. 1417-1418/1997) ile birlikte anmak gerekir. Deştî, siyasi faaliyetlerine rağmen çağdaşı Muhammed Hicâzî gibi eski tarzı devam ettirerek eserler kaleme almış, popüler bir yazar kimliğine bürünmüştür. Deştî üst tabakaya hitap eden bir yazar olarak itham edilse de aksine bu kesimin çirkin, aksak taraflarını ortaya koymuş, olaylar vasıtasıyla toplumun aksayan yönlerini dile getirmekle birlikte insanlık, onur, şefkat, doğruluk, sadakat, iyilik ve cesaret gibi

insanî özelliklere de sıkça değinmiştir ve halkın derin trajedilerini eserlerinde yansıtmıştır. Çok iyi bir gözlemci, görüşlerini ifade etmekten çekinmeyen bir yazardır. Eserlerinde basit ve yalın bir anlatım kullanmış, okuyucunun hayal dünyasına hükmetmiştir. Kadınların sırlı ve gizli dünyalarından haberdardır ve kendine has bir dikkat, olağanüstü bir hayal gücü ve incelikle kadınların gizli ruhsal hallerini, iyi ve kötü duygularını açıklamıştır. Hikâyeciliğinin gücü sayesinde ona İran'ın Stephan Zweig'i (ö. 1360-1361/1942) diye itham edenler olmuştur (Destgayb, 1339: 17; Abidinî, 1368: 78; Tahrânî, 1376, s. 45; Aryân-pûr, 1376: 44; Mâhûzî, 1382: 240; Bilgen, 2000: 43; Kanar, 2020: 322-323).

Deştî kendinin iyi bir hikâyeci olmadığını sadece gördüğü bazı şeyleri yazdığını söylemiş, mesleğinin hikâye yazarlığı olmadığından ötürü eserlerinde konu arayışına girmediğini ifade etmiştir. Kendinin ne usta bir politikacı ne başarılı bir hikâye yazarı ne de bir konuda ihtisas sahibi olduğunu kabul etmiş, tevazu göstermekten geri durmamıştır. Deştî, Jean Jacques Rousseau (ö. 1191/1778), Alphonse de Lamartine (ö. 1285-1286/1869), Goethe (ö. 1247-1248/1832) ve Gustave Le Bon'un (ö. 1349-1350/1931) eserlerini okumuş, onlardan etkilenmiştir. Ayrıca; Anatole France'ın (ö. 1342-1343/1924) eserlerinin etkisi altında kalarak "Padişah-i Nesr" (Nesrin Padişahı) makalesini onun yüzüncü doğum gününe ithafen yazmış, 1944 yılında Restâhîz-i İrân gazetesinde de yayımlamıştır (Destgayb, 1339: 14-15; Abidinî, 1368: 79; Tahrânî, 1376: 40-41; Aryân-pûr, 1376: 42; Bilgen, 2000: 42; Kanar, 2020: 322).

Fitne

Ali Deştî'nin hikâye derlemesi olan *Fitne*, ilk kez 1944 yılında yayımlanmıştır. Eserdeki bazı hikâyelerin birbirine fazlasıyla benzediği, konularının tekrara düştüğü ve kadınlara yönelik olumsuz bir tutum sergilediği yönünde eleştirilere maruz kalmıştır. 1949 yılında gerçekleştirilen ikinci baskıda Deştî, bu eleştirilere yanıt vererek *Fitne*'nin kadınlara karşı bir cephe oluşturmak amacıyla yazıldığı düşüncesi tamamen reddetmiş ve bir kadının yalın söylemesi, iki yüzlülük veya çıkarıcı davranışlara yönelmesinin temel sebebinin içinde bulunduğu toplumsal koşullar olduğunu iddia etmiştir. Deştî, kahramanlarını genellikle olumsuz özelliklere sahip kadınlardan seçmesinin sebebini her toplumda hem iyi hem de kötü insanların var olmasıyla açıklamıştır. Ayrıca eserinde bu tür karakterleri işlemenin herhangi bir sakıncası olmadığını vurgulayarak bir yazarın öncelikli amacının ahlakçılık değil, sanatını icra etmek olduğunu belirtmiştir. Deştî'nin bu açıklamaları dikkatlice incelendiğinde onun kadın düşmanı olmadığı aksine kadınların toplum içinde erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini vurguladığı açıkça görülmektedir. On bir farklı hikâyeden oluşan *Fitne*, adını ilk hikâyenin kadın kahramanından almıştır. Hikâyelerin başlıkları şunlardır: Mâcerâ-yi An Şeb (O Gecenin Macerası), Do Nâme (İki Mektup), Defter-i Şeşom (Altıncı Defter), Merg-i Mâder (Annenin Ölümü), Aherîn Melce' (Son Sığınak), Sukût ve Nigâh-i To (Sessizlik ve Senin Bakışın), E'sâb-i Merîz (Hastanın Sinirleri), Aherîn Nâme (Son Mektup) ve Nâme-yi Yek Zen (Bir Kadının Mektubu).

Deştî bu hikâyelerin büyük çoğunluğunda üst sınıfa mensup, çapkın ve kaprisli kadınların ve erkeklerin ilişkilerini konu alır. Karakterler genellikle birbirine benzer; hikâyelerde sıkça evli, güzel, akıllı, entelektüel ve iyi eğitilmiş kadınlar ile maceraperest erkeklerin aşk ilişkileri ve yaşadıkları olaylar anlatılır. Deştî, kadınların psikolojik durumlarına odaklanarak derin ruhsal çözümler yapar, olaylara felsefi bir bakış açısıyla yaklaşır ve hikâyelerinde ihanet, yalın, iki yüzlülük, sevgi, güç arzusu, şefkat ve keder gibi temaları ustalıkla işleyerek okuyucunun kendi hayatından kesitler bulabileceği bir atmosfer yaratır.

Deştî'nin *Fitne* adlı eserinin içinde yer alan "İki Mektup" hikâyesi, Tahran'ın sıcağından daha serin bir ortam arayışıyla Tebriz'e giden bir grup arkadaşın etrafında şekillenir. Fâtî Hanım, misafirlerini ağırladığı esnada arkadaşından aldığı iki mektubu bu arkadaş grubuyla paylaşır ve yorumlamalarını ister. Bu mektuplar, aşk, toplumsal normlar ve insan doğasına dair derin düşünceler içerir.

Birinci mektup bir erkek (Siyâmek) tarafından yazılmıştır. Siyâmek, mektubunda âşık olduğu kadına duyduğu yoğun duyguları, aşkın gücünü ve onun üzerindeki etkilerini tutkulu bir şekilde dile getirir. Ancak bu aşkın getirdiği hayal kırıklığı ve çaresizlik, mektubun melankolik tonunu belirler. Siyâmek, kadının kendisine karşı ilgisizliğinden duyduğu acıyı anlatır ve aşkın hem yücelten hem de tüketen yanlarını vurgular.

İkinci mektup, Siyâmek'in âşık olduğu ve hikâye boyunca adı açık bir şekilde zikredilmeyen kadın tarafından yazılmıştır. Kadın mektubunda kendi duygusal çatışmalarını ve aşkı nasıl algıladığını ifade eder. Siyâmek'in aşkına karşılık verememesinin nedenlerini açıklar. Kadın toplumsal beklentiler, kendi içindeki tereddütler, aşk ve

özgürlük arzusu arasında sıkışmıştır. Bu mektup, kadının aşkı ve toplumsal rolleri sorguladığını aynı zamanda Siyâmek'e karşı karmaşık duygular beslediğini gösterir.

Mektupta yazan karakterlerden Siyâmek aşk tasviri yapar, âşık olduğunu ancak bunu yalnızca âşık olan birinin anlayabileceğini söyler. Mektubun sahibi kadın, Siyâmek'in aşkına inanmayarak tek amacının kendini elde etmek olduğunu düşünür. Erkeklerle güveni olmadığından Siyâmek'e de şüpheyle yaklaşır. Toplumsal baskı altında kadın olmanın zor olduğu bir coğrafyada yaşayan kadın karakter, aslında sevgiye karşılık vermek ister; ancak sosyal dayatmadan ötürü buna bir türlü cesaret edemez ve sonunda cesaretini toplayarak Siyâmek'i arar; ancak o başka bir şehre gitmiştir. Bunu duyan kadın çok üzülür ve arkadaşına (Fâtî'ye) bu pişmanlık dolu mektupları yazar. Kadınların erkeklerden daha güçlü bir nefis ve iradeye sahip olduğunu söyleyen kadın karakter aslında ilk olarak kendini kandırır. İstmeden tutsak olduğu bu aşka çaresiz kalır. Hikâyenin sonunda, mektupları okuyan arkadaş grubu, aşk, kadın ve toplumsal normlar üzerine tartışır. Fâtî Hanım, mektuplardaki hikâyenin ahlaki ve duygusal boyutlarını anlamaya çalışır. Hikâyede, mektupların yazarı olan Siyâmek ve kadının kimliği tam olarak açıklanmaz, bu da okuyucunun hikâyeyi daha evrensel bir bağlamda yorumlamasına ve merak uyandırmasına olanak tanır.

Ali Deştî'nin "İki Mektup" hikâyesinde anlama aşaması (içkin çözümleme) adı altında anlatıcının bakış açıları incelenmektedir. Metnin iç yapısını ayrıntılı olarak inceleyen bir çözümleme yöntemi olan içkin çözümlemede metnin perspektifleri, anlatım yöntemleri, zaman, mekân, karakterler ve metnin toplumsal yapı ile ilişkisi değerlendirilir (Şahin, 2020: 91). "İki Mektup" adlı hikâyede kullanılan bakış açıları, hikâyenin içeriğine, karakterlerin psikolojik durumlarına ve toplumsal olaylara göre çeşitlenmiştir. Deştî, farklı anlatım tekniği ve bakış açısı kullanarak olayları çok yönlü olarak ele almış, bu sayede de eserin zenginlik ve derinliği artarak ortaya çıkmıştır. "İki Mektup" adlı hikâyenin bakış açısını incelerken sınırlı bilgiye sahip üçüncü tekil anlatıcıdan bahsetmek gerekir. Bu bakış açısında anlatıcı, olayları dışarıdan izleyen bir gözlemci gibidir. Anlatıcı genellikle tek bir karakterin bakış açısını izler; fakat bu karakterin zihnine girmeden dışarıdan bir göz olarak olayları okuyucuya aktarır. Bu anlatım tarzı, okuyucuyu belirli bir karakterle sınırlandırmadan olayları genel bir çerçevede değerlendirme imkânı sunar. Hikâyede bazen dışarıdan bir gözlemci gibi diğer karakterlerin düşünce ve duyguları aktarılmıştır (Deştî, 1351 hş.: 127-128).

"İki Mektup" hikâyesinin aynı zamanda birinci tekil anlatıcı bakış açısıyla yazıldığı da söylenebilir. Bu bakış açısıyla yazılan eserlerde olayın bir karakterin gözünden doğrudan aktarıldığı görülmektedir. Ayrıca karakterlerin iç sesleri, kişisel çatışmaları ve toplumsal olay ve sorunlara karşı bireysel yorumları göze çarpmaktadır. Birinci tekil anlatıcı, okuyucuya karakterle empati kurma olanağı da sağlamaktadır. Bu bakış açısıyla yazılan hikâyelerde anlatıcı, hikâyeyi kendi gözünden aktararak olayları kendi kişisel deneyimleri etrafında şekillendirir. Bu bakış açısı, karakterin duygu ve düşüncelerine yoğun bir şekilde odaklanmayı sağlayarak daha subjektif bir anlatım sunmaktadır (Çetişli, 2011: 85). Hikâye hem birinci şahıs hem de üçüncü şahıs ilahi bakış açısı arasında dengeli bir geçiş yaparak okuyucuya geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu durum karakterlerin iç dünyasına derinlemesine dalmayı mümkün kılarken olayların genel çerçevesini kavramaya da olanak sunmaktadır. Bu hikâyede kullanılan bakış açılarının hikâyeye katkısı şu şekildedir: Mektupların okunması ve yorumlanması sırasında anlatıcının hem kendi yorumlarını hem de karakterlerin tepkilerini aktarabilmesi, hikâyenin duygusal yoğunluğunu arttırmıştır. Ayrıca hem mektupların yazıldığı karakterlerin duyguları hem de bu mektupları okuyan kişilerin düşünceleri arasında geçiş yapılması, hikâyeye çok boyutlu bir yapı kazandırmıştır. Hikâyenin anlatımı sırasında ortaya çıkan farklı bakış açıları, okuyucuya dönemin toplumsal normlarına, kadın-erkek ilişkilerine ve bireylerin içsel çatışmalarına dair ipuçları sunmaktadır (Deştî, 1351 hş.: 127-140). Hikâyenin anlatımında Deştî, tasvir (betimleme) tekniklerinden faydalanmıştır. Hikâyede kullanılan tasvir teknikleri hem karakterlerin hem de mekânın ayrıntılı bir şekilde betimlenmesi için çeşitlendirilmiştir. Yazar, karakterlerin dış görünüşlerine ve fiziksel özelliklerine dair detaylı açıklamalar yapmış. Fiziksel tasvir tekniğinden faydalanmıştır: "...*düğün gecesi saf ve masum çocuğun gözü gibi iri gözlerini kızlara dikmiş düşünüyordu, meclisteki kızlar bayram günü gibi yuvarlak ve beyaz yüz, keman kaşlar, kalemle çizilmiş gibi burun ve rujla boyanmış kırmızı dudaklarla...*" (Deştî, 1351 hş.: 142).

Ayrıca mektupta Fâtî Hanım'ın arkadaşı ona mektup yazan Siyâmek'i tasvir etmiştir. Sesi için viyolanın sesi gibi güçlü ve derin bazen de melankolik ifadeleri kullanmış (Deştî, 1351 hş.: 142); bakışları ve sessizliği için odanın ortasında duran Türkmen halısı benzetmesini yapmıştır (Deştî, 1351 hş.: 152). Deştî'nin yaptığı bu tür tasvirler, okuyucunun karakterleri görsel olarak hayal etmesini kolaylaştırmış ve karakterlerin etkileyiciliğini ya da duygusal durumlarını vurgulamıştır. Deştî hikâyesinde karakterlerin iç dünyasının, duygularının ve düşüncelerinin ayrıntılı

bir şekilde anlatıldığı psikolojik tasvir tekniğinden de faydalanmıştır. Bu tasvirin amacı karakterlerin psikolojik durumlarını ve hikâyenin duygusal yoğunluğunu derinleştirmesidir. Hikâyede Siyâmek'in mektubundaki ifadeler, aşk acısını ve içsel çatışmaları doğrudan tasvir eder: "...ben seçkin ve irade sahibi biri olarak kendi sonsuz isteklerimin esiri ve kölesiyim; seni kuşkusuz sonsuz seviyorum." (Deştî, 1351 hş.: 137).

Ayrıca hikâyede doğal çevre ve mekân tasvirlerini yazar sıkça kullanılarak farklı bir atmosfer yaratmıştır. Doğa tasvirleri yaparak karakterlerin ruh hallerini yansıtmış; hikâyeye simgesel bir anlatım katmıştır. Ayrıntılı betimlemelerle okuyucunun olayları ve mekânı net bir şekilde zihninde canlandırması sağlanmıştır. Mektuptaki bir kadının yüz ve davranış özelliklerinin uzun uzun tasvir edildiği görülmektedir: "...gecenin başında gökyüzünü süsleyen yıldızlardan eser yoktu. Gökyüzü senin gözlerin gibi siyah, derin ve gizemliydi, aydınlık, parlak ve canlı; daha güzel, daha parlak, daha taze yıldızlar gökyüzünde toplanmışlardı artık hayatın kargaşasından bir eser kalmamıştı; yaklaşık üç saat gökyüzünü seyrettim." (Deştî, 1351 hş.: 135).

Hikâyede sembolik anlam taşıyan nesnelere ve durumlar kullanılarak duygular dolaylı şekilde ifade edilmiş simgesel tasvir yapılmıştır. Deştî, karakterin içsel karmaşa ve çatışmasını ifade etmek için "...denizin dalgalarıyla boğuşan, kendini dalgaların acımasız saldırılarından kurtarmaya çalışan; fakat dalgalar usanmadan ısrarla ona vuran bir batığın hali gibi ..." (Deştî, 1351 hş.: 136) diyerek içinde bulunduğu durumu anlatmıştır. Hikâyede tasvir tekniğini hem karakterlerin iç dünyalarını hem de toplumsal ve fiziksel ortamları derinlemesine yansıtmak üzere ustalıklı kullanılmıştır. Tasvirler, hikâyelerin duygusal yoğunluğunu artırmak ve olayların geçtiği mekânları, karakterlerin psikolojik durumlarını daha derinlemesine anlatmak için önemli bir araç olmuştur. Deştî'nin tasvir tekniği, okuyucunun hikâyeye daha fazla bağlanmasını ve anlatının geçtiği dünyayı net bir şekilde hayal etmesini mümkün kılmıştır.

İki Mektup Adlı Hikâyenin Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında İncelenmesi.

"İki Mektup" hikâyesi edebiyat sosyolojisi bağlamında ele alındığında toplumsal tasvir unsurlarının belirgin bir şekilde işlendiği görülmektedir. Bu tür tasvirler, karakterlerin yaşadığı toplumun değerlerini, normlarını ve sosyal yapısını yansıtmak için bir araç olarak kullanılmaktadır. Deştî'nin bu hikâyesinde toplumsal tasvire dair örnekler mevcuttur. Hikâye, kadın-erkek ilişkileri ve toplumsal normlar açısından incelendiğinde:

"Kadınların hiçbir zaman tam bir açıklıkla olaylarda yer almaması gerektiği, cismen ve ruben bir ortamda yarı aydınlık, yarı karanlık yaşamaları gerekir." (Deştî, 1351 hş.: 140) gibi ifadeler, dönemin toplumsal durumunu açıkça yansıtarak kadının toplumda gizemli ve ulaşılmaz bir figür olarak kalması gerektiği anlayışını ortaya koymaktadır. Bu patriyarkal (ataerkil) toplum yapısının bir yansımasıdır ve kadınların özgürlüğünün nasıl sınırlandırıldığını gözler önüne sermektedir.

Hikâye modernleşme ve gelenekselcilik çatışması bakımından incelendiğinde, hikâyenin geçtiği dönemde modernleşme ile geleneksel toplumsal normlar arasındaki gerilim göze çarpmaktadır. Ayrıca kadınların medeni kabul edilmesi için nasıl bir değişim geçirmeleri gerektiği tartışmaya açılmış "Yirminci yüzyıl medeni kadınlarının mağarada yaşayan kadınlardan farkı nedir?" (Deştî, 1351 hş.: 154) sorusu kadınların toplumdaki yerini sorgulayan ironik bir eleştiri niteliğinde olmuştur.

Hikâye sınıfsal yapı ve toplumsal hiyerarşi bakımından incelendiğinde ise "Kadınların iyiliği ve saadetleri kendi eşleriyle ilgilidir ve burjuvalar gibi yaşamaya bağlıdır." (Deştî, 1351 hş.: 154) ifadesinden de anlaşılacağı üzere mutluluğun toplumsal sınıf ve ekonomik durumla bağlantılı olduğu vurgulanmaktadır. Bu, sınıf ayrımının bireylerin yaşamını ve mutluluğunu nasıl etkilediğini gösteren bir toplumsal tasvirdir.

Hikâyede aşk ve toplumsal beklentiler ele alındığında kadınların aşkı arz talep kuralına uygun olarak algıladıkları düşüncesi, aşkın bireysel bir duygu olmasının ötesinde, toplumsal yapı ve beklentiler tarafından şekillendiğini ifade etmektedir. Kadınların aşkı bir strateji ya da güç dengesi olarak kullanmaları yine kadınların toplumsal rolleriyle alakalı olmuştur. Ayrıca hikâyede kadının toplumdaki rolü üzerine eleştiriler yapılmış "Biz kadınlar layık olduğumuzdan çok fazla kendi güzelliğimize önem veririz ve bu tamamen erkeklerin suçudur." (Deştî, 1351 hş.: 143) ifadesinde kadınların toplumda fiziksel güzellik bakımından değerlendirilmesine yönelik bir eleştiri vardır. Ayrıca erkeklerin bu tarz tutum ve beklentileri, kadınların bu duruma uyum sağlamasına neden olmuştur.

Hikâye, toplumsal tasvir açısından oldukça zengindir. Kadın-erkek ilişkileri, sınıfsal farklılıklar, modernleşme ve geleneksel normlar arasındaki çatışma gibi temalar hem diyalog hem de mektuplarda işlenmiştir. Bu tasvirler, yalnızca bireylerin hikâyelerini değil aynı zamanda onların yaşadığı dönemin sosyal gerçekliklerini de ortaya koymaktadır.

“İki Mektup” hikâyesinde duygusal tasvirler, karakterlerin çevrelerini veya hissettiklerini okuyucuya beş duyuyu harekete geçirerek aktarmak için kullanılmıştır. Bu tür tasvirler, metnin duygusal ve fiziksel atmosferini güçlendiren önemli bir anlatım tekniğidir. Hikâyedeki belirgin duygusal tasvirlerden bazıları şunlardır:

“Gökyüzü senin gözlerin gibi siyah, derin ve gizemliydi; aydınlık, parlak ve canlı; daha güzel, daha parlak, daha taze yıldızlar gökyüzünde toplanmışlardı.” (Deştî, 1351 hş.: 135). Burada gökyüzü, sevgilinin gözleriyle ilişkilendirilmiş ve ayrıntılı betimlemelerle okuyucunun zihninde canlı bir görüntü yaratılmıştır. Siyahın derinliği ve yıldızların parlaklığı hem fiziksel bir atmosfer hem de duygusal bir derinlik sağlamıştır.

“Gecenin başında gök yüzünü süsleyen yıldızlardan eser yoktu, yaklaşık üç saat gök yüzünü seyrettim.” (Deştî, 1351 hş.: 135) tasviri doğrudan dokunma duyusuyla ilgili olmasa da uzun süreli bir izleme eylemi sonucunda yapılmıştır. Geceyi tanımlayan unsurlar okuyucuda fiziksel bir deneyim hissi uyandırmaktadır. Karakterin yalnızlığını ve içsel sükûnetini dokunsal bir atmosferle birleştirmiştir.

“Sesi; viyolanın sesi gibi güçlü ve derin bazen de yorgun gibi kendine has güzeldir.” (Deştî, 1351hş.: 138) ifadesinde Siyâmek’in sesi, viyolanın sıcak ve etkileyici tınısıyla kıyaslanarak işitme duyusuna hitap eden bir betimleme yapılmıştır.

“Yalnızca onun için ne kokular sürdüm, onun bana olan arzusunu daha da alevlendirmek için ne makyajlar yaptım.” (Deştî, 1351 hş.: 156) ifadesiyle karakterin sürdüğü koku, yaptığı makyaj okuyucunun zihninde bu atmosferi daha somut hale getirmiştir.

Hikâyede geleneksel ve kültürel tasvirin izlerine de rastlanmaktadır: “Fâtî Hanım biz Hoy ve Rızaiye (Urmiye)’ye gitmeden önce, bizi Şahgolü parkında temiz, geniş ve güzel bir misafirhaneye çelü kebab (İran’ın geleneksel yemeği) yemeye davet etti.” (Deştî, 1351 hş.: 128) cümlesiyle yazar, yemek ve tat tasviri yapmıştır. Çelü kebab hikâyede kültürel bağlamda bir öneme sahip olduğundan karakterlerin kültürel bağlamda adet ve geleneklere bağlılığını ifade etmekte ve o anki fiziksel deneyimlerini okuyucunun zihninde canlandırmaktadır.

Yazar hem görme hem de hissetme duyularını birleştirerek hikâyeye duygusal bir yoğunluk kazandırmıştır: “Bu gece daha erken uyumak istiyordum batta yorgunluktan kitap okumak dahi istemedim; fakat gözlerimi kapadığımda bugün bana lütf gösteren senin tatlı tebessümlerinden biri gözümde canlandı.” (Deştî, 1351 hş.: 136). Bu ifadede tebessümün tatlılığı, fiziksel bir eylemden çok hissedilen bir mutluluğu betimlemiş, farklı duyular kullanılmıştır.

Hikâye boyunca duygusal tasvirler, atmosferin derinliğini artırmak, karakterlerin duygusal durumlarını okuyucuya aktarmak ve olayları somutlaştırmak için ustaca kullanılmıştır. Bu tasvirler, okuyucunun hikâyeye daha güçlü bir bağ kurmasını sağlamıştır. Hikâyede toplumsal ve tarihsel arka planın tasviri de dikkati çekmektedir. Ayrıca karakterlerin aşk, toplumsal normlar ve ahlaki değerler arasında yaşadığı çelişkiler işlenmektedir. Toplumsal arka plan olarak incelendiğinde hikâye, karakterlerin kendi iç dünyalarını açığa vurduğu mektuplar üzerinden modernleşen bir toplumda bireylerin ahlaki ve sosyal çatışmalarını yansıtmaktadır. Kadın ve erkek arasındaki güç dinamikleri, toplumsal rollerdeki beklentiler ve bireylerin bu beklentilerle nasıl mücadele ettiği ana temalardandır. Kadınların toplumsal rollerine ilişkin düşünceler, bir yandan geleneksel bir yapı içindeki beklentilere uyum sağlama çabası diğer yandan bireysel özgürlük arayışı olarak ikiye ayrılmıştır. Mektuplarda kadının güzellik ve duygusal kontrol üzerindeki baskısı dile getirilmiştir. Aşk ve ilişkilere dair anlatılar, bireylerin kendilerini ifade etme biçimlerinde toplumsal normların etkisini göstermektedir; öyle ki kadınlar ve erkeklerin duygusal ifadeleri bile toplumsal yargılardan bağımsız olamamıştır.

Tarihsel arka plan göz önünde tutulduğunda hikâyeye, modernleşme ile gelenek arasında sıkışmış bir toplumun yansımasıdır. Yazar, bireylerin iç dünyalarını işlerken dönemin ahlaki değerlerini ve toplumsal kurallarını da eleştirmekten geri durmamıştır. Bu durum batılılaşma sürecindeki bir toplumun hem geleneksel hem modern etik değerler arasında gidip gelmesinin etkilerinin göstergesi olmuştur. Özellikle eğitim, sanat ve kültürel değerlerin etkileri metinde hissedilmektedir. Karakterler, modern edebiyat ve felsefe eserlerinden alıntılar yaparak kendi duygularını ve düşüncelerini ifade ederken bu süreçlerin bireyler üzerinde nasıl bir dönüşüm yarattığına dair ipuçları sunmaktadır.

Hikâyede anlatıma farklı bir derinlik ve perspektif katan mektup tekniği, karakterlerin duygu ve düşüncelerini doğrudan ifade etmelerine ve okuyucuya daha kişisel bir bakış açısı sunmalarına olanak tanımaktadır. Hikâyeye hem samimiyet hem de dramatik bir etki katan bu teknik, hikâyede olay örgüsünü ilerletmekten ziyade karakterlerin duygusal derinliğini ve dönemin toplumsal bakış açılarını anlamak için bir araç olarak kullanılmıştır. İsminden de anlaşılacağı üzere “İki Mektup” adlı hikâyede iki farklı kişi tarafından birbirine gönderilen iki

mektup vardır. Birincisi Siyâmek tarafından hikâyede adından bahsedilmeyerek gizli tutulan kadına yazılmış, ikincisi ise yine adı geçmeyen ve Fâtû Sâid'in arkadaşı olan kadın tarafından Fâtû Sâid'e yazılmıştır.

Hikâyede iki ana mektup vardır. Bunlar karakterlerin iç dünyalarını ve duygusal çatışmalarını ifade etmek için kullanılmıştır. İlki Siyâmek'in yazdığı, aşka ve hayal kırıklığına dair duygu dolu satırlarla doludur. İkincisi ise bir kadının kendi hislerini ve çatışmalarını açık bir şekilde dile getirdiği bir metindir. Bu mektuplar, okuyucuya karakterlerin psikolojilerini ve bakış açılarını daha derinlemesine anlamaları için fırsat tanımaktadır. Hikâyedeki bu mektuplar, hikâyeye doğrudan bir monolog niteliği kazandırmaktadır. Karakterlerin içsel monologları, okurun olaylara farklı perspektiflerden bakmasını sağlamaktadır. Mektuplarda kullanılan lirik ve duygusal dil, hikâyenin duygusal yoğunluğunu artırarak okuyucunun karakterlerle empati kurmasına yardımcı olmaktadır. Birinci ve ikinci mektup arasındaki farklı nitelikler, yazar karakterlerin dünya görüşlerini ve olaylara yaklaşımlarını yansıtmaktadır. Siyâmek'in mektubu daha tutkulu ve melankolikken kadının mektubu daha analitik ve içsel bir sorgulama niteliğindedir. Mektup tekniği, karakterlerin içsel dünyalarını doğrudan ve samimi bir şekilde ifade etmelerine olanak tanıdığından karakterler, mektuplarında kişisel duygularını, düşüncelerini ve içsel çatışmalarını açıkça dile getirmişlerdir. (Çetin, 2009: 140). Genellikle kişisel bir dokunuş taşıyarak okuyucunun karakterlerle daha güçlü bir bağ kurmasını sağlayan bu teknik duygusal etkiyi artırarak anlatıma samimiyet katmaktadır. Özellikle duygusal ve içsel konularda, mektup aracılığıyla ifade edilen samimiyet, hikâyeye duygusal bir derinlik kazandırmaktadır. Hikâye anlatımında yenilikçi yaklaşım olarak nitelendirilen bu teknik geleneksel anlatı yöntemlerinin dışında, mektup formatı kullanılarak hikâyenin ilerleyişi, karakter gelişimi ve olayların aktarımını farklı bir biçimde yapmaktadır. Bu teknik esere özgünlük katarak okuyucunun ilgisini çekmektedir. Ayrıca karakterler arasındaki iletişimi göstermek için de etkili bir araçtır. Karakterler arasındaki mektuplaşmalar, onların ilişkilerini, anlaşmazlıklarını ve duygusal bağlarını açığa çıkarmaktadır (Tekin, 2010: 235; Şahin, 2020: 252). Hikâyede karakterler arasında geçen diyaloglar, olayların akışını sağlamak ve toplumsal eleştiriyi vurgulamak için kullanılmıştır. Özellikle hikâye sonunda yer alan tartışmalar, dönemin toplumsal yapısını ve cinsiyet rollerini sorgulamaktadır:

-Sonunda Fâtî Hanım sessizliğini bozup "Beyler konuşunuz ve görüşünüzü söyleyiniz." dedi.

-Fâtîz bana yönelerek şöyle dedi: "Siz ki tarih hocasınız, acaba bana söyleyebilir misiniz, yirminci yüzyıl medeni kadınlarının mağarada yaşayan kadınlardan farkı nedir?"

.....

Vakayı aydınlatmak için kullanılan dar anlamda geriye dönüş tekniği (flashback) genellikle sıradan romanlarda kullanılan bir tekniktir (Tekin, 2010: 244-245). Bu hikâyede de dar anlamda geriye dönüş tekniğinin varlığından söz edilebilir.

Hikâyede İran'ın önde gelen şairlerinden Hâfız-î Şîrâzî'nin (ö. 1390) gazelinden bir beyte yer verilerek geriye dönüş ve metinlerarasılık tekniğine örnektir:

عاقبت منزل ما وادی خاموشان است

حاليا غلغله در گنبد افلاک انداز

Sonunda bizîm menzîlimiz suskunlar vadisidir,

Bari şimdi gök kubbeyi neşeli bağırışlarla doldur. (Hâfız 65. gazel, 2. beyit).

Roman ve hikâyenin temel unsurlarından biri olan zaman, eserde olayın gerçekleştiği an, olayın anlatıldığı an ve okuyucu tarafından algılandığı an olmak üzere üç farklı boyutta ele alınır. Hikâyede zamanın anlaşılabilirliği hem olayların yaşandığı tarihsel bağlamın hem de anlatımda kullanılan dil ve toplumsal işaretlerin incelenmesine dayanır. Bu nedenle, zamanı tarihsel bağlam ve anlatı zamanı olarak iki kategoriye ayırmak mümkündür. Hikâye, modernleşen bir toplumun tarihsel sürecini, bireylerin duygusal çatışmalarını zamandan bağımsız bir şekilde işleyen bir anlatım biçimiyle sunar (Tekin, 2010: 285).

"İki Mektup" adlı hikâye bir yaz günü, okullar tatil olduktan sonra başlamaktadır. Her iki mektupta da sabah, akşam, gece ve saat kavramlarından bahsedilerek zamanla ilgili sürekli geçişler sağlanmıştır. Batı kaynaklı edebi ve felsefi referansların, Maeterlinck'in "Bilgelik ve Kader" kitabından hikâyede bahsedilmesi tarihi bir zamanı okuyucuya aktarmaktadır. Ayrıca kadın ve erkek ilişkilerindeki toplumsal normlar, aşk ve cinsiyet rollerinin tartışılması, dönemin modernleşme etkisinde şekillenen toplumsal yapısını da yansıtmaktadır.

Hikâyenin mekânı, olayların ve karakterlerin sosyal bağlamını zenginleştirmektedir. Hikâyenin geçtiği ana mekân olarak Tahran'ın Şemirân bağları ve Tebriz'dir. Hikâyenin büyük bir kısmı Tebriz'de geçmektedir. Tebriz, eserin yazıldığı dönemin hem tarihî hem de sosyal yapısıyla hikâyenin karakterleri için daha sakin ve serin bir mekân olarak sunulmaktadır. Tebriz'deki misafirhane, doğa ve çevre tasvirleri, karakterlerin ilişkilerini şekillendiren bir arka plan sağlar. Şahgoli'deki (Tebriz'de büyük bir park) misafirhanede hem sosyal etkileşimler hem de bireylerin kendi iç dünyalarını ortaya koyduğu bir mekân olarak önemlidir. Birinci mektupta yatak odası, cadde gibi mekânlar geçmektedir. Hikâyede Hoy ve Rızai'ye şehirlerinin adı geçse de oralara gidildiğine dair bir işaret yoktur.

Hikâyenin karakterleri incelendiğinde hikâyenin merkezindeki karakterin Siyâmek olduğu görülmektedir. Ayrıca Siyâmek aşk mektubunun yazarıdır. Duygusal, tutkulu ve melankoliktir. Aşk ve duygularıyla mücadele eder; âşık olduğu kadına karşı yoğun duygular besler. İdealist ve romantik bir yapıya sahiptir. Karamsar bir bakış açısına sahiptir; aşkın zorluklarını ve imkânsızlığını sürekli dile getirir. Siyâmek ve bilinmeyen kadının yazışmalarını çevresindekilere sunan kişi ise Fâtû Hanım'dır. Etrafındaki olayları dikkatle gözlemleyen ve bunları yorumlayan bir figürdür. Samimi ve iletişimci bir yapıya sahiptir. Olayları çevresindekilerle tartışarak hikâyenin toplumsal bağlamını genişletir. Fâtû Hanım tarafından ismi hikâyede zikredilmeyen bilinmeyen kadın, Siyâmek'in mektubuna cevap veren, onunla duygusal bir çatışma yaşayan karakterdir. Zeki, özgüvenli, güzel ve sorgulayıcıdır. Aşk ve toplum kuralları arasında sıkışmıştır. Siyâmek'e karşı hisleri karmaşıktır hem onu sever hem de ondan uzak durmayı seçer. Kadınlık, güzellik ve aşk üzerine toplumsal eleştiriler yapar. İradeli bir yapıya sahiptir; aşkını kontrol etmeye ve bastırmaya çalışır. Ama sonunda mutsuz olur. Fâtû Hanım'ın çevresindeki karakterlerden biri olan Sâmî Bey, mektuplardan birini yüksek sesle okur. Mizahi ve muzip bir kişiliği vardır. Olaylara eleştirel bir gözle bakar ve ince nüktelerle katkıda bulunur. Aşk, duygular ve toplumsal meseleler üzerine yaptığı yorumlar, hikâyeye derinlik kazandırır. Hikâyedeki ana gruptan biri olan Sâid, zaman zaman konuşmalara dahil olur. Güler yüzlü, şakacı ve esprili bir kişidir. Fâtû'nin eşidir. Toplumsal ve felsefi konularda yorum yapar, tartışmalara katılır. Mühendis Zerrîn Bey, Fâtû Hanım'ın misafirlerinden biridir. Hikâyenin sonunda gizemli bir figür olarak dikkat çeker. Sessiz ve düşünceli bir yapısı vardır; sohbetlerde genelde az konuşur. Hakkında fazla bilgi verilmez, ancak Siyâmek'in mektubunu yazan kişi olabileceği ima edilir. Tahran'dan yeni geldiği belirtilir; modern bir figür olarak tasvir edilir. Hikâyede bir diğer kişi ben anlatıcı kişisidir. Hikâyeyi üçüncü şahıslar üzerinden anlatarak hikâyeye zaman zaman kendi görüşleriyle dahil olur. Tarih hocasıdır, toplumsal ve tarihsel bağlamda yorumlar yapar. Olaylara daha nesnel bir perspektifle yaklaşır. Bu karakterler, hikâyenin aşk, toplumsal normlar ve bireylerin iç çatışmaları üzerinden şekillenen ana temasını anlamamıza yardımcı olur. Her biri farklı bakış açıları ve özellikleriyle hikâyeyi zenginleştirir.

Hikâyenin siyasi düzeyi, doğrudan siyaset üzerine yoğunlaşmasa da dönemin toplumsal yapısı, bireylerin ilişkileri ve toplumsal değerler üzerinden dolaylı olarak anlaşılabilir. Hikâyede geçen olaylar ve karakterlerin topluma dair eleştirileri, hikâyenin siyasi düzeyini anlamamıza yardımcı olur. Karakterlerin topluma dair eleştirileri ve olaylar üzerinden yapılan yorumlar, hikâyenin toplumsal ve siyasi arka planını anlamamıza yardımcı olur. Hikâyede bireylerin yaşadığı duygusal çatışmalar ve toplumsal normlarla girdikleri mücadele, dönemin modernleşme süreciyle bağlantılıdır. Batı felsefesine ve edebiyatına yapılan göndermeler, özellikle Maeterlinck'in eserlerinden yapılan alıntılar, modernleşme ile geleneksel değerler arasındaki gerilimi ortaya koyar. Kadın karakterin toplumsal beklentilere karşı duruşu da bu bağlamda değerlendirilebilir; onun kendi istekleri ve toplumun ona biçtiği roller arasında sıkışmış olması, dönemin sosyal yapısına yönelik bir eleştiri niteliğindedir. Kadın-erkek ilişkileri ekseninde işlenen toplumsal eleştiriler, dönemin patriyarkal düzenini sorgulayan bir yaklaşımı yansıtır. Kadın karakterin erkeklerin bakış açısını eleştirmesi ve aşkın toplumsal algısını sorgulaması, bireysel özgürlük ile toplumsal baskılar arasındaki çatışmayı gözler önüne serer. Bu durum, yalnızca bireysel ilişkiler bağlamında değil aynı zamanda o dönemin sosyal ve siyasi yapısına yönelik dolaylı bir eleştiri olarak da okunabilir.

Hikâyede aydın kesim ve burjuva yaşam tarzı da eleştirel bir çerçevede ele alınır. Özellikle Mühendis Zerrîn Bey gibi karakterler aracılığıyla dönemin entelektüel kesiminin duygusal ilişkilerde yüzeyselleşmesi ve sanat yapma kaygısıyla hareket etmesi vurgulanır. Burjuva hayat tarzı, karakterlerin diyaloglarında hem bir hayranlık unsuru olarak hem de mesafeli bir eleştiriyle işlenmiştir. Toplumsal sınıf farklılıkları ve statü meselesi, karakterlerin davranışlarında ve ilişkilerinde önemli bir yer tutar. Kadınların ve erkeklerin sosyal statüye göre şekillenen tutumları, dönemin sınıfsal yapısını ve güç ilişkilerini yansıtır. Genel olarak hikâyeye, bireylerin toplumsal normlar, ahlaki değerler ve kişisel arzular arasındaki çatışmasını ele alır. Bu mücadele, bireyin katı toplumsal kurallara karşı

duruşunu ve özgürleşme çabasını simgeler. Bu yönüyle hikâye, dönemin toplumsal düzenine dair dolaylı ama güçlü bir eleştiri niteliği taşır.

Hikâyenin kültürel yönü, dönemin toplumsal yapısını, bireyler arasındaki ilişkileri ve değer yargılarını şekillendiren kültürel unsurlar üzerinden değerlendirilebilir. Karakterlerin tutumları, olay örgüsü ve yapılan edebi göndermeler, hikâyenin içinde bulunduğu kültürel bağlamı anlamamıza yardımcı olur. Modernleşme sürecinin bireyler üzerindeki etkisi, hikâyede belirgin bir şekilde hissedilir. Batılı yaşam tarzının izleri, edebi ve felsefi eserlerden yapılan alıntılar aracılığıyla kendini gösterirken, bu etkileşimin geleneksel toplumsal ve ahlaki değerlerle çatıştığı da görülür. Bu durum, karakterlerin aşk, ahlak ve toplumsal roller konusundaki içsel bunalımlarıyla açıkça ortaya konur.

Hikâyedeki karakterler, Batı felsefesine ve modern edebiyata referanslar yaparak dönemin entelektüel ortamını yansıtır. Maeterlinck'in *Bilgelik ve Kader* adlı eserine yapılan atıflar, Batı düşüncesinin etkisini gözler önüne sererken Hâfız-i Şîrâzî'nin beytine yapılan alıntı geleneksel kültürel unsurların da güçlü bir şekilde varlığını sürdürdüğünü gösterir. Hikâyenin kültürel yönü, dönemin toplumsal yapısını, bireyler arasındaki ilişkileri ve değer yargılarını şekillendiren kültürel unsurlar üzerinden değerlendirilebilir. Karakterlerin tutumları, olay örgüsü ve yapılan edebi göndermeler, hikâyenin içinde bulunduğu kültürel bağlamı anlamamıza yardımcı olur. Modernleşme sürecinin bireyler üzerindeki etkisi, hikâyede belirgin bir şekilde hissedilir. Batılı yaşam tarzının izleri, edebi ve felsefi eserlerden yapılan alıntılar aracılığıyla kendini gösterirken bu etkileşimin geleneksel toplumsal ve ahlaki değerlerle çatıştığı da görülür. Bu durum, karakterlerin aşk, ahlak ve toplumsal roller konusundaki içsel bunalımlarıyla açıkça ortaya konur.

“İki Mektup” hikâyesinde kadın karakterler, toplumsal normlar, bireysel arzular ve geleneksel değerler arasındaki gerilim içinde konumlandırılmıştır. Özellikle mektuplarda anlatılan kadın figürü hem güçlü hem de çelişkili bir ruh haliyle tasvir edilir. Hikâyenin merkezinde, ismi verilmeyen bir kadın yer alır. Bu kadın, Siyâmek'in kendisine duyduğu yoğun aşkı ve bağlılığı sorgular. İlk başta bu aşka mesafeli yaklaşırken daha sonra içsel bir çatışmaya girer. Toplumsal beklentiler ile kendi duyguları arasında sıkışmıştır. Bir yandan aşkın getirdiği sorumluluklardan ve olası sonuçlardan korkarken diğer yandan Siyâmek'in ilgisinin kesilmesiyle bir boşluk hisseder. Onun gözünden anlatılan duygusal dalgalanmalar, dönemin kadınlarının yaşadığı çelişkileri yansıtır. Hikâye boyunca kadınların psikolojik tahlillerine değinen Deştî, kadınların yaşadığı olaylara, toplumdaki yerine, üzerindeki aile ve toplum baskısına, hayallerine, üzüntülerine, çevresi tarafından dışlanma sebeplerine, kadın-erkek eşitliğine, onların birbirleriyle olan ilişkilerine ve toplumun aksak yönlerine değinmiştir. Kadın karakterin aşk karşısındaki tutumu, dönemin toplum yapısını da eleştiren bir bakış açısını içinde barındırır. Kadınlar genellikle duygusal ilişkilerde edilgen taraf olarak görülse de burada kadın karakter, aşkın kontrolünü elinde tutmak isteyen, karar verme gücüne sahip ve duygularını yönlendirme çabasında olan bir karakter olarak çizilir. Siyâmek'in duygusal bağlılığına rağmen onu geri çevirerek kadınların sadece aşk nesnesi olmadığını aynı zamanda irade sahibi bireyler olduğunu gösterir. Ayrıca erkeklerin kadınlara bakış açısı ve küçümsenen tavırları hikâyenin karakterleri arasındaki konuşmalarda açıkça görülmektedir. Siyâmek, kalbine hükmedemediğini ve aşkın, gönlüne düştüğü andan itibaren onu tamamen etkisi altına aldığı dile getirir. Erkek, bir kadından uzaklaşmak istiyorsa bunu ancak onu sıkça görerek başarabileceğini çünkü fazla görülen şeyin zamanla değerini kaybettiğini savunur. Mektubunda, sevdiği kadının dünyadaki tüm kadınlardan daha güzel, farklı ve eşsiz olduğunu vurgular. Onun yüzünün güzelliği ve aşkının, uykusunu kaçırarak kadar derin bir etki bıraktığını ifade eder. Bununla birlikte kadınlara duyulan ilginin zamanla onları merhametsiz ve zalim bir hale getirdiğini öne sürer. Kadınların, toplumda erkeklerin sahip olduğu üstünlük ve egemenlik karşısında bilinçsizce bir intikam duygusu beslediğini ve bu duyguyla hareket ettiklerini düşünür. Ancak aşkını itiraf ederken sevdiği kadının diğer şımarık, yapmacık ve intikam peşinde koşan kadınlardan farklı olduğunu da belirtir. Kimliği açıklanmayan ve Siyâmek'in mektup yazmasına neden olan kadın, toplumsal yapı ve normların, kadınları gizemli ve ketum bir yapıya bürünmeye zorladığını söyler. Hikâyede, kadına dair şu düşünceler dile getirilir: “*Kadın hiçbir zaman tam bir açıklıkla olaylarda yer almamalı, cismen ve ruhen bir ortamda yarı aydınlık, yarı karanlık yaşamalı, böylece çekiciliğini ve büyümesini kaybetmemeli*” (Deştî, 1351 hş.: 140). Kadın, kendisine yazılan mektubun içtenlikle mi yoksa onu kazanmak için söylenmiş süslü sözlerden mi ibaret olduğunu sorgular ve bu belirsizlik içinde umutsuz, kararsız bir tavır sergiler. Şüpheleri ve içsel çatışmaları nedeniyle aniden olumsuz bir yanıt verir. Toplumda erkeklerin kahraman, kadınların ise duygularının esiri olduğu düşüncesi yaygın olsa da kadın karakter, bunun toplumun dayattığı bir algı olduğunu ifade eder. Kadınların duygularına hâkim olma konusunda erkeklerden daha güçlü olduğunu savunarak şu sözleri

dile getirir: “Kadın daima duygularına boyun eğme ve kendi duygularına bâkim olmada erkeklerden daha güçlüdür; hatta sadece his ve iç güdü ile hükmedilen cinsel mevzularda bile onları kadın, akıl ve iradesiyle çözebilir.” (Deştî, 1351 hş.: 147). Ayrıca, erkeklerin akli bilimlerdeki üstünlüğünü, kadınların tarih boyunca hayatın önemli alanlarına dâhil edilmemesiyle açıklar ve şöyle der: “Kadınlar tarihin en eski zamanlarından beri hayatın işlerine girişimde bulunmada geri kalmış ve bundan ötürü de akli kuvvetlerini gösterememiştir.” (Deştî, 1351 hş.: 140).

Hikâyede, kadınların genellikle zorba ve sert erkeklerden hoşlandığı da belirtilir. Kadın karakter ise erkeklere güvenmediğini, onların zamanla kendisini yarı yolda bırakacağını düşünür. Toplumsal kurallara uymak adına ahlaki kitaplarda yer alan cümleleri tekrar ettiğini itiraf eder. Ancak verdiği kararın sonuçlarıyla yüzleştiğinde derin bir pişmanlık ve içsel huzursuzluk yaşar. Onun yaşadığı bu ikilem, dönemin kadınlarının kimlik arayışı ve özgürlük mücadelesini edebi bir çerçevede gözler önüne serer.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazar(lar), bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazar(lar) bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma tek yazarlıdır. Tek bir yazar tarafından çalışma yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

Edebiyat sosyolojisi bağlamında Ali Deştî'nin iki mektup hikâyesi” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Sonuç

Ali Deştî'nin “İki Mektup” adlı hikâyesi dönemin sosyal, kültürel, siyasi ve ekonomik koşullarını yansıtan önemli bir eser olarak öne çıkar. Hikâye, kadınların toplumdaki statüsüne değinmesiyle dikkat çeker. Eser, edebiyat eleştirisi ve sosyolojinin sunduğu olanaklarla, geçmiş ve şimdiki zamanı karşılaştırarak toplumsal sorunların anlaşılmasına katkı sağlar. Ancak bu çalışmanın temel amacı, toplumsal sorunların oluşum sürecini açıklamaktan ziyade edebiyatın toplum içerisindeki rolünü ortaya koymaktır. Hikâyeden elde edilen çıkarımlar, dönemin gerçeklerine uygun bir şekilde değerlendirilmiş, yazarın toplumsal meseleleri geniş bir bakış açısıyla okuyucuya sunduğu tespit edilmiştir. Deştî'nin tasvir tekniği, okuyucunun dikkatini hikâyeye daha çok çekmiş; okuyucuya hikâyenin geçtiği dünyayı net bir şekilde hayal etme olanağı sunmuştur. Hikâye, empati kurmayı sağlayan psikolojik tasvir ve duygulara derinlik katan doğa tasvirleri ile zenginleştirilmiş; ayrıca simgesel unsurlar, metnin edebi gücünü artırmış; okuyucuyu metnin alt anlamlarını keşfetmeye teşvik etmiştir. Toplumun geleneksel ve modern değerleri arasındaki gerilim, hikâyede bariz bir şekilde işlenmiştir. Özellikle kadın-erkek ilişkileri ve kadınların toplumsal rolleri üzerine eleştiriler dikkat çekicidir. Hikâye, bireylerin toplumsal normlarla olan mücadelesini ve aşk gibi duyguların toplumsal beklentilerle nasıl şekillendiğini eleştirel bir bakışla sunmaktadır.

Kaynakça

- Aryânpûr, Y. (1376 hş.). *Ez Nîmâ Tâ Ruzgâr-i Mâ: Târîh-i Edebt-yi Fârsî-yi Mu'asir*. İntişârât-i Zevvâr.
- Aydın, E. (2009). Edebiyat-Sosyoloji İlişkisinde Sosyolojik Kaynak ve Ölçütler. *Türkîsh Studies*, 4(1), 358-370. [dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.548](https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.548).
- Âzerneg, A. (1382 hş.). Ali Deştî. *Rûznâmenigâr, Sîyâsetmedâr, Nevîsende ve Müntekîd-i Edebt*. Ketâbfurûşî.
- Bilgen, B. (2000). Çağdaş İran Yazarlarından Ali Deştî. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 40(1-2), 19-39.
- Bulduker, G. (2020). Sosyolojisi Açısından Memleket Hikâyeleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 24(1), 29-50.
- Coşkun, S. (2006). Türkiye'de Edebiyat Sosyolojisi Çalışmaları. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4(8), 405-414.
- Çetin, N. (2009). *Roman Çözümleme Yöntemi*. Öncü Yayıncılık.
- Çetişli, İ. (2004). *Metin Tablillerine Giriş II*. Akçağ Yayınları.
- Destgayb, A. (1339 hş.). Ali Deştî, *Peyâm-i Nevîn*, 3(3), 14-35.
- Deştî, A. (1351 hş.). *Fitne*. İntişârât-i Câvidân.
- İlhâmbahş, S. M., & Ramazânî, Z. (1387 hş.). Sâdenevisî ve Vâjegân-ı 'Arabî der Neşr-i 'Ali Deştî. *Pejûbeşnâme-i Ferheng u Edeb*, 7, 200-220.
- İttihâd, H. (1383 hş.). *Pejûbeşgirân-ı Mu'âşır-ı İrân*. İntişârât-i Zevvâr.
- Jusdanis, G. (1998). *Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür: Milli Edebiyatın İcat Edilişi* (T. Birkan, Çev.). Metis Yayınları.
- Kanar, M. (2020). Ali Deştî. *DİA*. C. 1. 322-323. TDV Yayınları.
- Karacar, M. (2023). Edebiyat Sosyolojisi Açısından Ayaşlı ile Kiracıları Üzerine Bir İnceleme. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 33, 384-400 <https://doi.org/10.54600/igdirsosbilder.1253445>.
- Kerrigan, M. (1995). *Blöfçünün Rehberi Edebiyat*. (Ö. Arıkan, Çev.). Afa Yayınları.
- Koçak, A. (2023). Edebiyat Sosyolojisi Bağlamında Dilenme ve Dilencilik: Hayattan Sayfalar ve Miskinler Tekkesi Örneği. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 63(1), 219-244. <https://doi.org/10.26650/TUDED2023-1284244>.
- Kösemihal, N. Ş. (1967). Edebiyat Sosyolojisine Giriş. *Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi*, 19(20), 1-30.
- Mâhûzî, M. (1382). Avâmil-i Suķûţ (Ĥâtîrât-ı Ali Deştî). *BuĤârâ*, 26, 239-248.
- Meriç, C. (2006). *Kırk Ambar*. İletişim Yayınları.
- Michaud, G. (2018). *Bir Disiplin Olarak Edebiyat Sosyolojisinin Kurulması*. (H. Uçan, Çev.). İz Yayıncılık.
- Moran, B. (2018). *Edebiyat Kuramları ve Eleştirisi*. İletişim Yayınları.
- Sapiro, G. (2019). *Edebiyat sosyolojisi* (E. C. Gürcan, Çev.). Doğu Batı Yayınları.
- Şahbâzî, A. (1383). Zindeğî ve Zamâne-yi Ali Deştî. *Faşlnâme-i Miţâla'ât-ı Târîhî*, 2, 9-139.
- Şahin, V. (2020). *Romanda Bakış Açısı ve Anlatıcı Düzlemi*. Akçağ Yayınları.
- Tahrânî, M. T. (1376). Costârî der Efkâr ve Endîşehâ-yi Ali Deştî. *Keyhân-ı Ferhengî*, 135, 40-43.
- Tekin, M. (2011). *Roman Sanatı I*. Ötüken Neşriyat.
- Wellek, R., & Austin W. (1983). *Edebiyat Biliminin Temelleri*. (A. E. Uysal, Çev.). Ankara Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

EXTENDED SUMMARY

Literature, which enables the aesthetic expression of emotions, thoughts and dreams through language, reflects people's experiences, social judgments, values, cultural norms and individual feelings to the reader through written or oral texts. Literary genres such as novels, stories, short stories, poetry, theater and similar forms reflect the sociological characteristics of the society in which they are written. For this reason, writers and poets have collected data and information using scientific techniques, much like sociologists and presented them to society. Since literature and sociology are considered complementary fields of study, they have not been regarded as separate from one another. Sociology of literature is a discipline that examines the social impact and values of literary works while exploring the interaction between literature and society. It analyzes the role of literary texts in the social structure, norms, values and changes. Understanding the social structure, economic and political conditions of the period in which a work was created involves examining how these conditions influenced the author and their work, the reflection of these works on society, their effects on readers, the changes they prompted in social perception and consciousness, how identity categories such as gender and class are represented and shaped and the ideological themes and discourses they convey. Literary texts that reflect social and communal life have helped in gaining a closer understanding of the sociological aspects of societies. Through these works, a society's understanding of art and aesthetics, history, economic, social and political heritage has been comprehended. Genres such as short stories, novels and poetry are closely related to a society's political history. The language, stylistic features, themes, characters and the social context and setting in these works provide readers with insights into the political views and ideologies of that society.

Ali Dashti, one of the leading figures of modern Iranian prose, was a writer, journalist and statesman. Ali Dashti achieved great success in his stories by conducting psychological analyses of women. With his unique attention to detail, extraordinary imagination, intelligence and subtlety, he revealed the hidden psychological states of women, as well as their good and bad emotions.

Ali Dashti's story *Two Epistolary Stories* stands out as a significant work reflecting the social, cultural, political and economic conditions of its time. The story draws attention by addressing numerous social issues. Utilizing the tools of literary criticism and sociology, the work contributes to understanding social problems by comparing the past and the present. However, the primary aim of this study is not to explain the process of the formation of social issues but to highlight the role of literature within society. The insights gained from the story have been evaluated in alignment with the realities of the period, revealing the author's broad perspective in presenting social issues to the reader. The tension between traditional and modern values within society is prominently addressed in the story. Criticisms particularly concerning gender relations and the societal roles of women, are noteworthy. The story presents a critical perspective on individuals struggles with social norms and how emotions like love are shaped by societal expectations.

The story is enriched with psychological descriptions that foster empathy and nature depictions that add depth to emotions. Additionally symbolic elements enhance the literary strength of the text, encouraging the reader to explore its underlying meanings.

In the story, various narrative techniques are employed with a sense of order and precision. When readers engage with this story, it provides insights into the structure of the society in which it is set, the women living in that society and their roles while also showcasing the brilliance of Ali Dashti's storytelling.

While analyzing the story *Two Epistolary Letters* the following aspects were examined after providing a summary of the story: narrative perspective, narrative techniques used, descriptions, narrative elements such as time and setting, characters and their traits, narrator, political dimension and cultural dimension.

The story *Two Epistolary Letters* reflects the social, political and cultural values of Iran, engaging the reader with both thought-provoking themes and an intriguing love story that captures their attention. In this context, the story portrays the role of women in Iran and Iranian society, arousing curiosity in the reader. However, the story, which begins with a letter written by an unknown person, ends with unanswered questions about who wrote it. Both the people in the setting where the letter is read and the reader are left wondering about its author and the story concludes in disappointment. A woman's unrequited love, suppressed by societal pressures, brings her nothing but sorrow and grief. In the story by Ali Dashti, examples of couplets from Hafez and other poets are included. In this way, the author captures the reader's attention and arouses curiosity, keeping them engaged in the story.

DOĞA TURİZMİ KAPSAMINDA ULUGÖL TABİAT PARKI'NI ZİYARET EDEN TURİSTLERİN ÇEVİRİMİÇİ YORUMLARININ İNCELENMESİ: TRIPADVISOR ÖRNEĞİ

INVESTIGATION OF ONLINE COMMENTS OF TOURISTS VISITING ULUGOL NATURAL PARK WITHIN THE SCOPE OF NATURE TOURISM: TRIPADVISOR EXAMPLE

Emrah KARA

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Turizm İşletmeciliği
emrahkara4852@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3363-8399

Hüseyin ÇEKEN

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Turizm İşletmeciliği
hceken@mu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6614-3018

ÖZ

ABSTRACT

Geliş Tarihi:

27.07.2024

Kabul Tarihi:

03.01.2025

Yayın Tarihi:

27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Doğa Turizmi Ulugöl
Tabiat Parkı Çevrimiçi
Yorum TripAdvisor

Keywords

Nature Tourism
Ulugol Nature Park
Online Review
TripAdvisor

Bu çalışmanın amacı, doğa turizmi kapsamında Ulugöl Tabiat Parkı'nı ziyaret eden turistlerin TripAdvisor platformunda paylaştıkları çevrimiçi yorumları inceleyerek destinasyona yönelik görüşlerini belirlemektir. Bu bağlamda, Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili Temmuz 2017-Ekim 2021 tarihleri arasında TripAdvisor platformunda paylaşılan 43 çevrimiçi yorumun tamamı incelenmiş ve elde edilen veriler içerik analizi yöntemi ile çözümlenmiştir. Analiz edilen yorumlar olumlu, olumsuz, tavsiye, bilgilendirme, uyarı ve destinasyonun geleceğine yönelik öngörüler ve endişeler şeklinde temalara ayrılmıştır. Araştırma bulgularına göre Ulugöl Tabiat Parkı'nı ziyaret eden turistlerin büyük bir çoğunluğunun memnuniyet düzeylerinin oldukça yüksek olduğu, olumlu görüşlerde genellikle doğa harikası/manzarası üzerinde yoğunlaştıkları, olumsuz görüşlerde ise en çok ulaşım konusuna vurgu yaptıkları tespit edilmiştir. Ulugöl Tabiat Parkı'nın özellikle sonbahar mevsiminde ziyaret edilmesi tavsiye olarak ön plana çıkmaktadır. Turistlerin, tabiat parkı hakkında bilgi sahibi olduğu ve potansiyel turistler için bilgilendirici ifadelerle yer verdikleri belirlenmiştir. Tabiat parkının etrafının kirlenmemesi ve çöplerin çöp kutusuna atılması gerektiği potansiyel turistlere yönelik uyarılardandır. Destinasyonun geleceğine yönelik öngörüler ve endişeler hakkında yapılan yorumlar sonucunda tabiat parkının gelecekte tahribat riski ile karşı karşıya kalabileceği ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, Ulugöl Tabiat Parkı'nın doğal güzelliğinin korunup, sürdürülebilirliğinin sağlanması için ilgili paydaşlar tarafından olumsuz yönlerin dikkate alınarak gerekli adımların atılması önem arz etmektedir.

The aim of this study is to determine the opinions of tourists who visited Ulugol Nature Park within the scope of nature tourism about the destination by examining the online comments they shared on the TripAdvisor platform. In this context, all 43 online comments regarding Ulugol Nature Park shared on the TripAdvisor platform between July 2017 and October 2021 were examined and the obtained data were analyzed using the content analysis method. The analyzed comments are divided into themes such as positive, negative, advice, information, warning, and predictions and concerns about the future of the destination. According to the research findings It has been determined that the satisfaction levels of the majority of tourists visiting Ulugol Nature Park are quite high, that they generally focus on the natural wonder/view in their positive opinions and that they mostly emphasize the issue of transportation in their negative opinions. It is recommended to visit Ulugol Nature Park especially in the autumn season. It has been determined that tourists are knowledgeable about the nature park and that they make informative statements for potential tourists. Warnings to potential tourists are that the surroundings of the nature park should not be polluted and garbage should be thrown into the trash can. As a result of the comments made about the predictions and concerns about the future of the destination, it has become clear that the nature park may face the risk of destruction in the future. For this reason, it is important for the relevant stakeholders to take the necessary steps by taking into account the negative aspects in order to protect the natural beauty of Ulugol Nature Park and ensure its sustainability.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1523391>

Atıf/Cite as: Kara, E. & Çeken, H. (2025). Doğa turizmi kapsamında Ulugöl Tabiat Parkı'nı ziyaret eden turistlerin çevrimiçi yorumlarının incelenmesi: Tripadvisor örneği. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 572-593.

Giriş

Günümüz modern yaşam tarzı, insanları kentlere hapsederek monoton bir hayat sürmelerine yol açmış ve insanların doğaya olan özlemlerini arttırmıştır. Kalabalık nüfus, yoğun iş temposu, stres, hava kirliliği, trafik ve rutinleşen günlük faaliyetlerden bir süreliğine uzaklaşmak isteyen insanlar tekrar doğa ile bağlantı kurmaya çalışmaktadır. Doğanın sunduğu temiz hava, sakinlik, manzara ve doğal güzellikler insanlar için gün geçtikçe daha çekici hale gelmektedir. Bu bağlamda, insanlar hafta sonları, resmî tatiller, özel günler vb. kısa süreli tatillerde artık doğaya yönelik seyahatleri tercih etmeye başlamıştır. Böylelikle, doğaya ve doğal alanlara yönelik turistik talep artmaya başlamış ve bu durumda doğa turizmi kavramının gelişimine zemin hazırlamıştır.

Doğa turizmi, doğal alanlara yapılan turistik seyahatler şeklinde tanımlanmaktadır (Kiper & Aslan, 2007). İnsanların doğayla iç içe olma arzusu, otantiklik araması, keşfetme duygusu ve deneyim temelli aktivitelere yönelmesi ile birlikte doğa turizmine olan talep artmaya başlamıştır. Milli parklar, tabiat parkları ve korunan özel alanlar popüler doğa turizmi destinasyonları haline gelerek son yıllarda turistler tarafından ziyaret edilmektedir (Spenceley & Goodwin, 2007). Bu alanlar genellikle zengin flora, fauna, doğal güzellikler ve kültürel çekicilikler ile karakterize edilmektedir.

Doğa turizmi, marjinal kırsal ve dağlık alanların ekonomik değere dönüştürülmesinde önemli bir araç olarak görülmektedir. Diğer yandan, doğa turizmi yerel kalkınmayı desteklemekte ve yerel halkın refahını arttırmaktadır (Mayer, 2014). Dolayısıyla, doğa turizmi potansiyeline sahip yörelerin bu potansiyeli efektime dönüştürerek gelir elde etmesi yerel ve ulusal ekonomiye katkı sağlayacaktır. Ancak, ekonomik gelir elde etmek adına doğayı gelişmiş şekilde tahrip ederek çevresel sürdürülebilirliğe zarar vermemek için turistlerin doğaya yönelik hassasiyet ve bilinç göstermesi önem arz etmektedir (Koday, Kaymaz & Kaya, 2018). Çünkü, turizmden bağımsız arz değerlerinin tahribata uğradığı takdirde ikamesinin olmayacağı ve geri gelmeyeceği bir gerçektir.

Turistler, internet ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte, seyahatleri sonrası bir destinasyonda yaşadıkları deneyimleri çevrimiçi platformlarda paylaşmaya başlamıştır. Bu deneyimler, seyahat edilen destinasyonla ilgili olumlu/olumsuz veya memnuniyet/memnuniyetsizlik gibi fikir elde edilmesi açısından önemlidir. Çevrimiçi ortamlarda paylaşılan turist yorumları destinasyonlar açısından hayati önem taşımaktadır. Çünkü, turistlerin çevrimiçi olarak paylaştığı olumlu yorumlar potansiyel turistleri pozitif yönde etkilemekte ve destinasyonun imajına katkı sağlamakta, olumsuz yorumlar da potansiyel turistlerin negatif bir düşünce beslemelerine yol açmakta ve destinasyona zarar vermektedir (Dellarocas, 2003).

Turistlerin çevrimiçi deneyimlerini paylaştıkları birçok seyahat değerlendirme platformu bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi hatta en popülerleri ise TripAdvisor platformudur. TripAdvisor platformu son yıllarda turizm araştırmalarında kullanılan popüler bir platform olarak ön plana çıkmaktadır. TripAdvisor platformu, turizm araştırmalarında veriye kolay erişim, hızlı ve pratik veri toplama imkânı ve insan yorumlarına müdahale edilmemesi gibi birtakım avantajlar sunmaktadır (Lu & Stepchenkova, 2015). Bu avantajlar, TripAdvisor'ı turizm alanındaki araştırmalarda ve analizlerde değerli ve güvenilir bir kaynak haline getirmektedir.

Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi Ordu ili sınırları içerisinde yer alan Ulugöl Tabiat Parkı orman ve göl ekosistemlerinin birleşimi sonucu oluşan eşsiz doğal güzelliklere, yüksek peyzaj değerine ve biyolojik çeşitliliğe sahip bir tabiat parkıdır. Bu tabiat parkı doğa yürüyüşü, foto-safari, bisiklete binme, kuş gözlemciliği ve kamp kurma gibi aktivitelerin gerçekleştirilebileceği bir yerdir. Bu nedenle, Ulugöl Tabiat Parkı son yıllarda turistler tarafından ziyaret edilen popüler bir destinasyon olarak ön plana çıkmaktadır.

Bu bilgiler ışığında çalışmanın amacı, doğa turizmi kapsamında Ulugöl Tabiat Parkı'nı ziyaret eden turistlerin TripAdvisor platformunda paylaştıkları çevrimiçi yorumları inceleyerek destinasyona yönelik görüşlerini belirlemektir. Literatürde Ulugöl Tabiat Parkı destinasyonuna yönelik yapılan yorumların TripAdvisor platformunda incelenmesi ile ilgili herhangi bir akademik çalışmaya rastlanmamıştır. Dolayısıyla, bu çalışmanın özgün bir nitelik taşıdığı ve literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kavramsal Çerçeve

Doğa Turizmi

II. Dünya Savaşı sonrası toplumun her alanında yaşanan değişim ve dönüşümler turizm alanında da kendini göstermiştir. Özellikle ulaşım ve bilgi teknolojileri konusunda yaşanan gelişmeler turizm hareketlerinin uluslararası bir boyut kazanmasını sağlamış ve bunun sonucunda da kitle turizmi hız kazanmıştır. Kitle

turizminin zamanla doğa ve çevre üzerinde olumsuz etkilerinin yoğun bir şekilde hissedilmesi ile bu duruma yönelik çözüm arayışları başlamıştır (Uryy, 1999). Bu kapsamda da alternatif turizm kavramı gündeme gelmiştir. Alternatif turizm hem kitle turizminin olumsuz etkilerini en aza düşürmek hem de post-modern turistlerin ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir rol oynamaktadır (Uçar, Çeken & Ökten, 2010). Bu bağlamda, alternatif turizm; doğal kaynakların sürdürülebilirlik ilkelerine göre kullanıldığı, yerel ve otantik değerlerin ön plana çıkarıldığı, deniz-kum-güneş tatili ve standartlaştırılmış paket turlar yerine bireysel talep ve deneyimlerin tercih edildiği bir turizm anlayışı olarak açıklanabilir. Alternatif turizm kapsamında birçok turizm türü yer almaktadır. Bunlardan bir tanesi de doğa turizmidir.

Doğa turizmi, 1980'li yılların başından itibaren akademik çevrelere konu olmaya başlamıştır. Doğa turizmi konusunda yapılan akademik çalışmalar, turizm, çevre bilimi, ekoloji, coğrafya, sosyoloji ve ekonomi gibi farklı disiplinlerde yapılmıştır. Doğa turizmi, literatürde alternatif turizm içerisinde “ekoturizm, yeşil turizm, soft turizm vb.” pek çok kavram ile ilişkilendirilmektedir (Garda, 2014). Dolayısıyla, literatürde doğa turizmi ile ilgili birtakım kavram kargaşalarının yaşandığı ve bu durumun da doğa turizmi kavramının kesin ve net bir şekilde tanım yapılmasını güçleştirdiği ifade edilebilir.

Literatür incelendiğinde doğa turizmine ilişkin ilk tanımın 1983 yılında Hector Ceballos-Lascurain tarafından yapıldığı görülmektedir. Ceballos Lascurain, doğa turizmini, doğal ortamlara gerçekleştirilen seyahatler şeklinde tanımlamaktadır (Ceballos-Lascurain, 1996). Bir diğer tanıma göre doğa turizmi; otantik ve dokunulmamış alanlara yönelik yapılan ve bu alanlardaki doğal ve kültürel mirası keşfetmek amacıyla gerçekleştirilen seyahatler olarak ifade edilmektedir (Luzar, Diagne, Ecgan & Henning, 1998). McKercher & Chan (2005), doğa turizmini; milli parklar, tabiat parkları, korunan özel alanlar, hayvanat bahçeleri ve vahşi yaşam gibi doğal alanlara yönelik yapılan seyahatler şeklinde açıklamaktadır. Bell, Tyrväinen, Sievänen, Pröbstl & Simpson (2007), ise doğa turizmini; dağlara, ormanlara, nehirlere, göllere, parklara ve kırsal alanlara yapılan turistik geziler olarak belirtmektedir. Bu bağlamda, doğa turizmine yönelik seyahat motivasyonunun temelinde doğa yer almaktadır.

Doğa turizmi oldukça zengin deneyim ve aktiviteler içermektedir. Doğa yürüyüşü, doğa sporları, ata binme, kano, avcılık ve olta balıkçılığı bu aktivitelerden bazılarıdır (Özel, 2010). Teksas Parks & Wildlife Department ise doğa turizmi kapsamında kuş gözlemciliği, foto safari, kampçılık, trekking, bisiklete binme, balıkçılık, avcılık ve park ziyaretleri gibi etkinliklerin yapılabileceğini belirtmektedir (TPWD, 2024). Bu bilgiler doğrultusunda, doğa turizmi ile açık hava aktiviteleri arasında güçlü bir bağ olduğu ve doğa turizminin, turistlerin ilgisini çekebilecek macera dolu deneyimler, keşifler ve bol eğlenceli aktiviteler vaat ettiği söylenebilir.

Donald Hawkins ve diğerleri (1991), insanların boş zamanlarını değerlendirmek amacıyla yaptığı seyahatlerin yaklaşık %20-25'inin doğa turizmi çerçevesinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Dünya Turizm Örgütü ise, uluslararası seyahatlerin yaklaşık %10-20'sinin doğal çevreyle ilgili deneyimlerden oluştuğunu ifade etmektedir (Chen & Peng, 2016). Center for Responsible Travel ise, küresel turizm pazarının yaklaşık %20'sinin doğa temelli seyahatlerden oluştuğunu açıklamıştır (CREST, 2017). Bu bağlamda, dünya genelinde seyahat edenlerin önemli bir kısmının doğal çevreyle bağlantılı deneyimleri tercih ettiği ve doğanın sunduğu güzelliklerin turizmde önemli bir rol oynadığını ifade etmek mümkündür.

Doğa turizmi, turist akışının farklı destinasyonlara ve farklı mevsimlere yayılmasına imkân sağlayan bir turizm türüdür. Böylelikle, mekânsal ve zamansal yoğunlaşma daha dengeli hale gelerek turizmin mevsimsel özelliği azalmaktadır (Korkmaz, 2001). Doğa turizmi, yerel ekonomilere genellikle daha dengeli bir gelir akışı sağlamaktadır. Ayrıca, ekonomik dalgalanma ve durgunlukların yaşandığı süreçte dönemsel gelir sağlayarak destinasyonun ekonomik sürdürülebilirliğine katkı da bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, doğa turizmi yörede istihdamı da arttırarak mevsimsel istihdam yerine yöre halkına sürekli istihdam yaratabilir.

Turizm Alanında TripAdvisor ile İlgili Yapılmış Çalışmalar

Günümüzde turizm sektöründe dijital ve online platformlar yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Bu platformlarda çevrimiçi yapılan yorumlar, akademik ve bilimsel araştırmalarda veri kaynağı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu durum, turizm alanındaki araştırmaların da çeşitlenmesini ve derinleşmesini desteklemiştir (Cheng, Fu, Sun, Bilgihan, & Okumuş, 2019). Çevrimiçi yorumların analiz edildiği platformlardan bir tanesi de TripAdvisor'dır.

Literatürde, TripAdvisor platformundan elde edilen verilerle gerçekleştirilmiş turizm alanında birçok çalışma yer almaktadır. Konaklama işletmeleri (Çuhadar & Akçıl, 2018; Çuhadar, Köseoğlu & Gültepe 2018; Kafa &

Demircioğlu, 2022), yiyecek-ıçecek işletmeleri (Demirkol, Kaya & Akin, 2017; Kodaş & Üzülmez, 2021; Yaşar, 2019) seyahat acenteleri (Çamlıca, Eren & Aslan, 2022), destinasyon (Aylan, 2019; İnanır & Ongun, 2019; Topsakal, 2019), müze (Yeşilyurt & Arıca, 2018) kayak merkezi (Ulema, Uzut & İnançlı, 2020) ve turist rehberleri (Balıkoğlu, Yıldırım & Hacıoğlu, 2020) gibi turizmin farklı alanlarında bu çalışmalar görülmektedir.

Milli parklar, tabiat parkları, korunan özel alanlar, hayvanat bahçeleri ve vahşi yaşam gibi doğal alanlara yönelik yapılan çalışmaların sayısı sınırlıdır (Kong & Sarmiento, 2022; Martins & Pinheiro, 2022; Mirzaalian, Halpenny & Pourabedin, 2018; Niezgoda & Nowacki, 2020; Scalabrini, Vaz, Teixeira, Rojo, Alonso, Mestre & Fernandes, 2023; Şengül & Çılgınoğlu, 2023). Bu durum, literatürde bir boşluk olarak değerlendirilebilir. Buradan hareketle, doğal ve koruma altında olan bu alanlara yönelik araştırmalara ihtiyaç olduğu söylenebilir.

Mirzaalian, Halpenny & Pourabedin, (2018) TripAdvisor platformu aracılığıyla Jasper Milli Parkı'nı ziyaret eden turistlerin deneyimlerini incelemiştir. Jasper Milli Parkı destinasyonu ile ilgili yapılan yorumların %68'inin olumlu, %7'sinin olumsuz ve %25'inin nötr olduğu belirlenmiştir. Turistlerin büyük bir çoğunluğunun destinasyon ile ilgili olumlu yönde görüş belirttiği ve en çok olumlu görüş belirtilen kelimelerin “güzel, harika, değerli, inanılmaz” gibi kelimeler olduğu saptanmıştır.

Niezgoda & Nowacki, (2020) araştırmasında, Polonya'nın en çok ziyaret edilen koruma alanlarından biri olan Tatra Ulusal Parkı'nı ziyaret eden turistlerin edindiği deneyimleri analiz etmiştir. Bu kapsamda, TripAdvisor platformundan Nisan 2011 ile Eylül 2019 arasında ziyaretçiler tarafından paylaşılan yorumlar alınarak analize tabi tutulmuştur. Tatra Ulusal Parkı'nı ziyaret eden turistler için en önemli deneyimlerin fiziksel aktivite deneyimleri olduğu sonucu ortaya çıkmıştır.

Savaşkan & Haliloğlu, (2021) ekolojik turizm bağlamında Acarlar Longozu'nu ziyaret eden turistlerin TripAdvisor platformunda paylaştıkları çevrimiçi yorumları incelemiştir. Bu kapsamda, 156 yorum incelenmiş olup, bu yorumlar “olumlu, olumsuz ve tavsiye” olmak üzere üç boyutta toplanmıştır. Bulgulara göre; turistlerin olumlu ifadeleri arasında mutlaka görülmesi/gidilmesi gereken bir yer ve doğal güzelliği büyüleyici/güzel/doğa harikası ön plana çıkarken olumsuz görüşlerinde ise çevre kirliliği var ve bakımsız ifadeleri dikkat çekmektedir. Tavsiye açısından ise “harika fotoğraflar çekilebilecek bir yer” ve “sandal veya benzer nitelikteki kiralamayla longoz içinde dolaşabilirsiniz” ifadeleri göze çarpmaktadır.

Mägdälin & Cehan, (2022), koruma alanı olan Bicz Gorges-Hasmas Milli Parkı'nın çevrimiçi destinasyon imajını incelemiştir. Çalışmanın verileri TripAdvisor ve Google Haritalar platformlarından elde edilmiştir. Milli Park, yüksek sezonsallık ile karakterize edilmiş ve en yoğun sezonun yaz ayları olduğu belirlenmiştir. Milli park ile ilgili güzel, harika ve muhteşem şeklinde genel olarak olumlu bir görüş bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, yol ve kalabalıklık (özellikle Kızıl Göl civarında) ile ilgili sorunlar, turistlerin destinasyona ilişkin başlıca olumsuz yorumlarını temsil etmektedir.

Scalabrini ve diğerleri, (2023) çalışmalarında, üç doğal parkın imajını TripAdvisor yorumlarına dayanarak analiz etmeyi amaçlamıştır. Montesinho Tabiat Parkı (Portekiz), Douro Uluslararası Tabiat Parkı (Portekiz) ve Arribes del Duero Tabiat Parkı (İspanya) ile ilgili 321 yorum analiz edilmiştir. Montesinho için iki boyut (manzara ve doğa), Douro Uluslararası için iki boyut (aktiviteler ve doğa) ve Arribes del Duero için üç boyut (su bazlı aktiviteler, doğa, aktiviteler) tespit edilmiştir.

Şengül & Çılgınoğlu, (2023), Türkiye'nin ilk milli parkı olan Yozgat Çamlığı Milli Parkı'nı deneyimlemiş ziyaretçilerin bu milli parka yönelik görüşlerini tespit etmeye çalışmıştır. TripAdvisor platformunda, bu milli park ile ilgili 52 yorum saptanmıştır. İçerik analizi sonucunda olumlu, olumsuz, bilgilendirici ve tavsiye olmak üzere 4 ana tema oluşturulmuştur. Analiz sonuçlarına göre, Yozgat Çamlığı Milli Parkı'nı ziyaret eden turistlerin oldukça olumlu bir deneyim yaşadıkları ve gelecek ziyaretçilere kesinlikle tavsiye ettikleri belirlenmiştir. Olumsuz yönlerinin ise az olduğu saptanmıştır.

Tür, (2023), doğa turizmi kapsamında Kaz Dağları'nı deneyimlemiş turistlerin çevrimiçi yaptıkları yorumları TripAdvisor platformu üzerinden incelemiştir. Bu bağlamda, destinasyonla ilgili 251 çevrimiçi yorumu MAXQDA programından yararlanarak içerik analizine tabi tutmuştur. Bu kapsamda, olumlu, tavsiye, bilgilendirme, olumsuz, uyarı ve dilekte bulunma olmak üzere toplamda 6 ana tema ve 22 alt tema belirlenmiştir. Bulgulara göre ise turistlerin büyük bir çoğunluğunun Kaz Dağlarını ziyaret etmekten memnun kaldığı, olumlu yorumlarda genellikle doğal ortam üzerinde durdukları, olumsuz yorumlarda çevre kirliliğini vurguladıkları belirlenmiştir.

Fotoğraf 1. Ulugöl Tabiat Parkı'nda Dört Mevsim

Kaynak: (Gölköy Belediyesi, 2024; Gölköy Kaymakamlığı, 2024; Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2024)

Ulugöl Tabiat Parkı, benzersiz doğal güzelliklere, yüksek peyzaj değerine ve biyolojik çeşitliliğe sahip bir tabiat parkıdır. Muhteşem göl manzarası, ormanlık alanlar ve çeşitli aktivite imkânları bu tabiat parkını turistik bir destinasyon olarak cazip kılmaktadır. Foto safari, trekking, kamp, kuş gözlemciliği, bisiklet sürme vb. aktivitelerin gerçekleştirildiği bu tabiat parkı turistler için popüler bir destinasyon haline gelmeye başlamıştır. Başta Ordu ili ve çevresi olmak üzere şehir dışından gelen birçok doğasever bu destinasyonu ziyaret etmektedir. Artan turizm talebine ve turistlerin hobi ve eğilimlerine bağlı olarak buradaki doğa potansiyelinin efektifte dönüştürülmesi, doğa turizminin gelişimine büyük bir ivme kazandıracaktır.

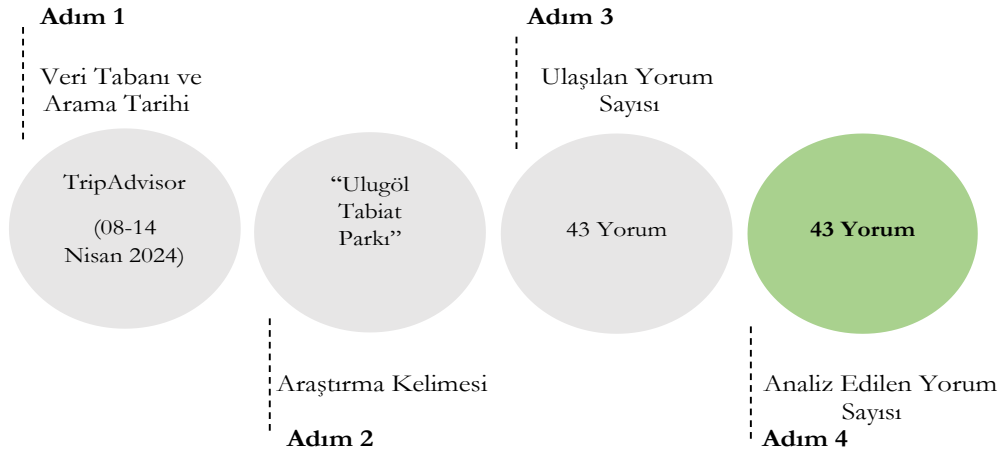
Yöntem

Bu çalışmanın amacı, doğa turizmi kapsamında Ulugöl Tabiat Parkı'nı deneyimlemiş turistlerin TripAdvisor platformunda paylaştıkları çevrimiçi yorumları inceleyerek destinasyona yönelik görüşlerini tespit etmektir. Ayrıca, Ulugöl Tabiat Parkı destinasyonuna yönelik farkındalık oluşturmak ve tabiat parkının ön plana çıkmasına katkıda bulunmak çalışmanın diğer amaçlarını oluşturmaktadır. Diğer yandan, Ulugöl Tabiat Parkı hakkında mevcut literatürde oldukça kısıtlı sayıda araştırma bulunması, bu çalışmanın bilimsel literatüre önemli bir katkı sağlaması açısından önem arz etmektedir. Nitekim, Ulugöl Tabiat Parkı üzerine yapılan bu çalışmanın literatürde önemli bir boşluğu doldurabileceği ve araştırmacılara yeni bakış açıları sunabileceği düşünülmektedir. Çalışmanın evrenini Türkiye'deki tabiat parkları oluştururken, örneklemini ise Ordu ilinde bulunan Ulugöl Tabiat Parkı oluşturmaktadır. Örneklem olarak bu tabiat parkının seçilmesinin temel nedeni, yörenin turistik faaliyetler açısından gelişmesi, tabiat parkının henüz yeterince biliniyor olmaması ve tabiat parkına yönelik bilimsel çalışmanın sınırlı olmasıdır.

TripAdvisor, dünyada her ay yaklaşık 463 milyon gezgin tarafından kullanılan bir seyahat platformudur. Bu platform sayesinde, dünyada 8,6 milyonun üzerinde konaklama tesisi, restoran, turistik aktivite, havayolu şirketi ve deniz seyahati hakkında 859 milyondan fazla yorum ve değerlendirme yapılmaktadır. Bu platform, 49 farklı pazar ve 28 dilde kullanıcılara hizmet sunmaktadır (TripAdvisor, 2024). TripAdvisor’da milyonlarca insanın hesabı bulunmaktadır. Dolayısıyla, bu platformda milyonlarca çevrimiçi yorum paylaşılmaktadır (Stoleriu, Brochado, Rusu, & Lupu, 2019). TripAdvisor platformu, turizm araştırmalarında güvenilir veri toplama amacıyla yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (Şahin & Şad, 2018). Bu bağlamda, bu çalışmanın verileri TripAdvisor platformundan elde edilmiştir.

Bu çalışmada, nitel araştırma yaklaşımı benimsenmiştir. Bu tür çalışmalar, konuya ilişkin derin bir anlayış geliştirmeye odaklanırken (Karataş, 2015), bireylerin ifadelerinin ve davranışlarının arkasındaki niyetleri, motivasyonları ve düşünce süreçlerini anlamak için çaba göstermektedir (Myers, 2019). Nitel araştırmalarda veri toplamak için doküman incelemesi, gözlem ve görüşme gibi çeşitli yöntemler kullanılmaktadır (Merriam, 2013). Bu çalışmada ise veri toplama tekniği olarak doküman incelemesi yönteminden yararlanılmıştır. Doküman incelemesi, önceden mevcut veya sonradan oluşan materyallerin kullanımıyla bilgi elde etme yöntemi olarak ifade edilmektedir (Scott & Morrison, 2005).

TripAdvisor seyahat değerlendirme platformunda Ulugöl Tabiat Parkı’na ilişkin toplam 43 çevrimiçi yorum belirlenmiştir. Bu yorumların 38’i Türkçe, 2’si İngilizce, 2’si Arapça ve 1’i Almanca dillerinde yazılmıştır. Ulugöl Tabiat Parkı’na dair ilk yorumun 20 Temmuz 2017’de, en son yorumun ise 27 Ekim 2021 tarihinde yapıldığı tespit edilmiştir. TripAdvisor platformundan elde edilen bu veriler, 08-14 Nisan 2024 tarihleri arasında derlenmiş ve tüm yorumlar araştırma sürecine dahil edilmiştir. Yorumların hepsi ilk olarak Word dosyasına aktarılmış ve kelimelerdeki imla ve yazım hataları düzeltilmiştir. Türkçe dışındaki İngilizce, Arapça ve Almanca dilinde yapılan yorumlar Türkçe’ye çevrilmiştir. Daha sonra yorumların analizine başlanmıştır. Aşağıda Şekil 2 üzerinde veri toplama süreci özetlenmiştir.

Şekil 2. Veri Toplama Süreci

TripAdvisor platformundan elde edilen verilerin analizinde içerik analizinden yararlanılmıştır. İçerik analizinde, metinde bulunan benzer veriler, literatürdeki tanımlar ve teorilerden faydalanılarak belirli kavramlar ve temalar altında gruplandırılmaktadır. Toplanan veriler ilk olarak kodlanmakta, kodlar belirli temalar altında gruplandırılmakta ve bu temalar araştırmanın hedefleriyle uyumlu kategoriler altında netleştirilmektedir. Elde edilen bulgular tanımlanmakta ve ardından yorumlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu çalışmada yapılan içerik analizi sonucu oluşan ana ve alt temalar manuel olarak kodlanmıştır. Araştırmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla da kodlama, temaların oluşturulması, temaların düzenlenmesi ve temaların yorumlanması süreçleri iki araştırmacı tarafından objektif şekilde yapılarak sonuçlar karşılaştırılarak son şekli verilmiş ve elde edilen veriler üzerinden çalışmaya devam edilmiştir. Ziyaretçilerin, Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili paylaştıkları çevrimiçi yorumlardan kelime bulutu oluşturmak için ise "MAXQDA 20" nitel veri analiz programı kullanılmıştır. Bu

kapsamda, içerik analizi kullanılarak incelenen yorumlardan olumlu, olumsuz, tavsiye, bilgilendirme, uyarı ve destinasyonun geleceğine yönelik öngörü ve endişe niteliği taşıyan görüşlere ulaşılarak bunların yorumları gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

TripAdvisor platformunda Ulugöl Tabiat Parkı'na ilişkin toplam 43 çevrimiçi yorum belirlenmiştir. TripAdvisor platformunun, kendine özgü bir değerlendirme sistemi bulunmaktadır. Bu değerlendirme sistemi 1 (berbat), 2 (kötü), 3 (orta), 4 (çok iyi) ve 5 (mükemmel) şekliyle oluşmaktadır. Ulugöl Tabiat Parkı'na yönelik paylaşılan çevrimiçi yorumların değerlendirme puanları aşağıda Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1. Ulugöl Tabiat Parkı'na Yönelik Yorumların Değerlendirme Puanları

Değerlendirme Puanı	Yorum Sayısı	Yüzde (%)
5 (Mükemmel)	31	72,1*
4 (Çok İyi)	7	16,3*
3 (Orta)	3	7,0*
2 (Kötü)	1	2,3*
1 (Berbat)	1	2,3*
Toplam	43	100

*Yuvarlama yapılmıştır.

Tablo 1 incelendiğinde, Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili TripAdvisor platformunda paylaşılan 43 çevrimiçi yorumun büyük bir çoğunluğu (%72,1) bu tabiat parkını mükemmel olarak değerlendirmiştir. Bunun yanı sıra, çevrimiçi yorumların %16,3'ünü "çok iyi" anlamı taşıyan 4 puan ve %7'si "orta" anlamı taşıyan 3 puandan oluşmaktadır. Tabiat parkına yönelik kötü yorum olarak nitelendirilebilecek 1 yorum yer alırken yine "berbat" anlamı taşıyan 1 yorum bulunmaktadır. Bu bağlamda, ziyaretçilerin büyük bir çoğunluğunun Ulugöl Tabiat Parkı'nı ziyaret etmekten memnun kaldığı ifade edilebilir.

Ulugöl Tabiat Parkı'nı ziyaret eden TripAdvisor kullanıcılarının çevrimiçi yorumları incelendiğinde, bu tabiat parkını ziyaret etme amaçları ve/veya ziyaret ettikleri kişi veya gruplar hakkında çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Bu kapsamda, ulaşılan bulgular aşağıda Tablo 2 üzerinde gösterilmiştir.

Tablo 2. Ulugöl Tabiat Parkı'na Yönelik Yorum Yapan Ziyaretçilerin Seyahat Nitelikleri

Ziyaret Amacı/Şekli	Kişi Sayısı	Yüzde (%)
Aile	22	51,2*
Çift	10	23,3*
Arkadaşlar	5	11,6*
İş	4	9,3*
Belirtilmemiş	2	4,6*
Toplam	43	100

*Yuvarlama yapılmıştır.

Tablo 2 incelendiğinde, Ulugöl Tabiat Parkı'nı ziyaret eden bireylerin yaklaşık yarısı (%51,2) bu destinasyonu aile ile birlikte ziyaret etmiştir. Ayrıca %23,3'lük kısım çift olarak, %11,6'luk kısım arkadaşlarıyla, %9,3'lük kısım iş amacıyla Ulugöl Tabiat Parkı'nı ziyaret etmiştir. %4,6'luk kısım ise hangi amaçla ya da kimlerle destinasyona gittiğini belirtmemiştir. Buradan hareketle, Ulugöl Tabiat Parkı'nı ziyaret eden kişilerin büyük bir kısmı ailesi ya da partneri ile bu destinasyonu ziyaret ettiği anlaşılmaktadır.

Tablo 3 incelendiğinde, çevrimiçi paylaşılan yorumların 6 ana tema ve 20 alt tema altında toplandığı görülmektedir. Bu ana temalar; olumlu yorumlar, olumsuz yorumlar, tavsiye, bilgilendirme, uyarı ve destinasyonun geleceğine yönelik öngörüler ve endişelerden oluşmaktadır. Olumlu yorumlara yönelik 6 alt tema, olumsuz yorumlarla ilgili 8 alt tema, tavsiye ana temasına ilişkin 2 alt tema, bilgilendirme ana teması altında 1 alt tema, uyarı ana teması altında 2 alt tema ve destinasyonun geleceğine yönelik öngörüler ve endişeler ana teması altında 1 alt tema tespit edilmiştir. Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde benzer ana tema ve alt temalara rastlamak mümkündür (Mancı & Tengilimoğlu, 2021; Savaşkan & Haliloğlu, 2021; Tür, 2023; Şengül & Çılgınoğlu, 2023). Bu alt temalar ve bu alt temaları destekleyen ziyaretçi yorumlarına doğrudan alıntılarla yer verilmiştir.

Tablo 4'te “olumlu yorumlar” ana temasına ait alt temalar ve bu alt temaları destekleyen ziyaretçi yorumlarına yer verilmiştir.

Tablo 4. Ziyaretçilerin Deneyimleri Sonucu Paylaştıkları Olumlu Bazı Yorumlar

ANA TEMA	ALT TEMALAR	ZİYARETÇİ YORUMLARI
OLUMLU YORUMLAR	Doğa Harikası/Manzara	“...Yolunuzu düşürmek isteyeceğiniz bir doğa harikası gerçekten. Özellikle sonbaharda tüm renklerin birbiriyle uyumlu şekilde dans edişini gölde yüzen balıkları görebilirsiniz tam bir tabiat harikası...” “...Yeşilliği, doğası, sadeliği ve bir o kadar da sessiz güzelliği ile muhteşem bir yer...” “...Çok güzel manzarası olan, insana ilham veren bir yer. Gidince doğanın paletindeki tüm renkleri buraya serpiştirdiğini gördüğünüzde hayran olacaksınız...”
	Temiz Hava/Oksijen	“...Ulugöl’ü sakın ve doğal bulduk. O gün güzel havanın tadını çıkarın...” “...Temiz havayı, manzarayı izleyerek çayınızı yudumlayın...” “...Bol bol oksijen soluyabilirsiniz...”
	Bozulmamış Çevre	“...Doğal, çünkü bozulmamış, çünkü henüz keşfedilmemiş, temiz, sessiz, sakın, buzur verici bir yer...” “...Daha bozulmamış yerlerden...” “...Uzungöl’ün el değmemiş haline benzer...”
	Rekreatif İmkanlar	“...Göl kenarında yürüyüş süper...” “...Piknik mangal da yapabileceğiniz bu mekânda gün boyu vakit geçirebilirsiniz...” “...Bol bol fotoğraf çekip, selfie yapabilirsiniz...”
	Turistik İşletme Yeterliliği	“...Parkın içerisinde kafeler, bungalov ağaç evler mevcut...” “...Bungalov tarzı kalma yerleri var. Çay bahçesi var. Yemek de yenilir...” “...Ulugöl kafe çok yeni açılmış bir belediye işletmesi...”
	Rekreatif Kolaylıklar	“...Piknik alanları var...” “...Birkaç tane seyir terası bulunmakta...” “...Tuvalet ve çeşme mevcut...” “...Çocuk oyun parkı var...” “...Nitelikli ve yeterli düzeyde otopark söz konusudur...” “...Bekçi ve görevliler vardır...”

Olumlu yorumlar ana temasına ait 6 alt tema bulunmaktadır. Bu alt temalar; “doğa harikası/manzara”, “temiz hava/oksijen”, “bozulmamış çevre”, “rekreatif imkânlar”, “turistik işletme yeterliliği” ve “rekreatif kolaylıklar”dan oluşmaktadır. Destinasyon ile ilgili en çok doğa harikası/manzarasına vurgu yapılmıştır. Nitekim, Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili olumlu yorumlarda bulunan ziyaretçiler destinasyonun doğa harikası/manzarası ile ilgili oldukça çeşitli betimlemelerde bulunmuşlardır. Özellikle bir ziyaretçinin “doğanın paletindeki tüm renkleri buraya serpiştirdiği” ifadesi bu destinasyona yönelik en dikkat çeken ifadelerin başında gelmektedir. “O gün güzel havanın tadını çıkarın” ve “bol bol oksijen soluyabilirsiniz” gibi ifadeler tabiat parkının havasının oldukça temiz olduğuna dikkat çekmektedir. Ulugöl Tabiat Parkına yönelik “daha bozulmamış yerlerden” ifadesi destinasyonun henüz yoğun bir ziyaretçi akınına uğramadığını, “çünkü henüz keşfedilmemiş” ifadesiyle de tabiat parkının bilinirlik

seviyesinin henüz düşük olduğu görüşü ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, tabiat parkının bozulmamış çevreye sahip olduğu söylenebilir. Rekreatif imkânlar açısından tabiat parkında özellikle doğa yürüyüşü, fotoğraf çekimi ve mangal yapmak ön plana çıkmaktadır. Ziyaretçilerin “*göl kenarında yürüyüş süper*”, “*bol bol fotoğraf çekip, selfie yapabilirsiniz*” ve “*piknik mangal da yapabileceğiniz bu mekân*” gibi ifadelerde bu durumu desteklemektedir. Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili ziyaretçilerin “*parkın içerisinde kafeler, bungalow ağaç evler mevcut*” ve “*çay bahçesi var, yemek de yenilir*” gibi ifadeleri turistik işletme açısından yeterli olduğu görüşü ortaya çıkmaktadır. Tabiat parkı ziyaretçilerin kaliteli zaman geçirebilecek ve işlerini kolaylaştırabilecek rekreatif kolaylıklara sahiptir. Nitekim, ziyaretçilerin “*piknik alanları var*”, “*tuvalet ve çeşme mevcut*”, “*çocuk oyun parkı var*”, “*nitelikli ve yeterli düzeyde otopark söz konusu*” ve “*bekeci ve görevliler var*” ifadeleri bu görüşü destekler niteliktedir.

Tablo 5’te “olumsuz yorumlar” ana temasına ait alt temalar ve bu alt temaları destekleyen ziyaretçi yorumlarına yer verilmiştir.

Tablo 5. Ziyaretçilerin Deneyimleri Sonucu Paylaştıkları Olumsuz Bazı Yorumlar

ANA TEMA	ALT TEMALAR	ZİYARETÇİ YORUMLARI
OLUMSUZ YORUMLAR	Ulaşım	“...80 km boyunca stabilize, macır, toprak, beton, yamalı asfalt ve köy yolundan gitmek zorunda kalıyorsunuz...” “...Göle giden yol çok zorlu ve uğraşmaya değmez çünkü tehlikeli dönüşler var...” “...Ulaşım sıkıntılı yol virajlı ve stabilize...”
	Yönlendirme Levhası	“...Navigasyon açmazsamız yol boyunca tabela yok...”
	Turistik İşletme Yetersizliği	“...Ulugöl’de otel ve konaklama tesisi bulunmamaktadır...”
	Aktivite Yetersizliği	“...İçeri de aktivite olarak herhangi bir şey yok...”
	Gürültü Kirliliği	“...Gölde kurbağa kaynıyor, yani rahatsız edici şekilde. Göl kenarında kurbağa sesleri çok fazla...”
	Ziyaretçi Yoğunluğu	“...Hafta sonları kalabalık oluyor...” “...Kalabalık ve ses manzarasının ne yazık ki önüne geçti...”
	Özel Günlerin Düzenlenmesi	“...Bir tabiat parkında düğünle karşılaştık. Ses sistemini alıp gelmişler, halaylar, horonlar ile düğün yapıyor, etrafa peçeteler saçılmış, çekirdekler çitleniyor, çayına şekerini atan çöpünü de yere atıyor. Tabiat parkı değil sokak düğününe katılmış gibiydik. O güzel doğaya içim acıdı...”
	Görevlilerin Davranışları	“...Buraya kamp atmak için gitmiştik. İçeri giriş ücretini ödedik ama kamp ücretinin ekstra alındığını öğrenince içeri girmekten vazgeçtik. Görevli paramızı geri vermedi “vermiyorum! nereye şikâyet edersen et” şeklinde bize haksızlık ve saygısızlık yaptı...”

Olumsuz yorumlar ana temasına ait 8 alt tema belirlenmiştir. Bu alt temalar; “ulaşım”, “yönlendirme levhası”, “turistik işletme yetersizliği”, “aktivite yetersizliği”, “gürültü kirliliği”, “ziyaretçi yoğunluğu”, “özel günlerin düzenlenmesi” ve “görevlilerin davranışları”ndan oluşmaktadır. Ziyaretçilerin Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili en çok olumsuz görüşte bulunduğu konu ulaşım ile ilgilidir. Bu doğrultuda, ziyaretçilerin “*80 km boyunca stabilize, macır, toprak, beton, yamalı asfalt ve köy yolundan gitmek zorunda kalıyorsunuz*”, “*göle giden yol çok zorlu ve uğraşmaya değmez çünkü tehlikeli dönüşler var*” ve “*ulaşım sıkıntılı yol virajlı ve stabilize*” gibi ifadeler bu görüşü doğrulamaktadır. Ancak, Ulugöl Tabiat Parkı destinasyonuna yönelik TripAdvisor’da en son yapılan yorumun 27 Ekim 2021 yılında yapıldığı ve ziyaretçilerin o dönem itibarıyla “*yolda yer yer çalışmalar var*” gibi ifadeleri dikkate alındığında yaklaşık iki buçuk yıllık bir sürenin geçtiği anlaşılmaktadır. Bu iki buçuk yıllık geçen zaman aralığında yol yapım çalışmalarının tamamlandığı ve yolların nispeten daha iyi duruma geldiği söylenebilir. Buna karşın yine de tehlikeli dönüşler ve yer yer görüş mesafesinin kısaldığı alanlar bulunmaktadır. Dolayısıyla, özel araçları ile bu tabiat parkını ziyaret etmek isteyen turistlerin yol boyunca dikkat etmesinde fayda vardır. Ulugöl Tabiat Parkı’nı ziyaret etmek isteyen turistlerin karşılaştıkları bir diğer olumsuz yorumda yönlendirme levhalarının eksikliğidir. Bu yorumla ilgili olarak bir ziyaretçi “*navigasyon açmazsamız yol boyunca tabela yok*” görüşünde bulunmuştur. Bu bağlamda, destinasyona rahat ve kolay ulaşabilmek için Ordu merkezden itibaren aralıklı olarak yönlendirme levhalarının konulması ulaşım açısından önem arz etmektedir. Ulugöl Tabiat Parkı’na yönelik olarak bir ziyaretçi

de turistik işletmelerin yetersiz olduğunu ifade etmiştir. Ziyaretçilerden bir diğeri ise destinasyonda yeterince aktivite olmadığını belirtmektedir. Aktivitelerin çeşitlendirilmesi destinasyonda daha fazla vakit geçirmek ve destinasyonu tekrar ziyaret etmek açısından oldukça önemlidir. Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili yapılan olumsuz yorumlardan birisi de gürültü kirliliğidir. Bir ziyaretçi, “*gölde kurbağa kaynıyor, yani rahatsız edici şekilde, göl kenarında kurbağa sesleri çok fazla*” şeklinde yorumda bulunmuştur. Bu noktada, hayvanlardan kaynaklı ses ve gürültüler kaçınılmazdır. Ayrıca bunların ekosistemin bir parçası olduğu ve doğal yaşamın içerisinde makul karşılanması gerektiği düşünülmektedir. Ziyaretçilerin olumsuz yorumda buldukları bir diğere önemli konu da ziyaretçi yoğunluğudur. Bu kapsamda ziyaretçilerin “*hafta sonları kalabalık oluyor*” ve “*kalabalık manzaranın ne yazık ki önüne geçti*” gibi ifadeleri bu görüşü desteklemektedir. Destinasyonun taşıma kapasitesi dikkate alınarak insan baskısı mümkün olduğunca azaltılmalıdır. Ancak, Ulugöl Tabiat Parkı’nın mevcut ziyaretçi sayısı dikkate alındığında doğallığını koruduğu söylenebilir. Tabiat parkında özel günlerin düzenlenmesi ile ilgili olarak bir ziyaretçi “*bir tabiat parkında düşünle karşılaştık. Ses sistemini alıp gelmişler, halaylar, horonlar ile düşün yapıyor, etrafa peçeteler saçılmış, çekirdekler çitleniyor, çayına şekerini atan çöpünü de yere atıyor. Tabiat parkı değil sokak düşününe katılmış gibiydik. O güzel doğaya içim acıdı*” gibi olumsuz yorumlarda bulunmuştur. Bu bağlamda, milli park, tabiat parkı vb. koruma altında olan destinasyonlarda bu tarz özel günlerin düzenlenmemesi ve buna izin verilmemesi gerekmektedir. Bunun yanı sıra, özel günler kapsamında fotoğraf çekimi için tabiat parkına gelen kişilerin doğaya zarar vermeden, dikkatli bir şekilde davranması önem arz etmektedir. Bir ziyaretçi de olumsuz görüş olarak görevlilerin davranışlarını şikâyet etmiştir. Turizm sektörü insan ilişkilerinin belki de en yoğun olduğu sektörlerin başında gelmektedir. Dolayısıyla, ziyaretçiler ile görevliler arasında saygı ve nezaket kurallarına uygun davranışlar sergilenmesi o destinasyonun imajı açısından oldukça önemlidir.

Tablo 6’da “tavsiye niteliğindeki yorumlar” ana temasına ait alt temalar ve bu alt temaları destekleyen ziyaretçi yorumlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. Ziyaretçilerin Tavsiye Niteliğindeki Bazı Yorumları

ANA TEMA	ALT TEMALAR	ZİYARETÇİ YORUMLARI
TAVSİYE NİTELİĞİNDEKİ YORUMLAR	Potansiyel Turistlere Yönelik Tavsiyeler	<p>“...Özellikle sonbaharda gitmeniz tavsiye olunur...”</p> <p>“...Ulugöl Tabiat Parkı ve Ulugöl gölü sonbaharda başka güzeldir...”</p> <p>“...Buraya Eylül ayı yaprak dökülmeden önce ya da yaz ayında gitmeniz gerekiyor...”</p> <p>“...Özellikle Eylül-Ekim aylarında gidilmesi tavsiye edilir...”</p> <p>“...Tur veya özel araba ile gelinebilir...”</p> <p>“...Günübirlik gidecekseniz rotanız önce Ulugöl. Aktivite ve öğle yemeği sonrası Ohtamış Şelalesi’ne geçin. Sabah 09:00 hareketli akşam 16:30 Ordu varış ailenizle günlük bir tur yapmış olursunuz. Rota: Ulugöl-Gölköy-Ohtamış Şelalesi-Ordu...”</p>
	Yetkililere Yönelik Tavsiyeler	<p>“...Belediyenin buraya daha çok yoğunlaşmış ilgilenmesi gerekli...”</p> <p>“...Yolunun yapılmaya ihtiyacı var...”</p> <p>“...Tesisleşme konusunda da adım atılmalı...”</p> <p>“...Yürüyüş parkurlarının sağlamlştırılması, küçük kayıklarla gezme ve balıklara yem verme, belirli yerlerde piknik alanlarının oluşturulması ve doğayla uyumlu çöp kutularının konulması güzel bir işletmenin gelen insanlara hizmet etmesiyle tadına doyumayacak bir yer olabilir...”</p>

Tavsiye niteliğindeki yorumlar ana temasına ait 2 alt tema tespit edilmiştir. Bu alt temalar; “potansiyel turistlere yönelik tavsiyeler” ve “yetkililere yönelik tavsiyeler”den oluşmaktadır. Bu destinasyonu ziyaret ederek deneyimleyen turistler, kendilerinden sonra gelebilecek potansiyel turistler için “*özellikle Eylül-Ekim aylarında gidilmesi*”, “*tur veya özel araba ile gelinebilir*” ve “*günübirlik gidecekseniz rotanız önce Ulugöl. Aktivite ve öğle yemeği sonrası Ohtamış Şelalesi’ne geçin. Sabah 09:00 hareketli akşam 16:30 Ordu varış ailenizle günlük bir tur yapmış olursunuz. Rota: Ulugöl-Gölköy-Ohtamış Şelalesi-Ordu*” yönünde birtakım tavsiyelerde bulunmaktadır. Bunlara ilaveten, ziyaretçilerin yetkililere de yönelik tavsiyeleri mevcuttur. “*Belediyenin buraya daha çok yoğunlaşmış ilgilenmesi gerekli*”, “*yolunun yapılmaya ihtiyacı var*”, “*yürüyüş parkurlarının sağlamlştırılması*” ve “*belirli yerlerde piknik alanlarının oluşturulması ve doğayla uyumlu çöp kutularının konulması*” gibi yerel yönetimleri ilgilendiren tavsiyeler yer almaktadır. Ayrıca, ziyaretçilerin “*tesisleşme konusunda da adım atılmalı*”, “*küçük kayıklarla gezme ve balıklara yem verme*” ve “*güzel bir*

işletmenin gelen insanlara hizmet etmesiyle tadına doyumayacak bir yer olabilir” gibi ifadeleri de özel sektördeki işletmeleri yakından ilgilendirmektedir. Bu bağlamda, yerel yönetimlerin ve özel sektördeki işletmelerin bu olumsuzlukları ve eksik yönleri tamamlamaları destinasyonun gelişimi ve ziyaretçi memnuniyeti açısından oldukça önemlidir.

Tablo 7’de “bilgilendirme niteliğindeki yorumlar” ana temasına ait alt tema ve bu alt temayı destekleyen ziyaretçi yorumlarına yer verilmiştir.

Tablo 7. Ziyaretçilerin Bilgilendirme Niteliğindeki Bazı Yorumları

ANA TEMA	ALT TEMALAR	ZİYARETÇİ YORUMLARI
BİLGİLENDİRME NİTELİĞİNDEKİ YORUMLAR	Tabiat Parkı Hakkında	<p>“...Orman Genel Müdürlüğü’ne bağlı olan tabiat parkıdır...”</p> <p>“... Tabiat parkına girişler ücretli...”</p> <p>“...Gölköy yakınlarındaki Ulugöl tabiat parkı bir göl ve orman birleşimi...”</p> <p>“...Yeşillikler içerisinde bir göl coğrafyası...”</p> <p>“...Gölde bol bol kurbağa ve su yılanı mevcut...”</p>

Bilgilendirme niteliğindeki yorumlar ana temasına ait 1 alt tema bulunmaktadır. Bu alt tema; “tabiat parkı hakkında”dır. Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili turistlerin, “Orman Genel Müdürlüğü’ne bağlı bir tabiat parkı”, “girişler ücretli”, “bir göl ve orman birleşimi” ve “gölde bol bol kurbağa ve su yılanı mevcut” gibi ifadeleri tabiat parkı hakkında birtakım bilgileri ortaya koymaktadır. Ancak, tabiat parkının detaylı olarak flora ve faunasına ait bir yorumun olmaması dikkat çekmektedir. Buna rağmen, Ulugöl Tabiat Parkı’nın zengin bir flora ve faunaya sahip olduğu bilinmektedir. Diğer yandan, destinasyon ve yakın çevresine ilişkin iklimle ilgili bir bilgi ve yorum olmaması da dikkat çeken bir başka konudur.

Tablo 8’de “uyarı niteliğindeki yorumlar” ana temasına ait alt temalar ve bu alt temaları destekleyen ziyaretçi yorumlarına yer verilmiştir.

Tablo 8. Ziyaretçilerin Uyarı Niteliğindeki Bazı Yorumları

ANA TEMA	ALT TEMALAR	ZİYARETÇİ YORUMLARI
UYARI NİTELİĞİNDEKİ YORUMLAR	Potansiyel Turistlere Yönelik Uyarılar	<p>“...Etrafı kirlitemeyiniz. Çöplerinizi çöp kutularına atınız...”</p> <p>“...Rota üzerinde yağmurlu günlerden sonra zemin kaygan olabilir...”</p>
	Yetkililere Yönelik Uyarılar	<p>“...Tabiat parkı denilen yerde düğün ve mangalın yanlış bir uygulama olduğunu görevlilere duyurmak isterim...”</p>

Uyarı niteliğindeki yorumlar ana temasına ait 2 alt tema belirlenmiştir. Bu alt temalar; “potansiyel turistlere yönelik uyarılar” ve “yetkililere yönelik uyarılar”dan oluşmaktadır. Ziyaretçiler özellikle potansiyel turistlere yönelik “çevrenin kirlenmemesi” ve “çöplerin çöp kutusuna atılması” konusunda uyarılarda bulunmuşlardır. Destinasyonun sürdürülebilirliği ve doğallığını koruması için bu durum oldukça önemlidir. Buna ek olarak bir ziyaretçi de yağmurlu günler sonrası yürüyüş rotasındaki zeminin kaygan olabileceğini belirtmiştir. “Tabiat parkı denilen yerde düğün ve mangalın yanlış bir uygulama olduğunu görevlilere duyurmak isterim” ifadesi ile de bir ziyaretçi yerel yönetimlere çağrı da bulunmaktadır.

Tablo 9’da “destinasyonun geleceğine yönelik öngörü ve endişeler” ana temasına ait alt tema ve bu alt temayı destekleyen ziyaretçi yorumlarına yer verilmiştir.

Tablo 9. Ziyaretçilerin Destinasyonun Geleceğine Yönelik Öngörü ve Endişelerini Belirten Bazı Yorumlar

ANA TEMA	ALT TEMALAR	ZİYARETÇİ YORUMLARI
DESTİNASYONUN GELECEĞİNE YÖNELİK ÖNGÖRÜLER VE ENDİŞELER	Destinasyonun Tahribata Uğrama Riski	<p>“...Doğa harikası bu yer umarım bozulmaz...”</p> <p>“...El değmeden ne kadar daha koruyabilir kendini bilemiyorum...”</p> <p>“...Umarım rant uğruna talan olmaz...”</p> <p>“...Umarım sonu Uzungöl gibi olmaz...”</p> <p>“...Yakında Uzungöl akıbetine uğrar adım atacak yer bulamazsınız...”</p>

Destinasyonun geleceğine yönelik öngörü ve endişeler ana temasına ait 1 alt tema tespit edilmiştir. Bu alt tema; “destinasyonun tahribata uğrama riski”nden oluşmaktadır. Turistlerin “doğa harikası bu yer umarım bozulmaz”, “el değmeden ne kadar daha koruyabilir kendini bilemiyorum” ve “umarım rant uğruna talan olmaz” gibi ifadeleri destinasyonun bozulma ve tahribata uğrama riski ile karşı karşıya kalacağı görüşünü desteklemektedir. Buna ek olarak turistler Ulugöl Tabiat Parkı’nı Uzungöl ile karşılaştırarak hem bu destinasyonun geleceğinin Uzungöl ile aynı olacağına hem de Uzungöl’ün yaşadığı olumsuz duruma dikkat çekmiştir. Turistlerin, “umarım sonu Uzungöl gibi olmaz” ve “yakında Uzungöl akıbetine uğrar adım atacak yer bulamazsınız” gibi ifadeleri bu görüşü destekler niteliktedir.

Sonuç

Bu çalışmada, doğa turizmi kapsamında Ulugöl Tabiat Parkı’nı deneyimlemiş turistlerin TripAdvisor platformunda paylaştıkları çevrimiçi yorumları inceleyerek destinasyona yönelik görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili TripAdvisor platformunda toplam 43 çevrimiçi yorum tespit edilmiştir. Yapılan yorumların büyük bir çoğunluğu Türkçe dil seçeneği ile gerçekleşmiştir. Buradan hareketle, Ulugöl Tabiat Parkı’nın genel olarak iç turizm talebine cevap verdiği ve bu destinasyonu ziyaret edenlerin yerli turistlerden oluştuğu ifade edilebilir. Bunun yanı sıra, Ulugöl Tabiat Parkı’nı ziyaret eden turistlerin %72,1’i bu destinasyonun mükemmel olduğu yönünde puan vermişlerdir. Bu bağlamda, turistlerin destinasyonla ilgili memnuniyet düzeylerinin yüksek olduğu ve bu durumun çevrimiçi yorumlara olumlu yansıdığı sonucunu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili TripAdvisor platformunda sadece 43 yorumun yer alması, bu tabiat parkının bilinirliğinin yeterli seviyede olmadığı şeklinde değerlendirilebilir.

Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili TripAdvisor platformundan elde edilen 43 çevrimiçi yorum içerik analizi ile çözümlenmiştir. İçerik analizi sonucunda yorumlar 6 ana tema ve 20 alt tema altında toplanmıştır. Bu ana temalar; olumlu yorumlar, olumsuz yorumlar, tavsiye, bilgilendirme, uyarı ve destinasyonun geleceğine yönelik öngörüler ve endişelerden oluşmaktadır. Olumlu yorumlara yönelik 6 alt tema, olumsuz yorumlarla ilgili 8 alt tema, tavsiye ana temasına ilişkin 2 alt tema, bilgilendirme ana teması altında 1 alt tema, uyarı ana teması altında 2 alt tema ve destinasyonun geleceğine yönelik öngörüler ve endişeler ana teması altında 1 alt tema tespit edilmiştir.

Çalışmanın bulgularına göre, Ulugöl Tabiat Parkı’nı ziyaret eden turistlerin büyük bir çoğunluğu olumlu yönde görüş belirtmiştir. Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili en çok ifade edilen olumlu görüş doğa harikası/manzarasıdır.

Güzel & Yeşil, (2021)'in Ulugöl Tabiat Parkı'nın da aralarında yer aldığı Ordu ilindeki dört rekreasyon alanını ziyaret eden turistlerin yorumlarını incelediği çalışmada olumlu görüş olarak manzara ve doğa harikası bulgularına ulaşmış olması, bu çalışmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir. Bunun yanı sıra, temiz hava/oksijen, bozulmamış çevre, rekreatif imkânlar, turistik işletme yeterliliği ve rekreatif kolaylıklar da destinasyona yönelik diğer olumlu görüşler arasındadır. Literatür incelendiğinde benzer bulguların elde edildiği çalışmalar yer almaktadır. Öztürk ve diğerleri (2017) tarafından Ulugöl Tabiat Parkı'nı ziyaret eden turistlerin algılarını, beklentilerini ve memnuniyetlerini ölçmek için yaptığı anket çalışması sonucunda destinasyonun doğa yürüyüşü ve foto-safari gibi rekreatif etkinlikler için uygun olduğu; Savaşkan & Haliloğlu, (2021)'nin ekolojik turizm kapsamında Acarlar Longozu'nu deneyimleyen turistlerin düşüncelerini incelediği çalışmada kafe/restoran gibi turistik işletmelerin yer aldığı bunun yanı sıra yürüyüş parkuru gibi rekreatif kolaylıkların mevcut olduğu; Şengül & Çılgınoğlu, (2023)'nin Yozgat Çamlığı Milli Parkı'nı ziyaret eden turistlerin çevrimiçi yorumlarını incelediği çalışmada temiz hava/oksijen deposu ve işletme yeterliliğine sahip olduğu bulguları burada elde edilen bulgularla örtüşmektedir. Bu doğrultuda, Ulugöl Tabiat Parkı'nın turistlerin keyifli zaman geçirmelerini sağlayacak niteliklere sahip bir doğa turizmi destinasyonu olduğunu ifade etmek mümkündür.

Ulugöl Tabiat Parkı hakkında turistlerin en çok olumsuz yorumda bulunduğu temel konu ulaşım'dır. Turistlerin çoğunluğu, tabiat parkına giden yolların durumundan ve destinasyona ulaşmak için geçen sürelerden şikâyet etmektedirler. Literatürde bu durumu destekleyen çalışmalar mevcuttur. Güzel & Yeşil, (2021) Ordu ilinde Çınarsuyu Tabiat Parkı ve Ulugöl Tabiat Parkı ile Asarkaya Kent Ormanı ve Yoroç Kent Ormanı olmak üzere dört rekreasyon alanını ziyaret eden turistlerin tercih ve eğilimlerini sosyal medya verileri aracılığıyla incelemiş ve turistlerin, Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili en çok olumsuz görüş belirttikleri konunun başında ulaşım geldiği bulgusuna ulaşmıştır. Tür, (2023) doğa turizmi çerçevesinde Kaz Dağları'nı ziyaret eden turistlerin çevrimiçi yorumlarını incelediği çalışmada, olumsuz yönlerden biri olarak yolların berbat ve dar olduğunu tespit etmiş ve ulaşımın kötü olduğu bulgusuna rastlamıştır. Dolayısıyla, turistlerin destinasyona rahat ve konforlu bir şekilde ulaşmaları için yol durumunun iyileştirilmesi gerekmektedir. Buna ek olarak turistlerin yönlendirme levhası, turistik işletme yetersizliği, aktivite yetersizliği, gürültü kirliliği, ziyaretçi yoğunluğu, özel günlerin düzenlenmesi ve görevlilerin davranışları konusunda olumsuz görüş belirttiği diğer konulardır. Literatür incelendiğinde benzer bulgulara ulaşan çalışmalar yer almaktadır. İnanır & Ongun, (2019) Salda Gölü'nü deneyimlemiş turistlerin çevrimiçi yorumlarının incelendiği çalışmada, altyapı olarak yol, kanalizasyon ve telekomünikasyon konularında; üstyapı olarak ise konaklama ve yemek yeme konularında ciddi problemlerin yaşandığı bulgusuna ulaşmıştır. Mancı & Tengilimoğlu (2021)'nin Göbeklitepe'yi ziyaret eden turistlerin görüşlerini incelendiği çalışmada, yönlendirme tabelalarının eksikliği, kalabalıklık ve çevre temizliği gibi olumsuz bulgulara rastlamıştır. Buradan hareketle, olumsuz yönlerin giderilmesi Ulugöl Tabiat Parkı'nın uzun vadeli sürdürülebilirliğine katkıda bulunacak ve turistlerin bu destinasyona olan olumsuz algılarını olumlu yönde değiştirecektir.

Ulugöl Tabiat Parkı'nı deneyimleyen ziyaretçilerin yorumları incelendiğinde hem potansiyel turistlere hem de yetkililere yönelik tavsiye niteliği taşıyan yorumları bulunmaktadır. Bu noktada, özellikle turistlerin seyahat zamanı ile ilgili verdiği tavsiye dikkat çekmektedir. Ulugöl Tabiat Parkı'ndaki renk armonisini görmek için özellikle Sonbahar mevsiminde ziyaret edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu dönemde, tabiat parkındaki doğal manzara göz kamaştırıcı bir güzellik sunar ve turistlere unutulmaz bir deneyim yaşatır. Bu durum, Güzel & Yeşil, (2021)'in yaptığı çalışmanın bulguları ile benzerlik göstermektedir.

TripAdvisor platformunda Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili ziyaretçilerin birtakım bilgilendirme içerikli yorumları da yer almaktadır. Ziyaretçiler, Ordu merkeze uzaklık, Orman Genel Müdürlüğü'ne bağlı bir tabiat parkı olması, bir göl ve orman birleşimi sonucu oluşması, göl içindeki birtakım canlıların varlığı ve tabiat parkının ücretli olması ile ilgili bilgiler sunmaktadır. Nitekim, Şengül & Çılgınoğlu, (2023)'nin Yozgat Çamlığı Milli Parkı'nı ziyaret eden turistlerin görüşlerini incelediği çalışmada milli parkın tarihi ve içeriği hakkında bilgi verici yorumlara yer verdiği bulgusu, bu çalışmada elde edilen bulgularla örtüşmektedir.

Çalışmanın bir diğer önemli bulgusu ise turistlerin, potansiyel turistlere yönelik uyarıları ve yetkililere yönelik uyarılardır. Ulugöl Tabiat Parkı'nı deneyimleyen turistler gelecekte bu destinasyonu ziyaret edecek potansiyel turistleri çevreyi kirletmemeleri ve çöplerini çöp kutusuna atması konusunda uyarmıştır. Bu kapsamda, destinasyonun doğallığını koruması ve sürdürülebilirliğini sağlaması için bu uyarıların potansiyel turistler tarafından dikkate alınması önem arz etmektedir.

Bu çalışmada elde edilen son bulgu da Ulugöl Tabiat Parkı'nı ziyaret eden turistlerin bu destinasyonun geleceğine yönelik öngörü ve endişelerini belirttikleri görüşlerdir. Bu bağlamda, turistler destinasyonun tahribata uğrama riski ile karşı karşıya kalacağı endişesini taşımaktadır. Buradan hareketle, destinasyona yönelik sürdürülebilir ziyaretçi yönetimi modelinin uygulanması önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra, karbon ayak izinin hesaplanması ve sürdürülebilir turizm politikalarının benimsenmesi ile destinasyon gelecek kuşaklara başarılı bir şekilde aktarılabilir.

Uluslararası literatürde milli parklar, tabiat parkları, korunan özel alanları ziyaret eden turistlerin görüşlerinin incelendiği çalışmalar yer almaktadır. Mirzaalian, Halpenny & Parabendin, (2018) Jasper Milli Parkı'nı ziyaret eden turistlerin görüşlerini incelediği çalışmada turistlerin çoğunlukla destinasyona yönelik olumlu ifadeler paylaştığını belirlemiştir. Ulugöl Tabiat Parkı'nı ziyaret eden turistlerin de çoğunlukla destinasyona yönelik olumlu ifadeler paylaşması benzer sonuçlara ulaşıldığını göstermektedir. Stoleriu, Brachado, Rusu & Lupu, (2019) UNESCO Dünya Miras Listesinde bulunan Danube (Tuna) Deltası'na yönelik ziyaretçi yorumlarını TripAdvisor platformu üzerinden değerlendirmiştir. Bu bağlamda, ziyaretçilerin çoğunlukla olumlu duygulara sahip olduğu ve olumlu deneyimlerin ise genellikle doğa ve yaban hayatı ile ilgili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ulugöl Tabiat Parkı ile bu çalışmanın bulguları benzerlik göstermektedir. Egresi & Prakash, (2019) yaban hayatı turizmi kapsamında Yala Milli Parkı'nı ziyaret eden turistlerin TripAdvisor platformunda paylaştıkları çevrimiçi yorumlardan hareketle destinasyona yönelik memnuniyet düzeylerini incelemiştir. Araştırmada, turistlerin büyük bir çoğunluğunun milli parkı ziyaret etmekten memnun olduğu hayvan sayısı ve çeşitliliği, araç ve turist sayısı ile rehberlerin ve şoförlerin bilgi ve becerilerinin ise memnuniyetsizlik yaratan durumlar olduğunu belirlemiştir. Bu kapsamda, genel memnuniyet açısından bu çalışmanın bulguları ile paralellik göstermektedir. Niezgod & Nowacki, (2020) Tatra Ulusal Parkı'nı ziyaret eden turistlerin düşüncelerini analiz ettiği çalışmada turistler için en önemli şeyin fiziksel aktivite deneyimleri olduğunu tespit etmiştir. Ulugöl Tabiat Parkı'nın doğa yürüyüşü, kamp, kuş gözlemciliği ve bisiklet sürme gibi aktiviteler için uygun olması da benzer sonuçlara ulaşıldığını göstermektedir. Măgdălin & Cehan, (2022) Bicz Gorges-Hasmas Milli Parkı'nı deneyimleyen turistlerin çevrimiçi yorumlarından hareketle destinasyonun imajını belirlemeye çalıştığı araştırmada yol ve kalabalıklık ziyaretçilerin olumsuz ifadelerde bulunduğu temel iki konudur ve bu çalışmanın bulguları ile örtüşmektedir.

Ulugöl Tabiat Parkı'na yönelik yapılan bu çalışmanın ulusal turizm literatürüne, yöreyle ilgili çalışma yapan araştırmacılara ve Ordu ilindeki yerel yönetimlere katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın verileri TripAdvisor platformundan elde edilmiştir. Bu durum çalışmanın temel sınırlılığını oluşturmaktadır. Gelecekte yapılacak araştırmalarda destinasyona ait farklı sosyal medya platformlarından yararlanılarak analizler yapıp sonuçlar karşılaştırılabilir. Diğer yandan, Ulugöl Tabiat Parkı ile ilgili yerel paydaşların bakış açılarını ortaya çıkartabilecek nitel araştırma yöntemlerinin uygulanabileceği araştırmalar tasarlanabilir.

Öneriler

Bu çalışmanın bulgularından yola çıkarak başta Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Ordu Büyükşehir Belediyesi, Gököy Belediyesi, Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü ve Ordu Orman İşletme Müdürlüğü olmak üzere, ildeki bütün paydaşlara yönelik birtakım öneriler sunulmuştur. Bu öneriler şu şekildedir:

- Ulugöl Tabiat Parkı'nın bilinirliğini artırmak için ulusal ve uluslararası arenada tanıtım ve pazarlama kampanyaları düzenlenmelidir. Bu kampanyalar, ulusal medya, sosyal medya platformları ve diğer iletişim kanalları aracılığıyla yürütülmelidir. Bu sayede, tabiat parkının çekiciliği ve benzersiz özellikleri daha geniş bir kitleye ulaştırılarak turist sayısında artış sağlanabilir. Burada yöredeki STK'lar ve belediyelere büyük bir görev ve sorumluluk düşmektedir. Bu paydaşlar tarafından tanıtım yapılmalıdır.
- Turistler, Ulugöl Tabiat Parkı'nın ulaşım konusundaki zorluklarına dikkat çekmişlerdir. Konforlu ve rahat bir ulaşım deneyimi için, asfalt yolların yapılması önerilmektedir.
- Ulugöl Tabiat Parkı'nın şehir merkezinden uzaklığı nedeniyle, turistlerin destinasyona kolayca ulaşabilmesi için yol boyunca daha fazla yönlendirme levhası konulmalı veya mevcut levha sayısı artırılmalıdır.
- Ulugöl Tabiat Parkı'nın doğal zenginliklerinin korunması için stratejik politikaların oluşturulması ve çevreye zarar verebilecek faaliyetlerin önlenmesi için daha etkili cezai yaptırımlar uygulanmalıdır. Bu önlemler, tabiat parkının ekolojik dengesini korumak ve turistlerin doğal yaşam alanlarını olumsuz etkilemesini önlemek amacıyla hayati önem taşımaktadır.

- Turistlerin yorumları incelendiğinde özellikle sonbahar mevsiminde ve hafta sonlarında ziyaretçi yoğunluğu olduğu saptanmıştır. Bu bağlamda, turizm faaliyetleri, bu destinasyonda yılın her dönemine yayılmalı ve mevsimlik değil, sürekli bir nitelik kazanmalıdır.
- Yörede özellikle yerel halk tarafından yapılan piknik ve benzeri etkinlikler kontrol altına alınmalı ve çevreye zarar vermeden ve atık bırakılmadan bu faaliyetler gerçekleştirilmelidir. Ayrıca, yörede yaşayan yerel halk bu konuda bilinçlendirilmelidir.
- Yörenin dokusuna ve mimari yapısına uygun işletme sayısı arttırılmalıdır.
- Yöredeki hem görevliler hem de çalışanlara turizm bilinci ve eğitimi verilmelidir.
- Yöreye olan turizm talebinin sürekliliği ve arttırılması için yöreye özgü rekreatif faaliyetler çeşitlendirilmelidir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar, bu makalenin araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Mali Destek

Yazarlar bu makalenin araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Çalışma, araştırmacılar arasında eşit bir işbirliği ile yürütülmüş ve raporlanmıştır.

Etik Kurul İzni

“Doğa turizmi kapsamında Ulugöl Tabiat Parkı’na ziyaret eden turistlerin çevrimiçi yorumlarının incelenmesi: Tripadvisor örneği” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Anonim, (2018). Ulugöl Tabiat Parkı 1/5.000 ölçekli nazım imar planı 1/1.000 ölçekli uygulama imar planı açıklama raporu ve plan hükümleri. https://webdosya.csb.gov.tr/db/ordu/duyurular/ulugol_plan_aciklama_raporu20190128142128.pdf
- Aylan, S. (2019). Ulubey Kanyonlarına yönelik sosyal medyada yapılan ziyaretçi yorumlarının içerik analizi: TripAdvisor. com örneği (content analysis of visitor comments on social media for Uşak Ulubey Canyons: case of TripAdvisor. com). *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 7(4), 2582-2598. <https://doi.org/10.21325/jotags.2019.488>
- Balıkoğlu, A., Ulusoy Yıldırım, H., & Hacıoğlu, N. (2020). Turist rehberlerine yönelik elektronik yorumların içerik analizi: TripAdvisor örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 385-401. <https://doi.org/10.36362/gumus.680553>
- Bell, S., Tyrväinen, L., Sievänen, T., Pröbstl, U., & Simpson, M. (2007). Outdoor recreation and nature tourism: A European perspective. *Living Reviews in Landscape Research*, 1(2), 1-46.
- Blamey, R. K. (2001). Principles of ecotourism. D. B. Weaver (Ed.), *In Encyclopedia of ecotourism* (pp. 5-22). CAB International.
- Ceballos-Luscurain, H. (1996). *Tourism, ecotourism and protected areas*. IUCN.

- Chen, A.H., & Peng, N. (2016). Examining Chinese Tourists' nature-based tourism participation behavior: incorporating environmental concern into a constraint negotiation model, *Tourism Analysis*, 21(2-3), 189-202. <https://doi.org/10.3727/108354216X14559233984737>
- Cheng, X., Fu, S., Sun, J., Bilgihan, A., & Okumus, F. (2019). An investigation on online reviews in sharing economy driven hospitality platforms: A viewpoint of trust. *Tourism Management*, 71, 366-377. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.10.020>
- Center for Responsible Travel (CREST). (2017). The case for responsible travel: Trends and statistics 2017.
- Çamlıca, K., Eren, A. S., & Aslan, H. M. (2022). Kapadokya bölgesinde faaliyet gösteren seyahat acentelerine yönelik e-şikâyetlerin içerik analizi ile incelenmesi: TripAdvisor örneği. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 122-136. <https://doi.org/10.32572/guntad.993439>
- Çilli, E., Yeşil, M., & Güzel, M. (2023). Ulugöl Tabiat Parkı'nın fiziksel taşıma kapasitesinin belirlenmesi. M. Yeşil, P. Yeşil, Ş. Şengür, G. B. Öztürk, M. A. Alp, M. Güzel, R. N. Karabörk & A. Argan (Ed.), *Cumhuriyetimizin 100. yılı anısına peyzaj mimarlığı, mimarlık ve çevre içinde* (ss. 36-46) Platanus Yayıncılık.
- Çuhadar, M., & Akçıl, A. Ç. (2018). Kalkan bölgesindeki konaklama işletmelerine yönelik çevrimiçi değerlendirmelerin analizi: Tripadvisor örneği. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 5(1), 1-10. <https://jrtr.org/index.php/jrtr/article/view/269>
- Çuhadar, M., Köseoğlu, S., & Gültepe, Ö. (2018). Isparta ilindeki konaklama işletmelerine yönelik çevrimiçi müşteri değerlendirmelerinin incelenmesi: Tripadvisor örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 227-239.
- Demirkol, Ş., Kaya, F., & Akın, G. (2017). Yiyecek içecek işletmelerinde turist deneyimlerine yönelik bir analiz: Tripadvisor örneği. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(1), 60-69. <https://jrtr.org/index.php/jrtr/article/view/176>
- Dellarocas, C. (2003). The digitization of word of mouth: Promise and challenges of online feedback mechanisms. *Management Science*, 49(10), 1407-1424. <https://doi.org/10.1287/mnsc.49.10.1407.17308>
- Egresi, I., & Prakash, T. G. S. L. (2019). What makes wildlife tourists happy and what disappoints them? Learning from reviews posted on TripAdvisor. *Geo Journal of Tourism and Geosites*, 24(1), 102-117. <https://doi.org/10.30892/gtg.24109-346>
- Gölköy Belediyesi, (2024). <https://www.golkoy.bel.tr/foto/golkoy-den-kareler.html>
- Gölköy Kaymaklığı, (2024). <http://www.golkoy.gov.tr/ulugol-tabiat-parki>
- Güzel, M., & Yeşil, M. (2021). Rekreasyon alanlarında ziyaretçi tercihlerinin sosyal medya verileri kullanılarak değerlendirilmesi: Ordu ili örneği. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 437-450. <https://doi.org/10.48146/odusobiad.899693>
- Hawkins, D. E, Ritchie, J. B, Go, F., & Frechtling, D. C. (Ed.). (1991). *World travel and tourism review: Indicators, trends and forecasts*. CAB International.
- İnanır, A., & Ongun, U. (2019). Yeşilova Salda'yı ziyaret eden turistlerin deneyimlerinin incelenmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 1028-1041. <https://tutad.org/index.php/tutad/article/view/116>
- Kafa, N., & Demircioğlu, E. (2022). Gökçeda'daki konaklama işletmelerine yönelik çevrimiçi müşteri değerlendirmelerinin incelenmesi: Tripadvisor örneği. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 9(2), 52-69. <https://doi.org/10.5281/zenodo.6774476>
- Karataş, Z. (2015). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kıper, T., & Arslan, M. (2007). Anadolu'da doğa turizmi kapsamında doğa yürüyüşü güzergahlarının belirlenmesinde örnek bir çalışma. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 4(2), 165-174.
- Kodaş, B., & Üzülmöz, M. (2021). Mardin ve Diyarbakır'da yer alan restoranlara yönelik müşteri şikâyetlerinin incelenmesi: Tripadvisor örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 485-505.
- Koday, S., Kaymaz, H., & Kaya, G. (2018). Kuzalan Tabiat Parkı'nın doğa turizm potansiyeli (Dereli-Giresun). *Marmara Coğrafya Dergisi*, (37), 124-143.
- Kong, I., & Sarmiento, F. O. (2022). Utilizing a crowdsourced phrasal lexicon to identify cultural ecosystem services in El Cajas National Park, Ecuador. *Ecosystem Services*, 56(101441), 1-13. <https://doi.org/10.1016/j.ecoser.2022.101441>
- Korkmaz, M. (2001). *Orman kaynaklarında doğa turizmi ve av turizmi etkinliklerinin ekonomik çözümlenmeleri* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. İstanbul Üniversitesi.

- Kültür Portalı, (2024). <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/ordu/gezilecekler/ulugol-tabiat-parkigolkoy>
- Lu, W., & Stepchenkova, S. (2015). User-generated content as a research mode in tourism and hospitality applications: Topics, methods, and software. *Journal of Hospitality Marketing and Management*, 24(2), 119–154. <https://doi.org/10.1080/19368623.2014.907758>
- Luzar, E. J., Diagne, A., Ecgan, C., & Henning, B. R. (1998). Profiling the nature-based tourist: A multinomial logit approach. *Journal of Travel Research*, 37(1), 48-55. <https://doi.org/10.1177/004728759803700106>
- Mancı, A. R., & Tengilimoğlu, E. (2021). Tripadvisor ziyaretçi yorumlarının içerik analizi: Göbeklitepe örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 1525-1545. <https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.779>
- Martins, H., & Pinheiro, A. J. (2022). Visitors perception of tourist attractions in a green protected area: The case study of the Peneda-Gerês National Park. A. Mandić, R. A. Castanho, & U. Stankov (Ed.), *In Cultural sustainable tourism: Strategic planning for a sustainable development* (pp. 51-65). Cham: Springer International Publishing.
- Mayer, M. (2014). Can nature-based tourism benefits compensate for the costs of national parks? A study of the Bavarian Forest National Park, Germany. *Journal of Sustainable Tourism*, 22(4), 561-583. <https://doi.org/10.1080/09669582.2013.871020>
- Măgdălin, E., & Cehan, A. (2022). The online destination image of the protected area Bicaz Gorges-Hășmaș National Park. *Lucrările Seminarului Geografic Dimitrie Cantemir*, 50(1), 1-19. <http://dx.doi.org/10.47743/lsgdc.v50i1.01>
- Mckercher, B., & Chan, A. (2005). How special is special interest tourism? *Journal of Travel Research*, 44(1), 21-31. <https://doi.org/10.1177/0047287505276588>
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber* (S. Turan, Çev.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Mirzaalian, F., Halpenny, E. & Pourabedin, P. (2018). *Multi-Dimensional explorations into visitors' experience sharing through TripAdvisor using social media analytics: An investigation on Jasper National Park*. [Oral presentation]. TTRA Conference, Canada.
- Myers, M. D. (2019). *Qualitative research in business and management*. Sage Publications.
- Niezgoda, A., & Nowacki, M. (2020). Experiencing nature: Physical activity, beauty and tension in Tatra National Park analysis of TripAdvisor reviews. *Sustainability*, 12(2), 1-15. <https://doi.org/10.3390/su12020601>
- Ordu İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, (2024). <https://ordu.ktb.gov.tr/TR-130746/ulugol-tabiat-parki-golkoyordu.html>
- Ordu İli Doğa Turizmi Master Planı, (2012). https://docplayer.biz.tr/3716978-Ordu-ili-doga-turizmi-master-plani-2013-2023.html#google_vignette
- Özel, M. A. (2010). *Turizmin çeşitlendirilmesi bağlamında doğa turizmi: Ankara örneği* [Uzmanlık Tezi]. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Öztürk, S., Umdu, D. Ç., Pişkin, Y., & Hüsam, A. (2017). Ulugöl Tabiat Parkı Ziyaretçi Memnuniyeti. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 160-167.
- Savaşkan, Y., & Haliloğlu, S. (2021). Ekolojik turizm çerçevesinde Acarlar Longozu'na yönelik e-yorumların analizi. *Turizm Ekonomi ve İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 6-20.
- Scalabrini, E., Vaz, M., Teixeira, J. P., Rojo, C. J. R., Alonso, D., Mestre, L., & Fernandes, P. O. (2023). Natural parks image: An analysis of TripAdvisor reviews. C. Montenegro, Á. Rocha, & J. M. C. Lovelle (Ed.), *In Management, tourism and smart Technologies* (pp. 373-383). Cham: Springer Nature Switzerland.
- Scott, D., & Morrison, M. (2005). *Key ideas in educational research*. A&C Black.
- Spenceley, A., & Goodwin, H. (2007). Nature-based tourism and poverty alleviation: Impacts of private sector and parastatal enterprises in and around Kruger National Park, South Africa. *Current Issues in Tourism*, 10(2-3), 255-277. <https://doi.org/10.2167/cit305.0>
- Stoleriu, O. M.; Brochado, A.; Rusu, A., & Lupu, C. (2019) Analyses of visitors experiences in a natural world heritage site based on TripAdvisor reviews, *Visitor Studies*, 22(2), 192-212. <https://doi.org/10.1080/10645578.2019.1665390>
- Şahin, S., & Şad, B. (2018). Müzelere yönelik e-yorumların içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(1), 199-20. <https://doi.org/10.17130/ijmeb.2018137582>

- Şengül, A., & Çılgınoğlu, H. (2023). Türkiye'nin ilk milli parkına yönelik çevrim içi ziyaretçi yorumlarının incelenmesi: TripAdvisor örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 14(37), 247-261. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.1103436>
- Taş, B., Candan, A. Y., Can, Ö., & Topkara, S. (2010). Ulugöl (ORDU)'ün bazı fiziko-kimyasal özellikleri. *Journal of Fisheries Sciences*, 4(3), 254-263. [10.3153/jfscm.2010027](https://doi.org/10.3153/jfscm.2010027)
- Teksas Parks & Wildlife Department, (2024). <https://tpwd.texas.gov/>
- Topsakal, Y. (2019). Arslantepe Höyüğü TripAdvisor çevrimiçi yorumlarının içerik analizi ile incelenmesi. *Gastroia: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 3(4), 753-764.
- TripAdvisor.com (2024). <https://tripadvisor.mediaroom.com/tr-about-us>
- Tür, E. (2023). Doğa turizmi kapsamında Kaz Dağları'nı ziyaret eden turistlerin yaptıkları çevrimiçi yorumların incelenmesi: TripAdvisor örneği. *Uluslararası Global Turizm Araştırmaları Dergisi*, 7(1), 1-27.
- Uçar, M., Çeken, H., & Ökten, Ş. (2010). *Kırsal turizm ve kırsal kalkınma (Fethiye örneği)*. Detay Yayıncılık.
- Ulema, Ş., Uzut, İ., & İnançlı, S. (2020). Kış turizmi kapsamında destinasyonlara yönelik e-şikayetlerin analizi: Uludağ kayak merkezi örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 2945-2959. [10.26677/TR1010.2020.518](https://doi.org/10.26677/TR1010.2020.518)
- Urry, J. (1999). *Mekânları tüketmek* (R. G. Ögdül, Çev.). Mart Yayıncılık.
- Yaşar, Z. (2019). Kastamonu'da yöresel yiyecek içecek hizmeti sunan restoranlara ilişkin tüketici şikayetlerinin değerlendirilmesi: TripAdvisor örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 241-250.
- Yeşil, M., & Güzel, M. (2021). Ordu ili Asarkaya Kent Ormanı ve Yoroç Kent Ormanı ile Çınarsuyu Tabiat Parkı ve Ulugöl Tabiat Parkı'nın rekreasyonel potansiyel yönünden karşılaştırılması. *Gümüşhane Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 11(3), 975-987. <https://doi.org/10.17714/gumusfenbil.860626>
- Yeşilyurt, H., & Arca, R. (2018). Mutfak müzesi ziyaretçilerinin deneyimlerinin incelenmesi: Emine Göğüş Mutfak Müzesi örneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 60-70.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2013). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınevi.

EXTENDED SUMMARY

Due to the modern living conditions of the 21st century, people who settled in cities have become increasingly isolated from nature. To reconnect with nature, people now prefer nature-oriented travels. In this context, activities targeting nature tourism demand have begun to gain momentum. Nature tourism is defined as travel to natural areas such as national parks, nature parks, protected areas, zoos and wildlife (McKercher & Chan, 2005). Ulugöl Nature Park in Gökkyö district of Ordu province has become a popular tourist destination within the scope of nature tourism with its natural beauty, landscape value and biological diversity.

This study aims to determine the opinions of tourists who visited Ulugöl Nature Park within the scope of nature tourism by examining the online comments shared on the TripAdvisor platform. In addition, creating awareness about Ulugöl Nature Park destination and contributing to the prominence of the nature park constitute other objectives of the study. While the universe of the study consists of nature parks in Turkey, the sample consists of Ulugöl Nature Park in Ordu province. TripAdvisor platform is widely used for collecting reliable data in tourism research (Şahin & Şad, 2018). In this context, the data for this study were obtained from the TripAdvisor platform. In this study, a qualitative research approach was adopted and document review method was used as the data collection technique.

A total of 43 online reviews regarding Ulugöl Nature Park have been identified on the TripAdvisor platform. These comments; 38 of them were written in Turkish, 2 in English, 2 in Arabic, and 1 in German. It has been determined that the first comment regarding Ulugöl Nature Park was made on July 20, 2017, and the last comment was made on October 27, 2021. This data obtained from the TripAdvisor platform was compiled between April 08-14, 2024 and all comments were included in the research process. All comments were transferred to a Word file, spelling and grammar errors were corrected and then content analysis was applied. In this context, 6 main themes and 20 sub-themes were determined. These main themes consist of positive comments, negative comments, advice, information, warnings and predictions and concerns about the future of the destination. 6 sub-themes for positive comments, 8 sub-themes for negative comments, 2 sub-themes for the main theme of advice, 1 sub-theme under the main theme of information, 2 sub-themes under the main theme of warning, and 1 sub-theme under the main theme of predictions and concerns about the future of the destination were identified. Visitor comments supporting these themes are included with direct quotes.

The vast majority (72.1%) of the 43 online reviews shared on TripAdvisor regarding Ulugöl Nature Park rated this nature park as excellent. In this context, it can be said that the vast majority of visitors were pleased to visit Ulugöl Nature Park. Almost half of the individuals who visited Ulugöl Nature Park (51.2%) visited this destination with their families. In addition, 23.3% went to this destination as a couple. Based on this, it is understood that the majority of people who visit Ulugöl Nature Park visit this destination with their families or partners. A word cloud was created from the online experiences shared by visitors about Ulugöl Nature Park. It can be said that expressions such as "a place you should definitely/definitely/visit/see" in the word cloud carry positive connotations towards the Ulugöl Nature Park destination.

Visitors who made positive comments about Ulugöl Nature Park mostly emphasized the natural wonder/view of the destination. On the other hand; clean air/oxygen, unspoiled environment, recreational opportunities, touristic business adequacy and recreational facilities are other positive comments made about the destination. The most negative issue that visitors have about Ulugöl Nature Park is related to transportation. In addition, direction signs, inadequacy of touristic facilities, inadequacy of activities, noise pollution, visitor density, organization of special days and behavior of the staff were other negative opinions.

When the comments of visitors who have experienced Ulugöl Nature Park are examined, it is seen that they have comments that are of a recommendatory nature for both potential tourists and authorities. The most important recommendation for potential tourists is to visit during the Autumn season. From the authorities' perspective, recommendations were made for both local governments and the private sector. While solving infrastructure problems is the most important recommendation made to local governments, building tourist facilities is noteworthy as a recommendation made to the private sector. There is information about the Nature Park, including that it is a nature park affiliated with the General Directorate of Forestry, that it was formed as a result of the combination of a lake and a forest, and that there are some living creatures in the lake.

Visitors' warnings to potential tourists about "not polluting the environment" and "throwing garbage in the trash" were detected. Tourists visiting Ulugöl Nature Park have foresight and concerns about the future of this destination and that the destination will face the risk of destruction.

As a result, it can be stated that Ulugöl Nature Park generally responds to domestic tourism demand and that visitors to this destination consist of local tourists. It has been concluded that tourists' satisfaction levels with the destination are high and this is reflected positively in online comments. Ulugöl Nature Park has been revealed to be a nature tourism destination that has the qualities to ensure that tourists have an enjoyable time. Eliminating the negative aspects will contribute to the long-term sustainability of Ulugöl Nature Park and change the negative perceptions of tourists towards this destination in a positive way.

It is thought that this study conducted on Ulugöl Nature Park will contribute to the national tourism literature, researchers working on the region and local governments. The data for this study was obtained from the TripAdvisor platform. This constitutes the main limitation of the study. In future research, analyses can be made using different social media platforms of the destination.

DEPREM ÖNCESİ YAPI DURUMUNUN DEPREM SONRASI YAPIYA ETKİSİ: TAHTANI CAMİ ÖRNEĞİ

THE EFFECT OF PRE-EARTHQUAKE STRUCTURAL CONDITION ON POST-EARTHQUAKE STRUCTURE: THE CASE OF TAHTANI MOSQUE

Merve ANAÇ

Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Mimarlık
Fakültesi, Mimarlık Bölümü
merve.anac@hku.edu.tr
ORCID: 0000-0003-0281-2646

Merve KARABEYESER BAKAN

University College London, UCL · Institute for Sustainable
Heritage
merve.karabeyeser.20@ucl.ac.uk
ORCID: 0000-0002-9442-1724

ÖZ

Geliş Tarihi:
22.07.2024

Kabul Tarihi:
17.01.2025

Yayın Tarihi:
27.03.2025

Anahtar Kelimeler

Tarihi Yapı
Hasarları,
Restorasyon Sonrası,
Yapı Durumu
Deprem.

Keywords

Historical Building
Damages,
Building Condition,
After Restoration
Earthquake.

Geçmişten bugüne varlığını koruyan tarihi yapılar, döneminin yapım sistemini, malzeme özelliklerini, estetik anlayışını ve sosyo-kültürel özelliklerini yansıttığından dolayı özgündür ve kültürel mirasın önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Tarihi yapıların varlığını sürdürmesi, afetlere karşı dayanımı ile de ilişkilidir. Afetlerden kaçınılmaz ancak korunulabilir. Bu çalışma yapıların afet öncesi hasar durumlarının, afet esnasındaki davranışları hakkında bilgi vereceği yönünde bir bakış açısına sahiptir. Bu bağlamda Gaziantep'in ilk yerleşim merkezinden biri olan kalenin karşısında konumlanmış Tahtani Cami örneği üzerinden, afet öncesi ve afet sonrası yapı durumu analizi yapılmıştır. Bu amaç doğrultusunda 6 Şubat Kahramanmaraş depremi öncesinde yapının 2017 ve 2022 yıllarındaki hasar durumları ve hasar değişimleri tespit edilmiş, ardından afet sonrası yapı durumu ortaya konulmuştur. Yıkılan yapıların yeniden onarılması süreçlerinde, restorasyon kararları sebebiyle ortaya çıkan hasarların yeniden meydana gelmemesi açısından çalışma önemli veriler içermektedir. Çalışma tarihi yapıların restorasyon sonrası takip edilmesi ve bakımı ile afet öncesi yapı risklerinin azaltılmasına yönelik bir model önerisi sunmaktadır. Hazırlanan model tüm tarihi yapıların restorasyon süreçlerinde kullanılacak bir genelleme içermesi sebebiyle yaygınlaştırılabilir ve özgündür.

ABSTRACT

Historic buildings, which have survived from the past to the present, are unique and constitute cultural Heritage because they reflect the construction system, material properties, aesthetic understanding and socio-cultural characteristics of the period. The survival of historical buildings is also related to their resistance against disasters. Disasters cannot be avoided but can be protected. This study has a point of view that the pre-disaster damage conditions of the buildings will provide information about their behaviour during disasters. In this context, a pre-disaster building condition analysis was made on the example of Tahtani Mosque located opposite the castle, one of the first settlement centres of Gaziantep, and then information on its post-disaster condition is given. For this purpose, the damage status and damage changes of the building before the February 6 Kahramanmaraş earthquake in 2017 and 2022 were determined, and then the post-disaster building status was revealed. The study contains important data in terms of preventing the repetition of damages caused by restoration decisions during the restoration process of destroyed buildings. The study proposes a model for monitoring and maintenance of historic buildings after restoration and mitigation of pre-disaster building risks. The prepared model is generalizable and unique since it contains a generalization that can be used in the restoration processes of all historical buildings.

DOI: <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1520328>

Atıf/Cite as: Anaç, M. & Karabeyeser Bakan, M. (2025). Deprem öncesi yapı durumunun deprem sonrası yapıya etkisi: Tahtani Cami örneği. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 15(1), 594-608.

Giriş

Birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış Mezopotamya ve Akdeniz arasında yer alan Gaziantep, Akdeniz'den doğuya, kuzeye ve batıya uzanan çok sayıda ticari yolların kesişim noktasındadır. Kimi kaynaklarda Gaziantep'in İpek yolu üzerinde olduğu söylene de (Anaç & Arun, 2024), İpekyolu haritası incelendiğinde Gaziantep'le kesişmediği ancak ipek yolu ile bağlantılı birçok çok ticari aksın kesişim bölgesinde yer aldığı görülmektedir. Bu durum ilin geçmişten bugüne kadar ki sosyokültürel, ekonomik ve demografik yapısını önemli derecede etkilemiştir (Yazgan vd., 2005).

Gaziantep'in ilk yerleşim yeri "Dülük Köyü" dür ve antik devirde "Dolichenus" olarak adlandırılmıştır. Dülük Köyünden Gaziantep merkeze geçiş sürecinde yerleşim kale ve etrafında başlamış (Kuban, 2001; Uğur, 2004) ardından topografyanın da etkisiyle Alleben deresi boyunca genişlemiştir (Kasapbaşı, 2018). Kentin tarihsel gelişimi incelendiğinde kentin birçok farklı inanca ev sahipliği yaptığı ve bunun mahallelerinin fiziki yapılanmasında büyük rol oynadığı görülmektedir. Mahalle ve sokaklarda öncelikle dini yapıların inşa edildiği, ardından yerleşimin bu dini yapıların etrafında geliştiği bilinmektedir. Osmanlı döneminde dini yapılar ibadet mekânı olma özelliğinin yanı sıra idari merkezler olarak da kullanılmıştır (Günel, 2019; Kasapbaşı, 2018). Ayrıca bu yapılar halkın toplandığı, siyasi, ticari, ekonomik ve çeşitli toplantıları yürüttüğü mekânlar olarak da kullanılmaktadır (Diker & Erkan, 2017).

Geçmişten bugüne varlığını koruyan tarihi yapılar, döneminin yapım sistemini, malzeme özelliklerini, estetik anlayışını ve sosyo-kültürel özelliklerini yansıtmışından dolayı özgündür ve kültürel mirasın önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Anaç & Arun, 2024). Mevcut tarihi yapıları anlamak, korumak ve arşivlemek kültürel mirasın aktarımı için oldukça önemlidir. Türkiye'de tarihi yapıların gelecek nesillere aktarılması konusunda envanter (Yazgan vd., 2005), bakım (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2003), onarım (Ahunbay, 1996; Zeren & Uyar, 2010) ve restorasyon (Ahunbay, 1996; Sevim, 2019) çalışmaları yürütülmektedir. Yapılan araştırmalar tarihi yapılara yapılan müdahalelerin her zaman için doğru sonuçlar vermeyebileceğini göstermektedir. Yapıların müdahale, onarım ve restorasyon sonrası düzenli aralıklarla kontrol edilmesi, denetlenmesi ve varsa hasarların takip edilmesi oldukça önemlidir. Eğer yapı müdahalesinden sonra yapıda herhangi bir hasar oluşumu görülürse ileride yapının karşılaştacağı doğa kaynaklı afetlere, çevresel problemlere karşı dayanımı oldukça azalacaktır. Bunun sonucunda hasar miktarı artacak veya yıkıma maruz kalacaktır.

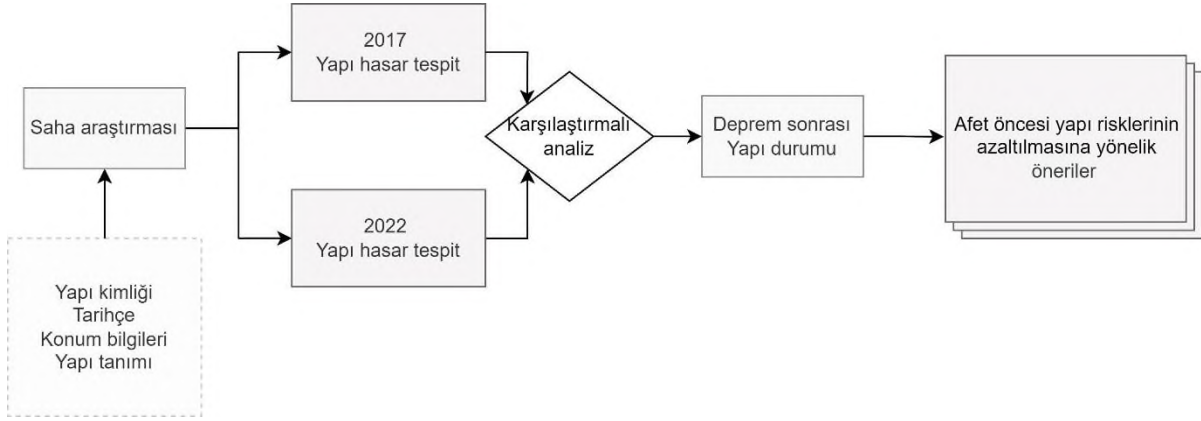
Tarihi yapıların varlığını sürdürmesi, afetlere karşı dayanımı ile de önemli ölçüde ilişkilidir. Afetlerden kaçınılamaz ancak korunulabilir. Afetlerde insan can kaybından sonra telafisi neredeyse imkânsız olan en önemli değer kültürel mirastır (Oktay vd., 2020). Asrın felaketi olarak bilinen 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremiyle beraber tarihi yapıların birçoğu hasar görmüştür. Gaziantep Vakıflar Kurulu Bölge Müdürlüğü raporuna göre tescilli, geleneksel, anıtsal ve nitelikli yapılar başta olmak üzere; 172 adet hasarsız, 410 adet az hasarlı, 149 adet orta hasarlı, 236 adet ağır hasarlı yapı bulunmaktadır (KUDEB, 2024). Ancak bunların içerisinde form özellikleri, yükseklikleri, geçtiği geniş açıklıklar nedeni ile camilerin sadece hasar görmediği, aynı zamanda yıkım oranının da diğer kültürel varlıklara göre daha fazla olduğu gözlemlenmiştir. Deprem sonrası tarihi camilerin durum incelemelerinde cami yapılarının büyük çoğunluğunun hasar aldığı görülmüştür. Restorasyon geçiren 35 tarihi caminin 15'inin ağır hasarlı, 5'inin orta hasarlı 15'inin az hasarlı olduğu, 3'ünün ise hasarsız olduğu tespit edilmiştir (KUDEB, 2024). Restorasyon geçiren yapıların daha dayanıklı olması beklenirken hasarlı yapı sayısının hasarsız yapı sayısından çok olması, restorasyonlarına yönelik ciddi adımlar atılması gerekliliğini ve duruma eleştirel gözle bakılması gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Buna ek olarak restorasyon geçirmeyen Şah Veli Camii'nin ise hasarsız olduğu raporlanmıştır (KUDEB, 2024). Depremin etkilerinin saptanması için belgeleme çalışmalarının önemi yadsınamaz. Bununla beraber depremin tarihi yapılar üzerindeki etkilerinin temel sebeplerinin araştırılması gereklidir. Afetlerden alınan derslerin doğru bir şekilde okunması ve yapılan hataların tekrar yapılmaması açısından bu çalışma önem arz etmektedir.

Bu çalışma yapıların afet öncesi hasar durumlarının, afet esnasındaki davranışları hakkında bilgi vereceğine yönelik bir bakış açısıyla hazırlanmıştır. Bu bağlamda Gaziantep'in ilk yerleşim merkezinden biri olan kalenin yakınlarında konumlanmış Tarihi Tahtanı Cami örneği üzerinden, afet öncesi yapı durum analizi yapılmış, ardından afet sonrası durumuna yönelik bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda Tarihi Tahtanı caminin 2017 ve 2022 (6 Şubat depremi öncesi) yıllarındaki hasar değişimleri, ardından 6 Şubat depremi sonrası yapı durumu ortaya konmaktadır. Çalışma tarihi yapıların restorasyon sonrası takip edilmesi, değerlendirilmesi ve bakımı ile afet

öncesi yapı risklerinin azaltılmasına yönelik öneriler ortaya koymaktadır. Bu bağlamda çalışma sadece camiler üzerinden değil tüm tarihi yapılar için örnek teşkil edecek niteliktedir.

Araştırma Metodolojisi

Çalışma kapsamında Gaziantep kent merkezinde yer alan tarihi Tahtani cami örneği üzerinden yapıların afet öncesi durum tespiti ve afet sonrası bu tespitlerin etkilerini ortaya koymaya yönelik bir araştırma yapılmıştır. Bu bağlamda 2010 yılında restorasyonu yapılan Tahtani caminin 2017 ve 2022 yıllarında hasar tespiti ve risk analizleri yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar sonucunda eksik veya hatalı restorasyon kararlarının 3 yıl gibi kısa sürede bile hasar boyutunu ne kadar değiştirdiği karşılaştırmalı analizler sonucunda ortaya konulmuştur. Tahtani cami için alınan restorasyon kararları, uzun vadede birçok probleme sebep olmuş ardından 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremi ile birlikte yapının ağır hasar alması ve caminin minaresinin yıkılması ile sonuçlanmıştır. Bu çalışma kapsamında hasar analizi ile birlikte, hasara neden olan faktörler ortaya konulmuş, restorasyon kararları ve ardından alınan bu restorasyon kararlarının sonrasında oluşan hasarların kök sebepleri değerlendirilmiştir. Çalışma tarihi yapıların restorasyon süreçleri ve restorasyon sonrası bakım süreçleri için eleştirel bir bakış açısı geliştirmeyi hedefleyen bir metodoloji sunmaktadır (Şekil 1). Çalışma sonucunda afet öncesi yapı risklerinin azaltılmasına yönelik model önerisi geliştirilmiştir.

Şekil 1. Araştırma Metodolojisi

Alan Çalışması Tahtani Cami Örneği

Tahtani Camii'nin yapım yılı tam olarak bilinmemektedir ancak 1531-1553 yıllarını kapsayan şer-i sicil kaydında, Gaziantep'te Tahtalu adında bir cami ve mescidin olduğu bilgisi bulunmaktadır (Karagöz, 2012). Bu kaynak yapının 1553 yılı öncesinde yapıldığını ortaya koyar. Şer-i sicil kaydında Tahtalu Camii ile Tahtalu Mescidi'nin farklı yapılar olduğu ve bu iki yapının farklı konumlarda olduğu vurgulanmaktadır (Ataş, 2023). Kimi kaynaklarda Tahtani caminin altında Livas ve Kastel (yer altı su yolu) olmasından dolayı da bu yapının yer altı kastel-mescit olarak da inşa edildiği söylenmektedir (Ataş, 2023; Güzelbey, 1984). Livas ve kastellerin yapıya bağlantısı kuyularla olmaktadır.

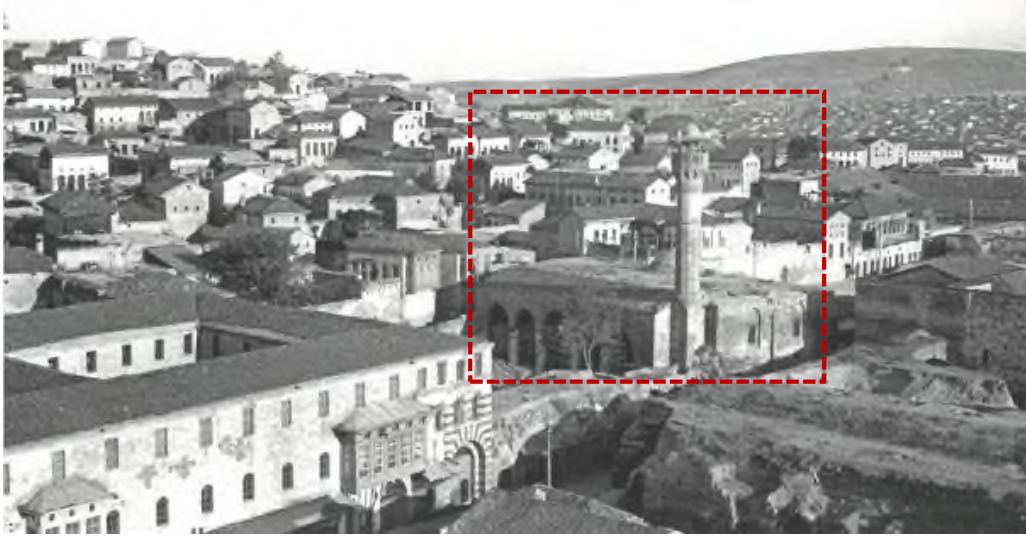
Evliya çelebi seyahatnamesinde “ *Ve Uzun çârsû içinde Tahtalı câmi' gâyet musanna' ve müferrih binâyı azîm kubbei âlîlidir. Ve mihrâb u minberi tarzı kadîm ve dilküşâ câmi'dir. Ve iki kapusu var. Biri sağında çârsûya nâzır ve biri kuble kapusu üzre târîhi budur.*” cümlesi geçmektedir (Gemici, 2018). Gaziantep'in ilk yerleşim yerinin kale ve civarında olduğu bilindiğine göre seyahatnamede tarif edilen Tahtalı Caminin, mevcut durumda kalenin tam karşısında konumlanan Tahtani cami olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 2). Evliya Çelebi'nin Tahtalu Camii kitabesinden caminin 1578 tarihinde onarım geçirdiği anlaşılmaktadır. 1578 tarihli belgede camide varlığı bilinen bir hazire, iki adet çeşme ve caminin havuzuyla bağlantılı suyolunun olduğu belirtilmektedir. Tahtani Camii'nin 1789 tarihli ve 1804 tarihli kitabelerinde onarım tarihleri bulunmaktadır (Ataş, 2023; Karagöz, 2012).

Görsel 1. Tahtani Cami Konumu

Tahtani camii için 1959 yılında Abdüsselam Kazaz öncülüde tamirat yapılmıştır ve 1970 yılında yapılan onarımda eskiden avluda yer alan sütunların taşınarak avluda ki şadırvanda kullanıldığı belirtilmiştir (Güzelbey, 1984). 1983 yılında yapılan onarımda ise minarenin ve taç kapının eskiyen taşları ile şerefenin şemsiye şeklindeki külahı yenilenmiş, avlu döşemeleri elden geçirilmiştir (Ataş, 2023). Son olarak 2011 Yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından restorasyonu yapılmıştır.

Evliya çelebi, seyahatnamesinde çarşı içindeki Tahtalı caminin gösterişli ve büyük bir kubbesi olduğunu belirtmiştir. Ancak camiye yönelik erişilebilir en eski fotoğraflar incelendiğinde dahi Caminin kubbesi görülmemiştir (Şekil 3). Bu durum bahsi geçen onarımların birinde (1980 öncesinde yapılan onarımlar için) seyahatnamede bahsedilen büyük kubbenin kaldırılmış olabileceği düşüncesine sevk eder.

Görsel 2. II Abdulhamit Arşivi 1890

Tahtani Cami Yapısal Özellikleri

Tahtani cami bir yamaç üzerine konumlanmış ve yığma yapım tekniği ile yapılmıştır. Cami farklı kotlarda iki sokak düzeni arasında yer alır. Bu durum caminin doğu ve batı cepheleri arasında yaklaşık 5.00 m.'lik bir kot farkının oluşmasına sebep olmuştur. Yapının batısında; duvara bitişik şekilde 1804 yılında yeniden yapılmış olan minare bulunmaktadır (Şekil 4).

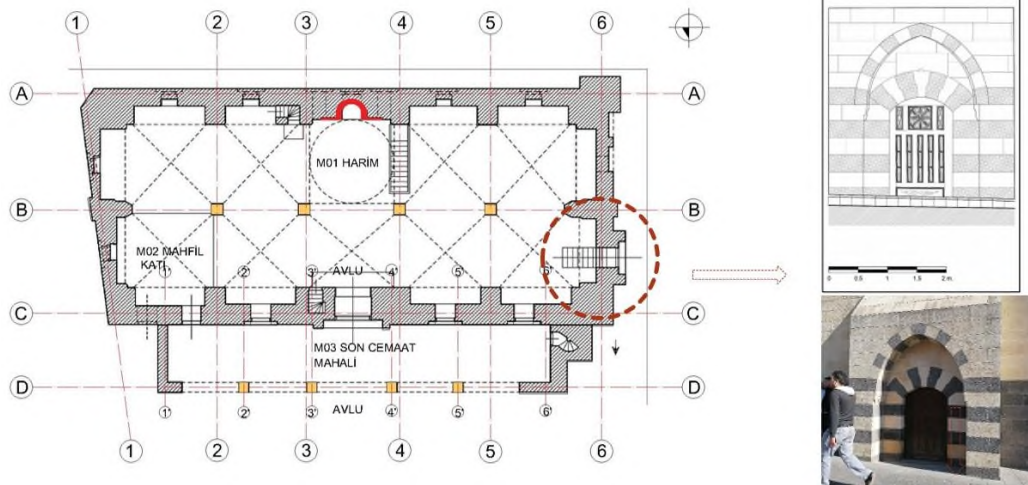

Görsel 3. Tahtani Cami 2022 Yılı Fotoğrafları

Tahtani Camii'nin ibadet edilen iç mekanı (harim kısmı) kısmen dikdörtgen kabul edilebilecek, iki sahınlı plana sahiptir. Düzgün olmayan dikdörtgen biçimindeki harimin güney bölümü 29.30 m., kuzey bölümü 28.35 m. genişliğindedir. Derinliği ise 11.72 m.'dir. Mihrap ölü, kubbe ile diğer bölümler, çapraz tonoz ile örtülmüştür. 4.90 m. çapındaki bindirmeli kubbe kemerlere oturmaktadır. Kubbeye geçişlerde pandantif kullanılmıştır. Mihrap ölü, kubbe ile diğer kemer gözleri, çapraz tonoz ile örtülmüştür. Dıştan dört meyilli bir çatıyla kapatılmıştır. Üst örtüyü, mihraba paralel olarak dizilmiş serbest ayaklar ve duvara bitişik ayaklar taşımaktadır.

Caminin dört giriş kapısı vardır. Giriş kapılarının üçü kuzey cephede, biri batı cephede yer almaktadır. Batı cephesindeki kapı yol kotunun altında kalmıştır (Şekil 5). Bunun temel sebebi kentleşme sürecinde gerçekleştirilen yol çalışmalarıdır. Zaman içerisinde sürekli olarak yola asfalt dökülmesi ile yol kotu yükselmiş bunun sonucunda yapının bu cephedeki kapı kotu yol kotunun altında kalmıştır. Kuzey cephenin merkezinde yer alan cümle kapısı, taç kapı şeklinde yapılmıştır. Caminin kuzey cephesinde son cemaat mahalli bulunmaktadır. Harimle aynı genişlikte olmayan son cemaat yeri, doğuda üst kotta bulunan yolun genişliğinden dolayı, batıda ise minarenin konumundan dolayı dar yapılmıştır. Caminin kapı ve pencereleri, içten ve dıştan kemerli nişler içerisindedir.

Son cemaat yerinin güneybatı köşesinde yer alan minare; kare kaideli, onikigen gövdeli, tek şerefeli ve şemsiye külah örtülüdür. Minarenin kare kaidesi; harimin kuzey duvarına bitişik, son cemaat yerinin batı duvarı içerisinde ve batıya doğru çıkıntı yapmış şekilde yer almaktadır. Minareye ulaşım son cemaat yerinden sağlanmaktadır. Kurtuluş Savaşı sırasında ciddi hasar gören minarenin şerefe kısmı geçirdiği onarımdan sonra değişmiş, gövde gibi onikigen planlıdır.

Görsel 4. Tahtani Cami Plan Düzlemi

Yapının avlusunda livas ve kastellerin zemin kotuna bağlantısını sağlayan su kuyusu bulunmaktadır. Ancak yapılan restorasyon sonrasında su kuyusu beton enjekte edilerek kapatılmıştır. Mevcut durumda kuyu işlevini yerine getirememektedir. Bu kuyunun kapanması ile birlikte yeraltı su seviyesi yükselmiştir. Yükselen su seviyesi yapı temelini etkilemekte ve yapının temelini nemlenmesine sebep olmaktadır.

Bulgular

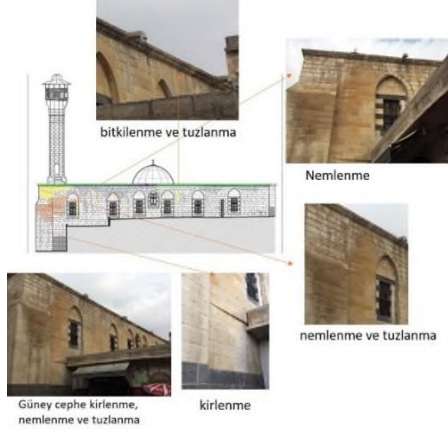
2017 Yılı Hasar Tespit Çalışması

2017 yılında yapının hasar tespit çalışması yapılmıştır (Tablo 1). Restorasyonu neredeyse yeni tamamlanmasına rağmen kullanıcılar tarafından birçok olumsuz geri dönüş olmuştur. Bunlar yapı içi termal konforun sağlanmaması, yapının ısıtması ve soğutması sırasında fazla enerji harcanması vb. gibi parametrelerdir. Yapı kullanıcılarının sorunlarının yanı sıra binada da gözle görülür problemler tespit edilmiştir. Saha çalışmaları sonucunda tespit edilen hasarların ve bozulmaların yerlerini anlatabilmek amacıyla plan düzleminde AKS sistemi kullanılmıştır. Yapının taşıyıcı düzeni yatayda harfler ile düşeyde ise sayılar ile tanımlanmıştır. Bu sayede var olan hasarın/bozulmanın konumu net olarak verilebilmiştir. Çalışma kapsamında, yapının hasarları plan ve görünüşler üzerinden tanımlanmıştır.

Tablo 1. 2017 Yılı Tahtani Cami Durumu

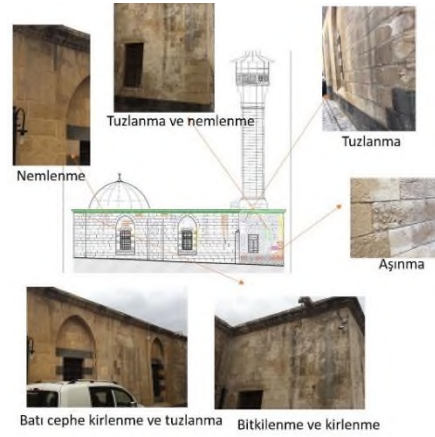
Hasarların gösterimi	Açıklama
<p>Plan Düzlemi</p>	<p>Yapının A1B1, A2A3, A4A5 akslarında bulunan duvarlarda nemlenme meydana gelmiştir. C4 akslarında bulunan duvar ve B4C4B5C5 akslarında bulunan çapraz tonozda parça kopmaları bulunmaktadır. C2C3 aksında bulunan duvarın batı kısmında ve A6B6 aksında bulunan duvarda aşınmalar bulunmaktadır.</p> <p>Kubbede(A3B3A4B4) nemlenmeler görülmektedir.</p>
<p>Kuzey Cephe</p>	<p>Kuzey cephe boyunca kirlenmeler, tuzlanmalar ve parça kopmaları mevcuttur. C1C3 aksında bulunan duvarda nemlenmeler bulunmaktadır. Cephenin solunda bulunan kemerin üst bölümlerinde parça kopmaları görülmektedir. Cephenin üst kısımlarında bitkilenmeler görülmektedir.</p>

Güney Cephe

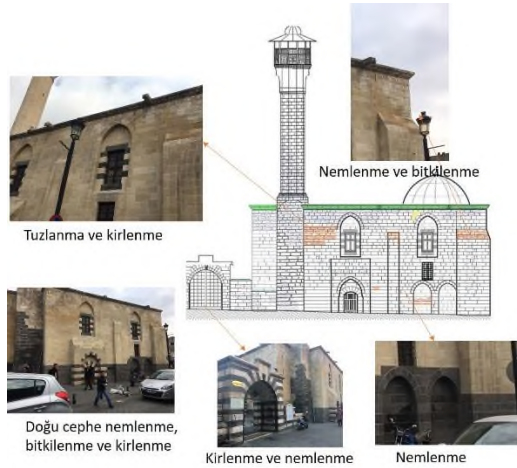
Güney cephe boyunca kirlenmeler, tuzlanmalar, nemlenme ve bitkilenmeler mevcuttur. Cephenin A1A5 aksının alt bölümü yandaki hamam kaplamıştır. A5A6 aksında bulunan duvarda nemlenmeler ve tuzlanmalar bulunmaktadır. Cephenin üst kısımlarında bitkilenmeler görülmektedir.

Doğu Cephe

Doğu cephe boyunca kirlenmeler, tuzlanmalar, nemlenmeler, bitkilenmeler ve aşınmalar mevcuttur. A1C1 aksında bulunan duvarda nemlenmeler ve kirlenmeler bulunmaktadır. B1C1 aksında bulunan duvarda tuzlanmalar görülmektedir. Cephenin üst kısımlarında bitkilenmeler görülmektedir.

Batı Cephe

Batı cephe boyunca kirlenmeler, tuzlanmalar, nemlenmeler ve bitkilenmeler mevcuttur. A6C6 aksında bulunan duvarda nemlenmeler ve kirlenmeler bulunmaktadır. B6C6 aksında bulunan duvarda tuzlanmalar görülmektedir, Cephenin üst kısımlarında bitkilenmeler görülmektedir. Caminin giriş bölümünün doğu kısmında bitkilenmeler görülmektedir.

Saha çalışmaları sonucunda yapı duvarlarının zemine ve tavana yakın bölgelerinde yoğun miktarda nemlenme tespit edilmiştir. Oluşan nem sorununun duvar, tonoz, kubbe ve ayaklar gibi elemanlarına hasar verdiği tespit edilmiştir. 2017 yılında yapının tespit edilen hasar sebeplerinin birçoğunun su ile ilişkili olduğu sonucuna varılmıştır. Nem probleminin kök sebepleri araştırıldığında birkaç hipotez ortaya konulmuştur. Bunlardan birisi, avluda bulunan kuyunun kapatılmasıyla yeraltı su seviyesinin artması ve buna bağlı olarak yapı temelinin su ile

temasta olmasıdır. Buna ek olarak sürekli olarak yol ve asfalt çalışmaları ile birlikte artan yol kotundan dolayı yağış suyunun yapıdan uzaklaştırılmaması da bir diğer sebep olarak belirtilebilir. Yapının tavanından aldığı nemin temel sebebi ise yenileme öncesi marsilya tipi kiremit olan çatı kaplamasının restorasyonla birlikte tamamen kaldırılarak yerine bazalt taşı ile kaplanmasıdır. Bazalt taşı içerisindeki boşluklu yapı ile birlikte yağış suyunu bünyesine alarak yapı içerisine taşımaktadır. Bunun sonucunda caminin tavanında nemlenme görülmektedir.

2022 Yılı Hasar Tespit Çalışması

2022 yılında yapının hasar tespit çalışması yapılmıştır (Tablo 2). AKS aralıkları ile bozulmanın yeri belirlenmiştir ve bozulma türleri açıklamıştır. Tabloya göre 2017 yılında tüm yapı elemanlarında belirlenen hasarların 2022 yılında ciddi bir artış göstermektedir.

Tablo 2. 2022 Yılı Tahtani Cami Durumu

Hasarların gösterimi	Açıklama
	<p>Yapının C2-C3 Duvarında nemlenme, A1 Nemlenme ve Tuzlanma A2-A3 Aşınma C6 nemlenme ve tuzlanma, A3A4B3B4 Tonozunda Nemlenme C6'D6' Nemlenme D1'D6' Kirlenme C3' Aşınma D1' Nemlenme C4 Nemlenme C1'D1' Nemlenme C1C1' Nemlenme A1B1 Lento Nemlenme tuzlanama ve aşınma A1 Nemlenme tuzlanama ve aşınma A1A2 Nemlenme ve tuzlanama A4A5 Nemlenme A4 Nemlenme, tuzlanma ve aşınma C6 Nemlenme ve tuzlanma C5C6 Nemlenme C4C5 Nemlenme A1 Nemlenme, tuzlanma ve aşınma B1C1 Nemlenme ve tuzlanma C1C2 Nemlenme ve tuzlanma A1B1 Nemlenme tuzlanama ve aşınma A1A2B1B2 Nemlenme A3B3 Aşınma C1 Nemlenme ve tuzlanma Minare Merdiveni Çatlama Minare Merdiveni Aşınma</p>

Plan Düzeni

2022 yılında yapılan yapı hasar tespitinde 2017 yılına göre hasar miktarının arttığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte bu yıllar arasında yapıya nem kaynaklı artan hasarın giderilmesine yönelik çeşitli müdahaleler yapıldığı da bilinmektedir. Örneğin yapının çatısından kaynaklanan su problemi ile ilgili sürülebilir kimyasal su yalıtımı yapıldığı ancak yapının su sorununun hala çözülemediği bilinmektedir. Bunun yanı sıra yapı zemin suyuna yönelik drenaj çalışmaları yapılmıştır. Ancak su sorunu hala çözülmemiştir. Bu durum çalışma hipotezlerini doğrular niteliktedir. Buna göre yapıda hasarların oluşma sebeplerinin birçoğu alınan restorasyon kararları ile ilişkilidir.

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremi Sonrası Yapı Durumu

6 Şubat 2023 tarihinde asrın felaketi olarak adlandırılan Kahramanmaraş'ta art arda yaşanan 7,7 ve 7,6 şiddetinde iki depremde birçok yapı etkilenmiş ve Tahtani Cami de ağır hasar almıştır. KUDEB raporlarına göre Tahtani Camii Minaresinde ve derzlerde ayrılmalar vardır. Cami içerisinde de tonozlarda ayrılmalar vardır. Dış cephede gözle görülebilen çatlaklar mevcuttur (KUDEB, 2024). Deprem sonrası tarihi camiler incelendiğinde restorasyon geçiren 35 tarihi caminin 15'i ağır hasarlı, 5'i orta hasarlı 15'i az hasarlı, 3'ü ise hasarsızdır (KUDEB, 2024). Restorasyon geçiren yapıların daha dayanıklı olması beklenirken hasarlı yapı sayısının hasarsız yapı sayısından çok olması, restorasyonlarına yönelik ciddi adımlar atılması gerekliliğini ve duruma eleştirel gözle bakılması gerektiği gerçeğini ortaya çıkarmıştır.

2023 yılında yapılan durum tespit çalışması yapının birçok bölgesinde hasar olduğu görülmektedir. Caminin çevresi görsel ve fiziki temasa engel olacak şekilde kapatılmıştır. Cami minaresi tamamen yıkılmıştır. Caminin avlusunda bulunan malzemelere bakılacak olursa iç duvarlarda da hasarların olduğu düşünülmektedir (Şekil 6).

Şekil 2. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremi Sonrası Tahtani Cami Durumu

Tartışma

Yığma yapıların malzeme değişkenliği, işçilikleri, taşıyıcıların düzensizlik ve süreksizliklerinden dolayı tam olarak yapısal performansını ifade etmek oldukça zordur (Can, 2021). Ancak yapı kullanım aşamasında meydana gelen

olumsuz etkiler (termal konforun sağlanamaması, enerji kullanımındaki olumsuzluklar, yapısal hasarların meydana gelmesi) yapının yapısal performansında sorunlar olduğunu ispatlar niteliktedir (Konak, 2019).

Tarihi yapıların onarımları, tarihi yapılara uygulanacak her türlü müdahale 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu Kapsamında uygulanmaktadır. Gaziantep için sivil yapılar KUDEB (Koruma Uygulama ve Denetim Büroları) yönetiminde, anıtsal yapılar ise Gaziantep Vakıflar Bölge Müdürlüğü yönetiminde bakım, onarım, koruma ve restorasyon süreçleri yürütülmektedir (Anaç, 2022).

2010 yılında restorasyonu tamamlanan Tahtani Cami, diğer tarihi yapılar gibi yanlış kullanım, yerel yönetim hataları ve halkın koruma konusunda bilinçsiz olması (Bozgeyik, 2018) gibi nedenlerden dolayı hasar görmüş, 6 Şubat 2023 depremi sonrası minaresi yıkılmış ve harim yapısı hasar almıştır.

2010 yılında restorasyonu tamamlanan Tahtani caminin 2017 ve 2022 yıllarında hasar tespit çalışmalarında çeşitli hasarlarının olduğu görülmüştür. Çalışmalar karşılaştırmalı olarak analiz edildiğinde;

- Cephelerdeki nem miktarının yaklaşık 3 kat arttığı,
- Zaman içerisinde nem miktarının artmasıyla taşları bağlayan harçların tuzlanarak bağlayıcılığının azalmasına sebep olduğu,
- Kapı ve pencere etrafındaki taşların uzun süre nem alması durumunda parça kopmalarının ve aşınmaların başladığı,
- Tavandaki tonozlarda nemlenme, tuzlanma ve çatlakların oluşmaya başladığı,
- Minarenin merdivenlerinde çatlakların arttığı,

Deprem sonrasında ise minarenin tamamen yıkıldığı, harim bölümünün ise ağır hasar aldığı tespit edilmiştir.

Bu hasarların sebeplerini ortaya koyabilmek için öncelikle deprem öncesi yapı durumunun bilinmesi ve restorasyon kararlarının değerlendirilmesi gereklidir. Restorasyon kararları şu şekilde sıralanabilir;

- Yapının tüm muhtes elemanları kaldırılmıştır.
- Tüm kesme taş duvar yüzeyleri temizlenerek aşınma, dökülme ve derz boşalmaları onarılmıştır.
- Son cemaat mahalli 'de tavandaki betonarme kirişler sökülerek terine ahşap kirişlemeli yeni bir tavan yapılmıştır.
- Mevcutta Marsilya tipi kiremitli ahşap oturtma çatı sökülüp zemin temizlenmiştir. İbadet mekânı üstündeki kubbenin kubbe kasnağı tamir edilmiştir.
- Kubbe üzerine su yalıtımı yapılarak üzeri kurşun ile kaplanmıştır.
- Kıрма çatı olan çatı kaldırılarak yerine %4 eğimli teras çatı yapılmıştır. Su dere ve çörtlenlere yönlendirilerek kesme taş ile kaplanmıştır. Kaplanan taş boyutları 3cm/30cm/serbest boy kesme taş tercih edilmiştir.
- Tavan için tonoz yüzeylerdeki çatlaklar hidrolik kireç harcı ile onarılarak deformasyonlar giderilmiştir.
- Cephelerde meydana gelen derz boşalmaları hidrolik kireç harcı ile onarılmış, aşınma ve kirlenmeler fırça temizliği ile giderilmiştir.

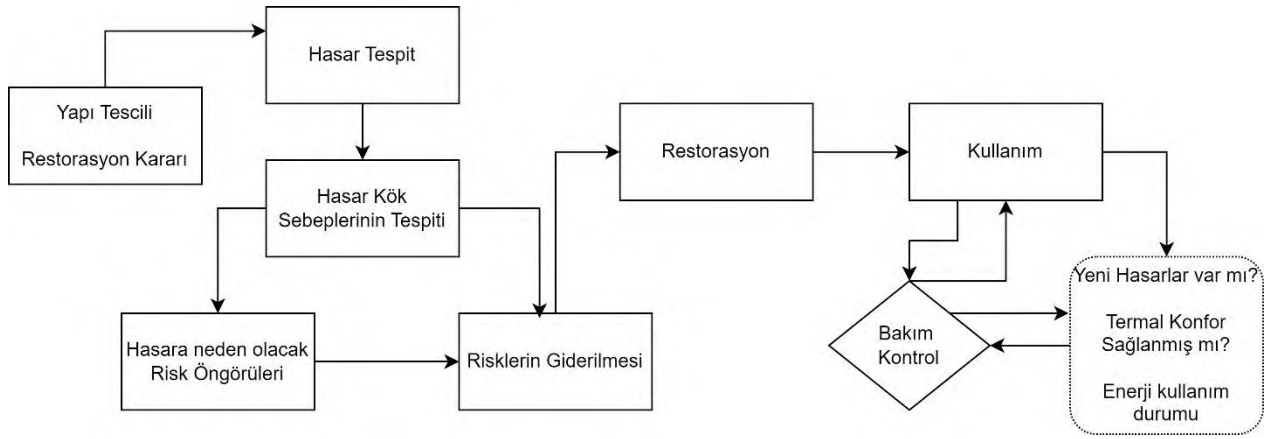
Görüldüğü üzere Tahtani cami restorasyonunda, yapının orjinallliğini bozacak veya var olan malzemenin bozulmasına yönelik herhangi bir müdahale yapılmamıştır. Ancak yapıda kısa süre içerisinde nem alması, bozulmaların başlaması ve kısa sürede artarak ilerlemesi hasarın kök nedenlerinin giderilemediğinin kanıtıdır.

Yapı hasarlarının kök nedeni nem ile ilişkilidir. Yapı hasarları incelendiğinde çatıdan ve temelden su aldığı tespit edilmiştir. Tavandan alınan suyun nedeni kıрма çatı olan yapının %4 eğimle teras çatıya dönüştürülmesi ile birlikte üst örtüdeki marsilya tipi kiremit kaldırılarak bazalt kesme taş ile kaplanmasıdır. Kesme taş marsilya tipi kiremite göre daha boşluklu bir yapıya sahiptir. Bu boşluklu yapı içerisine su alır ve su bulduğu boşluktan ilerler, bu ilerleme duvarların üst kısımlarının nemlenmesi ile sonuçlanır.

Temelden alınan suyun ise caminin altında bulunan kastlele ilişkili olduğu düşünülmektedir. Kasteller zemin kotuna kuyular ile bağlanır. Tahtani caminin avlusunda bulunan kuyunun beton enjekte edilerek kapatıldığı bilinmektedir. Bu kuyunun kapatılması yer altındaki su miktarını arttırmış ve yapının temelini su ile temasını sağlamıştır. Temelden alınan su duvar boyunca cami duvarını etkilemiştir. Sonuç olarak yapının temelinden ve tavanından alınan su yapıya büyük hasarlar vermiştir. Bu bozulmalar zamanla artmış ve depremin etkisi ile minaresinin tamamen yıkılmasına ve harimin ağır hasar almasına sebep olmuş olabilir.

Restorasyon sonrası yapıların düzenli olarak kontrol edilmediği ve restorasyon kararlarının sebep olabileceği problemlerin kullanım aşamasında denetlenmediği bilinmektedir. Ortaya çıkan problemlerin yaygınlaşmaması için restorasyon sonrası yapıların sık sık kontrol edilmesi gerektiği düşünülmektedir. Çalışma kapsamında tescillenen ve restorasyonuna karar verilen yapıların sadece orijinalliğinin sağlanması ve hasarlarının giderilmesiyle kalmayıp hasarlara neden olan kök sebeplerin tespit edilerek, bu sebeplerin giderilmesi gerekmektedir. Yapının restorasyon sonrası uzun süreli kullanımının sağlanabilmesi için risk analizinin yapılması ve bunun hasar kök sebepleriyle beraber değerlendirilmesinin de restorasyon süreçlerine dahil edilmesi önerilmiştir.

Restorasyon tamamlandıktan sonra kullanım süreci boyunca yeni hasarların oluşup oluşmadığı, termal konfor gereklilikleri sağlanıp sağlanmadığı ve enerji verilerinin kontrol edilerek bakım ve kontrollerinin sürekli yapıldığı bir süreç önerilmiştir (Şekil 7). Enerji verimliliği ve termal konforun tarihi yapıların restorasyon süreçlerine dahil edilmesi hem çevresel hem de sosyo kültürel taleplerin karşılanması konusunda yardımcı olacak parametrelerdir (Karabeyeser Bakan vd.,2024a).

Şekil 2. Restorasyon Kararı ve Sonrası Süreç Model Önerisi

Sonuç

Çalışma 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depreminin tarihi yapılara olan etkisini araştırmak üzere hazırlanmıştır. Tarihi yapılar kültürel mirası oluşturur ve bu yapıların gelecek nesillere aktarılması oldukça önemlidir. Bu çalışma, yapıların afet öncesi hasar durumlarının, afet sırasında sergileyebilecekleri davranışlar hakkında bilgi vereceği yönünde bir bakış açısına sahiptir. Çalışma kapsamında 2017 yılı yapının hasar durumu ile 2022 yılı yapının hasar durumu karşılaştırılmıştır. Yapılan karşılaştırma sonucunda 2010 yılında restorasyonu tamamlanan yapının, 7 ve 12 yıl gibi kısa bir süre içerisinde hasarlarının oluştuğu ve bu hasarların hızla arttığı ortaya konulmuştur.

Tarihi yapıların afetlerden korunabilmesi için düzenli bakım ve onarıma ihtiyacı vardır. Yapının sadece tescillenmesi veya restorasyonlarının yapılması afetlerden korunduğu anlamına gelmez. Yapılan restorasyon sonrasında restorasyon kararlarının değerlendirilmesi amacıyla düzenli kontrol edilmesi gereklidir. Bu bağlamda çalışmada restorasyon sonrası bakım ve kontrolünün yapılmasına yönelik bir model geliştirilmiştir. Bu model yapının yapısal problemlerinin yansira termal konfor verilerini, enerji verilerini de etkiler. Yapılarda oluşabilecek herhangi bir problem binanın tüm yapısal, fiziksel ve mekanik özelliklerini de etkileyecektir. Geliştirilen bu model sadece Tahtani cami özelinde değil tüm tarihi yapılar için kullanılabilir.

Öneriler

Çalışmada yapılan hasar tespitleri yapıların yıllara göre durumlarını ortaya koymakta ve yıkılan bölümlerin envanterini oluşturabilecek niteliktedir. Oluşturulan model Tahtani cami özelindedir ve hasara neden olan kök nedenler ortaya konulmuştur. Yıkılan ve ağır hasar alan bölümlerin onarılması aşamasında bu kök nedenlerin giderilmesi oldukça önemlidir. İleride yapılacak çalışmalar için başka tarihi yapıların afet nedeniyle hasar alması ve afet öncesi hasarların nedenlerinin değerlendirilmesi için belirli aralıklarda yapıların durumları

değerlendirilebilir ve sonuçlar karşılaştırılabilir. Ayrıca sonraki çalışmalarda, restorasyon sonrasında yapılarda meydana gelen bozulmaların deprem esnasında yapı davranışına etkileri sayısal verilerle ve çeşitli testlerle tekrar değerlendirilebilir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada araştırma, yazarlık ve/veya yayın süreci ile ilgili herhangi bir potansiyel çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

Mali Destek

Bu çalışmanın araştırılması, yazılması ve/veya yayınlanması için herhangi bir mali destek almamıştır.

Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışmada etik dışı bir husus bulunmadığını, araştırma ve yayın etiğine özenle uyulduğunu beyan ederiz.

Yazar Katkı Oranı

Bu çalışmada Yazarların katkı oranı eşittir.

Etik Kurul İzni

“Deprem öncesi yapı durumunun deprem sonrası yapıya etkisi: Tahtani Cami örneği” başlıklı çalışma kapsamında herhangi bir anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, ya da başka görüşme teknikleri kullanarak katılımcılardan veri toplamadığımı, insan ve hayvanlar üzerinde deney, vb. yapmadığımı, kişisel verilerin korunması kanununu ihlal etmediğimi, sorumlu yazar olarak bu belgenin doldurulması noktasında diğer yazarları haberdar ettiğimi bildirir; Bu çalışmanın etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalardan olduğunu sorumlu yazar olarak beyan ederim.

Kaynakça

- Ahunbay, Zeynep. (1996). *Tarihi çevre koruma ve restorasyon*. YEM Kitabevi
- Anaç, M. (2022). *HBIM Destekli Arşiv Modeli* [Doktora Tezi]. Hasan Kalyoncu Üniversitesi.
- Anaç, M., & Arun, G. (2024). HBIM supported archive model. *Journal of the Faculty of Engineering and Architecture of Gazî University*, 39(1), 443-459. <https://doi.org/10.17341/gazimmfd.1175113>
- Ataş, Z. (2023). *Tarihsel Süreçte Anıtsal Yapı ve Çevrelerinin Değişim ve Dönüşümü: Gaziantep Camileri*. Mimarlık Anabilim Dalı .
- Bozgeyik, Özge. (2018). Nizip Sayınlar Sabunhanesi'nin Mimari Özellikleri ve Koruma Sorunları. *Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları Dergisi*, 21, 55-65.
- Can, Ö. (2021). 5 Katlı Yığma Binanın Deprem Performansının Belirlenmesi ve Güçlendirme Önerileri. *Düzce Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 9, 689-701. <https://doi.org/10.29130/dubited.842317>
- Diker, M., & Erkan, N. Ç. (2017). Kent Kimliğinde İbadet Yapıları: Antakya Örneği. *Journal of Planning*, 2(27), 180-192. <https://doi.org/10.14744/planlama.2017.74755>
- Gemici, N. (2018). Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre Ayıntab'ta Sosyal-Kültürel Hayat. İçinde A. Gündüz, M. Çelikdemir, S. Osrak, & M. Dağ (Ed.), *Taribten Günümüze Ayıntab-Gaziantep* (ss. 95-121). Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Günel, E. (2019). *Mimarlıkta bağlam ve bağlam kriterleri; Gaziantep bey mahallesi geleneksel evleri örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Güzelbey, C. C. (1984). *Gaziantep Camileri Tarihi*. Türk-İslam Eğitim, Kültür ve Yardımlaşma Vakfı.
- İstanbul Valiliği, İstanbul İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü (İstanbul AFAD), & İstanbul Proje Koordinasyon Birimi (İPKB). (2014). *Kültürel Mirasın Korunması* (İ. P. K. B. (İPKB) İstanbul Valiliği, Ed.).

- Karabeyeser Bakan, M., Fouseki, K., & Altamirano, H. (2024a). Heritage conservation and energy efficiency in adaptive reuse projects the case of Gaziantep, Türkiye. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*. <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-07-2023-0105>
- Karabeyeser Bakan, M., Fouseki, K., & Altamirano, H. (2024b). Investigating the Role of Thermal Comfort Perception on Negotiating Heritage Conservation and Energy Efficiency Decisions through System Dynamics. *Buildings*, 14(6), 1800. <https://doi.org/10.3390/buildings14061800>
- Karagöz, S. (2012). *1 no'lu Ayıntab Şer'hiye Sicili Defteri transkripsiyonu*.
- Kasapbaşı, E. (2018). *Gaziantep 1960-1980 Dönemi Kent Konutu Mekan Kurgusunun Analizi*.
- Konak, I. (2019). Adil Bey Türbesi Restorasyon Geçmişî Mevcut Korunma Durumu Hakkında Bir Değerlendirme. *Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4, 127142. <https://www.kuzka.gov.tr>
- Kuban, D. (2001). Türkiye'de Kentsel Koruma Kent tarihleri ve Koruma Yöntemleri. İçinde *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*.
- KUDEB. (2024). *KUDEB Şube Müdürlüğü Hasar Tespit Raporu*.
- Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2003). *Alan Yönetimi ile Anıt Eser Kurulunun Kuruluş ve Görevleri ile Yönetim Alanlarının Belirlenmesine ilişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik* (ss. 1-15).
- Oktay, S., Taş, N., & Taş, M. (2020). Kültürel Miras Alanlarının Korunması ve Afet Yönetimi İlişkisi. *Resilience*, 4(2), 305-321. <https://doi.org/10.32569/resilience.710387>
- Sevim, T. (2019). *Gaziantep İli, Şebitkamil İlçesi, Yaprak Mahallesi 460 Ada, 33 Parselde Yer Alan Sivil Mimarlık Yapısı Restorasyon Projesi*. Maltepe Üniversitesi.
- Uğur, H. (2004). *Geleneksel Şehirsel Mekanlar, Değerlendirme Ve Korunmaları Bağlamında Sistematik Yaklaşım Gaziantep Örneği*. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Yazgan, G., Özgan, O., Okuducu, Z., Köysu, C., Hançerkıran, R., Çapık, S., & Ebrem, K. (2005). *Gaziantep İli Merkez Kültür Evi*. T.C. Gaziantep Valiliği.
- Zeren, M. T., & Uyar, O. (2010). Arkeolojik Alanlarda Koruma Çatıları ve Gezi Platformlarının Düzenlenmesi Kriterleri. *DEÜ Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 12(3), 55-64.

EXTENDED SUMMARY

Historical buildings that have survived from the past to the present are unique and constitute cultural heritage because they reflect the period's construction system, material properties, technology, aesthetic understanding and socio-cultural characteristics. Understanding, protecting and archiving existing historical buildings is crucial for cultural memory and heritage conservation. In Türkiye, documentation, repair and restoration of historic buildings are carried out to transfer these buildings to future generations. However, the accuracy and supervision of the applications is also important. The long-term survival of buildings as cultural heritage is not only related to their protection, but also the behavioural processes against natural disasters are also very important for buildings. The preservation of historic buildings is directly related to their resilience against both environmental and natural disasters.

Disasters can not be prevented, but it is possible to be protected from them. Cultural heritage is the most important asset that is almost impossible to recover after the loss of human life after a disaster. In the 6 February 2023 Kahramanmaraş earthquake, which is called the disaster of the century, many historical buildings were damaged and many of them were destroyed. However, it was observed that mosques were not only damaged, but also the rate of destruction was higher than other cultural assets due to their geometric features, height and wide openings. In the post-earthquake historical building assessments, it was observed that there was a proportional difference between the damages of the buildings that were restored and those that were never restored. This situation has revealed the necessity of taking serious steps towards the restoration of historical buildings and the need to look at the situation critically. The importance of determining and documenting the effects of the earthquake is undeniable and the main causes of these effects should be investigated. According to the Gaziantep Foundations Board Regional Directorate report, there are 172 undamaged, 410 slightly damaged, 149 moderately damaged and 236 heavily damaged buildings, especially registered, traditional, monumental and qualified buildings. This study has been prepared with the perspective of taking the right lessons from disasters and not repeating the mistakes. In this respect, the follow-up of historical buildings after restoration is important in terms of understanding the importance of maintenance and repair.

Within the scope of this study, a field study was conducted on the example of the historical Tahtani mosque, whose restoration was completed in 2010. In the study, the condition of the building in 2017 was analyzed, and then the condition in 2022 was analyzed. The results of the analysis were evaluated comparatively. According to the results of the evaluation, the recently restored building has been damaged and the damages have increased exponentially over a short period of time. The effect of these growing damages may have caused the minaret of the building to collapse during the earthquake and the worship section to be severely damaged. The restoration decisions were listed in order to reveal the reasons for the damages that occurred after the restoration. As a result, it was concluded that the restoration decisions were not decisions that would disrupt the originality of the building. However, it was revealed that the risks that damaged the building were not identified, and no measures were taken to eliminate these risks.

It is known that restoration decisions are not monitored by regularly checking the buildings post-restoration. The study proposes a model that will enable the evaluation of restoration through the example of Tahtani mosque. It is thought that the structures should be checked frequently after restoration to eliminate or prevent the problems that may occur after restoration.

Within the scope of the study, it is suggested that a damage assessment of the buildings that are listed and decided to be restored should be carried out. Then the causes of damages should be investigated and the risks that may cause new damages should be revealed. In restoration processes, it is emphasized that restoration should be carried out by eliminating the damages, eliminating the factors that cause damages and taking into account the risks that cause damage. After the restoration is completed, a process is proposed in which maintenance and controls are carried out continuously by checking whether new damages occur during the usage process, whether thermal comfort requirements are met and checking energy use. This model affects the thermal comfort and energy use as well as the structural problems of the building. Problems that will occur in any of these parameters will also affect the structural properties of the building. This developed model can be used not only for Tahtani Mosque but also for other historical buildings.

Düzeltilme Makalesi

AMASYA KIZLAR SARAYI BÜYÜK HAMAMI VE KORUMAYA YÖNELİK ÖNERİLER

Doğan Koşan

Makalenin Künyesi: Koşan, D. (2024). Amasya Kızlar Sarayı Büyük hamamı ve korumaya yönelik öneriler. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 14(3), 1219-1234.

<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1469055>

Makale Url Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nevsosbilen/issue/87324/1469055>

Makale Düzeltme Bilgisi	Makale Düzeltmesine İlişkin Açıklama
Makale Düzletme Geçmişi Düzletme Başvurusu: 1.11.2024 Düzeltme Kabul: 25.12.2024	Yukarıda künyesi ve detaylı bilgileri bulunan makalenin, yazarın doktora tezinden üretildiği bilgisi yazar tarafından makaleye sehven eklenmemiştir. Yazar, ilgili eksikliğin yerine getirilmesi için <i>Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi</i> editör kuruluna gerekli belgeler ile başvuruda bulunmuştur. Bunun üzerine dergi editör kurulu ilgili makaleye aşağıdaki bilginin eklenmesine ve düzeltme makalesi olarak yayımlanmasına karar vermiştir. <i>Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi editör kurulu</i> bu duyuruyu okuyucuların ve kullanıcıların bilgisine sunmaktadır.
Yazar Düzeltme Beyanı	Bu makale, Mimar Yeşim Bilgen tarafından hazırlanan Amasya Kızlar Sarayı Büyük hamamı “Rölöve , Rölöve Analiz, Restütisyon ve Restorasyon projeleri ve raporları” kapsamında, tarafımca hazırlanan “Sanat Tarihi” raporundan genişletilerek oluşturulmuştur. Makalede yer alan ve kaynak gösterilmeyen Şekil 1, Şekil 3 - 22 numaralar arasındaki fotoğraflar 11.02.2024 tarihinde tarafımca çekilmiştir.

Düzeltilme Makalesi

DESTİNASYON İSTEKLERİNİN KODUNU ÇÖZMEK: SOSYAL MEDYANIN PARASOSYAL ETKİLEŞİM YOLUYLA GENÇ GEZGİNLERİN TERCİHLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Lokman Dinç

Makalenin Künyesi: Dinç, L. (2024). Decoding destination desires: The influence of social media on young travelers' choices through parasocial interaction. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 14(3), 1544-1564.

<https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1474449>

Makale Url Adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nevsosbilen/issue/87324/1474449>

Makale Düzeltme Bilgisi	Makale Düzeltmesine İlişkin Açıklama
	Yukarıda künyesi ve detaylı bilgileri bulunan makalenin dergiye geliş tarihinin yayımlanan makale üzerinde yanlış belirtildiği fark edilmiştir. Bunun üzerine dergi editör kurulu ilgili makaleye geliş tarihinin aşağıdaki şekilde eklenmesine ve bu düzeltmenin yayımlanmasına karar vermiştir. <i>Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi editör kurulu</i> bu duyuruyu okuyucuların ve kullanıcıların bilgisine sunmaktadır.
Düzeltilme Beyanı	Makale Geliş Tarihi : 27.04.2024 Kabul Tarihi : 16.09.2024 Yayımlanma Tarihi : 29.09.2024